

ISSN 2308-054X

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

Маҷаллаи илмӣ

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

Научный журнал

HERALD

TAJIK STATE UNIVERSITY OF COMMERCE

Scientific journal

2(57)/2025

ПАЁМИ

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН

ВЕСТНИК

ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ

HERALD

OF THE TAJIK STATE
UNIVERSITY OF COMMERCE

2(57)

Душанбе, 2025

**ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ
ДАВЛАТИИ
ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН**
«Паёми Донишгоҳи давлатии
тиҷорати Тоҷикистон»
аз соли 2011 ба таъб мерасад

**ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ**
«Вестник Таджикского
государственного университета
коммерции» публикуется с 2011 года

Сармуҳаррир	Главный редактор
Ректори ДДТТ Назарзода Х.Х.	Ректор ТГУК Назарзода Х.Х.
Муовини сармуҳаррир	Заместитель главного редактора
Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевӣ	Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевӣ

АЪЗОЁНИ ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ

Адамов Н.А.	д.и.и., профессор, ОАО «ИТКОР», ш. Москва
Аминов И.А.	д.и.и., дотсент, ДДМИТ, ш. Душанбе
Амонова Д.С.	д.и.и., профессор, ДСРТ, ш. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Кодирова З.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Саидова М.Х.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Исраилов М.	д.и.и., профессор, ДСКР, ш. Бишкек
Раҷабов Р.Қ.	д.и.и., профессор, ДДТТ, ш. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.и.и., профессор, ДКМБ, ш. Белгород
Капустина Н.В.	д.и.и., дотсент, ДМ, ш. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.и.и., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.и.х., дотсент, ДБССТ, ш. Душанбе
Султонов З.С.	н.и.и., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе
Амонов С.С.	н.и.и., и.в., дотсент, ДДТТ, ш. Душанбе

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Адамов Н.А.	д.э.н., профессор, ОАО «ИТКОР», г. Москва
Аминов И.А.	д.э.н., доцент, ФЭГУТ, г. Душанбе
Амонова Д.С.	д.э.н., профессор, РТСУ, г. Душанбе
Ҷабборов А.Д.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Кадирова З.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Саидова М.Х.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Толибов Қ.Қ.	д.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Исраилов М.	д.э.н., профессор, КРСУ, г. Бишкек
Раҷабов Р.Қ.	д.э.н., профессор, ТГУК, г. Душанбе
Тарасова Е.Е.	д.э.н., профессор, БУПК, г. Белгород
Капустина Н.В.	д.э.н., доцент, ФУ, г. Москва
Шаропов Ф.Р.	д.э.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Қудратов Н.А.	д.ю.н., доцент, МУТПТ, г. Душанбе
Султонов З.С.	к.э.н., доцент, ТГУК, г. Душанбе
Амонов С.С.	к.э.н., и.о., доцент, ТГУК, г. Душанбе

*Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон
Таджикиский государственный
университет коммерции*

МУНДАРИЧА		
ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИҶТИМОӢ		
1.	Абдиев Ҷ.Х. Ҷанбаҳои назариявии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ	10
2.	Абдурахмонов М., Содикова Г., Савриев Қ. Механизми иқтисодию риёзии рақамикунонии чараёни нархгузорӣ дар хизматрасониҳои соҳаҳои савдо ва ҳӯроки омма	20
3.	Абдурахмонов М., Эсонова М.О. Механизми нархии рақамикунонӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ	28
4.	Азиззода М.А. Асосҳои назариявии тараққиёти маркетинги кишоварзӣ	34
5.	Алимова М.А. Арзёбии вазъ ва сатҳи рушди технологияҳои «сабз» дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	42
6.	Аминов И., Аминов Ф.И., Каримов М.А. Номувозинатӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд: роҳҳои ҳалли масъала тавассути рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорӣ	50
7.	Аминов Ф.И. Самтҳо ва вазифаҳои ташаккули “Иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	60
8.	Асрорзода А.С. Ҳамкории давлат бо субъектҳои соҳибкорӣ дар шароити рушди устувори иқтисодӣ	68
9.	Аюбҷони Саломудин. Таҳияи стратегияи иттилоотии идоракунии амнияти иқтисодӣ дар сатҳи корхонаҳои кишоварзӣ	74
10.	Байматова М.М., Умарзода У.Х. Таҳлили вобастагии моддаҳои харочот дар сохтори арзиши аслии корҳои сохтмонӣ васлгарӣ	85
11.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Фақеров Ҳ.Н. Ташаккули иқтисодӣ ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	91
12.	Ғаниев С.А., Суфиев Д.Қ. Баланд бардоштани самараи равандҳои тижоратии субъектҳои хоҷагидорӣ дар баҳши хизматрасонӣ дар асоси консепсияи шаш сигма	103
13.	Давлатзода Д.А., Юсупов У.С. Баҳои самаранокии фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ	110
14.	Давлатов С.М. Ташаккул ва инкишофи соҳибкории рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ	114
15.	Давлятова Г.Ҳ. Арзёбии ҳолати муосири рушди хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоии Тоҷикистон	119
16.	Дӯстбоев Ш., Мирзоалиев А.А., Холиқов И. Сармоягузорӣ, омили муҳими таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва рушди босуботи иқтисоди миллӣ	126
17.	Зайнудинов С., Салимов Н.С. Рақамикунонии сфераи хоҷагии қишлоқ: таъсири омилҳои маърифатӣ-техникӣ	133
18.	Зоирзода И.С. Нақши сармояи инсонӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ	140
19.	Ибодзода З.Х. Муҳити инноватсионии МТОК: сохтор, идоракунии ва самтгирии бозор	149
20.	Иқромӣ Ф.Н., Маҳмудов С.М. Асосҳои назариявӣ оид ба моҳияти иқтисодии қарзи бонкӣ дар шароити муосир	155
21.	Имомназаров М.А. Иқтисодиёти рақамӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити муосир	165
22.	Қаландарзода Г.С. Асосҳои назариявӣ ва методологии низоми сармоягузорӣ дар шароити диверсификасияи иқтисоди миллӣ дар мисоли соҳаи маориф	172
23.	Қодирзода Д.Б., Рустамов Р.У. Роҳҳои идоракунии ва методии таҳқиқи иқтисодӣ дар меҳнатӣ дар баҳши сохтмон	178

24.	Курбанова С.М. Назорати молиявӣ ва аудит дар ширкатҳои сайёҳӣ: амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҷрибаи хориҷӣ	186
25.	Курбанов А.Р., Файзиддинзода М.Ф. Ҳолати муносири рақамикунонии чараёни маъмурикунонии системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон	192
26.	Курбанов А.Р., Файзиддинзода М.Ф. Фарҳанги андозсупории аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ	199
27.	Мачидзода Б.А. Ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунии дар сохтмон: равиши методологӣ	205
28.	Машокиров Ҷ.Н., Шарипова М.Н. Усулҳои методии таҳияи низоми идоракунии риск дар корхонаҳои савдои чакана	212
29.	Машокиров Ш.У. Имкониятҳои истеҳсолии соҳаҳои иқтисодиёти минтақавӣ дар таъмини стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ	217
30.	Мирзоалиев Ё.А. Аз нав дида баромадани буҷетикунони дар муассисаҳои таълимӣ: бурҳон бар ғоидаи муносибати “аз поён ба боло”	228
31.	Мирсаидов А.Б., Саидов Ф.Н. Муносибатҳои методӣ доир ба арзёбии самаранокии умумии иҷтимоии мақомоти давлатии идоракунии	234
32.	Муртазозода О., Султонов З.С. Нақши инноватсия дар хоҳиши хатарҳои иқтисодӣ	243
33.	Мухторзода С.С., Урунова С.А., Фозилова Г.Ф. Масоили дастгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	253
34.	Нидоев Н.Ф. Иқтисодиёти амалкунанда ва хизматрасониҳои тиҷоратӣ дар муҳити пайдории истиклолияти давлатӣ	258
35.	Облоқулов В.М. Нақши хизматрасониҳои ҳифзи саломатӣ дар таъмини рушди сармояи инсонӣ	267
36.	Одиназода М.С. Хусусиятҳои хоси муносибати эҷодии замон зимни ҳалли масъалаҳои ҳаёти дар раванди татбиқи ҳадафҳои иқтисодиёти ба дониш таъякунанда	274
37.	Орипов А.С. Ҳадафҳои стратегияи давлат дар самти таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	280
38.	Раҷабов Р.К., Алиев М.Б. Пешбурди сиёсати гумрукӣ ва принципҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	284
39.	Раҳимов П.С. Асосҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муфлисшавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	292
40.	Раҳматов Б.Б. Модели иҷтимоии системаи андоз ва андозбандӣ дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон	298
41.	Раҳматов С.М. Банақшагирӣ ва буҷетикунони хароҷоти давлатӣ ҳамчун яке аз самтҳои ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	306
42.	Раҳматова З.И. Шартҳои асосии пайдоиш ва ташаккули захираҳои бонкӣ дар иқтисоди ҷаҳонӣ	311
43.	Раҳмонзода М.Н. Равандҳои таҳрезии системаҳои иттилоотии худкор	317
44.	Раҳмонӣ Румейса. Таҳлили назарияҳои хориҷии рушди савдои чакана	328
45.	Санавбар Тураҳонзода. Баъзе ҷабҳаҳои назариявии иқтисодии кадрӣ корхона	331
46.	Саидов Д.А. Рушди сайёҳии водии Зарафшон: аз стратегия то амалисозӣ	327
47.	Самадова З.А., Самадзода Б.О. Ҷабҳаҳои ҳуқуқии ташаккул ва рушди иқтисодиёти сабз	337
48.	Самиева М.Б., Ализода Ҳ.С. Таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти соҳибкории хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	342
49.	Самиров Б.А. Мутобиқсозии муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаротити СУС: мушкилот ва механизмҳои рушд	349
50.	Содиқов Р.Ҳ., Аҳмедов Х.А. Асосҳои назариявии таъсири қарзи давлатии берунӣ ба пӯёи болоравии иқтисодии мамлакат	356

51.	Соҳибов Ғ.О. Истифодаи равиши кластерӣ барои рушди соҳибкории инноватсионӣ	365
52.	Сулаймонзода Ш.Ф. Баъзе масъалаҳои саноатикунони босуръати мамлакат дар заминаи тадқиқи стратегия ва барномаҳои соҳавӣ	372
53.	Ташев Ғ.О., Ташева М.Ф., Ташев Ғ.Ф. Раванди муҳоҷират ҳамчун категорияи иқтисодӣ (дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон)	378
54.	Тоҳиров В.С. Сиёсати эмиссионии Бонки миллии Тоҷикистон ва нақши он дар рушди иқтисодиёт	384
55.	Турсунов Х.М., Соҳибов Ғ.Ҳ. Мукамалгардонии фаъолияти Донишкадаи тақмили ихтисоси кормандони мақомоти гумрук	393
56.	Убайдуллозода Ғ.У. Ташаккулёбии механизмҳои институтсионалии рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ	397
57.	Фарруҳи М.Т. Омилҳои таъсиррасон ба рафтори истеъмолкунандагон дар бозори тичорати электронӣ	404
58.	Ҳамроев Ғ.М., Гадоева Ғ.С., Сайфуллоева О.М. Тадқиқоти селай мусофирон дар хатсайрҳои микроавтобусии шаҳри Душанбе ва роҳҳои баландбардории сифати хизматрасонӣ дар онҳо	410
59.	Хушвахтзода Қ.Х., Олимбекзода Ғ.О. Масоили рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар таҷрибаи хориҷӣ	418
60.	Хушмуҳаммадзода З., Ғафуров Ғ.Ҷ., Соҳибова Ш.Б. Рушди низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рақамикунони иқтисодиёт	425
61.	Ҷабборов А.Ҷ., Алиев М.Б. Арзёбии самарай фаъолияти мақомоти гумрук дар шароити рақамикунони иқтисодиёт	430
62.	Ҷабборов Ғ.А., Одинаев Б.Ҳ. Вазъи муосир ва дурнамои рушди соҳибкории истеҳсолӣ дар шароити саноатикунони босуръати иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон	434
63.	Ҷумаев А.Қ. Нақши иқтисодиёти сабз дар таъмини рушди устувор	444
64.	Шарипова Ш.А. Танзими давлатии рушди инфрасохтори иқтисоди рақамӣ: моҳият ва хусусиятҳои татбиқ	439
65.	Шарифӣ Ғ.Б. Маориф ҳамчун самти стратегияи рушди соҳаи иҷтимоии Тоҷикистон	452
66.	Шомаҳмадзода Ғ.Ш. Таҳлили хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: тамоюл, сохтор ва динамикаи он	464
67.	Шоназарзода Н.Ш. Камбудихо ва роҳҳои самаранок ташкил намудани низоми ҳифзи иҷтимоӣ ва тандурустии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунонӣ	471
68.	Шоҳзода Н.И. Механизмҳои самаранокӣ идоракунии сармоягузорӣ ва татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар шароити иқтисодиёти рақамии Тоҷикистон	482
69.	Шоҳзода Н.И. Монеаҳо ва мушкилотҳо дар идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ	489
70.	Юнусова М.М. Сиёсати хазинадорӣ ва пулиро қарзӣ дар тамсилаҳои классикӣ ва кейнсӣ	485
	Маълумот оид ба муаллифон	505
	Маълумот барои муаллифон	512

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА		
1.	Абдиев Дж.Х. Теоретические аспекты государственно-частного партнерства в развитии туризма	10
2.	Абдурахмонов М., Садыкова Г., Савриев К. Экономико-математический механизм цифровизации процесса ценообразования услуг в отраслях торговли и общественного питания	20
3.	Абдурахмонов М., Эсанова М.О. Ценовой механизм цифразации в бухгалтерской деятельности	28
4.	Азиззода М.А. Теоретические основы развития аграрного маркетинга	34
5.	Алимова М.А. Оценка состояния и уровня развития «зеленых» технологий в транспортной сфере Республики Таджикистан	42
6.	Аминов И., Аминов Ф.И., Каримов М.А. Дисбаланс на рынке труда Согдийской области: пути решения через развитие частного сектора, предпринимательства и инвестиции	50
7.	Аминов Ф.И. Направления и задачи развития «Зеленой экономики» в Республике Таджикистан	60
8.	Асрорзода А.С. Взаимодействие государства и субъектов предпринимательства в условиях устойчивого экономического развития	68
9.	Аюбджони Саломудин. Разработка информационной стратегии управления экономической безопасностью на уровне сельскохозяйственных предприятий	74
10.	Байматова М.М., Умарзода У.Х. Анализ зависимости статей расходов в структуре себестоимости строительно монтажных работ	85
11.	Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Факеров Х.Н. Формирование экономики, основанной на знаниях, изобретениях и инновациях в Республике Таджикистан	91
12.	Ганиев С.А., Суфиев Д.Дж. Усовершенствование бизнес-процессов предпринимательство сферы услуг на основе шести этапного процесса	103
13.	Давлатзода Д.А., Юсупов У.С. Оценка эффективности деятельности службы внутреннего аудита	110
14.	Давлатов С.М. Формирование и развитие цифрового предпринимательства в сфере услуг	114
15.	Давлятова Г.Х. Оценка современного состояние развития услуг воздушного транспорта Таджикистана	119
16.	Дустбоев Ш., Мирзоалиев А.А., Холиков И. Инвестирование важный фактор создания новых рабочих мест и динамичного развития национальной экономики	126
17.	Зайнуудинов С., Салимов Н.С. Цифровизация сельскохозяйственной сферы: влияние когнитивных и технических факторов	133
18.	Зоирзода И.С. Роль человеческого капитала в развитии инновационной экономики	140
19.	Ибодзода З.Х. Инновационная среда ВУЗА: структура, управление и ориентация на рынок	149
20.	Икромии Ф.Н., Махмудов С.М. Теоретические основы экономической сущности банковского кредита в современных условиях	155
21.	Имомназаров М.А. Цифровая экономика и предпринимательство в современных условиях	165
22.	Каландарзода Г.С. Теоретические и методологические основы инвестиции в условиях диверсификация национальной экономики на примере сферы образования	172

23.	Кодирзода Д.Б., Рустамов Р.У. Организационно-методические принципы исследования потенциала труда в строительной сфере	178
24.	Курбанова С.М. Финансовый контроль и аудит в туристических компаниях: практика Республики Таджикистан и зарубежный опыт	186
25.	Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф. Современное состояние цифровизации административного процесса налоговой системы Республики Таджикистан	192
26.	Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф. Налоговая культура населения и юридических лиц в условиях цифровой экономики	199
27.	Маджидзода Б.А. Формирование системы управленческого учета в строительстве: методологический подход	205
28.	Машокиров Дж.Н., Шарипова М.Н. Методические подходы к разработке системы управления рисками на предприятиях розничной торговли	212
29.	Машокиров Ш.У. Производственные возможности отраслей региональной экономики в обеспечении стратегии социально-экономического развития	217
30.	Мирзоалиев Ё.А. Переосмысление бюджетирования в образовательных учреждениях: аргументы в пользу подхода “снизу вверх”	228
31.	Мирсаидов А.Б., Саидов Ф.Н. Методические подходы к оценке общей социальной эффективности государственного управления	234
32.	Муртазозода О., Султонов З.С. Роль инноваций в снижении экономических рисков	243
33.	Мухторзода С.С., Урунова С.А., Фозилова Г.Ф. Вопросы государственной поддержки предпринимательской деятельности в Республике Таджикистан	253
34.	Нидоев Н.Ф. Работающая экономика и коммерческие услуги в условиях устойчивой государственной независимости	258
35.	Облокулов В.М. Роль услуг по охране здоровья в обеспечении развития человеческого капитала	267
36.	Одиназода М.С. Учёт особенностей творческого подхода женщин к решению задач экономики основанной на знаниях	274
37.	Орипов А.С. Стратегические цели государства в сфере дошкольного образования в Республике Таджикистан	280
38.	Раджабов Р.К., Алиев М.Б. Продвижение таможенной политики и ее принципов в Республике Таджикистан	284
39.	Рахимов П.С. Нормативно-правовые основы регулирования банкротства в Республике Таджикистан	292
40.	Рахматов Б.Б. Социальная модель системы налогов и налогообложения в экономике Республики Таджикистан	298
41.	Рахматов С.М. Планирование и бюджетирование государственных расходов как одна из направлений реформы управления государственными финансами в Республике Таджикистан	306
42.	Рахматова З.И. Основные предпосылки возникновения и формирования банковских ресурсов в мировой экономике	311
43.	Рахмонзода М.Н. Процессы проектирования автоматизированных информационных систем	317
44.	Раҳмони Румейса. Анализ зарубежных теорий развития розничной торговли	328
45.	Санавбар Турахонзода. Некоторые теоретические аспекты персонального потенциала предприятий	331
46.	Саидов Д.А. Развитие туризма Зарафшонской долины: от стратегии к реализации	327
47.	Самадова З.А., Самадзода Б.О. Правовые аспекты формирования и развития зелёной экономики	337
48.	Самиева М.Б., Ализода Х.С. Влияние цифровизации на деятельность субъектов	342

	малого и среднего предпринимательства в Республике Таджикистан	
49.	Самиров Б.А. Адаптация предпринимательской среды Республики Таджикистан к условиям ВТО: проблемы и механизмы развития	349
50.	Содилов Р.Х., Ахмедов Х.А. Теоретические основы влияния государственного внешнего долга на динамику экономического роста страны	356
51.	Сохибов Г.О. Использование кластерного подхода для развития инновационного предпринимательства	365
52.	Сулаймонзода Ш.Ф. Некоторые вопросы развития промышленности страны в области реализации отраслевых стратегий и программ	372
53.	Ташев Ф.О., Ташева М.Ф., Ташев Ф.Ф. Миграционный процесс как экономическая категория (на примере Республики Таджикистан)	378
54.	Тохиров В.С. Эмиссионная политика Национального банка Таджикистана и его роль в развитии экономики	384
55.	Турсунов Х.М., Сохибов Ф.Х. Совершенствование деятельности Института повышения квалификации сотрудников таможенных органов	393
56.	Убайдуллозода Ф. Формирование институциональных механизмов развития инновационной предпринимательской деятельности	397
57.	Фаррухи М.Т. Факторы влияющие на поведение потребителей на рынке электронной коммерции	404
58.	Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С., Сайфуллоева О.М. Исследование пассажиропотока на микроавтобусных маршрутах г.Душанбе и пути улучшения качества обслуживания	410
59.	Хушвахтзода К.Х., Олимбекзода Ф.О. Вопросы развития системы банковских услуг в зарубежном опыте	418
60.	Хушмухаммадзода З., Гафуров Ф.Дж., Сохибова Ш.Б. Развитие промышленной системы Республики Таджикистан на этапе цифровизации экономики	425
61.	Джабборов А.Дж., Алиев М.Б. Оценка эффективности деятельности таможенных органов в условиях цифровизации экономики	430
62.	Джабборов Ф.А., Одинаев Б.Х. Современное состояние и перспективы развития производственного предпринимательства в условиях ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан	434
63.	Джумаев А. К. Роль зеленой экономики в обеспечении устойчивого развития	444
64.	Шарипова Ш.А. Государственное регулирование развития инфраструктуры цифровой экономики: сущность и особенности реализации	439
65.	Шарифи Ф.Б. Образование как стратегическое направление развития социальной сферы Таджикистана	452
66.	Шомахмадзода Ф.Ш. Анализ расходов государственного бюджета Республики Таджикистан: тенденции, структура и динамика	464
67.	Шоназарзода Н.Ш. Пробелы и пути эффективной организации системы социальной защиты и здравоохранения населения Республики Таджикистан в условиях цифровизации	471
68.	Шохзода Н.И. Эффективные механизмы управления инвестициями и реализация инновационных стратегий в условиях цифровой экономики Таджикистана	482
69.	Шохзода Н.И. Препятствия и проблемы в управлении иностранными инвестициями в системе экологических услуг	489
70.	Юнусова М.М. Фискальная и денежно-кредитная политика в классических и кейнсианских моделях	485
	Сведения об авторах	505
	Памятка для авторов	512

**ИЛМҲОИ ИҚТИСОДӢ, СОҲИБКОРӢ ВА СОҲАИ ИЧТИМОӢ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО
И СОЦИАЛЬНАЯ СФЕРА**

УДК 330.101

Абдиев Ҷ. Х.

**ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ ДАР РУШДӢ
СОҲАИ САӢӢӢ**

Дар мақола ҷанбаҳои концептуалии шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳқиқ гардида, моҳияти шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ шарҳ дода шудааст. Доир ба муҳимияти ташкил ва амалисозии модели шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ андешаҳои муфид пешниҳод гардида, қайд карда шудааст, ки дар баробари ташкили шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаҳои истеҳсолот таҳия ва татбиқи онҳо дар соҳаи сайёҳӣ низ манфиатҳои зиёди иқтисодӣ ва иҷтимоиро ба бор хоҳад овард. Аз ҷониби муаллиф самтҳои гуногуни омӯхташудаи мавзӯи мазкур таҳқиқ гардида, андешаҳои олимони ватанию хориҷӣ роҷеъ ба муҳимият ва зарурати ташкил ва инкишофи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ пешниҳод гардидааст. Муаллиф тавонистааст, ки асосҳои ҳуқуқии ташкили шарикӣ давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳиро омӯхта, муҳимияти онҳоро шарҳ диҳад. Дар асоси таҳқиқи имкониятҳои ташкили ҳамкориҳои дучониба афзалиятҳои онҳоро пешниҳод намуда, принципҳои ташкили шарикӣ дучонибаро муайян намудааст. Ҳамчунин, дар мақола хусусиятҳои шарикӣ давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва ҷанбаҳои муҳими онҳо дар ҷадвалҳои муқоисавӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: шарикӣ, шарикӣ давлат, баҳши хусусӣ, сайёҳӣ, соҳаи сайёҳӣ, шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ, ҷанбаҳо, хусусиятҳо, принципҳо, инфрасохтор.

Абдиев Дж. Х.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ГОСУДАРСТВЕННО - ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В
РАЗВИТИИ ТУРИЗМА**

В статье рассматриваются концептуальные аспекты государственно-частного партнерства в сфере туризма, раскрывается сущность государственно-частного партнерства. Были высказаны полезные идеи относительно важности создания и внедрения модели государственно-частного партнерства в сфере туризма, а также отмечено, что наряду с созданием государственно-частного партнерства в производственных секторах, его развитие и внедрение в сфере туризма также принесет значительные экономические и социальные выгоды. Автор исследовал различные направления исследований по данной теме и представил мнения отечественных и зарубежных ученых о важности и необходимости установления и развития партнерских отношений между государственным и частным секторами в сфере туризма. Автору удалось изучить правовые основы создания государственно-частного партнерства в сфере туризма и объяснить их важность. На основе изучения возможностей установления двустороннего сотрудничества представлены их преимущества и определены принципы установления двусторонних партнерских отношений. В статье также представлены характеристики государственно-частного партнерства в сфере туризма и его важные аспекты в сравнительных таблицах.

Ключевые слова: партнерство, государственное партнерство, частный сектор, туризм, туристическая индустрия, государственно-частное партнерство, аспекты, особенности, принципы, инфраструктура.

Abdiev J. Kh.

THEORETICAL ASPECTS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM SECTOR

This article explores the conceptual foundations of public-private partnerships (PPPs) within the tourism sector, elucidating the essence and importance of these collaborations. It emphasizes the significance of establishing and implementing a PPP model in tourism, highlighting that such partnerships can yield substantial economic and social benefits beyond the production sectors. The author examines various dimensions of this topic, presenting insights from both domestic and international scholars regarding the necessity of fostering and developing PPPs in the tourism industry. Additionally, the legal frameworks governing the organization of PPPs in tourism are analyzed, underscoring their critical role. By investigating the potential for bilateral cooperation, the article outlines the advantages of such partnerships and establishes the principles necessary for their effective organization. Furthermore, it provides a comparative analysis of the characteristics of PPPs in the tourism sector, presented in informative tables.

Keywords: partnership, public partnership, private sector, tourism, tourism sector, public-private partnership, aspects, characteristics, principles, infrastructure.

Дар шароити имрӯза соҳаи сайёҳӣ яке аз соҳаҳои сердаромадтарин ба ҳисоб рафта, бо ташкили инфрасохтори мувофиқ дар ҳолатҳои номуайянии иқтисодиёт метавонад дар ташкили ҷойҳои қорӣ, кам кардани сатҳи камбизоатӣ, дастгирии даромадҳои бучет ва барқарорсозии иқтисодиёт имконият фароҳам созад.

Ҳамин аст, ки имрӯз дар Тоҷикистон соҳаи сайёҳӣ дар сафи пеши сиёсати давлатӣ қарор дошта, барои рушди ҳамаҷонибаи он тамоми имкониятҳо аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳаё карда шудааст.

Яке аз имкониятҳои рушди соҳаи сайёҳӣ ин ташкили шарикии давлат ва бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад, ки аллақӣ нақши худро дар рушди иқтисодиёт гузошта истодааст.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун модели нави ҳамкорӣ бо мақсади таъмини рушди соҳаҳои гуногун аз солҳои 80-уми асри XX шуруъ гардидааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чунин шакли ҳамкорӣ мавриди истифода қарор гирифта, дар соҳаҳои гуногун амалӣ гардида истодааст. Ташкили чунин шакли ҳамкориро дар соҳаи сайёҳӣ яке аз имкониятҳои беҳтарин рушди соҳа меҳисобем, зеро бо ташкили чунин модел метавон ба рушди соҳаи сайёҳӣ, ҳамчунин ба рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва экологии кишвар мусоидат намуд. Тоҷикистон дорои потенциали бузурги сайёҳии экологии, таърихӣ ва фарҳангӣ буда, бо ташкили ҳамкориҳои дучониба метавонад ҳам соҳаҳои иқтисодиёт ва ҳам ба соҳаи сайёҳӣ манфиатҳои зиёд ба бор орад. Барои истифодаи пурра ва самараноки ин потенциал ва баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар дар соҳаи сайёҳӣ, зарур аст, ки ҳар чӣ бештар ташкили шарикии дучониба миёни давлат ва бахши хусусӣ рушд дода шавад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар бисёр кишварҳо дар сатҳи иқтисоди миллӣ ва сатҳи маҳаллӣ васеъ паҳн гардида, ба рушди иншооти инфрасохторӣ, таъсиси ҷойҳои қорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ сайёҳӣ мусоидат намудааст. Таҷрибаи кишварҳои тараққикарда нишон медиҳанд, ки шарикии давлат ва бахши хусусӣ ҷонибҳои манфиатдорро бо ҳадафҳо, таҷриба ва захираҳои гуногун вобаста ба имкониятҳо барои таъмини рушди фаъолияти соҳа, аз ҷумла, беҳтар кардани ҳолибияти минтақаи сайёҳӣ, маҳсулнокии он, самаранокии бозор, идоракунии умумии сайёҳӣ ва ғайра муттаҳид мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз 2000 ёдгории таърихӣ, манзараҳои сайёҳӣ ва ҷойҳои нотакрори табиӣ мавҷуд мебошад. Новобаста аз ин, баъзе мушкилот дар ин самт, аз қабилӣ набудани меҳмонхонаҳои замонавӣ, камбудии нақлиёти сайёҳӣ, монеаҳои маъмурӣ ва рекламаҳои ҳолиб дар хориҷ ба ҷалби бахши хусусӣ монеаҳо пеш меоранд. Бо ташкил шарикии давлат ва бахши хусусӣ имкониятҳои рушди соҳаи сайёҳӣ васеъ гардида, суръати баланди

тараққиётро касб мекунад. Масъалан, лоиҳаҳои Кӯли Сарез, Сайёҳии кӯҳӣ дар Бадахшон, ва Меҳмонхонаҳои хусусӣ дар Ҳисор ва Панҷакент намунаи ибратбахши шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ мебошанд.

Дар шароити имрӯза шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ яке аз усулҳои беҳтарини ислоҳоти иқтисодӣ ва таъмини рушди соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар доираи он давлат ва бахши хусусӣ ҳамкориҳои фаъолонаи дучониба анҷом медиҳанд. Бо ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ пеш аз ҳама имкониятҳои ташкили лоиҳаҳои инфрасохторӣ (монанди сохтмони роҳҳо, мошинҳои нақлиётӣ, бонкҳо ва дигар инфрасохтори муҳим), энергетикӣ (системаи энергияи барқ ва гармӣ), маориф, тиб ва ҳатто соҳаи сайёҳӣ фароҳам оварда мешавад.

Давлат дар чунин муносибатҳо метавонад ҳуқуқҳои қонунӣ ва имкониятҳои васеъ барои бахши хусусиро таъмин намояд. Бахши хусусӣ бошад, дар иҷрои чараҳои аслии лоиҳаҳо ва пешниҳоди хизматрасониҳо вазифадор мегардад. Ин ҳамкорӣ имкониятҳои навро барои рушди соҳаи пешниҳод месозад. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки якҷоясозӣ ва муайянсозии масъулиятҳои шарикон дар шароити имрӯза боиси имкониятҳои васеъи рушди соҳаҳои гуногун мегардад.

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун як шакли нави ҳамкориҳои иқтисодӣ ва молиявӣ миёни давлат ва бахши хусусӣ дар шароити имрӯза ба ҳисоб рафта, дар доираи он ҳар ду ҷониб барои амалӣ намудани лоиҳаҳо ва барномаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии муҳим, бо мақсади расидан ба ҳадафҳои умумӣ, ҳамкорӣ мекунад [5, с. 18].

Дар ин шакли ҳамкорӣ, ҳар як тараф дорои вазифаҳои муайян буда, манфиатҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии худро вобаста ба рушди иқтисодиёт таъмин мекунад. Бахши хусусӣ бештар дар амалиётҳои ҷорӣ ва татбиқи лоиҳаҳо сармоягузори мекунад, дар ҳоле ки давлат заминаи ҳуқуқӣ ва моддӣ маблағгузори муҳайё кардааст. Чунин ҳамкориҳои дучониба аз бисёр ҷиҳат манфиатнок буда, на танҳо барои ҳалли мушкилоти молиявӣ, балки барои беҳтар кардани самаранокии идоракунии ва хизматрасониҳо низ муҳим мебошад.

Ибораи “Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ” дар асоси принципи ҳамкориҳои дучониба тарҳрезӣ шудааст, ки дар он давлат ва бахши хусусӣ дар иҷрои лоиҳаҳои ҷамъиятӣ ва иқтисодӣ якҷоя фаъолият мекунад. Ин моделро метавон ҳамчун як механизми ҳамкориҳои муассир барои ҳалли мушкилоти молиявӣ, фаъолияти муваффақи инфрасохтор ва таъмини сифати хизматрасонӣ дар соҳаҳои гуногун, аз ҷумла соҳаи сайёҳӣ, сохтмон, энергетика ва маориф муаррифӣ намуд [8, с. 64].

Таҳлили равишҳои мавҷуда ба ибораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ имкон дод, ки мафҳуми шахсии худро мураттаб созем: *Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ин муттаҳид намудани имкониятҳои давлат ва бахши хусусӣ барои истифодаи оқилонаи захираҳои сайёҳӣ ва рекреатсионӣ дар давраҳои дарозмуддат ва ҷӯшмуддат барои рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад.*

Ташаббусҳои аввалин барои ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар кишварҳои тараққиқарда дар соҳаҳои нақлиёт, сохтмон ва роҳсозӣ оғоз ёфт, зеро дар онҳо мақомоти давлатӣ танҳо наметавонист рушди ин соҳаҳоро таъмин созад ва сармоягузориҳои кофӣ барои амалишавии лоиҳаҳоро низ надоштанд. Ҳамин буд, ки ҳоло моделҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи энергетика, маориф, ва ҳоло дар соҳаи сайёҳӣ хеле мукамал шудаанд.

Яке аз аввалин тадқиқотҳо оид ба нақши шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ (Public-private Partnerships – PPP) дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ (UNWTO) соли 2000 гузаронида шудааст, ки дар он тақрибан 98% сохторҳои давлатӣ ва хусусии пурсидашуда аз 90 кишвари ҷаҳон нақши ҳамкориҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусиро “муҳим” арзёбӣ намудаанд [22, с. 74].

Новобаста аз муваффақиятҳои муайян дар рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе мушкилотҳо низ мавҷуданид, ки зарурати таҳқиқи мазвӯи гардидаанд, ба монандӣ: шароитҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва механизми ташкили онҳо муайян карда нашудаанд; принципҳои рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ таҳия нагардидаанд; сохторҳои ташкилии идоракунии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ вучуд надоранд, ки равандҳои ҳамкориҳои байни иштирокчиёни шарикиро ҳамоҳанг

мекунанд; заминаи ташкилии таъминоти иттилоотии қарорҳои идоракунии таҳия нашудаанд; механизмҳои иқтисодии иштироки аҳоли дар лоиҳаҳои рушди иншооти инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ, ки дар асоси шарикии давлат ва баҳши хусусӣ амал мекунанд, таҳия карда нашудаанд.

Ҳалли ин масъалаҳо, ки барои назарияи идоракунии низомҳои иқтисодӣ, инчунин барои соҳаҳои иқтисодӣ, ташкил ва идоракунии корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ, кластерҳо ва комплексҳои соҳаи сайёҳӣ аҳамияти муҳимми илмию амалӣ дорад. Ҳамкории давлат ва соҳибкорӣ дар асоси шарикӣ як самти нисбатан нав дар иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, таҳқиқоти дақиқ ва муфасссали илмиро талаб мекунад. Бесабаб нест, ки асарҳои бисёр олимону мутахассисон ба омӯзиши чараёнҳои ташаккул ва инкишофи ҳамкории давлат ва баҳши хусусӣ бахшида шудаанд.

Ҳамин тавр, таҳлили шаклҳои мавҷуда ва хусусиятҳои ташкили шарикии давлатӣ ва баҳши хусусӣ дар асарҳои Афанасьев А.Н., Мельникова А.Л., Некипелова А.Д., Осадчей М., Перегудова С.П., Суровцева О.Б., Уколов В.Ф., Шамхалов Ф.И., Ясиновская О.А. мавриди таҳқиқи ҳамаҷониба қарор гирифтааст.

Чанбаҳои муҳими сиёсӣ ва ҳуқуқии шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар асарҳои Белокрылова О.С., Векслер А.Ф., Тулчинский Г.Л., Санникова Т., Столяров Б., Шмаров А. таҳқиқ гардидааст.

Аз ҷониби ҷунин олимони хориҷӣ чанбаҳои гуногуни моҳияти шарикии давлат ва баҳши хусусӣ, равандҳои ташаккул ва технологияи фаъолияти он таҳқиқ гардидааст: Ансофф И., Барнеков Т., Бойл Р., Jezirski L., Китажима S., Кук Н.С., Rich D.

Дар баробари ин, дар илми иқтисодӣ равишҳои назариявӣ ва методологияи идоракунии рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ, махсусан дар таҳияи асосҳои концептуалии ин фаъолият ва тавсияҳои амалии татбиқи онҳо нокифоя мебошад. Аз ин рӯ, омӯзиши чанбаҳои концептуалии рушди шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва тавсияҳои амалии онҳо дар шароити рақамизунонии иқтисодиёт муҳим мебошад.

Ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар таъмини рушди фаъолияти ин ё он соҳа модели муосир ба ҳисоб рафта, имкониятҳои зиёдро доро мебошад. Дар Тоҷикистон, ки ҳамчун кишвари сайёҳӣ шинохта шудааст, барои рушд ва муаррифии манзараҳои табиӣ ва ёдгориҳои фарҳангӣ ва дигар самтҳои соҳаи сайёҳӣ пеш аз ҳама инфрасохтори муосир зарур мебошад. Барои ташкили ҷунин як инфрасохтори муосир сармоягузори калон ва дарозмуддат зарур мебошад. Бо ташкили ҷунин ҳамкории дучониба метавон маблағгузорӣ ва иҷрои лоиҳаҳои муҳими инфрасохтори соҳаи сайёҳиро таъмин намуд.

Дар баробари ин бо ташкили намудани ҳамкории дучониба (ШДБХ) метавон сатҳи хизматрасониҳои сайёҳиро беҳтар намуд, манзараҳои табиӣ ва ёдгориҳои фарҳангиро ҳифз ва рушди экотуризмро таъмин кард, инчунин ба ташкили ҷойҳои қорӣ ва рушди иҷтимоии кишвар мусоидат намуд.

Ҳамчунин, ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи энергетика ва захираҳои оби кишвар метавонад дастрасии бештарро ба манбаъҳои энергия барои хизматрасониҳои сайёҳӣ ва инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ муҳаё созад, таҳияи стратегияи брендинг ва таблиғро барои ҷазби сайёҳон пешниҳод намояд, ки ин барномаҳо метавонанд Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун макони туристӣ муаррифӣ созад, дар рушди туризми экологӣ ва соҳаҳои махсуси сайёҳӣ кӯмак расонад, ки Тоҷикистонро ҳамчун макони ҷолиби туризм дар ҷаҳон муаррифӣ созад. Ҳамчунин, баҳши хусусӣ метавонад дар тайёр кардани мутахассисон ва роҳнамои сайёҳӣ имконият фароҳам оварда, барои пешбурди таҷриба ва хизматрасонии баланд дар соҳаи сайёҳӣ мусоидат намояд.

Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ҳамчун модели ҳамкорӣ дар ҷаҳони муосир дар бисёр соҳаҳо, бахусус сайёҳӣ, мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Аз сабаби афзудани аҳамияти сайёҳӣ дар рушди иқтисоди миллӣ, ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ аз ҷониби аксарияти олимону муҳаққиқон муҳим арзёбӣ гардида, вобаста ба рушди он андешаҳои муҳим пешниҳод намудаанд.

Чадвали 1. Ақидаҳои олимони доир ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ

Ному насаб	Ақидаи олим	Манбаъ
Имомов Д.	Қонунгузории соҳа бояд мусоидат ба сармоягузорӣ ва рушди сайёҳӣ намояд.	Маҷаллаи “Сайёҳӣ ва рушди маҳаллӣ”, №2, 2021, саҳ. 44–48
Раҳимов А.	ШДБХ метавонад боиси баланд шудани сифати инфрасохтори сайёҳӣ гардад.	Конфронси илмӣ ДДМТ, Хучанд, 2022
Сафаров Н.	Ҳамкориҳои давлат бо бахши хусусӣ зарурати рушди туризми даромадоварро таъкият мебахшад.	Нашрияи “Иқтисодиёти Тоҷикистон”, №3, 2021, саҳ. 35–39
Сафаралиев Ш.	Нақши бахши хусусӣ дар таблиғи брендҳои сайёҳӣ бояд бештар таъкид шавад.	Суханронӣ дар Форуми миллии сайёҳӣ, Душанбе, 2023
Захаров А.Н.	ШДБХ дар сайёҳӣ метавонад суботи иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин кунад.	“ГЧП в российском туризме”, Российский внешнеэкономический вестник, 2011, саҳ. 11–17
Игнатъев А.А.	Механизми ШДБХ имкон медиҳад, ки лоиҳаҳои бузурги сайёҳӣ дар минтақаҳои дурдаст амалӣ гарданд.	“ГЧП в туризме”, Интеграл, 2011, саҳ. 95–96
Бараблина С.А.	Барои ШДБХ зарур аст механизми назорати лоиҳаҳо ва устувории ҳуқуқӣ бошад.	Москва, 2009, автореферат
Байков Е.В.	ШДБХ барои рушди соҳаи меҳмонхонаҳо ва логистика аҳамияти калон дорад.	Вестник НАТ, №4, 2009, саҳ. 17–23
Гасникова А.А.	Таҷрибаи Аврупо дар татбиқи ШДБХ бояд дар Русия истифода шавад.	Научные исследования в экономике, 2018, саҳ. 29–37
David Wilks	ШДБХ асоси татбиқи стратегияи рушди сайёҳӣ дар сатҳи глобалӣ мебошад.	UNWTO PPP in Tourism, 2006, саҳ. 15–20
Graeme Hodge	ШДБХ на танҳо як воситаи молиявӣ, балки модели навини идоракунии сиёсати давлатӣ мебошад.	Public Administration Review, 2007, саҳ. 545–558
Carsten Greve	Омӯзиши самаранокии иҷрои лоиҳаҳои ШДБХ дар сайёҳӣ нишон медиҳад, ки модел бояд мутобиқ ба фарҳанг бошад.	Public-Private Partnerships, Routledge, 2005
Akintoye A.	ШДБХ воситаи муҳими идоракунии хатарҳо ва таъмини сармоягузорӣ мебошад.	PPP: Managing Risks, Blackwell, 2003
Monireh Khodadadpoor	Муқаррароти ҳуқуқӣ бояд ҳам барои давлат ва ҳам бахши хусусӣ мутавозин бошад.	IJAREMS, 2015, саҳ. 224–233
Olessya Zhidkoblinova	Давлат бояд муҳити мусоиди ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ фароҳам орад, бахусус дар сайёҳии минтақавӣ.	JEMT, 2016, саҳ. 250–255
Bagdat Spanova	Лоиҳаҳои сайёҳӣ метавонанд сармоягузориҳои хусусиро танҳо дар ҳузури кафолати давлатӣ ҷалб намоянд.	JEMT, 2016

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Аз таҳқиқи ақидаҳои олимони маълум гардид, ҳамаи онҳо ҷанбаҳои гуногуни ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи сайёҳӣ муҳим арзёбӣ намудаанд. Олими тоҷик Имомов Д. бар он назар аст, ки низоми қонунгузории соҳа бояд ба сармоягузорӣ ва рушди соҳаи сайёҳӣ мусоидат намояд. Ӯ таъкид мекунад, ки рушди устувори соҳаи сайёҳӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ танҳо дар ҳолате имконпазир аст, ки заминаи ҳуқуқии равшан фароҳам гардад.

Ҳамчунин, олимони дигари тоҷик Раҳимов А. Сафаров Н. ва Сафаралиев Ш. ба он назаранд, ки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ метавонад сифати инфрасохтори сайёҳиро бештар намояд. Онҳо ташкили шарикӣ давлат бо бахши хусусиро муҳим арзёбӣ намудаанд. Таъкид

мекунад, ки бахши хусусӣ бояд нақши ғайилтар дар тағлиғи брандҳои сайёҳӣ дошта бошад, зеро барои рушди рақобат ва ҷалби сайёҳон нақши калидӣ дорад.

Олими рус Захаров А.Н. дар таҳқиқотҳои худ қайд менамояд, ки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ метавонад суботи иқтисодӣ ва иҷтимоиро таъмин намояд, бахусус дар минтақаҳо, ки бо камбудии инфрасохтор рӯбарӯянд. Инчунин олимони дигари рус Игнатъев А.А., Бараблина С.А. Байков Е.В., Гасникова А.А. ва дигарон ба он назаранд, ки механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои бузурги сайёҳӣ дар минтақаҳои дурдаст муҳим буда, изҳор медорад, ки назорат ва устувории ҳуқуқӣ барои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд ва нақши ШДБХ-ро дар рушди меҳмонхонаҳо ва логистика арзишманд мебошад, ки яке аз самтҳои муҳими соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳлили ақидаҳои олимони нишон медиҳанд, ки шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ аз бисёр ҷиҳат ба манфиати ғайилияти соҳа буда, на танҳо ҳамчун як модел, балки ҳамчун як стратегияи инноватсионӣ барои рушди соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Барои ғайилияти минбаъдаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ақидаҳои олимони ба назар гирифта, амалӣ намудани чунин чораҳои муҳим мешуморем:

- ташкили механизми ҳуқуқӣ ва молиявии устувор;
- таъмини эътимод ва шаффофият байни бахшҳо;
- таҳияи модели рушди сайёҳии маҳал мутобиқ ба хусусиятҳои кишвар.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаи ҳуқуқии ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ муҳаё карда шуда, тавассути чунин санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ танзим карда мешавад:

Ø Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ» (2012). Қонуни мазкур нақши муҳим дар рушди соҳаи сайёҳӣ, бахусус дар ҷалби сармоягузори ва беҳтар кардани инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ дорад.

Ø Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ» (2009): Ин қонун якҷо бо дигар қонунгузориҳои асоси ҳуқуқии рушди туризми дар Тоҷикистон ташкил медиҳад. Вай шарикӣ давлат ва бахши хусусиро барои рушди соҳа, аз ҷумла мутахассисони соҳа ва ширкатҳои хусусӣ, муқаррар мекунад.

Ø Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи рушди сармоягузори» (2012): Ин қонун ба сармоягузори, инчунин сармоягузори хусусӣ ва давлат дар соҳаи сайёҳӣ, таъмини шароити мусоид барои ҷалби сармояҳо ва рушди инфрасохтори сайёҳӣ равона шудааст.

Ø Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи туризм ва илми сайёҳӣ» (2016): Ин қонун ба роҳандозии ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ дар рушди туризм ва сайёҳӣ кӯмак мекунад, бо мақсади истифодаи имкониятҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ дар соҳаи сайёҳӣ.

Ø Низомномаҳо ва қарорҳои Ҳукумат: Ҳукумат ва мақомоти иҷроияи давлатӣ қонунҳо ва қарорҳои қабул мекунад, ки шарикони давлатӣ ва хусусиро дар соҳаи сайёҳӣ мустаҳкам менамоянд, ба вижа дар сохтани инфрасохтори сайёҳӣ ва ташкил кардани чорабиниҳои байнулмилалӣ.

Ø Барномаҳои давлатӣ: Барномаҳои махсуси давлатӣ, ба мисли “Барномаи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” барои солҳои 2020–2030, инчунин ҳадаф доранд, ки ҳамкориҳои байни давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи туризм ва сайёҳӣ васеъ кунанд.

Ø Стратегияҳои давлатӣ: Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Стратегияи мазкур дар рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ нақши калон дорад.

Дар шароити ҷаҳонишавии муносибатҳои иқтисодӣ ҳар як давлат кӯшиш менамояд, ки барои ҷалби сайёҳон, соҳаи сайёҳӣ ҳамачониба рушд дода шавад. Яке аз самтҳои асосии рушди соҳаи сайёҳӣ, ки бевосита ба ҷалби сайёҳон таъсири мусбӣ мегузорад, ин ташкили заминаҳои хуби инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ ва сатҳи мувофиқи хизматрасониҳои ба ҳисоб меравад. Барои кишварҳои мисли Тоҷикистон, ки дорои потенциали бузурги сайёҳӣ ҳастанд, вале имкониятҳои молиявии маҳдуд доранд, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ як воситаи муҳими рушди устувор ба ҳисоб меравад.

Ҳамин аст, ки кишварҳои пешрафта ташкили шарикии давлат ва бахши хусусиро дар соҳаи сайёҳӣ ҳамчун воситаи таҳкими рушди иқтисодиёт ва муаррифии имкониятҳои сайёҳии кишвар истифода намуда, рушди соҳаи сайёҳиро таъмин намуда истодаанд. Ташкили ҳамкориҳои дучониба дар кишварҳои тараққикарда на танҳо барои ҷалби сармоягузорӣ кумак расонида истодааст, балки барои беҳтар намудани инфрасохтори сайёҳӣ ва таъмини манфиатҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар кишвар манфиатҳои зиёд оварда истодааст. Ҳамин аст, ки моделҳои нави ташкили шарикии давлат ва бахши хусусӣ мавриди таҳқиқи олимони дунё қарор гирифтааст.

Ҳамчунин, яке аз бартариҳои ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ дар он аст, ки ҷалби захираҳои молиявӣ аз бахши хусусӣ ба соҳаҳои, ки рушди онҳо таҳти назорати давлат қарор доранд, аммо хароҷоти зиёдро аз бучети давлатӣ талаб мекунад, равона карда мешавад.

Тавре ки маълум аст, сатҳи рақобат дар соҳаи сайёҳӣ ниҳоят баланд аст ва он на дар байни ширкатҳои сайёҳӣ, балки байни самтҳои сайёҳӣ ба вуҷуд меояд, зеро сайёҳ аввал тасмим мегирад, ки ба кадом кишвар равад ва баъдан ширкат интихоб мекунад. Аз ин рӯ, ба тасмими сайёҳ дар бораи сафари ӯ ҳам арзиши сафари сайёҳӣ ва ҳам як қатор омилҳои дигар, аз қабили сатҳи амният ва вазъи сиёсии кишвар, меҳрубонии мардуми маҳаллӣ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ, сатҳи хизматрасонӣ, сатҳи тараққиёти кишвар, мавҷудияти макон ва манзараҳои ҷолиби сайёҳӣ ва ғайра таъсир мерасонад.

Бо вуҷуди ин, сарфи назар аз ҷузъиёти фардии инфиродӣ, аксари муҳаққиқон ба ин назаранд, ки бо ташкили ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ, ки аз маҷмӯи усулҳои ҳамкориҳои мутақобилан судманд байни мақомоти давлатӣ ва ширкатҳои хусусӣ иборат аст, метавон сарчашмаҳои нави рушди соҳаро таъмин намуд.

Дар ташкили шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ барои ба даст овардани фоидаи мутақобила ва таъмини самаранокии имкониятҳои молиявӣ амалигардонии чунин принципҳои муҳим мебошад:

- таъмини намудани шароити баробар барои ҳамаи иштирокчиёни шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ;
- баробарии ҳуқуқҳо, манфиатҳо, талабот ва меъёрҳои ғаёлияти шарикии бахши давлативу хусусӣ барои ҳамаи иштироккунандагон;
- таъмини шаффофият, яъне таъмини дастрасии пурраи маълумот дар бораи самтҳои муҳими ғаёлият ва дигар маълумотҳо барои иштирокчиёни шарикии давлат ва бахши хусусӣ;
- истифодаи самараноки маблағҳо. Яъне дар ҳолати ташкили ҳамкориҳои бахшҳои давлатӣ ва хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ бояд самаранокии маблағҳо таъмин карда шаванд.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ имкониятҳои нави маблағгузорию инноватсиониро тавассути кушодани каналҳои нав барои ҷалби сармоя бо дарназардошти хусусиятҳои бозор фароҳам меорад.

Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дорои чунин афзалиятҳо мебошад:

§ Кам кардани хароҷот. Тавассути ҳамкориҳои бахшҳои давлативу хусусӣ давлатҳо метавонанд на танҳо дар сохтмони лоиҳаҳои асосӣ, балки муҳимтар аз ҳама, дар истифода ва пешниҳоди хизматрасонӣ ба сарфаи хароҷот ноил гарданд;

§ Тақсимои хавф. Зимни ташкили шарикии давлат ва бахши хусусӣ давлат метавонад хатарҳоро бо шарикӣ хусусӣ тақсим кунад. Хавфҳо метавонанд инҳо бошанд: хароҷоти аз ҳад зиёд, риоя накардани мӯҳлатҳои расонидани хизмат, мушкилот дар риояи стандартҳои экологӣ, нокифоя будани даромад барои пардохти хароҷоти амалиётӣ ва сармоявӣ ва ғайра;

§ Баланд бардоштани дараҷаи хизматрасониҳо. Бо ташкил шудани шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ метавон дар ташкил ва пешниҳоди хизматрасониҳо наоварӣ ҷорӣ карда шавад;

§ Афзоиши даромад. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ имкони ҷорӣ намудани манбаъҳои нави даромадро фароҳам меорад;

§ Самаранокии бештари истифодаи маблағҳои шарикӣ;

§ Дигар манфиатҳои иқтисодӣ.

Ҳокимияти маҳаллӣ ҳамчун муассиртарин ниҳод дар таҳияи сиёсати муассири рушди сайёҳӣ эътироф шудааст, зеро маҳз дар сатҳи маҳаллӣ таъсири рушди сайёҳӣ равшантар зоҳир мешавад. Мақомоти маҳаллӣ бояд барои идоракунии самараноки рушди сайёҳӣ шароити мусоид фароҳам оварад.

Ҳамин тариқ, ҳамкориҳои давлат ва соҳибкорӣ дар маҳал барои ҳалли мушкилоти ҷаҳонишавӣ, афзоиши рақобат дар бозори ҷаҳонӣ, ташкили шароити иҷтимоӣ-иқтисодӣ, зарурати таъмини сатҳи муносиби рақобатпазирии молу хизматрасониҳои ватанӣ муҳим мебошад. Омили асосии шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ин таъмини ғоида аз истифодаи муштаракӣ захираҳо ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, барои ба даст овардани ғоида, бо ташкили шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва рушди минбаъдаи онҳо амалӣ намудани ҷуинин чораҳо зарурӣ мебошад:

- ҷалби сармояҳои хориҷӣ дохилӣ ва ҳавасмандкуниҳо аз ҷониби давлат ба ширкатҳои хусусӣ соҳаи сайёҳӣ. Масалан, қарзҳо бо ғоизи паст, ҷалби сармоя ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ, аз қабилӣ меҳмонхонаҳо, роҳҳои мошингард, ва хизматҳои сайёҳӣ.

- барқарор кардани инфрасохтори зарурӣ, аз ҷумла, роҳҳои хубӣ сайёҳӣ, бунгоҳҳои истироҳатӣ, марказҳои туризмӣ ва ҷазираҳои туристӣ.

- таъмини роҳҳои замонавӣ ҷиҳати ҳаракати нақлиёт, хизматрасониҳои тиббӣ ва дастрасӣ ба маълумот.

- ташкили механизм барои ҳалли мушкилот ва таҳдидҳои эҳтимолиӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки метавонад аз ҳисоби тағйирёбии иқлим, хатарҳои экологӣ ва дигар омилҳо ба миён ояд.

- истифодаи технологияи нав ва интернет барои тарғиби мавзӯҳои сайёҳӣ ва пешниҳоди иттилооти дуруст барои сайёҳон.

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ метавонад дар ҷуинин шаклҳо амалӣ шаванд, ки ба намудҳои гуногуни ҳамкорӣ ва сармоягузорӣ вобаста аст:

Ø Консессия – дар ин шакл, давлат ҳуқуқи муайянро ба бахши хусусӣ барои истифодаи хизматрасониҳои гуногун ба воситаи лоиҳаҳои инфрасохторӣ медиҳад. Барои мисол, бахши хусусӣ метавонад барои сохтмон ва идоракунии дар соҳаи сайёҳӣ, роҳсозӣ ва коркард дар фурушгоҳҳои марзӣ масъул бошад.

Ø Ҳамкорӣ дар сохтмон ва идоракунии – дар ин ҳолат, бахши хусусӣ лоиҳаҳои сохтмониро амалӣ мекунад ва барои ба даст овардани манфиатҳои молиявӣ аз ҳисоби амалисозии лоиҳаҳо ба муддати муайян (одатан 20–30 сол) истифода мебарад.

Ø Чартеринг ва ҳамкориҳои истеҳсолӣ – дар ин модели шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ, бахши хусусӣ барои таҳияи хизматҳои муқаррарӣ дар соҳаи сайёҳӣ ва фарҳангӣ кӯмак мерасонад. Барои мисол, як ширкат метавонад ба соҳаи сайёҳӣ хизматҳои мусоиди нақлиётӣ ё хизматҳои роҳбариро таъмин намояд [23, с. 36].

Ҳар як бахш (давлатӣ ва хусусӣ) дар соҳаи сайёҳӣ хусусиятҳои махсуси худро дорад, ки ҳамгироии онҳо боиси рушди соҳа мегардад.

Ҷадвали 2. Хусусиятҳои бахши давлатӣ ва хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ

Ҷиҳат	Бахши давлатӣ	Бахши хусусӣ
Мақсад	Омодагии ҷойҳои сайёҳӣ, таъмини манфиатҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ.	Кӯмак расонидан ба рушди тичорат, баланд кардани ғоида ва самараноки.
Накш дар рушди сайёҳӣ	Тарҳрезии сиёсат ва қонунгузорӣ, ҷалби сармоягузорӣ.	Дастрасӣ ба сармояи хусусӣ барои рушди инфрасохтор ва хизматҳо.
Мобилизатсия ва сармоягузорӣ	Баъзан ҳавасмандкунии сармоягузорӣ (иқтисодӣ, андозӣ).	Ҷалби сармояи хусусӣ ва хароҷот барои беҳтар кардани хизматҳо.
Манбаҳои молӣ	Маблағгузориҳои давлат (бюджет ё даромадҳо аз андозҳо).	Даромадҳо аз фуруши хизматҳои сайёҳӣ, пайвандҳои хусусӣ.

Низом ва қонунҳо	Қонунгузорӣ ва системаи ҳуқуқӣ барои ҳифзи манфиатҳои ҷамъият.	Қонунҳои маҳаллӣ ва байналхалқӣ, муқаррароти ҳадди ақал барои ширкатҳо.
Таъсир ба муҳити экологӣ	Муқаммалсозии саъю кӯшишҳо барои муҳофизати муҳити зист ва равандҳои экологӣ.	Муҳофизати муҳити зист, ки ба қонунҳо ва талаботи ҳуқуқии кишвар ҷавобгӯ мебошад.
Навоварӣ	Таъмин кардани таҷҳизоти асосии инфрасохтор (масалан, роҳҳо ва хизматҳо).	Мақсади беҳтар кардани таҷҳизот ва истифодаи технологияи нав барои ҷалби сайёҳон.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Хусусиятҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки ҳар ду бахш дар соҳаи сайёҳӣ нақши муҳим дошта, яқоясозии онҳо метавонанд ба рушди устувор ва муваффақи ин соҳа мусоидат намоянд.

Дар маҷмӯъ, бахши давлатӣ ба таври беҳтар метавонад барои ташкили инфрасохтор ва сиёсати мувофиқ барои рушди соҳа мусоидат намояд, дар ҳоле ки бахши хусусӣ дар самти таҳияи хизматрасониҳои босифт масъул мебошад. Ҳамкориҳои дучониба ва ҳамкорӣ байни ду бахш барои рушди муваффақонаи соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон муҳим мебошад.

Шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ чандин чанба дорад, ки ҳар яки онҳо барои рушд ва таҳкими иқтисоди миллӣ ва таъмини манфиатҳои тарафайн муҳим мебошад:

Ҷадвали 3. Ҷанбаҳои муҳими рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ

Ҷанбаҳои муҳим	Шарҳ
Молиявӣ	Бахши хусусӣ сармоягузорӣ ва амалиётро роҳандозӣ мекунад, дар ҳоле ки давлат барои муҳайё кардани шароити ҳуқуқӣ ва қонунӣ кӯмак мерасонад. Мисол, дар лоиҳаҳои инфрасохторӣ, бахши хусусӣ бояд барои сохтмон ва идоракунии таҷҳизоти нав сармоягузорӣ кунад, дар ҳоле ки давлат ба воситаи қонунгузорӣ ва ё барномаҳои давлатӣ инро ташкил мекунад.
Технологӣ	Бахши хусусӣ дар амалиёт ва таҳкими технологӣ мусоидат мекунад, ба шарте ки давлат барои таҳияи стандартҳо ва таъмин намудани захираҳои моддӣ мусоидат намояд. Дар соҳаи сайёҳӣ, бахши хусусӣ метавонад барои сохтмон ва идоракунии тавассути истифодаи технологияҳои муосир нақши муҳим дошта бошад.
Идоракунии ва баҳодихӣ	Дар идоракунии дучониба давлат барои таъмини стратегия ва бахши хусусӣ барои амалӣ намудани лоиҳаҳо ва таъмин самаранокии онҳо масъул мебошанд. Идоракунии дучониба барои комёбӣ муҳим аст.
Самаранокии хизматҳо	Таъмини самаранокии хизматрасониҳо ҷанбаи муҳими шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба ҳисоб меравад, зеро дар соҳаи сайёҳӣ, сохтмони инфрасохтори сайёҳӣ (меҳмонхонаҳо, роҳҳои нақлиётӣ, марказҳои фарҳангӣ) бо ёрии бахши хусусӣ, ки бо истифода аз таҷриба ҷараёни корро беҳтар месозад, имконпазир мебошад.
Баробарӣ ва шарикӣ	Давлат ва бахши хусусӣ дар интиҳоб ва анҷом додани лоиҳаҳо яқоя масъул мебошанд. Ҳар ду ҷониб манфиатҳои худро пеш мебаранд, ки барои рушди устувор ва баробарии маънавӣ муҳим аст.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Моделҳои истифодаи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар давлатҳои тараққикарда як воситаи муҳим барои таъмини рушди устувор ва ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ ва экологӣ мебошад. Ин модел, ки дар натиҷаи муносибатҳои мутақобила дар байни давлат ва бахши хусусӣ ба амал меояд, метавонад ба рушди инфрасохтор, маркетинг, дастгирии экологӣ ва соҳаи сайёҳӣ мусоидат намояд. Давлатҳо метавонанд бо шарикони хусусӣ барои ташкили имкониятҳои бештар ва даъват кардани сармоягузориҳои хусусӣ ҳамкорӣ намоянд [10, с. 53].

Дар Аврупо таҷрибаи шарикии баҳши давлатӣ ва хусусӣ бори аввал соли 1992 татбиқ карда шудааст. Яке аз давлатҳои пешрафта дар самти татбиқи лоиҳаҳои шарикии давлат ва баҳши хусусӣ Британияи Кабир ба ҳисоб меравад. Ин давлат тавонистааст бо ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ имкониятҳои рушди соҳаи сайёҳии кишварро васеъ намояд.

Португалия низ яке аз кишварҳои пешрафта дар самти татбиқи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ буда, тақрибан 25%-и маблағгузориҳои давлатӣ тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар ин кишвар амалӣ карда мешавад [23, с. 53].

Дар кишвари Коста-Рика рушди туризми экологӣ тавассути шарикии давлат ва баҳши хусусӣ ва ҳифзи муҳити зист ба роҳ монда шудаанд. Коста-Рика яке аз давлатҳои маъруфи экотуризм ба ҳисоб меравад, ки шарикии байни давлат ва баҳши хусусӣ бештар барои ҳифзи манзараҳои табиӣ ва рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ нигаронида шудааст. Дар Гурҷистон ҳамкориҳои давлатӣ бо ширкатҳои хусусӣ барои таҳкими инфрасохтори сайёҳӣ (шаҳри Местиа) ташкил карда шудааст. Дар Туркия бошад, бо ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ субсидияҳо ва қарзҳои имтиёзнок бештар барои сохтмони меҳмонхонаҳо равона карда мешаванд [23, с. 8].

Ташкили шарикии давлат ва баҳши хусусӣ сармоягузориҳоро зиёд намуда, имкониятҳои таъмини рушди соҳаи сайёҳии кишвар зиёд менамояд.

Аз ин хотир, шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар баъзе давлатҳои тараққикарда, ба монанди Фаронса, ИМА, ва Хитой, хеле тараққӣ кардааст. Ин кишварҳо бо истифода аз моделҳои самаранок ва таҷрибаи муваффақи ҳамкориҳои дучониба тавонистаанд, ки нишондиҳандаҳои ҳуби ҳамкориҳои давлат ва баҳши хусусиро дар соҳаи сайёҳӣ ба даст орад.

Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ дар Фаронса яке аз беҳтарин намунаҳои ҳамкориҳои дучониба буда, давлат ва баҳши хусусӣ дар рамзи якҷояи “Atout France” (Ташкилоти миллии туризм) ва дигар барномаҳои миллии сайёҳӣ якҷо кор мекунанд. Дар ин кишвар ширкатҳои сайёҳии хусусӣ ва меҳмонхонаҳо дар ҳамкорӣ бо давлат барои баланд бардоштани сифати хизматрасониҳо ба сайёҳон кӯмак мерасонанд. Операторҳои сайёҳӣ ба таври мустақил маркетинг ва рекламаи хизматҳои худро ба сайёҳон анҷом медиҳанд. Барномаи “Atout France”, ки барои тарғиби сайёҳӣ дар хориҷ ва дохили кишвар кӯмак мекунад, инчунин чорабиниҳо барои ҷалби сармоя ба соҳа ва рушди инфрасохторро роҳандозӣ мекунанд [22, с. 15].

Моделҳои Фаронса, ИМА ва Хитой барои Тоҷикистон мувофиқ буда, бояд ба хусусиятҳои хоси кишвар ва талаботи иқтисодӣ ва фарҳангии мо мутобиқ карда шаванд. Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ метавонад дар рушди инфрасохтор, ҳифзи манзараҳои табиӣ ва таърихӣ, истифодаи технологияи нав ва ҷалби сармояи хориҷӣ мусоидат намояд. Аз ҷониби давлат, таъсиси маркази миллии сайёҳӣ ва кӯмак ба баҳши хусусӣ дар татбиқи стратегияи маркетингӣ ва инфрасохторӣ барои Тоҷикистон хеле муҳим мебошад [21, с. 26].

Шарикии давлат ва баҳши хусусӣ воситаи муҳими рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон буда, бояд дар маркази сиёсати иқтисодии кишвар қарор гирад. Барои расидан ба ин ҳадаф, ҳамкориҳои муассир, эътимод ва масъулияти дучониба байни давлат ва баҳши хусусӣ хеле муҳим мебошад.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикии давлат ва баҳши хусусӣ». – 26 июни 2020. – № 1669. – 14 с.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи консессия». – 26 декабри 2011. – №783. – 10 с.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ». – 15 марти 2016. – № 1299. – 12 с.
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи минтақаҳои озоди иқтисодӣ». – 25 марти 2011. – № 700. – 9 с.
5. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – 01 августи 2018. – № 372. – 28 с.
5. Алексеев П.В. Государственно-частное партнёрство в туризме: теория и практика: учебное пособие / П.В. Алексеев. – Москва: Финансы и статистика, 2018. – 236 с.

6. Аслиддинов Б.Ш. Шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ш. Аслиддинов // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №4. – С. 95–101.
7. Бобочонов Ф.А. Шарикии стратегӣ ва ҷалби сармоя ба инфрасохтори сайёҳӣ / Ф.А. Бобочонов // Маҷаллаи "Илм ва Ҷомеа". – 2021. – №3(11). – С. 60–66.
8. Ермакова Н.С. Управление развитием туризма на основе партнёрства государства и бизнеса: учебное пособие / Н.С. Ермакова. – Москва: РГУТИС, 2021. – 205 с.
10. Кашина О.Ю. Государственно-частное партнёрство как фактор развития регионального туризма: монография / О.Ю. Кашина. – Казань: Казанский университет, 2017. – 186 с.
11. Королева Т.П. Государственно-частное партнёрство в сфере туризма: теоретико-прикладной аспект / Т.П. Королева // Вестник Российского экономического университета им. Г.В. Плеханова. – 2020. – №6. – С. 77–83.
12. Минаев Н.В. Влияние партнерства государства и бизнеса на устойчивое развитие туризма в регионах / Н.В. Минаев // Экономика и предпринимательство. – 2023. – №12(161). – С. 112–117.
13. Николаева Ю.В. Государственная поддержка туристического бизнеса в рамках ГЧП: учебное пособие / Ю.В. Николаева. – Екатеринбург: УрФУ, 2019. – 174 с.
14. Новикова О.Н. Роль инвестиций в развитии туризма в рамках ГЧП: монография / О.Н. Новикова. – Москва: Проспект, 2019. – 176 с.
15. Раҳмонов И.Т. Ҳамкории давлат ва бахши хусусӣ дар рушди соҳаи сайёҳӣ / И.Т. Раҳмонов // Паёми донишгоҳи иқтисод ва савдо. – 2023. – №2. – С. 78–84.
16. Степанова Т.Ю. Государственно-частное партнёрство в туризме: опыт регионов России: учебное пособие / Т.Ю. Степанова. – Уфа: БашГУ, 2021. – 204 с.
17. Трофимова Е.В. Роль государственно-частного партнёрства в развитии туристской инфраструктуры / Е.В. Трофимова // Вестник Томского государственного университета. – 2022. – №476. – С. 145–150.
18. Ҳусейнов Ш.К. Нақши бахши хусусӣ дар рушди соҳаи сайёҳии Тоҷикистон / Ш.К. Ҳусейнов // Паёми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. – №2. – С. 134–140.
19. Ҷалолов Н.И. Заминаҳои ҳукукии шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар бахши сайёҳӣ / Н.И. Ҷалолов // Маҷаллаи "Ҳуқуқ ва Давлат". – 2022. – №1. – С. 112–118.
20. Шапиро С.Г. Туризм и инвестиции: механизмы ГЧП: монография / С.Г. Шапиро. – Москва: Инфра-М, 2021. – 208 с.
21. Hall C.M. Tourism Planning: Policies, Processes and Relationships / C.M. Hall. – Harlow: Pearson Education, 2008. – 336 p.
22. UNWTO. Public-Private Partnerships: Tourism Development / UN World Tourism Organization. – Madrid: UNWTO, 2015. – 154 p.
23. World Bank. Public-Private Partnerships in the Tourism Sector: A Review of International Experience / World Bank. – Washington: World Bank Publications, 2018. – 198 p.

УДК 657.6 (075.8)

Абдурахмонов М., Содиқова Г., Савриев Қ.

МЕХАНИЗМИ ИҚТИСОДИЮ РИЁЗИИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶАРАЁНИ НАРХГУЗОРӢ ДАР ХИЗМАТРАСОНИҲОИ СОҲАҲОИ САВДО ВА ХӢРОКИ ОММА

Дар мақолаи илмӣ мавқеъ ва аҳамиятнокии асосҳои илмию таҷрибавӣ ва хусусиятҳои ҳоси механизми нархгузорию тарофабандӣ ба маҳсулоту хизматгузориҳои соҳаҳои савдо (муомилот ва гардиши мол, равияи иқтисодиёт, шоҳаҳои моликиятдорӣ, амалиётҳои иҷтимоию иқтисодӣ, асосҳои ҳуқуқӣ) ва хӯроки омма (пайдарпаии ҷараёни истеҳсолот ва нархгузорӣ, дараҷаи

сифатнокӣ, хислати истехсолию истеъмолӣ, хидматгузорӣ, муайяншавии арзиши аслӣ ва болонархӣ савдо) тадқиқот шудаанд. Таъсири омилҳои истехсолӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, стратегияҳои махсуси ҷорию омузишшавии нарху тарофаҳо бо истифодабарӣ ва амали усулҳои иқтисодию риёзӣ таҳлил гардидааст. Мавқеи муҳимро интиҳоб ва истифодабарии тамсилаю усулҳои нархгузорию тарофабандӣ, тартиби ҳисоб, амалиёт, назорат ва баҳогузорӣ ба амалиётҳои нархгузорӣ ишғол намуда, барои истифодабарӣ дар ҷараёни тадқиқотҳои илмӣ ҳамин равия ва таҷрибаи рақамишавии ғайолияти муассиса, корхона ва ташкилотҳои савдою ҳӯроки омма, дар маҷмӯ дар иқтисоди миллӣ пешниҳод шудааст. Ҷараёни бунёдгардӣ, коркард ва қабули қарордоди мувофиқии нархию тарофабандӣ оид ба таъмин намудани ғайолияти самараноки истехсолию хидматгузории соҳаҳои савдою ҳӯроки оммаи иқтисодиёти миллӣ дар шароити рақамишавии ғайолияти онҳо тавсия шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: нарх, тарофа, савдо, ҳӯроки омма, хидматгузории пулакӣ, рақамишавӣ, механизми иқтисодию риёзии нархгузорӣ ва тарофабандӣ, хусусиятҳо, стратегия ва сиёсати нарх, қарордоди нарх.

Абдурахмонов М., Садыкова Г., Савриев К.

ЭКОНОМИКО - МАТЕМАТИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ УСЛУГ В ОТРАСЛЯХ ТОРГОВЛИ И ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ

Дана научная оценка роли и значимости научно-практическим основам и отличительным особенностям механизма ценообразования на продукцию и услуг торговли (обмен, товарооборот, социальная направленность, социально-экономическое функционирование, юридические основы), общественного питания (последовательность производственного процесса и ценообразования, себестоимость, торговая наценка). Анализировано влияние различных факторов (производственные, социальное, экономическое) и взаимодействие особых стратегий цен и тарифов на процесс производственно – хозяйственной деятельности предприятий торговли и общественного питания. Обоснованы роль и значение процесса выбора, применения и оценки действия различных экономическо- математических моделей и методов ценообразования при проведении расчетов выполнения процедуры по определению цен и тарифов, также их контроля и оценки, результаты которых рекомендуется для организации процесса исследования в данном направлении и использования на практике цифровизации деятельности предприятий и организации торговли и общественного питания.

Ключевые слова: цена, тарифы, торговля, общественное питание, платные услуги, цифровизация, экономико -математический механизм ценообразования, ценовая стратегия и политика, ценовые решения.

Abdurakhmonov M., Sadykova G., Savriev K.

ECONOMIC - MATHEMATICAL MECHANISM FOR DIGITIZATION OF THE SERVICE PRICING PROCESS IN TRADE AND PUBLIC FOOD INDUSTRIES

A scientific assessment of the role and significance of the scientific and practical foundations and distinctive features of the pricing mechanism for products and services of trade (exchange, trade turnover, social orientation, socio-economic functioning, legal framework), public catering (sequence of the production process and pricing, cost, trade margin) is given). The influence of various factors (production, social, economic) and the interaction of special pricing strategies and tariffs on the process of production and economic activity of trade and public catering enterprises is analyzed. The role and significance of the process of selection, application and evaluation of the effects of various economic and mathematical models and pricing methods when calculating the implementation of the procedure

for determining prices and tariffs is substantiated, as well as their monitoring and evaluation, the results of which are recommended for organizing the research process in this direction and using in practice the digitalization of enterprise activities and the organization of trade and public catering.

Key words: price, tariffs, trade, public catering, paid services, digitalization, economic and mathematical pricing mechanism, pricing strategy and policy, pricing decisions.

Савдою хуроки омма соҳаҳои ҳаётан муҳим арзёбӣ шуда, дар фазои ҷаҳони рақамӣ ташаккулу амал менамояд, ҳамчун пешсаф ва муаррифгарӣ хидматгузории аҳолии муқим ва хориҷии кишвар аҳамиятнок ҳисобида мешавад. Фаъолияти истеҳсоли, тичорат ва соҳибкорӣ дар доираи хидматгузории савдо ва хӯроки омма амалкунанда мутлақан ба механизми нарху тарофаи таъиноти иҷтимоӣ иқтисодӣ дошта, асос ёфта, барои инкишофёбии ба иқтисоди рақамӣ мусоидат мекунад, ки аз муҳимияти мавзӯи тадқиқоташ шаҳодат медиҳад.

Ишқишофдиҳии иқтисоди рақамӣ (омӯзиши саводи рақамӣ, саводи расонаӣ, саводи иттилоотӣ талаб менамояд, ки кормандони соҳаҳои савдою хӯроки омма маҷмӯи малака ва маҳорати зарурии иқтисодӣ, иттилоотӣ, технологияи компютери, ки доир ба муайянкунии нарх ва тарофаи маҳсулот (хидмат) дода, бояд дар фаъолияти касбии худ (истеҳсоли, хариду фурӯш, хидматгузорӣ) самаранок тадбиқ карда, таҷрибаи пешқадамро тарғиб намоянд [5].

Мақолаи мазкур тадқиқи асосҳои назариявӣ амалии нарх ва тарофаҳои соҳаҳои савдою хӯроки оммаи Тоҷикистон мувофиқан ба талаботи рақамишавии иқтисодиёти миллию ҷаҳон мутобиқкунанда бахшида шудааст. Дар ин раванд механизми нархию тарофабандии соҳаҳои савдою хӯроки омма, таҳқиқи масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодии гуногуни ҷараёни инкишофдиҳии рақамишавиро фаро гирифта, дар равандҳои зерин истифода бурда мешавад: [1]

а) таъсири иҷтимоӣ иқтисодии омилҳои асосии нархгузорӣ ба даромад ва ғоидаи ташкилот;

б) коркарду интиҳоби стратегияи нарху тарофаи маҳсулот, хариду фуруш ва хидматрасонии ғоидаоварӣ ташкилот;

в) бунёду интиҳоби тамсилаи иқтисодии нархгузории афзалиятнок;

г) тадбиқи усулу стратегияҳои муайянкунии нарх ва тарофа дар фаъолияти истеҳсоли, тичорат ва хидмат;

ғ) тартиб додани механизми коркард, амалиёт ва назорати нархии фаъолияти иқтисодӣ;

д) бунёди механизми таҳлил, баҳогузорӣ ва қабули қарори идоракунии нарх ва тарофа барои таъмин намудани фаъолияти самаранокӣ дохилӣ ва берунаи ташкилот.

Дар доираи он равандҳо механизми иқтисодӣ риёзии рақамикунонӣ бояд амал намояд.

Савдо мавзеи махсуси нархгузорӣ ҳисоб шуда, он дар иқтисодиёт як намуди фаъолияти хоҷагидорӣ, муомилоти пулро таъмин менамояд. Махсусиятҳои фаъолияти савдо дар сифати мавзеи нархгузории миллию таснифот мешаванд, вобаста ба:

1) муомилот ва гардиши мол;

2) намуд ва шоҳаҳои моликиятдорӣ;

3) амалиёти иқтисодию молиявӣ ва хоҷагидорӣ;

4) асосҳои ҳуқуқию ташкили савдо;

5) тартиби амалии нархи яклухт ва чакана. Муомилоти мол, табодул, хариду фурӯш, хидматрасонӣ ба харидорон, нигоҳдорӣ ва тайёр кардани мол барои фурӯш буда, махсусиятҳои асосии нархгузорию дар соҳаи савдору ифода мекунад. Савдо ба шоҳаҳои гуногуни моликиятдорӣ, ба монанди давлатӣ, кооперативӣ, дохилӣ, берунӣ ва хусусӣ тасниф мешавад. Иқтисодиёти соҳа ба савдои яклухти байни корхонаҳо, ташкилотҳои миёнрав, муассисаҳои яклухти хариду фурӯш ва чаканафурӯши барои аҳоли асос ёфтааст. Савдои яклухти калон ва майда мешавад. Иқтисодиёти савдо вобаста ба фаъолияти соҳибкорӣ азнавфурӯши мол тараққӣ меёбад.

Муассисаҳои савдо ба сифати банди миёнрав дар байни истеҳсолкунанда, харидори воқеӣ ва оянда фаъолиятро инкишоф медиҳанд [9]. Даромад ва ғоидаи муассисаҳои савдо аз ҳисоби дуруст ҳисоб кардан ва истифода бурдани нархҳои яклухт ва чакана ба амал меояд. Аз ин

лихоз нархгузорӣ дар савдо барои самаранок ташкили фаъолияти хочагидорӣ нақши асосиро иҷро менамояд. Дар савдо мафҳумҳои нархгузори зерин, ба монанди таркиб ва ҳайати нарх, нархи ба моли монанд, шохиси нарх, хароҷоти муомилот, нархи корхонаҳои рақиб ва меъёри фоида истифода бурда мешавад, ки хусусият ва тартиби нарху тарофабандии соҳаҳо вобаста онҳо ҷараён мегирад [3].

Ташкили нархгузорӣ дар савдо ба қонуниятҳои мухталифи иқтисоди бозор, нархгузорӣ ва тижорат, истифодабарии принцип ва усулҳои нархмуайянкунӣ, ба инobatгирии шавқи харидорон (истеъмолкунандагон), вазъи бозор асос меёбад. Дар корхонаҳои савдо нархгузорӣ тибқи принципҳои гуногун, ба монанди асоснок будани нарх, ягонагии нарх, пайдарпаии нарх, назорати нарх ва мақсаднокии нарх ташкил карда мешавад. Усулҳои нархгузорӣ дар иқтисодиёти Тоҷикистон, аз он ҷумла соҳаи савдо вобаста ба қонуни баҳодихӣ, низомнома ва нишондодҳои методи ҳукумат ва тавсияномаҳои мақомотҳои дахлдор ва соҳавӣ доир ба нарх муайянкунӣ, ҷараён, амал, танзим, нархҳои танзимшаванда ва озодамалкунанда, назорати тартибу истифода бурда мешаванд [1,9]. Интиҳобу истифодабарии принцип ва усулҳои нархмуайянкунӣ дар савдо бевосита аз сиёсати давлатии нарх ва сиёсат, стратегияи одоби нархии ташкилотҳои савдо вобастаанд.

Дар ташкилотҳои савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми нархгузорӣ дар ду равия ҷараён мегирад:

1) нархҳои танзимшавандаи давлат; 2) нархҳои озодамалкунанда [2]. Равияи якуми нархгузорӣ дар ҳудуди монополияи комили давлат муайяну амал менамояд. Он нархҳо ба як ҳиссаи ками молҳои истеъмолии аҳамияти иҷтимоию стратегӣ дошта, аз тарафи Вазорати рушди иқтисод ва савдои мамлакат, вазорат ва комитетҳои дахлдор ҷорӣ гардида, дар назорати қатъи ҳукумат ва мақомотҳои ҳукумати ҷумҳуриявӣ маҳаллӣ мебошанд. Нархҳои озод мустақилона аз тарафи корхонаҳои савдо бо розигии Вазорати рушди иқтисод ва савдо вобаста ба вазъи бозор муайян ва ҷорӣ гардида, дар назорати доимии иттиҳоди истеъмолкунандагони мамлакат ва аҳоли мебошад.

Корхонаҳои савдо ҳангоми муайян ва ҷорӣ кардани нархҳои озоди яклухт ва чакана омилҳои гуногун, ки ба сатҳи нарх таъсир мерасонанд, ба монанди ҳислати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ ва психологӣ доштара ба эътибор мегиранд. Дар навбати худ омилҳои иқтисодӣ ба таври зерин гуруҳбандӣ мешаванд:

1) мавқеи ташкилоти савдо дар бозор;
2) вазъи умумии бозор;
3) даври ҳаёти мол. Ба эътиборгирии он омилҳо самаранокӣ ҷараёни нархгузори ташкилотҳои савдо дар хариду фуруши бозори дохили мамлакат таъмин намуда, бо таври зерин маънидод мешаванд.

Мавқеи ташкилотҳои савдо вобаста ба вазъияти рақобат, комил ва монополияи бозор устувор мемонад, тағйир меёбад [11]. Ҳангоми рақобати комил ташкилотҳои савдо ва молфурушандаҳо ба нархи бозор таъсир расонида наметавонанд. Дар вазъияти монополияи бозор онҳо ба рақобат шомил шуда, ба сатҳи нархи озод таъсир расонида метавонанд, ки асоси омили яқум ҳисобида мешавад. Дар доираи вазъи умумии бозор қаловишҳои муваққатии нархҳои озоди яклухт ва чакана вобаста ба таносуби талабу пешниҳод ба моли алоҳида баҳогузорӣ карда мешавад, ки барои муайян кардани нархи ҷоришаванда зарур аст.

Дар он вазъият ду равияи нархгузорӣ амал менамояд: фаъол ва ғайрифавол. Дар вазъияти мунтазам афзоишбӣ талабот ба мол ташкилотҳои савдо ҷараёни нархгузори фаъолро истифода мебаранд. Яъне, ба дархости молҳаранда ва ҳамзамон фавран ба тағйирбӣ вазъияти бозор мутабиқшавӣ аст [16]. Дар вазъияти устувор будани талабот ба мол ҷараёни нархгузори ғайрифавол бо муваффақият истифода бурда мешаванд. Яъне, афзалият ба истеъмолкунанда дода шуда, механизми ба хароҷот асосёфтаи нархгузорӣ амал менамояд.

Ҳамин тавр, ташкилотҳои савдо дар фаъолияти нархгузорӣ ду стратегияи нархиро истифода мебаранд: а) стратегияи нархгузори фаъол; б) стратегияи нархгузори ғайрифавол. Онҳо дар маҷмӯъ моҳияти омили дуҷумро маънидод менамоянд. Даври ҳайти моли

фурӯхташаванда амалиётҳои зеринро ифода мекунад: а) истифода бурдани таъиноти нархҳои инфиродӣ барои молҳои нав; б) қорӣ кардани нархҳои яклухт ва чакана дар вазъияти устувор будани талабот ба молҳои фурӯхташаванда; в) қорӣ кардани нархҳои пасти яклухт ва чакана дар вазъияти бисёр будани мол. Нархгузориҳои миллӣ дар ташкилотҳои савдои Тоҷикистон равияҳои иқтисодии зеринро дар бар мегирад: а) интиҳоби мақсади сиёсати нарх; б) таҳлили талабот дар бозори мол; в) баҳисобгирӣ ва таҳлили хароҷоти худ; г) омӯзиши нархи рақибони ташкилот; ғ) интиҳоби усули нархгузорӣ; д) қорӣ кардани нархҳои мувофиқи яклухт ва чакана бо молҳои фурӯхташаванда. Самаранокиҳои онҳо аз мақсади сиёсати нархҳои ташкилоти савдо вобаста аст.

Мақсади сиёсати нархҳои ташкилотҳои савдо шуда метавонад: а) нигоҳ доштани ғаёлият дар сатҳи ноилшуда; б) нигоҳ доштани мавқеи ташкилот дар бозор; в) таъмин намудани афзоишҳои ғоидаи савдо; г) таъмин намудани васеъшавии доираи таъсири ғаёлият ба бозор; ғ) ноил шудан ба мавқеи монополӣ. Баробари он дар қараёни идоракунии нарх ташкилоти савдо роҳҳои мухталифи иқтисодӣ, ба монанди низомии тахфиф, бонус, низомии пасандозӣ, тӯхфа, қорҳои дисконтӣ ва ғ. истифода шуда, тавассути онҳо раванди фурӯши мол ҳавасманд карда мешаванд, ки баландбардории самаранокиҳои ғаёлияти ташкилотҳои савдоро таъмин менамояд.

Савдои фурӯши чакана намуди асосии ғаёлияти тичорат буда, ҳамчун фуруши мол (хидмат) ба истеъмолкунандаи ниҳой, ки барои истеъмоли шахсӣ, оилавӣ ва ҳонавода истифода мегардад, вобаста мебошад [12]. Қорхонаҳои савдои чаканаи мамлакат хусусӣ буда, ному насаб, намуд, бо баробари хариду фуруши оммавӣ дохилимағозавӣ, умумӣ ва махсусгардониди шудаанд. Савдои “ғайримағозавӣ”, яъне супоришоти мол бо воситаи почта, телефон, компютер, интиқол ва дастраси мол ба ҳона иҷроиши хидмати супоришот бо тахфиф ва дигар шаклу намудҳои хидматрасонӣ инкишоф ёфтааст. Хариду фуруши молҳо асосан бо нархҳои озод ва шартномавӣ гузаронида мешавад. Нархи фуруши чакана дар асоси нархи яклухт (калон, майда) шартномавӣ ё созишномавӣ ва ҳамзамон бо эътиборгирии хароҷотҳои тичорат, ғоида ва фонди эҳтиётии нуқтаҳои савдо муайян гардида, амал менамояд. Ба сатҳи хароҷотҳои тичорат ва ғоидаи қорхонаҳои савдо омилҳои иқтисодию ғайрииқтисодии гуногун таъсир мерасонад. Сатҳи хароҷоти тичоратро асосан хароҷот оид ба қашондан, нигоҳ доштан, овоза кардан ва фурухтани мол муайян менамояд. Бо пасту баландшавии онҳо мутаносибан нархи озоди чаканафурушӣ тағйир ёфта дар атрофи нархи миёна мекаловад. Ғоидаи савдо аз нархи чаканафурушӣ вобастааст. Ғаёлияти даромаднок дар ҳолати баланд будани нархи чакана нисбат ба яклухт, шартномавӣ ё созишномавӣ таъмин мегардад.

Нархи чаканаи савдо ва ҳӯроки омма бо усулҳои мухталиф муайян карда мешавад [12]. Онҳо бо усулҳои умумӣ ва махсус тасниф шуда, дар маҷмӯъ низомии усули нархгузорӣ ба ҳисоб рафта механизми иқтисодию риёзии қараёни нархгузорию тарофабандро ташкил менамояд. Усулҳои умумии нархгузорию тарофабандии соҳаҳои савдою ҳӯроки омма ягона буда, ба хароҷот асос ёфтаанд ва моҳиятан озоди чакана ва озоди яклухт мешаванд [1,2]. Нархи озоди чакана ($H_{оч}$) вобаста ба сатҳи нархи озоди яклухт ($H_{оя}$) муайян мегардад ва амал менамояд: $H_{оч} = H_{оя} + B_{оч}$

Болонархи озоди чаканаро $B_{оч}$ фурӯшандаҳо мустақилона вобаста ба вазъии бозор муайян мекунанд. Нархи озоди яклухтфурушӣ ($H_{оя} = H_{ш} + A_a + A_{ан} + B_{оя}$) вобаста ба нархи шартномавӣ ($H_{ш}$), андозии аксиз (A_a), андозии арзиши алова гардида ($A_{ан}$) ва болонархҳои озоди яклухт ($B_{оя}$) муайян карда мешавад. Барои маҳсулотҳои истеҳсоли хориҷӣ тарзи дигари нархи озоди чакана ($H_{оя(хор)}$) истифода мегардад:

$$H_{оя(хор)} = A_{хор} + A_{вор} + B_{гум} + X_{дав} + \Phi_m + B_{оч(хор)}$$

Яъне, асоси нархи озоди чаканаи маҳсулоти хориҷиро ($H_{оя(хор)}$) арзиши хориҷӣ ($A_{хор}$), андоз аз воридот ($A_{вор}$), бочи гумрук ($B_{гум}$), хироҷи давлат ($X_{дав}$), ғоидаи муассисаи миёнарав (Φ_m) ва болонархҳои озоди чаканаи хориҷӣ ($B_{оч(хор)}$) ташкил медиҳад. Бояд донист, ки ҳар як намуди болонархҳо ($B_{оч}$, $B_{оя}$, $B_{оч(хор)}$) даромади муассисаҳои савдою ҳӯроки омма шуда, барои рӯйпӯш намудани хароҷотҳои тичорат, ба даст овардани ғоида ва таъсис додани захираи эҳтиётӣ истифода мегардад.

Моҳияти усули махсусро, ки аз тарзу услуб ва стратегияҳои гуногун иборат буда, ба монанди усули а) нархи маржаи ғоида; б) нархи тавсиявии истеҳсолкунанда; в) нархи ба нархи рақиб монанд; г) нархи дукарата; ғ) нархи психологӣ; д) нархи якхела; е) нархи паст ба баъзе мол ва ғ. дохил мешаванд. Онҳо стратегияи ҷоришавии нархи савдори ташкил медиҳанд. Моҳияти баъзеи он стратегияро муайян мекунем. Дар низоми нархгузори соҳаи савдо стратегия ё усули маржаи ғоида (фарқияти байни даромади умумӣ ва хароҷот) васеъ истифода ёфтааст. Маржа ё ғоизи ғоида ҳамчун (ФФ) усули оддӣро таҷрибавӣ мақсаднок дар нархгузори савдо муаррифӣ шудааст. Тарикӣ он нархи савдои ҷаҳона (НСЧ) дар натиҷаи ба арзиши моли харида шуда (АМХ) зам кардани ғоизи маржи ғоида муайян карда мешавад, яъне сатҳи маржа ё ғоизи ғоида аз намуди мол ва банди фуруши он вобаста аст:

$$\text{НСЧ} = \text{АМХ} + \text{ФМ} (\text{АМХ} * \text{ФФ} / 100)$$

Мисол. Муайян карда шавад НСЧ маҳсулоти костюми мардона. Дода шудааст: а) АМХ – 900с; б) ФФ – 35%. Роҳи ҳалли масъала: $900 + (900 * 35 / 100) = 900 \text{ с} + 315 \text{ с} = 1215 \text{ с}$. Таркиби нархи костюми мардона муайян мегардад: а) АМХ = 74,1% яъне $(900 / 1215 * 100)$; б) ФФ - $(315 / 1215) * 100 = 25,9\%$. Назорати санҷишӣ: $74,1\% + 25,9\% = 100\%$

Аксарияти моли истеъмолӣ бо нархи ҷаҳонаи истеҳсолкунандаи тавсия карда ба фуруш ворид мешавад. Ташкилоти савдо метавонад нархи ҷаҳонае, ки истеҳсолкунанда тавсия менамояд, ҳамчун стратегияи худ истифода барад [16]. Он гоҳ ташкилот аз иштирок кардан дар қабули қарордоди нархӣ озод мегардад. Фуруши мол бо нархи ҷаҳонаи истеҳсолкунанда ташкилоти савдори аз вазифаи иштирок намудан дар рақобати нархӣ бозор соқит карда, барои гирифтани ғоидаи миёна сафарбар менамояд, ки он мақсади иқтисодии на ҳамаи фурушандаро қонеъ гардониди метавонад.

Мол асосан аз рӯи сатҳи нарх интиҳоб мегардад, ки омили ҷамъбаасткунанда нархӣ мебошад. Молҳои нархи пастдошта афзалияти зиёд дорад. Он корхонаи савдо, ки тибқи нархи рақиб ғайолият мебаранд, барои фуруши мол бояд сатҳи хидматгузори баланд намояд, хароҷоти овозапахнкуниро паст гардонад, мавқеи ҷойгиршавии нуқтаи савдори беҳтар намояд, он гоҳ дар рақобат имконияти молфуруши меафзояд. Бо баланд кардани сифати хидматгузорӣ, беҳтаргардидани мавқеи ҷойгиршавӣ ва паст намудани хароҷоти тижорат инчунин барои баланд кардани нархи савдо (НС) имконият пайдо мешавад. Ҳангоми интиҳоби нархи рақиб (НР) ғайолияти тижорат ба се роҳ инкишоф ёфта метавонад: а) $\text{НС} = \text{НР}$; б) $\text{НС} \leq \text{НР}$; в) $\text{НС} \geq \text{НР}$.

Стратегия ё усули дукаратаи афзоиш додани нархро баъзе ташкилотҳои савдо истифода бурда метавонад. Он гоҳ нархи моли харидашуда (НМХ) дукарата афзоиш дода мешавад, яъне $(\text{НМХ} * 2)$. Афзалияти стратегияи нархгузори савдои ҷаҳона дар соддагии усули он ифода ёфтааст. Бо амалиёти < таъиноти як нарх барои якҷанд мол истеъмолкунанда > якуякбора молҳои гуногунро интиҳобу харида метавонад. Он амал беҳтарин стратегия ҳисобида шуда, фурушро ҳавасманд мегардонад ва истеъмолкунандаро барои қонеъ гардонидани талаботи ҳархела сафарбар менамояд. Стратегия бо услуби < таъиноти нархи пастарин барои баъзе молҳо > барои ба фуруши оммавӣ ноил шудан истифода бурда мешаванд. Он гоҳ ин амал харидоронро барои гирифтани моли бо нархи баланд фурухташаванда водор менамояд.

Стратегияи тараққиёти онҳо вобаста ба намуд, таъиноти мол ва шакли хоҷагидорӣ, ҳаҷми даромад, махсусгардонӣ ва хусусияти ғайолият, речаи корӣ, номгузориҳои гуногуни ватанию хориҷӣ ва дигар ҷанбаҳои ташкилӣ тартиб гардида барои хидматрасонӣ ба аҳолии муҳим ва мусофирон омода шудаанд. Даромади савдо, хароҷотҳои тижорат ва ғоида нишондиҳандаҳои ҷамъбаасткунандаи иқтисодии он ташкилотҳо ҳисобида мешавад.

Ғайолияти хӯроки омма ҳамчун маҷмӯи муносибатҳои истеҳсолию иҷтимоии истеъмолкунандагон барои мақсаднок қонеъ гардонидани талаботи аҳоли ба молҳои тайёр ва нимтайёр фаҳмида мешавад. Корхонаҳои хӯроки оммаи Тоҷикистон бо нархҳои озодаи ҷаҳона ғайолияти иқтисодӣ мебаранд, инкишоф меёбанд ва баҳогузори карда мешаванд. Ҷараёни гардиши хӯроки омма аз рӯи нишондиҳандаҳои алоҳида ҳисоб карда шуда, ҳамчун қисми таркиби ба ҳаҷми умумии гардиши моли мамлакат дохил мегардад. Нархгузори дар соҳаи хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба мақсад ва хусусиятҳои корхонаҳои хӯрокпазӣ

ташкил карда мешаванд. Нархҳои хӯроки омма дар асоси категорияҳо ё зинаи сифатнокии корхонаҳои он (тарабхона, ошхона, сихқабобхона, қаҳвахона) сатҳи хидматгузорӣ, ҷой ва фароғатнокии нуқтаҳои савдо, анъанаҳои миллӣ, супоришоту дархостҳои инфиродии истеъмолкунандагон муайян карда мешаванд. Хӯроки маҳсулоти асосӣ ба ҳисоб рафта нархи он як намуди нархи озоди чакана аст.

Хусусиятҳои асосии фаъолияти иқтисодию иҷтимоии истеҳсолии корхонаҳои хӯроки омма чунинанд: 1) дар нархгузории пайдарпаии нархи хариди ашёи маҷмуавӣ – болонархӣ савдо бо назардошти ААИ – маблағи мизони андоз аз арзиши иловагардида – нархи фуруш бо пайвастигии маҳсулот қатъиян риоя карда мешавад; 2) ду ҳислати асосии соҳа аз он ҷумла: а) истеҳсолот ва б) хизматгузории хӯроки омма; 3) арзиши аслии пурраи соҳа ҳисоб карда нашуда, нархи фуруши маҳсулот муайян мегардад; 4) болонархӣ савдои озуқа аз аломатҳои мухталиф (зинаи сифатнокӣ, доираи рақобатпазирӣ, сатҳи хидматрасонӣ, обрӯю эътибори корхонаҳои озуқа, мавқеъ ва ҷои минтақаи он) вобастагӣ дорад; 5) махсусияти истеҳсол ва таъиноти озуқаи алоҳида. Фаъолияти корхонаҳои хӯроки омма вобаста ба махсусияти ҳоси тайёршавӣ ва фуруши таом ҷараён гирифта, ба истеҳсолот монандӣ дорад. Барои ҳар як намуди таом варақаи баҳодихӣ тартиб дода мешавад. Дар он танҳо арзиши маҷмуавии ашёҳои барои як таом тайёркуни сарфшуда (ба андоз аз арзиши иловашуда) ба ҳисоб гирифта мешавад. Баъзан, ба арзиши маҷмуавии таом болонархӣ хурокпазӣ ва андоз аз арзиши иловагардида ҳамроҳ мегардад. Дар корхонаи хуроки омма ҳатман варақаи баҳодихӣ таом тартиб дода мешавад. Варақаи баҳодихӣ таом ҳайати маҷмуавии ашёи хӯрок, меъёри сарфи ашёи маҷмуавӣ ва нархи ашёи харида шуда, бе андоз аз арзиши иловагардида, дорад, муайян кардани нархи фуруши таоми (маҳсулоти) корхонаи хуроки омма якҷанд ҳисобро дар бар мегирад.

Механизми иқтисодию риёзии нархгузорию тарофабандии соҳаи хӯроки омма ба таври зерин амал менамояд. Дар асоси нишондиҳандаҳои дар варақаи баҳодихӣ оварда шуда арзиши пурраи ашёи маҷмуавии хуроки миллӣ ё ғайримиллӣ ҳисоб мегардад. Болонархӣ савдои корхонаи хӯроки омма ($B_{нсx}$) аз рӯи меъёри бо фоиз муқарраргардида (ММ) ва арзиши маҷмуавии ашёи хуроки бо нархи (A_{xo}) харид (бе ААИ) муайян мешавад, яъне $B_{нсx} = (A_{xo} * MM) / 100$

Мисол: муайян карда шавад $B_{нсx}$ як кг картошкабирён (фрй). Дода шудааст: $A_{xo} = 9,5$ с; $MM = 50,0\%$. Он гоҳ нархи маҳсулоти яклухт – фуруши нимтайёр 14,25 с мешавад ($9,5 + 4,75$). Роҳи ҳисоби $B_{нсx} = (9,5 * 50,0) / 100 = 4,75$ с.

Сониян, пеш аз ҳисоби болонархӣ савдои корхонаи хуроки омма ($B_{нсx}$) бе андоз аз арзиши иловагардида ($M_{ааи}$) аз рӯи мизони фоизи он ($\Phi_{ааи}$) муайян карда мешавад: $M_{ааи} = (B_{нсx} * \Phi_{ааи}) / 100$. Масалан, муайян гардад $M_{ааи}$ таоми картошкабирён. Дода шудааст: $B_{нсx} = 14,25$; $M_{ааи} = 15\%$. Роҳи ҳалли он, яъне $15\% = (14,25 * 15) / 100 = 2,14$ с.

Дар охир бо он нархи фуруши таоми (маҳсулот) корхонаи хӯроки омма бо формулаи зерин муайян карда мешавад: $H_{фт} = A_{xo} + B_{нсx} + M_{ааи}$

Ба аломатҳои $H_{фт}$ – нархи фуруши таом; A_{xo} – арзиши маҷмуавии ашёи хуроки омма бо нархи харид (бе ААИ); $B_{нсx}$ – маблағи болонархӣ савдои хӯрока; $M_{ааи}$ – маблағи андоз аз арзиши иловагардида ифода шудаанд. Ҳалли масъала: муайян карда шавад $H_{фт}$ барои картошкабирён. Дода шудааст: $A_{xo} = 9,5$ с; $B_{нсx} = 4,75$ с; $M_{ааи} = 2,14$ с; Ҳалли масъала: $H_{фт} = 9,5с + 4,75с + 2,14с = 16,43$. Дар асоси маълумотҳои ҳисоби сеюм таркиби нарх муайян гардида натиҷаи ҳисобҳо таҳлил карда мешаванд.

Фарқияти асосии нархгузорӣ дар корхонаҳои хӯроки омма аз он иборат аст, ки арзиши пурраи маҳсулот ҳисоб карда нашуда, нархи фуруши таом муайян мегардад. Ҳамаи хароҷотҳои соҳа аз ҳисоби болонархӣ савдо пӯшонидани мешавад. Омилҳои нархмуайянкунандаи хӯроки омма ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: 1) арзиши маҷмуавии ашё; 2) маблағи болонархӣ савдо; 3) маблағи андоз аз арзиши иловашуда. Сатҳи арзиши маҷмуавии ашё аз нархи хариди он вобаста аст. Арзиши ашёи маҷмуавӣ бо нархҳои гуногун харида мешаванд: а) нархи хариди маҳсулоти кишоварзӣ; б) нархи шартномавӣ; в) нархи яклухт; г) нархи озоди чакана. Сатҳи нархҳои номнависшуда аз омилҳои мухталифи дохилӣ ва беруниқтисодӣ вобастагӣ (ҷой, минтақа, вақт, сатҳи нархи истеъмоли ва ғ.) дорад. Корхонаҳои хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон нархи

фурӯши маҳсулотро мустақилона вобаста ба вазъи талабот ва пешниҳод бо риоя кардани дастури талаботҳои Қонун дар бораи нархгузорӣ, Низомномаҳои дохилӣ, Дастури ҳукумати ватанӣ ва байналмиллалӣ муайян намуда, истифода мебаранд. Он корхонаҳои хӯроки омма, ки дар минтақаҳои муассисаҳои таълимӣ ҷойгир шудаанд, болонархӣ савдои набад аз 60% зиёд бошад. Андозаи болонархӣ аз рӯи аломатҳои зерин тафриқабандӣ мешаванд, тибқи: 1) ҳайати молгардиш; 2) хелу навъҳои нуқтаҳои хӯрокпазӣ; 3) намуди ашё ва мол; 4) намуди таом; 5) номгӯи дохилигуруҳӣ; 6) речаи корӣ; 7) мавқеи ҷойгиршавӣ; 8) доираи рақобатпазирӣ ва ғ. Болонархӣҳои савдои хӯроки омма мувофиқи ҳар аломатҳои номбаршуда тафриқабандӣ истифода мегардад, ки дигар хусусияти ғайолияти соҳаро дар нархгузорӣ ташкил медиҳанд.

Сатҳи болонархӣҳои савдои хӯроки омма тибқи ҳайати молгардиш ба маҳсулоти истеҳсоли худӣ ва харидашуда, гурӯҳбандӣ мешаванд: а) вобаста ба хелу навъи корхонаҳо ба тарабхона, қаҳвахона, бар, мағоза – кулинар, ошхона, корхонаҳои маҳсус; б) намуди ашё ва маҳсулот ба гӯшт, моҳӣ, сабзавот, мевачот, машрубот, бемашрубот, пиво; в) истифодабарии ашё ва мол ба нимтайёр ва тайёр; намуди таом ба фирмавӣ, таоми фармудаи гарм, хунук; г) дохилигурӯҳӣ ба гушӣ, моҳигӣ, сабзавотӣ; д) вақти кор ба рӯзона, шабона, бегоҳирӯзӣ; е) ҷойгиршавӣ ба ҷойи истироҳат, ҷойи серхаридор, фурӯш; ё) мавқеи рақобат ба миқдори рақибон ва сатҳи нархи онҳо.

Онҳо афзалият ва хусусиятҳои ҳоси пурраи ғайолияти корхонаҳои хӯроки омма муайян менамоянд, ки дар ҷараёни нархгузорӣ бояд дар тартиб додани механизми иқтисодию риёзии рақамгардонии иқтисодиёти соҳа ба эътибор гирифта шаванд.

Даромади корхонаҳои хӯроки омма аз сатҳи болонархӣҳои савдо бевосита вобаста буда, ба онҳо на танҳо хароҷоти истеҳсолот, фурӯш ва ташкили истеъмоли маҳсулоти истеҳсоли худӣ, балки ғайолияти таъмин карда мешавад. Сатҳи тарофаи корхонаҳои хӯроки омма ҷараёни ташкили истеҳсолот, яъне тайёр кардани таом, истеҳсол ва фурӯши он муайян намуда, даромаднокии соҳаро таъмин менамояд. Мавқеи муҳимро марказҳои савдою хидматрасонии хӯроки омма ба монанди бозор, ошхонаю тарабхонаҳои азим, ҳосатан тўйхонаҳо (“Истироҳат”, “Қасри сафед”, “Темурмалик”, “Мирзо-Ҳабиб”, “Парламент”, “Шаҳзод” ва ғ.) ишғол намуда, нақши онҳо дар афзудани даромади хӯроки омма ва хидматгузории маҷмӯавӣ, инчунин дар ҷараёни нархмуайянкунӣ зиёд гардид истодааст.

Хуллас, тадқиқоти илмӣ оид ба нархгузорӣ ва тарофабандӣ дар соҳаҳои савдою хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти зиёди иҷтимоию иқтисодӣ дорад. Дар ҷараёни он усулҳои мухталифи нархмуайянкунӣ истифода мегардад, ки ба умумию маҳсус таснифот шуда, амал менамояд ва истифода бурда мешавад. Мавқеи муҳимро усулҳои иқтисодию риёзии умумӣ ифода менамояд.

Аҳамиятнокии истифодабарии усулҳои умумию маҳсуси муайянкунии нарху тарофа дар соҳаҳои савдою хӯроки оммаи таъиноти истеҳсолӣ, хариду фурӯш ва хидматгузории миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гардида, имкониятҳои дар оянда мақсаднок истифода бурдани онҳо дар фазои рақамишавии иқтисодиёти ҷаҳон пешниҳод шудаанд, аз он ҷумла: 1) баҳо додани омилҳои иҷтимоию иқтисодии ба сатҳи даромад ва ғайолияти таъсиррасонанда; 2) интихоби стратегияи ғайолияти самарабахш; 3) тартиб додани модели иқтисодию риёзии нархгузорӣ ва тарофабандии афзалиятнок; 4) самаранок истифода бурдани стратегияҳои нарху тарофамуайянкунӣ; 5) тартиб додани механизми иқтисодию риёзии коркард, амалиёт ва назорати ғайолияти нархгузорӣ; 6) таҳлил, баҳогузорӣ ва қабули қарори идоракунии ғайолияти истеҳсоли тичорат ва хариду фурӯши бо нарх ва тарофа асосёфта.

Амалигардонии пешниҳодҳои муаррифишуда самаранокӣ ғайолияти нархгузорию тарофабандихоро дар соҳаҳои савдою хӯроки оммаи Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд гардонид, барои ба ҷараёни рақамишавии иқтисодиёт ғайолияти шомил шудани он соҳаҳои муҳимияти зиёд дошта имконият фаро меоварад.

АДАБИЁТ

1. Абдурахмонов М. “Механизми нархӣ рақамкунӣ иқтисоди миллии дар фазои ҳамгирӣ”. - Монография. Хучанд: “Ношир”, 2024, 208 саҳ.

2. Абдурахмонов М. «Нархгузорӣ». Китоби дарсӣ. Хучанд: «Ношир», 2024, 320 сах.
3. Абдурахмонов М., Абдурахмонова М.З. Глоссарий: баҳисобгирии идоракуни ва нархгузорӣ. Хучанд: Ношир, 2021, 254 сах.
4. Абдурахмонов М., Садыкова Г.И., Эсанова М.О. Региональное ценообразование производственной сферы в условиях индустриализации экономики.// Вестник ТНУ «Серия социально-экономических и общественных наук». // Душанбе, Маркази таъбу нашр ва тарҷума, 2023, 40-47 сах.
5. Абчук В.А. Энциклопедия современного бизнеса, Спб. М., Энциклопедия, 2005, 640 с.
6. Атоходжаева М.А. «Оценка и механизм регулирования уровня жизни в экономике Таджикистана», Монография. М.: Центр «Транспорт», 2019.144 с.
7. Борисова О.В. «Ценообразование», М.: Академия, 2015, 176 с.
8. Демцура С.С. «Ценообразование: методические рекомендации». Челябинск, 2021, 53 с.
9. «Закон о торговле в карикатурах и комментариях», ИД Retailer , М. 2013, 216с.
10. Исаев А. А., Ниёзов Дж. С. «Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий розничной торговли». Душанбе, Ирфон. 2013, 212с.
11. Кемпбелл Р., Маконнелл, Стенли Б. «Экономика»/ М.: ИНФРА-М. 2005, 392 стр.
12. Комарова Г.Б., Ишанова У.У. «Торговля в условиях транзитивной экономики». Худжанд, Рахш. 2018, 100с.
13. Липсин И.В. «Ценообразование»/ М.: Юрайт, 2020, 368с.
14. Садыкова Г.И. «Формирование и развитие рынка общественного питания в условиях трансформирующейся экономики». Монография. Худжанд: «Ношир». 2019. 124стр. - ISBN 978-99975-70-49-9.
15. Урунов А.А. «Единое экономическое пространство». М.: ИД СИНЕРГИЯ, 2012, 284с.
16. «Экономика организаций (предприятия)». М.: ЮНИТИ, 2008, 239с.
17. Шуляк П.Н. «Ценообразование». М.: Дашков, 2008, 192с.

УДК 657.6 (075.8)

Абдурахмонов М., Эсанова М. О.

МЕХАНИЗМИ НАРХИИ РАҚАМИКУНОӢ ДАР ФАЪОЛИЯТИ БАӢИСОБГИРӢ

Мақолаи илмӣ ба тартиб додани механизми нархии иқтисодию риёзии рақамикунонии фаъолияти баҳисобгирии ташкилот баҳшида шуда, бо он аҳамиятнокию муҳимияти тадқиқот оид ба инкишофёбии иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гардидааст. Дар мақола чараёни тартибдиҳӣ ва истифодабарии усул, роҳу услубҳои мухталифӣ нарху тарофабандӣ, тарзи ҳисоб, амалиёт, назорату баҳогузорию механизми иқтисодию риёзии рақамикунонии фаъолияти муҳими баҳисобгирии бухгалтерӣ оид ба нархгузорию рақамӣ дода шудааст. Тарзи бунёдгардӣ, коркарду қабули қарордоди мувофиқи нархи барои идоракуни тибки натиҷаҳои рақамикунонии фаъолияти бухгалтерӣ тавсия гардида, барои инкишофи иқтисоди рақамӣ ва идоракунии нарх дар Тоҷикистон мусоидат карда метавонад.

Вожаҳои калидӣ: механизми нархӣ, амалиётҳои иқтисодию риёзӣ, тартиби рақамикунонӣ, фаъолияти бухгалтерӣ, стратегияҳои нархӣ, нархгузорию рақамӣ, қарордоди нархӣ, идоракунии нархӣ, иқтисоди рақамӣ.

Абдурахмонов М., Эсонова М. О.

ЦЕНОВОЙ МЕХАНИЗМ ЦИФРАЗАЦИИ В БУХГАЛТЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Научная статья посвящена процессу разработки ценового механизма бухгалтерской деятельности организации. Определена научная и практическая значимость исследования для развития цифровой экономики Республики Таджикистана. В статье исследованы процессы разработки и внедрения системы методов, путей и способов ценообразования, предложена экономико-математическая методика расчета, действия, контроля и управления цифровизации ценообразовательной бухгалтерской деятельности. Предложенная экономико-математическая методика разработки, использования, действия, контроля и управления процессом ценообразовательной бухгалтерской деятельности может способствовать развитию цифровой экономики и управления ценами в Таджикистане.

Ключевые слова: ценовой механизм, экономико-математические процедуры, порядок цифровизации, ценовое управление, бухгалтерская деятельность, ценовая стратегия, ценовое решение, ценовое управление, цифровое ценообразование, цифровая экономика.

Abdurakhmonov M., Esanova M. O.

PRICING MECHANISM OF DIGITALIZATION IN ACCOUNTING ACTIVITIES

The scientific article is devoted to the process of developing a pricing mechanism for the accounting activities of an organization. The scientific and practical significance of the study for the development of the digital economy of the Republic of Tajikistan has been determined. The article examines the processes of development and implementation of a system of methods, ways and means of pricing, and proposes an economic and mathematical methodology for calculating, acting, monitoring and managing the digitalization of pricing accounting activities. The proposed economic and mathematical methodology for the development, use, operation, control and management of the process of pricing accounting activities can contribute to the development of the digital economy and price management in Tajikistan.

Key words: price mechanism, economic and mathematical procedures, digitalization procedure, price management, accounting activities, pricing strategy, pricing decision, price management, digital pricing, digital economy.

Тадқиқоту дарк кардани масъалаҳои нархгузорию бозоргонӣ ва дар он асос бунедгардию инкишофёбии доираи рақамигардонии иқтисодиёти Тоҷикистон муҳимияти зиёди илмию таҷрибавӣ пайдо кардааст [7]. Дар замони муосир соҳаҳои истеҳсолию ғайриистеҳсолӣ ва фаъолияти функционалии иқтисоди Тоҷикистон ба монанди андозбандӣ, молияю қарз ва баҳусус баҳисобгирии бухгалтерӣ [6,8] дар фазои ҷаҳони рақамӣ ташаққулу амал карда, ҳамчун пешсаф ва муаррифгарӣ дастовардҳои рушди иқтисоди ҳамгироишудаи мамлакат, аҳамияти иҷтимоии зиёд пайдо намудаанд [2]. Тавассути он фаъолияти нархгузорию баҳисобгирии бухгалтерӣ дар доираи истеҳсолот [3] тичорат ва соҳибкорӣ мутлақан ба механизми нарху тарофаҳои таъиноти иҷтимоию иқтисодӣ, асос ёфта [7] барои шомилгардӣ ба фазои рақамӣ нигаронида шудааст [4,5]. Гузариш ба иқтисоди рақамӣ омӯзиши саводи рақамӣ, расонаию иттилоотиро талабида, барои инкишофдиҳии он зарурият пайдо мешавад, ки кормандон дар фаъолияти баҳисобгирии бухгалтерӣ [6,8] маҷмӯи малака ва маҳорати муайяни иқтисодӣ, иттилоотӣ, технологияи компютериро доир ба нарху тарофабандӣ дошта бошанду ҳангоми хидматҳои корӣ истифода бурда тавонанд [2].

Дар мақола баъзе асосҳои назариявӣю амалии нарху тарофабандии маҳсулотҳои соҳаҳои мухталиф мувофиқи талаботҳои рақамикунӣю иқтисоди ҳамгироишудаи Тоҷикистон баррасӣ шудаанд [2,4], аз он ҷумла: а) муайян кардани омилҳои асосии ба хароҷоти истеҳсолот, даромад

ва фоида таъсиррасонанда; б) интихоби стратегияю одоби нарху тарофабандии маҳсулотҳои гуногун; в) коркард, интихоб ва зарурияти истифодабарии тамсилаю формулаҳои нарху тарофа муайянкунӣ; г) тадбиқи усулу услубҳои нарху тарофабандии ба хароҷот, хусусиятҳои истеъмолии маҳсулот ва ба вазъи бозор асосёфта; ғ) тартибдиҳии механизми коркард, амалиёт ва назорати нархмуайянкунӣ дар фаъолияти бухгалтерӣ; д) бунёди механизми таҳлил, баҳогузорӣ ва қабули қарордоди нархӣ дар фаъолияти идоракунии бухгалтерӣ; е) бунёди механизми амали рақамикунонӣ дар фаъолияти бухгалтерӣ ва ҷои кории муҳосиби нархгузор; ё) дарёфтани роҳҳои самараноки фаъолияти дохилию беруниҳои иқтисодии истеҳсолот, соҳа ва иқтисодиёт. Дар маҷмӯъ онҳо ҳамчун стратегияҳои нархӣ ташкилот дар фаъолияти бухгалтерӣ ҳисобида шуда, бо мақсади таъмин намудани самаранокии истеҳсолот амал карда метавонанд.

Нархгузорию тарофабандӣ дар фаъолияти баҳисобгирии бухгалтерӣ ба ягонагии методология, назарияю ақидаҳои илмӣ, принципҳо, сиёсати давлатии нарх, усулу услубҳои гуногуни нархмуайянкунии муосир асосёфта дар ҷараёни хоҷагидорӣ тасдиқ мегардад. Вобаста ба хусусият, махсусият, намуди фаъолият ва маҳсулот (саноатӣ, кишоварзӣ, сохтмон, нақлиёт, савдою хӯроки омма ва ғайра). инчунин самти истеҳсолию усулу услубҳои гуногуни ғайриистеҳсолӣ будан, маҷмӯи нархгузорию тарофабандӣ истифода мегардад, ки аз масулиятнокию мураккабнокии ҷараёни нархмуайянкунӣ дар фаъолияти баҳисобгирию хоҷагидорӣ шаҳодат медиҳад. Низомии усулҳои нархгузорӣ [9, 10], ки дар фаъолияти баҳисобгирӣ истифода мегарданд, шартан ба ҷаҳор гурӯҳ таснифотшуда (хароҷотӣ, хосиятҳои истеъмолий, меъёрӣ, хароҷотӣ, бозоргонӣ) аз садҳо намудҳои мухталиф иборат буда, моҳияти амал, хусусият ва табиноти истифодабарии онҳоро дар ҳудуди як мақола муаррифи намудан имконпазир аст. Барои намуна механизми иқтисодию риёзии амалӣ танҳо як усули васеъ тадбиқёфтаи нархгузорию ба хароҷот асосёфтаи рақамикунонии фаъолияти баҳисобгирӣ оварда мешавад [2,3,4].

Гузориши риёзии усули хароҷот барои рақамикунонии ҷараёни нархгузорию фаъолияти муҳосибот: а) барои нархи озоди савдои яклухт муайян карда мешавад. Онро чунин тасвир кардан мумкин аст:

$$\begin{aligned}
 1) \quad & \boxed{\text{Нархи шартномавӣ (Нш)}} = \boxed{\text{Меъёри сарфи қувваи қорӣ, захираҳои моддӣ, пулӣ ва даромаднокӣ}} + \boxed{\text{Болонархии озоди савдои яклухт (Боя)}} + \boxed{\text{Меъёри фоидаи яклухт - фурушӣ вобаста ба вазъи бозор}} \\
 2) \quad & \boxed{\text{Андози аксизӣ (Ак)}} = \boxed{\text{Мизони тафриқабандишудаи андози аксизии маҳсулот}} + \boxed{\text{Нархи озоди яклухт (Ноя)}} \\
 3) \quad & \boxed{\text{Андоз аз арзиши иловагардида (ААИ)}} = \boxed{\text{Мизони андози арзиши иловагардидаи маҳсулот}}
 \end{aligned}$$

Расми 1. Механизми муайян кардани унсурҳои нарх бо усули хароҷот

Ҳамин тавр, унсурҳои нархӣ Нш, Ак, ААИ ва Боя барои истифодабарии ва амал кардан муайян мешаванд.

Тавсифи иқтисодии масъалаи 1 нархи маҳсулотҳои ниёзи мардуми А, Б ва В -и истеҳсоли ватанӣ бо усули хароҷот дар шароити рақамикунонии ғайрибаҳисобгирӣ муайян карда шавад. Механизми рақамикунонии ғайрибаҳисобгирӣ нархгузорию муҳосибот бо усули хароҷот ва нишондоди методӣ барои ҳалли масъала чунин аст. Дода шудааст, мутаносибан:

- а) нархи шартномавии маҳсулотҳо $A = 200$ с $B = 150$ с ва $V = 250$ с;
- б) мизонҳои андози аксизии маҳсулотҳои $A = 0\%$, $B = 0\%$ ва $V = 10\%$;
- в) мизони андоз ар арзиши иловагардида барои маҳсулоти $A = 14\%$, $B = 14\%$, $V = 14\%$;
- г) болонархҳои озоди савдои яклухт барои маҳсулоти $A = 8,0\%$, $B = 10,0\%$, ва $V = 15,0\%$.

Масъалаи 2. Таркиби нархи маҳсулотҳои А, Б ва В муайян гардад.

Масъалаи 3. Назорати санҷишӣ оид ба дуруст будани ҳисобҳо гузаронида шавад.

Масъалаи 4. Ба чараёни хароҷотнокии нарх баҳо дода шавад.

Нишондоди методӣ оид ба ҳалли масъалаҳо. Нархи озоди савдои яклухт (Ноя) бо формулаи зерин $N_{\text{оя}} + N_{\text{ш}} + A_{\text{к}} + A_{\text{аи}} + B_{\text{оя}}$ муайян мегардад:

- а) барои маҳсулоти $A = 200\text{с} + 0 + 28,0\text{с} + 18,2\text{с} = 246,2\text{с}$;
- б) барои маҳсулоти $B = 150\text{с} + 0 + 21,0\text{с} + 17,1\text{с} = 188,1\text{с}$;
- в) барои маҳсулоти $V = 250\text{с} + 25,0 + 38,5\text{с} + 42,0\text{с} = 355,5\text{с}$.

Баъдан, барои гузаронидани таҳлил ва қабули қарордоди нархӣ дар ғайрибаҳисобгирӣ идоракунии бухгалтерӣ масъалаҳои 2,3 ва 4 ҳал карда мешаванд. б) барои нархи озоди савдои чакана:

$$\begin{array}{l} \text{Нархи озоди савдои} \\ \text{яклухт (Ноя)} \end{array} + \begin{array}{l} \text{Болонархҳои} \\ \text{озоди савдои} \\ \text{чакана (Боч)} \end{array} = \begin{array}{l} \text{Нархи озоди савдои} \\ \text{чакана (Ноч)} \end{array}$$

муайян карда шавад, нархҳои ниёзи мардуми А, Б ва В. Барои иҷроиши механизми ҳисоб $N_{\text{оч}} = N_{\text{оя}} + B_{\text{оч}}$, яъне натиҷаҳои масъалаи якум истифода мегардад, он гоҳ $N_{\text{оя}}$ маҳсулоти $A = 246,2\text{с}$, маҳсулоти $B = 188,1\text{с}$ ва $V = 355,5\text{с}$. Ҳангоми болонархҳои озоди савдои чаканафурӯшӣ барои маҳсулотҳои $A = 10,0\%$, $B = 19,0\%$ ва $V = 12,0\%$ будан механизми ҳисоби нархи онҳо чунин мешавад: $N_{\text{оч, А}} = 246,2\text{с} + 24,6\text{с} = 270,8\text{с}$; $N_{\text{оч, В}} = 188,1\text{с} + 35,7\text{с} = 223,8\text{с}$ ва $N_{\text{оч, В}} = 355,5\text{с} + 39,9\text{с} = 395,4\text{с}$.

Механизми нархҳои рақамиконӣ дар ғайрибаҳисобгирӣ – ин тартиб ва усулҳое мебошад, ки барои муайян кардан ва назорат кардани арзиш, нарх ва ҳисоботи рақамӣ дар ғайрибаҳисобгирӣ молҳо ва хидматҳо дар як ташкилот ё система истифода мешаванд. Нархи рақамиконӣ дар баҳисобгирӣ асосан ба ин маъно аст, ки арзиш ва нархи мол ё хизматро бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва замонавӣ, ҳамчунин дар контексти ҳисобот ва иттилоотҳои молиявӣ муайян намояд.

Механизми нархҳои рақамикунонӣ як аҳамияти муҳим барои рушди самараноки ҳисобот ва баҳисобгирӣ мебошад. Вай кӯмак мекунад, ки:

- Нархи мол ё хидматҳо ба таври автоматикӣ ва дуруст муайян шавад;
- Назорати мунтазами хароҷот ва даромадҳо ба таври муассир амалӣ гардад;
- Раванди баҳисобгирӣ дар ташкилот бо истифода аз технологияҳои рақамӣ ва системаҳои автоматизатсияшуда самаранок ва зудтар сурат гирад.

Механизми нархҳои рақамикунонӣ асосан бо истифода аз системҳои компютерӣ ва технологияҳои навини иттилоотӣ ташкил ва пайваست карда мешавад. Ин низом барои тамоми ҷанбаҳои баҳисобгирӣ, аз ҷумла ҳисоботҳои молиявӣ, пардохтҳо, боқимондаҳо ва ғайра истифода мешавад. Механизм метавонад яқҳо бо системаҳои, ки дар онҳо нархҳои муомилот, хароҷот ва даромадҳо бо истифода аз табиғот, табиғоти электронӣ ё соҳаҳои дигари рақамӣ муайян карда мешаванд, амал кунад. Барои дарки аниқ механизми нархҳои рақамикунонӣ дар ғайрибаҳисобгирӣ, аз тарафи мо як чадвали намунавиро омода кардем, ки ишора ба ҷанбаҳои асосии механизми нархҳои рақамикунонӣ ва усулҳои амалӣ дар баҳисобгирӣ дида шудааст.

Чанбаҳои асосии механизми нархҳои рақамикунӣ ва усулҳои амалӣ дар баҳисобгирӣ

Чанбаи механизми нархҳои рақамикунӣ	Таъриф	Усулҳои амалӣ	Имкониятҳо	Адабиётҳои марбут
Автоматикунӣ	Шумораи автоматии нарх ва арзиш бо истифода аз системаҳои ERP	Истифодаи барномаҳои ERP (Enterprise Resource Planning) барои ҳисоботҳои молиявӣ	Аз байн бурдани ҳамоҳангӣ	Шахов, А. (2019) «Механизми автоматизатсия дар баҳисобгирии молиявӣ»
Ҳисоботҳои электронӣ	Шумориш ва интиқоли маълумотҳо дар шакли рақамӣ ва электронӣ	Ҳисоботҳо ва таҳлилҳои электронӣ дар шабакаи интернет	Самараноқӣ, саривақтӣ ва саҳеҳии маълумоти ҳисоботҳо	Давронов, Б. (2020) «Ҳисоботҳои электронӣ ва таҳлили маълумот»
Баҳисобгирии динамикӣ	Тағйир ёфтани нархҳо дар асоси омилҳои иқтисодӣ ва бозор	Тағйироти нарх дар асоси таҳлилҳои бозор ва талабот	Арзишхоро хело зуд ва аниқ ҳисоб мекунад	Раҳмонов, М. (2021) «Таҳлил ва баҳисобгирии динамикӣ»
Таҳлил ва мониторинг	Таҳлили амиқ ва назоратии нархҳо ва арзишҳо дар асоси маълумотҳо	Таъриф ва истифодаи таҳлилҳои молиявии рақамӣ	Мониторинг ва ҳамоҳангӣ молиявӣ	Қодиров, Х. (2022) «Мониторинг ва таҳлили рақамӣ»
Ташкил ва пайвастанӣ бо системаҳо	Системаи баҳисобгирии интегратсияшуда, ки нархҳо ва ҳисоботхоро ҳисоб мекунад	Пайвастании системаҳои молиявии рақамӣ ва ERP	Таъмини яқинии дуруст ва иттилооти пайвастанӣ дар дохили тамоми системаи ташкилот ва баҳисобгирии рақамӣ	Шарипов, Т. (2020) «Пайвастанӣ ва интегратсия дар системаи ERP»

Механизми иқтисодӣ риёзии тартибдиҳӣ ва амалигардонии он вобаста ба принципҳои илмӣ ташкилии нархгузорӣ, ба монанди асоснок будан, ягонагӣ, пайдарпайӣ, назорат ва мақсаднокӣ нарх, инкишоф меёбад, ки бояд дар фаъолияти баҳисобгирӣ ба инобат гирифта шавад. Усулҳои нархгузорӣ мувофиқи қонуни баҳодихӣ, низомнома ва нишондоди методии ҳукуматӣ, тавсияномаҳои мақомотҳои дахлдор ва соҳавӣ оид ба амал, идораи назорати нархҳои танзимшавандаи давлат ва озодамаллқунанда истифода бурда мешаванд.

Интихоби истифодаи принцип ва усулҳои нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ бевосита аз сиёсати давлатии нарх, сиёсати стратегияи нархҳои ташкилот, таносуби талабот ва пешниҳоди бозор вобаста аст.

Қараёни нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирии ташкилот аз якҷанд амалҳо иборат аст: интихоби мақсади сиёсати нарх; таҳлили вазъи бозори мол; баҳисобгирию таҳлили вазъи бозори мол; баҳисобгирию таҳлил хароҷот дар корхона; омӯзиш ва таҳлили нархҳои рақибон; интихоби усули услуби нархгузорӣ; муайян кардани нархҳои яқиниҳарӯшии майдаи калон; ҳисоби нархҳои ҷаҳангарӯшӣ.

Мақсади нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ чунин шуда метавонад: нигоҳдории фаъолияти тичоратӣ дар сатҳи ноилшуда; нигоҳдории мавқеъ дар бозори савдо дар сатҳи пешина; таъмин намудани афзоиши даромад; ноил шудан ба васеъшавии истеҳсолот; ба мавқеи монологӣ расидан; қорӣ қардани нархҳои паст ё миёна ба банд ва ғ. Ба фаъолияти нархгузорӣ дар муҳосибот омилҳои гуногуни иқтисодиё ғайрииқтисодӣ таъсиррасонда ба сатҳи хароҷот, даромад ва ғайри ин бояд муайян гардад.

Масъалаҳои бунёд қардани механизми рақамикунонии нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ иқтисоди миллӣ Тоҷикистон муҳимияти илмӣ таҷрибавӣ дошта, вобаста ба шакли ташкили истеҳсолот, хусусиятҳои истеҳсолу фурӯши маҳсулот ва табиноти он қараён мегирад. Асоси механизми нархҳои рақамикунонии фаъолияти баҳисобгирӣ маҷмӯи усул, роҳу услубҳои муҳталифи иқтисодиё риёзӣ ва алгоритми хусусиятҳои истифодабарии онҳо ба монанди хароҷотӣ, хусусиятҳои истеъмоли, меъёри хароҷотӣ ва бозоргонӣ ташкил менамояд.

Роҳҳои мақсаднок истифодабарии усулҳои иқтисодиё риёзии нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ муайян шудаанд, аз он ҷумла: баҳои муқоисавӣ додан ба омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба даромаду ғайри ин таъсиррасонанда; интихоби стратегияи фаъолияти самарабахш ташкилот; тартиб додан механизми афзалиятноки амали иқтисодиё риёзии нархгузорӣ; самаранок қардани стратегияҳои нарху тарофабандӣ; истифодабарии механизми қорқард, амалиёт ва назорати нархгузорӣ дар фаъолияти баҳисобгирӣ.

Дар мақолаи илмӣ механизми иқтисодиё риёзи рақамикунонии қараёни нархгузори фаъолияти баҳисобгирӣ пешниҳод қардида, амали он маънидоду таҳлил шудааст, ки дар рақамикунонии иқтисодиёи Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ” // Омӯзгор//, № 52 аз 23 декабри соли 2023.
2. Абдурахмонов М “Механизми нархҳои рақамикунонии иқтисоди миллӣ дар фазои ҳамгирӣ”. Монография. Хучанд, “Ношир”, 2024, 208 саҳ
3. Абдурахмонов М., Садыкова Г.И., Эсонова М.О. «Региональные ценообразование производственной сферы в условиях индустриализации экономики». // Паёми Донишгоҳи миллӣ Тоҷикистон//, баҳши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе, 2023, № 8.
4. Аминов И., Абдурахмонов М. «Ценообразование», Душанбе, «Ирфон», 2017, 284 саҳ.
5. Демцура С.С. «Ценообразование: методические рекомендации». Челябинск, 2021, 53с.
6. Козлова Е.П. и др. Бухгалтерский учет в организациях. М.: Финансы и статистика.
7. Липсиц И.В. «Ценообразование». М., «Юрайт», 2020, 368с.
8. Хорнгрен Ч.Т., Форстер Д.Ж. Бухгалтерский учет: управленческий аспект. М. Финансы и статистика, 2003, 416с.
9. «Экономика организации (предприятия)». М., ЮНИТИ, 2008, 239с.
10. «Ценообразование». М. «Юрайт», 2019, 437с.

Азиззода М.А.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАРАҚҚИЁТИ МАРКЕТИНГИ КИШОВАРЗӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили амиқи асосҳои концептуалии рушди агромаркетинг бахшида шудааст. Дар он нақши афзояндаи маркетинг дар соҳаи кишоварзӣ дар шароити муосири иқтисоди бозорӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф монеаҳои асосӣ ва мушкилоти мавҷударо дар роҳандозии механизмҳои маркетингии муосир дар баҳши аграрӣ нишон дода, ба таҳияи равишҳои стратегӣ ва концепсияҳои нави идоракунии бозори маҳсулоти кишоварзӣ таваҷҷуҳ менамояд. Ҳамзамон, таҷрибаи давлатҳои муваффақ дар татбиқи агромаркетинг таҳлил гардида, имконияту хатарҳои мутобиккунии онҳо ба шароити Тоҷикистон арзёбӣ мешаванд. Дар натиҷа, самтҳои афзалиятноки рушди агромаркетинг дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва пешниҳодҳои ҷиҳати тақмили сиёсати маркетингӣ дар соҳаи кишоварзӣ ироа мегарданд.

Калидвожаҳо: агромаркетинг, концепсия, бозори кишоварзӣ, рушди устувор, идоракунии маркетингӣ, сиёсати аграрӣ, иқтисоди бозорӣ.

Азиззода М.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО МАРКЕТИНГА

В данной статье проведён углублённый анализ концептуальных основ развития агромаркетинга в условиях современной рыночной экономики. Особое внимание уделяется роли маркетинга в повышении эффективности аграрного сектора, а также выявлению основных проблем и барьеров, препятствующих внедрению современных маркетинговых инструментов в сельском хозяйстве. Автор анализирует международный опыт агромаркетинга, оценивает его применимость к условиям Республики Таджикистан и предлагает стратегические направления адаптации. В статье обозначены приоритетные векторы развития агромаркетинга в национальной экономике и даны конкретные рекомендации по совершенствованию маркетинговой политики в аграрной сфере.

Ключевые слова: агромаркетинг, концепция, рынок сельхозпродукции, устойчивое развитие, маркетинговое управление, аграрная политика, рыночная экономика.

Azizzoda M.A.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF AGRICULTURAL MARKETING DEVELOPMENT

This article provides an in-depth analysis of the conceptual foundations for the development of agromarketing in the context of a modern market economy. It emphasizes the growing importance of marketing in enhancing the efficiency of the agricultural sector, and identifies the major barriers and challenges to implementing effective marketing strategies in agriculture. The author explores successful international experiences in agromarketing and evaluates their applicability to the conditions of the Republic of Tajikistan. Based on this, the article outlines key strategic directions for agromarketing development and presents specific recommendations for improving marketing policies in the agrarian sector of the national economy.

Keywords: agromarketing, concept, agricultural market, sustainable development, marketing management, agrarian policy, market economy.

Дар шароити гузариши иқтисодӣ ба кишвари мо ба муносибатҳои бозорӣ, аҳамияти рушди соҳаи кишоварзӣ ва беҳтар намудани механизмҳои муосири фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ

аҳамияти хосса касб кардааст. Яке аз самтҳои муҳими баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хоҷагиҳои кишоварзӣ ва таъмини рақобатпазирии онҳо дар бозор истифодаи самаранокии механизмҳои маркетинги кишоварзӣ ба шумор меравад.

Концепсияи рушди маркетинги кишоварзӣ ҳамчун маҷмӯи чорабиниҳои стратегӣ тактикӣ барои ҳамоҳангсозии фаъолияти истеҳсолкунандагон, коркардкунандагон ва истеъмолкунандагон хизмат мекунад. Аз ин рӯ, таҳқиқи асосҳои концептуалии рушди маркетинги кишоварзӣ, таҳлили таъсиррасон ба он ва пешниҳоди роҳҳои такмили ин низом масъалаи саривақтӣ ва дорои аҳамияти амалӣ мебошад.

Асосҳои концептуалии рушди маркетинги кишоварзӣ (яъне маркетинги кишоварзӣ) маҷмӯи назарияҳо, принципҳо ва механизмҳои, ки ба ташаккули муносибатҳои бозорӣ дар соҳаи кишоварзӣ ва беҳтарсозии фурӯши маҳсулоти аграрӣ, мусоидат мекунад. Ин дар асоси таҳлили талабот, пешниҳод, бозор ва истифодаи стратегияи мувофиқ барои пешбурди маҳсулот таҳия мешаванд. “Маркетинги кишоварзӣ ин як захираи муайян мебошад, ки барои барқарор кардани масъалаҳои арзёбии талаботи потенциалии маҳсулотҳои истеҳсоли кишоварзӣ кӯмак мекунад, фаҳмидан лозим аст, ки чӣ гуна пешниҳодно трансформатсия кардан, чӣ гуна муносибатҳо бо шарикон ва мизоҷонро ба роҳ мондан, инчунин тарзи рушди рационалии маҳсулотҳо бо муҳлати кӯтоҳи истифода дар бозор” [1].

Дар шароити муосири иқтисодӣ, яке аз самтҳои муҳими рушди кишоварзӣ ва иқтисодиёти деҳот ин таҳияи стратегияи самаранокии маркетингӣ мебошад, ки махсусан дар бахши аграрӣ аҳамияти калон дорад. Бо дарназардошти аҳамияти афзояндаи бозор ва талаботи рӯзафзунӣ аҳоли ба маҳсулоти босифати кишоварзӣ, зарурати таҳияи асосҳои концептуалии рушди маркетинги кишоварзӣ ҳамчун бахши ҷудонапазири идоракунии муосири хоҷагиҳои деҳқонӣ ва агросаноатӣ ба миён меояд. “Кишоварзӣ ва комплекси агросаноатӣ ба таври умумӣ яке аз мураккабтарин соҳаҳои истеҳсолот мебошад. Стратегияи маркетинг дар соҳаҳои алоҳида эҳтимолан ба натиҷаҳои муҳим намерасад. Аз ин рӯ, ба назар мерасад, ки мо бояд роҳи оптимизатсия (муносиб) кардани ҳуди кишоварзӣ ва ҳамаи соҳаҳои вобаста ба онро пайгирӣ кунем. Масъалаи дигар ин таъмин намудани талаботи пулии аҳоли мебошад, ки ба рушди иқтисоди кишвар алоқаманд аст” [2].

Маркетинги кишоварзӣ на танҳо як ҷузъи фаъолияти иқтисодист, балки он як низоми мураккаби муносибатҳо ва равандҳои иртиботӣ байни истеҳсолкунанда, бозор, миёнарав ва истеъмолкунанда маҳсуб мешавад. Барои он ки маркетинги кишоварзӣ воқеан ҳамчун воситаи тақонбахши рушди деҳот ва такмили фаъолияти кишоварзӣ хизмат кунад, зарур аст, ки асосҳои илмӣ ва концептуалии он амиқ таҳлил ва рушд дода шаванд.

Таҳқиқоти муосир нишон медиҳад, ки дар заминаи маркетинги кишоварзӣ назарияҳо ва моделҳои гуногун амал мекунад, ки дар онҳо омилҳои чун таҳлили бозор, нархгузорӣ, тақсимот, пешбурди маҳсулот ва муносибатҳои истеъмоли баррасӣ мегарданд. Аммо дар шароити кишварҳои рӯ ба таррақӣ аз ҷумла Тоҷикистон омӯхтани хусусиятҳои минтақавӣ, захираҳои маҳаллӣ ва иқтисодии истеҳсолии хоҷагиҳои аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Ҳамзамон, дар доираи масъалаи мазкур истифодаи дастовардҳои илми иқтисодӣ, технологияҳои иттилоотӣ, усулҳои муосири таҳлили бозор ва модели идоракунии занҷираи арзишҳои аграрӣ аҳамияти назаррас пайдо мекунад. Ин раванд имкон медиҳад, ки рушди бозори кишоварзӣ ташаккул ёфта, механизми ҳамгироии истеҳсол, коркард, нигоҳдорӣ ва фурӯш мукамал гардад.

Мафҳуми “маркетинги кишоварзӣ” соли 1957 ба воситаи мутахассиси амрикоӣ Норман Дж.Роквелл ва ҳамкори ӯ бо Гарри В.Г. Каррингтон ба таври расмӣ муаррифӣ шуд. Онҳо дар вақти таҳқиқоти худ кӯшиш карданд, ки ба таҳлили заминаи бозор ва равандҳои иқтисодии соҳаи кишоварзӣ ва агробизнес диққат диҳанд.

Маркетинги кишоварзӣ дар асл як соҳаест, ки ба таҳқиқ ва татбиқи стратегияҳои маркетингӣ дар соҳаи кишоварзӣ, истеҳсол, коркард ва фурӯши маҳсулоти аграрӣ, инчунин таъсири иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ дар ин раванди маркетинг таъсир мерасонад. Ин мафҳум аз дигар шохаҳои маркетинг якҷанд хусусиятҳои худро дорад, ки ба хусусиятҳои хоси соҳаи

кишоварзӣ, аз ҷумла тағйироти мавсимӣ, талаботи дарозмуддат ва вобастагии калон ба шароити табиӣ, дахл дорад. “Соҳибкории хурд ва миёна, ки тавассути дастгирӣ барои соҳибкорон ва кишоварзӣ ба қобилияти бозорӣ расидаанд, дар шароити воқеии маркетинг осебпазир мегарданд” [3].

Таҳқиқоти аввалини Роквелл ва Каррингтон нишон дод, ки маркетинги кишоварзӣ ба идоракунии самараноки фурӯш ва тақсмоти маҳсулоти кишварзӣ, инчунин мутобиксозии онҳо бо талабот ва пешгӯии шуури истеъмолкунандагон нигаронида шудааст. Пас, маркетинги аграрӣ як соҳа аст, ки дар он танҳо равандҳои маркетинг ба маҳсулот ва хидматҳои аграрӣ, балки назария ва амалияи рушди устувори савдои кишоварзӣ ва соҳаҳои марбута ҳам таҳқиқ мешаванд.

Субъектҳои маркетинги кишоварзӣ ба он ғуруҳҳо ва ташкилотҳои ишора мекунанд, ки дар раванди маркетинги маҳсулоти кишоварзӣ иштирок мекунанд. Ин субъектҳо метавонанд дар марҳилаҳои гуногуни истеҳсол, коркард, фурӯш ва тақсмоти маҳсулоти кишоварзӣ нақши муҳим дошта бошанд. Дар умум, субъектҳои маркетинги кишоварзиро дар бар мегиранд:

1. Истеҳсолкунандагони маҳсулоти кишоварзӣ (деҳқоқон, фермерҳо, хоҷагӣҳо) – инҳо одамон ё хоҷагӣҳои хурд ва калоне мебошанд, ки маҳсулоти кишоварзӣ истеҳсол мекунанд. Онҳо дар аввалин марҳилаи маркетинги кишоварзӣ қарор доранд, зеро дар ин марҳила маҳсулоти асосии аграрӣ истеҳсол мешаванд. Ҳадафи онҳо ба даст овардани маҳсулоти босифат ва манфиатнок барои фурӯш ба бозор мебошанд, то маҳсулоти худро бо нархи мусоиди бозорӣ ва дар миқёси бузург фурӯшанд.

2. Коркардкунандагон ва саноати аграрӣ – ин субъектҳо аз корхонаҳои саноатӣ, ки маҳсулоти кишоварзиро ба маҳсулотҳои коркардшуда табдил медиҳанд, иборатанд. Масалан, коркард ба маҳсулотҳои хӯроқворӣ, раған ва дигарон. Онҳо метавонанд ба пайгирии талаботи бозор ва таҳлили новобаста ба назарияҳои маркетинг кӯмак кунанд, то тамоми равандҳои истеҳсолӣ ва фурӯшро самаранок ба роҳ монанд.

3. Миёнаравҳо (дистрибьюторҳо ва тоҷирон) – миёнаравҳо ё дистрибьюторҳои масъул барои интиқоли маҳсулоти кишоварзӣ аз истеҳсолкунандагон ба ритейлерҳо ё истеъмолкунандагон мебошанд. Дар баробари ин, онҳо дар барномарезии логистикаи самаранок ва интиқоли маҳсулот ба бозорҳо нақши муҳим мебозанд. Ба миёнаравҳо барои густариши шӯроҳои фурӯши маҳсулот ва стратегияи фурӯш хеле муҳим аст.

4. Ритейлерҳо (мағозаҳо, супермаркетҳо, бозорҳо) – ритейлерҳо ё фурӯшандагон ҳамчун “пушти беҳ” барои фурӯши мустақими маҳсулоти кишоварзӣ ба истеъмолкунандагон амал мекунанд. Масалан, супермаркетҳо, мағозаҳо ва бозорҳо маҳсулотро ба даст меоранд ва ба мизочон мефурӯшанд. Ритейлерҳо барои расидан ба бозорҳои мақсаднок ва қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон аҳамияти калон доранд.

5. Истеъмолкунандагон (харидорон) – охири субъект дар раванди маркетинги кишоварзӣ мебошанд, зеро аҳамияти талаботи бозорро муайян мекунанд ин ғурӯҳ дар дурустии интиҳоби маҳсулоти кишоварзӣ дар бозор таъсир мерасонад. Бо тағйироти рафторӣ ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон, истеҳсолкунандагон ва миёнаравҳо бояд сиёсати маркетингӣ ва фурӯшро мутобик кунанд.

6. Давлат ва ташкилотҳои мустақил (агентҳои давлатӣ, асосиатсияҳо, ташкилотҳои ғайридавлатӣ) – давлат ва ташкилотҳои марбута ба сиёсати маркетинги кишоварзӣ кӯмак мекунанд, хусусан тавассути сиёсати дастгирии хоҷагӣҳои аграрӣ, мусоидат ба инфрасохтор, таъсиси стандартҳои маҳсулот ва мубориза бо мушкilot, ки метавонад рушди маркетинги кишоварзиро маҳдуд кунад. Дар баъзе ҳолатҳо, корхонаҳои ғайридавлатӣ ва байналмилалӣ низ кӯмак мекунанд, махсусан дар рушди иқтисодиёти деҳот ва дастгирии хоҷагӣҳои хурд.

7. Шабакаҳои логистикӣ ва таҳлилгарон – шабакаҳои логистикӣ ва корхонаҳои таҳлилгар барои таъмини талаботи бозор кӯмак мекунанд. Онҳо ҳамзамон дар таҳлил ва дастгирии қарорҳои маркетингӣ бо истифода аз маълумотҳои воқеӣ ва тартиб додани стратегияи логистика нақши муҳим доранд.

Ҳамин тавр субъектҳои маркетинги кишоварзӣ дар тамоми равандҳо аз истеҳсол то фурӯш ва расидан ба истеъмолкунандагон иштирок мекунанд.

Ҳар як субъект дар рушди самараноки маркетинг баланд бардоштани сифати маҳсулот ва қонеъ кардани талаботҳои бозор аҳамияти худро дорад.

Концепсияи маркетинги кишоварзӣ як раванд ва низоми ҳамаҷониба аст, ки дар асоси он метавонем фаъолияти кишоварзиро бо мақсади таъмин кардани бозорҳои маҳаллӣ ва байналмилалӣ ва қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон ба маҳсулоти кишоварзӣ ва хидматҳои марбут ба он идора кунем. Маркетинги кишоварзӣ на танҳо дар ташкили фурӯш ва мансабҳои маркетингӣ, балки дар кӯмак ба истеҳсолкунандагон ва фермерҳо барои муваффақшудан дар муҳити хеле рақобатпазир ва динамикӣ мебошад.

Концепсияи маркетинги кишоварзӣ аз як қатор унсурҳо ва принсипҳо иборат аст:

1. Таҳлили бозор: барои оғози ҳар як раванд дар маркетинги кишоварзӣ, муҳим аст, ки талабот ва пешниҳод дар бозор таҳлил карда шавад. Ба назар гирифтани рафтори истеъмолкунанда, бартариятҳо ва эҳтиёҷот барои баҳо додан ба роҳҳои беҳтарини тақсимот ва фурӯш зарур аст.

2. Стратегияи нархгузорӣ: нархи маҳсулот як омили муҳими ҷалби истеъмолкунанда ва бозори мақсаднок мебошад. Стратегияи нархгузорӣ бояд бо имкониятҳои иқтисодӣ ва қобилиятҳои истеҳсолӣ мувофиқ бошад. Нархи дуруст метавонад сифати маҳсулотро таъриф диҳад ва имиджи бренди аграриро мустаҳкам кунад.

3. Тақсимот ва логистика: як қисми муҳими концепсияи маркетинги кишоварзӣ ин таъмини самаранокии шабакаи тақсимот аст. Аз истеҳсолкунанда (деҳқон, фермер) то истеъмолкунандагон, ташкил кардани як логистикаи устувор ва беохир, ки маҳсулотро бо арзиш кам ва ба таври босифат ба ҷойи муқаррарӣ мерасонад, хеле муҳим аст.

4. Реклама ва тарғиб: барномаҳои рекламаи кӯмакунанда, ки маҳсулоти кишоварзиро барои истеъмолкунандагон шинос мекунад, ҷузъи муҳими маркетинги кишоварзӣ мебошанд. Реклама ва маркетинг ба шиносоии маҳсулот ва баланд бардоштани сатҳи фурӯш кӯмак мерасонанд.

5. Инноватсия ва технология: ба истифодабарии усулҳои муосири технологӣ, аз қабili таҳлили иттилоот, истифодаи платформаҳои рақамӣ ва инноватсияҳо дар соҳаи маркетинг, ки метавонад ҳамкорони маркетинги кишоварзиро бо тамоми ҷузъиёти бозорҳо, талабот ва ниёзҳои муштариён таъмин намоянд.

6. Брендинг ва шиносоии маҳсулот: ҳамкориҳои хуби байни истеҳсолкунандагон ва истеъмолкунандагон вобаста ба шиносоии дурусти маҳсулот ва эҷоди бренди хуб мебошад. Бренд метавонад ба фурӯши бештар ва пазируфта шудани маҳсулоти аграрӣ дар бозор мусоидат мекунад.

7. Хизматрасонии мизоч: платформаи ҳифзи мизоч ва муҳити ҳарорати муносибат ба харидорон ё истеъмолкунандагон аҳамияти муҳим дорад. Бо фароҳам овардани хизматрасонӣ ва таъмини талаботҳои онҳоро, истеҳсолкунандагон метавонанд боварии муштариёро ҷалб кунанд ва фурӯши худро кунанд.

8. Маърифати ислоҳот ва тағйирот: дар шеваҳои маркетинги кишоварзӣ, бояд имкониятҳои таҳаввулоти дарозмуддат ва мутобиксозии пайваста бо тағйироти бозор, иқлим ва талаботҳои гуногун мавҷуд бошад. Таҳаввулоти технологӣ ва табиӣ дар фурӯш ва тақсими маҳсулоти аграрӣ бояд бо тақмили илмӣ концепсия ҳамоҳанг бошад.

Дар ҳулоса, концепсияи маркетинги кишоварзӣ як равандест, ки бояд дар муҳити мураккаб ва тағйирёбандаи бозор тавассути таҳлил, стратегияи дуруст ва истифодаи заминаи технологӣ ва методҳои инноватсионӣ пайгирӣ шавад. Концепсия на танҳо аз фурӯши маҳсулот, балки ба таъмини муштариён ва баромади самаранок тавассути таҳлили марҳилаҳои гуногун, аз истеҳсол то истеҳсол, нигаронида шудааст.

Дар адабиёти таҳқиқотӣ шумораи назарраси корҳо мавҷуданд, ки ба маркетинг бахшида шудаанд. Чунин таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба омӯзиши ин масъала, пеш аз ҳама ба аҳамияти он марбут аст. Нуқтаи назари олимони ватанӣ доир ба мафҳумҳои маркетинг, ки вобаста ба объекти гуногуни таҳқиқот пешниҳод гардидааст аз ҷониби муаллиф дар ҷадвали 1 ба таври зайл оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Таърифҳои истилоҳи макетинг аз ҷониби баъзе муаллифони таҳия шудаанд.

№	Муаллиф	Мазмун таъриф
1	Филипп Котлер	Маркетинг ин қобилият ва санъати таҳвил додани эҳтиёҷот ва дархостҳои истеъмолкунандагон дар шакл ва хизматрасониҳои мушаххас мебошад. Ба мизоҷ имконияти интиҳоб диҳед ва ӯ маблағҳои худро ба Шумо мегардад.
2	Питер Друкер	Маркетинг ин менеҷментест, ки ба бозор нигаронида шудааст.
3	Чек Траут	Маркетинг бозиест, ки дар шуури мизоҷи эҳтимолии амалӣ мегардад.
4	Теодор Левитт	Фарқияти байни фурӯш ва маркетинг дар он аст, ки мафҳуми фурӯш ин ҳалос шудан аз молест, ки шумо доред, дар вақте ки мафҳуми маркетинг доштани молест, ки одамон онро мехоҳанд.
5	Серхио Займан	Маркетинг тичорати ҷиддӣ аст ва дар ҳар марҳилаи густариш тичорати ҷиддӣ аз маркетинг ҷудо нест.
6	Мартин Кристофер	Монандкунии маркетинг ва логистика дар модули одӣ асос ёфтааст. Ин модул се соҳаи асосии фаъолиятро ба инобат мегирад, яъне арзиш барои харидор, бренд ва занҷираи интиқол бояд аз ҷиҳати стратегӣ алоқаманд бошанд.
7	Лидо Энтони “Ли” Якокка	Маркетинг ин ба одамон дар бораи таърихи бартариятҳои шумо ончунон нақл кардан аст (ё ки дар байни одамон паҳн кардан), ки одамон ин бартариятҳоро қадр карда тавонанд.
8	Сет Годин	Маркетинг аз он иборат аст, ки ба одамон таърихи дастовардҳои худ, махсусан ба он шакл, ки одамон онро ҳамчун дастовард қабул намоянд, нақл кунанд ё онро дар байни одамон паҳн созанд.
9	П.С. Завялов	Фаъолияти нигаронидашуда ба баландбардории сатҳи фурӯш ва фаъолияти маркетингӣ бояд бо таври яққоя амалӣ ва барои ноилгардӣ ба муваффақияти ҳақиқӣ мувофиқа карда шаванд.
10	Бойматов А.	Фаъолияти маркетингии ширкат аз вақти пайдо шудани ақида дар бораи моли нав то замони истеҳсолу гузариш ва мубодилаи он, ҳамзамон хизматрасонии пас аз фурӯш ва ташкили истеъмоли мол идома мекунад.
11	Бозоров Ш.Ш.	Маркетинг яке аз илмҳои асосгузор барои фаъолияти касбии бозор, ба монанди фурӯшандагони ҷаҳона, кормандони реклама, тадқиқотчиёни маркетинг, мудирони истеҳсолот ва навъи молҳо ва ғайра ба шумор меравад.
12	Бобосодиқова Г.	Маркетинг яке аз намудҳои асосии фаъолияти ширкаткунандагони бозор мебошад, ки барои омӯзиши нозукиҳои вазъи бозор ва ояндаи сегментҳои он, дархосту талаботи истеъмолгарони бозори мақсаднок имконият медиҳад.
13	Мадаминов А.А	Маркетинг намуди фаъолияти инсоне мебошад, ки ба воситаи мубодилла (ивазкунӣ) барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷ ва талаботи мардум равона карда шудааст.
14	Садриддинов Н. Т.	Омӯзиши характеру хусусиятҳои бозор, афкори умум ва талаботи мизочон ва таҳлилу баррасии илмҳои онҳо, концепсияи муайянеро рӯи қор меорад, ки имрӯз онро мо “сиёсати маркетингӣ” мегӯем.
15	Мирсаидов А. Б.	Маркетинг аз дигар амалиётҳои рақобатӣ бо он фарқ мекунад, ки вай ба пахшу фишороварии рақибон равона нашуда, балки ба муайянкунии мавқеи бозории худ машғул аст.

16	Пиризода Ҷ.С.	Доираи маркетинги озӯқаворӣ, ин маҷмӯи соҳаҳо ва намудҳои фаъолият аст, ки дигаргунсозии ашёи хоми кишоварзӣ ва то ба истеъмолкунанда расонидани онро таъмин мекунад.
17	Азиззода М.А.	Маркетинг- тичорат мебошад, ки манфиатҳои иҷтимоии иқтисодии истеҳсолкунанда ва истеъмолкунандаро дар шароити хоҷагидорӣ бозор ифода мекунад.

Манбаъ: Муаллиф дар асоси хулосаи манбаъҳои илмӣ тартиб додааст.

Маркетинг ҳамчун як раванди муҳим дар рушди иқтисодӣ ва тичоратӣ аз ҷониби муаллифон ба таври мухталиф таъриф мешавад. Филип Котлер маркетингро як санъат ва қобилият медонад, ки дар он эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон ба маҳсулот ва хизматрасониҳо таҳвил дода мешавад. Ӯ дар назар дорад, ки маркетинг бояд мизочон имконияти интиҳоб диҳад ва онҳоро бо шеваи дуруст нигоҳ дорад.

Питер Друкер маркетингро ҳамчун менеҷмент, ки ба бозор ва эҳтиёҷоти он нигаронида шудааст, медонад. Ӯ ба назар мегирад, ки маркетинг бояд ба тамоми раванди тичоратӣ, аз ҷалби мизочон то нигоҳдории онҳо, диққат диҳад. Чек Тракт маркетингро бозие мешуморад, ки дар шуури мизочи эҳтимоли амалӣ мегардад, нишон медиҳад, ки маркетинг як раванди психологӣ ва иттилоотӣ аст.

Теодор Левитт ба фарқи байни фурӯш ва маркетинг таъкид мекунад. Ӯ мегӯяд, ки фурӯш ба халос шудан аз моле, ки ширкат дорад аст, аммо маркетинг дороии молест, ки одамон меҳоянд ва ба талаботи онҳо мувофиқат мекунад. Серхио Займан маркетингро як ҷузъи тичорати ҷиддӣ медонанд, ки дар ҳамаи марҳилаҳои рушди тичорат нақши муҳим дорад, ки нишон медиҳад маркетинг бояд бо стратегияи тичоратӣ пайваست бошад.

Мартин Кристофер маркетингро як модули бо логистика ва идоракунии брендҳо мебинад, ки бо стратегияи умумии тичорат робита дорад. Вай таъкид мекунад, ки маркетинг ва логистика бояд якҷоя кор кунанд, то арзиши маҳсулот барои мизочон ва самранокии занҷираи интиқол таъмин карда шавад. Маркетинг ба назари ӯ, бояд дар асоси эҳтиёҷоти харидорон ва хизматрасонии ҳуби маҳсулот сурат гирад.

Дар маҷмӯъ, тамоми таърифҳои муаллифон нишон медиҳанд, ки маркетинг на танҳо як раванди фурӯш, балки як стратегия барои дарк кардани талаботи мизочон, тарҳрезии маҳсулот ва ташкили муносибатҳо бо онҳо мебошад. Маркетинг бо такмил ва навсозии рафтори истеъмолкунандагон, интиҳоб ва тавсеа додани дастовардҳо ба бозор кӯмак мекунад.

Дар шароити муосир, маркетинг соҳаи муҳими фаъолият дар соҳаи тичорат эътироф карда мешавад, зеро он бо фаҳмидан ва муайян кардани дархостҳои муштарӣ, инчунин самти идоракунии захираҳои ширкат барои қонеъ кардани ин ниёзҳо алоқаманд аст.

Олимон дар таҳқиқи бозор ва таҳлили талабот барои маҳсулоти кишоварзӣ нақши муҳим доранд. Таҳлилҳои амиқ ва низоме, ки олимон анҷом медиҳанд, кӯмак мекунад, ки истеҳсолкунандагон фаҳманд, ҷи гуна маҳсулоти кишоварзиро барои мутобиқ шудан ба талабот ва рафтори истеъмолкунандагон ба бозор пешниҳоди самараноктар кунанд. Таҳлили бозор асосан ба пешгӯии эҳтиёҷот ва рафтори истеъмолкунандагон, мушаххас кардани тарзи пазириши маҳсулот ва кам кардани хатари бекор шудани маҳсулот нигаронида шудааст. Ба ҳамин тартиб, олимон кӯмак мекунад, ки маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои мувофиқ ва дар бозорҳои лозимӣ пешкаш карда шаванд, ки ин барои афзоиши фурӯш, рушди бозор ва беҳсозии истеҳсолот зарур аст.

Ҳамчунин, олимон дар ҷорӣ кардани технологияҳои муосир ва инноватсионӣ, ки метавонанд ба беҳтар намудани равандҳои истеҳсол, коркард ва фурӯш кӯмак кунанд, нақши ҳалкунанда доранд. Масалан, таҳқиқоти олимон дар соҳаи роботикӣ, истифодаи интернетӣ ашъ (IoT), ахбори муҳити рақамӣ ва автоматизатсия метавонанд марҳилаҳои истеҳсол ва тақсимодро самараноктар ва устувортар созанд. Ин дастовардҳо на танҳо дар баланд бардоштани маҳсулноки, балки дар кам кардани хароҷот ва беҳтар кардани сифати маҳсулот низ мусоидат мекунад. Олимон инчунин метавонанд усулҳои истифодаи манбаҳои барқӣ ва обиро таҳқиқ

намојанд, ки барои ҳифзи муҳити зист ва зиёд кардани устувории соҳа дар дарозмуддат муҳим мебошанд.

Дар оянда, олимони метавонанд дар таҳияи моделҳои нави идоракунии ва стратегияҳои маркетингии агросаноатӣ кӯмак кунанд. Моделҳои инноватсионӣ ва усулҳои нав, ки олимони пешниҳод меkunанд, метавонанд равандҳои фурӯш ва тақсими маҳсулоти кишоварзиро самарноктар кунанд. Олимони тавассути таҳлилҳои истеҳсол ва фурӯш, ҳамчунин бо истифода аз усулҳои коркард, ки ба талабот ва вазъии мавҷудаи иқтисодӣ мутобиқ мебошанд, метавонанд кӯмак кунанд, ки корхонаҳо ва истеҳсолкунандагон манфиати бештар ба даст оранд ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро бо беҳтарин тарз қонеъ кунанд.

“Таърифи шадиди сиёсати аграрӣ ва иқтисодии давлат дар маҷмӯъ, ки фаъолияти инноватсионӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаҳо ва бахшҳои кишоварзиро таълиф мекунад, аз соли 2008 сар карда, сармоягузоронро ҷалб намуд, ки онҳо дар асоси соҳибкории миёна ва хурд ҷамъомади агрохолдингҳо таъсис доданд” [4].

Нақши олимони дар таҳияи сиёсати давлатӣ дар соҳаи агросаноатӣ муҳим аст. Олимони таҳқиқи муносибатҳо байни давлат, агробизнес ва дигар корхонаҳои иқтисодӣ метавонанд барои таҳияи сиёсати дуруст ва устувор кӯмак кунанд, ки сиёсати амалии самарабахш барои рушди ин соҳа таҳия кунанд. Таҳқиқоти илмӣ дар бораи муносибатҳои байни ҷанбаҳои муҳити зист, иқтисодӣ ва ҳуқуқ дар соҳаи агросаноат кӯмак мекунад, ки сиёсати давлат на танҳо ба рушд, балки ба ҳифзи манфиатҳои муҳити зист ва иҷтимоии аҳолии низ нигаронида шуда бошад. Ин амалҳо барои рушди устувор ва мусоидат ба ҳамроҳангсозии стратегияҳои глобалӣ ва маҳаллӣ аҳамияти калон доранд.

Боиси қайд аст, ки “Маркетинги кишоварзӣ як раванди ягона аст, ки на танҳо ба кишоварзӣ, балки ба дигар соҳаҳо, ки ба комплекси агросаноатӣ дохил мешаванд, татбиқ мешавад” [5].

Бояд қайд намуд, ки “вазъии таҳқиқотҳои наватрини илмӣ дар Тоҷикистон ва дар хориҷа оид ба масъалаҳои тақмили фаъолияти маркетинг дар комплекси агросаноатӣ аз муҳимияти назариявӣ ва аҳамияти амалии мушкилот то андозае муносиб нест” [6].

“Яке аз аввалин кӯшишҳои равшан кардани маркетинги агробизнес метавонад кори Ч.Н.Дэвис ва Рой А.Голдберг, ки соли 1957 ба таърифи расидаанд, дар онҳо маркетинги кишоварзӣро таъриф кардаанд, ки дар он амалиёти маркетинг аз истеҳсолкунанда то истеъмолкунандаи аввал (аммо на марҳилаи ниҳоӣ) дар назар дошта мешавад.

Тавре ки Асрорв И. Дар китоби худ “Муносибатҳои бозоргонӣ дар комплекси агросаноатӣ” қайд мекунад ва муаллифи ин асар тарафдори ин ақида аст, дар фаъолияти воқеии маркетинги кишоварзӣ муосир аввалин истеъмолкунандаи низ метавонад истеъмолкунандаи ниҳоӣ бошад, зеро аксари маҳсулоти кишоварзӣ наметавонанд коркард шаванд ё аз ҷониби худ истеҳсолкунандагон коркард карда мешаванд” [7].

Яке аз асосҳои концептуалии маркетинги кишоварзӣ ин таҳлили бозори агарӣ ва фаҳмидани талабот ва эҳтиёҷоти истеъмолкунандагон аст. Олимони дар таҳқиқи бозор ва рафтори истеъмолкунандагон, ки метавонанд ба маҳсулоти кишоварзӣ алоқаманд бошад, нақши муҳим доранд. Таҳлилҳои онҳо метавонанд равандҳои маркетингӣ ва стратегияи маҳсулотро тақмил дода, инчунин бо истифода аз намунаҳои муосир барои фаҳмидани эҳтиёҷоти ҷорӣ ва ояндаи бозорҳо кӯмак кунанд. Ин таҳлилҳо дар натиҷа роҳнамои истеҳсолкунандагон дар муайян кардани талабот ва омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии муҳими бозор мешаванд.

Рушди технологияҳои нав ва инноватсия дар соҳаи агросаноат барои беҳтар кардани самарнокии истеҳсол ва коркард нақши ҳалкунанда доранд. Олимони дар таҳқиқи усулҳои муосири технологӣ ва методологияҳои инноватсионӣ, ба монанди роботикӣ, автоматизатсия, интернетии ашъ (IoT), ва истифодаи маводи нави экологӣ, кӯмак мекунад. Истифодаи ин технологияҳо барои истеҳсоли маҳсулот бо сифати баланд ва хатарҳои экологии камтар, ки бо инноватсияҳои имрӯза ҳамроҳанг бошад, зарур аст. Ҳамзамон, таҳқиқи технологияҳои иттилоотӣ барои беҳтар кардани иртиботи байни истеҳсолкунандагон, корхонаҳои агробизнес ва истеъмолкунандагон, корхонаҳои агробизнес ва истеъмолкунандагон, дар натиҷа кам кардани хисороти ва ҳифзи муҳити зист бо роҳҳои устувор баромадҳои самарабахш кӯмак мекунад.

Сиёсати давлатӣ дар соҳаи агросаноат ва маркетинги кишоварзӣ барои таҳия ва татбиқи стратегияҳои дуруст ва самарабахш муҳим аст. Олимон ба таҳия ва гузаронидани таҳқиқоти амик дар бораи сиёсати агросаноатӣ, барои таъмини рушди устувор ва мусоидат ба баланд бардоштани иқтидор ва мавқеи соҳа кӯмак мекунад. Ояндасозии сиёсати давлатии агросаноат бо истифода аз такмили раванди истеҳсолот ва ҷиҳати беҳтар кардани ҷаҳоҳои иҷтимоии ҳудудӣ бо мақсади ҷиғзи манфиатҳои мутақобили ҷомеа ва истеҳсолкунандагон аҳамияти калон дорад.

Рушди агросаноат ва маркетинги кишоварзӣ ба як низоми муттаҳидшудаи фурӯш ва тақсимои маҳсулоти кишоварзӣ, коркард, ҳамкориҳои ҷамъиятӣ ва таъсири экологии онҳо вобаста аст. Таҳлили олимони дар бораи омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ дар соҳа кӯмак мекунад, ки усулҳои беҳтари маркетинг ва идоракунии бо таъмини ҳамохангии соҳа бо дигар қисмҳои иқтисодиёт амалӣ шаванд.

Дар ҳулоса, асоси концептуалии маркетинги кишоварзӣ ба таҳлили муфассал ва амалии бозор, истифодаи усулҳои инноватсионӣ ва кӯмак дар ҷорӣ кардани стратегияҳои дуруст ва экологӣ барномасозӣ барои рушди устувор ва самаранокии соҳа вобаста аст. Олимон дар таҳияи стратегияҳои маркетингӣ ва технологияҳои нав барои беҳтар кардани шеваи идоракунии ва истеҳсол дар соҳаи агросаноат нақши асосӣ мебозанд.

АДАБИЁТ

1. Kovaleva T. N. Land management in agricultural areas as basis for the revival of socio-economic potential of modern Russia / T. N. Kovaleva, N. Y. Ivanov / Vestnik OrelGAU. – 2015. – No. 1(52). – P. 25-35. – EDN TVSBEV.
2. Антонов, В. Н. Агромаркетинг: Учебное пособие / В. Н. Антонов. – Донецк: ООО "Издательский дом "Научная библиотека", 2024. – 164 с. – ISBN 978-5-00202-609-8. – EDN WRBSHL.
3. Ассэль Г. Маркетинг: принципы и стратегия. М., 1999; Багиев Г.Л., Богданова Е.Л. Маркетинг-статистика. СПб., 1999;
4. Иванов Н. Ю. Агромаркетинг и маркетинг территорий / Н. Ю. Иванов, М. П. Цынзак // Социально-гуманитарные вопросы общественного развития: проблемы и перспективы: Сборник научных статей Международной научно-практической конференции, Чебоксары, 24–25 октября 2024 года. – Чебоксары: Чувашский государственный педагогический университет им. И.Я. Яковлева, 2024. – С. 179-186. – EDN BEVRJK.
5. Кошелева Т. В. Агромаркетинг: теория и практика применения / Т. В. Кошелева // Московский экономический журнал. – 2016. – № 3. – С. 1. – EDN WHGCYX.
6. Разинкова Т. И. Вопросы востребованности агромаркетинга в современных условиях / Т. И. Разинкова / Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ). – 2020. – № 4(72). – С. 150-155. – EDN LMRIOV
7. Рущицкая О. Е. Развитие механизма агромаркетинга на региональном рынке сельскохозяйственной продукции : специальность 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности, в т.ч.: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами; управление инновациями; региональная экономика; логистика; экономика труда; экономика народонаселения и демография; экономика природопользования; экономика предпринимательства; маркетинг; менеджмент; ценообразование; экономическая безопасность; стандартизация и управление качеством продукции; землеустройство; рекреация и туризм)" : автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук / Рущицкая Ольга Евгеньевна. – Екатеринбург, 2016. – 22 с. – EDN ZQBHHN

Алимова М.А.

**ОЦЕНКА СОСТОЯНИЯ И УРОВНЯ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННЫХ» ТЕХНОЛОГИЙ В
ТРАНСПОРТНОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В статье проведён анализ современного состояния и уровня развития «зелёных» технологий в транспортной сфере Республики Таджикистан. Акцентируется внимание на железнодорожном, общественном транспорте, экологической устойчивости, энергоопределении и внедрении альтернативных источников энергии. На основе изучения нормативно-правовой базы, программных документов и данных статистики были определены основные достижения и проблемы зелёного транспорта. Отмечены неактивные масштабы внедрения экологически чистых средств транспорта, неразвёрнутая инфраструктура для электромобилей и необходимость государственной поддержки. В заключение была предложена возникшая проблема активизации мер по внедрению зеленых технологий, формированию новых законодательных основ и повышении инвестиционной привлекательности страны.

Ключевые слова: «зелёные» технологии, «зелёный» транспорт, нормативно-правовая база, экология.

Алимова М.А.

**АРЗЁБИИ ВАЗЪ ВА САТҲИ РУШДИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ «САБЗ» ДАР СОҲАИ
НАҚЛИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақола вазъ ва сатҳи рушди технологияҳои муосири «сабз» дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Дар он ҳолати нақлиёти ҷамъиятӣ, устувории экологӣ, таъмини нерӯ ва ҷорӣ намудани манбаҳои алтернативии энергия диққати махсус дода шудааст. Бо тақвия ба омӯзиши асосҳои меъёриву ҳуқуқӣ, ҳуҷҷатҳои барномавӣ ва маълумоти оморӣ, дастовардҳо ва мушкилоти асосии нақлиёти «сабз» муайян карда шудаанд. Аз ҷумла, қайд шудааст, ки сатҳи ҷорӣ намудани воситаҳои нақлиёти аз ҷиҳати экологӣ тоза то ҳол нокифоя аст, инфрасохтори зарурӣ барои нақлиёти электрикӣ рушд наёфтааст ва зарурати дастгирии давлат мавҷуд аст. Дар анҷом, зарурати тақвияти ҷораҳо ҷиҳати татбиқи технологияҳои «сабз», ташаккули заминаҳои нави қонунгузорӣ ва боло бурдани ҷолибияти сармоягузори кишвар пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: технологияҳои «сабз», нақлиёти «сабз», асосҳои меъёриву ҳуқуқӣ, экология.

Alimova M.A.

**ASSESSMENT OF THE STATE AND DEVELOPMENT LEVEL OF GREEN
TECHNOLOGIES IN THE TRANSPORT SECTOR OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article analyzes the current state and level of development of green technologies in the transport sector of the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to road, public transport, environmental sustainability, energy efficiency, and the introduction of alternative energy sources. Based on the study of regulatory frameworks, policy documents, and statistical data, the main achievements and challenges of green transport have been identified. The article highlights the limited scale of implementation of environmentally friendly transport, underdeveloped infrastructure for electric vehicles, and the need for state support. In conclusion, the article proposes the need to intensify measures

for the implementation of green technologies, the formation of new legislative frameworks, and the enhancement of the country's investment attractiveness.

Key words: «green» technologies, «green» transport, regulatory and legal framework, ecology.

Республика Таджикистан располагает широкими возможностями для быстрого развития и распространения «зеленых» технологий. Это в полной мере относится и к транспортной отрасли. В историческом плане электрификация транспорта явилась первой попыткой перехода к «зеленым» технологиям в стране. Это в середине 20 го века проявилось в электрификации городского пассажирского транспорта. Первые троллейбусы начали перевозить пассажиров в городе Душанбе в 1958 году. Троллейбусы начали обслуживать пассажиров по маршруту Водоносная-Железнодорожный вокзал. Экономическая эффективность троллейбусов оказалось выше на 15-20 % по сравнению с автобусами, даже несмотря на то что цены на бензин в те времена были очень низкими. Поэтому пассажирские билеты на троллейбусах были установлены ниже по сравнению с автобусами. В те годы были разработаны концепции и генеральный план электрификации городского общественного транспорта. В последующие годы этот план был успешно реализован.

В настоящее время основные жилые массивы города Душанбе связаны с центром города троллейбусными линиями. Генеральный план включал в себе наметки по созданию межгородского электрического пассажирского транспорта. Была намечена организация троллейбусных линий между городами Душанбе-Вахдат, Душанбе-Рудаки и Душанбе-Гиссар. Названный план также содержал пункт об электрификации транспорта в городе Худжанде. К сожалению, после распада Советского Союза и плановой системы целый ряд пунктов по электрофикации пассажирских перевозок были приостановлены. В советское время «зеленые» технологии были внедрены для перевозки сырья и материалов внутри промышленных предприятий, в базах материально-технического снабжения, а также в грузовых терминалах железнодорожного транспорта. Речь идет о широкой гамме электрокар по перевозке грузов внутри предприятия. В настоящее время их количество из-за деиндустриализации экономики в Республике Таджикистан резко сократилось.

И все же, можно с уверенностью подчеркнуть, что в Республике Таджикистан наблюдается новая фаза внедрения «зеленых» технологий в транспорте. В наибольшей степени сказанное относится в увеличению количество электромобилей в стране. В последние годы в Республике Таджикистан наблюдается активное внедрение «зеленых» технологий в транспортном секторе. По данным Министерства транспорта, на 30 августа 2024 года в столице зарегистрировано 55 троллейбуса, 305 автобусов и 950 микроавтобусов. В целом по стране парк городского пассажирского транспорта состоит из троллейбусов и автобусов, общее количество которых составляет 15 811 единиц [13].

Что касается сельскохозяйственного сектора, в Республике Таджикистан начинают появляться первые электрические тракторы, используемые для работы с грузовыми прицепами. Внедрение электрических тракторов способствует снижению выбросов и повышению эффективности сельскохозяйственных работ. Эти тенденции вносят объективный и многорешающий характер по причине своего ускорения. Важные условия «зеленых технологий в транспорте является заинтересованность самого населения, а также государственных институтов в их быстром развитии.

Современные тенденции в транспортной отрасли связаны с глобальными вызовами по снижению углеродного следа и созданию устойчивой городской среды [18]. Важнейшим направлением в борьбе с глобальным потеплением становится электрификация транспорта. Такие инициативы могут быть успешно реализуемы при налаживании механизма активной государственной поддержки и разработки четкой стратегии продвижения электрофикации транспорта. В Республике Таджикистан «зеленые» технологии в транспорте проходят этап активного развития, особенно в сегменте электромобилей и транспортных инфраструктурных решений на основе возобновляемых источников энергии [4].

В настоящее время в Республике Таджикистан опережающими темпами растут количество электромобилей. Согласно новой редакции Налогового кодекса Таджикистана, принятой в марте 2022 года, ввоз электромобилей освобожден от уплаты налогов и таможенных пошлин сроком на 10 лет [5]. Одновременно наблюдается быстрый прирост использования электромобилей в промышленности и складском хозяйстве. Интеграция электрокаров в промышленные и транспортные предприятия Таджикистана происходит в рамках государственных программ по «зеленому» транспорту [4]. Особый упор делается на использование электромобилей в логистике и общественном транспорте, что позволяет значительно сократить выбросы CO₂. Крупные службы такси, такие как Рахш Такси, Олуца Такси, Як Такси и другие, обновили свои автопарки, отдавая предпочтение электрическим моделям. Кроме того, рассматриваются возможности локального производства комплектующих для электрокаров, что поможет создать новые рабочие места. Особое внимание уделяется развитию сети зарядных станций и оптимизации энергопотребления в промышленных кластерах [9]. Банки Таджикистана поддерживают переход на «зеленый» транспорт и с охотой выдают кредиты с низкой процентной ставкой на приобретения электромобилей. Создание умных зарядных станций, способных регулировать нагрузку на электросети, становится важной задачей. Введение динамических тарифов на электроэнергию может стимулировать владельцев электромобилей заряжаться в часы минимальной нагрузки.

Развитие инновационных технологий, таких как беспроводная зарядка, также рассматривается в перспективе. Опыт мировых лидеров показывает, что для массовой адаптации электромобилей необходима целевая поддержка из бюджетных фондов [16]. Успешные примеры таких стран, как Норвегия и Китай, показывают, что субсидии и льготы по налогам сокращают время для внедрения чистой транспортной системы. Также важно развитие вторичного рынка электрокаров, делающее их доступными для потребителя. При этом совершенствование технологий утилизации аккумуляторов помогает снизить экологическую нагрузку.

Троллейбусная система города Душанбе была запущена в 1955 году и долгое время являлась основным видом общественного транспорта в столице. Троллейбусы, работающие на электричестве, способствуют снижению уровня загрязнения воздуха в городах по сравнению с традиционными автобусами, использующими дизельное топливо. Развитие экологически чистого общественного транспорта является важной частью стратегии устойчивого развития городов. Однако экономические трудности 1990-х годов привели к сокращению маршрутов и ухудшению инфраструктуры. Восстановление и модернизация троллейбусного парка требует значительных денежных и технических расходов. Внедрение современных троллейбусов с увеличенным автономным ходом позволяет повысить их мобильность и снизить зависимость от контактной сети. В последние годы городские власти предпринимают шаги по модернизации троллейбусного парка, включая закупку новых машин и обновление контактной сети, что способствует снижению выбросов и улучшению качества воздуха в городе [7].

Современные троллейбусы оснащены энергосберегающими технологиями, что повышает их экономическую эффективность. Развитие троллейбусного сообщения также способствует снижению транспортной загруженности в центре города, улучшая общую мобильность населения.

Международный аэропорт города Душанбе активно модернизирует свою инфраструктуру, что включает в себя внедрение современных технологий для повышения эффективности логистических процессов [12]. Внедрение электротранспорта в аэропортах способствует снижению выброса парниковых газов и уменьшению воздействия на окружающую среду. Использование электромобилей и гибридных транспортных средств для перевозки пассажиров между терминалами и самолетами способствует снижению выбросов и повышению энергоэффективности [11].

Упрощение логистики в аэропортах также снижает время ожидания пассажиров и улучшает уровень комфорта. Применение современных логистических решений на аэропортах способствует также снижению времени ожидания пассажиров и росту уровня комфорта.

Употребление интеллектуальных транспортных управления системы позволит оптимизировать передвижение пассажиров и улучшить работоспособность наземного транспорта. применение новых технологий, например, автономных шаттлов и предиктивного анализа пассажиропотока систем, способствует улучшению безопасности и снижению эксплуатационных расходов.

Современные аэропорты стремятся минимизировать воздействие на окружающую среду, переходя на использование электрических пассажирских трапов [2]. Электрические трапы не просто уменьшают эксплуатационные издержки, но даже способствуют экологически чистым технологиям. Они также обеспечивают плавную и комфортную эксплуатацию, что повышает уровень обслуживания. Их применение соответствует мировому тренду по устойчивому развитию в авиации. Также они характеризуются низким уровнем шума, что уменьшает акустическое загрязнение в аэропортах. Для таких трапов требуется меньше технического обслуживания. Многие страны к тому же разрабатывают программы субсидий и поддержки на внедрение электрических трапов в крупнейшие аэропорты. Это способствует модернизации инфраструктуры аэропортов и повышению энергоэффективности. Производители работают над дальнейшими улучшениями, делая их легкими и прочными. Есть модели с солнечными батареями, и все это соответствует необходимым экологическим требованиям и международным нормам. Когда-нибудь аэропорты придут к тому, что откажутся полностью от традиционных трапов, что приведет к существенному снижению выбросов CO₂. Это позволяет сократить потребление топлива и уменьшить выбросы углекислого газа, способствуя общей стратегии «зеленого» развития транспортной инфраструктуры [19].

В последние несколько лет в Республике Таджикистан наблюдается рост интереса к электрокарам. Согласно данным Министерства транспорта РТ, в 2023 году импорт электромобилей увеличился, и планируется, что в ближайшие годы их доля достигнет 20–30% от общего количества ввозимых автомобилей [9]. Возрастание интереса к электрокарам обусловлено несколькими аспектами. Во-первых, правительство страны рассматривает возможность введения налоговых льгот и таможенных преференций для владельцев электромобилей, что делает их более доступными для населения. Во-вторых, развитие инфраструктуры зарядных станций в крупных городах, таких как Душанбе и Худжанд, способствует комфорту использованию электромобилей. В-третьих, повышение цен на топливо побуждает автолюбителей искать альтернативные, более экономичные виды транспорта. Однако существуют и определенные барьеры для распространения электромобилей. Среди них — недостаточное количество зарядных станций в регионах, ограниченный выбор доступных моделей, а также высокая стоимость электромобилей по сравнению с традиционными бензиновыми и дизельными авто. Несмотря на это, тенденции показывают, что в ближайшие годы рынок электромобилей в Таджикистане продолжит расти, особенно при поддержке государственных инициатив и частных инвестиций в инфраструктуру.

Гибридные автомобили, сочетающие двигатель внутреннего сгорания и электрический мотор, становятся все более популярными среди населения Таджикистана. Их привлекает экономичность, снижение расхода топлива и уменьшение выбросов вредных веществ в атмосферу. Основные модели импортируются из Японии и Китая, что способствует диверсификации автомобильного рынка страны. Японские гибриды, такие как Toyota Prius, известны своей надежностью и долговечностью, тогда как китайские модели предлагают более доступные цены и современные технологии. Кроме того, гибридные автомобили востребованы среди таксопарков и служб каршеринга, так как они позволяют значительно сократить расходы на топливо и техническое обслуживание. Введение льготных таможенных ставок на ввоз гибридных автомобилей также может стимулировать их дальнейшее распространение. Перспективы развития рынка гибридных автомобилей в Таджикистане во многом зависят от ценовой политики, государственной поддержки и уровня осведомленности населения о преимуществах данной технологии.

Республика Таджикистан приступил к внедрению в городские пассажирские перевозки гибридных автобусов с целью снижения выбросов CO₂ в атмосферу, что и снизит расходы на топливо. Дизельные гибридные автобусы используют комбинации традиционного дизельного двигателя и электрического мотора. Это очень увеличивает их энергоёмкость и уменьшает шум на городских улицах. Согласно исследованию, гибридные автобусы могут снизить выбросы CO₂ и других загрязняющих веществ, что способствует улучшению экологической ситуации в городах. Однако для массового внедрения таких автобусов требуется значительное государственное финансирование, а также инвестиции в инфраструктуру объектов. Необходимо также учитывать, что потребуются адаптация самой дорожной сети, включая места для подзарядки аккумуляторов гибридных автобусов, что в свою очередь требует комплексного подхода к организации системы общественного транспорта города.

Гибридные троллейбусы, которые работают на контактных сетях и аккумуляторных батареях, позволяют гибкость в маршрутах, что снижает зависимость от инфраструктуры. Это особенно необходимо для городов с развивающейся транспортной сетью, где строительство новой контактной сети может быть экономически нецелесообразным. Современные модели троллейбусов оснащены литий-ионными батареями, которые позволяют функционировать без подключения к контактной сети, что снижает зависимость от инфраструктуры и открывает новые возможности для маршрутной сети [17]. Упрощение конструкции подобных троллейбусов позволяет облегчить эксплуатационные издержки за счет снижения потребления энергии в час пик и использования автономной тяги по участкам с отсутствием контактной сети. Это также сократит нагрузку на городскую энергосеть и увеличивает надежность функционирования общественного транспорта при авариях и отключениях электроснабжения.

Модернизация используемой транспортной инфраструктуры, в частности монтаж зарядных платформ на конечных и промежуточных пунктах и совершенствование маршрутов для максимального приема электрического режима работы, требуется для эффективной реализации гибридных троллейбусов. Кроме того, важно привлекать инвестиции в производство и закупку таких транспортных средств, а также учитывать международный опыт по их эксплуатации и обслуживанию.

С увеличением числа электромобилей в Республике Таджикистане возникает необходимость в развитии соответствующей инфраструктуры. Согласно данным Министерства транспорта Республики Таджикистан, в 2023 году в стране было зарегистрировано более 1 000 электромобилей, что на 25% больше по сравнению с предыдущим годом [1]. В этой связи установлены высокотехнологичные зарядные станции в городе Душанбе и планируется установка зарядных станций в других городах, таких как Бохтар, Гиссар, Хорог, а также вдоль основных транспортных коридоров, что позволит поддерживать рост электромобильного парка и стимулировать население к переходу на экологически чистый транспорт [14].

В городе Душанбе активно развивается инфраструктура для электромобилей. По состоянию на ноябрь 2024 года в городе функционирует 200 зарядных станций, способных одновременно обслуживать до 400 электромобилей. На данный момент это цифра увеличилось до 500, что значительно улучшило доступность зарядных устройств для владельцев электромобилей. Для удобства пользователей создано приложение NERU, позволяющее находить ближайшие зарядные станции и получать информацию об их доступности в реальном времени. Это способствует более эффективному использованию инфраструктуры и повышает комфорт эксплуатации электромобилей в столице.

Кроме того, в рамках проекта "Умный город" (Smart City) в июне 2024 года были запущены 70 зарядных станций, обеспечивающих мощность от 60 до 120 киловатт/час. Это позволяет полностью зарядить электромобиль с батареей на 40 киловатт примерно за 40 минут. Развитие зарядной инфраструктуры в Душанбе способствует популяризации экологически чистого транспорта и улучшению экологической обстановки в городе.

Одной из значимых проблем при массовом внедрении электромобилей является утилизация отработанных аккумуляторных батарей. В Таджикистане пока отсутствует развитая система переработки таких отходов, что может привести к экологическим рискам. С ростом числа автомобилей, в том числе электромобилей, в Таджикистане актуализируется проблема утилизации отработанных аккумуляторов. Комитет охраны окружающей среды при Правительстве Республики Таджикистан проводит мероприятия, направленные на повышение осведомленности населения о необходимости правильной утилизации опасных отходов [10]. Многие аккумуляторы, используемые в электрических транспортных средствах, содержат вредные вещества, такие как литий, кобальт и никель, которые могут загрязнять почву и водоемы, если их не утилизировать должным образом.

Первые инициативы по разработке системы сбора и переработки таких отходов были проведены в 2023 году, но масштабируемая инфраструктура для этого еще находится на стадии разработки. Для успешного перехода на электромобили в стране необходима комплексная программа утилизации, включающая не только переработку аккумуляторов, но и образовательные кампании для населения по правильной утилизации. Создание перерабатывающих мощностей для аккумуляторов потребует значительных инвестиций, а также партнерств с международными экологическими организациями, что позволит ускорить процесс внедрения необходимых экологических стандартов и технологий.

Цифровизация транспортной системы Республики Таджикистан позволяет оптимизировать логистические процессы, улучшить управление транспортными потоками и повысить безопасность дорожного движения. Внедрение интеллектуальных транспортных систем способствует снижению заторов и уменьшению выбросов за счет более эффективного использования инфраструктуры. По итогам 2023 года вклад транспортной отрасли в структуру ВВП Таджикистана составил 10 миллиардов 986,5 млн сомони, достигнув 8,4%, – это на 0,2% больше чем в 2022 году [8].

Кроме того, использование системы управления дорожным движением на основе данных в реальном времени помогает уменьшить количество аварий на 10-12%. Внедрение таких технологий также способствует улучшению качества транспортных услуг, что особенно важно для повышения конкурентоспособности внутреннего рынка. В будущем планируется расширение использования ИТС на региональном уровне, что позволит интегрировать различные виды транспорта в единую сеть. Цифровизация также способствует развитию транспорта с низким уровнем выбросов, поскольку информация о состоянии окружающей среды может использоваться для оптимизации маршрутов. Применение облачных технологий и биг-даты анализов позволяет быстро реагировать на изменения в дорожной ситуации и проводить улучшения в инфраструктуре. Внедрение электронных систем оплаты также ускоряет процессы на пунктах пропуска и снижает заторы на дорогах.

Республика Таджикистан активно сотрудничает с международными партнерами для внедрения более устойчивых и современных транспортных технологий. Например, в 2024 году было подписано соглашение с Европейским Союзом по внедрению цифровых транспортных решений, что позволит улучшить координацию в транспортных проектах. Все эти изменения вносят свой вклад в устойчивое развитие транспортной отрасли и поддержание экологической безопасности.

В последние годы Республика Таджикистан предпринимает активные шаги в развитии технологий беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) и автономного транспорта. В 2022 году в стране было открыто предприятие по производству иранских БПЛА Ababil-2, что стало важным шагом в укреплении обороноспособности и технологической независимости государства [3].

В 2024 году правительство Таджикистана объявило о планах наладить производство беспилотных летательных аппаратов (БПЛА) для гражданских целей. Планируется, что беспилотные технологии будут применяться в таких сферах, как геология, сельское хозяйство, топография и транспорт [16].

Также в октябре 2024 года в рамках форума Startupstan 2024 был подписан меморандум о запуске локального производства дронов с элементами искусственного интеллекта [2]. Тем не менее, в стране сейчас пока нет никаких пилотных проектов беспилотного транспорта, каким-то образом затрагивающих автономные грузовые транспортные средства. Однако возможно развитие БПЛА и цифровизации в сфере транспортной инфраструктуры могут создать базис для подобных проектов в будущем. По регулированию использования беспилотников в Таджикистане проводится работа. Это свидетельствует о том, что государство уделяет внимание вопросам регулирования беспилотных технологий [6]. В ближайшее время ожидается внедрение беспилотных автомобилей в грузоперевозках и пассажирском транспорте, что значительно улучшит эффективность транспортной системы. Также ведется работа по интеграции таких технологий с существующими цифровыми транспортными системами, что позволит обеспечить более высокую степень координации и безопасности на дорогах.

Проведение цифровизации транспортной системы и внедрение новых технологических решений в транспортном комплексе Республики Таджикистан открывают новые перспективы для развития транспортной системы и ее модернизации, безопасности движения на дорогах, сокращение воздействия на окружающую среду. Интеллектуальные транспортные системы, развитие беспилотных технологий, цифровизация логистических процессов может значительно улучшить управление транспортными потоками, минимизировать пробки, выхлопные выбросы, что становится важным шагом на пути к устойчивому развитию страны.

При этом для оптимального использования потенциала этих технологий, несмотря на наработанный ресурс, нужно будет дальше развивать инфраструктуру, совершенствовать законодательную базу и работать на развитие партнерских отношений с международными партнерами. Создание инновационных решений и систем требует определенных затрат, но существенно улучшает качество оказываемых транспортных услуг и повышает конкурентоспособность нашей страны на международной арене. В перспективе с учетом актуальных мировых трендов в этой части цифровизации, внедрения экологически чистых технологий есть шанс дать ладонь успешного и эффективного развития транспортной системы страны, ну и как не следует, допустим, стоять учителем в эффективном решении мировых экологических и климатических задач.

Страна с дальновидным применением цифровых и беспилотных технологий в транспортной отрасли получит возможность, заложить твердый фундамент для устойчивого развития, полностью отвечающего современным вызовам и требованиям.

ЛИТЕРАТУРА

1. В Душанбе начали курсировать новые троллейбусы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/...> – Дата обращения: 01.02.2025.
2. В Таджикистане запустят производство беспилотников на основе искусственного интеллекта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/...> – Дата обращения: 14.02.2025.
3. В Таджикистане открылось иранское предприятие по производству беспилотников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/...> – Дата обращения: 14.02.2025.
4. Государство поддержит экотранспорт. При государственной регистрации отныне электромобилям выдают зеленые номерные знаки. – Министерство транспорта Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mintrans.tj/> – Дата обращения: 15.01.2024.
5. GREEN AUTO — без шума и пыли. Реализация «Программы развития электромобилей в Республике Таджикистан на 2023–2028 годы». – Информационное агентство «Ховар» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/> – Дата обращения: 16.02.2025.

6. Законодательство Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.adlia.tj/> – Дата обращения: 14.02.2025.
7. Министерство транспорта Республики Таджикистан. В Таджикистане создается образцовый «зеленый коридор». Стране поможет в этом Азиатский банк развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mintrans.tj/index.php/news-page/details/675> – Дата обращения: 05.03.2025.
8. Министерство транспорта Республики Таджикистан. «При полной цифровизации доля транспорта в ВВП страны вырастет еще больше» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.mintrans.tj/news-page/details/492> – Дата обращения: 04.03.2025.
9. Министерство транспорта рассказало всё о развитии электромобилей в Таджикистане. – Информационное агентство «Ховар» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://khovar.tj/> – Дата обращения: 05.03.2025.
10. На те же грабли: Электромобили закупили, а кто будет утилизировать использованные аккумуляторы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.asiaplus.tj.info/news/tajikistan/society/20240720/...> – Дата обращения: 14.03.2025.
11. Насколько экологичны электромобили для окружающей среды [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://greenc-ev.com/ru/> – Дата обращения: 05.03.2025.
12. ОАО «Международный аэропорт Душанбе». МАД: развитие, достижения и цели [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://airport.tj/index.php/ru/article/mad-razvitie-dostizhenia-i-celi> – Дата обращения: 14.02.2025.
13. Оценка состояния и уровня развития «зеленых» технологий в транспортной сфере Республики Таджикистан [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mintrans.tj/> – Дата обращения: 14.02.2025.
14. Программа развития электротранспорта в Республике Таджикистан на 2023–2028 годы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.portalihuquqi.tj/> – Дата обращения: 14.02.2025.
15. Таджикистан и Китай будут совместно производить электромобили [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://avesta.tj/> – Дата обращения: 16.02.2025.
16. Таджикистан наладит производство беспилотников для гражданских целей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20240801/...> – Дата обращения: 14.02.2025.
17. Тяговые литий-ионные батареи для электробусов, троллейбусов с увеличенным автономным ходом, электромобилей, грузовиков [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://renera.ru/production/electric-transport/> – Дата обращения: 14.02.2025.
18. Усмонов Ф. Оценка рынка электротранспорта // Европейский Союз – Таджикистан: Дни устойчивой энергетики 2024 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://secca.eu/> – Дата обращения: 16.02.2025.
19. Электромобили и экология: шаги к чистой окружающей среде и новому направлению популярного бизнеса – Дзен [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dzen.ru/a/ZS1ifm5ibhFYjIpj>, <https://greenc-ev.com/ru/> – Дата обращения: 05.03.2025.

Аминов И., Аминов Ф. И., Каримов М. А.

НОМУВОЗИНАТӢ ДАР БОЗОРИ МЕХНАТИ ВИЛОЯТИ СУҒД: РОҲҶОИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛА ТАВАССУТИ РУШДИ БАҲШИ ХУСУСӢ, СОҲИБКОРӢ ВА САРМОЯГУЗОРӢ

Дар мақола вазъи мураккаби бозори меҳнати вилояти Суғд, ки бо сатҳи баланди номувозинатии байни талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ тавсиф мешавад, таҳлил карда шудааст. Таҳлили захираҳои меҳнатӣ ва шуғли аҳоли пешниҳод гузаронида шудааст. Нақши калидии рушди баҳши хусусӣ, соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ, аз ҷумла сармоягузори мустақими хориҷӣ барои коҳиш додани бекорӣ ва ба даст овардани тавозун баррасӣ карда мешавад. Динамикаи субъектҳои хоҷагидорӣ омӯхта шудааст. Зарурати кам кардани шумораи корхонаҳои барҳамдодашуда қайд карда шудааст. Тадбирҳо оид ба ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва таъмини шуғл, аз ҷумла рушди соҳаҳои ояндадор: саноати кӯҳӣ, коркард, кишоварзӣ, моҳидорӣ, сайёҳӣ, соҳаи хизматрасонӣ пешниҳод карда шудаанд.

Калидвожаҳо: рынок труда, Согдийская область, регион, рабочая сила, спрос, предложение, дисбаланс, безработица, занятость, частный сектор, предпринимательство, инвестиции.

Аминов И., Аминов Ф. И., Каримов М. А.

ДИСБАЛАНС НА РЫНКЕ ТРУДА СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ: ПУТИ РЕШЕНИЯ ЧЕРЕЗ РАЗВИТИЕ ЧАСТНОГО СЕКТОРА, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И ИНВЕСТИЦИИ

В статье анализируется сложная ситуация на рынке труда Согдийской области, характеризующаяся высоким уровнем дисбаланса между спросом и предложением рабочей силы. Представлен анализ трудовых ресурсов и занятости населения. Рассматривается ключевая роль развития частного сектора, предпринимательства и привлечения инвестиций, в частности, прямых иностранных инвестиций, для снижения безработицы и достижения баланса. Изучена динамика хозяйствующих субъектов. Отмечена необходимость снижения количества ликвидируемых предприятий. Предлагаются меры по стимулированию экономического развития и обеспечению занятости, включая развитие перспективных отраслей: горнодобывающей, перерабатывающей промышленности, сельского хозяйства, рыболовства, туризма, сферы услуг.

Ключевые слова: рынок труда, Согдийская область, регион, рабочая сила, спрос, предложение, дисбаланс, безработица, занятость, частный сектор, предпринимательство, инвестиции.

Aminov I., Aminov F. I., Karimov M. A.

IMBALANCE IN THE LABOR MARKET OF SUGH D REGION: SOLUTIONS THROUGH THE DEVELOPMENT OF THE PRIVATE SECTOR, ENTREPRENEURSHIP AND INVESTMENTS

The article analyzes the difficult situation in the labor market of Sughd region, characterized by a high level of imbalance between the supply and demand of labor. The analysis of labor resources and employment of the population is presented. The article considers the key role of private sector development, entrepreneurship and attracting investments, in particular, foreign direct investment, to reduce unemployment and achieve balance. The dynamics of economic entities has been studied. The need to reduce the number of enterprises being liquidated was noted. Measures are proposed to stimulate

economic development and ensure employment, including the development of promising industries: mining, processing, agriculture, fishing, tourism, and services.

Keywords: labor market, Sughd region, region, labor force, demand, supply, imbalance, unemployment, employment, private sector, entrepreneurship, investments.

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва берунии ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2024 қайд гардидааст: “Бо шуғли пурмаҳсул таъмин намудани аҳоли яке аз ҳадафҳои стратегии давлат муайян гардидааст. Бо мақсади танзими самараноки бозори меҳнат зарурати таҳияи сиёсати фаъоли шуғли аҳоли ва механизмҳои самарабахши ташкиливу иқтисодии бунёди ҷойҳои нави корӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ба миён омадааст. Аз ин рӯ, бо шуғли пурмаҳсул таъмин намудани аҳоли ҳамчун яке аз ҳадафҳои стратегӣ бояд зери таваҷҷуҳи доимии тамоми сохторҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ қарор дода шавад” [1].

Дар муайян намудани роҳҳои ҳалли масъалаи гузошташуда таҳлили вазъи бозори меҳнат ва мувозинатнокии пешниҳоду талабот дар он нақши калидиро мебозад. Чунин таҳлил имконият фароҳам меоварад, ки стратегияи самараноки шуғлнокии аҳоли коркард ва дар ин асос рушди иқтисодиву иҷтимоии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он асоснок карда шавад. Муайян намудани самтҳои таъмини мувозинаткунонии талаботу пешниҳод дар бозори меҳнат ҳамчун омили муҳими рушди иқтисодиёт ва баландбардории сатҳи зиндагии аҳоли арзёбӣ мегардад.

Вилояти Суғд яке аз минтақаҳои калонтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад ва бозори меҳнати он бо мушкilotи бекорӣ ва камбудии ҷойҳои корӣ рӯ ба рӯ аст. Таҳлили мувозинатнокии пешниҳоду талабот дар минтақа дар муайян намудани роҳҳои паст намудани сатҳи бекорӣ ҳамчун воситаи муҳим арзёбӣ мегардад. Дар асоси ин гуна таҳлил миқдорҳои пешниҳод ва талабот ба қувваи корӣ дар бозори меҳнат муайян карда шуда, роҳҳои самаранок истифодабарии захираҳои меҳнатиро асоснок намудан, самтҳои рушди иқтисодиёт ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолиро коркард кардан имконпазир мегардад.

Ҳар як минтақа аломатҳои хоси демографӣ дошта, дар он танусубияти пешниҳоду талаботи қувваи корӣ дорои хусусиятҳои ба худ хос мебошад. Дар ҳамин радиф муайян намудани шумораи аҳолии қобили меҳнат ва талабот ба он дар секторҳои иқтисодии минтақа масъалаи мубрам арзёбӣ мегардад. Ин имконият медиҳад, ки доир ба беҳтар намудани вазъи бозори меҳнати минтақа дар ояндаи наздик ва дур тавсияҳои амалӣ коркард карда шаванд.

Аҳолии вилояти Суғд дар солҳои соҳибқиятқилолии кишвар бо суръати баланд меафзояд. Агар дар охири соли 2015 шумораи аҳолии минтақа 2511,1 млн нафарро ташкил намуда бошад, дар охири соли 2023 ба 2917,3 млн нафар расид ва суръати афзоиши он 116,2 %-ро ташкил намуд. Афзоиши ҳамасолаи табиӣ аҳоли дар солҳои таҳлилий дар доираи 42,4 -57,7 ҳазор нафар мебошад [7, С. 8-9].

Мутаносибан шумораи захираҳои меҳнатӣ, аз он ҷумла шумораи аҳолии қобилияти қувваи корӣ бо суръати баланд дар минтақа меафзояд. Аммо мушкilotи асосӣ дар он зоҳир мегардад, ки ҳиссаи шумораи аҳолии ба иқтисодиёт ҷалб нагардида бениҳоят калон мебошад ва ба суръати баланд зиёд шуда истодааст (**ҷадвали 1**).

Ҷамъи захираҳои меҳнатии минтақа дар соли 2023 1737,8 ҳазор нафарро ташкил дод, ки нисбати соли 2016 10,7% афзудааст. Шумораи қувваи кории ба иқтисодиёт ҷалб гардида аз 812,8 ҳазор нафар то ба 908, 7 нафар зиёд шуд, ки дар нишондиҳандаҳои нисбии муқоисавӣ 111,8 %-ро ташкил менамояд. Рақамҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки суръати афзоиши қувваи кории дар иқтисодиёт машғулин назар ба суъати афзоиши ҷамъи захираҳои меҳнатӣ каме зиёд аст. Аммо вазъиятро дар бозори меҳнати вилоят мусбат арзёбӣ намудан мумкин нест. Масъала аз он иборат мебошад, ки шумораи захираҳои меҳнатии ба иқтисодиёти минтақа ҷалб нагардида бениҳоят зиёд мебошад.

Ҷадвали 1. Захираҳои меҳнатӣ, қувваи кори дар иқтисодиёт машғул ва қувваи кори дар иқтисодиёт истифода нашуда дар вилояти Суғд дар солҳои 2016-2023
(бо ҳисоби миёна дар як сол, ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо		2016	2020	2022	2023	2023 бо % ба с.		
						2016	2020	2022
Ҷамъи захираҳои меҳнатӣ	шумора	1569,5	1630,8	1675,2	1737,8	110,7	106,6	103,7
	бо %	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	-
аз он ҷумла								
қувваи кори дар иқтисодиёт машғул	шумора	812,8	852,9	892,1	908,7	111,8	106,5	101,9
	бо %	51,8	52,3	53,3	52,3	-	-	-
аз он ҷумла аҳолии машғул	шумора	802	845	885,1	902,7	112,6	106,8	102,0
	бо %	51,1	51,8	52,8	51,9	-	-	-
қувваи кори ба иқтисодиёт ҷалб нагардида	шумора	756,7	777,9	783,1	829,1	109,6	106,6	105,9
	бо %	48,2	47,7	46,7	47,7	-	-	-
аз ҷумла хонандагон	шумора	152,2	161,9	155,4	156,8	103,0	96,8	100,9
	бо %	9,7	9,9	9,3	9,0	-	-	-
Дарачаи бекорӣ (шумораи расман эътирофшудаи бекорон)	бо % нисбат ба қувваи корӣ	1,3	0,9	0,8	0,7			

Сарчашма: [7, С. 79, 8, С.79].

Дар соли 2023 ин нишондиҳанда 829,1 ҳазор нафарро ташкил дод, ки назар ба соли 2016 9,6 % зиёд шудааст. Афзудани миқдори захираҳои меҳнатӣ дар иқтисодиёт машғул набударо мусбат арзёбӣ намудан мумкин нест. Агар ин нишондиҳанда наафзуда, балки доимо сол ба сол кам гардад, барои беҳбудии ваъи бозори меҳнат ва баланд шудани сатҳи шуғлнокии аҳоли оварда мерасонад.

Ин ҷо як омилро низ бояд ба эътибор гирифт, ки ба ҷамъи умумии қувваи кори ба иқтисодиёт ҷалб нагардида шумораи хонадагони аз синни 16 сола боло, ки ба таҳсил машғуланд, дохил карда мешавад. Ин нишондиҳанда дар соли 2016 152,7 ҳазор нафар, дар соли 2023 – 156,8 ҳазор нафарро ташкил намуд, ки ҳисоби ин рақамҳо барои баҳои объективӣ додан ба таносуби байни пешниҳоду талабот дар бозори меҳнати минтақа муҳим мебошад.

Бинобар барои муайян намудани шумораи ҳақиқии қувваи кори ба иқтисосодиёт ҷалб нагардида, дар асоси тарҳ намудани рақамҳои ёдрас гардида, суҳан рондан муҳим мебошад. Агар аз шумораи қувваи кори ба иқтисодиёт ҷалб нагардида, яъне шумораи хонандагони аз синни 16 сола болоро тарҳ намоем, пас шумораи ҳақиқии қувваи кори ба иқтисодиёт ҷалб нагардида дар вилоят дар соли 2016 604,5 ҳазор нафарро ва дар соли 2023 – 672,8 ҳазор нафарро ташкид менамояд. Ин нишондиҳандаҳо зиёд буда, тақозои зарурияти ба бозори меҳнат ҷалб намудани ин қишри аҳоли ба шуғли доимӣ зарур мебошад. Чунин вазъият ба зиёдшавии муҳоҷирати меҳнатӣ ва афзоиши худмашғулҳо, ки дар омор ба ҳисоб гирифта намешаванд, оварда мерасонад.

Таҳлили рушди сол ба соли шумораи захираҳои меҳнатӣ, аз ҷумла ба иқтисодиёт ҷалб гардида ва ҷалб нагардида вазнин будани ваъияттро нишон медиҳад (расми 1).

Чи тавре рақамҳои диаграмма нишон медиҳанд, дар солҳои 2016-2019 миқдори қувваи кори ба иқтисодиёт расман ҷалб нагардида назар ба шумораи умумии захираҳои меҳнатӣ ва шумораи қувваи кори дар иқтисодиёт ҷалб гардида, зиёдтар афзуд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки вазъи бозори меҳнат мураккабтар (шадидтар) гардид.

Дар солҳои 2019-2021 суръати афзоиши нишондиҳандаи ёдрасгардида паст гардид. Аммо дар солҳои 2021-2023 боз бо суръати баланд тараққӣ кард.

Расми 1. Диаграммаи муқоисавии рушди нишондиҳандаҳои асосии бозори меҳнати вилояти Сугд дар солҳои 2016-2023

Сарчашма: [7, С. 79; 8, С.79].

Ин таҳлил аз он шаҳодат медиҳад, ки дар масъалаи ҷалб намудани захираҳои меҳнати ба қисмодиёт ҷалб нагардида, тамоюли муайяне вучуд надорад. Агар мантиқан гирем, ҳамасола шумора ва суръати афзоиши аҳолии ба иқтисодиёт ҷалб нагардида, бояд коҳиш ёбад. Ин масъала бояд доимо дар мадди назари мақомотҳои иҷроияи ҳокимиятҳои давлатии вилоят ва шаҳру ноҳияҳо бошад.

Дар ҷадвали 1 инчунин дараҷаи бекорӣ (шумораи расман эътирофшудаи беко-рон бо % нисбат ба қувваи корӣ) оварда шудааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2016 ба 1,3%, соли 2020 – 0,9%, 2022 – 0,8% ва соли 2023 - 0,7% баробар буд. Чи тавре дида мешавад, коҳиш ёфтааст. Ин аз як тараф хуб аст, вале бояд баназар гирифт, ки қисми зиёди бекорон ба ҳадамоти шуғли аҳоли мурочиат наменамоянд. Ин бо сабаб, ки ҳаҷми кӯмакпулӣ, ки ба бекорон дода мешавад, бениҳоят кам мебошад ва омилҳои зиёди бюрократӣ дар ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ низ зиёданд. Онҳо ба худмашғулии ғайрирасмӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номи мардикорӣ маъмул аст, шуғл меварзанд.

Мардҳо ва занҳои ҷои кори доимӣ надошта, дар қайди мақомоти андоз бо мақсади насупоридани андозҳои барои соҳибкорони инфродӣ муайян гардида наистода, дар ҳадамоти шуғл номнавис намегарданд, фаъолияти меҳнати худро ҳамчун машғулини ғайрирасмӣ дар сохтмонҳои гуногун, тозакунии хонаву дари одамон, дӯзандагиву пазандагӣ, корҳои саҳроӣ ва ғайра машғул мешаванд. Ҷалби расмӣ ин гуна худмашғулони ғайрирасмӣ ба иқтисодиёти расмӣ яке аз вазифаҳои муҳими ҳукуматҳои маҳалӣ ба ҳисоб меравад.

Барои таҳқиқоти мо масъалаи таносубияти расмӣ (бақайдгирифташудаи) талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ муҳим мебошад (**ҷадвали 2**).

Аз рақамҳои ҷадвал бармеояд, ки сол ба сол шумораи ашхосе, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, кор ҷустуҷӯ доранд, дар ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд, аз он ҷумла онҳое, ки мақоми бекоронро доранд коҳиш меебад. Инчунин дар байни шахсони мақоми бекоронро дошта, шумораи занҳо ва ҷавонони 15-29 сола зиёд мебошад. Дар баробари ин изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон меафзояд. Шумораи шарҳвандоне, ки ба як ҷои холии кор талабгоранд, низ коҳиш ёфта истодааст.

Нишондиҳандаи охири дар соли 2016 5,3 нафарро ташкил намуда буд ва дар солҳои 2020, 2022 ва 2023 мутаносибан 3,2, 2,2 ва 1,8 нафариро ташкил дод.

Ҷадвали 2. Талабот ва пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати вилояти Суғд дар солҳои 2016-2023

дар охири сол, нафар

Нишондиҳандаҳо	2016	2020	2022	2023
Ашхосе, ки ба фаъолияти меҳнатӣ машғул нестанд, кор ҷустуҷӯ доранд, дар ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудаанд	12683	9717	9243	8701
аз он ҷумла мақоми бекориро доранд	9652	7906	7050	6037
аз ҷумла:				
занон	4687	4009	3721	2907
ҷавонони 15-29 сола	6637	5132	4563	4003
Изҳороти корхонаҳо дар бораи талабот ба кормандон	2407	3042	4164	4865
Шумораи шаҳрвандоне, ки ба як ҷои холии кор талабгоранд	5,3	3,2	2,2	1,8

Сарчашма: [7, С. 91; 8, С.91].

Умуман, масъалаи таъсиси ҷойҳои кории нав дар минтақа яке аз муаммоҳои замони ҳозираи рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ҳисобида мешавад. Барои ҳалли ин муаммо дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодиву иҷтимоӣ ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Суғд бояд бештар ба рушди бахши хусусӣ, рушди соҳибкорӣ ва афзун намудани сармоягузориҳои дохиливу хориҷӣ диққат дода шавад (3, 4, 5, 6).

Иқтибосеро аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомали Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунӣ ҷумҳурӣ” аз саънаи 28 декабри соли 2023 қайд намудан мувофиқи мақсад мебошад: “Ҳукумати мамлакат рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллии муайян кардааст ва чиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ, барои сармоягузорӣ ҷолиб гардонидани иқтисодиёти кишвар ва ба содирот нигаронидани он пайваста чораҷӯӣ менамояд”[2].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар солҳои охир шуғлнокии аҳоли бештар дар бахши хусусӣ рушд карда истодааст (**ҷадвали 3**).

Рақамҳои ҷадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар солҳои 2016-2023 аҳолии машғули кор аз руи ҳамаи шаклҳои моликият 12,6 % афзудааст. Ин нишондиҳанда дар бахши давлатӣ 3,4%, дар бахши хусусӣ бошад 62,8% ташкил кардааст. Ҳиссаи намуди моликияти охири номбаршуда аз 52,0 %-и соли 2016 то ба 75,2 % дар соли 2023 расидааст.

Дар бахши моликияти коллективӣ шумораи машғулин бо таври назаррас коҳиш ёфта, дар соли 2023 33,5% дараҷаи соли 2016-ро ташкил намудааст. Шумораи машғулин дар бахши моликияти омехта бо иштироки хориҷӣ дар давраи таҳлии қариб тағйир наёфтааст ва бениҳоят кам мебошад.

Дар оянда дар вилоят ба масъалаи рушди бахши хусусӣ диққати бештар додан зарур аст. Ба моликияти хусусӣ корхонаҳо, ҷамъиятҳо ва соҳибкдороне дохил мешаванд, ки дар ихтиёр ва истифодаи шахсони воқеӣ ва ё шахсони ҳуқуқии хусусӣ (ширкатҳо) мебошанд. Соҳибмулк шахс ё ташкилот буда метавонад, на давлат ё мақомоти давлатӣ.

Чадвали 3. Аҳолии машғули кор аз рӯи шаклҳои моликият дар вилояти Суғд дар солҳои 2016 – 2023 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2016	2020	2022	2023	2023 бо % ба		
					2016	2020	2023
Ҳазор нафар							
Ҳамагӣ	802,0	845,0	885,1	902,7	112,6	106,8	102,0
аз он ҷумла, аз рӯи шаклҳои моликият:							
давлатӣ	131,1	140,4	137,2	135,5	103,4	96,5	98,8
хусусӣ	416,9	625,5	662,7	678,9	162,8	108,5	102,4
коллективӣ	249,2	74,6	80,5	83,5	33,5	111,9	103,7
омехта бо иштироки хориҷӣ	4,8	4,5	4,7	4,8	100,0	106,7	102,1
Бо %							
Ҳамагӣ дар иқтисодиёт машғул	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	-
аз он ҷумла, аз рӯи шаклҳои моликият:							
давлатӣ	16,3	16,6	15,5	15,0	-	-	-
хусусӣ	52,0	74,0	74,9	75,2	-	-	-
коллективӣ	31,1	8,9	9,1	9,3	--	--	-
омехта бо иштироки хориҷӣ	0,6	0,5	0,5	0,5	-	-	-

Сарчашма: [7, С. 79; 8, С.79].

Ба бахши хусусии иқтисодиёт дохил мешаванд: соҳибкорони инфиродӣ, ҷамъиятҳои дорои масъулияти маҳдуд (ЧДММ), ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, ҷамъиятҳои ғайритиҷоратӣ (фондҳои хусусӣ, ассотсиатсияҳо, иттифокҳо ва ғайра). Онҳо фаъолияти соҳибкориро дар асоси моликияти хусусӣ пӣёда мекунанд. Дар оянда инчунин бояд барои ҷалби сармояҳои хориҷӣ ва таъсиси филиалҳо ва намояндагони шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, корхонаҳои муштарак диққати махсус дода шавад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарин таъмини мувозинати бозори меҳнат дар вилояти Суғд рушди соҳибкорӣ дар минтақа мебошад. Таҳлил нишон медиҳад, ки дар вилоят ҳама сола сохторҳои зиёди соҳибкорӣ таъсис дода мешаванд. Дар баробари ин сатҳи барҳамхурии субъектҳои хоҷагидор бениҳоят баланд мебошад (**ҷадвали 4**).

Ҷадвали 4. Миқдори умумӣ, амалкунанда ва барҳамдодашудаи субъектҳои хоҷагидор дар вилояти Суғд дар солҳои 2016-2023 дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	2016	2020	2023	2023 бо % ба с.	
				2016	2020
Миқдор, воҳид					
Субъектҳои хоҷагидор, ҳамагӣ	151416	220171	254132	167,8	115,4
аз ҷумла					
фаъолияткунанда	98857	121040	124912	126,4	103,2
барҳамдодашуда	52659	99131	129220	245,4	130,4
Шахсони ҳуқуқӣ, ҳамагӣ	10328	12187	14353	139,0	117,8
аз ҷумла					
фаъолияткунанда	9482	9596	11017	116,2	114,8
барҳамдодашуда	846	2591	3336	394,3	128,8
Филиалҳо ва намояндагони шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ҳамагӣ	50	62	77	154,0	124,2
аз ҷумла					

фаъолияткунанда	40	43	48	120,0	111,6
барҳамдодашуда	10	19	29	290,0	152,6
Соҳибкорони инфродӣ, ҳамагӣ	141038	207922	239702	170,0	115,3
фаъолияткунанда	89235	111401	113847	127,6	102,2
барҳамдодашуда	51803	96521	125855	242,9	130,4
Бо ғоиз					
Субъектҳои хоҷагидор, ҳамагӣ	100	100	100	-	-
аз ҷумла				-	-
фаъолияткунанда	65,2	55,0	49,2	-	-
барҳамдодашуда	34,8	45,0	50,8	-	-
Шахсони ҳуқуқӣ, ҳамагӣ	100	100	100	-	-
аз ҷумла				-	-
фаъолияткунанда	91,8	78,7	76,8	-	-
барҳамдодашуда	8,2	21,3	23,2	-	-
Филиалҳо ва намоёндоғони шахсони ҳуқуқии хориҷӣ, ҳамагӣ	100	100	100	-	-
аз ҷумла				-	-
фаъолияткунанда	80,0	69,4	62,3	-	-
барҳамдодашуда	20,0	30,6	37,7	-	-
Соҳибкорони инфродӣ, ҳамагӣ	100	100	100	-	-
аз ҷумла					
фаъолияткунанда	63,3	53,6	47,5	-	-
барҳамдодашуда	36,7	46,4	52,5	-	-

Сарчашма: [9, С. 227; 10, С.347; 11, С. 222].

Рақамҳои ҷадвал аз он шаҳодат медиҳанд, ки шумораи умумии субъектҳои хоҷагидор дар солҳои 2016-2023 67,8% афзудааст. Микдори субъектҳои хоҷагидори фаъолияткунанда ҳамагӣ 26,4% афзудааст ва шумораи сохторҳои хоҷагидори барҳамдодашуда бошад ба суръати ҷанд маротиб зиёдтар, яъне 2,45 баробар зиёд шудааст. Дар натиҷа, агар ҳиссаи субъектҳои хоҷагидорӣ фаъолияткунанда дар соли 2016 65,2%-ро ташкил намуда бошад, дар соли 2023 то 49,2% коҳиш ёфтааст. Бинобар ин мақомоти ҳокимияти давлатии вилоят ва шаҳру ноҳияҳои минтақа дар оянда ба ин масъала таваҷҷӯҳи зиёдтар зоҳир намоянд. Сухан дар бораи он меравад, ки агар ҳиссаи сохторҳои хоҷагидори фаъолияткунанда баръакс зиёд мешуд ва ё аққалан дар сатҳи соли 2016 нигоҳ дошта мешуд, пас рушди иқтисодӣ минтақа баландтар таъмин мегардид.

Масъалаи матраҳ гардидаистода, дар сатҳи шахсони ҳуқуқӣ боз ҳам мураккабтар мебошад. Аз ҷумла, пеш аз ҳама қайд менамоем, ки шумораи шахсони ҳуқуқӣ нокифоя мебошад. Агар ҳиссаи онҳоро аз руи маълумотҳои дар ҷадвал нишон дода шуда шуда ҳисоб намоем, пас он дар соли 2016 6,26%-ро ва дар соли 2023 -4,34 %-ро ташкил менамояд, яъне 1,92% коҳиш ёфтааст. Суъати афзоиши шумораи шахсони ҳуқуқӣ да солҳои 2016-2023 17,8 %-ро ташкил дод, ки назар ба суръати зиёдшавии ҷамъи умумии сохторҳо иутисодӣ (67,8%) хеле 3,8 маротиб кам мебошад. Агар дар солҳои таҳлилӣ микдори шахсони ҳуқуқии фаъолиятдошта 16,2 зиёд шуда бошад, пас ин нишондиҳанда дар сатҳи ширкатҳои барҳамдодашуда 3,94 баробарро ташкил намуд, ки хеле нишондиҳандаи баланд мебошад.

Дар натиҷа ҳиссаи шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда аз 91,8 % то 76,8% коҳиш ёфт. Таъмини рушди шахсони ҳуқуқӣ, аз ҷумла шахсони ҳуқуқии фаъолияткунанда барои тараққиёти иқтисодӣ минтақа бештар манфиатовар аст, чунки онҳо метавонанд ба иқтисодиёт шумораи бештари қувваи кориро ҷалб намоянд ва дар зиёд намудани маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ бештар саҳмгузор бошанд. Бинобар дар назди вилоят ва шаҳру ноҳияҳои он вазифаи таъсиси бештари шахсони ҳуқуқӣ меистад. Махсусан, дар дар минтақа нокифоя будани шумораи корхонаи саноатӣ ба назар мерасад. Дар вилоят заминаҳои хуб барои рушди соҳаи саноат мавҷуданд ва онҳоро бояд дар оянда самаранок истифода намудан, вазифаи аввалиндараҷа ҳисобида мешавад.

Дар вилоят рушди филиалҳо ва намоёндогони шахсони ҳукукии хориҷӣ низ масъалаи муҳим мебошад. Дар соли 2023 50 воҳид ин гуна сохторҳо ба қайд гирифта шуда бошанд ва назар ба соли 2016 20 % зиёд шуда бошад ҳам, аммо ин кам аст. Дар ин соҳа низ суръати зиёдшавии шумораи фаъолиятунандаи онҳо нисбат ба шумораи барҳамдодашудагон кам мебошад. Ҳар чӣ бештар ҷалби сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ барои рушди иқтисодиёти вилоят муҳим мебошад.

Дар масъалаи рушди соҳибкории инфродӣ муаммоҳои зиёд низ вучуд доранд. Дар соли 2023 шумораи бақайдгирифташудаи онҳо назар ба соли 2016 70,0 % афзудааст, аммо суръати афзоиши соҳибкорни барҳамхӯрда 2,42 баробарро ташкил намуд, ки ташвиравар мебошад. Ҳиссаи сохторҳои хоҷагидори барҳамхӯрда дар ин намуди субъектҳои хоҷагидор дар соли 2023 52,5 %-ро ташкил дод, ки нисбати соли 2016 15,8 % зиёд мебошад.

Умуман, саҳми рушди соҳибкорӣ ва ҳамаи намудҳои он дар таъмини мувозинати талаботу пешниҳоди қувваи корӣ дар бозори меҳнати минтақа калон мебошад. Бештар тараққӣ намудани соҳибкорӣ имконият фароҳам меоварад, ки ҳар чӣ бештар захираҳои меҳнатӣ ба иқтисодиёт ҷалб карда шаванд. Бинобар роҳҳои ҳалли ин муаммо ро пайдо намудан муҳим мебошад. Аз ҷумла, ташаккули андозбандӣ, паст кардани фоизи қарзҳои бонкҳои тижоратӣ, рушди инфрасохтори иқтисодиёт, пиёда намудани шаклҳои пешқадами хоҷагидорӣ, кластирикунони босуръат, ташаккули иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди сабз ва монанди инҳо да вилоят масъалаҳои муҳимтарине мебошанд, ки рушди соҳибкорӣ ва мувозинакнокии бозори меҳнатро мусоидат менамояд.

Яке аз масъалаҳои муҳими рушди иқтисодиёти минтақа ва баландбардории сатҳи шуғлноқӣ ҷалби ҳар чӣ бештар сармояҳои хориҷӣ мебошад (ҷадвали 5).

Ҷадвали 5. Сармоягузориҳои хориҷӣ ба Вилояти Суғд дар солҳои 2016-2023

Нишондиҳандаҳо	2016	2020	2023	2023 бо % ба с.	
				2016	2020
Ҳазор доллар					
Сармоягузориҳои хориҷӣ, ҳамагӣ	891528,8	147517,40	818174,2	91,8	554,6
Аз ҷумла					
Сармоягузориҳои мустақим	604708,2	79588,03	343085,1	56,7	431,1
Сармоягузориҳои ҷомадонӣ	1056,1	37,84	217,3	20,6	574,3
Сармоягузориҳои дигар	285764,5	67891,53	474871,8	166,2	699,5
Бо фоиз					
Сармоягузориҳои хориҷӣ, ҳамагӣ	100	100	100	-	-
Аз ҷумла					
Сармоягузориҳои мустақим	67,83	53,95	41,93	-	-
Сармоягузориҳои ҷомадонӣ	0,12	0,03	0,03	-	-
Сармоягузориҳои дигар	32,05	46,02	58,04	-	-

Сарчашма: [9, С. 272; 10, С.392; 11, С. 245].

Рақамҳои ҷадвал нишон медиҳанд, ки воридоти сармоягузориҳо ба вилоят дар соли 2016 зиёдтар будааст. Дар соли 2020 ин нишондиҳанда зиёда аз 6 маротиба қаршӣ ёфтааст. Ин ба пандемияи COVID-19 вобастагӣ дошт. Дар соли 2023 ҳаҷми сармояҳои воридшудаи хориҷӣ назар ба соли 2020 5,55 маротиба афзуда бошад ҳам, 91,8 %-и сатҳи 2016-ро ташкил намуд.

Барои рушди иқтисодиёт ва ҳам бозори меҳнат саҳми сармоягузориҳои мустақим зиёдтар мебошад. Онҳо ба иқтисодиёти воқеӣ равона мегарданд, ки барои рушди маҷмуи маҳсулоти минтақавӣ ва таъсиси ҷойҳои кории нав аҳамияти аввалиндараҷа доранд.

Аз рақамҳои ҷадвал бармеоянд, ки дар соли 2023 сармоягузориҳои мустақим ба вилоят 343,1 млн долларо ташкилнамуданд, ки ба 41,93%-и ҷамъи умумии сармояҳои воридшуда баробар буд. Ин нишондиҳанда назар ба соли 2023 25,9 % қаршӣ ёфтааст.

Микдор ва ҳиссаи сармоягузориҳои чомадонӣ дар ҷамъи умумии сармоягузориҳои бениҳоят кам мебошанд. Онҳо дар шакли маблағҳо ворид гардида, таъиноти асосисашон ба даст овардани фоида аз тағйироти нархи дорониҳои молиявӣ, бидуни назорати идоракунӣ пешбинӣ шудааст. Онҳо барои рушди инфрасохтор (сохтмони роҳҳо, пулҳо, аэропортҳо, рушди шабакаҳои барқ, газ, коммуникатсионӣ, мактабҳо, беморхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ, дигар иншооти иҷтимоӣ, рушди энергияи барқарошаванда, дастгирии соҳаҳои агуногун (кишоварзӣ, саноат, сайёҳӣ ва ғайра) равона карда мешаванд. Саҳми онҳо дар беҳтар намудани муҳити зист, экология, рушди иқтисоди сабз, рақамикунонии истеҳсолот калон буда метавонад. Бинобар барои ҷалби зиёдтари ин намуди сармоягузорӣ кушии намудан лозим мебошад.

Бояд қайд намуд, ки ҳиссаи дигар сармоягузориҳо дар минтақа зиёдтар мебошанд. Таъиноти онҳо васеъ буда, дар стартапҳо, технологияҳои нав, инноватсияҳо, реструктуризатсияи ширкатҳои хусусӣ, рушди иҷтимоӣ ва экологӣ, харидани амволи ғайриманкул (хонаҳо, биноҳои тичорӣ, замин ва ғайра) инъикос меёбад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар масъалаи сармоягузориҳои хориҷӣ вилояти Суғд баъд аз ш. Душанбе дар мавқеи дуюм ҷойгир мебошад. Дар соли 2016 16,40 %, соли 2020 -34,43 % ва дар соли 2023 21,05 % сармояҳои воридшудаи ҷумҳурӣ ба мин минтақа рост меомаданд [9, С. 272; 10, С.392; 11, С. 245].

Умуман дар ояндаи наздик ва дур ба вориднамоии сармояҳои хориҷӣ бояд бештар аҳамият дод.

Дигар масъалае, ки доир ба шуғлнокии аҳоли далх дорад, рушд додани соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ватанӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, тақсими шумораи миёнаи солони кормандони кироқорро аз руи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ таҳлил менамоем (ҷадвали 6)

Ҷадвали 6. Тақсими шумораи миёнаи солони кормандони кироқор аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ (ТУНФИ-2) дар вилояти Суғд дар солҳои 2020-2023 (ҳазор нафар)

Нишондиҳандаҳо	2020		2022		2023		2023 бо % ба с.	
	микдор	ҳисса	микдор	ҳисса	микдор	ҳисса	2022	2023
Ҳамаи намудҳои фаъолият	432,4	100,0	438,0	100,0	438,5	100,0	101,4	100,1
Баҳши воқеӣ	281,7	65,1	286,4	65,4	287,3	65,5	102,0	100,3
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	239,5	55,4	244,5	55,8	243,9	55,6	101,8	99,8
Моҳипарварӣ	9,1	2,1	9,3	2,1	9,2	2,1	101,1	98,9
Саноати истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ ва коркарди конҳо	22,4	5,2	22,3	5,1	23,8	5,4	106,3	106,7
Саноати коркард	3,1	0,7	2,9	0,7	2,8	0,6	90,3	96,6
Нерӯи барқ, газ ва таъминоти об	3,6	0,8	3,0	0,7	2,9	0,7	80,6	96,7
Сохтмон	4,0	0,9	4,4	1,0	4,7	1,1	117,5	106,8
Баҳши хизматрасонӣ	150,7	34,9	151,6	34,6	151,2	34,5	100,3	99,7
Савдои яклухт ва ҷаҳона, таъмири автомобилҳо, мототсиклҳо	6,5	1,5	7,5	1,7	7,8	1,8	120,0	104,0
Нақлиёт ва хоҷагии анбор	3,2	0,7	3,1	0,7	3,0	0,7	93,8	96,8
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	1,5	0,3	1,9	0,4	2,6	0,6	173,3	136,8
Иттилоот ва алоқа	1,7	0,4	1,5	0,3	1,4	0,3	82,4	93,3
Миёнаҳои молиявӣ ва сугурта	6,5	1,5	5,8	1,3	6,0	1,4	92,3	103,4

Амалиётҳо бо амволи ғайриманқул	1,8	0,4	1,8	0,4	1,8	0,4	100,0	100,0
Фаёлияти касбӣ, илмӣ ва техникӣ	3,6	0,8	4,3	1,0	3,8	0,9	105,6	88,4
Фаёлияти идоракунии ва ёрирасон	0,9	0,2	1,1	0,2	0,9	0,2	100,0	81,8
Идоракунии давлатӣ, мудофия, амният ва суғуртаи иҷтимоӣ	10,9	2,5	11,2	2,6	11,1	2,5	101,8	99,1
Маориф	73,6	17,0	73,0	16,7	72,3	16,5	98,2	99,0
Тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ	34,5	8,0	34,2	7,8	34,1	7,8	98,8	99,7
Фаёлият дар соҳаи санъат, ташкили чорабиниҳои хушдиқунанда ва истироҳат	2,7	0,6	2,9	0,7	2,9	0,6	107,4	100,0
Дигар хизматрасониҳо	3,3	0,8	3,3	0,8	3,5	0,8	106,1	106,1
Фаёлияти ташкилотҳои экстерриториалӣ	-	-	-	-	-	-	-	-

Сарчашма: [7, С. 81,83; 8, С. 81,83].

Дар ҷадвали овардашуда, таҳлил дар доираи 4 соли охир гузаронида шудааст. Ин ба он вобастагӣ дорад, ки аз соли 2019 дар амалияи омили ҷумҳурии ТУНФИ-2 (таснифоти умумии намудҳои фаёлияти иқтисодӣ -2) истифода бурда мешавад, ки он аз ТУНФИ-1 фарқияти зиёд дорад. Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки дар солҳои 2020-2023 ҳиссаи бахши воқеии иқтисодиёт дар шумораи умумии миёнаи солонаи кормандони кироҷор аз рӯи намудҳои фаёлияти иқтисодӣ дар доираи 65,1 – 65,5 %, ҳиссаи бахши хизматрасонӣ бошад – 34,5-34,9 % буд. Дар бахши воқеии иқтисодиёт шумораи аз ҳама бештари кормандони кироҷор дар соҳаҳои кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ буда, ҳиссаи ин соҳа дар доираи 55,4-55,8 % -ро дар шумораи умумии миёнаи солонаи кормандони кироҷор аз рӯи ҳамаи намудҳои фаёлияти иқтисодӣ ташкил намуд. Дар солҳои таҳлилӣ ҳиссаи саноати истихроҷи маъданҳои куҳӣ 5,1-5,4%, саноати коркард - ҳамагӣ 0,6-0,7%-ро ташкил кард. Агар таҳлили ҷуқуртар намоем, маълум мегардад, ки дар чор соли охир шумораи солонаи кормандони кироҷор дар соҳаи истихроҷи маъдан ҳамагӣ 6,3% зиёд шудааст, ки нокифоя мебошад. Шумораи кормандондар соҳаи саноати коркард 9,7% кам шудааст. Рушди саноат барои иқтисодиёти вилоят соҳаи муҳимтарин мебошад. Таъмини тараққиёти минбаъдаи он метавонад, ки сатҳи бекориро коҳиш диҳад ва тавозунокии бозори меҳнатро беҳтар гардонад.

Дар давраи таҳлилӣ шумораи кормандони кироҷор аз ҳама бештар дар соҳаи сохмон афзудааст. Ин нишондиҳанда дар соли 2023 4,0 ҳазор нафарро ташкил намуда бошад, дар соли 2023 ба 4,7 ҳазор нафар расидааст. Суръати афзоиши он 17,5 %-ро ташкил намуд. Дар минтақа дар бахши воқеии иқтисодиёт дар оянда рушд додани моҳипарварӣ ва саноати нерӯи барқ, газ ва таъминоти об метавонад, ки ҷойҳои зиёди кориро фароҳам оварад.

Дар соҳаи хизматрасонӣ аз ҳама шумораи бештари кормандон дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ, идоракунии давлатӣ, мудофия, амният ва суғуртаи иҷтимоӣ, савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, мототсиклҳо ва миёнаравҳои молиявӣ ва суғурта ва нақлиёт бештар фаёлият мебаранд. Ин соҳаҳои бо таври бояду шояд рушд ёфта, дар оянда боз имкониятҳои зиёди ҷалби қувваи кориро доранд.

Дар оянда ҳукуматҳои вилоятӣ ва шаҳрию ноҳиявӣ бояд ба рушди соҳаҳои иттилоот ва алоқа, меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо бештар диққат диҳанд. Таъмини рушди соҳаи сайёҳӣ дар минтақа талаботи замон мебошад.

Хулоса, дар таносуби пешниҳод ва талабот ба қувваи корӣ дар вилояти Суғд номувозинатии калон мавҷуд мебошад ва ин водор месозад, ки дар солҳои наздик дар минтақа ба таъсиси ҷойҳои кории нав дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт ва махсусан дар саноати истихроҷи маъдан ва коркард, моҳидорӣ, сайёҳӣ, иттилоот ва алоқа диққати бештар дода шавад. Бо мақсади таъсиси ҷойҳои кории нав рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузориҳо, махсусан сармоягузориҳои хориҷиро таъмин намудан зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунӣ ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2024. Захираҳои электронӣ: <https://president.tj>
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунӣ ҷумҳурӣ” аз санаи 28 декабри соли 2023. Захираҳои электронӣ: <https://president.tj>
3. Аминов И. Влияние развития бизнеса на обеспечение занятости населения в Согдийской области Республики Таджикистан // Аминов И., Аминов Ф. И. // Вестник Таджикского государственного университета коммерции (научно-практический журнал) – Душанбе, 2024, С. 34-40
4. Аминов И. Таъсири рушди соҳибкорӣ дар бахши хусусии иқтисодиёт ба шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Аминов И., Аминов Ф. И. // Паёми молия ва иқтисоди Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон – Душанбе: 2024, №1(40), С. 5-11
5. Аминов И. Рынок труда Республики Таджикистан: современное состояние и пути обеспечения сбалансированности. Монография. // Аминов И., Муминова Н. Р. // Душанбе: “Ирфон”, 2021- 280 с.
6. Аминов И. Предпринимательство. Учебное пособие. Душанбе, “Ирфон”, 2007 – 132 с.
7. Омори солонаи вилояти Суғд -2022. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023 – 417 с.
8. Омори солонаи вилояти Суғд -2023. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 – 431 с.
9. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон -2016. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2016 – С. 227;
10. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон -2021. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2021 – С. 347;
11. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 – С. 222;

УДК 330.34

Аминов Ф. И.

САМТҲО ВА ВАЗИФАҲОИ ТАШАККУЛИ “ИҚТИСОДИ САБЗ” ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола самтҳои асосии ташаккули “иқтисоди сабз” дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ гардидаанд. Ба масъалаи рушди энергияи барқдоршаванда диққати махсус дода шуда, зарурияти таъсиси истгоҳҳои барқии офтобӣ махсус қайд гардидааст. Пешниҳод шудааст, ки масъалаи истифодабарии энергияи шамол дар рушди энергетикаи кишвар бояд омӯхта шавад.

Дар мисоли коркарди саноатии партовҳои хонаводаҳо дар ш. Севили мамлакати Испания пешниҳод гардидааст, ки истифодаи таҷрибаи мазкур барои кишвари мо аҳамияти калон дорад. Ба мақсади тару тоза ва хушсифат то ба истеъмолкунандагони ватаниву хориҷӣ бурда расонидани меваҷоту сабзавоти дар мамлакат истеҳсолшаванда, бояд рушди сардхонаҳои замонавӣ стандартӣ сар то сари мамлакат таъмин карда шавад.

Калидвожаҳо: иқтисоди “сабз”, самтҳо, энергияи барқарошаванда, кишоварзӣ, нақлиёти “сабз”, сайёҳии экологӣ, коркарди партовҳо, инфрасохтор, шуғли “сабз”, сардхонаҳо.

Аминов Ф. И.

НАПРАВЛЕНИЯ И ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ «ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ» В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются основные направления формирования "зеленой экономики" в Республике Таджикистан. Особое внимание уделено вопросу развития электрической энергии, а также необходимости создания солнечных электростанций. Высказано предположение, что вопрос использования энергии ветра в развитии энергетики страны должен быть изучен. Приведен пример использования бытовых отходов в промышленной переработке в г. Севилья Испании и отмечается, что использование этого опыта имеет большое значение для нашей страны. С целью обеспечения доставки выращенных свежих фруктов и овощей до отечественным и зарубежным потребителям, необходимо обеспечить развитие современных стандартных плодо-, овоцехранилищ по всей стране.

Ключевые слова: “зеленая” экономика, направления, возобновляемые источники энергии, сельское хозяйство, “зеленый” транспорт, экологический туризм, переработка отходов, инфраструктура, “зеленая” занятость, холодильные камеры.

Aminov F. I.

DIRECTIONS AND OBJECTIVES OF DEVELOPING THE "GREEN ECONOMY" IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article discusses the main directions of the formation of a "green economy" in the Republic of Tajikistan. Special attention is paid to the development of electric energy, as well as the need to create solar power plants. It is suggested that the issue of using wind energy in the development of the country's energy sector should be studied. An example of the use of household waste in industrial processing in Seville, Spain is given and it is noted that the use of this experience is of great importance for our country. In order to ensure the delivery of grown fresh fruits and vegetables to domestic and foreign consumers, it is necessary to ensure the development of modern standard fruit and vegetable storages throughout the country.

Keywords: “green” economy, directions, renewable energy sources, agriculture, “green” transport, eco-tourism, waste recycling, infrastructure, “green” employment, cold storage.

Дар Паёми навбатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва берунӣ ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2024 ба масъалаи ташаққули “иқтисоди сабз” диққати махсус дода шуд [1].

Дат кишвар “«Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023 –2037» қабул карда шудааст, ки дар он то давраи соли 2037 ба кишвари “сабз” мубаддал гардонидани мамлакатамон қайд гардидааст [2].

Ташаққули “иқтисоди сабз” масъалаи васеъ ва доманадор буда, ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти иқтисодӣ, ҷамъиятӣ ва ҳар як хонаводаю инсонро дар бар мегирад. “Иқтисоди сабз” барои ҳамаи соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ далх дорад.

Дар стратегияи номбаршуда се самти имконияти ташаккули иқтисоди «сабз»-ро ҷудо карда шудааст:

– самти иқтисодӣ, ки дар он бо мақсади пешбурди иқтисодиёти босамар ва камкарбон, аввалан истифодабарӣ аз чораҳои маъмурии маҳдудкунии ҳаҷми ихроҷҳо ба атмосфера ва дуюм аз воситаҳои иқтисодӣ, ки асоси онҳоро андозбандии «сабз», пардохтҳои экологӣ ва субсидияҳои «сабз» ташкил медиҳанд; сеюм чораҳои ихтиёриро дар бар мегирад, ки ташкили маҳзани маълумоти дахлдор ва низоми идоракунии ба шарикӣ давлату бахши хусусӣ тақозо мекунад;

– самти иҷтимоии иқтисоди «сабз» аз ҳисоби мусоидат ба сармоягузори «сабз» ба технологияҳо, сайёҳии экологӣ, маориф ва илм, афзоиши даромад ва шугли аҳоли, кам кардани ихроҷи газӣ карбон ва ифлосшавии муҳити зистро таъмин менамояд ва ба баланд бардоштани самарабахшии энергия ва захираҳо ташаккул хоҳад ёфт;

– самти экологии иқтисоди «сабз» тақозо менамояд, ки манбаҳои маъданӣ (зеризаминӣ)-и энергияи тамомшаванда самаранок истифода шавад, ҷунончи истифодабарии бошиддати онҳо аз як тараф ба иқлим таъсири манфӣ расонад, аз тарафи дигар боиси маҳдудияти захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда мегардад. Аз ин рӯ, асоси ин самти иқтисоди «сабз» ё ба таври дигар иқтисоди пасткарбониро он принципҳои таъмини боэътимоди энергия ташкил медиҳанд, ки ба сарфаи энергия, самаранокии он ва гузариш ба манбаҳои барқароршавандаи энергия така мекунад» [2, С. 7].

Барои амалӣ гардонидани ин самтҳо, ба фикри мо, вазифаҳои зерин бояд амалӣ гардонидани шаванд:

1. Рушди энергияи барқароршаванда:
 - рушди минбаъдаи истгоҳҳои барқӣ обӣ, ки аз захираҳои обии фаровони Тоҷикистон истифода мебаранд;
 - истифодаи васеи энергияи офтобӣ, бодӣ ва дигар намудҳои энергияи барқароршаванда дар таъмини рушди энергетикаи Тоҷикистон;
 - тавсеаи истифодаи сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба лоиҳаҳои рушди энергетика.
2. Самаранок истифодабарии захираҳо ва сарфаи энергия:
 - татбиқи технологияҳои каммасрафи энергия дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт;
 - баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва истифодаи оқилонаи захираҳо;
 - ба роҳ мондани системаи самараноки идоракунии коркарди партовҳо ва давра ба давра ба истеҳсолт ҷалб намудани онҳо.
3. Рушди кишоварзии устувор:
 - татбиқи васеи кишоварзии экологӣ ва органикӣ;
 - истифодаи оқилонаи об, ҳок, ҳифзи онҳо аз ифлосшавӣ;
 - рушди соҳаи чорводорӣ дар асоси усулҳои “сабз”.
4. Рушд ва зина ба зина гузаштан ба нақлиёти “сабз”:
 - тавсеаи истифодаи васеи нақлиёти барқӣ ва гибридӣ;
 - тақомул додани шабакаи роҳҳо ва инфрасохтори нақлиёт;
 - ташвиқ, тақомул додан ва дастгирии истифодаи нақлиёти ҷамъиятӣ.
5. Идоракунии устувор ва самараноки захираҳои табиӣ:
 - ҳифзи гуногунии биологӣ ва экосистемаҳо;
 - рушди ҷангалпарварӣ, зироаткорӣ, “сабз” гардонии тамоми шаҳру деҳот;
 - истифодаи самаранок ва бепартови канданиҳои ғойаданоки зеризаминӣ ва руизаминӣ.
6. Рушди сайёҳии экологӣ (“сабз”):
 - тавсеаи инфрасохтори туризми “сабз” ва ҷалби сайёҳон ба мамлакат;
 - ҳифзи табиати кишвар барои сайёҳии “сабз”.
 - рушди механизмҳои молиявӣ ва сиёсати бонкӣ “сабз”;
 - ташаккули сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои “сабз”;
 - ҷалби бештари сармояҳо ба лоиҳаҳои “сабз”;
 - умуман қатъ намудани ҳамагуна сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои “ғайри сабз”
7. Рушди шаҳрҳо ва деҳоти “сабз” бо инфрасохтори экологӣ:

- рушди сохтмони сабз дар шаҳрҳо;
- таъмини инфрасохтори “сабз” шаҳрҳо;
- рушди деҳоти “сабз” дар кишвар;
- истифодаи масолеҳҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза дар ҳамаи сохмонҳои шаҳру деҳот;
- рушди системаи самараноки коркарди партовҳо, аз ҷумла партовҳои хонаводаҳо дар шаҳру деҳот.

8. Рушди саноати “сабз” дар кишвар:

- истифодаи ашёи хоми аз ҷиҳати экологӣ тоза дар истеҳсолоти саноатӣ;
- ҷорӣ намудани технологияҳои безарар ба саломатии инсон дар истеҳсолоти саноатӣ;
- таъмини муҳити истеҳсолии безарар ба саломатии кормандон.

Дар ин ҷо вазифаҳои дигарро қайд менамоем, ки бевосита аз вазифаҳои дар боло номбаршуда бармеоянд:

1. Ташаккули шуғли “сабз” дар кишвар:

- дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёт таъмин намудани шуғли барои саломатии кормандон безарар;
- таълими шуғли “сабз” барои кормандони ҳамаи соҳаҳои истеҳсолот”;
- таълими “иқтисоди сабз” дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, аз боғчаи кудакону мактабҳои ибтидоӣ то дар тамоми мактабҳои олӣ (ҳам дар зинаи бакалавриат ва ҳам дар зинаи магистратура).

2. Гузаронидани таҳқиқотҳои назариявӣ ва амалӣ дар соҳаи “иқтисоди сабз:

- баррасии таҳқиқотҳои илмӣ дар ҳамаи соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар ҳамбастагии онҳо ба “иқтисоди сабз”;
- баррасии ҳамаи таҳқиқотҳо дар соҳаҳои ташаккули технологияи нав дар ҳамбастагӣ ба “иқтисодиёти сабз”;

- гузаронидани таҳқиқотҳои сотсиологӣ вобаста ба “иқтисоди “сабз”.

3. Баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеаи шаҳрвандӣ доир ба иқтисоди “сабз”:

- ташаккул додани масъулиятнокии аҳоли доир ба риояи талаботҳои иқтисоди “сабз”;
- ба роҳ мондани омузиши назария ва амалияи “иқтисоди “сабз” дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот (ибтидоӣ, миёна, олӣ);
- ташкили курсҳои омузишии “иқтисоди сабз” дар назди муассисаҳои олии кишвар;
- тартиб додани дастурамалҳо барои коргарони соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва мунтазам шинос намудани кормандон ба онҳо.

Вазифаҳои номбаршударо боз давом додан ва мукамалтар намудан мумкин аст. Муҳимаш бояд қайд намоем, ки ҳамаи онҳо ба таври мутақобилан бо ҳамдигар вобастаанд ва бояд дар доираи як стратегияи ҳамоҳангшуда татбиқ карда шаванд, то ба рушди устувори иқтисодиёт ва ҳифзи муҳити зист дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кунанд.

Дар доираи як мақола ҳамаи вазифаҳои номбаршударо баррасии пурра намудан мушкул мебошад. Бинобар якҷанд масъалаҳои мубрамтаринро дар масъалаи ташаккули “иқтисоди сабз” - ро васеътар дида мебароем.

Пеш аз ҳама масъалаи энергияи барқароршавандаро баррасӣ менамоем. Дар бораи рушди неругоҳҳои барқии обӣ (НБО), ки аз захираҳои обии фаровони Тоҷикистон истифода мебаранд ба ҳама маълум аст.

Дар кишвар, чи тавре ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳанрониашон дар Конфронси 29 –уми ҷонибҳои конвенсияи қолабии Созмони Милали Муттаҳид оид ба тағйирёбии иқлим дар Боку қайд намуданд, “...имрӯз аллакай 98 фоизи барқи мо аз ҳисоби энергияи обӣ истеҳсол мешавад”. Дар ин самт кишвари мо таҷрибаи бой дорад ва онро бояд тақомул дод.

Дар баробари ин дар ҷумҳурии мо имконияти васеъи истифодаи энергияи офтобӣ мавҷуд мебошад. Дар ҷаҳон энергияи офтобӣ васеъ истеҳсол карда шуда, истифода бурда мешавад. Дар кишвари мо аз 365 рӯзи сол зиёда аз 300 рӯз офтобӣ мебошад.

Масъалаи рушди истгоҳҳои барқии офтобӣ то ҳол дар ҷумҳурии мо ҳалли худро бо таври бояду шояд наёфтааст. Рушди истгоҳҳои барқии офтобӣ дар кишвар дар зинаи ибтидоии рушд қарор дорад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар мамлакат мисолҳои хуби истехсол ва истифодаи энергияи офтобӣ ҳастанд.

Президенти кишвар, Пешвои миллат дар суҳанронии худ дар мулоқот бо роҳбарон ва фаъолони Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон аз 18 августи соли 2023 қайд намуданд, ки: “Таъйи солҳои соҳибистиклолии кишвар дар ҳудуди вилоят беш аз 31 ҳазор киловатт иқтидорҳои нави тавлиди неруи барқ, аз ҷумла неругоҳи офтобӣ дар ноҳияи Мурғоб бо иқтидори 200 киловатт бунёд гардида, 14 ҳазор киловатт иқтидорҳои мавҷуда таҷдиду азнавсозӣ карда шуданд” [1]. Ин мисол аз он шаҳодат медиҳад, ки дар кишвар имкониятҳои васеи рушди энергетикаи офтобӣ мавҷуд мебошад.

Агар истехсоли энергияи барқӣ аз офтоб васеъ ба роҳ монда шавад, чанд бартариҳо дорад. Пеш аз ҳама энергияи “сабз” буда, ба ифлосшавии муҳити ҳонаводҳо, корхонаҳо, гирду атроф намеорад.

Дар ҳудуди ноҳияи Рӯдакӣ як фермаи истехсолкунандаи муҳими ширу гӯшти гов фаъолият дорад. Соҳибкори ватанӣ аз кишвари Дания 30 гови зотӣ овардааст. Саршумори гову гӯсола ба зиёда 60 сар расидааст. Маълум аст, ки Дастгоҳҳои ширдӯшӣ, системаи обкишт ё гидропонии тағзияи хӯроки чорво, дастгоҳҳои обкашӣ ва дигарҳо ба таъмини бетанаффуси нирӯи барқ эҳтиёҷ доранд. Бо мақсади ҳалли ин мушкилӣ панелҳои офтобӣ ва аккумуляторҳои онҳо харидорӣ карда шуда, васл шудаанд. Дар ҳудуди ферма 56 панелҳои офтобӣ, ки қудрати онҳо 35 квт соат мебошад эҳтиёҷоти пурраи фермаро ба қувваи барқ таъмин менамояд. Новобаста ба он, ки хароҷоти пайваस्ताкунии ферма ба нирӯи офтобӣ гаронӣ дошт, он хароҷот мунтазам худро худро мепошонад. Дар ферма харчи масрафи барқ тахминан ду баробар кам шуд – то 8 ҳазор сомонӣ дар мо аз 15-20 ҳазор сомонӣ то давраи истифодаи энергияи офтобӣ.

Дар кӯчаи Нусратулло Махсум дар ш. Душанбе дар гузаргоҳе барои пиёдагардон барои танзим намудани ҳаракати мошинҳо ва пиёдагардон панелҳои офтобӣ насл карда шудаанд. Маҳз энергияи офтоб имконият медиҳад, ки чароғакҳои ин роҳи пиёдагузар ҳаракати воситаҳои нақлиёт ва пиёдагардонро дар давоми шабонарӯз мунтазам танзим намояд. Ҷорӣ намудани панелҳои офтобӣ дар гузаргоҳҳои пиёдагард ва дигар ҷойҳои ҷамъиятии Душанбе, ба монанди кӯчаи Нусратулло Махсум, самти хеле ояндадор ба ҳисоб меравад. Равшан кардани гузаргоҳҳои пиёдагард бо истифода аз энергияи офтобӣ ба беҳатарию роҳ мусоидат мекунад, зеро ин барои коҳиш додани садамаҳои нақлиётӣ муҳим аст.

Истифодаи офтоб барои истехсоли қувваи барқ якчанд бартариҳо дорад:

- истифодаи энергияи офтобӣ манбаи тозаи энергияи барқӣ буда, ба муҳити зист зарар намарасонад ва истифодаи сӯзишвории анъанавиро коҳиш медиҳад. Ин барои коҳиш додани партови газҳои гулхонаӣ мусоидат мекунад.

- панелҳои офтобӣ талаботи ками нигоҳубин доранд ва дар муҳлати дарозмуддат хароҷоти истифодаи энергияи барқро коҳиш медиҳанд.

- панелҳои офтобӣ метавонанд дар ҷойҳои, ки дастрасӣ ба шабакаи барқ маҳдуд аст, таъминоти барқро таъмин кунанд.

- ба фикри мо васеъ ба роҳ мондани истифодаи панелҳои офтобӣ яке аз сарчашмаҳои маротибҳо зиёд намудани истехсоли қувваи барқ дар кишвар мебошад.

- дар ҳаҷми умумии содироти кишвар экспорти қувваи бврк мавқеи махсусро дорад. Имкониятҳои содиротии қувваи барқ бо баробари пурра ба истифода додани НБО “Роғун” меафзояд.

Ҷи тавре, ки Президенти мамлакат, Пешвои миллат дар Паёми навбатииашон “Самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва берунии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2024 қайд намуданд, аз аз моҳи майи соли 2027 аҳоли ва хоҷагии халқи мамлакат бо қувваи барқ пурра таъмин мегарданд. Бо таври саноатӣ ба роҳ мондани панелҳои офтобӣ имконият медиҳад, ки истехсоли қувваи барқ аз онҳо ба яке аз сарчашмаҳои муҳими маҳсулоти воридотивазкунанда мубаддал гардад. Ин муҳим мебошад.

“Тибқи арзёбии коршиносон иқтидори тавлиди энергияи офтобии Тоҷикистон қариб 25,16 млрд. кВт/соат дар як солро ташкил дода, 10–20 фоизи талаботи хоҷагии миллӣ ба ҳомили энергия ва 60–80 фоизи талаботи умумии аҳолиро ҳадди ақал давоми 10 моҳ дар як сол, дар тамоми ҳудуди кишвар қонё гардониди метавонад” [2, С. 6].

Умуман, дар Тоҷикистони офтобӣ дар баробари рушди истгоҳҳои барқии обӣ ба рушди истгоҳҳои барқии офтобӣ бояд диққати аввалиндараҷа дода шавад. Ин ҷо захираҳои бузурги зиёд намудани содироти қавваи барқ мавҷуд мебошад. Инчунин, масъалаи омӯзиши истеҳсоли қувваи барқ аз шамол (бод)-ро бояд омӯхт. Дар давраи сафари муаллифи ин сатрҳо ба кишвари Дания маълум гардид, ки дар ин кишвар қисми муайяни истеҳсоли қувваи барқ аз бод ба роҳ монда шудааст. Ин намунаи энергияи барқароршаванда арзон ва ҳам аз ҷиҳати экологӣ тоза мебошад.

2. Дар ҷаҳон мушкilotи партовҳо ба микеси глобалӣ расида, ба ояндаи инсоният таҳдид мекунад. Коркарди саноатии партовҳо дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон як системаи мураккабу мукамал мубаддал гаштааст, ки аст, ки барои кам кардани таъсири манфии партовҳо ба муҳити зист ва истифодаи самараноки онҳо равона шудааст. Омӯзиши маводҳои захираҳои электронӣ доир ба ин мавзӯ нишон медиҳад, ки коркарди партовҳо аз чанд марҳила иборат аст:

- ҷудокунии партовҳо: Аксари кишварҳои пешрафта системаи ҷудокунии партовҳоро ба таври васеъ истифода мебаранд. Истеъмолкунандагон партовҳоро ба категорияҳои гуногун (масалан, қоғаз, шиша, пластик, металл, партовҳои органикӣ) ҷудо мекунад. Ин барои коркарди самаранок ва истифодаи дубораи маводҳо мусоидат мекунад.

- ҷамъоварӣ ва интиқол: Системаи самараноки ҷамъоварӣ ва интиқоли партовҳо бо истифода аз техникаи махсус ва роҳҳои мукамал таъмин карда мешавад. Партовҳои ҷудошуда ба корхонаҳои коркард интиқол дода мешаванд.

- коркарди партовҳо: Коркарди партовҳо дар кишварҳои пешрафта бо истифода аз технологияҳои муосир анҷом дода мешавад. Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки аз партовҳо маводҳои боарзиш истихроҷ карда шаванд ва ё онҳоро ба энергия табдил диҳанд. Масалан, қоғаз, шиша ва металлҳо истифодаи дубора мешаванд. Ҳамин тариқ, бозсозӣ раванDEST, ки дар он партовҳо ба ашёи хоми нав табдил меёбанд ва компост маҳсулотест, ки дар боғдорӣ ва кишоварзӣ ҳамчун нуриҳо истифода мешавад.

- энергияи биогаз: Партовҳои органикӣ барои истеҳсоли биогаз истифода мешаванд.

- сӯзондани партовҳо бо истихроҷи энергия: Дар баъзе кишварҳо партовҳо бо истихроҷи энергия сӯзонда мешаванд.

- утилизацияи партовҳо: Баъд аз коркард, партовҳои боқимонда ба таври экологӣ тоза утилизация карда мешаванд. Ин метавонад дар бар гирифтани дафн кардан дар маконҳои махсус ё дигар усулҳои бехатар бошад.

Хусусиятҳои системаи коркарди партовҳо дар кишварҳои пешрафта:

- истифодаи технологияҳои муосир: Кишварҳои пешрафта технологияҳои муосирро барои коркарди партовҳо истифода мебаранд, ки самаранокӣ ва бехатариро таъмин мекунад;

- маблағгузори калон: Сармоягузорӣ ба инфраструктураи коркарди партовҳо хеле зиёд аст;

- сатҳи баланди огоҳии аҳоли: Истеъмолкунандагон дар бораи ҷудокунии партовҳо ва аҳамияти коркарди онҳо огоҳанд;

- назорати давлатии саҳт: Назорати давлатии саҳт барои риояи меъёрҳои экологӣ ва бехатарӣ таъмин карда мешавад.

Дар маҷмӯъ, системаи коркарди саноатии партовҳо дар кишварҳои пешрафта як системаи мураккабу самаранок аст, ки барои ҳифзи муҳити зист ва истифодаи самараноки партовҳо равона шудааст. Ин система барои кишварҳои дигар, аз ҷумла Тоҷикистон, метавонад як намунаи хуб бошад. Мисоли овардашуда аз он аз он шаҳодат медиҳад, ки фарҳанги аҳолии шаҳр доир ба масъалаи мазкур рушд ёфта буда, тарзу усули партов партофтан пурра риоя карда мешавад. Бесабаб дар боло ёдрас гардидем, ки баланд бардоштани сатҳи огоҳии ҷомеаи шаҳрвандӣ доир ба иқтисоди “сабз” яке аз масъалаҳои муҳимтарин мебошад.

Барои чорӣ намудани системаи коркарди саноатии партовҳо, аз ҷумла партовҳои хонаводагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, як силсила корҳои мушаххасро анҷом додан лозим аст, ки онҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардан мумкин аст:

- таҳияи стратегияи миллии идоракунии партовҳо: Ин стратегия бояд ҳадафҳои дарозмуддат, вазиғаҳои кӯтоҳмуддат, маблағгузорӣ ва механизмҳои назоратро дар бар гирад. Дар ин ҳуҷҷати давлатӣ бояд коркарди ҳамаи намудҳои партовҳо, аз ҷумла партовҳои хонаводагӣ, саноатӣ, хорчагии кишлоқ, тичоратӣ ва ғайра пешбинӣ карда шавад;

- ваколатҳо ва масъулияти сохторҳои давлатӣ ва мақомоти маҳаллӣ дар соҳаи идоракунии партовҳо бояд равшан муайян карда шаванд;

- таҳия ва қабули қонунҳо ва меъёрҳои нав, ё такмил додани қонунгузории мавҷуда дар соҳаи идоракунии партовҳо;

- таҳқиқоти муфасссали таҳлили партовҳо дар ҷумҳурӣ гузаронида шавад: миқдор, намуд ва таркиби партовҳо дар сатҳи миллий ва маҳаллӣ, ки барои таҳияи ҳалли мувофиқ ва самаранок зарур аст;

- сохтмони иншооти коркарди партовҳо дар асоси технологияҳои муосир ва пайваст намудани ба шабакаи об, энергия ва роҳҳои нақлиёт таъмин карда шавад;

- иншоот бояд барои ҷудокунии партовҳо, коркарди онҳо ва истихроҷи маводҳои боарзиш мувофиқ бошанд;

- ташкили системаи ҷамъоварӣ ва интиқоли партовҳо дар асоси такмили нуқтаҳои ҷамъоварии партовҳо ва таъмин бо нақлиёти мувофиқ таъмин карда шавад;

- ҷалби сармоягузорӣ: Ҷалби сармоягузори хусусӣ ва давлатӣ барои молиякунии лоиҳаҳои коркарди партовҳо. Ин ҷо пешниҳоди имтиёзҳои андоз, гарантияҳои давлатӣ ва дигар механизмҳои ҷалби сармоягузорӣ бояд баррасӣ гарданд;

- муайян намудани манбаъҳои маблағгузорӣ: аз ҳисоби буҷети давлат, маблағҳои байналмилалӣ ва ҷалби сармоягузорӣ;

- таълим ва барномаҳои огоҳии ҷамъият: гузаронидани барномаҳои васеъмиқёси огоҳии ҷамъият дар бораи аҳамияти ҷудокунии партовҳо ва коркарди онҳо;

- омода намудани кормандони соҳаи идораи коркарди партовҳо, махсусан дар истифодабарии технологияҳои муосир ва риояи меъёрҳои бехатарӣ;

- назорат ва арзёбӣ: коркард ва муайян намудани нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии системаи коркарди партовҳо.

Раванди коркарди саноатии партовҳо ҳамгироии сохторҳои далатии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, соҳибкорон ва ҷомеаъро тақозо менамояд.

Мисоли сеюм. Маълум аст, ки дар кишвари мо сабзавоту меваҷот ва дигар маҳсулоти хоҷагии кишлоқи болазизтарин ва ғойдаовартарин дар ҷаҳон истеҳсол карда мешаванд. Шароити табию иқлимии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои иқтисоди сабз мусоид мебошад[5]. Аммо, аз аввали фасли баҳор сар карда, дар таъминоти аҳоли ба меваҷоти тару тоза (нок, себ, ангур, анор ва ғайра) мушкилиҳо ба вуҷуд меоянд.

Дар кишвар миқдори сардхонаҳои стандартӣ барои нигоҳдории онҳо кам мебошад. Аҳолии кишвар бо тарзу усули ҳар минтақа сардхонаҳои худро доранд, ки тару тоза нигоҳдории меваҷотро то давраи ҳосили оянда таъмин карда наметавонанд.

Бинобар рушди шабакаи сардхонаҳои стандартии меваву сабзавот дар кишвар барои рушди бахши кишоварзӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли комилан зарур аст. Мушкилоти мавҷудаи нигоҳдории меваю сабзавот боиси талафоти зиёди ҳосил ва кам шудани даромади деҳқонон мегардад. Барои рушд додани шабакаи сардхонаҳо чунин заминаҳо вуҷуд доранд:

- кам шудани талафоти ҳосили руёнидашуда: қисми зиёди ҳосили меваю сабзавот дар ҷумҳурӣ аз сабаби набудани шароити муносиби нигоҳдорӣ талаф меёбад. Сардхонаҳои стандартии муосир имкон медиҳанд, ки талафотро тавассути зиёд кардани мӯҳлати нигоҳдорӣ ва нигоҳ доштани сифати маҳсулот ба таври назаррас коҳиш диҳанд;

- афзоиши даромади деҳқонон: бо нигоҳ доштани ҳосили бештар, деҳқонон метавонанд маҳсулоти худро дар муддати тӯлонӣ фурӯшанд ва даромади баландтар ва даромади устувор ба даст оранд;

- ба эътидол овардани нархи маҳсулот: Мавҷудияти захираҳои меваю сабзавот дар сардхонаҳо имкон медиҳад, ки тағйирёбии мавсимии нархҳо ҳамвор карда шавад ва аҳоли дар тӯли сол бо ғизои дастрас таъмин карда шавад;

- баланд бардоштани иқтисоди содиротӣ: сардхонаҳои стандартӣ муосир имкон медиҳанд, ки сифати маҳсулот барои содирот нигоҳ дошта шавад, бозорҳои фурӯшро васеъ менамояд ва воридоти асбобро ба кишвар афзоиш диҳад;

- таъсиси ҷойҳои корӣ: Сохтмон ва истифодаи сардхонаҳои меваю сабзавот дар деҳот ҷойҳои нави корӣ фароҳам меорад;

- баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли: таъмини аҳоли бо ғизои босифат ва дастрас ба беҳтар шудани саломатӣ ва сифати зиндагӣ мусоидат мекунад;

- рушди саноати коркард: Нигоҳдории меваю сабзавот ва дигар маҳсулоти кишоварзӣ имкон медиҳад, ки саноати коркард дар давоми сол бо ашёи хом таъмин карда шавад ва ба рушди он мусоидат кунад.

Дар айни замон барои рушд додани сардхонаҳо мушкилотҳои зерин низ мавҷуд мебошанд:

- нокифоягии сармоягузориҳо: сохтмони сардхонаҳои муосир, сармоягузориҳои назаррасро талаб мекунад. Деҳқонон ин гуна маблағҳоро надоранд. Бинобар онҳо сардхонаҳои хонагиро бо усули бобогӣ месозанд, ки нигоҳдории маҳсулоти хоҷагии қишлоқро дар тамоми фаслҳои сол таъмин карда наметавонанд;

- норасоии кадрҳои баландихтисос: сохтмон ва истифодаи сардхонаҳои муосир кормандони баландихтисосро талаб мекунад. Онҳоро зарур аст, ки дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳои кишвар тайёр намоем;

- мушкилот дар дастрасии деҳқонон ба маблағгузориҳо, аз ҷумла қарзҳои бонкӣ бо сабаби гаронии онҳо;

- инфрасохтори рушднаёфта: дар ноҳияҳои дурдасти кишвар то ҳол роҳҳои автомобилгарди замонавӣ кам ҳастанд ва инчунин инфрасохтори нақлиётӣ метавонад, интиқоли маҳсулотро ба сардхонаҳо ва бозорҳо душвор гардонад.

Новобаста бо вучуди мушкилоти мавҷуда, рушди шабакаи сардхонаҳо барои маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаи муҳимми стратегӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ, баланд бардоштани даромади аҳоли ва рушди баҳши кишоварзӣ мебошад.

Барои бомуваффақият иҷро намудани ин вазифа бояд як барномаи мукамал таҳия карда шавад, ки ҷалби сармоягузорӣ, тайёр кардани кадрҳо, рушди инфрасохтор ва дастгирии молиявӣ ба деҳқононро дар бар мегирад.

Дар охир ёдрас мегардем, ки ҳар хонавода ва ҳар як шахс дар фаъолияти худ бояд дар асоси принципҳои иқтисоди сабз амал намоянд. Дар ин масъала онҳо бояд ба ифлоскунии табиату ҳаво роҳ надиханд. Фаъолияти соҳибкорӣ бояд пурра сабз гардонида шавад [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11]. Баланд бардоштани маърифати иқтисоди сабз талаби замона гаштааст.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва берунии ҷумҳурӣ” аз 28 декабри соли 2024. Захираҳои электронӣ. <https://khovar.tj/2024/12/payomi-prezidenti-um-urii-to-ikiston-mu-taram-emomal-ra-mon-dar-borai-samt-oi-asosii-siyosati-dohil-va-hori-ii-um-ur-2/> (саънаи мурочиат: 01. 03. 2025)
2. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023– 2037. Душанбе, 2022 – 190 с.
3. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конфронси 29 – уми ҷонибҳои конвенсияи қолабии Созмони Милаҳои Муттаҳидоид ба тағйирёбии иқлим дар Боку иштирок намуданд. 12 ноябри соли 2024. Захираҳои электронӣ: <https://khovar.tj/2024/11/prezidenti-um-urii->

to-ikiston-emomal-ra-mon-dar-konfronsi-29-umi-onib-oi-konvensiyai-olabii-sozmoni-milali-mutta-id-oid-ba-ta-jiryobii-i-lim-dar-boku-ishtirok-dorand/

4. Суханронии Президенти кишвар, Пешвои миллат дар мулоқот бо роҳбарон ва фаёлони Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон аз 18 августи соли 2023. Захираҳои электронӣ. <https://khovar.tj/2023/08/suhanronii-prezidenti-to-ikiston-emomal-ra-mon-dar-mulo-ot-bo-ro-baron-va-faoloni-viloyati-muhtori-k-istoni-badahshon/> (саънаи муроҷиат: 20. 02. 2025)
5. Аминов И. Природно-экономические зоны Республики Таджикистан: состояние и перспективы // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. Выпуск 1 (53). Худжанд: Ношир, 2013. – С. 57-66.
6. Аминов И. Предпринимательство. Учебное пособие. Душанбе, “Ирфон”, 2007 – 132 с.
7. Аминов И., Аминов Х.И., Набиев У.Л. Опыт зарубежных стран и Республики Таджикистан по развитию малого предпринимательства. Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2017. № 2/7. С. 11-19.
8. Аминов И., Абдурахмонов М. Ценообразование. Учебник. Душанбе «Ирфон», 2017- 296 с.
9. Зарубежный опыт утилизации отходов. Электронный ресурс: <https://omega-ekb.com/articles/zarubezhnyj-opyt-utilizacii-otxodov>
10. Особенности сбора и переработки мусора в разных странах Мира. <https://ecologynow.ru/knowledge/ekologia-goroda/osobennosti-sbora-i-pererabotki-musora-v-raznyh-stranah-mira>
11. От отходов на улицах до глубокой сортировки: Мировой опыт борьбы с мусором. https://tass.ru/spec/mirovoi_musor

УДК 330.341.1:334.012.64

Асрорзода А.С.

ҲАМКОРИИ ДАВЛАТ БО СУБЪЕКТҲОИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДӢ

Дар мақола таҳлили масоили ҳамкории байни давлат ва бахши хусусӣ дар шароити муносири рушди устувори иқтисодӣ баррасӣ шудааст. Муаллиф бо таъкиқи илмӣ ва таҷрибаи кишварҳои гуногун (Олмон, Ҳиндустон, Кореяи Чанубӣ, Сингапур, Ёзбекистон, Қазоқистон) омилҳо ва монеаҳои асосии рушди шарикӣ дар Тоҷикистонро муайян менамояд. Дар асоси таҳлилҳо самтҳои афзалиятноки ҳамкорӣ, аз ҷумла рушди инфрасохтор, хизматрасониҳои иҷтимоӣ, иқтисоди рақамӣ, соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ, инчунин иқтисоди сабз ва энергияи барқароршаванда пешниҳод мегарданд. Муаллиф зарурати ислоҳоти ҳуқуқӣ, рушди механизмҳои ҳавасмандсозӣ, таъмини шаффофият ва тақмили заминаҳои институтсионалӣ барои густариши ҷунин ҳамкорӣ таъкид менамояд. Мақола инчунин тавсияҳои мушаххасро ҷиҳати ҷалби сармояи хусусӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкорон ва рушди модели муассири шарикӣ пешниҳод менамояд.

Вожаҳои калидӣ: шарикии давлат ва бахши хусусӣ, соҳибкорӣ, рушди устувор, инфрасохтор, иқтисоди рақамӣ, иқтисоди сабз, сармоягузорӣ, сиёсати иқтисодӣ, таҷрибаи байналмилалӣ, ҳавасмандсозии институтсионалӣ.

Асрорзода А.С.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ГОСУДАРСТВА И СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

В статье рассматривается анализ вопросов взаимодействия между государством и частным сектором в условиях современного устойчивого экономического развития. Автор, опираясь на научные исследования и опыт различных стран (Германия, Индия, Южная Корея, Сингапур, Узбекистан, Казахстан), определяет ключевые факторы и препятствия развития партнерства в Республике Таджикистан. На основе проведенного анализа выделены приоритетные направления сотрудничества, включая развитие инфраструктуры, социальных услуг, цифровой экономики, промышленности и сельского хозяйства, а также «зелёной экономики» и возобновляемой энергетики. Подчеркивается необходимость совершенствования законодательства, внедрения эффективных механизмов стимулирования, обеспечения прозрачности и развития институциональной базы для расширения государственного-частного партнёрства. Также в статье представлены конкретные рекомендации по привлечению частных инвестиций, повышению конкурентоспособности предпринимательства и формированию эффективной модели взаимодействия.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, предпринимательство, устойчивое развитие, инфраструктура, цифровая экономика, зелёная экономика, инвестиции, экономическая политика, международный опыт, институциональное стимулирование.

Asrorzoda A.S.

COOPERATION BETWEEN THE STATE AND ENTREPRENEURIAL ENTITIES IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

The article analyzes the issues of cooperation between the state and the private sector under the conditions of modern sustainable economic development. Drawing on scientific research and international experiences (Germany, India, South Korea, Singapore, Uzbekistan, Kazakhstan), the author identifies the key factors and obstacles affecting the development of partnerships in the Republic of Tajikistan. Based on the analysis, the paper outlines priority areas of cooperation, including infrastructure development, social services, digital economy, industry and agriculture, as well as the green economy and renewable energy. The article highlights the need to improve legal frameworks, implement effective incentive mechanisms, ensure transparency, and strengthen the institutional foundation for expanding public-private partnerships. It also provides specific recommendations for attracting private investment, enhancing the competitiveness of entrepreneurship, and developing an effective cooperation model.

Keywords: public-private partnership, entrepreneurship, sustainable development, infrastructure, digital economy, green economy, investment, economic policy, international experience, institutional incentives.

Дар шароити муосири рушди ҷомеаи ҷаҳонӣ, ки бо шиддати раванди ҷаҳонишавӣ, афзоиши рақобат ва тағйироти босуръати иқтисодию технологӣ тавсиф меёбад, инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ ба унсури асосии пешбурди иқтисоди миллӣ ва таҳкими асосҳои рушди устувор табдил ёфтааст. Соҳибкорӣ дар доираи иқтисоди муосир на танҳо воситаи таъмини даромад ва шуғли аҳоли, балки самти калидии афзоиши маҳсулнокии меҳнат, густариши фаъолияти инноватсионӣ ва таҳкими рақобатпазирии иқтисодӣ арзёбӣ мегардад [1, с. 112].

Бо дарки чунин нақши калидӣ, аксари кишварҳои ҷаҳон, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, рушди соҳибкориро ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати стратегии иқтисодӣ қабул кардаанд. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (28 декабри соли 2023) зикр намудаанд, ки “Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Стратегияи миллии рушд барои давраи то соли 2030 рушди бахши хусусӣ, соҳибкорӣ ва сармоягузорию ҳамчун воситаи асосии ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ муайян намуда, пайваста барои фароҳам овардани шароити мусоид ҷиҳати пешбурди фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ тадбирҳо меандешад” [5].

Дар ин замина, ҳамкориҳои муассири байни давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун яке аз механизмҳои калидии ташкили муҳити мусоид, таҳкими ҳавасмандсозии фаъолияти иқтисодӣ ва рушди институтсионалии соҳибкорӣ баромад менамояд. Бо вучуди тадбирҳои пайгирионаи Ҳукумати ҷиҳати дастгирии бахши хусусӣ, таҳлили вазъи воқеӣ нишон медиҳад, ки низоми мавҷудаи ҳамкорӣ то ҳол пурра самаранок нест. Махсусан, маҳдуд будани дастрасии соҳибкорон ба захираҳои молиявӣ ва душвориҳо дар гирифтани қарзҳои бонкӣ аз ҷумлаи монеаҳои сохтории рушди ин ҳамкорӣ мебошанд. Ин омилҳо зарурати тақмили низоми ҳамкориҳои байни давлат ва субъектҳои соҳибкориро тақозо менамоянд.

Мутобиқи тамоюлҳои ҷаҳонии рушди иқтисоди муосир, дар кишварҳои гуногун дар татбиқи барномаҳои инфрасохторӣ, хизматрасониҳои иҷтимоӣ ва сармоягузорӣ, нақши бахши хусусӣ доимо афзоиш меёбад. Ин раванд боиси тавсеаи шарикӣ ва истифодаи самаранокӣ захираҳо гардида, дар шароити маҳдудияти буҷетӣ аҳамияти стратегӣ дорад. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба ин раванд пайваست шуда, зарурати тақмили низоми шарикӣ давлатӣ ва хусусиро бо дарназардошти хусусиятҳои миллӣ ва рушди устувори иқтисодӣ эҳсос мекунад.

Ҳамкориҳои байни давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ ҳамчун шакли муосири танзими иқтисоди бозорӣ дар шароити рақобати афзоюнда аҳамияти стратегӣ касб менамояд. Ин навъи ҳамкорӣ, ки дар адабиёти илмӣ иқтисодӣ бо мафҳуми “шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ” (ШДБХ) шинохта мешавад, на танҳо як воситаи маъмулӣ барои тақсими захираҳо ва иҷрои вазифаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ махсуб меёбад, балки ҳамчун механизми муассири ҳамоҳангсозии манфиатҳои давлат ва бахши хусусӣ хизмат мекунад. ШДБХ бо таваҷҷуҳ ба хусусиятҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва ташкилӣ имконият медиҳад, ки давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ дар асоси масъулияти муштарак, бо риояи принципҳои самаранокӣ, шаффофият ва тавозуни ҳавфу фоида, ба татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ, иҷтимоӣ ва истеҳсоли равона гарданд.

Моҳияти чунин ҳамкорӣ дар ташкили муносибатҳои муназзами дучониба, мубодилаи манфиатҳо ва истифодаи захираҳои якдигар барои ноил шудан ба ҳадафҳои иқтисодии миллӣ ифода меёбад. Ба ибораи дигар, ҳамкориҳои давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ на танҳо шакли дастгирии маъмурӣ, балки як воситаи тақвияти рушди бахши хусусӣ ва таъмини устувори иқтисодӣ мебошад. Давлат, тавассути механизмҳои муайяни ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, метавонад барои бахши хусусӣ шароити мусоиди рақобатпазир фароҳам оварад ва дар баробари он захираҳои бахши хусусиро ба ҳалли масъалаҳои стратегӣ сафарбар намояд.

Ин ҳамкорӣ дар шароити маҳдудияти имкониятҳои буҷетӣ ва зарурати ҷалби сармояи хусусӣ ҳамчун воситаи муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ, беҳтарсозии сифати хизматрасониҳои давлатӣ ва вусъати навоарӣ ба шумор меравад. Дар доираи ШДБХ давлат на танҳо ҳамчун нозир ва танзимгар, балки ҳамчун шарикӣ фаъол ва стратегӣ баромад мекунад, ки бо роҳи фароҳам овардани шароити мусоиди ҳуқуқӣ, дастгирии молиявӣ ва кафолатҳои давлатӣ фаъолияти бахши хусусиро ҳавасманд месозад. Аз ҷониби дигар, бахши хусусӣ бо пешниҳоди ноу-хау, самаранокӣ идоракунии ва истифодаи технологияи муосир метавонад ба татбиқи босифати лоиҳаҳо саҳмгузор бошад.

Аз ин рӯ, ШДБХ ҳамчун шакли мутавозуни ҳамкорӣ, дар баробари тақвияти иқтисодӣ, ба таъмини рушди инноватсионӣ, паст кардани сатҳи бекорӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ миллӣ мусоидат менамояд. Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ, ки дар он самаранокӣ истифодаи захираҳо ва муҳити устувори сармоягузорӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд, аҳамияти чунин ҳамкорӣ боз ҳам зиёдтар мегардад.

Дар адабиёти илмӣ муосир ҳамкориҳои давлат бо соҳибкорон бештар ба воситаи таҳлили дурустии сиёсати давлатӣ, фазои танзим, дастрасии инфрасохторӣ, муносибати молиявӣ ва шаффофияти маъмурий арзёбӣ мешавад. Дар натиҷаи таҳлили манбаъҳои илмӣ ва таҷрибаи амалии як қатор кишварҳо метавон ба чунин хулоса омад, ки модели муассири ҳамкорӣ бояд якҷояи се унсурҳои калидиро дар бар гирад:

- таҳкими заминаҳои институтсионалӣ;
- таъмини фазои муътадили сармоягузорӣ ва молиявӣ;
- самаранокии натиҷаҳои иқтисодии фаъолияти муштарак.

Мукаддасзода Ф.М. таъкид менамояд, ки “рушди ҳамкориҳои муассир миёни давлат ва субъектҳои соҳибкорӣ дар шароити воқеии соҳибкориҳои рақобатпазири Тоҷикистон танҳо тавассути ташаққули институтҳои фаъоли дучониба ва ҷорӣ намудани механизмҳои стратегӣ амалӣ мегардад” [3]. Воқеан дар шароити муосир дар ҷумҳурий ҳамкорӣ бояд ба рушди истеҳсолот, коркарди маҳсулоти рақобатпазири бозорӣ ва татбиқи навоариҳои равона карда шавад. Ба ҳамин васила метавон фазои соҳибкориро аз маҳкеи вобаста ба дастгирӣ ба фазои фаъол ва созанда табдил дод.

Истифодаи чунин модели муносибат имкон медиҳад, ки вазифаҳои сиёсати иқтисодӣ, ба монанди диверсификатсияи истеҳсолот, беҳтарсозии муҳити сармоягузорӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳо, бо дастгирии бахши хусусӣ ба таври мақсаднок амалӣ шаванд.

Таҳлили таҷрибаи пешқадами кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки барои ташаққул ва рушди ШДБХ на танҳо қонунгузорӣ ва муҳити иқтисодӣ, балки механизмҳои татбиқ ва ҳавасмандгардонӣ нақши калидӣ мебозанд.

Олмон яке аз намунаҳои муваффақӣ ҳамкориҳои давлатӣ ва бахши хусусӣ маҳсуб мешавад, ки дар он моделҳои гуногуни консессия, шартномаҳои хизматрасонӣ ва шаклҳои омехтаи маблағгузорӣ бо сатҳи баланди институтсионалӣ истифода мешаванд. Ба воситаи барномаҳои давлатӣ, дастгирии молиявии корхонаҳои хурду миёна, таъсиси марказҳои машваратӣ ва платформаҳои рақамии ҳамкорӣ амалӣ мегардад. Ин механизмҳо имконият медиҳанд, ки субъектҳои соҳибкорӣ дар заминаи инфрасохторӣ, саноати коркард ва хизматрасонии иҷтимоӣ нақши фаъол бозанд [2].

Кореяи Ҷанубӣ аз соли 1994 татбиқи пайгириҳои ШДБХ-ро ба роҳ монда, бахши хусусиро ба татбиқи лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва инфрасохторӣ ҷалб мекунад. Модели шарикӣ ба таври васеъ дар соҳтмон ва идоракунии мактабҳо, беморхонаҳо ва нерӯгоҳҳо истифода шуда, баъд аз анҷоми соҳтмон идоракунии иншоотҳо ба соҳибкорони хусусӣ вогузор мегардад. Ин таҷриба имкони баланд бардоштани самаранокии идоракунии объектҳои муҳими иҷтимоиро фароҳам овардааст [8].

Қазоқистон, ҳамчун яке аз кишварҳои ИДМ, низ дар самти танзими ҳуқуқии ШДБХ пешрафтҳои назаррас дорад. Қонуни махсуси “Оид ба шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ” аз соли 2006 заминаи ҳуқуқӣ ва институтсионалии татбиқи чунин ҳамкориро фароҳам овард. Айни замон, дар ин кишвар беш аз 900 лоиҳаҳои ШДБХ дар бахшҳои маориф, тандурустӣ, инфрасохтор ва технологияҳои иттилоотӣ амалӣ мегарданд. Ҷорӣ намудани портали ягонаи рақамӣ барои пешниҳоди лоиҳаҳо имкони баланд бардоштани шаффофият ва дастрасии маълумотро таъмин намудааст [6].

Ҳиндустон ба шарофати механизмҳои ҳадафманд, бахусус барои дастгирии соҳибкориҳои занон ва гурӯҳҳои осебпазир, тавонист фаъолияти ШДБХ-ро бо татбиқи барномаҳои қарздиҳии имтиёзнок тавсеа диҳад. Механизмҳои мазкур ба соҳибкорони нав имкон медиҳанд, ки бе гарав ва бо шартҳои сода маблағгузорӣ шаванд. Ин таҷриба дар кишварҳои ҷун Тоҷикистон, ки дорои сатҳи баланди нобаробарии минтақавӣ иқтисодӣ мебошанд, қобили истифода мебошад.

Сингапур, ҳамчун кишвари инноватсионӣ, дар заминаи рушди стартапҳо, технопаркҳо ва инкубаторҳои соҳибкорӣ дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ фаъол аст. Барномаҳои рақамикунонии иқтисодӣ ва дастгирии технологияҳои нав тавассути ШДБХ амалӣ мегарданд. Ин таҷриба метавонад барои Тоҷикистон, ки раванди рақамикунонии бахшҳои иқтисодӣ ва идорӣ ҳоло дар марҳилаи ибтидоӣ қарор дорад, намунаи мувофиқ бошад [7].

Рушди самараноки фазои соҳибкорӣ дар Тоҷикистон ба ҳайси яке аз омилҳои муҳими таҳкими иқтисоди миллӣ баромад мекунад. Ҳарчанд дар солҳои охир як қатор ислоҳот амалӣ шуда, стратегияҳои марбута қабул ва сохторҳои, чун Шурои миллии рушди соҳибкорӣ ғайрӣ гаштаанд, фазои соҳибкорӣ ҳамоно ба як силсила монеаҳо рӯ ба рӯ мебошад. Дар чунин ҳолат, ҳамкориҳои устувори миёни давлат ва бахши хусусӣ метавонад воситаи муҳими коҳиши хавфҳо ва ҷалби манбаъҳои иловагии сармоя ба ҳисоб равад.

Тибқи маълумоти таҳлилий, то соли 2023 дар доираи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ» ва бо мусоидати Муассисаи давлатии «Маркази татбиқи лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ», ҳамагӣ 9 лоиҳа дар бахшҳои маориф, тандурустӣ, энергетика, нақлиёт ва обу партов амалӣ гардидаанд. Ин шумора нисбат ба имкониятҳои иқтисодии кишвар ва зарурати инфрасохтори муосир ниҳоят маҳдуд мебошад.

Аксари ин лоиҳаҳо танҳо ба таъмири таҷдид ва истифодаи маҳдуд равона шуда, саҳми онҳо дар рушди истеҳсолот, баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва тавсеаи хизматрасониҳо ночиз боқӣ мондааст. Монеаҳои асосӣ – муҳлати дарози бозгардони сармоя, хавфҳои сармоягузорӣ, набудани механизмҳои воқеии ҳавасмандсозӣ ва заъфи заминаҳои ниҳодӣ дар сатҳи маҳаллӣ - ғайрӣ самараноки ин равандро маҳдуд месозанд.

Дар муқоиса, таҷрибаи Ҷумҳурии Ёзбекистон нишон медиҳад, ки бо роҳандозии ислоҳоти ҳуқуқӣ ва таъсиси Агентии махсус, танҳо дар соли 2022 беш аз 170 созишномаи ШДБХ ба имзо расида, зиёда аз 4,5 миллиард доллари ИМА сармоягузориҳои хусусӣ ҷалб шудааст [9]. Лоиҳаҳо соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ, фарҳанг, тандурустӣ ва идоракунии захираҳои обро фаро гирифтаанд. Таҷрибаи Ёзбекистон собит месозад, ки ҳангоми таъмини заминаи ҳуқуқии устувор, механизмҳои ҳавасмандсозӣ ва дастгирии институтсионалӣ, шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ метавонад ба омилҳои муҳими рушди инфрасохтор ва коҳиши сарбории бучет табдил ёбад.

Бо дарназардошти ин, барои густариши ШДБХ дар Тоҷикистон зарур аст, ки механизмҳои татбиқ, хусусан дар соҳаҳои иқтисоди рақамӣ ва иқтисоди сабз, такмил дода шаванд. Самаранокии ин раванд барои шарикӣ дар асоси шаффофият, дастрасии маълумот ва ҳимояи манфиатҳои ҳарду ҷониб вобаста аст.

Ба андешаи мо, рушди ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва бахши хусусӣ танҳо дар ҳолате самараноки воқеӣ медиҳад, ки монеаҳои сохтори мавҷуда бартараф ва муҳити мусоиди ҳуқуқӣ, молиявӣ ва маъмурӣ таъмин карда шавад.

Тавре таҳлилҳо нишон медиҳанд, дар Тоҷикистон ҳамкорӣ бештар ба лоиҳаҳои хурди инфрасохторӣ ва хизматрасонии маҳаллӣ маҳдуд гашта, иштироки бахши хусусӣ дар амалисозии лоиҳаҳои бузурги миллӣ хеле кам аст.

Аз ин рӯ, барои такмили низомии ҳамкорӣ зарур аст, ки дар сатҳи давлатӣ на танҳо ислоҳоти ҳуқуқӣ ва маъмурӣ, балки ташкили фишангҳои иқтисодии воқеӣ амалӣ гардад. Ба сифати чунин фишангҳо метавон рушди бозори сармоя, пешниҳоди кафолатҳои давлатӣ, механизмҳои имтиёзҳои андозбандӣ ва дастгирии техникро мисол овард.

Дар замони муосир, ҳамкориҳои стратегӣ миёни бахши давлатӣ ва хусусӣ бояд ба самтҳои нави афзалиятнок, аз ҷумла рақамикунории иқтисодиёт, иқтисоди сабз, энергетикаи барқароршаванда ва кластерҳои инноватсионӣ равона гардад. Ин раванд имкон медиҳад, ки на танҳо мушкilotи сармоягузорӣ ва рушди инфрасохтор ҳал гардад, балки муҳити рақобатпазирӣ инноватсионӣ барои бахши хусусӣ фароҳам шавад.

Чунин мешуморем, ки дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо ниёз ба таҷдиди инфрасохтор, ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва татбиқи технологияҳои навро рӯ ба рӯ аст, ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусӣ метавонад ҳамчун як воситаи муҳими ҳавасмандсозии сармоягузорӣ ва баландбардории самаранокии иқтисодӣ истифода шавад. Таҷрибаи кишварҳои муваффақ нишон медиҳад, ки шаклҳои гуногуни шарикӣ метавонанд барои пешбурди ҳадафҳои стратегии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ заминаи мусоид фароҳам оранд.

Бо дарназардошти имкониятҳои дохилии иқтисодӣ ва талаботи рушди босубот, ба андешаи мо, самтҳои зерин ҳамчун афзалиятноки ҳамкориҳои мутақобилаи давлат ва бахши хусусӣ дар Тоҷикистон ба мақсад мувофиқ мебошанд:

1. Рушди инфрасохтор ва хизматрасониҳои коммуналӣ.

Соҳибкорон метавонанд дар соҳаи сохтмон, таҷдид ва истифодабарии роҳҳо, шабакаҳои барқӣ, обу корез, инфрасохтори нақлиётӣ ва рақамӣ сахм гузоранд. Давлат, бо фароҳам овардани фазои ҳуқуқӣ ва ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ, метавонад ин равандро суръат бахшад. Лоиҳаҳои муштарақ метавонанд на танҳо ба беҳтар гардидани инфрасохтор, балки ба рушди истеҳсолот ва паст кардани сатҳи бекорӣ мусоидат намоянд.

2. Соҳибкории иҷтимоӣ ва рушди хизматрасониҳо.

Бахшҳои маориф, тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ аз самтҳои муҳим ва дар айни ҳол осебпазири соҳаҳо ба шумор мераванд. Дар ҳолати ҳамкории фаъол бо бахши хусусӣ, муассисаҳои таълимӣ ва тиббӣ метавонанд бо шароити муосир таъмин шуда, сифати хизматрасониҳо ба аҳоли беҳтар гарданд. Иштироки соҳибкорон дар ин самт на танҳо аз нигоҳи иҷтимоӣ муҳим аст, балки барои иқтисоди миллӣ низ манфиатовар мебошад.

3. Саноати коркард ва кишоварзӣ.

Бо ҷалби бахши хусусӣ ба коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, бунёди анборҳо, марказҳои бастабандӣ ва содирот, имкони баланд бардоштани арзиши иловашуда ва инкишофи бозорҳо ба вучуд меояд. Ин ҳамкорӣ метавонад ба таъмин намудани амнияти озуқаворӣ ва баланд бардоштани даромади аҳоли дар минтақаҳои деҳот мусоидат кунад.

4. Татбиқи иқтисоди рақамӣ.

Соҳибкории рақамӣ ҳамчун соҳаи наву афзалиятнок бояд тавассути ташкили инфрасохтори рақамӣ, рушд додани хизматрасониҳои маҷозӣ, ҳавасмандгардонии стартапҳо ва соддагардонии расмиёти маъмурӣ дастгирӣ ёбад. Давлат метавонад бо пешниҳоди дастгирии техникӣ, ҳуқуқӣ ва молиявӣ барои татбиқи ин самт сахмгузор бошад.

5. Шарикӣ дар самти рушди “иқтисоди сабз”.

Ҳамкорӣ дар татбиқи лоиҳаҳои энергетикаи барқароршаванда (энергияи офтоб, бод), истифодаи оқилонаи об, коркарди партовҳо ва ташкили шабакаҳои логистикӣ сабз самтҳои мебошанд, ки тавассути ШДБХ метавонанд густариш ёбанд. Барои Тоҷикистон, ки таҳти таъсири тағйирёбии иқлим қарор дорад, рушди иқтисоди сабз аҳамияти муҳим дорад.

Барои расидан ба натиҷаҳои назаррас дар самти ҳамкории судманд, татбиқи чунин иқдомҳо зарур аст:

- тақмили низоми қонунгузорӣ ва фазои танзимкунанда – зарур аст, ки ки механизмҳои иҷозатдиҳӣ ва таҳияву татбиқи лоиҳаҳо содда гардониди шаванд;
- татбиқи барномаҳои ҳавасмандгардонӣ – ҷорӣ кардани имтиёзҳои андозӣ, дастрасии сабуктар ба қарзҳо, грантҳо ва субсидияҳо барои ширкатҳои, ки дар самти рақамикунонӣ ва иқтисоди сабз фаъолият мекунанд;
- ташкили курсҳои омӯзишӣ ва дастгирии иттилоотӣ – барои соҳибкорон ва кормандони бахши давлатӣ зарур аст, ки семинару машваратҳо оид ба ШДБХ, технологияи рақамӣ ва экологӣ ташкил ва гузаронида шаванд;
- раванди арзёбӣ ва мониторинг – бояд механизмҳои арзёбии таъсири иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодии лоиҳаҳо ба роҳ монда шаванд, то самаранокии ҳамкорӣ мунтазам таҳлил ва тақмил дода шавад;
- густариши ҳамкориҳои байналмилалӣ – бо мақсади ҷалби таҷриба ва сармояи хориҷӣ, бояд робитаҳо бо ниҳодҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони рушд тақвият дода шаванд.

Ҳамкории байни давлат ва бахши хусусӣ дар Тоҷикистон имконияти воқеии рушди иқтисоди миллӣ, рушди устувор ва беҳбуди сатҳи зиндагии аҳолиро фароҳам меорад.

Барои истифодаи самаранокии ин имконият, зарур аст, ки давлат сиёсати фаъоли ҳавасмандсозиро боз ҳам таҳким бахшад, шароити ҳуқуқӣ ва молиявиро беҳтар намояд ва самтҳои афзалиятнокро дақиқ муайян ва амалӣ созад. Танҳо дар чунин ҳолат ШДБХ ҳамчун муҳими муҳими рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ амал хоҳад кард.

АДАБИЁТ

1. Глазев С.Ю. Экономика развития. – М.: Экономика, 2016. – 296 с.
2. Гритсенко Е.В., Вилл Р. *Публично-частное партнёрство в муниципальной сфере: германский и российский опыт* / под ред. Е. В. Гриценко, Г. Манссена, А. Химмельрайх. – М.: Infotropic Media, 2014. – С. 113-128.
3. Муқаддасода Ф.М. Рушди шарикӣи давлат ва баҳши хусусӣ дар соҳаи хизматрасониҳои бозорӣ: дисс. доктори илми иқтис. – Душанбе, 2020. – 305 с.
4. Низомов Н.Н. Асосҳои ташаккули муҳити соҳибкорӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 2020. – 192 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28 декабри соли 2023. – [Захираи электронӣ]. – Дастрасӣ аз: <https://president.tj>
6. Mouraviev N., Kakabadse N.K. Risk allocation in a public-private partnership: a case study of construction and operation of kindergartens in Kazakhstan. – *Journal of Risk Research*, 17(5), 2014. – P. 621-640.
7. National University of Singapore study. *Public-Private Partnerships in Singapore: Efficiency and Speed*. – 2025.
8. World Bank. *Benchmarking Infrastructure 2023 in Korea, Rep.* – 2023.
9. World Bank. *Uzbekistan Infrastructure Governance Review*. Washington, DC: World Bank, 2023. 52 p.

УДК 658.011.14

Аюбҷони Саломудин

ТАҲИЯИ СТРАТЕГИЯИ ИТТИЛООТИИ ИДОРАКУНИИ АМНИЯТИ ИҚТИСОДИИ ДАР САТҲИ КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ

Дар мақолаи мазкур тақмили стратегияи амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ қабули қарорҳои идоракуни дар соҳаи кишоварзӣ, усулҳои баҳодихии стратегияи беҳатарӣ, сохтори механизми стратегияи мутобиксозии амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ, нишондиҳандаҳои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ, омӯзиши низоми таъмини он барои молистеҳсолкунандагон, автоматикунонии равандҳои қабули қарорҳо дар ин соҳа, фазои иттилоотӣ дар системаи муҳандисӣ-техникии КАС, истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ, аз он ҷумла ҷузъҳои инфрасохтори иттилооти илмӣ-техникӣ, мониторинги иттилоотӣ-таҳлили рушди инноватсионӣ дар КАС мавриди барассӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: стратегия, амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ, иттилоот, қарорҳои идоракуни, нишондиҳандаҳо, рушд, инфрасохтор, низоми иттилоотӣ, технологияҳои муосир - инноватсионӣ, механизм, сохтор.

Аюбҷони Саломудин

РАЗРАБОТКА ИНФОРМАЦИОННОЙ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТЬЮ НА УРОВНЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В данной статье рассматриваются совершенствование стратегии экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, принятие управленческих решений в сфере

сельского хозяйства, структура механизма стратегии адаптации экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, показатели обеспечения экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий, исследование системы и ее обеспечение производителей, автоматизация процессов принятия решений в этой области, рассмотрено и изучено информационное пространство в инженерно-технической системе КАС, использование современных информационных технологий и других компонентов инфраструктуры научно-технической информации, информационно-аналитического мониторинга инновационного развития в АПК.

Ключевые слова: стратегия, экономическая безопасность сельскохозяйственных предприятий, информация, управленческие решения, показатели, развитие, инфраструктура, информационная система, инновационные, современные-технологии, механизм, структура.

Aybjon Salomudin

DEVELOPMENT OF AN INFORMATION STRATEGY FOR ECONOMIC SECURITY MANAGEMENT AT THE LEVEL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

This article discusses the improvement of the economic security strategy of agricultural enterprises, the adoption of management decisions in the field of agriculture, the mechanism of information support for the strategy of agricultural enterprises, the goals and objectives of the strategy, methods for assessing the security strategy, the structure of the mechanism of the adaptation strategy of economic security of agricultural enterprises, indicators of ensuring economic security of agricultural enterprises, research of the information system and its provision to producers, automation of decision-making processes in this area, the information space in the engineering and technical system of the CAS is considered and studied, the use of modern information technologies and other components of the infrastructure of scientific and technical information, information and analytical monitoring of innovative development in the agro-industrial complex.

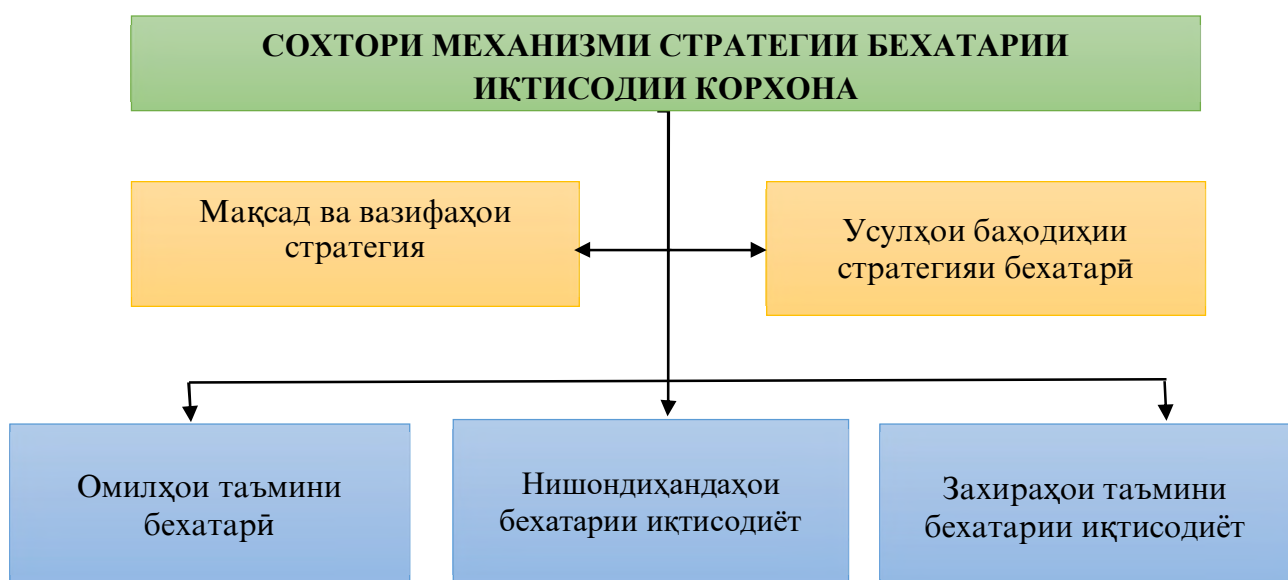
Key words: strategy, economic security of agricultural enterprises, information, management decisions, indicators, development, infrastructure, information system, modern-innovative technologies, mechanism, structure.

Такмили стратегияи амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ қабули қарорҳои самараноки идоракуниро дар соҳаи кишоварзӣ талаб мекунад. Аз ин рӯ, муайян намудани самтҳои афзалиятноки рушди он аҳамияти калидӣ дорад.

Ба андешаи мо, яке аз унсурҳои фаъол ва асосии ин раванд, механизми таъмини стратегия мебошад. Механизми таъмини стратеги амнияти иқтисодӣ маҷмӯи чорабиниҳо, воситаҳо ва роҳҳои таъсиррасониест, ки ба устувории иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ равона шудааст. Он робита ва ҳамоҳангии сохтори тадбирҳои дарбар мегирад, ки ҷиҳати таъмин ва рушди устувори корхона амалӣ карда мешаванд.

«...Идоракунии ҳама гуна раванд, ҳама гуна ташкилот ва дар ҳама гуна низом бидуни иттилоот ғайриимкон аст. Бе маълумот банақшагирии фаъолият, бо ягон захира таъмин кардани нақшаҳо, равандҳои чараёно зуд идора кардан, баҳисобгирӣ ва таҳлил комилан ғайриимкон аст. Ин ба идоракунии беҳатарӣ дар истехсолот комилан дахл дорад» [5].

Дар расми 1 сохтори стратегияи мутобиқшавӣ оварда шудааст.

Расми 1.- Сохтори механизми стратегияи мутобиксозии амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Тавре маълум аст, таъмини амнияти иқтисодӣ зери таъсири маҷмӯи омилҳои муҳити дохилӣ ва берунии корхона қарор дорад.

Омилҳои беруна ба омилҳои мансубанд, ки берун аз муҳити идорашавандаи корхона қарор дошта, бевосита ба фаъолияти он таъсир мерасонанд. Ба чунин омилҳо метавон шомил кард: сатҳи таваррум ва устувории молиявии иқтисоди миллӣ, қобилияти харидории аҳоли, сиёсати давлатӣ ва ҳуқуқӣ (аз ҷумла андозбандӣ ва дастгирии соҳа), сатҳи умумии нархгузорӣ ва талаботи бозор. Ба андешаи Кудряков В. Г., «... омилҳои дохилӣ омилҳои мебошанд, ки дар дохили худ корхона ташаккул ёфта, ба қобилияти он барои нигоҳ доштани амнияти иқтисодӣ таъсири мустақим мерасонанд» [3].

Барои арзёбӣ ва таъмини вазъи амнияти иқтисодии корхона, ҳар як ҷузъи мазкур тавассути маҷмӯи нишондиҳандаҳои махсус муайян карда мешавад. Ин нишондиҳандаҳо метавонанд фарогири арзёбии молиявӣ, захиравӣ, инноватсионӣ ва ташкилоти бошанд, ки дар маҷмӯъ имкон медиҳанд, ки ҳолати воқеии амнияти иқтисодии корхона таҳлил ва арзёбӣ гардад. «... интиҳоби нишондиҳандаҳо аз намуди фаъолияти корхона, миқёс ва ғайра вобаста аст» [2].

Нишондиҳандаҳои дар ҷараёни тадқиқот интиҳобшуда дар ҷадвали 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ

Қисми таркибии амнияти иқтисодӣ	Меъёрҳо
Кадрӣ ва сармоягузорӣ	Ҳолати кадрӣ, даромаднокии кормандон, сатҳи фаъоли эҷодкорӣ
Молиявӣ	Коэффисенти пардохпазирии ҷорӣ, коэффитсенти талафоти қобилияти пардохпазирӣ, даромаднокии дороиҳо
Сармоягузорӣ	Даромаднокии фаъолияти сармоягузорӣ, сармоягузори дороиҳо
Моддӣ- техникӣ	Коэффитсенти азнавсозӣ, баромадан, пардохти фондӣ, ҳосилнокӣ
Экологӣ	Сатҳи андохтанинуриҳо, миқдори партовҳо ба муҳити атроф
Ҳамагӣ	ташаккули стратегияи амнияти иқтисодии корхона

Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Ҷадвали мазкур самтҳои калидии амнияти иқтисодиро дар фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дарбар мегирад ва нишон медиҳад, ки амнияти иқтисодӣ ин на танҳо ҳолати молиявии устувор, балки низоми мутавозини ҳамкориҳои захираҳои инсонӣ, моддӣ, сармоявӣ, техникӣ ва экологӣ мебошад.

Қисмати кадрӣ ва сармояи инсонӣ ба таври бевосита ба қобилияти зеҳни ва иҷроии кормандон вобаста аст. Сатҳи таҳассус, таҷриба ва эҷодкории кадрҳо дар самаранокии фаъолияти истеҳсолӣ ва татбиқи стратегияҳои рушд нақши ҳалкунанда мебозад. Таъмини шароити хуби кор, музди меҳнати рақобатпазир ва имкониятҳои омӯзишу рушд аз ҷумлаи омилҳои асосие ҳастанд, ки устувории кадриро таъмин мекунад. Сатҳи эҷодкорӣ бошад, нишондиҳандаи фаъолнокии инноватсионӣ ва қобилияти пешниҳод намудани ҳалли нав мебошад.

Қисмати моливи нишондиҳандаҳои марказии амнияти иқтисодӣ ба шумор меравад. Пардохпазирии ҷорӣ имкони корхона барои пардохти ӯҳдадориҳои кӯтоҳмуддатро нишон медиҳад, ки аломати муҳими эътимоднокии молиявӣ мебошад. Коэффициенти талафоти қобилияти пардохпазирӣ нишон медиҳад, ки ҳолати фавқулода корхона то чӣ андоза метавонад фаъолияти худро идома диҳад. Даромаднокии дороиҳо нишон медиҳад, ки дороиҳои мавҷуда то кадом андоза барои тавлиди фоида яъне самаранокии умумии молиявии корхона истифода мешаванд.

Қисмати сармоягузорӣ ба қобилияти ҷалби сармоя ва истифодаи оқилонаи он дахл дорад. Даромаднокии сармоягузорӣ нишон медиҳад, ки то чӣ андоза маблағҳои сармоявӣ дар фаъолияти корхона самар медиҳанд. Ҳиссаи сармоягузорӣ дар дороиҳо нишондиҳандаи фаъолиятҳои стратегӣ дар навсозӣ ва рушди потенциали истеҳсолии корхона мебошад. Агар ин нишондиҳандаҳо баланд бошанд, ин маънои онро дорад, ки корхона фаъолна ба рушд равона шудааст.

Қисмати моддӣ-техникӣ самти муҳими дигарест, ки ба заминаи истеҳсолӣ ва тавоноии техникӣ таъя мекунад. Коэффициенти азнавсозии техника ва таҷҳизот сатҳи ҷорӣ намудани технологияҳои навро нишон медиҳад, ки барои рақобатпазирӣ аҳамияти калон дорад. Пардохти фондӣ ва баромади маҳсулот нишон медиҳанд, ки захираҳои истеҳсолӣ то чӣ андоза самаранок истифода мешаванд. Ҳосилнокии меҳнат низ дар арзёбии фаъолияти корхона нақши муҳим дорад, зеро нишон медиҳад, ки ҳар як воҳиди меҳнат то чӣ андоза маҳсулнокт аст.

Қисмати экологӣ ҷанбаест, ки дар замони муосир аҳамияти афзоянда дорад. Корхонаҳои кишоварзӣ бояд дар баробари самаранокии иқтисодӣ, масъулияти иҷтимоӣ ва муҳитзистиро низ ба назар гиранд. Нишондиҳандаҳои дар ин бахш сатҳи партовҳо, истифодаи нуриҳои кимиёвӣ ва таъсир ба муҳити атрофро нишон медиҳанд. Истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва риояи меъёрҳои экологӣ имкон медиҳад, ки рушди соҳа дар дарозмуддат устувор ва безарар барои муҳити зист бошад.

Қисмати ҳамагӣ ё умумӣ маҷмӯи тамоми самтҳои дар боло зикршударо муттаҳид мекунад. Дар ин қисмат ташаккули стратегияи умумии амнияти иқтисодӣ ва низоми идоракунии хатарҳо дар назар дошта мешавад. Маҳз ҳамин самт муайян мекунад, ки то чӣ андоза фаъолияти ҳамаи зерсохторҳо бо ҳам мувофиқ буда, ба як ҳадафи муштарак, таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувори корхона равона шудаанд.

Дар маҷмӯъ, ҷадвали мазкур воситаи таҳлилӣ ва амалии арзишмандест, ки барои баҳогузорӣ, мониторинг ва қабули қарорҳои идоракунии стратегӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ истифода мешавад. Он имкон медиҳад, ки роҳбарон ва мутахассисон самтҳои осебпазирро муайян намуда, ҷорабиниҳои заруриро барои беҳтар намудани вазъии иқтисодӣ ва таъмин намудани амнияти устувор андешанд.

Таъмини иттилоотӣ дар низоми идоракунии амнияти иқтисодии корхонаҳои кишоварзӣ яке аз унсурҳои калидии самаранок ва устувори фаъолияти онҳо маҳсуб мешавад. Таъмини дуруст ва саривақтии иттилоот на танҳо дар қабули қарорҳои стратегӣ, балки дар ҳифзи устувории молиявӣ ва рушди рақобатпазирӣ корхона нақши муҳим мебозад. Он бояд тамоми вазифа ва ҷабҳои асосии фаъолияти идоракуниро дарбар гирад, ки муҳимтаринашон инҳоянд:

Нахуст, таҳия ва татбиқи стратегияҳои рушди устувор зарур аст, ки ба таъмини амнияти иқтисодӣ ва молиявии корхона равона шудаанд. Дар ин росто, нақшаҳои стратегӣ бояд бо таҳлилҳои воқеӣ асос ёбанд ва имкониятҳои дохилии корхона, инчунин вазъияти бозорро ба ҳисоб гиранд.

Дуюм, банақшагирӣ ва назорати молиявӣ аҳамияти ҳалқунанда дорад. Ин раванд идоракунии самараноки буҷет, сармоя, қарз ва ташкили фондҳои захиравиро дарбар мегирад. Идоракунии самараноки воситаҳои молиявӣ ба коҳиши хавфҳо ва таъмини устувории даромад мусоидат мекунад.

Сеюм, устувории равандҳои истеҳсоли бояд таъмин карда шавад. Таъмини самараноки истеҳсолот тавассути татбиқи системаи идоракунии сифат, оптимизатсияи иқтидорҳои истеҳсоли ва диверсификатсияи маҳсулот амнияти истеҳсолиро тақвият мебахшад.

Чорум, таҳияи стратегияҳои маркетинг ва рушди бозор чузбӣ муҳимми амнияти иқтисодӣ мебошад. Ин раванд таҳлили бозор, муайянсозии ниёзҳои истеъмолкунандагон, банақшагирии фурӯш, пебурди маҳсулот ва таҳкими обрӯи брендро фаро мегирад.

Пачум, таъмини амнияти иттилоотӣ, ки ҳифзи маълумот ва системаи иттилоотиро аз хатари дастрасии ғайриқонунӣ, ҳамлаҳои киберӣ ва вайроншавии маълумот таъмин мекунад, аз аҳамияти стратегӣ бархурдор аст. Дар шароити рақобати афзоянда, нигоҳ доштани махфият ва беайбии маълумот унсури ҳатмии фаъолияти устувор маҳсуб меёбад.

Шашум, таҳкими низоми идоракунии ва баланд бардоштани самаранокии роҳбарӣ низ дар маркази диққат қарор дорад. Ин раванд банақшагирии стратегиро, идоракунии хавфҳо, беҳбуди муҳити корпоративӣ ва рушди фарҳанги ташкилотиро дарбар мегирад.

Илова бар ин, ҳангоми таъмини амнияти иқтисодӣ, як қатор ҷанбаҳои дигар низ бояд ба назар гирифта шаванд. Аз ҷумла, рушди инноватсия ва технологияи муосир дар соҳаи кишоварзӣ, ки барои баланд бардоштани маҳсулнокии ва рақобатпазирии корхонаҳои аграрӣ заминаи воқеӣ фароҳам созад.

Ҳамзамон, банақшагирии самараноки истифодаи захираҳо, аз ҷумла замин, об, энергия ва ашёи хом, барои истифодаи оқилона ва устувори онҳо зарур мебошад. Истифодаи самаранок ва ҳифзи захираҳои табиӣ барои идомаи фаъолияти дарозмуддат муҳим аст.

Рушди иқтидори кадрӣ, махсусан тавассути омӯзиш ва тақмили ихтисоси кормандон, барои ташкили дастаи босалоҳият ва таҳкими иқтидори зеҳнии корхона зарур мебошад. Кормандони омадашуда метавонанд ба осонӣ ба шароити нав мутобиқ шаванд ва дар рушди навоариҳо фаъол бошад.

Ниҳоят, устувории экологӣ ва масъулияти иҷтимоӣ низ бояд риоя карда шаванд. Риояи меъёрҳо ва стандартҳои экологӣ, назорати партовҳо ва амалӣ кардани истеҳсоли «сабз» ба сифати маҳсулот ва эътимоди ҷомеа ба корхона таъсири мусбат мерасонад.

Мутобиқи барномаи давлатии рушди кишоварзӣ, ашёи хом ва озуқаворӣ, яке аз вазифаҳои муҳим таъмини рақобатпазирии истеҳсолоти ватанӣ ва амнияти озуқавории кишвар мебошад. Барои иҷрои ин вазифаҳо, таъмини иттилоотии корхонаҳо ҳамчун чузбӣ муҳими амнияти иқтисодӣ зикр мешавад.

Ҳалли муассири ин вазифаҳо бо ташкили низоми инноватсионии иттилоотӣ, ки тамоми марҳилаҳои истеҳсол, татбиқи технология ва фаъолияти бозори фаро мегирад, робитаи зич дорад. Ташкили зерсохторҳои илмӣ иттилоотӣ ва рушди системаи дастрасӣ ба иттилооти соҳавӣ метавонад барои таҳкими рақобатпазирии кишоварзӣ ва устувории иқтисодии он хидмат намояд.

Дар айни замон, яке аз самтҳои асосии рушди истеҳсолоти кишоварзӣ ва ҳалли мушкилоти марбут ба таъмини амнияти иқтисодӣ ин иттилоотикунонии ҳамаҷониба ва автоматикунонии равандҳои дастгирии қабули қарорҳо дар ин соҳаҳои фанӣ мебошад. Таъмини ҳамин раванд як чузбӣ муҳими асосиро дар мониторинг ишғол намуда, рушд, пешгӯӣ, тавсияву таҳлилҳои истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзиро барои пешгирӣ намудани зарарҳои эҳтимолӣ дарбар мегирад.

Аён аст, ки қабули қарорҳои огоҳона истифодаи иттилоот ва маълумоти гетерогенро талаб мекунад, аз ҷумла аз воситаҳои аэрокосмосӣ, инчунин моделҳои, ки пешгӯии рушди вазъиятро таъмин мекунад ва ҳалли масъалаҳои интиҳоби беҳтаринро мувофиқи маҷмӯи меъёрҳои додашуда, ҳалли кам кардани зарари имконпазир.

Илова бар ин, дурнамои истифодаи усулҳои асосноккунии қарорҳои идоракунӣ аз дастрасии натиҷаҳои таҳлил ба корбароне, ки дар соҳаи моделсозӣ, коркарди маълумот, технологияҳои геоинформатсионӣ ва ғайра омодагии махсус надоранд, яъне аз имкониятҳои системаҳои иттилоотии барои ин мақсадҳо истифодашаванда вобастагии калон дорад.

Таҳлили гузаронидашуда нишон дод, ки дараҷаи истифодаи усулҳои муосири дастгирии қабули қарорҳо дар соҳаи амнияти экологӣ, аз ҷумла дар фаъолияти фаъоли кишоварзӣ шумораи онҳо кофӣ нест. Ин ҳолат асосан аз набудани усулҳо, технологияҳо ва системаҳои вобаста аст, ки ҳамгироиро дар доираи раванди ягонаи ҳисоббарории ҳамаи маълумоти мавҷуда дар бораи ҳолати объектҳо ва қаламравҳои таҳлилшаванда (аз ҷумла, маълумоти санҷиши Фосилавии Замин (ДЗЗ)), моделсозӣ дар ҳолати ин объектҳо дар чараёни фаъолияти истеҳсолӣ таъмин мекунад ва бо асбобҳои зарурӣ мучахҳаз карда шудаанд барои пешниҳоди натиҷаҳои ҳисоббаробаркунӣ ба корбарон дар шакли одӣ ва визуалӣ дар шакли маҳсулот ва хидматҳои мавзуии мувофиқ.

Таъмини самараноки мақомоти идоракунӣ, олимон ва мутахассисони соҳаи кишоварзӣ бо иттилооти муосир яке аз заминаҳои муҳимтарини қабули қарорҳои огоҳона дар самти навсозии саноатӣ ва технологияи истеҳсолот маҳсуб мешавад. Рушди устувори соҳаи кишоварзӣ бе дастрасии саривақтӣ ва дақиқ ба маълумот дар бораи дастовардҳои инноватсионӣ, таҷрибаи пешқадам ва технологияҳои муосири ватанӣ ва хориҷӣ имконпазир аст.

Ин раванд тавассути эҷоди захираҳои иттилоотии маҳсусгардонидашуда, ташкили муҳити умумии коммуникатсионӣ ва таъмини фазои иттилоотӣ дар чорҷӯби системаи муҳандисӣ-техникии КАС ба роҳ монда мешавад. Ин фазо на танҳо платформаи мубодилаи дониш ва таҷриба аст, балки муҳити ягонаест барои ҳамгироии илм, истеҳсолот ва идоракунӣ мебошад.

Истифодаи технологияҳои иттилоотии муосир, аз ҷумла шабакаҳои иттилоотӣ, платформаҳои рақамӣ, пойгоҳҳои маълумоти илмӣ-техникӣ ва низомҳои мониторинги интеллектuali, имкон медиҳад, ки:

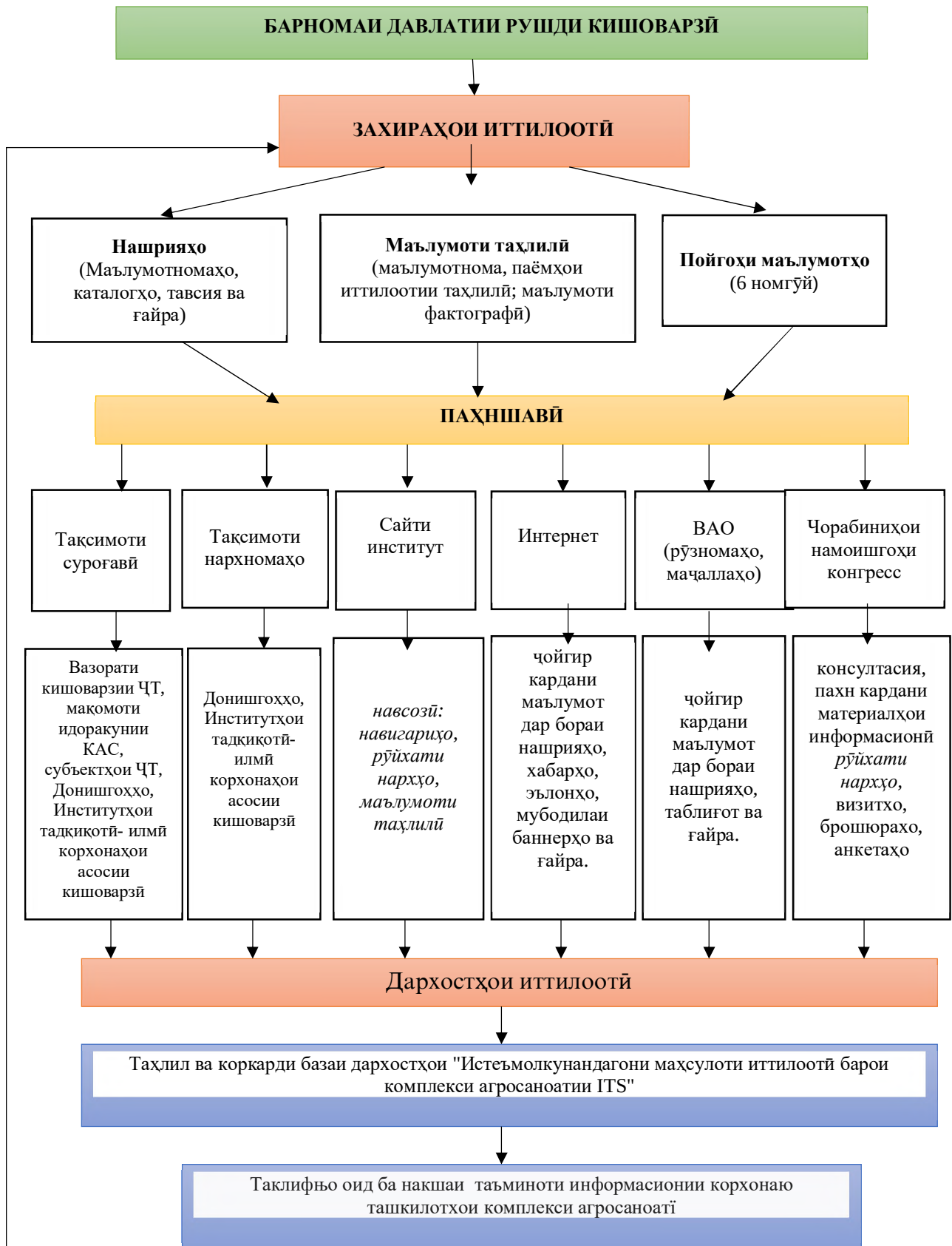
- натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ ва инноватсионӣ дастрасӣ корхонаҳо гардад;
- рушди равандҳои технологӣ пайгирӣ ва таҳлил шаванд;
- маълумот дар бораи дастовардҳои илмӣ ба таври самарабахш паҳн гардад;
- хатарҳо ва имкониятҳои марбут ба таҷдиди техникӣ дар марҳилаи пешакӣ арзёбӣ шаванд.

Мониторинги иттилоотӣ-таҳлилии рушди инноватсионии СМТ КАС на танҳо барои ташкили пойгоҳи иттилоотӣ, балки барои қабули қарорҳои стратегӣ дар мавриди татбиқи технологияҳои нави истеҳсолӣ аҳамияти калидӣ дорад. Ин мониторинг маълумоти муфассал дар бораи тамоюлҳо, талаботи бозор ва имкониятҳои мавҷудаи техникӣ фароҳам меорад.

Илова бар ин, истифодаи муштаракӣ инфрасохтори иттилоотии илмӣ - техникӣ аз ҷониби олимон, муҳаққиқон ва истеҳсолкунандагон на танҳо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои техникӣ мошинҳои насли нав бо назардошти шароити воқеӣ пешгӯӣ шаванд, балки барои навсозии тамоми системаи муҳандисӣ-техникии КАС низ заминаи устувор фароҳам меорад.

Дар доираи ин раванд, равшанӣ инноватсионӣ, яъне пайдарпайии марҳилаҳои таҳқиқ, рушди маҳсулот, паҳн кардани дониш ва татбиқи он дар истеҳсолот, ба сифати системаи ягона фаъолият мекунад. Ба ибораи дигар, инноватсия аввалан дар доираи тадқиқоти илмӣ ташаккул меёбад, сипас тавассути муассисаҳои таълимӣ ва шабакаҳои иттилоотӣ ба истеҳсолкунандагон паҳн мегардад. Онҳо, дар навбати худ бо гирифтани маълумоти зарурӣ дар бораи технология ва маҳсулоти нав, барои қабули он омода мешаванд.

Бинобар ин, барои таъмини самаранокии ин раванд, ташкили муҳити ягонаи иттилоотӣ инноватсионӣ дар КАС ҳатмӣ мебошад, ки дар он ҳамаи иштирокчиён аз мақомоти идоракунӣ то корхонаҳои истеҳсолӣ ва муассисаҳои илмӣ тавассути шабакаҳои иттилоотӣ пайваст буда, мубодилаи дониш ва таҷриба ба таври босамар сурат гирад. «... дар марҳилаи аввал инноватсия дар соҳаи тадқиқот сохта мешавад, сипас ташаккулҳои ҷорӣ ва таълимӣ маълумотро дар бораи онҳо паҳн мекунад, истеъмолкунандагонро барои дарки навоарӣ омода мекунад» [4].

Расми 2- Нақшаи оmodасозӣ ва паҳнкунии захираҳои иттилоотӣ

Сарчашма: дар асоси омӯзиши маълумотҳои Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Пойгоҳи додаҳо яке аз чузъҳои калидии технологияҳои иттилоотии муосир ба ҳисоб меравад, ки нақши муҳими таъмини иттилоотии мақомоти идоракуни ва истеҳсолкунандагони бахши кишоварзиро иҷро мекунад. Ташкили системаҳои муосири идоракунии пойгоҳи додаҳо дар муҳити рақамӣ, махсусан бо истифода аз имкониятҳои Интернет, ба амалисозии принципи кушодагии иттилоот ва баланд бардоштани сатҳи дастрасии маълумот барои тамоми иштирокчиёни соҳаи аграрӣ мусоидат менамояд. Истифодаи пайвастаи пойгоҳҳои додаҳо, навсозии мунтазами онҳо ва тақмили алгоритмҳои ҷустуҷӯ ва пешниҳоди маълумот ба муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, мақомоти идоракуни ва корхонаҳои истеҳсолӣ имконият медиҳад, ки вазифаҳои мураккаби идоракунии иқтисодиёти аграриро босамар ҳал кунад.

Дар чунин шароит, зарурати ташаккули стратегияи возеҳи рушди системаи таъминоти иттилоотии идоракуни барои ҳар як субъекти алоҳидаи хоҷагидорӣ бештар эҳсос мешавад. Ин стратегия бояд дар асоси консепсияи рушди ҳуди субъект ва сохтори зерсистемаҳои идоракунии он таҳия гардад. Системаи мазкур на танҳо вазифаҳои ҷорӣ иттилоотиро ҳал мекунад, балки инчунин бо равандҳои ҳамгироии зерсистемаҳои соҳавӣ ва минтақавӣ мутобиқ мешавад ва ба таъмини амнияти иқтисодии субъект асос мегузорад.

Мафҳуми ташаккули фазои ягонаи иттилоотӣ имрӯз ба як қисмати марказии сиёсати рақамикунонии иқтисоди миллӣ табдил ёфтааст. Дар доираи барномаи «Иқтисоди рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ташкили чунин фазо бо таври возеҳ ба се сатҳ ҷудо мешавад. Сатҳи аввал ин бозорҳо ва соҳаҳо, ки дар он ҳамкориҳои субъектҳои хоҷагидор амалӣ мегардад. Сатҳи дуюм бошад платформаҳо ва технологияҳо, ки барои рушди бозорҳо ва соҳаҳои мушаххас шароит фароҳам меоранд. Сатҳи сеюм ин муҳити иттилоотие мебошад, ки мутобиқсозии платформаҳо ва технологияи рақамиро бо ниёзҳои амалии бозор ва фаъолияти соҳаҳо таъмин мекунад.

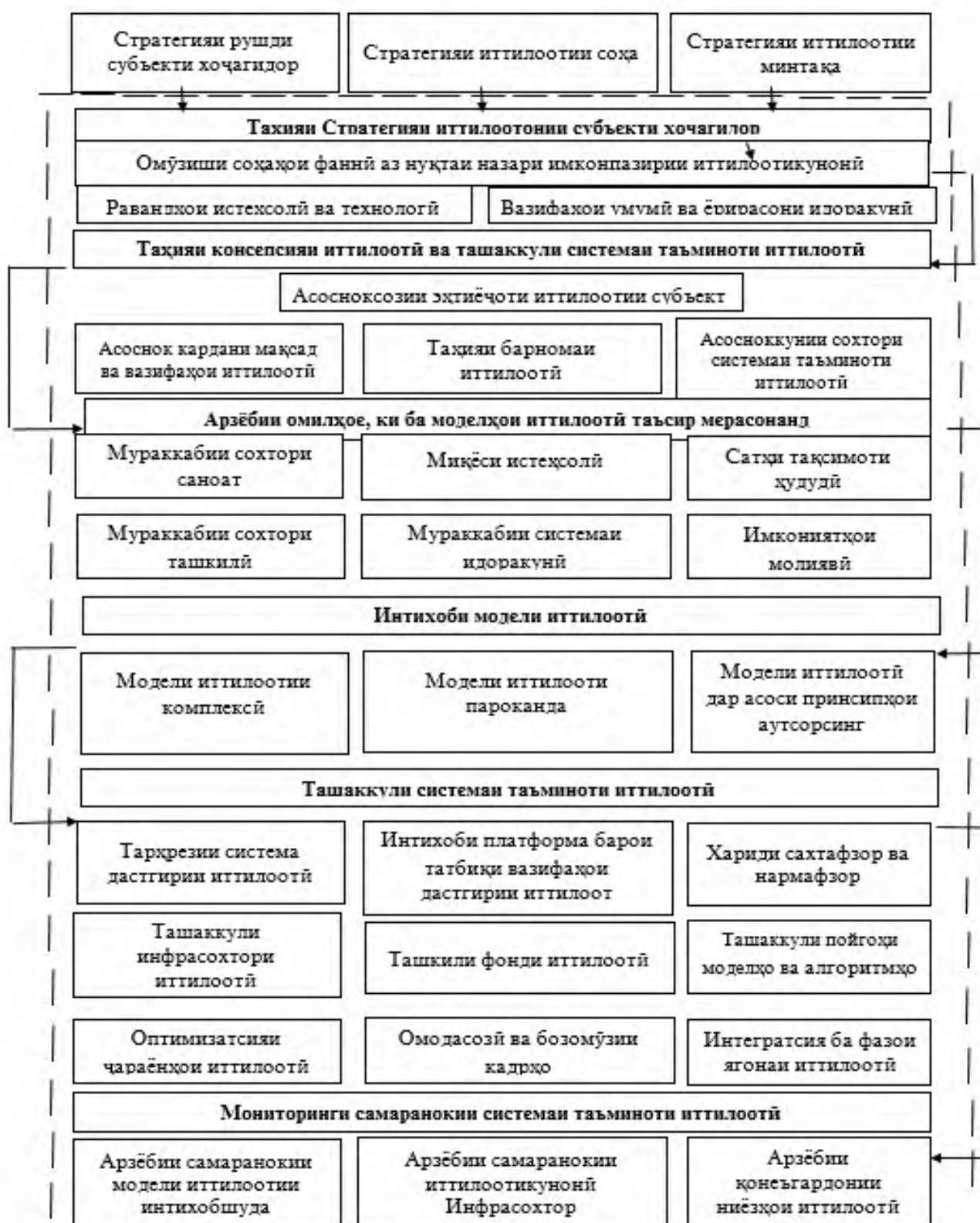
Мувофиқи ин модели нав, Вазорати кишоварзӣ бояд нақши калидӣ дар таҳия ва тадбиқи стратегияи иттилоотии соҳа бозӣ намояд. Вазифаи асосӣ ин таъмин намудани мувофиқати фаъолияти ҳамаи субъектҳои бахши кишоварзӣ дар шароити гузариш ба иқтисодиёти рақамӣ мебошад. Танҳо дар шароити рушди мувофиқ ва ҳамоҳангии инфрасохтори иттилоотӣ имкон дорад, ки рақобатпазирии истеҳсолот, амнияти иқтисодӣ ва устувории рушди соҳа таъмин гардад.

Бо вуҷуди ин, таҷрибаи амалии солҳои охир нишон дод, ки тарҳрезӣ ва татбиқи мустақили системаҳои иттилоотӣ таҳлили идоракуни дар сатҳи минтақаҳо як қатор мушкilotро ба миён овардааст. Ин мушкilot пеш аз ҳама бо набудани муносибатии ҳамоҳангшуда ва комплексӣ ба ташаккули низомҳои минтақавӣ таъминоти иттилоотӣ алоқаманданд. Барои бартараф кардани кардани чунин нарасоиҳо зарур аст, ки сохтори фонди иттилоотӣ, манбаҳо ва тартиби ташаккули онҳо аниқ ва возеҳ муайн карда шавад. Ҳамзамон, бояд доираи ҳадди ақали вазифаҳои идоракуни, ки дар сатҳи минтақаҳо тавассути системаҳои иттилоотӣ таҳлилӣ ҳал мешванд, муайн ва тасдиқ гардад. Инчунин, бояд механизми ҳамкориҳои байни мақомоти марказии идоракуни ва мақомоти минтақавӣ ва ҳамкориҳои байни минтақаҳо ба таври возеҳ ташаккул ёбад.

Идеологияи тарҳрезии системаҳои иттилоотӣ таҳлили минтақавӣ бояд асоснок карда шуда, лоиҳаҳои намунавӣ чунин системаҳо бо функсияҳои минималии зарурӣ таҳия ва пешниҳод шаванд. Танҳо дар сурати амалисозии чунин стратегияи ҳамоҳанг ва маҷмӯи метавон ба ташкили фазои ягонаи рақамии кишоварзӣ ва таъмини амнияти иқтисодии устувор дар сатҳи миллӣ ва маҳаллӣ ноил гардид.

Стратегияи рушди системаи таъминоти иттилоотии идоракунии истеҳсолоти аграрӣ ва амнияти иқтисодии он дар сатҳи субъекти хоҷагидор бояд дар доираи стратегияи иттилоотии он таҳия карда шавад.

Модели пешниҳодшудаи таҳияи стратегияи иттилоотии субъектҳои соҳибкор дар расми 3 оварда шудааст.

Расми 3. - Модели таҳияи стратегияи иттилоотикунонии субъектҳои хочагидор
Сарчашма: дар асоси омӯзиши адабиётҳои илмӣ тартиб дода шудааст.

Таҳияи стратегияи иттилоотӣ барои хочагидории аграрӣ бояд аз омӯзиши соҳаҳои фаннии маълумот оғоз ёбад, ки дар шароити ин субъект самаранокии иттилооткунонии онҳоро таъмин мекунад.

Дар ин раванди таҳлилӣ, вазифаҳои умумии идоракунии ва таъмини амнияти иқтисодӣ бо эҷоди як системаи иттилоотии соҳа, ки талабот ва ҳадафҳои иттилоотии шахсро беҳтар инъикос мекунад, шиносони нуктаҳои калидӣ ва шеваи мувофиқи амал мекунад.

Пас аз таҳлили ҷанбаҳои ояндаи иттилоотӣ, дар марҳилаи консептуалӣ стратегияи иттилоотӣ таҳия мешавад, ки дар он вазифаҳои иттилоотӣ, барномаҳое, ки барои таҳияи стратегия заруранд, инчунин сохтори инфрасохтори иттилоотии система муайн мегардад. Ҳамзамон, тарҳрезии система ва интихоби платформаҳо барои иҷрои вазифаҳои таъминоти иттилоотӣ бунёд мегардад. Стратегия ҳадаф дорад, ки дар доираи талаботҳои ба амал даромада, чараёнҳои иттилоотии шахс ба тарзи самаранок идора карда мешаванд.

Моделҳои интихобшудаи иттилоотӣ пас аз арзёбии таъсири омилҳои гуногун, аз ҷумла мураккабии сохтори ташкилот, микёси истеҳсолот ва сатҳи парокандагии ҳудудӣ, бояд мутобиқ бо талаботҳои иттилоотии субъекти хоҷагидорӣ интихоб гардад. Бо ин мақсад, ҳам лоиҳаҳои намунавӣ ва инфиродӣ барои амалӣ кардани стратегияи иттилоотӣ истифода карда мешаванд, ки ба фароҳам овардани инфрасохтори иттилоотии мақсаднок ва оптимизатсияи чараёнҳои иттилоотӣ дар корхона кӯмак мерасонанд.

Истифодаи платформаҳо, харид ва навсозии воситаҳои сахтафзор ва нармафзор бояд бо таваҷҷӯҳ ба эҳтиёҷоти оянда ва пешрафти корхона анҷом дода шавад. Дар натиҷа, системаи таъминоти иттилоотӣ бояд пайваستا нав карда шавад, ки ин барои таъмини самаранокии чараёнҳои иттилоотӣ ва мутобиқати онҳо бо талаботҳои рушди амнияти иқтисодии корхона муҳим мебошад.

Моделҳои гуногуни стратегияи иттилоотиро, ки вобаста ба раванҷҳои ба ин ё он тарзи фаъолият ишора мекунанд, метавон ба чанд категория ҷудо кард. Стратегияҳои иттилоотии ғайрифавол, корпоративӣ ва фавол аз як тараф ва стратегияи ташаккули бартарии рақобатӣ аз тарафи дигар аҳамияти марказии ҳудуд доранд. Хусусан, стратегияи иттилоотикунонии корпоративӣ ва ғайрифавол дар корхонаҳои кишоварзӣ хеле хос мебошанд ва татбиқи онҳо бо мақсади беҳтар кардани ҳамкориҳои иттилоотӣ дар дохили корхонаҳо ва бо мақомоти давлатӣ пешбинӣ мешаванд. Дар ҳамин ҳол, стратегияи иттилоотии фавол ва стратегияи рақобатпазирии инноватсионӣ дар ҳолатҳое, ки бо мақсади беҳтар кардани самаранокии истеҳсолот тавассути истифодаи технологияҳои муосири иттилоотӣ роҳандозӣ мешавад, аҳамияти бештар пайдо мекунанд.

Барои пешрафти соҳа ва баланд бардоштани эътимоднокии иттилоот дар истеҳсолоти кишоварзӣ, татбиқи стратегияи иттилоотии ғайрифавол низ ба таҳкими системаҳои таъминоти иттилоотӣ ва тақмили самаранокии идоракунии истеҳсолот кӯмак мерасонад. Бо ин роҳ, баланд бардоштани эътимоднокии маълумот ва беҳтар кардани сифати идоракунии метавонад ба таъмини рушди устувор ва истифодаи самаранокии иқтисодии аграрӣ кӯмак кунад.

Ба ақидаи муаллиф: «... ҳадафи асосии амнияти иқтисодии корхонаи аграрӣ кафолат додани фаъолияти муътадил ва самараноки он дар айни замон ва иқтисоди баланди тараққиёт дар оянда мебошад. Амнияти иқтисодии корхона ба даст оварда мешавад дар ҳолатҳое, ки он аз ҷиҳати молиявӣ устувор аст, он метавонад таъсири манфии хатарҳои дохилӣ ва беруниро пешгирӣ кунад ва иқтисоди захиравии он, сохторҳои ташкилӣ ва идоракунии ба ҳадафҳо ва вазифаҳои фаъолият мувофиқат кунанд. Амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ меъёри эътимоднокии шарикӣ онҳо дар тичорат ва қобилияти таъмини корхонаҳои коркард бо ашёи хом ва аҳоли бо маҳсулоти озуқаворӣ мебошанд» [1].

Иҷрои вазифаҳои санҷишӣ оид ба муайян намудани сатҳи хароҷоти сармоягузорӣ, ки барои татбиқи моделҳои гуногуни иттилоотӣ заруранд, имкон дод: «... ҳаҷми сармоягузориҳои зарурӣ барои татбиқи модели иттилоотии ҳамаҷониба 37-46 ҳазор сомони ташкил диҳад (дар давоми 2-3 сол) ба ҳисоби 100 гектар заминҳои кишоварзӣ вобаста ба сохтори соҳавии субъекти хоҷагидор, барои татбиқи модели информатизатсияи пора-пора (бе ҷорӣ намудани технологияҳои дақиқи кишоварзӣ) - 19-21 ҳазор сомонӣ (дар давоми 1-2 сол). Ҳангоми татбиқи модели иттилоотӣ дар асоси принципҳои аутсорсинг арзиши солонаи хизматрасонӣ 15-20 ҳазор сомони ташкил медиҳад. Дар 100 гектар заминҳои кишоварзӣ бо майдони онҳо на бештар аз

500 гектар. Ҳисоб кардани самаранокии иқтисодии татбиқи ин ё он модели иттилоотӣ бо сабаби номумкин будани чудо кардани қисми таъсири иқтисодии дар натиҷаи баланд бардоштани сифати идоракунии ба даст овардашуда, ки тавассути такмили системаи таъминоти иттилоотии идоракунӣ истеҳсолоти аграрӣ таъмин карда шудааст, душвор аст» [6].

Иттилоотикунони бахши аграрӣ бояд дар доираи вазифаҳои афзалиятнок ҳангоми таҳияи барномаҳои давлатии рушди кишоварзӣ дохил шуда, дар баробари соҳаҳо ва ҳудудҳои объекти дастгирии давлатӣ бошад. Навсозии системаи таъминоти иттилоотии идоракунӣ истеҳсолоти аграрӣ шартӣ ҳатмии интиқоли соҳа бо роҳи инноватсионии рушд мебошад, ки сифати сохтори инноватсионӣ ва тамоми системаи инноватсионии комплекси агросаноатиро муайян мекунад.

Хулоса Таъмини амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ ва рушди стратегияи иттилоотӣ барои онҳо дар шароити муосир аҳамияти хос дорад. Амнияти иқтисодӣ як ҷузъи муҳим барои пешрафти корхонаҳои аграрӣ ва устувории онҳо дар бозор мебошад. Бо вучуди эволюсия ва рушди соҳа, муҳим аст, ки механизмҳои муосири идоракунии ва роҳҳои коркард барои таъмини амнияти иқтисодӣ ва рушди устувор истифода шавад. Ин раванд ба ташкили системаҳои идоракунӣ самаранок ва истифодаи технологияи муосир барои оптимизатсияи ва таҳкими истеҳсолот дар соҳаи кишоварзӣ нигаронида шудааст.

Таҳияи стратегияи иттилоотӣ барои корхонаҳои аграрӣ бояд бо таҳлили ҳамаҷониба ба амиқ ҷанбаҳои ояндаи иттилоотии мувофиқ, ки ба талаботи иттилоотии субъектҳои хоҷагидор мутобиқ бошад, анҷом ёбад. Ин стратегияҳо метавонанд ғайрифайол, корпоративӣ ё файол бошанд. Стратегияи ғайрифайол асосан ба ҳамкориҳои иттилоотӣ бо мақомоти давлатӣ ва стандартҳои нигаронида шуда, барои оптимизатсия ва беҳтар кардани идоракунӣ корхона ва истеҳсолот кӯмак мерасонад. Стратегияи корпоративӣ ба иттилоотикунони файолияти гурӯҳҳои хоҷагидорӣ бо дарназардошти мувофиқат бо мақсадҳои умумии ташкилотҳои равона шудааст. Стратегияи файол бошад, барои истифодаи қарорҳои муосир ва самаранок дар доираи хоҷагидорӣ таҳия мешавад.

Муҳимият ва хусусиятҳои ҷорӣ кардани ин стратегияҳо дар амал татбиқ мешаванд, ки муқаррароти самаранокии идоракунии, мониторинги доимии натиҷаҳои файолияти истеҳсолӣ, ташаккули инфрасохтори иттилоотӣ ва истифодаи технологияҳои навтаринро дар бар мегиранд. Дар натиҷа стратегияи иттилоотии самаранок ва инноватсионӣ метавонад ба баланд бардоштани сифати амнияти иқтисодӣ ва рушди корхонаҳои аграрӣ бо истифодаи имкониятҳои нав ва захираҳои мавҷуда кӯмак кунад.

Барои гузариш ба стратегияи иттилоотии навӣ сеюм ва рушди технологияҳои иттилоотӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ, истифодаи оптималӣ аз захираҳои мавҷуда ва беҳтар кардани сифати идоракунии зарур аст. Истифодаи равандҳои компютеркунӣ ва технологияҳои иттилоотӣ имкон медиҳанд, ки захираҳои маҳдуди корхонаҳои кишоварзӣ ба таври муассир истифода шаванд. Ин ташаккул медиҳад, ки замина барои баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот, кам кардани арзиши маҳсулот ва беҳтар кардани сифати маҳсулоти кишоварзӣ, ки дар ниҳоят ба афзоиши устувории иқтисодии корхонаҳои аграрӣ ва кишвар мусоидат мекунад.

Бо таъки ба стратегияи иттилоотӣ ва истифодаи амалҳои инноватсионӣ, корхонаҳои кишоварзӣ метавонанд ба равандҳои рушди устувор ва муосир мувофиқат кунад, ки таъсири мусбати он дар рушди бахши кишоварзӣ ва таъмини амнияти иқтисодӣ эҳсос мешавад.

АДАБИЁТ

1. Аюбҷони С. Амнияти иқтисодии корхонаҳои аграрӣ Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишгоҳи давлатии Тиҷорати Тоҷикистон». 4/2 (50) Душанбе- 2023 саҳ. 82-86.
2. Галимова К.Р. Раҳматуллин, Ю.Я. Разработка стратегии экономической безопасности предприятия Экономика и социум" №1(92) 2022 www.iurp.ru
3. Кудряков, В. Г. Государственное регулирование региональной продовольственной безопасности в условиях санкционного режима [Текст] / В.Г Кудряков, Е.И. Артемова, Е.В. Плотникова // Научный журнал Куб ГАУ. - 2016. - №123. - С. 242-257

4. Кондратьева О.В., Березенко Н.В., Слинко О.В. Механизмы формирования информационной составляющей для эффективной формы продвижения инноваций в АПК // Международная научная конференция «Научные аграрные библиотеки в современных условиях: проблемы, перспективы, инновации, технологии». - М.: ЦНСХБ – С. 161-169
5. Одинаев, Ш. Т., Аюбҷони С. Хусусиятҳои назариявии таъмини иттилоотии идоракунии амнияти иқтисодӣ дар иқтисодиёти аграрӣ// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2024. №5. С. 117-124. EDN: GMDZGZ
6. Одинаев, Ш. Т. Инвестиционная привлекательность регионов: особенности и пути достижения / Ш. Т. Одинаев, Ш. Х. Раджабов, Б. С. Музаффаров // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2013. - № 2/5(117). - С. 256-260. EDN: VNWBBB

УДК 69.01

Байматова М.М., Умарзода У.Х.

АНАЛИЗ ЗАВИСИМОСТИ СТАТЕЙ РАСХОДОВ В СТРУКТУРЕ СЕБЕСТОИМОСТИ СТРОИТЕЛЬНО МОНТАЖНЫХ РАБОТ

Строительство как вид экономической деятельности, создавая пассивную часть основных фондов для других видов экономической деятельности, участвуя в модернизации жилищно-коммунального хозяйства, развитии транспортной системы, реорганизации производственных территорий, занимает важное место и тем влияет на развитие каждого региона и страны в целом. В статье анализируется рынок строительной продукции Республики Таджикистан и рассматриваются вопросы ценообразования и управления себестоимостью строительной продукции. Рассмотрен механизм ценообразования в строительном производстве. Проанализированы состав и структура определения себестоимости строительно-монтажных работ. Исследована взаимозависимость элементов затрат и предложен новый метод расчета с целью управления затратами и их анализа.

Ключевые слова: элементы затрат, цена, обязательные платежи, структура себестоимости работ, нормативы, сметная стоимость, дополнительные затраты.

Байматова М.М., Умарзода У.Х.

ТАҲЛИЛИ ВОБАСТАГИИ МОДДАҲОИ ХАРОҶОТ ДАР СОҲТОРИ АРЗИШИ АСЛИИ ҚОРҲОИ СОҲТМОНУ ВАСЛҒАРӢ

Соҳтмон ҳамчун як намуди фаъолияти хоҷагӣ, ба вучуд овардани қисми пассивии фондҳои асосӣ барои дигар намудҳои фаъолияти хоҷагӣ, иштирок дар навсозии хоҷагии манзилию коммуналӣ, инкишофи системаи нақлиёт, аз нав ташкил кардани ҳудудҳои истеҳсоли мавқеи муҳимро ишғол менамояд ва бо ҳамин ба тараққиёти ҳар як минтақа ва умуман мамлакат таъсир мерасонад. Дар мақола бозори истеҳсолии соҳтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил шуда, масъалаҳои нархгузорӣ ва идоракунии хароҷоти истеҳсоли соҳтмонӣ баррасӣ мешаванд. Таркиб ва соҳтори муайян намудани арзиши аслии қорҳои соҳтмону васлғарӣ таҳлил карда мешавад. Вобастагии унсурҳои хароҷот омукта шуда тарзи ҳисоби нав бо мақсади идоракунии хароҷотҳо ва таҳлили он пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: унсурҳои хароҷот, нарх, пардохтҳои ҳатмӣ, соҳтори арзиши қорҳо, стандартҳо, арзиши сметаӣ, хароҷоти иловагӣ.

Baimatova M.M., Umarzoda U.H.

ANALYSIS OF THE DEPENDENCE OF COST ITEMS IN THE COST STRUCTURE OF CONSTRUCTION AND INSTALLATION WORK

Construction as a type of economic activity, creating a passive part of fixed assets for other types of economic activity, participating in the modernization of housing and communal services, the development of the transport system, the reorganization of production areas, occupies an important place and thus influences the development of each region and the country as a whole. The article analyzes the market of the construction industry of the Republic of Tatarstan, discusses issues of pricing and management of production costs. The composition of the cost structure of construction and installation works is analyzed. The relationships between cost elements and mandatory payments in the cost structure of construction and installation work have been studied.

Key words: cost elements, price, mandatory payments, cost structure of works, standards, estimated cost, additional costs.

В современной экономике одним из основных результатов развития строительной отрасли страны является наличие всех видов строительных подрядных организаций. Производственный рынок строительной отрасли составляют государственные, частные, общественные и акционерные компании, которые отличаются между собой показателями объёмов выполненных работ.

Производственный рынок строительной отрасли Республики Таджикистан по состоянию декабря 2024 года составляют более 1000 успешно функционирующих подрядных организаций, отличающихся между собой экономическими показателями и производственным потенциалом.

Авторами анализированы производственные показатели по объему выполненных работ (статистические данные) всех организационно-правовых форм подрядных организаций, представленному в таблице 1.

**Таблица 1. Объём подрядных работ, выполненных собственными силами
(в фактически действовавших ценах 2023г, млн. сомони)**

	Объём подрядных договоров, млн. сомони	Количе ство органи заций	Объём подрядных работ, выпол. собст. силами, млн. сомони	Введено в действие		
				Жилые дома	Ср. школы, ученич. мест	Больни цы, мест
по Республике	14083,2	1060	13922,8	760,5	18040	120
в том числе: Государственные	410,9	45	325,2	26,5	10208	120
Акционерные	6367,5	62	5771,9	94,1	-	-
ООО	5952,3	947	6916,4	451,2	-	-
Индивидуальные предпринимательства	-	-	-	188,7	6953	-
Иностранные	1352,5	6	909,3	-	879	-

Источник: Составлено на основе статистических данных. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024

По вышеизложенным данным ситуация на рынке строительного производства оценивается так: наибольшую часть объёма работ выполняют акционерные организации, средний показатель имеют ООО. Государственными строительными организациями выполнен самый низкий объём подрядных работ.

При ведении строительного бизнеса решающей позицией является цена договора как для заказчика, также и для подрядчика, определяемое на основе рациональных финансово-экономических условий. При строительном производстве строительная компания в тендерном документе предлагает заказчику сметную стоимости строительства, в которой рассчитывает предполагаемые издержки производства, а также ожидаемую прибыль.

Валовая прибыль строительных организаций определяется как разница между производственными затратами и выручкой, где цена объекта играет огромную роль.

Механизм ценообразования в строительном производстве имеет свои специфические особенности отличающиеся от системы ценообразования в других отраслях экономики страны. В строительном производстве определяются не сами цены, а преимущественно нормативы, на основе которых определяется цена объекта строительства [1].

В строительном производстве сметная стоимость является источником планирования и капитальных вложений.

Руководящие документы по ценообразованию Республики Таджикистан устанавливают следующие элементы затрат и обязательных платежей в структуре себестоимости производственных работ.

Рисунок 1. Структура себестоимости СМР

К прямым затратам относятся:

- затраты, учитывающие основную заработную плату рабочих и машинистов;
- расходы на эксплуатацию машин и механизмов;
- стоимость строительных материалов и конструкций.

Нормативы накладных расходов (НР) и сметной прибыли (СП) указаны в методическом указании по определению величины накладных расходов и сметной прибыли в строительстве по видам работ, разработан Комитетом по архитектуре и строительству Республики Таджикистан.

К обязательным платежам для подрядных организаций входит все обязательства, указанные в Налоговом Кодексе РТ от 23.12.2021 года №1844.

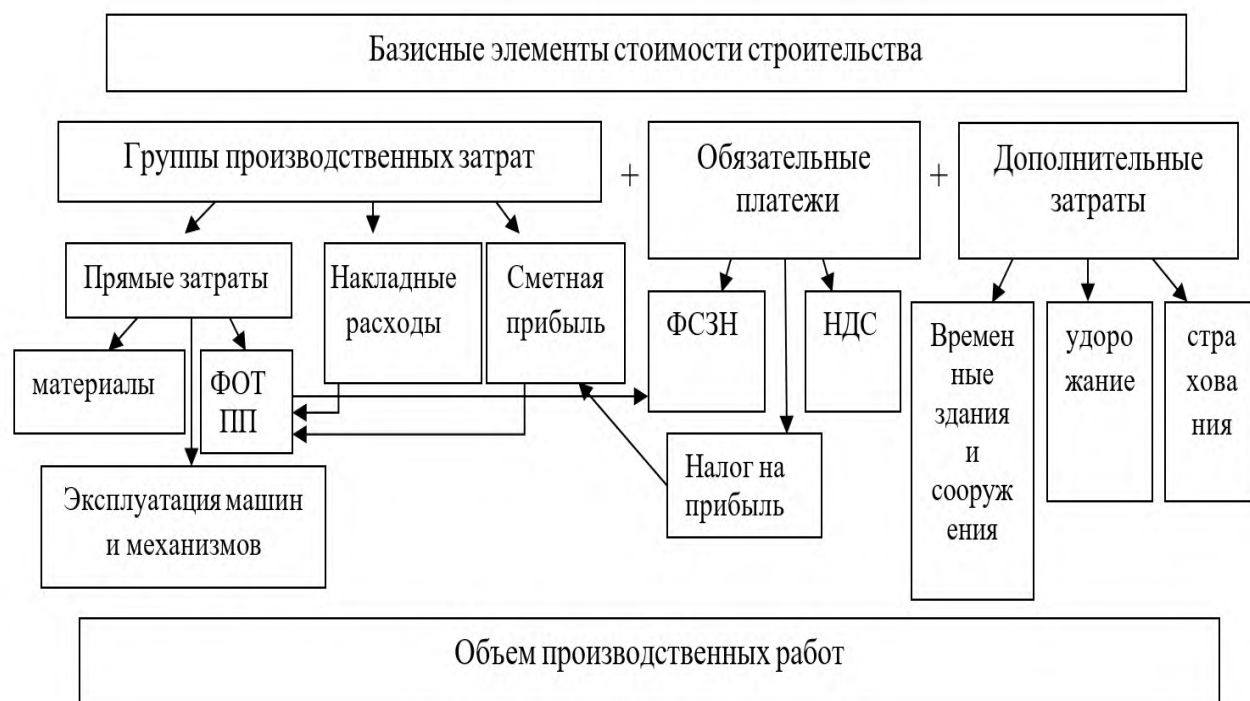

Рисунок 2. Базисные элементы стоимости строительства и дополнительных затрат участников строительного процесса

К ним относятся:

а) Налог на добавленную стоимость (НДС) - налоговая ставка на добавленную стоимость, установленный налоговым органом РТ, статья 264 в размере 7%. НДС определяется от стоимости строительства и, следовательно, имеет непосредственную от нее зависимость.

б) фонд социальной защиты населения (ФСЗН) – определяется от фонда оплаты труда производственного персонала, статья действующего кодекса 332, размер 20% от ФОТ.

в) налог на прибыль (НП) – определяется от объема прибыли в размере 18% в соответствии со статьей 183 действующего Кодекса.

Анализ, проведенный нами взаимозависимости базисных элементов ценообразования и дополнительных затрат участников строительного производства, также строительного процесса, можно выявить ряд взаимосвязей, приведенных на рисунке 3.

Рисунок 3. Взаимосвязь базисных элементов стоимости строительства

В результате проведенного анализа, также выявленных зависимостей можно составить формулу, которая позволяет рассчитать изменения величины сметной стоимости с учетом дополнительных затрат:

$$C = (C_{\text{смп}} + C_{\text{об}} + C_{\text{пр}}) \times (1 + K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс} \quad (1)$$

где:

C - общая стоимость строительства;

$C_{\text{смп}}$ - стоимость строительно-монтажных работ;

$C_{\text{об}}$ - стоимость оборудования;

$C_{\text{пр}}$ - стоимость прочих работ и затрат;

$K_{\text{нр}}$ - коэффициент, учитывающий непредвиденные расходы;

$\text{П}_{\text{ндс}}$ - показатель, учитывающий НДС.

В смете, при определении стоимости строительства без учета стоимости строительного оборудования из предложенной формулы исключается стоимость оборудования. При этом стоимость строительно-монтажных работ формируется из сметной стоимости строительных материалов, оплаты труда рабочих и машинистов, эксплуатации машин, накладных расходов и сметной прибыли, но накладные расходы и сметная прибыль вычисляются как процент от фонда оплаты труда рабочих, следовательно, не зависят от сметной стоимости материалов, представленный в следующей формуле:

$$CC = ((C_{\text{м}} + C_{\text{зп}} + C_{\text{эм}}) + \text{НР} + \text{СП} + C_{\text{пр}}) \times (1 + K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс}, \quad (2)$$

где:

CC - стоимость строительства без учета стоимости строительного оборудования.

Преобразуем формулу для вычисления стоимости материальных ресурсов с учетом всех затрат:

$$C_{\text{м}} = (C_{\text{м}}) \times (1 + K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс}, \quad (3)$$

где:

$C_{\text{м}}$ - стоимость материальных затрат.

В элементе «Затраты на оплату труда» отражаются суммы начисленной заработной платы работникам подрядной организации за фактически выполненную работу исходя из сдельных расценок, тарифных ставок и должностных окладов в соответствии с принятыми в организации формами и системами оплаты труда.

Обоснование и порядок определения значений элементов затрат и дополнительных затрат в структуре себестоимости СМР приведены в таблице 2.

Таблица 2. Формулы для расчета и анализа себестоимости СМР

Наименование	Обоснование	Формула расчёта
Прямые затраты	-	$\text{ПЗ} = \text{М} + \text{ЗП} + \text{Эм}$
ФОТ - фонд оплаты труда для производственного персонала по главам рассчитывается отдельно	-	$\text{ФОТ} = \text{ЗП}_{\text{раб}} + \text{ЗП}_{\text{маш}}$
ФСЗН - фонд социальной защиты населения	20% от ФОТ	$\text{ФОТ} \times 0,20$
НР- накладные и общестроительные расходы, по главам рассчитываются отдельно	$\text{ПНР} \% \text{ ФОТ}$	$\text{ФОТ} \times (\text{ПНР} \% / 100)$
СП - сметная прибыль, рассчитывается по главам отдельно	$\text{СП} \% \text{ ФОТ}$	$\text{ФОТ} \times (\text{СП} \% / 100)$

Расчёт величины изменения сметной стоимости с учетом дополнительных затрат	-	$C = (C_{\text{смп}} + C_{\text{об}} + C_{\text{пр}}) \times (1 \times K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс}$
Стоимость СМР без учета затрат на оборудование	-	$CC = (C_{\text{м}} + C_{\text{зп}} + C_{\text{эм}}) + \text{НР} + \text{СП} + C_{\text{пр}} \times (1 + K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс}$
Стоимости материальных ресурсов с учетом всех затрат	-	$C_{\text{м}} = (C_{\text{м}}) \times (1 + K_{\text{нр}}) \times \text{Пндс}$
Сметная себестоимость локально-ресурсной сметы по главам	-	$C_{\text{сб}} = \text{ПЗ} + ((\text{ФОТ} \times 0,20) + (\text{ФОТ} \times \text{ПНР})) + (\text{ФОТ} \times \text{ПСП})$
Расчет затрат с учетом всех дополнительных работ	-	$C = \Sigma C_{\text{б}} \times (1 + K_{\text{нр}}) \times (1 + K_{\text{врем}}) \times (1 + K_{\text{зим.удор}} + K_{\text{страх}}) \times (1 + K_{\text{тех.надз}} + K_{\text{авт. надз}}) \times (1 + K_{\text{резерв}}) \times \text{Пндс}$

Источник: составлено авторами

Сметная себестоимость в локально-ресурсной смете по главам определяется следующим образом

$$C_{\text{сб}} = \text{ПЗ} + ((\text{ФОТ} \times 0,20) + (\text{ФОТ} \times \text{ПНР})) + (\text{ФОТ} \times \text{ПСП}), \quad (4)$$

где:

ПНР- показатели накладных расходов;

ПСП- показатели сметной прибыли.

Расчет затрат с учетом всех дополнительных работ

$$C = \Sigma C_{\text{б}} \times (1 + K_{\text{нр}}) \times (1 + K_{\text{врем}}) \times (1 + K_{\text{зим.удор}} + K_{\text{страх}}) \times (1 + K_{\text{тех.надз}} + K_{\text{авт. надз}}) \times (1 + K_{\text{резерв}}) \times \text{Пндс}, \quad (5)$$

Также к выплатам стимулирующего характера по системным положениям относятся премии за производственные результаты, вознаграждения по итогам работы за год, надбавки к тарифным ставкам и окладам за профессиональное мастерство, а также другие виды выплат, включаемые в соответствии с установленным порядком в фонд оплаты труда.

ЛИТЕРАТУРА

1. Налоговый Кодекс Республики Таджикистан в новой редакции с учетом изменений и дополнений от 18.03.2022, №1867.
2. Стратегия развития строительной отрасли Республики Таджикистан на период до 2030г. Постановление Правительства РТ от 27.04.2022года, №203.
3. Абакумов Р.Г. Анализ зависимости статей расходов капитального строительства от структуры и величины элементов прямых затрат на выполнение строительно- монтажных работ. Белгород, Российская Федерация. МНЖ «Инновационная наука» №12-1/2016 ISSN 2410-6070
4. Королева М.А. Ценообразование и сметное нормирование в строительстве: учебное пособие /. – 2-е изд., доп. и перераб. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2014. – 263 с.
5. Методические указания по определению величины накладных расходов и сметной прибыли в строительстве. Руководящие документы системы нормативных документов в строительстве Республики Таджикистан. РДС РТ 81-217-2011., ГУП «Центр ценообразования в строительной отрасли» Агентство по строительству и архитектуре при Правительстве РТ.
6. Почаева О.В. Учет затрат строительных организаций для целей управления // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2019. – № 8-1. – С. 94-100;

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Фақеров Х.Н.

ТАШАККУЛИ ИҚТИСОДИ БА ДОНИШ ВА ИХТИРОЌКОРИВУ НАВОВАРӢ АСОСӢФТА ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити муосир таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ бо раванди ҷаҳонишавӣ, тамоюлҳои илмию технологӣ, рушди сармояи инсонӣ зехни сунӣ ва ихтироҷкорию навоарию дар амал татбиқшаванда пайвастигии зиёд дорад. Бо назардошти он ки иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосӣфта азхудкунӣ ва ё татбиқи технологияҳои наву тақондиҳанда, инноватсия ва ихтироотро дар назар дорад, омили муҳимтарин дар ин самт рушди илму техника ба ҳисоб меравад. Ин раванд ба он вобаста аст, ки сарчашмаи ҳамаи кашфиёту ихтироот ва навоариҳои технологӣ рушди илму техника буда, дар бештари кишварҳои ҷаҳон маҳз ҳамин унсур сатҳу сифати рушди иқтисодиётро муайян мекунад. Муҳимияти мавзӯи баррасишаванда дар он зоҳир мегардад, ки дар шароити муосир барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун субъекти муносибатҳои байналмилалӣ рушди илм, техника, технология, инноватсия ва ихтироот хело зарур буда, ин самтҳо барои ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосӣфта мусоидат менамоянд. Дар мақолаи мазкур мазмун, моҳият ва зарурияти ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосӣфта кушода шуда, унсурҳои асосие, ки ба ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосӣфта мусоидат менамоянд муайян карда шудааст. Инчунин доир ба ҳалли масъалаҳои, ки дар раванди ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосӣфта муҳим мебошанд тақлифу пешниҳодҳо манзур гардидааст.

Калидвожаҳо: ихтироот, навоарӣ, илму техника, иқтисодиёт, ҷаҳонишавӣ, унсур, моликияти зехнӣ, сармояи инсонӣ, зехни сунӣ, инноватсия, стратегия, барномасозӣ, тичоратикунӣ.

Вализода Ш.Ш., Валиев Н.Ш., Фақеров Х.Н.

ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОНОМИКИ, ОСНОВАННОЙ НА ЗНАНИЯХ, ИЗОБРЕТАНИЯХ И ИННОВАЦИЯХ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях обеспечение социально-экономического развития тесно связано с процессом глобализации, научно-технологическими тенденциями, развитием человеческого капитала и искусственного интеллекта, а также практическим использованием изобретательства и инновациями. Учитывая, что экономика, основанная на знаниях и инновациях, предполагает принятие или внедрение новых и прорывных технологий, инноваций и изобретений, важнейшим фактором в этом направлении является развитие науки и техники. Этот процесс обусловлен тем, что источником всех открытий, изобретений и технологических новшеств является развитие науки и техники, и в большинстве стран мира именно этот элемент определяет уровень и качество экономического развития. Актуальность рассматриваемой темы выражается в том, что в современных условиях для Республики Таджикистан как субъекта международных отношений развитие науки, техники, технологий, инноваций и изобретательства крайне необходимо, и эти сферы способствуют формированию экономики, основанной на знаниях и инновациях. В статье рассматриваются содержание, сущность и необходимость развития экономики, основанной на знаниях и инновациях, а также определяются ключевые элементы, способствующие развитию экономики, основанной на знаниях и инновациях. Также были разработаны предложения по решению вопросов, имеющих важное значение в процессе развития экономики, основанной на знаниях и инновациях.

Ключевые слова: изобретение, инновация, наука и техника, экономика, глобализация, элемент, интеллектуальная собственность, человеческий капитал, искусственный интеллект, инновации, стратегия, программирование, коммерциализация.

Valizoda Sh.Sh., Valiev N.Sh., Faqerov H.N.

FORMATION OF AN ECONOMY BASED ON KNOWLEDGE, INVENTION AND INNOVATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In modern conditions, ensuring socio-economic development is closely linked with the process of globalization, scientific and technological trends, the development of human capital and artificial intelligence, as well as the practical use of inventions and innovations. Considering that the knowledge-based and innovation-based economy involves the adoption or implementation of new and breakthrough technologies, innovations and inventions, the most important factor in this direction is the development of science and technology. This process is due to the fact that the source of all discoveries, inventions and technological innovations is the development of science and technology, and in most countries of the world it is this element that determines the level and quality of economic development. The relevance of the topic under consideration is expressed in the fact that in modern conditions for the Republic of Tajikistan as a subject of international relations, the development of science, technology, innovations and inventions is extremely necessary, and these areas contribute to the formation of an economy based on knowledge and innovation. The article examines the content, essence and necessity of development of the economy based on knowledge and innovations, and also defines key elements that contribute to the development of the economy based on knowledge and innovation. Also, proposals were developed to address issues that are important in the process of development of the economy based on knowledge and innovations.

Key words: invention, innovation, science and technology, economics, globalization, element, intellectual property, human capital, artificial intelligence, innovation, strategy, programming, commercialization.

Ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта яке аз самтҳои муҳими стратегии Тоҷикистон барои 5 соли оянда муайян карда шудааст.

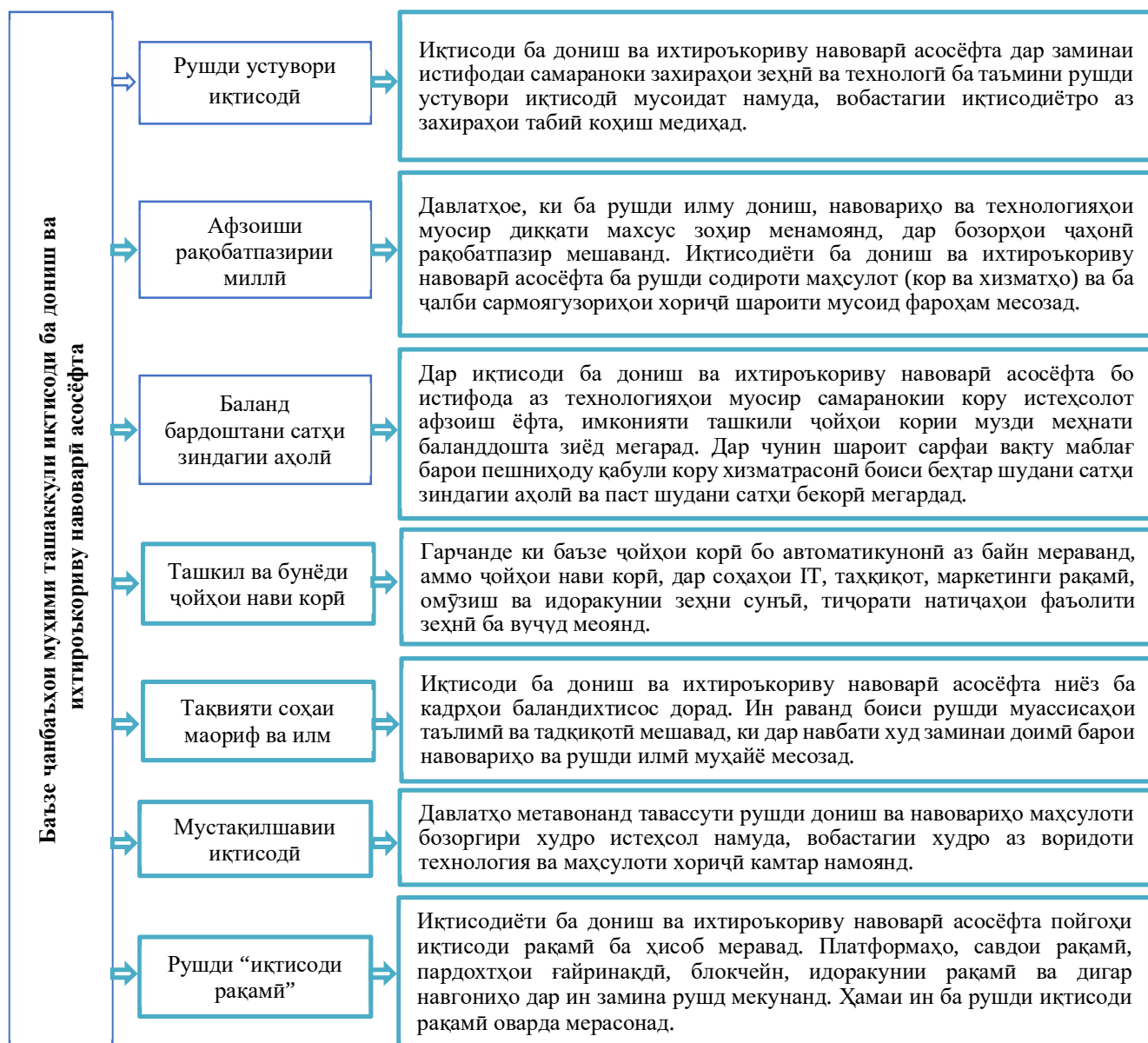
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми ироаи Паёмашон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри 2024 ба Вазорати рушди иқтисод ва савдо супориш доданд, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, бо дарназардошти амалисозии ҳадафҳои пешбиниғардида, то охири соли 2025-ум лоиҳаи «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026 – 2030»-ро таҳия ва ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд. Инчунин, таъкид намуданд, ки дар ҳуҷҷати зикршуда ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсоли ва истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатнок бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта таваҷҷуҳи аввалиндарача зоҳир карда шавад [8].

Дар мақолаи мазкур ҷанбаҳои муҳими ташаккул додани иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта, мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Пеш аз он, ки ба таҳқиқи пурраи масъалаи мазкур гузарем зарур аст, ки моҳияи иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта кушода шавад.

Дар шароити иқтисодиёти рақамӣ аҳамият ва зарурати иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта барои иқтисоди ҳар як кишвар хеле баланд ва калидӣ мебошад. Иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта модели рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он ҳамчун захираҳои асосии истеҳсолот ва рушд дониш, иттилоот, технология ва навоариҳо мавриди истифода қарор мегиранд.

Иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта барои давлатҳо як роҳи муҳими ноил гардидан ба рушди устувор ва рақобаттавонӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ба ҳисоб меравад. Баъзе аз нуқтаҳои муҳими аҳамияти иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфтаре маридаи омӯзиш қарор медиҳем (Расми 1).

Расми 1. Баъзе ҷанбаҳои муҳими ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта

Иқтисоди ба дониш асосёфта барои ҳар як давлат заминаи асосии рушди муосир ва устувор ба ҳисоб меравад. Барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ, аз ҷумла барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин шакли иқтисодиёт гузаштан имкон медиҳад, ки бо истифода аз нерӯи инсонӣ ва захираҳои зеҳнӣ заминаи устувори рушди иқтисодӣ ва таъмини рақобатпазӣ гузошта шавад.

Мусаллам аст, ки илм ва инноватсия ё худ навоарӣ дар таъмини рушди иқтисодию иҷтимоии ҳамаи кишварҳои ҷаҳон нақши муҳим мебозад. Пешрафти илмию техниро сармояи зеҳнӣ тақон медиҳад, ки асоси онро инфрасохтор ташкил медиҳад. Дар миёни ҳамаи дороиҳо, захираҳо ва сармояҳо аз ҳамаи сармояи муҳим ин сармояи зеҳнӣ мебошад, ки барои табодулот қардан дар ин ё он самту соҳа қодир аст. Кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба монанди Ҷопон, ИМА, Чин, Олмон ва ғайраҳо маҳз бар пояи сармояи инсонӣ, илму техника ва инноватсия рушди иқтисодию иҷтимоии худро таъмин қарда истодаанд. Иқтисоди ин гуна кишварҳо иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта ба ҳисоб меравад.

Тавре Раиси Маҷлиси миллии Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раиси шаҳри Душанбе муҳтарам Рустами Эмомалӣ дар суҳанронии худ ҳангоми кушодани IT Park дар шаҳри Душанбе ва оғози ҳафтаи ICTWEEK2025 қайд намуданд “Дар ҷаҳони муосир иқтисоди рақамӣ ва инноватсия муҳарриқҳои рушди иқтисодии кишварҳо ба ҳисоб мераванд”.

Ба ақидаи Даррелл М. Уэст иқтисодиёти ба инноватсия асосёфта ин иқтисодиётест, ки дар он барои рушди илму технология ва ихтирооту инноватсия шароит фароҳам оварда мешавад [7].

Абдикеев Нияз Мустякимович иқтисодиёти ба илму инноватсия асосёфтаре чунин шарҳ медиҳад, иқтисодиёти ба дониш ва инноватсия асосёфта ин иқтисодиёте ба ҳисоб меравад, ки он илму инноватсияро ташаккул дода, онро дар ҳамаи самту соҳаҳо паҳн намуда, барои таъмини рушд ва рақобатпазирӣ худ истифода мебарад [5].

Инчунин, чунин таълиф пешниҳод гардидааст “Иқтисоди ба илм ва инноватсия асосёфта иқтисодиётест, ки дар он ҳамаи самту соҳаҳо ва ҳамаи иштирокчиёни равандҳои иқтисодӣ аз натиҷаи илму инноватсия баҳравар гашта, дар заминаи он рушд мекунад”.

Бояд қайд намуд, ки масъалаи ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд СМР-2030) (аз 1 декабри соли 2016, №636) сарчашма гирифта, муҳимияти хос дорад.

Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайянкунандаи ҳадафу афзалиятҳои миллий ба шумор рафта, дигар ҳуҷҷатҳои стратегияро барномавии сатҳи ҷумҳуриявӣ соҳавӣ аз он сарчашма мегиранд. Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 таъмини рушди устувори иқтисодию иҷтимоии кишвар бар пояи се принсипи заминавӣ, аз ҷумла ревенсивӣ (тадбирнокӣ), яъне пешгирии (коҳишдиҳии) осебпазирӣ рушди оянда; индустриалӣ, яъне баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои миллий; инноватсионӣ, яъне рушд бар пояи навоариҳои фароғи ҳамаи соҳаҳои ҳаёти иҷтимоию иқтисодии кишвар муайян гардидааст.

Мавриди тазаккур аст, ки СМР-2030 тавассути се давраи миёнамуҳлат амалӣ мегардад, якум давраи гузариш ба модели нави рушди иқтисодӣ (солҳои 2016-2020), дуюм марҳилаи рушди суръатнок, ки ба ҷалби сармоягузориҳо асос ёфтааст (солҳои 2021-2025) ва сеюм марҳилаи ба анҷом расонидани индустриализатсияи босуръат ва ташаккули иқтидорҳо барои рушд дар асоси дониш ва навоариҳо (солҳои 2026-2030) [9].

Айни замон дуюм марҳилаи тадбиқи СМР-2030 ба анҷом расида истодааст ва бояд марҳилаи ниҳонии он тавассути таҳияи Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026-2030 оғоз гардад, ки маҳз дар ҳамин марҳила масъалаи ташаккули иқтидорҳо барои рушд дар асоси дониш ва навоариҳо, рушди сармояи инсонӣ, моликияти зеҳнӣ ва зеҳни сунӣ масъалаҳои меҳварӣ мебошанд.

Тамоюлҳои бо суръат рушдбандаи технологияю иттилоотӣ ва зеҳнӣ инноватсионӣ тақозо менамояд, ки кишварҳо мунтазам дар пайи ҷустуҷӯи роҳҳои нави таъмини рушди иқтисодию иҷтимоӣ бошанд. Зеро, дар фазои имрӯзаи ҷаҳон, ки асоси онро технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионӣ, нерӯи зеҳнӣю зеҳни сунӣ, илму технология ва ихтироъкорӣю инноватсия ташкил медиҳад, бидуни рушди самтҳои болоқайдгардида таъмин рақобатпазирӣ ва рушди иқтисодиёти кишвар душвор мегардад.

Ҳамин муҳимиятро ба инобат гирифта, тайи солҳои охир аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи рушди фаъолияти ихтироъкорӣ, сармояи инсонӣю зеҳни сунӣ, ҷалби бештари ҷавонон ба фаъолияти илмӣ-ихтироъкорӣ ва инноватсионӣ, инчунин дар амал татбиқ намудани натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ диққати хос дода шуда истодааст.

Чунончӣ, Асосгузори сулҳу ваҳати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми суҳанронӣ дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар (соли 2024) қайд карданд «Мову шумо дида истодаем, ки имрӯз кишварҳои мухталифи дунё бар пояи илму дониш, ихтироъкориву истеҳсол ва истифодаи техникаву технологияҳои муосир ҷӣ гуна тараққӣ карда истодаанд» [10].

Дар шароити муосир меҳвари асосии технологияҳои рақамию иттилоотӣ ва инноватсиониро зеҳни сунъӣ ташкил дода, сармояи инсонӣ ё худ сармояи зеҳнӣ сарчашмаи асосии ташаккул ва истифодаи он мебошад.

Аз ин хулоса баровардан мумкин аст, ки барои ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоари асосёфта бояд унсурҳои таркибии он, ба монанди сармояи инсонӣ, зеҳни сунъӣ, моликияти зеҳнӣ ва технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ рушд дода шаванд.

Солҳои охир Ҳукумати кишвар ба рушди сармояи зеҳнӣ, рушди технологияҳо бо истифодаи зеҳни сунъӣ, фаъолияти ихтироъкорӣю навоарӣ таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода истодааст, ки ин раванд барои васеъ гардидани имкониятҳои иқтисодӣю иҷтимоии кишвар мусоидат менамояд. Иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта дорои чунин афзалиятҳо мебошад (Расми 2).

Расми 2. Афзалиятҳои иқтисодӣ ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта

Афзалиятҳои иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкорӣю навоарӣ асосёфта барои давлатҳо бисёр муҳим мебошад, зеро тавассути ин иқтисодиёт кишварҳо бояд ба самти донишу технология равона гарданд. Яке аз афзалиятҳои асосии иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкорӣю навоарӣ асосёфта ин суръати баланди рушд маҳсуб меёбад. Дар ҳолати суръати баланди рушди соҳаҳо ба ҷойи захираҳои табиӣ маҳдуд, муҳаррики асосии рушд дониш ва технология хизмат менамояд.

Дар ин шакли иқтисодиёт инноватсияҳо ва технологияҳои нав тезтар рушд намуда, вобаста ба автоматизатсияи раванди истеҳсолот самаранокӣ ва маҳсулнокии кор баланд мегардад. Дар ин ҷо даромади бештар бо меҳнати камтар ба даст овардан хеле осон мебошад, зеро дар ин намуди иқтисодиёт бештар ақл кор мекунад, на танҳо даст. Дар иқтисодиёти ба дониш ва ихтироъкорӣю навоарӣ асосёфта сармояи зеҳнӣ, яъне дониш, таҷриба, эҷодкорӣ ва малака пурарзиштар аз захираҳои табиӣ мегарданд ва ҳар фард метавонад тавассути дониш ва малака ба муваффақияти зиёд ноил гардад.

Аз нигоҳи муаллиф чиҳати ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта бояд ба самтҳои зерин, ки унсурҳои муҳим барои ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта ба ҳисоб мераванд, таваҷҷуҳи аввалиндараҷа дода шавад:

1. Рушди тафаккур ва қобилиятҳои зеҳнии ҷомеа;
2. Тақвияти фаъолияти ихтироъкорӣ;
3. Рушди малакаҳои барномасозӣ бо унсурҳои зеҳни сунъӣ;
4. Ташаккули низоми муосири иттилоотию коммуникатсионӣ;
5. Тичоратикунони натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ.

Яке аз самтҳои асосии фаъолияти инсон, ин фаъолияти зеҳнӣ мебошад, ки аз он рушди илмию техники ва иқтисодию иҷтимоии давлат вобастагии калон дорад. Барои он ки нерӯи инсонӣ дар ташаккули иқтисоди илмию техники ва рушди иқтисодию иҷтимоӣ нақш бозад, зарур аст, ки пеш аз ҳама ба масъалаи рушди тафаккур ва қобилиятҳои зеҳнии ҷомеа диққат дода шавад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки кишварҳои дорои сатҳи баланди ихтироъкориву навоарӣ ба омӯзиши асосҳои моликияти зеҳнӣ диққати махсус медиҳанд, зеро дарки асосҳои моликияти зеҳнӣ ба бедор шудани завқи ихтироъкорӣ ва истифодаи минбаъдаи маҳсулоти инноватсионӣ муосидат менамояд.

Таҷриба нишон медиҳад, ки қишри зиёди ҷомеаи кишвари мо аз моҳият ва ҷанбаҳои асосии моликияти зеҳнӣ тасаввуроти пурра надоранд, ки ин яке аз омилҳои рушд накардани ихтироъкорӣ ва навоарӣ дар кишвар мебошад.

Гарчанде дар низоми маорифи кишвар барномаҳои таълимии раванди корҳои эҷодию зеҳнӣ мавҷуд бошанд ҳам, вале барномаи таълимии фанни «Моликияти зеҳнӣ»-и фарогир то ҳол коркард нашудааст, ки ин ба раванди ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта монеа эҷод мекунад. Яъне, имрӯз бояд завқи эҷодию ихтироъкорӣ ҷавонон аз синни хурдсолӣ ва наврасию ҷавонӣ бедор карда шуда, онҳо дарк карда тавонанд, ки машғул шудан ба фаъолияти ихтироъкорӣ барои ихтироъкор ва давлат дар умум ҷанбаҳои муҳими иқтисодию молиявӣ дорад.

Тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Шӯрои илм, маориф ва инноватсия санаи 15 апрели соли 2021 баён намуданд «Барои расидан ба ҳадафи ҷоруми стратегӣ, яъне саноатикунони босуръат пеш аз ҳама, зарур аст, ки робитаи зичу самарабахши илм бо истеҳсолот таъмин гардида, технологияҳои муосир, дастовардҳои илму техника ва инноватсия дар истеҳсолоти кишвар ба таври васеъ истифода карда шаванд [12].

Зеро фаъолияти самарабахши илмиву технологӣ ва инноватсионӣ шартӣ зарурии таъмин намудани рушди иқтисодиву иҷтимоии кишвар ба ҳисоб меравад».

Вобаста ба ин, дар низоми миллии моликияти зеҳнӣ ва низоми иқтисоди миллии масъалаи рушди ихтироъкорӣ ва истифодаи амалии он ҷойгоҳи махсус дорад, чунки тақвияти иқтисоди зеҳнӣ ва истифодаи мақсадноки он, сарчашмаи бозғирмои рушди устувори иқтисодию иҷтимоӣ ба ҳисоб меравад.

Соҳаи ихтироъкорӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ яке аз соҳаҳои зудрушдбанди иқтисодиёт ба ҳисоб рафта, кишварҳои ҷаҳон сармояи зеҳнӣро ҳамчун захираи асосии стратегӣ эътироф кардаанд ва барои рушди фароғири ин соҳа, ки омилҳои асосии таъминкунандаи рақобатпазирии иқтисодиёт дар шароити рушди босуръати технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, номуайяниҳо дар муносибатҳои ҷаҳонӣ, маҳдудиятҳо ва зиддиятҳои тичоратӣ сиёсӣ ба шумор меравад, талош варзида истодаанд.

Яъне, дар шароити имрӯза, ки низоми тичоратӣ байни давлатҳо шиддат гирифта, дар пайи он маҳдудкунӣ содироту воридоти молу маҳсулот, инчунин техникаю технологияҳо амалӣ шуда истодааст, ки таъсири худро ба рушди иқтисодию иҷтимоии кишварҳо дар умум мерасонад. Дар ин раванд масъалаи рушди ихтироъкорӣ тавлиду истеҳсоли молу маҳсулот ва техникаю технологияи муҳими муосир бо назардошти имконияту захираҳои табиӣ зеҳнии миллии хело муҳим мебошад.

Иқтидори асосии илмию техникӣ ва иқтисодии кишварҳои пешрафтаи дунё дар шароити муосир аз ҳисоби дороиҳои ғайримоддӣ мебошад, ки меҳвари онҳо таъминоти барномавӣ, брендҳо ва ихтироот ташкил медиҳад.

Тибқи тадқиқотҳои ширкати Brand Finance, ки таҷрибаи 25 сола дорад дар ин самт, арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар ҷаҳон соли 2024-ум 79,4 триллион долларро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда нисбати соли 2023-юм 28 Ҷоиз зиёд мебошад. Дар соли 2023 арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар ҷаҳон ба 61,9 триллион доллари баробар буд [2].

Ҷадвали 1. Тамоюли афзоиши арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар ҷаҳон барои солҳои 2022-2024 (бо доллари ИМА)

Нишондиҳанда	2022	2023	2024	Афзоиш соли 2024 нисбати соли 2022 бо Ҷоиз
Арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар ҷаҳон (триллион доллар)	57,3	61,9	79,4	38,5

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси маълумоти ширкати таҳқиқотии Brand Finance таҳия гардидааст.

Аз нишондиҳандаи ҷадвали 1 бармеояд, ки арзиши дороиҳои ғайримоддӣ дар ҷаҳон бо суръати баланд афзоиш ёфта истодааст, яъне арзиши ҷунин дороиҳо аз 57,3 триллиони соли 2022 то 79,4 триллион дар соли 2024 расидааст ё 38,5 Ҷоиз зиёд гардидааст.

Тибқи маълумоти ширкати таҳқиқотии Allied Market Research бозори ҷаҳонии идоракунии моликияти зеҳнӣ дар соли 2022 8,6 млрд. Доллари ИМА-ро ташкил дода, ин нишондиҳанда тибқи дурнамо то соли 2032 -юм ба 37,7 млрд баробар мегардад [1].

Ширкатҳои бузурге, ки дороиҳои ғайримоддӣ аз ҳама бештар доранд инҳо мебошанд: Apple , Amazon , Aramco , Microsoft , Alphabet, Facebook , Alibaba , Tencent , Tesla и VISA . Тибқи маълумоти ӯмории Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ барои бақайдгирии ихтирооту брендҳо, инчунин таъминоти барномавӣ аз ҳама бештар аз ҳамин ширкатҳо дархост ворид мегардад.

Ҷадвали 2. 10 ғонаи кишварҳои пешсаф дар самти дороиҳои ғайримоддӣ

№	Кишварҳо	Ҷоизи истифодаи дориҳои ғайримоддӣ аз ҷониби 15 ширкати асосӣ	Ширкати, ки дороиҳои ғайримоддӣ аз ҳама бештар дорад
1.	ИМА	90	Apple Inc.
2.	Ирландия	88	Аксенчер плс
3.	Дания	87	Ново Нордиск
4.	Нидерландия	86	ASML Холдинг NV
5.	Британияи Кабир	84	АстраЗенека ПЛС
6.	Франсия	82	LVMH Moët Hennessy
7.	Швейтсия	82	Nestle SA
8.	Индия	81	Reliance Industries Ltd.
9.	Шветсия	78	Atlas Copco AB
10.	Исроил	77	Teva Pharmaceutical Industries Ltd.

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси маълумоти Созмони умумиҷаҳонии моликияти зеҳнӣ.

Дар ҷадвали 2 танҳо 10 кишвари пешсаф дар самти истифодаи дороиҳои ғайримоддӣ нишон дода шудааст, ки аз рӯи нишондиҳандаҳои иқтисодӣ низ ин кишварҳо кишварҳои рушдёфта ба ҳисоб мераванд. Тибқи ҳамин таҳқиқот Олмон дар зиннаи 12 бо ширкати SAP SE, Корея дар зиннаи 15 бо ширкати Samsung Electronics Co., Ltd., Таиланд дар зиннаи 20 бо ширкати Дельта Электроникс РСЛ ва Ҷопон дар зиннаи 24 бо ширкати Хитаҷи Лтд қарор доранд.

Бояд қайд намуд, ки ба дороиҳои ғайримоддӣ инҳо дохил мешаванд: ҳуқуқ ба объектҳои моликияти зеҳнӣ, бахусус тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ, ихтироот, намунаҳои саноатӣ, ҳуқуқи муаллифият, таъмини барномаҳои компютерӣ ва ғайраҳо

Тибқи маълумоти охири Созмони Умумиҷаҳонии Моликияти Зехнӣ (СУМЗ) дар давоми 15 соли охир ҳаҷми сармоягузориҳо ба дороиҳои ғайримоддӣ, ба монанди тамғаи молӣ ва тамғаи хизматрасонӣ, ихтироот, ҳуқуқҳои муаллифӣ ва барномаҳои компютерӣ се маротиба зиёдтар афзоиш ёфтааст, нисбат ба сармоягузориҳо ба дороиҳои моддӣ. Як таҳқиқоти ин созмон нишон додааст, ки дороиҳои ғайримоддӣ дар таъмини рушди инноватсионӣ ва муътадили макроиқтисодии кишварҳо саҳми муҳим дошта, иқтисодиёти кишварҳоеро, ки дар ин самт рушдёфта ба ҳисоб мераванд аз таъсири омилҳои беруна нигоҳ медорад [3].

Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки дар шароити ҳозира истифодабарӣ ва васеъ паҳншавии натиҷаҳои фаъолияти илмӣ-техникӣ ва тадқиқотию ихтироёкорӣ, ки дар намуди объектҳои моликияти зехнӣ ё худ дороиҳои ғайримоддӣ омода шудаанд, ҳамчун омилҳои зарурии рушди иқтисодии кишвар баромад мекунад.

Барои истифодабарӣ ва васеъ паҳншавии натиҷаҳои фаъолияти илмӣ-техникӣ ва тадқиқотӣ, ки дар намуди ихтироот зоҳир мегардад сармоягузорӣ ва шароити техникую технологӣ лозим аст.

Зеро, барои ба гардиши иқтисодӣ ворид намудани ихтироот пеш аз ҳама сармоягузориҳои калон ва мавҷудияти шароити техникую технологияи истеҳсолу татбиқи ихтироот зарур мебошад.

Афзоиши ҳолибияти сармоягузориҳои самти ихтироот барои рушди соҳаи ихтироёкорӣ мусоидат намуда, муҳити нави рақобатро ба вуҷуд меорад, ки дар он ихтироёкдорон барои ба даст овардани ҳуқуқҳои истисноӣ ба ғояҳои наваз ва ихтироот мубориза мебаранд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ патент ба ихтироъ, ки ба ихтироёкор ҳуқуқи истисноиро барои истифода ва тичоратикунонӣ медиҳад заминаи асосии рақобатро ба вуҷуд меорад. Зеро, ҳарчанд ихтироъ наваз татбиқшаванда ва дорои самараи баланди иқтисодию тичоратӣ бошад, ҳамон қадар рақобат барои офаридани ҳалли нави техникӣ зиёд мегардад [6]. Рақобат бар пояи талоши ихтироёкдорон барои гирифтани даромад ё худ манфиати иқтисодӣ аз татбиқ, яъне фурӯши натиҷаи фаъолияти зехнӣ ба вуҷуд меояд.

Самти дигаре, ки ба ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта мусоидат мекунад ин рушди малакаҳои барномасозӣ бо унсурҳои зехнӣ сунъӣ мебошад.

Бо назардошти рушди беамалӣ илму техника ва технологияи кишварҳои ҷаҳон барои амалигардонии низомии рақамии фаъолият дар тамоми соҳаҳо талош варзида, барои осон намудани кори одамон ва самаранок кардани фаъолияти самту соҳаҳо аз технологияҳои зехнӣ сунъӣ васеъ истифода намуда истодаанд. Бояд қайд намуд, ки зехнӣ сунъӣ самараноктарин ихтирооти асри XXI шуморида шуда, он ҷаҳони имрӯзро тағйир дода, усулҳои кор, омӯзиш ва ҳаёти ҳаррӯзаи одамонро боз ҳам муассиртар карда истодааст.

Зехнӣ сунъӣ ин навоарии технологиест, ки ба компютерҳо ва системаҳои имконияти амалӣ кардани вазифаҳоеро медиҳад, ки қаблан танҳо зехнӣ инсонҳо метавонист онҳоро иҷро кунад.

Таъмини рушди фарогири зехнӣ сунъӣ, рақамикунонии иқтисодиёти миллий ва татбиқи технологияҳои инноватсионӣ телекоммуникатсионӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати пешгирифтаи давлат буда, дар як муддати кӯтоҳ бо ташаббус ва дастгирии бевоситаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон заминаҳои инфрасохторӣ, барномавӣ ва ҳуқуқии самтҳои болоқайдгардида ташкилу тақвият ёфтанд.

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки барои муайян намудани самтҳои ояндаи рушди зехнӣ сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи рушди зехнӣ сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 таҳия гардида, аз 30 сентябри соли 2022, №483 қабул гардидааст.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба раванди рақамикунонии иқтисоди миллий ва рушди равандҳои инноватсионии кишвар, бо ибтиқори наватии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон зимни ироаи паёмашон солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон гардид, ки мақсади асосии он рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар, баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ зехнӣ сунъӣ ва истифодаи васеи зехнӣ сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо мебошад [6].

Чунончи Президенти мамлакат хангоми суханронӣ дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмаи умумии СММ санаи 24.09.2024 қайд намуданд “Технологияҳои рақамӣ ва зеҳни сунӣ барои ноил шудан ба Ҳадафҳои рушди устувор заминаи муносиб ба шумор мераванд. Тоҷикистон тавассути қабули стратегия ва дигар санадҳои концептуалӣ ҷиҳати марҳала ба марҳала гузаштан ба низомии рақамикунонӣ тадбирҳои зарурӣ меандешад.

Вобаста ба ин пешниҳод намуданд, ки Маҷмаи Умумӣ дар иҷлоси навбатӣ оид ба нақши зеҳни сунӣ дар фароҳамсозии имкониятҳои нав барои рушди соҳаҳои иқтисодиву иҷтимоӣ ва суръатбахшӣ ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои рушди устувор дар Осиёи Марказӣ қатъномаи махсус қабул намояд” [13].

Дар маҷмӯъ Тоҷикистон дар ояндаи наздик метавонад ба яке аз кишварҳои пешрафта дар самту зеҳни сунӣ, барномасозӣ ва илму ихтироъкорӣ табдил ёбад, зеро дар Тоҷикистон қариб нисфи аҳолиро ҷавонон ташкил медиҳанд, ки ҳамаи онҳо аз ҷиҳати зеҳнӣ ғайрибадаст буда, метавонанд бо зеҳну, илму ихтирооти худ пешрафти кишварро таъмин созанд.

Як самти муҳими дигар, ки дар раванди ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта нақши калидӣ дорад, ин ташаккули низомии муносири иттилоотию коммуникатсионӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади беҳтар намудани раванди идоракунии қору хизматрасониҳои самту соҳаҳои иқтисодию иҷтимоӣ тадбирҳои зарурӣ андешида, трансформатсияи рақамиро яке аз самтҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ муайян намудааст, ки амалисозии он ба рушди соҳаҳои иқтисоди миллӣ, даромади буҷети давлатӣ, шаффофият, содагардонии расмӣ, омода кардани мутахассисони лаёқатноки соҳаҳои гуногун, ҷалби технологияҳои муосир ва дар маҷмӯъ, беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар имкон медиҳад.

Бояд қайд кард, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузариш ба ҳукумати электронӣ ва замина гузоштан ба он, соли 2003 Стратегияи давлатии «Технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро қабул намуд.

Ҷиҳати татбиқ намудани стратегияи мазкур концепсия, барнома ва стратегияи зерин таҳия гардидаанд: Барномаи давлатии рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 2004, № 468), Концепсияи сиёсати давлатии иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2008, № 451) ва Стратегияи ислоҳоти системаи идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон (Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 марти соли 2006, № 1713).

Асоси ғайрибадастии муваффақонаи низомии иттилоотию коммуникатсионӣ ин рушди инфрасохтор ва дастрасӣ ба интернет мебошад. Дар солҳои охир Тоҷикистон дар ин самт беҳтар намудани сифату суръати интернет ва дастрасӣ ба он кӯшишҳои зиёде ба харҷ медиҳад. Тибқи маълумоти Иттиҳоди Байналмилалӣ Телекоммуникатсия, сатҳи дастрасии интернет дар Тоҷикистон тақрибан 35 фоизро ташкил медиҳад. Ин монанди ҷиддӣ барои татбиқи хизматрасониҳои электронӣ, махсусан дар минтақаҳои деҳот ва дурдаст мебошад.

Татбиқи 5G –қадами устувор дар рушди технологияҳо ва бунёди иқтисоди рақамӣ мебошад. Соли 2020 Душанбе яке аз аввалин шаҳрҳои ҷаҳон гардид, ки дар он алоқаи насли панҷум санҷида шуд. Таҷрибаи бадастоварда ба мо барои дар муддати кӯтоҳ амалӣ намудани шабакаи 5G дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ва мавқеи Тоҷикистонро дар арсаи байналмилалӣ технологӣ устувор намудан кумак мерасонад», - мегӯяд директори генералии ширкати «МегаФон Тоҷикистон» [11].

Яъне, оғоз аз соли 2025 дар заминаи амалигардонии дастури супоришҳои Президенти мамлакат ва иҷрои ҳадафу афзалиятҳои стратегӣ Тоҷикистон ба низомии баландсуръати алоқаи интернетии 5G мегузарад, ки ин таъсироти нави технологӣ дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ, пардохтҳои ғайринақдӣ, рушди низомии иттилооту коммуникатсия, зеҳни сунӣ ва ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта ба ҳисоб меравад.

Дар маҷмуъ, оиди ҳамаи он унсурҳое, ки дар ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта нақш мебозанд, афзалиятҳои ин шакли иқтисодиёт ва ҷанбаҳои иқтисодии он, инчунин қорҳои анҷомдодаи Тоҷикистон дар самти ташаккули унсурҳои муҳими ин самт маълумот оварда шуд.

Бори дигар қайд намудан лозим аст, ки иқтисоди ба дониш ва ихтироъкорӣ навоарӣ асосёфта он шакли иқтисодиёт мебошад, ки рушду тараққиёти он аз дониш, иттилоот, навоарӣ, технологияҳои муосир ва малақаҳои инсонӣ зехнӣ вобаста мебошад.

Ҳарчанд иқтисоди ба дониш ва ихтироъкорӣ навоарӣ асосёфта имконияту афзалиятҳои зиёдеро муҳайё месозад ва Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти ташаккули заминаҳои он аллакай дастовардҳо дорад, аммо дар самти ташаккули ҷунин нави иқтисод ҳоло ҳам як зумра мушкилотҳо мавҷуд мебошанд, ки марҳила ба марҳила ҳаллу фасли онҳо ба комилан ташаккул додани он мусоидат менамояд (Расми 3).

Расми 3. Мушкилотҳои асосии иқтисоди ба дониш ва ихтироъкориву навоарӣ асосёфта

Нерӯи инсонӣ ва рушди нокифояи ихтироъкорӣ (яъне норасоии мутахассисони донишманд, кадрҳои соҳибхтисос, муҳаққиқон, ихтироъкорон ва омӯзгорони босифат) метавонад ба рушди иқтисоди ба дониш ва ихтироъкорӣ навоарӣ асосёфта таъсири манфӣ расонад. Камбудии болозикр ба паст шудани навоарӣ (инноватсия) ва ихтироъкорӣ, инчунин, сатҳи пасти таҳқиқот ва рушди илму дар амал татбиқ гардидани натиҷаҳои фаъолияти зехнӣ замина мегузарад.

Бояд ҳаминро қайд намуд, ки камбудии захираҳои инсонӣ зехнӣ ва дар ин замина дар сатҳи далхдор рушд накардани фаъолияти ихтироъкорӣ, инчунин ба таври дахлдор татбиқ нагардидани натиҷаҳои илмӣ ихтироъкорӣ яке аз бузургтарин монеаҳо дар роҳи ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироъкорӣ навоарӣ асосёфта мебошад. Масъалаи ба таври зарурӣ ташаккул наёфтани инфрасохтори иттилоотӣ коммуникатсионӣ ва технологияи лабораторӣ, инчунин маблағгузори венчурӣ низ яке аз монеаҳои асосӣ ба ҳисоб меравад.

Дар баробари ин дигар масъалаҳое, ки дар расми 3 оварда шудаанд ба ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта таъсир мерасонанд.

Барои ин, бояд дар самти ҷалби сармоягузори калон ба соҳаи маориф ва илму ихтироёкорӣ, фароҳам овардани муҳити мусоиди технологию лабораторӣ барои олимону мутахассисон, ташвиқи соҳаи ихтироёкорӣ ва баланд намудани фарҳанги зеҳнӣю технологӣ, чораандешӣ карда шавад.

Аз нигоҳи мо ҷиҳати ҳалли масъалаҳои ҷойдошта дар самти ташаккули иқтисоди ба дониш ва ихтироёкорию навовари асосёфта, ки дар боло қайд гардидаанд амалигардони чораҳои мушаххас муҳим мебошад.

Ҷадвали 1. Чораҳои мушаххас ҷиҳати рушди иқтисоди ба дониш ва ихтироёкорию навоарӣ асосёфта

№	Номгӯи чораҳои мушаххас	Моҳияти иқтисодии онҳо
1	Беҳтар намудани муҳити сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя ба соҳаи маориф ва илму ихтироёкорӣ	- Дар ҳама зинаҳои таҳсилот ҷорӣ намудан таълими асосҳои моликияти зеҳнӣ (аз мактаб то донишгоҳ). - Таҳияи барномаҳои таълимии мутобик ба талаботи шароити имрӯза. - Дастгирии ҳамаҷонибаи омӯзгорону олимони ва ихтироёкор, инчунин таъмини намудан бо таҷҳизоти муосири лабораторию технологӣ.
2	Пешбурди илм ва тадқиқотҳои амалии ихтироёвар	- Дар заминаи марказҳои илмӣ-тадқиқотии мавҷуда, таъсис додани лабораторияҳои замонавӣ ва паркҳои инноватсионӣ. - Дастгирии молиявии лоиҳаҳои илмӣ тадқиқотии ихтироёвар, ки имкони татбиқ дорад. - Ҳавасманд намудани наврасону ҷавонон ба фаъолияти эҷодӣю зеҳнӣ.
3	Ташаккули муҳити мусоиди инноватсионӣ ва стартапҳо	- Роҳандозии инкубаторҳо ва акселераторҳои стартапҳо. - Содда кардани раванди таъмини ҳифзи ҳуқуқӣ натиҷаи фаъолияти зеҳнӣ, бахусус ихтироёкорию навоарӣ. - Пешниҳоди қарзҳои имтиёзнок ва грантҳо барои навоарон ва соҳибкорони ҷавон, ки дар заминаи инноватсия фаъолияти мебаранд.
4	Тақвияти ҳамгироии илм, ихтироъ ва саноат	- Фаъол сохтани модели сегонаи ҳамгироии илму ихтироъ + бизнес + давлат. - Ташкили таҷрибаомӯзии донишҷӯёни равияи илмҳои техникаю дақиқ дар корхонаҳои истеҳсоли. - Татбиқи ихтироотҳои миллий дар корхонаҳои истеҳсоли бо роҳи фармоишҳои давлатӣ. - Ташкили барномаҳо ва чорабиниҳои муштарак миёни ихтироёкорон, барномасозону технологҳо ва ширкатҳои истеҳсолию хизматрасонӣ барои ҳалли мушкилоти воқеии иқтисодӣ.
5	Рақамикунонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ	- Рақамисозии ҳуччатгузорӣ, хизматрасониҳои давлатӣ, ва бахши хусусӣ. - Баланд бардоштани саводнокии рақамии аҳоли. - Ташкили зерсохтори рақамӣ: интернетӣ босуръат, хостингҳои миллий, марказҳои додаҳо.
6	Таҳкими моликияти зеҳнӣ ва ҳифзи ҳуқуқи муаллиф	- Қонунгузорию мукамал барои ҳимояи ихтироот, нармафзор, тамғаҳо ва дигар натиҷаҳои зеҳнӣ. - Ташаккули замина барои тичоратикунони натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ. - Ҷазоҳои возеҳ ва муассир барои вайрон кардани ҳуқуқи муаллиф.
7	Тайёр кардани кадрҳои рақобатпазир	- Бозомӯзӣ ва тақмили ихтисоси доимии мутахассисони соҳаи соҳаи моликияти зеҳнӣ. - Рушди соҳаҳои муҳими замонавӣ: ИТ, биотехнология, муҳандисӣ, зеҳни сунъӣ. - Тақвияти барномаҳои ҳамкорӣ бо кишварҳои муваффақ дар самти ташаккули иқтисоди инноватсионӣ.

8	Ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва тичорати зеҳнӣ	- ӯ пешниҳоди сабукиҳои андозӣ ба соҳибкдороне, ки ихтирооти ватаниро дар истеҳсолоташ қорӣ менамояд. - ӯ қалби сармояи хусусӣ ба соҳаҳои илму ихтироқкорӣ ва технологияи нав (соҳибқорӣи венчурӣ). - ӯ барномаҳои ҳавасмандгардонӣ барои содироти маҳсулоти зеҳнӣ.
9	Баланд бардоштани фарҳанги истифодаи дониш ва иттилоот	- ӯ баргузориҳои симпозиумҳо, озмунҳо, конференсҳо ва фестивалҳои илмӣ. - ӯ наشري маҷаллаҳо ва платформаҳои иттилоотӣи миллий дар соҳаҳои илм ва технология. - ӯ рекламаи фарҳанги таҳсил, навоарӣ ва андешаҳои зеҳнӣ дар шабақаҳои иҷтимоӣ.
10	Пайвастшавӣ ба шабақаҳои байналмилалӣи илм ва таҳқиқот	- ӯ ҳамкорӣ бо марказҳои таҳқиқотӣи қаҳонӣ ва созмонҳои байналмилалӣ. - ӯ қалб қардани олимони қорӣӣ ва дастгирӣ ба рушди илм дар доҳили кишвар. - ӯ дастгирӣ барои иштирок дар лоиҳаҳои байналмилалӣ ва фонди таҳқиқотӣ.
11	Рушди фарҳанги китобқонӣ ва дастрасӣи озод ба дониш	- ӯ тақдиди китобқонаҳо ва тақдиди онҳо ба марказҳои дониш ва инноватсия. - ӯ дастрасӣи китобҳо, мақолаҳо ва таҳқиқоти илмӣ дар шакли рақамӣ. - ӯ дастрасӣи ройгон ба маълумоти илмӣ ва маърифатӣ тавассути интернет.
12	Рушди иқтисоди сабз ва устувор	- ӯ таваҷҷӯҳ ба инноватсия дар соҳаҳои барқароршавандаи энергия, кишоварзӣи зеҳнӣ ва ҳифзи муҳит. - ӯ ҳавасмандсозӣи навоарӣҳои экологӣ ва технологияи “сабз”. - ӯ таҳқиқот оид ба тағйирёбии иқлим, сарфаи захираҳо ва иқтисоди сабз.
13	Баланд бардоштани нақши занон дар илм ва инноватсия	- ӯ барномаҳои маҳсуси дастгирӣ барои духтарон ва занон дар соҳаҳои илм, ихтироқкорӣ, технология, муҳандисӣ, математика. - ӯ омӯзиши занони деҳот дар самти истифодаи технология. - ӯ пешбурди баробарӣи имқониятҳо дар рушди зеҳнӣ.
14	Татбиқи моделҳои қаҳонӣи муваффақ	- ӯ омӯзиши тақрибаи кишварҳои пешрафта (Қореяи Қанубӣ, Сингапур, Финландия ва ғайра). - ӯ мутобиқсозӣи моделҳои муваффақ ба муҳити маҳаллӣ. - ӯ ҳамқорӣи стратегӣ бо созмонҳои байналмилалӣ (ЮНЕСКО, Бонки Қаҳонӣ, UNDP).

Дар мавриди ба инобат гирифтани амалигардонии қораҳои мушаххас қихати рушди иқтисоди ба дониш ва ихтироққорӣи навоарӣ асосёфта, ки дар қадвали 1 пешниҳод гардидаанд, метавон дар ташаққули қунин шакли иқтисодиёт замина гузошт.

Хулоса. Қумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди унсурҳои муҳиме, ки ба ташаққули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта мусоидати бевосита меқунанд, дастовардҳои назаррас дорад. Яъне, имрӯзҳо бо шарофати таҳти сарпарастӣи бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий- Пешвои миллат, Президенти Қумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон баргузор гардидани озмуни қумҳуриявӣи “Илм – қурӯғи маърифат” тафакқур ва қобилиятҳои зеҳнии насли навраи ва қавони кишвар хело баланд шуда истодааст.

Дар ин замина фаъолияти ихтироқкорӣ тақвият ёфта, рушди босуръати малақаҳои барномасозӣ бо унсурҳои зеҳни сунъӣ мушоҳида шуда истодааст, ки ҳамаи ин бо мавқудияти низоми муосири иттилоотӣи коммуникатсионӣи имқонпазир гардида истодааст.

Қадами ниҳой ва муҳими дигаре, ки Тоҷикистон дар самти ташаққули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта гузошта истодааст, ин тичоратикунонии натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ мебошад. Яъне, бояд муҳите фароҳам оварда шавад, ки дар он дастовардҳои илму ихтироот, барномаҳои компютерию зеҳни сунъӣ ва дигар дороиҳои ғайримоддӣи таатбиқ шаванд ё худ истеҳсолу хариду қурӯш ва содирот шуда, ба манбаи асосӣи рушди иқтисодиёт таатдил гарданд.

Ба ҳамин восита унсурҳои болоқайдгардида ба ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Allied Market Research// бозори ҷаҳонии идоракунии моликияти зеҳнӣ ([Chttps://www.alliedmarketresearch.com/intellectual-property-management-market](https://www.alliedmarketresearch.com/intellectual-property-management-market))
2. Brand Finance// Value of global intangible assets reaches all-time \$79.4 trillion high (brandirectory.com/reports/global-intangible-finance-tracker-gift/2024).
3. WIPO// The Value of Intangible Assets of Corporations Worldwide Rebounds to All-Time High of USD 80 Trillion in 2024 (<https://www.wipo.int/en/web/global-innovation-index/w/blogs/2025/the-value-of-intangible-assets-of-corporations>).
4. www.khovar.tj Шабакҳои 5G: ояндаи рақамӣ оғоз меёбад! <https://khovar.tj/2025/04/shabaka-oi-5g-oyandai-ra-am-o-oz-meyobad>
5. Абдикеев Н. М.// Экономика, основанная на знаниях и инновационное развитие/ Вестник финансового университета №5'2014. Г. Москва.
6. Вализода Ш.Ш// Роҳҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти ихтироъкорӣ дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (тадбирҳои андешидашуда ва афзалиятҳои минбаъда)// Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ. Душанбе – 2024. №8 – С. 104-113. ISSN 2413-5151.
7. Даррелл М. Уэст// Технологии и инновационная экономика/ 19 октября 2011г.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» аз 28 декабри 2024, ш. Душанбе.
9. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 аз 1 декабри соли 2016, №636
10. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо аҳли илм ва маорифи кишвар (соли 2024);
11. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Мубоҳисаҳои 79-уми умумии Маҷмаи умумии СММ санаи 24.09.2024.
12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Шӯрои илм, маориф ва инноватсия санаи 15 апрели соли 2021;
13. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон намудани солҳои 2025-2030 // ш. Душанбе 8 январӣ соли 2025, №911.

УДК 338.242

Ғаниев С. А., Суфиев Д. Ҷ

БАЛАНД БАРДОШТАНИ САМАРАИ РАВАНДҲОИ ТИҶОРАТИИ СУБЪЕКТҲОИ ХОҶАГИДОРӢ ДАР БАХШИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР АСОСИ КОНСЕПСИЯИ ШАШ СИГМА

Омили муҳими таъмини рақобатпазирӣ ва рушди устувори субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ баланд бардоштани самаранокии равандҳои асосии бизнес мебошад. Бо вучуди ин, аксарияти мафҳумҳо, усулҳо ва методологияҳо, ки дар идоракунии пешниҳод карда мешаванд, ба баланд бардоштани самаранокии равандҳои бизнес дар ширкатҳои истеҳсолӣ ва воҳидҳои сохтории онҳо нигаронида шудаанд. Аз ҷумла, яке аз методологияи ояндадортарин ва ноҳада гирифташуда нисбат ба субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ концепсияи шаш сигма мебошад. Дар мақола хусусиятҳои татбиқи ин мафҳум дар фаъолияти субъектҳои

соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ нишон дода шуда, инчунин алгоритми ҷорӣ намудани концепсияи шаш сигма дар соҳаи хизматрасонӣ оварда шудааст.

Калидвожаҳо: концепсияи шаш сигма, равандҳои бизнес, нишондиҳандаҳои асосии фаъолият, субъектҳои соҳибкорӣ дар соҳаи хизматрасонӣ.

Ганиев С. А. Суфиев Д. Дж.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВОВАНИЯ В СФЕРЕ УСЛУГ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ ШЕСТИ СИГМ

Важным фактором обеспечения конкурентоспособности и устойчивого роста хозяйствующих субъектов сферы услуг является повышение эффективности выполнения основных бизнес-процессов. Однако большинство концепций, методов и методологий, которые предлагаются в менеджменте направлены на повышение эффективности выполнения бизнес-процессов в производственных компаниях и их структурных подразделениях. В частности, одной из наиболее перспективной и недооцененной методологией в отношении хозяйствующих субъектов сферы услуг является концепция шести сигм. В статье выделены особенности применения данной концепции в деятельности хозяйствующих субъектов сферы услуг, а также представлены алгоритм внедрения концепции шести сигм в сфере услуг.

Ключевые слова: концепция шести сигм, бизнес-процессы, ключевые показатели эффективности, хозяйствующие субъекты сферы услуг.

Ghaniev S. A. Sufiev D. J.

IMPROVING THE EFFICIENCY OF BUSINESS PROCESSES OF BUSINESS ENTITIES IN THE SPHERE OF SERVICES BASED ON THE CONCEPT OF SIX SIGMA

An important factor in ensuring the competitiveness and sustainable growth of business entities in the service sector is improving the efficiency of the main business processes. However, most of the concepts, methods and methodologies that are offered in management are aimed at improving the efficiency of business processes in manufacturing companies and their structural divisions. In particular, one of the most promising and underestimated methodology in relation to business entities in the service sector is the concept of six sigma. The article highlights the features of the application of this concept in the activities of business entities in the service sector, and also presents an algorithm for implementing the concept of six sigma in the service sector.

Keywords: concept of six sigma, business processes, key performance indicators, business entities in the service sector.

Этимология концепции «шесть сигм» основана на греческом символе «сигма» или « σ », статистическом термине для измерения отклонения процесса от среднего или целевого значения [2]. Концепцию шести сигм освещают практически все экономические журналы. Отдельные вопросы ее применения в деятельности хозяйствующих субъектов обсуждаются на всевозможных специализированных форумах. Тем не менее внедрение концепции шести сигм в деятельность хозяйствующих субъектов сферы услуг не имеет столь широкого представления. Возможно, основной причиной ограниченного внимания к концепции шести сигм со стороны хозяйствующих субъектов сферы услуг является высокая трудоемкость ее внедрения, тогда как хозяйствующие субъекты сферы услуг преимущественно представлены небольшими организациями. К сожалению, в большинстве небольших российских организаций концепция «шесть сигм» пока мало востребована [1].

Другой причиной является то, что многие специалисты ошибочно рассматривают возможность применения концепции шести сигм только к определенному продукту. Соответственно, диверсифицированный характер деятельности хозяйствующих субъектов сферы услуг, широкий ассортимент предлагаемых конечному потребителю товаров и услуг только еще больше усложняет этот алгоритм, что снижает востребованность данной концепции в сфере услуг. Между тем объектами применения концепции шести сигм может быть не только определенный продукт, но и бизнес-процесс. В частности, в отношении хозяйствующих субъектов сферы услуг в качестве объекта применения концепции шести сигм в полной мере могут рассматриваться отдельные бизнес-процессы, точнее те бизнес-процессы, которые напрямую взаимодействуют с клиентом или конечным потребителем.

«Шесть сигм» (англ. «*six sigma*») – это концепция управления, которая основана на проведении статистической оценки фактов и данных процесса, систематическом поиске и разработке мероприятий по повышению уровня выхода продукции, их последующему внедрению и анализу безошибочности процессов [5].

Концепция «шесть сигм» применительно к сфере услуг означает совершенствование бизнес-процессов, позволяющее повысить эффективность функционирования благодаря предельно быстрой оптимизации таких показателей, как удовлетворенность клиента, затраты, качество, скорость процесса [4, с. 28]. Концепция шести сигм делает акцент на осознании возможностей и устранении дефектов с точки зрения потребителя. Отклонения от принятых стандартов и введенных регламентов препятствуют стабильному оказанию высококачественных услуг и требуют решений, основанных на данных. Именно концепция шести сигм располагает комплексным набором инструментов совершенствования качества, а его применение обеспечивает эффективное решение проблем, создает устойчивую организационную инфраструктуру и культуру компании, обеспечивающую стабильность результатов [4, с. 29].

Внедрение концепции шести сигм позволит создать систему непрерывного совершенствования бизнес-процессов хозяйствующего субъекта сферы услуг, что будет способствовать повышению эффективности его функционирования за счет минимизации недостатков в ходе выполнения бизнес-процессов. Основная идея концепции, как известно, заключается именно в устранении недостатков в работе бизнес-процессов, выявленных по результатам мониторинга эффективности их выполнения.

При этом обязательным условием внедрения концепции шести сигм в управлении хозяйствующим субъектом сферы услуг является формирование соответствующей инфраструктуры. Прежде всего, это моделирование бизнес-процессов хозяйствующего субъекта сферы услуг, разработка и внедрение ключевых показателей эффективности (KPI). Кроме этого, требуется подготовленный и обученный персонал, проведение ряда организационно-технических мероприятий, разработка методической базы.

Внедрение концепции шести сигм в сфере услуг представляет собой важный и стратегически значимый процесс совершенствования бизнес-процессов, напрямую связанных с обслуживанием клиентов и конечных покупателей. В отличие от сферы производства, где концепция шести сигм традиционно применяется для устранения дефектов в основных бизнес-процессах, обеспечивающих производство продукции, в сфере услуг акцент должен делаться на улучшении основных бизнес-процессов.

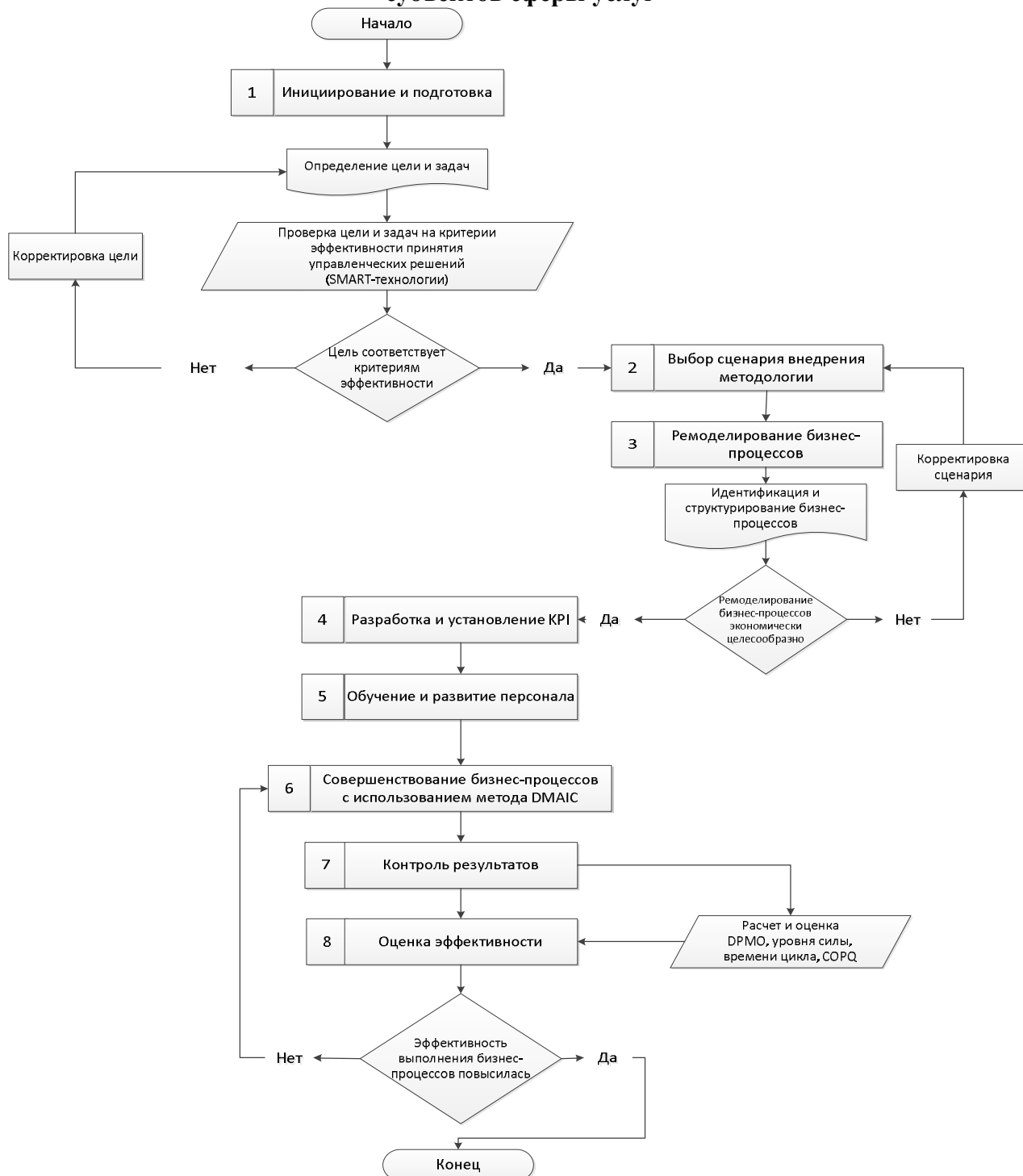
При внедрении концепции шести сигм в деятельность хозяйствующих субъектов сферы услуг необходимо понимать специфику сферы услуг. Сфера услуг отличается высокой степенью взаимодействия с клиентами и конечными потребителями, широким ассортиментом товаров и диверсификацией деятельности, сложными логистическими цепочками и цепочками создания ценности для потребителя.

За качество взаимодействия с покупателями и конечными клиентами дать информацию на основные бизнес-процессы: бизнес-процессы развития базового продукта и бизнес-процессы работы онлайн-сервисов. Совершенствование данных бизнесов предполагает сокращение времени ожидаемых клиентов. Нормализовать эффективности выполнения работ с клиентами в

бизнесе, имеющей связь с логистикой, как для создания товарных запасов, так и для доставки товаров клиентам и конечным покупателям, предполагает проведение оптимизации цепочек поставок, сокращение времени доставки и снижение затрат на транспортировку. Необходимо также совершенствовать процессы, связанные с мерчендайзингом и операционными расходами.

Алгоритм внедрения концепции шести сигм в деятельность хозяйствующих субъектов сферы услуг представлен на рисунке.

Рис. Алгоритм внедрения концепции шести сигм в деятельность хозяйствующих субъектов сферы услуг

Основной метод теории ограничений основан на реализации пяти последовательных шагов, позволяющих сфокусировать усилия на совершенствовании системы [9].

Как видно, процесс внедрения концепции шести сигм в деятельность хозяйствующего субъекта сферы услуг рекомендуется осуществлять поэтапно, согласно выше представленному алгоритму: [13]

Этап 1. Инициирование и подготовка. На данном этапе предстоит определить цели и задачи внедрения концепции шести сигм. В число стратегически важных целей и задач может быть включено повышение ключевых показателей эффективности выполнения бизнес-процессов, напрямую связанных с обслуживанием клиентов и конечных потребителей.

Ключевым показателем результата в этом случае может стать объем реализации продукции, а ключевым показателем затрат – расходы на обслуживание клиентов и конечных покупателей, расходы на оплату труда менеджеров по продажам, расходы по отработке рекламаций и обращений или время на выполнение онлайн-заказа:

$$\text{ЭБП}_{\text{оп}} = \frac{O}{P_{\text{обсл.}}}, \quad (1)$$

где $\text{ЭБП}_{\text{оп}}$ – показатель эффективности выполнения бизнес-процесса «Обслуживание покупателей»;

O – объем реализации, тыс. руб.;

$P_{\text{обсл.}}$ – расходы на обслуживание клиентов или конечных покупателей, тыс. руб.

$$\text{ЭБП}_{\text{дз}} = \frac{O}{V_{\text{выпол.}}}, \quad (2)$$

где $\text{ЭБП}_{\text{дз}}$ – показатель эффективности выполнения бизнес-процесса «Доставка онлайн-заказов»;

$V_{\text{выпол.}}$ – время на выполнение онлайн-заказов, мин.

Этап 2. Обучение и развитие персонала. Важным этапом внедрения концепции шести сигм является обучение персонала основам применения данной концепции. Персонал должен понимать принципы и методы концепции шести сигм, уметь не только применять их в своей работе, но и нести ответственность за полученные результаты. Необходима разработка методической базы, включающей положение о проведении внутреннего аудита персонала.

Этап 3. Выбор бизнес-процессов и постановка целей и задач по их совершенствованию. Наиболее оптимальным решением в отношении хозяйствующих субъектов сферы услуг является внедрение концепции шести сигм с использованием проектного подхода. Следовательно, на данном этапе необходимо осуществить выбор бизнес-процессов на основе анализа текущих проблем и возможностей для их совершенствования.

Этап 4. Совершенствование отобранных бизнес-процессов с использованием метода *DMAIC*. Метод *DMAIC* является ключевым в концепции шести сигм и применяется для непрерывного совершенствования бизнес-процессов. *DMAIC* – это пятиэтапная стратегия улучшения широкого спектра организационных процессов, будь то разработка программного обеспечения, производство или какой-либо другой процесс [2]. Его реализация начинается с выявления недостатков в выполнении бизнес-процессов, далее формулируется цель и задачи, определяются границы проекта и заинтересованные стороны. В зависимости от цели и поставленных задач определяются ключевые показатели эффективности, которые необходимо достичь [3]. Под каждый ключевой показатель эффективности осуществляется сбор данных, отражающих их текущее состояние. Анализ данных позволяет выявить причины возникновения недостатков в становлении бизнес-процесса.

Пятый этап. Будет контролировать результаты бизнес процессов. Этот контролировании конечных результатов бизнес-процессов является основным заключаемым шагом и предполагает осуществление текущего контроля бизнес-процессов за ключевыми показателями эффективности выполнения работ. В частности, это может быть регулярный мониторинг ключевых показателей эффективности.

Ключевые показатели эффективности играют важную роль в концепции шести сигм, позволяя хозяйствующим субъектам сферы услуг оценить эффективность принятых управленческих решений и корректировать действия в целях повышения эффективности выполнения бизнес-процессов.

Одним из основных ключевых показателей эффективности в рамках концепции шести сигм является показатель *DPMO*. *DPMO* измеряет число недостатков, выявленных в работе бизнес-процесса, в расчете на миллион возможностей. Использование данного показателя позволит оценить степень соответствия ключевых показателей выполнения бизнес-процессов установленному целевому уровню. В частности, применительно к хозяйствующим субъектам сферы услуг показатель *DPMO* может быть рассчитан по следующей формуле:

$$DPMO = \frac{H}{OP}, \quad (3)$$

где *DPMO* – ключевой показатель эффективности;

H – число выявленных недостатков в выполнении бизнес-процессов (возвратов и рекламаций со стороны покупателей);

OP – число опрошенных покупателей по вопросам качества обслуживания и клиентской удовлетворенности.

Другим ключевым показателем эффективности в концепции шести сигм является показатель уровня силы. Данный показатель отображает степень соответствия бизнес-процесса стандартам и регламентам. Он измеряется в сигмах (σ) и указывает количество стандартных отклонений между средним значением *KPI* бизнес-процесса и ближайшими пределами допуска. Высокий уровень сигмы указывает на высокую эффективность выполнения бизнес-процесса.

Реинжиниринг бизнес-процессов (BPR – Business Process Reengineering) берет начало в работах М. Хаммера, Дж.Чампи и Т. Давенпорта [6, 7, 8]. Сущность подхода состоит в объединении операций в бизнес-процессы, создающие ценность для конечных потребителей взамен фокусирования на индивидуальной деятельности и функциях.

М. Хаммер и Дж. Чампи определяют реинжиниринг как «фундаментальное переосмысление и радикальное перепроектирование бизнес-процессов компаний для достижения коренных улучшений в основных актуальных показателях их исполнения, таких как: стоимость, качество, обслуживание и скорость» [6, с. 2].

Таким образом, внедрение в деятельность хозяйствующих субъектов сферы услуг концепции шести сигм обеспечит непрерывное совершенствование бизнес-процессов, повысит эффективность их выполнения и в конечном итоге приведет к росту эффективности их функционирования в целом.

- Повышение эффективности бизнес-процессов является ключевым фактором для обеспечения конкурентоспособности и устойчивого роста хозяйствующих субъектов в сфере услуг.

- Большинство существующих концепций и методов управления направлены на производственные компании, тогда как в сфере услуг концепция шести сигм остается недооцененной и недостаточно внедренной.

- Концепция шести сигм предоставляет инструменты для систематического улучшения качества и эффективности бизнес-процессов, что особенно актуально для взаимодействия с клиентами и конечными потребителями.

- Применение концепции шести сигм может быть направлено не только на отдельные продукты, но и на бизнес-процессы, особенно те, которые связаны с клиентским обслуживанием.

- Для успешного внедрения концепции шести сигм в сфере услуг требуется создание соответствующей инфраструктуры, включая моделирование бизнес-процессов и ключевых индикаторов эффективности разрабатывает это концепция (*KPI*).

- Внедрение концепции шести сигм должно осуществляться поэтапно, включая:

- o Подготовка в связи с клиентами и инициирование персоналов.
- o Развитие и обучение работников и персоналов фирмы.
- o Выбор бизнес-процессов для совершенствования.
- o Применение метода DMAIC для улучшения процессов.
- o Контроль результатов и мониторинг ключевых показателей эффективности.

- Важными показателями в рамках концепции шести сигм являются DPMO (число недостатков на миллион возможностей) и этап сигмы, которые могут позволить персоналам фирмы оценивать качества и методику выполнения процессов бизнеса.

ЛИТЕРАТУРА

1. Буянкина Е.В. Концепция «Шесть сигм» как способ повышения конкурентоспособности предприятия / Е.В. Буянкина, О.Г. Гореликова-Китаева // Социально-экономические и гуманитарные науки: сборник избранных статей по материалам Международной научной конференции, Санкт-Петербург, 27 июня 2020 года. – Санкт-Петербург: Частное научно-образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Гуманитарный национальный исследовательский институт «НАЦРАЗВИТИЕ», 2020. – С. 59-62.
2. Варламова Д.В. Применение методологии шесть сигм для улучшения процессов организации на примере нефтедобывающей компании с использованием цикла DMAIC / Д.В. Варламова, М. О. Мажанов // Научный Журнал «Управленческий Учет». – 2021. – № 5. – С. 16-22.
3. Гомонко Э.А. Современные инструменты оценки эффективности выполнения бизнес-процессов хозяйствующих субъектов сферы услуг / Э.А. Гомонко, О.А. Белокопытова, Ш. Ш. Абдухамидова // Вестник Белгородского университета кооперации, экономики и права. – 2024. – № 3(106). – С. 118-128. – DOI 10.21295/2223-5639-2024-3-118-128.
4. Джордж М. Бережливое производство + шесть сигм в сфере услуг. Как скорость бережливого производства и качество шести сигм помогают совершенствованию бизнеса / М. Джордж; пер. с англ. Т. Гутман. – 2-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 464 с.
5. Чекалдин А. М. «Шесть сигм» как метод управления качеством / А. М. Чекалдин // Инновационное развитие. – 2017. – № 8(13). – С. 24-25.
6. Hammer M. Reengineering the Corporation / M. Hammer, J.A. Champy. – London: Nicholas Brealey Publishing. – 259 p.
7. Hammer M. Reengineering Work: don't Automate, Obliterate / M. Hammer // Harvard Business Review. – 1990. – Vol. 68(4). – P. 104–112.
8. Davenport T. H. Process Innovation: reengineering Work Through Information Technology / T. H. Davenport. – Boston: Harvard Business School Press, 1993. – 337 p.
9. Детмер У. Теория ограничений Голдратта / У. Детмер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 444 с.
10. Powell T. C. Total Quality Management as Competitive Advantage: Review and Empirical Study / T. C. Powell // Strategic Management Journal. – 1995. – Vol. 16(1). – P. 15–37.
11. Basu R. Quality Beyond Six Sigma / R. Basu, N.J. Wright. – Oxford: Elsevier Ltd, 2003. – 188 p.
12. Harrington H. J. Business Process Improvement: The Breakthrough Strategy for Total Quality, Productivity and Competitiveness / H. J. Harrington. – New York: Mc Graw-Hill, 1991. – 274 p.
13. Womack J. P. Lean Thinking: banish Waste and Create Wealth in Your Corporation / J. P. Womack, D. T. Jones. – New York: Simon and Shuster, 1996. – 400 p.
14. Povey B. The Development of a Best Practice Business Process Improvement Methodology / B. Povey // Benchmarking for Quality Management and Technology. – 1998. – Vol. 5(1). – P. 27–44.

Давлатзода Д.А., Юсупов У.С.

БАҲОИ САМАРАНОКИИ ФАЪОЛИЯТИ ХАДАМОТИ АУДИТИ ДОХИЛӢ

Дар мақола равишҳои арзёбии самаранокии хадмоти аудити дохилӣ таҳлил шуда, мафҳуми самаранокӣ ошкор карда шудааст. Фарқият ва тавзеҳи чунин категорияҳо ба монанди самара, натиҷа, самаранокӣ ва меъёри самаранокӣ анҷом дода шудааст. Андешаҳои таҳқиқотчиён оид ба нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои самаранокии хадмоти аудити дохилӣ ҷамъбаст карда шудаанд. Шартҳои асосии иқтисодии ҷорӣ намудани хадмоти аудити дохилӣ дар таҷрибаи корхонаҳои ватанӣ муайян гардида, самтҳои фаъолияти хадмоти аудити дохилӣ муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: самаранокӣ, фаъолият, идоракунии, аудит, хадмоти аудити дохилӣ.

Давлатзода Д.А., Юсупов У.С.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СЛУЖБЫ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА

В статье проанализированы подходы к оценке эффективности деятельности службы внутреннего аудита и раскрыто понятие эффективность. Проведено разграничение и разъяснение таких категорий как эффект, результат, эффективность и критерий эффективности. Обобщены взгляды исследователей относительно показателей и критериев эффективности деятельности службы внутреннего аудита. Определены основные экономические предпосылки для внедрения службы внутреннего аудита в практику деятельности отечественных предприятий и определено направление деятельности службы внутреннего аудита.

Ключевые слова: эффективность, деятельность, управление, аудит, службы внутреннего аудита.

Davlatzoda D.A., Yusupov U.S.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF THE INTERNAL AUDIT SERVICE

The article analyzes approaches to assessing the effectiveness of the internal audit service and reveals the concept of efficiency. The distinction and explanation of such categories as effect, result, efficiency and efficiency criterion are made. The views of researchers regarding the indicators and criteria for the effectiveness of the internal audit service are summarized. The main economic prerequisites for the implementation of the internal audit service in the practice of domestic enterprises are determined and the direction of the internal audit service is determined.

Keywords: efficiency, activity, management, audit, internal audit service.

Муқаддима. Дар шароити муосири бозор аудити дохилӣ воситаи муассири баланд бардоштани самаранокии субъектҳои хоҷагидорӣ мегардад. Бо ин мақсадҳо аудиторони дохилӣ аудити ҳисоботи молиявӣ ва дохилӣ (идоравӣ), низоми ҳисобдорӣ ва назоратро мегузaronанд; мақсаднокӣ ва самаранокии амалисозии амалиёти хоҷагиро таъмин арзёбӣ менамоянд; самаранокии иҷрои бизнес-нақшаҳо ва пешгӯиҳоро таҳлил менамоянд; стратегияҳои молиявиро асоснок менамоянд; оид ба масъалаҳои гуногун машваратҳо медиҳанд.

Фаъолияти хадмоти аудити дохилӣ ба он нигаронида шудааст, ки ба ҳайати роҳбарикунандаи корхона ва воҳидҳои сохтории он дар иҷрои босифат ва самаранокии вазифаҳои худ мусоидат намояд.

Баланд бардоштани самараи хар як корхона ба иктисодиёти давлат, ташаккули даромади бюҷети маҳаллӣ, ба дараҷаи некуаҳволии аҳоли таъсири мусбат мерасонад [3, с.13]. Аз ин рӯ, дар айнӣ замон баланд бардоштани самаранокии корхона хеле муҳим аст ва ба ин бояд кори самараноки ҳадамоти аудити дохилӣ мусоидат кунад.

Таҳлили тадқиқоти охирин ва наشريҳо. Масъалаҳои ташкили ҳадамоти аудити дохило дар корхона Низомов С.Ф. [1; 2], Бадалов Х.Х. [3], Рахимов С.Х. [6], Хушвахтзода Қ.Х. [7] ва дигарон таҳқиқ намудаанд.

Қисмҳои ҳалнашудаи мушкилот. Аммо, сарфи назар аз таваҷҷӯҳи ҷиддӣ ба проблемаҳои ташкили аудити дохилӣ, масъалаи арзёбии самаранокии ҳадамоти аудити дохилӣ дар адабиёти иқтисодӣ ба таври кофӣ инъикос наёфтааст, зеро аксари олимони таълими аудити беруна ва ҷи масъалаи ташкили аудити дохило дар корхона бо назардошти ҷанбаи назариявӣ баррасӣ намудаанд [6, с. 124].

Ҳадафи таҳқиқот. Мақсади ин интишорот омӯзиши моҳият ва мундариҷаи арзёбии самаранокии ҳадамоти аудити дохилӣ ва муайян кардани меъёру нишондиҳандаҳо мебошад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Мақсади асосии аудити дохилӣ дарёфти роҳҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ ва воҳидҳои сохтории он мебошад [2, с. 48].

Ташкили ҳадамоти аудити дохилӣ ва таъмини амалии фаъолияти он хароҷоти муайянро талаб мекунад, аз ин рӯ, натиҷанокии ҷунин фаъолият бо ба даст овардани самараи муайян бояд аз хароҷоти он зиёд бошад.

Бояд гуфт, ки ифшои моҳияти мафҳуми «самаранокӣ» тақсим ва равшансозии ҷунин категорияҳоро ба мисли самара, натиҷа, самаранокӣ ва меъёри самаранокӣ тақозо менамояд. Ҳам самара ва ҳам самаранокӣ афзоиш ва рушдро инъикос мекунанд, яъне қобилияти ворид кардани тағйироти прогрессивии миқдорӣ, ки дар нишондиҳандаҳои ҳаҷмӣ инъикос ёфтаанд ва тағироти прогрессивии сифатӣ, ки тағироти миқдориро пурра мекунанд ва одатан бо динамикаи сохтории объекти омӯзиш алоқаманданд.

Гузашта аз ин, қавитарин иртиботи байни ин категорияҳо бо консепсияи рушд вобаста аст. Дар баробари ин, байни категорияҳои «самара» ва «самаранокӣ» фарқиятҳои назаррас мавҷуданд. Самара инъикоси натиҷаи фаъолият, яъне ҳолате мебошад, ки объекти тадқиқот ба он кӯшиш мекунад. Аз ин рӯ, мафҳумҳои «самара» ва «натиҷа»-ро метавон ҳамчун якхела қабул кард ва ҳангоми сохтани модели ҳама гуна системаи идоракунӣ ҳамчун дастур истифода кард. Ин намуди идоракунӣ, ки дар амалии ҷаҳонӣ номи «менечмент аз рӯи натиҷаҳо»-ро гирифтааст, ба афзоиши миқдори нишондиҳандаҳои натиҷашаванда нигаронида шудааст, гарчанде ки он тағйирёбии хусусиятҳои сифатиро дар назар дорад.

Самтҳои ҳадафманди муносибати байни натиҷаҳо ва хароҷот ин кӯшиш ба ҳадди аксар аст. Мақсад аз он иборат аст, ки натиҷа ба як воҳиди хароҷот ба ҳадди аксар расонида шавад. Муносибати баръакс низ имконпазир аст, вақте ки нишондиҳандаи хароҷот бо нишондиҳандаи натиҷа алоқаманд аст. Дар ин ҳолат нишондиҳандаи муқоисавӣ кам карда мешавад. Яъне мафҳуми марказии категорияи «самаранокӣ» меъёри самаранокӣ (нишони муваффақшавӣ) мегардад, ки аз рӯи он моҳияти объекти омӯхташаванда кушода, робитаҳои асосӣ, ҳалкунанда ва роҳҳои тақмили объект муайян карда мешавад. Меъёри самаранокӣ хусусияти асосии фарқкунанда ва ҷанбаи муайянкунандаи дониши моҳияти самаранокӣ мебошад, ки тибқи он баҳодиҳии миқдории сатҳи ин самаранокӣ гузаронида мешавад.

Меъёри дуруст тартиб додашуда бояд моҳияти самаранокиро ҳамчун категорияи иқтисодӣ тавсиф кунад. Меъёри самаранокии системаи иқтисодиро иқтисодии итолиёвӣ Парето пешниҳод кардааст. Парето таъкид мекард, ки “захираҳоро танҳо дар сурати мавҷуд набудани роҳи дигари истифодаи онҳо барои баланд бардоштани некуаҳволии як иштирокчии низомии бозор бидуни бад шудани некуаҳволии дигараш самаранок истифода бурдан мумкин аст”.

Самаранокии ҳадамоти аудити дохилии корхона аз рӯи сатҳи иҷрои мақсад ва вазифаҳои гузошташуда, ки ба ноил шудан ба натиҷаҳои зерин нигаронида шудаанд, муайян карда мешавад: пешгирии қонуншиканӣ ва суистифодаи эҳтимолӣ; миқдор ва сифати вайронкуниҳои

ошкоршуда; кам кардани арзиши аудити беруна ва харочот барои дигар намудҳои кори аудиторӣ [1, с. 284].

Кори хадамоти аудити дохилӣ дар корхонаи сайёҳӣ мувофиқи чадвали кории аз ҷониби роҳбари корхона тасдиқшуда ташкил карда мешавад [1, с. 107].

Омилҳои асосии иқтисодии ҷорӣ намудани хадамоти аудити дохилӣ дар амалияи корхонаҳои сайёҳии ватанӣ инҳо муайян шудаанд:

- 1) бархӯрди манфиатҳо ва ваколатҳои роҳбарон ва моликон;
- 2) ҷаҳонишавии бозорҳои сармоя, пурзӯр шудани рақобат барои сармояи гузошташуда;
- 3) зиёд шудани шумораи хариду фурӯш, муттаҳидшавӣ ва қабули ширкатҳо;
- 4) такмил ва рушди технологияҳои иттилоотӣ ва мутобиксозии татбиқи онҳо дар соҳаи истеҳсолот, фурӯш ва идоракунӣ;
- 5) ошкор кардан ва пешгирӣ кардани ходисаҳои фиребгарӣ ва вайрон кардани қонунгузории дохилии корхона;
- 6) кафолати сифат ва муносибатҳо бо харидорон ва мизочон;
- 7) тартиб додани системаи ҳисоботи идоракунӣ дар корхона;
- 8) пурзӯр намудани функсияи назорат аз рӯи эътимоднокии иттилоот, риояи қонунгузорӣ, ҳифзи дороиҳо, самаранокӣ ва натиҷанокии фаъолияти воҳидҳои алоҳидаи сохторӣ [3, с. 45].

Бояд қайд кард, ки дар ин марҳила на танҳо самаранокии аудитори дохилии инфиродӣ, балки тамоми хадамоти аудити дохилӣ (ХАД) муҳим аст.

Самаранокии хадамоти аудити дохилиро метавон бо истифода аз нишондодҳо ва меъёрҳои муайян арзёбӣ кард. Самаранокии хадамоти аудити дохилӣ ҳар қадар баландтар бошад, ҳамон қадар робитаи функционалии он бо дигар шӯъбаҳо камтар мешавад.

Маҳдуд ва кам кардани муносибатҳо бо хадамоти гуногун ба ҳалли як қатор масъалаҳо таъсири мусбат мерасонад. Вагарна фаъолияти онҳо ба дараҷае вуҷуд меёбад, ки натиҷаи қарорҳои на халли масъалаҳо, балки баён ё сабт кардан аст. Ҳангоми арзёбии самаранокии аудиторони дохилӣ хароҷоти нигоҳдории хадамоти аудити дохилӣ бо таъсири мусбате, ки аз кори он бармеояд, қобили муқоиса нест.

Ҳолатҳои ҳастанд, ки таъсири мусбати танҳо як машварат аз хароҷоти нигоҳдории хадамоти аудити дохилӣ хеле зиёд аст. Фаъолияти хадамоти аудити дохилӣ дар сурати риояи талаботи ташкили он кафолати бозътимоди пешгирии амалҳои беасос ва ғайриқонунии қарорҳои корхона, қабули қарорҳои нодуруст ва бесамари идоракунӣ мебошад [7, с. 131].

Муаллифони гуногун нишондиҳандаҳои фаъолияти хадамоти аудити дохилиро баҳо дода, меёру нишондиҳандаҳоро ба таври гуногун муайян мекунанд. Ҷамъбасти андешаҳои тадқиқотчиён дар чадвали 1 оварда шудааст.

Чадвали 1. Арзёбии самаранокии хадамоти аудити дохилӣ

Нишондодҳои (меъёрҳои) самаранокӣ	Низомов С.Ф.	Хушвахтзода Қ.Х.	Раҳимов С.Х.	Раҳимов Г.М.	Бадалов Х.Х.
Сатҳи идоракунӣ назорати аудиторӣ	+	+	+	+	+
Баҳои натиҷаҳои самаранокии назорати аудиторӣ	+	+	-	+	+
Ислоҳи камбудҳои ошкоршуда	+	+	+	+	+
Тасдиқи амали баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ	+	-	+	-	-

Манбаъ: аз рӯи адабиёти [1; 2;3;5;7] ҷамъбаст карда шудааст.

Хусусиятҳо ва меъёрҳои самаранокиро баррасӣ намуда, метавон қайд кард, ки ҳамаи муаллифони дар боло зикршуда чунин хусусиятҳоро (меъёрҳоро) ба мисли сатҳи идоракунии назорати аудит ва рафъи камбудии ошкоршуда қайд мекунанд.

Зери сатҳи идоракунии назорати аудиторӣ Низомов С.Ф. [2, с. 60] вазъи миқдорӣ ва сифатии кормандон, истифодаи вақти корӣ, мавҷудияти таъминоти мувофиқи методӣ, дараҷаи сарбории аудиторҳоро умуман ва намудҳои алоҳидаи корро мефаҳмад. Муаллифон нишондиҳандаи бартаараф намудани камбудии ошкоршударо қайд намуда, аммо барои он ягон тавсифоте надовдаанд.

Ихтилофот байни олимони вобаста ба дигар нишондиҳандаҳои самаранокӣ ба миён меояд.

Мебояд қайд кард, ки танҳо Бадалов Х.Х. [3] чунин нишондиҳандаро ба мисли муқаррар намудани захираи афзоиши самаранокӣ муайян намуда, чунин нишондиҳандаҳоро ба мисли беҳтар намудани истифодаи вақти кор, такмили тайёрии касбӣ, усулу чораҳои назорат, таъминоти иттилоотӣ ҳуқуқӣ ва ғайраро ҷикдо намудааст.

Раҳимов С.Х. [6] нишондиҳандаи арзёбии натиҷаҳо ва самаранокии назорати аудитиро таъкид намекунад; ғайр аз ин, муҳаккик ба ин нишондиҳанда усулҳо ва тадбирҳои назорати техникӣ, таъминоти иттилоотӣ ҳуқуқӣ, беҳтар намудани истифодаи вақти кор, такмили тайёрии касбӣ ва ғайраро дохил намудааст.

Нишондиҳандаи тасдиқи фаъолияти баҳисобгирӣ ва назорат аз ҷониби Хушвахтзода Қ.Х. [7], Раҳимов С.Х. [6] ва Раҳимов Ғ.М. [5] таҳқиқ гардидаанд. Дигар олимони низ тавсифи онро намедиҳанд, балки танҳо номи онро қайд мекунанд.

Аз ин рӯ, дар асоси маълумоти ҷадвал ба хулосае омадан мумкин аст, ки нишондиҳандаҳои (меъёрҳои) самаранокии ҳадамоти аудити дохилӣ дуруст омӯхта нашудаанд. Дар ин самт натиҷаҳои муайянро Бадалов Х.Х. [3] ба даст овардаанд. Ў меъёрҳо ва хусусиятҳои муайяни самаранокиро муайян кард, аммо на ҳамаи онҳо тавсиф карда шуданд. Аксари муаллифон тавсифи умумии нишондиҳандаҳои фаъолияти ҳадамоти аудити дохилиро пешниҳод мекунанд, вале тавсифоти нишондиҳандаҳоро таъкид намекунанд.

Хулосаҳо. Ҳамин тариқ дар натиҷаи таҳқиқ метавон ба хулосаҳои зерин омад:

1. Дар амалии баҳодиҳии самаранокии аудити дохилӣ ниҳоят мушкул аст, зеро:
 - натиҷаро на ҳамеша миқдоран метавон чен кард;
 - самаранокӣ на танҳо аз ҳуди аудиторон, балки аз бисёр ҷиҳат ба амалҳои минбаъдаи муштариёни супориши аудит вобаста аст;
 - субъективии арзёбии муштариён дар муносибат ба натиҷаҳои бадастомада нақши муҳим дорад.

2. Системаи нишондиҳандаҳо бояд имкон диҳад, ки дараҷаи қаноатмандии муштариёни аудит аз қори анҷомдодаи аудиторҳо баҳо дода шавад.

Ҳар як корхона мустақилона нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои самаранокии ҳадамоти аудити дохилиро муайян мекунанд. Таркиб ва арзишҳои мақсадноки нишондодҳоро роҳбари ҳадамоти аудити дохилӣ бо мувофиқа бо роҳбарият муқаррар мекунанд.

АДАБИЁТ

1. Аудити дохилӣ / С. Ф. Низомов, Қ. Х. Хушвахтзода, А. А. Мирзоалиев [и др.]. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 190 с.
2. Аудит и выражение уверенности / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев, М.В. Калемуллоев, С.Х. Раҳимов. – Душанбе: Мега-принт, 2020. – 364 с.
3. Бадалов, Х. Х. Концепция развития аудита в условиях цифровой экономики: теория и практика / Х. Х. Бадалов, С. Ф. Низомов, А. А. Мирзоалиев. – Душанбе: Графика принт, 2021. – 218 с.
4. Низомов, С. Ф. Развитие институтов регулирования аудита в Республике Таджикистан / С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев // Актуальные вопросы экономической теории: развитие и применение в практике российских преобразований, Уфа, 27–28 мая 2016 года. – Уфа: РИК УГАТУ, 2016. – С. 292-298.

5. Рахимов, Г. М. Некоторые проблемы аудита в Таджикистане и пути их решения / Г. М. Рахимов, Х. Х. Бадалов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/5-2. – С. 106-112.
6. Рахимов, С. Х. Идентификация объектов внутреннего контроля на туристических предприятиях / С. Х. Рахимов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 123-128.
7. Хушвахтзода, Қ. Х. Назорати идоракуни ва аудити дохилӣ дар комплекси баҳисобгирӣ ва таҳлили корхонаҳои кишоварзӣ / Қ. Х. Хушвахтзода, Б. С. Шодиев, Х. Ҳ. Чураева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 3. – С. 130-138.

УДК 338

Давлатов С. М.

ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ СОҲИБКОРИИ РАҚАМӢ ДАР СОҲАИ ХИЗМАТРАСОНӢ

Дар мақола баъзе масъалаҳои назариявӣ ва амалии ташаккул ва рушди соҳибкории рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ таҳқиқ шудааст. Таъкид шудааст, ки истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва дастрасии онҳо аҳамияти муҳим дорад. Пешниҳод шудааст, ки барои рушди соҳибкории рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ бояд салоҳиятҳои рақамӣ ташаккул дода шуда, дар баробари ин барои густариши равандҳои рақамикунони иқтисодиёт тадбирҳои мушаххас андешида шаванд.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ, технологияҳои рақамӣ, соҳаи хизматрасонӣ, соҳибкории рақамӣ, самаранокӣ, тиҷорати маҷозӣ, рушди устувор, рақобатпазирӣ, сифат, дастрасӣ.

Давлатов С. М.

ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ЦИФРОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ УСЛУГ

В статье рассматриваются теоретические и практические вопросы становления и развития цифрового предпринимательства в сфере услуг. Подчеркивается, что широкое использование цифровых технологий имеет большое значение для повышения качества услуг и их доступности. Для развития цифрового предпринимательства в сфере услуг предлагается формировать цифровые компетенции, а также принимать конкретные меры по расширению процессов цифровизации экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, цифровые технологии, сфера услуг, цифровое предпринимательство, эффективность, виртуальный бизнес, устойчивое развитие, конкурентоспособность, качество, доступность.

Davlatov S. M.

FORMATION AND DEVELOPMENT OF DIGITAL ENTREPRENEURSHIP IN THE SPHERE OF SERVICES

The article examines theoretical and practical issues of the formation and development of digital entrepreneurship in the service sector. It is emphasized that the widespread use of digital technologies is of great importance for improving the quality of services and their availability. To develop digital

entrepreneurship in the service sector, it is proposed to form digital competencies, as well as take specific measures to expand the processes of digitalization of the economy.

Keywords: entrepreneurship, digital technologies, service sector, digital entrepreneurship, efficiency, virtual business, sustainable development, competitiveness, quality, availability.

Яке аз хусусиятҳои хоси рушди иқтисодиёти муосир ин истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ мебошад. Вобаста ба ин дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 деабри соли 2024 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки "...рушди соҳибкории рақамӣ аз ҷумлаи самтҳои стратегии густариши иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад" [11]. Дар ин замина асосноккунии назариявӣ ва амалии ташаққул ва инкишофи соҳибкории рақамӣ дар бахшу соҳаҳои алоҳида, аз он ҷумла дар соҳаи хизматрасонӣ аҳамияти хоса дорад.

Таҷрибаи солҳои охир нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ рақамӣ дар заминаи таъсири пандемияи ҷаҳонӣ ба рушди бекорӣ ноил гардида, истифодаи васеи абзорҳои рақамӣ имконият доданд, ки ҷунин нави фаъолияти соҳибкорӣ дар тамоми низомҳои иқтисодӣ ба таври васеъ ҷорӣ карда шавад. Дар амалияи муосир соҳибкорӣ рақамӣ ҳамчун раванди таъсиси фаъолияти нав ва ё таъдил додани тижорати мавҷуда бо истифода аз технологияҳои нави рақамӣ фаҳмида мешавад. Дар таҷрибаи аксар кишварҳои пешрафтаи саноати ҷаҳони муосир соҳибкорӣ рақамӣ ҳамчун унсури муҳимми таъмини рушди иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва омили асосии тақвияти фаъолияти инноватсионӣ шинохта мешавад.

Абдюкова Е.И. дар таҳқиқоти худ мушкilotи асосие, ки соҳибкорон ҳангоми пешбурди бренд дучор меоянд, муайян карда тавсияҳоеро таҳия кардааст, ки метавонанд барои соҳибкоре, ки дар соҳаи хизматрасонӣ дар давраи тағироти рақамӣ фаъолият мекунад муфид бошанд. Дар ин замина муаллиф пешниҳод кардааст, ки "...яке аз афзалиятҳои технологияҳои рақамӣ ин ташаққули фаврии бренди ҳадамоти нав мебошад" [1].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ соҳибкорӣ рақамӣ дар заминаи рушди босуръати технологияҳои рақамӣ аҳамияти муҳим пайдо карда, мувофиқи арзёбии коршиносони миллӣ ва байналмилалӣ рушди иқтисодиёти рақамӣ дорои иқтидори бузург буда, дар рушди муносибатҳои соҳибкорӣ нақши калидӣ дорад. Дар шароити муосир он имконият медиҳад, ки нави нави шуғл пайдо шуда, ба доираи васеи шаҳрвандони имконияти машғул шудан ба фаъолияти соҳибкорӣ пешниҳод карда шавад. Яъне, бо истифода аз технологияҳои рақамӣ доираи васеи шаҳрвандон метавонанд ба фаъолияти асосӣ ва иловагии соҳибкорӣ машғул шуда, барои ташаққули даромади иловагии шахс замина гузоранд.

Яке аз афзалиятҳои асосии соҳибкорӣ рақамӣ ин аст, ки он имконият медиҳад, ки субъекти фаъолияти соҳибкорӣ тижорати худро бо истифода аз интернет ва дигар платформаҳои рақамӣ ташкил ва инкишоф диҳад. Дар шароити муосир, ки тавре, ки таҳлили мо нишон дод ин намуди соҳибкорӣ дар байни ҷавонон бештар паҳн гардида, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки атрофи 75% аҳолии онро ҷавонон ташкил медиҳанд метавонад ба сифати омили асосии таъмини шуғл баромад кунад.

Таҳлил нишон медиҳад, ки солҳои охир шумораи соҳибкорони рақамӣ афзоиш ёфта, онҳо дар ташаққули муносибатҳои нави соҳибкорӣ нақши калидӣ доранд. Дар амалия экосистемаи зарурии соҳибкорӣ рақамӣ дастрасии шаҳрвандонро ба пешбурди тижорат зиёд карда, истифодаи абзорҳои рақамӣ дорои иқтидори калон мебошанд [13]. Зеро дар шароити таҳаввулоти рақамӣ соҳибкорони рақамӣ бо роҳандозии моделҳои нави тижоратии ба истифодаи интернет асосёфта низомҳои бузурги тижоратиро таъсиси додаанд, ки на танҳо дар мамлакати таъсиси фаъолият, балки дар миқёси минтақавӣ ва ҷаҳони қобили истифода мебошанд.

Ба ақидаи Дудин М.Н. ва Омарова З.К. соҳибкорӣ рақамӣ дорои як қатор хусусиятҳои хос мебошад, ки истифодаи платформаҳои рақамӣ, коҳиши хароҷоти созиш, иштирок дар бозорҳои рақамӣ ва ғайра аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Ба таъкиди муаллифони "...соҳибкорӣ рақамӣ бо суръати баланд рушд карда, дар ояндаи наздик ба сифати омили асосии баланд бардоштани самаранокии фаъолияти соҳибкорӣ баромад мекунад" [3].

Дар ҷаҳони муосир моделҳои гуногуни соҳибкорӣ рақамӣ таъсис ва таҷриба карда шудааст, ки аз таҳияи нармафзор то таъсис тичоратҳои бузурги маҷозиро дар бар мегирад. Дар ин самт интернет ва технологияҳои интернетӣ имконияти зиёдро фароҳам оварда, онҳо имконият медиҳанд, ки моделҳои нави соҳибкорӣ рақамӣ дар вақти кутоҳ ташкил ва дар фазои маҷозӣ истифода карда шавад. Солҳои охир зехни сунъӣ дар самт таҳаввулоти инқилобиро ба вуҷуд оварда, истифодаи васеи он имконият медиҳад, ки экосистемаи нави ташаккул ва инкишофи соҳибкорӣ рақамӣ таъсис дода шавад.

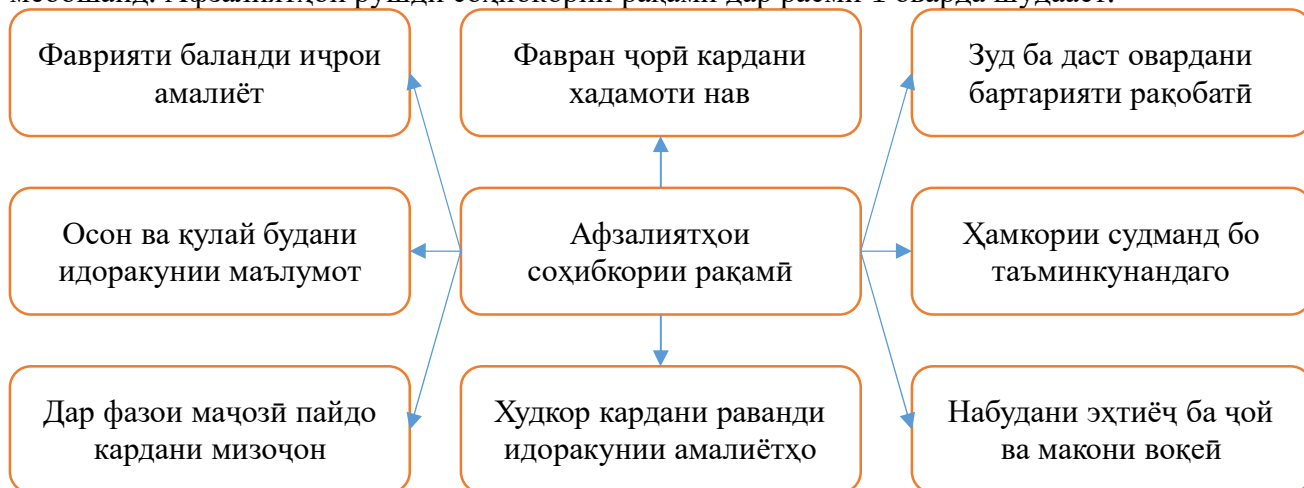
Барои рушди устувори соҳибкорӣ рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пеш аз ҳама зарурати ташаккули нерӯи инсонии нав, аз он ҷумла дар заминаи ташаккули салоҳиятҳои зарурӣ имконпазир аст. Ба андешаи мо ҷиҳати ташаккули салоҳият дар самти малакаҳои касбӣ, аз ҷумла дар самти омӯзиши маркетинги рақамӣ бояд таваҷҷуҳи муҳим зоҳир карда шавад. Дар ин ҷо истифодаи васеи шабакаҳои иҷтимоӣ, почтаи электронӣ ва дигар технологияҳои имконпазир муҳим арзёбӣ карда мешаванд [10].

Самти дигари ташаккул ва инкишофи соҳибкорӣ рақамӣ дар соҳаи хизматрасонӣ ин танзими механизми нави идоракунии захираҳои инсонӣ мебошад [9]. Таҷриба нишон медиҳад, ки истифодаи малака ва донишҳои нерӯи инсонии босифат ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки рушди устувори тичорати рақамиро таъмин намоянд. Дар ин ҷо бояд қайд намоем, ки соҳибкорӣ рақамӣ дар фазои рақамӣ фаъолият карда, мавҷудияти қобилияти эҷодӣ низ дорои аҳамияти муҳиму стратегӣ мебошад.

Ташаккул ва инкишофи соҳибкорӣ рақамӣ ба мавҷудияти муҳити солим ва экосистемаи зарурӣ вобаста мебошад [2]. Ба андешаи мо дар ин самт бояд пеш аз ҳама тафаккури рақамӣ ташаккул ёфта, намуди фаъолият интиҳоб карда шавад. Дар ин самт моделҳои нави тичорати рақамӣ интиҳоб карда шуда, ғояи соҳибкорӣ асоснок ва раванди банақшагирии он оғоз мегардад. Дар самти таъсиси соҳибкорӣ рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон муҳим буда, маҳз дар ҳамин асос тичорати маҷозӣ таъсис дода мешавад.

Дар таъмини рушди устувори тичорати рақамӣ шартӣ асосӣ ин истифодаи абзорҳо ва стратегияҳои маркетинги рақамӣ буда, маҳз тавассути онҳо доираи истеъмолкунадагон васеъ карда шуда, тамоюлҳои наватарин дар ҷаҳони рақамӣ пайгирӣ карда мешавад. Аз ин рӯ, ба андешаи мо бояд барномаи давлатии рушди салоҳиятҳои рақамӣ таҳия ва тасдиқ карда шуда, он барои қишрҳои гуногуни ҷомеа пешбинӣ карда шавад.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо нишон дод, ки шартӣ асосии рушди соҳибкорӣ рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ ин мавҷудияти малакаҳои рақамӣ мебошад. Малакаҳои рақамӣ барои баланд бардоштани сифати кор, ноил шудан ба рақобати воқеӣ ва рушди корхонаҳои хурду миёна мусоидат карда, шартӣ асосии ташаккули низоми шугли пурмахсул дар шароити муосир мебошанд. Афзалиятҳои рушди соҳибкорӣ рақамӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Афзалиятҳои соҳибкорӣ рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ (таҳияи муаллиф)

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо қабул шудани Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [8] марҳилаи нави табдилдиҳии рақамӣ оғоз гардида, айни замон тамоюли мазкур ба сифати ҷузъи муҳими самтҳои стратегияи кишвари мо баробар мекунад. Дар шароити муосир интеграцияи технологияҳои муосир самаранокии фаъолияти соҳибкориро баланд бардошта, рақобатпазирии онҳоро таъмин мекунад. Дар ин шароит бояд субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба муҳитирақамӣ мутобиқ шуда, талаботи афзояндаи муштарӣро ба тавассути хизматрасониҳои рақамӣ саривақт ва босифат қонеъ гардонанд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди соҳибкории рақамӣ ба истифодаи иқтисодии технологияҳои рақамӣ вобаста буда, татбиқи босамари он боиси баланд шудани сифати хизматрасонӣ ва тақмили дастрасӣ ба онҳо мегардад. Вобаста ба ин дар марҳилаи муосири рушд густариши технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ ба сифати ҷузъи муҳими стратегияи рушди муносибатҳои соҳибкорӣ мебошад.

Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши хизматрасонӣ имконият медиҳад ки самаранокии амалиёт баланд бардошта шавад. Яъне, технологияҳои рақамӣ имкон медиҳанд, ки самаранокии бисёр равандро дар асоси истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ баланд бардошта шаванд. Дар инҷо истифодаи зеҳни сунъӣ (AI) ва Интернетӣ ашё (IoT) имсол шуда метавонанд, ки бо истифодаи онҳо хароҷоти амалиётӣ коҳиш дода шуда, суръати иҷрои онҳо тезонида мешавад.

Яке аз хусусиятҳои хоси фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир ин мавҷудияти ҳаҷми калони иттилооти гуногун мебошад. Яъне, дар ҷаҳони муосир маълумот ба яке аз дороиҳои асосии фаъолияти соҳибкорӣ табдил ёфта, зарурати истифодаи воситаҳои муосири ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили миқдори зиёди маълумотро тақозо мекунад. Дар ин самт истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки иттилооти зарурӣ саривақт ҷамъоварӣ ва таҳлил карда шуда, барои марказҳои қабули қарор пешниҳод карда шавад.

Рушди устувори фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши хизматрасонӣ аз мавҷудияти иртиботи қавӣ бо муштарӣ вобаста мебошад. Дар шароити имрӯза таҷриба ва ақсуламалӣ муштарӣро омили асосии муваффақияти фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ин самт имкон медиҳад, ки тавассути пешниҳодҳои фардӣ, хизматрасониҳои зуду қулай ва шинохти интизориҳои муштарӣ сифат ва дастрасӣ ба хизматрасониҳо беҳтар карда шавад. Дар ин самт истифодаи чатботҳо, барномаҳои мобилӣ ва платформаҳои савдои электронӣ нақши калидӣ доранд.

Бартарияти дигари истифодаи технологияҳои рақамӣ дар соҳибкории соҳаи хизматрасонӣ ин баланд бардоштани рақобатпазирии он мебошад [6, 7]. Яъне, соҳибкоре, ки ба технологияҳои рақамӣ сармоягузори мекунад соҳиби бартариятҳои рақобатии устувор мегарданд. Дар баробари ин қарорҳои муосири технологӣ имкон медиҳанд, ки самаранокии ва даромаднокии фаъолияти соҳибкорӣ баланд бардошта шавад. Соҳибкоре, ки ба татбиқи васеи технологияҳои рақамӣ машғул мешаванд ба натиҷаҳои беҳтари фурӯш ноил мегарданд.

Яке аз мушкилоти асосии фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити бозор ин идоракунии хавфҳо мебошад. Истифодаи технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки идоракунии хатарҳо ба сатҳи сифатан нав бароварда шавад. Айни замон низомҳои пешрафтаи амнияти рақамӣ субъекти фаъолияти соҳибкориро аз таҳдидҳои киберӣ муҳофизат карда, таҳлили маълумот бо истифода аз технологияҳои рақамӣ дар ошкор кардани мушкилоти эҳтимоли кӯмак мекунад.

Дар шароити рушди индустриалию инноватсионӣ технологияҳои рақамӣ барои субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ имкониятҳо ва моделҳои нави бизнесро фароҳам месозад. Дар ин замина технологияҳои рақамӣ имконият медиҳад, ки маҳсулот ва хизматҳои инноватсионӣ ҷорӣ карда шуда, барои беҳтар қонеъ кардани талаботи истеъмолкунандагон истифода карда шавад.

Бо тақвияти таҳқиқоти анҷомшуда ва таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ самтҳои асосии зеринро метавон ба сифати тадбирҳои хос дар роҳи рушди соҳибкории рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ муаррифӣ намуд (Расми 2.).

Расми 2. Тадбирҳо дар самти ташаккул ва рушди соҳибкории рақамӣ дар бахши хизматрасонӣ (таҳияи муаллиф)

Ҳамин тавр, рушди соҳибкории рақамӣ яке аз равандҳои калидӣ ба ҳисоб меравад, ки ба рақобатпазирӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар бахши хизматрасонӣ таъсири мусбӣ мерасонад. Бояд қайд намоем, ки рушди соҳибкории рақамӣ на танҳо ба татбиқи технологияҳои муосир асос меёбад, балки ташаккул ва тавсеаи салоҳиятҳои рақамиро тақозо мекунад. Зарурати рушди соҳибкории рақамӣ дар он аст, ки бозори муосир субъектҳои фаъолияти соҳибкориро водор мекунад, ки ба шароити тағйирёбанда зуд вокуниш нишон дода, технологияҳои рақамиро ба таври васеъ татбиқ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Абдюкова, Э. И. Предпринимательство в сфере услуг: продвижение бренда в эпоху цифровых трансформаций / Э. И. Абдюкова // Конкурентоспособность в глобальном мире: экономика, наука, технологии. – 2025. – № 4. – С. 3-6.
2. Восколович, Н. А. Цифровые экосистемы в сфере услуг / Н. А. Восколович // Цифровой контент социального и экосистемного развития экономики : сборник трудов Международной научно-практической конференции, Симферополь, 23 ноября 2021 года. – Симферополь: Общество с ограниченной ответственностью «Издательство Типография «Ариал», 2021. – С. 84-85.
3. Дудин, М. Н. Цифровое предпринимательство в сфере услуг и торговом секторе: сущность, цели, задачи, оценка экономических выгод / М. Н. Дудин, З. К. Омарова // ЦИТИСЭ. – 2019. – № 1(18). – С. 31.
4. Капустенко, И. С. Цифровое предпринимательство в сфере услуг / И. С. Капустенко, К. А. Евсеева // Производственные технологии будущего: от создания к внедрению : Материалы V Международной научно-практической конференции, Комсомольск-на-Амуре, 06–11 декабря 2021 года / Редколлегия: С.И. Сухоруков (отв. ред.), А.С. Гудим, Н.Н. Любушкина. –

- Комсомольск-на-Амуре: Комсомольский-на-Амуре государственный университет, 2022. – С. 424-426.
5. Кодиров, Ф. А. Инновационная инфраструктура - основа развития промышленного предпринимательства / Ф. А. Кодиров // Финансово-экономический вестник. – 2020. – № 4(24). – С. 49-58.
6. Кодиров, Ф. А. Конкурентоспособность промышленных предприятий в контексте перехода к цифровой экономике / Ф. А. Кодиров, Е. Ш. Мирзоева // Финансово-экономический вестник. – 2022. – № 4-2(34). – С. 218-228.
7. Кодиров, Ф. А. Реинжиниринг бизнес-процессов как фактор повышения конкурентоспособности предпринимательской деятельности / Ф. А. Кодиров, С. Фаррухзода, С. М. Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/8. – С. 15-18.
8. Консепсияи иктисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019 № 642.
9. Машокиров, Қ. Н. Асосҳои назариявӣ амалии баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ бо назардошти омилҳои сармояи инсонӣ / Қ. Н. Машокиров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 222-230.
10. Машокиров, Қ. Н. Тичорати электронӣ ва баъзе масъалаҳои рушди он дар шароити рақамикунонӣ / Қ. Н. Машокиров, М. С. Тӯлиев, М. Насруллаева, С. С. Мухторзода // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – №. 4-2(50).
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. <https://www.prezident.tj/event/missives/49225>
12. Султонов, З. С. Цифровая трансформация экономики в условиях инфраструктурного обеспечения предпринимательства / З. С. Султонов, М. М. Мариншоев, С. С. Амонов // Таджикистан и современный мир. – 2021. – № 4(76). – С. 152-160.
13. Шаропов Ф.Р. Ташаккул ва рушди технологияҳои рақамӣ дар савдои чакана / Ф. Р. Шаропов, М. Д. Лутфулов, Қ. М. Кабутов, С. С. Амонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 1(35). – Р. 112-123.

УДК 338.47:339.37.

Давлятова Г. Х

АРЗЁБИИ ҲОЛАТИ МУОСИРИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ НАҚЛИЁТИ ҲАВОИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола моҳият ва хусусиятҳои хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ ва мавқеи он дар маҷмӯи хизматрасониҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаат. Хусусиятҳоро омилҳои асосии рушди хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ, ба мисли навъи зудтарин ва бароҳаттарини низоми нақлиёт, сатҳи нисбатан баланди ҷолибияти хизматрасонии ҳавопаймой ва ғайраҳо тавсиф шуданд. Тамоюли рушди заминаҳои техникӣ технологияҳои комплекси авиатсионии мамлакат ва заминаҳои институционаливу ташкилии рушди соҳаи нақлиёти ҳавоӣ мутобиқ бо стандартҳои ҷаҳонӣ муайян карда шудааст. Таъкид карда шудааст, ки суръати рушди бемайлони алоқаи нақлиёти ҳавоӣ ва васеъшавии ҷуғрофияи парвозҳо зарурати аз нав дида баромадани муносибатҳои ширкатҳои хатсайрҳои ҳавоӣ ба андешидани тадбирҳои доир ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои ҳамлу нақли ҳавоӣ ва самранокии он тақозо менамояд. Ба масъалаҳои мутобиқгарди фаъолияти онҳо робаста ба табодули бозори нақлиёти ҳавоӣ, ки нигарони ширкатҳо ба афзалияти ташкили самараноки ҳамлу нақли ҳавопаймоҳо нисбат ба мунтазамии онҳо афзун мекунад, тавачҷӯх дода шудааст. Роҳҳои ноил гаштан ба нишондиҳандаҳои самараноки нақлиёт ва ба даст овардани натиҷаҳои баланди фаъолияти

иктисодӣ ва дар ин чода ба назар гирифтани чанбаҳои ташкилӣ, истехсоли ва молиявиро иктисодии ҳамлу нақли ҳавоӣ пешниҳод карда шудааст.

Калидвожаҳо: ҳавонавардӣ, хизматрасониҳо, хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ, ширкатҳои ҳавопаймо, самаранокии хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ, ҷанбаи институционалии рушди нақлиёти ҳавоӣ.

Давлятова Г. Х

ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ УСЛУГ ВОЗДУШНОГО ТРАНСПОРТА ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматриваются сущность и особенности услуг воздушного транспорта, а также их место в системе услуг. Охарактеризованы основные особенности и факторы развития услуг воздушного транспорта, такие как наиболее быстрый и комфортный вид транспортной системы, сравнительно высокий уровень привлекательности услуг авиакомпаний и т. д. Определены тенденции развития технико-технологической базы авиационного комплекса страны, институционально-организационные основы развития авиатранспортной отрасли и его соответствии с мировыми стандартами. Подчеркивается, что стремительное развитие воздушного транспорта и расширение географии полетов требуют пересмотра подходов авиакомпаний к принятию мер по повышению качества услуг воздушного транспорта и его эффективности. Уделено внимание вопросам адаптации их деятельности к рыночной модели авиаперевозок, что усиливает стремление компаний приоритетом организации эффективной организации авиаперевозок над их регулярностью. Предложены пути достижения эффективных транспортных показателей и высоких результатов хозяйственной деятельности с учетом организационных, производственных и финансово-экономических аспектов воздушных перевозок.

Ключевые слова: авиация, авиатранспортные услуги, авиакомпании, эффективность авиатранспортных услуг, институциональный аспект развития воздушного транспорта.

Davlyatova G. H.

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF TRANSPORTS AIR SERVICES IN TAJIKISTAN

The article examines the essence and characteristics of air transport services and its place in the totality of services. The main features and factors of the development of air transport services, such as the fastest and most comfortable type of transport system, the relatively high level of attractiveness of airline services, etc., are described. The development trends of the technical and technological base of the country's aviation complex and the institutional and organizational foundations of the development of the air transport sector in accordance with world standards are determined. It is emphasized that the rapid development of air transport and the expansion of the geography of flights require a review of the relationship between airlines and measures to improve the quality of air transport services and their efficiency. Attention is paid to the issues of adapting their activities to the market exchange of air transport, which increases the concern of companies about the priority of the efficient organization of air transport over its regularity. Ways to achieve efficient transport indicators and high results of economic activity are proposed, taking into account the organizational, production, financial and economic aspects of air transport.

Keywords: aviation, aviation services, air transport services, airlines, efficiency of air transport services, institutional aspect of air transport development.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар соҳаҳои нақлиёт "...истифодаи самараноки захираҳои молиявӣ, аз ҷумла аз ҳисоби сарчашмаҳои хориҷии ҷалбшуда, барои сохтмони иншооти нақлиётии нав ва барқарорсозии иншооти мавҷуда, ки на танҳо талаботи дохили ба хизматрасониҳои нақлиётро таъмин мекунанд, балки ба равандҳои ҳамгироии иқтисодии кишвар ба иқтисоди ҷаҳон суръат мебахшанд" [1], яке аз самтҳои махсуси афзалиятнок пешбинӣ карда шудааст.

Дар ин ҷода, бахусус дар самти ба кишвари транзити табдил додани иқтисодии мамлакат нақш ва мавқеи рушди ҳавонавардӣ ҷойгоҳи муҳимро ишғол менамояд. Бинобар он дар ин мақола тасмим гирифтём, ки ба моҳияти ҳавонавардӣ ё авиация, мазмуни хатсайрҳои ҳавоӣ ва хусусиятҳоро омилҳои рушди он, ки дар шароити рушди рақобати бозори хизматрасониҳои ҳавоӣ муҳим мебошад, муқаррарот ворид намоем.

Пеш аз ҳама қайд менамоем, ки мафҳуми ҳавонавардӣ ё авиация – ин "...фаъолиятҳои марбут ба парвози механикӣ ва саноатии ҳавопаймоӣ мебошад. Ин мафҳумро нахустин маротиба нависандаи фаронсавӣ (собиқ афсари баҳрӣ) Габриэл Ла Ланделл соли 1863 ба гардиши илмӣ ворид намудааст" [2].

Ҳавонавардӣ ё авиация илме мебошад, ки ба таҳқиқи назария ва амалияи парвоз дар атмосфера сару кор дорад. Мафҳуми номбурад аслан аз калимаи латинии "avis" пайдо шуда маънои "парранда"-ро дорад ва бо илова шудани пасванди (ation) мафҳуми ҳавонавардиро дар баро кардааст [3].

Ҳамин тариқ, истифодаи ҳавопаймоҳо барои қонунгардонидани талаботи ҷомеа барои мусофиркашӣ ва боркашонӣ хизматрасониҳои ҳавопаймоиро пайдо намуда, ба ташаққули рушди бозори ин навъи хизматрасониҳо шудааст. Пайваста ба ин раванд дар доираи таҳқиқи системаи нақлиёти ҳавоӣ омӯзиши конъюнктураи бозори хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ доираи васеи пажӯҳишро касб намудааст.

Табиати хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ аз мафҳуми умумии хизматрасониҳо бармеояд. Хизматрасониҳо низ маҳсули меҳнати инсонӣ мебошад ва натиҷаҳои нафънок меорад. Аммо, он намудҳои фаъолиятҳо дар бар мегирад, ки маҳсулоти моддӣ ба вучуд намеорад, вале таъғироти сифатиро ба маҳсулоти мавҷуда меорад. Ба ибораи дигар дар натиҷаи фаъолияти меҳнатӣ вобаста ба хизматрасониҳо маҳсулоти дорои шакли ғайримодӣ тавлид мешавад, ки ҷанбаҳои муайяни талаботи ҷамъиятиро қонунгардонад.

Дар мафҳуми хизматрасонӣ мутобиқ ба назарияи иқтисодӣ муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки бо истеъмоли даромад алоқаманд мебошад, ифода меёбад. Яъне, хизматрасониҳо тавассути фаъолияти ҳадафноки меҳнатӣ рӯи кор меояд. Самараи нафънок ва ё фоидаҳои фаъолият, аммо на истеҳсоли маҳсулоти моддӣ, хусусияти хизматрасониро ифода менамояд. Яъне, дар натиҷаи хизматрасониҳо неъматҳои нафънок пешниҳод карда мешаванд, ки шакли ашё, моддӣ надоранд. Фарқиати миёни хизматрасониҳои ғайримодӣ гуногун, маишӣ ва истеҳсолӣ вучуд дорад. Умуман соҳаҳои хизматрасонӣ асоси инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ соҳаҳои иқтисодии миллиро ташкил медиҳанд [9].

Хизматрасониҳо низ дар шароити иқтисоди бозорӣ ба мол табдил меёбанд, ки метавонанд ҳамзамон истеҳсол, интиқол ва истеъмол карда шаванд [5]. Хизматрасонӣ хусусиятҳои ғайримодӣ дошта, аммо ҷудонашаванда аз манбаъ мебошад. Бар хилофи молҳои дорои шакли моддӣ, хизматрасониро дидан ё таҷриба кардан ғайриимкон аст, ки ин сифат хусусияти хизматрасонии ғайримодиро ифода мекунад. Бинобар он барои истеъмолгарон зарур аст, ки барои паст намудани сатҳи номуайяние, ки аз ҷониби хизматҳои хоси ғайримодӣ ба вучуд омадааст, ҷустуҷӯи хизматҳо мувофиқатии моддиеро ҷӯяд, ки ҳади аққал то андозае сифати онҳоро нишон медиҳад. Бархе хусусиятҳои умумии хизматрасониҳо, ки тавсиф намудем ба хизматрасонии хатсайрҳои ҳавоӣ хос мебошанд. Аммо, вобаста ба соҳа хусусиятҳои вижагии он мавҷуд мебошад. Пеш аз ҳама метавон хусусиятҳоро омилҳои зерини рушди хизматрасонии нақлиёти ҳавоиро ҷудо намуд:

- ин навъи нақлиёт дорои сифати зудтарин ва бароҳаттарин дар низоми нақлиёти мусофиркашонӣ мебошад, бахусус ҳангоми парвоз дар масофаи дур мебошад;

- дорой сатҳи баланди қолибияти ин навъи нақлиёт барои мусофирон;
 - истифодаи всеъи шабакаҳои байналмилалӣ ҷиҳати мустақиман бронкунии имкониятҳои хариди ҷиптаҳои оддӣ ва қулайи хизматрасониҳои ҳавопаймӣ барои мусофирон фароҳам меоранд;

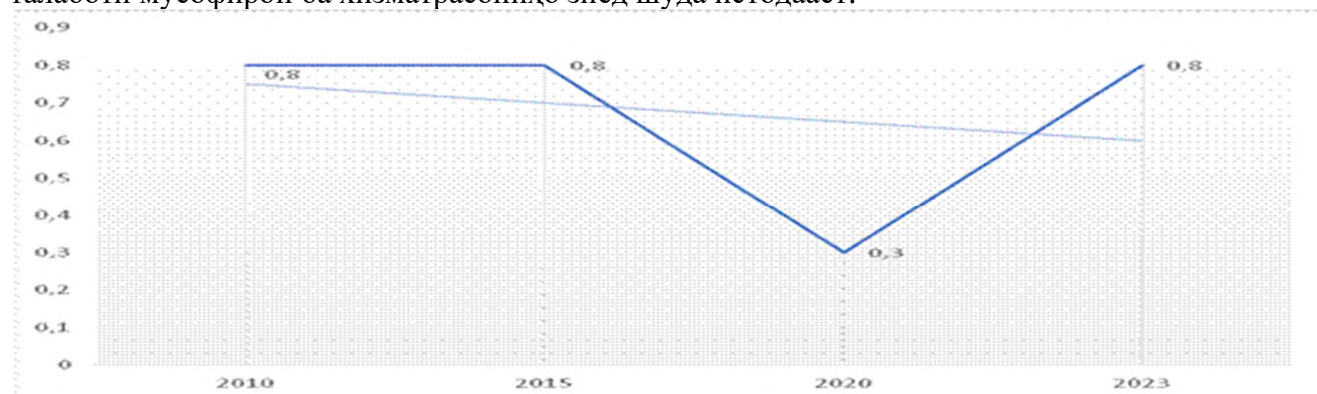
-имконити васеъ намудани шабакаи фурудгоҳҳо, сершумор дар ҳама кишварҳо, ки доираи хизматрасонии ҳавоиро низ васеъ менамояд.

Дар давраи соҳибистикории мамлакат пайваста ба густариши муносибатҳои иқтисодиву тиҷоратии дохиливу берунаи кишварамон заминаҳои техникӣву технологӣҳои комплекси авиатсионӣ мамлакат ба таври динамикӣ рушдкунанда табдил ёфтааст. Заминаҳои институционаливу ташкилии рушди соҳаи нақлиёти ҳавой ташаккул ёфтанд ва айни ҳол мутобиқ ба стандартҳои ҷаҳонӣ дар ҳоли рушд қарор доранд. Айни замон Раёсати авиатсияи граждании Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳои созандарро дар доираи Кодекси нақлиёти ҳавоии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар санадҳои қонунӣ амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин талаботҳои байналмилалӣ ба анҷом расонидааст. Дар асоси талаботҳои Ташкилоти байналмилалӣи авиатсияи гражданий (ИКАО) Раёсати авиатсияи граждании Тоҷикистон маҷмӯи усулу қоидаҳои фаъолияти авиатсияи гражданиро таҳия намудааст. Дар доираи амалӣ гардидани онҳо, ҷиҳати таъмини рақобатпазирии ширкатҳои авиатсионӣ мамлакат тадбирҳои амалӣ низ андешида истодааст. Масаълаи муҳиме, ки имрӯз дар назди ширкатҳои ҳавопаймоии ватанӣ қарор дорад, ин пайдо намудани ҷойгоҳи муҳим дар бозори байналмиллалии хизматрасониҳои авиатсионӣ мебошад. Зеро, беш аз 80 Ҷоизи хизматрасониҳои авиатсиониро барои мизочони дохилӣ, ширкатҳои ҳопаймоҳои хориҷӣ ба иҷро меасонад, ки ин ҳолат таҳдид ба амнияти иқтисодии комплекси нақлиёти ҳавоии мамлакат меорад [7].

Барои таҳлили вазъии воқеии соҳаи нақлиёти ҳавоии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлили он дар даҳ соли охир, ки тамоюли рушди онро ифода мекунад ба мақсад мувофиқ мебошад. Айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи татбиқи Барномаи давлатии ислоҳот ва рушди соҳаи авиатсияи гражданий сурат гирифта истодааст. Дар солҳои охир дар соҳаи авиатсияи гражданий чанд зерсоҳа ва ё ширкатҳои мустақил пайдо шуда фаъолияти худро аз рӯи ҳадафҳои вазифаҳои оиномавии худ роҳандозӣ намудааст.

Аммо, таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар давоми даҳ соли охир ҳиссаи иштироки ширкатҳои миллии нақлиёти ҳавоии мамлакат дар бозори хизматрасониҳои нақлиёти тамоюли пастравиро дорад. Ҳаҷми хизматрасонӣ, ки онҳо дар давраи солҳои 2010-2023 пешкаш намуданд, таназзул ёфтааст. Дар ин давраи таҳлилий, ҳиссаи ширкатҳои миллии ҳавопаймӣ дар хизматрасониҳо хеле паст буда, дар бозори миллии ширкатҳои хориҷӣ фаъолияти худро зиёд намуданд. Доир ба вазъии ноустувори фаъолияти ширкатҳои ҳавопаймоии мамлакат омӯҳи солҳои охир шаҳодат медиҳад.

Масалан чуноне, ки маълумоти (Расми 1) нишон медиҳад дар давраи солҳои 2010-2023 нишондиҳандаҳои мусофиркашонӣ тавассути нақлиёти ҳавой бетаъғир мондааст, ҳол он ки талаботи мусофирон ба хизматрасониҳо зиёд шуда истодааст.

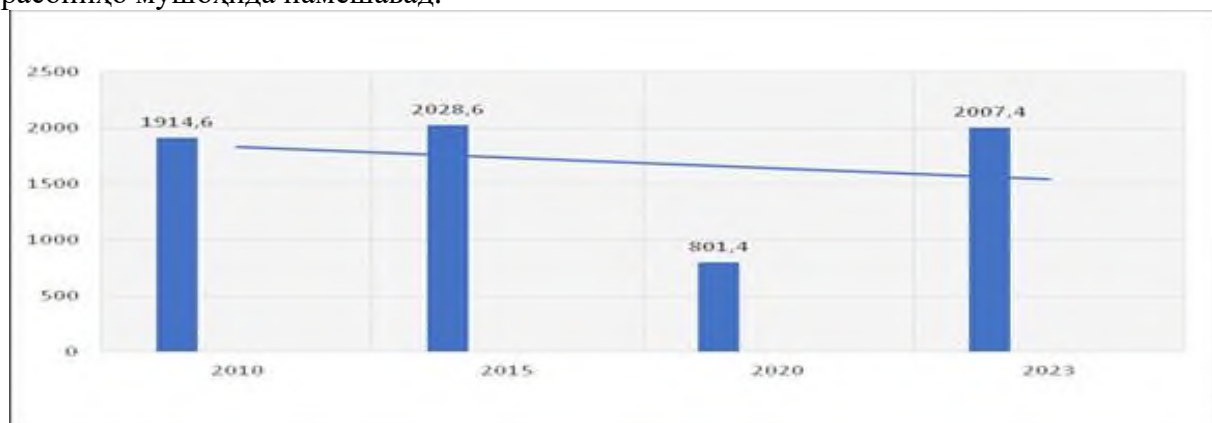

Расми 1. Мусофиркашонӣ тавассути нақлиёти ҳавой, млн. мусофир
Манбаъ: Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с. 303 [8].

Агар соли 2010 тавассути ширкатҳои ҳавоӣ 0,8 млн. нафар мусофир кашонида шуда боршад, пас солҳои 2015 ва 2023 ҳам ин нишондиҳанда бетаъғир мондааст.

Соли 2020 маълум аст, ки вобаста ба эпидимияи фарогири КОВИД-19 бухрони тамоми бозори хизматрасониҳои авиатсионӣ дар ҷаҳон буд. Ҳамин ҳолат нисбати динамикаи гардиши мусофирон тавассути нақлиёти ҳавоӣ, низ мушоҳида мешавад. Агар соли 2010 дар мамлакат ширкатҳои ҳавопаймо 1914,6 млн. мусофир-километрро ба иҷро расонида бошанд, ин нишондиҳанда дар солҳои 2015 ва 2023 дар сатҳи хеле ночиз афзудааст, мувофиқан 2028,6 ва 2007,4 млн. мусофир-километрро ташкил додааст (Расми 2).

Чуноне, ки рақамҳо нишон медиҳанд, дар давраи солҳои 2010-2023 ҷаҳиши назарасе дар хизматрасониҳо мушоҳида намешавад.

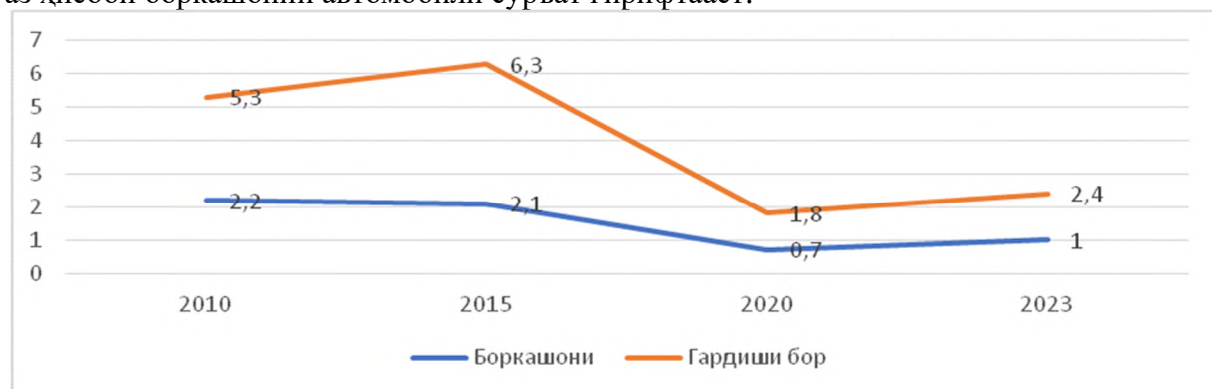

Расми 2. Динамикаи гардиши мусофирон тавассути нақлиёти ҳавоӣ, млн. мусофир-километр

Манбаъ: Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с. 303 [8].

Чуноне, ки дар боло ишора намудем, солҳои охир харчанд инфрасохтор ва сохтори таҷҳизоту техникаи системаи авиатсияи граждании мамлакат сифатан нав шуданд, аммо бинобар сатҳи пасти рақобатпазирии ширкатҳои он дар хизматрасониҳо ҷиҳати боркашонӣ низ тамоюли пастравиро гирифтаанд.

Дар давраи солҳои 2010-2023 дар мамлакат ҳаҷми боркашонӣ тавассути тамоми намуди нақлиётҳои боркашон аз 59,3 то 120,6 млн. тонна ва ё зиёда аз 2 маротиба зиёд шудааст, ки ин асосан аз ҳисоби боркашонии автомобилӣ суръат гирифтааст.

Расми 3. Боркашонӣ (ҳазор тонна) ва гардиши бор (млн. тонна-километр) тавассути нақлиёти ҳавоӣ.

Манбаъ: Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с. 302 [8].

Чуноне, ки аз маълумоти (Расми 3) бармеояд дар давраи солҳои 2010-2023 ҳаҷми боркашонӣ тавассути нақлиёти ҳавоӣ бошад дар ин давра аз 2,2 то 1 млн. тонна ва гардиши бор бошад аз 5,3 то 2,4 млн. тонна кам шудааст. Бинобар ин, дар замони муосир масъалаи баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии хизматрасониҳои ширкатҳои нақлиёти ҳавоии мамлакат мубрамиат пайдо мекунад.

Дар ин соҳа на танҳо техникаи авиатсионӣ, балки методҳо, усулҳо ва моделҳои соҳибкориҳои авиатсионӣ бояд дигаргунии кулӣ карда шавад. Пеш аз ҳама ба сатҳи ҳамкориҳои байнихамдигарии муассисаҳои соҳаи нақлиёти ҳавоӣ низ зарур аст, ки тадбирҳои бозсохторӣ андешида шавад.

Суръати рушди бемайлонаи алоқаи нақлиёти ҳавоӣ ва васеъшавии чуғрофияи парвозҳо зарурати аз нав дида баромадани муносибатҳои ширкатҳои хатсайрҳои ҳавоӣ ба андешидани тадбирҳоро доир ба баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои ҳамлу нақли ҳавоӣ тақозо менамояд. Трансформатсияи бозори нақлиёти ҳавоӣ ширкатҳои нақлиёти ҳавоиро мачбур сохтанд, ки бештар ба афзалияти ташкили самараноки ҳамлу нақли ҳавопаймоҳо таваҷҷуҳ диҳанд. Дар ин шароит мунтазамии кори нақлиёти ҳавоӣ дар мадди дуввум меафтад. Таъсири муносибату механизмҳои бозорӣ барои ширкатҳои ҳавопаймоӣ ангиширо ҷиҳати ноил гаштан ба нишондиҳандаҳои самараноки нақлиёт ва ба даст овардани натиҷаҳои баланди фаъолияти иқтисодӣ дар хатсайрҳои парвоз суръат мебахшад. Бинобар ин дар самти баланд бардоштани самаранокиҳои фаъолияти ширкатҳои ҳавопаймоӣ дар мадди аввал қарор додани ҷанбаҳои ташкилӣ, истеҳсолӣ ва молиявӣ иқтисодии ҳамлу нақли ҳавоӣ муҳим мебошад.

Маҳз таъмини рақобатпазирии ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ дар бозор зимни мусфиркашонӣ ва ё боркашонӣ самаранокиҳои хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоиро муайян менамояд ва мазмуни самаранокиҳои фаъолияти онҳоро ифода ҳам мекунад. Самаранокиҳои ҳамлу нақли ҳавоӣ ва нишондиҳандаи интегралӣ он дар доираи методологияи умумӣ, арзёбӣ карда мешавад. Нишондиҳандаи интегралӣ самаранокиҳои фаъолияти ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ ҷамъбасти натиҷаҳои ҷузъҳоро ифода менамояд.

Дар ин нишондиҳандаи интегралӣ самаранокӣ, нишондиҳандаҳои ҷузъии зерин дохил мешавад:

- сатҳи ноилгардии ҳадафҳо ва вазифаҳои муқараршуда
- тамоюли пастравии ҳаҷми хароҷоти умумӣ;
- кам шудани сатҳи хароҷоти ақал;
- ноил шудан ба сатҳи баланди даромади миёна аз ҳамлу нақли ҳавоӣ;
- комбинатсияи оқилонаи таносуби миёни хароҷот ва даромад аз фаъолияти ҳамлу нақли ҳавоӣ.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем роҳҳои асосии баланд бардоштани самаранокиҳои парвози байналмилалӣ ҳавопаймоӣ инҳоянд: ташкилӣ; истеҳсолӣ; молиявӣ-иқтисодӣ. Ташкили субъектҳои мустақили иқтисодӣ, ки бо сифатҳои нишондиҳандаҳои муайян ва инчунин вазифаҳо, ки онҳоро бо ҳам мепайвандад, дар муносибати ташкилӣ ифода меёбад. Сохторҳои ташкилии ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ вазифаҳои худро дар самтҳои муайяни фаъолият вобаста ба таҳассусшавии онҳо пайваستا бо омӯзиши вазъи муҳити беруна (истеъмолкунандагон, давлат, рақибон, шароити табиӣ ва умуман ҷомеа дохил мешаванд) стейкхолдерон роҳандозӣ менамояд. Фаъолияти пурсамараи сохтори ташкилӣ дороиест, ки қобилияти ҷаҳол намудани гардиши иқтисодии ширкатро таъмин менамояд. Дар муносибати истеҳсолӣ параметрҳои технологӣ, нишондиҳандаҳои техникӣ-иқтисодӣ ва бо самтҳои таҷдиди он ифода меёбад. Маҳз баланд бардоштани сифати техникӣ-технологии хизматрасониҳо дар ниҳояти қор сифати хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоиро муайян менамояд. Бинобар ин, дар тамоми ҷаҳон сатҳи рушди инноватсионии ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ нисбат ба дигар ширкатҳои соҳаҳои иқтисодӣ баланд мебошад.

Муносибатҳои молиявӣ иқтисодӣ, ки дар арзёбии самаранокӣ, истифодаи нишондиҳандаҳои ғолиба ва даромаднокӣ ифода меёбад, барои идоракунии таъмини рушди ширкатҳои ҳавопаймо хеле муҳим мебошад. Дар муносибати молиявӣ иқтисодӣ шиддатнокии истифодаи омилҳои истеҳсолот ифода меёбад. Ҳамин тариқ вобаста ба муносибатҳои дар боло ишорашуда самтҳо ва механизмҳои баланд бардоштани самаранокӣ самтҳои самаранокиҳои хизматрасониҳои ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ асоснок карда мешавад.

Дар самти нерӯ бахшидани пояҳои иқтисодиву молиявии ширкатҳои ҳавопаймо бояд хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ дар бозори ҷаҳонии ҳамлу нақли ҳавоӣ ба меъёрии консепсияи хизматрасонӣ, ки сифатҳои вижагии ҳамлу нақли ҳавоиро дар умум ифода мекунад, бояд мутобиқ дошта бошад. «...Хизматрасонии нақлиёти ҳавоӣ дар соҳаи ҳамлу нақли ҳавоӣ бояд ҳамчун ҳадамоти нақлиётӣ ҳисобида шавад, ки бо усули ҳамлу нақли бор ва ё интиқоли мусофирон тавассути ҳавопаймо муайян карда мешавад» [4].

Дар мавриди пешниҳоди ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ хизматрасонӣ ба мусофирон ба ҷанбаҳои зерини ташкилӣ ва техникӣ диққати ҷиддӣ медиҳанд: беҳатарӣ; ҳадафи сафар; нархи хизматрасониҳо; ҷадвали парвозҳо; давомнокии интиқол; шароити бофараҳи интиқол; сифати хизматрасониҳо ва ғ.

Меъёрҳои асосии дар боло зикршуда самтҳои тарҳи хизматрасониҳои ширкатҳои ҳавопаймоиро, ки барои қонунгардонидани талаботи мусофирон равона шудааст, муайян менамояд. Ҷиҳати баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ тавсифи сохтори он, ки дар ташкили хизматрасониҳо ва қабули қарорҳои идоракунӣ хизмат менамояд, муҳим аст. Маҷмӯи хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ дар навбати аввал ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешаванд:

1. Хизматрасонӣ дар тайёраҳо, ки асосан бо таъмини шароити бароҳати парвоз, хурокаву нӯшокаҳо, ёрии тиббӣ ва ғайраҳо вобаста мебошад;
2. Хизматрасониҳо пеш аз парвоз - брон ва иттилоот ба мусофирон, инчунин хизматрасонӣ ба мусофирон зимни интизори парвоз дар фурудгоҳ; баъд аз парвоз, ки хизматрасониҳоро дар фурудгоҳ пас аз парвоз ба анҷои мерасонанд, инчунин хизматрасонӣ барои мусофирони эҳтимолӣ.

Дар шароити муосир танзими хизматрасониҳои ширкатҳои нақлиёти ҳавоӣ аз рӯи се самти фаъолияти он амалӣ карда мешавад:

- Танзими дохилии кишвар ва ё миллий, ки иҷозатномадиҳии ҳавопаймоҳоро дар хатсайрҳои дохилӣ ва байналмилалӣ роҳандозӣ менамояд;
- Танзими байниҳукуматӣ, ки хатсайрҳои мунтазами ҳавоӣ дар доираи созишномаҳои миёни ҳукуматҳои мамлакатҳои дахлдор асос меёбанд;
- Танзими байналмилалӣ, ки нархи парвозҳои мунтазам (барои аъзоҳои хатсайрҳои ҳавопаймоӣ) мутобиқ ба шартномаҳои байни ширкатҳои ҳавопаймоии иштироккунанда бо миёнаравӣ муқаррар карда мешаванд;
- Ассотсиатсияи байналмилалӣ нақлиёти ҳавоӣ (IATA) ё шахси сеюм.

Хулоса. Дар баланд бардоштани самранокии хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ омилҳои институционалӣ нақши гиреҳи дорад [6]. Ба ин омилҳо дохил мешавад, системаи танзимкунандаҳо, меъериву қоидаҳои хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоии байналмилалӣ, созишномаҳо ва конвенсияҳои ҷаҳонӣ ва миёни кишварҳои дунё (созишномаҳои байналмилалӣ меъёрҳо, қоидаҳо ва муқарраротро дар бораи қоидаҳои парвозҳо ва ташкили нақлиёт) ва ғ.

Албатта ин ниҳодҳо дар қаламрави давлатҳое, ки дар ҷунин созишномаҳо ва конвенсияҳо қабул намудаанд, амал мекунад. Ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии марбут ба авиатсияи байналмилалӣ гражданин инҳоянд:

- Созишномаи Париж дар соли 1919, ки дар он афзалияти соҳибхитиёрии миллии фазои ҳавоӣ дар қаламрави давлат муқаррар карда шудааст;
- Конвенсияи Варшава оид ба муттаҳидсозии қоидаҳои интиқоли байналмилалӣ ҳавоӣ дар соли 1929 бо иловаи протоколи Гаага дар соли 1955 принципҳои масъулияти интиқолдиҳандагон ҳавоӣ мустаҳкам карда шуданд;
- Конвенсияи Гвадалахара аз соли 1961 тартиб ва принципҳои ташкили фаъолияти ширкатҳои ҳавопаймоиро васеъ менамояд;
- Конвенсияи Монреал 1999 – тартиби дузинагии масъулият дар назди истеъмолкунандагон муқаррар карда шуда, сатҳи масъулияти ширкатҳои ҳавопаймоиро баланд мебардорад;
- Конвенсияи Чикаго оид ба авиатсияи байналмилалӣ гражданин аз соли 1944 як қатор принципҳоро муқаррар кардааст, ки тибқи онҳо парвозҳо дар фазои ҷаҳон анҷом дода мешаванд.

Муқарароти ин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии марбут ба нақлиёти ҳавоӣ ширкатҳои нақлиёти ҳавоиро водор менамояд, ки пайваста бо омӯзишу риояи онҳо ташкили фаъолияти самараноки ҳудро роҳандозӣ намоянд.

Дар баробари ин, ширкатҳои ҳавопаймоӣ як ҳудуди ҳуқуқии давлатест, ки онҳо мансубияти миллии ҳудро дорад ва танзими хизматрасониҳои нақлиёти ҳавоӣ дар доираи инфрасохтори институционалии мувофиқ фаъолият мебаранд, ки аз вазъи қори онҳо самаранокии фаъолияти ширкатҳо алоқаманд мебошанд. Чунин самтҳои асоси инфрасохториву институционалии миллиро метавон ҷудо намуд:

- фароҳам овардани шароити фаъолияти самараноки авиатсияи граждони;
- рушди инфрасохтори авиатсионӣ;
- бақайдгирии ҳавопаймоҳо, иҷозатномадиҳӣ ва сертификатсия;
- рушди заминаи меъёриву ҳуқуқӣ дар соҳаи авиатсияи граждони ва муттаҳидсозии он;
- тақмили системаи таълими кадрҳо барои авиатсияи граждони;
- ташкили сохтмон ва истифодаи фурудгоҳҳо ва аэродромҳо;
- таъмини хизматрасонии техникӣ-истифодабарии парки ҳавопаймоҳо ва мониторинги ҳолати техникӣ-истифодабарии ҳавопаймоҳои хориҷӣ, ки дар қаламрави давлат фуруд меоянд.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с. 80.
2. "Aviation ou Navigation aerienne par G. de La Landelle". E. Dentu. June 6, 1863 – via Internet Archive.
3. Cassard, Jean-Christophe (2008). Dictionnaire d'histoire de Bretagne (in French). Morlaix: Skol Vreizh. ISBN 978-2-915623-45-1.
4. Manual for carriers, Airlines Reporting Corporation, 1994.
5. Воронин А.Ю. Общая теория экономического развития. – М.: Дрофа, 2015. Гневко В.А. Управление экономическим развитием. – М.: Омега-Л, 2015.
6. Мирсаидов А.Б. Институциональные аспекты развития дорожно-транспортной системы межрегионального значения//Экономика Таджикистан, № 1., 2019 с.51-56
7. Мирсаидов А.Б., Раҳмон Юсуф Азизи. Теоретико-методические аспекты оценки обеспечения экономической безопасности транспортной системы//Таджикистан и современный мир, №4 (88), 2024, с.113-118
8. Омори Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, с. 302
9. Чистякова Е.А., Бочкарев Г.И., Асон Т.А., Алтухов П.Л. Мировая экономика: тенденции развития. – М.: Научная книга, 2009.

УДК 330.5

Дӯстбоев Ш., Мирзоалиев А.А., Холиқов И.

САРМОЯГУЗОРӢ, ОМИЛИ МУҲИМИ ТАЪСИСИ ҚОЙҲОИ НАВИ ҚОРӢ ВА РУШДИ БОСУБОТИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Дар мақола вазъи кунунии сармоягузори хориҷӣ дар асоси ташкили қорхонаҳои муштарак(ҳамчун самти муҳими ҷалби сармояи мустақим) ва дар ин замина таъсиси қойҳои нави қорӣ, ки ба рушди устувори иқтисоди милли мусоидат менамояд, таҳқиқу таҳлил гардидааст. Қайд гардидааст, ки сармоягузорӣ пеш аз ҳама бояд ба соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди милли равона гардад. Дар хотима хулосаю пешниҳодҳои муфид баррасӣ гардидааст.

Вожаҳои калидӣ: сармоягузориҳои хориҷӣ, корхонаҳои муштарақ, саноат, иқтисоди миллӣ, рушд, соҳаҳои афзалиятнок, ҷойҳои нави корӣ, минтақаҳо, даромад, хароҷот, ғоидаи соф.

Дустбоев Ш., Мирзоалиев А.А., Холиков И.

ИНВЕСТИРОВАНИЕ ВАЖНЫЙ ФАКТОР СОЗДАНИЯ НОВЫХ РАБОЧИХ МЕСТ И ДИНАМИЧНОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается современное состояние применения иностранных инвестиций и создания совместных и других предприятий, где могут быть созданы новые рабочие места, которые станут материальной основой устойчивого развития национальной экономики. Подчеркивается, что инвестиции должны быть направлены в первую очередь на развитие приоритетных отраслей экономики. В заключение выдвинуты ряд конкретных предложений.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, совместные предприятия, промышленность, национальная экономика, развития, приоритетные отрасли, новые рабочие места, регионы, доход, затраты, прибыль.

Dustboev Sh., Mirzoaliev A.A., Kholikov I. Kh.

INVESTMENT IS AN IMPORTANT FACTOR IN CREATING NEW JOBS AND DYNAMIC DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

The article examines the current state of application of investment and creation of joint and other enterprises, where new jobs can be created and which will become the material basis for sustainable development of the national economy. The article emphasizes that investments should be directed primarily to the development of priority sectors of the economy. In conclusion, a number of specific proposals are put forward.

Key words: foreign investment, joint ventures, industry, national economy, development, priority sectors, new jobs, regions, income, wages, profit.

Маълум аст, ки ягон ғаёлияти хоҷагидорию тичоратию илмию фарҳанги ро ба ҷалби сармоя ва сармоягузори ба сомон расонидан имконнопазир аст, чунки ҳама намуди ғаёлияти меҳнати инсон бо хароҷотҳои вақту маводу ашёи хому қувваи корию капитал ташкил карда мешавад. Дар доираи ин хароҷотҳо сармоягузори яке аз омилҳои муҳим ва нишондиҳандаи калидии ин ё он намуди ғаёлияти меҳнати инсон ба шумор меравад ва натиҷагирӣ суръати рушди истеҳсолот аз ин нишондиҳанда вобастагии калон дорад.

Бо маврид аст қайд намоем, ки иқтисодиёти мамлакати мо дар марҳалаи нави иқтисодӣ қарор дошта, дар заминаи татбиқи стратегияву барномаҳои миллӣ, соҳавӣ ва маҳаллӣ дар давоми панҷ соли охир ба ҳисоби миёна бо суръати 7,7 фоизро ташкил намуд ва ин натиҷагирӣ аз ҳисоби бучети давлатӣ ва сармояи дохиливу хориҷӣ рағбона гардидани 197 миллиард сомонӣ ба даст оварда шуд. Дар соли 2024-ум ҳаҷми маҳсулоти дохилии мамлакат ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати воқеии рушди он ба 8,4 фоиз расонида шуд [1. Саҳ.4] ва ин нишондиҳанда боиси боло рафтани даромади пулӣ ва некуаҳволии аҳоли гардид.

Дар ин мақола, мо меҷӯем бештар ба роҳҳои ҷалб ва самаранок истифода намудани сармояи хориҷӣ ва таъсири он ба рушди устувори иқтисодиёти кишварамон истода гузарем. Чунки таҷрибаи бо суръати баланд рушдёфтаи дохилии давлатҳои пешрафтаи ҷаҳон ба монанди Чин, Малайзия, Сингапур нишон медиҳанд, ки яке аз сабабҳои рушди ин давлатҳо ин ҷалби сармояи хориҷӣ мебошад.

Масалан, заминаҳои асосии рушди босуръати иқтисодиёти Ҷумҳурии мардумии Чин инҳоянд:

-ташкили истиқлолияти энергетикӣ дар мамлакат,

- ташкили «дарҳои кушода»,
- чалби сармоягузори хориҷи ва самаранок истифода гардидани он,
- ватандӯст будани аҳолии ин мамлакат.

Бояд қайд намуд, ки бо ташаббуси Пешвои миллат кишвари мо аз солҳои 2000-ум инҷониб сиёсати «дарҳои кушода»-ро пеш гирифтааст ва дар Паёми имсолаи Президенти мамлакат оид ба ин мавзӯ чунин омадааст: «...Тоҷикистон дар заминаи сиёсати хориҷии «дарҳои кушода» ва таҷрибаи ҳамкории беш аз се даҳсола бо кишварҳои Аврупо, Амрико, Осиё, Ховари Миёна ва давлатҳои дигар қитъаҳои дунё омодагии хешро ҷиҳати идомаи таҳкими муносибатҳои гуногунҷанба бо онҳо ҳам дар сатҳи дӯҷониба ва ҳам дар қолабҳои бисёрҷониба изҳор мекунад. Бо ин мақсад, мо аз тавсеаи робитаҳо, бахусус дар самтҳои рушди «иқтисоди сабз», ҳифзи муҳити зист, технологияҳои навин, чалби сармоя ва тичорат истикбол менамоем» [1. Саҳ.36].

Яъне, Тоҷикистони мо дар заминаи сиёсати хориҷии «дарҳои кушода» омода аст бо кулли давлатҳои ҷаҳон дар бахшҳои гуногуни иқтисодию иҷтимоӣ, алаҳхусус, «иқтисоди сабз», технологияҳои навин, ҳифзи муҳити зист, тичорат ва сармоя ҳамкории тарафайну муфид дошта бошад.

Акнун ба таҳлили вазъи кунунии чалби сармояи хориҷӣ мегузарем.

Вазъи кунунии сармоягузори хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ дар чадвали 1 оварда шудааст.

Аз таҳлили рақамҳои чадвали 1 бармеояд, ки дар давраи солҳои 2000-2021 чалби ҳама намуди сармояҳо ба иқтисоди миллӣ аз 323,4 то ба 6367 млн.доллар ё тақрибан 20 маротиба афзудааст. Аз ҷумла, дар ҳамин давра чалби сармояҳои мустақим-15,2 ва ҳаққи узвият ба фонди оинномавӣ 20,5 маротиба афзудааст.

Чадвали 1. Вазъи кунунии сармоягузори хориҷӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар солҳои 2000-2021(бо ҳисоби млн.доллар)

№	Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо							Афзоиш ё пастравӣ дар с.2021 нисбат ба соли 2000 (ба ҳисоби фоиз, маротиба)
		2000	2005	2010	2015	2017	2019	2021	
1.	Сармояҳо – ҳамагӣ то аввалисоли ҳисобот андухта шудааст.	323,4	437,3	2370,1	5056,3	5665,4	6652,9	6367,0	1,97мар
2.	Дар давоми сол ворид шудааст	28,8	504,7	459,2	977,8	1100,4	607,1	718,3	24,7мар
3.	Аз ҷумла: сармояҳои мустақим	240,8	174,8	1502,6	2785,5	3584,8	3948,4	3653,8	15,2мар
4.	Дар давоми сол ворид шудааст	23,2	54,5	230,9	470,9	354,5	345,9	342,2	14,9мар
5.	Ҳаққи узвият ба фонди оинномавӣ	105,0	129,7	1245,4	1878,0	2156,7	2359,3	2149,7	20,5мар
6.	Дар давоми сол ворид шудааст	9,8	41,6	165,2	257,2	46,0	75,5	109,8	12,1мар.

Сарчашма [2. Саҳ.241].

Ҳамзамон новобаста ба суръати баланди афзоиши чалби сармояи хориҷӣ ба иқтисоди миллӣ, ки дар натиҷа пешравии назаррас дар саноати истихроҷи маъдан ва таҳрезии конҳои рег, саноати коркард, сохтмонӣ нақлиёт, кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал ба амал омада бошад ҳам талаботи хоҷагии халқӣ мамлакат ба таври бояд шояд қонеъ нагардидааст(ҷадвали 2.).

Таҳлили рақамҳои оморӣ чадвали 2 нишон медиҳад, ки фақат дар соли 2023 ба иқтисоди мамлакат тақрибан 2,8 млрд доллар сармоягузориҳои хориҷӣ ворид гардида бошад, аз ин миқдор фақат зиёда аз 284 млн доллари он (ё 10,2 Ҷоиз) ба сармоягузориҳои мустақим, ки барои рушди истеҳсолот равона гардидааст, иборат аст. Қисмати зиёди он (ё тақрибан 2,5 млрд доллар ва ба ҳисоби Ҷоиз 88,8) ба сармоягузориҳои дигар рост меояд.

Чадвали 2. Ҳолати кунунӣ сармоягузориҳои хориҷӣ аз рӯи намудҳои фаъолияти иқтисодии корхонаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 (ба ҳисоби ҳаз.доллар)*

№	Номгӯи соҳаҳои иқтисодӣ	Сармоягузориҳои хориҷӣ			
		Ҳамагӣ	Аз он ҷумла		
			Мустақим	Сармоягузориҳои ҷомадонӣ	Сармоягузориҳои дигар
	Ҳамагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2783975,2	284076,9	122,6	2499775,7
1.	Саноати коркард	53717,6	49965,3	-	3752,3
2.	Саноати истихроҷи маъдан ва таҳрезии конҳои рег	312746,6	125540,7	-	187205,9
3.	Сохтмон	72050,9	28159,7	-	187205,9
4.	Нақлиёт, хоҷагии анбор ва алоқа	35474,5	1030,1	-	344444,3
5.	Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	428,5	428,5	-	-
6.	Савдои яклухт ва чакана, таъмири автомобилҳо, савдои чаканаи сӯзишворӣ	39411,6	23210,9	-	16200,7
7.	Кишоварзӣ, шикор ва хоҷагии ҷангал	21605,1	21527,5	-	77,6
8.	Миёнаравҳои молиявӣ	2220721,1	30105,9	122,6	2190492,7
9.	Амалиёт бо амволи ғайриманқул, иҷора ва фаъолияти тижоратӣ	194,4	194,4	-	-
10.	Дигар соҳаҳо	27624,9	3913,9		23711,1

*) Сарчашма: [2. Саҳ.248].

Таҳлили рақамҳои боло ҳамчунин нишон медиҳанд, ки аз қисмати умумии ба сармоягузориҳои мустақим рост меомада тақрибан 80 Ҷоизаш ба ҳиссаи миёнаравии молиявӣ тааллуқ дорад. Ва аз ҳаҷми умумии ин намуди сармоягузорӣ фақат 15,5 Ҷоизаш ё зиёда аз 30,1 млн.доллари он ба самти сармоягузориҳои мустақим равона аст.

Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки тақрибан аз ҳаҷми умумии сармоягузориҳои мустақим фақат 2-Ҷоизаш барои рушди соҳаҳои саноати коркард, саноати истихроҷи маъдан ва таҳрезии конҳои рег, сохтмон, нақлиёт, кишоварзӣ ва савдои яклухту чакана равона асту халос. Ин нишондиҳанда хело нокифоя мебошад. Ва дар оянда бояд ҳиссаи калони сармоягузориҳои хориҷии ба иқтисодиёти мамлакат воридмегашта бояд ҳамчун сармоягузориҳои мустақим ба соҳаҳои афзалиятноки мамлакат равона гарданд, то ин ки коргоҳу корхонаҳо ва ҷойҳои нави корӣ таъсис гарданд ва ба рушди устувори иқтисодиёти миллий мусоидат намуда, самараи дилхоҳ ба даст оварда шаванд.

Яке аз самтҳои муҳими самаранок истифода намудани сармоягузориҳои хориҷӣ ин соҳтани ба кор андохтани корхонаҳои муштарак бо ҳамкории хориҷӣ дар соҳаҳои афзалиятноки мамлакат мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон садҳо корхонаҳои муштарак дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот фаъолият мекунанд. Ба монанди корхонаи муштарак Тоҷикистону Хитой «Зарафшон» доир ба истихроҷ ва коркарди тилло, боз корхонаи муштарак дигари Тоҷикистону Хитой «Ришта»-доир ба истеҳсоли ресмон аз пахта, корхонаи муштарак Тоҷикистону Корея «Кабоол-Тоҷик Текстайлз» доир ба истеҳсоли маҳсулоти нассочӣ, корхонаи муштарак Тоҷикистону Амрико «Оби Зулол»- доир ба нӯшокиҳои ташнашкан ва истеҳсоли зарфҳои пластмассӣ ва ҳоказо.

Аз рӯи рақамҳои оморӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2019 беш аз 624 номгӯй корхонаҳои муштарак фаъолият менамоянд (ҷадвали 3.)

Ҷадвали 3. Шумораи корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон*

№	Минтақаҳо	Солҳо							Афзоиши дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 (ба ҳисоби фоиз, ё маротиба)
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1.	Ҳамагӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	172	190	122	266	373	649	624	3,6 мар.
	Аз ҷумла:								
2.	Дар вилояти Суғд	19	21	21	21	21	34	26	1,4 мар.
3.	Дар вилояти Хатлон	3	2	1	23	27	29	29	9,6 мар.
4.	ш. Душанбе	143	159	190	216	319	507	499	3,5 мар.
5.	Ноҳияҳои тобеи марказ	6	7	8	5	5	78	68	11,3 мар.
6.	ВМКБ	1	1	1	1	1	1	1	-

Сарчашма [3. Саҳ.371].

Таҳлили ҷадвали 3 нишон медиҳад, ки дар чанд соли охир шумораи корхонаҳои муштарак дар мамлакат 3,6 маротиба афзудааст, аз ҷумла дар ш. Душанбе, ки (80 фоизи корхонаҳои муштарак чайгир асту молу маҳсулот истеҳсол менамоянд) зиёда аз 3,5 маротиба афзудааст ва аз 143 адад дар соли 2013 ба 499 адад дар соли 2019 расидааст.

Ҳамин тавр, дар дигар минтақаҳои кишвар тамоюли устувори рушди шумораи корхонаҳои муштарак мушоҳида карда мешавад.

Одатан, корхонаҳои муштарак дар заминаи ташкили фонди оинномавӣ дар намуди бино, иншоот, техника, технология, таҷҳизот, ҳуқуқи истифодаи замин, об, сарватҳои табиӣ ва маблағҳои пулӣ (асъори миллӣ ва хориҷӣ) таъсис дода мешаванд, ки як шакли ҳамкории ҳуқуқӣ бо хориҷиён дар заминаи моликияти шарикӣ мебошад.

Мақсади таъсиси корхонаҳои муштарак, дар асоси моликияти муштарак ва истифодаи дигар омилҳои истеҳсолӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва истеҳсоли молу маҳсулот ба даст овардани ғолиби соф ва ба хотири ғани гардонидани бозори дохилию хориҷӣ ва бачаи давлат аст. Зиёда аз ин, дар корхонаҳои муштарак як микдори муайяни кормандони ватанӣ фаъолият менамоянд ва маошҳои хуб (нисбат ба дигар корхонаҳо тақрибан 1,5-1,7 маротиба зиёдтар) мегиранд.

Чӣ тавре дар боло қайд гардид, дар корхонаҳои муштарак молу маҳсулот (қору хизмат) истеҳсол карда мешавад, ки албатта он бе хароҷот ба даст намеояд.

Дар чадвали 4 натиҷаи фаъолияти иқтисодии ин корхонаҳо, ки дар асоси фурӯши молу маҳсулоти истеҳсолгардида ба даст оварда шудааст, иншо гардидааст.

Чадвали 4. Баъзе нишондиҳандаҳои иқтисодии фаъолияти корхонаҳои муштарак дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар солҳои 2013-2019) (бо ҳисоби млн.сомонӣ)*

№		I. Харочоти истеҳсол ва савдои маҳсулот(кор, хизматрасонӣ)							
		Солҳо							Афзоиш ё пастравӣ дар соли 2019 нисбат ба соли 2013(ба ҳисоби маротиба)
		2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
1.	Ҳамагӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2354,7	2526,2	3187,8	5323,5	5639,8	9488,6	15145,0	6,4 мар.
2.	Аз ҷумла дар ш.Душанбе	1598,2	1602,5	1995,1	2290,4	3037,1	5704,3	10553,9	6,6 мар.
3.	Вилояти Суғд	726,0	890,9	1145,6	1643,2	1806,9	2008,3	2320,2	3,2 мар.
4.	Вилояти Хатлон	12,3	18,7	19,6	1375,4	777,9	1129,8	1374,4	114,0 мар.
5.	ВМКБ	4,4	6,1	6,9	6,3	12,7	9,1	47,7	11,7мар.
6.	НТҚ	13,8	8,0	20,6	8,2	5,2	637,1	849,6	60,6 мар.
		II. Пули нақд аз савдои мол (кор,хизматрасонӣ)							
1.	Ҳамагӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	3178,8	3282,7	3618,1	6395,0	7041,7	10751,0	18171,0	5,7мар.
2.	Аз ҷумла, дар ш.Душанбе	2346,4	2299,0	2549,7	2550,7	3240,9	5331,9	11787,1	5,02мар.
3.	Вилояти Суғд	816,2	969,5	1243,9	1862,9	2072,4	2561,1	2817,8	3,45мар.
4.	Вилояти Хатлон	3,2	3,6	0,3	1567,6	1712,2	2418,9	2736,7	8,55мар.
5.	ВМКБ	-	2,2	2,8	5,7	10,7	7,8	45,6	207,3мар.
6.	НТҚ	13,0	8,4	21,4	8,1	5,5	431,3	783,9	60,3 мар.

Сарчашма: [3. Саҳ.371].

Таҳлили рақамҳои омории чадвалҳои 3 ва 4 нишон медиҳанд, ки бо боло рафтани миқдори корхонаҳои муштарак дар ҳама минтақаҳои мамлакат, ҳам хароҷоти истеҳсол ва савдои маҳсулот (кор,хизмат) зиёд гардидааст, ҳам миқдори даромад бо пули нақд аз фурӯши ин маҳсулотҳо.

Масалан, дар соли 2019 нисбат ба соли 2013 ҳамагӣ дар мамлакат агар миқдори корхонаҳои муштарак 3,6 маротиба афзуда бошад, хароҷот барои истеҳсоли молу маҳсулот дар ин корхонаҳо 6,4 маротиба афзудааст ва даромад бо пули нақд аз ҳисоби фурӯши он 5,7 маротиба афзудааст. Ва албатта миқдори кормандони бо шугли пурмахсул таъмин гардида ҳам 3,5 маротиба зиёд гардидааст.

Тамоюли болоравии даромад нисбат ба хароҷот устувор буда, дар ҳама минтақаҳои мамлакат назаррас мебошад. Зиёда аз ин аз чадвали 4 бармеояд, ки дар давраи омӯзишӣ фаъолияти корхонаҳои муштарак ғоидаовар мебошад.

Ҳисобу китобҳои нишон медиҳанд, ки агар дар соли 2013 ғоидаи софи ба дастовардашуда аз ҳисоби фурӯши молу маҳсулоти корхонаҳои муштарак ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ 824 млн.сомониро ташкил дода бошад, дар соли 2019 ин нишондиҳанда 3 миллиарду 26 млн сомонӣ ё (3026

млн.сомониро) ташкил намудааст. Яъне фоидаи софи ба дастоварда дар ин давра тақрибан 3,7 маротиба афзудааст, ки дастоварди назаррас мебошад. Ва албатта дигар нишондиҳандаҳои иқтисодию иҷтимоии аз ҳисоби фаъолияти корхонаҳои муштарак ба дастовардашуда, ҳам барои боло рафтани рушди устувори иқтисодиёти миллӣ, некуаҳволии кормандон ва дараҷаи зиндагии онҳо хело таъсиррасон мебошанд.

Яке аз омилҳои муҳими ташкили рушди устувор, аз назари мо дар соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллӣ бо шуғли пурмахсул таъмин намудани аҳолии қобиляти коридошта мебошад. Ба ин хотир, дар Паёми навбатии Чаноби Олӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон чунин таъкид гардидааст: «...Ҳукумати мамлакат, роҳбарони вазорату идораҳо, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадоранд, ки тамоми имкониятҳоро барои дар панҷ соли оянда дар ҳамаи соҳаҳои иқтисоди миллӣ таъсис додани беш аз 1 миллиону 400 ҳазор ҷойи кори нав сафарбар созанд. Илова бар ин, дар мӯҳлати ду сол барои пурра ба кор даровардани корхонаҳое, ки аз фаъолият боз мондаанд, чораҷӯӣ карда, оид ба корҳои анҷомдодашуда ба Ҳукумати мамлакат ҳисобот диҳанд» [1. Саҳ.28].

Яъне, дар Паём таъкид гардидааст, ки сохтану ба кор андохтани садҳо корхонаҳои наву азкормонда ва ба ҷойи кори нав таъмин намудани шумораи бузурги кормандон бо шуғли пурмахсул заминаи асосию муайянкунандаи рушди устувори иқтисоди миллӣ ва болоравии дараҷаи некуаҳволии аҳоли мегардад.

Бомаврид аст, ки як нуктаи муҳимро қайд намоем. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон бисёрсоҳа ва серпахлу мебошад ва мо бояд дар мадди аввал барои рушди соҳаҳои афзалиятноки он аҳамият диҳем. Дар ин хусус бояд муайян намуд, ки кадом соҳаҳо афзалиятнок ва аввалиндараҷа ба шумор мераванд.

Аз назари мо соҳаҳои афзалиятнок гуфта, он соҳаҳои иқтисодиётро меноманд, ки аҳамияти аввалиндараҷаи стратегию иқтисодию иҷтимоию экологӣ дошта, ба зудӣ самарани дилхоҳ меоранд ва заминаи маводии рушди дигар бахшҳои иқтисодиёт мегарданд. Аз рӯйи ин таъриф бармеояд, ки ба соҳаҳои афзалиятнок инҳо дохил мешаванд:

Ў энергетика (обию офтобию шамоли ва геотермалӣ);

Ў илму маориф ва тайёр намудани мутахассисони баландихтисоси илмию техникие, ки пайваста ба талаботи замонавии рушди иқтисодиёту иҷтимоиёт мебошанд;

Ў соҳаҳои мошинасозӣ барои таъминоти қисмҳои эҳтиётӣ барои бахшҳои фаъолияткунандаи иқтисодии миллӣ;

Ў соҳаҳои саноати коркарди ашёи хоми миллии минералӣ, сӯзишворӣ, сохтмон;

Ў соҳаҳои саноати химия(алалхусус истехсоли поруҳои минералӣ, азотию, калийодору-фосфорӣ) барои рушди устувори соҳаҳои аграрӣ ва комплекси агросаноатӣ;

Ў соҳаҳои хочагии қишлоқ(растанипарварӣ, чорводорӣ, пиллапарварӣ, асалпарварӣ ва моҳипарварӣ);

Ў соҳаҳои саноати сабук дар заминаи ашёи хоми маҳаллӣ;

Ў соҳаҳои саноати хӯрокворӣ барои пурра таъмин намудани аҳоли аз маводҳои хӯрока;

Ў соҳаҳои сохтмони саноатӣ, манзил, роҳу логистика ва дигар соҳаҳо.

Дар асоси навиштаҳои боло ба хулосаҳои зерин ноил гаштан мумкин аст:

Якум. Таҷрибаи хочагии ҷаҳон (алалхусус, давлатҳои пешрафта) нишон медиҳад, ки ҷалби сармояи хориҷӣ ва самаранок истифода намудани он як омилҳои муҳимми сохтану ба кор андохтани корхонаҳо ва таъсиси ҷойҳои нави корию истехсол ва пурра намудани молу маҳсулоти рақобатпазир, қонунгардонидани талаботи бозори дохилию хориҷӣ мебошад;

Дуюм. Як самти муҳими ҷалби сармояи хориҷӣ ин сохтани корхонаҳои муштарак бо ҳамкорони хориҷӣ(дар заминаи моликияти муштарак) мебошад. Аз ҳисоби ташкили ҳамин гуна корхонаҳо нафақат кормандони ватанӣ бо ҷойи кору маоши баланд таъмин мегарданд, ҳамчунин фаъолияти пурсамари ин корхонаҳо талаботҳои наву эҷод менамояд барои тайёр намудани мутахассисони баландихтисос дар соҳаҳои замонавии иқтисодиёти миллӣ, истехсоли молу маҳсулоти рақобатпазир дар заминаи истифодаи техникаю технологияҳои наву захираҳои табиӣ ва қувваи қонунгардонидани минтақаҳои мамлакат;

Сеюм. Ба воситаи ҷалби сармоягузориҳои ватанию хориҷӣ имконияти сохтани ба кор андохтани як қатор корхонаҳо дар соҳаҳои афзалиятноки саноатӣ агро-саноатӣ сохтмон, алоқаю роҳсозӣ ба амал меояд, ки барои аз кор таъмин намудан ва баргардонидани қисмати муайяни муҳоҷирони меҳнатӣ, саноатикунони босуръат ва рушди устувори иқтисодиёти миллӣ заминаи моддию техникаӣ мегузорад.

Чорум. Ин ҳама омилҳои дар боло овардашуда барои самаранок истифода намудани захираҳои табию меҳнатӣ илмӣю техникаӣ, боло рафтани суръати афзоиши иқтисодиёт, пурратар гардонидани буҷаи давлатӣ ва зиндагии аҳолии мамлакат заминаи моддӣ мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷӣ ҷумҳурӣ», 28 декабри соли 2024. Душанбе, «Шарқи озод», 2025, -40с.
2. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. –Душанбе, 2024, -429с.
3. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон /Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе; 2021. – С. 341.

УДК 004.415.2.031.43

Зайнудинов С., Салимов Н.С.

РАҚАМИКУНОНИИ СФЕРАИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚ: ТАЪСИРИ ОМИЛҲОИ МАЪРИФАТ-ТЕХНИКӢ

Мақола ба масъалаи рақамикунонии амиқи сфераи хоҷагии қишлоқ дар асоси мафҳуми “сели иттилоотӣ” бахшида шудааст. Қайд карда шудааст, ки беҳатарии кишоварзӣ бештар аз нуқтаи назари агротехнологияи коркарди замин ва баъд аз он аз нуқтаи назари таъсири моддаҳои иловашаванда ба маҳсулоти хоми кишоварзӣ таҳлил карда мешавад, ки дар ин мавридҳо истифодаи донишҳои физикию химиявӣ оид ба таъсири нуриҳои ба замин иловашаванда, таъсири нури офтоб, нури моҳ, таркиби об ва ғ.-ҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ аз мадди назар берун мемонанд. Ба таври принсипиалӣ мавҷудияти имконияти тағйирёбии сифати маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз таъсири байниҳамдигарии ҳолатҳои маводҳои баҳамтаъсиркунанда нишон дода шудааст. Таъкид шудааст, ки ҳама гуна сифат ва хосиятҳои маводҳое, ки дар натиҷаи баҳамтаъсирӣ ҳосил мешаванд, аз баҳамтаъсирии савияҳои энергетикӣ онҳо вобастаанд, ки ба қонуниятҳои муайян итоат мекунанд. Дарёфт намудан ва истифодаи дурусти ин гуна қонуниятҳои умумӣ метавонанд боиси пайдоиши нафақат сифатҳои нави маҳсулот, балки боиси пайдоиши маҳсулотҳои нави дорои сифатҳои нав низ гарданд. Қайд карда шудааст, ки равандҳои номбаршударо танҳо равандҳои табиӣ дигар карда метавонанд, ки онҳо дар таркиби сели иттилоотӣ вориданд. Маълум карда шудааст, ки мафҳуми “сели иттилоотӣ” натавонад яке аз мафҳумҳои асосӣ дар технологияҳои иттилоотӣ барои рақамикунонии соҳаи предметӣ мебошад, ки хосиятҳои он нишондиҳандаҳои асосии ташкилдиҳандаҳои корхонаҳои хоҷагии қишлоқро ифода мекунанд, балки мафҳумест, ки рақамикунонии ташкилдиҳандаҳои хоҷагии қишлоқро дар асоси донишҳои гуногун низ пешгӯӣ ва амалӣ карда метавонад.

Зайнудинов С., Салимов Н.С.,

ЦИФРОВИЗАЦИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СФЕРЫ: ВЛИЯНИЕ КОГНИТИВНЫХ И ТЕХНИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

Статья посвящена проблеме глубокой оцифровки сферы сельского хозяйства на основе понятия “информационный поток”. Отмечается, что безопасность сельского хозяйства чаще всего анализируется с точки зрения агротехники обработки земель, а затем с точки зрения воздействия добавляемых веществ на сельскохозяйственное сырьё, и поэтому применение физико-химических знаний о влиянии добавляемых в почву удобрений, влиянии солнечного света, лунного света, содержания воды и т. д. на сельскохозяйственную продукцию остаётся вне поле исследования. Принципиально было показано наличие возможности изменения качества сельскохозяйственной продукции из-за взаимного воздействия используемых веществ в сельском хозяйстве. Подчеркивается, что любое качество и свойства материалов, образующихся в результате взаимодействия, зависят от взаимодействия их энергетических уровней, которые подчиняются определенным законам. При правильном обращении и применении таких универсальных законов могут возникать не только новые качества продукции, но и новые продукты с новыми качествами. Отмечено, что перечисленные процессы могут быть преобразованы только с помощью естественных процессов, которые входят в состав информационного потока. Установлено, что, понятие “информационный поток” является не только одним из основных понятий в информационных технологиях для оцифровки предметной области, свойства которого представляют собой основные показатели составляющих сельскохозяйственных предприятий, но и понятием, позволяющим прогнозировать и осуществлять оцифровку составляющих сельского хозяйства на основе различных знаний.

Zainudinov S., Salimov N.S. Saidaliev A.

DIGITALIZATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR: THE INFLUENCE OF COGNITIVE AND TECHNICAL FACTORS

The article is devoted to the problem of deep digitization of the agricultural sector based on the concept of “information flow”. It is noted that agricultural safety is most often analyzed from the point of view of agricultural technology of land cultivation, and then from the point of view of the effects of added substances on agricultural raw materials, and therefore the application of physico-chemical knowledge about the effects of fertilizers added to the soil, the effects of sunlight, moonlight, water content, etc. on agricultural products remains out of the field. research. In principle, it was shown that it is possible to change the quality of agricultural products due to the mutual effects of the substances used in agriculture. It is emphasized that any quality and properties of materials formed as a result of interaction depend on the interaction of their energy levels, which obey certain laws. With proper handling and application of such universal laws, not only new product qualities, but also new products with new qualities can arise. . It is noted that the listed processes can be transformed only with the help of natural processes that are part of the information flow. It has been established that the concept of “information flow” is not only one of the basic concepts in information technology for digitizing a subject area, the properties of which represent the main indicators of the components of agricultural enterprises, but also a concept that allows predicting and digitizing the components of agriculture based on various knowledge.

Гузориши масъала. Дар силсилаи мақолаҳои пешин мо рақамикунонии сфераи кишоварзиро вобаста аз проблемаҳои умумӣ ва мавҷудияти сели иттилоотӣ таҳлил карда будем. Нишон дода шуда буд, ки рақамикунонии соҳаҳои кишоварзӣ кори сахл нест, чунки барои иҷрои он ошкор кардани масъалаҳои умумӣ барои ҳамаи соҳаҳои кишоварзӣ ва муайян намудани асоси

рақамикунонӣ – ошкор намудани манбаҳои пайдоиши селҳои иттилоотӣ дар тамоми соҳаҳои кишоварзӣ лозим меояд. Қайд бояд кард, ки кишоварзӣ сфераи мураккабест, ки дар он равандҳои табиӣ ҳамаҷо доранд, аз ин сабаб, донишмандон ин равандҳои табиӣ барои мукамалгардонии рақамикунонӣ шароити беҳтаринро ба вуҷуд меоранд, ки онҳо боиси интиҳоби роҳи дурусти рақамикунонӣ, ва аз ин лиҳоз, боиси ба даст овардани натиҷаи дуруст ва беэҳтимолии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ барои мардум мегардад, яке аз самтҳои беҳтаргардонии маҳсулоти кишоварзиро таъмин мекунад ва ба иқтисодиёти ҷумҳурӣ устувории бемайлони мебахшад.

Таҳлили таҳқиқоти гузаронидашуда ва наҷриёт. Аҳамияти масъалаҳои беҳтарии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, аз ҷумла, озуқаворӣ ҳар сол пуршиддат мегардад, зеро маҳз таъмини беҳтарии ашӯи хоми озуқаворӣ ва ғизо яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи саломатии одамон ва ҳифзи фонди генетикӣ мебошад. Беҳтарии озуқаворӣ таърифиҳои гуногунро дорад [2, с. 164], ки вобаста ба онҳо масъалаҳои беҳтарии озуқавориро ҳал менамоянд.

Масалан, яке аз таърифиҳо чунин аст: Беҳтарии озуқаворӣ набудани хатар ба саломатии инсон ҳангоми истеъмоли онҳо, ҳам аз нуқтаи назари шадидияти манфии таъсир (заҳролудшавӣ аз ғизо ва сироятҳои ғизоӣ) ва ҳам аз нуқтаи назари оқибатҳои хатари дероянда (таъсири канцерогенӣ, мутагенӣ ва тератогенӣ) мебошад. Ба ибораи дигар, ғизоҳе беҳатар ҳисобида мешаванд, ки онҳо таъсири манфӣ ба саломатии наслҳои ҳозира ва ояндаро надоранд. Бо ғизо ба бадани инсон миқдори зиёди моддаҳои барои саломатии ӯ хатарнок метавонад ворид шавад. Аз ин рӯ, ин мушкилот бо баланд бардоштани масъулият барои самаранокӣ ва объективияти назорати сифати маҳсулоти ҳуруқворӣ алоқаманд аст, ки онҳоро бояд кафолат диҳад [6].

Тавсифи хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ва безаргардонии маҳсулоти он низ дар «Энсиклопедияи хоҷагии қишлоқи Тоҷикистон» дарҷ ёфтааст [9].

Аммо қайд кардан даркор аст, ки беҳтарии кишоварзӣ, аз ҷумла, беҳтарии озуқаворӣ, бештар аз нуқтаи назари агротехнологияи коркарди замин [7] ва баъд аз он аз нуқтаи назари таъсири моддаҳои иловашаванда ба маҳсулоти хоми кишоварзӣ таҳлил карда мешавад, ки дар ин мавридҳои истифодаи донишҳои физикию химиявӣ оид ба таъсири нуриҳои ба замин иловашаванда, таъсири нури офтоб, нури моҳ, таркиби об ва ғ.-ҳо ба маҳсулоти кишоварзӣ аз мадди назар берун мемонанд.

Мақсади мақола ба таври принципиалӣ нишон додани мавҷудияти имконияти тағйирёбии сифати маҳсулоти хоҷагии қишлоқ аз таъсири байниҳамдигарии ҳолатҳои маводҳои баҳамтаъсиркунанда мебошад. Ҳама гуна сифат ва хосиятҳои маводҳое, ки дар натиҷаи баҳамтаъсирӣ ҳосил мешаванд, аз баҳамтаъсирии савияҳои энергетикӣ онҳо вобастаанд, ки ба қонуниятҳои муайян иттилоот мекунад. Дарёфт намудан ва истифодаи дурусти ин гуна қонуниятҳои умумӣ метавонанд боиси пайдоиши нафақат сифатҳои нави маҳсулот, балки боиси пайдоиши моддаҳои нави дорои сифатҳои нави гарданд. Қайд бояд кард, ки равандҳои номбаршударо танҳо равандҳои табиӣ дигар карда метавонанд, ки онҳо дар таркиби сели иттилоотӣ вориданд.

Муҳтавои асосии мақола. Чуноне ки маълум аст, хоҷагии қишлоқ бо табиат алоқамандии зич дорад ва натиҷаи ҳамкориҳои инсон бо табиатро низ дарбар мегардад [1].

Таҳлил нишон медиҳад, ки натиҷаи таъсири байниҳамдигарии антропогенӣ ва равандҳои табииро дар шакли умумӣ ба таври зерин пешниҳод кардан мумкин аст (нигаред ба ҷадвали 1):

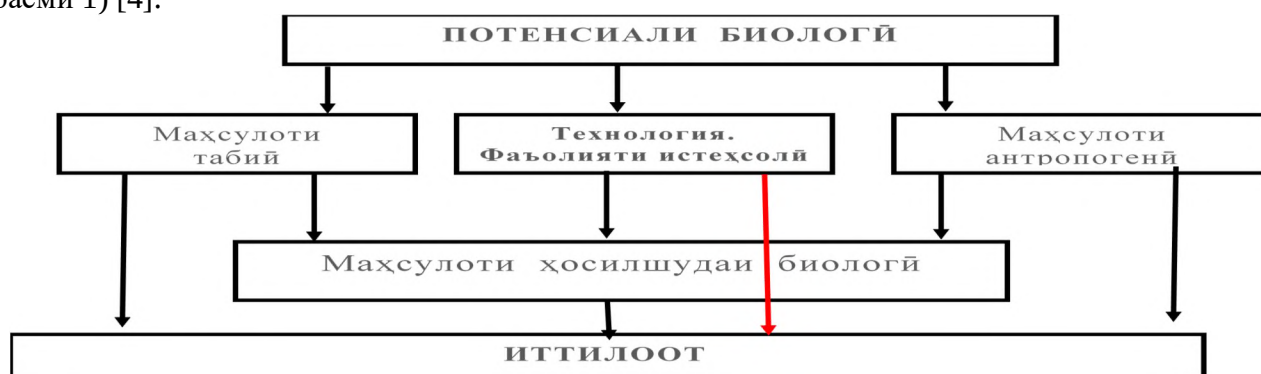
Ҷадвали 1. Равандҳои шартӣ, маҳсулот ва/ё натиҷаҳои онҳо

Р/т	Намудҳои раванд	Маҳсулоти раванд
1	Раванди табиӣ биологӣ	Замин, офтоб, об, атмосфера, фауна, флора
2	Равандҳои биологӣ тартиби якум (бо фаъолияти антропогенӣ муайян карда мешаванд)	Маҳсулоти аз растанӣ ҳосилшуда
3	Равандҳои биологӣ тартиби дуюм (бо фаъолияти антропогенӣ муайян карда мешаванд)	Организмҳои ҳайвонҳо (ҳайвонҳои калони шохдор, ҳук, асп, гусфанд, буз, якҳо, шутур; мурғ, харгӯш, моҳӣ, занбӯри асал; кирми пилла, микроорганизмҳо)
4	Равандҳои биологӣ тартиби сеюм (бо фаъолияти организмҳои ҳайвон муайян карда мешаванд)	Маҳсулотҳои аз ҳайвонот ҳосилшуда

5	Равандҳои барқароркунандаи муҳити табиӣ, муҳити фаъолияти антропогении бо организмҳои растанӣ вобаста	Агробиотсеноси адаптивӣ дар соҳаи маҳсулотҳо аз растанӣ
6	Равандҳои репродуктивии муҳити антропогении вобаста аз организмҳои ҳайвонот	Агробиотсеноси адаптивӣ дар соҳаи маҳсулотҳо аз ҳайвонот
7	Ҷустуҷӯи раванди фаъол будани шахсият (индивидуум)	Натиҷаи фаъолияти бошуурина
8	Равандҳои иҷтимоӣ	Сатҳи нормативии ҳаёти шахс (индивидуум)
9	Равандҳои истеҳсоли - технологӣ	Маҳсулотҳои аз ҳайвонот ва растанӣ ҳосилшуда
10	Равандҳои ташкилӣ-идоракунӣ	Сохторҳои ташкилӣ, ҳали фаъоли идоракунӣ, муносибатҳои пурраи истеҳсоли
11	Алоқаи раванди “мубодила-истеъмол”	Воситаҳои молиявӣ, захираҳои энергетикӣ, мошинҳо, механизмҳо, техникаи хоҷагии қишлоқ, маҳсулотҳои растанӣ ва чорводорӣ ва ғ.
12	Равандҳои идорашавандаи давлатӣ	Нархҳои энергетикӣ, нархҳои кафолатноки хариди маҳсулоти кишоварзӣ, тарифҳои нақлиётӣ, бочҳои гумрукӣ ва квотаҳо, ки манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ ва ғайраро ҳимоя мекунанд
13	Равандҳои иттилоотӣ	Технологияҳои иттилоотӣ, иттилоот доир ба равандҳое, ки намудҳои фаъолият ва ҳуди равандҳои иттилоотиро муайян мекунанд

Дар ҷадвали овардашуда равандҳои асосӣ дар соҳаи кишоварзӣ бо нишондоди маҳсулоти онҳо қайд гардидаанд. Вале фаромуш кардан даркор нест, ки ҳам ҳуди равандҳо ва ҳам маҳсулоти онҳо бо ҳам алоқаманданд ва боз ба ҳамдигар низ таъсир расонида метавонанд.

Алоқамандии сохторҳои кишоварзиро ба таври схемавӣ ин тавр нишон додан мумкин аст (расми 1) [4]:

Расми 1. Баҳамтаъсирии мураккаби маҳсулотҳои табиӣ ва антропогенӣ

Дар расми 1 бо ёрии тирчаҳои самтҳои ҳаракати иттилоот аз як сохтор ба сохтори дигар нишон дода шудааст, ки онҳо сели иттилоотиро ташаккул медиҳанд. Таъкид кардан бамаврид аст, ки ин иттилооти дар байни соҳаҳо ва синфҳои гардишкунанда амалан комил аст, яъне, иттилоотеро дарбар мегирад, ки пурра аст, ба мақсад расидааст ва ё ибтидои ягон алгоритми ҳосилшавии иттилооти дигар аст. Ин гуна иттилоотро “сели иттилоотӣ” меноманд [4, с.19], ки яке аз мафҳумҳои асосӣ дар технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Сели иттилоотӣ нишондиҳандаи ҳосиятҳои гуногуни манбаҳои ҳосилкунандаи сели иттилоотӣ мебошад, ки маҳз онҳо бояд рақамӣ қунонида шаванд.

Нишондиҳандаҳои сели иттилоотӣ ба он ишора мекунанд, ки ҳар як соҳаи предметӣ сели иттилоотии хоси худро соҳиб аст ва онҳо бо ин нишондиҳандаҳошон аз ҳам фарқдоранд. Масалан, нишондиҳандаҳои сели иттилоотии аз соҳаи маҳсулоти табиӣ бароянда ва сели иттилоотии аз соҳаи маҳсулоти антропогенӣ бароянда аз ҳам фарқдоранд. Маҳз ҳамин фарқиат сабаби гуногунии натиҷаи баҳамтаъсирӣ мегардад.

Барои дуруст баён кардани натиҷаи ин баҳаматаъсирӣ дохили сели иттилоотиро тасаввур карда, таркибдихандаҳои онро дида мебароем.

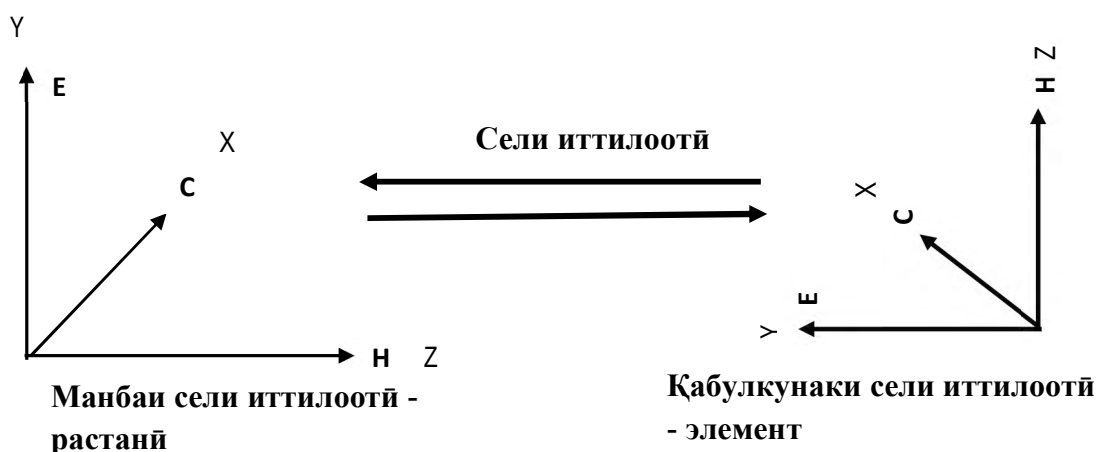
Пеш аз ҳама бояд донем, ки иттилоот чист ва он чӣ гуна пайдо мешавад. Барои гирифтани иттилоот оид ба ҳолати ягон модда чунин рафтор карда мешавад: ба тарафи ин модда мавҷи электромагнитӣ дар шакли нури лазерӣ ё ягон шакли дигар равон карда мешавад. Ин мавҷи электромагнитии равон кардашуда аз сатҳи модда инъикос шуда бармегардад ва ба қабулкунаки мавҷ ворид шуда, дар экрани он намуди муайян, масалан, шакли ададӣ ё фигураи геометрии мегирад, ки онро мо ҳамчун иттилоот дар бораи ҳолати модда қабул мекунем [3]. Ҳамин тавр, иттилооти дар қабулкунаки мавҷ ҳосилшуда навишти ҳолати модда дар сатҳи қабулкунак мебошад, ки аз ҳолати ҳақиқии модда хеле фарқ мекунад. Барои чӣ иттилооте, ки ҳолати моддаро дар қабулкунак инъикос мекунад, аз ҳолати асосии модда фарқ мекунад?

Барои ба ин савол ҷавоб додан чунин рафтор мекунем: муайян мекунем, ки мавҷи электромагнитии ба сатҳи модда равон кардашуда дар таркиби худ чӣ дорад. Чуноне ки маълум аст, ин мавҷ дорои майдонҳои магнитӣ ва электрикӣ мебошад, ки интенсивнокӣ ва шиддатҳои гуногунро дороанд. Мавҷи ба сатҳ расанда бо ҳамин гуна параметрҳои электронҳои атом, молекула ва кластерҳои модда таъсир мекунад, ки дар натиҷа ҳам ҳамин гуна параметрҳои электрон ва ҳам ҳамин гуна параметрҳои мавҷ тағйир меёбанд. Ҳамин тавр, дар байни манбаъ ва қабулкунак иттилооте дар ҳаракат аст, ки майдонҳои магнитӣ ва электрикӣ ба ҳолати электрони модда мувофиқро доро аст. Маълум аст, ки моддаи қабулкунак низ дорои электронҳои ба худ хос аст, яъне майдонҳои электрикӣ ва магнитии онҳо аз майдонҳои электрикӣ ва магнитии электронҳои манбаъ фарқ доранд. Таъсири байнихамдигарии ҳамин ду сели иттилоот бо майдонҳои электрикӣ ва магнитии ба худ хос боиси тағйирот дар майдонҳо, аз ин сабаб, боиси тағйирот дар хосиятҳои сифатии қабулкунак мегардад. Дар сурати ба ҳам наздик будани манбаъ ва қабулкунак тағйирот ҳам дар қабулкунак ва ҳам дар манбаъ ба вучуд меояд, ки он боиси тағйироти сифатӣ дар хосиятҳои манбаъ мегардад.

Тасдиқоте, ки дар абзатси боло оварда шуд, дар байни ҳамаи ташкилдихандаҳои корхонаҳои кишоварзӣ, дар байни ҳамаи сохторҳои хоҷагии қишлоқ, хусусан, дар байни сохторҳои табиӣ хоҷагии қишлоқ ҷой дорад.

Барои дуруст дарк кардани ин тасдиқот чунин мисолро меорем. Маълум аст, ки нуриҳои минералии истифодашаванда аз моддаҳои зерин иборатанд: нуриҳои минералии азотӣ, фосфорӣ, калийдор, магнийдор, борӣ, мисӣ, кобалтӣ, маргандор ва ғ.-ҳо [5]. Номҳои онҳо нишон ба он аст, ки дар таркиби нурии минералӣ ҳамин моддаи номбаршуда нисбат ба моддаҳои дигар миқдоран зиёдтар аст.

Схемаи пайдоиши сели иттилоотиро дар байни растанӣ ва яке аз ин моддаҳо ба таври принципаӣ тасвир мекунем, ки он чунин намуд мегирад (нигаред ба расми 2):

Расми 2. Схемаи принципалии таъсири байнихамдигарии манбаъ ва қабулкунак

Расми 2-ро шарҳ медиҳем. Пеш аз ҳама таркиби химиявии растаниро дида мебароем. Таърифи он чунин аст: таркиби химиявии растанӣ маҷмӯи пайвастагиҳои химиявие мебошад, ки аз онҳо органҳо (қисмҳо)-и растанӣ ташкил ёфтаанд ва дар таркиби худ сафедаҳо, равғанҳо, карбогидратҳо, унсурҳои минералӣ ва об доранд [8]. Танҳо бо ёрии сели иттилоотӣ ҳамин моддаҳо синтез мешаванд ва дар раванди ғайолияти худ растанӣ онҳоро истифода мебарад. Дар расм ба сифати манбаи иттилоот яке аз молекулаи пайвастагиҳои таркиби химиявии растанӣ, масалан, сафедаҳоро қабул кардан мумкин аст, ва ба сифати қабулкунаки иттилоот элементи дилхоҳи нуриҳои минералӣ, масалан кобалтро интиҳоб кардан мумкин аст.

Азбаски мо схемаи принципалии таъсири байниҳамдигарии манбаъ ва қабулкунаки иттилоотро таҳлил мекунем, бинобар ин ду ҳолати зерин ҷой доштаниш мумкин аст: 1) зарурате нест, ки ба сифати манбаъ ё ба сифати қабулкунак пайвастагии муайян ва элементи махсус интиҳоб карда шаванд; 2) азбаски дар байни пайвастагиҳои растанӣ ва элементҳои нуриҳои минералӣ додугирифтӣ бемайлони ҷой дорад, бинобар ин онҳо метавонанд ҷои худро иваз намоянд. Аз ҳамин сабаб сели иттилоотӣ дар расм дар намуди ду тирчаи ба самтҳои ба ҳам муқобил ҳаракаткунанда нишон дода шудааст.

Дар расми 2 инчунин майдонҳои электрикӣ ва магнитии манбаъ ва қабулкунаки иттилоот низ нишон дода шудааст, ки аз ҳам фарқ доранд. Дар расм ин фарқиятро мо дар андоза нишон додаем: тирчаҳои манбаъ аз тирчаҳои қабулкунак дарозтаранд.

Акнун ба таври виртуалӣ онҳоро наздик меорем ва баҳамтаъсирии онҳоро тасаввур карда, тасвир менамоем [9]. Дар ин маврид ду ҳолат ҷой доштаниш мумкин аст: 1) ё сели иттилоотии аз манбаъ бароянда аз тарафи қабулкунак қабул карда мешавад; 2) ё сели иттилоотии аз манбаъ бароянда аз тарафи қабулкунак қабул карда намешавад.

Агар сели иттилоотии аз манбаъ бароянда аз тарафи қабулкунак қабул карда шавад, ин маънои онро дорад, ки энергияи савияҳои энергетикӣ онҳо бо ҳам мувофиқ будаанд, бинобар ин сели иттилоотии манбаъ аз тарафи қабулкунак ғуруҳ бурда шудааст ва ин сел ҳосиятҳои физикӣ қабулкунакро тағйир додааст. Агар ин ғуфтаҳо ба растанӣ ва элементҳо нисбат диҳем, он гоҳ ғуфта метавонем, ки энергияи савияҳои энергетикӣ элемент бо энергияи савияҳои яке аз таркибҳои химиявии растанӣ мувофиқ омадааст, ҳамоно ташкилдихандаи таркиби химиявии растанӣ энергияи онро ғуруҳ бурдааст ва ҳосияти физикӣ онро ва ҳам ҳосияти физикӣ растаниро низ тағйир дода аст.

Агар сели иттилоотии аз манбаъ бароянда аз тарафи қабулкунак қабул карда нашавад, ин маънои онро дорад, ки энергияи савияҳои энергетикӣ онҳо бо ҳам мувофиқ наомадаанд, сели иттилоотии манбаъ аз тарафи қабулкунак ғуруҳ бурда нашудааст ва ин сел ҳосиятҳои физикӣ қабулкунакро тағйир надодааст. Ин тасдиқотро ба растанӣ ва элемент нисбат медиҳем.

Дар ин маврид ҳулоса баровардан мумкин аст, ки энергияи савияҳои энергетикӣ ҳеҷ яке аз ташкилдихандаҳои таркиби химиявии растанӣ бо энергияи савияҳои энергетикӣ ҳеҷ як элемент мувофиқ наомадааст, бинобар ин энергияи элемент аз тарафи растанӣ ғуруҳ бурда нашудааст. Ин далолат ба он аст, ки ҳамин элемент ба ҳосиятҳои растанӣ ягон таъсире расонида наметавад ва мо метавонем аз истифодаи он барои тағйирдиҳии сифати растанӣ даст кашем.

Роҳи дигаре низ ҳаст, ки норасогиҳои баҳамтаъсириро барҳам медиҳад ва раванди ҷаббидани элементро аз тарафи растанӣ ба вучуд меорад, ҷаббиданро ҳосил мекунонад, онро ба охир мерасонад ва комил мегардонад. Ин усули легиронидан мебошад.

Таъкид бар он дорем, ки тасдиқоти дар боло овардашуда оид ба ғуруҳбарии энергия аз тарафи растанӣ ба дониши физикӣ оид ба савияҳои энергетикӣ асос ёфтааст [9].

Равандҳо ва ҳосиятҳои дар боло баёншуда усулҳои рақамикунониро муайян мекунанд, ки аз пасопешии равандҳо ва тарзҳои воридсозии моддаҳои гуногун ба таркиби моддаҳои ҷаббидашаванда вобаста мешавад.

Барои пешгӯии натиҷаи баҳамтаъсирӣ, ба даст овардани сифати хуб ва нави маҳсулоти ҳосилшаванда ва баланд бардоштани ҳосилнокӣ дар асоси ҳамин раванд, чунин алгоритми амалро пешниҳод кардан мумкин аст: 1) дар асоси донишҳои физикӣ интиҳоб намудани моддаҳои легиронидашаванда. Дар ин маврид барои ҳар як ташкилдихандаи таркиби химиявии

растанӣ маводе интиҳоб карда мешавад, ки растанӣ маҳз ҳамонро таҷзия мекунад, синтез мекунад ва барои ҷаббидан аз тарафи растанӣ тайёр мекунонад; 2) дар асоси донишҳои физикӣ интиҳоб намудани маводҳои воридшаванда ба моддаҳои легиронидашаванда. Ин интиҳоб ҳамон вақт актуалӣ мешавад, ки агар маводи легиронидашаванда ба ду ҳолати зерин соҳиб гашта бошад: а) аз тарафи ташкилдихандаҳои таркиби химиявии растанӣ ин мавод суғу ҷаббида мешавад; б) аз тарафи ташкилдихандаҳои таркиби химиявии растанӣ ин мавод умуман ҷаббида намешавад.

Сабаби пайдоиши ин ду ҳолат мувофиқ наомадани энергияҳои савияҳои энергетикӣ ташкилдихандаҳои таркиби химиявии растанӣ бо энергияҳои савияҳои энергетикӣ элементҳо мебошад. Донишҳои физикӣ ба мо имконият медиҳад, ки моддаи воридшаванда ба моддаи легиронидашаванда чунон интиҳоб карда шавад, ки дар натиҷаи таъсир бо ин моддаи воридшаванда савияҳои энергетикӣ ҳам ташкилдихандаҳои таркиби химиявии растанӣ ва ҳам аз он элементҳо ба ҳам наздик шаванд ва эҳтимолияти ҷаббидашавани элементро зиёд гардонанд; 3) дар асоси донишҳои физикию химиявӣ интиҳоб намудани технологияи мувофиқ барои омехта намудани маводҳои легиронидашаванда ва маводҳои ба онҳо воридшаванда.

Дар ин ҷо сухан дар бораи он меравад, ки на ҳама омехтаи ҳосилшуда ҳосияти хуби ҷаббидашавиро аз тарафи растанӣ доро мегардад. Барои беҳтар кардани ин ҳосият дар асоси донишҳои физикӣ ва химиявӣ технологияи мувофиқ ба онро интиҳоб менамоянд ва онро истифода мебаранд. Масалан, бо оби намакдор омехта кардани маводҳо ҳосияти ҷаббидашавани маводҳоро нисбат ба оби бенамак метезонад; 4) дар асоси донишҳои физикию химиявӣ ба даст овардани ҳолати беҳтарин ва комилтарини омехтаи ҳосилшуда. Фарз кардем, ки агар оби намакдор ҳосияти ҷаббидашавиро тезонад, он гоҳ дар асоси донишҳои физикию химиявӣ мо метавонем тағйирёбии ин ҳосиятро бо миқдорҳои гуногуни намак зиёд намоем, ё моддаи аз намак беҳтарро ҷустуҷӯ намоем ва онро ба ҷои намак истифода бароем; 5) дар асоси донишҳои физикию химиявӣ интиҳоб намудани усули мувофиқ барои ба ҳам наздик овардани омехтаи ҳосилшуда ба яке аз пайвастиҳои таркиби химиявии растанӣ.

Ин донишҳо ба мо имконият медиҳанд, ки моддаҳои мобайниро дар миёни растанӣ ва элементҳо ҷой диҳем, то ин ки қобилияти ҷаббидашавии элемент афзояд ва аз тарафи ташкилдихандаи таркиби химиявии растанӣ бисёртар ҷаббида шавад.

Маълумоти баёншуда асоси рақамикунонии сфераи хоҷагии қишлоқро ташкил медиҳанд, ташкили низомҳои иттилоотӣ ва ташкили технологияҳои иттилоотии дурустро барои корхонаҳои хоҷагии қишлоқ метезонанд. Ҳамаи ин амалҳо ба тағйирёбии ҳосиятҳои растанӣ, безараршавии маҳсулоти хоҷагии қишлоқ, тезии сабзиши растанӣ, сифати маҳсулоти растанӣ, ҳосилнокӣ ва интиҳоби бозори истеъмолӣ оварда мерасонанд.

Ҳамин тавр, маълум карда шуд, ки мафҳуми "сели иттилоотӣ" натавонад яке аз мафҳумҳои асосӣ дар технологияҳои иттилоотӣ барои рақамикунонии соҳаи предметӣ мебошад, ки ҳосиятҳои он нишондихандаҳои асосии ташкилдихандаҳои корхонаҳои хоҷагии қишлоқро ифода мекунад, балки мафҳумест, ки рақамикунонии ташкилдихандаҳои хоҷагии қишлоқро дар асоси донишҳои гуногун низ пешгӯӣ ва амалӣ карда метавонанд. Амалӣ намудани рақамикунонӣ дар асоси дониш мавҷудияти истеҳсолот, кадрҳои донишманд ва тайёр кардани онҳоро ба миён мегузорад.

АДАБИЁТ

1. Большая российская энциклопедия. Сельское хозяйство. Электронный ресурс [https://bigenc.ru/c/sel-skoe-khoziaistvo-aa1c6e] (на 09.01.2025)
2. Герасимчук З. В. Теоретические основы продовольственной безопасности. // Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции - 2019 - № 4. Электронный ресурс [https://fbi.cfuv.ru/wp-content/uploads/2020/03/17.pdf] (на 10.04.2025)
3. Зайнудинов С.З. Взаимосвязь записи и свойств информации. // Доклады ТСХА, выпуск 288, часть IV; М.: Издательство РГАУ-МСХА, 2016, с. 218-221.

4. Землянский А.А., Зайнудинов С.З. Предметно-ориентированные технологии в сфере агробизнеса: наука и практика. Под ред. доктора экономических наук, профессора, Академика международной академии Высшей школы А.А. Землянского. Монография. ООО «Мегапринт», Иркутск, 2017, усл.п.л.9,4, 152 с., ISBN 978-5-905624-76-6. (РИНЦ)
5. Минеральные удобрения. Электронный ресурс [<https://bigenc.ru/c/mineral-nye-udobreniia-ed2a24>] (на 07.04.2025)
6. Основы биологической безопасности сырья и продуктов питания. Электронный ресурс [<https://www.vavilovsar.ru/files/pages/14691/143279681811.pdf>] (на 07.04.2025)
7. Сельскохозяйственные технологии: инновации и эффективность. Электронный ресурс [<https://www.retail.ru/rbc/pressreleases/selskokhozyaystvennye-tehnologii-innovatsii-i-effektivnost/>] (на 10.04.2025)
8. Химический состав растений. Электронный ресурс [<https://universityagro.ru>] (на 08.04.2025)
9. Электронная конфигурация атома. Электронный ресурс [Skysmart:<https://skysmart.ru/articles/chemistry/elektronnaya-konfiguraciya-atoma>] (на 10.04.2025)
10. Энциклопедия хочагии кишлоки Тоҷикистон. Электронный ресурс [<https://tg.wikipedia.org/wiki>] (на 03.01.2025)

УДК 330.341.1

Зоирзода И.С.

НАҚШИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР RUШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНӢ

Мақолаи пешниҳодшуда ба таҳлили амиқи нақши сармоияи инсонӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ бахшида шудааст. Муаллиф аҳамияти стратегӣ ва ҳалқунандаи сармоияи инсонӣ ҳамчун омили асосии пешрафти иҷтимоию иқтисодӣ ва таҳкими рақобатпазирии миллий дар шароити ҷаҳонишавӣ ва иқтисодиёти донишбунёдро баррасӣ менамояд. Таъкид мегардад, ки дар иқтисодиёти муосир захираҳои анъанавӣ, аз қабилӣ сармоияи молиявӣ ва табиӣ, ҷойи худро ба дониш, малака, қобилияти эҷодӣ ва нерӯи зеҳнии инсон медиҳанд. Дар мақола нишон дода мешавад, ки сармоиягузорӣ ба соҳаҳои маориф, илм, тандурустӣ ва тақмили ихтисоси кадрҳо на танҳо ба ташаккули кувваи кории баландихтисос мусоидат мекунад, балки заминаи рушди технологияи нав, татбиқи навоариҳо ва таҳкими мавқеи кишвар дар бозори ҷаҳониро фароҳам месозад. Тавассути таҳлили маълумоти Индекси сармоияи инсонӣ (ИСИ) ва мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар раёдабандии байналмилалӣ, муаллиф зарурати ислоҳоти самтҳои сиёсати давлатӣ дар бахши рушди сармоияи инсонӣ ва тақмили муҳити мусоиди инноватсионӣро асоснок менамояд. Хулоса бароварда мешавад, ки сармоияи инсонӣ на танҳо воситаи истеҳсолӣ, балки дороии стратегӣ мебошад, ки рушди устувор, рақобатпазирӣ ва пешрафти иқтисодиёти инноватсиониро таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: сармоияи инсонӣ, захираҳои инсонӣ, рушди устувор, иқтисодиёти инноватсионӣ, иқтисодиёти донишбунёд, рақобатпазирии миллий, ҷаҳонишавӣ, сармоиягузорӣ, маориф, илм ва инноватсия, тандурустӣ, тақмили ихтисос, технологияҳои нав, муҳити инноватсионӣ, Индекси сармоияи инсонӣ (ИСИ)

Зоирзода И.С.

РОЛЬ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В РАЗВИТИИ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Предлагаемая статья посвящена глубокому анализу роли человеческого капитала в развитии инновационной экономики. Автор рассматривает стратегическое и ключевое значение человеческого капитала как основного фактора социально-экономического прогресса и укрепления национальной конкурентоспособности в условиях глобализации и экономики, основанной на знаниях. Подчеркивается, что в современной экономике традиционные ресурсы, такие как финансовый и природный капитал, уступают место знаниям, навыкам, творческим способностям и интеллектуальному потенциалу человека. В статье показано, что инвестиции в сферу образования, науки, здравоохранения и повышение квалификации кадров способствуют не только формированию высококвалифицированной рабочей силы, но и создают прочную основу для развития новых технологий, внедрения инноваций и укрепления позиций страны на мировом рынке. Через анализ данных Индекса человеческого капитала (ИЧК) и позиции Республики Таджикистан в международном рейтинге автор обосновывает необходимость реформирования направлений государственной политики в области развития человеческого капитала и создания благоприятной инновационной среды. Делается вывод, что человеческий капитал является не только производственным ресурсом, но и стратегическим активом, обеспечивающим устойчивое развитие, конкурентоспособность и продвижение инновационной экономики.

Ключевые слова: Человеческий капитал, человеческие ресурсы, устойчивое развитие, инновационная экономика, экономика, основанная на знаниях, национальная конкурентоспособность, глобализация, инвестиции, образование, наука и инновации, здравоохранение, повышение квалификации, новые технологии, инновационная среда, индекс человеческого капитала (ИЧК)

Zoirzoda I.S.

THE ROLE OF HUMAN CAPITAL IN THE DEVELOPMENT OF AN INNOVATIVE ECONOMY

The proposed article is devoted to an in-depth analysis of the role of human capital in the development of an innovative economy. The author considers the strategic and key importance of human capital as the main factor in socio-economic progress and strengthening national competitiveness in the context of globalization and a knowledge-based economy. It is emphasized that in the modern economy, traditional resources such as financial and natural capital are giving way to knowledge, skills, creativity and intellectual potential of a person. The article shows that investments in education, science, healthcare and advanced training of personnel contribute not only to the formation of a highly qualified workforce, but also create a solid foundation for the development of new technologies, the introduction of innovations and strengthening the country's position in the world market. Through the analysis of the Human Capital Index (HCI) data and the position of the Republic of Tajikistan in the international ranking, the author substantiates the need to reform the directions of state policy in the field of human capital development and the creation of a favorable innovative environment. It is concluded that human capital is not only a production resource, but also a strategic asset that ensures sustainable development, competitiveness and promotion of an innovative economy.

Key words: Human capital, human resources, sustainable development, innovative economy, knowledge-based economy, national competitiveness, globalization, investment, education, science and innovation, healthcare, advanced training, new technologies, innovative environment, human capital index (HCI)

Сармояи инсонӣ яке аз омилҳои калидӣ ва муайянкунандаи рушди устувор ва динамикии иқтисодиёти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва рақобати шадид, дигар захираҳои анъанавӣ, аз қабилӣ захираҳои табиӣ ва молиявӣ, аҳамияти нисбӣ пайдо намуда, ҷойи худро ба захираи муҳимтар — донишу малака, қобилиятҳои эҷодӣ ва нерӯи зеҳнии инсон медиҳанд. Маҳз сармояи инсонӣ, ки маҷмӯи дониш, малака, таҷриба, қобилияти инноватсионӣ ва иқтидори эҷодкориро фаро мегирад, таҳкурсии асосии иқтисодиёти инноватсиониро ташкил медиҳад.

Сармояи инсонӣ дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати технологӣ ба унсури асосии пешбурди иқтисодиёти инноватсионӣ табдил ёфтааст. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар масири гузариш ба иқтисодиёти донишбунёд қарор дорад, рушди сармояи инсонӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Нерӯи кории соҳибхтисос, донишу малакаҳои муосир, қобилияти эҷодӣ ва зеҳнии аҳоли омилҳои калидии татбиқи навоарӣ, ҷорӣ намудани технологияҳои пешрафта ва таҳкими рақобатпазирӣ миллӣ мебошад [7; 9; 10]. Сармоягузорӣ ба маориф, илм, тандурустӣ ва тақмили ихтисос заминаи асосӣ барои ташаккули муҳити инноватсионӣ ва рушди устувори иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Дар шароити мавҷуда, баланд бардоштани сатҳи сармояи инсонӣ имкон медиҳад, ки кишвар аз захираҳои дохилии худ самаранок истифода бурда, иқтидори истеҳсоли ва илмию техниро тавсеа бахшад. Аз ин рӯ, тақмили сиёсати давлатӣ дар самти рушди сармояи инсонӣ, дастгирии иқтидори зеҳнӣ ва ташкили заминаи мусоид барои навоарӣ, яке аз самтҳои афзалиятнокии стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба таъмини рушди иқтисодиёти инноватсионӣ ва мавқеи устувор дар иқтисодиёти глобалӣ мусоидат менамояд.

Расми 1. Мушкилоти асосӣ дар рушди сармояи инсонӣ барои пешбурди иқтисодиёти инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон

№	Мушкилиҳо	Тавсифи мушкилиҳо
1.	Сатҳи пасти сифати маориф	Низоми таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба талаботи иқтисодиёти муосир ва инноватсионӣ пурра ҷавобгӯ нест. Барномаҳои таълимӣ кӯҳнашуда, нарасидани омӯзгорони баландхтисос ва дастрас набудани технологияҳои таълимии замонавӣ монеаи ҷиддӣ ба ташаккули қувваи кории рақобатпазир мегардад.
2.	Маҳдудияти дастрасӣ ба таҳсилоти олӣ ва касбӣ	Барои қисми зиёди аҳоли, махсусан дар минтақаҳои дурдаст, имкониятҳои таҳсилоти босифат маҳдуданд. Ин боиси паст мондани сатҳи умумии дониш ва ихтисоснокии қувваи корӣ мегардад.
3.	Фарори мағзҳо (муҳоҷирии кадрҳои соҳибхтисос)	Мутахассисони баландхтисос барои дарёфти шароити бехтари зиндагӣ ва фаъолияти касбӣ ба кишварҳои хориҷӣ кӯч мебаранд (бахусус ба Федератсияи Россия), ки ин боиси талафи захираҳои арзишманди инсонӣ мегардад.
4.	Норасоии сармоягузорӣ ба илм ва инноватсия	Ҳиссаи хароҷот барои илм ва тадқиқоти инноватсионӣ дар Тоҷикистон хеле паст аст. Ин монеъ мешавад, ки заминаи устувори илмӣ ва муҳити инноватсионӣ ташаккул ёбад.
5.	Тандурустии нокифоя ва сатҳи пасти хизматрасониҳои тиббӣ	Саломатии аҳоли яке аз омилҳои муҳими сармояи инсонӣ мебошад. Вазъи номуносиби системаи тандурустӣ ба қобилияти корӣ ва самаранокӣ қувваи меҳнатӣ таъсири манфӣ мерасонад.
6.	Мавҷуд набудани муҳити мусоиди инноватсионӣ	Инфрасохтори нокифоя барои дастгирии стартапҳо, технопаркҳо ва кластерҳои инноватсионӣ яке аз монеаҳои ҷиддӣ дар рушди иқтисодиёти инноватсионӣ мебошад.

7.	Талаботи нокифоя ба қувваи кории эҷодкор дар бозори дохилӣ	Корхонаҳо ва сохторҳои истеҳсоли бештар ба равандҳои анъанавӣ таъямекунанд ва ба истифодаи нерӯи зеҳнӣ ва навоарӣ кам таваҷҷуҳ менамоянд.
8.	Камбуди барномаҳои тақмили ихтисос ва омӯзиши пайваста	Қувваи корӣ имконияти кофӣ барои тақмили доимии малақаҳо ва мутобиқшавӣ ба тағйироти босуръати технологӣ надорад.
9.	Норасоии ҳамкорӣ байни бахши таҳсилот, илм ва истеҳсолот	Фосилаи бузург байни донишгоҳҳо, муассисаҳои илмӣ ва бахши амалӣ имкон намеред, ки захираҳои инсонӣ дар рушди инноватсионӣ самаранок истифода шаванд.
10.	Сатҳи пасти рақобатпазирии байналмилалӣ	Мутахассисон ва маҳсулоти илмиву техникӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон кам ба бозори ҷаҳонӣ роҳ меёбанд, ки ин нишондиҳандаи заъфи иқтисодии инноватсионӣ мебошад.
11.	Масоили иқтисодию иҷтимоӣ	Камбизоатӣ, сатҳи баланди муҳоҷирати меҳнатӣ ва нобаробарии иҷтимоӣ ба рушд ва истифодаи пурраи сармояи инсонӣ монеа эҷод мекунанд.
12.	Масъалаҳои идоракунӣ ва сиёсати номукамал	Набудани стратегияҳои равшан ва мукаммали давлатӣ дар самти рушди сармояи инсонӣ ва иқтисодиёти инноватсионӣ, инчунин норасоии механизмҳои амалӣ намудани ислохотҳо мушкилоти ҷиддӣ ба ҳисоб меравад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Баргараф кардани ин мушкилиҳо барои Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз шартҳои асосии гузариш ба иқтисодиёти рақобатпазир ва инноватсионӣ ба шумор меравад.

Сармояи инсонӣ аз тандурустӣ, дониш ва малақаҳои иборат аст, ки инсон дар тӯли зиндагии худ захира мекунад. Ҳар қадар нишондиҳандаи сармояи инсонӣ баланд бошад, ҳамон қадар сатҳи музди меҳнати одамон ва даромади кишвар бештар мегардад ва ҳамзамон ҳамбастагӣ ва ваҳдат дар ҷомеа таҳким меёбад. Сармояи инсонӣ омили асосие мебошад, ки ба рушди устувор ва қодишӣ сатҳи камбизоатӣ мусоидат мекунад. Таваҷҷути Индекси сармояи инсонӣ (ИСИ), Бонки Ҷаҳонӣ нишондиҳандаҳои асосии сармояи инсониро чен мекунад, ки қўдаки имрӯз таваллудшуда то синни 18-солагӣ метавонад захира намояд - бо дарназардошти ҳафтодҳо, ки бо сатҳи пасти тандурустӣ ва маориф дар кишваре, ки он қўдак зиндагӣ хоҳад кард, алоқаманд мебошанд.

Мутобиқи иттилоии қоршиносони Бонки Ҷаҳонӣ, тибқи маълумоти охиринаи ҳисоботи Индекси сармояи инсонӣ (ИСИ), ҳосилнокии меҳнати қўдаке, ки имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таваллуд мешавад, то ба синни балоғат расиданаш ҳамагӣ 50% иқтисодиёти воқеии истеҳсолии ўро ташкил хоҳад дод. Ин нишондиҳанда аз миёнаи минтақавии кишварҳои Аврупо ва Осиёи Марказӣ поёнтар аст, аммо нисбат ба миёнаи кишварҳои, ки сатҳи даромадашон бо Ҷумҳурии Тоҷикистон муқоисашаванда аст, баландтар мебошад.

Индекси сармояи инсонӣ (ИСИ) шаш нишондиҳандаро дар бар мегирад, ки ба тандурустӣ ва маориф марбутанд. Аз ҷумла, се нишондиҳандаи соҳаи тандурустӣ иборатанд аз:

1. эҳтимолияти зиндамонӣ то синни 5-солагӣ;
2. коэффиенти зиндамонии калонсолон (шахсони синни 15 то 60 сола);
3. афзоиши солим (набудани таъхири рушд дар қўдакони то 5-сола).

Илова бар ин, ИСИ се нишондиҳандаи соҳаи маорифро низ дар бар мегирад:

1. давомнокии таҳминии таҳсил дар муассисаҳои таълимӣ;
2. натиҷаҳои муттаҳидаи санҷишҳои таълимӣ;
3. давомнокии таҳсил бо ислоҳи сифат (бо дарназардошти сатҳи воқеии сифати таҳсилот).

Ин нишондиҳандаҳо имконият медиҳанд, ки сатҳи рушди сармояи инсонӣ дар кишварҳо ба таври ҳамаҷониба арзёбӣ гардад ва тавоноии насли оянда барои расидан ба иқтисодиёти пурраи истеҳсолии худ дар шароити мавҷудаи тандурустӣ ва маориф муайян карда шавад [4; 6].

А.Н. Мустафин, А.В. Рамазанов дуруст қайд мекунад, ки барои рушди муваффақонаи иқтисодиёт зарур аст, ки сифати муносиб ва шоистаи захираҳои меҳнатӣ таъмин карда шавад. Маҳз ба чунин сиёсати рушд аксари кишварҳои пешрафта имрӯз авлавият дода, ба ин самт маблағҳои зиёди молиявӣ сармоягузорӣ менамоянд [6, с.103]. Албатта, барои расидан ба рушди муваффақонаи иқтисодӣ, танҳо доштани захираҳои табиӣ, инфрасохтори муосир ё сармояи молиявӣ кофӣ нест. Омиле, ки рушди воқеӣ ва дарозмуддатро таъмин мекунад, қувваи қориӣ босифат мебошад. Сифати захираҳои меҳнатӣ маънои сатҳи баланди дониш, малака, таҷриба, қобилияти мутобиқшавӣ ба тағйиротҳои технологияву бозор ва қобилияти эҷодкориро дорад. Яъне, ҳар қадар қувваи қорӣ соҳибхистос, донишу малакаи муосир дошта бошад, ҳамон қадар иқтисодиёт қобилияти бештар барои навоарӣ, истеҳсолоти рақобатпазир ва ҷалби сармояро пайдо мекунад. Кишварҳои пешрафта хуб дарк намудаанд, ки сармоягузорӣ ба рушди инсон - сармоягузорӣ ба ояндаи иқтисодии давлат аст. Аз ин рӯ, онҳо сиёсати худро ба баланд бардоштани сифати захираҳои меҳнатӣ равона месозанд. Ин сиёсат дар бар мегирад: рушди низомии маориф ва илм, тақмили ихтисоси доимӣ, омӯзиши касбҳои нав, дастгирии тадқиқотҳои илмӣ ва ташкили муҳити мусоиди инноватсионӣ.

Сармоягузориҳои молиявӣ ба ин соҳаҳо ҳамчун хароҷот на, балки ҳамчун сарфа ва афзоиши даромади иқтисодӣ дар дарозмуддат баррасӣ мегардад. Зеро қувваи қориӣ босавод ва эҷодкор қодир аст, ки технологияҳои нав эҷод намояд, самаранокии истеҳсолотро афзоиш диҳад ва иқтисодиётро ба сатҳи баланди рақобатпазирӣ барорад. Дар маҷмӯъ, ин ҷумла ба зарурати ташаккули сиёсати дурусти қорӣ ва илмӣ-таълимӣ ишора мекунад, ки бидуни он рушди муосир ва инноватсионӣ ғайриимкон аст. Кишварҳое, ки ба ин самт аҳамият намедиханд, дар оянда бо мушкилоти рақобатпазирӣ ва сустии рушди иқтисодӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Пешрафти иқтисодиёти инноватсионӣ бе захираҳои босифати инсонӣ ғайриимкон аст, зеро татбиқи технологияҳои пешрафта, таҳияи маҳсулоти нав, тақмил ва беҳсозии равандҳои истеҳсолӣ, ҳамчунин дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилоти мураккаби иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ба сатҳи баланди савияи илмӣ ва эҷодкории қувваи қорӣ вобастагии мустақим дорад [1;2]. Инноватсия ҳамчун муҳарриқи асосии рушди иқтисодӣ, на танҳо натиҷаи сармоягузориҳои молиявӣ, балки пеш аз ҳама, самари фаъолияти зеҳнии инсон мебошад.

Дар шароити муосири ҷаҳонӣ, ки асоси рақобати иқтисодӣ ба донишу технологияҳои нав таъя мекунад, рушди иқтисодиёти инноватсионӣ бе қувваи қориӣ соҳибхистос ва эҷодкор номумкин мегардад. Захираҳои босифати инсонӣ маънои қадри ҳо доранд, ки на танҳо донишҳои асосӣ ва касбӣ доранд, балки қобилияти навоарӣ, мутобиқшавӣ ба тағйироти бозор ва истифодаи технологияҳои муосирро низ доранд мебошанд.

Расми 2. Омилҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ

Омилҳо	Тавсифи омилҳо
Нақши қувваи қориӣ босифат дар татбиқи технологияҳои пешрафта	Технологияҳои инноватсионӣ, новобаста аз дараҷаи пешрафта буданашон, худ ба худ натиҷаи иқтисодӣ намедиханд, агар инсонҳои соҳибдониш барои татбиқ ва мутобиқсозии онҳо ба шароити маҳаллӣ набоянд. Қувваи қориӣ баландхистос қодир аст, ки технологияи воридшударо аз худ намояд, онро тақмил диҳад ва дар истеҳсолот самаранок истифода барад. Бе ин захираи инсонии босифат, ҳатто сармоягузориҳои бузург ба технология метавонад бесамар монад.
Таҳияи маҳсулоти нав ва тақмили равандҳои истеҳсолӣ	Инноватсия танҳо ба таҳияи технологияҳои рақамӣ ё таҷҳизоти муосир маҳдуд намешавад. Он инчунин дар эҷоди маҳсулоти нав, беҳсозии сифати маҳсулоти мавҷуда ва оптимизатсияи равандҳои истеҳсолӣ ифода меёбад. Ҳамаи ин равандҳо ба қобилияти эҷодӣ ва малакаи таҳлили қувваи қорӣ таъя доранд. Маҳз захираҳои инсонӣ бо дониш ва таҷрибаи худ метавонанд механизмҳои самаранокии истеҳсолотро таҳия кунанд, хароҷотро кам ва самаранокиро зиёд намоянд.

Дарёфти роҳҳои ҳалли мушкилоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ	Иқтисодиёти инноватсионӣ дар муҳити тағйирёбанда фаъолият мекунад, ки ҳамеша бо мушкилот ва ҷолишҳои нав рӯбарӯ мешавад. Ҳалли ин мушкилот - аз камбуди захираҳо то идоракунии устувор ва масъалаҳои экологӣ - таҳлили амиқ, андешаронии стратегӣ ва пешниҳодҳои ғайримаммулро талаб мекунад. Танҳо ҷомеае, ки дорои захираҳои инсонӣ бо сатҳи баланди тафаккури интиқодӣ ва қобилияти ҳалли масъалаҳои мураккаб аст, метавонад ба ин ҷолишҳо посухи муносиб диҳад.
Инноватсия ҳамчун самарани фаъолияти зехнӣ	Инноватсия, пеш аз ҳама, натиҷаи фаъолияти зехнӣ ва эҷодкоронаи инсон аст. Он аз ғояҳо оғоз мегардад, ки баъдан ба маҳсулот, хизматрасонӣ ё равандҳои нав табдил меёбанд. Барои тавлиди чунин ғояҳо муҳити мусоид, таълими босифат, дастрасӣ ба дониш ва озодии эҷодӣ зарур аст. Аз ин рӯ, сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, илм ва рушди қобилиятҳои эҷодии аҳоли муҳимтарин шартҳои пешбурди иқтисодиёти инноватсионӣ ба ҳисоб меравад.
Сармояи молиявӣ ва сармояи инсонӣ	Гарчанде, ки сармоягузориҳои молиявӣ дар рушди инноватсия муҳим аст, он худ як омилҳои иловагӣ мебошад. Молия метавонад шароити востаро фароҳам оварад, аммо бе нерӯи зехнии инсон, яъне бе мутахассисони дорои дониш ва малакаҳои зарурӣ, ин сармоя самарани дилхоҳ намедиҳад. Аз ин лиҳоз, кишварҳое, ки ба рушди сармояи инсонӣ тавассути аввалиндараҷа медиҳанд, дар татбиқи иқтисодиёти инноватсионӣ нисбат ба дигарон бартарии назаррас пайдо мекунад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Рушди иқтисодиёти инноватсионӣ бе ташаккул ва истифодаи самараноки захираҳои босифати инсонӣ ғайриимкон аст. Қувваи кории соҳибхисос ва эҷодкор на танҳо иҷрокунандаи технологияи нав аст, балки манбаи асосии худии инноватсияҳо мебошад. Аз ин рӯ, барои ҳар як ҷомеае, ки меҳодад дар шароити ҷаҳони рақобатнок мавқеи сазоворро ишғол намояд, муҳим аст, ки сиёсати худро ба рушди сармояи инсонӣ — яъне маориф, илм, тандурустӣ ва дастгирии иқтисодии зехнӣ равона созад. Ин омилҳои кафолати рушди устувор, тавлиди доимии навоарӣ ва пешрафти иқтисодӣ дар дарозмуддат мебошад.

Сармояи инсонӣ, инчунин нақши калидӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии миллии мебозад. Кишварҳое, ки ба рушди соҳаи маориф, илм, технология ва тақмили ихтисоси кадрҳо аҳамияти махсус медиҳанд, дар бозори ҷаҳонӣ мавқеи устувор пайдо мекунад [5; 11]. Омӯзиши пайваста, рушди қобилиятҳои касбӣ ва ташаккули муҳити мусоиди инноватсионӣ ба баланд бардоштани самаранокии меҳнат ва рушди иқтисодиёти донишбунёд замина мегузорад [13].

Сармояи инсонӣ ҳамчун омилҳои стратегӣ дар таъмини рақобатпазирии миллии мавқеи марказӣ дорад, зеро маҳз захираҳои инсонӣ, яъне дониш, малака, таҷриба ва қобилияти эҷодкоронаи аҳоли, имконият медиҳанд, ки кишвар ба талаботи рӯзафзунӣ бозори ҷаҳонӣ мутобик гардад ва мавқеи худро дар миёни давлатҳои пешрафта мустаҳкам намояд [5; 14; 15]. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тараққиёти босуръати илмӣ-техникӣ, дигар дорониҳои анъанавӣ, аз қабилҳои захираҳои табиӣ ва молиявӣ, аҳамияти нисбӣ пайдо намуда, рақобат асосан тавассути донишу навоарӣ таъмин мегардад. Аз ин рӯ, кишварҳое, ки сиёсати худро ба рушди соҳаи маориф, илм, технология ва тақмили ихтисоси кадрҳо равона месозанд, ба шароити муосири иқтисодӣ ҷавобгӯ буда, дар арсаи байналмилалӣ мавқеи устувор касб менамоянд. Ин раванд омӯзиши пайвастаро талаб мекунад, зеро дар шароити тағйирёбии доимии технологияҳо ва талаботи бозор танҳо қувваи кории доимомӯз кодир аст, ки рақобатпазир монад.

Рушди қобилиятҳои касбӣ ва ихтисоснокӣ на танҳо ба баланд бардоштани самаранокии меҳнат мусоидат мекунад, балки шароити ташаккули иқтисодиёти донишбунёдро низ фароҳам меорад, ки дар он дониш ва иттилоот ба унсурҳои асосии истеҳсолот табдил меёбанд. Ташаккули муҳити мусоиди инноватсионӣ бошад, имконият медиҳад, ки ғояҳои эҷодӣ ва навоариҳо ба маҳсулоти рақобатпазир ва хизматрасониҳои замонавӣ табдил ёбанд, ки ин боиси афзоиши

мачмӯи маҳсулоти дохилӣ, ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва таҳкими мавқеи кишвар дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ мегардад. Ҳамин тариқ, сармояи инсонӣ на танҳо кафолати рушди дохилӣ, балки воситаи асосии таъмини рақобатпазирии миллии дар миқёси байналмилалӣ мебошад [8].

Дар ҷадвали зер рейтингҳои давлатҳо вобаста ба сармояи инсонӣ оварда шудааст [7].

Ҷадвали 1.

Рейтингҳои давлатҳо вобаста ба сармояи инсонӣ

Давлат	Мав- қеъ	Давлат	Мав- қеъ	Давлат	Мав- қеъ	Давлат	Мав- қеъ
Сингапур	0.88	Австралия	0.77	Хорватия	0.71	Баҳрейн	0.65
Гонконг	0.81	Португалия	0.77	Малта	0.71	Чили	0.65
Япония	0.80	Франсия	0.76	Латвия	0.71	Туртсия	0.65
Кореяи ҷанубӣ	0.80	Белгия	0.76	Литва	0.71	Қатар	0.64
Канада	0.80	Швейтсариya	0.76	ИМА	0.70	Албания	0.63
Финляндия	0.80	Кипр	0.76	Беларусия	0.70	Черногория	0.63
Макао	0.80	Дания	0.76	Гретсия	0.69	Ҷазираҳои Сейшел	0.63
Шветсия	0.80	Польша	0.75	Ветнам	0.69	Украина	0.63
Ирландия	0.79	Чехия	0.75	Люксембург	0.69	Коста-Рика	0.63
Нидерландия	0.79	Германия	0.75	Венгрия	0.68	Қазоқистон	0.63
Британияи Кабир	0.78	Австрия	0.75	Россия	0.68	Бруней	0.63
Эстония	0.78	Исландия	0.75	Сербия	0.68	Ўзбекистон	0.62
Зеландияи Нав	0.78	Израил	0.73	АМА	0.67	Маврикий	0.62
Словения	0.77	Испания	0.73	Словакия	0.66	Монғолия	0.61
Норвегия	0.77	Италия	0.73	ҚМЧ	0.65	Болгария	0.61

Таҳлили ҷадвали мазкур нишон медиҳад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳатто дар байни 60 давлати пешсаф аз рӯи нишондиҳандаҳои рушди баланди сармояи инсонӣ ҷойгоҳ пайдо накардааст. Ин ҳолат бозгӯи он аст, ки сатҳи сармояи инсонӣ дар кишвар то ҳол ба стандартҳои байналмилалӣ қобили қабул нарасидааст ва барои таъмини рушди устувор тадбирҳои иловагӣ талаб карда мешаванд. Мувофиқи раёдабандии мавҷуда, Ҷумҳурии Тоҷикистон мавқеи 111-умро ишғол намуда, ҳамагӣ 0,50 ҳол ба даст овардааст. Ин нишондиҳанда нишон медиҳад, ки нисфи иқтисодии эҳтимолии захираҳои инсонии кишвар истифода мешавад ва қисми муҳими потенциали зеҳнӣ, илмӣ ва касбии аҳолии бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла норасоии дастрасӣ ба таҳсилоти босифат, хизматрасониҳои тиббӣ ва муҳити номуносиби инноватсионӣ, амалӣ намегардад.

Чунин мавқеи паст дар раддабандии ҷаҳонӣ зарурати ислоҳоти ҷиддиро дар самти рушди сармояи инсонӣ тақозо менамояд, ки он бояд ба беҳсозии низоми маориф ва тандурустӣ, тақмили ихтисоси кадрҳо, ташкили шароити мусонид барои рушди қобилиятҳои эҷодӣ ва баланд бардоштани сатҳи неқӯаҳволии аҳоли равона карда шавад. Танҳо тавассути афзоиши сармояи инсонӣ Тоҷикистон метавонад дар раддабандии байналмилалӣ мавқеи худро беҳтар намояд ва заминаи устувор барои рушди иқтисодии инноватсионӣ ва рақобатпазирии миллий фароҳам созад.

Бояд таъкид намуд, ки дар шароити иқтисодии инноватсионӣ, сармояи инсонӣ на танҳо воситаи истеҳсоли, балки худ як навъи сармояи стратегӣ мебошад, ки қобилияти худбаҳодиҳӣ ва афзоиши дорост [9]. Сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, илм, тандурустӣ ва омӯзиши касбӣ яке аз самтҳои самараноки сиёсати иқтисодии давлатҳо ба шумор меравад, ки дар натиҷаи он нерӯи кории баландихтисос ташаккул ёфта, заминаи устувор барои рушди технологияи нав ва рушди иқтисодӣ фароҳам меояд.

Бояд зикр намуд, ки дар шароити иқтисодии муосир, ки ҳарчи бештар ба навоарӣ, дониш ва технологияҳои пешрафта таъҷиб мекунад, сармояи инсонӣ аз мақоми анъанавии худ ҳамчун воситаи истеҳсоли фаротар рафта, ба як навъи сармояи стратегӣ табдил ёфтааст. Агар дар иқтисодии индустриалӣ захираҳои табиӣ, таҷҳизот ва сармояи молиявӣ ҳамчун асоси истеҳсолот баррасӣ мешуданд, дар иқтисодии инноватсионӣ маҳз дониш, қобилияти зехнӣ, малакаҳои эҷодӣ ва салоҳияти инсонӣ ба унсурҳои асосии пешбурди истеҳсолот ва рушди иқтисодӣ табдил ёфтаанд.

Сармояи инсонӣ бартарии муҳими дигар дорад - он дорои хусусияти худбаҳодиҳӣ ва ҳадафзоиш мебошад, яъне бо сармоягузорӣ ба рушди инсонӣ, арзиши ин сармоя дар тӯли вақт афзоиш меёбад. Баръакс аз дигар намудҳои сармоя, ки метавонад зерӣ таъсири вақт ё истифода кам арзиш гардад, сармояи инсонӣ тавассути тақмили ихтисос, таҷрибаомӯзӣ ва инкишофи пайваста танҳо афзоиш меёбад.

Дар ин замина, сармоягузорӣ ба соҳаҳои маориф, илм, тандурустӣ ва омӯзиши касбӣ ҳамчун яке аз самтҳои самаранок ва дурбинонаи сиёсати иқтисодӣ арзёбӣ мегардад. Ин соҳаҳо асоси ташаккули қувваи кории баландихтисосро ташкил медиҳанд, ки бевосита ба иқтисоди инноватсионӣ ва рақобатпазирии кишвар таъсир мерасонанд. Низоми таҳсилоти босифат на танҳо донишҳои назариявӣ медиҳад, балки малакаҳои андешаронии интиқодӣ, қобилияти ҳаллу фасли масъалаҳои мураккаб ва омодагии мутобиқшавӣ ба тағйироти босуръати бозор ва технологияҳоро ташаккул медиҳад. Илм ва тадқиқот муҳаррики асосии тавлиди технологияҳои нав ва навоарӣ мебошанд, ки барои рушди иқтисодии донишбунёд ва инноватсионӣ заминаи муҳим фароҳам меоранд.

Солимии аҳоли бошад, қаблаати қобилияти қорӣ ва самаранокии меҳнат ба ҳисоб меравад, зеро қувваи кории солим бештар майл ба омӯзиш, эҷодқорӣ ва фаъолияти босамар дорад. Омӯзиши касбӣ ва тақмили ихтисос имконият медиҳад, ки захираҳои инсонӣ ҳамеша ба талаботи нави бозор мутобиқ гарданд ва тавоноии рақобатпазирии худро нигоҳ доранд.

Дар маҷмӯъ, чунин сиёсати сармоягузорӣ на танҳо таъсири кӯтоҳмуддат, балки дарозмуддат ва устувор ба рушди иқтисодӣ мерасонад. Ташаккули нерӯи кории баландихтисос ва эҷодқор на танҳо рушди технологияи навро таъмин мекунад, балки тамоми низоми иқтисодиро ба сатҳи нав мебарорад, шароити ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро беҳтар месозад, содироти маҳсулотро афзоиш медиҳад ва ба паст кардани сатҳи бекорӣ ва камбизоатӣ мусоидат мекунад.

Аз ин рӯ, сармояи инсонӣ дар иқтисодии инноватсионӣ танҳо захираи меҳнатӣ нест, балки дороии стратегияест, ки ояндаи иқтисодиву иҷтимоии кишварро муайян мекунад. Давлатҳое, ки аҳамияти ин омилро дуруст дарк намуда, ба рушди сармояи инсонӣ афзолият медиҳанд, дар арсаи ҷаҳонӣ мавқеи устувор ва пешрафтaro соҳиб мегарданд.

Дар натиҷа, метавон бо итминон хулоса кард, ки сармояи инсонӣ ҳамчун меҳвари асосӣ ва таҳкурсии устувори иқтисодии инноватсионӣ амал мекунад. Маҳз захираҳои инсонӣ, ки маҷмӯи дониш, малака, таҷриба, қобилиятҳои зехнӣ ва эҷодқориро дар бар мегиранд, ба ҷомеа

имкон медиҳанд, ки на танҳо сатҳи баланди тараққиёти иҷтимоию иқтисодиро таъмин намояд, балки дар шароити рақобати шадиди ҷаҳонӣ мавқеи устувор ва сазовор касб кунад.

Рушди технологияҳои нав, татбиқи навоарӣ, тавсеаи истеҳсолоти рақобатпазир ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодӣ бевосита ба сатҳи ташаккул ва истифодаи самараноки сармояи инсонӣ вобастагӣ дорад. Дар ин замина, сиёсати давлатӣ ва стратегияҳои рушди иқтисодӣ бояд дар маркази худ рушди ҳамаҷонибаи сармояи инсонӣ, яъне такмили низоми маориф, дастгирии илм ва инноватсия, беҳсозии хизматрасониҳои тандурустӣ ва фароҳам овардани шароити мусоиди рушди қобилиятҳои эҷодиро қарор диҳанд. Бе сармоягузорӣ ба ин захираи бебаҳо, ҳеҷ як ҷомеа наметавонад рушди устувор ва дарозмуддати иқтисодиёти инноватсиониро таъмин намояд, зеро пешбурди иқтисоде, ки ба дониш ва технология така мекунад, танҳо тавассути қувваи қонунӣ соҳибхисос, эҷодкор ва зехнӣ имконпазир аст.

Аз ин рӯ, кишварҳое, ки ба рушди сармояи инсонӣ аҳамияти аввалиндараҷа медиҳанд, на танҳо масири дурусти рушди иқтисодиро интихоб мекунанд, балки заминаи устувори пешрафти ҳамаҷонибаи иҷтимоӣ ва таҳкими мавқеи худ дар арсаи байналмилалиро низ мегузоранд.

АДАБИЁТ

1. Dzhandzhugazova E. A., Dusenkov S. V. et al. (2018) Hotel Industry in the Context of Russia's Emerging Digital Economy. Modern Journal of Language Teaching Methods, vol. 8, no. 6, pp. 263-273. (In Russ.).
2. Tkachenko E., Rogova E., Bodrunov S., Dmitriev N. Valuation of Intellectual Capital in the Context of Economic Potential of a Company // 10th European Conference on Intangibles and Intellectual Capital (ECIC 2019). Italy: University of Chieti-Pescara. 2019. p. 303-314.
3. Zaytsev A, Rodionov D., Dmitriev N., Kichigin O. Comparative analysis of results on application of methods of intellectual capital valuation // International scientific conference "Digital transformation on manufacturing, infrastructure and service"(DфTMS 2019). St. Petersburg. 2019.
4. Досиев, М.Н., Шохзода, Н.И. Изучение и реализации зарубежный опыт развитие форм экологического предпринимательства в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2023. – № 4-2(50).
5. Кошонова, М.Р. Инновации и человеческий капитал: принципы и подходы к управлению трудовыми ресурсами / М.Р. Кошонова, И.С. Хоркашов, П.С. Кошов // Экономика Таджикистана. – 2020. – № 1. – С. 169-176.
6. Мустафин, А.Н., Рамазанов, А.В. Роль человеческого капитала в инновационной экономике. Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление, №3 (2017), 102-105.
7. Рейтинг стран мира по Индексу человеческого капитала [Захираи электронӣ] - Манбаи дастрасӣ: <https://gtmarket.ru/ratings/human-capital-index> (санаи мурочиат: 22.04.2025)
8. Саенко, В.Б. Риски человеческого капитала в цифровую эпоху / В. Б. Саенко, А. В. Саенко // Сборник научных работ серии "Экономика". – 2023. – № 32. – С. 182-190. – DOI 10.5281/zenodo.10430518.
9. Хоркашов, И.С. Қобилияти соҳибкорӣ ҳамчун унсурҳои асосии сармояи инсонӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон. – 2018. – №. 2(23). – С. 75-79.
10. Хоркашов, И.С. Теоретические основы важности инвестиции в человеческий капитал // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2016. – № 2/10(219). – С. 32-36.
11. Человеческий капитал играет центральную роль в быстром и инклюзивном восстановлении экономики Таджикистана [Захираи электронӣ] - Манбаи дастрасӣ: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/12/08/human-capital-is-central-to-a-fast-and-inclusive-economic-recovery-in-tajikistan> (санаи мурочиат: 22.04.2025)
12. Шахназарова Н.В. Формирование Soft skills у студентов в условиях цифровой экономики // Развитие финансового рынка и предпринимательских структур в современных условиях:

Материалы Всероссийской научно-практической конференции, Волгоград, 01 декабря 2023 года. - Курск: Университетская книга, 2024. - С. 526-529. EDN: ХВСОАС

13. Шестакова, И.Г. Человеческий капитал в цифровую эпоху // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия: Экономика и экологический менеджмент. – 2018. – № 1. – С. 56-63. – DOI 10.17586/2310-1172-2018-11-1-56-63.

14. Шохзода Н.И. Теоретические аспекты формирования рынка экологических услуг // Финансово-экономический вестник. – 2023. – № 3(37). – С. 356-363.

15. Шохзода Н.И. Ташаккули шаклҳои танзими давлатии дастгирии сармоягузорию хориҷӣ барои рушди бозори хизматрасонии экологӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2025. – № 1. – Р. 190-195.

УДК 378

Ибодзода З.Х.

ИННОВАЦИОННАЯ СРЕДА ВУЗА: СТРУКТУРА, УПРАВЛЕНИЕ И ОРИЕНТАЦИЯ НА РЫНОК

В условиях стремительно меняющейся глобальной повестки высшие учебные заведения сталкиваются с целым рядом комплексных вызовов, среди которых — повсеместная цифровизация, усиление конкуренции за высококвалифицированные кадры и необходимость трансформации университетов в полноценные научно-инновационные хабы. Настоящая статья посвящена анализу механизмов формирования и развития инновационной среды в университетах как ключевого фактора устойчивого институционального роста, повышения конкурентоспособности и активного включения в экономику знаний. Автором предлагается концептуальная модель университета с двойной миссией, в которой наряду с академическим образованием и научными исследованиями значительное внимание уделяется коммерциализации знаний и стратегическому взаимодействию с внешними партнёрами. Особый акцент сделан на специфике Республики Таджикистан, где на период 2025–2030 годов запланирована реализация государственной программы цифрового и инновационного развития.

Ключевые слова: университет, инновационная среда, управление, цифровизация, рыночные ориентиры, экосистема, трансформация.

Ибодзода З.Х.

МУҲИТИ ИННОВАТСИОНИИ МТОК: СОҲТОР, ИДОРАКУНӢ ВА САМТГИРИИ БОЗОР

Дар заминаи тағйироти шадиди ҷаҳонӣ, муассисаҳои таҳсилоти олӣ ба рӯйдодҳои мураккабу фарогир, аз қабилӣ рақамсозии густарда, рақобати шадид барои ҷалби мутахассисони баландхаттисос ва зарурати тағйирёбӣ ба марказҳои муқаммалӣ илмӣ-таълимӣ ва инноватсионӣ рӯ ба рӯ мегарданд. Мақолаи мазкур ба таҳлили шароити ташаккул ва рушди муҳити инноватсионӣ дар соҳтори донишгоҳ равона гардида, онро ҳамчун заминаи муҳими рушди устувори муассиса, болоравии сатҳи рақобатпазирӣ ва ҳамгироии муассир ба иқтисодиёти дониш баррасӣ менамояд. Муаллиф модели концептуалии рисолати дугонаи донишгоҳро пешниҳод менамояд, ки дар он, илова ба фаъолияти таълимӣ ва илмӣ, тижоратсозии дониш ва ҳамкориҳои стратегии беруна нақши калидӣ мебозанд. Таваҷҷуҳи махсус ба вазъияти ҳоси Ҷумҳурии Тоҷикистон равона шудааст, ки дар давраи солҳои 2025–2030 татбиқи барномаи давлатии рушди рақамӣ ва инноватсионӣ ба нақша гирифта шудааст.

Калидвожаҳо: донишгоҳ, муҳити инноватсионӣ, идоракунӣ, рақамисозӣ, самтгирии бозорӣ, экосистема, табдили институционалӣ.

Z.Kh. Ibozoda

THE INNOVATIVE ENVIRONMENT OF THE HEIS: STRUCTURE, GOVERNANCE AND MARKET ORIENTATION

Amidst rapid global transformations, institutions of higher education are increasingly confronted with multifaceted challenges, including widespread digitalization, intensified competition for highly qualified personnel, and the imperative to evolve into comprehensive centers of research, education, and innovation. This article explores the development of a robust innovation ecosystem within the university as a critical driver of institutional advancement, enhanced competitiveness, and integration into the knowledge-based economy. The author proposes a conceptual framework of the university's dual mission, wherein educational and scientific pursuits are complemented by active knowledge commercialization and strategic partnerships with external stakeholders. Special consideration is given to the context of the Republic of Tajikistan, where a national program for digital and innovation development is scheduled for implementation during the period 2025–2030.

Keywords: university, innovation environment, governance, digitalization, market orientation, ecosystem, institutional transformation.

В условиях интенсивных процессов реформирования и модернизации системы высшего образования в Республике Таджикистан особую актуальность приобретает переосмысление роли вуза в современном обществе. Современный университет утрачивает статус исключительно образовательного института и всё более отчетливо предстает как полноправный участник социально-экономических и технологических трансформаций. Он выступает не только как центр подготовки квалифицированных кадров, но и как генератор новых знаний, способный интегрировать научные достижения в практическую плоскость и способствовать формированию инновационного потенциала страны. В этом контексте стратегическим направлением развития вуза становится формирование устойчивой инновационной среды, составной части институциональной экосистемы, в рамках которой создаются благоприятные условия для возникновения, поддержки и успешной реализации креативных идей, технологических инициатив и научно-прикладных проектов.

Для успешного развития вуза важно сочетать и развивать оба типа ресурсов: без оборудования и технологий невозможно двигаться вперед, но и без инициативных людей, готовых к экспериментам, инновации не появятся.

В соответствии с Законом Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», инновация определяется как «нововведение в области техники, технологии, работ, услуг или управления, основанное на использовании достижений науки и передовой технологии, имеющее высокую производственную и общественную эффективность» [1]

По мнению большинства, отечественных и зарубежных ученых инновационная среда университета представляет собой комплекс взаимосвязанных условий и факторов, обеспечивающих создание, развитие и эффективное внедрение инноваций в образовательной и научной деятельности. Данные условия условно подразделяются на материальные, к которым относятся инфраструктура, технические средства и финансовые ресурсы, а также нематериальные — включая организационную культуру, управленческие практики, кадровый и интеллектуальный потенциал (человеческие ресурсы), мотивационные механизмы участников, а также систему взаимодействия как внутри института, так и с внешними партнерами.

Ниже приведена таблица 1, включающая современные подходы отечественных и зарубежных ученых к терминам инновация и инновационная среда.

Таблица 1. – Анализ подходов ученых к термину инновация и инновационная среда

Автор/ы	Определение /источники	Подход
Комилов С. Дж. и Гафаров Ф.М.	Инновации результат умственного (интеллектуального) труда человека, целью которого является внедрение новых методов и качественных изменений в существующий вид активов (товаров, услуг, технологий и др.), а также в организацию труда, производства и управления [2].	Результат умственного труда человека
Лаврищева Е.Е.	Инновационная среда - внешнее окружение инновационной организации, ее инновационной системы, состоящее из дальнего окружения (макросреды) и ближнего окружения (микросреды). В инновационной среде формируется инновационное поведение организации. Внешняя среда составляет инфраструктуру инновационной системы организации [4].	Влияние внешней среды на инновационную систему
Рауфи А.	Инновации все то, что непосредственным образом отражают способности человека к нестандартному применению полученных им знаний и опыта, что является результатом творческого мышления и нестандартных решений [5].	Способности человека для творческого мышления
Тагдиров Т.К.	Нововведение в области техники, технологии, работ, услуг или управления, основанное на использовании достижений науки и передовой технологии, имеющее высокую производственную и общественную эффективность [6].	На основе достижений науки и передово технологии
Чистякова Н.О.	Инновационная среда представляет собой меру готовности выполнять задачи, обеспечивающие достижение поставленной инновационной цели, т.е. меру готовности к реализации инновационного проекта или программы инновационных преобразований и, следовательно, внедрению инноваций [8].	Готовность достигать инновационные цели

Современный вуз реализует различную деятельность, объединяющую академическую и рыночную составляющие. С одной стороны, он выполняет свою традиционную функцию осуществляя подготовку квалифицированных кадров для рынка труда и ведёт фундаментальные и прикладные научные исследования, тем самым укрепляя свой статус как центра образования и науки.

С другой стороны, вузы всё более активно интегрируются в экономическое пространство, что обусловлено глобальными структурными вызовами, связанными с переходом к цифровой и зелёной экономике. В условиях цифровизации всех сфер общественной жизни университеты выступают не только центрами генерации знаний, но и активными участниками процессов цифровой трансформации, формируя цифровые компетенции, развивая IT-инфраструктуру и подготавливая специалистов, востребованные на современном рынке труда. Параллельно усиливается значимость устойчивого развития и экологических инноваций: в рамках зелёной экономики университеты становятся площадками для разработки и внедрения ресурсосберегающих, экологически безопасных решений. Таким образом, рыночная миссия современного вуза заключается не только в коммерциализации научных достижений, но и в активном участии в построении цифрово-экологической модели экономического роста, основанной на устойчивости, инновациях и партнёрстве с бизнесом и государством.

Глобальные вызовы стоящие перед системой высшего профессионального образования, которые включают цифровизацию высшего профессионального образования, переход на

зеленую экономику, инклюзивность и доступность высшего образования, коммерциализацию научных результатов, международную мобильность ППС и студентов и др. требуют от учреждений высшего профессионального образования Таджикистана развивать и адаптировать научно-образовательную и международную деятельность с учетом поставленных задач. Большинство ученых соглашаются с тем, что классические иерархии управления в вузе, ориентированные на традиционные, централизованные подходы принятия решений, ограничены в формировании и развитии инновационной среды в вузе, с тем чтобы своевременно реагировать на скорость трансформации и обновлений [5,6,7].

В Таджикистане эти задачи отражаются в государственной стратегии, объявившей 2025–2030 годы «Годами цифровой экономики и инноваций», что подчеркивает стремление к интеграции цифровых технологий в образовательный процесс. Отсюда следует, что для эффективного реагирования на современные вызовы вузам страны необходимо изыскать возможности трансформировать свои управленческие структуры, внедряя элементы гибкости, децентрализации и инновационности.

Формирование инновационно-активной среды в вузе предполагает:

- расширить автономии на уровне факультетов и научных коллективов, что позволяет оперативно принимать управленческие и научные решения;
- внедрить проектное управление, предусматривающего формирование временных междисциплинарных команд, ориентированных на решение конкретных задач;
- сместить акцент с количественных показателей на качество результатов, подчёркивающее значимость научных достижений и их практического влияния на образовательный процесс и экономическое развитие;
- стимулировать инновационную активность на всех уровнях научно-образовательной деятельности и экспериментальные подходы, при котором неудачи рассматриваются как ценный опыт и важный этап процесса инноваций, а не как ошибки.

На формирование и развитие инновационной среды в вузах страны оказывают влияние не только внутренние институциональные трансформации, но и характер их взаимодействия с внешними факторами и заинтересованными сторонами. Университеты должны функционировать как интегрированный элемент более широкой инновационной экосистемы, включающей в себя следующие ключевые компоненты схема1:

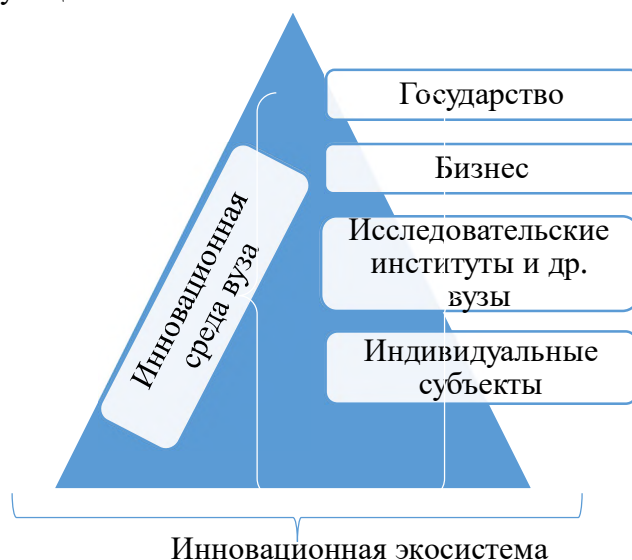

Схема 1. Инновационная среда вуза – элемент инновационной экосистемы

1. Государственные органы выступают в роли регуляторов, стратегических координаторов и финансовых доноров научно-исследовательской и инновационной деятельности. В частности, такие институты, как Министерство образования и науки Республики Таджикистан, а также иные

профильные ведомства, разрабатывают и реализуют государственные программы, направленные на поддержку университетской науки, формирование цифровой и инновационной инфраструктуры, а также стимулирование исследовательского потенциала высших учебных заведений в соответствии с приоритетами устойчивого развития.

2. Бизнес-структуры рассматриваются как важные элементы тройной спирали «университет – индустрия – государство», выступая не только в качестве заказчиков прикладных исследований и разработок, но и как соинвесторы инновационных проектов. Установление устойчивых каналов взаимодействия с промышленными предприятиями и частным сектором открывает возможности для трансфера технологий, совместной апробации решений, а также адаптации научных результатов к условиям рыночной среды.

3. Исследовательские институты и другие высшие учебные заведения формируют горизонтальные связи в научно-образовательной системе, способствуя развитию сетевых форм сотрудничества, консолидации научных ресурсов и реализации междисциплинарных проектов. Такая кооперация усиливает научную продуктивность, повышает международную конкурентоспособность вузов и способствует распространению передовых практик в сфере науки и инноваций.

4. Индивидуальные субъекты инновационной деятельности — предприниматели, изобретатели, студенты-стартаперы — представляют собой гибкий и динамичный компонент инновационной экосистемы. Их инициативы зачастую рождаются вне традиционных институциональных рамок, однако при соответствующей поддержке со стороны университетов (через инкубаторы, акселерационные программы, грантовое финансирование) способны трансформироваться в успешные инновационные проекты с реальным социально-экономическим эффектом.

Такой подход делает университет центром притяжения новых идей и технологий, соединяющим науку, бизнес и государство.

Как было отмечено выше в Таджикистане с 2025 по 2030 годы объявлены «Годы развития цифровой экономики и инноваций». Это значит, что государство делает ставку на технологии и инновации как на путь развития страны. Среди ключевых направлений:

- внедрение 5G и ИИ,
- цифровизация госуслуг,
- развитие стартапов и ИТ-предпринимательства,
- усиление кибербезопасности,
- поддержка коммерциализации научных разработок.

Инновационная деятельность в системе образования Таджикистана регламентируется комплексом действующих законодательных и нормативных актов, которые включают законы и подзаконные акты как Закон Республики Таджикистан "Об образовании", Закон Республики Таджикистан «О высшем профессиональном образовании и послевузовском профессиональном образовании»; Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности»; Постановление Правительства Республики Таджикистан "О мерах по поддержке и развитию науки и инноваций в высших учебных заведениях"; Государственная Программа "Развитие науки и инноваций на период до 2030 года"; Национальная стратегия развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года.

Эти и другие нормативно-правовые акты формируют институционально-правовую основу для стимулирования инновационной активности и формирования устойчивой инновационной среды в системе высшего профессионального образования Республики Таджикистан. Указанные меры способствуют не только модернизации содержания и организационных форм образовательного процесса, но и укреплению исследовательского потенциала университетов, а также расширению их функционального взаимодействия с реальным сектором экономики.

В данном контексте под инновационной деятельностью вузов, на наш взгляд, следует понимать деятельность, осуществляемую благодаря сформированной инновационной среды, представляющей собой целостный комплекс организационно-финансовых, научно-

исследовательских, образовательных и предпринимательских практик, ориентированных на генерацию, трансформацию и внедрение новых знаний, технологий, методик и интеллектуальных продуктов. Эти практики направлены как на решение внутренних задач университетского развития, так и на удовлетворение актуальных потребностей внешней среды — государства, бизнеса и гражданского общества.

Инновационная деятельность высших учебных заведений охватывает широкий спектр направлений, включая трансформацию содержания образовательных программ в соответствии с глобальными вызовами цифровизации и перехода к зелёной экономике, разработку прикладных научных решений, создание условий для коммерциализации результатов научных исследований, а также поддержку академического предпринимательства, в том числе студенческих и молодёжных стартапов.

Считаем, что важным в развитии инновационной среды вузов, как было отмечено нами выше, является коммерциализация результатов научно-исследовательской деятельности вуза, и в данном случае выступает важным сотрудничество с заинтересованными сторонами, в частности с бизнесом. Взаимовыгодное сотрудничество содействует не только подготовке специалистов, соответствующих требованиям рынка труда, но и укреплению научно-практического потенциала вузов, с тем, чтобы предоставлять исследовательские услуги бизнесу и внедрять инновации в производстве.

Здесь стоит отметить, что большинство вузов Таджикистана часто сталкиваются с трудностями в понимании потребностей бизнеса, тогда как предприятия испытывают недостаток информации о возможностях научных исследований и образовательных программ.

Тем не менее, есть примеры успешных проектов, демонстрирующих потенциал взаимодействия вузов и бизнеса. Так, например, Таджикский технический университет имени М.С. Осими провёл исследование для компании "ЭнергоТадж" по оптимизации энергопотребления на производственных объектах компании. Таджикский национальный университет разработал для агропромышленного холдинга "АгроИнвест" инновационные методы выращивания сельскохозяйственных культур, адаптированные к местным климатическим условиям. Эти примеры наглядно демонстрируют способность вузов Таджикистана вносить вклад в развитие бизнеса посредством оказания исследовательских услуг, предлагая решения реальных проблем и улучшая производственные показатели.

Показательным примером формирования и институционализации инновационной среды через предоставление исследовательских и консалтинговых услуг бизнес-структурам выступает совместный проект Таджикского государственного университета коммерции и Восточно-Казахстанского технического университета имени Д. Серикбаева, реализованный при поддержке международной инициативы PECA (GIZ). Этот проект наглядно демонстрирует потенциал межуниверситетского сотрудничества в трансграничном контексте, а также подчёркивает прикладную направленность научной деятельности вузов в условиях становления устойчивой инновационной экосистемы.

В рамках проекта был детально изучен опыт Восточно-Казахстанского технического университета в области предоставления исследовательских услуг предприятиям, что оказалось крайне ценным для ТГУК. Полученные знания и практики позволили не только укрепить исследовательские компетенции таджикского университета, в частности в сфере пищевой промышленности, но и разработать адаптируемую модель взаимодействия с частным сектором, способную масштабироваться на предприятия различных отраслей. Это, в свою очередь, открыло перед ТГУК новые возможности для выстраивания устойчивых партнёрских связей с широким кругом бизнес-структур и внесло ощутимый вклад в социально-экономическое развитие страны [6].

Таким образом, данный кейс иллюстрирует, что развитие инновационной среды в университете — это не разовая инициатива, а стратегически выверенный процесс, направленный на укрепление позиции вуза как активного участника национальной и международной инновационной системы. В современных условиях университетам необходимо

трансформироваться: развивать культуру открытости и экспериментирования, интегрировать образовательную, научную и предпринимательскую функции, а также выстраивать устойчивые формы взаимодействия с государством, бизнесом и обществом. Только в таких условиях возможно формирование по-настоящему эффективной университетской инновационной среды, способной реагировать на вызовы времени и вносить вклад в устойчивое развитие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности», 16 апреля 2012 г., № 822
2. Комилов С. Дж, Гафаров Ф. М. Особенности инвестиционно-инновационной деятельности национальной экономики // ПСЭ. 2018. №2 (66). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-investitsionno-innovatsionnoy-deyatelnosti-natsionalnoy-ekonomiki> (дата обращения: 31.05.2025).
3. Современные тенденции в инновационной деятельности вузов Республики Таджикистан/Н.С. Сангинов, З.Х., Кадырова, З.И. Ибодова//Российский экономический интернет журнал. – 2018, - №1. - С.1-18. <http://www.e-rej.ru/publications/173/C>
4. Лаврищева Е.Е. Внутренняя инновационная среда предприятия: факторы и механизмы//Монография Уфа: Издательство «Инфинити». 2013.96 С.
5. Рауфи А. Конкурентная экономика. /Под общ. ред. доктора экономических наук, профессора О.Б. Бобоева. – Душанбе: Дониш, 2014. - С.430.
6. Тагдиров Тагдиршо Киноатович. Педагогические условия реализации инновационных процессов в школах Республики Таджикистан: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Тагдиров Тагдиршо Киноатович; [Место защиты: Науч.-исслед. ин-т пед. наук Акад. пед. наук Респ. Таджикистан]. - Душанбе, 2010. - 168 с.: ил. РГБ ОД, 61 10-13/524
7. Таджикский государственный университет коммерции, Промежуточный отчет тандемного проекта “Продвижение инноваций через университетские исследования: Совместная инициатива между Таджикистаном и Казахстаном”, апрель, 2025 г.
8. Чистякова Н.О. Анализ основных теоретических подходов к исследованию инновационной среды региона//Вестник Сибири науки.2011. № 1.

УДК 336.77.01

Икромӣ Ф.Н., Маҳмудов С.М.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ОИД БА МОҲИЯТИ ИҚТИСОДИИ ҚАРЗИ БОНКӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Дар мақола нуқтаи назари олимони соҳа оид ба моҳияти иқтисодии қарзи бонкӣ дар шароити муосир оварда шудааст. Тибқи назари муаллифон ба низом даровардани равишҳои назариявӣ дар шарҳи категорияи «қарз» имкон дод, ки тасвири пурмазмунӣ ин мафҳум ҳамчун шакли муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳамчун категорияи иқтисодӣ, ҳамчун низомӣ муносибатҳои иқтисодӣ, ҳамчун ҳадамоти молиявӣ, ҳамчун ҳаракати арзиш, ҳамчун ҳаракати сармояи қарзӣ, ҳамчун қарз ва ҳамчун эътимод пешниҳод карда шавад. Инчунин, дар мақола заминаи бунёди ҷаҳлият ва инкишофи муносибатҳои қарзӣ, мавҷудияти захираҳои пулии муваққатан озоди баъзе субъектҳои хоҷагидорӣ ва мавҷудияти зарурати объективии қарз гардонидани талабот дар маблағгузори дигар субъектҳо мебошад, оварда шудааст.

Калидвожаҳо: бонк, хизматрасониҳои бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, ниҳоди қарзӣ, қарз, қарзи бонкӣ, намудҳои қарз, шаклҳои қарз, сохтори қарз, пешниҳоди қарз, арзёбии қарз, таҳлили қарз, меъёри фоизи қарз, субъектҳои қарзӣ.

Икромӣ Ф.Н., Махмудов С.М.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СУЩНОСТИ БАНКОВСКОГО КРЕДИТА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

В статье представлена точка зрения ученых отрасли на экономическую природу банковского кредита в современных условиях. По мнению авторов, систематизация теоретических подходов в объяснении категории «долг» позволила представить содержательную картину этого понятия как формы общественных отношений, как экономической категории, как системы экономических отношений, как финансовой услуги, как движения стоимости, как движения ссудного капитала, как кредита и как траста. Также в статье представлены фундаментальные основы деятельности и развития кредитных отношений, наличие временно свободных денежных средств у некоторых хозяйствующих субъектов и наличие объективной необходимости удовлетворения потребностей в финансировании других субъектов.

Ключевые слова: банк, банковские услуги, кредитные учреждения, кредитная организация, кредит, банковский кредит, виды кредита, формы кредита, структура кредита, кредитное предложение, оценка кредита, анализ кредита, процентная ставка по кредиту, субъекты кредита.

Ikromi F.N., Mahmudov S.M.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ECONOMIC ESSENCE OF BANK CREDIT IN MODERN CONDITIONS

The article presents the point of view of industry scientists on the economic nature of bank credit in modern conditions. According to the authors, the systematization of theoretical approaches in explaining the category "debt" made it possible to present a meaningful picture of this concept as a form of social relations, as an economic category, as a system of economic relations, as a financial service, as a movement of value, as a movement of loan capital, as a loan and as a trust. The article also presents the fundamental foundations of the activity and development of credit relations, the availability of temporarily free funds from some business entities and the objective need to meet the financing needs of other entities.

Key words: bank, banking services, credit institutions, credit institution, loan, bank loan, types of loan, loan forms, loan structure, loan offer, loan assessment, loan analysis, loan interest rate, loan subjects.

Гузориши масъала. Қарз ҳамчун категория ва падидаи иқтисодӣ аз замони қадим таваҷҷуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардааст. Дар инкишофи назарияи он пешравии махсусан калон ва сифатӣ дар давраи камолоти капитализм ба амал омад, ки нақши қарз ва бонкҳо дар иқтисодиёт хеле намоён гардид. Таърих гувоҳи медиҳад, ки назарияи қарз – ин гузариш аз моҳият, вазифаҳо, қонунҳои ҳаракати он ба нақши он дар рушди иқтисодӣ ҳамчун яке аз воситаҳои механизми танзими давлатӣ мебошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқоти илмӣ як қатор олимони ватаниву хориҷӣ оварда шудааст, ки мо онҳоро дар поён марида муҳокима қарор медиҳем.

Мақсади мақола – таҳлил ва арзёбии нуқтаи назари олимони соҳаи иқтисод оид ба моҳияти иқтисодии қарзи бонкӣ мебошад. Дар баробари тарҳрезии нуқтаи назари олимони соҳа, инчунин, пешниҳоди назарияи муаллифони бобати моҳияти иқтисодии қарзи бонкӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Асоси ба вучуд омадан, амал қардан ва инкишоф ёфтани муносибатҳои қарзӣ дар низомии тақрористеҳсолкунии ҷамъиятӣ мавҷудияти захираҳои озоди молиявӣ баъзе субъектҳои иқтисодӣ ва зарурати қонеъ гардондани эҳтиёҷоти маблағгузори

дигар субъектҳо мебошад. Қарз ҳамчун шакли махсуси муносибатҳои арзишӣ вақте ба вучуд меояд, ки арзиши озоди як субъектҳои иқтисодӣ муддате дар шартномаҳои хоҷагӣ истифода намешавад ва ба давраи нави тақрористеҳсол дохил намешавад. Ҳангоми қарздиҳӣ ин арзиш аз як субъект ба субъекти дигар мегузарад, ки ба манбаҳои иловагии маблағгузорӣ эҳтиёҷи муваққатӣ дорад ва аз ин рӯ, дар доираи раванди тақрористеҳсол ғайолияташро идома медиҳад [8].

Гуфтан мумкин аст, ки қарз – ин аз ҳама кашфиёти бузурги иқтисодии ҷомеа аст, ки ба шарофати он қарзгирандае, ки захираҳои кофӣ надорад, вале механизми афзоиши минбаъдаи онҳоро дорад, имкони дастрас намудани миқдори лозимии маблағҳоро барои таъмини раванди муттасили истеҳсолот пайдо мекунад. Қарз нақши таҳкурсии иқтисодиёти муосирро мебозад, унсури таркибии инкишофи иқтисодӣ буда, аз ҷониби ҳам субъектҳои ғайолияти соҳибкорӣ ва ҳам шаҳрвандони алоҳида истифода мешавад.

Назарияи қарз ифшои пай дар пай ва гузаштан аз равшан кардани моҳият, вазифаҳо, қонунҳои ҳаракати он ба нақш дар инкишофи иқтисодӣ, чун яке аз воситаҳои механизми танзими давлатиро дар назар дорад [8].

Дар назария се равиш ба нақши функционалии қарз дар иқтисодиёт ташаккул ёфтааст. Дар доираи равиши аввал олимони қарзро аз мавқеи манфӣ дида мебароянд ва бар ин назаранд, ки он амалан ба иқтисодиёт қариб таъсир намерасонад. Мавқеи тамоман баръакс, ки дар равиши дуюм ташаккул ёфтааст, бовар мекунонад, ки қарз ба инкишофи иқтисодӣ таъсири калон мерасонад. Тарафдорони равиши сеюм майл доранд, ки қарз дар иқтисодиёт нақши мӯътадил дорад [11].

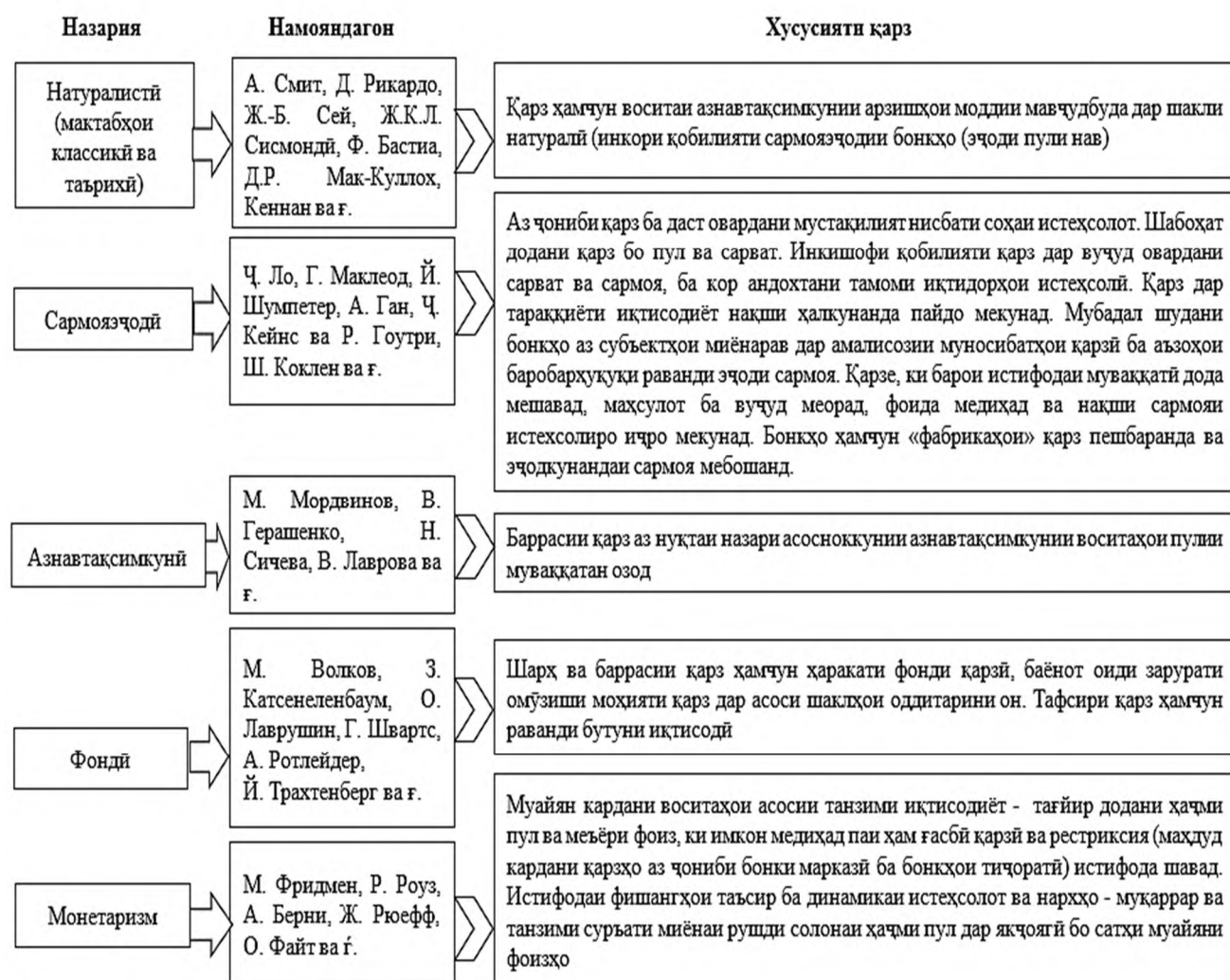
Таҳаввулоти тафсири моҳияти қарз аз ҷониби намояндагони равияҳои гуногуни назариявӣ ба низом дароварда шуда, дар расми 1 оварда шудааст.

Омӯзиши андешаҳои намояндагони ин назарияҳо ба чунин хулосабарорӣ оварда расонд, ки ҳар як таъриф муносибатҳои қарзиро дуруст тавсиф мекунад, вале ба хусусиятҳои муайян ва соҳаҳои таъсири қарз ба иқтисодиёт диққати гуногун медиҳад.

Дар илми иқтисодии муосир синтези муайяни ғояҳои алоҳидаи назарияҳои натуралистӣ ва сармоячодӣ ташаккул ёфтааст, ки имкони самараноктар ба назар гирифтани хусусиятҳои тараққиёти даврагии иқтисодиёти ҳозираро медиҳад. Қайд менамоем, ки муқаррароти асосии ин назарияҳо барои таҳияи тамоми таълимот ва назарияҳои минбаъда, аз ҷумла муосир ҳамчун асос мебошанд.

Дар илми иқтисодии муосир ба моҳияти категорияи «қарз» таваҷҷуҳи зиёд дода мешавад, вале иқтисодшиносони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба дарк ва тафсири ин категорияи мураккаби иқтисодӣ мавқеи ягона надоранд. Бояд гуфт, ки бештари муҳаққиқон қайд менамоянд, ки қарз дар шакли пулӣ ё натуралӣ аз ҷониби як нафар ба нафари дигар бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва пардохти ғоиз барои истифода дода мешавад.

Дар Луғати иқтисодӣ қарз (англ. credit) ҳамчун «қарз ба мӯҳлати муайян дар шакли пулӣ ё молӣ бо шартҳои баргардонидан, чун қоида, бо пардохти ғоизҳо» оварда шудааст [19]. Дар Энциклопедияи бонкӣ қарз чун «...муносибатҳои иқтисодие, ки байни қарздиҳанда ва қарзгиранда вобаста ба гирифтани қарз дар шакли пулӣ ё молӣ бо шартҳои баргардонидан дар мӯҳлати муайян ва албатта, бо пардохти ғоиз ба миён меояд» [1] тавсиф шудааст.

Расми 1. Сохтори назариявии тафсири моҳияти қарз*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Тафсири мафҳуми қарз инчунин дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ва «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» оварда шудааст. Дар қонуни якум қарз ҳамчун «маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба муҳлати муайян дода шудааст ва ё маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзии исломӣ ба муштарӣ мутобиқи принципҳои маблағгузориҳои исломӣ дода шуда, метавонад шартҳои пардохти маблағи асосӣ, фонда, иҷора ё ҳаққи хизматрасониҳо дар бар гирад ё бидуни он» [15] ва дар қонуни дуюм бошад мафҳуми қарз дар шакли ихтисоршуда, чун «маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба муҳлати муайян дода шудааст» [16] оварда шудааст. Яъне қарз танҳо аз ҷониби ташкилоти қарзӣ бо шартҳои пардохт намудани фоизи қарз, баргардонидани он дар муҳлати аз тарафи ҷонибҳо муқарраршуда дода мешавад.

Олими ватанӣ У.С. Ҳикматов меъёри қонунҳои зикршударо тасдиқ намуда, қайд менамояд, ки «қарз – маблағе, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ ба қарзгир бо шартҳои пардохти фоиз ва баргардонидан ба муҳлати муайян дода шудааст» [25] мебошад.

Мафҳуми ба ин монандро олимони дигари ватанӣ – Шарипов Б.М. ва Ҷураев Б.М. низ ихроҷ менамоянд: «Қарз (кредит) маблағи пулие, ки аз ҷониби ташкилоти қарзӣ (кредитӣ) ба муштарӣ бо шартҳои таъминнокӣ, муҳлатнокӣ, муздноқӣ ва пардохтнокӣ дода мешавад» [26].

Олими дигари тоҷик Раҳимзода Ш. қарзро чун маблағи пулие, ки бо шартҳои баргардонидашавӣ ва додани иловапулӣ муваққатан ба каси дигари ҳуқуқӣ ё воқеӣ дода мешавад, муайян намудааст [21].

Дар қорҳои илмӣ кӯшишҳои таҳқиқотии муаллифони алоҳида барои муайян кардани қарз тавассути навҳои гуногуни муносибатҳои ҷамъиятӣ, тафсири қарз ҳамчун категорияи иқтисодӣ, ҳамчун муносибатҳои иқтисодӣ, ҳамчун ҳадамоти молиявӣ ва ҳамчун ҳаракати арзиш қайд карда мешавад (ҷадвали 1).

Ҳамин тариқ, баррасии таърифҳои гуногуни қарз ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи тафсири мувоҳисаноки ин мафҳум дар адабиёти муосири иқтисодӣ суҳан ронем. Муқаррар карда шудааст, ки равиши баргаридошта ва умумиятдиҳандаи ошкор намудани моҳият ва хусусиятҳои мафҳуми «қарз» тафсири он ҳамчун низомии муносибатҳои иқтисодии вобаста ба баргаштани маблағҳо аз рӯи шартҳои баргардонӣ, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ мебошад. Хусусияти таъиноти функционалии қарз ҳам аз ҷиҳати шумораи вазифаҳо ва ҳам аз ҷиҳати мазмунӣ онҳо норавшан аст.

Ҷадвали 1. – Мураттабсозии равишҳои назариявӣ ба тафсири категорияи «қарз»*

Муаллиф	Хусусиятҳо ва мазмунӣ мафҳум
Қарз ҳамчун шакли муносибатҳои ҷамъиятӣ	
Г. Н. Беллоглазова	«Қарз – ин намуди муайяни муносибатҳои ҷамъиятӣ мебошад, ки бо ҳаракати арзиш дар асоси бозгашт алоқаманд аст» [5].
М. И. Савлук	«Қарз – ин муносибатҳои ҷамъиятиё мебошад, ки байни субъектҳои иқтисодӣ вобаста ба додани маблағҳои озод ба ҳамдигар барои истифодаи муваққатӣ дар асоси баргардонӣ, музднокӣ ва ихтиёрӣ ба вучуд меояд» [22].
А. В. Демковский	«Қарз – ин муносибатҳои ҷамъиятиё мебошад, ки байни субъектҳои иқтисодӣ вобаста ба додани маблағҳои озод ба ҳамдигар барои истифодаи муваққатӣ ба вучуд меояд» [5].
В. Д. Лагутин	«Қарз – ин шакли ҳаракати сармояи қарзӣ буда, муносибатҳои иқтисодии байни қарздиҳанда ва қарзгирандари ифода мекунад, ки ҳангоми гирифтани қарз, истифода ва баргардонидани он ба миён меоянд» [18].
Ю. Потийко	«Қарз категорияи иқтисодист, ки ҷамъ кардани воситаҳои муваққатан озоди бучет, фондҳои мутамаркази давлатии ғайрибучетӣ, субъектҳои хоҷагидорӣ ва аҳолиро барои минбаъд ба қарзгирандагон бо шартҳои баргардонидан, пардохт кардан, таъминоти воқеӣ, мӯҳлатнокӣ ва истифодабарии мақсаднок додан, пешбинӣ менамояд» [20].
О. П. Орлюк ва ғ.	«Қарз – ин муносибатҳои иқтисодии байни шахсони ҳуқуқӣ, воқеӣ, давлатҳо оид ба азнавтақсимкунии арзиш дар асоси баргардонӣ, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ мебошад» [24].
О.Е. Гудз	«Қарз – ин муносибатҳои иқтисодист, ки бо сабаби ҷамъ шудани маблағҳои муваққатан озод, истифода бурдани онҳо бо шартҳои баргардонидан ва пардохтан ҳангоми муносибатҳои мутақобилаи байни қарздиҳанда ва қарзгиранда ба вучуд меояд» [4].
А.И. Щетинин	«Қарз – ин маҷмӯи муносибатҳои иқтисодӣ мебошад, ки байни қарздиҳанда ва қарзгир вобаста ба интиқоли арзиш (молу мулк ё пул) ба қарз бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ ба вучуд меояд» [27].
Б. С. Ивасов	«Қарз – ин муносибатҳои иқтисодии байни субъектҳои бозор оид ба азнавтақсимкунии арзиш дар асоси баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ мебошад» [5].
Н.И. Версал	«Қарз – ин додани воситаҳои пулӣ ё мол (қор, хизматрасонӣ) бо шартҳои баргардонидани минбаъдаи ин воситаҳо ё пардохти моли (қор, хизматрасонӣ) пешниҳодшуда дар мӯҳлати муқарраршуда, аз ҷумла пардохти ғоизҳо барои истифодаи онҳо мебошад» [3].
М. Я. Демяненко	«Қарз – ин шакли интиқоли воситаҳо дар шакли пулӣ ё пулиё натуралӣ барои истифодаи муваққатӣ бо шартҳои мӯҳлатнокӣ, баргардонӣ, музднокӣ мебошад» [5].
Н.И. Валентсева	«Қарз – ин муносибати байни қарздиҳанда ва қарзгиранда вобаста ба ҳаракати

	баръакси арзиш мебошад, ки дар ягонагии ҳамаи шаклҳои гуногун ва зиддиятноки зухуроти ин муносибатҳо ифода меёбад» [2].
Б. П. Лутсив	«Қарз – ин муносибатҳои иқтисодии байни субъектҳои бозор оид ба азнавтақсимкунии арзиш дар асоси баргардонидан, мӯҳлатнокӣ ва музднокӣ мебошад» [5].

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф.

Ба ақидаи аксари муҳаққиқон, қарз вазифаҳои зеринро иҷро мекунад:

- азнавтақсимкунӣ;
- афзункунада (тавассути афзоиши қобилияти харидорӣ);
- сармоя эҷодкунанда;
- хизматрасонӣ (хизматрасонии пулии гардиши сармоя дар раванди такрористехсоли он ва нигохдории раванди инноватсионӣ);
- тезондан (тезонидани тамаркуз ва мутамарказшавии сармоя);
- танзимкунада (танзими макроиқтисодии равандҳои хоҷагидорӣ).

Қайд менамоем, ки дар ҷомеаи муосир қарзи бонкӣ бо пул саҳт алоқаманд аст, зеро он ба қарзгир асосан дар шакли пулӣ дода мешавад. Ба шарофати қарз харидоре, ки дар ҷараёни муносибатҳои қарзӣ ба қарзгиранда мубаддал мешавад, имкони ба даст овардани молҳо, захираҳо, хизматрасониҳои заруриро бидуни пул соҳиб мегардад. Қарз пулро иваз мекунад ва дар баробари ин сифати арзиши ба қарз додашударо тағйир медиҳад. Қарз – ин воситаи табдил додани пули аз муомилот гирифташуда ба мақсади андӯштан ба арзиши қарзӣ мебошад. Аз лаҳзаи дода шудани қарз ин пулҳо маънои категориалии худро тағйир дода, аллакай ҳамчун қарз амал мекунад.

Ба ақидаи профессор А.И. Лаврушин, қарз дар ҷараёни мубодила замимаи пул буда, категорияи хеле бойтар аст. «...Қарз ба баргараф намудани сарҳадҳои вақтӣ ва фазои мубодилаи оммаи молҳо ёрӣ расонда, мубодила ва раванди такрористехсолкуниро дар умум метезонад. Агар пул – ин, ба ибораи классикон, ҷархи муомилот бошад, пас қарз – ин қувваи боркашест, ки тараққиёти ҷамъиятиро метезонад» [17].

Ба андешаи мо, қарзро ҳамчун низомии муносибатҳои ташкилию иқтисодии байни қарздиҳанда ва қарзгиранда, ки дар шартномаи қарзӣ қонунӣ муқаррар карда шудааст, вобаста ба додани воситаҳои пулӣ барои истифодаи муваққатӣ бо шартҳои музднокӣ, мӯҳлатнокӣ, истифодаи мақсаднок, таъминнокӣ ва бозгардонӣ дида баромадан мувофиқ аст.

Дар натиҷаи таҳқиқот ба мақсад мувофиқ мешуморем, ки назари концептуалии қарзро ҳамчун категорияи иқтисодӣ пешниҳод намоем (расми 2).

Тафсирҳои мафҳуми қарзи бисёр олимон танҳо барои шаклҳои муайяни муносибатҳои қарзӣ дуруст аст. Масалан, дар он ҷое ки қарздиҳанда бевосита ҳамчун соҳиби захираҳои қарзӣ баромад мекунад. Дар навбати худ, барои қарзи бонкӣ ин тафсирҳо нопурра дурустанд. Зеро бонкҳо дар навбати худ аз ҳисоби захираҳои ҷалбшуда кор мекунад. Ҳангоми ҷалби ин захираҳо байни дебитор ва бонк дар бораи сари вақт баргардонидани захираҳо бо пардохти фоизи муайян шартнома баста мешавад. Ин муносибатҳои иқтисодӣ байни муассисаҳои бонкӣ ва дебиторон ҳам ба қарзҳои бонк ва ҳам қарзгирандагон низ таъсир мерасонад. Агар қарзи бонкӣ, ки аз ҳисоби захираҳои амонатгуздорон дода шудааст, сари вақт баргардонида нашавад, ин метавонад боиси вайрон шудани пардохтпазирии муассисаи бонкӣ гардад.

Моҳияти мафҳуми «қарзи бонкӣ» аз ҷониби бисёр олимон баррасӣ карда мешавад. Ҳамин тариқ, дар асоси назарияи марксистӣ қарзи бонкӣ ҳамчун қарзе муайян карда мешавад, ки аз ҷониби сармоядорони қарзӣ (ё бонкҳо) ба сармоядорони амалкунанда ва дигар қарзгирандагон дар шакли қарзҳои пулӣ дода мешаванд. Дар баробари ин, сармояи қарзӣ ҳамчун сармояи пулӣ ба ҳисоб меравад, ки соҳиби он ба ивази ҳаққи муайян (фоиз) барои истифодаи муваққатӣ онро ба дигар сармоядор медиҳад.

Завадский И.С., Осовская Т.В., Юшкевич А.А. дар навбати худ қарзи бонкиро, чун қарзи пешниҳодшудаи бе арзишҳои молию моддӣ ё қоғазҳои қиматнок таъмин гардида меҳисобанд [19]. Ин ба назари мо таърифи бештар мафҳум на ин ки пурмазмун ин категория мебошад.

Вовк В.Я. дар асари худ чунин тавсифи ин категорияро медиҳад: «...Қарзи бонкӣ – ин ҳама гуна ӯҳдадорӣ бонк оид ба қарзгиранда пешниҳод намудани миқдори муайяни воситаҳо дар шакли пулӣ ё металлҳои бонкӣ ба ивази ӯҳдадорӣ қарзгиранда оид ба баргардонидани маблағи асосӣ ва пардохти фоиз, комиссия ва дигар пардохтҳои истифодаи он мебошад. Қарзи бонкӣ ба қарзгир аз рӯи принципҳои таъминот, баргардонӣ, мӯҳлатнокӣ, музднокӣ ва истифодаи мақсаднок дода мешавад» [24].

Лаврушин О.И. ҳангоми омӯзиши мафҳуми қарзи бонкӣ ба хусусиятҳои зерини ин категория диққат медиҳад [17]:

- Бонк бештар на бо сармояи худ, балки бо захираҳои ҷалбшуда фаъолият мекунад;
- Бонк сармояи озодеро, ки субъектҳои хоҷагидорӣ дар суратҳисобҳои дахлдор ҷойгир кардаанд, қарз медиҳад;
- Бонк на ин ки воситаҳои пулӣ, балки воситаҳоро ҳамчун сармоя қарз медиҳад, ки бояд қарзгирандаро ба сармоягузориҳои ғоиданоки маблағҳои қарзӣ ҳавасманд намояд.

Аз нуқтаи назари мо, хусусиятҳои асосии қарзи бонкӣ инҳоянд:

1. Қарзи бонкӣ – ин шакли асосии қарз буда, тибқи он воситаҳои пулӣ дар шакли нақдӣ ё ғайринақдӣ аз ҷониби бонкҳо барои истифодаи муваққатӣ дода мешаванд.

2. Қарзи бонкӣ як намуди қарзест, ки аз ҷониби бонк ҳамчун субъекти махсус пешниҳод мегардад. Бонк шахси ҳуқуқие ҳисобида мешавад, ки дар Бонки милли ба қайд гирифта шудааст ва аз тарафи Бонки милли барои анҷом додани баъзе намудҳои муайяни амалиётҳои қарзӣ иҷозатнома гирифтааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар доираи низоми дузинагии бонкӣ, қарзи бонкӣ метавонад қарзи бонки марказӣ ё қарзи бонки тижоратӣ бошад.

3. Асоси додани қарз сармояи қарзии бонк мебошад, ки аз ҳисоби ҷамъ намудани воситаҳои муваққатан озод ташаккул ёфта, барои ҷойгиркунии он аз ҷониби бонк бо шартҳои худ, бо таваккал ба худ бо мақсади гирифтани ғоида пешбинӣ шудааст.

4. Қарзи бонкӣ ба шахсони ҳуқуқию воқеӣ ва давлат (ҳамчун субъектҳои муносибатҳои қарзӣ онҳоро қарзгирандагон меноманд) пешниҳод мегардад.

5. Аз рӯи доираи татбиқ, қарзҳо ба дохилӣ ва байналхалқӣ ҷудо мешаванд.

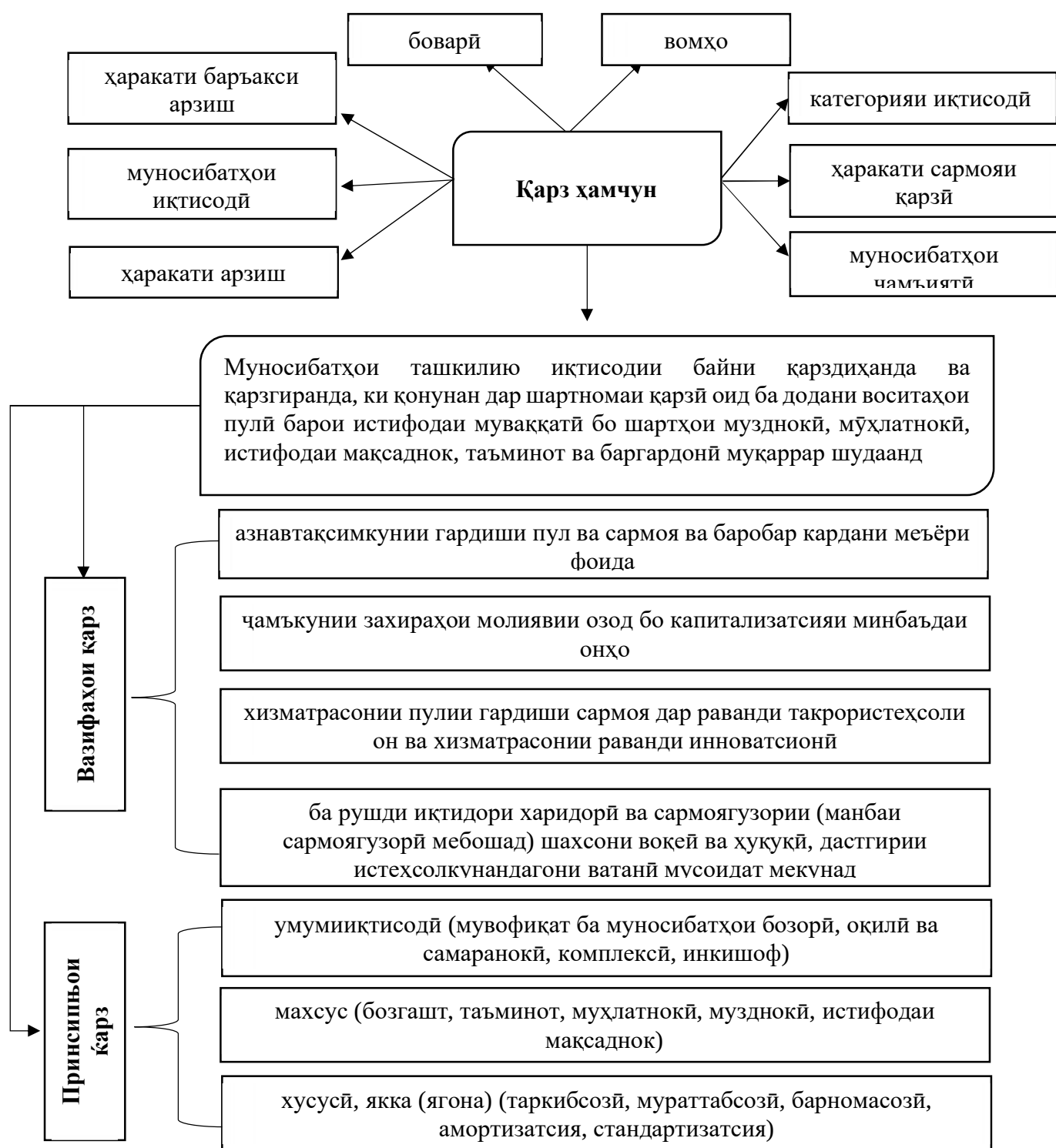
6. Қарзи бонкӣ бо шартҳои махсусе дода мешавад, ки онҳоро принципҳои қарздихӣ меноманд. Яъне баргардонӣ, музднокӣ (ҷубронпулӣ), мӯҳлатнокӣ, таъиноти мақсаднок, таъминоти моддӣ, ки риоя накардани онҳо метавонад боиси безътибор донишани шартномаи қарз, татбиқи таҳримҳо аз ҷониби Бонки миллии Тоҷикистон нисбати бонкҳо (Моддаи 42-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон») ва ниҳоят, қатъи муносибатҳои қарзӣ гардад.

Қарз бо роҳи барасмиятдарории ҳуҷжатҳои дахлдори ҳаттӣ барои анҷом додани амалиёти қарзии бонкӣ – шартномаҳои қарзӣ дода мешавад, ки ӯҳдадорӣ ва масъулияти мутақобилаи тарафҳоро (қарздиханда ва қарзгир) муайян намуда, ба таври яққониба ва бе ризоияти ҳарду тараф тағйир додан мумкин нест.

Дар сурати аз ҷониби мизочони бонкҳо риоя накардани шартҳои шартнома, таҳримҳои қарзӣ, ки қонунгузорӣ, санадҳои бонкӣ ва шартномаҳои байни бонкҳо ва мизочон пешбинӣ кардаанд, татбиқ карда мешаванд.

Дар асоси маводи таҳлилшуда метавон гуфт, ки қарзи бонкӣ бо худ муносибатҳои қарзии бавучудодаи байни муассисаи бонкӣ ва қарзгирандагонро вобаста ба азнавтасимкунии захираҳои худӣ ва ҷалбшуда аз ҷониби бонк бо шартҳои баргардондан, мӯҳлатнокӣ, музднокӣ ва истифодаи мақсаднок ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, қарзи бонкӣ мафҳуми комплекси иқтисодӣ ҳуқуқиро ифода мекунад, ки мазмун ва сохтори дохилии онро маҷмӯи муайяни аломатҳои хос, зинанизомии онҳо вобаста ба муносибатҳои мантиқӣ концептуалии байни истилоҳот ҳам дар дохили низоми истилоҳоти ҳуқуқи бонкӣ ва ҳам дар соҳаҳои наздик ба он муайян мекунад.

Расми 2. Моҳияти қарз ҳамчун категорияи иқтисодӣ*

*Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Дар айни замон, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар сатҳи қонунгузорӣ таърифи ягонаи категорияҳои қарзи бонкӣ ва (ё) қарздиҳии бонкӣ муқаррар нашудааст. Ҳам дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» ва ҳам дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон» ин мафҳум тасниф нагардидааст.

Қарздиҳии бонкӣ ҳамчун идомаи мантиқии қарзи бонкӣ раванди пешниҳоди қарзӣ бонкӣ аз ҷониби муассисаи қарзӣ ба мизочон мебошад. Дар Луғати истилоҳоти бонкӣ қарздиҳии бонкӣ, чун раванди аз ҷониби бонки тичоратӣ додани захираҳои пулӣ ба шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ барои истифодаи муваққатӣ бо принципҳои баргардонӣ, мӯҳлатнокӣ, музднокӣ, тафриқабандӣ ва таъминот оварда шудааст [9].

Инчунин, дида баромадани ин падида чун муносибати иқтисодии байни субъектҳои хоҷагидорӣ, ки ба ҳайси яке аз онҳо ҳама вақт бонк баромад менамояд, низ мумкин аст. Алалхусус, Кисел С.С. қайд менамояд, ки «...қарздиҳии бонкӣ – ин муносибатҳои иқтисодие мебошанд, ки байни муассисаи бонкӣ ҳамчун қарздиҳанда ва қарзгирандагон оид ба ҳаракати захираҳои пулии қарзӣ, ки аз ҳисоби маблағҳои худӣ ва ҷалбшуда ташаккул ёфтаанд, барои истифодаи муваққатӣ бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ, музднокӣ, таъминот, таъиноти мақсаднок бо мақсади қонё гардонидани талаботҳои молиявӣ, пайдо мешаванд» [14].

Қарздиҳии бонкиро ба маънои муайян метавон чун як намуди фаъолияти соҳибқориҳои касбии ташкилотҳои қарзӣ, ки манбаи асосии фоидаи онҳост, дида баромад. Дар ин ҳолат, қарздиҳии бонкиро метавон ҳамчун як хусусияти тахассусии бонке баррасӣ кард, ки дорои иҷозатномаи Бонки милли мебошад. Қарздиҳии бонкӣ – ин фаъолияти мустақил, бо таваккаليات анҷом додашуда, дорои иҷозатнома ва ба даст овардани фоида нигаронида шудаи ташкилоти қарзӣ мебошад, ки аз пешниҳоди ҳам маблағҳои худӣ ва ҳам ҷалбшуда ба қарзгиранда бо шартҳои баргардонидан, мӯҳлатнокӣ, музднокӣ иборат аст.

Бо назардошти мафҳумҳои қарз ва қарздиҳии бонкӣ метавон қайд намуд, ки зери механизми қарздиҳии бонкӣ тарзи мушаххаси ташкил ва истифодаи вазифаи азнавтасимкунии қарз дар робита ба додани воситаҳо ба қарзгиранда барои истифодаи муваққатӣ дар асоси музднокӣ фаҳмида мешавад.

Механизми қарздиҳӣ бо мазмуни принципҳои қарздиҳӣ муайян карда шуда, ташкил ва татбиқи муносибатҳои қарзиро дар амалия таъмин менамояд.

Ба андешаи мо, заминаи бунёдии ташаккули муносибатҳои қарзии байни қарздиҳанда ва қарзгир зарурати объективии таъмини самаранокии дучонибаи истифодаи ин маблағҳо – бо фоида баргардонидани қарзи додашуда аз ҷониби бонк ва қонёгардонии зарурати қарзгиранда ба маблағҳои иловагӣ бо мақсади таъмин намудани раванди истеҳсоли хоҷагидорӣ ва фоидаи ӯҳой мебошад.

Дар маҷмӯъ, вобаста ба таҳқиқи масъалаи мазкур чунин хулосабарорӣ кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, қарз хусусияти дуалистии самаранокӣ дорад, ки масъалаи дарёфти механизмҳои таъмини ягонагӣ ва умумияти манфиатҳои қарздиҳанда ва қарзгирро актуалӣ месозад. Ин моҳиятан заминаи созиши байни самаранокии қарздиҳии бонкҳо ва самаранокии истифодаи захираҳои қарзӣ аз ҷониби қарзгиранда мебошад. Боварии асосноки ҳар ду тараф бояд дар асоси муносибатҳои қарзӣ гузошта шуда бошад.

Тадқиқотҳо муайян кардаанд, ки заминаи бунёдии фаъолият ва инкишофи муносибатҳои қарзӣ, мавҷудияти захираҳои пулии муваққатан озоди баъзе субъектҳои хоҷагидорӣ ва мавҷудияти зарурати объективии қонё гардонидани талабот дар маблағгузори дигар субъектҳо мебошад.

Ба низом даровардани равишҳои назариявӣ дар шарҳи категорияи «қарз» имкон дод, ки тасвири пурмазмунӣ ин мафҳум ҳамчун шакли муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳамчун категорияи иқтисодӣ, ҳамчун низомӣ муносибатҳои иқтисодӣ, ҳамчун ҳадамоти молиявӣ, ҳамчун ҳаракати арзиш, ҳамчун ҳаракати сармояи қарзӣ, ҳамчун қарз ва ҳамчун эътимод пешниҳод карда шавад. Мо пешниҳод менамоем, ки қарз ҳамчун низомӣ муносибатҳои ташкилию иқтисодии байни қарздиҳанда ва қарзгиранда, ки қонунан дар шартномаи қарз муқаррар шудааст, вобаста ба додани воситаҳои пулӣ барои истифодаи муваққатӣ бо шартҳои музднокӣ, мӯҳлатнокӣ, истифодаи мақсаднок, таъминот ва баргардонидан шарҳ дода шавад.

Инчунин, мо пешниҳод менамоем, ки дар сатҳи қонунгузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърифи ягонаи категорияҳои қарзи бонкӣ ва (ё) қарздиҳии бонкӣ ворид карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Банковская энциклопедия / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. И. Мищенко, С. В. Науменкова. Киев: Знание, 2011. 504 с.
2. Валенцева Н. И. Законы и закономерности развития кредита. Банковские услуги. 2010. № 12. С. 2-9.
3. Версаль Н. И. Теория кредита: учебное пособие. Киев: ИД «Киево-Могилянская академия», 2007. 483 с.
4. Гудзь О. Е. Кредитование и банковское обслуживание предприятий агропромышленного производства: современные тенденции и особенности. Киев: ННЦ «ИАЭ», 2005. 170 с.
5. Деньги и кредит: учебник / под ред. Б. С. Ивасива. Тернополь: Карт-бланш, 2000. 510 с.
6. Икромов Н.Қ. Баҳогузориҳои бонкҳои тичоратӣ ба воситаи формулаи самаравӣ левариҷи (фишанги) молиявӣ / Н. Қ. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – №. 4-2(39). – Р. 83-89. – EDN RBHPKO.
7. Икромов Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы республики Таджикистан / Н. К. Икромов // Russian Economic Bulletin. – 2019. – Т. 2, № 6. – С. 127-131. – EDN FVLVBM.
8. Икромов Н. Қ. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунории рушди иқтисодиёти миллий / Н.Қ. Икромов, Ф.Н. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 179-187. – EDN ISIYPZ.
9. Икромов Н.Қ. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н. Қ. Икромов, Ф. Н. Икромов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – №. 4-2(51). – Р. 170-178. – EDN EYZRAD.
10. Икромов Ф.Н. Масоили солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Икромов, Н. Қ. Икромов, П. Содикзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №. 5. – Р. 43-49. – EDN GTROBA.
11. Икромов Ф.Н. Таҳлили вазъи қарзҳои бонкӣ ва ҷараёни идоракунии хавфҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф. Н. Икромов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – №. 4-1(43). – Р. 85-95. – EDN YRZLME.
12. Икромов Ф.Н. Теоретико-методологическое исследование институциональных основ развития рынка ценных бумаг / Ф. Н. Икромов // Успехи современной науки и образования. – 2017. – Т. 1, № 5. – С. 140-143. – EDN YRPSUZ.
13. Караченцева Т. Теории кредита и его функциональная роль в экономике. Банковский вестник. 2006. № 31. С. 41–46.
14. Кисиль С.С. Особенности кредитного обеспечения развития сельскохозяйственных предприятий. Херсонский технический университет. Серия Социально-экономическая политика (Index Copernicus). 2018. № 28(17). С. 203–208.
15. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”: [аз ҷониби Маҷлиси Олӣ 28 июли соли 2011 қабул шудааст]
16. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ғайрибонкӣ”: аз ҷониби Маҷлиси Олӣ 19 майи соли 2009 қабул шудааст.
17. Лаврушин О.И. Базовые основы теории кредита и его использование в современной экономике. Вопросы регулирования экономики. 2017. Т. 8. № 2. С. 6-15.
18. Лагутин В.Д. Кредитование: теория и практика: учеб. пособие. Киев: Знание, 2001. 216с.
19. Осовская Г.В., Юшкевич О.О., Завадский И.С. Экономический словарь. Киев: Кондор, 2009. 358 с.
20. Потийко Ю. Еще раз о кредитах. Вестник НБУ. 2000. № 12. С. 47-48.
21. Раҳимзода Ш. Муомилоту пулӣ ва қарз (нашри сеюм). – Душанбе: Эр-граф. –2018. С.515
22. Савлук М.И., Мороз А.М. Деньги и кредит: учебник / по наук. ред. М. И. Савлука. 6-е изд., перераб. и доп. Киев: КНЭУ, 2011. 589 с.

23. Сидоренко В. Кредит: сущность, функции и формы проявления. Мир финансов. 2009. №3(20) сентябрь. С. 24-33.
24. Финансовая энциклопедия / под общ. ред. О.П. Орлюк. Киев: Юринком Интер, 2008. 472с.
25. Хикматов У.С. Саводнокии молиявӣ: воситаи талимӣ. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 340 с.
26. Чураев Б.М., Шарипов Б.М. Маърифати молиявӣ. – Душанбе: Ирфон, 2016, 164 с.
27. Щетинин А.И. Деньги и кредит: учебник. 2-е изд., доп. Киев: Центр учебной литературы, 2006. 432 с.

УДК 330.33

Имомназаров М.А.

ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ ВА ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Иқтисодиёти рақамӣ таъсири бузург ба соҳибкорӣ мерасонад, ки таъсири омили калидӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодии мамлакати иқтисодиёти бозорӣ дошта ба ҳисоб меравад. Равандҳои нави иқтисодӣ ба монанди тичорати электронӣ, инчунин агентҳои нави иқтисодӣ ба монанди ҳукумати рақамӣ, корхонаҳои рақамӣ, ки дар натиҷа низоми соҳибкории рақамиро ташаккул додааст, ба вуҷуд меояд. Барои дилхоҳ мамлакат зарур аст, ки шароити мусоидро ба инкишофи соҳибкории рақамӣ ташкил диҳад. Барои ин пеш аз ҳама дастгирии давлатии молиявӣ зарур мебошад, ки барои ташкил ва ҳавасмандкунии маркази инноватсионӣ доир ба инкишофи корхонаҳои нави рақамӣ мусоидат намояд. Дар натиҷа яке омилҳои асосии рушди иқтисодии мамлакатҳо инкишофи илм ва трансформатсияҳои технологӣ махсусан ба иқтисодиёти Тоҷикистон ба ҳисоб рафта истодааст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, соҳибкорӣ, тичорати электронӣ, соҳибкории рақамӣ.

Имомназаров М.А.

ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Цифровая экономика оказывает огромное влияние на предпринимательство, которое считается ключевым фактором социальной и экономической жизни страны с рыночной экономикой. Возникают новые экономические процессы, такие как электронная коммерция, а также новые экономические агенты, такие как цифровое правительство, цифровые предприятия, которые в конечном итоге сформировали цифровую бизнес-систему. Любой стране необходимо создать благоприятные условия для развития цифрового предпринимательства. Для этого, прежде всего, необходима государственная финансовая поддержка, способствующая созданию и стимулированию инновационного центра для развития новых цифровых предприятий. В результате одним из основных факторов экономического развития стран является развитие науки и технологических преобразований, особенно для экономики Таджикистана.

Ключевые слова: цифровизация, предпринимательство, электронная торговля, цифровое предпринимательство.

DIGITAL ECONOMY AND ENTREPRENEURSHIP IN MODERN CONDITIONS

The digital economy has a huge impact on entrepreneurship, which is considered a key factor in the social and economic life of a country with a market economy. New economic processes such as e-commerce and new economic agents such as digital government, digital enterprises, which ultimately formed a digital business system, are emerging. Any country needs to create favorable conditions for the development of digital entrepreneurship. For this, first of all, state financial support is needed to facilitate the creation and stimulation of an innovation center for the development of new digital enterprises. As a result, one of the main factors in the economic development of countries is the development of science and technological transformations, especially for the economy of Tajikistan.

Keywords: digitalization, entrepreneurship, e-commerce, digital entrepreneurship.

Дар айни замон яке аз омили асосии рушди иқтисодиёти мамлакатҳо ва субъектҳои ҳамаҷунун ҳамаҷунун инкишофи илм ва технология ба ҳисоб меравад. Аксарияти мамлакатҳо кушиш менамояд, ки потенциали илмӣ-техникии худро мустақам намуда маблағгузорию ба технологияҳои муосир васеъ гардонидани дар мубодилаи байналмилалӣ технологӣ иштирок менамояд. Дар натиҷа ба инкишофи илм ва технология таъвият мебахшанд. Инкишофи технологияи рақамӣ барои ноил гаштан ба ҳамаҷунун рушди устувор бузургии ҳалқунанда дорад. Гузаштан ба иқтисодиёти рақамӣ барои дилхоҳ мамлақати инкишофёфта истода аз ҷумла ба Тоҷикистон аз бисёр ҷиҳат, ба монанди тезонидани ғайриқарбӣ бизнеси хурду миёна, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, рақобатпазирӣ ва ноил гаштан ба рушди иқтисодӣ дар маҷмӯъ ғайриқарбӣ мебошад. Ба ақидаи мо иқтисодиёти рақамӣ ин натиҷаи самарановини трансформатсионӣ технологияҳои нав дар соҳаи коммуникатсияи иттилоотӣ ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, дар давоми зиёда аз 200 сол якҷанд маротиба инқилоби саноатӣ ба вуҷуд омадааст ва нисбат ба соли 2011 бошад дар Аврупо истилоҳи «Индустрия 4.0» пешниҳод карда шуд, ки инқилоби индустрияи ҷорӣ номиданд. Дар натиҷа қариб аксарияти истеҳсолот ба таври пурра ба таҷҳизоти автоматикунонидашудаи рақамӣ гузаронида шуд. Идоракунии воситаҳои барномавию-техникии ҳамгиронидашуда пурра ба омилҳои беруна ба ғайри одамон ҳамкориҳои мутақобила мушоҳида карда шуд. Ҷунин ҷорикунӣ низомии киберфизикӣ дар ҳама ҷанбаҳои ҳаёти одамони мушқилиро ба тамоми ҷаҳон ба миён овард ва ҳукуматҳои бештари мамлакатҳоро маҷбур кард, ки сиёсати худро тағйир дода стратегия ва барномаҳои он ба рақамикунӣ ҷамъият таҳия карда татбиқ намоянд.

Аз ҷумла, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба монанди «Консепсияи иқтисоди рақамӣ» аз 30 декабри соли 2019 таҳти рақами 642 тасдиқ гардидааст, ки дар он самтҳо ва соҳаҳои ғайриқарбӣ, инчунин механизми ҷорӣ намудани технологияи рақамӣ муайян гардидааст. Консепсияи мазкур дар Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ, то соли 2030 асос ёфтааст. «Яке аз мақсадҳои асосии консепсия истифодаи технологияҳои муосирӣ рақамӣ ба мақсади ноил гардидан ба мақсади олии инкишофи дарозмуддати Тоҷикистон, маҳз баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии мамлакат ба ғайри суръатбахшии индустриякунӣ мамлакат ва ташкили ҷойҳои нави корӣ ба ҳисоб меравад» [3].

«Тибқи Консепсия се марҳилаи татбиқи он то соли 2040 пешбинӣ шудааст. Марҳилаи аввал то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040 мебошад. Ҳамаи марҳилаҳои дар боло зикршуда трансформатсияи рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA амалӣ карда мешаванд» [3].

Дар давоми ҷорӣ соли сипаришуда баъди қабули Консепсия аллакай дар мо аввалин натиҷаҳои амалиявӣ (таҷрибавӣ) ба вуҷуд омадааст. Масалан, соли 2021 дар назди Вазорати саноат ва технологияҳои нав Маркази интеллектӣ сунъӣ ва инноватсия кушода шудааст, ки ба ҳалли масъалаҳои ҷорӣ намудани интеллектӣ сунъӣ ва қарорҳои инноватсионӣ дар бахши саноат

ва дар маҷмӯъ иқтисодиёт машғул мебошад. Ин марказ бо аввалин озмоишгоҳи зехни сунъӣ tajrurt.tj, ки бомуваффақият маҳсулотҳо таҳия менамоянд ва кадрҳоро барои таъмини нақши пешоҳангии Тоҷикистон дар интеллект сунъӣ омода мекунад, ҳамоҳангӣ карда истодааст.

Ба ғайр аз ин мутабиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи моддаи 69-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8-уми январи соли 2025 №911 солҳои 2025-2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон гардид, ки мақсадҳо, вазифаҳо ва чораҳои оиди татбиқи сиёсати дохилӣ ва берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи истифодабарии технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ, ки ба инкишофи ҷамъияти иттилоотӣ, ташаккули иқтисоди рақамӣ, таъмини манфиатҳои миллӣ ва татбиқи самтҳои афзалиятнок муайян карда шудааст.

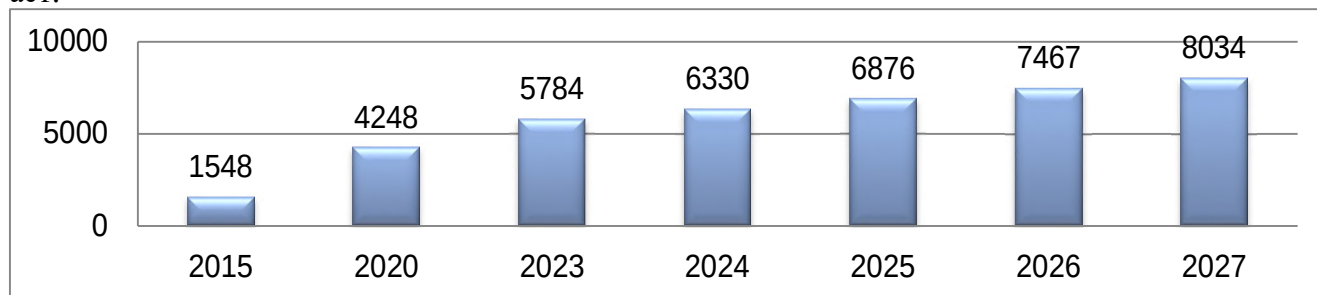
Соли 1999 ёрдамчии президенти ШМА оид ба илм ва технология Нил Лейн дар мақолаи худ «Рушди иқтисоди рақамӣ дар асри XXI» чунин навиштааст, "Иқтисоди рақамӣ"-ин конвергенсияи технологияҳои компютерӣ ва коммуникатсионӣ дар шабакаи Интернет ва чараёни пайдоиши иттилоот ва технологияҳо мебошад, ки рушди тичорати электронӣ ва дигаргуниҳои миқёсиро дар ташкили сохторӣ ҳавасманд менамояд.

Соҳибкорӣ –қисми асосии иқтисодиёти рақамӣ ба ҳисоб меравад, зеро вай ба тағйирот ва қайишӣ зуд воқуниш нишон медиҳад. Ҳангоми мавҷуд будани рақобати баланд дар бозор, соҳибкорон аксар вақт маҷбур мешаванд, ки ба фаъолияти худ инноватсия ва технологияҳои рақамиро ворид намоянд. Корхонаҳои бузург қабули стандартҳои гуногуни иқтисоди рақамиро дар чараёни фаъолияти худ мушкилтар ва сустрар ворид менамоянд, аз ин рӯ иқтисодиёти рақамӣ бояд рушди худро аз корхонаҳои хурд оғоз намояд. Инкишофи минбаъдаи он бо тағйир додани шароити соҳибкори имконпазир мегардад. Иқтисоди рақамӣ метавонад як шартӣ рушди устувори соҳибкории хурд гардад. Технологияҳои нав, ба монанди алоқаи мобилӣ, Интернет, атмосфера, имзои электронӣ, зехни сунъӣ воситаи пешбурди бизнес гардида имкон медиҳанд, ки ба мавҷи нав зуд мутабиқ шаванд.

Аз ин ҷо маҳз тичорати электронӣ ба воситаи платформаҳои рақамӣ барои пайдоиш ва инкишофи соҳибкории рақамӣ замина мегузорад. Соҳибкоре ки ба бозори нав аз ҷумла ба бозори хориҷӣ барои тавонад, усули осон ва бехатари хариди молҳои дошта бошад ба ӯ зарур аст, ки маҳз тичорати электрониро истифода намояд. Тичорати электронӣ на танҳо ҷиҳатҳои мусбӣ дорад, балки бевосита фишанги бизнес ва афзоиши фоидаи соҳибкор ба ҳисоб меравад.

Ҳамин тавр, аз руи ҳисоботи экспертони байналхалқӣ «дар соли 2021 ҳиссаи тичорати электронӣ дар савдои яклухти ҷаҳонӣ 12%-ро ташкил додааст. Фуруши савдои ҷаҳонаи ҷаҳонӣ дар соҳаи тичорати электронӣ соли 2024 бошад, ба 6,3 трлн. доллар расида 20,1%-и фуруши савдои ҷаҳонаи ҷаҳониро ташкил дода аст» [11]. (7.4% дар соли 2015 буд). Аз руи маълумотҳо ва пешгӯиҳо ҳиссаи ин нишодиҳанда дар соли 2025 24,5%-ро ташкил хоҳад дод [13].

Ҳамин тавр, аз руи маълумоти Statista афзоиши шадиди даромад аз хариди онлайн (фуруши савдои ҷаҳонаи онлайн) дар соли 2024 ишора менамояд аз руи баҳодиҳии ширкатҳо хароҷоти солона ба маҳсулотҳои истеъмолӣ зиёда аз 4,12 трлн доллари ШМА-ро ташкил дода аст.

Расми 1 Фуруши савдои ҷаҳонаи ҷаҳонӣ дар соҳаи савдои электронӣ (млрд. долл)*

*Маълумоти 2025-2027-баҳодиҳии сарчашма

Сарчашма: Retail e-commerce sales worldwide from 2014 to 2027 (in billion U.S. dollars)//<https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/>

Ба ғайр аз ин даромад аз фуруши онлайн молҳои истеъмоли зиёда аз 500 млрд. доллар дар соли 2024 нисбат ба хароҷоти соли 2023 афзоиш ёфтааст, ки ба 14,6% рушди солона рост меояд.

Аз руи таҳлили маълумотҳои Statista шумораи одамон, ки хариду онлайн молҳои истеъмолиро ба амал баровардаанд ба 2,5 млрд. одам расида дар як соли охир ба 200 млн (+8,5%) зиёд гардидааст.(Ҷадвали №1)

Ҷадвали №1

Тавсифи тиҷорати электронии молҳои истеъмоли (танҳо b2c)

Солҳо	01.01. 2023	Бо % нисбат ба соли гузашта	01.01. 2024	Бо % нисбат ба соли гузашта	01.01. 2025	Бо % нисбат ба соли гузашта
Шумораи одамон, ки моли истеъмолиро тавассути каналҳои онлайн меҳаранд (млрд)			2,34		2,54	+8,5
Хароҷоти умумии солона барои хариди молҳои истеъмоли онлайн (трлн. долл. ШМА)	3,2	+11,3	3,6	+12,5	4,12	+14,6
Даромади миёнаи солони як истифодабарандаи тиҷорати электронии истеъмоли (долл. ШМА)	1420	+6,7	1537	+8,2	1620	+5,4
Ҳиссаи хароҷоти молҳои истеъмоли электронӣ, ки ба хариди тавассути телефонҳои мобилӣ алоқаманд буда (трлн долл. ШМА)	4261	+5,9	4587	+7,6	4825	+5,1
Хариди онлайн ва арзиши умумии хариди молҳои истеъмоли дар тамоми каналҳои савдои чакана (трлн долл)	5,8	+5,5	6,33	+9,1	6,8	+7,4

Сарчашма: <https://datareportal.com/reports/digital-2025-sub-section-online-shopping> Digital 2025:Онлайн –савдои чакана чун пештара маъмул аст

Барои муқоиса, мувофиқи маълумоти GWI, тақрибан 56% истифодабарандагони калонсоли интернет ҳар ҳафта онлайн харид мекунанд, ки ин нишон медиҳад, ки дар ҳар як давраи ҳафтраъза тақрибан 1,7 миллиард одамон онлайн харид мекунанд.

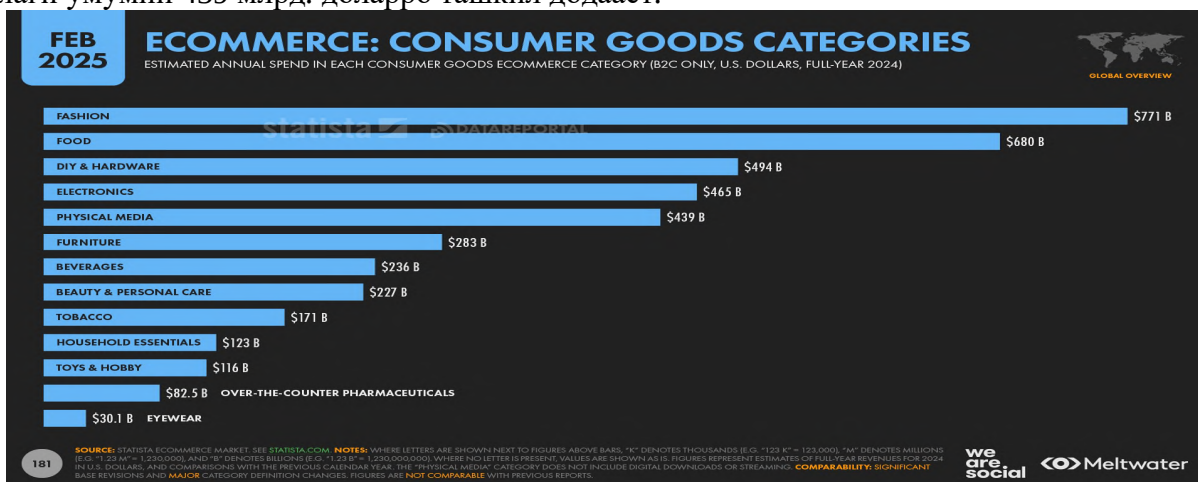
Тақрибан нисфи бо воситаи интернет харидкунандагон маҳсулотҳоро бо тариқи онлайн ҳар ҳафта харидорӣ менамоянд, ки ин молҳо яке аз зуд-зуд харидорӣ шаванда дар Интернет ба ҳисоб меравад.

Беҳтарин категорияҳои тиҷорати электронӣ. Маълумоти Statista аз он шаҳодат медиҳад, ки маҳсулотҳои хурока дар байни категорияҳои хариди онлайн молҳои истеъмоли ҷои дуюмро ишғол намудааст. Дар ҳақиқат аз руи ҷамъбасти соли 2024 ҳаҷми онлайн-хароҷотҳо ба андозаи 680млн. доллари ШМА категорияи “Еда” танҳо аз категорияи “Мода” қафо буда, барои соли гузашта зиёда аз 770 млн. доллари ШМА онлайн-даромад овардааст.

Қойи сеюмро бошад молҳои категорияи “Сделай сам и оборудование” бо андозаи онлайн-хароҷотҳо қариб бо 500 млрд доллари ШМА ишғол намудааст. Қойи чорумро бошад молҳои категорияи “Электроника” бо андозаи 465 млрд доллари ШМА ишғол намудааст.

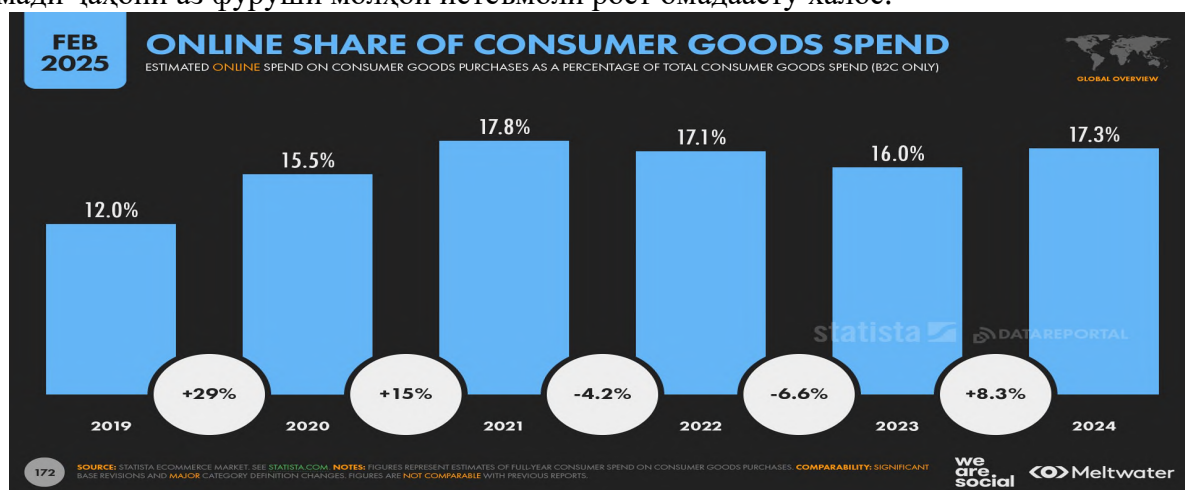
Мувофиқи маълумоти Statista, сарфи назар аз афзоиши идомаи раванди платформаҳо фуруши интиқолдиҳандагони физикӣ низ дар соли 2024 хеле зиёд буданд ва ҳаҷми солони онлайн-харида китобҳо, бозиҳои мизӣ, сабтҳои винилӣ, DVD-ҳо ва дигар ҳамин гуна ашёҳо ба маблағи умумии 439 млрд. долларро ташкил додааст.

Лекин, аз ин далели рақамҳои диққатҷалбкунанда таҳлили Statista нишон медиҳад, ки дар тамоми ҷаҳон ба канали онлайн ба ҳар 6 доллари хароҷатшуда барои харида молҳои истеъмоли 1 доллар рост меояд.

Маълумотҳои ширкатҳо нишон медиҳад, ки дар соли 2024 ба ҳиссаи тичорати электронӣ 17,3% даромад аз фуруши молҳои истеъмоли рост омадааст ки нисбат ба соли 2021 камтар паст мебошад, гарчанде чораҳои карантинии COVID-19 рафтори истеъмолкунандагонро каме тағйир дода буд.

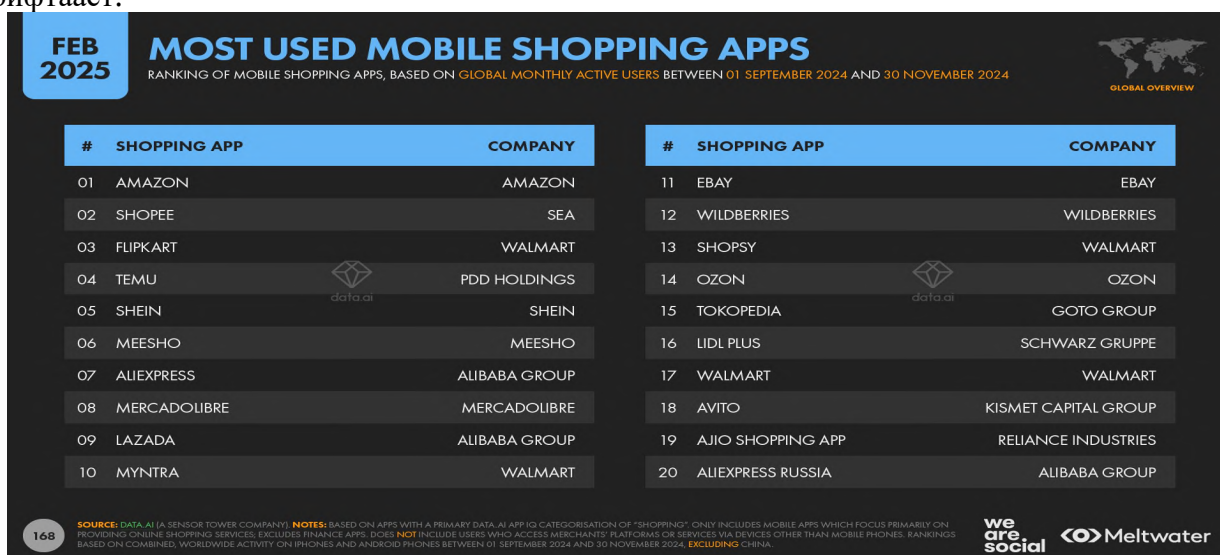
Бо вуҷуди ин, нишондиҳандаҳои нисбии нишон додашуда ҳиссаи даромад зиёда аз 50% аз сатҳи то пандемияи соли 2019 зиёд гардидааст, вақте ки ба каналҳои онлайн ҳамагӣ 12%-и даромади ҷаҳонӣ аз фуруши молҳои истеъмоли рост омадаасту халос.

Аз руи маълумоти data.il ба сифати фурушанда ширкати Amazon дар ҷаҳон аз ҳама маъмултарин савдои чаканаи онлайн (интернет) ба ҳисоб меравад ва барномаҳои он бошад, аз руи рейтингӣ барномаҳои мобилӣ дар категорияи “Харид” пешоҳанг мебошад.

Shopee бошад бо туфайли нишондиҳандаҳои бузург дар Осиёи Ҷануби Шарқӣ ва Бразилия қойи дуҷумро ишғол намудааст ва Flipkart-и ҳиндӣ бошад қойи сеюмро ишғол кардааст.

Бояд қайд намуд ки дар рейтинги охирин ширкати Temu пас аз Shein ҷои чорумро гирифтааст.

Тибқи маълумоти Statista, платформаҳои савдои чаканаи онлайн дар соли гузашта беш аз панҷ як доллари он барои рекламаи рақамӣ дар тамамоми ҷаҳон дар соли 2024 рост омадааст ва ин каналҳо 21,2 %-и хароҷотҳоро ба рекламаи рақамӣ рост омадааст.

Барои муқоиса, ин рақам тақрибан ду баробар зиёд мебошад, ки дар соли 2019 ҳиссаи ин платформаҳо ҳамагӣ 10,9%-ро ташкил дода будо халос.

Тибқи маълумоти Statista, фурӯшандагони савдои чаканаи-онлайн (интернет-ретейлеры - online retailers) дар соли 2024 аз реклама дар платформаҳои худ дар маҷмӯъ беш аз 167 миллиард доллар ба даст овардаанд, ки ин онро шаҳодат медиҳад, ки канали мазкур барои маркетинги молҳои истеъмолӣ аҳамияти бештар пайдо кардааст.

Агар ба маълумотҳои омӯрӣ назар андозем мувофиқи маълумоти арзёбии Индекси ҷаҳонии инноватсионӣ (The Global Innovation Index, GII) соли 2024 Тоҷикистон аз руи сатҳи таъсири технологияи рақамӣ дар байни 133 мамлакати дунё ҷойи 107-умро (аз 100 ҳоли максимали ҳамагӣ 18,6хол соҳиб гардидааст) ишғол намудааст. Дар муқоиса нисбат ба соли 2022 се зина поён фаромада дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ ҷоеи охиرونро ишғол намудааст [12].

Яке аз нишондиҳандаи арзёбии индекси ҷаҳонии инноватсионӣ нишондиҳандаи вазъи инкишофи инфрасохтори мамлакат ба ҳисоб меравад, ва аз руи технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ICTs) ҳолгузори карда мешавад, Тоҷикистон ҳамагӣ соҳиби 33,1 ҳол гардида ҷойи 118-умро ишғол намуда (барои муқоиса Қирғизистон 69,0 ҳол, дар ҷой 75-ум, Қазоқистон 87,7 ҳол дар ҷой 16-ум, Ўзбекистон 73,4 ҳол дар ҷой 63-ум буда ба гуруҳи мамлакатҳои даромадашон баланд шомил мебошад) ки аз руи фаъолияти инноватсия дар сатҳҳои гуногуни даромад ба қатори кишвари даромадашон аз сатҳи миёни паст шомил гардидааст.

Ҳамин тавр бо боварии калон метавон қайд намуд, ки бисёре аз мамлакатҳои пешрафта аллакай ба татбиқи рақамисозии трансформатсия дар соҳибкорӣ шурӯъ кардаанд. Аммо аксарияти корхонаҳо анъанавӣ боқӣ мемонанд ва танҳо баъзе аз технологияҳои рақамиро дар қорӣ худ истифода мебаранд, бидуни таҷдиди сохтори бизнес. Барои бисёриҳо ин хеле гарон аст, дигарон аз киберҷиноят метарсанд ва барои дигарон технологияҳои барои бизнеси худ мувофиқро намебинанд.

Барои ҳавасмандгардонии ширкатҳо иштироки давлат зарур мебошад, ки метавонад ба амнияти иттилоотӣ ғамхорӣ намояд, ба тадқиқоти илмӣ маблағгузори намояд ва кадрҳоро барои соҳибкории рақамӣ омода созад. Ҳамин тариқ, аҳамияти технологияҳои рақамӣ барои иқтисодиёти муосир бешубҳа муҳим мебошад.

Иқтисодиёти рақамӣ аксарияти мамлакатҳоро маҷбур мекунад, ки дар сиёсати худ барои беҳтар намудани раванди иҷтимоӣ иқтисодӣ чораҳои нав қабул намояд ва маҳз иқтисодиёти рақамӣ ба инкишофи фъалоияти соҳибкорӣ (соҳибкории рақамӣ) таъсири худро дар солҳои охир расонидааст маълумотҳои омӯрӣ тасдиқ намуда истодааст.

АДАБИЁТ

1. Ахметова З.Б., Турнинбаева А.Н., Шуренов Н.Б. Развитие интернет-маркетинга в странах ЕАЭС/ З.Б. Ахметова, А.Н. Турнинбаева, Н.Б. Шуренов // Вестник РУДН.Серия: Экономика. – Москва, 2018. - №2 (26). – С 175-185.
2. Исмоилов Ш.М., Худжамкулов Р.Б., Лутфуллоев М.Д. Перспективы развития цифровой экономики в условиях Республики Таджикистан / Ш.М. Исмоилов, Р.Б. Худжамкулов, М.Д. Лутфуллоев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. – Худжанд, 2020. - №3 (84). – С. 41-46
3. Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз санаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» декабри соли 2019, №642
4. Как в Таджикистане менялось качество Интернета за последние пять лет? Официальный сайт: [Электронный ресурс], режим доступа <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/20230404/kak-v-tadzhikistane-menyalos-kachestvo-internetaza-poslednie-pyat-let> (Дата обращения: 06.02.2024).
5. Количество интернет-пользователей в Таджикистане бьет рекорды/ Официальный сайт: [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://tj.sputniknews.ru/20230728/kolichestvo-internet-polzovately-tadzhikistan-1058492279.html> (Дата обращения: 09.08.2024)
6. Рейтинг цифровых экономик мира [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://obedbk.ru/reiting-cifrovyyh-ekonomik-mira> (Дата обращения: 22.11.2023).
7. Рейтинг стран мира по Индексу сетевой готовности / Гуманитарный портал: Исследования [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий, 2006–2023 (последняя редакция: 14.10.2023). Режим доступа: <https://gtmarket.ru/ratings/networkedreadiness-index>. (Дата обращения: 23.11.2023).
8. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» (г. Душанбе) от 23.12.2022. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.prezident.tj/ru/node/29824>. (Дата обращения: 06.02.2024).
9. Статический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2020. - С. 341.
10. Электронные денежные средства / Официальный сайт: [Электронный ресурс]. Режим доступа https://ntb.tj/payment_system/mablaghoi-electroni.php (Дата обращения: 23.11.2023).
11. Электронный ресурс Cramer-Flood Ethan Worldwide Retail Ecommerce Forecast 2024. Steadiness and Stability Replaces High Highs and Low Lows. URL: <https://www.emarketer.com/content/worldwide-retail-ecommerce-forecast-2024/> Report by Feb 27, 2024
12. Электронный ресурс <https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/en/> Global Innovation Index 2024 Unlocking the Promise of Social Entrepreneurship
13. Электронный ресурс Statista. E-commerce as percentage of total retail sales worldwide from 2021 to 2027, URL: <https://www.statista.com/statistics/534123/e-commerce-share-of-retail-sales-worldwide>

Қаландарзода Г.С.

**АСОСҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ НИЗОМИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР
ШАРОИТИ ДИВЕРСИФИКАТСИЯИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ ДАР МИСОЛИ
СОҲАИ МАОРИФ**

Дар мақола асосҳои назариявии таҳқиқотҳои илмӣ сармоягузорӣ, сармоягузорӣ ҳамчун омили калидии дар рушди низоми маориф, асосноккунии ҳолати назариявии ташаккулбӣ ва идораи сармоягузорӣ дар соҳаи маориф бо мақсади баланд бардоштани самаранокии сифати таълим, сифати таҳсилот ва тайёркунии мутахассисони баландихтисос, ташаккул ва идораи захираҳои молиявӣ дахлдор, ҷалб ва истифодаи захираҳои сармоягузорӣ, масъалаҳои ба захираҳои сармоягузорӣ алоқаманд, мушкилоти ташаккул ва идораи истифодаи сармоягузорӣ, сармояи зеҳнӣ ва иқтисодиёти маорифмавриди омӯзиш ва таҳлил қарор дода шудааст.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, ташаккулбӣ ва идораи сармоягузорӣ, асосҳои назариявӣ, рушди низоми маориф, сифати таҳсилот, ташаккулбӣи сармояи зеҳнӣ

Қаландарзода Г.С.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНВЕСТИЦИИ В
УСЛОВИЯХ ДИВЕРСИФИКАЦИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ПРИМЕРЕ
СФЕРЫ ОБРАЗОВАНИЯ**

В данной статье рассматривается основной теории исследованию инвестиции, а также инвестиции являются одним из ключевых факторов развития сфера образования, управления инвестиции в сфере образования с целью повышения эффективности качества обучения, повышение качества обучения в учебных заведениях республики, качества образования и многосторонней подготовке высококвалифицированных специалистов, формированием и управлением финансовыми ресурсами, в частности, привлечения и использования ресурсов инвестиционных, вопросы, связанные с инвестиционными ресурсами, проблемам формирования и управления использования инвестиционный, инвестирования в интеллектуальный капитал и экономику образования и исследуется других проблем.

Ключевые слова: инвестиции, формирование и управление инвестиции, теоретические основы, развитие системы образования, качество образования, формирование интеллектуального капитала.

Qalandarzoda G.S.

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF INVESTMENT IN THE
CONTEXT OF DIVERSIFICATION OF THE NATIONAL ECONOMY USING THE
EXAMPLE OF THE EDUCATION SYSTEM**

This article examines the fundamental theory of investment research, highlighting the crucial role that investments play in the development of the education sector. It focuses on managing investments in education to enhance the quality of education and improve learning outcomes in educational institutions across the republic. Key topics include the quality of education, the comprehensive training of highly qualified specialists, and the formation and management of financial resources. In particular, it addresses the attraction and utilization of investment resources, as well as challenges related to investment formation and management. The article also explores the significance of investing in intellectual capital and its impact on the economy of education, along with other related issues

Keywords: investments, the formation and management of investments, theoretical foundations, development of the education system, quality of education, the formation of intellectual capital.

Гузориши масъала. Вобаста ба зарурати ин масъала, рушди устувори иқтисодии соҳаи маориф ва дар ин замина баланд бардоштани сифати таҳсилот ва тайёр кардани кадрҳо ба бозори меҳнати ҷаҳонӣ мувофиқ, аз ҷалб ва фаъолгардонии сармоягузoron ва механизми идораи ташкили тақсим ва истифодаи самаранокии он вобаста аст. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои сармоягузорӣ дар соҳаи маориф на танҳо барои рушди сармояи зеҳнӣ, балки таносубан ва мунтазам тараққӣ кардани иқтисодиёт ва иҷтимоиёти кишвар дар маҷмӯ мусоидат менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳқиқотҳои илмӣ олимони оиди масоили сармоягузорӣ ба соҳаи маориф, назарияи сармоя ба инсон, неруи зеҳнӣ ва самаранокии сармоягузорӣ дар соҳаи маориф ва дигар масъалаҳо, ки ба он муносибати наздик дорад, мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар ин самти мазкур Шарифов З.Р., Рауфӣ А., Комилов С.Ҷ., Мирсаидов А.Б., Оймаҳмадов Г.Н., Расулов Г.Р., Раҳимов А.М., Раҳимов Р.К., Солиев А. А., Саидов Д. Ш., Тошматов М.Н., Раҳимзода Ш., Назаров Т.Н., Умаров Х.У., Хушвахтзода Қ.Х., ва дигарон саҳми худро гузоштаанд.

Мақсади мақола аз омӯзиши хусусиятҳои назариявии сармоягузорӣ дар соҳаи маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар шароити иқтисоди бозорӣ ва таҳияи тавсияҳо, таклифу пешниҳодҳо оид ба такмил додани он иборат аст.

Мухтавои асосии мавод. Бояд тазаққур дод, ки дар шароити бисёрҷабҳагии низомии иқтисодиёт, суръат бахшидани раванди иқтисодиёти рақамӣ, инкишофи неруи инсонӣ ва тақвияти имкониятҳои молиявӣ ва беҳтар гардонидани сифати хизматрасониҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ, сармоягузорӣ ҳамчун механизми рушд, сол аз сол аҳамияти он густариш ёфта истодааст.

Тасаввуроти аввалин доир ба сармоягузорӣ дар давраҳои хеле қадим ҳангоми ба шахсони ниёзманд додани маблағҳо, ашёҳо ва аз онҳо гирифтани манфиатҳо ва ғайраҳо пайдо шудааст. Албатта шахсони сарватманд ба ниёзмандон, камбизоатон воситаҳои пули ва молиро дастрас менамудаанд. Ба ин восита аз онҳо ҳам маблағҳои пулиро ба даст меоварданд ва ҳам онҳоро барои иҷрои корҳои шахсӣ ва дигар манфиатҳо истифода менамудаанд.

Таҳлили андешаҳои донишмандони тоҷик оид ба масъалаҳои маблағгузориҳо ва дар умум сармоягузориҳо дар асарҳои илмӣ таҳқиқотии олимони барҷастаи тоҷик хело бараъло инъикос ёфтааст. Аз ҷумла дар асарҳои бунёдгузори адабиёти муосири тоҷик, нависанда Садриддин Айний оиди воситаҳои пайдо шудани муносибатҳои нави ҷомеаи капиталистӣ тибқи кушодани банкҳо, доду гирифти маблағҳои пулӣ фикру ақидаҳои худро дар повести «Марги судхӯр» тасвир кардааст.

Ҳамчунин оиди сармояи зеҳнӣ баланд бардоштани маърифатнокии аҳоли ва таъсири онро ба рушди кишвар дар асарҳои А. Дониш маънидод гардидааст. Асари Аҳмади Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» оид ба тарбияи насли наврас, инчунин аз талаботи ҳаёт дур будани мактабҳо хело муфасссал таваққуф намудааст. Ин донишманди тоҷик ба мамлакатҳои тарақикардаи дунё сафар намуда, вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолиро омӯхта дар асараш маълумот ва нақлҳои шавқангез овардааст. Ва ба ин васила ташвиқу тарғиб намуда таъкид кардааст, ки инсонҳо бояд пешравию дигар халқиятҳоро омӯхта дар ин замина тараққиёти ҷамъиятии иҷтимоӣ худро ривочу раванг диҳанд [3].

Читавре, ки дар боло зикр гардид дар асарҳои донишманди тоҷик Садриддин Айний масъалаҳои маблағгузорӣ ҳамчун воситаи боигарии шахсони сармоядор ва илова ба ин оиди дар доираи таълим, илму маърифат фикру ақидаҳои худро дар повести «Мактаби кӯҳна» низ бараъло тасвир кардааст [4].

Вобаста ба гуфтаҳои болозикр намоёндагони мактаби илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, олимони ватании кишварамон корҳои илмӣ таҳқиқотиро роҳандозӣ намуда, мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар ин самти мазкур Шарифов З.Р., Рауфӣ А., Комилов С.Ҷ., Аҳророва А.Д.,

Исмоилов А.А., Бозоров Ш.Ш., Курбонов С. Н., Комилов А., Катаева З.А., Қаюмов Н.Қ., Қодиров Ш.Ш., Мирсаидов А.Б., Оймахмадов Г.Н., Расулов Г.Р., Раҳимов А.М., Раҳимов Р.К., Солиев А. А., Саидов Д. Ш., Тошматов М.Н., Раҳимзода Ш., Назаров Т.Н., Умаров Х.У., Хушвахтзода Қ.Х., Шарифзода Б.М., Ҳикматов У.С., Курбонов А., Чабборов А., Тағоев Қ.Х., Муминова Ф.М., Д.А., Бурҳонов У.А., Машрапова Н.У. ва дигарон саҳми худро гузоштаанд.

Зикр намудан бо маврид аст, ки масъалаи матраҳшаванда, ки оиди он фикру андешаҳо иброз дошта мешавад, ин сармоягузорӣ дар шароити диверсификатсияи иқтисоди миллӣ дар мисоли соҳаи маориф мебошад.

Дар *Стратегияи миллии рушди* Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар боби якум “Тоҷикистон дар соли 2030” ва зер банди сеюм оиди марҳилаи ба анҷом расонидани индустриализатсияи босуръат ва ташаккули иқтидорҳо барои рушд дар асоси дониш ва навовариҳо (солҳои 2026-2030) оварда шудааст. Яъне дар ин боб оиди гузариш аз стратегияи рушди саноатӣ дар асоси сармоягузориҳо ба рушди ба донишу навовариҳо асосёфта ворид гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2026 ишора мегардад. Дар ин марҳилаи гузариш диверсификатсияи рушди иқтисодӣ аз ҳисоби саҳми сармояи инсонӣ, ниҳодҳои самарабахш ва технологияҳои пешқадам зиёд мешавад. Ҳамчунин, дар стратегия навишта шудааст, ки хароҷоти давлатӣ ва бахши хусусӣ барои таҳсилоти касбӣ, КИТТЛ ва ҷорӣ намудани усулҳои инноватсионӣ таъмин мегардад [1].

Ин аст, ки дар Паёми навбатии соли 2024 ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд, ки “Дар навбати худ, рушди илму маориф калиди пешрафти ҳамаи соҳаҳо ва омили муҳимтарини таъмин намудани ояндаи босуботи давлат ва фардои босаодати ҷомеа ба ҳисоб меравад” [2].

Вобаста ба гуфтаҳои болозикр дар айни замон аҳамияти сармоягузор ба соҳаи маориф бо мақсади мустаҳкам ва ҷавобгӯ ба талаботи рӯзафзуни ҷомеа ҷиҳати омода кардани кадрҳои баландиқтисоси тақозои замон мебошад.

Рушди сармоягузории соҳаи маориф ва сохтори ташкилии идоракунии он, ин падидаи махсуси низоми иқтисодӣ – иҷтимоӣ буда, аз низоми сиёсӣ, нақши иҷтимоию функционалӣ, мақсад ва талаботҳои ҷомеа вобастагӣ дорад.

Вобаста ба зарурати ин масъала, рушди устувори иқтисодии соҳаи маориф ва дар ин замина баланд бардоштани сифати таҳсилот ва тайёр кардани кадрҳо ба бозори меҳнати ҷаҳонӣ мувофиқ, аз ҷалб ва ғайриғардонии сармоягузoron ва механизми идораи ташкили тақсим ва истифодаи самаранокии он вобаста аст. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои сармоягузорӣ дар соҳаи маориф на танҳо барои рушди сармояи зехнӣ, балки таносубан ва мунтазам тараққӣ кардани иқтисодиёт ва иҷтимоиёти кишвар дар маҷмӯ мусоидат менамояд.

Омӯзиши таҷрибаи рушди иқтисодии мамлакатҳои мутараққӣ собит месозад, ки қомеби бештари онҳо аз гузоштани сармоя ба соҳаи маориф ва илм вобаста буда, пешравии онҳо алоқаманд аст, аз гирифтани донишҳои нав ва азхудкунии илми муосир.

Нуқтаи муҳим ин аст, ки таъмини зиндагии осудаву босаодати наслҳои оянда ва имрӯзи халқамон бидуни рушди сармояи зехнии инсонӣ ғайриимкон мебошад. Ин раванд водор месозад, ки ба ин масъала ҷиддӣ муносибат намоем.

Бо мақсади густариш бахшидани ин масъала ва амалисозии тадбирҳои зикршуда сармоягузорӣ ба соҳаи маориф тақозои замони имрӯза мебошад.

Бояд қайд кард, ки рушди эволюсионии ҷомеа бо эволютсияи дараҷаи ташаккули нерӯи зехнии инсон дар низоми иқтисодии ҷомеа ҳамроҳӣ мекунад. Меҳнат ҳамчун ғайриғардонии мақсаднок ва натиҷавари низоми муҳимми ғайриғардонии ҳаётии инсонист, ки ҷойгоҳи онро тағйир додан ғайри имкон аст.

Бори аввал ва нисбатан ба таври муназзаму комил консепсияи рушди сармояи инсонӣ ва алоқамандии он ба сармоягузорӣ аз тарафи иқтисодшиносии амрикоӣ Гэри Стэнли Беккер омӯхта шудааст. Ҳамватани ӯ Теодор Уильям Шульц оид ба мушкилоти ташаккул ва рушди

«Ҳосилнокии истеҳсолӣ»-и сармоягузорӣ ба инсон, ки натиҷаи зиёд ва самараи дурудароз ва муҳим ба бор меорад, таҳқиқот анҷом додааст [10].

Таҳқиқотҳои олимони Г. Беккер ва Т. Шултс оиди масъалаи ташаккули сармоягузорӣ ба сармояи инсонӣ дар таърихи илми иқтисодиёт заминаи асоси гузошта, дар ин раванд мафҳуми сармояи инсониро кашф карданд. Ин таҳқиқот исбот кард, ки рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ буда самаранок истифода бурдани он барои давлату Ҳукумат аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Соҳаи маориф ҳамчун асоси рушди ҷомеа дар ташаккули сармояи босифати инсонӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Инкишофи илму маориф дар асл маҳаки асосиест, ки аз рӯйи он сармояи зеҳнӣ баҳогузорӣ мешавад. Рушди муносири иқтисодиёт ва баланд бардоштани рақобатнокии он бидуни рушди сармояи зеҳнии инсонӣ ғайриимкон мебошад. Ин таъкидот дар таҳқиқотҳои донишмандони имрӯза пайваста тасдиқ ва таъкид мегардад.

Вобаста ба ин, сатҳи рушд ва самаранокии истифодаи сармояи зеҳнии инсонӣ, сармоягузорӣ дар соҳаи маориф донишмандони хориҷӣ, чун Г. Минтсберг., Б. Алстранд., Ж. Лампел., Д. Уилер., И. Марсинкевич таҳқиқотҳои илмии худро мавриди баррасӣ қарор дода, ба маориф ҳамчун соҳаи муҳимми рушди сармояи зеҳнӣ ва яке аз сарчашмаҳои асосии афзоиши боигарии миллӣ баҳо додаанд. Дар таҳқиқотҳои онҳо зикр гардидааст, ки илм ва истеҳсолат ҳамбастагии зич доранд. Натиҷаи сатҳи сифати баланди таълуму тарбия дар раванди ворид гардидани мутахассис дар истеҳсолот муайян мегардад. Сармоягузорию рушди захираҳои меҳнатӣ, ташаккули зеҳнияи инсонӣ ҳамчун қоида ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва мутобик ба ин ба рушди самаранокии истеҳсолот оварда мерасонад. Ҳамчунин дар таҳқиқотҳои худ методи ҷенкунии саҳми низоми маорифро дар рушди иқтисод манзур гардониданд.

Илова бар ин, барои рушд ва ташаккули сармояи зеҳнии инсонӣ зарур аст, ки механизмҳои ҷалби сармоягузорию бо роҳи усулҳои гуногун роҳандозӣ намуд. Таҳқиқотҳои С. Брю ва К. Макконнелл нишон доданд, ки «сармоягузорӣ ба сармояи зеҳни инсонӣ ин ҳама гуна амалисозии тадбирҳои зарури барои баланд бардоштани тахассус ва малакаҳо ва ба ин васила афзун намудани ҳосилнокии меҳнати коргарон аст. Харочотеро, ки ба баланд бардоштани ин ё он ҳосилнокӣ мусоидат менамояд, ҳамчун сармоягузорӣ метавон донист, зеро хароҷоти ҷорӣ бо мақсади он анҷом дода мешавад, ки ин хароҷот бо маҷрои афзоиандаи даромадҳо дар оянда ҷандкарата ҷуброн карда хоҳад шуд»

Аз таҳқиқотҳои олимони бар меояд, ки мамлакатҳои мутараққии ҷаҳон таваҷҷуҳи бештарро ба соҳаи маориф, ташаккули иқтисодии зеҳнии сармояи инсонӣ равона месозанд. Зеро низоми маориф иқтисодии нерӯи зеҳнии мамлакатро ба сифати таркиби муҳими боигарии миллӣ муайян месозад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки қомеъҳои давлатҳои пешқадам оиди фароҳам овардани сатҳи арзандаи зиндагии шаҳрвандон ин омодагии мутахассисони донишманд, омода кардани кадрҳои баландихтисос, боз ҳам баланд бардоштани сифати таълим, эътибори ҷиддӣ додан ба муҳити таълим, ки тавассути низоми маориф омода карда шудааст, вобаста аст.

Қобили зикр аст, ки дастрасӣ ба сифати устувори таълимӣ, азнавсозии ҷиддии ҷараёни таълимӣ, методҳои нави таълиму тарбия, фаъолияти илмӣ таҳқиқот ва тақмили низоми менеҷменти сифати таҳсилот аз ҷалби сармоягузорию дохилӣ ва берунӣ дар соҳаи маориф вобаста аст.

Сармоягузорӣ ба соҳаи маориф сармоягузорӣ ба инсон аст ва захираи инсонӣ барои рушди минбаъдаи ӯ ва боигарии маънавияш зарур мебошад. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки сармояи зеҳнии инсон наметавонад ба шакли тайёр таваллуд шавад. Инро дар раванди фаъолияти зиндагии ҳар як шахс бояд сохт. Аммо хусусиятҳои модарзодӣ метавонанд фақат ҳамчун омилҳои таъсирбахшандаи ташаккули бештари сармояи зеҳнии инсонӣ баромад кунанд.

Қобили зикр аст, ки дар бунёди сармояи зеҳнӣ нақши ҳалкунандаро соҳаи маориф мебозад, ки дар низоми худ хусусияти омода кардани мутахассисони ба соҳаҳои истеҳсолотию хизматрасонию роҳандозӣ менамояд.

Бояд қайд кард, ки низоми маориф зерсохтори ягонаи махсусгардонидани ҷомеа аст, ки мақсади вазифавии он бо мақсадҳои ҷомеа мувофиқ ва созгор мебошад. Дар ҳоле ки соҳаҳои

гуногуни хоҷагидорӣ маҳсулоти муайян истехсол мекунанд, ҳамчунин, дар муносибатҳои иқтисоди ягон шакли хизматрасониро пешниҳод менамоянд, низоми маориф бошад ҳуди инсонро ташаққул медиҳад, ки ин дар натиҷаи таъсиррасонӣ ба рушди зеҳнӣ, маънавӣ ва эстетикӣ ҷисмонӣ ӯ амалӣ мегардад.

Омӯзиши дақиқи сарчашмаҳои асосӣ дар робита ба низоми сармоягузорӣ дар соҳаи маориф имконият медиҳад, ки бисёр норасоҳои иқтисодии имрӯза ошкор карда шаванд. Инчунин дар маҷмуъ шаклҳои нави хоҷагидорӣ, ки вақтҳои охир дар раванди тағйироти кулӣ ҷаҳони имрӯза ба амал омада, рушд меёбанд, низ ба сармояи зеҳнии инсонӣ ҳамчун масъалаи ҳалталаб тақозо мегардад.

Вале дар Ҷумҳурии Тоҷикистон захираҳои бузурги истифоданашудаи сармояи зеҳнии инсон мавҷуд аст ва барои ба қор бурдани он соҳаи маориф ба сармоягузори ҷиддӣ ва аз нигоҳи илми асоснокрдашуда эҳтиёҷ дорад.

Аз ин рӯ, ба назари мо, ҷустуҷӯ ва ҷалби сармояро бо усулҳои дигар бояд шурӯъ намуд, аз ҷумла:

- фароҳам овардани фазои мусоиди сармоягузорӣ дар соҳаи маориф;
- густариши лоиҳаҳои инноватсионӣ, сармоягузориҳо;
- ташаққул додани фарҳанги инноватсионии сармоягузориҳои соҳаи маориф;
- омӯзонидани мутахассисон оиди усулҳои пешниҳоди лоиҳаҳои худмаблағгузорӣ дар муассисаҳои таҳсилотӣ ба воситаи рушди марказҳои миллии қорҳои илмию тадқиқотӣ ва қорҳои таҷрибаию лоиҳаҳои;
- ташаққули муҳити мусоид ва ҳавасмандгардонии оиди алоқаи зич байни сармоягузори бозори меҳнат ва тавозуни пешниҳоди мутахассисони дараҷаи муҳталиф;
- таҳия ва амалисозии барномаҳои пуриктидори қорҳои илмию тадқиқотӣ ва амалию таҷрибаӣ, ки ба самти маблағгузориҳои инноватсионӣ, лоиҳаҳои алоқамандӣ дорад;
- ташкили устувори меъёрию ҳуқуқӣ ва таҷрибаи инкишофи шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар бахши маориф;
- ҳамкориҳои байналмилали оиди низоми рушди сармоягузориҳои соҳаи маориф;
- ҳавасмандгардонии пешниҳоди навоариҳо ва тадқиқотҳои амалӣ, тичоратикунони натиҷаҳои тадқиқотҳои илмӣ;
- истифодаи шаклҳои аниқ ва босамари ҳамқорӣ бо шарикони хориҷӣ омӯзиши таҷрибаи онҳо дар низоми маориф.

Тасмим гирифтани зарур аст, ки сармоягузорӣ дар маориф на танҳо хароҷот барои сохтмони объектҳои нав ва таъмири объектҳои мавҷудаи соҳаи маориф, муҷаҳҳазгардонии моддию техникаӣ, ташкили раванди таълимӣ, таҳияи технологияҳои омӯзишӣ, идораи раванди омодакунӣ, азнавтайёркуни ва баланд бардоштани тахассуси қормандон, балки хароҷот барои активҳои ғайримоддӣ ва ташаққули ниғаҳдории активҳои ғайриистехсолӣ мебошад.

Таҳлили натиҷаҳои таҳқиқоти донишмандон оид ба сармоягузорӣ дар соҳаи маориф бар он аст, ки гузоштани сармоя барои баланд бардоштани сифати таҳсилот, сохтмон ва азнавсозии иморатҳои мактаб ва инфрасохторҳои он, хариди ашъи зарурии кабинетҳо, лабораторияҳо ва маводи хониш ва дарсӣ, ҳамчунин, фондҳои китобхонаи муассисаҳои таълимӣ ва ғ.ҳ мебошад. Инчунин, хароҷоти тақмили тахассуси омӯзгорон ва дигар категорияҳои қормандони соҳаи маориф бо мақсади рушд ва таъмини сифати баланди таълим ва сатҳи арзандаи зиндагии ҳар як шахрванд равона мегардад.

Маврид ба зикр аст, ки дар замони ҳозира сармояи зеҳнӣ захираи аз ҳама қурқимат назар ба дигар намуди сармояҳо буда, мутобиқ ба ин таваҷҷуҳи ҷомеа ба низоми маориф ҳамчун асоси ташаққули ин сармоя меафзояд.

Масъалаи дигари муҳим, ки дар низоми соҳаи маориф бо мақсади тақвият бахшидани масъалаҳои болозикр зарур аст, ин таҳия ва амалисозии Консепсияи дарозмуҳлати тақвияти нерӯи зеҳнии ҷомеа мебошад, ки он бояд якҷанд давраҳои амалишавиро дарбар гирад ва ҷавобгӯ ба талаботи рӯзафзуни ҷомеа бошад.

Бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташуда яъне низоми арзёбии иқтисодиёти зехнии рушдёфта зарур аст, ки захираҳои бузурги истифоданашудаи сармояи зехнии мамлакат мавриди истифода қарор гирад. Зеро сармояи зехнии мамлакат роҳи ҳалли мушкилоти муҳимми рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа мебошад.

Ҳамчунин, асосҳои назарияи таснифоти донишҳои зехни инсонӣ фаҳмидани инсон ҳамчун қисми шаклгирифтаи боигарии миллӣ ва инъикоси нақши маориф ҳамчун омили асосие, ки ба баланд бардоштани иқтидори табиӣ эҷодӣ ва зехнии инсон имконият фароҳам меорад, мусоидат хоҳад кард.

Таҷриба нишон медиҳад, ки мамлакатҳои рушдёфтаи дунё дар гузашта ва имрӯз диққати ҷиддӣ дар низоми сармоягузорӣ ба соҳаи маориф намудаанд. Ва сарчашмаҳои зиёди таърихӣ ва иқтисодию иҷтимоӣ ин гуфтаҳои тасдиқ менамояд.

Ҳамин тавр, дар хотимаи ин масъала зикр намудан муҳим аст, ки мундариҷаи иқтисодӣ, сарчашмаҳо ва низоми сармоягузорӣ ба соҳаи маориф имконият медиҳад, ки сарчашмаҳои сармоягузорӣ ба рушди сармояи зехнии инсон мавриди омӯзиш қарор дода шаванд. Чунки сабабҳои ташаккули низоми иқтисодиро танҳо аз ҳисоби рушди сармояи зехнии инсон доништан зарур аст. Дар ин замина бегуфтугӯ аҳамияти инсонӣ омӯзанда ва офарандаро эътироф намудан мақсаднок мебошад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе.: Шарқи озод, 2024. - 25 с.
2. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (минбаъд - СМР-2030) Душанбе, 2016. - С. 145.
3. Бозоров Ш. Ш. Роль человеческого капитала в формировании среднего класса [Текст] / Ш. Ш. Бозоров, Д. М. Назараманова // Вестник Таджикского национального университета. Серия экономических наук. - Душанбе: СИНО. - 2016. - № 2/5 (207). – С. 59.
4. Исмоилов А.А. Совершенствование механизмов активизации инвестиционного процесса в регионах Республики Таджикистан/ «Актуальные проблемы аграрной экономики СНГ»/Совета ректоров ведущих аграрных вузов государств-участников СНГ. - Москва, Изд-во «МСХА», - 2005. С.74-82., Исмоилов А.А. Совершенствование управления региональными инвестиционными процессами в АПК Таджикистана// Международная промышленная академия. – М.: Изд-во «ГИОРД». - 2005. С.234-248.
5. Комилов С.Дж. Теория инновационного развития [Текст] / С.Дж. Комилов. Монография.- Душанбе: “Шарқи озод”, 2019.-264с., Инвестиционный потенциал региона: теория формирования и пути развития Душанбе, 2017 –215с.13.4п.л., учебника «Человеческое развитие» //Под общей ред. Р. М. Бабаджанова. Душанбе: (UNDP). ООО «Фарзин», 2014. -436с.
6. Комилов А. Развития интеллектуального потенциала как фактор экономического роста [Матн] / А. Комилов / Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию-назариявии ҳайати кормандони ДМТ бахшида ба Ҷашнҳои «700- солагии Мир Саид Алии Ҳамадонӣ», «Соли оила» ва Даҳсолаи байналмилалӣ амалиёти «Об барои ҳаёт» солҳои 2005-2015 Душанбе, 2018. - С. 168.
7. Курбанов С. Н. Иностранные инвестиции как основной фактор развития экономической инфраструктуры Таджикистана//Государственная власть и местное самоуправление в России: история и современность//Под общ. ред. В.К. Егорова, А.С. Горшкова, В.М. Герасимова, М.А. Кашиной. - СПб.: Изд-во «СЗАГС», 2007. - С.48-56.
8. Наводир- ул- вақоъ. Аҳмади Дониш: 1988с, 285 саҳифа. Навъ: Бадеи Нашриёт: Душанбе
9. Рауфӣ А.Маблағро ба илму маориф дарег надорем [Матн] / А.Рауфӣ. // Молия ва ҳисобдорӣ. – Душанбе, 2016. - №10 (121). – С. 21.
10. Садриддин Айни. Марги судхӯр . - Душанбе, «Адиб», 2010, 220 сах., Садриддин Айни. Мактаби кӯҳна.- Душанбе, «Адиб», 2010, 150 сах.
11. Шарифов, З. Р. Маблағгузорӣ ба соҳаи маориф замина барои рушди ояндаи миллат[Матн] /З. Шарифов. // Омӯзгор.- 2015.-№14.- С.12 ., Шарифов, З. Р. Иқтисодиёти маориф [Матн] /З. Р. Шарифов - Душанбе: Ирфон, 2011.– С. 190.

Қодирзода Д.Б., Рустамов Р.У.

**РОҲҶОИ ИДОРАКУНӢ ВА МЕТОДИИ ТАҲҚИҚИ ИҚТИДОРИ МЕҲНАТӢ ДАР
БАҲШИ СОХТМОН**

Дар мақолаи мазкур усулҳои идоракунии иқтисодии меҳнатӣ дар баҳши сохтмон зоҳир мегардад, ки дар айни замон масъалаи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ барои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт, ки дар он тақозо ба ғайри меҳнатӣ ҷой дорад ва инчунин воридоти технологияҳои комилан муосир ва пешқадамро дар истеҳсолот талаб менамояд, ҳеле муҳим мебошад. Маҳз, асоси таҳлили тадқиқоти назариявӣ методӣ оид ба самаранокии меҳнат ва арзёбии он методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар иқтисодиёт махсусан дар баҳши сохтмон таҳия карда шавад.

Калидвожаҳо: баҳодиҳӣ, идоракунии кадрӣ, қобилияти эҷодкорӣ, захираҳои меҳнатӣ, баҳши сохтмон, баҳодиҳии захираҳои меҳнатӣ, бозори меҳнат.

Қодирзода Д.Б., Рустамов Р.У.

**ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ИССЛЕДОВАНИЯ
ПОТЕНЦИАЛА ТРУДА В СТРОИТЕЛЬНОЙ СФЕРЕ**

В данной статье рассматриваются методы управления производительностью труда в строительной сфере, что в настоящее время очень актуально для различных отраслей экономики, где есть спрос на рабочую силу, а также внедрение совершенно современных и передовых технологий в производство. А именно, основой анализа теоретико-методологических исследований эффективности труда и ее оценки должна стать разработка методики оценки эффективности использования трудового потенциала в экономике, особенно в строительной отрасли.

Ключевые слова: оценка, управление персоналом, творческие способности, трудовые ресурсы, строительный сектор, оценка трудовых ресурсов, рынок труда.

Kodirzoda D.B., Rustamov R.U.

**MANAGEMENT AND METHODOLOGICAL WAYS OF RESEARCHING LABOR
CAPACITY IN THE CONSTRUCTION SECTOR**

In given article is being considered management methods labour productivity in building sphere that is very actual now for various industries of economy where there is a labour demand, and also introduction absolutely modern and high technologies in production. Namely, development of a technique of a performance evaluation of use of labour potential in economy, especially in building industry should become a basis of the analysis of teoretiko-methodological researches of efficiency of work and its estimation.

Keywords: an estimation, human resource management, creative capabilities, a manpower, building sector, an estimation of a manpower, a labour market.

Дар замони муосир бо ҷоришави технологияҳои баланд ва фароҳам омадани беҳтарин шароити муносибатҳои бозаргонӣ дар назди ширкатҳои сохмонӣ барои ғайри қобилияти пурсамар вазифаҳо ва масъулиятҳои калонро меғузорад. Ин дар навбати худ ба муассисаҳо имкон медиҳад,

ки бо бо таъмини намудани нерӯи баландхтисоси коргарӣ дар бозори имрӯза пойдор бимонанд ва рақобатпазир бошанд.

Дар ширкатҳои сохтмонӣ масъалаи татбиқи иқтидори кадрӣ дар айни замон хеле муҳим аст ва инро ташкилотҳои зиёде, ки ба корҳои бинокорӣ машғуланд, тасдиқ мекунанд. Дар ширкатҳои ба сохтмонӣ нигаронидашуда, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегии дар назди худ гузошташуда кӯшиш мекунанд, бояд кадрҳоро на танҳо дар шакли миқдорӣ, балки дар асоси хусусиятҳои сифатӣ бо назардошти малака ва маҳорати мутахассисон, дониш ва малакаҳои, ки бо иҷрои вазифаҳои гузошташуда алоқаманданд, ҷустуҷӯ ва ба кор қабул намоянд. Зеро омили нокифоягии тахассуси мутахассисон на танҳои боиси зарар дидани корхона, давлат, ҷомеа ва ҳатто табиат мегардад, балки ба бисёр соҳаҳои дигар низ зиён мерасонад. Набояд аз таҳлили амиқи малака ва дониши мутахассисон дар марҳилаи ба кор қабул кардан истифода кард, агар зарур бошад, бояд омодагӣ ва омӯзиши зарурии кадрҳои нав гузаронида шавад.

Хусусияти асосии бахши сохтмон дар он аст, ки аз рӯзи аввали сохтмон то ба истифода додани объект моҳҳо, кварталҳо ва солҳо мегузаранд, яъне сохтмон давраи дарозмуддати истеҳсолотро дар бар мегирад. Аз ин рӯ, бисёр роҳбарон, махсусан, ширкатҳои хурди бинокорӣ, наметавонанд ҳарҷоти меҳнати моддиро зуд ҳисоб карда [7]. Дар ин гуна шароит барои баландбардории самаранокии иқтидори меҳнатӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисоди миллӣ, алалхусус, дар соҳаи сохтмон зарур аст, ки роҳҳои асосии он ҷустуҷӯ карда шаванд [9].

Ҳамин тавр Рустамов Р.У. дар қори илмии худ ба самтҳои асосии мукаммал гардонидани механизми истифодабарии иқтидори меҳнати аҳоли дар соҳаи сохтмон нишон дода шудааст, "... ки иқтидорҳои истеҳсолӣ дар кишвар пурра истифода намешванд ва ҳангоми ғайригардонии онҳо имконияти таъмини қувваи коргари ва таъмини пурраи аҳолии кишвар бо ҷойҳои қорӣ дар дохили кишвар вучуд дорад" [9].

Бо ҳамин мавфҳум вобаста ба самтҳои асосии иқтидори меҳнати аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бахши сохтмон нишон дод, ки иқтидорҳои истеҳсолӣ дар кишвар пурра истифода намешванд ва ҳангоми ғайригардонии онҳо имконияти таъмини қувваи коргари ва таъмини пурраи аҳоли кишвар бо ҷойҳои қори дар дохили кишвар мансуб мебошад [5].

Аз ин рӯ равиши стратегии идоракунии нерӯи меҳнати барои ширкатҳои сохтмони дорои моҳияти махсус мебошад.

Равиши стратегӣ ба идоракунии ҳаёати кадрӣ ба рушди нерӯи меҳнати ширкат ва баланд бардоштани рақобатпазирӣ онҳо дар муҳити зудтағйирёбанда бо назардошти тағйироти қорӣ ва оянда нигаронида шудааст, ки ба ташкилот имкон медиҳад, инкишоф ёбад, ба мақсадҳои худ ноил гардад ва дар муддати дароз поянда монад [1; с.64].

Самараи идоракунии иқтидори меҳнати ташкилотро дар асоси муносибати системавӣ зиёд кардан ба мақсад мувофиқ аст. Дар низоми идоракунии стратегии кадрҳо субъект ва объекти идоракунӣ мавҷуд аст. Субъекти идоракунӣ зерсохтори идоракунии кадрҳои ташкилот, инчунин менеҷерони болоии ҳудудӣ ва вазифавӣ мебошанд, ки масъалаҳои идоракунии кадрҳоро назорат мекунанд [2; саҳ 215].

Ба сифати объекти идоракунӣ иқтидори меҳнати ташкилот баромад мекунанд, ки аз маҷмӯи нерӯҳои меҳнати кормандони алоҳида иборат аст.

Вазифаҳои низоми стратегии идоракунии кадрҳо се самти асосии ғайроият, таъмини ташкилот бо нерӯи меҳнатӣ, таҳия ва татбиқи онро дар бар мегиранд [3].

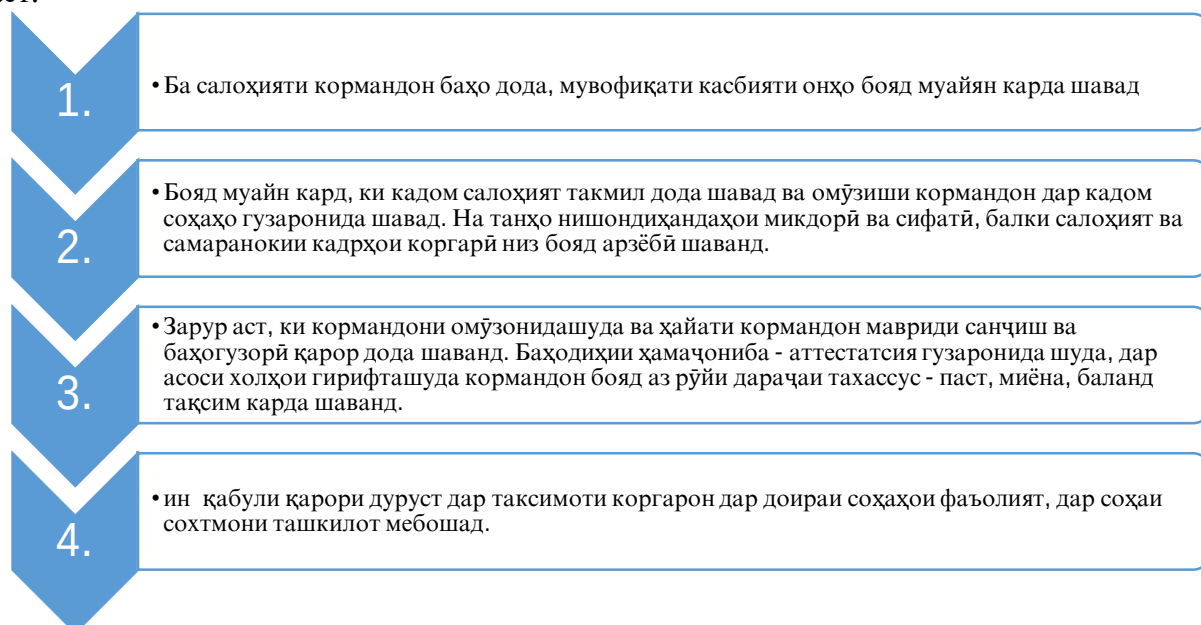
Агар равандҳои ташаккул ва рушди нерӯи меҳнатӣ ба ҳадафҳо, вазифаҳо ва талаботи истеҳсолии муайян тобеъ карда шаванд, чунин идоракунии бошуурона ба истифодаи оқилона ва сарфакоронаи захираҳои инсонии ташкилот мусоидат мекунанд [8].

Натиҷаҳои таҳқиқотро ба инобат гирифта, ҳулоса кардан мумкин аст, ки ташаккули нерӯи рақобатпазирӣ меҳнатӣ бо дарназардошти тағйироти муҳити зист ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки дар давраи дарозмуддат ғайроияташонро бо самар ба роҳ монанд. Вале ин масъалаи муҳим то ҳол барои на ҳамаи корхонаҳо ташкилотҳо вазифаи аввалиндараҷа гардидааст. Бо вучуди ин, мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки ташкилотҳои зиёде аллакай дар идоракунии қувваи коргарӣ муносибати стратегиро ғайлона пеш гирифта истодаанд.

Барои татбиқи самараноки стратегияи идоракунии кадрҳо зарур аст, ки вазифаҳои таъмини кадрҳо, татбиқи иқтидори меҳнатӣ ва рушди нерӯи меҳнатӣ сари вақт иҷро карда шаванд. Тағйир додани равишҳо дар идоракунии иқтидори меҳнатии ташкилот ва баланд бардоштани рақобатпазирии он дар бозори меҳнати дохилӣ ва хориҷӣ ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои инсонӣ, инчунин баланд бардоштани рақобатпазирии ширкатҳои ватанӣ мусоидат мекунад.

Албатта, методологияи бисёрфункционалии арзёбии захираҳои инсонӣ вучуд надорад, сохтмон дорои хусусиятҳои ба худ хоси соҳаҳои гуногуни фаъолият аст ва дар ин ҷо идоракунандагон бояд тамоми малакаҳои худро ба назар гиранд ва кори ташкилотро ба таври беҳтар ташкил кунанд. Проворов В.Н. усулҳои арзёбии захираҳои инсониро, ки имрӯз вучуд доранд омӯхта, усули «рушди захираҳои инсонӣ» -ро дар соҳаи сохтмон пешниҳод менамояд [7].

Усули пешниҳод намудаи у 4 унсури таркибиро дарбар мегирад, ки дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. Унсурҳои таркибии усули «рушди захираҳои инсонӣ»-и Проворов В.Н.

Сарчашма: Проворов В.Н. Управление кадровым потенциалом строительной организации // Вестник Евразийской науки, 2021 №3, <https://esj.today/PDF/21SAVN321.pdf> (доступ свободный)., Том 13

Проворов В.Н. қайд менамояд, ки "...банақшагирии босалоҳият ва ислоҳи стратегияи ширкат низ хеле муҳим аст". Масалан, сари вақт баррасӣ накардани низоми омодакунии кадрҳо, метавонад боиси руқуд ё паст шудани маҳорати мутахассисон гардад, ки дар ниҳояти кор ин ба ҷойивазкунии кадрҳо ба нафъи коргарони ҷавонтар, маълумотноктар ва серталаб оварда мерасонад [7].

Бо боварӣ зикр кардан мумкин аст, ки методологияи муайянкардаи муаллиф ба такмил ва баланд бардоштани савияи таҳассуси қувваи корӣ, барои дуруст муқаррар намудани музди меҳнати кормандон ва беҳинасозии арзёбии нишондодҳо ва ҳавасмандии нерӯи корӣ мусоидат мекунад.

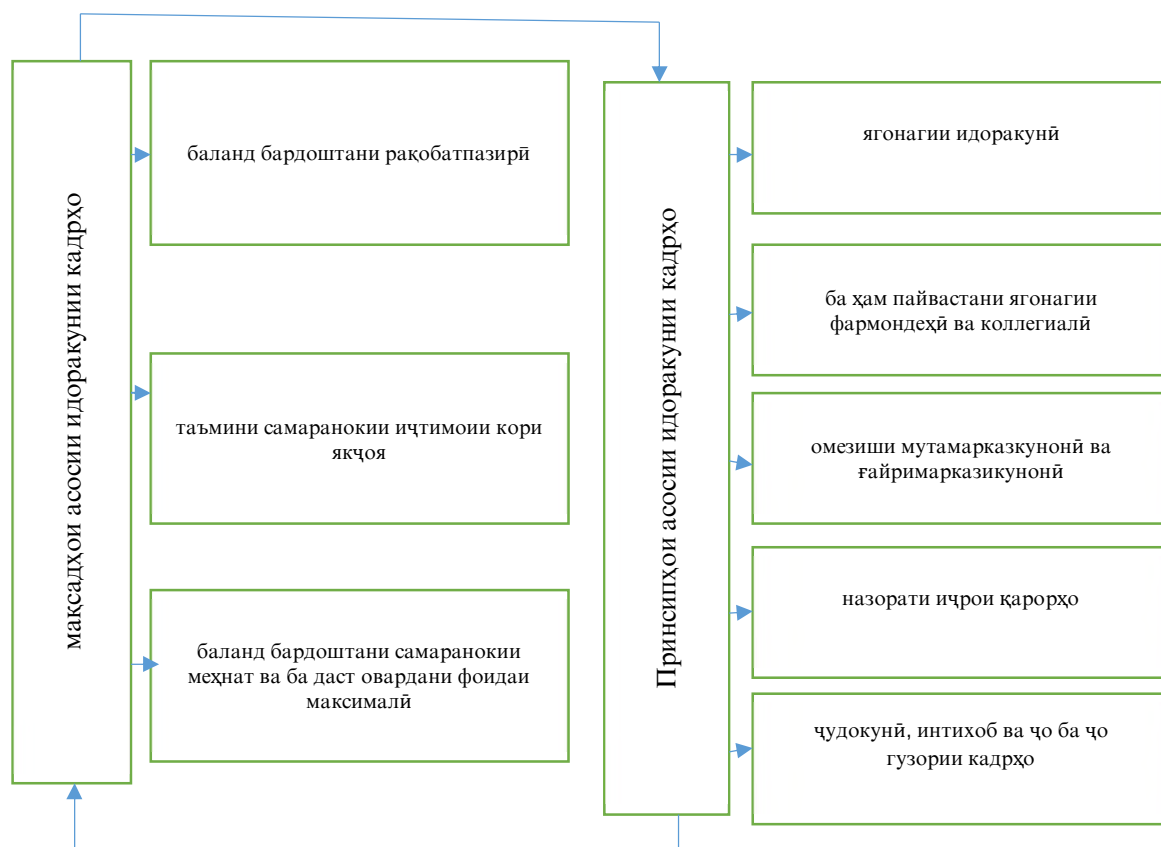
Ноил шудан ба ҳадафҳои ташкилоти сохтмон, муваффақияти онҳо, татбиқи принципҳои эътимоднокӣ ва ростқавлиро бидуни сиёсати муносири корпоративӣ ва сиёсати босалоҳияти идоракунии кадрҳо тасаввур кардан душвор аст. Дар ҷаҳорҷӯбаи ҳалли мушкилоти чандирӣ ва сифати идоракунии ташкилот, захираҳои инсонии он таъмини воситаҳои муносири иттилоотӣ ва таҳлилӣ заруранд, ки қодир аст маълумоти воқеӣ ва мувофиқро дар айни замон бубинад ва барои банақшагирии имконпазир дар оянда кӯмак расонад.

Барои ин, инчунин ҷорӣ намудани технологияҳои нави ҷамъоварии иттилоот ва таҳлили маълумот ва такмил додани ҳисоботи корпоративӣ ва иҷтимоӣ дар дохили созмон тақозо мешавад.

Моҳияти идоракунии кадрҳо таъсири методологӣ ва системавиرو ба раванди ташаккул, тақсим ва аз нав тақсимкунии меҳнат дар дохили корхонаи муайян бо ёрии муносибатҳои иҷтимоӣ ва ташкилию иқтисодӣ ва ҳукукии субъект ва объекти идоракунии дар бар мегирад. Барои пурра истифода бурдани захираҳои меҳнати ҳар як корхона, инкишофи ҳамаҷонибаи кадрҳо, фароҳам овардани шароити зарурӣ лозим аст. Ин боис мешавад, ки тамоми корхона нисбатан самараноктар кор кунад. Ин муносибатҳо ба принципҳо, усулҳо ва шаклҳои таъсиррасонӣ ба манфиатҳо, рафтор ва фаъолияти кормандон бо мақсади зиёд кардани истифодаи онҳо асос ёфтаанд. Раванди идоракунии мувофиқи қоидаҳои муайян амалӣ карда мешавад.

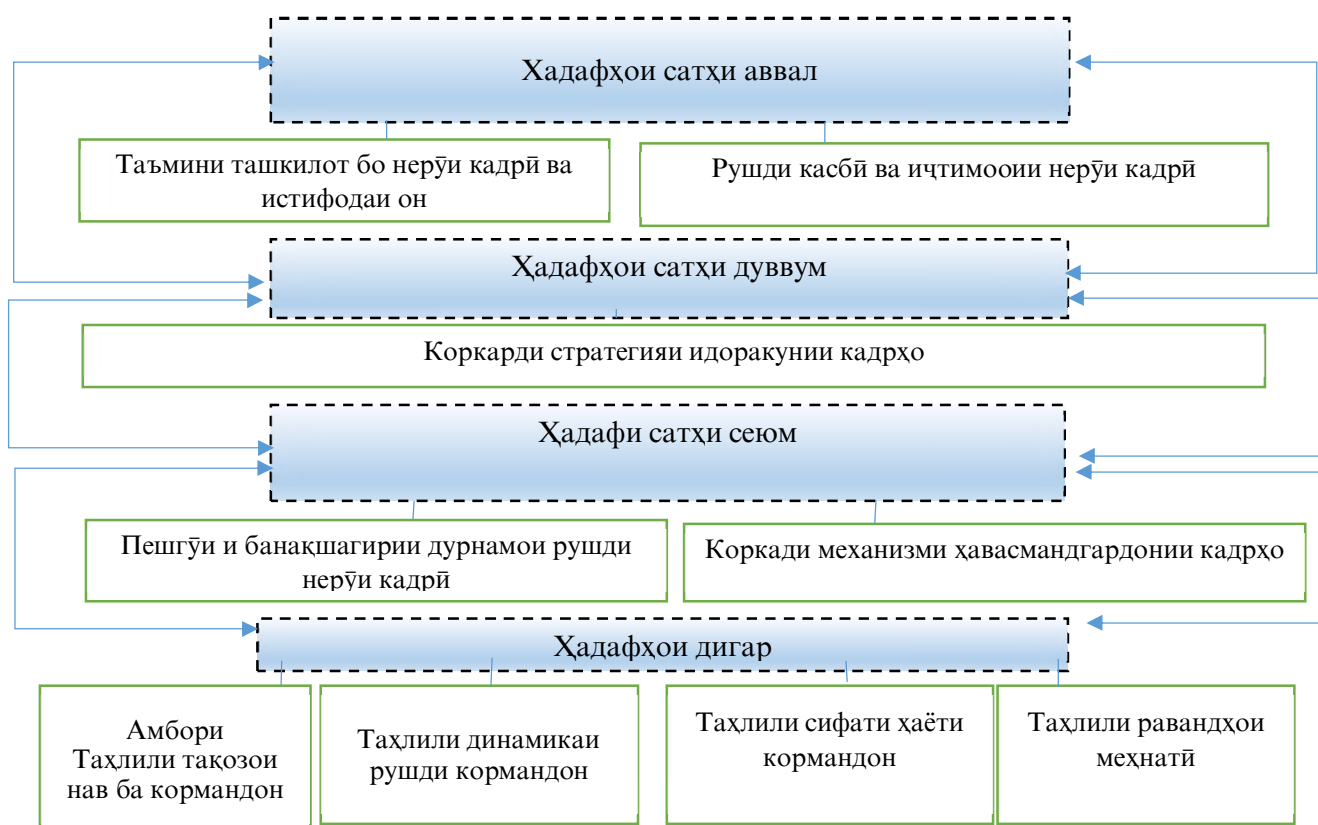
Принсипи муҳими фаъолияти идоракунии тахассуси вазифавӣ дар вобастакунии бо бисёрҷониба мебошад.

Принсипҳои идоракунии кадрҳо – ин қоидаҳо, талаботҳои муҳиме мебошанд, ки роҳбарон бояд дар раванди фаъолияти идоракунии барои ноил шудан ба ҳадафҳои муайян риоя кунанд. Принципҳо ва ҳадафҳои идоракунии нерӯи кадрӣ дар расми 2 оварда шудааст.

Расми 2. Принципҳо ва ҳадафҳои идоракунии кадрҳо дар ширкатҳои сохтмонӣ

Илова бар ин, мақсадҳои идоракунии кадрҳоро метавон дар шакли дарахти васеъшудаи мақсадҳо пешкаш карда шавад (Расми 3).

Расми 3. Сохти дарахтии ҳадафҳои идоракунии нерӯи кормандон

Сарчашма: Теория управления / Под ред. В. Г. Игнатова. - Ростов-н/Д.: Феникс, 2016. С.167.

Ҳамин тариқ, идоракунии захираҳои инсонӣ вазифаи асосии ҳар як ташкилот буда, ҳамчун маҷмӯи ташкил ва идоракунии равандҳои интиҳоб, таълим ва баҳодиҳии кадрҳо баррасӣ мешавад ва як зернизоми сохтори умумӣ ба ҳисоб меравад. Ин низом маҷмӯи унсурҳоро дар бар мегирад, ки ҳайати кадрӣ ширкатро ташкил медиҳанд **8**.

Рустамов Р.У. Барои арзёбии «...бахши сохтмон ҳолати воқеии иқтисодии меҳнатӣ зарурати банизодарории методологияҳо ва расвишҳои ҷойдошта ҳамзамон коркарди методологияи нав пеш меояд. Баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ дар раванди идоракунии кадрҳо воситаи зарурӣ мегардад». Ин дар навбати худ боиси тағйир ёфтани принципҳо, равишҳо, усулҳо, меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва усулҳои баҳодиҳии фаъолияти кадрҳо гардид. Дар асоси иттилоотҳои бадастомада муайян карда шуд, ки методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтисодии меҳнатӣ ба омӯзиши муқаррароти назариявӣ ва методологияи марбут ба самаранокии меҳнат ва баҳодиҳии он асос ёфтааст [9].

Самаранокии меҳнат категорияи мустақили иҷтимоию иқтисодӣ буда, на танҳо бо натиҷаҳои иқтисодӣ, балки бо натиҷаҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва ғайра дар соҳаи истеҳсолоти моддию ғайримоддӣ тавсиф мешавад. Ба ғайр аз самаранокии меҳнати ҷамъиятӣ, самаранокии меҳнат дар ҷои кор, меҳнати якҷояи ҳайати кадрӣ корхона, меҳнати умумисоҳавӣ низ мавриди ченкунӣ қарор гирифта, ба назар гирифта мешавад. Равишҳои методологияи баҳодиҳии истифодаи захираҳои меҳнатӣ ба муайян кардани таъминоти ташкилот аз тарафи онҳо, сохтори онҳо аз рӯи ҷинс ва синну сол, маълумот, ба кооператсияи меҳнатӣ шомил намудани ҳайати кормандон, ҷойгиркунии онҳо аз рӯи намуд ва шакли шуғл ва истифодаи мустақим вобастаанд.

Таъминнокии ташкилот бо захираҳои меҳнатӣ бо роҳи муқоисаи шумораи ҳақиқии кормандон аз рӯи дараҷа ва касб бо эҳтиёҷоти пешбинишуда муайян карда мешавад.

Ба таҳлил ва баҳодиҳии таъминоти ташкилот бо кадрҳо аз рӯи ихтисосҳои асосӣ диққати махсус дода мешавад.

Хусусиятҳои ниҳони фаъолияти бахшҳои сохтмонӣ дар ҷадвали мазкур оварда шудааст.

Хусусиятҳои асосии бахши сохтмон вобаста ба истифодаи нерӯи кадрӣ дар он

№	Хусусиятҳо	Шарҳи хусусиятҳо
1.	Давомнокии мунтазами корҳо	– давомнокии мӯҳлати зиёди лоиҳаҳои сохтмонӣ арзёбии самаранокии иқтисодии қарорҳои ташкилӣ, техникӣ ва идоракунии қабулшударо душвор мегардонад;
2.	танаффуҳои объективӣ	– дар дохили ташкилотҳои бинокорӣ мавҷуд будани танаффуҳои калони объективии сабабнок дар рафти иҷрои кори ташкилотҳои махсуси бинокорӣ ё гуруҳҳои алоҳидаи махсусгардонидашуда, ки дар натиҷаи ба охир расидани сохтмони объект дар умум ё анҷом додани баъзе намудҳои кор ба амал омадааст;
3.	давраи ҳаётии маҳсулоти сохтмонӣ	– давраи тӯлонии ҳаётии маҳсулоти сохтмонӣ (бештар аз 100 сол) дар якҷоягӣ бо зарурати таъмини бехатарии истифодаи объектҳои сохтмонӣ дар давоми тамоми давра;
4.	Вобастагӣ ба дараҷаи таҳассуси кадрҳо	– дараҷаи таҳассуси кадрҳои роҳбарикунанда (дар марҳилаи омодакунӣ ва ба амал баровардан) ва истеҳсолӣ (дар рафти корҳои сохтмонӣ монтаж) ба бехатарии кори минбаъдаи объекти сохтмон таъсири калон мерасонад;
5.	Мураккабии фаъолият	– татбиқи бисёрмарҳалавии сохтмон, шумораи зиёди иштирокчиён бо раванди мураккаби ташкили муомилоти ҳуҷҷатҳо, ки боиси душвории муайян кардани мавзӯ ва дараҷаи масъулият барои қабули қарорҳои норавшан ё бардурӯғ мегардад;
6.	Вароғирии васеъ	– парокандагии ҳудудии маъмурияти ширкати сохтмонӣ ва истеҳсолот: идораи ширкати сохтмонӣ дар макони доимӣ ҷойгир аст, дар сурате, ки корҳои сохтмонӣ дар ҷойҳои гуногун, минтақаҳо, баъзан ҳатто мамлакатҳои дигар иҷро мешаванд.

Булат Р.Е. дар корҳои таҳқиқотии худ ба хулосае меояд, ки “...сохтори кадрҳои истеҳсолии сохтмон дар бисёр ҳолатҳо ба таври стихиявӣ ташаккул меёбад, эҳтиёҷоти шумораи коргарон барои иҷрои корҳои ёрирасон бо меъёрҳои дахлдор асоснок карда намешавад, низоми оперативии нормакунонии меҳнат барои коргарони муваққатӣ ба қадри кифоя татбиқ намешавад”. Аз ин бар меояд, ки чунин рафтор ба сатҳи ҳосилнокии меҳнат дар ташкилотҳои меъморию бинокорӣ таъсири манфии худро мерасонад.

Ҳамин тавр, низоми идоракунии кадрҳои ширкатҳои сохтмонӣ бояд бо назардошти хусусиятҳои муайяншудаи соҳа таҳия шавад. Ба ин низом се субъекти идоракунии кадрҳои ширкатҳои сохтмонӣ – роҳбари ширкат, ҳадамоти идоракунии кадрҳо, сардори ҳудудӣ, мудирӣ бахш, сардори шӯба дохил мешавад.

Олими соҳавӣ Қодирзода Д.Б. қайд чунин қайд менамояд, ки “...бозори меҳнат тавассути миёнаравии шӯбаҳо амал мекунад, ки кадрҳо, марказҳои таълимӣ ва илмӣ, хизмати социалӣ корпоратсияҳо, воҳидҳои шабеҳи мақомоти давлатӣ, ташкилотҳои бинокорӣ (сохтмон) ва гайра звеноҳои муҳимми он мебошанд”. Инчунин ҳадамоти минтақавӣ ва маҳаллии Вазорати меҳнат муҳоҷират ва шуғли аҳоли, гузаронидани тақмили ихтисос, расондани ёрӣ дар бораи бо кор таъмин намудан ва дастгирии молиявии шахсони ниёзманднигоҳубини махсуси иҷтимоӣ, яъне бекорон, маъюбон, муҳоҷирон, ҷавонон ва гайра [6].

Сиёсати давлатӣ дар бозори меҳнат дар кишварҳои ғарбӣ аз он бармеояд, ки мавқеи фаъоли ҳаётӣ, майли тараккиёт ва худтанзимкунӣ, ки ба корпоратсия, корхона ва ҳама чиз хос аст ба коргари коргар, дар зери таъсири директиваҳо ба миён намеояд дастурҳо аз берун ва на зери фишори кувваҳои беруна. Зидди, ин гуна саъю кушиш на танҳо дар натиҷаи дохилӣ ба миён меоянд ангеҳо ва тавассути қарорҳо ва амалҳои мустақилона амалӣ мегарданд [6; саҳ.208].

Барои ин муҳити рақобатпазирӣ рушдёфта, инчунин мавҷудияти барои ба даст овардани натиҷаҳои бехтарини худ имкониятҳои баробар

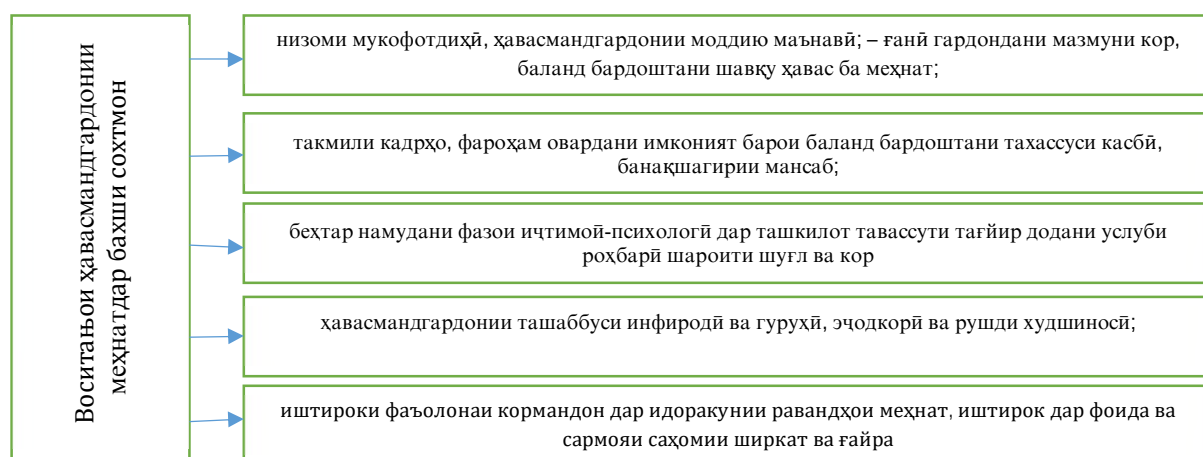
субъектҳои хоҷагӣ. Вазифаи давлат аз он иборат аст иқтисодӣ, аз ҷумла андоз, имкониятҳои тараққиёти мамлакат. Самаранокии чунин концепсия таҷрибаи тараққиёти ҷамъияти Гарбро дар солҳои 70-ум ва 80-ум тасдиқ мекунад.

Дар айни замон бозорҳои тараққиётро вусъат дода ресурсҳои меҳнати ихтисоснок қариб ба ҳамаи соҳаҳои саноат хизмат мерасонанд аз он ҷумла хоҷагии халқ, инчунин комплекси ҳарбию саноатӣ.

Асосҳои таҳқиқи бозори меҳнат аз ҷониби ҳукуматҳо дар саросари ҷаҳон маблағгузорӣ карда мешаванд органҳои давлатӣ (вазиратҳои меҳнат) аз руи якҷанд самтҳои мустақил, масалан:

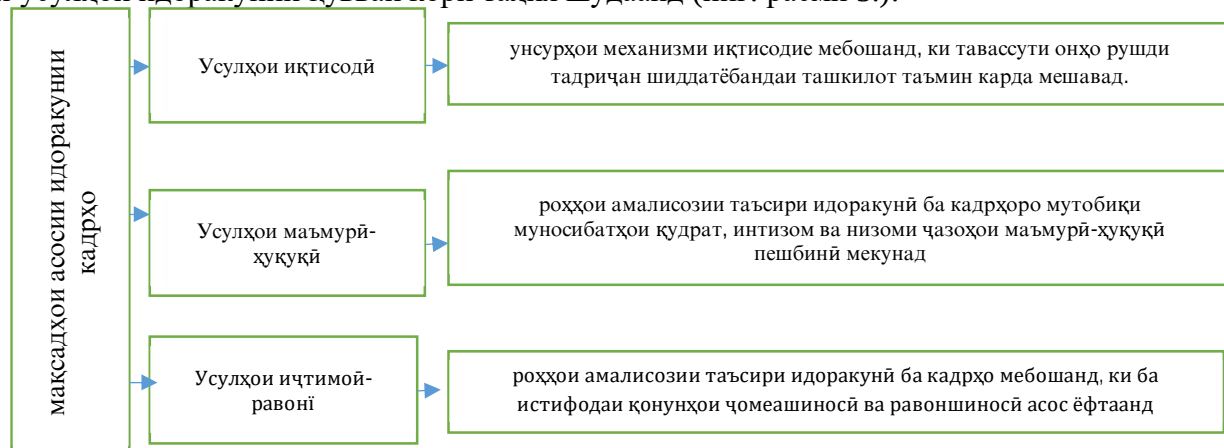
1. Мусоидат дар дарёфти ҷои кор ба корчӯён;
2. Омӯзиши шаҳрвандоне, ки дар бозори меҳнат талабгоранд ихтисосҳо, таҳассуси зарурӣ;
3. Барқарорсозии касбӣ ва бо кор таъмин намудани ашхос, ба таваҷҷӯҳи махсуси иҷтимоӣ ниёзмандон (маъюбон қобилияти корӣ, маъюбон, муҳочирон, гурезаҳо, ҷавонони бидуни маълумоти пурраи мактабӣ, ихтисоснокӣ ва ғайра) [6].

Инчунин бояд қайд кард, ки усули маъмули таъсиррасонӣ ба иқтидори меҳнатӣ ҳавасмандгардонии меҳнатӣ мебошад, ки маҷмӯи воситаҳои ҳавасмандгардонии кормандро дар бар мегирад (расми 4.).

Расми 4. Воситаҳои ҳавасмандгардонии меҳнатдар бахши сохтмон

Ҳавасмандкунӣ имкон медиҳад, ки чунин мушкilot, ба монанди устувории ҳайати кадрӣ, баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва шавқу рағбат ба ҳаракат, таъмини афзоиши мунтазами ихтисос ҳал карда шаванд. Дар илм ва амалия дар баробари ҳавасмандгардонии меҳнатӣ се гурӯҳи усулҳои идоракунии қувваи корӣ таҳия шудаанд (ниг. расми 5.):

Расми 5. Усулҳои идоракунии нерӯи меҳнатӣ дар ширкатҳои сохтмонӣ

Усулҳои идоракунии иқтисодӣ роҳҳои таъсиррасонӣ ба нерӯи меҳнатӣ дар асоси истифодаи қонунҳои иқтисодӣ ба шумор мераванд. Самаранокии усулҳои иқтисодии хоҷагидориро шакли моликият ва ҷаъолияти соҳибқорӣ, бозори меҳнат, низоми ҳавасмандгардонии моддӣ, нархгузори бозор, сохтори қарздиҳӣ, низоми андоз, ва дигарҳоро ифода мекунад.

Ҳамин тариқа, роҳҳои идоракунӣ ва методии таҳқиқи иқтидори меҳнатӣ дар баҳши сохтмон ҳамон вақт зоҳир мегардад, ки агар дар айни замон масъалаи баҳодиҳии самаранокии иқтидори меҳнатӣ барои баҳшҳои гуногуни иқтисодиёт, ки дар он тақозо ба сармоягузориҳои бузург ҷой дорад, ва воридоти технологияҳои қомилан муосир ва пешқадамро дар истеҳсолот талаб менамояд ҳеле муҳим мебошад.

Ба ин муносибат, дар асоси таҳлили тадқиқоти назариявӣ методӣ оид ба самаранокии меҳнат ва арзёбии он методологияи баҳодиҳии самаранокии иқтидори меҳнатӣ дар иқтисодиёт таҳия қарда шавад. Қайд намудан зарур аст, ки омилҳои пешрафти ҳар як соҳа ин пардохти моҳона яъне музди меҳнат ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Былков В.Г., Озерникова Т.Г. и др. Управление персоналом организации: учеб. пособие: в 2 ч. / под ред. Т.Г. Озерниковой Ч.1. Иркутск: Изд-во БГУ, 2015. – 545 с
2. Былков В.Г., Озерникова Т.Г. и др. Управление персоналом организации: учеб. пособие: в 2 ч. / под ред. Т.Г. Озерниковой Ч.2. Иркутск: Изд-во БГУ, 2015. – 377 с.
3. Д.Б. Қодирзода, Р.У. Рустамов / Механизми истифодаи иқтидори меҳнати аҳоли дар бозори меҳнат [матн]: Монография // Д.Б. Қодирзода, Р.У. Рустамов. - Душанбе-2022: Нашриёти муосир, 2022. - саҳ 14.
4. Егоршин А.П. Управление персоналом. – Н.Новгород, 2001. – 549 с.
5. Кибанов А.Я., Ивановская Л.В. Управление персоналом: теория и практика. Кадровая политика и стратегия управления персоналом: учебно-практическое пособие / под ред. А.Я. Кибанова. – Москва: Проспект, 2014. – 64 с
6. Кодирзода, Д. Б. Институциональная структура рынка труда / Д. Б. Кодирзода // Международные отношения и безопасность. – 2022. – № 3(3). – С. 202-212.
7. Проворов В.Н. Управление кадровым потенциалом строительной организации // Вестник Евразийской науки, 2021 №3, <https://esj.today/PDF/21SAVN321.pdf> (доступ свободный)., Том 13
8. Рустамов Р.У. Роҳҳои асосии ҳавасмандгардонии захираҳои меҳнатӣ дар қорхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон /Р.У. Рустамов, Х.А. Шарипов //Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. - Душанбе, 2021. - №2. - С.140-142.
9. Рустамов, Р. У. Роҳҳои баландбардории самаранокии истифодаи иқтидори меҳнати аҳоли дар соҳаи сохтмон / Р. У. Рустамов, М. Ҳ. Ҳабибуллоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – №. 2(31). – Р. 148-156.
10. Рустамов, Р. У. Ҷанбаҳои методӣ ва рушди омилҳои иқтидори меҳнати аҳоли дар шароити бозор / Р. У. Рустамов, М. Қ. Имомов, Р. З. Хидиралиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. – №. 9. – Р. 97-110.
11. <https://archive-coursework.mmu.ru>

Курбанова С.М.

**НАЗОРАТИ МОЛИЯВӢ ВА АУДИТ ДАР ШИРКАТҲОИ САӢӢӢӢ: АМАЛИЯИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ**

Мақола ба омӯзиши вазъи назорати молиявӣ ва аудит дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ бахшида шудааст. Қайд карда мешавад, ки сарфи назар аз пӯёи мусбати рушди соҳа, низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат суғуст инкишоф меёбад, ки ин шаффофияти иттилооти молиявиро коҳиш дода, ба рушди устувори ширкатҳои сайёҳӣ монеъ мешавад. Мушкилоти асосӣ ба набудани стандартҳои махсуси баҳисобгирии муҳосибӣ, нарасидани кормандони соҳибхтисос, истифодаи маҳдуди технологияҳои рақамӣ ва хусусияти расмӣ назорати дохилӣ марбутанд. Муаллиф таҷрибаи ҷориро таҳлил намуда, мисолҳоро аз Иттиҳоди Аврупо ва мамлакатҳои ИДМ, ки дар онҳо воситаҳои рақамӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит бомуваффақият татбиқ карда мешаванд, баррасӣ кардааст. Ба имконияти ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқ кунондани ин технологияҳо диққати махсус дода мешавад. Тадбирҳои мушаххас оид ба тақмили низоми назорат пешниҳод карда мешаванд, аз қабилӣ: таҳияи стандартҳои соҳавӣ, рақамикунонӣ, тақмили ихтисоси кормандон, рушди аудити берунӣ ва дастгирии давлатӣ. Натиҷаҳои таҳқиқот зарурати муносибати ҳамаҷонибаро ба таҷдиди низоми идоракунии молиявӣ дар соҳаи сайёҳӣ барои баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ ва рақобатпазирии он таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: назорати молиявӣ, аудит, сайёҳӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, рақамикунонӣ, шаффофият, аудити берунӣ, идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ.

Курбанова С.М.

**ФИНАНСОВЫЙ КОНТРОЛЬ И АУДИТ В ТУРИСТИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ:
ПРАКТИКА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Статья посвящена исследованию состояния финансового контроля и аудита в туристических компаниях Республики Таджикистан с учетом зарубежного опыта. Отмечается, что несмотря на позитивную динамику развития отрасли, система бухгалтерского учета и контроля остается слаборазвитой, что снижает прозрачность финансовой информации и препятствует устойчивому росту туристических компаний. Основные проблемы связаны с отсутствием специализированных стандартов бухгалтерского учета, дефицитом квалифицированных кадров, ограниченным применением цифровых технологий и формальным характером внутреннего контроля. Автором проведен анализ действующей практики, рассмотрены примеры из стран Европейского союза и СНГ, где успешно внедряются цифровые инструменты бухгалтерского учета и аудита. Особое внимание уделено возможности адаптации этих решений в условиях Республики Таджикистан. Предложены конкретные меры по улучшению системы контроля: разработка отраслевых стандартов, цифровизация, повышение квалификации кадров, развитие внешнего аудита и государственная поддержка. Результаты исследования подчеркивают необходимость комплексного подхода к модернизации системы финансового управления в туризме для повышения его инвестиционной привлекательности и конкурентоспособности.

Ключевые слова: финансовый контроль, аудит, туризм, бухгалтерский учет, цифровизация, прозрачность, внешний аудит, управление туристическими компаниями.

Kurbanova S.M.

FINANCIAL CONTROL AND AUDIT IN TOURISM COMPANIES: PRACTICE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND FOREIGN EXPERIENCE

The article is devoted to the study of the state of financial control and audit in tourism companies of the Republic of Tajikistan, taking into account foreign experience. It is noted that despite the positive dynamics of the industry development, the accounting and control system remains underdeveloped, which reduces the transparency of financial information and hinders the sustainable growth of tourism companies. The main problems are related to the lack of specialized accounting standards, shortage of qualified personnel, limited use of digital technologies and the formal nature of internal control. The author analyzed the current practice, considered examples from the European Union and the CIS countries, where digital accounting and audit tools are successfully implemented. Particular attention is paid to the possibility of adapting these solutions to the conditions of the Republic of Tajikistan. Specific measures to improve the control system are proposed: development of industry standards, digitalization, advanced training, development of external audit and state support. The results of the study highlight the need for a comprehensive approach to modernizing the financial management system in tourism to increase its investment attractiveness and competitiveness.

Keywords: financial control, audit, tourism, accounting, digitalization, transparency, external audit, management of tourism companies.

Гузориши масъала. Солҳои охир соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон пӯи мусбати рушдро нишон медиҳад, ки ба ин барномаҳои давлатии дастгирии сайёҳӣ, тавсеаи инфрасохтор ва афзоиши таваҷҷуҳ ба иқтисодии табиӣ ва фарҳангии таърихӣ мамлакат мусоидат мекунад. Аммо афзоиши шумораи ширкатҳои сайёҳӣ ва густариши тавсеаи доираи хизматрасониҳои сайёҳӣ зарурати баланд бардоштани шаффофият ва саҳеҳии иттилооти молиявиро, ки дар доираи фаъолияти соҳибкорӣ онҳо тавлид мешаванд, бештар кардааст.

Сарфи назар аз мавҷудияти заминаи ягонаи меъёри ҳуқуқӣ дар соҳаи баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва аудит, амалияи назорати молиявӣ дар ширкатҳои сайёҳии ҷумҳурӣ дар сатҳи нокифоя боқӣ мемонад. Пойгоҳи сусти методологӣ, мавҷуд набудани стандартҳои махсуси баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар соҳаи сайёҳӣ, нарасидани кормандони соҳибхисос, инчунин истифодаи маҳдуди технологияҳои рақамӣ назорати самараноки равандҳои молиявӣ ва таҳияи ҳисоботи боэътимодно мушкул месозад. Илова бар ин, низоми мавҷудаи аудити дохилӣ ва берунӣ на ҳамеша сари вақт ошкор кардани хавфҳои молиявӣ ва қонуншиканиро таъмин мекунад.

Мушкилот аз он иборат аст, ки бисёр ширкатҳои сайёҳӣ корхонаҳои хурд мебошанд, ки дар онҳо назорат одатан расмист ва тартиби баҳисобгирӣ муҳосибӣ аксар вақт ба талаботи замон ҷавобгӯ нест. Ин ҳолат ба сармоягузори соҳаро коҳиш дода, барои рушди устувори ширкатҳои сайёҳӣ хавф эҷод мекунад.

Ҳамин тариқ, зарурати воқеъбинонаи дарки илмӣ мушкилоти мавҷудаи назорати молиявӣ ва аудити соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин таҳлили таҷрибаи хориҷӣ, ки ба шароити миллӣ мутобиқ карда мешавад, ба миён меояд. Ҳалли ин мушкилот шаффофият ва саҳеҳии иттилооти молиявиро афзоиш дода, ба ташаққули соҳаи устувор ва рақобатпазирӣ сайёҳӣ дар мамлакат мусоидат мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масъалаҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ ва назорати молиявӣ дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ на он қадар зиёд инъикос ёфтаанд. Як қатор қорҳо ба хусусиятҳои баҳисобгирӣ муҳосибӣ дар қорхонаҳои сайёҳӣ, масъалаҳои музди меҳнат, андозбандӣ, татбиқи стандартҳои байналмилалӣ ва рақамикунории баҳисобгирӣ муҳосибӣ бахшида шудаанд.

Дар мақолаи Д.С. Амонова хусусиятҳои баҳисобгирии музди меҳнат дар ширкатҳои сайёҳӣ, ки ҷанбаи муҳими назорати дохилии молиявӣ ба ҳисоб меравад, мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф муҳимии ҳуҷҷатнигорӣ ва баҳисобгирии ҳисобикуниҳо бо кормандонро дар шароити аз мавсим вобаста будани хизматрасониҳои сайёҳӣ таъкид мекунад [1, с. 37]. М.Т. Гафарова ба ҷанбаҳои ташкилии баҳисобгирии муҳосибӣ дар сайёҳӣ, ошкор намудани чиҳатҳои сусти баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои хурду миёнаи сайёҳӣ тамаркуз мекунад [2, с. 153]. Муаллиф роҳҳои тақмили низоми баҳисобгирии муҳосибиро, ки ба баланд бардоштани шаффофият ва мутобиқ кардани он ба хусусиятҳои соҳа нигаронида шудаанд, пешниҳод мекунад.

Равиши ҳамаҷонибаи назариявӣ ва амалии баҳисобгирии муҳосибӣ дар китобҳои дарсӣ ва васоити таълимии бо таҳрири Б.Ҳ. Каримов ва ҳаммуаллифон нашршуда пешниҳод гардидааст [3; 6; 7; 8]. Ин асарҳо ҳамчун заминаи муҳими методологӣ барои дарки низоми баҳисобгирии муҳосибӣ ва андозбандӣ дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат мекунанд. Хусусан мақолаи Б.Ҳ. Каримов ва М.Б. Каримиён [4], ки сохтори нақшаи ҳисобҳоро мутобиқи стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) баррасӣ мекунад, дар ин самт арзишманд ба назар мерасад. Мақолаи Б.Ҳ. Каримов ва М.А. Раҳимов [9] низ, ки ба ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии соҳаи сайёҳӣ дахл дорад, ҷолиб аст. Муаллифон зарурати пурзӯр намудани назорат ва баланд бардоштани самаранокии идоракунии молиявиро ҳамчун шартӣ рушди соҳа қайд мекунанд.

Масъалаҳои мубрами рақамикунонии баҳисобгирии муҳосибӣ дар сайёҳӣ дар мақолаи М.Ш. Мирзозода ва Д.Б. Расулова [10], ки таъсири технологияҳои рақамиро ба ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар ширкатҳои сайёҳӣ таҳлил мекунад, мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Ба масъалаҳои баҳисобгирии идоракунӣ ва назорати хароҷот дар соҳаи хизматрасониҳои сайёҳӣ дар мақолаи Р.К. Раҷабов [11], ки дар он ба методикаи таҳлил ва назорати хароҷот, ки барои фаъолияти самараноки ташкилотҳои сайёҳӣ аҳамияти мустақим дорад, диққати махсус дода мешавад.

Ҳамин тариқ, интишороти мавҷуда мубрамии мавзуи баррасишавандаро таъкид намуда, барои таҳқиқоти минбаъдаи масъалаҳои аудит, назорати дохилӣ ва баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи сайёҳӣ замина фароҳам овардаанд. Дар баробари ин, дар аксари интишорот масъалаҳои аудити берунӣ, шаффофияти молиявӣ ва мутобиқати низоми баҳисобгирии муҳосибии ширкатҳои сайёҳӣ ба стандартҳои байналмилалӣ ба таври кофӣ фаро гирифта нашудаанд, ки аҳамияти илмӣ ва амалии таҳқиқоти мазкурро муайян мекунад.

Мақсади мақола таҳлили вазъи низоми назорати молиявӣ ва аудит дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон, муайян намудани мушкilotи мавҷуда ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили он бо назардошти таҷрибаи хориҷӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Назорати молиявӣ ва аудит унсурҳои ҷудонашавандаи низоми идоракунии ҳар як субъекти соҳибкорӣ, аз ҷумла ширкати сайёҳӣ мебошанд. Ҳадафи онҳо таъмини саҳеҳии иттилооти молиявӣ, муайян ва кам кардани хавфҳои молиявӣ ва мусоидат ба баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои сайёҳӣ мебошад.

Дар адабиёти илмӣ ва амалӣ назорати молиявӣ ҳамчун як низоми тадбирҳои фаҳмида мешавад, ки ба санчиши фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ширкат бо мақсади муайян кардани инҳирофҳо, қонуншиканиҳо ва захираҳои баланд бардоштани самаранокии фаъолият нигаронида шудаанд [5; 12]. Назорати молиявӣ метавонад берунӣ (аз ҷониби мақомоти давлатӣ ё мустақили танзимкунанда амалӣ карда мешавад) ва дохилӣ (аз ҷониби худ ширкат ё бо ташаббуси соҳибмулкони он амалӣ карда мешавад) бошад. Аудит, дар навбати худ, санчиши мустақили ҳисоботи молиявӣ бо мақсади изҳори андеша дар бораи саҳеҳии онҳо мебошад. Дар соҳаи сайёҳӣ аудит аз сабаби мавсимӣ будани фаъолият, гуногунии хизматрасониҳо ва мавҷудияти амалиёти зиёди ҳисобикуниҳо бо шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аҳамияти махсус дорад.

Методологияи назорати молиявӣ ва аудит инҳоро дар бар мегирад:

- принципҳои баҳисобгирии муҳосибӣ (эътимоднокӣ, мукаммалӣ, давравӣ, қиёспазирий);
- усулҳои назорати ҳуҷҷатӣ ва воқеӣ (санчишҳо, барӯйхатгириҳо, санчишҳои интихобӣ);

- стандартҳои милли ва байналмилалӣ ба ҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит;
- расмиёти таҳлилие, ки ба ошкор намудани инҳироф аз меъёрҳо нигаронида шудаанд.

Дар шароити рақамикунонӣ автоматикунонии назорат, татбиқи низомҳои ERP (enterprise resource planning - банақшагирии захираҳои корхона) ва ҳамгироии маълумоти молиявӣ ба муҳити ягонаи иттилоотӣ аҳамияти махсус доранд. Ин имкон медиҳад, ки ҳаракати маблағҳо зуд пайгирӣ, ҳатоҳо сари вақт муайян ва тартиби аудити дохилӣ ва берунӣ сода карда шавад.

Хусусиятҳои зерини ба ҳисобгирии муҳосибӣ, ки барои ширкатҳои сайёҳӣ хосанд, ба усулҳои назорат ва аудит таъсир мерасонанд, аз қабилӣ:

- ҳиссаи зиёди пешпардохтҳо;
- ба ҳисобгирии даромад ва хароҷоти мавсимӣ;
- доираи васеи муносибатҳои шартномавӣ (бо роҳбаладон, ширкатҳои нақлиётӣ, меҳмонхонаҳо ва ғ.);
- ҳисобикунӣ бо мизочон дар шакли нақдӣ ва ғайринақдӣ, аз ҷумла бо аъёри хориҷӣ.

Бо дарназардошти омилҳои дар боло зикршуда, истифодаи методикаҳои умумии аудит бе мутобиқсозӣ ба хусусиятҳои сайёҳӣ метавонад боиси нодурустии таҳлилҳо гардад. Дар ин замина як самти муҳим таҳияи стандартҳои соҳавӣ назорат ва аудит бо дарназардошти хусусиятҳои ширкатҳои сайёҳӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ, пойгоҳи назариявӣ ва методологии назорати молиявӣ ва аудит дар ширкатҳои сайёҳӣ рушди минбаъдaro бо назардошти технологияҳои рақамӣ, талаботи байналмилалӣ ва хусусиятҳои иқтисоди милли талаб мекунад. Ин имкон медиҳад, ки низоми самараноки идоракунии ширкатҳои сайёҳӣ ва баланд бардоштани шаффофияти онҳо таъмин гардад.

Вазъи муосири назорати молиявӣ ва аудит дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷоягии тамоюлҳои пешқадам ва мушкilotи доимиро, махсусан дар соҳаи назорати дохилӣ, аудити берунӣ ва ба ҳисобгирии муҳосибӣ инъикос менамояд. Барои ба низом даровардани хусусиятҳои муайяншуда, чадвалеро пешниҳод мекунем, ки ҷанбаҳои асосии вазъи муосири низоми назорат ва аудитро дар ширкатҳои сайёҳӣ инъикос мекунад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Таҳлили вазъи муосири низоми назорат ва аудит дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Соҳаи таҳлил	Тавсифи вазъи муосир	Мушкilotи асосӣ	Тамоюлҳои мусбат
Назорати молиявии дохилӣ	Назорат номунтазам ва ба таври расмӣ гузаронда мешавад	Нарасидани кормандони соҳибхотасос, автоматикунонии суст, набудани методикаҳо	Афзудани дарки муҳимии назорати дохилӣ
Аудит ва назорати берунӣ	Гоҳ-гоҳ, асосан бо маблағгузори берунӣ истифода мешавад	Аудиторҳо таҷриба надоранд, фарогирии маҳдуди санҷишҳо	Густариши ҳамкориҳо бо аудиторони берунӣ
Ба ҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ	Бо истифода аз усулҳои сода, аксаран ба таври дастӣ бурда мешавад	Маълумоти нопурра, ба ҳисобгирии сусти амалиёт бо аъёри хориҷӣ, саривақт пешниҳод накардани ҳисобот	Ҷорӣ намудани нармафзори муҳосибӣ дар баъзе ширкатҳои сайёҳӣ
Тамоюлҳои умумӣ	Ҳам мушкilot ва ҳам дигаргуниҳои мусбат	Заифии институтсионалӣ, набудани стандартҳои соҳавӣ	Рушди нармафзори ба ҳисобгирӣ, баландшавии шаффофият

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Назорати дохилӣ аксар вақт хусусияти расмӣ дорад, ки самаранокии онро коҳиш медиҳад ва хавфи қоидавайронкунии молиявӣ бе таваҷҷуҳи зарурӣ мемонад. Аудити берунӣ номунтазам ва асосан танҳо дар посух ба фишори берунӣ ё дархости сармоягузoron гузаронида мешавад. Дар ба ҳисобгирӣ ва ҳисоботи муҳосибӣ масъалаҳои таснифоти хароҷот, инъикоси амалиёт бо аъёри хориҷӣ ва таҳияи ҳисоботи идоракунӣ махсусан муҳиманд.

Бо вучуди ин, як қатор пешравиҳои мусбат, монанди қорӣ намудани нармафзори муҳосибӣ ва афзудани шавку ҳавас ба беҳсозии низомҳои идоракунии мушоҳида мешавад.

Назорати молиявӣ ва аудит дар соҳаи сайёҳӣ дар мамлакатҳои пешрафта ба низомҳои ҳамаҷонибаи рақамӣ, қоидаҳои қатъӣ ва равишҳои махсусгардонидашуда, ки хусусиятҳои тичорати сайёҳиро ба инобат мегиранд, асос ёфтаанд. Омӯзиши таҷрибаи байналмилалӣ имкон медиҳад, ки бо назардошти хусусиятҳои институтсионалӣ ва иқтисодӣ воситаҳои самарабахш муайян ва ба шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқ карда шаванд.

Таҷрибаи мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо. Дар мамлакатҳои Иттиҳоди Аврупо аз ширкатҳои сайёҳӣ талаб карда мешавад, ки баҳисобгирии шаффофи тамоми амалиёт ва аҳдҳоро мутобиқи СБҲМ пеш баранд ва мунтазам аз аудитҳои мустақил гузаранд. Ҳамин тариқ, низомҳои автоматикунонидашудаи баҳисобгирии муҳосибӣ (масалан, SAP, Oracle Hospitality, Navision), платформаҳои электронии пешниҳоди ҳисобот ба мақомоти давлатӣ ва низомҳои аудити дохилӣ ҳамчун унсурҳои идоракунии корпоративӣ қорӣ карда шуданд. Илова бар ин, Иттиҳоди Аврупо ба аудити экологӣ ва иҷтимоӣ, бахусус барои ширкатҳое, ки дар баҳши сайёҳии устувор фаъолият мекунанд, диққати ҷиддӣ медиҳад.

Таҷрибаи мамлакатҳои ИДМ. Дар ҷумҳуриҳои Қазоқистон, Ўзбекистон ва Арманистон унсурҳои назорати молиявии рақамӣ, аз қабили муҳосиботи электронӣ, утокҳои андоз, низомҳои мониторинги ҳисобикуниҳои онлайнӣ бо сайёҳон ба таври фаъол қорӣ карда шудаанд. Масалан, дар Қазоқистон лоиҳаи андозбандии электронӣ бомуваффақият амалӣ мешавад, ки барои дар вақти воқеӣ бурдани назорати фурӯши хизматрасониҳои сайёҳӣ имкон медиҳад. Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон аз соли 2021 инҷониб барномаи давлатии дастгирии рақамикунони ширкатҳои сайёҳӣ амал мекунад, ки аз ҷумла қорӣ намудани нармафзори муҳосибии дорои сертификат ва омӯзиши кормандони соҳаи аудитро дар бар мегирад.

Имкониятҳои мутобиқсозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Бо дарназардошти воқеияти иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабули пурраи амсилаи ғарбӣ метавонад душвор бошад, аммо мутобиқшавии ботадричи он имконпазир аст:

- татбиқи технологияҳои рақамии баҳисобгирии муҳосибӣ (1С:Туризм, TurSoft);
- таъсиси платформаи ягонаи ҳамкориҳои байни ширкатҳои сайёҳӣ бо мақомоти андоз ва назорат;
- оморасозӣ ва тақмили ихтисоси муҳосибон ва аудиторҳо дар соҳаи сайёҳӣ;
- таҳияи стандартҳои соҳавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ бо дарназардошти хусусиятҳои ширкатҳои сайёҳӣ (пешпардохт, мавсимӣ будани хизматрасониҳо, уҳдадориҳои шартномавӣ);
- қорӣ намудани аудити ҳатмии берунӣ барои ширкатҳои сайёҳӣ, ки дар лоиҳаҳои байналмилалӣ иштирок мекунанд ё аз ҷониби давлат дастгирӣ меёбанд.

Ҳамчунин ба назар гирифтани хусусиятҳои фарҳангӣ ва идоракунии тичорати миллий бо таъмини ғасеҳӣ ва тадриҷан қорӣ намудани таҷрибаи хориҷӣ муҳим аст.

Ҳамин тариқ, дар асоси таҳлили сарчашмаҳои назариявӣ, амалияи баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҷрибаи хориҷӣ як қатор мушкilotи асосиро муайян кардан мумкин аст, ки ба фаъолияти самараноки низомҳои назорат ва аудит дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалал мерасонанд (ҷадвали 2). Ҳалли ин мушкilot муносибати ҳамаҷонибаро талаб мекунад, ки тадбирҳои институтсионалӣ ва ҳам ташкилиро дарбар мегирад.

Ҷадвали 2. Мушкilotи асосии низомии назорат ва аудит дар ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Мушкilot	Зоҳиршавӣ дар соҳаи сайёҳӣ
Сатҳи пасти таҳассуси кормандон	Донистани нокифояи СБҲМ, сарфаҳм нарафтан ба хусусиятҳои соҳавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат
Мавҷуд набудани тавсияҳои методии соҳавӣ	Ширкатҳои сайёҳӣ методикаҳои умумии баҳисобгирии муҳосибиро истифода мебаранд, ки хусусиятҳои хизматрасониҳои шартномавӣ, мавсимият ва амалиёт бо аъзори хориҷиро ба ҳисоб намегиранд

Татбиқи нокифояи технологияҳои рақамӣ	Бештари ширкатҳо баҳисобгирии муҳосибии дастӣ ё нармафзори муҳосибии кӯҳнаро истифода мебаранд, ки шаффофият ва назоратро маҳдуд мекунад
Хосияти расмӣ назорати дохилӣ	Қоидаҳо ва расмиёти тасдиқшуда мавҷуд нестанд, назорат ҳамчун санҷиши баъдии ҳуҷҷатҳо амалӣ карда мешавад
Маҳдуд будани аудити берунӣ	Аксари ширкатҳо бо сабаби ҳатмӣ набудан ва ҳавасмандии молиявӣ аз аудити берунӣ намегузаранд

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Барои баланд бардоштани саҳеҳӣ ва самаранокии баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ намудани чунин тадбирҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Таҳияи стандартҳои соҳавии баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат. Вазоратҳо ва идораҳои дахлдор якҷоя бо иттиҳодияҳои касбӣ бояд тавсияҳои методи намунавиро, ки хусусиятҳои хизматрасониҳои сайёҳиро ба назар мегиранд, тартиб диҳанд.

2. Баланд бардоштани таҳассуси кормандон:

- ташкили курсҳои кӯтоҳмуддат ва семинарҳои доир ба баҳисобгирии муҳосибӣ дар соҳаи сайёҳӣ;

- дастгирии донишгоҳҳо дар таҳияи барномаҳои таълимии дорои модули баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит дар сайёҳӣ.

3. Рақамикунонии равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорат:

- татбиқи нармафзори муосири баҳисобгирии муҳосибӣ, ки ба баҳши сайёҳӣ мутобиқ карда шудаанд;

- гузариши ботадрич ба ҳисоботдиҳии онлайнӣ ва ҳамгирӣ бо низомӣ андоз.

4. Рушди ниҳоди аудити берунӣ:

- муқаррар намудани талабот оид ба аудити ҳатмӣ берунӣ барои ширкатҳое, ки аз буҷет дастгирӣ меёбанд ё бо сайёҳони хориҷӣ кор мекунад;

- фароҳам овардани шароит барои таъсиси ташкилоҳои аудитории мустақил, ки дар соҳаи туризм таҳассус доранд.

5. Дастгирии давлатӣ:

- пешниҳоди имтиёзҳо барои хариди нармафзор ва хизматрасониҳои машваратӣ;
- кӯмакҳои молиявии буҷетии хароҷоти омӯзиши муҳосибон ва аудиторҳое, ки дар соҳаи сайёҳӣ фаъолият мекунад.

Ҳамин тариқ, тақмили низомӣ назорати молиявӣ ва аудит дар соҳаи сайёҳӣ таҷдиди муназзамро ҳам дар сатҳи ширкатҳои сайёҳӣ ва ҳам дар сатҳи сиёсати давлатӣ тақозо менамояд. Танҳо бо корбурди равиши ҳамаҷониба устуворӣ ва рақобатпазирии ширкатҳои сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистонро таъмин кардан мумкин аст.

АДАБИЁТ

1. Амонова, Д.С. Хусусиятҳои баҳисобгирии подоши кормандони корхонаҳои сайёҳӣ / Д.С. Амонова // Идоракунии давлатӣ. – 2023. – № 4-3(65). – С. 37-43
2. Гафарова, М.Т. Хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхонаҳои соҳаи сайёҳӣ / М.Т. Гафарова // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2021. – № 2(36). – С. 153-159
3. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2019. – 425 с.
4. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83
5. Каримов, Б.Х. Развитие внутреннего контроля для обеспечения достоверности финансовой отчетности и снижения рисков ее искажения / Б.Х. Каримов // Актуальные вопросы современной

- науки: сборник статей XX Международной научно-практической конференции, Пенза, 10 марта 2025 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2025. – С. 100-105
6. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б., Каримиён, М.Б. Баҳисобгирии муҳосибӣ. Китоби дарсӣ / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. - Душанбе: Ирфон, 2020. - 444 с.
7. Каримов, Б.Х. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Дастури таълимӣ / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 211 с.
8. Каримов, Б.Х., Ойев, Н.А., Шоймардонов, С.Қ., Бухориев, С.М. Баҳисобгирии андоз: васоити таълимӣ / Б.Х. Каримов, Н.А. Ойев, С.Қ. Шоймардонов, С.М. Бухориев. – Душанбе: ДСХ, 2016. – 316 с.
9. Каримов, Б.Х., Раҳимов, М.А. Ҷанбаҳои иқтисодии идоракунии ва рушди соҳаи сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Х. Каримов, М.А. Раҳимов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 180-188
10. Мирзозода, М.Ш., Расулова, Д.Б. Таъсири рақамисозӣ ба ташкили баҳисобгирӣ дар соҳаи сайёҳӣ / М.Ш. Мирзозода, Д.Б. Расулова // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Серия гуманитарных и экономических наук. – 2023. – Т. 2. - № 1-3(113). – С. 230-232
11. Раҷабов, Р.К. Хусусиятҳои баҳисобгирии идоракунии ва назорати хароҷот дар корхонаҳои соҳаи хизматрасонӣ / Р.К. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 2-1(41). – С. 5-11
12. Хушвахтзода, Қ.Х., Тоҳирова, Р.С., Каримов, Б.Х. Аудити дохилӣ: китоби дарсӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, Р.С. Тоҳирова, Б.Х. Каримов. – Душанбе: Ирфон, 2022. – 420 с.

УДК 336.02

Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ РАҚАМИКУНОНИИ ҶАРАЁНИ МАЪМУРИКУНОНИИ СИСТЕМАИ АНДОЗИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола ҳолати муосири рақамикунонии ҷараёни маъмурикунонии системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада шуда, муваффақиятҳо дар ин самт ва норасоҳои ҷараёни мазкур мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Муайян карда шуд, ки аз ҷониби мақомоти андоз имрӯз рақамикунонии маъмурикунонии ҷараёни андозсупорӣ ва пешниҳод намудани ҳисоботҳои электронии андозӣ бо барномаи махсус идора карда мешавад, ки самараи хубро ба бар овардааст, аммо мушкилиҳо дар минтақаҳои мамлакат аз сабаби норасоҳои техникӣ ва саводнокии молиявии андозсупорандагон ба назар мерасанд.

Калидвожаҳо: иқтисоди рақамӣ, рақамикунонии ҷараёни маъмурикунонии системаи андоз, бучети давлатӣ, иқтисодиёти миллӣ, андозсупорандаи электронӣ, имзои электронӣ, ҳисоботи электронӣ, системаи андоз, мақомоти андоз, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ.

Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРОЦЕССА НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается современное состояние цифровизации административного процесса налоговой системы Республики Таджикистан, анализируются успехи в этой области и недостатки данного процесса. Установлено, что на сегодняшний день налоговые органы осуществляют цифровизацию административного процесса уплаты налогов и представления электронной налоговой отчетности с помощью специальной программы, что дало хорошие

результаты, но в регионах страны наблюдаются проблемы из-за технических недостатков и финансовой грамотности налогоплательщиков.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровизация административного процесса налоговой системы, государственный бюджет, национальная экономика, электронный налогоплательщик, электронная подпись, электронная отчетность, налоговая система, налоговые органы, безналичные расчеты.

Kurbonov A.R., Faiziddinzoda M.F.

CURRENT STATE OF DIGITALIZATION OF THE ADMINISTRATIVE PROCESS OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article reviews the current state of digitalization of the administrative process of the tax system of the Republic of Tajikistan, analyzes the successes in this area and the shortcomings of this process. It was found that today the tax authorities manage the digitalization of the administrative process of tax payment and the submission of electronic tax reports using a special program, which has yielded good results, but problems are observed in the regions of the country due to technical shortcomings and financial literacy of taxpayers.

Keywords: digital economy, digitalization of the administrative process of the tax system, state budget, national economy, electronic taxpayer, electronic signature, electronic reporting, tax system, tax authorities, non-cash settlements.

“...Чихати вусъат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоем, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [1].

Бо баробари соҳибистиклол гардидани мамлакат дар назди Ҳукумати ҷадидаи Тоҷикистон масъалаҳои гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба вучуд омад, ки баҳри амалӣ намудани он бояд қонунҳои амалкунандаи иқтисодӣ бояд таҷдиди назар карда шуда, онҳо ба меъёрҳои иқтисоди навин бояд ҷавобгӯ карда мешуданд.

Ин буд, ки дар самти муносибатҳои андозию буҷетӣ таҳаввулоти навин ба вуқӯъ пайваста аввалин маротиба соли 1992 ду намуди андозҳои рукни иқтисоди бозоридошта Андоз арзиши иловашуда ва андози аксизӣ ба иқтисоди миллий ворид карда шуда, ниҳоди мустақили мақомоти андоз низ дар мамлакат мавриди амал қарор дода шуд.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ нақши асосиро барои ташакули буҷети давлатӣ албатта андозҳои бозӣ намуда, дар баъзе аз мамлакатҳои бо иқтисоди бозорӣ арзи вучуддошта то 90%-и даромади буҷети давлаташон маҳз аз ҳисоби андозҳо созмон мебад.

Сол то сол равандҳои иқтисодӣ бо равишҳои ҷомеа омезиш пайдо намуда, як қатор омилҳои навини рушди ин ё он соҳаро ба бор меоранд, иқтисод ва маҳсусан системаи андоз метавонад мисоли равшану возеҳи он бошад.

Дар самти мазкур имрӯзҳо тақвият додани қонунгузорӣ (бо роҳи нав намудани Кодекси андоз, ки 4 маротиба аз нав қабул намудани он ба вуқӯъ пайваст), мукамал намудани маъмурикунонии андозӣ бо роҳи ҷорӣ намудани шалҳои нави рақамикунонӣ ва насби барномаҳои ҷадидаи электронии робитаи мақомоти андоз бо андозсупорандагон чихати бақайдгирӣ, ҳисоботҳои андозӣ, баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва андозии аҳоли қорҳои зиёд ва назаррас бурда мешавад.

Дар шароити муосири иқтисодии ҷаҳон ва пайдоиши равандҳои ҷадид, ки дар натиҷаи таъсири омилҳои эндогенӣ ва экзогенӣ ба вучуд меоянд, тамоюлоти навин ба мисоли «иқтисоди сабз», рақамикунонӣ иқтисодӣ ва иқтисодиёти даврӣ мубрамияти маҳсули худро пайдо менамоянд.

Ба тадбиқи иқтисоди сабз, рақамикунонии иқтисодиёт ва тадбиқи ҳукумати электронӣ дар мамлакат диққати махсус дода шуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ 28.12.2024 чунин ибрази ақида намуданд;

“... дар соли 2025-ум доир ба масъалаҳои пешгирӣ кардани таъсири хавфҳои эҳтимолӣ ба иқтисоди миллӣ, ташаккули «иқтисоди сабз», рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ ва истифодаи васеи ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ тадбирҳои мушаххас андешида шаванд» [1].

Оре, дар барномаю консепсияҳои давлатии рушд зиёд диққат додан ба масъалаи рақамикунонӣ айнӣ мудао буда, чиҳати амалӣ намудани он бояд тамоми узви ҷомеа бетаариф набошанд.

“...Истилоҳи «рақамикунонӣ» аввалин маротиба дар соли 1995 аз ҷониби олими амрикоӣ Н.Негропонте муайян карда шуда ва он кас нахустин шуда, истилоҳи иқтисоди рақамиро истифода бурд» [4].

Дар шароити муосир технологияҳои рақамӣ ба самтҳои муҳталифи зиндагии одамон бо суръати баланд ворид гардида, имрӯз бе истифодаи чунин технологияҳо ҳаёти инсонӣ ва рушди иқтисодию иҷтимоии дилхоҳ ҷомеаро тасаввур намудан душвор аст.

Имрӯз бо вучуди технологияҳои рақамӣ дар ҳаёти инсоният, як қатор истилоҳоти ҷадид ба вучуд омаданд, ки онҳо дар муоширати ҳамаҷӯза фаровон истифода бурда мешаванд.

Яке аз ҷузъҳои ҷудонашавандаи иқтисоди рақамиро бахши андоз ташкил намуда, он барои соддаю осон намудани ҷараёни маъмурикунонӣ нақши басо муҳимро касб намуда, назорати андозро бо роҳи тақвият додани технологияҳои инноватсионии дарҷ намудани амалиётҳои андозсупорандагон дар портали электронии мақомоти андоз роҳандозӣ карда мешавад.

Ҳамчунин, имрӯз истилоҳи андозсупорандаи электронӣ, имзои электронӣ, ҳисоб-фактураҳои электронӣ, бақайдгирии электронӣ ва дигар истилоҳот дар қонунгузори андоз истифода бурда мешаванд, ки ба таври возеҳ рукнҳои рақамикунонии соҳаро дар бар мегиранд.

“...Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки шаффофияти маъмурияти андоз афзоиш ёбад, хароҷот кам карда шавад ва назорат аз болои риояи қонунгузори андоз пурзӯр карда шавад» [4].

Ба андешаи мутахассиси пешбари Раёсати хизматрасонии андозсупорандагони Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Рустам Ваҳобов, «Рақамикунонии мақомоти андоз, - имконият медиҳад, ки пеш аз ҳама, хизматрасонӣ ба шаҳрвандон ва андозсупорандагон ва табодули маълумот миёни мақомоти давлатӣ дар сатҳи замонавӣ ва ба таври фаврӣ таъмин намудани самаранокии фаъолият дар ҳамаи самтҳо афзун гардонида шавад»[3].

Ин аст, ки барои рушди рақамикунонии иқтисоди миллӣ ва системаи андоз як қатор барномаҳои стратегияҳои давлатӣ қабул карда шудаанд, ки дар ҷадвали 1. оварда мешаванд;

Ҷадвали 1. Барнома ва стратегияҳои давлатие, ки ба тақмили самтҳои рақамикунонии соҳаи андоз равона гардидаанд*

Стратегияи давлатӣ ва баномаҳо (Лоихаҳо)	
Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар давраи то соли 2030	то соли 2030
Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2012 - 2020
Барномаи миёнамӯҳлати рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021 – 2025	2021 2025
Консепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	2020 - 2040
Барномаи давлатӣ оид ба рушд ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ – коммуникатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2014 - 2017	2014 - 2017
Лоихаи таҷдиди маъмурияти андоз (дар ду марҳила)	2011 - 2019
Барномаи рушди маъмурияти андоз барои солҳои 2020 - 2025	2020 2025
Стратегияи рушди зеҳни сунъӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2040	то соли 2040

*Сарчашма: таҳияи муаллифони

Чихати дар амал тадбиқ намудани чараёни рақамикунонии иқтисод саҳми Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар мамлакат муассир арзёбӣ шуда, мутобиқи он ташакули Ҳукумати электронӣ пешбинӣ шудааст, ки аз ҷумла рақамикунонии муносибатҳои иқтисодӣ ва андозию молиявиро низ дар бар мегирад.

Ҳамчунин, консепсияи мазкур барномаи стратегии рушди соҳаро бо ҷалби технологияҳои нав дар бар гирифта, амалӣ намудани муносибатҳои “тиҷорати электронӣ, тақвияти пардохтҳои ғайринақдӣ ва ҳамёнҳою кортҳои электрониро дар худ таҷассум мекунад.

Амалан консепсияи иқтисоди рақамӣ дар заминаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон роҳандозӣ шуда он то давраи то соли 2040 се марҳилаҳои зеринро дар бар мегирад:

- марҳилаи якум то соли 2025;
- марҳилаи дуюм 2026-2030;
- марҳилаи сеюм 2031-2040.

Ҳадафҳои асосии консепсияи иқтисоди рақамӣ ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ ва тадқиқи низоми рақамӣ дар марҳилаҳои муайян, бо мақсади татбиқи иқтисодиди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи омода намудани кадрҳои баландихтисоси соҳа, тақмили технологияҳои иттилоотию коммуникатсионии мавҷуда ва ба истифода додани зарфиятҳои наву қавии он амалӣ карда мешавад, ки албатта барои ин интернетӣ босуръат ва дастрасии умумиллӣ ба он зарур аст.

Дар қисми муқаддимаии ин ҳуҷҷат қайд гардидааст, ки “Консепсия ба Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 асос ёфта, инъикоскунандаи дурнамои умумии истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ бо мақсади ноил гардидан ба ҳадафи олии рушди дарозмӯҳлати Тоҷикистон, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳолии кишвар, ҳамзамон ҳарчӣ зудтар ба сатҳи зиндагии кишварҳои дорои даромади миёна расидани он ва ба таври назаррас паст намудани сатҳи камбизоатӣ, ноил гардидан ба ҳадафҳои асосӣ, яъне расидан ба истиқлолияти энергетикӣ, таъмини амнияти озуқаворӣ, баромадани кишвар аз бунбасти коммуникатсионӣ ва табодули он ба кишвари транзитӣ, саноатикунони босуръати кишвар ва таъсиси ҷойҳои нави корӣ мебошад” [2].

Инчунин дар консепсияи мазкур қайд мегардад, ки “Ҷорикунии ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалӣ кишвар гардад. Рақамикунонии иқтисодиди барои таъсиси модели нави рушди иқтисодӣ, ҷалби сармояи хориҷӣ, тақон додан ба табодули намудҳои мавҷуда ва рушди намудҳои нави истеҳсолот, таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонун гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад. Консепсия ба гирифтани дивидендҳои рақамӣ дар ҷунин масъалаҳои барои рушди милли басо муҳим, ба монанди таъсиси ҷойҳои нави корӣ, афзоиши Маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (минбаъд-ММД), табодули соҳаи хизматрасонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли равона гардидааст”[2].

Қобили зикр аст, ки дар Паёми худ Асосгузори сулҳу ваҳдати милли - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сана 28.12.2024 иброз доштанд, ки; “...Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди милли чихати таъмин намудани шаффофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст.

Дар панҷсолаи минбаъда чихати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, тақмили фаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафдум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ” [1].

Тибқи супориши Сарвари мамлакат санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳаи иқтисоду андоз бояд ба иқтисоди рақамӣ такмил дода шуда, қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ айнаи мудао ҳисобида шуд, ки саривақтӣ буда, барои боз ҳам беҳтар гаштани ваъз дар самти мазкур метавонад боис гардад.

То шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ ба он боис мегардад, ки технологияҳои навтарин барои рушди марказҳои коркарди маълумот қорӣ карда шуда, маҳзани миллии маълумот мукамал гардонидида мешавад.

Хизматрасониҳои давлатӣ имрӯз пурра рақамикунонӣ нашудаанд, гарчанде, қарору санадҳои дигар дар ин самт қабул шудаанд. Барои қомилан рақамӣ намудани хизматрасониҳои давлатӣ, ки яке аз ҳадафҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рақамикунонии иқтисоди миллии маҳсуб мешавад ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ зарур ва ногузир аст, ки дар дастуру супоришҳои Пешвои муаззами миллат ин нуқтаҳо борҳо дарҷ гардидаанд.

Кадрҳои сифатнок ва қордон амаликунандаи ҳамаи нақшаю амалҳо буда, бе мавҷудияти онҳо рушди дилхоҳ самти фаъолияти инсонӣ номумкин аст. Ба роҳ мондани гирифтани маълумоти босифат дар муассисаҳои таълимии сатҳҳои гуногун ва бозомӯзии кадрҳои фаъолияткунанда дар ҳодаи технологияҳои иттилоотӣ талаботи замон буда, кадрҳои баландсифат бояд дар дохил ва хориҷи кишвар бо таълими сифатнок фаро гирифта шаванд.

Бобати баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ, низ бояд фаъолиятро бо роҳи ташкили курсҳои бозомӯзи чун дар дохил ва хориҷи мамлакат бояд тақвият дод.

Имрӯз зехни сунъӣ дар ҳаҷони муосир васеъ истифода бурда шуда, дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсонӣ нақши худро рӯз аз рӯз афзоиш медиҳад. Дар мамлақати мо низ вақти он расидааст, ки чунин падидаи олии инноватсинӣ дар хизматрасониҳои давлатӣ ва ташаккули Ҳукумати электронӣ истифода бурда шавад.

Дар замони муосир амнияти киберии маҳзанҳои маълумот аҳамияти муҳимро аз он ҷиҳат соҳиб аст, ки хавфу хатарӣ ҷинойтқори киберӣ дар ҳолати афзоиш буда, ҷинойтқорон бо роҳ шикастани маҳзани маълумотҳои электронӣ ба рушди рақамикунонӣ осеби зиёд мерасонанд.

Дар шароити имрӯза рушди бесобиқаи тичорати электронӣ дар мамлакат ба назар мерасад, ки бо ташкили соҳибкории рақамӣ дар соҳаҳои савдо ва хуроки омма вобастагӣ дорад. Ҳамарӯза шумораи зиёди истеъмолкунандагон молу маҳсулоти зарурурии худро тариқи интернетмағоза харидорӣ менамояд, ки ҳаҷми гардиши савдои электронӣ қариб савдои муқаррариро дарёб карда истодааст.

Рушди иқтисоди рақамӣ дар соҳаи андоз аз фаъолияти самараноки Кумитаи Андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ дошта, бо баробари дуруст ба роҳ мондани ин сиёсат, пешрафти иқтисоди миллии ва ғайи гаштани буҷети давлатӣ таъмин карда мешавад.

Кумитаи Андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди муносибатҳои танзими назоратии системаи андози мамлакат қорҳои зиёди муфидро ба роҳ монда, як қатор шаклҳои хизматрасониҳои электронии андозиро тадбиқ намудааст, ки дар қадвали 2. оварда мешаванд.

Чадвали 2. Шаклҳои хизматрасониҳои электронии андозӣ ба шахсони ҳуқуқӣ ва воқеии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

№	Намуди хизматрасониҳои дар шакли электронӣ барои андозсупорандагон ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон	Соли татбиқ
1	2	3
1.	Пешниҳоди эълomiaҳои андозӣ дар шакли электронӣ	2012
2.	Баррасии ҳисобҳо	2012
3.	Тартиб додани ҳисоботҳои мувофиқатӣ	2012
4.	Маълумот дар бораи андозсупорандагон барои додани ҳисобнома-фактураҳои ААИ дар шакли электронӣ	2013
5.	Пешниҳоди эълomiaҳои андоз аз ҷониби шахсони мансабдори давлатӣ	2014
6.	Қабули иттилоот аз Феҳрести ягонаи давлатӣ	2011
7.	Савол ва ҷавобҳо оид ба конунгузори андоз	2013
8.	Калкулятори андозӣ	2016
9.	Кодекси андоз дар барномаи Android (барои телефонҳои мобилӣ)	2016
10.	Гирифтани иттилоот дар бораи набудани қарзҳои андоз	2017
11.	Гирифтани иттилоот дар бораи феҳрести дар мақомоти андоз ба сифати андозсупоранда оид ба системаҳои содакардашуда	2017
12.	Ба таври фаврӣ гирифтани иттилоот дар бораи РМА	2012
	Кабинети шахсии андозсупоранда	2017
13.	Кабинети шахсии андозсупоранда барои лоиҳаҳо	2017
14.	Пешниҳоди ҳуҷҷатҳо барои бақайдгирии давлатӣ (дар шакли электронӣ)	2017
15.	Мониторинг ва назорати ККМ барои Марказҳои хизматрасонии техникӣ	2018
16.	Калкулятори андозсупорӣ ва модули ҳисоби андози замин	2018
17.	Онлайн – бақайдгирии (сабт намудан) ба қабулгоҳи андозсупорандагон ва шаҳрвандон дар КА ҚТ	2019
18.	Пешниҳоди машварати онлайнӣ дар речаи онлайн	2019
19.	Бақайдгирии андозсупорандагон барои пешниҳоди ҳисоботҳои андозӣ	2020
20.	Бақайдгирии андозсупорандагон барои гузаштан ба усули пешниҳоди ҳисоботи андоз ва эълomiaҳо дар шакли электронӣ	2020
21.	Маркази хизматрасонӣ (Тамос - марказ)	2021
22.	Андозҳои гузариш ва иҷора	2021
23.	Пардохти андоз бо истифодаи картҳои бонкӣ	2021
24.	Мушкilotи алоқаманд бо барномаи ITMIS (2019)	2022
	Кабинети инфиродии андозсупорандагон барои ИП	2022
25.	Анбори электронӣ	2019
26.	Портالي хизматрасониҳои электронӣ	2019
27.	Андози ман	2020
28.	Баҳодиҳии сифати хизматрасониҳои электронии Кумитаи андоз	2021
29.	Ҳисоби хонандагони ҳафтаномаи «Бочу хироч»	2021
30.	Санҷиши ҳуҷҷатҳо	2021
31.	Бақайдгирии истифодабарандагони нави ЛК	2021
32.	Библиотекаи расмӣ	2022

***Сарчашма:** таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, дар шароити муосир тамоми дунё ба иқтисоди рақамӣ рӯй оварда, ҳарчи бештар технологияҳои рақамиро дар тамоми ҷанбаҳои ҳаёти инсонӣ ҷорӣ менамоянд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ тадбиқи сиёсати рақамикунонии иқтисоди миллӣ бо дастгирии бевоситаи Ҳукумати мамлакат ва қабули қонун, стратегияҳо, барномаҳо ва консепсияҳои давлатӣ дар ҷодаи мазкур амалӣ карда мешавад.

Соҳаи андоз, ки яке аз самтҳои калидии иқтисоди миллӣ маҳсуб мешавад, имрӯз сиёсати рақамикунониро бо муваффақият амалӣ намуда, дар ин росто ба комёбиҳои беназир мушарраф гардидааст.

Тадбиқи рақамикунонии муносибатҳои андоз ва андозбандӣ ба осон гардидани муносибатҳо дар байни андозсупорандагон ва давлат боис шуда, шафوفияти муносибатҳои пардохти андозҳоро таъмин карда, барои кам шудани сатҳи иқтисоди соягӣ асос гашта, барои ривож ёфтани даромадҳои буҷети давлатӣ асос гашта, ба ин васила давлат вазифаҳои худро боз ҳам самаранок иҷро намуда, барои афзоиши дастгирии иҷтимоии аҳоли саҳми муассиртар мегузорад.

Аз пасттар будани суръату сифати интернет дар маҳалҳо, имрӯз сиёсати рақамикунонии системаи андози мамлакат пурра амалӣ намегардад, ки ин масъала бояд ҳалли худро ба зудӣ пайдо намояд.

Дар бобати баланд бардоштани фарҳанги истифодабарии технологияҳои нави компютерӣ аз ҷониби андозсупорандагон низ бояд чораҳои амалӣ андешид, зеро баъзе аз андозсупорандагон аз технологияҳои нави электронӣ балад набуда, муҳточи кумак дар ин самт мебошанд, ки ин талаботи онҳоро давлат бо ташкили курсҳои роӣғони бозомӯзӣ метавонад амалӣ намояд.

Ҳамин тавр, мувофиқи пешниҳоди мо барои боз ҳам тақвият ёфтани рақамикунонии чараёни маъмурикунонии системаи андози Ҷумҳурии Тоҷикистон андешидани чораҳои зеринро зарур мешуморем;

- пурзур намудани корҳои фаҳмондадихӣ ба андозсупорандагон дар бобати дуруст истифодабарии барномаҳои электронӣ аз тариқи телевизион ва шабакаҳои иҷтимоӣ;
- аз ҷониби давлат ташкил намудани курсҳои кутоҳмудат барои соҳибкорон ҷиҳати баланд бардоштани саводнокии онҳо дар баҳши иқтисоди рақамӣ;
- баланд бардоштани иқтидори техникии Кумитаи андоз ва нозиротҳои он дар маҳалҳо, ҷиҳати дастрасии пурраи ҳамаи андозсупорандагон ба барномаҳои электронии маъмурикунонии андоз;
- назорат намудани тадбиқи қонунгузорӣ дар самти ташкили муносибатҳои ғайринақдӣ ва истифодаи постерминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар тамоми минтақаҳои ҷумҳурӣ;
- тақвият додани барномаи бақайдгирии электронии андозсупорандагон ва ҳарчи зудтар амалӣ намудани он дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- пурра тадбиқ намудани ҳисоботҳои андозӣ тариқи электронӣ.

АДАБИЁТ

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12. 2024 (захираи электронӣ): www.president.tj.
2. Концепсияи иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2040. Душанбе 2019.
3. Маҷалаи Кумитаи андози назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Бочу хироч» /// №24 (1483) /// Панҷшанбе, 12 июни соли 2025
4. Шабакаи электронӣ - <https://fundamental-research.ru/article/view?id=42996>. Санаи мурочиат 2.06.2025.

Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф.

ФАРҲАНГИ АНДОЗСУПОРИИ АҲОЛӢ ВА ШАХСОНӢ ҲУҚУҚӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Мақола масъалаҳои фарҳанги андозсупории аҳоли ва шахсони ҳуқуқиро дар ҷумҳурии Тоҷикистон фаро гирифта, риояи он ва ҳамчунин самтҳои баланд бардоштани он пешниҳод карда мешавад. Муаллифон аснои таҳқиқоти илмӣ вазъи муосири фарҳанги андозсупории аҳоли ва шахсони ҳуқуқиро, ки дар маҷмӯи кулли андозсупорандагонро дар мамлакат ташкил медиҳанд, дида баромада, бартарӣ ва норасиҳои онро дар шароити иқтисоди рақамӣ муайян намуданд. Қайд карда мешавад, ки фарҳанги андозсупорӣ асоси ҷавҳари рушди иқтисодии мамлакат маҳсуб шуда, аз ҷумла ва сари вақт риоя намудани қоидаҳои андозсупорӣ бақои фондҳои пулии давлатӣ ва иҷрои бо сифати уҳдадорӣ иҷтимоии давлат вобастагӣ дорад. Муаллифон дар он ақидаанд, ки маърифати андозсупории аҳоли ва шахсони ҳуқуқӣ дар шароити имрӯза тақмили худро талаб менамояд ва барои риояи он корҳои зиёди фаҳмондадихоро дар байни мардум гузаронидан лозим меояд.

Калидвожаҳо: бучети давлатӣ, иқтисодиёти миллий, фарҳанги андозсупорӣ, маданияти андозсупорӣ, қоидаҳои андозсупорӣ, низоми андоз, мақомоти андоз, андозсуарпандагон, таърихи андоз, иқтисоди рақамӣ, ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ.

Kurbonov A.R., Faiziddinzoda M.F.

TAX CULTURE OF THE POPULATION AND LEGAL ENTITIES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY

The article covers the issues of tax culture of the population and legal entities in the Republic of Tajikistan, its observance, as well as directions for its improvement. The authors, in the course of scientific research, examined the current state of the tax culture of the population and legal entities, which together constitute all taxpayers in the country, and identified its advantages and disadvantages in the context of the digital economy. It is noted that the culture of tax payment is considered the basis of the country's economic development, and the preservation of state monetary funds and the high-quality fulfillment of the state's social obligations depend on full and timely compliance with tax rules. The authors believe that the tax awareness of the population and legal entities in today's conditions requires improvement, and in order to comply with it, it is necessary to conduct extensive explanatory work among the public.

Keywords: state budget, national economy, tax culture, tax rules, tax system, tax authorities, taxpayers, tax history, digital economy, non-cash payments.

Курбонов А.Р., Файзиддинзода М.Ф.

НАЛОГОВАЯ КУЛЬТУРА НАСЕЛЕНИЯ И ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматриваются вопросы налоговой культуры населения и юридических лиц в Республике Таджикистан, ее соблюдение, а также направления ее совершенствования. Авторы в ходе научного исследования рассмотрели современное состояние налоговой культуры населения и юридических лиц, которые в совокупности составляют всех налогоплательщиков страны, и выявили ее преимущества и недостатки в условиях цифровой экономики. Отмечено, что культура уплаты налогов считается основой экономического развития страны, а от полного и

своевременного соблюдения налоговых правил зависит сохранность государственных денежных фондов и качественное выполнение социальных обязательств государства. Авторы полагают, что налоговая грамотность населения и юридических лиц в современных условиях требует повышения, а для ее соблюдения необходимо проводить широкую разъяснительную работу среди населения.

Ключевые слова: государственный бюджет, национальная экономика, налоговая культура, налоговые правила, налоговая система, налоговые органы, налогоплательщики, налоговая история, цифровая экономика, безналичные расчеты.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки сиёсати иқтисодии худро мувофиқи қоидаҳои иқтисоди бозорӣ амалӣ менамояд, андоз ҳамаҷун як унсурӣ муҳими иқтисодӣ баромад намуда, вазифаҳои фискалӣ, танзимӣ, тақсимотӣ ва назоратиро дар бар мегирад.

Махсусан таваҷҷуҳи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон барои эъмори як низоми одилонаи андоз хело зиёд буда, баҳри дастгирии давлатии соҳибкорӣ ва дигар соҳаҳои иқтисоди миллӣ мунтазам ғамхорӣ намуда, ҷиҳати додани имтиёзҳои зиёди андозӣ барои рушди он сайё кушиш менамояд. Ин аст, ки дар қонунгузорию андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон сол аз сол меъёраҳои нав ба нави сабуқкунандаи гаронии андоз барои ҳамаи андозсупорандагон ворид карда шуда, дастгирии тамоми соҳаҳои иқтисодӣ амалӣ карда мешавад.

Дар навбати худ аҳоли, соҳибкорон, шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ-андозсупорандагон низ бояд уҳдадорӣҳои андозии худро сарфаҳм рафта, бояд онҳоро пурра ва саривақт иҷро намоянд, ки инчӯ бобати доштани маърифати баланди андозсупории аҳли ҷомеаро бояд махсус қайд намуд.

Дар ҳамин радиё дар Паёми худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 28.12.2024 қайд намуданд, ки “Ташаккул додани маърифати молиявии шаҳрвандон ва баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ ҳамаҷун яке аз омилҳои асосии татбиқи самаранокӣ сиёсати андозу буҷет, аз ҷумла дар масъалаи гузариш ба низоми пардохтҳои ғайринақдӣ барои ноил гардидан ба устувории молиявии давлат ва рушди иқтисодӣ нақши муҳим дорад.

Ин чунин, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд, ки «...маърифати андозӣ – ин ҷалби иҷтимоии шаҳрвандон дар маблағгузорию хароҷоти давлат тавассути низоми андоз мебошад» [5].

«...Дар робита ба ин, ба Ҳукумати мамлакат ва вазорату идораҳои дахлдор супориш дода мешавад, ки доир ба баланд бардоштани сатҳи маърифати молиявӣ ва фарҳанги андозсупории шаҳрвандон чораҳои судмандро амалӣ созанд» [4].

Олимони соҳаи иқтисод андозро ҳамаҷун падидаи тавлидкунандаи даромадҳои молиявии давлатӣ ва ташаккулдиҳандаи буҷети он бо пайдоиши аввалин мамлакатҳо рабт дода, онро як падидаи унікалии барои эъмори ҷомеаи пешрафтаи иҷтимоӣ арзёбӣ менамоянд. Андозҳо барои ташаккули молияи давлатӣ ва ҳалли вазифаҳои иҷтимоию иқтисодии он нақши басо муҳимро иҷро намуда, бо гузашти вақт ҳамаҷун як воситаи танзимкунандаи иқтисод баромад менамоянд.

Аз дуруст ба роҳ мондани низоми андоз ва ва самаранок истифода бурдани сиёсати андоз ва андозбандӣ некуаҳволии аҳолии ҳар як мамлакат ва рушди иқтисодии он вобастагӣ дорад.

Дар ҳамин радиё боядқайд намуд, ки бо баланд гаштани масъулияти андозсупорандагон ва андешидани чораҳои амалӣ аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти андозии кишвар сол то сол даромади буҷети давлатӣ тақвият ёфта, ҳамасола музди меҳнати кормандони соҳаи буҷет то 40% баланд бурда мешавад.

«...Соли 2024-ум ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар ба беш аз 150 миллиард сомонӣ ва суръати рушди воқеии он ба 8,4 фоиз расонида шуд. Қобили зикр аст, ки дар панҷ соли охир суръати рушди иқтисоди миллӣ ба ҳисоби миёна 7,7 фоизро ташкил дод»[4].

Оре, нишондиҳандаҳои макроиқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон сол то сол тақвият ёфта, дар ҳамин радиё даромадҳои буҷети давлатӣ низ ҳамасола тақвият меёбанд, ки дар он нақши андозҳо басо муассир арзёбӣ карда мешаванд (ҷадвали 1)

**Чадвали 1. – Динамикаи даромадҳои бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 2019-2023**

ичроиши асли 60 млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					2023/2019, бо %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Ҳаҷми умумии бучети давлатӣ	23469,4	25064,9	30053,8	36338,8	43903,4	187,1
Даромадҳои ҷорӣ ва грантҳо	17800,8	18414,9	21508,0	25255,5	28644,6	160,9
Воридоти андозҳо	15775,4	15366,5	19669,5	21814,0	25769,4	163,4
Андоз аз даромад ва андозии ғойа	3813,5	3575,5	4712,7	5906,7	6861,2	179,9
Андозии иҷтимоӣ	1706,2	1686,8	2037,2	2001,0	2257,1	132,3
Андоз аз молу мулкҳои ғайриманқул ва замин	370,9	374,2	456,9	752,5	1085,3	2,9 маротиба
Андоз аз арзиши иловашуда	6417,5	6393,1	8215,9	8949,0	10642,01	165,8
Аксизҳо	593,4	621,0	745,2	901,9	1252,6	2,1 маротиба
Дигар даромадҳои берунӣ барои савдо ва амалиёт	804,5	701,4	907,4	1092,9	1547,5	192,3
Андозҳои дигари дохилӣ ва пардохтҳо аз молу хизматрасониҳо	351,1	331,5	389,5	188,0	220,8	62,89
Воридоти ғайриандозӣ	2025,4	1895,4	1601,2	2420,5	2333,2	115,2
Воридот аз моликият ва ғайриандозӣ соҳибдорӣ	362,8	297,0	313,2	469,9	465,3	128,3
Дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучет	212,3	237,9	310,2	421,1	590,7	2,8
Ҷарима ва муқозотҳо	413,6	210,7	278,0	304,1	356,1	86,6
Воридоти дигари ғайриандозӣ ва пардохтҳои маъмурий	415,4	459,2	628,1	658,3	728,3	175,3
Даромад аз сармоя	621,1	690,3	68,4	567,2	1928,2	3,1 маротиба
Грантҳо	107,5	1150,7	237,2	1021,0	542,2	5,05 маротиба

Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе 2024.

Нишондиҳандаҳои чадвали 1 аз он дарак медиҳанд, ки ҳаҷми умумии даромадҳои бучети ҷумҳуриявӣ сол то сол тақвият ёфта, соли 2023 нисбати соли 2019 афзоиши ҳаҷми он 187,1% - ро ташкил намуд. Иҷроиши даромадҳои андозии бучети давлатӣ сифатан ҳамасола иҷро гашта, нишондиҳандаи мазкур дар соли 2023 нисбат ба соли 2019 қариб 163,4% афзоиш ёфтааст.

Соли 2023 нисбат ба соли 2019 аз рӯи даромадҳои андозӣ динамикаи мусбӣ дида шуда, андоз аз даромад и шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ ба андозаи 179,9% ва андози иҷтимоӣ 132,3% инчунин, андоз аз молу мулкӣ ғайриманқул ва замин 2,9 маротиба афзоиш ёфтанд.

Аксизҳо бошанд 2,1 маротиба, андоз аз арзиши иловашуда 165,8 ва воридоти ғайриандозӣ ба андозаи 115,2% зиёд гаштааст.

Ягона нишондиҳандае, ки динамикаи манфиро касб намудааст ин андозҳои дигари дохилӣ ва пардохтҳо аз молу хизматрасониҳо мебошад, ки соли 2023 нисбат ба соли 2019 суръати он ба 62,89%-баробар шудааст.

Сари вақт ва пурра иҷро намудани уҳдадориҳои андоз аз аҳоли ва андозсупорандагони дигар ба он боис мегардад, давлат вазифаҳои худро бе олоиш иҷро намояд. Бе даромадҳои андозӣ ва дигар мадохилот ба бучети давлатӣ аз рӯи пардохтҳои дигари ҳатмии давлатӣ ягон мамлакат наметавонад дар шароити ғайрибарорӣ муносибатҳои арзиш вучуд намояд.

Мо дар он ақидаем ки, ташкили ҳифзи иҷтимоии аҳоли, фаро овардани шароити мусои барои зиндагии сазовор ва идоракунии давлатӣ ва ғайра дар асоси маблағҳои мақсуд моликунонӣ мешаванд.

Моҳияти фарҳанги андоз дар чист? Зиёдтар гуфтаҳои олими Олмонӣ Биргер Нерре бобати фарҳангӣ андоз ба андешаи мо таҷассумгари воқеи он мебошад, ки чунин аст;

«...Фарҳанги андози ин ё он кишвар маҷмӯи ҳама ниҳодҳои дахлдори расмӣ ва ғайрирасмӣ марбут ба низоми андози миллӣ ва ғайри миллӣ амалии он мебошад, ки таърихан дар фарҳанги кишвар ҷой гирифтаанд, аз ҷумла вобастагӣ ва муносибатҳои, ки дар натиҷаи ҳамкории доимии онҳо ба вучуд омадааст»[1]. Мутаносибан, ба гуфтаи Нерре, фарҳанги андоз мафҳуми васеътар аз «...фарҳанги андозбандӣ» ё «фарҳанги андозсупорӣ» аст»[1].

Инчунин, олими иқтисодшиноси рус Абакарова Р.Ш фарҳанги андозро чунин тавзеҳ медиҳад «...Маданияти андоз сохтори мураккаби бисёрзинагӣ мебошад; ки қисми таркибии маданияти умумӣ ҳам шахе ва чи тамоми ҷамъият мебошад. Адолати низоми андоз ва пеш аз ҳама, низоми азнавтасимкунии молҳои ҷамъиятӣ ва даромади умумӣ тавассути андозбандӣ ҷанбаи асосии дарки фарҳанги андози ҷомеа мебошад» [2].

Ба ақидаи мо, дар шароити навини иқтисоди рақамӣ маданияти андозӣ аз тадбиқи усулҳои нави андозбандӣ тариқи технологияҳои рақамӣ, доштани фаҳмиши ватандустӣ, ки дар саҳми ҳар як аъзои ҷомеа барои ташаккули фондҳои давлатии таъиноти иҷтимоӣ иқтисодӣ дошта, равона карда мешавад ва сарфаҳм рафтани масъулияти ҷавобгарӣ барои иҷрои саривақтии уҳдадориҳои андоз иборат мебошад.

Барои баланд бардоштани маданияти андозӣ ба ақидаи мо роҳандозии ҷораҳои зерин ногузир аст; гузаронидани корҳои фаҳмондадиҳӣ ба воситаи ташкили тренингҳо, барномаҳои телевизионӣ, паҳн намудани роликҳои таълимӣ аз тариқи шабакаҳои иҷтимоӣ ва фаҳмонида додани моҳияти андоз ба аҳоли тариқи ташкили вохӯриҳо бо олимони ва муттаҳасисони варзидаи соҳа.

Барои баланд бардоштани фарҳанги андозсупорӣ ҳар як андозсупоранда шароити мусоид низ бояд барои андозсупорандагон муҳайё карда шавад

Имтиёзҳои андозӣ, ки теъдоди онҳо сол то сол тақвият меёбанд, метавонанд барои пешрафти босублти иқтисоди миллӣ сабабдор бошанд. Ин аст, ки ҳамасола Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба андозсупорандагон имтиёзҳои зиёдеро роҳандозӣ менамояд, ки ҳаҷми он ба миллиардҳо сомонӣ мерасад.

Аз ин рӯ дар ҷадвали 2. ҳаҷми маблағҳои имтиёзҳои андозӣ дар низоми андози Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар солҳои 2019-2023 мавриди таҳқиқ қарор додем.

Сол аз сол афзоиш ёфтани ҳаҷми имтиёзҳои андозӣ ва дар ҳамин замина афзоиш ёфтани даромадҳои андозии бучети давлатӣ аз он далолат медиҳад, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сиёсати оқилонаи андозиро пеш гирифтааст. Имтиёзҳои андозӣ сол то сол ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ бештар пешниҳод шуда, тибқи омори даврӣ 2,17 маротибаро афзоиш намуда, суръати ҳаҷми рушди имтиёзҳо дар соли ҳисоботӣ ба назар расид, ки он аз 105,2% то 127,6%-ро ташкил намуд.

Ҷадвали 2. – Ҳаҷми маблағҳои имтиёзҳои андозӣ дар низоми андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои 2019-2023

(млн. сомонӣ)

Нишондиҳандаҳо	Солҳо					Соли 2023 нисбат ба соли 2019, бо мар.
	2019	2020	2021	2022	2023	
Манбаи андоз	25919,93	29544,10	34142,47	51257,83	58946,5	2,27
Маблағи имтиёзҳо	4435,65	4666,89	5567,71	7104,86	8033,01	1,81
Ҳиссаи имтиёзҳо дар манбаҳои андоз (%)	17,11	15,80	16,31	13,86	13,62	79,6
Суръати рушди имтиёзҳои нисбат ба солҳо	115,6	105,2	119,3	127,6	113,06	97,80

Сарчашма: Ҳисоботи даврии Кумитаи андозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. www.Andoz.tj

Манзури мо ин аст, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии ҳаматарафаи андозсупорандагон корҳои зиёдро аз қабili додани имтиёзҳои андозӣ роҳандозӣ менамояд, ки ҷавобан ба ин андозсупорандагон бояд фарҳанги баланди андозии худро нишон дода, сари вақт ухдадорихи худро иҷро намоянд.

Ҳукумати мамлакат бо истифода аз ҳамаи захираву имкониятҳои мавҷуда ҷиҳати мунтазам беҳтар гардонидани шароити зиндагии мардум нақшаҳои бузурги созандагиро роҳандозӣ карда истодааст.

Мутаасифона, дар баъзе ҳолатҳо андозсупорандагон дидаю доништа ба вайрон намудани талаботи қонунгузори андоз даст мезананд, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми худ (Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ) санаи 28.12. 2024 қайд намуданд, ки: «...тибқи маълумот соли 2023 нисбат ба соли 2014 шумораи санҷишҳои андоз дар фаъолияти субъектҳои хоҷагидор ду баробар кам гардидааст. Вале маблағҳои дар натиҷаи санҷишҳо ошкор ва пардохтшуда чор баробар афзоиш ёфтаанд. Танҳо дар 11 моҳи соли 2024 аз ҳисоби санҷиши 1150 андозсупоранда ба бучети давлат иловатан 1 миллиарду 640 миллион сомонӣ ворид карда шудааст. Чунин ҳолат гувоҳи риоя нагардидани қонунгузори андоз аз ҷониби баъзе субъектҳои хоҷагидор ва сатҳи пасти фарҳанги андозсупории онҳо мебошад» [4].

Ҳамин тариқ, аз рӯи ақидаи солими инсонии супоридани андозҳоро хуб қабул нанамуда, пардохти онро ҳамчун вазни иловагӣ барои худ қабул менамояд. Инчунин инстинкти инсонии ҳифзи моликияти худ рӯи қор меояд, ки барои рафъи он корҳои зиёди фаҳмондадихӣ аз ҷониби масъулони соҳа ва аҳли илму ҷамоатчиғии ин ё он мамлакат ногузир аст.

Инчунин фаҳмонида додани моҳияти андоз ва иҷрои ухдадорихи андозӣ метавонад нақши муҳим дошта бошад. Гап дар он аст, ки ба аҳоли ва масъулони корхонаҳо муассисаҳо бобати ҷавобгарихи ва оқибатҳои дигар оид ба пурра ва саривақт насупоридани андозҳои корҳои фаҳмондадихӣ тариқи ташкили вохуриҳо, барномаҳои радио ва телевизионӣ, истифодаи шабакаҳои иҷтимоӣ ташкил намудан лозим аст.

«...Таърих чунин шудааст, ки дар ҷомеа дар ҳама давра замон муносибати бениҳоят душманона ба андозҳо вуҷуд дошт, бар хилофи кишварҳои Аврупои Ғарбӣ, ки фарҳанги баланди андозбандӣ дар он зоҳир мешавад, ки пардохт мояи ифтихори андозсупорандагон маҳсуб мешавад ва фарҳанги андоз аз кӯдакӣ ба вуҷуд омадааст» [2].

Дар бораи пахншавии равишҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва таърихӣ дар андозбандӣ дар ҷомеа Т.Н. Богославец бо таассуф қайд мекунад, ки: «...на равишҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва таърихӣ хусусиятҳои иҷтимоии андозбандӣ, таъсири он ба сатҳи зиндагӣ, рафтори андоз ва фарҳанги андозсупорандагони андозро ошкор намекунад»[3].

- Ба ақидаи мо фарҳанги андоз ва андозбандӣ чунин руخنҳоро дар бар мегирад;
- сарфаҳм рафтан ба зарурати иштирок дар ташакули молияи марказонидашудаи давлатӣ, ки барои манфиати ҷомеа равона карда мешавад;
 - дарк намудани меъёрҳои қонунгузории амалкунандаи андозӣ ва доштани фаҳмиши ҳисобу китоби уҳдадорӣҳои андозӣ;
 - омукта аз худ намудани ҳуқуқ ва вазифаҳои худ ҳамчун андозсупоранда ва ҳуқуқу вазифаҳои мақомоти андоз;
 - пурра ҳисоб ва ҳисоббаробаркунии уҳдадорӣҳои андозӣ ва роҳ надодан ба ҳама гуна руйпуш намудани маблағ ва манбаҳои андозӣ;
 - ҳангоми муносибатҳои муомилотӣ талаб намудани ҳуҷҷатҳои тасдиқкунандаи харид;
 - дарки зиёдтар истифода бурдан аз шаклҳои инноватсионии пардохтӣ ва камтар намудани ҳисоббаробаркунии нақдӣ ва ғайра.

Мо ақидаи мо, барои баланд бардоштани маърифати андозсупорӣ, ташкили як қатор чорабиниҳо ҷоиз аст, аз қабили;

- дар воситаҳои ахбори умум ва шабакаҳои иҷтимоӣ ба таври систематикӣ ҷой намудани ҳар гуна барнома ва роликҳои тарғиботӣ вобаста ба санадҳои меъёрию ҳуқуқии соҳа;
- дар муассисаҳои таҳсилоти ҳамагонӣ ба роҳ мондани омӯзиши фании маърифати андозӣ;
- ба таври доими ташкил намудани курсҳои тақмили ихтисоси аҳоли, соҳибкорон, шахсони масъули муҳосиботи андозӣ ва кормандони мақомоти андоз;
- барои ҳамаи ихтисосҳои иқтисодии муассисаҳои таҳсилоти касбии олии мамлакат ҳатмӣ намудани омӯзиши фании андоз ва андозбандӣ ва ғайра;

Бояд қайд намуд, ки аҳоли низ барои таъмини даромадҳои андозӣ ба давлат бо роҳи сари вақт ва пурра пардохтани андозҳои фардӣ аз моликият, замин, даромад ва дигар манбаҳо кумаки амалии ҳудро расонида, инчунин ҳангоми ба амал овардани хариди мол, иҷрои кор ва хизматрасониҳо аз онҳо расид ё ҳуҷҷатҳои дигари тасдиқкунандаи амалиётро талаб намоянд.

Ҳамин тариқ, дар асоси дуруст ба роҳ мондани сиёсати андозӣ бо роҳи ба мувозинат овардани вазни андозӣ ва бурдани корҳои фаҳмондаҳӣ дар байни аҳоли метавонад ба баланд гаштани фарҳанги андозсупорӣ дар мамлакат боис гардад.

Хулоса. Бояд қайд намуд, агар хоҳем ба ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳамгирой намоем, соҳиби зиндагии сазовор ва иқтисоди пуриқтидор бошем, бояд маърифат ва маданияти андозсупорӣ аҳли ҷомеаамонро баланд бардорем. Ҳамчунин, дар шуури ҷамъият ва шахс мебоист ҷиҳатҳои манфиатбахши ташкили фондҳои давлатиро, ки маҳз ба андозсупорандагон ва тамоми аҳли ҷомеа равона мегардад парвариш намуда, тарбияи андозсупорандаи бошуурро, ки масъулияти ҳудро дар назди ҷамъият дарк менамояд бо роҳи ташкили барнома ё стратегияи давлатӣ ба роҳ бояд гузошт.

АДАБИЁТ

5. Nerre B. Tax Culture as a Basic Concept for Tax Policy Advice // Economic Analysis and Policy. 2008. Vol. 38. No 1.
6. Абакарова Р.Ш. Налоговая культура России // Теория и практика общественного развития. 2014. № 6.
7. Богославец Т.Н. Социологический подход в исследовании налоговой культуры // Вестник Омского университета. Серия: Экономика. 2012. № 4.
8. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12. 2024 (захираи электронӣ): www.president.tj.
9. Шабакаи электронӣ - <https://tg.wikipedia.org/wiki>. Санай мурочиат 01.04.2025.

Мачидзода Б.А.

ТАШАККУЛИ НИЗОМИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ДАР СОХТМОН: РАВИШИ МЕТОДОЛОГӢ

Дар мақола принципҳои методологии ташкили низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои сохтмонӣ баррасӣ карда мешаванд. Зарурати мутобик кардани равишҳои баҳисобгирӣ бо назардошти хусусиятҳои лоиҳаҳои сохтмонӣ ва шароити иқтисодии соҳа асоснок карда шудааст. Унсурҳои асосии баҳисобгирии идоракунӣ, аз ҷумла марказҳои масъулият, низоми нишондиҳандаҳои мутавозин, ҳамгирӣ бо баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз пешниҳод карда мешаванд. Амалияи корхонаҳои сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, мисолҳои татбиқи амалии принципҳои методологии баҳисобгирии идоракунӣ оварда шудаанд. Дар бораи аҳамияти равиши муназзам ва мақсадноки ташаккули иттилооти баҳисобгирии идоракунӣ, ки идоракунии самараноки фаъолияти корхонаҳои сохтмониро таъмин мекунад, ҳулоса бароварда мешавад.

Калидвожаҳо: баҳисобгирии идоракунӣ, соҳаи сохтмон, методология, принципҳои методологӣ, марказҳои масъулият, нишондиҳандаҳои мутавозин, автоматикунӣ, сатҳи рақамикунӣ, ҳамгирӣ баҳисобгирии муҳосибӣ.

Маджидзода Б.А.

ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В СТРОИТЕЛЬСТВЕ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

В статье рассматриваются методологические принципы организации системы управленческого учета на строительных предприятиях. Обоснована необходимость адаптации учетных подходов с учетом особенностей строительных проектов и экономических условий отрасли. Представлены основные элементы управленческого учета, включая центры ответственности, систему сбалансированных показателей, интеграцию с финансовым и налоговым учетом. Проанализирована практика деятельности строительных предприятий Республики Таджикистан и приведены примеры практического применения методологических принципов управленческого учета. Сделан вывод о важности системного и целенаправленного подхода к формированию информации управленческого учета, обеспечивающего эффективное управление деятельностью строительных предприятий.

Ключевые слова: управленческий учет, строительная отрасль, методология, методологические принципы, центры ответственности, сбалансированные показатели, автоматизация, уровень цифровизации, интеграция учета.

Majidzoda B.A.

FORMATION OF A MANAGEMENT ACCOUNTING SYSTEM IN CONSTRUCTION: METHODOLOGICAL APPROACH

The article discusses the methodological principles of organizing a management accounting system at construction enterprises. The need to adapt accounting approaches taking into account the specifics of construction projects and economic conditions of the industry is substantiated. The main elements of management accounting are presented, including responsibility centers, a balanced scorecard, integration with financial and tax accounting. The practice of construction enterprises in the Republic of Tajikistan is analyzed and examples of the practical application of the methodological

principles of management accounting are given. A conclusion is made about the importance of a systematic and targeted approach to the formation of management accounting information that ensures effective management of construction enterprises.

Keywords: management accounting, construction industry, methodology, methodological principles, responsibility centers, balanced scorecard, automation, level of digitalization, accounting integration.

Шароити муосири фаъолияти корхонаҳои сохтмонӣ бо дараҷаи баланди номуайяний, афзоиши мураккабии идоракунии лоиҳаҳо, зарурати назорати қатъии хароҷот ва қабули қарорҳои саривактӣ идоракунии тавсиф карда мешавад. Дар чунин шароит аҳамияти низоми самараноки баҳисобгирии идоракунии ҳамчун воситаи таъминкунондаи идоракунии бо иттилооти мубрам, саривактӣ ва мақсаднок меафзояд. Дар баробари ин, равишҳои анъанавии ташкили баҳисобгирии идоракунии на ҳама вақт ба хусусиятҳои фаъолияти сохтмон, ки дар он ҷо равиши лоиҳавии пешбурди корҳо, таркиби мураккаби хароҷот ва вобастагии зиёд аз муҳити берунӣ ҳукмфармоӣ, мувофиқат мекунад.

Вобаста ба ин хусусиятҳо, зарурати ташкил намудани пойгоҳи методологии ба миён меояд, ки ҳам принципҳои умумии баҳисобгирии идоракунии ва ҳам хусусиятҳои соҳаи сохтмонро ба назар гирад. Равиши методологӣ имконият медиҳад, ки муназзамӣ, мутобиқшаванда будан ва аҳамияти амалии иттилооти баҳисобгирӣ бо мақсади баланд бардоштани дараҷаи идорашаванда будани лоиҳаҳо ва самаранокии фаъолияти корхонаҳои сохтмонӣ таъмин гардад.

Мақсади мақолаи мазкур ба низом даровардани принципҳои асосии методологии бунёди низоми самараноки баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои сохтмонӣ бо назардошти хусусиятҳои соҳа ва талаботи муосир ба иттилооти баҳисобгирии идоракунии мебошад.

Масъалаи барпо намудани низоми самарабахши баҳисобгирии идоракунии дар доираи соҳаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла дар соҳаи сохтмон дар як қатор таҳқиқоти илмӣ ватанӣ ва хориҷӣ инъикос ёфтааст. Дар илми иқтисодии ҷаҳонӣ масъалаҳои доираи методологияи баҳисобгирии идоракунии ба таври муфассал қарорд шуда, зарурати мутобиқ намудани иттилооти баҳисобгирӣ ба талаботи идоракунии ва таҳлили лоиҳаҳо таъкид шудааст. Дар таҳқиқот тамаркуз ба мафҳумҳои мубрамӣ, саривактӣ, асоснокии иқтисодӣ ва ҳамгироии баҳисобгирии муҳосибӣ бо низоми идоракунии мушоҳида мешавад.

Дар адабиёти илмӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон чун анъана ба масъалаҳои умумии баҳисобгирии муҳосибӣ, пеш аз ҳама дар заминаи баҳисобгирии молиявӣ ва оморасозии ҳисоботи молиявӣ таваҷҷуҳ бештар аст. Аз ҷумлаи чунин таҳқиқот метавон асарҳои И.А. Бобиев [4], М.Б. Каримӣ [7; 9; 10], Б.Ҳ. Каримов [9; 10; 8; 3; 11] ва дигаронро номбар кард. Ба баҳисобгирии идоракунии дар ин асарҳо асосан дар ҷанбаи таҳлили муқоисавӣ бо баҳисобгирии молиявӣ дахл карда мешавад.

Солҳои охир таваҷҷуҳ ба масъалаҳои баҳисобгирии идоракунии ҳамчун фанни мустақили илмӣ ва соҳаи фаъолияти амалӣ зиёд шудааст. Ин аз муҳтавои асарҳои Н.А. Абдулмуминзода [3; 1], Қ.Х. Хушвахтзода [12] ва дигарон, ки дар онҳо барои дарки моҳият ва вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии дар шароити муосир кӯшиш карда шудааст, мушоҳида мешавад. Дар баробари ин, сарфи назар аз пӯёи мусбат, масъалаҳои таъминоти методологии баҳисобгирии идоракунии вобаста ба хусусиятҳои соҳавӣ, хусусан дар соҳаи сохтмон ҳанӯз ҳалли худро наёфтаанд.

Рушди низоми баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои сохтмонӣ равиши ҳамҷонибаи методологиро талаб мекунад, ки ба маҷмуи муқаррароти назариявӣ, талаботи амалии соҳа ва воқеияти иқтисодии ин ё он мамлакат асос асос меёбад.

Соҳаи сохтмон яке аз соҳаҳои сармояталаб ва меҳнатталаби фаъолияти иқтисодӣ мебошад. Хусусиятҳои фарқкунандаи он хосияти лоиҳавии истеҳсолот, парокандагии ҳудудии объектҳо, давомнокии тӯлонии даври истеҳсолӣ, мавсимӣ будани корҳо, ҳиссаи зиёди хароҷоти моддӣ ва меҳнатӣ мебошад. Ғайр аз ин, дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи сохтмон дар иқтисодиёти миллӣ нақши стратегӣ дошта, бунёд ва навсозии инфрасохтор, рушди сохтмони

манзилию саноатӣ, инчунин татбиқи барномаҳои давлатии сармоягузорию таъмин менамояд. Ҳамаи ин аҳамияти баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун воситаи банақшагирӣ, назорат ва таҳлили фаъолияти иқтисодии корхонаҳои сохтмонӣ зиёд мекунад.

Дар шароити муосир корхонаҳои соҳаи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як қатор мушкилот ва таҳдидҳо дучор мешаванд, ки азнавсозии равишҳои анъанавии идоракунӣ ва баҳисобгирии муҳосибиро тақозо мекунад. Ба инҳо, аз ҷумла, норасоии кормандони соҳибхисоси самти муҳосибот, автоматикунонии сусти равандҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, парокандагии ҳисоботи идоракунӣ, инчунин ба хусусиятҳои корҳои сохтмонӣ нокифоя мувофиқ кунондани усулҳои мавҷудаи баҳисобгирии идоракунӣ мансуб мебошанд. Илова бар ин, дар шароити рақобати афзоянда ва ноустувории муҳити берунӣ (тағйирёбии нархҳои масолеҳ ва дигар маводи сохтмонӣ, зуд-зуд дигаршавии қоидаҳои андозбандӣ, дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ ва монанди инҳо), эҳтиёҷот ба иттилооти саҳеҳ ва саривақтии дохилӣ, ки барои оморасозӣ ва қабули қарорҳои идоракунӣ асос шуда метавонад, меафзояд.

Пойгоҳи методологияи баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи сохтмон бояд на танҳо ташаккули иттилооти пурра ва мубрамро дар бораи хароҷот, даромад ва натиҷаҳои корҳои сохтмонӣ, балки ҳамгироии мантиқии онро ба низоми идоракунии стратегӣ ва ҷаврии корхона низ таъмин намояд. Махсусан таъкид кардан лозим аст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳисобгирии идоракунӣ муассир метавонад дар таъмини устуворӣ ва шаффофияти лоиҳаҳои сохтмони хусусӣ ва давлатӣ нақши калидӣ бозад. Ин ба инбат гирифтани хусусиятҳои миллӣ – ҷунин омилҳо, аз қабилӣ пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ, муҳити институтсионалӣ, сатҳи рақамикунории корхонаҳои соҳа, инчунин сохтори молияӣ дар соҳа (бартарияти корхонаҳои сохтмонӣ хусусии хурд ва миёна)-ро талаб мекунад.

Бояд гуфт, ки методологияи баҳисобгирии идоракунӣ на танҳо маҷмуи қоидаҳо ва расмиёти техникӣ, балки инчунин низоми ягонаи афкор, мафҳумҳо ва принципҳои мебошад, ки мантиқи ташкили баҳисобгирии идоракунӣ дохилом инъикос мекунад. Маҳз сатҳи методологӣ муайян мекунад, ки иттилоот чӣ гуна ташаккул ёфта ва сохтори он муқаррар карда мешавад, кадом равишҳо ҳангоми баҳодихӣ ва таснифи хароҷот истифода мешаванд ва чӣ гуна робитаи байни маълумоти баҳисобгирӣ ва қарорҳои идоракунӣ амалӣ карда мешавад. Ба ин маъно, методология ҳамчун «ҷорҷубаи зеҳнӣ»-и тамоми низоми баҳисобгирии идоракунӣ амал карда, қобилияти мутобиқшавии онро ба тағйироти берунӣ ва талаботи дохилии корхона муайян мекунад. Яъне, баҳисобгирии идоракунӣ аз ҷиҳати методологӣ «тамоми консепсияи татбиқ ва ташаккули иттилоотро барои идоракунӣ корхона дар маҷмӯъ, инчунин таъмини истифодаи оқилонаи захираҳои меҳнатӣ, моддӣ ва молиявӣ, идоракунӣ стратегӣ, назорат ва банақшагирии тижоратро дар бар мегирад» [10, с. 439].

Ҳаминро ҳам ба назар гирифтани лозим аст, ки рушди муосири равандҳои истеҳсолот ва сохтмон муносибати боз ҳам бештар ва ҳамаҷонибаро ба арзёбии арзиши аслии талаб мекунад. Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки соҳаи сохтмон бо мушкилоти маҳдудияти захираҳо, ноустувории нархҳо ва зарурати самаранокӣ баланди идоракунӣ лоиҳаҳои сохтмонӣ мувоҷеҳ аст, истифодаи усулҳо ба мисли ABC (Activity Based Costing — баҳисобгирии хароҷот дар асоси нишондиҳандаҳои появии фаъолият) ва хароҷоти мақсаднок (target costing), «дар сари вақт» (JIT - Just-in-Time) на танҳо матлуб, балки зарурӣ мегардад. Ин усулҳо имкон медиҳанд, ки хароҷот ба намудҳои мушаххаси корҳо, объектҳо ва марҳилаҳои сохтмон дурусттар тақсим карда шавад, ки ин назорати даромаднокиро таҳким дода, ба ин васила хароҷотро кам мекунад.

Бояд махсус таъкид кард, ки рушди муосири баҳисобгирии идоракунӣ бо афзоиши талабот ба сифати иттилооте, ки барои қабули қарорҳои идоракунӣ пешниҳод карда мешавад, робитаи зич дорад. Роҳбарони корхонаҳо, бахусус дар муҳитҳои ҳеле номуайян, на танҳо ба маълумоти таърихӣ оид ба хароҷот, ки дар низоми баҳисобгирии молиявӣ ташаккул меёбад, ниёз доранд. Онҳо бештар ба воситаҳои таҳлилии ниёз доранд, ки ба онҳо барои амсиласозӣ кардани сценарияҳои рушди оянда, идора кардани даромаднокии лоиҳа ва зуд воқуниш нишон додан ба тағйироти вазъи корҳо дар идоракунӣ хароҷот имкон медиҳанд. Усулҳои таргет-костинг ва ABC имкон медиҳанд, ки маҳз ҳамин гуна маълумот ба даст оварда шавад ва баҳисобгирии идоракунӣ

на танҳо як воситаи ҳисобкунии хароҷот, балки як баҳши идоракунии стратегӣ ва амалиётӣ дар корхона бошад. Аз ҷумла, ҳангоми истифодаи усули ABC «роҳбарияти ширкат метавонад дар муддати кӯтоҳ захирахоро аз нав тақсим кунад, нест кунад ё кам кунад. Дар ин сурат ба вай лозим меояд, ки ҳайати кормандон, хароҷоти таъминот ва маблағгузорӣ ба таҷҳизотро кам кунад, ки ин метавонад ба тавоноии ширкат дар расонидани хизматрасонии босифат ва нигоҳ доштани сатҳи муътадили истеҳсолот таъсири манфӣ расонад» [6, с. 64].

Дар ин маврид, «бартарии усули ABC, аз ҷумла, дар имконияти истифодаи он ҳамчун воситаи идоракунӣ зоҳир мешавад. Идоракунии хароҷот аз рӯи амалиёти инфиродӣ барои банақшагирии самаранок ва назорати хароҷот ва дар ниҳоят кам кардани онҳо имконияти нав фароҳам меорад» [5, с. 106].

Пеш аз гузариш ба таҳқиқи ҷанбаҳои соҳавии баҳисобгирии идоракунӣ, бояд қайд кард, ки дар соҳаи сохтмон назар ба дигар соҳаҳои истеҳсолӣ бештар ба ҳамгироии бахшҳои молиявӣ, истеҳсолӣ ва лоиҳакашию тарҳрезии идоракунӣ диққати махсус дода мешавад. Ин зарурат ба хосиятҳои мураккаб будани даври истеҳсолӣ дар сохтмон, таркиби бисёррунсури лоиҳаҳои сохтмонӣ, арзиши баланд ва давомнокии корҳои сохтмонӣ дар доираи лоиҳаҳо, инчунин зуд-зуд тағйир ёфтани шартҳои иҷрои онҳо вобаста аст.

Ҳамин тариқ, дар соҳаи сохтмон назар ба дигар соҳаҳои истеҳсолӣ диққати муҳим додан ба вазифаи ҳамроҳангии байни бахшҳои идоракунии молиявӣ, истеҳсолӣ ва лоиҳакашӣ зарур аст. Вобаста ба ин, принципҳои методологӣ бояд шаффофияти баҳисобгирии идоракунӣ, ҳамгироии онро бо банақшагирии тақвимӣ, механизмҳои буҷетикунонӣ, назорат ва арзёбии фаъолият таъмин намоянд. Ин махсусан ҳангоми татбиқи лоиҳаҳои бузурги сармоягузорӣ, аз ҷумла бо иштироки донорҳои байналмилалӣ ва дар доираи барномаҳои давлатӣ, ки дараҷаи баланди масъулият ва назорати хароҷот дар ҳама марҳилаҳо талаб карда мешавад, муҳим аст.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон дар корхонаҳои сохтмонӣ тамоюли гузариши ботадрич аз баҳисобгирии оддии амалиёти хоҷагидорӣ ба равиши нисбатан муназзам, ки ба таҳлили идоракунӣ ва банақшагирӣ асос меёбад, мушоҳида мешавад. Аммо ин раванд аксар вақт номуназзам, бе корбурди пойгоҳи ягонаи методологӣ ва дастгирии ҷомеаҳои касбии муҳосибон сурат мегирад. Натиҷаи ҳамин аст, ки бисёр корхонаҳои сохтмонӣ ба мушкilotи такроршавии иттилооти баҳисобгирӣ, норасоии тафсилоти таҳлилии иттилоот, номувофиқии байни маълумоти баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ) ва баҳисобгирии идоракунӣ дучор меоянд. Ҳамаи ин ба зарурати истифодаи принципҳои аниқ мурағтабкардашудаи методологӣ ҳамчун асоси тақмили минбаъдаи низомии баҳисобгирии идоракунӣ ишорат мекунад.

Воситаҳои методологӣ баҳисобгирии идоракунӣ бояд ба як қатор талабот ҷавобгӯ бошанд, аз қабили: чандир будан, ба тағйирот мутобиқ шудан, аз ҷиҳати технологӣ бо платформаҳои рақамӣ мувофиқ будан, инчунин ба сатҳи рушди ташкилии корхона мувофиқат кардан. Дар ташаккули ҷунин методология имконияти такрор ва васеъ кардани он, яъне қобилияти татбиқшаванда будани воситаҳои методологӣ ҳам дар сатҳи корхонаҳои хурди паймонкор ва ҳам дар доираи корхонаҳои калони сохтмонӣ нақши муҳим дорад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин махсусан дар заминаи рушди корхонаҳои сохтмони минтақавӣ ва баланд бардоштани сифати татбиқи лоиҳаҳои инфрасохторӣ дар минтақаҳои дурдасти мамлакат муҳим аст.

Метавон гуфт, ки бунёди низомии самаранокӣ баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи сохтмон бидуни пойгоҳи возеҳи методологӣ, ки тамоми ҷанбаҳо - аз принципҳои ташкили баҳисобгирӣ то таҳлили рақамии онро фарогир бошад, ғайриимкон аст. Танҳо дар сурати мавҷуд будани ҷунин пойгоҳ татбиқи равишҳои муносири идоракунӣ, ки ба натиҷаҳо, самаранокӣ ва устувории тичорат нигаронида шудаанд, имконпазир мегардад.

Ташаккули низомии самарабахши баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои сохтмонӣ на танҳо ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои ташкилию технологияи истеҳсолот, балки тақия карданро ба принципҳои аниқ тартибдодашудаи методологӣ талаб мекунад. Методология дар ин замина ҳамчун ҷаҳорҷӯбаи муназзаме амал мекунад, ки мантиқи ташаккули иттилооти баҳисобгирии

идоракунӣ, нигарониши таҳлилии он, сохтор ва ҳамгирой бо равандҳои идоракуниро муайян мекунад.

Дар робита бо шароити муосири рушди соҳаи сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо дигаргунсозии институтсионалӣ, технологӣ ва ташкилӣ ҳамради аст, зарурати ташаккули низоми баҳисобгирии идоракунӣ, ки ба ҳадафҳо, вазифаҳо ва хусусиятҳои мушаххаси корхонаҳои сохтмонӣ нигаронида шуда бошад, меафзояд. Ин низом наметавонад умумӣ ва истисноӣ бошад, баръакс, он бояд бо таъки ба пойгоҳи қавии методологӣ, аз ҷумла принципҳои асосӣ, ки самаранокӣ, мубрами ва татбиқи амалии онро таъмин мекунад, барпо карда шавад.

Дар адабиёти илмӣ ва коркардҳои амалӣ равишҳои зиёде барои муайян кардани асосҳои методологии баҳисобгирии идоракунӣ вучуд доранд, аммо барои ҳадафҳои таҳқиқоти мазкур таваҷҷуҳ ба даҳ принциби муҳимтарине, ки ҳам аз методологияи умумии баҳисобгирии идоракунӣ ва ҳам аз хусусияти соҳаи сохтмон ва воқеияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бармеоянд, бамаврид аст (ҷадвали 1). Чунин сохтор имкон медиҳад, ки тасаввуроти ҳамаҷонибаро оид ба платформаи назариявие, ки дар он бояд низоми муосири баҳисобгирии идоракунӣ сохта шавад, эҷод кунем.

Ҷадвали 1. Принципҳои методологии бунёди низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар соҳаи сохтмон

Принсип	Моҳияти принсип	Хусусиятҳои қорбурд дар корхонаҳои сохтмонӣ
1. Мубрам будани иттилооти идоракунӣ	Иттилоот бояд муҳим, муфид ва ба ҳадафҳои идоракунӣ мувофиқ бошад.	Барои арзёбии даромаднокии дороиҳо, банақшагирии хариди масолеҳ ва маводи сохтмонӣ ва арзёбии фаъолияти корхонаҳои паймонкор муҳим аст.
2. Фаврият ва саривактии иттилоот	Иттилооти барои идоракунӣ зарурӣ бояд бетаъхир пешниҳод карда шавад, ки ба воқуниши зуди менечмент ба вазъи бавучудодада мусоидат кунад.	Махсусан дар мавриди сохтмони бисёрсоҳа, қорҳои мавсимӣ ва муҳлатҳои қатъиян наздики иҷрои лоиҳаҳои сохтмонӣ муҳим аст.
3. Ба назар гирифтани хусусиятҳои истеҳсолии соҳаи сохтмон	Низоми баҳисобгирии идоракунӣ бояд даврият, ҳосияти лоиҳавӣ доштан, мавсимӣ ва марҳилавӣ будани иҷрои қорҳои сохтмониро ба назар гирад.	Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти шароити қўҳистон, ҳолати логистика ва таъсири омилҳои иқлимӣ ба раванди қорҳои сохтмонӣ мубрам аст.
4. Тамаркузи баҳисобгирии идоракунӣ ба идоракунии лоиҳаҳо	Баҳисобгирии идоракунӣ бояд ба ноил шудан ба ҳадафҳои лоиҳаҳои мушаххаси сохтмонӣ нигаронида шавад.	Барои лоиҳаҳои сохтмони дар доираи маблағгузориҳои байналмилалӣ ва барномаҳои давлатии рушди сохтмони иншооти саноатӣ ва манзили амалишаванда муҳим аст.
5. Мутамарказӣ ва фардикунонии масъулият	Баҳисобгирии идоракунӣ бояд назорат ва ҳисоботдиҳӣ дар марказҳои масъулиятро таъмин намояд.	Имкон медиҳад, ки минтақаҳо, иҷрокунадагонӣ масъул муайян карда шаванд ва назорат дар ҳар зинаи идоракунии қорҳои сохтмонӣ беҳтар карда шавад.
6. Робита бо баҳисобгирии молиявӣ	Баҳисобгирии идоракуниро бо ҳисоботи молиявӣ пайвастан лозим аст, то мувофиқати нишондиҳандаҳо таъмин карда шавад.	Барои санҷишҳои андоз, инчунин барои ҳамқорӣ бо сармоягузорон ва бонқҳо муҳим аст.
7. Мутобикшаванда будан ва чандирии баҳисобгирии идоракунӣ	Низоми баҳисобгирии идоракунӣ бояд ба тағйирот дар муҳити беруни ва сохтори дохилӣ ба таври чандир воқуниш нишон диҳад.	Зарурати мутобик шудан ба зуд-зуд тағйир ёфтани нархҳои масолеҳ дар бозор ва ноустувории қурби асъор.
8. Асоснокии иқтисодии баҳисобгирии идоракунӣ	Ҳароҷоти ташкили баҳисобгирии идоракунӣ набояд аз самари иқтисодии татбиқи он зиёд бошанд.	Махсусан барои қорхонаҳои сохтмони миёна ва хурди дорои бучети маҳдуд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёданд, мубрам аст.
9. Мутавозин будани нишондиҳандаҳо	Баҳисобгирии идоракунӣ бояд нишондиҳандаҳои ҳам молиявӣ ва ҳам ғайримолиявиро ба назар гирад.	Барои баҳо додан ба сифати сохтмон, муҳлатҳо, сатҳи садаманокӣ, риояи меъёрҳо ва стандартҳои истифода мешавад.

10.Меъёронокӣ ва стандарткунонӣ	Методикаҳои баҳисобгирӣ ва ҳисобот бояд расмӣ ва ягона бошанд.	Ҳангоми татбиқи платформаҳои рақамӣ ва дар мавриди кор дар доираи талаботи ягонаи соҳавӣ муҳим аст.

Истифодаи амалии принципҳои методологии баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои сохтмони Чумхурии Тоҷикистон бо зарурати мутобиқ кардани равишҳои баҳисобгирӣ ба шароити воқеии фаъолияти корхонаҳо, захираҳои маҳдуд, сатҳи рақамикунӣ ва фарҳанги ташкилӣ алоқаманд аст. Сарфи назар аз он, ки аксарияти корхонаҳои сохтмонӣ расман танҳо баҳисобгирии муҳосибии ҳатмӣ (баҳисобгирии молиявӣ ва андоз)-ро пеш мебаранд, дар баъзе корхонаҳои пешрафта унсурҳои баҳисобгирии идоракунии, аз қабili ҳисобкунии арзиши аслии лоиҳа, бучетикунӣ, низомии KPI (key performance indicators – нишондиҳандаҳои калидии фаъолият) ва ҷудокунии марказҳои масъулият тадриҷан ҷорӣ карда мешаванд.

Масалан, дар як қатор корхонаҳои калони сохтмони шаҳри Душанбе, аз қабili «Сохтмонсарой», «Ориён иншоот» ва «Шарқи озод» таҷрибаи тартиб додани бучети дохилии ҳар як объекти сохтмонӣ ҷорӣ карда шудааст. Дар асоси принципи мубрами иттилоот, баҳисобгирии муфассали хароҷоти мустақим барои объектҳо бо таҳлили алоҳидаи марҳилаҳои сохтмон ва намудҳои кор амалӣ карда мешавад. Ин имкон медиҳад, ки дақиқии банақшагирӣ ва идорашавандагии лоиҳа афзоиш ёбад.

Корбурди принципи мутамарказӣ ва фардикунонии масъулият тавассути ташаккули ҳисоботҳо, ки ба талаботи идоракунии қитъаҳои сохтмон нигаронида шудааст, зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ, устоҳо ва роҳбарони корҳо ҳисоботи мунтазами идоракуниро бо маълумот дар бораи истифодаи бучет, пӯёи хароҷот ва санаҳои анҷомёбӣ мегиранд. Ин ба самараноктар идоракунии захираҳо ва баланд бардоштани интизоми иҷрои лоиҳа мусоидат мекунад.

Автоматикунӣ баҳисобгирии идоракунии ва татбиқи нармафзор, аз қабili «1С: Идоракунии корхонаҳои сохтмонӣ» ва воситаҳои пойгоҳи маълумоти Excel имкон медиҳад, ки принципи асосии иқтисодии баҳисобгирии идоракунии амалӣ карда шавад. Дар амал ин боиси кам шудани вақти тартиб додани ҳисобот ва хароҷоти меҳнат барои ҷамъоварии маълумот мегардад.

Бо вучуди ин, сатҳи автоматикунӣ пароканда боқӣ мемонад: он асосан дар доираи баҳисобгирии молиявӣ маҳдуд аст ва ҳисоботи идоракунии дар бисёр корхонаҳо ба таври дастӣ ташаккул меёбад.

Татбиқи низомҳои KPI дар сатҳи қитъаи сохтмонӣ (масалан, нишондиҳандаҳои риояи ҷадвали корҳо, сатҳи даъвоҳо оид ба ноқис дар корҳои иҷрошуда, ҳосилнокии меҳнат) татбиқи принципи нишондиҳандаҳои мутавозинро инъикос мекунад. Чунин равишҳо имкон медиҳанд, ки тавачҷуҳи баҳисобгирии идоракунии берун аз натиҷаҳои молиявӣ васеъ ва самаранокии ҷамаҷонибаи татбиқи усулҳои муосири методологии баҳисобгирии идоракунии ҳавасманд карда шавад.

Бояд қайд кард, ки дар амалияи принципҳои бунёди методологии баҳисобгирии идоракунии дар соҳаи сохтмон интиҳобан ва на ҳамеша муназзам ҷорӣ карда мешаванд. Аммо мисолҳои татбиқи бомуваффақият имкониятҳои ин усулҳоро дар бобати баланд бардоштани дараҷаи идорашаванда будани лоиҳаҳои сохтмонӣ ва самарани кори корхонаҳои сохтмонӣ нишон медиҳанд.

Ҳамин тариқ, принципҳои асосии методологии, ки асоси барпо намудани низомии самарабахши баҳисобгирии идоракуниро дар корхонаҳои сохтмонӣ ташкил медиҳанд, баррасӣ шуданд. Ба мубраи ва фаврияти иттилоот, ба назар гирифтани хусусиятҳои соҳа, тамаркуз ба идоракунии лоиҳаҳо, мутамарказии масъулият, ҳамгирӣ бо баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз, ҷандирӣ ва асосии иқтисодии расмие баҳисобгирии идоракунии ва дигар ҷанбаҳои муҳим диққати махсус дода мешавад.

Маҷмуи принципҳои баррасишуда як платформаи ягонаи методологиро ташкил медиҳад, ки барои таҳияи амсилаи муосири баҳисобгирии идоракунии барои дастгирии иттилоотии саривақтӣ, дақиқ ва муфиди таъмини қабули қарорҳои идоракунии зарур мебошад.

Низоми нишондиҳандаҳои мутавозин, хосияти ба лоиҳа нигаронида шудани баҳисобгирии идоракунӣ, инчунин таваҷҷуҳ ба самаранокӣ ва натиҷанокӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои соҳтмонӣ, устувории фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ онҳо ва фаъолияти бомуваффақият дар шароити тағйирёбандаи муҳити берунӣ созгор мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Абдулмуминзода, Н.А. Баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти парандапарварӣ / Н.А. Абдулмуминзода, Н.Р. Манучехри // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2022. – № 1(77). – С. 130-149
2. Алтынникова, Л.А., Кузнецова, И.В., Ханенко, М.Е. Теория и методология построения системы управленческого учета / Л.А. Алтынникова, И.В. Кузнецова, М.Е. Ханенко // Менеджмент предпринимательской деятельности: Материалы XVI международной научно-практической конференции (Симферополь, 12–13 апреля 2018 года). – Симферополь: ИП Лавриненко Е.В., 2018. – С. 438-440
3. Баҳисобгирии андоз: васоити таълимӣ барои устодон, магистрантҳо ва донишҷӯёни ихтисоси 25010805 – баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва аудит тавсия дода мешавад / Б.Ҳ. Каримов, Н.А. Абдулмуминзода, С.Қ. Шоймардонов, С.М. Бухориев. – Душанбе: ДСХ, 2016. – 316 с.
4. Бобиев, И.А. Таҷрибаи байналмилалӣ ташаккулёбӣ ва пешниҳоди ҳисоботи сегментӣ дар низоми баҳисобгирии муҳосибии корхона / И.А. Бобиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2021. – № 1. – С. 78-86
5. Гришанова, С.В., Ельчанинова, О.В., Ветрова, М.Н. Особенности управленческого учета затрат в строительстве / С.В. Гришанова, О.В. Ельчанинова, М.Н. Ветрова // Вестник Алтайского государственного аграрного университета. – 2012. – № 3(89). – С. 105-109
6. Калачев, М.А., Киселева, В.С. Современные методы управленческого учета как инструмент повышения эффективности деятельности организации / М.А. Калачев, В.С. Киселева // Управленческий учет. – 2024. – № 3. – С. 63-69
7. Каримиён, М.Б. Учет затрат на восстановление объектов основных средств в современных условиях / М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 6. – С. 150-157
8. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2019. – 425 с.
9. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Современное состояние бухгалтерского учета в Республике Таджикистан / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён. – Душанбе: ИПС, 2019. – 390 с.
10. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83
11. Каримов, Б.Ҳ. Таҳлили раванди ислоҳоти низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи давлатии тибқорати Тоҷикистон. – 2022. – № 3(42). – С. 23-34
12. Хушвахтзода, Қ.Х., Сайфиддинзода, С.С. Истифодаи воситаҳои муосири рақамикунонӣ дар баҳисобгирии идоракунӣ / Қ.Х. Хушвахтзода, С.С. Сайфиддинзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – № 3(42). – С. 84-92

Машокиров Ч.Н., Шарипова М.Н.

УСУЛҲОИ МЕТОДИИ ТАҲИЯИ НИЗОМИ ИДОРАКУНИИ РИСК ДАР КОРХОНАҲОИ САВДОИ ЧАКАНА

Мақолаи илмӣ доир ба низоми идоракунии риск дар соҳаи савдои чакана бахшида шуда, дар он усулҳои методии таҳияи риск-менеджмент аз ҷиҳати илмӣ таҳқиқ гардидааст. Муайян карда шудааст, ки шакл (модел)-ҳои идоракунии риск ва хусусиятҳои он, усулҳои арзёбии риск дар корхонаҳои савдои чакана, усулҳои интиқолдиҳии риск мавқеи махсусро ишғол менамоянд. Дар натиҷа тадбирҳо доир ба усулҳои интиқолдиҳии риск дар корхонаҳои савдои чакана бо ҳулосаҳо асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: савдои чакана, риск, идоракунии риск, менеджери риск, усулҳои арзёбии риск, усулҳои интиқолдиҳии риск.

Машокиров Дж.Н., Шарипова М.Н.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗРАБОТКЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

Научная статья посвящена системе управления рисками в сфере розничной торговли, в которой научно исследованы методические подходы к разработке риск-менеджмента. Определено, что особое место занимают формы (модели) управления рисками и их особенности, методы оценки рисков на предприятиях розничной торговли, методы передачи рисков. В результате обоснованы выводы по методам передачи рисков на предприятиях розничной торговли.

Ключевые слова: розничная торговля, риск, управление рисками, риск-менеджер, методы оценки риска, методы передачи рисков.

Mashokirov J.N., Sharipova M.N.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING A RISK MANAGEMENT SYSTEM IN RETAIL TRADE ENTERPRISES

The scientific article is devoted to the risk management system in the retail trade sector, in which methodological approaches to the development of risk management are scientifically studied. It has been determined that a special place is occupied by forms (models) of risk management and their features, methods of risk assessment in retail enterprises, and methods of risk transfer. As a result, conclusions on methods of risk transfer in retail enterprises are substantiated.

Key words: retail trade, risk, risk management, risk manager, risk assessment methods, risk transfer methods.

Савдои чакана яке аз соҳаҳои калидии иқтисоди миллӣ дар шароити рақамикунонӣ ба ҳисоб рафта, зарурияти таҳияи заминаҳои методӣ барои коркарди низоми самарабахши идоракунии риск ба вучуд омада истодааст. Ҳамзамон яке аз масоили мубрам ташаккули низоми идоракунии рискҳо дар соҳаи савдои чакана буда, тибқи тадқиқотҳои иқтисодии муосир фаҳмиши яхелаи истилоҳи «идоракунии риск» ба назар намерасад.

Натиҷаи таҳқиқи корҳои илмӣ нишон медиҳад, ки идоракунии риск фаъолияти мақсадноки амалӣ арзёбӣ гардида, барои камкунии талафоти эҳтимолии моддӣ ва оқибатҳои манфии фаъолият пешбинӣ гардидааст[4, 3, 11, 14].

Инчунин аз нигоҳи мо, низоми идоракунии риск бояд маҷмӯи амалҳои зерин: пайгирии алтернативаҳои дорои хатар бо мақсади маҳдуд намудани таъсири риск танҳо дар доираи сатҳи иҷтимоии қобили қабул барои фаъолияти корхонаҳои савдо; таҳияи тавсияҳои илман асоснок ҷиҳати коҳиш ё бартаарафсозии оқибатҳои эҳтимолии манфии хатарҳо; таъсиси низоми самарабахши идоракунии рискҳои иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ бо дарназардошти омилҳои равонии қабули қарорҳои рискнок ва барномарезии онро фаро гирад.

Ҳамчунин, дар робита бо саривақтии қабули қарор доир ба пешгирии зарари моддии баамалоянда чунин шаклҳои идоракунии рискҳо муқаррар шудаанд: шакли фаъол; мутобиқшаванда; консервативӣ.

Барои дарки амиқи мазмуну моҳият шаклҳои баёншудаи идоракунии риск хусусият, афзалият ва кабудии онҳоро дар намуди ҷадвали зерин (ҷадвали 1) тасвир менамоем.

Ҷадвали 1 –Шакл (модел)-ҳои идоракунии рискҳо ва хусусиятҳои он*

Шакли идоракунии	Хусусият	Афзалият	Камбудӣ	Адабиёт
Фаъол (Active)	Мушоҳидаи доимии дохилӣ ва берунӣ, пешгӯи ва қабули қарори фаврӣ	@ ихтисори эҳтимолияти пайдоиши хавф; @ инкишофи сатҳи омодагӣ; @ иқдомҳои фаврӣ босамар.	? арзишноқӣ (талаби захираи зиёд); ? талаботи зиёд ба кадрҳои баландихисос.	Сайфуллоев Ҳ. <i>Асосҳои идоракунии хатар дар фаъолияти соҳибкорӣ</i> . Душанбе: Ирфон, 2020. ҷаҳ. 67-70
Мутобиқшаванда (Adaptive)	Фаъолият дар асоси таҷриба, тағйирдиҳии стратегия ва омӯхтани хатогӣ	@ гузариш аз хатогиҳо; @ мутобиқшавӣ ба муҳити ноустувор; @ пасткунии таъсири хатар.	? талаби вақти зиёд барои таҳлил ва қабули қарор; ? қабули қарори ғайриумумӣ.	Назаров Ш., Бобоев Р. <i>Идоракунии стратегӣ ва рискҳо дар тиҷорат</i> . Хучанд: Нури маърифат, 2021. ҷаҳ. 112-115
Консервативӣ (Conservative)	Авлавияти амният, устуворӣ ва маҳдудсозии фаъолият барои пешгирии хатар	@ имконпазирии идоракунии устувор; @ пасткунии эҳтимолияти зарарҳои бузург.	? аз даст додани имконоти рушди устувор; ? ҳассосият ва зуд тағйирёбии бозор.	Каримов Қ. <i>Риск-менеджмент дар низоми иқтисодӣ бозорӣ</i> . Душанбе: Матбааи миллии Тоҷикистон. 2019. ҷаҳ. 94-96

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиётҳо

Албатта, шакл ё худ моделҳои идоракунии дар ҷадвали болоӣ додашуда, пеш аз ҳама, хусусият ва имконоти онҳоро вобаста ба фаъолияти корхонаҳо ифода намуда, ҳар кадоми он дар ин ё он марҳилаи идоракунии афзалият ва норасоии худро дорад. Вале, ҳадафи ҳар кадоми он якест, яъне пешгирӣ ва баратараф намудани эҳтимолияти пайдоиши хавфу хатари гирифтани зарари моддию молиявӣ мебошад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки идоракунии рискҳо ҳамчун раванди назорати фаъолона ба хатарҳои равона шудаанд, ки метавонанд фаъолияти корхонаро зерӣ таҳдид қарор диҳанд. Дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана назорати рискҳои эҳтимоли одатан дар ду шакл амалӣ мегардад (расми 1).

Расми 1. Шаклҳои назорат ва воситаҳои татбиқи он [13]

Шаклҳои назорати додашуда метавонанд дар як вақт дар якҷоя ва ё алоҳидагӣ барои ҷуброни зиён ва коҳиши хатар (риск)-ҳо истифода бурда шаванд. Ба андешаи мо, татбиқи ҳамҷояи назорати ҷисмонӣ ва назорати молиявӣ имконият медиҳад, ки таъсири хатарҳои эҳтимолӣ коҳиш ёфта, эҳтимолияти талафоти ҷиддӣ ва ҳадди аққал расонида шавад. Дар натиҷа, сатҳи устувории корхона боло рафта, имконияти зистани он дар шароити номуайяни афзоиш меёбад.

Таҳлили таҷрибаҳои амалии соҳаҳо нишон медиҳанд, ки истифодаи усулҳои идоракунии риск дар ташкилотҳо суғуртавӣ ва бонкӣ то имрӯз самаранок татбиқ гардида, муаассирии худро собит намудааст. Вале, дар фаъолияти корхонаҳои савдо, махсусан корхонаҳои савдои чакана механизми идоракунии риск то ҳол ба таври кофӣ ҷорӣ нагардида, ё васеъ истифода бурда намешавад. Ин, пеш аз ҳама, ба нокифоягии дониши шахсони тасмимгиранда оид ба рискҳо ва усулҳои коркарднашудаи идоракунии рискҳо барои корхонаҳои савдои чакана вобаста аст [6, 8].

Ба назари мо, дар шароити корхонаҳои савдо, масъалаҳои марбут ба риск бояд аз ҷониби мутахассисон - мисли менечери риск, менечери молия ё гурӯҳи мутахассисони шӯбаи молия - ҳал карда шаванд. Қабули қарорҳои идоракунии дар корхонаҳои савдо ба таври зич бо таҳлили ҳамаи намудҳои рискҳо алоқаманд аст.

Аммо бояд дар назар дошт, ки баъзе омилҳои беруна - мисли тағироти ногаҳонии сиёсӣ, тағирёбии вазъи иқтисодӣ, рафтори нави истеъмолкунандагон ва амалҳои рақибон - метавонанд пешгӯии дақиқро мушкил ва қарорҳои мутахассисонро тағйир диҳанд ё рад кунанд.

Менечери риск бояд тавонад сатҳи рискро ба дараҷаи оптималӣ кам намуда, сатҳро ки барои корхона қобили қабул ва идорашаванда бошад ба инобат гирад. Ҳатто дар сурати рӯй додани ҳолатҳои хатарнок, ӯ бояд имкони кам кардани оқибатҳои манфиро таъмин намояд.

Ба андешаи мо, усулҳои идоракунии рискро дар корхонаҳо, аз ҷумла корхонаҳои савдои чаканаро метавон ба намудҳои гуногун ҷудо намуд [4, 3, 9] (ҷадвали 2).

Аз ҷадвали мазкур дида мешавад, ки қараёни амалиёти риск-менеджмент вобаста ба давраи пайдоиш, аз марҳилаи пешгирӣ то истифодаи таҳлили эҳтимолӣ давом ёфта, самаранок он метавонад ҳам мусбӣ ва ҳам манфӣ бошад.

Яке аз усулҳои муҳимтарин дар идоракунии риск – ин усули интиқолдиҳии риск мебошад. Корхонаҳои савдои чакана метавонанд зарар ё эҳтимолияти rischi пайдошавандаро аз ҳисоби манбаҳои берунӣ ё худ дигар ҷонибҳо бо усули интиқолдиҳӣ руйпӯш намоянд. Интиқол додани риск аксаран бо ёрии воситаҳои хеджиронӣ, суғуртакунии, аутсорсинг ва дигар усулҳо ба субъектҳои иқтисодии дигар сурат мегирад.

Ҷадвали 2 -Усулҳои арзёбии риск дар корхонаҳои савдои чакана*

Усули идоракуни	Формулаи ҳисоб	Аломатҳо (символҳо)	Афзалиятҳо	Камбудихо
Пешгирии риск	N/A	N/A	- Пешгирии пурраи хавф; - Ҳифзи манфиати корхона; - Коҳиши эҳтимоли зарар	- Имконнопазирии пурра; - Харочоти зиёд.
Коҳишдиҳии риск	$Risk = P \times I$	P (эҳтимол), I (таъсир)	- Камкунии эҳтимолият (P) ва таъсиррасонӣ (I); - Идораи босамари риск; - истифода дар ҳама ҳолат.	- Таъсири маҳдуд; - Харочоти зиёд барои татбиқкунӣ.
Интиқоли риск	Суғурта, шартнома	N/A	- Камкунии таъсири риск - Ҳифзи манфиати корхона - Назорати камтар	- Харочоти суғурта - Имкони нопурраи камкунии хавф.
Қабули риск	N/A	N/A	- Харочи ками татбиқ; - Идоракунии босамар; - Омодагӣ ба ҳолатҳои ғайричашмдошт.	- Таъсири манфии эҳтимолият; - Имкони нопурраи камкунии хавф.
Ғуногун-созии фаъолият	$\sum (w_i * R_i)$	w_i (вазн), R_i (риск)	- Камкунии хавфи умумӣ; - Тақсими манфиатҳо ва хавф; - Идораи самараноки хавф.	- Харочоти зиёд барои татбиқкунӣ; - Имкони нопурраи камкунии хавф.
Мониторинг ва назорат	Индикаторҳои KPI/KRI	KPI (Key Performance Indicator), KRI (Key Risk Indicator)	- Назорати мунтазам; - Муайянсозии давраи хавфи нав ё тағйирёбанда; - Омодагӣ ба ҳолатҳои ғайричашмдошт.	- Харочоти баланд барои татбиқ - Имкони нопурраи камкунии хавф
Таҳлили сценария (What-If)	Сценарияи эҳтимолий	N/A	- Баррасии ҳолати ғуногун; - Муайянсозии оқибатҳо; - Омодагӣ ба ҳолатҳои ғайричашмдошт	- Харочоти баланд барои татбиқ - Имкони нопурраи камкунии хавф
Истифодаи таҳлили эҳтимолий	Expected Loss $= \sum (P_i \times L_i)$	P_i (эҳтимол), L_i (таъсир)	- Ҳисоби зарари интизорӣ; - Муайянсозии оқибатҳо; - Омодагӣ ба ҳолатҳои ғайричашмдошт	- Харочоти баланд барои татбиқ - Имкони нопурраи камкунии хавф

*Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси ГОСТ Р 51897-2011/Руководство ИСО 73:2009

Интиқолдиҳии риск дар фаъолияти корхонаҳои савдои чакана ба воситаи усулҳои зерин амалӣ гардоинда мешавад (расми 2.)

Расми 2. Усулҳои интиқолдиҳии риск дар корхонаҳои савдои чакана
(муаллиф тартиб додааст)

Истифодаи ин усулҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳоли рушд қарор дошта, дар оянда метавонанд ба васоили муҳими идоракунии риск табдил ёбанд.

АДАБИЁТ

1. Аминов И. А. Товары и спрос. - Душанбе: Ирфон, 1989. - 160с.
2. Б. Берман, Дж. Эванс. Розничная торговля. Стратегический подход. Изд. Дом «Вильямс», Москва, Санкт-Петербург, Киев, 2008 – 1181 с.
3. Балдин К. В. Риск-менеджмент. – М.: Эксмо, 2006. - 224 с.
4. Боровкова В. А. Управление рисками в торговле. – СПб: Питер, 2004. – 288 с.
5. Воробьев С. Н., Балдин К. В. Управление рисками в предпринимательстве. Москва, 2006 – 769 с.
6. Гамза В. А., Екатеринославский Ю. Ю. Рисковый спектр коммерческих организаций. – М.: Экономика, 2002. - 235 с.
7. ГОСТ Р 51897-2011/Руководство ИСО 73:2009
8. Грабовой П. Г., Петрова С. Н., Полтавцев С. И. Романова К. Г., Хрусталева Б. Б., Яровенко С. М. Риски в современном бизнесе. – М.: АЛАНС, 2006. –200 с.
9. Ермасова Н. Б. Риск-менеджмент. – Саратов: Поволж. акад. гос. службы, 2003. – 101 с.
10. Комилов С. Д. и др. Экономика предприятия. - Душанбе: изд-во «Диловар», 2002. – 196 с.

11. Корнилова Т. В. Психология риска и принятия решений. - М.: Аспект Пресс, 2003.
12. Матвеев О. К. Оценка эффективности деятельности торгового предприятия. - М.: Финансы и статистика, 2000. - 452с.
13. Сайфуллоев Ҳ. Асосҳои идоракунии хатар дар фаъолияти соҳибкорӣ. – Душанбе: Ирфон 2020.
14. Фомичев А. Н. Риск-менеджмент. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2008. – 320 с.

УДК 338.2

Машокиров Ш.У.

ИМКОНИЯТҲОИ ИСТЕҲСОЛИИ СОҲАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ ДАР ТАЪМИНИ СТРАТЕГИЯИ РУШДИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДИӢ

Мақола ба таҳлили амиқи имкониятҳои истеҳсолии соҳаҳои иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст ва нақши онҳо дар таъмини рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ баррасӣ мегардад. Муаллиф асосҳои назариявии рушди минтақавиро шарҳ дода, ба омӯзиши хусусиятҳои иқтидорҳои истеҳсолии минтақаҳои кишвар ва омилҳои таъсиргузор ба самаранокии онҳо таваҷҷуҳ намудааст. Дар мақола равандҳои муосири иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки ба ташаккули имкониятҳои нави рушди минтақаҳо мусоидат мекунад, таҳлил шудаанд. Бар асоси таҳлилҳо самтҳои афзалиятноки рушди истеҳсолот, зарурати диверсификатсияи иқтисодӣ ва роҳҳои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳаҳои калидӣ пешниҳод мегарданд. Муаллиф тавсияҳоеро барои такмили механизмҳои танзими давлатӣ ва ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба иқтисодии минтақавӣ пешниҳод мекунад. Натиҷаҳои таҳқиқот барои таҳияи стратегияҳои рушди минбаъдаи минтақаҳо ва сиёсати иқтисодии миллий аҳамияти амалӣ доранд.

Калидвожаҳо: имкониятҳои истеҳсолӣ, рушди минтақавӣ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсати давлатӣ, стратегияи миллий, захираҳои истеҳсолӣ, саноат, маҳсулоти саноатӣ, шугъл, рушди инфрасохтор.

Машокиров Ш.У.

ПРОИЗВОДСТВЕННЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ОТРАСЛЕЙ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Статья посвящена глубокому анализу производственных возможностей отраслей экономики регионов Республики Таджикистан и рассмотрению их роли в обеспечении социально-экономического развития. Автор раскрывает теоретические основы регионального развития, уделяя особое внимание изучению особенностей производственного потенциала регионов страны и факторов, влияющих на их эффективность. В статье анализируются современные социальные и экономические процессы, способствующие формированию новых возможностей для развития регионов. На основе проведенного анализа предлагаются приоритетные направления развития производства, необходимость диверсификации экономики и пути повышения конкурентоспособности ключевых отраслей. Автор выдвигает рекомендации по совершенствованию механизмов государственного регулирования и привлечению внутренних и внешних инвестиций в региональную экономику. Результаты исследования имеют практическое значение для разработки стратегий дальнейшего развития регионов и национальной экономической политики.

Ключевые слова: производственные возможности, региональное развитие, социально-экономическое развитие, государственная политика, национальная стратегия, производственные ресурсы, промышленность, промышленная продукция, занятость, развитие инфраструктуры.

Mashokirov Sh.U.

PRODUCTION CAPABILITIES OF REGIONAL ECONOMIC SECTORS IN ENSURING THE STRATEGY OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

The article is devoted to an in-depth analysis of the production capabilities of the economic sectors of the regions of the Republic of Tajikistan and examines their role in ensuring socio-economic development. The author explains the theoretical foundations of regional development, focusing on the study of the characteristics of the production capacities of the country's regions and the factors influencing their efficiency. The article analyzes modern social and economic processes that contribute to the formation of new opportunities for regional development. Based on the analysis, priority areas for production development, the necessity of economic diversification, and ways to enhance the competitiveness of key sectors are proposed. The author offers recommendations for improving state regulation mechanisms and attracting domestic and foreign investments into the regional economy. The results of the research have practical significance for the development of strategies for further regional growth and national economic policy.

Keywords: production capabilities, regional development, socio-economic development, state policy, national strategy, production resources, industry, industrial products, employment, infrastructure development.

Иқтидори истеҳсолии вилояти Суғд омили муҳими рушди иқтимоию иқтисодии он мебошад. Захираҳои табиӣ, аз қабилӣ заминҳои ҳосилхез, захираҳои об ва канданиҳои ғойаданок, инчунин захираҳои инсонӣ, ба монанди кормандони соҳибхӯшасос ва кадрҳои касбӣ дар таъмини рушди устувори минтақа нақши муҳим доранд. Дар баробари ин, истифодаи самараноки ин захираҳо муносибати комплексӣ ва ҷорӣ намудани технологияи муосирро тақозо мекунад ва имкон медиҳад, ки имкониятҳои ҳар як соҳаи иқтисодиёт ба таври максималӣ истифода шаванд.

Стратегияи рушди вилояти Суғд бештар аз идоракунии самараноки захираҳои табиӣ ва инсонӣ дар бахшҳои калидӣ, аз қабилӣ кишоварзӣ, саноат, энергетика ва инфрасохтор вобаста аст. Соҳаи кишоварзӣ пояи иқтисоди минтақа буда, тақмили технологияҳои кишоварзӣ, системаҳои обёрӣ ва коркарди маҳсулоти кишоварзиро тақозо мекунад. [1]

Истеҳсолот, аз ҷумла нассочӣ, истихроҷи маъдан ва ҳӯрокворӣ аз ҳисоби рушди технологияҳои коркард ва васеъ намудани имкониятҳои содиротӣ иқтидори назарраси рушд дорад. Соҳаи энергетикӣ минтақа метавонад тавассути беҳсозии истифодаи захираҳои гидроэнергетикӣ ва ҷорӣ намудани энергияи офтобӣ таъминоти устувори нерӯи барқро таъмин намояд. [2]

Рушди босамари инфрасохтор, аз ҷумла шабакаҳои нақлиётӣ, обу барқ ба неқӯаҳволии иқтимоию иқтисодии аҳоли бевосита таъсир мерасонад. Бе инфрасохтори муосир таъмин намудани сатҳи баланди зиндагӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид барои пешбурди фаъолият ғайриимкон аст. Ҷалби сармоягузори ба ин соҳаҳо, инчунин иштироки фаъолонаи давлат ва бахши хусусӣ дар беҳбудии шабакаҳои нақлиётӣ ва энергетикӣ минтақа ба рушди соҳаҳои дигари иқтисодиёт ва беҳтар шудани сифати зиндагӣ мусоидат мекунад. [5]

Барои баҳо додани имкониятҳои истеҳсолии соҳаи саноати вилояти Суғд мо тасмим гирифтем, имкониятҳои истеҳсолии соҳаи саноати мамлакат ва дигар минтақаҳоро таҳлил ва муқоиса намоем.

Дар ҷадвали 1 истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1991-2023, ҳамчунин муқоисаи он бо ғоиз нишон дода шудааст.

**Чадвали 1 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асли дар
Ҷумҳурии Тоҷикистон**

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Трансформаторҳои қуввагӣ	1682	54,7	3,3
Автобусҳои "ЛАЗ"	160	0	0,0
Тобаи тарабхонаҳо	71589	39	0,1
Аммиаки синтетикӣ	110	0	0,0
Ангишт	313	2084	665,8
Нафт, якҷоя бо гази конденсат	107,7	18	16,7
Газ	92,5	0,4	0,4
Нерӯи барқ	17597	21861	124,2
Семент	1013	4456	439,9
Ашӯи деворбоб	270,8	205,9	76,0
Нахи пахта	245,5	127,4	51,9
Чигити пахта	480,3	192,4	40,1
Ресмони абрешими хом	370,9	0	0,0
Калобаи пахтагин	24,7	20,3	82,2
Калобаи пашмин	4602	0	0,0
Газвори пахтагин	102,4	24,5	23,9
Газвори абрешимӣ	68570	37,6	0,1
Қолин ва маҳсулоти қолин	7595	5739	75,6
жӯробу пайпоқ	49197	10053	20,4
Маснуоти кашбофӣ	11232	256,4	2,3
Пойафзол	8567	1124,4	13,1
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	38113	72772	190,9
Шири холис	139,2	19	13,6
Равғани растанӣ	76,1	25,8	33,9
Колбаса	9785	4473	45,7
Равғани чорво	4742	103,2	2,2
Консерваҳо	284,3	70	24,6

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агенсии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Маълумотҳои чадвали 1 нишон медиҳанд, ки дар солҳои 1991 ва 2023, истеҳсоли намудҳои гуногуни маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти назаррас, камшавӣ ё афзоишро таҷриба кардааст. Истеҳсоли трансформаторҳои қуввагӣ соли 1991 1682 ададро ташкил дода, соли 2023 ҳамагӣ ба 54,7 адад баробар шудааст. Трансформаторҳои қуввагӣ дар соли 2023 ба таври назаррас, яъне ба 96,7% коҳиш ёфтааст, ки ба тағйироти технологӣ ва эҳтимолан кам шудани талабот дар соҳаи энергетика ва истифодаи системаҳои замонавии барқӣ вобаста аст. Истеҳсоли Автобусҳои "ЛАЗ" 160 адад дар соли 1991 буда, соли 2023 истеҳсоли он комилан ба роҳ монда нашудааст, ки сабаби асосии қатъ гардидани истеҳсолоти якҷоя бо ин корхонаи Федератсияи Россия ба ҳисоб меравад. Соли 1991 истеҳсоли тобаи тарабхонаҳо 71589 ташкил дода бошад, соли 2023 ин шумора ба 39 адад баробар гардида, истеҳсоли ин намуди маҳсулот 99,9% кам гардидааст. Коҳишёбии истеҳсоли тобаи тарабхонаҳо барои воридоти зиёди ин маҳсулот сабаб гардидааст. Истеҳсоли аммиаки синтетикӣ дар соли 1991 ба 110 тонна баробар шуда бошад, соли 2023 ин намуди маҳсулот умуман истеҳсол карда нашудааст. Соли 1991 истеҳсоли ангишт 313 ҳазор тонна буда, соли 2023 ин намуди сӯзишворӣ ба 2084 ҳазор тонна расидааст, ки 6,7 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши истеҳсоли ангишт дар кишвар нишон

медихад, ки талабот ба манбаъҳои энергия, махсусан ангишт, афзудааст, ки ин ба фаъолияти энергетикӣ ва соҳаҳои дигари саноатӣ вобаста аст. Соли 1991 истеҳсоли нафту газ 107,7 ҳазор тонна ташкил диҳад, дар соли 2023 ин нишондиҳанда ба 18 ҳазор тонна баробар гардида, 83,3% коҳиш ёфтааст. Нишондиҳандаи истеҳсоли газ соли 1991 92,5 ҳаз.м.м. буда, соли 2023 ҳамагӣ 0,4 ҳазор м.м. ташкил менамояд, ки 99,6% коҳишёбиро нишон медиҳад. Камшавии истеҳсоли газ дар кишвар аз воридоти ҳаҷми зиёди он вобастагӣ дорад.

Ҳаҷми истеҳсоли нерӯи барқ соли 1991 17597 млн. кВт соат буда, соли 2023 ба 21861 млн. кВт соат баробар гардида, афзоиши он 24,2% аст. Афзоиши истеҳсоли нерӯи барқ дар соли 2023 нишон медиҳад, ки дар кишвар талабот ба нерӯи барқ зиёд гардида, соҳаи энергетикаи кишвар дар ҳоли рушд аст. Соли 1991 ҳаҷми истеҳсоли семент 1013 ҳаз. тоннаро ташкил намуда, ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 4456 ҳаз. тонна расидааст, ки ба андозаи 3,4 маротиба афзоиш ёфтааст. Афзоиши истеҳсоли семент натиҷаи афзоиши соҳаи сохтмон ва нақшаҳои инфрасохтори кишвар мебошад. Ашӯи деворбоб дар соли 1991 270,8 ҳаз.тонна буда, соли 2023 ба 205,9 ҳазор тонна баробар гардидааст, ки 24% коҳиш ёфтааст. Камшавии истеҳсоли ашӯи деворбоб нишон медиҳад, ки талабот ба ин мавод кам шуда, истифодаи маводҳои дигар дар сохтмон афзудааст. Соли 1991 истеҳсоли нахи пахта 245,5 ҳаз. тоннаро ташкил дода бошад, соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли он ба 127,4 ҳаз. тонна расид, ки 48% коҳишёбӣ ба назар мерасад. Истеҳсоли ресмони абрешими хом соли 1991 ба 370,9 ҳаз. тонна баробар гардида, соли 2023 мутаасифона ин намуди маҳсулот истеҳсол карда нашудааст. Соли 1991 калобаи пахтагин дар ҳаҷми 24,7 ҳаз. тонна истеҳсол гардида, соли 2023 истеҳсоли ин намуди маҳсулот 17,8% коҳиш ёфта, 20,3 ҳаз. тонна истеҳсол карда шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли газвори пахтагин дар соли 1991 ба 102,4 ҳаз. тонна баробар буда, соли 2023 ин нишондиҳанда 24,5 ҳаз. тоннаро ташкил менамояд, ки 76% коҳиш ёфтааст. Истеҳсоли қолин ва маҳсулоти қолинӣ соли 1991 ба 7595 ҳазор адад баробар буда, дар соли 2023 ин шумора 5739 ҳазор ададро ташкил менамояд, ки аз 24,5% коҳишёбӣ шаҳодат медиҳад. Истеҳсоли чӯробу пайпоқ дар соли 1991 ба 49197 ҳаз. адад баробар буда, дар соли 2023 ин шумора бто 10053 ҳаз. адад ё худ 79,6% коҳиш ёфтааст. Коҳишёбии истеҳсоли чӯробу пайпоқ натиҷаи ба ҷойи маҳсулоти маҳаллӣ воридоти маҳсулоти арзонтар ё тағйироти рақобатҳои истеъмолӣ мебошад. Соли 1991 ҳаҷми истеҳсоли гӯшт ва кала-поча 38113 тонна буда, соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли ин намуди маҳсулот ба 72772 тонна баробар гардидааст, ки тақрибан ба андозаи 1,9 маротиба афзоиш ёфтааст.

Дар маҷмӯъ, натиҷаҳои ҷадвал нишон медиҳад, ки истеҳсоли баъзе намуди маҳсулот (масалан, ангишт, семент, гӯшт ва кала-поча) афзоиш ёфтаанд, дар ҳоле ки истеҳсоли дигар маҳсулотҳо, ба монанди автобусҳо, аммиаки синтетикӣ, ресмони абрешими хом, калобаи пашмин, газвори абрешимӣ ва дигар маводҳо коҳиш ёфтааст. Ин тағйиротҳо ба омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, технологӣ ва экологӣ вобаста мебошанд.

Нишондиҳандаҳои истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатиро дар шакли аслий дар иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намудан зарур арзёбӣ карда мешавад. [6] Дар ҷадвали 2 нишондиҳандаҳои истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Душанбе барои солҳои 1991-2023 ва муқоисаи он нисбат ба соли 1991 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли аслий дар шаҳри Душанбе

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Нерӯи барқ	1009	1314	130,2
Семент	1013	177,3	17,5
Чӯробу пайпоқ	34866	6292	18,0
Пойафзол	4480	608,4	13,6
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	5469	11390	208,3

Шири холис	72	6,9	9,6
Равғани растанӣ	27,9	0,4	1,4
Консерваҳо	25,6	0,2	0,8
Маснуоти оҳану бетони васлшаванда	443,3	9,3	2,1
Хишти сохтмонӣ	54	5,1	9,4
Матои тайёри пахтагин	100,2	9	9,0

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Маълумотҳои ҷадвали 2 собит менамоянд, ки истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Душанбе дар солҳои 1991 ва 2023 чӣ гуна тағйир ёфтааст. Истеҳсоли нерӯи барқ соли 2023 ба 1314 млн. кВт соат баробар гардидааст, ки нисбат ба соли 1991 ба андозаи 130,2% зиёд шудааст. Ҳаҷми истеҳсоли семент соли 2023 ба 177,3 ҳаз. тонна баробар гардида, нисбат ба соли 1991 дар ҳаҷми 17,5% кам гаштааст. Ин тағйирот нишон медиҳад, ки семент дар таҳаввулотии саноатӣ имкониятҳои гуногун дошта, имкониятҳои истеъмоли ӯ сохтмонӣ кам шуда, дигар намуди маҳсулоти сохтмониро ихтиёр намудаанд. Истеҳсоли ҷӯрбу пайпоқ дар соли 2023 ба 6292 адад баробар гардида, 18% нисбат ба соли 1991 камтар шудааст. Истеҳсоли пойафзол соли 2023 608,4 ҳаз. адад буда, 13,6% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Кам шудани истеҳсоли пойафзол бо арзонии нархи маҳсулоти воридотӣ ва кам шудани талабот ба маҳсулоти маҳаллӣ алоқаманд мебошад. Истеҳсоли гӯшт ва калла-поча дар соли 2023 ба 11390 ҳаз. тонна баробар гардида, нисбати соли 1991 ин нишондиҳанда 208,3% зиёд шудааст. Истеҳсоли гӯшт дар шаҳри Душанбе ба таври назаррас афзоиш ёфтааст, ки ба афзоиши талабот ва рушди соҳаи хӯрокворӣ вобастагӣ дорад. Шири холис соли 2023 6,9 ҳаз. литр истеҳсол карда шуда, 9,6% нисбат ба соли 1991 кам мебошад. Камшавии истеҳсоли шири холис, ба назари мо бо сабаби афзоиши маҳсулоти воридотӣ мебошад. Истеҳсоли равғани растанӣ соли 2023 0,4 ҳаз.литр буда, 1,4% нисбат ба соли 1991 коҳиш ёфтааст. Камшавии истеҳсол дар мавриди равғани растанӣ бо иваз шудани технологияи истеҳсолӣ ва тағйирёбии талабот алоқаманд аст. Соли 2023 консерваҳо 0,2 ҳазор литр мебошад, ки 0,8% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли консерваҳо бо сабаби зиёдшавии маҳсулоти хӯрокворӣ, тағйирёбии талабот ба консерваҳои саноатӣ ва ҷорӣ шудани технологияи нави нигоҳдорӣ алоқаманд мебошад. Истеҳсоли маснуоти оҳану бетони васлшаванда дар соли 2023, 9,3 ҳаз. тонна ташкил менамояд, ки 2,1% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли маснуоти оҳану бетонӣ нишон медиҳад, ки имкониятҳои сохтмонӣ ӯ рушди инфрасохтор то ҳадде паст шудааст. Истеҳсоли хишти сохтмонӣ соли 2023 5,1 ҳаз.дона буда, нисбат ба соли 1991 9,4% кам шудааст. Камшавии истеҳсоли хишти сохтмонӣ натиҷаи коҳиши талабот ӯ зиёдшавии талабот ба маводҳои дигар мебошад. Ҳаҷми истеҳсоли матои тайёри пахтагин дар соли 2023 9 ҳаз.м буда, ин нишондиҳанда нисбат ба соли 1991 ба андозаи 9% кам шудааст. Камшавии истеҳсоли матои пахтагин дар пайи ҷойгузинии маводи синтетикӣ ва дигар шеваҳои истеҳсолот мебошад.

Нишондиҳандаҳои ҷадвал нишон медиҳад, ки дар солҳои 1991 ва 2023, дар шаҳри Душанбе истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулот ба таври назаррас афзоиш ёфтааст, дар ҳоле ки истеҳсоли баъзе намуди маҳсулот кам шуда, дар сатҳи паст қарор доранд. Ин тағйиротҳо бо омилҳои гуногун, аз қабилӣ рушди технологӣ, талаботи бозор, тағйироти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ алоқаманд мебошад.

Ҳаҷми истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар НТҶ дар солҳои 1991-2023 ва муқоисаи он дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Маълумотҳои ҷадвали 3 нишон медиҳанд, ки истеҳсоли ангишт дар соли 2023 ба 536,3 ҳаз. тонна баробар гардидааст. Истеҳсоли нахи пахта дар соли 2023 ба 0,7 ҳаз. тонна баробар гашта, 2,2% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли нахи пахта нишон медиҳад, ки баъзе омилҳо, ба монанди пастшавии талабот, тағйирёбии усулҳои истеҳсолӣ ба кам шудани истеҳсол дар ин соҳа мусоидат намудаанд. Гӯшт якҷоя бо калла-поча дар соли 2023 дар ҳаҷми 5516 ҳаз.

тонна истеҳсол гашта, 84% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Соли 2023 истеҳсоли консерваҳо ба 0,1 ҳаз. литр баробар гашта, 0,4% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсол нишон медиҳад, ки эҳтимолан талабот ба консервҳо паст шуда, усулҳои нави нигоҳдорӣ истифода мешаванд.

Чадвали 3 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асли дар НТЧ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Ангишт	0	536,3	0,0
Нахи пахта	32,3	0,7	2,2
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	6566	5516	84,0
Консерваҳо	26,3	0,1	0,4
Маводи сохтмонии ғайримахдани	2092	568	27,2
Асфалт	0	18,3	
Маҳсулоти қаннодӣ	676	130	19,2

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли маводи сохтмонии ғайримахдани 568 ҳаз. тонна буда, 27,2% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли маводи сохтмонии ғайримахдани нишон медиҳад, ки эҳтимолан талабот ё манбаъҳои молӣ барои сохтмон коҳиш ёфта, ин соҳаҳо бо усулҳои нави истеҳсол алоқаманд шудаанд. Истеҳсоли асфалт дар соли 2023 18,3 ҳаз.тоннаро ташкил намудааст, ки дар соли 1991 ин намуди маҳсулот истеҳсол нагардидааст. Ба назар мерасад, ки асфалт дар соли 2023 ба истеҳсолот дохил шудааст, ки ин соҳа пас аз солҳои 1991 оғоз ё комёбии худро ёфта, ба рушди инфрасохтор ва лоиҳаҳои роҳсозӣ марбут мебошад. Маҳсулоти қаннодӣ дар соли 2023 ба 130 ҳаз. тонна баробар гашта, 19,2% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли маҳсулоти қаннодӣ бо тағйироти тартиботи ғизоии кишвар ё афзоиши воридоти маҳсулот мувофиқат мекунад. Ҳамин тариқ, дар солҳои 1991-2023, истеҳсоли баъзе намуди маҳсулот дар НТЧ ба таври назаррас тағйир ёфтааст. Афзоиш дар истеҳсоли ангишт ва асфалт нишонаи рушди инфрасохтор ва соҳаҳои энергетикӣ мебошад, дар ҳоле ки пастшавии истеҳсоли дигар намуди маҳсулот, ба монанди нахи пахта ва гӯшт, метавонад натиҷаи тағйироти талабот, истифодаи дигар манбаъҳо ё дигар омилҳои иқтисодӣ бошад. Дар маҷмӯъ, тағйироти манфӣ ва мусбат дар соҳаҳои гуногун нишон медиҳад, ки иқтисодиёт ва саноати кишвар эҳтимолан бо таъсири омилҳои хориҷӣ ва дохилӣ таҳаввул ёфтааст. [7]

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми истеҳсолоти шакли аслии маҳсулоти гуногуни саноатӣ дар ВМКБ дар чадвали 4 оварда шудааст.

Чадвали 4 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли асли дар ВМКБ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Нерӯи барқ	120	213	177,5
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	1345	0	0,0
Колбаса	159	0	0,0

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Нишондиҳандаҳои чадвали 4 собит менамоянд, ки дар ВМКБ соли 2023 истеҳсоли нерӯи барқ 213 ҳаз. кВт соат буда, 177,5% нисбат ба соли 1991 зиёд шудааст. Ин нишон медиҳад, ки истеҳсоли нерӯи барқ дар ВМКБ дар давоми солҳои 1991 то 2023 афзоиш ёфтааст. Дар мавриди барқ, ин афзоиш натиҷаи рушди инфрасохтор, сохтмон ва истифодаи манбаъҳои нави энергетикӣ

мебошад. Мувофиқи таҳаввулотӣ эҳтимолӣ, талабот ба нерӯи барқ дар минтақаи кӯхистон бо афзоиши аҳоли ва беҳтар шудани шароити зиндагӣ ва рушди соҳаи саноат афзудааст. Истеҳсоли гӯшт якҷоя бо кала-поча дар соли 2023 дар ҳаҷми 100% коҳиш ёфтааст. Ин бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла кӯхистонӣ будани минтақа, ки бар асари мушкilotи нақлиётӣ ва инфрасохторӣ истеҳсоли гӯшт душвор мешавад, бо тағйироти фармоишоти бозорӣ ва талаботҳо рабт дорад. Ҳамчунин, таъсири омилҳои муҳити зисти табиӣ ва масъалаҳои иқтисодӣ дар ин минтақа низ дар назар дошта шудааст. Истеҳсоли колбаса дар соли 2023 нисбат ба соли 1991 дар ҳаҷми 100% коҳиш ёфтааст. Камшавии истеҳсоли колбаса нишон медиҳад, ки соҳаи маҳсулоти хӯрокворӣ дар ВМКБ хеле паст ё коҳиш ёфтааст. Ин ба сабабҳои иқтисодӣ, ба монанди коҳиш ёфтани истеҳсол ё воридот, кам шудани талабот ё тағйироти маданият ва мавриди афзалият қарор гирифтани дигар намуди маҳсулот вобастагӣ дорад. Тағйироти асосӣ дар ҷадвал нишон медиҳанд, ки баъзе маҳсулотҳо, ба монанди гӯшт ва колбаса дар ВМКБ кам ё худ истеҳсол нашудаанд, ки натиҷаи сабабҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологӣ мебошад. Аммо, дар ҷанбаи нерӯи барқ, истеҳсол афзудааст, ки аз рушди инфрасохтор ва беҳтар шудани шароити зиндагӣ ва иқтисодиёт дар минтақа гувоҳӣ медиҳад. Дар маҷмӯъ, дар ВМКБ давоми солҳои 1991 то 2023 тағйироти назаррас дар соҳаҳои гуногун ба ҷашм мерасад, ки бо рушди дигар омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа алоқаманд мебошад. [3]

Дар ҷадвали 5 нишондиҳандаҳои истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд оварда шудааст.

Ҷадвали 5 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли аслии дар вилояти Суғд

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Ангишт	313	1547,9	494,5
Нафт, якҷоя бо газӣ конденсат	59,2	6,3	10,6
Газ	70	0,3	0,4
Нахи пахта	71,8	48	66,9
Қолин ма маҳсулоти қолин	7416	2226	30,0
Маснуоти кашбофӣ	6314	0	0,0
Пойафзол	3965	291,4	7,3
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	13691	24845	181,5
Шири холис	41,8	9,6	23,0
Равғани растанӣ	24,1	5,5	22,8
Колбаса	3252	1584	48,7
Консерваҳо	214,8	36,3	16,9
Ҳишти сохтмонӣ	138,5	53	38,3
Арак	333	20	6,0

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Маълумоти ҷадвали 5 собит менамояд, ки истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд дар солҳои 1991 ва 2023 чӣ гуна тағйир ёфтааст. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки соли 2023 истеҳсоли ангишт 1547,9 ҳаз. тоннаро ташкил намуда, нисбат ба соли 1991 494,5% афзудааст. Афзоиши назаррас дар истеҳсоли ангишт нишон диҳад, ки вилояти Суғд манбаҳои энергетикӣ муҳимро истифода мебарад, ки ба рушди инфрасохтор ва соҳаҳои саноатӣ дар минтақа кӯмак мекунад. Истеҳсоли нафт ва газӣ конденсат соли 2023 6,3 ҳаз.м.м мебошад, ки 10,6% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли нафт ва газӣ конденсат ба сабабҳои иқтисодӣ ё манбаҳои табиӣ алоқаманд мебошад, ки дастрасӣ ба онҳо ё истеҳсоли онҳо мушкилтар гардидааст. Соли 2023 истеҳсоли газ 0,3 ҳаз.м.м. буда, 0,4% нисбат ба соли 1991 коҳиш ёфтааст. Камшавии назаррас дар истеҳсоли газ натиҷаи коҳишҳои

манбаъҳои табиӣ ё коҳиш ёфтани талабот ба ҳисоб меравад. Истеҳсоли нахи пахта дар соли 2023 ба 48 ҳаз. тонна баробар гардидааст, ки 66,9% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Коҳишҳои истеҳсоли нахи пахта бо пастшавии талабот ё тағйироти экологии соҳаи кишоварзӣ дар минтақа алоқамандӣ дорад. Соли 2023 истеҳсоли қолин ва маҳсулоти қолинӣ дар вилояти Суғд 2226 ҳаз. адад буда, 30% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли қолин ва маҳсулоти қолинӣ натиҷаи пастшавии талабот ё коҳиш ёфтани истеҳсолоти дастӣ ва саноатӣ мебошад. Соли 2023 дар вилояти Суғд маснуоти кашбофӣ истеҳсол карда нашудааст, ки эҳтимолан дигар истеҳсолот ё намуди дигар маҳсулот ҷойгузин шудаанд. Истеҳсоли пойафзол соли 2023 дар вилоят 291,4 ҳаз. адад ба роҳ монда шуда, 7,3% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли пойафзол бо молҳои воридотӣ ё худ ба камшавии талабот алоқамандӣ дорад. Гӯшт якҷоя бо кала-поча соли 2023 дар ҳаҷми 24845 ҳаз.тонна истеҳсол карда шудааст, ки 181,5% нисбат ба соли 1991 зиёд мебошад. Ин афзоиш ба зиёдшавии талабот ба гӯшт дар минтақа ё такмили технологияҳои истеҳсоли вобаста мебошад. Истеҳсоли шири ҳолис дар соли 2023 9,6 ҳаз. тоннаро ташкил менамояд, ки 23% нисбат ба соли 1991 коҳиш ёфтааст. Камшавии истеҳсоли шири ҳолис бо омилҳои иқтимоӣ ва иқтисодӣ дар минтақа алоқаманд мебошад. Равғани растанӣ соли 2023 5,5 ҳаз. тонна истеҳсол карда шудааст, ки 22,8% нисбат ба соли 1991 кам гардидааст. Камшавии истеҳсоли равғани растанӣ бо тағйироти талабот ё гузариш ба дигар намуди маҳсулот дар бозор вобаста мебошад. Колбаса соли 2023 дар ҳаҷми 1584 ҳаз. тонна истеҳсол карда шуда, 48,7% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли колбаса натиҷаи тағйироти маъмулоти ғизоӣ ё пастшавии сатҳи талабот ба ин намуди маҳсулот мебошад. Соли 2023 ҳаҷми истеҳсоли консерваҳо ба 36,3 ҳаз. куттӣ баробар гардидааст, ки дар муқоиса ба соли 1991 16,9% кам шудааст. Камшавии истеҳсоли консерваҳо, ба сабаби зиёдшавии маҳсулоти хӯроки тару тоза ё дигар усулҳои нигоҳдорӣ вобастагӣ дорад. Хишти сохтмонӣ дар соли 2023 53 млн. адад истеҳсол карда шудааст, ки 38,3% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли хишти сохтмонӣ, ба коҳиши омилҳои сохтмонӣ ё интиҳоби дигар маводҳои сохтмонӣ дар минтақа алоқаманд мебошад. Истеҳсоли арақ соли 2023 дар минтақа 20 ҳаз. литр ба роҳ монда шуда, 6% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли арақ бо пастшавии талабот ё худ тағйироти иқтисодӣ ва фарҳангӣ вобаста мебошад.

Дар маҷмӯъ, маълумоти ҷадвали нишон медиҳад, ки дар вилояти Суғд истеҳсоли баъзе намуди маҳсулотҳо, ба монанди ангишт ва гӯшт афзоиш ёфтаанд, ки ба талабот ва рушди инфрасохтор ва иқтисодиёт рабт доранд. Дар баробари ин, камшавии истеҳсолоти баъзе намуди маҳсулот, ба монанди нафт, газ, пахта ва маснуоти кашбофӣ, нишон медиҳад, ки эҳтимолан таҳаввулоти иқтисодӣ ва экологии минтақа ё камшавии талабот ба ин намуди маҳсулот вучуд доранд. Тағйироти дар истеҳсолот мушоҳидашаванда ва камшавии баъзе намуди маҳсулот ба талабот ва вазъи соҳаҳои истеҳсолот вобаста мебошад. [4]

Дар ҷадвали 6 нишондиҳандаҳои истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Хатлон гирд оварда шудааст.

Ҷадвали 6 - Истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар шакли аслии дар вилояти Хатлон

Нишондиҳандаҳо	Солҳо		
	1991	2023	Соли 2023 нисбат ба соли 1991, бо %
Трансформаторҳои қуввагӣ	1682	54,7	3,3
Нерӯи барқ	15793	18232	115,4
Нахи пахта	141,4	78,7	55,7
Калобаи пахтагин	1,5	15,7	1046,7
Гӯшт якҷоя бо кала-поча	11042	31021	280,9
Шири ҳолис	20,8	2,2	10,6
Равғани растанӣ	24,1	16,5	68,5
Равғани чорво	2317	0	0,0

Консерваҳо	17,6	33,4	189,8
Нуриҳои маъданӣ	84	0	0,0

Сарчашмаи ҳисоб: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131

Маълумотиҳои ҷадвали 6 нишон медиҳанд, ки истеҳсоли шакли аслии намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Хатлон дар давоми солҳои 1991 ва 2023 тағйир ёфтааст. Ҳамин тариқ, баъзе намуди маҳсулот афзоиш ёфта, баъзеи дигар коҳиш ёфтаанд. Истеҳсоли трансформаторҳои қуввагӣ дар соли 2023 54,7 ҳаз. ададро ташкил менамояд, ки 3,3% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии назарраси истеҳсоли трансформаторҳо бо кам шудани талабот ба ин маҳсулот ё тағйироти техникӣ дар истеҳсолот алоқаманд мебошад. Нерӯи барқ дар вилояти Хатлон соли 2023 дар ҳаҷми 18232 млн.кВт соат истеҳсол карда шудааст, ки 115,4% нисбат ба соли 1991 зиёд шудааст. Афзоиши истеҳсоли нерӯи барқ тақозо менамояд, ки инфрасохтор ва талабот ба барқ дар вилоят зиёд шуда, аз рушди иқтисод ва афзоиши талабот ба қувваи барқ дар соҳаҳои гуногун, бахусус дар соҳаи саноат ва манзилҳои истиқоматии аҳоли марбут мебошад. Истеҳсоли нахи пахта соли 2023 дар ҳаҷми 78,7 ҳаз. тонна иҷро карда шудааст, ки 55,7% нисбат ба соли 1991 кам мебошад. Коҳишёбии истеҳсоли нахи пахта ба сабабҳои экологӣ, тағйироти талабот дар бозор ва истифодаи дигар манбаъҳо алоқамандӣ дорад. Калобаи пахтагин соли 2023 дар ҳаҷми 15,7 ҳаз. тонна истеҳсол карда шуда, 1046,7% нисбат ба соли 1991 зиёд шудааст. Афзоиши истеҳсоли калобаи пахтагин нишон медиҳад, ки коркард ва истифодаи пахта дар минтақа афзудааст. Ин ба таҳаввулоти техникӣ ва иқтисодии истеҳсоли ҷадид дар саноати коркарди пахта марбут мебошад. Истеҳсоли гӯшт якҷоя бо кала-поча дар соли 2023 31021 ҳаз. тонна ба роҳ монда шудааст, ки 280,9% нисбат ба соли 1991 зиёд шудааст. Афзоиши назарраси истеҳсоли гӯшт якҷоя бо кала-поча ба талабот ва рушди соҳа дар вилоят алоқамандӣ дорад. Ин нишон медиҳад, ки гӯшт яке аз маҳсулоти асосӣ барои истеҳсолот ва фурӯш дар вилоят ба шумор меравад. Соли 2023 дар вилояти Хатлон 2,2 ҳаз. тонна шири холис истеҳсол карда шудааст, ки 10,6% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Коҳишёбии истеҳсоли шири холис бо кам шудани талабот ё таъсири омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ алоқаманд мебошад. Равғани растанӣ соли 2023 дар ҳаҷми 16,5 ҳаз. тонна истеҳсол карда шуда, 68,5% нисбат ба соли 1991 кам шудааст. Камшавии истеҳсоли равғани растанӣ бо камшавии талабот, тағйирот дар иқтисодиёт вобаста мебошад. Соли 2023 истеҳсоли равғани чорво умуман ба роҳ монда нашудааст. Истеҳсол нагардидани равғани чорво нишон медиҳад, ки дар вилоят талабот барои ин намуди маҳсулот кам ё ғайриимкон шудааст ва аз сабабҳои иқтисодӣ ё дигар омилҳои марбут ба тағйироти талаботи бозор вобаста мебошад. Истеҳсоли консерваҳо дар соли 2023 33,4 ҳаз.кутӣ ба роҳ монда шуда, нисбат ба соли 1991 ин нишондиҳанда 189,8% зиёд гардидааст. Афзоиши истеҳсоли консерваҳо натиҷаи афзоиши талабот ва коркард дар соҳаи молҳои истеъмолӣ мебошад ва нишонаи рушди саноат ва тақмили технологияҳо дар ин соҳа мебошад. Нуриҳои маъданӣ дар соли 2023 истеҳсол карда нашудааст. Камшавии истеҳсоли нуриҳои маъданӣ бо коҳиши талабот ё масъалаҳои экологӣ ва иқтисодӣ дар вилоят алоқаманд мебошад. Ҳамин тариқ, дар вилояти Хатлон афзоиши истеҳсоли баъзе намуди маҳсулот, ба монанди гӯшт, калобаи пахтагин ва консерваҳо нишон медиҳад, ки коркарди маҳсулот дар вилоят рушд кардааст. Камшавии истеҳсоли пахта, равғани растанӣ, равғани чорво ва нуриҳои маъданӣ бо омилҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва иқтисодӣ алоқамандӣ дорад. Дар умум, таҳаввулоти истеҳсолот дар вилоят ба назар мерасад, ки вобаста ба талаботҳо, стратегияи сиёсати иқтисодӣ ва пешрафтҳои техникӣ ва технологӣ тағйир ёфтааст. [8]

Ҷоиз ба таъкид аст, ки таҳлили статикаи муқоисавии дар боло гузаронида шудааст, ба мо имкон фароҳам меорад оид ба истифодашавии нопурраи иқтисодии истеҳсоли намудҳои асосии маҳсулоти саноатӣ дар ҷумҳурии ва минтақаҳои он ҳулоа намоем.

Яке аз ҷанбаҳои муҳими таъмини истифодаи ҳадди аксари имкониятҳои истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар минтақаҳои мамлакат, аз он ҷумла дар вилояти Суғд диверсификасияи иқтисодиёт мебошад. Кӯшишҳо барои рушди бахшҳои нав, аз қабili технологияҳои олий, технологияҳои иттилоотӣ ва хурду миёна вобастагии як бахшро аз қабili кишоварзӣ ё

истихроҷи маъданро коҳиш дода, барои минтақа сарчашмаҳои нави даромад эҷод мекунад. Дар ин васила рушди соҳибкории хурду миёна ва ҷалби сармоя ба бахшҳои гуногуни иқтисодиёт ба таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии минтақа мусоидат мекунад. Дар навбати худ, ин ба иштироки фаъолони сокинони маҳаллӣ дар ҳаёти иқтисодӣ мусоидат намуда, шуғли аҳолиро афзун намуда, ба афзоиши даромадҳои андоз мусоидат мекунад.

Ҷадвали 7 - Таъсири рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ба рушди иҷтимоию иқтисодии вилояти Суғд

Соҳаҳо	Таъсир ба рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ	Таъсир
Кишоварзӣ	- Таъмини амнияти озуқаворӣ минтақавӣ. - Таъсиси ҷойҳои корӣ дар деҳот; - Баланд бардоштани сатҳи даромади сокинони деҳот; - Мусоидат ба афзоиши содироти маҳсулоти кишоварзӣ.	- Баланд бардоштани ҳосилнокии зироатҳо тавассути ҷорӣ намудани технологияҳои нав (масалан, обёрии қатрагӣ). - Рушди коркарди маҳсулоти кишоварзӣ.
Саноат	- Рушди саноати истихроҷи маъдан ва коркарди ҷойҳои нави корӣ фароҳам меорад. - Ба зиёд шудани истехсоли масолеҳи бинокорӣ ва молҳои сермасриф мусоидат мекунад. - Ба афзоиши даромади андоз замина фароҳам оварда мешавад.	- Бунёди корхонаҳои нави коркарди маҳсулоти кишоварзӣ (масалан, пахта). - Тараққӣ додани саноати металлургия.
Инфрасохтори нақлиётӣ	- Мусоидат ба мубодилаи мол ва хизматрасониҳо. - Баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва бехтар намудани робита бо дигар минтақаҳо. - Мусоидат ба рушди тиҷорат ва сайёҳӣ.	- Рушди роҳҳои автомобилгард, роҳи оҳан ва фурудгоҳҳо. - Таъсиси шабакаҳои самараноки логистикӣ барои бехтар кардани тиҷорат ва хизматрасонӣ.
Инфрасохтори энергетикӣ	- Бо барқи муътадил таъмин намудани хоҷагиҳо ва корхонаҳо. - Ҳавасмандгардонии рушди соҳаҳои саноат ва кишоварзӣ. - Баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии мардум.	- Тараққиёти истгоҳҳои барқии обӣ. - Навсозии системаи энергетикӣ ва бехтар намудани таъминоти энергия.
Сайёҳӣ	- Таъсиси ҷойҳои корӣ дар бахши меҳмонхона ва сайёҳӣ. - Баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузори минтақа. - Саҳмгузори дар ҳифзи мероси фарҳангӣ ва табиӣ.	- Рушди сайёҳӣ дар минтақаҳои табиӣ таърихӣ. - Бунёди меҳмонхонаҳо ва маҷмааҳои фароғатии муосир.
Маориф ва тандурустӣ	- Баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли тавассути наवсозии муассисаҳои таълимӣ ва тиббӣ. - Баланд бардоштани сатҳи таҳассуси қувваи корӣ. - Таъсиси ҷойҳои нави корӣ дар бахши иҷтимоӣ.	- Сохтмон ва таҷдиди муассисаҳои соҳаҳои маорифу тандурустӣ. - Таҳияи барномаҳои таълимии касбӣ ва таҳсилоти тиббӣ.
Диверсификасияи иқтисодиёт	- Вобастагӣ аз соҳаҳои алоҳидаро коҳиш медиҳад. - Ҷойҳои нави корӣ таъсис дода, даромад зиёд мешавад. - Ба фаъолияти инноватсия ва соҳибкорӣ мусоидат мекунад.	- Рушди бахши IT ва стартапҳо. - Дастгирии соҳибкории хурду миёна.

Таҳияи муаллиф

Аз чадвали 7 мушохида кардан мумкин аст, ки соҳаҳои иқтисодиёт ба ҷиҳати гуногуни рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа таъсири бевосита мерасонанд. Рушди ҳар як соҳа шароити зиндагии мардумро беҳтар мекунад, ҷойҳои корӣ фароҳам меорад ва вазъи иқтисодии минтақаро ба кулلى беҳтар мекунад.

Ҳамин тавр, иқтидори истеҳсоли вилояти Суғд барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодии минтақа аҳамияти калон дорад. Ин на танҳо дар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ, балки дар беҳтар шудани сатҳи зиндагии мардум, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва таҳкими суботи иҷтимоӣ низ ифода меёбад. Истифодаи самараноки ин иқтидор барои минтақа имкониятҳои нав ба вучуд оварда, онро ба маркази муҳими иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон табдил медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Asian Development Bank. (2016). Tajikistan: Promoting Export Diversification and Growth. <https://www.adb.org/publications/tajikistan-promoting-export-diversification-and-growth>
2. Eurasian Development Bank. (2023). Country strategy for the Republic of Tajikistan. https://eabr.org/upload/230223_A4_blok_Tajikistan_en_RGB2.pdf
3. ResearchGate. (2024). Socio-economic development of the Gorno-Badakhshan Autonomous Region. https://www.researchgate.net/publication/366944509_Socio-economic_development_of_the_Gorno-Badakhshan_Autonomous_Region
4. Socio-economic assessment, state of irrigated agriculture and operation of pumping stations in Sughd province and Zafarobod district of Tajikistan. <https://uploads.water-energy-food.org/resources/Socio-economic-assessment-state-of-irrigated-agriculture-and-operation-of-pumping-stations-in-Sughd-province-and-Zafarobod-district-of-Tajikistan.pdf>
5. Sughd Province Irrigated Agriculture Assessment. (2022).
6. Tajikistan Ministry of Foreign Affairs. (2021). Economic development of the Republic of Tajikistan. <https://mfa.tj/en/washington/view/187/economic-development-of-the-republic-of-tajikistan/>
7. World Bank. (2023). Tajikistan Country Climate and Development Report. <https://reliefweb.int/report/tajikistan/tajikistan-country-climate-and-development-report-november-2024-enru/>
8. World Bank. (2024). Tajikistan Economic Update Summer 2024. <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/32cdc98fe3e6e0120eb15b05aa2b9faa-0080062024/original/Tajikistan-Economic-Update-Summer-2024-en.pdf>
9. Баряев А. С. Экономическое развитие Центральной Азии: Проблемы и перспективы. Душанбе 2012: Энергия, с. 63-76.
10. Барномаи миёнамуҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Суғд барои солҳои 2021-2025, 119 с.
11. Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон 2024. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 329с. С.126-131.
12. Омили солонаи вилояти Суғд. Сарраёсати Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Суғд. Хучанд, 2024. 429с.

Мирзоалиев Ё.А.

**ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ
УЧРЕЖДЕНИЯХ: АРГУМЕНТЫ В ПОЛЬЗУ ПОДХОДА «СНИЗУ ВВЕРХ»**

В эпоху, когда инновации и адаптивность имеют решающее значение для успеха, жесткие и нисходящие методы бюджетирования, применяемые многими образовательными учреждениями, являются препятствием для прогресса. В этой статье рассматриваются внутренние проблемы подхода к бюджетированию сверху вниз и приводятся доводы в пользу принятия более партиципативной модели снизу вверх. Подчеркивая уникальные преимущества и потенциал оптимизации ресурсов посредством бюджетирования снизу вверх, мы предлагаем действенные шаги для учреждений, стремящихся создать более мощную и эффективную финансовую экосистему.

Ключевые слова: бюджет, бюджетирование, подход “снизу вверх”, подход “сверху вниз”, ограничения бюджета, гибкость.

Мирзоалиев Ё.А.

**АЗ НАВ ДИДА БАРОМАДАНИ БУЧЕТИКУНОӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАЪЛИМӢ:
БУРҲОН БАР ФОИДАИ МУНОСИБАТИ “АЗ ПОӢН БА БОЛО”**

Дар замоне, ки навоарӣ ва мутобиқшавӣ барои муваффақият муҳим аст, усулҳои қатъии бучетикунӣ аз боло ба поён, ки аз ҷониби бисёре аз муассисаҳои таълимӣ истифода мешаванд, монеаи пешрафт мебошанд. Дар ин мақола мушкилоти дохилии муносибати бучетикунӣ аз боло ба поён дида шуда, барои қабули модели бештар мушорикатӣ аз поён ба боло далелҳо пешниҳод карда мешаванд. Бартариҳои беҳамто ва потенциали захираҳо тавассути бучетикунӣ аз поён ба боло таъкид карда шуда, қадамҳои амалӣ барои муассисаҳое, ки низомии иқтисодии молиявии пурқувват ва муассир бунёд карданианд, пешниҳод карда мешаванд.

Вожаҳои калидӣ: буҷет, бучетикунӣ, муносибати “аз боло ба поён”, муносибати “аз поён ба боло”, маҳдудиятҳои буҷет, чандирӣ.

Mirzoaliev, Y.A.

**RETHINKING BUDGETING IN EDUCATION INSTITUTIONS: THE CASE FOR A
BOTTOM-UP APPROACH**

In an era where innovation and adaptability are critical to success, the rigid, top-down budgeting methods used by many educational institutions are a barrier to progress. This article examines the inherent problems with top-down budgeting and makes a case for adopting a more participatory, bottom-up model. By highlighting the unique benefits and potential for resource optimization through bottom-up budgeting, we propose actionable steps for institutions seeking to create a more powerful and effective financial ecosystem.

Keywords: budget, budgeting, bottom-up approach, top-down approach, budget constraints, flexibility.

Делегирование финансовых полномочий во многих образовательных учреждениях сталкивается с трудностями, в основном из-за подхода к бюджетированию сверху вниз. Эта методология часто затрудняет исследования, инновации и просветительскую деятельность. Мы

выступаем за более эффективный и действенный подход снизу вверх, который расширяет полномочия преподавателей и других членов команды.

Что такое подход сверху вниз?

При подходе сверху вниз менеджмент учебного заведения устанавливает бюджет, который затем реализуется соответствующими вертикалями в институте.

Недостатки подхода «сверху вниз»:

- Ограниченный вклад на уровне низшей инстанции: при подходе «сверху вниз» все решения принимают руководители, часто не полностью понимая подробные потребности и ограничения отдельных отделов. Это может привести к непрактичным бюджетам, которые не отвечают потребностям института.

- Снижение морального духа сотрудников: когда решения навязываются сверху без консультаций, это может привести к разочарованию и снижению морального духа среди преподавателей и сотрудников, что может косвенно повлиять на производительность и результаты.

- Неэффективность: отсутствие понимания операций на уровне низшей инстанции часто приводит к неправильному распределению ресурсов, поскольку те, кто находится наверху, могут не до конца понимать, где действительно необходимы инвестиции.

- Негибкость: бюджеты «сверху вниз» обычно жесткие и могут плохо адаптироваться к непредвиденным изменениям или проблемам, что делает организацию менее гибкой.

- Бюрократические задержки: модель «сверху вниз» часто включает уровни утверждения, что может замедлить инициирование новых проектов или программ, что приводит к упущенным возможностям.

- Потенциал для «подпевал»: в иерархической структуре существует тенденция, когда менеджеры низшего звена соглашаются с высшими руководителями, чтобы остаться на их стороне, что может привести к принятию неверных решений[1, с.321].

Что такое подход «снизу вверх»?

Подход «снизу вверх» — это процесс принятия решений с участием всех заинтересованных сторон или членов команды более низкого уровня, который передается высшему руководству. Этот метод отдает приоритет перспективам низового уровня, позволяя тем, кто наиболее тесно связан с текущими задачами, вносить свой вклад в планирование, бюджетирование и реализацию. Подход способствует формированию чувства ответственности, поощряет инновации и часто приводит к более реалистичным, практичным и эффективным решениям или стратегиям[2, с.35].

Преимущества подхода «снизу вверх»:

- Расширение прав и возможностей и ответственность: преподаватели и члены команды чувствуют ответственность, когда они участвуют в процессе бюджетирования. Это может привести к повышению морального духа и более приверженному подходу к достижению целей.

- Повышение прозрачности: при участии нескольких уровней организации повышается прозрачность распределения и использования средств, что снижает вероятность их неправильного распределения.

- Контекстное понимание: те, кто непосредственно участвует в исследованиях, академической деятельности или работе с общественностью, лучше понимают, что требуется для достижения целей. Эти знания снизу приводят к более реалистичному и эффективному бюджетированию.

- Оптимизация ресурсов: поскольку отдельные отделы имеют более четкое понимание своих потребностей, распределение ресурсов может быть более оптимизировано, что потенциально экономит затраты[3, с.165].

- Гибкость: подход «снизу вверх» часто более адаптируем к изменениям в организационных потребностях или внешних факторах, поскольку те, кто находится «в забое», могут быстро корректировать свои планы.

- Поощрение инноваций: при подходе «снизу вверх» обычно больше возможностей для инноваций, поскольку члены команды чувствуют воодушевление и финансовую поддержку для того, чтобы пробовать новые подходы и методологии.

При этом следует четко установить порядок составления, одобрения и принятия бюджета в образовательных учреждениях, ведь существуют определенные особенности в данном процессе. На основе изучения литературных источников[2;5;6], предлагаем следующие шаги внедрения подхода «снизу вверх»:

- формирование комитетов для всех важнейших вертикалей в учреждении.

Рабочий процесс бюджета

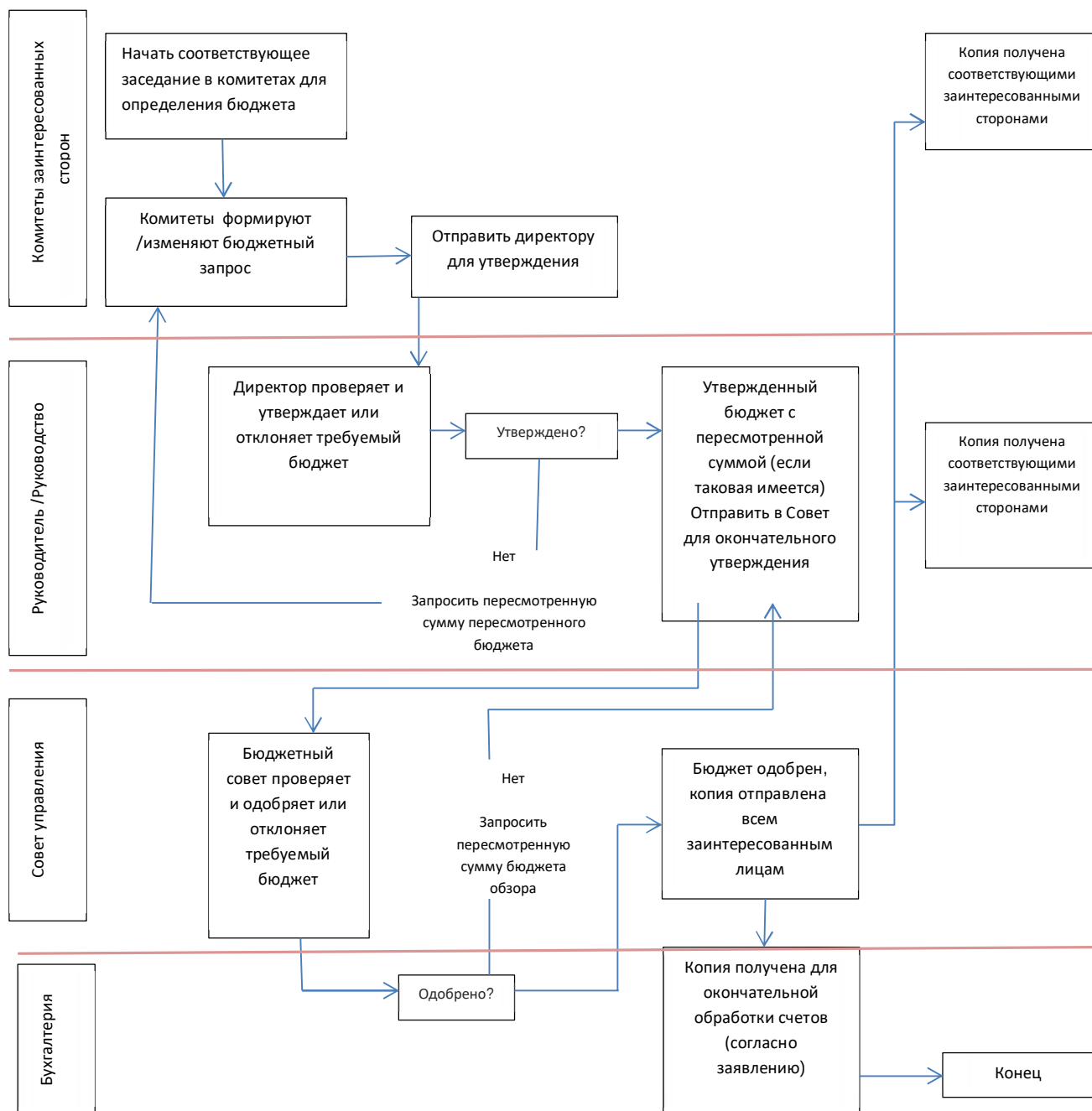

Рис. 1. Схема принятия бюджета

Источник: составлено автором.

- разделение комитетов на два типа — приносящие доход и не приносящие доход. При этом, приносящие доход комитеты сосредоточены на приносящей доход деятельности, такой как программы развития управленческих кадров, патенты, исследования и инновации. Не приносящие доход комитеты добавляют нематериальную ценность в такие области, как академическая деятельность, трудоустройство, библиотеки и спорт.

- установление ограничений по бюджету для этих комитетов во время ежегодного собрания по распределению бюджета.

- распределение: приносящие доход комитеты могут получать более высокий лимит по бюджету, чем не приносящие доход комитеты.

- подготовка бюджета: комитетам дается время на подготовку своих годовых бюджетов, не выходя за рамки установленного советом директоров лимита.

- обзор бюджета: подготовленные бюджеты затем представляются для окончательного утверждения на ежегодном собрании Совета.

- утверждение: Совет либо утверждает бюджет как есть, либо может запросить обзоры и презентации у глав комитетов/координаторов.

- после утверждения комитеты могут использовать средства по назначению, без необходимости дополнительных утверждений.

- документация: комитеты должны документировать результаты и итоги внутренних финансовых аудитов.

- заключение: необходимость принятия сбалансированного подхода к бюджетированию[4, с.56]

Таким образом, образовательные учреждения постоянно ищут эффективные методы управления своими финансами и обеспечения устойчивого роста. Одним из таких методов, набирающих популярность, является бюджетирование снизу вверх, подход с участием, который предполагает участие с разных уровней внутри организации. Эта стратегия не только способствует большей точности в финансовом планировании, но и повышает вовлеченность сотрудников, ценя их идеи.

В основе бюджетирования снизу вверх лежит принцип инклюзивности. Этот подход поощряет вклад сотрудников на всех уровнях, гарантируя, что те, кто непосредственно участвует в повседневной деятельности, имеют право голоса в процессе финансового планирования. Используя коллективные знания рабочей силы, организации могут создавать более реалистичные и достижимые бюджеты. Такая инклюзивность не только демократизирует процесс бюджетирования, но и способствует формированию чувства собственности среди сотрудников, что может привести к повышению мотивации и ответственности.

Прозрачность — еще один фундаментальный аспект бюджетирования снизу вверх. Когда сотрудники понимают, как их вклад влияет на общий финансовый план, это укрепляет доверие и способствует формированию культуры открытости. Такая прозрачность может быть обеспечена за счет регулярных обновлений и четких каналов связи, что гарантирует, что все находится на одной волне. Такие инструменты, как платформы программного обеспечения для совместной работы, могут играть важную роль в поддержании этого уровня открытости, обеспечивая бесперебойный обмен информацией и циклы обратной связи.

Гибкость также является краеугольным камнем этого подхода к бюджетированию. В отличие от жестких методов «сверху вниз», бюджетирование снизу вверх позволяет вносить корректировки на основе данных и обратной связи в реальном времени. Такая адаптивность особенно полезна в динамичных отраслях, где рыночные условия могут быстро меняться. Оставаясь гибкими, организации могут менять свои стратегии по мере необходимости, гарантируя, что они останутся конкурентоспособными и будут реагировать на внешнее давление.

Внедрение бюджетирования снизу вверх начинается с формирования культуры, которая ценит вклад сотрудников. Этот культурный сдвиг является основополагающим, поскольку он побуждает членов команды активно участвовать в процессе бюджетирования. Руководители могут инициировать это, проводя семинары и тренинги, которые подчеркивают важность вклада

каждого сотрудника. Эти сессии также могут служить платформой для обучения персонала основам бюджетирования, гарантируя, что каждый будет иметь четкое представление о процессе и его целях.

После того, как заложен фундамент, следующим шагом будет сбор подробных данных из различных отделов. Этого можно достичь с помощью структурированных встреч, на которых руководители отделов и члены команды обсуждают свои финансовые потребности, прогнозируемые расходы и потенциальные источники дохода. Использование специализированных программных обеспечений для бюджетирования на базе программ 1 С Бухгалтерия может упростить этот процесс сбора данных, упростив компиляцию и анализ информации. Эти инструменты также позволяют обновлять данные в режиме реального времени, гарантируя, что данные остаются актуальными и релевантными.

После сбора необходимых данных финансовая группа объединяет информацию для создания всеобъемлющего проекта бюджета. Этот проект должен отражать коллективные идеи и прогнозы всех отделов, обеспечивая целостное представление о финансовом ландшафте организации. Важно поддерживать открытую коммуникацию на этом этапе, позволяя оперативно устранять любые несоответствия или проблемы. Регулярные проверки и сеансы обратной связи могут помочь обеспечить соответствие бюджета целям и приоритетам организации.

Вклад департаментов — это жизненная сила бюджетирования снизу вверх, предоставляющая подробные сведения, которые формируют реалистичный и выполнимый финансовый план. Когда департаменты вносят свои идеи, они привносят богатство специализированных знаний, которые часто упускают из виду при подходах сверху вниз. Например, маркетинговая команда может предложить точные прогнозы расходов на кампанию и ожидаемых доходов, в то время как операционный отдел может предоставить подробные оценки производственных расходов и распределения ресурсов. Этот уровень конкретики гарантирует, что бюджет основан на фактических потребностях и возможностях организации.

Более того, вовлечение департаментов в процесс бюджетирования способствует формированию чувства причастности и ответственности. Когда члены команды видят, что их вклад отражен в окончательном бюджете, они с большей вероятностью почувствуют ответственность за его соблюдение. Это может привести к более разумным расходам и большей сосредоточенности на достижении целей департамента. Кроме того, этот подход с участием может раскрыть потенциальные возможности экономии средств, которые могут быть не очевидны с точки зрения более высокого уровня. Например, ИТ-отдел может выявить избыточные подписки на программное обеспечение, которые можно исключить, тем самым сократив расходы.

Совместная природа бюджетирования снизу вверх также улучшает межведомственную коммуникацию. Поскольку отделы делятся своими финансовыми планами и ограничениями, они лучше понимают проблемы и приоритеты друг друга. Это может привести к более сплоченным и скоординированным усилиям в организации. Например, команды по продажам и разработке продуктов могут сотрудничать более эффективно, если они понимают бюджетные ограничения и цели друг друга, что приводит к более синхронизированным запускам продуктов и маркетинговым кампаниям.

Бюджетирование сверху вниз, в отличие от его аналога снизу вверх, характеризуется более иерархическим подходом. Высшее руководство устанавливает финансовые цели и распределяет ресурсы на основе всеобъемлющих организационных целей. Этот метод может быть эффективным с точки зрения времени и контроля, поскольку он централизует принятие решений и обеспечивает тесное соответствие бюджета стратегическим целям. Однако эта эффективность часто достигается за счет детализации и вовлеченности сотрудников.

Одним из основных недостатков бюджетирования сверху вниз является потенциальный разрыв между руководством и рядовыми сотрудниками. Старшие руководители могут не иметь одинакового уровня понимания повседневной деятельности, что приводит к бюджетам, которые либо чрезмерно амбициозны, либо слишком консервативны. Это может привести к

нереалистичным финансовым планам, которые не учитывают тонкие потребности отдельных отделов. Например, бюджет сверху вниз может выделять недостаточно средств на критически важный проект просто потому, что высшее руководство не осознает его важности.

Кроме того, бюджетирование сверху вниз может подавлять инновации и гибкость. Когда финансовые решения принимаются исключительно наверху, у отделов остается меньше возможностей для адаптации к меняющимся обстоятельствам или предложения креативных решений. Такая жесткость может быть особенно пагубной в быстро меняющихся отраслях, где гибкость имеет решающее значение для успеха. Напротив, инклюзивный характер бюджетирования снизу вверх позволяет осуществлять более адаптивное и оперативное финансовое планирование.

Финансовое прогнозирование является неотъемлемым компонентом бюджетирования снизу вверх, предоставляя перспективную перспективу, которая помогает организациям предвидеть будущие финансовые условия. Используя вклад отделов, организации могут создавать более точные и подробные прогнозы. Например, отделы продаж могут предоставлять прогнозы на основе рыночных тенденций и отзывов клиентов, в то время как отдел исследований и разработок может оценивать затраты и сроки для предстоящих проектов. Этот коллективный интеллект приводит к более всеобъемлющему финансовому прогнозу, что позволяет улучшить стратегическое планирование.

Расширенные инструменты и программное обеспечение могут значительно повысить точность финансовых прогнозов. Эти инструменты позволяют организациям моделировать различные финансовые сценарии, оценивать потенциальные риски и принимать обоснованные решения. Благодаря интеграции данных в реальном времени и прогнозной аналитики эти платформы помогают организациям опережать колебания рынка и заблаговременно корректировать свои стратегии. Такой уровень предвидения бесценен для поддержания финансовой стабильности и достижения долгосрочных целей.

Образовательные учреждения могут извлечь выгоду из бюджетирования снизу вверх. Привлекая сотрудников и волонтеров к финансовому планированию, эти организации могут гарантировать, что их ограниченные ресурсы используются эффективно и соответствуют их миссии. Например, некоммерческая организация, ориентированная на развитие сообщества, может собирать данные от полевых работников, чтобы определить наиболее насущные потребности и распределить средства соответствующим образом. Такой подход не только повышает эффективность их программ, но и укрепляет доверие и прозрачность с заинтересованными сторонами.

Выводы. Таким образом, финансовое благополучие и эффективность любого образовательного учреждения в значительной степени зависят от процесса бюджетирования. Хотя методы бюджетирования сверху вниз и снизу вверх имеют свои достоинства и недостатки, становится все более очевидным, что преимущественно сверху вниз подход может привести к многочисленным проблемам. К числу таких проблем можно отнести падение морального духа работников, неэффективное управление ресурсами, а также потеря гибкости соответствия к изменениям среды.

В противовес этому, стратегия "снизу вверх", которую ценят за открытость, адаптивность и стимулирование инициативы работников, является весомым аргументом в пользу более гармоничного и совместного подхода к формированию бюджета. Данный метод позволяет учебным заведениям эффективно использовать узкоспециализированные знания, которыми обладают преподаватели и другие работники, что приводит к оптимизации распределения средств, стимулирует инновации и обеспечивает более оперативную и гибкую реакцию на меняющиеся обстоятельства.

Вместе с тем, не стоит полагать, что исключительно низовая модель управления финансами станет универсальным решением. Оптимальной представляется сбалансированная стратегия, сочетающая контроль и стратегическое планирование со стороны управляющего совета с предложениями, поступающими непосредственно от исполнителей.

Подобный комбинированный подход позволяет руководству формулировать общие стратегические задачи, опираясь на детализированные и проработанные бюджетные предложения от преподавателей и других сотрудников, непосредственно вовлеченных в повседневную деятельность организации. Таким образом, учитываются как стратегические цели, так и оперативные потребности.

Учебные заведения могут улучшить свой бюджетный процесс, комбинируя лучшие черты разных методов планирования и устраняя их недостатки. Это позволит сделать бюджетную систему более гибкой, оперативно реагирующей на изменения и эффективной в использовании ресурсов. В результате, учреждения смогут лучше достигать своих главных целей, проводить качественные исследования, внедрять инновации и эффективно взаимодействовать с общественностью.

Следовательно, существует не один, а несколько способов планирования бюджета в образовательных учреждениях. Каждый из них имеет свои преимущества и недостатки. Вместо того, чтобы придерживаться только одного метода, предлагается комбинированный подход, позволяющий использовать сильные стороны всех выбранных методов (например, один метод может быть хорош для долгосрочного планирования, другой для оперативного реагирования на непредвиденные расходы). Одновременно, комбинация позволяет минимизировать слабые стороны каждого из них (например, один метод может быть слишком сложным, другой – недостаточно детальным). В результате учреждения получают более совершенную систему бюджетирования, способствующую не только эффективному распределению финансов, и и достижению более амбициозных целей, таких как научные исследования, развитие инноваций и активное общественное взаимодействие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бланк И. А. Управление использованием капитала / И. А. Бланк. Киев: Ника-центр: Эльга, 2000. 650 с.
2. Варфоломеева, В. А. Система бюджетирования на предприятии / В. А. Варфоломеева, Н. А. Иванова // Экономика и управление: проблемы, решения. – 2024. – Т. 4, № 2(143). – С. 34-41..
3. Габдуллина Г. К., Зиннурова Ф. М. Понятие и сущность бюджетирования на предприятии, виды и содержание бюджетов // Современное общество и власть. 2017. № 2 (12). – С. 163-168.
4. Гришкина, С. Н. Особенности бюджетирования в организациях малого бизнеса / С. Н. Гришкина, Э. И. Габжамилова // Экономика. Бизнес. Банки. – 2020. – № 7(45). – С. 53-63.
5. Кузьмичёва И. А., Слепченко Д. П., Сулла А. О. Современная система бюджетирования на предприятии: подходы и проблемы применения // Электронный научный журнал "Век качества". 2020. № 4. – С. 72-83
6. Хруцкий В. Е. Внутрифирменное бюджетирование. Теория и практика: учебник для среднего профессионального образования / В. Е. Хруцкий, Р. В. Хруцкий. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 572 с.

УДК 323.073

Мирсаидов А.Б, Саидов Ф.Н.

МУНОСИБАТҶОИ МЕТОДИ ДОИР БА АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ УМУМИИ ИҶТИМОИИ МАҚОМОТИ ДАВЛАТИИ ИДОРАКУНӢ

Дар мақола масъалаҳои арзёбии самранокии идоракунии давлати, ки ба ҷаъолияти ниҳодҳои давлати ҷиҳати ба иҷро расонидани вазифаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва дигар вазифаҳои давлати равона шудааст, мавриди таҳқиқи қарор гирифтааст. Дар мақола асоснок карда мешавад,

ки арзёби намудани самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ дар мачмӯи тарзу услуби арзёби нақши калиди дорад, яъне рушди сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли дар ниҳояти кор самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатиро ифода мекунад. Вобаста ба ин муносибатҳои методии гуногун арзёбии сатҳу сифати аҳоли мавриди таснифу тасив қарор гирифтааст. Ба мафҳуми “сифати ҳаёти аҳоли”, ки он нишондиҳандаҳои ҷамъбастии дар тафаккури мардум доир ба шароити ҳаёти аҳоли ва зиндагии шоиста ташаккулёфта ифода меёбад муқарарот ворид карда шуда, нишондиҳандаҳои некӯахлоқии аҳоли, ки дар он дараҷаи қаноатмандии аҳоли аз талаботи моддӣ, «сифати» аҳоли, ки он дар ҳифзи тандурустӣ ва рушди маориф инъикос меёбад, инчунин нишондиҳандаҳои беҳатарии иҷтимоӣ ва экологӣ ва шароит барои рушди ҳаматарафаи шахсият – инъикос меёбад, таснифу тавсиф дода шудааст. Вобаста ба мукамалгардонии муносибатҳои методи ҷандин пешниҳодот асоснок карда шудааст.

Калидвожаҳо: давлат, идоракунии давлатӣ, вазифаҳои идораи давлатӣ, самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ, методҳои арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ, даромаду хароҷоти аҳоли, бахши иҷтимоии иқтисодиёт.

Мирсаидов А.Б., Саидов Ф.Н.

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ОБЩЕЙ СОЦИАЛЬНОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

В статье рассматриваются вопросы оценки эффективности государственного управления, которая направлена на деятельность государственных учреждений по выполнению социальных, экономических и иных государственных задач. В статье обосновывается, что оценка общей социальной эффективности государственного управления занимает ключевую роль в комплексе методов оценки, то есть развитие уровня и качества жизни населения в конечном итоге отражает общую социальную эффективность государственного управления. В связи с этим квалифицирован различные методические подходы к оценке уровня и качества населения. Введено уточнение понятие «качество жизни населения», которое выражается в общих показателях представлений людей об условиях жизни населения и достойной жизни, а также классифицированы и описаны показатели благосостояния населения, которые отражают уровень удовлетворенности населения материальными потребностями, «качество» населения, которое отражается в охране здоровья и развитии образования, а также показатели социальной и экологической безопасности и условий для всестороннего развития личности. В связи с этим для совершенствования методических подходов к оценке эффективности государственного управления обоснован ряд предложений.

Ключевые слова: государство, государственное управление, задачи государственного управления, общая социальная эффективность государственного управления, методы оценки эффективности государственного управления, доходы и расходы населения, социальный сектор экономики.

Mirsaidov A.B., Saidov F.N.

METHODOLOGICAL RELATIONS ON THE ASSESSMENT OF THE GENERAL SOCIAL EFFICIENCY OF STATE ADMINISTRATIVE BODIES

The article examines the issues of assessing the effectiveness of public administration, which is aimed at the activities of state institutions to fulfill social, economic and other state tasks. The article substantiates that assessing the general social efficiency of public administration plays a key role in the set of assessment methods and techniques, that is, the development of the level and quality of life of the population ultimately reflects the general social efficiency of public administration. In connection with these various methodological approaches, the assessment of the level and quality of the population has

been classified and described. The concept of “quality of life of the population”, which is expressed in the general indicators of people's thinking about the living conditions of the population and a decent life, has been introduced, and indicators of the well-being of the population, which reflect the level of satisfaction of the population with material needs, the “quality” of the population, which is reflected in the protection of health and the development of education, as well as indicators of social and environmental safety and conditions for the comprehensive development of the personality, have been classified and described. In connection with the improvement of methodological approaches, a number of proposals have been substantiated.

Key words: state, public administration, tasks of public administration, general social effectiveness of public administration, methods of assessing the effectiveness of public administration, income and expenditure of the population, social sector of the economy.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 қайд шудааст, ки “ҳалли бомуваффақияти масъалаҳои рушди минбаъда пеш аз ҳама бо фаъолияти самаранокӣ низоми идоракунии давлатӣ, ки дар истифодаи якҷояи оқилонаи усулҳои мустақим ва ғайримустақими танзими равандҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ асос ёфтааст, алоқаманд мебошад. Фароҳам овардани шароити то ҳадди имкон мусоид барои зиндагӣ ва инкишофи минтақаҳо бояд принсипи асосии фаъолияти кормандони мақомоти ҳокимияти давлатӣ гардад. Бо ин мақсад бояд иқтисодӣ ниҳодҳои давлатӣ таҳким дода шуда, низоми ҳамкориҳо бо бахши хусусӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва шарикони рушд тақвӣ дода шавад” [1. С.37].

Дар мавриди муаммалардонии механизмҳои идоракунии давлатӣ, ки ба фаъолияти ниҳодҳои давлатӣ чиҳати ба иҷро расонидани вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва дигар вазифаҳои давлатӣ, ки санадҳои қонунӣ мамлакат муайян намудааст, равона мешавад, зарурати арзёбии самаранокӣ онро ба миён мегузорад.

Ҳарчанд истилоҳи «идоракунии давлатӣ» бори аввал соли 1986 дар барномаи Ҳизби ҷумҳурихоҳони Иёлоти Муттаҳидаи Амрико истифода шуда бошад, ҳам аммо ин истилоҳ дар замонҳои қадим пайдо шудаанд, ки онро метавон дар асарҳои файласуфони Чин, Юнон, Рим, Миср [11. С.126] ва маводҳои Империяи Ҳахоманишиҳо, ки яке аз бузургтарин ва тӯлонитарин империяҳои Шарқи Наздик, ки ба иттиҳоди форстаборон асос ёфта буд, пайдо намуд.

Дар ин маводҳо ҷанбаҳои гуногуни идоракунии давлатӣ инъикос ёфта тавсияҳо дар самти тақвӣ идоракунии он коркард ҳам шуда буд. Муносибатҳои иҷтимоӣ фарҳанги доир ба арзёбии идоракунии давлатӣ пешниҳоди мушаххас дар самти ислоҳи тақвӣ низоми идоракунии давлатӣ дар асарҳои А. Дониш мавриди таҳқиқ қарор гирифта буданд [6. С. 47].

Концепсия идоракунии давлатӣ дар тӯли таърихӣ рушди давлату давлатдори сайқал ёфта концепсияи муносири он ба муносибатҳои тақвӣ менамояд, ки дар он самаранокӣ, шаффофият ва иштироки фаъоли шаҳрвандон дар идоракунии қабули қарорҳо нақшимарказӣ дорад.

Менечменти давлатӣ, ки дар пояи концепсия нави идоракунии ташаккул ёфтааст, идоракуниро ба танҳо ҳамчун иҷро вазифаҳои давлат, балки раванди идоракуниро дар доираи шабакаи муносибатҳои байни давлат ва шаҳрвандон барассӣ намуда, муҳимият ва зарурияти иштироки фаъоли шаҳрвандонро дар раванди идоракунии давлатӣ аввал қарор медиҳад [4. С.57].

Ин тамоюлот ва зухури сифатҳои концепсияи муносири идоракунии давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯи қаро омада истодааст. Ин гузоришро метавон тавассути арзёбии самаранокӣ идоракунии давлатӣ тақвӣ намуд.

Муносибатҳои гуногун вобаста ба арзёбии самаранокӣ идоракунии давлатӣ вучуд дорад. Онҳоро метавон ба се гурӯҳ ҷудо намуд:

- самаранокӣ умумӣ иҷтимоӣ;
- самаранокӣ ташкили идоракунии давлатӣ;
- самаранокӣ низоми идоракунии давлатӣ (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Шаклҳои арзёбии самаранокии идоракунии давлатӣ

Шаклҳои самаранокӣ	Тавсифи мухтасар
Самаранокии умумии иҷтимоӣ	Арзёбии сатҳ ва сифати ҳаёти аҳолии кишвар
Самаранокии ташкили идоракунии давлатӣ	Мазмун ва ташкили раванди идоракунии давлатӣ; сатҳи оптималии сохтори ташкилӣ; дараҷаи ташкилию техникий раванди идоракунии давлатӣ ва ғ.
Самаранокии низоми идоракунии давлатӣ	Баҳодиҳии қомеъҳои рушди ҷомеа дар натиҷаи татбиқи ҳадафҳои идоракунии давлатӣ; индикатори маҷмаи самаранокиҳои истеъмоливу хароҷоти ва наатиҷавӣ, самаранокии иҷтимоиву иқтисодии ҳар як зенизм ва институтҳои ҳокимияти давлати ва ғ.

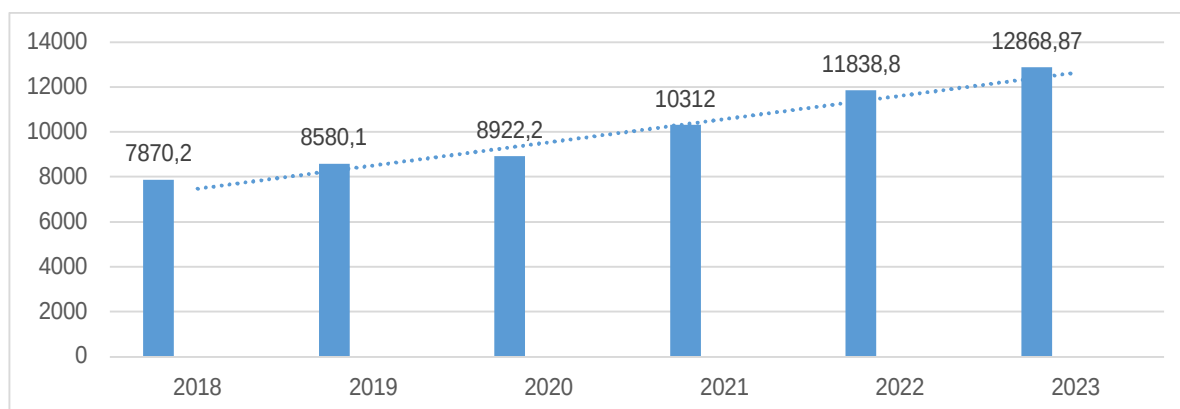
Таҳияи муаллифон

Миёни ин шаклҳои арзёби муаян намудани самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ ва сифати динамикии он ҷойгоҳи марказиро ишғол менамояд. Бинобар он дар ин мақола ба муносибатҳои методи доир ба арзёбии самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлати таваҷҷуҳи асосӣ дода шудааст.

Маҳз инкишофи сатҳ ва сифати ҳаёти аҳоли дар самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ ифода меёбад. Зимни баҳодиҳии самаранокии умумии иҷтимоии идоракунии давлатӣ муносибатҳои методи гуногун арзёбии сатҳу сифати аҳоли истифода мекунад. Онҳо ба ғайр аз татқиқоти омори боз таҳқиқоти иҷтимоӣ, ки сатҳи қаноатмандии аҳолиро аз ташкилдиҳандаҳои асосии сифати ҳаёт нишон медиҳад, иборатанд.

Дар мафҳуми сифати ҳаёт маҷмӯи нишондиҳандаҳо, ба мисли бехтаргардии тамоми шароитҳои зарурии зиндагии шоиста барои инсон, сатҳи қонегардии талаботи моддӣ ва ғайримоддӣ онҳо ва қонегарди аз онҳо ифода меёбад. Барои арзёбии ҷанбаҳои ва ё заминаҳои иқтисодии неқӯаҳолии аҳоли чунин нишондиҳандаҳо ба мисли истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохили (ММД) ба ҳар сари аҳоли. андозаи даромаду пасандозҳои аҳоли, сатҳи мувофиқи қонегардии талаботи мардум ба неъматҳои моддӣ ва хизматрасониҳои сифатнок истифода мешаванд.

Тамоюли рушди ин нишондиҳандаҳо ба ҳайси унсурҳои муҳимтарини ташкилдиҳандаи сифати ҳаёт истифода мешавад. Тамоюли афзоиши истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохили (ММД) ба ҳар сари аҳоли, ки рушди иқтисодиро ифода менамояд, асоси модии ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии ҷомеа ва сатҳи афзудани дараҷаи таъминоти талаботи моддӣ ва маънавии онҳоро ташкил медиҳад.

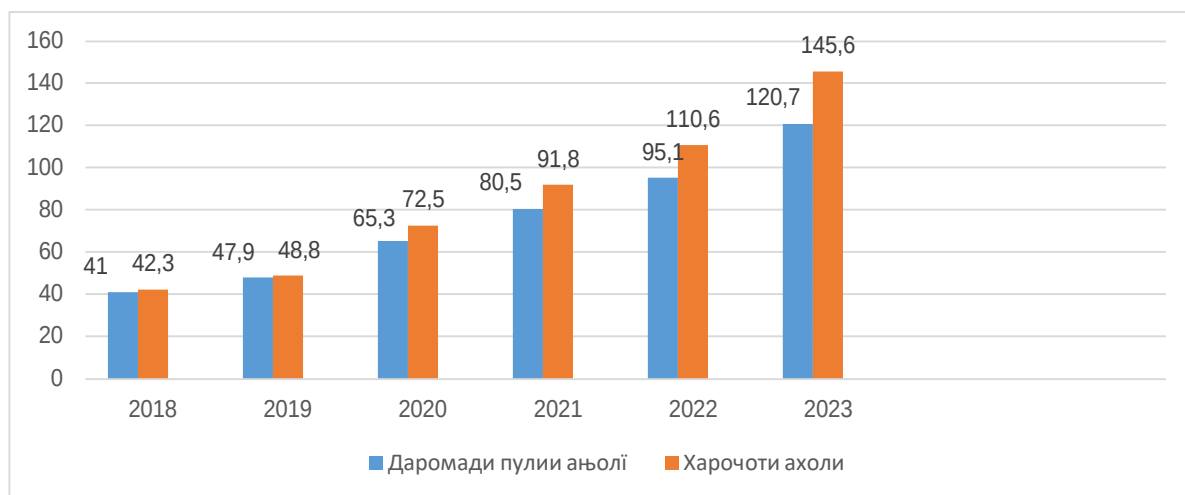

Расми 1. Истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохили (ММД) ба ҳар сари аҳоли, сомонӣ (Манба: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 с.12)

Чуноне, ки аз маълумоти расми 1. аён аст дар давраи солҳои 2018-2023, яъне дар шаш соли охир истеҳсоли маҷмӯи маҳсулоти дохили (ММД) ба ҳар сари аҳоли дар мамлакат аз 7870,8 то 12868,8 сомони ва ё 64,1% афзудааст. Ин тамоюли афзоиш дар умум динамикаи самаранокии умумии иқтисодиву иҷтимоии идоракунии давлатии иқтисодиётро нишон медиҳад. Пайваста бо рушди иқтисодии мамлакат дар ин давраи таҳлили ҳаҷми даромади пулии аҳоли, хароҷоти пули ва пасандози аҳоли низ афзудааст.

Соли 2023 ҳаҷми даромади пулии аҳоли 120,7 млрд. сомони ро ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 беш аз 2,9 маротиба афзудааст. Ҳаҷми хароҷоти пули ва пасандози аҳоли бошад дар давраи солҳои 2018-2023 аз 42,3 то 145,6 млрд сомон ва ё 3,4 маротиба афзудааст.

Чуноне, ки аз расми 2. аён аст ҳаҷми хароҷоти пулии аҳоли нисбат ба ҳаҷми даромади пулии аҳоли зиёд аст. Тибқи қонуни Паркинсон [9], пайваста бо афзудани даромади пули ҳаҷми хароҷоти низ афзоиш меёбад ва дар бисёр маврид пасандозу қарзро истифода мебарад. Баробари пайдо шудани даромади пулии пули бештари кишри муаяни аҳоли тамоми захираҳои худро барои қонсгардонидани талаботи рузафуни худ ва баланд бардоштани дараҷаи зиндагонӣ сарф мекунад, ки боиси афзоиши хароҷот мегардад. Дар мавриди арзёбии самаранокии умумии иҷтимоӣ идоракуни давлати чунин индикаторҳо ба мисли шароити кор ва шуғл, шароити зиндагӣ, ҳолати саломатӣ, маориф, бехатарии экологӣ ва иҷтимоии ҳаёту фаъолият ва ғайраҳои низ истифода мешавад.

Расми 2. Динамикаи даромади пулии аҳоли ва хароҷоти пули ва пасандози аҳоли, млрд. Сомон. (Манба: Омори солони Ҷумҳурии тоҷикистон, 2024 с.11)

Бояд қайд намуд, ки ба масъалаи “сифати ҳаёт” силсила татқиқотҳо солҳои 50-60 қарни гузашта оғоз ёфта буд. Дар истилоҳи “сифати ҳаёт” маҷмӯи шароити омилҳо, ки болоравии дараҷаи некӯаҳволии аҳолиро мусоидат менамояд, инъикос меёфтанд. Дар самт, на танҳо нишондиҳандаи афзоиши некӯаҳволии моддии аҳоли, ки бо болоравии рушди устувори иқтисодӣ алоқаманд мебошанд, мавриди пажӯҳиш қаор мегирифт. Балки ба масъалаҳои экологи ва падидаҳои нобаробарии иҷтимоӣ, ки ба ҳаёти инсон таъсири номатлуб мерасониданд, тавачҷуи чидди дода мешуд. Дар асоси татқиқоти бешумори илми тасдиқ карда шуд, ки танҳо бо нишондиҳандаҳои рушди иқтисодиёт наметавон тамоюли бехтаршавию некӯаҳволии аҳолиро арзёби намуд.

Дар замони муосир муҳайё намудани шароити мусоиди муҳити беруна, фазои солими экологиву иҷтимоӣ барои таъмин намудани қаноатмандӣ аз вазъу ҳаёти солим дар сатҳи аввалия баромадааст. Бинобар он дар адабиёти илмиву оммавии ватани масъалаҳои гуманизатсияи истеҳсолот, экология, бехтар намудани вазъи демографӣ, фароҳам овардани имконияти рушди эҷодии инсон ва қаноатмандӣ аз фаъолияти ҳеш, ҳамзистии осоишта, сиҳатмандии фарҳангиву ахлоқии ҷомеа ва дигар арзишҳои инсонӣ дар маҷмӯи сифати ҳаёти муҳаббат пайдо карда

истодааст. Бахусус ташаккули системаҳои нави арзёбии сифати ҳаёт, ки дар он инъикоси муносибатҳои васеъ доир ба маҷмаи арзишҳои ҳаёти ба мисли, имконияти дастрас намудани хизматрасонии босифати таҳсилотиву тиббӣ ва ғайра мусоидат менамояд таваҷҷуҳи ҷидди дода шудааст.

“Сифати ҳаёти аҳоли”, ки он дар арзёбии ҷамъбасти дар тафаккури мардум ташаккулёфтаи маҷмӯи тавсифҳои шароити ҳаёти аҳоли ифода меёбад, бо индикаторҳои зерини интегралӣ мавриди таҳлил қарор мегирад:

- *нишондиҳандаҳои неқӯаҳволии аҳоли*, ки сатҳи сифати қаноатмандии аҳолиро аз талаботи моддӣ, ки ҷанбаи моддӣ неқӯаҳволиро ифода мекунад: даромади пулии аҳоли, сатҳи қонегардии талаботи ҷорӣ, пасандозҳои аҳоли, тамоюли болорвӣ дараҷаи реали ва ё воқеӣ дармадҳо, дараҷаи тафрикаи даромаҳо миёни гурӯҳҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, фарқияти даромадҳо миёни гурӯҳ 10-фоизаи сарватманду осебпазир, таркиби хароҷоти истеъмолии аҳоли, вазни қиёсии молҳои истеъмолии истифодаашон дурудароз аз тарафи хонаводаҳо, сармоягардии даромадҳо, ва ғайра, инчунин истеҳсоли ММД барои ҳар сари аҳоли, сатҳи таъсири таворрум ба истеъмол, индекси нархҳои истеъмоли, дараҷаи бекорӣ ва камбизоати тавсиф мешаванд;

- *индикаторҳои «сифати» аҳоли*, ки он бо сатҳи истифодаи неъматҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим (ҳифзи тандурустӣ, рушди маориф ва сатҳи дастрасӣ ба он, арзёбии тамоюли ҷанбаҳои демографии мамлакат - таваллуд, вафот, беморӣ, маъҷубӣ, дарозии интизоршавандаи ҳаёт ва ғайра, инчунин масъалаҳои ташкил ва ҳифзи оила (никоҳ, талоқ), сатҳи маълумотнокии аҳоли ва таҳассуси кишрҳои ҷомеа ро инъикос меёбад;

- *беҳтариавии шароити ҳаёти аҳоли*, ки бо сатҳи рушди объектҳои инфрансохторӣ ва коммуникатсионӣ, ки истифодаи самаранокӣ судмандӣ вақти аҳолиро таъмин менамояд, инчунин суръатгирии дараҷаи ҳаракатҳои иҷтимоиву ҷуғрофӣ ва ғайраро инъикос меёбад.

- *таъмини беҳтариӣ иҷтимоӣ ва экологӣ*, ки он вазъи шароити таъмини беҳтариӣ ҳаёти мардумро (ҷисмонӣ ва амволи) аз ҳодисоти фавқулода, ки аз бадшавии вазъи табиӣ иқлимӣ (ифлосшавии ҳаво, об, паст шудани сифати хок, дараҷаи гуногунии биологӣ ва ғайра) руҳ медиҳад, ифода мекунад;

- *шароити мусоид барои рушди инсон ва шахсияти он*, ки бо нишондиҳандаҳои рушди ҳаёти фарҳангиву маънавӣ, варзиш, рушди нерӯи эҷодӣ инсон, озодиҳои шахс ва шароити мусоид дар рушди худмубрамсозии инсон арзёби қарда мешавад.

Сатҳи самаранокӣ фаъолияти институтҳои мухталифи давлатӣ ба вазъи ҳаёти аҳоли мустаким ва ғайримустаким таъсир мерасонад. Аз ин лиҳоз масъалаи таҳқиқу санҷиш ва баррасии ҷунин масъалаҳои муҳим ба мисли самтҳои ҷузъҳои иқтисодӣ сифати ҳаёт, тавсифу таснифи онҳо аз рӯи меёрҳои мушахас, тарзу услуби пажӯҳишӣ онҳо, инчунин эҷоди моделҳои интегралӣ, ки дар маҷмӯ сифати ҳаёти аҳолиро инъиеос менамояд, таваҷҷуҳи дода мешавад.

Дар доираи масъалаҳои таҳқиқи сифати ҳаёт бояд раванди таҳлили ва инҳоби инструментҳои сурат гирад. Натиҷаи таҳлил барои коркарди сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ва инҳоби инструментҳои татбиқи он аз тарафи ниҳодҳои давлатӣ хидмат менамояд.

Дар кишвари мо масъалаи барҳамдиҳии тафрикаҳои нисбатан ҷиддӣ миёни кишрҳои ҷомеаи ва минтақаҳо аз рӯи сифати ҳаёт хеле муҳим мебошад. Дар ин самт, гузарондани таҳлили муқоисавӣ сифати ҳаёти аҳоли муҳим мебошад, ки барои ҳалли вазифаҳои асосӣ зерин нақши қалиди дорад:

- *ташаккул додани гурӯҳҳои санҷишӣ (рейтинги) минтақаҳо аз рӯи меёрҳо ва нишондиҳандаҳои сифат*. Ташкили ҷунин таҳлилҳо доир арзёби дараҷаи фарқияти сифати ҳаёти аҳолии миёни минтақаҳои мамлакат, ошкор қардани гурӯҳи минтақаҳои осебпазир ва инчунин манотиқи дорои мавқеи пешсаф аз рӯи нишондиҳандаҳои шароити зиндагии мардум ва шароити зисти онҳо имконият барои қабули қарорҳои идоракунии мусоид менамояд;

- *таҳлили омилӣ сифати ҳаёти аҳолии кишвар ва минтақаҳо* имконият медиҳад, ки сабабҳо ва ё омилҳои пайдоишӣ фарқиятҳо дар нишондиҳандаи сифати аҳолии минтақаҳо, муаян гарданд ва вобаста ба хусусияти онҳо самтгирии муносиби тадбирҳои сиёсати иҷтимоӣ иқтисодӣ дар минтақаҳо таъмин гардад, ки он албатта барои баланд бардоштани сифати ҳаёти аҳоли нигаронидамешавад;

- *ошкор кардани таъғироти мусбат ва ё манфӣ* дар сифати ҳаёти аҳолии кишвар ва минтақаҳои он имкон медиҳад, ки раванди татбиқи ва арзёбии натиҷаҳои чораҳои сиёсати иҷтимоию иқтисодӣ сураат гирад ва хусусияти ҳаракат барои қаули дастурҳои ҳадафманди рушд мусоидат менамояд.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем, барои таҳлилу арзёбии сифати ҳаёт нишондиҳандаҳои хеле фаровон истифода мешавад. Аз миёни онҳо вобаста ба ҳадафи таҳқиқи нишондиҳандаҳои зарури интиҳоб мешавад. Дар асоси омӯзиши муносибатҳои методии дар адабиёти илми мавҷуда ҷиҳати арзёбии сифати ҳаёт бо индикаторҳои интегралиро гурӯҳбанди шуданд, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали.1 Индикаторҳо барои баррасии сифати ҳаёт истифодашаванда

№	Индикаторҳои сифати ҳаёт	Нишондиҳандаҳо
1.	Сатҳи ҳаёт	Даромад ба ҳар нафар аҳоли ва муқоиса ба минимуми ҳаётӣ; истеҳсоли ММД бар ҳар сари аҳоли; ҷамъи хароҷоти истеъмоли барои як аъзои хонавода, дар нархҳои доимӣ, аз рӯи ППС; сохтори хароҷоти аҳоли рӯи навъҳои молҳо, хизматрасониҳо ва ғайра.
2.	Дараҷаи таъминот	Таъминоти минтақаҳо ба роҳҳои босифати автомобилгард; шумораи мошинҳои сабукрав ба ҳар сари аҳоли;
	Рушди инфрасохтори иҷтимоӣ	Шумораи дастгоҳҳои телефони, фаъолияти пуросамраи шабакаҳои алоқаи интернет.
3.	Вазъи экологии муҳити зист	Сатҳи ифлосшавии атмосфера, захираҳои оби рӯизаминӣ ва зеризаминӣ, хок; эрозия ва паст шудани сифати замину хок, дараҷаи тағйирёбии ландшафт, ғалоғула, бӯйгирии муҳит ва ғ.
4.	Вазъи саломатӣ	Дарозумри; сатҳи фавти тифлон; шумораи одамони маъю; вазни қиёсии аҳолии солим; шумораи мурочиат ба муассисаҳои тандурусти ҳисоби 1000 аҳоли ва ғайра.
5.	Бехатарии шахсӣ	Нишондиҳандаҳо доир ба сатҳи ҷинойткорӣ; вазни қиёсии ҷинойтхое, ки ноболиғон содир кардаанд; шумораи садамаҳои нақлиёти, хавфу хатари фавт бо сабабҳои ғайритабӣ ва ғайра.
6.	Дараҷаи маълумот	Дараҷаи маълумотнокии захираҳои меҳнати аз нигоҳи иқтисодӣ фаъол; теъдоди талабагон ва донишҷӯён дар таълим муассисаҳои таҳсилоти кишвар; таъмини ҷойҳои нишаст дар муассисаҳои таҳсилоти; ҳиссаи бесаводон дар миёни аҳолии аз 15-сола боло ва ғайра.
7.	Шуғл	Сатҳи юекори ва шуғли аҳоли дар синнусоли фаъоли меҳнати; шуғли нопурра ва ғайрирасми; сарборӣ ба 1 ҷои кор ва ғайра.
8.	Сифати ҳаёти корӣ	Дарозии вақти кории дар як ҳафта, вазни қиёсии кормгарон, ки дар шароити зарарнок ва хавфноки фаъолият доранд; дарозии мураҳхасии пардохтшаванда; руҳ додани фалокатҳои истеҳсоли ва теъдоди онҳо ва ғайра.
9.	Сифати манзили истиқоматӣ	Масоҳати манзили истиқоматӣ, ки ба 1 нафар рост; сатҳи таъминоти манзили истиқоматӣ бо об, ташноб, газ; арзиши манзили истиқоматӣ; вазни қиёсии манзили истиқоматии хусусӣ дар фонди умумии манзил ва ғайра.
10.	Сифати вақти холӣ истироҳат	Шумораи тамошобинони театр, кинотеатр; ба китобхона рафтан, ҳиссаи аҳолии ба варзиш шомил аст ба шумораи умумии аҳоли; масоҳати фароғатгоҳот; шумораи маҷаллаву рӯзномаҳо ва ғайра.

11.	Вазъи демографӣ	Шумораи аҳоли аз рӯи гурӯҳҳои ҷинсию синнусолӣ; сатҳи афзоиши табиӣ; нишондиҳандаи пиршавии аҳоли; тавозуи муҳоҷират ва ғайра.
12.	Бовармандии иҷтимоӣ	Пардохтҳои иҷтимоӣ
13.	Оила	Таносуби нишондиҳандаҳои никоҳ ва талоқ; сатҳи миёнаи аъзоёни оила; ҳиссаи шумораи фарзандоне ки беникоҳ дар шумораи умумии таваллуд ба дунё омаданд.
14.	Алоқаҳои иҷтимоӣ	Такроршавандагии муошират бо дӯстон, хешовандон ва ғайра.
15.	Нобаробарӣ	Вазни қиёсии аҳоли, ки даромадашон аз сатҳи минимуми ҳаёти паст ва ғайра.
16.	Вазъи молиявӣ иқтисодии ҳудуд	Ҳаҷми сармоягузори ба ҳар як нафар аҳоли; қисми хароҷоти буҷети маҳали ва самтҳои он; ҳаҷми пасандозҳои аҳоли дар бонкҳо ва ғайра.
17.	Шароити табиӣ иқлимӣ	Потенсиали табиӣ захиравӣ ва табиӣ иқлимии ҳудуд

Муаллиф дар асосҳои зерин тартиб додааст: Иванова, Н. О. Основные индикаторы оценки качества жизни населения на уровне региона / Н. О. Иванова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 49 (548). — С. 114-116. — URL: <https://moluch.ru/archive/548/120038/> (дата обращения: 25.06.2025).

Мироедов А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития // Вопросы статистики. 2008. № 12. С. 53-58

Дар мавриди таҳлилу арзёбии сифати ҳаёт анбӯи хеле фаровони итилоот истифода мешавад. Аммо ҳаҷми хеле калони итилоот боиси имкониятҳои маҳдуд вобаста ба ҷамъбасти иттилооти гуногуншакл ва гуногунмавзӯ мегардад. Ин ҳолат водор менамояд, ки таҳлилу арзёби бештар ба истифодаи нишондиҳандаҳои интегралӣ сифати ҳаёт тақия гардад. Дар *индикатори интегралӣ сифати ҳаёт* ҳосиятҳо ва нишондиҳандаҳои нисбатан хусуси инъикос меёбад, ки онҳо метавонанд дар шакли нишондиҳандаҳои гуногуни омӯрӣ ва дар баъзе ҳолатҳо аз рӯи арзёбиҳои қоршиносон пешниҳод карда шаванд.

Таҳияи индикатори интегралӣ сифати ҳаёт асоан барои ҳалли се вазифаи муҳими методологи равона мегардад:

- якум, интиҳоб ва ҳисоб кардани системаи мувоффиқи нишондиҳандаҳои омӯрӣ, ки дар заминаи он нишондиҳандаи интегралӣ сифати ҳаёт қарор мегирад;

- дуум, интиҳоби методи яқрагкунӣ нишондиҳандаҳо, яъне интиҳоби методҳо, ки дар асоси он нишондиҳандаҳои гуногунсохтор аз рӯи меъри ченаки нишондиҳандаҳо ба шакли қиёсшаванда оварда мешавад ва ҷамъбаст ва ё агрегатсияи онҳоро имконпазир мегардонад;

- сеюм, интиҳобиметоди яқрагкунӣ нишондиҳандаҳои алоҳидаи хусусӣ дар тавсифи маҷмааи сифати ҳаёт.

Дар системаи нишондиҳандаҳои гуногун мунсбатҳое, мавҷуданд, ки дорои алоқаи муайяни байниҳамдигариро ифода менамояд. Дар мавриди интиҳоби нишондиҳандаҳо, ки миёни онҳо вобастагии ҳаттии хеле баланд вучуд доранд, худдорӣ бояд кард. Сатҳи зичии алоқамандии нишондиҳандаҳоро метавон тавассути истифодаи коэффисиентҳои корелясионии ҷуфтӣ муайян намуд ва дар мавриди қимати мутлақӣ он аз 0,8 баъдан бошад, пас ин ҳолаи дар бораи вобастагии ҳаттӣ баланд шаҳодат медиҳад. Ин амал имкон медиҳад, ки такроршавӣ дар ҳисобу китоби ва ё муайян намудани таъсири омилҳо ҳангоми арзёбии натиҷадиҳандаи сифати ҳаёт бартараф карда шавад. Методҳои асосии зерини интиҳоби нишондиҳандаҳоро метавон истифода бурд:

- моҳияти нишондиҳандаҳои интиҳобшуда бояд аз ҳадафи татқиқот барояд;
- дар мавриди интиҳоб ҳамон нишондиҳандаҳои қабул карда шаванд, ки ҷанбаҳои нисбатан муҳими сифати ҳаётро ифода менамояд;

- дар ҳолати мавҷуд набудани нишондиҳандаҳои расмӣ омӯрӣ ҷиҳати тавсифи шароити муҳими ҳаё, истифодаи нишондиҳандаҳои “мушобехоти” ба таври “ғайримусстақим” арзёбикунандаи сифати ҳаёт иҷозат дода мешавад.

Тарзи содатарини якхелакунии нишондиҳандаҳои интихобшударо ҷойгир намудани қиматҳои эҳтимолии ҳар як нишондиҳандаҳои сифати ҳаёт дар масофаи аз 0 то 1 ташкил медиҳад. Дар ин маврид қимати аввалияи нишондиҳандаи дигаргун кардашуда дар асоси интихоби нишондиҳандаи сатҳи паст аз рӯи хосияти таҳқиқшаванда ва ё қимати сатҳи аз ҳама баланд (муносибати бечмаркин) сурат мегирад. Тарзи муаян намудани онҳо ба таври зерин амалӣ карда мешавад:

Агар ба сифати қимати беҳтарин қимати аз ҳама баланди ягон нишондиҳанда интихоб шуда бошад, пас нишондиҳандаҳои овардашуда аз рӯи формулаи зерин муаян карда мешавад:

$$ПП = (П - П_{мин}) / (П_{макс} - П_{мин}); \quad (1)$$

Агар арзиши минималии интихоб шуда бошад, пас нишондиҳандаҳои додашуда бо формулаи зерин ҳисоб карда мешаванд:

$$Пп = (П_{макс} - П) / (П_{макс} - П_{мин}), \quad (2)$$

ки дар он: $Пп$ - нишондиҳандаи додашуда;

$П_{макс}$ - арзиши максималии нишондиҳанда дар сутун; $П_{мин}$ - арзиши ҳадди ақали нишондиҳанда дар сутун; $П$ - арзиши нишондиҳандаи ягон як минтақа.

Дар адабиёти илмӣ методҳои гуногун оид ба сохтани нишондиҳандаи интегралӣ сифати ҳаёт пешниҳод карда мешаванд. Муҳаққиқон муносибатҳои гуногуни моделиро истифода меkunанд. Масалан олимони ватани, ки аз сабаби он, ки вазифаҳои давлат тавассути татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори иҷтимоӣ ба ҷро мерасонаду, онҳо на ба субъектҳои хоҷагидори алоҳида, балки ба тамоми ҷомеа тавассути зухуроти таъсири мусбати беруни нафъ меорад, бинобар он ҳисоб намудани меъёри дисконти иҷтимоӣ ба ҳайси яке аз нишондиҳандаи арзёбии самранокии идоракунии давлати махсуб мешавад [7. С. 12]

Коршиносони Пажӯҳишгоҳи мустақили сиёсати иҷтимоии Русия "индекси сифати зиндагӣ"-ро таҳия кардаанд, ки он бо истифода аз панҷ зериндексҳои мушаххас (ҳар яки онҳо ба як қанбаи мушаххаси зиндагӣ тамаркуз меkunанд) ҳисоб карда мешавад [2]. Қисмҳои ин индекс инҳоянд:

- 1) Таносуби даромади пулӣ ба ҳар сари аҳоли ба ҳадди ақали зиндагӣ.
- 2) Индекси аҳолии дорои даромади аз ҳадди ақали зиндагӣ болотар.
- 3) Индекси шуғл.
- 4) Индекси давомнокии умр.
- 5) Индекси фавти навзодон.

Ҳарчанд дар ин ҷо нишондиҳандаҳо хеле маҳдуд, вале баҳодихии одилонаи сифати зиндагии аҳолиро фароҳам меорад. «Индекси сифати зиндагӣ»-ро метавон бо чунин нишондиҳандаҳо ба мисли сатҳи таҳсилот, дастраси ба хизматрасониҳои асосӣ, инчунин бехатарии муҳити экологӣ ва иҷтимоиро пурра кард.

Дар миёни муносибатҳои арзёбии сифати зиндагӣ, ки нишондиҳандаҳои субъективӣ ва объективиро муттаҳид меkunанд, метавон усули пешниҳоднамудаи Л.А.Беляевро истифода бурд. Вай гузаронидани арзёбию дар заминаи ҷузъҳои зерин пешниҳод мекунад: сатҳи зиндагӣ, сифати муҳити наздики иҷтимоӣ, сифати вазъи экологӣ ва неқӯаҳволии иҷтимоӣ. Ҳар як ҷузъ маҷмӯи нишондиҳандаҳои арзёбӣшударо дар бар мегирад ва индекс умумии сифати зиндагӣ ҳамчун арзиши миёнаи ҷаҳор шохиси ҷузъӣ муайян карда мешавад [10].

Ҳамин тариқ, дар айни замон доираи васеи муносибатҳо барои татбиқи арзёбии самранокии идоракунии давлати вучуд дорад. Сарфи назар аз фарқиятҳои мавҷуда, ҳамаи ин муносибатҳои методи ба истифодаи маҷмӯи методҳои ва омилҳои ба таври гуногун ташаккулёфта, якдигарро пурраи меkunанд.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, с 37
2. Захарова Е.Н. Тхагапсое Р. А. и др. Основные методические подходы к оценке качества жизни населения//Economics: Yesterday, Today and Tomorrow. 2024, Vol. 14, Is. 1A - <http://www.publishing-vak.ru/file/archive-economy-2024-1/d4-zakharova.pdf>

3. Иванова, Н. О. Основные индикаторы оценки качества жизни населения на уровне региона / Н. О. Иванова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 49 (548). — С. 114-116. — URL: <https://moluch.ru/archive/548/120038/> (дата обращения: 25.06.2025).
4. Красильников Д.Г., Сивинцева О.В., Троицкая Е.А. Современные западные управленческие модели: синтез New Public Management и Good Governance / Д.Г. Красильников, О.В. Сивинцева, Е.А. Троицкая // ARS ADMINISTRANDI. – 2014. – №2. – С. 45-62.
5. Мироедов А.А. Качество жизни в статистических показателях социально-экономического развития // Вопросы статистики. 2008. № 12. С. 53-58
6. Мирсаидов А.Б. Ислоҳоти иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии ҷомеа дар асарҳои А.Дониш. Маърифати омӯзгор, № 7, 2023, с. 44 – 50, ISSN:2304- 4293
7. Мирсаидов А.Б. К вопросу определения социальной ставки дисконта для оценки государственных социальных инвестиций// Экономика Таджикистан № 3, 2024, с.9-18, ISSN2310-3957
8. Омори солонаи Ҷумҳурии тоҷикистон, 2024, 433 с. с.11-13
9. Паркинсон С. Н. Законы Паркинсона / Пер. с англ. — М.: Эксмо, 2007. — ISBN 978-5-699-24807-0
10. Рейтинг качества жизни в странах мира [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://gtmarket.ru/ratings/quality-of-life-index/info>.
11. Смирнов, Е. А. Становление и развитие государственного управления / Е. А. Смирнов, Н. А. Бикалова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 48 (390). — С. 126-128. — URL: <https://moluch.ru/archive/390/85979/> (дата обращения: 25.06.2025).

УДК 338.1

Муртазозода О., Султонов З.С.

НАҚШИ ИННОВАТСИЯ ДАР КОҲИШИ ХАТАРҲОИ ИҚТИСОДИ

Дар ҷаҳони муосир, инноватсия яке аз қувваҳои муҳими рушди устувор ва пешрафти иқтисодӣ маҳсуб мешавад. Кишварҳое, ки инноватсияро авлабият медиҳанд, ба рушди устувор ноил гардида, амнияти иқтисодиро таъмин мекунам. Сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ имконият медиҳад, ки маҳсулоти нав истеҳсол ва хатарҳои иқтисодӣ коҳиш ёбанд. Тоҷикистон, ҳамчун кишвари дорои захираҳои бузург, барои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ имкониятҳои зиёд дорад. Дар соли 2024 сармоягузориҳои хориҷӣ ба кишвар 72,7% афзоиш ёфтанд, ки қисми зиёдашон ба соҳаи саноат равона шудаанд. Дар ин замина, саноатикунони босуръат ҳамчун ҳадафи миллии кишвар эълон шуда, таваҷҷуҳи асосӣ ба истифодаи технологияҳои пешрафта ва ҷалби сармоягузорӣ равона шудааст. Зимнан, муаллифон қайд менамоянд, ки дар раванди саноатикунони босуръати кишвар сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсоли ва технологӣ такмил дода шаванд. Бо назардошти ин, рушди фазои инноватсионӣ, ташкили инфрасохтори муосир ва татбиқи идеяҳои эҷодӣ метавонанд ба таҳкими устуворӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллии мусоидат намоянд. Ҷорӣ кардани стандартҳои байналмилалӣ ва истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ дар соҳаҳои калидӣ стратегияи асосии рушди Тоҷикистон боқӣ мемонад.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти рақобатпазир, фаъолияти инноватсионӣ, стратегия, барнома, инноватсия, сармоягузорӣ, афзалият, технологияҳои нав, хатарҳои иқтисодӣ, инфрасохтори муосири инноватсионӣ, нишондиҳандаҳо, ташаккули саноати миллии, истеҳсолот, устувории иқтисодии кишвар, рушди технологияҳои истеҳсоли.

Муртазозода О., Султонов З.С.

РОЛЬ ИННОВАЦИЙ В СНИЖЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ РИСКОВ

В современном мире инновации считаются одной из ключевых сил устойчивого развития и экономического прогресса. Страны, которые ставят инновации в приоритет, достигают устойчивого роста и обеспечивают экономическую безопасность. Инвестиции в инновационные технологии позволяют создавать новые продукты и снижать экономические риски. Таджикистан, как страна с большими ресурсами, имеет значительные возможности для развития инновационной экономики. В 2024 году объем иностранных инвестиций в страну увеличился на 72,7%, причем большая их часть была направлена в промышленный сектор. В этом контексте ускоренная индустриализация была объявлена национальной целью, с акцентом на использование передовых технологий и привлечение инвестиций. Авторы отмечают, что в процессе ускоренной индустриализации страны инвестиции в инновационную деятельность промышленных предприятий позволяют совершенствовать производственные и технологические процессы. Учитывая это, развитие инновационной среды, создание современной инфраструктуры и внедрение креативных идей могут способствовать укреплению устойчивости и конкурентоспособности национальной экономики. Внедрение международных стандартов и эффективное использование внутренних ресурсов в ключевых секторах остается основной стратегией развития Таджикистана.

Ключевые слова: конкурентоспособная экономика, инновационная деятельность, стратегия, программа, инновация, инвестиции, приоритет, новые технологии, экономические риски, современная инновационная инфраструктура, показатели, формирование национальной промышленности, производство, экономическая устойчивость страны, развитие производственных технологий.

Murtazozoda O., Sultonov Z.S.

THE ROLE OF INNOVATION IN REDUCING ECONOMIC RISKS

In the modern world, innovation is considered one of the key drivers of sustainable development and economic progress. Countries that prioritize innovation achieve sustainable growth and ensure economic security. Investment in innovative technologies enables the creation of new products and the reduction of economic risks. Tajikistan, as a country with vast resources, has significant potential for developing an innovative economy. In 2024, foreign investments in the country increased by 72.7%, with the majority directed toward the industrial sector. In this context, accelerated industrialization has been declared a national goal, focusing on the use of advanced technologies and attracting investment. The authors note that during the process of the country's accelerated industrialization, investments in innovative activities of industrial enterprises allow for the improvement of production and technological processes. Considering this, the development of an innovative environment, the creation of modern infrastructure, and the implementation of creative ideas can contribute to strengthening the resilience and competitiveness of the national economy. Introducing international standards and effectively utilizing domestic resources in key sectors remains Tajikistan's main development strategy.

Key words: competitive economy, innovation activity, strategy, program, innovation, investment, priority, new technologies, economic risks, modern innovation infrastructure, indicators, formation of national industry, production, economic stability of the country, development of production technologies.

Дар ҷаҳони муосир, ки рушди босуръати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ талаботи нав мегузорад, инноватсия ба як қувваи муҳими пешбаранда табдил ёфтааст. Инноватсия – яъне ворид намудани навиҳои дар истеҳсолот, идоракунии ва муносибатҳои иқтисодӣ – асоси рушди устувори

иктисодиро ташкил медиҳад. Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти хусусиятҳои ҷуғрофӣ ва иқтисодии худ, имкониятҳои васеъ барои татбиқи инноватсия дорад. Ба андешаи С.Ҷ. Комилов: «...истифодаи самараноки потенциали инноватсионӣ имкон медиҳад, ки аз як имкони ниҳон ба воқеияти возеҳ гузарем, яъне, аз ҳолати анъанавӣ ба шароити нав гузарем» [6, с.30]. Он имконият медиҳад, ки на танҳо маҳсулоти нав ё хизматрасониҳои муосир офарида шаванд, балки масъалаҳои глобалӣ, аз қабилӣ тағйироти иқлим, ноустувории бозорҳо ва хатарҳои табиӣ, самаранок ҳал шаванд.

Лозим ба таъкид аст, ки Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [12] ва Барномаи саноатикунории босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2025 [3] нақши калидӣ дар гузариши иқтисодиёти милли ба самти инноватсионӣ мебозанд. Ин ду ҳуҷҷати муҳим ҳамчун заминаҳои асосии сиёсати давлатӣ барои таъмини рушди устувор ва бунёди иқтисоди рақобатпазир таҳия гардида, роҳнамои рушди устувор ва асоси сиёсати давлатӣ барои бунёди иқтисодиёти рақобатпазир мебошанд. Ҳадафи онҳо мусоидат ба саноатикунории босуръат, фароҳам овардани заминаҳои навоарӣ ва баланд бардоштани самаранокии истеҳсолоти милли мебошад.

Тибқи мушоҳидаҳо кишварҳое, ки инноватсияро ҳамчун афзалияти асосӣ қабул мекунамд, ба рушди устувор ва амнияти иқтисодӣ ноил хоҳанд шуд. Маҳз сармоягузорӣ ба технологияҳои инноватсионӣ метавонанд устуворӣ, самаранокӣ ва рақобатпазирӣ дар шароити иқтисоди ҷаҳонӣ таъмин намояд. Бинобар ин, дар шароити имрӯза сармоягузорӣ бояд ба самтҳои устувору инноватсионӣ бештар равона карда шавад. Зеро инноватсия яке аз омилҳои муҳими рушди иқтисодӣ ба ҳисоб меравад ва нақши калидӣ дар коҳиши хатарҳои иқтисодӣ дорад. Хатарҳои иқтисодӣ, ки метавонанд ба рушди кишварҳо таъсири манфӣ расонанд, аз омилҳои гуногун, аз ҷумла паст шудани нархҳои бозор, номувофиқатии қонунгузорӣ, тағйироти иқлим ва безътимодӣ ба технологияҳо, ба вучуд меоянд.

Дар чунин шароит, инноватсия ҳамчун василаи муассири ҳалкунии мушкилот баромад мекунад. Аз тариқи таҳияи технологияҳои пешрафта, равандҳои истеҳсолиро беҳтар намуда ва роҳҳои нави идоракунии низ пешниҳод менамояд, ки он метавонад таъсири манфӣ ин хатарҳоро коҳиш диҳад. Масалан, бо рушди технологияҳои сабз ва истифодаи сарчашмаҳои барқароршавандаи энергия, кишварҳо метавонанд ба тағйироти иқлим мутобиқ шаванд ва вобастагии худро аз манбаъҳои энергия, ки ба нархҳои бозор таъсири сахт мерасонанд, кам кунанд. Илова бар ин, инноватсия дар таҳкими эътимоди умумӣ ба иқтисодиёт нақши муҳим мебозад, зеро истифодаи ҳалли эҷодии нав метавонад бозорҳои навро фароҳам орад, самаранокиро баланд бардорад ва сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар созад. Бо чунин равиш, инноватсия на танҳо воситаи рушди иқтисодӣ, балки василаи бунёди иқтисоди устувор ва муваффақ низ мебошад.

Алҳол, нақши сармоягузорӣ дар фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатии кишвар басо муҳим арзёбӣ мегардад. Вобаста ба масъалаи мазкур мо дар таҳқиқоти худ ба таври муфассал иброи андеша намудаем [8]. Бахусус дар раванди саноатикунории босуръати кишвар сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионии корхонаҳои саноатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои истеҳсоли ва технологӣ такмил дода шаванд. Масалан, корхонаҳо метавонанд таҷҳизоти пешрафтaro харидорӣ кунанд, равандҳои истеҳсолиро рақамӣ намоянд ва маҳсулоти навро бо арзиши камтар истеҳсол намоянд. Ин ба кам кардани хароҷотҳо, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазирӣ мусоидат мекунад. Ҳамзамон, сармоягузори мақсаднок ба лоиҳаҳои инноватсионӣ, ба монанди истифодаи системаҳои рақамӣ ва роботика, инчунин ба баланд бардоштани сифат ва таъсиррасонии маҳсулоти саноатӣ мусоидат мекунад.

Дар ин хусус, Н. Нуралӣзода қайд менамояд, ки: «...ҳадафи асосии саноатикунории босуръати кишвар ташаккул додани саноати миллии рушдёфтару рақобатпазир ва дар асоси он ба сатҳи сифати нав баровардани иқтисоди милли ва беҳзистии шаҳрвандон мебошад. Ин ҳадаф дар коҳиш додани вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти ниёзи аввал, таъмини соҳаҳои гуногун бо таҷҳизоти муосир, тақвияти иқтисодҳои содиротӣ ва таъмини гуногунсамтии истеҳсоли ватанӣ нақши ҳалкунанда дорад. Зеро ҳамасола маҳсулоти тайёри металлургияи сиёҳ

ва ранга, нуриҳои минералӣ ва техникаи кишоварзӣ, маводи сӯзишвориву молиданӣ, автобусҳо ва автомобилҳо, техникаи маишӣ, масолеҳи гуногуни сохтмонӣ, хӯрокворӣ ва ғайра дар ҳаҷми зиёд ба мамлакат ворид мешаванд” [10]. Яъне саноатикунони босуръат ҳадафи ташаккули саноати миллий ва рақобатпазирро пайгирӣ мекунад, ки ба баланд бардоштани сатҳи иқтисоди миллий ва неқӯаҳволии шаҳрвандон равона шудааст. Ин раванд вобастагии кишвар аз воридоти маҳсулоти заруриро коҳиш дода, истеҳсолоти ватаниро тавсеа медиҳад.

Қобили қайд аст, ки рақамисозии иқтисодиёт яке аз роҳҳои самарабахши коҳиши хатарҳои иқтисодӣ мебошад. Дар Тоҷикистон татбиқи технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои молия, савдо ва идораи давлатӣ метавонад сатҳи шаффофиятро баланд бардорад ва хароҷотро кам кунад. Бо ин роҳ, иқтисодиёт ба таъсири омилҳои ноустувор бештар тобовар мешавад. Бинобар ин, мавзӯи рақамисозии иқтисодиёт барои Тоҷикистон яке аз ҷанбаҳои калидӣ дар пешбурди ислоҳоти иқтисодӣ ба шумор меравад. Бо дарназардошти ин, дар Паёми Президент, рушди иқтисодиёт тавассути технологияи муосир, ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва баланд бардоштани сатҳи касбият дар идоракунӣ ҳамчун самтҳои муҳим қайд гардидаанд. Чигунае, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатии худ қайд намуданд, ки панҷсолаи оянда барои рушди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин тавачҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир гардад:

– якум, такмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ;

– дуум, то шабақаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот;

– сеюм, рақамикунони пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ;

– чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ;

– панҷум, истифодаи васеи зехни сунӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низомии бақайдгирии давлатӣ;

– шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот;

– ҳафтум, ташаккул додани соҳибкориҳои рақамӣ ва рушди савдои электронӣ” [2]. Ба андешаи мо, ҳамгироии рақамисозӣ бо ҳадафҳои олиии кишвар метавонад ба таъмини устувориҳои иқтисодӣ ва рушди ҳамҷонибаи Тоҷикистон мусоидат намояд. Чунки рақамисозӣ яке аз василаҳои муҳими саноатикунони босуръат доништа мешавад. Он метавонад тавассути автоматикунонӣ, идоракунӣ рақамӣ ва технологияҳои инноватсионӣ ба рушди самараноки истеҳсолот ва истифодаи захираҳо мусоидат намояд.

Бо дарназардошти ин, ҳамгироии инноватсионӣ барои ташкил кардани экосистемаи саноатӣ аз ҷиҳати байни соҳаҳои гуногун ташкил намудани ҳамоҳангӣ ва таъмини рушди устувор муҳим арзёбӣ мегардад. Зеро бо тақозои замон дар экосистемаи саноатӣ, амали муштараки ширкатҳои технологӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ муҳим доништа мешавад [9].

Тибқи мушоҳидаҳои кишварҳое, ки ба инноватсияҳои саноатӣ тавачҷуҳ мекунанд, аксар вақт дар рушди устувор пешсаф мешаванд. Дар ин замина, иноватсияҳо ба афзоиши истеҳсолоти дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи содирот мусоидат мекунанд. Дар шароити имрӯза, ғаволияти инноватсионии корхонаҳо яке аз омилҳои асосии пешбурди саноатикунони босуръат дар кишвар маҳсуб мешавад. Дар ин радиф, Комаров Н.М., Пашенко Д.С. қайд менамоянд, ки: “...ғаволияти инноватсионӣ ва самти асосии рушди рақобатпазирӣ корхонаҳои саноатӣ дар айни замон бо технологияҳои парадигмаи «Саноат 4.0» ва трансформатсияи рақамӣ зич алоқаманд мебошанд” [4].

Аз ин лиҳоз, дар шароити имрӯзаи Тоҷикистон, ташаккули фазои инноватсионӣ ба талаботи рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ муносиб мебошад. Ҷустуҷӯ ва татбиқи инноватсияҳо дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт, бахусус истехсолоти ватанӣ, муҳим арзёбӣ мегардад. Бо назардошти он, ки аксарияти корхонаҳои ватанӣ дар таъмин кардани бозор бо маҳсулоти рақобатпазир фаъолият доранд, зарурати истифодаи коркардҳои инноватсионӣ ба миён меояд. Дар шароити кунунӣ, ворид кардани технологияҳои нав ва ҳалли инноватсионӣ барои корхонаҳои саноатии Тоҷикистон на танҳо як имкон, балки зарурати стратегӣ маҳсуб меёбад. Бо дарназардошти ин, имрӯзҳо ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ ба як самти афзалиятноки стратегияи кишвар табдил ёфтааст, ки дар расми 1 возеҳтар нишон дода шудааст.

Расми 1. Афзалиятҳои рушди иқтисодиёти инноватсионӣ дар шароити имрӯза
Сарчашма: таҳияи муаллифон дар асоси адабиётҳои соҳа.

Бале, дар робита ба расми 1 метавон хулоса намуд, ки имрӯзҳо ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ барои бисёр кишварҳо ба яке аз самтҳои афзалиятноки стратегияи рушд табдил ёфтааст. Ин иқтисодиёт бо истифодаи технологияҳои нав, идеяҳои инноватсионӣ ва таҳқиқотҳои илмӣ метавонад рушди устуворро таъмин кунад, рақобатпазирии кишварро дар бозори ҷаҳонӣ афзун намояд ва сатҳи зиндагии аҳолиро беҳтар созад. Пас метавон гуфт, ки ташкили иқтисодиёти инноватсионӣ на танҳо як самти афзалиятноки стратегӣ, балки шартӣ асосии рушди муосири кишварҳо буда, он метавонад кишварро ба қудрати иқтисодии пешрафта ва рушди устувор расонад. Аз ин рӯ, дилхоҳ кишвар барои ташкили муҳити мусоид, сармоягузорӣ дар илм, технология ва омода намудани мутахассисони соҳибкасб бояд беш аз пеш ҷораҳои муассирро андешанд. Зеро инноватсия воситаи асосӣ барои беҳтар намудани сифати зиндагӣ ва таъмин кардани устувории иқтисодӣ мебошад.

Барои кохиши хатарҳои иқтисодӣ рушди иқтисодиёти инноватсионӣ барои Тоҷикистон як имконияти воқеӣ барои тағйироти мусбат дар иқтисод, иҷтимо ва муҳити зист мебошад. Бо сармоягузорӣ ба соҳаҳои калидӣ, ба мисли технологияҳои сабз, таълим ва тадқиқоти илмӣ, кишвар метавонад истиқлолияти иқтисодӣ ва сатҳи зиндагии мардумро боз ҳам беҳтар намояд.

Бо дарназардошти гуфтаҳои болозикр, Тоҷикистон кишвари имкониятҳо барои сармоягузориҳои сабз доништа мешавад. Бинобар ин, дар доираи таҳқиқоти мазкур, мо кӯшиш кардем, ки самти сармоягузориҳо ва таъминоти сармоягузориҳои иқтисоди миллӣ, ноил шудан ба афзалиятҳои асосии миллӣ ва тадбиқи стратегияи рушди инноватсиониро мавриди омӯзиш қарор диҳем. Яъне дар соли 2024 ҳаҷми умумии сармоягузориҳои хориҷӣ ба Тоҷикистон ба 4,9 млрд доллар расид, ки 72,7% зиёдтар аз соли 2023 аст. Чин бо вучуди кам шудани ҳиссаи умумияш (аз 45,7% дар 2007 ба 38% дар 2024) сармоягузориҳои асосӣ боқӣ мемонад, сармояи Чин соли 2024 нисбат ба соли 2023 аз 109,2 млн доллар ба 150,9 млн доллар афзудааст. Қисми зиёди сармоягузориҳо (44,7%) ба саноати коркард равона шудааст, ки қариб ду баробар бештар аз солҳои пешин аст. Дар соли 2024 6 созишномаи сармоягузорӣ ба маблағи 2,1 млрд доллар имзо шуда, ки метавонад 9 ҳазор ҷойи нави корӣ эҷод намояд. Дар ин радиф, Русия низ сармоягузори муҳим боқӣ мемонад.

Лозим ба ёдоварист, ки рушди минбаъдаи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шакли индустриалӣ ва инноватсионӣ пешбинӣ шуда, саноатикунонии босуръат ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ эълон шудааст. Ин ҳадаф бо татбиқи барномаҳои махсус барои ҷалби сармоягузорӣ, рушди технологияҳои пешрафта ва ҳамгироии кишвар ба бозорҳои ҷаҳонӣ амалӣ мегардад. Вобаста ба ин, Ф.С. Холбобоев иброз намудааст, ки: "...Таъини солҳои охир иқтисоди Тоҷикистон рушди мунтазами босуботро нишон дода, мавриди стратегияи дурусти рушд ва эътимоднокии шарикон муаррифӣ мегардад. Яке аз иқдомҳои неке, ки имрӯз кишвари мо пеша намудааст, ин рушди инноватсионӣ, технологияи оммавӣ ва рақамикунонии иқтисодиёти мебошад" [15].

Дар ин радиф, аҳамияти соҳаи саноат на танҳо ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ маҳдуд мешавад, балки ба таъмини амнияти иқтисодӣ ва устувории рушди миллӣ низ равона шудааст. Бо назардошти ин, ташкили кластерҳои саноатӣ, ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ ва истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ метавонад ба ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи миллӣ мусоидат намояд. Роҳбарияти олии кишвар солҳои 2022-2026-ро «Солҳои рушди соҳаи саноат»[1] эълон намуда, рушди босуръати саноатро ҳамчун самти калидии рушди иқтисоди миллӣ муайян кардааст. Ин иқдом зарурати омӯзиши назариявӣ ва амалӣ кардани инноватсияҳоро барои саноатикунонии устувори Тоҷикистон таъкид мекунад. Дар ин замина, таъсиси инфрасохтори муосири инноватсионӣ на танҳо шартҳои асосии пешрафти соҳа мебошад, балки ба самаранокии истифодаи захираҳо ва рақобатпазирии иқтисод мусоидат мекунад.

Таҳлили вазъи муосир ва омӯзиши қонуниятҳои рушди соҳаҳои саноат имкон медиҳад, ки равандҳои мавҷуда амиқ фаҳмида шаванд ва бар асоси онҳо тавсияҳои асоснок барои ҳалли мушкилоти стратегӣ пешниҳод карда шаванд. Ин равиш на танҳо ба тақмили моделҳои мавҷудаи рушд, балки ба таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва истифодаи технологияҳои пешрафта низ мусоидат хоҳад кард. Роҷеъ ба ин масъала, И.Ю. Гришина муфассал ибрози андеша намудааст [16].

Яке аз роҳҳои муҳими расидан ба муваффақиятҳои назарраси ҳадафи чоруми миллӣ – “Саноатикунонии босуръати кишвар” ин таъсиси корхонаҳои хурду миёна, ки асоси иқтисодиёти устуворро ташкил медиҳанд, ба ҳисоб меравад. Ин корхонаҳо метавонанд бо истифодаи технологияҳои муосир ва захираҳои маҳаллӣ ба эҷоди ҷойҳои нави корӣ, афзоиши истеҳсолот ва баланд бардоштани иқтидори содиротӣ мусоидат намоянд. Илова бар ин, тақмил додани сиёсати андозӣ, аз ҷумла кам кардани бори андозӣ барои соҳибкорони хурду миёна, ҷорӣ намудани имтиёзҳои махсус барои сармоягузорӣ дар соҳаҳои афзалиятнок, ва соддагардонии расмиёти андозсупорӣ метавонад шароити мусоид барои рушди бахши хусусӣ фароҳам оварад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон давоми солҳои соҳибистиклолӣ корхонаҳои зиёди саноатӣ таъсис дода шуда, дар маҷмӯъ миқдори онҳо дар соли 2023 ба 3453 адад баробар гардидааст (ҷадвали 1.).

Аз маълумотҳои чадвал бармеояд, ки дар давоми солҳои 2015-2023 шумораи умумии корхонаҳои саноатӣ ба 1143 адад афзоиш ёфтааст. Ҳамзамон, ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ ба андозаи 30,087 млн. сомонӣ афзоиш ёфта, нишондиҳандаи рушд ва пешравии ин соҳаи муҳимро тасдиқ мекунад. Дар ин давра, 6300 ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шудааст, ки ин ба коҳиши сатҳи бекорӣ ва беҳтар шудани вазъи иҷтимоии аҳоли мусоидат намудааст.

Чадвали 1. Тавсифи нишондиҳандаҳои асосие, ки сатҳи рушди соҳаи саноатро аз рӯйи онҳо муайян мекунанд

Нишондиҳандаҳо:	Солҳо:									2023/ 2015 +,-
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Шумораи корхонаҳои саноатӣ, воҳид	2310	2043	1999	2161	2164	2283	2397	2802	3453	1143
Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ, млн. сомонӣ (бо нархҳои соли 2022)	16770	19453	23815	26339	29816	32440	39187	42988	46857	30087
Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли	1961,1	2274,8	2666,5	2885,9	3201,2	3338,5	3963,5	4265,3	4554,4	2593,3
Шумораи миёнасолони кормандони корхонаҳои саноатӣ, (ҳазор нафар)	81,2	80,9	86,8	85,6	84,2	84,3	85,3	86,3	87,5	6,3
Аз он коргарон	67,0	65,9	73,8	72,1	73,2	67,7	68,3	71,2	72,2	5,2
Индексҳои истеҳсолоти саноатӣ (бо фоиз нисбат ба соли гузашта)	111,3	116,0	121,3	110,6	113,2	108,8	120,8	109,7	109,0	-2,3

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ). Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. –С. 9 [11]

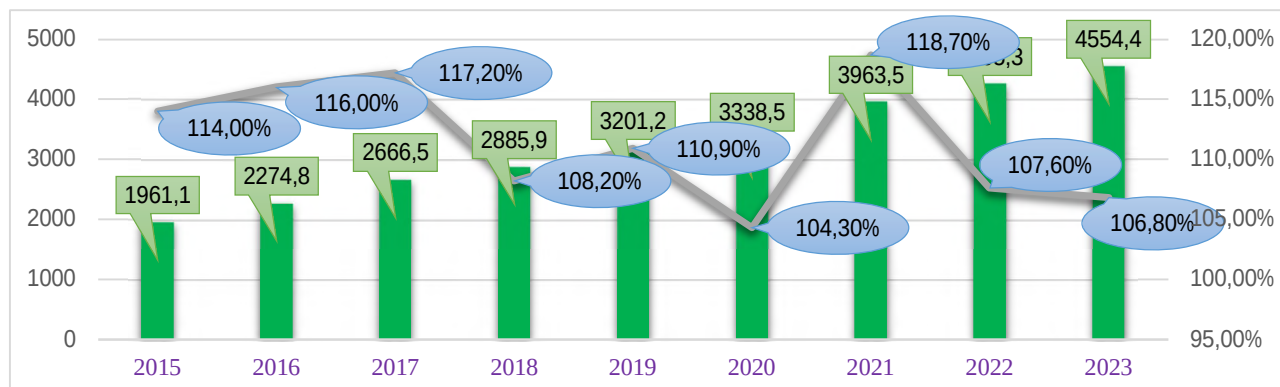
Афзоиши шумораи корхонаҳо ва ҳаҷми истеҳсолот нишон медиҳад, ки сиёсати саноатикунории кишвар самарабахш будааст. Ба ин пешравӣ татбиқи лоиҳаҳои афзалиятнок, ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ ва рушди инфрасохтор саҳми муҳим гузоштаанд. Ҳамзамон, барои таъмини рушди устувори минбаъда зарур аст, ки тадбирҳои иловагӣ, аз ҷумла дастгирии молиявӣ барои корхонаҳои хурду миёна, омӯзиши мутахассисон ва васеъ намудани ҳамкориҳои байналмилалӣ ба роҳ монда шаванд.

Зимнан, З.С. Султонов, М.Х. Саидова, А.Б. Абдуллоев ва М.А Махмудов қайд менамоянд, ки: “Дар замони ҳозира сохтори иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми ду даҳсолаи охир ба таври назаррас тағйир ёфтааст” [13]. Тавре, ки аз диаграммаи 1 дида мешавад, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли яке аз нишондиҳандаҳои муҳими арзёбӣ ва муайян намудани самти рушди соҳаи саноат ба шумор меравад. Масалан, соли 2015 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли 1961,1 сомониро ташкил дода бошад, ин нишондиҳанда соли 2023 ба 4554,4 сомонӣ расида, афзоиши назарраси 2593,3 сомониро нишон медиҳад. Ин раванд на танҳо нишонаи рушди босуръати саноат мебошад, балки инчунин ба баланд шудани сатҳи зиндагии аҳоли ва устувории иқтисодии кишвар мусоидат мекунад.

Илова бар ин, ин нишондиҳанда дар пайванд бо рушди инфрасохтор, васеъшавии бозори дохилӣ ва берунӣ, ҳамчунин тақвияти фаъолияти корхонаҳои хурду миёна ва ҷалби технологияҳои нав низ такмил меёбад. Барои нигоҳ доштани ин суръат ва таъмини рушди устувор зарур аст, ки ҷораҳои иловагӣ, аз қабili дастгирии молиявӣ, омӯзиши кадрҳои баландихтисос ва таҳкими ҳамкориҳои байналмилалӣ амалӣ гарданд. Маҳз, таваҷҷуҳи системавӣ ба рушди инноватсияҳо метавонад на танҳо рақобатпазирии иқтисодиёти миллиро афзоиш диҳад, балки ба ташаккули модели нави иқтисодӣ мусоидат намояд, ки ҷавобгӯи талаботи ҷаҳони муосир мебошад.

Диаграммаи 1. Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба сари аҳоли дар давоми солҳои 2015-2023

(млн. сомонӣ)

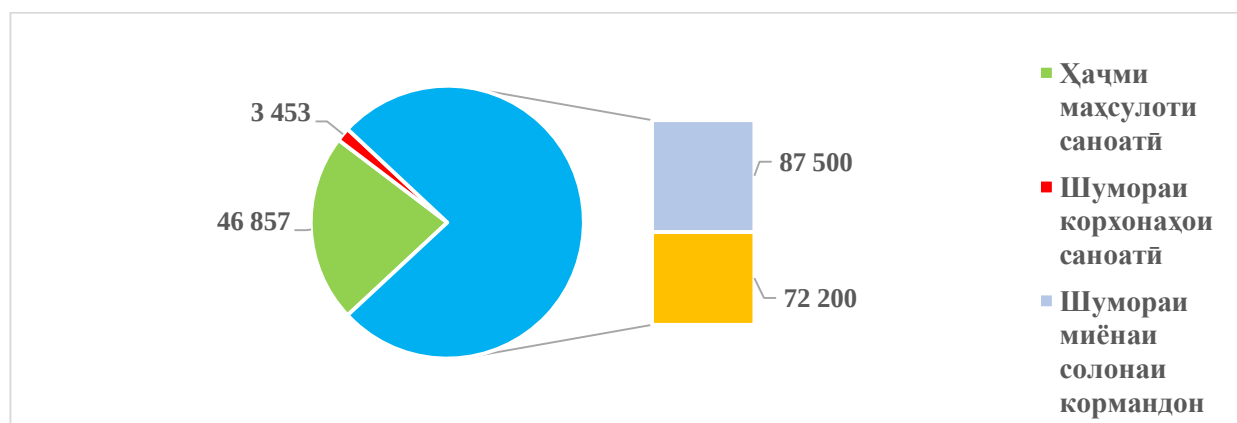
Сарчашма: Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 саҳ. 26. ва Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. –С. 9 [11]

Дар маҷмуъ, новобаста аз таъсири омилҳои берунӣ, дар давоми солҳои 2015-2023 ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ пайваста зиёд гардида истодааст. Бояд гуфт, ки афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ҳамчун нишондиҳандаи асосии соҳа, тавассути сиёсати хирадмандонаи роҳбарияти Олии кишвар ба даст оварда шудааст, ки дар ин давра стратегия, барномаҳои давлатӣ ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ба хоҳири таъмини рушди соҳа ва бо ҷой қор таъмин гардидани шаҳрвандон таҳия ва қабул карда шуданд.

Бояд гуфт, ки нишондиҳандаҳои асосие, ки саноати мамлакат аз рӯи онҳо баҳо дода мешаванд, пеш аз ҳама шумораи корхонаҳои саноатӣ ва ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар давраи таҳлилшаванда ба шумор мераванд. Шумораи корхонаҳои саноатӣ дар соли 2023 ба 3453 адад баробар гардид, ки ин нишондиҳанда дар қиёс ба соли 2015-ум 1143 адад, нисбат ба соли 2019-ум 1289 адад ва дар қиёс нисбат ба соли 2022-юм 651 адад корхонаи саноатӣ зиёд мебошад.

Ҳамин тавр, баробари зиёд гардидани шумораи корхонаҳои саноатӣ, ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ низ баамаротиб зиёд гардида, дар маҷмуъ, бо таъмини шаҳрвандон бо ҷойҳои нави қорӣ ва ба роҳ мондани қорқарди бештари ашёи хомӣ ватанӣ, инчунин сол то сол афзоиш ёфтани ҳаҷми содирот ва зиёд гардидани қисми даромади буҷети давлатӣ ба рушди иқтисодиёти миллий заминаи мусоид гузошта истодааст. Бинобар ин, дар диаграммаи 2 муҳимтарин нишондиҳандаҳои асосии соҳаи саноат оварда шудааст.

Диаграммаи 2. Нишондиҳандаҳои асосии соҳаи саноат дар соли 2023

Сарчашма: Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи оморӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. –С. 9 [11]

Аз диаграмма 2 метавон хулоса намуд, ки ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар соли 2023-юм ба 46857 млн. сомонӣ расонида шудааст, ки ин нишондиҳанда дар қиёс нисбат ба соли 2015-ум ба маблағи 30087 млн. сомонӣ, нисбат ба соли 2019-ум ба маблағи 17041 млн. сомонӣ ва дар қиёс нисбат ба соли 2022-юм ба маблағи 3869 млн. сомонӣ бештар мебошад.

Аз назари мо, корхонаҳои саноатӣ барои таъмини рақобатпазирии маҳсулоти худ бояд фаъолияти инноватсиониро ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти худ интихоб намуда, захираҳои молиявиро барои баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот тавассути модернизатсияи истеҳсолот ва татбиқи шаклҳои гуногуни фаъолияти инноватсионӣ равона созанд. Ба андешаи мо, рушди фаъолияти инноватсионӣ дар Тоҷикистон заминаи муҳими истифодаи нерӯи илмӣ-техникӣ буда, ба рақобатпазирии маҳсулоти саноатӣ ва беҳтар шудани сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад.

Дар ин росто, М.К. Файзуллоев ибраз медоранд, ки: «...дар шароити иқтисодӣ муосир таъмини рушди инноватсионии корхонаҳои саноатӣ аз бар намудани донишҳои инноватсионӣ ва татбиқи онҳоро дар истеҳсолот талаб менамояд» [14]. Ба назари ӯ, танҳо тавассути татбиқи фаъоли чараёни инноватсионии соҳаи саноат имкони рушди истеҳсолоти воридотивазкунанда ва содиротии рақобатпазир фароҳам овардан мумкин аст. Бо андешаи Файзуллоев М.К. розӣ ҳастем, зеро барои рақобатпазирии маҳсулоти дохилӣ, зарур аст, ки истеҳсолоти воридотивазкунанда бо истифода аз технологияҳои муосири инноватсионӣ ташкил карда шавад, то маҳсулоти дорой хусусиятҳои нав ва пешрафта истеҳсол шавад. Илова бар ин, М.К. Файзуллоев қайд менамояд, ки: «...татбиқи инноватсия ва ҷорӣ намудани сиёсати инноватсионӣ воситаи муҳими баландбардории рақобатпазирӣ, таъминкунандаи самаранокии истеҳсолоти саноатӣ ва беҳтаркунандаи сифати молу хизматрасонӣ мебошад» [14]. Тавре ки аз андешаҳои Файзуллоев М.К. бармеояд, яке аз омилҳои асосии таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаҳои саноатӣ пайваста баланд бардоштани сифат ва навсозии маҳсулоти истеҳсолшаванда мебошад. Яъне рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ ба ҳамкориҳои илмӣ-техникӣ, рушди технологияҳои истеҳсолӣ, татбиқи ихтирооти нав ва истифодаи воситаҳои муосири автоматикунонӣ вобаста аст.

Бо ифтихор метавон гуфт, ки дар солҳои охир иқтисодӣ миллии Тоҷикистон, бо роҳбарии хирадмандонаи Пешвои миллат ва татбиқи сиёсати фарогири давлатӣ, ба марҳилаи нави рушди бемайлони ворид шудааст. Ин рушди босуръат на танҳо ба таҳкими бахшҳои воқеии иқтисод, балки ба беҳтар намудани сифати зиндагии мардум, таъмини шуғл ва тақмили низоми молиявӣ мусоидат мекунад. Дар ин замина, ҷалби сармоягузорӣ ва фароҳам овардани фазои мусоиди иқтисодӣ нақши калидӣ доранд. Раванди тақмили муносибатҳои истеҳсолӣ ва таҳкими ҳавасмандии субъектҳои фаъолияти иқтисодӣ барои татбиқи самаранокии стратегия ва барномаҳои давлатӣ заминаҳои бозғатимод фароҳам меоранд. Ба андешаи мо: “...дар шароити имрӯза муҳимтарин омил мусоидаткунанда ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии давлат ташақкул додани муҳити инноватсионии созгор дар заминаи истифодаи босамари технологияи рақамӣ ба ҳисоб меравад. Зеро ҷаҳонишавӣ ва авҷгирии бошиддати вазъи ҷаҳон кишварҳоро водор менамояд, ки барои рақобати шадиди бозори ҷаҳонӣ дар алоҳидагӣ тобонар бошанд» [7].

Дар доираи ҳадафи стратегӣ оид ба саноатикунонии босуръат, дар панҷ соли охир ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиард сомонӣ ба 53 миллиард сомонӣ расонида шуда, қариб ду баробар афзоиш ёфтааст. Ин нишондиҳанда шаҳодати рушди устувор ва таҳаввулоти босуръати соҳаи саноат дар Тоҷикистон мебошад. Дар ин давра зиёда аз 2040 корхонаи саноатӣ таъсис ёфта, 74 ҳазор ҷойи нави корӣ фароҳам оварда шуд. Танҳо дар соли 2024, 740 коргоҳу корхонаи истеҳсолӣ бунёд гардида, қариб 20 ҳазор ҷойи нави корӣ ташкил карда шудааст, ки ин иқдомҳо нақши муҳими саноатикунонии кишварро дар рушди иқтисоди миллий ва беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли нишон медиҳанд. Дарвоқеъ, рушди иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз тараққиёти саноат, ки дар афзоиши маҷмуи маҳсулоти дохилӣ саҳми калон дорад, вобаста аст. Бо мақсади таъмини гуногунсамтии иқтисодӣ ва инкишофи нерӯи истеҳсолӣ, бо роҳи гузариш ба рушди инноватсионӣ зарур аст, ки иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ пурра истифода карда шаванд. Илова бар ин, С.Ҷ. Комилов қайд

менамоёд, ки: «...дар натиҷаи пурра ба кор андохтани иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноатӣ расидан ба ҳадафҳои рушди стратегӣ имконпазир мегардад» [5, с.47].

Метавон хулоса намуд, ки инноватсия на танҳо муҳаррики рушди иқтисод аст, балки як абзори қавӣ барои коҳиши хатарҳои иқтисодӣ низ мебошад. Бо дарназардошти ин, сармоягузорӣ ба инноватсия ва технологияи нав – ин сармоягузорӣ ба ояндаи устувори кишвар мебошад. Зеро барои дастгирии ин равандҳо, ҷалби сармоя, ғаёл кардани корхонаҳои мавҷуда ва ташкили ҷойҳои корӣ аз аҳамияти аввалиндараҷа мебошад. Ҳамзамон, омода намудани мутахассисони соҳибтаҳассус ва ташкили курсҳои бозомӯзӣ ба рушди соҳаҳои мусоидат мекунад. Дар маҷмӯъ, саноатикунони босуръат ба коҳиши хатарҳои иқтисодӣ мусоидат менамоёд.

Феълан, сармоягузорӣ дар шароити имрӯза дорои аҳамияти махсус аст, зеро он на танҳо ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад, балки метавонад ба ноил шудан ба устуворӣ ва инноватсия кумак намоёд. Аз ин лиҳоз, моро зарур аст, ки дар партави сиёсатҳои созандаи роҳбарияти олии кишвар тавассути рушди устувори соҳаҳои гуногуни иқтисод ва афзун намудани имкониятҳои истеҳсолӣ, Тоҷикистонро ба яке аз давлатҳои пешрафтаи саноатӣ табдил диҳем. Ин ҳадаф баёнгари ормонҳои тамоми миллати мост ва таҳкимбахши асосҳои рушди устувори иқтисодӣ хоҳад буд. Бинобар ин, бо эътимоди комил метавон гуфт, ки Тоҷикистони азизи мо дар оянда на танҳо сарзамини ободу зебо, балки макони амалишавии орзуҳои барои ҳар як шаҳрванди худ хоҳад шуд.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21.12.2021 шаҳри Душанбе [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/24850> (санаи муруҷиат ба сомона 04.06.2025)
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 28.12.2024, ш.Душанбе, [Захираи электронӣ] <https://www.president.tj/event/missives/49225> (санаи муруҷиат ба сомона 12.06.2025)
3. Барномаи саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. аз «27» майи соли 2020, №293.
4. Комаров Н.М. Повышение скорости внедрения инноваций в промышленности в условиях цифровизации / Н.М. Комаров Д.С. Пашенко // Вестник евразийской науки. – 2023. – Т. 15, № 2. – EDN OGQKRX.
5. Комилов С.Ҷ. Иқтидори истеҳсолии корхонаҳои саноати масолеҳи сохтмони Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2021. – № 1(35). – С. 47-53.
6. Комилов С.Ҷ. Рушди нерӯи инноватсионӣ дар шароити саноатикунӣ / С.Ҷ. Комилов // Тоҷикистон: иқтисод ва идора. – 2020. – № 1. – С. 29-34.
7. Мирсаидов А.Б., Муртазозода О. Принсипҳои асосии идоракунии рушди инноватсионии низомии саноатӣ // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. – 2025. – №. 1(89). – Р. 89-104. – EDN CPIXDK.
8. Муртазоев О.Қ., Султонов З.С. Ҷараёни ҷалби сармоягузориҳои мустақим ба соҳаи саноати мамлакат // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – 2022. – № 2(41). – С. 386-392. – EDN JUJTK.
9. Муртазозода О. Ҳамгироии инноватсионӣ ҳамчун омили ташаккули экосистемаи саноатӣ // Международные отношения и безопасность. – 2025. – № 1(13). – С. 114-128. – EDN BXVAYN.
10. Нурализода Н. Инноватсионикунӣ соҳаи саноат - омили муҳими рушди иқтисодӣ мамлакат // Идоракунии давлатӣ. – 2024. – №. 2(67). – Р. 107-110. – EDN ZXOEPG.
11. Саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон (маҷмуаи омӯрӣ). Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. –С. 9
12. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. - Душанбе, аз 1 декабри соли 2016. – №636.
13. Султонов З.С., Саидова М.Х., Абдуллоев А.Б., Махмудов М.А. Роль малых форм предпринимательской деятельности в экономическом росте и сокращению уровня бедности в

Республике Таджикистан // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2018. – № 1(22). – С. 12-17. – EDN ZPOPIZ.

14. Файзуллоев М.К. Проблемы менеджмента инноваций на промышленных предприятиях Таджикистана. В сборнике: Кластерные инициативы в формировании прогрессивной структуры национальной экономики. Сборник научных трудов Международной научно-практической конференции, в 2-х томах. Ответственный редактор Горохов А.А., 2015. – С.390.

15. Холбобоев Ф.С. Омилҳо ва марҳилаҳои асосии рушди иқтисодиёти Тоҷикистон: арзёбии тамоюлҳои иҷтимоӣ - иқтисодӣ дар соҳаи истиқлолият // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – No. 4. – P. 9-19. – EDN XJKUSW.

16. Grishina Y. I. Management of innovations in industry // 22–23 апреля 2024 года, 2024. – С. 155-158. – EDN QLPLDR.

УДК 338

Мухторзода С.С., Урунова С.А., Фозилова Г.Ф.

МАСОИЛИ ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар шароити иқтисоди бозорӣ яке аз шартҳои муҳими дар амал татбиқ намудан ва ё ташкил намудани фаъолияти соҳибкорӣ ин дастгирии давлатӣ мебошад. Айни замон дар рушди устувори иқтисоди миллӣ фаъолияти соҳибкорӣ саҳми калон дорад. Дар даврони соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ пайвасти тадбирҳои зарурӣ андешида, дар ин самт барои шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ имтиёзу сабукиҳои зиёд пешниҳод намудааст, ки дар мақола инъикос ёфтаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, дастгирии давлатӣ, танзим, субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, андоз, гумрук, имтиёзҳо, санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ, баҳши хусусӣ, мораторий.

Мухторзода С.С., Урунова С.А., Фозилова Г.Ф.

ВОПРОСЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В условиях рыночной экономики одним из важнейших условий при осуществлении или организации предпринимательской деятельности являются государственное регулирование. В настоящее время предпринимательство играет важную роль в устойчивом развитии национальной экономики. За годы независимости Правительство Республики Таджикистан последовательно принимало необходимые меры по поддержке субъектов предпринимательства, предоставляя юридическим лицам и индивидуальным предпринимателям многочисленные льготы и преимущества в этой сфере, которые отражены в статье.

Ключевые слова: предпринимательство, государственная поддержка, регулирование, субъекты предпринимательства, налоги, таможня, льготы, нормативно-правовые акты, частный сектор, мораторий.

Mukhtorzoda S.S., Urunova S.A., Fozilova G.F.

ISSUES OF STATE SUPPORT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the conditions of a market economy, one of the important issues for the implementation or organization of entrepreneurial activity is a state regulation. Currently, entrepreneurial activity plays a significant role in the sustainable development of the national economy. During the period of independence, the Government of the Republic of Tajikistan has consistently taken the necessary measures to support entrepreneurial entities, offering many privileges and reliefs in this direction for legal entities and individual entrepreneurs, which are reflected in the article.

Keywords: entrepreneurship, state support, regulation, entrepreneurial entities, taxes, customs, privileges, regulatory and legal acts, private sector, moratorium.

Аз он замоне, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ гузашт, фаъолияти соҳибкорӣ мақоми махсусро пайдо кард ва дар рушди иқтисоди кишвар ва афзун намудани маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) нақши муҳимро бозид.

Ин аз он сабаб аст, ки инкишофи имрӯзаи ҷамъиятро бе дигаргунӣ дар асоси таъмини рушди фаъолияти соҳибкорӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Ҷараёни фаъолияти соҳибкорӣ, усулҳои амалӣ намудани он ва татбиқи танзими муносибатҳои ба он вобаста – аз масъалаҳои ҳастанд, ки имрӯз таҳлилу омӯзиши ҳамаҷонибро тақозо менамоянд.

Дар шароити муосир фаъолияти соҳибкорӣ дар Тоҷикистон аз рӯи намуд ва шаклҳои гуногун амалӣ мегардад, ки заминаи иқтисодии онҳо гуногуншаклии моликият ба ҳисоб меравад ва ин фаъолият аз рӯи хусусиятҳои гуногун тасниф кардан зарур аст.

Омӯзиши таҷрибаи кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдкарда нишон медиҳад, ки фаъолияти соҳибкорӣ ба дастгирии доимии давлатӣ эҳтиёҷ дорад. Марҳилаи аввали ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ ва татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дурустии ин ақидаро собит намуд.

Дастгирии давлатии соҳибкорӣ ба назари мо ин пеш аз ҳама фароҳам овардани шароитҳои муносиби ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, технологӣ ва машваратӣ барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ мебошад.

Аз ин ҷост, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ” иброз доштанд, ки “... дар доираи сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат доир ба дастгирии фаъолияти соҳибкориву сармоягузорӣ дар замони соҳибистиклолӣ тадбирҳои зарурӣ амалӣ гардида, дар ин самт барои соҳибкорон имтиёзу сабукиҳои зиёд ҷорӣ карда шуданд” [3].

Дар даврони соҳибистиклолӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба дастгирии субъектҳои соҳибкорӣ пайваста тадбирҳои зарурӣ андешида, дар ин самт барои шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ имтиёзу сабукиҳои зиёд пешниҳод шудааст.

Дар Паёми соли 2022 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ироа намуданд, ки “... то имрӯз ба онҳо беш аз 120 намуди имтиёзу сабукиҳои андозиву гумрукӣ пешниҳод шуда, шумораи сохторҳои бақайдгирии давлатии фаъолияти соҳибкорӣ аз 4 ба 1 кам гардида, хизматрасонӣ дар ин самт ба таври ройгон ба роҳ монда шудааст” [3].

Дар мавриди фаъолияти соҳибкорӣ низомии конунгузории миллӣ ташаккул ва такмил дода шуд. Фаъолияти иқтисодии озод ва мустақил, баробарии тамоми шаклҳои моликият дар моддаи 12-уми Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қафолат дода шуд.

Дар санадҳои меъёрию ҳуқуқии амалкунандаи мамлакат барои ташкили ҷойҳои нави корӣ, таъмини бозори истеъмолӣ бо молҳои истеҳсоли ватанӣ, ташкили тавлидоти молҳои воридотивазкунанда ва ба содирот нигаронидашуда диққати хоса дода шудааст.

Фаъолияти соҳибкорӣ яке аз воситаҳои асосии рушди иқтисоди миллӣ буда, дар таъмини рифоҳ барои мардум ва масъалаҳои иҷтимоӣ нақши муҳим мебозад. Дар давоми солҳои истиқлолият дар Тоҷикистон як зумра асноди меъёриро ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, ки ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат менамоянд.

Масалан, Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба монанди “Дар бораи Ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ”, “Дар бораи мораторий ба санҷишҳои фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ”, “Дар бораи сармоягузорӣ”, “Дар бораи бақайдгирии давлатии шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкории инфиродӣ”, “Дар бораи низомии иҷозатдиҳӣ”, “Дар бораи шарикии давлат ва бахши хусусӣ”, “Дар бораи хоҷагии деҳқонӣ (фермерӣ)” дар ташаккул ва рушди соҳибкорӣ, ҷалби сармояи ватаниро хориҷӣ фазаи мусоидро фароҳам оварданд.

Бо мақсади дастгирии давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон панҷ маротиба (солҳои 2012, 2015, 2018, 2022, 2025) оид ба фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ мораторияҳои гуногун ҷорӣ намуд, ки онҳо барои беҳтар гардидани натиҷаҳои фаъолияти соҳибкорӣ, фароҳам овардани фазаи мусоид барои ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ, ташкили ҷойҳои кории нав ва кам намудани санҷишҳои мақомотҳои назоратӣ мусоидат намуд.

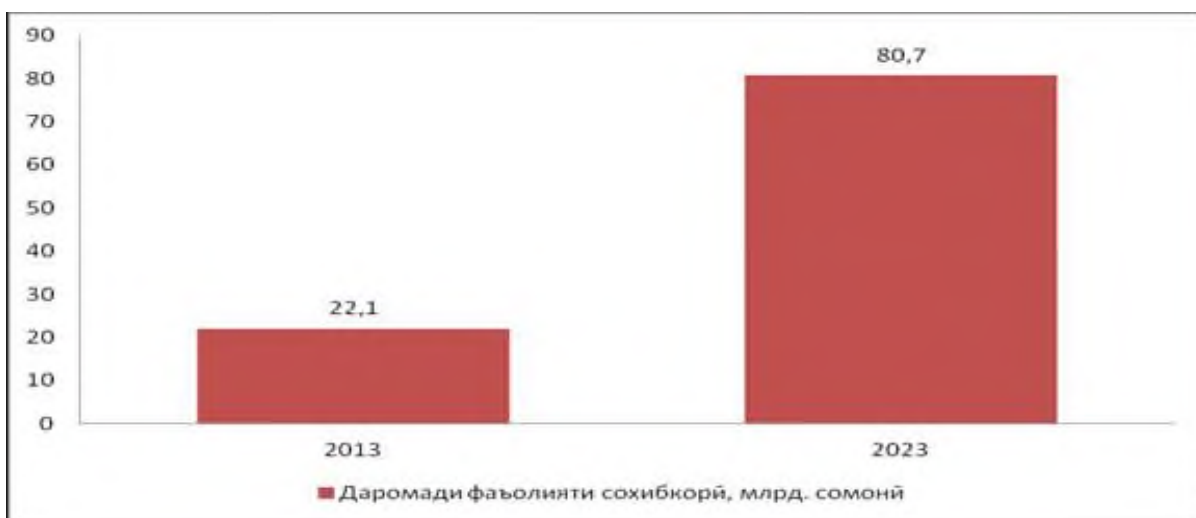
Дар мамлакат Шурои машваратии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба беҳтар намудани фазаи сармоягузорӣ амал мекунад, ки он ҷиҳати беҳдошти муҳити сармоягузорӣ ва рушди фаъолияти соҳибкорӣ заминаи мусоид фароҳам овард.

Бояд зикр кард, ки дар тамоми шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ба хоҳири тавсеаи рушди иқтисодии маҳалҳо Шуроҳои машваратӣ оид ба беҳтар намудани муҳити сармоягузориву соҳибкорӣ таъсис дода шудаанд, ки онҳо ба рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар маҳалҳо, бо ҷойҳои кории нав таъмин кардани аҳолии деҳот ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ таъсири бевоситаи мусбат расонидаанд.

Бо мақсади расидан ба ҳадафи стратегии миллӣ, яъне саноатикунони босуръати кишвар, фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи эълон намудани солҳои 2022-2026 “Солҳои рушди саноат” ба рушди истеҳсолот ва содироти маҳсулоти тайёр равона шуда тақони ҷиддӣ бахшид.

Дар натиҷаи сол то сол рушд ёфтани иқтисоди миллӣ, саҳми фаъолияти соҳибкорӣ дар ташаккули ММД мунтазам меафзояд.

Масалан, дар асоси маълумотҳои омӯрӣ аз соли 2013 то соли 2023 саҳми бахши хусусӣ дар ММД аз 22,1 млрд сомонӣ ба 80,7 млрд сомонӣ расида, ба ҳисоби фоиз ин нишондиҳанда аз 54,3% то ба 61,3% афзудааст (расми 1).

Расми 1. Даромади бахши хусусии соҳибкорӣ, млрд. сомонӣ

Амалишавии ҳадафҳои стратегии мамлакат, аз ҷумла таъмини амнияти озуқаворӣ дар шароити ҷаҳони имрӯза, баҳамхӯрдани манфиатҳои иқтисодии кишварҳои абарқудрат ва тағйирёбии иқлим аз ҷумлаи вазифаҳои муҳимтарини баҳши соҳибкорӣ маҳсуб меёбад.

Имтиёзҳо ва сабукиҳои дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон ба субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ пешбинӣ гардида, ба монанди меъёрҳои андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ (фоида) мавриди муқоиса қарор дода шуд, ки онҳо дар ҷадвали 1 ва 2 оварда шудаанд.

Ҷадвали 1.

Меъёрҳои андоз аз даромади шахсони воқеӣ

Даромади андозбандишаванда	Кодекси андози қаблӣ (2012)	Кодекси андоз дар таҳрири нав (2022)
Тарҳи шахсӣ (аз андозбандӣ озод)	як нишондиҳанда барои ҳисобҳо (60 сомонӣ)	ду нишондиҳанда барои ҳисобҳо (120 сомонӣ)
Даромади андозбандишаванда аз ҷойи кори асосӣ	як нишондиҳанда барои ҳисобҳо то 140 сомонӣ - 8%	12%
	зиёда аз 140 сомонӣ - 13%	
Дигар даромадҳо	13%	15%
Даромади шахсони воқеӣ, ғайррезидент аз кори кироӣ	25%	20%

Ҷадвали 2.

Меъёрҳои андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ (фоида)

Намуди фаъолият	Кодекси андози қаблӣ (2012)	Кодекси андози дар таҳрири нав (2022)
Ташкилотҳои қарзии молиявӣ, ширкатҳои мобилӣ	23%	20%
Дигар фаъолият	23%	18%
Истеҳсолот	13%	13%
Истихроҷи захираҳои табиӣ	13%	18%

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар Кодекси андози таҳрири нав меъёрҳои андоз аз даромади шахсони воқеӣ ва андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ (фоида) ба таври назаррас паст гардидааст, ки ин барои ҳавасманд намудани субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ мусоидат намуд.

Ҷиҳати дигари дастгирии давлатӣ аз бачи гумрукӣ озод намудани соҳибкоронест, ки ба воридоти таҷҳизоти истеҳсолию технологӣ ва маҳсулоти такмили онҳо, аз ҷумла дар асоси шартҳои иҷораи молиявӣ (лизинг), барои ташаккул ё пурра кардани сармояи (фонди) оинномавии корхонаҳо ё азнавтаҷҳизонии техникаи истеҳсолоти амалкунанда, машғул ҳастанд.

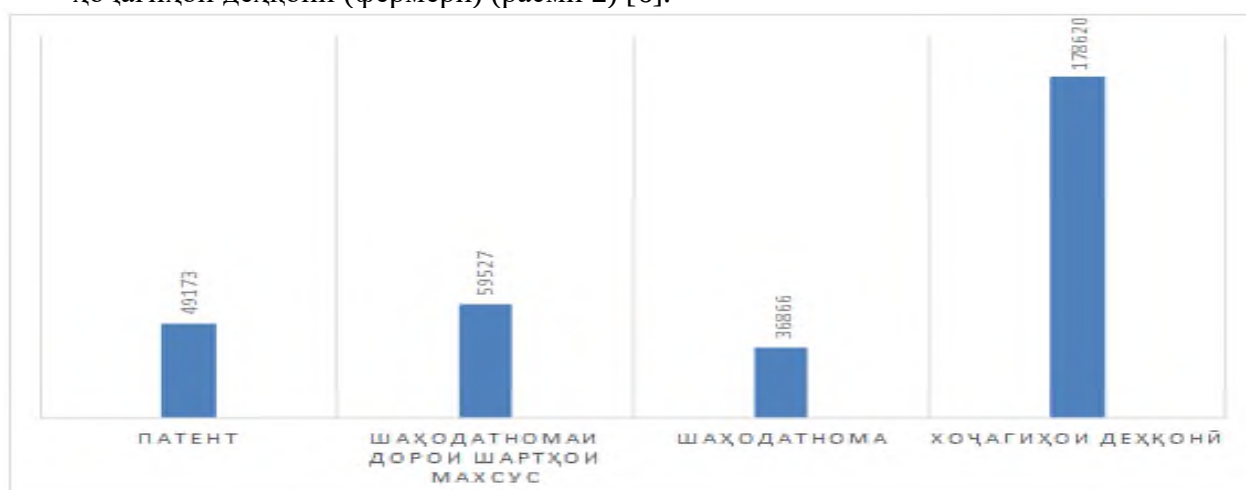
Дигар шудани муносибатҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, муносибатҳои дар доираи фаъолияти соҳибкорӣ ба амаломеда, барои рушди иқтисодии мамлакат нақши хеле муҳим гузошта, инкишофи беамалони баҳши хусусӣ ва соҳибкориро таъмин менамояд.

Тибқи маълумоти омӯрӣ то соли 2024 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 358608 адад субъекти хоҷагидори фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, аз инҳо 324186 адад соҳибкорони инфиродӣ ва 34422 адад шахсони ҳуқуқӣ мебошанд [6].

Айни замон, соҳибкорони инфиродӣ тибқи қонунгузории амалкунандаи мамлакат бо чунин намудҳо тасниф мешаванд:

- тибқи патент;
- бо шаҳодатномаи дорои шартҳои махсус;

- бо шаҳодатнома;
- ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) (расми 2) [6].

Расми 2. Шумораи соҳибкорони инфиродии фаъолияткунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2024 [6]

Тибқи маълумотҳои дар расми 2 овардашуда, дар ҷумҳурӣ 49173 нафар тибқи патент, 59527 нафар бо шаҳодатномаи дорои шартҳои махсус, 36866 нафар бо шаҳодатнома ва 178620 адад ҳоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) фаъолияти соҳибкорӣ бурда истодаанд, ки нисбати солҳои гузашта тамоюли мусбатро нишон медиҳад.

Дар замони муосир дар баробари ба даст овардани нишондиҳандаҳои мусбати макроиқтисодӣ, ки дар солҳои охир ба чашм мерасанд, пешрафти иқтисоди мамлакат бо воситаи афзоиш додани фаъолгардонии соҳибкорӣ дар бахши воқеии иқтисодиёт ва ташаккули таъсири устувори рушди соҳибкорӣ вобастагии калон дорад.

Тақомул додани фаъолияти соҳибкорӣ ва мунтазам мусоидат кардан ба рушди он бо истифодаи тамоми имкониятҳо, аз ҷумла имкониятҳои табиӣ, иқтисодӣ, технологӣ ва истеҳсоли, рушди мунтазами соҳибкории саноатӣ ва исёҳсолӣ дар рушди иҷтимоӣ иқтисодии шаҳру ноҳияҳо, барои афзоиш додани рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ мусоидат менамояд.

Дар солҳои охир бо мақсади дастгирии соҳибкорӣ дар соҳаи саноат аз ҳисоби буҷа ва сармоягузориҳои мустақим маблағҳои зиёд ҷудо карда шуда, фаъолияти озодонаи истеҳсолгарон ва истеъмолгарони маҳсулот ва ҳадамот таъмин карда шуд.

Ҳамин тавр, субъектҳои фаъолияти соҳибкориро зарур аст, ки аз имтиёзу имкониятҳои пешниҳод намудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оқилона ва самаранок истифода бурда, бо истифодаи техникаю технологияи замони муосир ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти ватаниро зиёд намуда, диққати асосиро барои истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда ва таъмини бозори истеъмолӣ бо маҳсулоти хушсифати ватанӣ равона гардонанд.

АДАБИЁТ

1. Амонов С.С., Алимов К.К., Нақши соҳибкорӣ дар тадбиқи ҳадафи чоруми стратегӣ-саноатикунории босуръати кишвар. Маводҳои конференсияи байналмилалӣ илмӣ амалӣ дар мавзӯи “Фаъолияти соҳибкорӣ дар шароити иқтисоди рақамӣ” 17-18 ноябри соли 2023. саҳ 31-35.
2. Дадамов Д.Н. Ташаккул ва рушди фаъолияти соҳибкории саноатӣ: назария, методология ва амалия (дар асоси маводҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон) // Дисс... док.илм.иқт. - Душанбе, 2020.- 270 с. с. 208.

3. Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохили ва хориҷии ҷумҳури. [Сарчашмаи электронӣ] Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомали Раҳмон, 23 декабри соли 2022 /Низоми дастрасӣ /<http://president.tj/node/29823/> (санаи мурочиат: 23.04.2025).
4. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон 6 ноябри соли 1994 дар раёйпурсии умумихалқӣ қабул карда шуд. 26 сентябри соли 1999, 22 июни соли 2003 ва 22 майи соли 2016 бо тариқи раёйпурсии умумихалқӣ ба он тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд.
5. Мухторзода С.С., Мараимов Б.М. Совершенствование механизма государственного регулирования деятельности торговых предприятий в современных условиях // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе: 2018. - №2 - С.25-30.
6. Сомонаи расмӣ_Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://investcom.tj/sohibkori/indicators/514-nishondiandaoi-rushdi-soibkor-va-bahshi-husus.html>. Санаи мурочиат [16.05.2025].
7. Сомонаи расмӣ Маркази миллии қонунгузории назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. <https://mmk.tj/?lang=hi>. Санаи мурочиат [19.05.2025].
8. Черняков М.К., Чернякова М.М., Исматуллоев И.У., Мухторзода С.С. Государственное регулирование – как фактор устойчивого развития розничной торговли в Республике Таджикистан // Устойчивое развитие инновационной экономики в Таджикистане и Польше. // Материалы международной научно-практической конференции (23-24 декабря 2016 г.). - Душанбе: 2016. – с.181-185.

УДК 338.1 338.2. 339.4

Нидоев Н.Ф.

ИҚТИСОДИЁТИ АМАЛКУНАНДА ВА ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТИҶОРАТӢ ДАР МУҲИТИ ПОЙДОРИИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ДАВЛАТӢ

Дар мақола ҳолати назариявӣ методии иқтисодиёти амалкунанда ва хизматрасониҳои тиҷоратӣ дар муҳити пойдории истиқлолияти давлатӣ дар асоси рушди муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ба воситаи роҳандозӣ намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқии дохилӣ ва байналмилалӣ баҳогузорӣ карда шуда, имкониятҳои нави тақмили онҳо баҳснок пешниҳод карда шудаанд. Муаллиф асосҳои назариявӣ, усулҳои илмӣ ва амалии ташкили иқтисоди бозорино бо таҳияи модели нави назариявӣ рушд, ҳамчун «Модели тоҷикии рушди ҷомеа», ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баромадҳо ва паёмадҳояшон борҳо қайд менамоянд, таваҷҷуҳи бештар зоҳир намудааст.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти амалкунанда, хизматрасониҳои тиҷоратӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, модели миллии рушд, талафоти моддӣ, эҳёи пас аз низоъ, интиҳоби модели кишоварзӣ, пойдории истиқлолияти давлатӣ.

Нидоев Н.Ф.

РАБОТАЮЩАЯ ЭКОНОМИКА И КОММЕРЧЕСКИЕ УСЛУГИ В УСЛОВИЯХ УСТОЙЧИВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье дается оценка теоретико-методического состояния работающей экономики и коммерческих услуг в условиях устойчивой государственной независимости на основе развития социально-экономических отношений посредством реализации отечественных и международных нормативно-правовых актов, а также представлены новые возможности их совершенствования. Автор уделит больше внимания теоретическим основам, научным и

практическим методам организации рыночной экономики, акцентировавшее неоднократно в своих выступлениях и посланиях Президент Республики Таджикистан как новую теоретическую модель развития - "Таджикскую модель развития общества".

Ключевые слова: действующая экономика, коммерческие услуги, социально-экономические отношения, национальная модель развития, материальные потери, постконфликтное восстановление, выбор аграрной модели, устойчивость государственной независимости.

Nidoev N.F.

A WORKING ECONOMY AND AND COMMERCIAL SERVICES IN THE CONDITIONS OF STABLE STATE INDEPENDENCE

The article provides an assessment of the theoretical and methodological state of the working economy and commercial services in the conditions of stable state independence based on the development of socio-economic relations through the implementation of domestic and international regulatory legal acts, and also presents new opportunities for their improvement. The author paid more attention to the theoretical foundations, scientific and practical methods of organizing a market economy, which the President of the Republic of Tajikistan repeatedly emphasized in his speeches and messages as a new theoretical model of development - the "Tajik model of development of society".

Key words: current economy, commercial services, socio-economic relations, national development model, material losses, post-conflict recovery, choice of an agrarian model, sustainability of state independence.

Эълони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон 9 сентябри соли 1991 дарёфти роҳҳои рушди иқтисодӣ ва кишвар, таъмин ва кафолати соҳибхӯшӣ ва истиқлолияти иқтисодӣ он ва таҳияи модели миллии рушдро таъсир намуд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тараққиёти иқтисодӣ худ як қатор душворӣҳоро ба амал меорад. Вайрон шудани алоқаҳои иқтисодӣ, мавҷуд набудани базаи истеҳсоли худӣ воситаҳои истеҳсолот, инчунин набудани корхонаҳои худӣ оид ба истеҳсоли машинаҳо таҷхизот, сузишворию энергетикӣ ва дигар ресурсҳои моддӣ ба вазъияти индустрияи бинокорӣ, металлкоркунӣ, саноати сабук, хушӯворӣ ва дигар соҳаҳои саноат, хусусан ба комплекси агросаноатӣ таъсири манфӣ расонид.

Ҳамаи ин талаб мекард, ки стратегияи нави тараққиёти иқтисодӣ ҷумҳурӣ дар шароити ба ҷамъияти типӣ мазмунӣ наву гузаштани ҷумҳурӣ таҳия ва ташкил карда шавад.

Мутаассифона, вазъияти ноустувории сиёсӣ ва ҷанги гражданин, ки қувваҳои репрессия ба амал оварда буданд, ҷумҳуриро ба ҳаробизори шадиди иқтисодӣ оварда расонд. Моҳи апрели соли 2000 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҳамоиши САҲА дар Вена ҷунин қайд карда буд:

«Гузариш, ки пас аз ба даст овардани истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон н дар соли 1991 сурат гирифт, воқеан душвортарин давраи таърихи халқи тоҷик буд. Ҷанги шаҳрвандӣ дар кишвари мо ҳисороти калон расонд, баҳусус оқибатҳои он ба иқтисодӣ он дар муддати тӯлонӣ эҳсос ҳоҳад шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон маълум аст, яке аз фӯҳаҳои калонтарини ҳар як ҷанг талафоти одамон мебошад, ки бо ҳеҷ чиз муқоиса карда намешавад. Дар ҷараёни даргириҳои мусаллаҳона дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳудуди 100 ҳазор нафар кушта, 26 ҳазор зан бева, 55 ҳазор кӯдак ҷетим, ҳудуди як миллион нафар ҷамъатанони мо маҷбур шуданд, ки макони доимии худро тарк кунанд, гуреза ва муҳоҷири иҷборӣ гарданд. Барои иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон талафоти моддӣ аз ҷиҳати қудрати ҳаробиовари худ хеле бузург буд. Маблағи умумии ҳисороти қариб 7 миллиард долларӣ амрикоиро ташкил дод» [14].

Дар баробари мушкилоти эҳёи пас аз низоъ ва мушкилоти давраи гузариш Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир ба офатҳои табиӣ бесобиқа дучор шуд. Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз кӯхистонтарин кишварҳои ҷаҳон буда, 93%-и қаламрави онро қуҳҳо ташкил медиҳанд. Шароити душвори ҷуғрофӣ ин кишварро яке аз осебпазиртарин кишварҳо ба офатҳои табиӣ ва тағирёбии иқлим дар қитъаи Авруосиё месозад. Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд мекунад, «ҳар сол дар Ҷумҳурии Тоҷикистон офатҳои табиӣ душвор пешгӯйшаванда, асосан вобаста ба об бо ҳисороти бузурги иқтисодӣ, бесарпаноҳ мондани ҳазорон оила ва одамон аксар вақт ба ҳалокат мерасанд, аксар вақт тамоми маҳаллаҳои аҳолинишини дорои инфрасохтори иҷтимоӣ иқтисодӣ мавҷударо сел, зери обхезӣ ё шуста мебаранд.

Теъдоди қурбонӣҳои сел танҳо аз аввали соли ҷорӣ 46 нафарро ташкил дода, даҳҳо нафар бедарак шудаанд. Зиеда аз 20 шаҳру навоҳии кишвар бар асари офатҳои табиӣ осеб дида, беш аз 4000 манзили зист таҳриб, ҳазорон нафар бесарпаноҳ монданд, даҳҳо мактабу беморхона, иншооти иҷтимоӣ, инчунин роҳҳо, пулҳо, хатҳои барқ ва дигар инфрасохтори ҳаётан муҳим осеб دیدанд. Ҳисороти офати табиӣ ба иқтисоди кишвар аз авоили соли ҷорӣ аз рӯи ҳисобҳои муқаддамотӣ 600 миллион доллари амрикоиро ташкил додааст, ки аз нерӯи харобиовари сел дар минтақаи Кӯлоб ва як гурӯҳ навоҳии гирду атроф ба шумор меравад. [15, саҳ. 2].

Ҳамин тавр, ташаккули давлатдорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чунин шароити душвор сурат гирифт. Дар ин тадқиқот мо асосҳои назариявӣ, усулҳои илмӣ ва амалии ташкили иқтисодӣ бозорӣ миллиро бояд нишон диҳем, чунки дар ҳар сурат сухан дар бораи таҳияи модели нави назариявӣ рушди хоҷагии халқ меравад, ки онро ба ҷуз «Модели тоҷикии рушди ҷомеа» (МТРЧ) ва ҷузъи таркибии он «Модели тоҷикии рушди комплекси агросаноатӣ (МТРКА)», ки дар бораи он Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо дар баромадҳо ва паёмадҳояшон бештар аз соли 1998 инҷониб қайд менамоянд, махсус қайд намудан мумкин аст. Дар бораи аҳамият ва нуқтаҳои асосии модели пешниҳодгардидаи Президенти ҷумҳурӣ монографияҳо аз ҷониби профессор Х. Ғафуров дар нимаи дуҷуми солҳои 90-уми асри XX [3] (1999) ва даҳсолаи аввали асри XXI [2] таҳия шудаанд.

Бояд гуфт, ки интиҳоби модели дигаргунсозии иҷтимоӣ иқтисодӣ барои ҳар як мамлакат яке аз проблемаҳои асосӣ ва дар айни замон душвортарин масъалаҳои афкори назариявӣ ва амалии иқтисодӣ мебошад. Махсусан таъкид кардан лозим аст, ки нуқтаи асосии модели тоҷикии ташкили истеҳсолоти ҷамъиятӣ интиҳоби роҳи нави стратегӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ сохтмони ҷамъияти демократӣ - ҷамъияти типу мазмуни нав, ки асоси муносибатҳои иқтисодӣ ва моҳияти нави таърихӣ дорад, мебошад. Аз ин рӯ, омӯхтани муҳимтарин падидаҳо ва қонуниятҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити гузариш ба бозор ба амал меоянд, низ проблемаи муҳими имрӯза мебошад.

Дар баробари ин, дар адабиёти иқтисодӣ масъалаҳои марбут ба моделҳои миллии рушд, аз ҷумла «Модели тоҷикии рушди комплекси агросаноатӣ» дар адабиёти иқтисодӣ қариб мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст ва аз ҳамин сабаб метавонад, хеле баҳснок ва баъзан зиддиятнок низ гарданд [4].

Аз ин рӯ, маҷмӯи проблемаҳои барпо намудани иқтисодиёти нави амалкунанда ё коркунанда дар сохтори он хоҷагидорӣ бехатарии кишоварзӣ проблемаҳои асосии тараққиёти ҷамъият шуда метавонанд.

Таҷрибаи ҷаҳонии мамлакатҳои тараққикардаи иқтисоди бозорӣ классикӣ нишон медиҳад, ки сохтмони иқтисодиёти нави коркунанда дар асоси моделҳои интиҳобшудаи тараққиёт, механизмҳои дохилии онҳо дар ҳар як маврид хусусиятҳои назаррас ва таҷассуми ҳоси худро дар амалии иқтисодӣ доранд. Дар ин маврид қайд кардан зарур аст, ки гуногунии моделҳои тараққиёт дар соҳаҳои гуногуни саноат натиҷаҳои медиҳад ва дода истодааст, ки онҳо аз ҷиҳати моҳияти худ умумият дошта, тавассути он дар бораи ташаккули хоҷагии халқ сухан рондан мумкин аст, ки на танҳо қувваҳои истеҳсолкунандаро нигоҳ доштан ва инкишоф диҳад, балки шаклҳои гуногуни муносибатҳои истеҳсолиро ҳам хеле такмил дода тавонад.

Ин муҳимтарин хусусияти иқтисодии ҷамъияти демократии дорои шаклҳои гуногуни моликият, ҳамчун асоси иқтисодии давлати демократӣ дар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад ва бинобар ин мо бояд ба ин масъала дар суҳан не, балки дар амал оқилона муносибат кунем. Ҷомеаи демократӣ, сарфи назар аз шакли мушаххаси он, бояд дорои иқтисодиёти ба иҷтимоӣ нигаронидашудае бошад, ки сатҳи баланди зиндагонии табақаҳо ва гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ дорои қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои мувофиқи самараноки истеҳсолидошта, бошад. Чунин тартиб додани масъала, бешубҳа, омӯхтани алоқаи падидаҳои иқтисодӣ ва процессҳои дар ҷамъият дар марҳилаи муайяни тараққиёт ба амал омадаро талаб мекунад, ки он ба замони ҳозира мувофиқ аст.

Ба ҷамъияти демократӣ, сарфи назар аз шакли ҳоси он, бояд иқтисодиёти ба иҷтимоӣ нигаронидашуда, дараҷаи баланди зиндагонии табақаҳо ва гуруҳҳои гуногуни иҷтимоӣ аҳоли, дорои қувваҳои истеҳсолкунанда ва муносибатҳои мувофиқи самарабахши истеҳсолӣ бошад. Чунин ба миён гузоштани масъала, бешубҳа, омӯхтани робитаи ҳодисаҳои иқтисодӣ ва процессҳои дар ҷамъият дар марҳилаи муайяни тараққиёт ба амал омадаро талаб мекунад, ки ба замони ҳозира мувофиқ аст.

Дар баробари ин, аз диалектикаи ташаккули системаҳои шаклҳои гуногуни моликият ва ғайрияти ғойданок дар алоқамандии зич бо муносибатҳои истеҳсолӣ, қувваҳои истеҳсолкунандаи миллӣ ва байналмилалӣ сарфи назар кардан мумкин нест, зеро бе дида баромадани яққоии онҳо ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодии ҷумҳурӣ ва минтақаҳои он ҷамъшуда ғайриимкон ба назар мерасад. Танҳо бо ҳамин гуна муносибат мо метавонем нуктаҳо ва ҳулосаҳои илмиро, ки барои назарияи иқтисодии сохтмони иқтисодиёти амалкунанда аҳамияти принципиалӣ доранд, нишон ва тартиб диҳем.

Аз ин рӯ, мо ҳангоми таҳлил чунин нуктаро ба назар гирифтаем, ки Модели тоҷикии рушди ҷомеа бояд аз моделҳои мавҷудаи тараққиёти иқтисодиёт фарқ карда, тафовути асосӣ, на дар ҳаҷми ҳуди қор, на дар шумораи проблемаҳои пешниҳодшуда, балки дар интиҳоби масъалаҳои баррасишаванда, дар навоарӣ, амиқӣ ва васеъ будани таҳқиқ онҳо, дар осонии методологияи баррасӣ кардани он, ҳамчун қисми нав ва таркибии назарияи иқтисодиёти он бо меҳнати ғойданоки хоҷагидорӣ дар таъмин кардани аҳоли бо неъматҳои моддӣ тамоми фаслҳои сол бошад.

Агар дар моделҳои мавҷудаи иқтисодии тараққиёт масъалаҳои умумии вобаста ба навъҳои алоҳидаи системаҳои ҷамъиятӣ ба назар гирифта шаванд, пас дар Модели тоҷикии рушди ҷомеа бори аввал проблемаҳои нави ташаккул додан ва нигоҳ доштани базаи ҳақиқии озӯқаворӣ ба миён гузошта шуда, қодир бошад, ки аҳолиро бо маҳсулоти озӯқавории тару тоза тамоми сол таъмин карда тавонад.

Ҳангоми пешниҳоди мавод тадқиқотчиён инчунин мавқеъ ва нақши чунин омилҳо, аз қабилҳои захираҳои табиӣ, иқлимӣ, демографӣ, ҷуғрофӣ, ҳудудию минтақавии ҳуди ҷумҳуриро дар робитаи зич бо хусусияти анъана, руҳиявӣ, тарзи зиндагонии аҳолии тағҷой ба назар гирифта, оид ба ташаккули хоҷагии халқ аз маводҳои муҳиме истифода баранд, ки мушкилиҳо ва хусусиятҳои бозори дохилии ҷумҳурӣ пайваста паси сар шаванд.

Маводҳои тадқиқотие, ки ҳангоми таҳлил доир ба ташаккули ҳаёти иқтисодии ҷумҳурии соҳибхитӣ, аз он ҷумла ба вучуд овардани хоҷагии бехатар оварда шудаанд, ба ҳаёти иқтисодию иҷтимоӣ мамлакат мувофиқ карда шудаанд. Дар ин ҷо мо инкор намекунем, ки ин қор ба зарурияти объективӣ ва мураккабии проблемаҳои ҷамъшуда ва тадқиқнашудаи проблемаҳои мавҷуда ҳанӯз дар ҳаёти иҷтимоӣ иқтисодии ҳуди ҷумҳурӣ пешбинишуда вобаста аст. Аз ин рӯ, мо ҳангоми тайёри ба навиштани қори илмӣ ба қадри имкон аз адабиёти хеле зиёд, аз ҷумла мавқеи мактабу равияҳои гуногуни иқтисодӣ, таҷрибаи роҳбарӣ ба ноҳия ва минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ, хусусан ноҳияҳои қуҳсор истифода бурдем. Махсусан, таъкид кардан лозим аст, ки ҳамчун асоси методии тадқиқот (чунон ки баъдтар дар қор нишон дода мешавад) равиши мутамаддинро ба омӯзиши рафти падидаҳои иқтисодии пешгузаштагон интиҳоб намудем, зеро маҳз онҳо имконият медиҳанд, ки дар модели интиҳобшуда проблемаҳои ташаккули иқтисоди

бозаргонӣ ҳамчун ташкилоти нави хоҷагидорӣ, ки ба дигар кишварҳо ва минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хос нест, пешниҳод карда шаванд.

Дар омӯзиши проблемаҳои ба миён гузошташуда, бешубҳа, вазифаҳои душвортарин ба миён меомаданд, ки инҳо интиҳоби модели тараққиёти хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон буда метавонанд. Бе ин гуна муносибат эътимоднокии натиҷаҳои илмӣ ва аҳамияти амалии онҳо қатъиян паст мешавад. Бояд гуфт, ки модели иқтисодии тараққиёти хоҷагии кишоварзӣ дар сохтори иқтисодиёти амалкунанда чӣ аз ҷиҳати назариявӣ ва чӣ аз ҷиҳати амалӣ ханӯз дар ҳаёти ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ пас аз пошхурии Иттифоқи Шӯравӣ ва соҳиби истиқлолият ва соҳибхитиёрӣ гаштан ханӯз ташаккул наёфтааст, Консепсия ва Барномаҳои мавҷудаи имрӯза на танҳо мураккаб, балки аз ҳаёти халқ дур буда, ҳамчун идеали миллии муносибати мутамаддин ба сохтмони хоҷагии кишоварзии бехатар созгор нест.

Аз ин рӯ, бисёре аз онҳо, гарчанде баъзан баҳсбарангез бошад ҳам, дар айнаи замон таҳқиқоти нави олимонро тақозо мекунанд. Ин пеш аз ҳама, бо вучуд надоштан ва инкишоф наёфтани моделҳои тараққиёти ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон шарҳ медиҳад, зеро ҳамаи онҳо яқоя бо сабабҳои маълум ба рафти ходисаҳои иқтисодӣ то ҳол аз рӯи иқтисоди нақшавии социалистӣ баҳо медиҳанд.

Имрӯз мисли пештара аҳамияти ҳаёти иҷтимоию иқтисодии ҳуди ҷумҳурӣ, набудани ахбороти бозэтимод ва материалҳои оморӣ, суръати сусти робитаҳои иқтисодии интегратсионии байни ҷумҳуриҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ, набудани инкишофи возеҳи муносибатҳои иқтисодӣ, яъне таъминоти молу хизматрасониҳо, ки дар натиҷаи деформатсияи сохтори комплекси техникаю технологияи ҷумҳурӣ ба амал омадаанд, заминаи интеллектuali ва як қатор дигар сабабҳои объективона тартиб додани модели иқтисодиёти амалкунанда ва истехсолкунандаро талаб мекунанд, ки дар он кишоварзӣ ҷои асосиро ишғол менамояд.

Маълум аст, ки дар илми иқтисод мактабҳо ва самтҳои гуногуни илмӣ вучуд дошта, намояндагони онҳо ба рафти инкишофи падидаҳои иқтисодӣ, аз ҷумла ба нақши иқтисодиёти аграрӣ дар пешрафти ҷомеа, ки номашон дар тамоми ҷаҳон машҳур аст, аҳамияти хоса медоданд. Аз ҷумла, онҳо В.Леонтьев, А.А.Чаянов, Н.П.Горбунов, С.Шаталин, А.Аганбегян, Л.Абалкин, З.Дадаян, А.Анчишкин, В.Медведев, И.Г.Ушачев дохил мешаванд, ки бисёр масъалаҳои назарияи иқтисодиёт, аз ҷумла назарияи муносибатҳои аграрию дар асоси амалии ҷаҳонӣ кор карда баромадаанд. Асоси андешаи онҳо дар мавриди суботи кишвар ин аст, ки танҳо иқтисоди нақшавӣ метавонад кишварро аз ҳаробӣ ва нестшавӣ наҷот диҳад.

Вале хизматҳои шоистаи олимони ҷумҳурӣ, ки асарҳои онҳо дар инкишофи назарияи иқтисодиёт дар шароити ба иқтисоди бозор гузаштани ҷумҳурӣ саҳми калон гузоштаанд, набояд фаромӯш кард. Аз ҷумла, дохил мешаванд: осори академик Х.Саидмуродов, профессорон И.Асроров, А.А.Мадаминов, Х.Умаров, Х.Гафуров, Ч.Пириев ва дигарон, ки мо дар қори худ ба қадри кофӣ истифода кардаем. Аммо бояд гуфт, ки моделсозии пешгӯишавандаи бунёд ва рушди бисёрсоҳаи «кишоварзӣ», ҳамчун падидаи нави иқтисодӣ ва бунёди иқтисоди нави миллии «типи қорӣ амалкунанда» бо бахши бехатари кишоварзӣ дар шароити гузариши Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозор то имрӯз вучуд надорад. Аз ин рӯ, ҷустуҷӯи роҳҳои нави ба вучуд овардани хоҷагии халқ ва сохтори бехатари кишоварзии он ханӯз дар марҳилаи аввали тавлиди он буда, аз сабаби набудани рушд ва навоварии он ханӯз хеле ақиб мондааст ва он чӣ аз тарафи баъзе аз сохторҳои роҳбарикунандаи ҷумҳуриявӣ ва иқтисодчиёне, ки ба рушди проблемаҳои худидоракунии озукаворӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон машғуланд, бешубҳа ба қадри кифоя ба назар гирифта намешаванд.

Дар қор карда баромадани роҳҳои пешгӯӣ иқтисодиёти ҷумҳурӣ роли чунин барномаҳои алтернативӣ, монанди муътадил гардондани иқтисодиёти миллии Федератсияи Россия дар шароити ба бозор гузаштани он калон аст, ки мо онҳоро низ бо мақсади ташаккули модели миллии иқтисодиёт, ки ба роҳи стратегӣ ҷумҳурӣ дар давраи гузариш ба муносибатҳои бозорӣ мувофиқ аст, истифода бурдаем [10].

Дарҳол муқаррар кунем, ки тараққиёти ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ ба роли омилҳои иқтисодӣ вобаста нест, зеро рафти тараққиёти онҳо бештар ба рол ва моҳирона истифода бурдани омилҳои иҷтимоӣ, аз қабили вусъати алоқаҳои байналмилалӣ, ки алоқа ва фаъолияти якҷоя бо дигар мамлакатҳо, эҳтироми фарқҳои минтақавӣ ҳамчун зидди интернационаликунии қувваҳои истеҳсолӣ ва ҳам муносибатҳои маҳаллӣ вобаста аст.

Мо ба ин фактҳо аз он сабаб таваққуф намудем, ки дар замони мо дар байни олимони таҷриба гузарандагон майли умумӣ аз будаи ғайр ба нишон додани аҳамияти танҳо омилҳои иқтисодӣ мавҷуд аст. Ҳарчанд амалияи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки рушдро на танҳо омилҳои иқтисодӣ муайян мекунад, инчунин омилҳои иҷтимоӣ, руҳиявӣ бо назардошти урфу одат, маҳорат ва урфу одатҳои аҳоли, ҳамчун унсурҳои махсуси ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ муҳимтар аст.

Тавре профессор Р.Кучуков қайд мекунад, «масъалаи рафъи ақибмонии технологӣ дар шароити кунунӣ иҷтимоӣ иқтисодӣ бо назардошти вазъи иқтисодӣ ҷаҳонӣ ташаккули сохтори нави технологиро дар асоси консентратсияи захираҳо дар минтақаҳои пешрафта, афзоиши ҷаҳонӣ фаъолияти инноватсионӣ сармоягузорӣ, пурзӯр намудани таъсири давлат ба рушди динамикаи нави иқтисод, тақозо менамояд» [6, с. 3-4].

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки муваффақияти калонтаринро дар рушди иқтисодӣ корхонаҳои ба инноватсия нигаронидашуда, яъне бисёр корпоратсияҳо ва фирмаҳои ИМА, Ҷопон, Британияи Кабир, Олмон ба даст меоранд, ки дар онҳо мағзи стратегияи иқтисодӣ на танҳо рушди истеҳсоли технологияи баланд, балки ба даст овардани мувозинати инноватсионӣ - оптимизатсияи нақш ва андозаи ҷузъи инноватсионӣ мебошад. Ин равиш рушди иқтисодро бо роҳи инноватсионӣ пешаки муайян намуда, муносибати махсуси соҳибдорӣ ва ҷомеаро ба рушди соҳаҳои мураккаби технологӣ доништалаб ташаккул медиҳад. Ин халқу миллатҳо дар бехтарин давраҳои таърихи худ, ки бо мурури замон озод карда шуда буданд, тавонистанд двигатели асосии равандҳои иқтисодӣ, яъне қувваҳои истеҳсолкунандаи худро барои қувваи мавҷеи мардум ва давлатдорӣ он дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ташкил намоянд. Масалан, сарфи назар аз бӯҳрон, аз лиҳози технологӣ нақши локомотиви иқтисодӣ ҷаҳонӣ ба ИМА тааллуқ дорад. Аз ин лиҳоз, сохтори сарвати миллии ИМА таваҷҷуҳи муайян дорад, ки аз рӯи ҳисобҳои унсурҳои таркибии «капитали инсонӣ» хеле бартарӣ дорад (76,5%). Дар ҳоле ки ҳиссаи инфраструктураи социалии истеҳсолӣ дар структураи сарвати миллии ШМА 19,0 фоиз ва «ресурсҳои табиӣ» 4,5 фоизро ташкил медиҳад [6, с. 7].

Бешубҳа, ин масъалаҳо ва як қатор масъалаҳои дигарро, ки дар мақола ба миён гузошта шудаанд, проблемаи асосӣ ба вучуд овардани иқтисодиёти нави амалкунандае, ки ба худинкишофӣ, худмаблағгузорӣ ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат кодир аст, нигаронида шудааст. Чунин аст моҳияти иқтисодиёти нави ва проблемаҳои тараққиёти он. Аммо аз рӯи таҷрибаи ҷаҳонӣ ягон мамлакат бе базаи назариявӣ худ, ки шакли модели миллии тараққиёти ҷамъиятиро мегирад, дар ҳалли проблемаҳои иҷтимоӣ иқтисодии худ ба қуллаҳои калон ноил нашудааст.

Мо имрӯз ошкоро ва равшан роли меҳнату коре, ки бо риштаҳои бешумору нозук тамоми пахлуҳои ҳаёти миллии тоҷиконро бо алоқамандӣ дар тамоми давраҳои соҳибдавлатӣ бо ягонагии қувваҳои истеҳсолкунандаи миллии, ҳаёти иқтисодӣ дар ҳамаи давраи замон шӯҳратманд буда, бо проблемаҳои асосӣ онҳо дар маҳалҳо ва дар як қатор соҳаҳо шӯҳрати калон доштанд, диққати махсус мебошем.

Ин проблемаҳо, аз ҷумла тараққиёти соҳаҳои анъанавӣ хоҷагии халқ, хусусиятҳои ҳаёти иқтисодии аҳолии минтақаҳои қуҳсор ва водихо аз ҷумлаи проблемаҳои мебошанд, ки илми иқтисодӣ ҳанӯз равшан нагардидааст. Мақсади таҳқиқ муайян намудани замина ва шароити ташаккули хоҷагии халқии дорои соҳаи пешрафтаи кишоварзӣ бо назардошти анъанаҳои миллии, пайдоиши шакли нави ташкили меҳнат ва истеҳсолот дар шароити ташаккули муносибатҳои бозорӣ, ки дастгирии онҳо ба қувваҳои истеҳсолкунандаи худ халқ, сокинони деҳот, шаҳру ноҳияҳои қуҳистон, самаранокии истифодабарии мардуми тоҷик ва тамоми мардуми тоҷик вобаста аст ба манфиати ҷумҳурӣ бояд равона карда шавад.

«Бо истифода аз мафҳуми кувва, - кайд мекунад Ф. Энгельс, - бо ҳамин мо на дониши худ, балки нокифоягии дониши худро дар бораи моҳияти қонун ва тарзи амали он баён мекунем. Идеи кувва, чунон, ки ҳама эътироф мекунанд, (аз Гегел сар карда, бо Гельмгольсем) аз зухуроти организми инсон то зухуроти кувваи кувваи он дар муҳити кувваи он сухан ронда, кувваи бардорандаи дастҳо, кувваи қозибаи пойҳо, кувваи ҳозимаи меъда ва руда, кувваи ҳискунандаи асабҳо, кувваи мафҳии ғадудҳо ва ғайра. Яъне, барои аз зарурати нишон додани сабаби аслии тағйирот, ки дар натиҷаи ягон вазифаи организми мо ба амал омадааст, ҳалос шуда, ин усули муносибро низ ба олами беруна интиқол медиҳед ва бо ин роҳ чӣ қадар кувваҳо, чӣ қадар падидаҳои гуногунро ихтироъ мекунем» [7, саҳ. 402].

Инчунин дарк кардан лозим аст, ки К.Маркс дар дастнависҳои иқтисодии худ (1857-1859) навишта буд: «Табиат мошинҳо, тепловозҳо ва роҳҳои оҳан намесозад. Ҳамаи ин маҳсули меҳнати инсон, материали табиест, ки ба органҳои иродаи инсон табдил ёфта, дар табиат ва ғайрияти инсон ҳукмрон аст. Ҳамаи ин, маҳсули даст, узв, майна бо кувва ва дониши одам офарида шудааст» [7, стр. 496].

Ҳамин тариқ, ба ташкили иқтисодиёти миллии амалкунанда бо кишоварзии бехатар дар сохтори он танҳо кори омили инсонӣ ва кувваи дониши он мебошад. Дар баробари ин, бояд эътироф кард, ки, чунон ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд мекунанд: «Ислоҳот дар соҳаи кишоварзӣ кори як-ду сол нест ва мо бояд тасаввур кунем, ки бояд дар давраи гузариш ислоҳотро дар ин бахш бо суръати тез анҷом дода, ба ин васила барои баромадан аз бӯҳрони иқтисодӣ мусоидат намоем.

Ислоҳот процесси дуру дароз ва меҳнатталаб буда, на танҳо муносибати хубро ба замин ва воситаҳои истеҳсолот, балки тағйир додани ҷаҳонбинии одамон, муносибатҳои руҳиявии онҳо, ба амал баровардани шаклҳои нави муносибатҳои иқтисодиро талаб мекунад» [15]. Аммо дар рафти ислоҳоти кишоварзӣ фаромӯш кардан лозим нест, ки дар асоси моддаи 13 Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон замин, сарватҳои зеризаминии он, об ва тамоми сарватҳои дигари табиӣ моликияти истисноии давлат буда, давлат истифодаи оқилонаи онҳоро ба манфиати халқ қафолат медиҳад [5, саҳ. 36]. Ин давлатро вазифадор мекунад, ки барои бо озӯқа таъмин намудани аҳоли ба ислоҳоти кишоварзӣ аҳамияти якумдараҷа диҳад. Ва бо мақсади таъмини амнияти озӯқаворӣ кишвар дар асоси ташкили кишоварзии бехатар амалӣ намудани тадбирҳои мушаххас, аз ҷумла таҳия ва қабули барномаҳои амнияти озӯқаворӣ, кам кардани даҳолати мақомоти маҳаллӣ ба ғайрияти хоҷагиҳои деҳқонӣ, рушди истеҳсолот ва ташаккули иқтисодӣ содиротӣ ва танзими бозори маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом ва озӯқаворӣ барои солҳои 2025-2030 таъмин карда шавад [15].

Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади дастгирии соҳаи кишоварзӣ тавассути барномаҳои гуногун лоиҳаҳои гуногунро маблағгузорӣ менамояд, ки дар натиҷа аз соли 1996 то имрӯз афзоиши пайвастаи маҳсулоти кишоварзӣ таъмин гардид. Воқеан, сарфи назар аз кам будани замин дар кишвар, дар ин марҳила яке аз тадбирҳои тақдирсозе, ки мардумро аз гуруснагӣ наҷот дод, тақсими 75 ҳазор гектар замин байни шаҳрвандон буд. Ҳамаи ин имкон дод, ки аз соли 1997 инҷониб рушди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин гардад. Агар соли 1997 афзоиши ММД 1,7 фоизро ташкил дода бошад, пас дар солҳои минбаъда ба 8,3-10,6 фоиз ва дар чор соли охир афзоиши миёнаи солҳои маҳсулоти кишоварзӣ 13,5 фоизро ташкил дод [16, стр. 432-433]. Афзоиши истеҳсоли бисёр навъҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва баланд шудани ҳосили зироатҳо ва самаранокии чорводорӣ далели ин гуфтаҳо.

Дар солҳои охир дигаргуниҳои кулӣ дар сектори аграрӣ ва гузаштан ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташаккули усулҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатигардонии моликият ва татбиқи механизми иқтисодӣ бозорӣ ба муваффақиятҳои калон мусоидат карданд. Аммо қудрати имрӯзаи давлат имкон намедиҳад, ки бахши воқеии иқтисодиёт ба дараҷаи зарурӣ дастгирӣ ва бо рушди ҳамаҷониба таъмин карда шавад. Захираҳои ҳудди сектори хусусӣ, ки дар мамлакат ба вучуд омада истодаанд, низ ҳанӯз кифоя нестанд.

Аз ин рӯ, шартҳои муҳими таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва ҳалли вазифаи стратегии зикршуда таъмини пешрафт дар ҷалби сармоягузорӣ ва технологияҳои муосир мебошад, ки он

саъю кӯшиши ҳам сохторҳои давлатӣ ва ҳам, доираҳои тичоратии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба ин равона карда шавад.

Холо дар ҷумҳурӣ нарасидани нуриҳои маъданӣ ва техникаи кишоварзӣ хис карда мешавад. Ба далели гаронии мизони андоз аз арзиши иловашуда ва бочи гумрукӣ, ки дар арзиши маҳсулот инъикос меёбад, ширкатҳои тоҷикиву хориҷӣ ба воридоти технологияҳои пешрафтаи кишоварзӣ ба кишвар манфиатдор нестанд.

Аз ин рӯ, аз 1 январи соли 2024 мизони андоз аз арзиши иловашуда ба маҳсулоти воридотӣ 14,0 таъин шудааст. Дар натиҷа хоҷагӣҳо маҷбур мешаванд, ки нӯриҳои маъданӣ, доруҳои химиявӣ ва тухмии пастсифатро истифода баранд, ки ин ба ҳосилнокии меҳнат ба қадри кифоя таъсир мерасонад. Зиеда аз он, аз сабаби набудани воситаҳои химиявии муҳофизат ва нуриҳои маъдани кишоварзӣ баҳисоби мутахассисон дар ҷумҳурӣ ҳар сол ба ҳисоби миёна 40 фоизи ҳосили руёндашуда аз даст меравад [15].

Аз тарафи дигар, тадқиқотҳое, ки институтҳои саноатӣ оид ба такмил додани усулҳои хоҷагидорӣ дар пахтакорӣ, чорводорӣ, зироаткорӣ, тухмипарварӣ ва селекцияи тухмӣ, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мегузaronанд, ба талабҳои ҳозира ҷавоб дода наметавонанд. Дар кишоварзӣ ҳанӯз бисёр проблемаҳое ҳастанд, ки онҳоро ҳал кардан лозим аст ва ҳуди ин соҳа дигаргуниҳои ҷиддиро талаб мекунад.

Аз ин рӯ, зарур аст, ки ба таҳияи стратегияи ягонаи рушди соҳаи кишоварзӣ бо назардошти дастгирии ҳатмии давлатӣ дар навбати аввал таваҷҷӯҳ зоҳир карда шавад. Аз ин ҷост, ки дар оянда мақомоти идоракуниро аз ҷиҳати иқтисодӣ на танҳо дар як мамлакат, балки дар доираи васеътар, масалан, дар доираи Иттиҳоди Аврупо ва мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аз нав ташкил кардан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар ин бобат суҳанони лауреати Мукофоти Нобелӣ П.Самюэлсонро овардан бамаврид аст: «Иқтисодиёте, ки бо планкашии давлатӣ ва назорати макроиқтисодӣ бой шудааст, назар ба капитализми замони гузашта ё коммунизм беҳтар кор карда метавонад» [11, стр. 682].

Аз ин рӯ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои дастгирии амалӣ ба соҳаи кишоварзӣ бояд тавассути лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба рушди соҳаи кишоварзӣ такони нав бахшад. Гузаштан ба муносибатҳои нави иқтисодӣ, ташаккули шаклу усулҳои нави хоҷагидорӣ, ғайридавлатӣ гардондани моликият ва такмили механизми бозор дар кишоварзӣ боиси дигаргуниҳои кулӣ мегардад. Аммо барои ба даст овардани амнияти озуқаворӣ дар асоси ташкили беҳатарии кишоварзӣ боз ҳам бештар кор кардан лозим аст, зеро гузаштан ба иқтисоди бозорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити хеле душвор сурат мегирад. Идомаи чунин равандро боиси оқибатҳои номатлуби иҷтимоӣ-иқтисодӣ мегардад. Аз ин рӯ, чораҳои дидан лозим аст, ки хоҷагии халқро аз ин вазъият ҳарчи зудтар берун барорад.

Вазифаҳои муҳимтарин ва аввалиндараҷаи модели интиҳобшудаи тараққиёт, яъне Модели тоҷикии рушди ҷомеа таҳлили ҳаёти иқтисодии ҷумҳурӣ, таркиби ояндаи комплекси иқтисодии он, қувваҳои пешбаранда ва тамоюлҳои тараққиёт дар оянда мебошанд. Бешубҳа, Модели тоҷикии рушди ҷомеа ин проблемаҳоро бо дигар илмҳои ҷамъиятӣ, алаҳхусус бо иқтисоди сиёсӣ дар алоқамандии зич мебаронад. Эҳтимол, дар баробари ба вучуд омадани давлатҳои нави мустақил, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон тамоми аппарати концептуалии иқтисоди сиёсӣ, аз ҷумла Модели тоҷикии рушди ҷомеа ҳамчун назарияи иқтисодӣ дигар мешавад ва дар баробари пешравӣ мазмуну моҳияти он бешубҳа дигар мешавад. Аз ин рӯ, дар фаҳмиши қаблӣ ояндаи давлати тоҷиконро ҳамчун ҷомеаи муосир тавсиф кардан душвор аст. Ба қавли академик Л.Абалкин, «дар пеш танаффуси дарднок аз диалектикаи дурустӣ, рад кардани майлу хоҳиш бо ёрии категорияҳои ҷуфтхӯрда, неқӣ ва бад, ҷанг ва сулҳ, капитализм ва социализм дарк кардан ва тасвир кардани ҷаҳон аст» [1, саҳ. 2].

Чунон ки мебинем, вақти он расидааст, ки мантиқи тараққиёти ҷамъиятиро вайрон накунем, пеш аз ҳама модели стратегияи нави тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии ҷумҳуриро дар алоқамандии зич бо хусусият ва хусусияти таърихи мо, ба ягон модели ягонаи тараққиёти ҷаҳон халқҳо ва мамлакатҳо, афзалиятҳои системаҳои алоҳидае, ки то таърих муқаррар нагардида буданд, алоқаманд созем.

Бо ин мақсад Барномаи маҷмӯи ислоҳоти иқтисодӣ барои солҳои 2010-2015 ва давраи то соли 2025 таҳия ва қабул кардашуда, Барномаи мазкурро бо нанардошти либерализатсияи иқтисодиёт, рафъи бухрони ҳамаҷониба, фароҳам овардани шароити мусоид барои ислоҳоти сохторӣ, ба эътидол овардани заминаи ҳукукии макроиқтисодӣ ва ташаққули иқтисодиёт равона ва таҳрезӣ менамуд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дуруст ва саривақтӣ қайд мекунам, ки: «Барои ба вуҷуд овардани иқтисодиёти нави амалкунанда ва татбиқи босамари сиёсати худинкишофӣ, худтаъминкунӣ ва таъмини амнияти иқтисодии мамлакат, тадбирҳои куллии зеринро таҳия ва татбиқ намудан зарур аст:

- яқум, таъмини рушди афзалиятноки корхонаҳои истеҳсолкунандаи маҳсулоти содиротӣ, диверсификатсияи содирот ва таҷдиди сохтори иқтисоди миллӣ;

- дуҷум, тадриҷан бартараф намудани тамоюли содироти ашёи хом ва таъмини рушди мақсадноки соҳаҳои коркарди амиқи саноат;

- сеҷум, тақмили низоми давлатии дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии содирот;

- чорӯм, ба талаботи иқтисоди бозаргонӣ ва манфиатҳои мамлакат мувофиқкунандани заминаҳои ҳукукии фаъолияти иқтисодии хориҷӣ;

- панҷум, суръат бахшидан ба раванди азхудкунии санадҳои меърии ҳукукии Созмони Ҷаҳонии Тичорат ва андешидани тадбирҳо амалӣ гардонидан бо мақсади ҳифзи бозори дохилӣ ва манфиатҳои истеҳсолкунандагони ватанӣ;

- шашум, таъмини рушди устувори деҳот, баланд бардоштани сатҳи шуғл ва сатҳи зиндагии аҳолии он;

- ҳафтум, таъмини ҳифз ва такрористеҳсолкунии замин ва дигар сарватҳои табиӣ дар истеҳсолоти кишоварзӣ ва таҳияи механизмҳои нави маблағгузорию истеҳсолоти кишоварзӣ;

- ҳаштум, истифодабарии мақсадноки маблағҳо ва беҳтар намудани ҳолати мелиоративии замин бо назардошти азхудкунии заминҳои нав аз ҳисоби манбаъҳои маблағгузориҳои давлатӣ ва хориҷӣ» [16, сах. 232-233].

Барои амалӣ намудани ин тадбирҳо чӣ гуна хуб дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ аз 28 декабри соли 2024 омадааст:

«Моро зарур аст, ки дар заминаи амалисозии ҳадафҳои миллиамон, пеш аз ҳама, амнияти миллӣ ва рушди устувори иқтисодиро таъмин намоем ва сатҳу сифати зиндагии мардумро боз ҳам баланд бардорем. Зеро мардуми мо мисли халқҳои дигар мамолики мутамаддин ҳукуқи маънавии зиндагии шоистаро доранд. Ин аст ҳадафи олии сиёсати давлат ва Ҳукумати Тоҷикистон» [19].

АДАБИЁТ

1. Абалкин Л. Экономическая теория на пути к новой парадигме // «Вопросы экономики». - 1993. - № 1. - С. 2.
2. Гафуров Х., Вахидов В.В. Модель аграрной экономики Таджикистана в XXI веке. 1 - е изд. - Душанбе, 2004. - 203 с.; Гафуров Х., Вахидов В.В. Модель аграрной экономики Таджикистана в XXI веке. 2 - е изд. - Душанбе, 2004. - 218 с.
3. Гафуров Х. Таджикистан в XXI веке: Президент Эмомали Рахмонов и национальная экономика. - М.: 1999. - С.214; Гафуров Х. Новая система ведения сельского хозяйства в аспекте «Таджикской модели развития». - Душанбе, 2009. - 35с.
4. Гафуров Х. Новая экономическая стратегия или Таджикская модель развития // "Бизнес и политика". - 1994,- 31 июля - 8 августа; Гафуров Х. Таджикская модель развития // Народная газета. – 1997. - 21 февраля.
5. Конституция Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: Ирфон, 2003. - С. 36.
6. Кучуков Р. Роль государства в формировании инновационной экономики // Экономист. - 2009. - № 6. - С. 3-4, 7.

7. Маркс К., Энгельс Ф. Асарҳо, нашри 2. - В. 20. - Саҳ. 402, 496.
8. Нидоев Н.Ф. Таджикистан: проблемы работающей экономики. 1-ое изд. -Душанбе: Ирфон, 2009.-Стр. 16-17; Hamilton K. Sustaining Economic Welfare: Estimating Changes in Per Capita Wealth. - Washington, World Bank, 2001.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024, ш.Душанбе /<https://president.tj/event/missives/49225>.
10. Переход к рынку. Концепция и Программа. - М., 1990. -240 с.; Стратегия формирования экономики России. -М., 1996. -106 с.; Койчуева М.Формирование рыночной экономики стран СНГ в переходный период (начальный этап). - Бишкек: Илим, 1999; Койчуев Т. Мировой опыт и его уроки. Реформа. - 1999. - №2 и др.
11. Самуэлсон Р. «Иқтисодиёт» нашри 10, бо забони англисӣ. - Токио, 1989. - Саҳ. 682.
12. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар Конфронси байналмилалӣ сатҳи баланд оид ба баррасии миёнамӯҳлати иҷрои Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои ҳаёт», 2005-2015 // Народная газета. - 2010. - № 23 (19
13. Раҳмон Э. Дарҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳамкорӣ бозанд (бо забони русӣ) // Народная газета. - 2000. - 20 апрел. - №16 (19143).
14. Раҳмон Э. Дар марҳилаи душвор. Суханронии Президент Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо ғаёлолони вилояти Хатлонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30 апрели соли 2009 (бо забони русӣ) // Народная газета. - 2009. - 17 июн. - №24 (19681). - С. 2.
15. Раҳмон Э. Маҳсулооти кишоварзиро зиёд намоём. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар машварати кормандони соҳаи кишоварзӣ, 12 феввали соли 2000 // Ҷумҳурият. - 2000. -19 феврал, - № 18 (20. 192).
16. Раҳмон Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат. Боби 7. - Душанбе: «Ирфон», 2009. - Саҳ. 432-433; Народная газета. -2007. -7 феввали. -№6 (19560). - С.1-2.

УДК 338.46

Облокулов В.М.

НАҚШИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ҲИФЗИ САЛОМАТӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ

Дар мақолаи мазкур аҳамият ва нақши хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатӣ дар ташаккулёбӣ ва рушди сармоияи инсонӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки саломатии аҳоли ба раванди ташаккул ва рушди сармоияи инсонӣ таъсири назаррас расонида, сифати онро муайян менамояд. Дар мақола таснифоти ҷабҳаҳои асосии омилҳои таъсиррасон гузаронида шуда, ба ҳар яки онҳо шарҳ дода шудааст. Хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли барои баланд бардоштани сатҳи саломатии аҳоли, коҳишдиҳии маъҷубӣ, баланд бардоштани устувории иҷтимоӣ, зиёд намудани давомнокии ҳаёти ғаёлол ва дарозумрӣ ва дигар унсурҳо мусоидат менамояд. Ҳамзамон, дар мақола пайдарҳамии таъсири натиҷаҳои гузаронидани ҷорабиниҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба шароити зиндагии аҳоли ва вазъи иҷтимоӣ нишон дода шудааст. Дар натиҷаи хизматрасониҳои сифатноки ҳифзи саломатӣ сарборӣ ба хизматҳои иҷтимоиро коҳиш дода, имконияти расонасозии як қисми захирахоро ба дигар соҳаҳои иқтисодиёт медиҳад.

Вожаҳои калидӣ: хизматрасонӣ, саломатии аҳоли, сатҳи зиндагӣ, сармоияи инсонӣ, рушд, дарозумрӣ.

Облокулов В.М.

РОЛЬ УСЛУГ ПО ОХРАНЕ ЗДОРОВЬЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье рассматриваются значение и роль услуг по охране здоровья в формировании и развитии человеческого капитала. Отмечено, что здоровье населения оказывает существенное влияние на процесс формирования и развития человеческого капитала и определяет его качество. В статье дана классификация основных аспектов влияющих факторов и пояснение каждого из них. Услуги по охране здоровья населения способствуют улучшению здоровья населения, снижению инвалидности, повышению социальной стабильности, увеличению продолжительности активной жизни и долголетия и другим факторам. А также, в статье показана закономерность влияния результатов мер по охране здоровья на условия жизни населения и социальную обстановку. В результате качественные услуги по охране здоровья снижают нагрузку на социальные службы и позволяют перераспределять часть ресурсов в другие секторы экономики.

Слова ключевые: услуги, здоровье населения, уровень жизни, человеческий капитал, развитие, долголетие.

Oblokulov V.M.

THE ROLE OF HEALTHCARE SERVICES IN ENSURING HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

The article examines the importance and role of health care services in the formation and development of human capital. It is noted that the health of the population has a significant impact on the process of formation and development of human capital and determines its quality. The article provides a classification of the main aspects of the influencing factors and an explanation of each of them. Health care services contribute to improving the health of the population, reducing disability, increasing social stability, increasing the duration of active life and longevity and other factors. Also, the article shows the pattern of influence of the results of health care measures on the living conditions of the population and the social environment. As a result, high-quality health care services reduce the burden on social services and allow the redistribution of some resources to other sectors of the economy.

Key words: services, health of the population, standard of living, human capital, development, longevity.

Дар шароити муосир асоси рушди иктисодиёти тамоми мамлакатҳои ҷаҳонро захираҳои инсонӣ ташкил намуда, ташаккулёбӣ ва рушди он аз омилҳои гуногун, ба мисоли тағйирёбии шумораи аҳолии доимӣ, сатҳи таҳсилот ва саломатӣ, ғаёлияти соҳаҳои фарҳангу варзиш ва дигар омилҳо вобаста мебошад. Ҳамзамон, захираҳои инсонӣ дар раванди ташаккулёбӣ ва рушди худ як қатор қобилият ва талаботҳоро ташаккул дода, хусусиятҳои сершуморро аз худ менамояд. Дар ин ҷода, раванди ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ саломатии инсонро талаб менамояд, ки барои таъмин намудани он ба роҳ мондани як қатор чорабиниҳо оид ба таъмини ҳифзи саломатии аҳоли зарур аст, яъне бидуни таъмини саломатии алоҳӣ дар сатҳи зарурӣ ноил гаштан ба натиҷаҳои назаррас дар самти рушди сармояи инсонӣ ғайриимкон мегардад. Вазъи саломатии аҳоли дар навбати худ аз сатҳи сифати хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатӣ вобаста буда, унсuri муҳими идоракунии рушди сармояи инсонӣ махсуб меёбад.

Соҳаи ҳифзи саломатӣ соҳаи васеъ буда, аз як қатор зерсоҳаҳо ва сохторҳои таркибӣ иборат мебошад, ки шаклҳои гуногуни ғаёлият ва бозорҳо аз ҷумлаи онҳост.

Бозори хизматҳои тиббӣ танҳо як бозори соҳаи тандурустӣ ба ҳисоб меравад, ки бо дигар бозорҳо алоқамандии зич дорад. Агар бозори хизматҳои тиббиро мушоҳида намоем, он гоҳ бояд

ба он амал диққат зоҳир намудан лозим аст, ки дар он ба сифати неъмат ягон мол не, балки саломатии инсон баромад карда, хизмати тиббӣ бошад ҳамчун омили калидии офарандаи чунин неъмат ба ҳисоб меравад [3].

Ҳифзи саломатӣ раванди мураккаб ба шумор рафта, амалигардонии он ҳам вазифаи соҳаи тандурустӣ ва ҳам кулли аъзоёни ҷамъият мебошад.

Хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли аҳамияти хоса дорад, азбаски саломатии одамон ин асоси неқӯаҳволӣ ва сифати зисти онҳо мебошад. Бо баробари рушди технологияҳо ва тағйирёбии тарзи ҳаёт аҳамияти хизматрасониҳои тиббӣ боз ҳам назаррас мегардад. Як қатор олимон қайд менамоянд, ки саломатӣ ин на танҳо категорияи биологӣ, балки иҷтимоӣ ва иқтисодӣ низ ба шумор меравад [9].

Дар шароити муосир аҳамияти роҳандозӣ намудани хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатӣ бо як қатор ҷабҳаҳои муҳимтарин шарҳ дода мешавад, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. Ҷабҳаҳои асосии аҳамиятнокии хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатӣ

Омилҳои муҳимтарин	Шарҳи омилҳо
Таҳдидҳои эпидемиологӣ	Пандемия ва дигар намудҳои эпидемия, ба мисоли COVID-19, нишон дод, ки мавҷудияти низоми сифатноки саломатӣ дар пешгирӣ ва бартараф намудани паҳншавии касалиҳо нақши муҳим доранд
Болоравии синну соли аҳоли	Дар як қатор давлатҳо ҳиссаи одамон салонсол афзоиш ёфта истодааст, ки хизматрасониҳои иловагии тиббии барои беҳтаргардонии сифати зист, табобати бемориҳои музмин раवонагардидаро талаб менамоянд
Афзоиши бемориҳо, ки бо тарзи ҳаёти мардум алоқаманд мебошанд	Муаммоҳои муосир, ба мисоли фарбеҳшавӣ, диабет қанд, бемориҳои дил, монанди онҳо асосан бо тарзи ҳаёти мардум алоқаманд мебошанд. Ҳолатҳои мазкур рушди барномаҳои проифилактикӣ ва дастрасии хизматрасониҳои тиббиро талаб менамояд, ки ба таҳқиқ ва табобати онҳо равона карда мешавад
Дастрасӣ ва баробарӣ дар ҳифзи саломатӣ	Таъмини дастрасӣ ба хизматрасониҳои тиббии сифатнок барои ҳамаи қишрҳои аҳоли, аз ҷумла дар ноҳияҳои дурдаст ва гурӯҳҳои камбизоат аҳамияти назаррас дорад, ки барои роҳ наодан ба дискриминатсия аз рӯи синну сол, вазъи иҷтимоӣ ё макони истиқомат амалӣ гардонидани мешавад
Навовариҳои технологӣ	Рушди тиббиёти телевизионӣ, технологияҳои рақамӣ, зеҳни сунӣ дар тиб барои беҳтаргардонии таҳқиқ, мониторинги вазъи саломатӣ ва хизматрасониҳои фосолави тиббӣ имкониятҳои навро пешкаш менамояд
Профилактикаи бемориҳо	Дар айни ҳол ба пешгирии бемориҳо диққати хоса дода мешавад, азбаски нисбат ба табобати бемориҳо, пешгирии он аҳамиятнок мебошад. Нисбати муоинаи тиббии профилактикӣ, тарзи ҳаёти солим, эмкуни талабот афзоиш ёфта истодааст

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Дар асоси масъалаҳои дар боло номбаршуда, қайд намудан мумкин аст, ки дар таъмини ҳифзи саломатии аҳоли хизматрасониҳои тиббӣ аҳамияти хоса дорад. Ҳамин тавр, хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли дар таъмини ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ дар сатҳи ҷамъият, иқтисодиёт ва дар сатҳи инфиродӣ мавқеи хоса худро ишғол намуда, тавассути як қатор омилҳои таъсири назарраси худро мегузоранд (расми 1).

Расми 1. Омилҳои таъсири хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли ба рушди сармояи инсонӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Дар расми 1 мушоҳида кардан мумкин аст, ки хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли ба рушди сармояи инсонӣ тавассути як қатор омилҳо таъсир мерасонанд. Дар поён унсурҳои таркибии таъсири ҳар як омилҳо мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Саломатии аҳоли — ин бунёди муйяне мебошад, ки дар он устувории иқтисодӣ ва рушди мамлакат ташаккул дода мешавад. Одамони солим дорои қобилияти дар сатҳи баланд фаъолият намуданро доранд, пас аз сарбории ҷисмонӣ ва психикию эҳсосӣ бо суръати баланд барқарор мешаванд, инчунин тазри фаъоли ҳаётро ба роҳ мегузоранд. Омилҳои номбаршуда ба ҳосилнокии меҳнат таъсири мустақим мерасонанд. Иштирок накардани одамони солим дар рӯзҳои корӣ аз ҳисоби беморӣ нисбатан кам мебошад, ки ба устувор гаштани раванди корӣ мусоидат менамояд.

Бояд қайд намуд, ки таъсири ҳифзи саломатӣ ба сармояи инсонӣ на танҳо бо соҳаи истеҳсоли маҳдуд намебошад. Шахсони солим дар ҳаёти иҷтимоӣ нисбатан фаъол буда, дар лоиҳаҳои иҷтимоӣ ва дигар намудҳои фаъолият бештар иштирок менамоянд, ки барои рушди ташаббускорӣ ва ҷонибдорӣ устувории иҷтимоӣ кӯмак мерасонад. Саломатӣ бо дастрасӣ ба захираҳои таҳсилотӣ низ робитаи зич дорад. Кӯдакон ва ҷавонони солим дар раванди таълим ба муваффақиятҳои баланд ноил мегарданд, ки дар навбати худ нерӯи зеҳнии аҳолиро рушд медиҳад.

Ғайр аз ин, дастрасии хизматрасониҳои тиббӣ ва ҷорабиниҳои профилактикӣ имконияти коҳишдиҳии бемориҳои музмин ва пешгирии паҳншавии эпидемияро медиҳад, ки сатҳу сифати ҳаётро дар сатҳи назаррас беҳтар менамояд ва қобилияти коршоямии аҳолиро нигоҳ медорад.

Яке аз натиҷаҳои асосии низоми самараноки ҳифзи саломатӣ ин коҳишдиҳии миқдори маъҷубон ва вафоти барвақт ба шумор меравад. Ин махсусан барои иқтисодиёт муҳим мебошад, чунки маъҷубии дарозмуддат ва сатҳи баланди вафоткунӣ ба талафи шаҳрвандони қобилияти коршоямидошта меоварад, ки дар навбати худ захираҳои меҳнатиро коҳиш медиҳад.

Низоми ҳифзи саломатӣ, ки ба профилактика ва муайянкунии пешакии бемориҳо равона карда шудааст, барои ихтисор намудани шумораи бемориҳои боиси маъҷубии аҳоли мешаванд, мусоидат менамояд. Масъалан, татқиқотҳо ва технологияҳои муосири тиббӣ имконияти дар сатҳи назаррас коҳиш додани миқдори вафоткунӣ аз як қатор бемориҳоро медиҳад, ки натиҷаҳои мазкур ба гуфайли таҳхис ва табобати саривактӣ онҳо ба даст оварда шудааст.

Бемориҳо чӣ қадар барвақт муайян карда шавад, табобати он низ ҳамон қадар содда ва камарзиш мегардад, ки на танҳо миқдори маъҷубонро коҳиш медиҳад, ҳамзамон сарбории молиявӣ ба низоми иҷтимоӣ ва тиббиро коҳиш медиҳад. Ин ба ҷонибдорӣ аҳолии қобилияти коршоямидошта ва коҳишдиҳии миқдори одамоне, ки ба кӯмаки иҷтимоӣ ниёз доранд, мусоидат менамояд.

Ғайр аз ин, мубориза бо бемориҳои сирояткунанда, беҳтар гардонидани шароити зист ва ҳӯроқа, инчунин дастрасии кӯмаки тиббӣ давомнокии зистро дар умум афзоиш медиҳад, ки ба афзоиш додани миқдори одамони дар ҳаёти ғайри меҳнатӣ қарордошта меоварад.

Таҳсилот ва саломатӣ бо ҳамдигар алоқамандии зич дорад. Саломатии аҳоли имконияти иштироки ҳамаҷониба дар равандро таълимиро медиҳад, ки ин намегузорад, ки раванди таълим аз ҳисоби беморӣ фосилагузори карда шавад. Саломатӣ на танҳо имконияти дар сатҳи баланд азхуд намудани донишро медиҳад, балки эҳтимолияти пайдоиши бемориҳои касбиро, ки дар натиҷаи шароитҳои бади меҳнат, таъминоти нодуруст ва дигар омилҳо ба вучуд меоянд, коҳиш медиҳад.

Барномаҳои тиббӣ, ки барои профилактика ва табобат равона карда шудаанд, ба одамоне имконияти тӯлонӣ нигоҳ доштани саломатиро медиҳад, ки ба баланд бардоштани сатҳи сифати таҳсилот ва малақаҳои касбӣ мусоидат менамояд. Масъалан, одамоне солим нисбати стресс устувор мебошанд ва вазифаҳои кориро дар сатҳи зарурӣ иҷро менамоянд, ки ба рушди касбии онҳо бевосита таъсир мерасонад.

Саломатии инсон бо дигар қобилиятҳои он низ алоқаманд мебошад. Ғизои солим, ғайриқаноқии ҷисмонӣ ва профилактикаи бемориҳо барои беҳтар гардонидани хотира ва тамакузкунӣ кӯмак менамояд, ки барои ноилшавӣ ба муваффақиятҳо дар таҳсилот аҳамияти хоса дорад. Унсурҳои мазкур боиси болоравии маҳсулдеҳӣ ва рушди салоҳиятнокии инсон мегардад.

Хизматрасониҳои тиббӣ дар муассисаҳои таълимӣ низ барои нигоҳ доштани саломатии донишҷӯён муҳим буда, барои муваффақиятҳо ва мутобиқшавии иҷтимоӣ кӯмак мерасонад. Бе дастрасии хизматрасониҳои тиббӣ хонандагон ва донишҷӯён ба машғулиятҳо пурра иштирок карда наметавонанд, ки имконияти рушди салоҳиятнокиву касбии онҳоро коҳиш медиҳад.

Хизматрасониҳои тиббии барои пешгирии бемориҳо равонагардида харочотҳои умумии иқтисодиро, ки бо табобати бемориҳои музмин ва табобат дар ҳолатҳои ғайриқаноқӣ алоқаманд мебошанд, коҳиш медиҳанд. Муоинаи мунтазами профилактикӣ, эмкониҳо, тарзи ҳаёти солим ва таҳхиси саривактӣ барои пешгирии пайдоиши бемориҳои ҷиддӣ ва коҳишдиҳии зарурияти табобати он дар оянда мусоидат менамояд.

Коҳишдиҳии беморшавӣ ва маъҷубӣ сарбории хизматҳои иҷтимоӣ ва низоми таъминоти иҷтимоиро коҳиш медиҳад, ки дар акси ҳол бояд ба миқдори зиёди одамоне имкониятҳои маҳдудиятдошта ёрии тиббӣ расонанд. Барномаҳои оид ба ҳифзи саломатӣ харочотҳои умумии тиббиро коҳиш дода, имконияти ба дигар соҳаҳо равона кардани онҳоро медиҳад (ба мисоли беҳтаргардонии инфрасохтор, илм ва ё таълим).

Бо баробарии ин, аҳолии солим ҳосилнокии меҳнатро афзоиш медиҳад ва боиси рушди ғайриқаноқии иқтисодӣ мегардад. Ҳолати мазкур, дар навбати худ, ба афзоиши воридотҳои андозӣ ба буҷет ва коҳишдиҳии вобастагӣ ба пардохтҳои иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, сармоягузориҳо ба саломатии аҳоли метавонад рушди иқтисодиёро суръатнок гардонад ва рақобатпазирии мамлакатро дар сатҳи байналмилалӣ баланд бардорад.

Дастрасии хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли ба устувории иҷтимоӣ мусоидат намуда, барои ҳамаи шаҳрвандон сарфи назар аз вазъи иҷтимоии онҳо, синну сол ва ҷуғрофия шароити баробарро таъмин менамояд. Вақте, ки ҳар як шаҳрванд кӯмаки сафатноки тиббиро гирифта метавонад, адолати иҷтимоӣ низ устувор мегардад. Чорабиниҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли ба сатҳи зиндагӣ ва неқӯаҳволи таъсири мустақим дорад (расми 2).

Расми 2. Пайдарҳамии таъсири чорабиниҳои ҳифзи иҷтимоии аҳоли ба шароити зиндагии аҳоли ва вазъи иҷтимоӣ

Сарчашма: аз ҷониби муаллиф тартиб дода шудааст

Амалӣ аз омилҳои муҳимтарини афзоиш додани дарозумрии аҳоли, ҳамзамон дар муддати тӯлонӣ иштирок намудани онҳо дар раванди меҳнатӣ ин дастрасии хизматрасониҳои сифатноки тиббӣ мебошад. Дар байни калонсолон ин аҳамияти хоса дорад, азбаски онҳо таҷриба, донишу малакаи зиёд доранд, ки дар фаъолияти меҳнатӣ самаранок истифода намудан мумкин аст. Калонсолони солиму қобилияти меҳнатидошта метавонанд ба иқтисодиёт ҳиссаи худро гузоранд ва донишу малакаи худро ба ҷавонон интиқол диҳанд.

Ҳама аз ин, афзоиши давомнокии ҳаёти фаъол ба болоравии сатҳи сифати зиндагии калонсолон, беҳтар гардонидани мутобиқати иҷтимоӣ ва коҳишёбии изолятсияи онҳо мегардад. Ин боиси рушди бозори молу хадомат барои калонсолон мегардад, ки барои истеҳсолгарон ва навоварон имкониятҳои навро медиҳад.

Вақте аҳоли солим аст, сарборӣ ба хизматҳои иҷтимоӣ коҳиш меёбад, азбаски одамон кӯмаки тиббии дарозмуддатро нисбатан кам талаб менамоянд. Дар ин ҳолат, нерӯи сармояи инсонӣ ба дигар соҳаҳо равона карда мешавад ва тавре дар боло қайд карда шуд, онҳо рушд дода мешаванд. Натиҷаи амалисозии раванди мазкурро бо унсурҳои мазкур тавсиф додан мумкин аст: коҳишёбии миқдори маъҷубон бо бемориҳои музмин; беҳтаргардонии қобилияти коршоямӣ ва коҳишёбии миқдори аҳолии корношоям; коҳишёбии беморшавӣ ва сарборӣ ба соҳаи тандурустӣ; аз нав тақсимкунии воситаҳои давлатӣ ба дигар соҳаҳо.

Унсурҳои асосии баланд бардоштани сатҳи зиндагӣ ва фаъолнокии иҷтимоӣ ба шумор мераванд: саломатӣ чун асоси фаъолнокии иҷтимоӣ; дастрасӣ ба кӯмаки тиббӣ чун омил адолати иҷтимоӣ; саломатӣ ва имкониятҳо барои фаъолнокии меҳнатӣ; беҳтаргардонии сатҳи зиндагӣ тавассути иштироки фаъол дар ҳаёти ҷомеа.

Ҳамин тавр, хизматрасониҳо оид ба ҳифзи саломатии аҳоли ба ташаккулёбӣ ва рушди сармояи инсонӣ таъсири гуногунҷабҳа расонида, барои беҳтар гаштани саломатӣ, коҳишдиҳии талафи иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи саводноқӣ ва таҳассусмандии кормандон, мустаҳкам гаштани устувории иҷтимоӣ ва дар умум барои рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд. Низомии ҳифзи саломатӣ, ки ба пешгирӣ ва таъбабат рағавна карда шудааст, барои устуворӣ ва рушди ҷамъият ҳамчун асос хизмат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Акназаров К. К. Особенности и проблемы развития рынка лечебно - оздоровительных услуг в Республике Таджикистан / К. К. Акназаров // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественных наук. – 2019. – № 4(258). – С. 59-63.
2. Ашуралиева Д. Р. Проблемы модернизации системы здравоохранения и развитие рынка медицинских услуг / Д. Р. Ашуралиева // Экономика и предпринимательство. – 2015. – № 10-1(63). – С. 70-72.
3. Иванюшкина А.А., Ковалева И.П. Предпосылки развития платных медицинских услуг в России // Актуальные вопросы экономических наук – 2012. – № 24-2. – с. 152-156.
4. Кодзоков, Р. Л. Стратегические приоритеты обеспечения населения услугами здравоохранения / Р. Л. Кодзоков // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2024. – № 1-4(88). – С. 108-111.
5. Коробкова О. К. Сфера здравоохранения, оказывающая услуги: итоги работы и направления развития в условиях генезиса цифрового контура / О. К. Коробкова // Экономические науки. – 2024. – № 234. – С. 247-252.
6. Кулагина Э.Н. Экономическая эффективность охраны здоровья / Э.Н.Кулагина – Горький: Волго- Вятское книжное издательство,1984.–289 с.
7. Лукин А. Г. Экономическое содержание медицинской услуги / А. Г. Лукин, С. Н. Черкасов, А. Р. Сараев // Вестник Самарского университета. Экономика и управление. – 2020. – Т. 11, № 3. – С. 58-65.
8. Мальцев А. А. Медицинская услуга в системе управления качеством человеческих ресурсов / А. А. Мальцев, А. О. Фечина // Управленец. – 2019. – Т. 10, № 2. – С. 62-72.
9. Михайлова С.Н. Здоровье - показатель развития человеческих ресурсов // Вестник Чувашского университета – 2003 – №1. – с. 159-163.
10. Одинаев Ф.Ф. Совершенствование экономических методов управления в здравоохранении (на примере Республики Таджикистан). Дис. канд. эк. наук / Ф.Ф.Одинаев. -Душанбе, 2003. - с.152
11. Подачина, Л.И., Сулова Ю.Ю. Современные подходы к классификации и оценке услуг, влияющих на параметры качества жизни // Экономика и управление в сфере услуг № 12 -с. 347-351
12. Расторгуева, Т. И. Научное обоснование современных подходов к управлению человеческими ресурсами в здравоохранении : специальность 14.00.33 : автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора медицинских наук / Расторгуева Татьяна Ивановна. – Москва, 2009. – 48 с.
13. Рожкова, Е. В. Услуги по укреплению здоровья населения как особый вид социального предпринимательства / Е. В. Рожкова, Л. Р. Мингачева // Экономика устойчивого развития. – 2019. – № 1(37). – С. 71-74.
14. Шибзухов, М. М. Экономика здравоохранения: специфика, особенности функционирования, роль в жизни общества / М. М. Шибзухов // Наукосфера. – 2024. – № 7-1. – С. 367-370.

Одиназода М. С.

УЧЁТ ОСОБЕННОСТЕЙ ТВОРЧЕСКОГО ПОДХОДА ЖЕНЩИН К РЕШЕНИЮ ЗАДАЧ ЭКОНОМИКИ ОСНОВАННОЙ НА ЗНАНИЯХ

В данной статье с учётом анализа мирового опыта и тех перемен, которые происходят в современном обществе Таджикистана и других стран, приведены сведения о месте и роли женщин в современном обществе, основанной на знаниях. В процессе представленного анализа приведены данные о взаимосвязи возможности мозга в зависимости от решаемых экономических задач, с учётом развития особенности женского интеллекта. При данной постановки задачи, рассмотрены комплексные проблемы стремления стран к достижению благосостояния нации с использованием принципов экономики, основанной на знаниях. Принимая за основу теории и модели развития системы мировой системы экономики, нами проанализированы и выявлены резервы достижение целей актуальности деловой активности женщин с учётом особенностей их развития интеллекта и восприятие нововведения в целях самореализации в жизни.

Ключевые слова: общество, общество основанной на знаниях, творческий подход, мышление, интеллект, женский интеллект, экономика, основанная на знаниях, теории и модели развития систем экономических отношений, человеческие ресурсы, деловая активность, достижение целей.

Одиназода М. С.

ХУСУСИЯТҲОИ ҲОСИ МУНОСИБАТИ ЭҶОДИИ ЗАНОН ЗИМНИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ҲАЁТӢ ДАР РАВАНДИ ТАТБИҚИ ҲАДАҲОИ ИҚТИСОДИЁТИ БА ДОНИШ ТАҶАКУНАНДА

Мақолаи мазкур бо назардошти таҳлили таҷрибаи ҷаҳонӣ ва тағйироте, ки дар ҷомеаи муосири Тоҷикистон ва дигар кишварҳо, ки ба дониш таъҷи менамоянд, аз нигоҳи мавқеъ ва нақши занон дар ҷомеаи муосир маълумоти муфасссал оварда шудааст. Дар ин робита маълумотҳо оид ба таносуби байни имкониятҳои майнаи инсон аз нигоҳи дарки мушкilotи иқтисодии дар ҷомеа мавҷудбуда, бо назардошти рушди хусусиятҳои ҳоси зехни занон мавриди таҳлилу ҳулосабарорӣ қарор дода шудааст. Бо ҳамин мазмун, ҳалли вазифаҳо бо инобати расидан ба некуаҳволии давлатҳо бо ҷалби ва истифода аз принципҳои дар ҷаҳон вучуддоштаи иқтисодиёти ба дониш таъҷикунада мадди назар қарда шудааст. Бо инобати таҳлилҳои зикргардида, назария ва моделҳои рушди системаи иқтисодии ҷаҳон аз нигоҳи ноил гаштан ба фаъолнокии занон дар робитаи мутақобилаи хусусиятҳои ҳоси рушди зехнии онҳо дар пайдарҳамӣ ва муқоиса оварда шудааст.

Калидвожаҳо: ҷомеа, ҷомеаи ба дониш асосёфта, эҷодкорӣ, тафаккур, интеллект, интеллекти занон, иқтисоди ба дониш таъҷикунада, назария ва моделҳои рушди системаҳои муносибатҳои иқтисодӣ, захираҳои инсонӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, расидан ба мақсадҳо.

Odinazoda M. S.

ACCOUNTING THE FEATURES OF THE CREATIVE APPROACH WOMEN TOWARDS SOLVING THE CHALLENGES OF A KNOWLEDGE-BASED ECONOMY

This article, taking into account the analysis of world experience and the changes that are taking place in modern society in Tajikistan and other countries, provides information about the place and role

of women in modern society, based on knowledge. In the process of the presented analysis, data are presented on the relationship between the capabilities of the brain depending on the economic problems being solved, taking into account the development of the characteristics of female intelligence. With this formulation of the problem, the complex tasks of countries' desire to achieve the well-being of the nation using the principles of a knowledge-based economy in the context of human resource management are considered. Taking as a basis the theories and models of development of the world economic system, reserves for achieving the goals of relevance of women's business activity in the interrelation of the features of their intellectual development are analyzed and identified.

Key words: society, knowledge-based society, creativity, thinking, intelligence, female intelligence, knowledge-based economy, theories and models for the development of systems of economic relations, human resources, business activity, achieving goals.

1. Постановка вопроса и актуальности темы: в книге «Менеджмент жизни» авторами данной работы В.Л. Бакштанский, и О.И. Жданов приводятся следующие высказывания, касающиеся выбора жизненных идеалов и стратегии достижения целей, заключающегося в том, что «... весь секрет успешной, т.е. удовлетворяющей Вас жизни сводится, по сути, к следующему условию: Вам необходимо иметь то представление о себе, с которым Вы можете достойно жить. Вам нужно прикоснуться здоровым уважением к самому себе, найти образ «Я», который Вам приемлем, которому Вы можете доверять, и который Вы в состоянии без всякого стеснения творчески развивать. Ваш образ «Я» должен соответствовать реальностям, чтобы позволить Вам функционировать в реальном мире» [1, стр. 13]. Далее продолжая замысел данного определения, авторы обращают внимание на то, что развивающий ум человека живет тем, что постоянно ставить перед собой вопросы и ищет на них ответы. Среди множество задаваемых вопросов, как отмечают авторы одним из первых человек, ставит вопрос как лучше жить и разбогатеть. В этом аспекте, как показывает анализ теории в области психологии, в частности, приведенные в книге «50 великих книг по психологии» приводятся данные, что между особенностями развития интеллекта мужчин и женщин имеются, как общие, так и отличительные особенности, в частности учеными Энн Мойер и Дэвид Джеселом отмечают, что «Реальные различия между мужчиной и женщиной, что женщины... видят, слышать и чувствуют больше, и то, что они видят, слышать и чувствуют, значит для них очень многое... Они испытывают более глубокое эмоциональное напряжение, реагируют на него намного сильнее и выражают его с удвоенной силой» [13, стр. 382-386], по этой же логике имеются и другие высказывания ученых [6, 8, 14]. Данное определение указывает на то, что для женщин существуют также некоторые определенные особенности в стиле мышления и воображения, представляющий собой «психологический процесс образного моделирования действительности, рекомбинированное, гипотетическое и вероятностное отражение действительности; реконструкция явлений по их описанию» [4, стр. 584].

Что касается понятия творческой активности личности в условиях выбора многовариантных подходов к решению поставленных задач то, как показывают данные приведенные в книге «Бизнес-это психология» - автором которой является Марина Мелия приводиться, что «пожалуй, у каждого из нас есть представление о том, что такое творческий человек и в этом аспекте творческая личность, в какой-то степени представляет себя окружению, талант, позволяет выделяться, быть не таким как все, то есть творческий человек-создатель, для него главное-продукт, творчество, как реализация его внутреннего импульса, как самовыражение» [8, стр. 41-42].

Приведенный анализ позволяет представить следующую модель роли и места мышления и творческого воображения, отображающего в себе возможности интеллекта человека, в частности в отличительные комбинации между мужским и женским интеллектом при решении жизненных, в частности экономических задач.

Рис. 1. Составляющие компоненты учёта формирования интеллекта и способы мышления при решении экономических задач, и достижения целей благосостояния каждой семьи и в суммарном выражении страны, где ТМ-теории и модели развития интеллекта женщин и мужчин в условиях состязательности и взаимокоординации на право «предложить самый лучший вариант решение задач»

2. Некоторые сведения о сущности и целевых задач принципов экономики, основанных на знаниях: Как известно, одна из наиболее ранних квалификаций знаний приведены Аристотелем, который выделял следующие его виды: «• Episteme: знания, как теоретическое и универсальное (know-why, «знаю, почему»); • Techne: знания, как технология деятельности, базирующееся на практике и конкретном контексте (know-how, «знаю, как»); • Phronesis: знания, как норматив деятельности, базирующееся на жизненном опыте и конкретном контексте («практическая мудрость», здравый смысл). Современные классификации знания во многом базируются на подходе Лундвалла и Джонсона знания, которые характеризуются следующим образом: • «знаю, что» (know-what) - знание о «фактах», которые очень близко к информации, хранятся и передаются как данные; • «знаю, почему» (know-why) - знание о принципах и законах функционирования и развития природы, общества и познания. Именно этот тип знания очень важен для технологического развития многих наукоемких отраслей - химии, биотехнологии, электроники и др.; • «знаю, как» (know-how) - данный тип знания относится к навыкам и умениям и играет важную роль в осуществлении практически всех видов деятельности - от тяжелых физических действий до бизнеса. Важность обмена полезными навыками и умениями подчеркивается, как одна из основных причин активизации сотрудничества между организациями во всех сферах - от фирм до научных лабораторий; • «знаю, кто» (know-who) - важность данного типа знания возрастает с ростом сложности производимых продуктов и используемых технологий, углублением междисциплинарного характера научных исследований» [5, стр. 22-23]. В подобной ситуации для эффективной работы необходимо четкое представление о том, какими знаниями и навыками владеет каждый сотрудник организации, и способность организовать «индивидуальные компетенции» в единую команду.

В данном случае нас интересует взаимосвязи формируемых знаний с точки зрения развития экономического мышления с учетом тех проблем и задач, которые существуют в каждом отдельном государстве, в том числе и в нашей стране. Как в этой связи приводится в выступлении Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в очередном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2025-2030 годы объявлены «Годами развития цифровой экономики и инноваций» [14].

В этой связи становится актуальным привлечение всех слоев населения к решению и реализации этих задач, в том числе и привлечения женщин с учетом особенности развития их интеллекта (IQ). Что касается понятия «интеллекта», то в общем виде, согласно сведениям, приведенных Э.В. Островским, «это относительно устойчивая структура умственных способностей индивида. Интеллект отождествляют с системой умственных операций, со стилем и стратегией

решения проблем, с эффективностью индивидуального подхода к ситуации, требующей познавательной активности, со стилем мышления» [10, стр. 84].

Обращая внимание на место и роль мышления в современном обществе для решения сложных задач, адаптации к жизненным реалиям, в частности, известный специалист в области теории тайм-менеджмента, утверждает следующее: «Измени мышление, и ты изменишь свою жизнь» [14]. С этой позиции построена логическая модель и базовые характеристики экономики, основанные на знаниях в структуре, которой входят следующие компоненты происходящие в общество, то есть это «возрастающий тем изменений во всех сферах деятельности, глобализация, рост-конкуренции на рынках, непрерывные технологические и организационные инновации, развитие IT-технологии, а для организации-самообучающиеся организации, для работника - от «вертикальной» к «горизонтальной» карьере, развитие человеческого капитала» [12, стр. 39].

3. Некоторые особенности учета стилей мышления и периоды развития человека с учетом особенности формирования интеллекта: Рассматривая иерархии расположения и взаимосвязи мышления и интеллекта, как отмечает Дмитрий Чернишев, «за первые три года человек узнает 80% всего, того, что он узнает в течение жизни, то есть ребенок развивается с фантастической скоростью. Это скорость развития связана, прежде всего, с тем, что ребенок все время задает вопросы около 400 в день. Задавание вопросов – одна из самых важных вещей для развития» [15, стр. 61].

По этой логике Дэн Вальдшмидт в своей работе «Будь лучшей версией себя» задает следующий вопрос, который можно сформулировать для каждого случая жизни «что, если бы у вас было на 109 500 больше счастливых моментов, на 30 больше успехов, на 365 дополнительных поводов больше доверять себе, на 1 144 новые идеи и 2 100 новых друзей больше?» [3, стр. 27].

Если придерживаться данной информационной базы можно сформулировать выбор решений нижеследующих задач, с учетом проявляемых качеств творческого воображения, и особенности развития интеллекта, то эти вопросы можно представить в виде следующего ряда: каким образом повысить доходы семьи? (1), как можно улучшить рентабельность человеческого капитала? (2), каким образом, можно добиться повышение уровня заработной платы? (3), как можно снизить уровень бедности? (4), каким образом, можно составить бизнес-проект для предпринимательской деятельности? (5), как можно использовать банковские услуги для реализации жизненных стратегий? (6) и т.д.

Обращая внимание на разные периоды, развития личности следует констатировать, что актуальность данной постановки задачи соответствуют установкам Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в очередном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан о том, что «необходимо наладить изучение иностранных языков со ступени дошкольного образования» [11, стр. 21].

Следовательно, начиная с этого периода жизни можно рассматривать и формирование азбуки экономического мышления детей, и при учении их к тому, чтобы они думали и задавали вопросы в русле, как отмечает Д. Чернышев «Потому, что она означает готовность узнавать ответы» [15, стр. 62].

4. Основное содержание материала статьи: С учетом проведенного выше анализа нами за основу приняты вклад женщин разных стран мира и проектируя эти возможности к женщинам разных возрастных групп, которые могут участвовать в создании фонда финансового «благополучия» начиная от семьи до других структур, как базисного составляющего экономического потенциала страны. В качестве примера нами обращено внимание на опыт двух женщин, которые удостоились Лауреатами Нобелевской Премии. В частности Эстера Дюфло – французский экономист, профессор Массачусетского технологического института (США) «за экспериментальный подход к борьбе с глобальной бедностью», а также, члена Национальной академии наук США, Элинор Остром – американского политолога и экономиста, «за исследования в области экономической организации», с учетом дополнения соответствующей информации книги ученых Дарон Аджемоглу и Джеймс А. Робинсон под названием «Почему одни страны богатые, а другие бедные?» [1].

Естественно, в этих противоположных условиях существуют разные модели выбора жизненных стратегий описывающих, например, уровнем эмоционального интеллекта, одной из разновидностей системного интеллекта. По утверждению ученых в этой области Джон Мэйер и Питер Сэловей, которые сформулировали понятийную сущность эмоционального интеллекта, то есть – это «способность отслеживать свои и чужие чувства и эмоции, различать и использовать эту информацию для управления своими действиями и мышлением» [6, стр. 13]. Одним из подходов решения данной проблемы, где может эмоциональный интеллект занимать ведущую роль – это «устранение стереотипов мышления, и оценки ситуации», особенно у женщин, которые существовали из глубин веков и независимо от того, что мир меняется стремительно и эти стереотипы сохраняются до сих пор. Например, в главе 20 книги об искусстве управления людьми и государственными вопросам о влиянии судьбы на человеческую жизнь и о том, как ей противостоять приводятся следующие мнения: «я знаю, что многие люди держались и держатся того мнения, будто ход вещей на свете так направляются судьбой и Всевышнем, что человеческое благоразумие не в силах его исправить, - напротив, совершенно немошно против него; вывод из этого был бы тот, что не следует в поте лица проходить свой жизненный путь, но предаться на волю судьбы» [9, стр. 55-56].

Применительно к масштабам целого государство с учетом пути поиска достижения целей, развития и задач, которые поставлены в данной статье, на наш взгляд особый интерес представляет системная информация, содержащаяся в книге Маргарет Тэтчер под названием «Искусство управление государством: Стратегия для меняющегося мира», в которой отмечается, что «мир, который существует сегодня, лучше всего понятен тому, кто хорошо знает, каким мир был вчера» [7, стр. 25]. По этой логике, можно рассматривать формирование системного интеллекта, особенно у женщин, начиная с раннего возраста до реализации целей образования взрослых, которая доказала свою эффективность в период объявленной Президентом страны, уважаемым Эмомали Рахмоном в период «с 2018-2021 годы развития села, туризма и народных ремесел».

Согласно статистическим данным в этих и последующих периодах в нашей стране заметно увеличился уровень деловой активности, особенно предпринимательской деятельности. В этом аспекте многие категории женщин как в условиях городской среды, так и в различных регионах открыли свой бизнес, занимаются, в том числе инновационным предпринимательством, охваченных в различных сферах оказываемых услуг, занятых в сфере интеллектуального труда, особенно в образовательном секторе, в секторе медицинских учреждений, в банковской сфере, в учреждениях ресторанного бизнеса и ряда других отраслей. В этой связи, как отмечает Лидер нации «сейчас женщины составляют почти 70% системы образования страны, а также 67% системы здравоохранения и социальной защиты населения» [16, стр. 106].

С учетом условного «эквивалентного» вклада женщин в развитие экономики страны, особенно создание финансового благополучия семьи, участие в воспитании и развитии нового поколения, нами выделены на основе математической обработки данных в сфере наук в области экономики следующие слагаемые, которые могут быть рассмотрены, как по отдельности, так и в комбинаторики, то есть: финансовые средства (ФС), получаемые на основе регулярной заработной платы (И1), в процессе занятия мелкой предпринимательской деятельностью (И2), а также средней предпринимательской деятельностью (И3), в процессе инновационной предпринимательской деятельностью (И4), денежные переводы из разных источников (И5), в рамках ведения домашнего хозяйства (И6), зарабатываемые средства в процессе представления арендных услуг (И7), проценты использования банковских услуг (И8), оказание услуг на основе найма (И9), по взаимным договоренностям (И10), индивидуальная деятельность в сфере ремонта и обслуживание технических систем (И11), оказание транспортных услуг, как составной части предпринимательской деятельности (И12), интеллектуальное достижение в процессе получения стипендии (И13), участие в различных интеллектуальных программах на основе установленных грантов (И14), участие в международных конкурсах (И15), и других источников, которые могут быть в качестве финансовых потоков для повышения финансового благосостояния семьи. Кроме этих средств, не зависящих от уровня интеллекта к определенной семье, могут быть следующие финансовые «вложение» социальной поддержки по различным источникам и законодательным актам, пособие по уходу

детьми (И16), пенсии (И17), пособие по инвалидности (И16), пособие по уходу за несовершеннолетних детей (И18), которые не могут быть отнесены к роли интеллекта в этих комбинациях.

Нами с использованием указанных слагаемых рассматриваются создание программ и подпрограмм по определению степень значимости учета интеллекта и умение планировать будущее финансовое благополучие на этой основе. Чтобы достичь этой цели с использованием книги Томмаса Дж Стэнли «Чтобы стать миллионером, думай, как миллионер», которые по результатам опроса 733 миллионеров представлены следующие доминанты, требующие самореализации и использование интеллекта.

1. Честность по отношению ко всем людям (57).
2. Дисциплинированность (57).
3. Умение ладить с людьми (56).
4. Наличие спутника или спутницы жизни, способных понять и помочь (49).
5. Способность работать усерднее, чем другие люди (47).
6. Любовь к своей работе или бизнесу (46).
7. Ярко выраженные качества лидера (41).
8. Амбиции (38).
9. Хорошая организованность (36).
10. Способность продавать свои идеи, продукцию и т. д. (35).
11. Умение правильно вкладывать капитал (35).
12. Способность видеть возможности, которых не замечают другие (32).
13. Способность быть самому себе хозяином (29).
14. Готовность пойти на финансовый риск и получить прибыль (29).
15. Наличие хороших наставников (27).
16. Стремление заслужить уважение окружающих (27).
17. Капиталовложения в собственный бизнес (26).
18. Способность найти подходящую нишу (23).
19. Чрезвычайная энергичность (23).
20. Хорошая физическая форма (21).
22. Наличие высокого коэффициента умственных способностей/высокого интеллекта (20).
23. Специализация (17).
24. Обучение в престижном колледже (15).
25. Умение игнорировать критику тех, кто стремится умалить ваши достоинства (14).
26. Вера в высшие силы (13).
27. Удачливость (12).
28. Капиталовложения в акции открытых акционерных корпораций (12).
29. Наличие высококлассных консультантов по вопросам капиталовложений (11).
30. Способность окончить школу в числе лучших учеников (11).
31. Знание основ психологии Богатства.
32. Способность попасть в «поток».
33. Знание финансовых рынков, способность принимать самостоятельные решения об инвестировании.
34. Вера.

В заключении отмечаем, что все задачи, которые были поставлены при написании данной статьи, нами достигнуты, и они в рамках решаемых задач исследования будут применены с точки зрения оценки места и роли интеллекта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аджемоглу, Дарон, Робинсон, Джеймс А. Почему одни страны богатые, а другие бедные. Происхождение власти, процветания и нищеты /Дарон Аджемоглу, Джеймс А. Робинсон; пер. с англ. Дмитрия Литвинова, Павла Миронова, Сергея Сановича. – Москва: Издательство АСТ, 2015. – 665 с.

2. Бакштанский В.Л., Жданов О.И. Менеджмент жизни: Стратегия личной эффективности /Владимир Львович Бакштанский, Олег Игоревич Жданов. – М.: Беловодье, 2008. – 464 с.
3. Вальдшмидт Дэн. Будь лучшей версией себя. Как обычные люди становятся выдающимися /Дэн Вальдшмидт., пер. с англ. И. Гайдюк. – 5-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2019. – 204с.
4. Еникеев М. И. Общая и социальная психология: Учебник для вузов. – М.: Норма, 2005. – 624с.
5. Зинов В. Г. Менеджмент инноваций: Кадровое обеспечение. – М.: Дело, 2005. – 496 с.;
6. Карузо Дэвид, Рис Лиза, Хлевная Елена. Эмоциональный интеллект в бизнесе: решение сложных лидерских задач. – СПб.: Питер, 2020. – 144 с.
7. Маргарет Тэчер. Искусство управление государством. Стратегии для меняющегося мира /Пер. с англ. – М.: Алыгана Паблишер, 2003. – 504 с.
8. Мелия М. Бизнес – это психология: Психологические координаты жизни современного делового человека /Марина Мелия. – 11-е изд., доп. – М.: Альпина Паблишер, 2012. – 372 с.
9. Никколо Макиавелли. Правитель. Книга об искусстве управления людьми и государством. Алматы: ИД «Кочевники», 2002. – 128 с.
10. Островский Э. В. психология менеджмента: Учеб. пособие. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2014. – 240 с.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ», 28.12.2024. Душанбе: «Шарқи озод», 2025. – 40 с.
12. Степанова, Т. Е., Манохина, Н. В. Экономика, основанная на знаниях (теория и практика): учебное пособие / Т. Е. Степанова, Н. В. Манохина. – М.: Гардарики, 2008. – 238 с.
13. Том Батлер – Боудон. 50 великих книг по психологии / В.Д. Соколова, перевод на русский язык, 2011. ООО «Издательство «Эскимо»», - 2015. – 576 с.
14. Трейси Б. Измени мышление – и ты изменишь свою жизнь / Б. Трейси / пер. с англ. Л. А. Бабук. – Мн.: ООО «Попурри», 2004. – 384с.
15. Чернышев Дмитрий. Как люди думают / Дмитрий Чернышев. – 5-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – 304 с.
16. Эмомалӣ Раҳмон. 30 соли саодату созандагӣ. – Душанбе: «Ирфон», 2024. – 336 с.

УДК 338.2 (575.3)

Орипов А.С.

ҲАДАФҲОИ СТРАТЕГИИ ДАВЛАТ ДАР САМТИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муаллиф дар мақола нақш ва мақсади асосии ҳадафҳои стратегии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таҳсилоти томактабӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 дарҷ шудаанд. Дар доираи таҳсилоти томактабӣ, ҳадафи асосию стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини дастрасии кӯдакони синну соли томактабӣ, сарфи назар аз ҷинс, миллат, маҳалли зист ва имкониятҳои ҷисмониашон ба таълиму тарбияи томактабӣ ва омода намудани онҳо барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар низоми таҳсилоти томактабӣ бояд низоми рушддиҳандаи кӯдак ва муҳайёкунандаи таълими фарогири (инклюзивии) томактабии кӯдакон бошад, гуфта шудааст.

Вожаҳои калидӣ: стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, стратегияи давлат, стандарти давлатӣ, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, синни томактабӣ, хизматрасониҳо, стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ.

Орипов А.С.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ЦЕЛИ ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Автор статьи определяет роль и основное назначение стратегических целей государства и Правительства Республики Таджикистан в сфере дошкольного образования в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года, Национальной стратегии развития образования Республики Таджикистан на период до 2030 года и Программе развития дошкольного образования в Республике Таджикистан на 2020-2025 годы. В рамках дошкольного образования основной и стратегической целью Республики Таджикистан является обеспечение доступности дошкольного образования и воспитания детей дошкольного возраста независимо от пола, национальности, места жительства и физических возможностей, а также подготовка их к продолжению обучения в общеобразовательных учреждениях. С этой точки зрения утверждается, что система дошкольного образования должна быть системой развития ребенка, обеспечивающей инклюзивное дошкольное образование детей.

Ключевые слова: Национальная стратегия развития Республики Таджикистан, государственная стратегия, государственный стандарт, дошкольные образовательные учреждения, дошкольный возраст, услуги, государственный стандарт дошкольного образования.

Oripov A.S.

STRATEGIC GOALS OF THE STATE IN THE FIELD OF PRESCHOOL EDUCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The author of the article defines the role and main purpose of the strategic goals of the state and the Government of the Republic of Tajikistan in the field of preschool education in the National Development Strategy of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030, the National Strategy for the Development of Education of the Republic of Tajikistan for the period up to 2030 and the Program for the Development of Preschool Education in the Republic of Tajikistan for 2020-2025. Within the framework of pre-school education, the main and strategic goal of the Republic of Tajikistan is to ensure the availability of pre-school education and upbringing of pre-school children regardless of gender, nationality, place of residence and physical abilities, as well as preparing them for continued education in general education institutions. From this point of view, it is argued that the preschool education system should be a child development system that ensures inclusive preschool education for children.

Key words: national development strategy of the Republic of Tajikistan, state strategy, state standard, preschool educational institutions, preschool age, services, state standard of preschool education

Фарогирии бештари кӯдакон ба таҳсилоти томактабӣ ин ҳанӯз маънои рушди низомии таҳсилотро надорад. Дар баробари дастрасӣ доштан, таъмини таълиму тарбияи сифатнок низ хело муҳим мебошад. Сифати таҳсилоти томактабӣ ба муваффақиятҳои минбаъдаи кӯдакон дар оянда таъсири бевосита дорад ва метавонад ҳамчун таҳкурсии асосии сармояи зеҳнӣ бошад. Аз ҳамин ҷиҳат, таваҷҷуҳ ба сифати таҳсилоти томактабӣ бояд қисми ҷудонашавандаи сиёсати давлат дар соҳаи маориф ва рушди сармояи инсонӣ бошад.

Роҳҳои асосии баланд бардоштани сифати таҳсилоти томактабӣ ба назари мо инҳо мебошанд:

- тақвияти нерӯи кадрӣ кормандони соҳаи таҳсилоти томактабӣ;
- тақмили стандартҳои инкишофи барвақтии кӯдак, барнома ва нақшаҳои таълимӣ, маводи методӣ аёнии ҷавобгӯ ба талаботи нав ва мутобиқ ба шаклҳои нави ташкили таҳсилоти томактабӣ;

· таъмини муассисаҳои томактабӣ бо адабиёти кӯдакона, асбобу ашёҳои илмию методӣ ва воситаҳои аёний.

Таҷдиди назар намудан ва такмил додани механизмҳои идоракунии низоми таҳсилоти томактабӣ, зарурияти бавучудода мебошад ва танҳо дар сурати такмил додани механизмҳои идоракунии низоми таҳсилоти томактабӣ имконияти беҳтар намудани дастрасию фарогирӣ ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои таълимию тарбиявӣ имкон дорад. Айни ҳол идоракунии низоми таҳсилоти томактабӣ бештар тавассути механизмҳои маъмурӣ-бюрократӣ сурат мегирад ва усулҳои муосири қабули қарорҳо, истифодаи маълумотҳо, мониторинг ва арзёбии натиҷаҳо хело кам ва номукамал истифода карда мешаванд.

Аз ҳамин ҷиҳат, ба назари мо, барои бозсозии усулҳои идоракунии низоми таҳсилоти томактабӣ бояд истифодаи дурусти маълумоти ҷамъоваришуда барои қабули қарорҳо дар сатҳҳои гуногун ба роҳ монда шавад. Ҷамъовариҳои маълумотҳои дуруст ва дақиқ тавассути Низоми ахбороти идоракунии маориф ба роҳ монда шуда, системаи нишондиҳандаҳои асосии таҳсилоти томактабӣ таҷдиди назар карда шаванд.

Барои танзими беҳтари рушди бахши хусусӣ бояд муассисаҳои хусусӣ новобаста аз мавқеи ҷуғрофӣ, статуси муассис, иқтисодии лоиҳавӣ ва дигар хусусиятҳо ба Вазорати маориф ва илм ҳисоботдиҳанда бошанд, яъне дар баробари муассисаҳои давлатӣ ҳисоботҳои омории пешниҳод намоянд.

Қараёни қабули қарорҳо дар низоми таҳсилоти томактабӣ низ таҷдиди назар меҳосад. Барои кам намудани таъсири омилҳои бюрократӣ бояд усулҳои демократии қабули қарорҳо дар низоми таҳсилоти томактабӣ рӯи қор оварда шаванд. Хусусан манфиати волидон, муассисони муассисаҳои хусусӣ, мақомотҳои маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ба назар гирифта шаванд. Ба хотири такмили сиёсати таҳсилоти томактабӣ зарур аст, ки низоми самарабахши мониторинг ва арзёбии ислоҳот ва натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ба вучуд оварда шавад.

Мувофиқи таҳлилҳои дар Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 овардашуда: «дар маҷмӯъ дар ҷумҳурӣ 140 ҳолати ғайрмақсаднок истифода гардидани муассисаҳои таълимии таҳсилоти томактабӣ ба назар мерасад.

Дар вилояти Суғд 15 кӯдакестон ғайрмақсаднок истифода гардида, бинои 15 муассисаи томактабии дигар хусусӣ гардонида шудааст. 17 кӯдакестон бо сабабҳои гуногун фаъолият надоранд.

Дар вилояти Хатлон аз 32 муассисаи таҳсилоти томактабӣ, бинои 11 кӯдакестон ба дигар сохторҳо дода шуда, аз рӯи таъинот истифода намешаванд ва 11 адади дигар қисман ё пурра фурӯхта шудаанд. Бинои 10 муассисаҳои томактабӣ ба муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ табдил дода шудаанд.

Дар шаҳри Душанбе аз 22 муассисаи таълимии томактабӣ 17 адад ба муассисаи таҳсилоти умумӣ, 5 муассиса дар ихтиёри дигар ташкилотҳо қарор доранд. Дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз 13 муассисаи томактабӣ 11 адади он хусусӣ гардонида шуда, 1 адад аз рӯи таъинот истифода нашуда, танҳо 1 муассисаи томактабӣ баргардонида, аз рӯи таъинот истифода мегардад. Бинобар ин, ба нақша гирифтани масъалаи баргардонидани ин биноҳо, ки дорои шароити мусоид барои таълиму тарбияи кӯдакони синни томактабӣ мебошанд ва истифодабарии онҳо мувофиқи таъиноташон зарур аст» [1].

Аз ин маълумотҳо бармеояд, ки агар 53 муассисаи томактабӣ ба муассисаҳои таҳсилоти умумӣ табдил дода шуда бошанд, пас 86 муассиса хусусӣ гардонида шудааст, таъинот истифода нашуда аз рӯи таъинот истифода намешаванд ё дар ихтиёри дигар ташкилотҳо қарор доранд.

Дар маҷмӯъ дар баробари сохтмони муассисаҳои томактабии давлатӣ бояд механизми баргардондани муассисаҳои томактабии амалкунанда, ки берун аз таъинот истифода мешаванд, таҳия ва мавриди амал қарор бигираду ба таъсиси муассисаҳои томактабии хусусӣ вусъат бахшида шавад.

Барои вусъат бахшидан ба рушди муассисаҳои томактабии хусусӣ аз механизмҳои шарикии давлату бахши хусусӣ ва имтиёзҳои андозию гумрукӣ ба таври фаровон бояд истифода шавад.

Хусусан ба соҳибкороне, ки дар сохтмони муассисаҳои нави таълимӣ саҳм мегиранд, бояд имтиёзҳои андозӣ ва гумрукии махсус пешниҳод карда шавад.

Бо дарназардошти таҳлилҳои дар боло овардашуда, метавон гуфт, ки дар солҳои наздик шаклҳои алтернативӣ ва камхарчи ташкили таҳсилоти томактабӣ қорӣ ва рушд дода шаванд. Ба назари мо, иқтисодии марказҳои инкишофи кӯдакон бояд зиёд карда шавад ва фарогирии кӯдакон ба ин шакли муассисаҳои таълимӣ афзоиш дода шавад. Агар айни ҳол беш аз 49 ҳазор тарбиятгиранда дар ин марказҳо таълиму тарбияи томактабӣ мегиранд, дар сурати дар ҳар як маркази инкишоф ташкил намудани ду гурӯҳи омодагӣ ба мактаб шумораи кӯдакони фарогирифташударо дар ин марказҳо метавон ду маротиба зиёд намуд.

“Самаранокҳои иқтисодии марказҳои инкишофи кӯдакон ба он алоқаманд аст, ки гурӯҳҳои инкишофи барвақтии кӯдакон синфхонаҳои холии муассисаҳои таълимиро истифода мебаранд, маводи таълимии на чандон қиматро пешниҳод меkunанд” [7]. Барои зиёд намудани фарогирии кӯдакон дар ин марказҳо бояд масъалаи аз ҳисоби буҷети давлат қисман маблағгузорӣ намудани онҳо ҳал карда шавад.

Чӣ тавре дар гузашта гуфта будем, ҷамъоварӣ ва истифодаи маблағҳои падару модарон барои таълиму тарбия дар марказҳои инкишофи кӯдакон басо печида ва душвор аст. Аз ҳамин ҷиҳат, бо вучуди афзоиши бемайлони шумораи марказҳо фарогири ба таҳсилоти томактабӣ дар онҳо чандон қаноатбахш нест.

Азбаски таҳсилоти томактабӣ ҳатмӣ нест, бинобар ҳамин ба дараҷаи сармоягузори таҳсилоти томактабӣ аз ҷониби волидон пеш аз ҳама сифати хизматрасониҳои таҳсилотӣ таъсири бевосита мерасонанд. Баланд бардоштани сифати хизматҳои томактабӣ аз сифати барномаҳои таълимию тарбиявӣ ва неруи кадрӣ муассисаҳои томактабӣ вобастагии калон дорад.

Ба назари мо, барномаҳои истифодашавандаи таълиму тарбияи томактабӣ, ки даҳ сол пештар таҳия карда шудаанд, ба тақмили тағйирот дар асоси муносибатҳои нави муосир ба таҳсилоти томактабӣ ва таҳияи тавсияҳои методӣ ниёз доранд. Ин барномаҳо бояд ба рушди ҷисмонӣ, эҳсосотӣ (эмотсионалӣ), иҷтимоӣ, шахсӣ, ҳамчунин инкишофи нутқ ва азхудкунии дониши кӯдакони синни томактабӣ мусоидат намоянд.

“Маълумот дар бораи он ки 46% кормандони муассисаҳои томактабӣ таҳсилоти омӯзгорӣ надоранд ва 1,6% онҳо фақат таҳсилоти умумӣ доранд, ба норасоии кадрҳои ихтисосманд, ки бештар дар деҳот ба назар мерасад, ишора мекунад” [7]. Аз ҳамин ҷиҳат, таҳкими неруи кормандони омӯзгорӣ муассисаҳои таълимии томактабӣ, ки танҳо 35,3% онҳо таҳассуси омӯзгорӣ (таҳсилоти миёна ва олии касбӣ) доранд, яке аз роҳҳои асосии расидан ба ҳадафҳои стратегии давлат то соли 2030 дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ мебошад.

Бозомӯзӣ ба хоҳири омода намудани омӯзгорони марказҳои инкишофи кӯдакон ва дигар муассисаҳои томактабӣ метавонад тавассути Донишкадаи тақмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони соҳаи маориф ва филиалҳои он ба амал бароварда шавад. Дар курсҳои тақмили ихтисоси кормандони соҳаи томактабӣ бояд пеш аз ҳама ба донишҳои педагогӣ, психологӣ, таълимию тарбияи мусоидат намояд. Дар ин замина пеш аз ҳама ба идоракунии неруи кадрӣ бояд аҳамияти хоса дода шавад. Хусусан, санадҳои меъёрию ҳуқуқие бояд таҳия карда шаванд, ки уҳдадорҳои вазифавӣ кормандони муассисаҳои томактабиро мушаххас намоянд ва дар онҳо талаботи таҳассусӣ барои ҳама намуди кормандони муассисаҳои таълимии томактабӣ нишон дода шуда бошад.

Ба назари мо, тақмили механизмҳои идоракунии муассисаҳои томактабӣ ва умуман низомии таҳсилоти томактабӣ метавонад ба рушди соҳа ва афзоиши фарогирию беҳтар шудани сифати таълиму тарбия мусоидат намояд. Дар ин замина пеш аз ҳама ба идоракунии неруи кадрӣ бояд аҳамияти хоса дода шавад. Хусусан, санадҳои меъёрию ҳуқуқие бояд таҳия карда шаванд, ки уҳдадорҳои вазифавӣ кормандони муассисаҳои томактабиро мушаххас намоянд ва дар онҳо талаботи таҳассусӣ барои ҳама намуди кормандони муассисаҳои таълимии томактабӣ нишон дода шуда бошад.

Таҳлилҳо тавассути модели регрессионии ҳаттӣ нишон дод, ки соли 2030 шумораи кӯдакони синни томактабӣ (1-6 сола) ба як миллиону чорсаду ҳафт ҳазору 200 нафар мерасанд. Шумораи кӯдакони 3-6 сола қариб 22,26 ҳазор кам шуда, шумораи кӯдакони фарогирифташуда ба муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ 23,88 ҳазор нафар зиёд мешавад.

Агар шумораи муассисаҳои томактабӣ бо ҷунин суръат афзоиш ёбад, яъне то соли 2030 агар иловатан 199 муассисаи томактабӣ сохта ба истифода дода шавад, коэффитсиенти фарогирии кӯдакони 1-6 сола ба 13,0% ва коэффитсиенти фарогирии кӯдакони 3-6 сола ба 24,96% баробар мешавад.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки агар ба рушди таҳсилоти томактабӣ мусоидат карда нашавад то соли 2030 расидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ ғайриимкон мегардад.

АДАБИЁТ

1. Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. – Душанбе, 2019. - С.6-7.
2. Государственная программа развития сферы дошкольного образования на 2012-2016 годы в Республике Таджикистан. - Душанбе: Изд-во «Офсет», 2016. - С. 192.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои афзалиятноки таҳқиқоти илмӣ ва илмӣ - техникӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025» аз 26 сентябри соли 2020, №503 [Матн]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj>. санаи мурочиат: 10.12.2020, кушода.
4. Қодиров, Ш. Менечменти молиявӣ: дастур барои шунавандагони курси тақмили ихтисос – мудирони муассисаҳои таълимии томактабии давлатӣ [Текст] / Ш. Қодиров, Ш. Аскаров. – Душанбе, 2016. - С.92.
5. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. - 2017. - 102 с.
6. Стандарти давлатии таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2 июли соли 2009. – Душанбе. - №388. – 14 с.
7. Стратегияи миллии рушди маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Аз 29 сентябри соли 2020. – Душанбе. - №526. – с. 90.

УДК 336.1(576.7)

Рачабов Р.К., Алиев М. Б.

ПЕШБУРДИ СИЁСАТИ ГУМРУКӢ ВА ПРИНЦИПҲОИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллиф масъалаи истифодаи робитаҳои байналмилалӣ гумрукиро дар мавриди ҷаҳонишавӣ гардиши тичорати хориҷӣ, рушди қори гумрук, принципҳои сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди омузиш қарор додааст. Бояд қайд намуд, ки ҷараёни мазкур ба як қатор омилҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба монанди: пеш гирифтани роҳи ислоҳоти иқтисодӣ, ҷоннок намудани сохтори идоракунии гумрукӣ, ҳамгироии фаъолонии кишвар ба низоми тағйирёбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ вобаста мебошад. Таҷрибаи чандинсолаи мақомоти гумрук нишон медиҳад, ки амалӣ намудани сиёсати самарабахши гумрукӣ ва иқтисодӣ дар асоси ҳамроҳии сиёсӣ, танзими муассири ҳуқуқӣ ва иродаи қавии сиёсӣ имкон медиҳад, ки манфиатҳои иқтисодии давлат ва иштирокунандагони савдои хориҷӣ бо самаранокӣ ҳифз ва таъмин гарданд.

Калидвожаҳо: сиёсати гумрукӣ, фаъолияти гумрук, муносибатҳои гумрукӣ, ҳазматрасониҳои гумрукӣ, гардиши тичорати хориҷӣ, сарҳади гумрукӣ, менечменти менечменти гумрукӣ, савдои хориҷӣ, тарифи гумрукӣ, шарикони тичорат, робитаҳои хориҷӣ, муносибатҳои иқтисодии байналмилалӣ.

Раджабов Р.К., Алиев М.Б.

ПРОДВИЖЕНИЕ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ЕЕ ПРИНЦИПОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье автор исследует вопрос использования международных таможенных отношений в условиях глобализации внешнеторгового оборота, развития таможенного дела, а также принципов таможенной политики Республики Таджикистан. Следует отметить, что этот процесс зависит от ряда важных политических, экономических и социальных факторов, таких как: следование по пути экономических реформ, обновление структуры таможенного администрирования, активная интеграция страны в меняющуюся мировую экономическую систему. Многолетний опыт работы таможенных органов показывает, что реализация эффективной таможенно-экономической политики, основанной на политической координации, эффективном правовом регулировании и сильной политической воле, позволяет эффективно защищать и обеспечивать экономические интересы государства и участников внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: таможенная политика, таможенная деятельность, таможенные отношения, таможенные услуги, внешнеторговый оборот, таможенная граница, таможенное управление, внешняя торговля, таможенный тариф, торговые партнеры, внешнеэкономические связи, международные экономические отношения.

Radjabov R.K., Aliev M.B.

PROMOTION OF CUSTOMS POLICY AND ITS PRINCIPLES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the author examines the issue of using international customs relations in the context of globalization of foreign trade turnover, development of customs affairs, as well as principles of customs policy of the Republic of Tajikistan. It should be noted that this process depends on a number of important political, economic and social factors, such as: following the path of economic reforms, updating the structure of customs administration, active integration of the country into the changing world economic system. Many years of experience of customs authorities shows that the implementation of an effective customs and economic policy based on political coordination, effective legal regulation and strong political will, allows us to effectively protect and ensure the economic interests of the state and participants in foreign economic activity.

Key words: customs policy, customs activity, customs relations, customs services, foreign trade turnover, customs border, customs administration, foreign trade, customs tariff, trading partners, foreign economic relations, international economic relations.

Дар шароити **ҷаҳонишавии гардиши тичорати хориҷӣ** раванди омӯзиш, татбиқ, рушди қори гумрукӣ, ва таваҷҷуҳ ба таҳқиқи сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон беш аз пеш афзоиш меёбад. Ҷараёни мазкур ба як қатор омилҳои муҳими сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ вобаста мебошад:

- Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарӣ, сиёсати хирадмандона ва созандаву бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳи ислоҳоти иқтисодӣ ва демократикунонии ҷомеаро пеш гирифта, ба ташаққули муносибатҳои бозории нав асос гузоштааст. Дар натиҷа, сохтори сиёсӣ ва шаклҳои моликият мураккабтар гашта, муҳити нави сиёсӣ ва иҷтимоӣ, созандаву бунёдкорона ба вучуд омадааст. Ин ҷараён ба сиёсати гумрукии давлат ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар таъсири мустақим мерасонанд:

- дар даврони Истиқлолият то имруз, фаёолияти гумрукӣ дар кишвар таҳаввулоти амиқро аз сар гузаронидааст. Сохтори идоракунии гумрукӣ бозҳам ҷоннок, фарогир ва омода ба ғимояи ҳар гуна таҳдидҳои иқтисодӣ гардидааст. Мафҳумҳои нави низоми гумрукӣ, муассисаҳои гумрукӣ, ҳудудҳои гумрукии давлатҳои ИДМ ва иттиҳодияи гумрукӣ бо Тоҷикистон, минтақаҳои озоди иқтисодиву гумрукӣ ва маҷмӯи воситаҳои гумрукӣ ба вучуд омадаанд, ки рушди минбаъдаи фаёолияти гумрукиро таъмин менамоянд;

- ҳамгироии фаёолони кишвар ба низоми тағйирёбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла узвият дар Созмони Ҷумҳурияҳои Гумрук, Созмони Ҷумҳурияҳои Савдо ва дигар ташкилотҳои бонуфузи сиёсӣ иқтисодӣ, хусусияти сиёсати гумрукиро тағйир дод. Ин ҷараён зарурати мутобиксозии қонунгузори кишварро, тафсири номенклатураи молӣ, принципҳо ва тадбирҳои сиёсати гумрукӣ, инчунин сиёсати чандирии механизми татбиқи тарифҳои гумрукиро бо дарназардошти ғимояи манфиатҳои иқтисодии кишвар ба миён овард;

- ҷараёни афзоюндаи рушди тиҷорати байналмилалӣ ба масъалаҳои глобалӣ, ба мисли ғимояи амнияти иқтисодию байналмилалӣ, ҳифзи муҳити зисти олам, иттилоот, арзишҳои фарҳангӣ ахлоқӣ ва дигар мушкilotи ҷаҳонӣ бештар иртибот пайдо менамояд. Дар ин маврид, вақолат ва масъулияти мақомоти гумрук дар танзими раванҷҳои мубодилаи мол, хизматрасонии байналмилалӣ ва ҳифзи моликияти зеҳнӣ васеътар мегардад. Ҳамин тариқ, аҳамияти сиёсати гумрукӣ дар танзими давлатии фаёолияти савдои хориҷӣ бештар зоҳир мегардад.

Бояд қайд намуд, ки дар Энциклопедияи бузурги советии соли 1956 сиёсати гумрукӣ ҳамчун «системаи тадбирҳои давлат дар самти танзими воридоту содироти мол ба сифати ҷузъи сиёсати савдо» [1] муайян гардида буд. Дар он замон, сиёсати гумрукӣ танҳо бахше аз сиёсати савдо дониста мешуд ва аҳамияти он дар доираи сиёсати хориҷӣ ва дохилӣ маҳдуд ҳисобида мешуд. Имрӯз бошад, қойғоҳ ва нақши сиёсати тиҷорати хориҷӣ ҳамчун як унсурҳои муҳими сиёсати давлатӣ бараъло намоён гардидааст.

Аз соли 1991 инҷониб, самти савдо ва сиёсати гумрукӣ боз аз нуқтаи протекционизми қатъӣ ба сӯи тиҷорати озоди либералӣ ҳаракат кард. Фаёолияти иқтисоди хориҷӣ ба майдони озмоиш табдил ёфт, ки дар он ҳама гуна «парадҳои соҳибхотирӣ тиҷоратӣ» сурат мегиранд. Вақте ҳар касе, ки онро меҳост ба савдои берунӣ машғул шуд, на онҳое, ки метавонистанд ва медонистанд. Дар ин давра мақомоти гумрук тамоми ҷораҳои заруриро андешид, то сиёсати мутавазунӣ кушодани бозорҳои молӣ ва молиявиро ба иқтидол оварад гарчанде, ки дар он давра тамоюлҳои манфӣ низ вучуд доштанд.

Сиёсати гумрук, ки асоси фаёолияти гумрукиро ташкил медиҳад, фаёолияти ҳеле мураккаб ва гуногунҷанба мебошад. Барои ба таври муназзам ва ҳамаҷониба дарки ин фаёолият он дар шакли матритсаи асосии тавсифӣ-маърифатии қорҳои гумрукӣ-ташкилӣ, иқтисод, ҳуқуқ ва психотэтика пешниҳод карда шудааст.

Дар расми 2 матритсаи асосии тавсифию маърифатии сиёсати гумрукӣ оварда шудааст.

Тафсириҳои зиёди сиёсати гумрукӣ мавҷуд аст, ки онҳоро метавон ба чор намуди асосии равишҳо ҷудо кард: давлатӣ – ҳуқуқӣ, ташкилӣ-институтсионӣ, иқтисодӣ ва психотэтикӣ.

Расми.2. Матритсаи асосии тавсифию маърифатии сиёсати гумрук
(муаллиф дар асоси сарчашмаҳои адабӣ тартиб додааст).

Равиши иқтисодӣ дар мавриди сиёсати гумрукӣ, пеш аз ҳама, бо татбиқи сиёсати иқтисодии дохиливу хориҷии кишвар зич алоқаманд мебошад, ки метавонад ба яке аз шаклҳои стратегии иқтисодии давлат, аз қабилӣ протексионизм, савдои озод ё як шакли мутаносиби ҳарду равия асос ёбад. Бо дарназардошти интихоби ин ё он раванд ва дараҷаи татбиқи сиёсат дар амал (масалан, протексионизм метавонад дар шаклҳои мӯътадил, оқилона ё шадид намоён гардад), давлат аз маҷмӯи тадбирҳои танзимкунандаи сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла роҳҳои гумрукиву тарифӣ, низоми имтиёзҳо ва дигар воситаҳои дахлдор истифода мебарад.

Равиши давлативу ҳуқуқӣ фаҳмиши сиёсати гумрукӣ ҳангоми баамалбарории гардиши тижорати хориҷӣ бар таҳлили муҳтавои давлатию ҳуқуқии он асос ёфта, ба равандҳои дахл дорад, ки ҳадафи онҳо нигоҳдорӣ ва татбиқи қонунгузории ҳокимияти давлатӣ дар самти танзими фаъолияти тижорати хориҷӣ мебошад. Бо дарназардошти ин, сиёсати гумрукӣ ҳамчун низом ё маҷмӯи тадбирҳо ва қоидаҳои дорои хусусияти маъмурию давлатӣ маънидод мегардад, ки танзими ҳуқуқии тижорати хориҷиро тавассути санадҳои меъёрии ҳуқуқии миллий ва дигар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи кишвар амалӣ менамоянд.

Равиши психотикии сиёсати гумрукӣ, бештар ба ҷанбаҳои равонӣ ва арзиши равандҳои қабули қарорҳо иртибот дорад. Аз ин нигоҳ, сиёсат ҳамчун раванди иҷтимоӣ-меъёрӣ дар баробари омилҳои иқтисодиву ҳуқуқӣ, инчунин хусусиятҳои равонӣ ва ахлоқии чараёни таҳия, қабул ва татбиқи қарорҳои марбут ба сиёсати гумрукӣ, аз ҷумла тасмимгирии ҳадафмандонаи шахсони мансабдор ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматиро фаро мегирад. Тасодуфӣ нест, ки сиёсат, ҷунон аллакай қайд карда шуд, тобё ба ҳаваси инсонӣ буда, ба маънои васеи калима ахлоқро дар бар мегирад. Яке аз мақсадҳои муҳими сиёсати гумрук ин ба манфиати қори умум тарбия намудани одам мебошад. Ибораи маъруфи “За державу обидно” аз кинофилми “Белое солнце в пустыне” на танҳо як ибораи ҳассос, балки ҷанбаи ахлоқии фаъолияти кормандони гумрук аст. Дар шароити имрӯза, сиёсати гумрукӣ ҳамчун як соҳаи стратегӣ аз ҷиҳати сиёсӣ ва иқтисодӣ мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Он ба сифати фазои амалҳои мувофиқашуда ва мутавозини сиёсиву иқтисодӣ баромад мекунад, ки дар он иқдомиоти консенсусӣ, манёврҳои стратегӣ, муколамаҳо, созишҳои маҷбурӣ, қарордодҳо, гузаштҳои тарафайн, фишорҳои сиёсиву иқтисодӣ ва инчунин монеаҳои танзимкунанда ба таври ҳамгиро амал мекунанд.

Шарҳи муносибати давлатӣ-ҳуқуқии сиёсати гумрукӣ, ки моҳияти он муҳимтарин принципи ҳуқуқиро инъикос мекунад, ҳамзамон *равиши ташкилию институтсионализиро* муаян мекунаад. Дар ин замина, рушди сиёсати гумрукӣ тавассути сохторҳо (мақомоти гумрук) ва муассисаҳои давлатии дахлдор (мақомотҳои ваколатдор) ба амал меояд, ки дар доираи фаъолиятҳои худ таҳия, муайян ва татбиқи он сиёсати маъмурро ба роҳандозӣ менамоянд. Ба ин сохторҳо, қабл аз ҳама, мақомоти қонунгузор ва иҷроия, инчунин вазоратҳо, идораҳо ва ташкилотҳои соҳавии масъул шомиланд, ки механизмҳои иҷозатдиҳӣ, манъкунӣ ё маҳдудкунандаи интиқоли молу воситаҳои нақлиёти шахсонро тариқи сарҳади гумрукӣ тарҳрезӣ намуда, назорат ва танзими онҳоро ба зимма доранд. Ба назари мо, иҷрои бевосита, рушди минбаъда ва то андозае ташаккул додани сиёсати гумрукӣ ҳамчун вазифаи асосӣ бар дӯши мақоми ваколатдор оид ба масъалаҳои фаъолияти гумрукӣ ва зерсохторҳои он вогузор карда шудааст.

Мавҷудияти ирода ва нияти ворид намудани ислоҳот ё тағйир дар самти сиёсати гумрукӣ яке аз муҳимтарин вижагиҳои муносибатҳои ҳосилшуда дар раванди фаъолияти гумрукӣ ба ҳисоб меравад. Ҳамаи унсурҳои асосии сиёсати гумрукӣ дар иртиботи зич бо якдигар қарор дошта, вобастагии мутақобила доранд. Аз ин рӯ, ҳамаи ҷузъҳои он дорои аҳамияти баробар мебошанд ва ҳамчун занҷираи ягона бояд дорои тавозуни қувва бошанд. Дар сурати заиф гардидани яке аз ҳалқаҳои ин занҷир дар баробари таъсири омилҳои дохилӣ ё беруна, тамоми сохтори сиёсати гумрукӣ метавонад ноустувор гардад ва эҳтиёҷ ба иваз намудани он бо унсури дигар ба миён меояд.

Тафсир ва чараёнҳои гуногун нисбат ба сиёсати гумрукӣ аз хусусияти гуногунсамт ва мураккаби ин намуи фаъолият ҳушдор дода, зарурати анҷом додани таҳқиқоти амиқи илмиро ба вуҷуд меорад.

Дар баробари шинохт ва ташхиси чараёнҳои мавҷудаи сиёсати гумрукӣ дар шароити муосир, муайян намудани робитаи онҳо бо категорияҳои марбут, аз қабili миссияи фаъолияти гумрукӣ, принципҳои асосии он, инчунин таҳлили ҷанбаҳои объективӣ ва субъективии сиёсат низ аҳамияти хосса пайдо менамояд.

Истилоҳи калимаи "миссия" (аз калимаи латинии *missio* – фиристодан) дорои чанд маънии мушаххас мебошад. *Пеш аз ҳама*, он ҳамчун вазифаи муҳиму масъулиятнок, ки ба зиммаи як сохтор ё шахси мансабдори муайян ҳангоми иҷрои вазифаҳои хизматӣ гузошта шудааст, фаҳмида мешавад. Миссия супоришест, ки ҳар як ташкилот вобаста ба ҳадафаш онро иҷро мекунад. *Дуюм*, ин нақш, таъинот ҳамчун ченаки таъсир ё дараҷаи иштирок дар ҳолате мебошад. *Сеюм*, миссия тавассути вазифаи асосии ташкилот, яъне ҳамчун мақсади асосии субъекти тадқиқот муайян карда мешавад. *Чаҳорум*, рисолатро баъзан бо чараёни амале муқоиса мекунанд, ки барои ноил шудан ба чизе нигаронида шудааст, ки ин як навъ фалсафаи созмон аст. *Панҷум*, рисолатро баъзан бо сиёсат дар ҳама гуна фаъолияти инсонӣ, масалан, дар фаъолияти ҳукумат, ки бо манфиатҳои ҳокимияти давлатӣ муайян карда мешавад, муайян мекунанд.

Миссияи фаъолияти гумрукӣ ҳамаи равишҳои номбаршударо дар бар мегирад ва пеш аз ҳама вазифаҳои мақсаднокро, ки сабабҳои мавҷудияти фаъолияти гумрукиро ифода мекунанд. Дар баробари ин, миссия набояд аз вазъи кунунии ташкилот, шаклҳо, воситаҳо ва усулҳои кори он вобаста бошад, зеро он дар маҷмӯъ мақсадҳои ояндаро ифода мекунад ва маълум менамояд, ки кӯшишҳо ба қучо равона карда мешаванд ва кадом арзишҳо афзалиятнок хоҳанд буд. Дар асоси ин, мо метавонем бигӯем, ки миссия ниятест, ки ба даст овардани он ғайриимкон аст, аммо он чизест, ки шумо бояд бо муайян кардани ҳадафҳо, вазифаҳо ва нақшаҳои мушаххаси амали худ кӯшиш кунед.

Ба ин тартиб, миссияи гумрук бояд дар маънои васеи худ ҳамчун мақсади асосии фаъолияти гумрукӣ - яъне танзими равандҳои мубодилаи молу воситаҳои нақлиёт дар миқёси байналмилалӣ, бо мақсади таъмини шароити мусоиди зиндагии инсоният дар миқёси глобалӣ, фаҳмида шавад. Маҳдуд кардани маънои миссияи фаъолияти гумрукӣ танҳо ба сатҳи сиёсати гумрукӣ, ба таври мисол, ба системаи чорабиниҳо ё қисмати таркибии он, ва ғайра, тамоми доираи рисолати фаъолияти гумрукиро ба таври назаррас маҳдуд месозад.

Мувофиқи қонунгузории гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон «Сиёсати гумрукӣ аз сиёсати гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин тартиб ва шартҳои интиқоли молҳо ва воситаҳои нақлиёт аз сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, гузаронидани назорати гумрукӣ, барасмиятдориҳои гумрукӣ, ситонидани пардохтҳои гумрукӣ ва дигар воситаҳои амалӣ намудани сиёсати гумрукӣ дар ҳаёт» [3] иборат аст.

Ҳангоми баамалбарории фаъолияти гумрукӣ сиёсати гумрукӣ як унсури муҳими ҷудонашавандаи сиёсати умумии дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад. Самтҳои асоси сиёсати гумрукӣ иборатанд аз:

- таъмини истифодаи самараноки воситаҳои назорати гумрукии мол ва танзими тарифию ғайритарифии мол дар қаламрави гумрукии кишвар;
- иштирок дар татбиқи сиёсати тичоратӣ ҳимоявӣ ҷиҳати таъмини амнияти иқтисодӣ ва бозори дохилии кишвар зимни баамалбарории ФИХ;
- саҳмгузори дар таҳия ва дар амал татбиқи сиёсати миллии тичорати хориҷии кишвар;
- мусоидат ба татбиқи ислоҳоти сохтори гумрукӣ ва амалӣ гардондани вазифаҳои стратегӣ-иқтисодии давлатӣ.

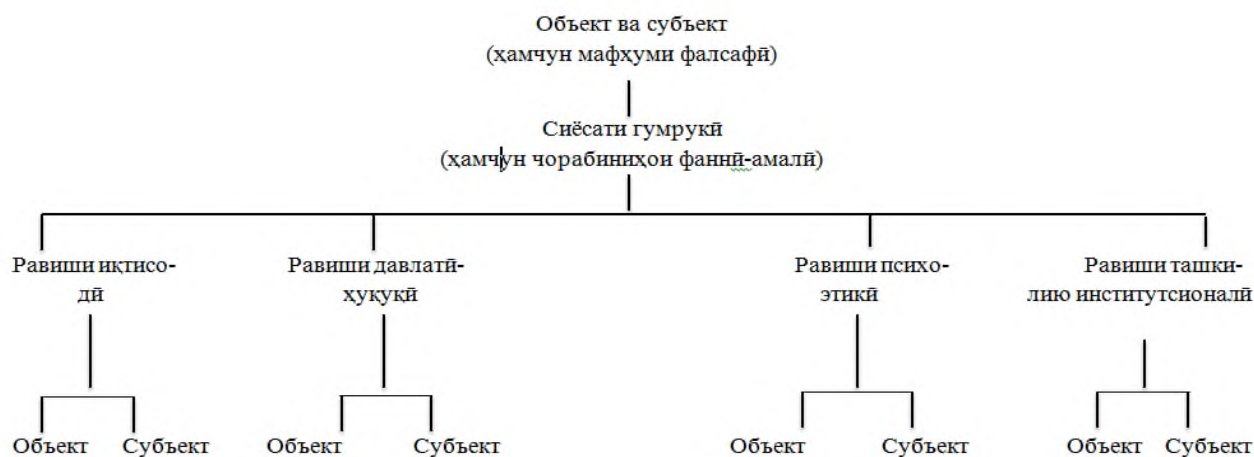
Ҳамзамон илова бар ҳадафҳои зикршуда, метавонанд дигар мақсадҳои сиёсати гумрукӣ низ, бо дарназардошти сиёсатҳои умумӣ, манфиатҳои иқтисодии кишвар, ки аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси Олӣ ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян мегарданд, ба таври расмӣ ва ошкоро муайян карда шаванд. Бо назардошти гуфтаҳои боло, сиёсати гумрукӣ ҳамчун замина барои муайянсозии барномаҳои умумидавлатӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои асосии мақомоти гумрук дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат мекунад.

Айни замон, дар доираи таҳқиқотҳои илмӣ ва амалияи фаъолияти гумрукӣ муносибати ягона ва мушаххас нисбат ба мафҳуми сиёсати гумрукӣ ба мушоҳида намерасад. Олимону муҳаққиқон ин мафҳумро аз нигоҳи гуногун арзёбӣ менамоянд: бархе онро ҳамчун маҷмӯи тадбирҳо, усулҳо, қоидаҳо ва тартибот; гурӯҳи дигар – ҳамчун механизми функционалӣ ва асбоби батанзимдарорӣ; ва гурӯҳи сеюм – ҳамчун самтҳои стратегӣ ва сиёсати мустақили давлат арзёбӣ мекунад. Ин гуногунандешӣ аз мавҷудияти равишҳои мухталифи илмӣ ва амалии таҳқиқотии соҳа шаҳодат медиҳад. Аз нигоҳи мо, арзёбии сиёсати гумрукӣ бояд дар асоси равиши системавии мустақил байён гардад, ки робитаи байни унсурҳои гуногуни иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмуриро дар бар гирад.

Бояд қайд намуд, ки дар илм ва амалияи соҳаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, мафҳумҳои «объект - субъект» дорои тафсириҳо ва хусусиятҳои гуногун мебошанд. Дар мавриди тичорати хориҷӣ ва фаъолияти гумрукӣ, ин мафҳумҳо аз охири асри XIX мавриди баҳси ҷиддӣ қарор гирифтанд. Мутахассисони он замон зикр менамуданд, ки сиёсати гумрукӣ дар ибтидо бештар ба субъекти тичорат - яъне шахсони ҳуқуқӣ ва воқеие, ки бо кишварҳои хориҷӣ муомилоти молӣ доштанд, равона шуда буд. Дар марҳилаҳои баъдӣ, тавачҷуҳи сиёсати гумрукӣ бештар ба объекти муомилоти савдо - ҳуди молҳо ва хизматрасониҳо, равона гардидааст.

Бо назардошти хусусияти хос ва мураккаби фаъолияти гумрукӣ, ки робитаи зичи иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, ташкилӣ ва иҷтимоиро дар бар мегирад, тафсир ва фаҳмиши дақиқи мафҳуми сиёсати гумрукӣ вобаста ба мавқеи ҳукмронӣ яке аз ҷанбаҳои зикршуда дар таҳлили мавзӯ муҳим арзёбӣ мегардад.

Дар расми 3 вобастагии ҷудокунии мафҳумҳои объект ва субъект аз равишҳои асосии сиёсати гумрукӣ нишон дода шудааст.

Расми.3. Вобастагии ҷудокунии мафҳумҳои объект ва субъект аз равишҳои асосии сиёсати гумрукӣ (муаллиф дар асоси сарчашмаҳои адабӣ тартиб додааст).

Объекти равиши иқтисодӣ дар сиёсати гумрукӣ, самти иқтисодии фаъолияти мақомоти гумрукро ҳамчун субъекти сиёсати гумрукӣ дар бар мегирад. Равиши иқтисодӣ мақомоти гумрукро ҳамчун як низомии идоракунандаи муттаҳид мефаҳмонад, ки фаъолияти он ба қабули қарорҳо ва татбиқи чораҳо дар самти танзими иқтисодии савдои хориҷӣ нигаронида шудааст. Маҷмӯи объект ва субъекти сиёсати иқтисодӣ дар мавриди фаъолияти гумрукӣ, асоси ташаккули низомии сиёсати иқтисодиро ташкил медиҳад, ки унсурҳои зеринро фарогир мебошад:

- «механизми сиёсати иқтисодӣ (мақсадҳо, вазифаҳо, принсипҳо ва усулҳо);
- ташаккули заминаи иқтисодӣ - меёрий;
- маҷмӯи тадбирҳои иқтисодӣ ва қоидаҳои танзими фаъолияти савдои беруна;
- чараёнҳои қабул ва амалӣ гардонидани қарорҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ» [5].

Тибқи назарияи сиёсати гумрукӣ: «*Объекти равиши давлатӣ-ҳуқуқӣ* дар сиёсати гумрукӣ муносибатҳое мебошанд, ки ҳангоми татбиқи ин сиёсат ба вучуд омада, аз нуктаи назари мақоми танзимкунандаи давлат (мақомоти гумрук) ин муносибатҳо бо танзими ҳуқуқӣ, ахборот ва муҳофизат таъмин гарданд. Давлат бо нишон додани рафтори дуруст ва имконпазири иштирокчиёни фаъолияти савдои беруна ё шахсоне, ки сарҳади гумрукиро убур мекунад, ҳуқуку уҳдадориҳои мақомоти гумрукро дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ нишон дода, тарафҳои муносибатҳои ба вучудомадаро барои интиҳоби роҳи қонунӣ, ки ба манфиатҳои давлат мувофиқ аст, ташвиқ менамояд» [5].

Ҳамзамон, «*Объекти равиши психоэтикӣ* дар фаъолияти гумрукӣ манфиати воқеии одамони гуногун мебошад, ки нисбатан фаъолияти субъекти бо он алоқаманд равона карда шудааст» [5]. Манфиат ҳамчун падидаи объективӣ сабабест, ки дар одамон ормонҳо ва ангеҳои муайяно ба вучуд меорад (як навъ инъикоси манфиатҳои онҳо дар шуури одамон). Манфиатҳое, ки ба ин ё он дараҷа амалӣ мешаванд, боиси ҳавасмандии муайяни амал ё рафтори одамон мешаванд, ки онро метавон ҳавасмандкунӣ номид. Эҳтиёт-ангезандаҳо аз табиати биологӣ, равонӣ ва иҷтимоии инсон зоҳир мешаванд. Дар шароити ҷаҳонишавии гардиши тичорати хориҷӣ, манфиатҳои иқтисодии беруна ҳамчун маҷмӯи арзишҳои ахлоқӣ ва рафтори шахсӣ маънидод мешаванд, ки ба мол, хизматрасонӣ ё моликияти зехние равона шудаанд, ки аз сарҳади гумрукӣ интиҷол мегарданд ва қобилияти қонеъсозии эҳтиётоти шахсро доранд. Субъекти ин муносибатҳо метавонад шахси мансабдори мақомоти гумрук ё мақомоти гумрук бошад, ки ҳамчун манбаи иттилоот ва амаликунандаи фаъолияти муайяне баромад мекунад, ки ба тағйир додани объектҳо - аз ҷумла манфиатҳо, арзишҳои ахлоқию фарҳангӣ ва меъёрҳои рафтори шахсият - мусоидат менамояд. Эҳсосот ва ҳиссиёт-муносибати субъективӣ ба объектест, ки ҳангоми расидан ба ҳадафҳои муқарраршуда, меъёрҳои ахлоқӣ ва иҷтимоию психологӣ дар давлат муқарраршуда қонеъ карда мешавад.

Ниҳоят, *объекти равиши ташкилию институтсионалӣ* мазмунҳои гуногуни ташкилию фазоии ҳудудҳои гумрукӣ ва сарҳади давлатиро ифода мекунад, ки ба онҳо субъекти сиёсати гумрукӣ таъсир мерасонад. Охирин, дар навбати худ, системаи муассисаҳои гумрукиро ифода мекунад, ки ба объектҳои сиёсати гумрукӣ аз ҷиҳати ташкилӣ таъсир мерасонанд.

Сиёсати гумрукӣ бо сиёсати дохилии кишвар зич алоқаманд аст. Дар аксарияти ҳолатҳо он сиёсати дохилиро пурра карда, ба ҳалли вазоифи зиёди дохилии иқтисодӣ дар соҳаи ташаққулу амали муносиботи бозаргонӣ мусоидат менамояд. Агар сиёсати гумрукии кишвар бо сиёсати дохилӣ мутавозин буда, барномаи дурнамои тараққиёти кишварро ба асос гирифта бошад, пас он метавонад ҳамчун сиёсати ҳавасмандкунанда дар рушди иқтисодӣ кумаки бебаҳо расонад. Қорӣ намудани системаи воридоти бидуни бочу хирочи таҷҳизот, техника ва технологияи ҳозиразамон ба ҷумҳурӣ, ки ба бозсозӣ ва ба сатҳи сифатан нав боло бурдани соҳаҳои истеҳсолот мусоидат менамоянд, мисоли чунин тавозун буда метавонад.

Аз тарафи дигар, агар сиёсати гумрукии дар кишвар татбиқшаванда бо сиёсати дохилӣ мувофиқ гардонидани нашуда бошад, ҳар иқдом ва ҳар соати фаъолияти мақомоти гумрук метавонад ба манфиатҳои иқтисодии давлат зарари ҷиддӣ расонад.

Яке аз вазифаҳои сиёсати гумрукӣ ин мусоидат намудан барои интеграцияи иқтисодиёти ҷумҳурӣ ба ҳоҷагии ҷаҳонӣ мебошад. Ба созмонҳои байналхалқии гумрукӣ ва тичоратӣ шомил гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақомоти гумрук дар ҳифзи ҳуқуку манфиатҳои иқтисодии ташкилоту корхонаҳо ва шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон имконияти бештар фароҳам меорад.

Принсипҳои сиёсати гумрукӣ дорои моҳияти объективӣ буда, қонуниятҳои устувор ва мушаххаси ин равандро инъикос менамоянд. Принсипҳои мазкур қоидаҳои умумие мебошанд, ки дар доираи онҳо муносибатҳои мутақобилаи байни субъектҳо ва объектҳои гуногуни сиёсати гумрукӣ дар ҷараёни татбиқи вазифаҳои амалӣ ва мақсадҳои фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ, фаъолияти гумрукӣ ташаққул ва роҳандозӣ меёбанд.

Принсипҳои асосии сиёсати гумрукӣ аз инҳо иборатанд:

«Принципи ягонагӣ ва ҳудудгузориҳои сиёсати гумрукӣ ва тиҷорати хориҷӣ. Давлатҳо мустақил сиёсати ягонаи гумрукӣ ва тиҷоратиро амалӣ мекунад, ки ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати дохилию хориҷии кишвар мебошад. Ин ягонагӣ бояд пеш аз ҳама ба манфиатҳои психоектикӣ ва маънавии давлат, иштирокчиёни фаъолияти иқтисодӣ хориҷӣ ва шахрвандони кишвар ҳамчун истеъмолкунандагони асосии равандҳои мубодилаи мол ва хизматрасонӣ асос ёбад» [5].

Принципи навбтӣ: *«Принципи ягонагии қаламрави гумрукӣ ва сарҳади гумрукии давлат мебошад. Ягонагии фазои гумрукӣ дар шакли ҳудудҳо ва сарҳадҳои берунӣ ва дохилӣ яке аз принципҳои асосии сиёсати гумрукии давлат мебошад» [5].* Бояд қайд намуд, ки дар қонунгузориҳои гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин принцип дар моддаи 2-и Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин ифода ёфтааст: *«Ҳудуди гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз қаламрави хушкигарди Ҷумҳурии Тоҷикистон, обҳои ҳудуди дохилӣ ва фазои ҳавоии болои он иборат аст» [3].* Илова бар ин, қаламрави гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад иншоотҳоеро дар бар гирад, ки дар минтақаи истисноӣ иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойгиранд, ки дар ҳудуди минтақаи истисноии иқтисодии кишвар ҷойгир мебошанд ва Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбат ба онҳо дар масъалаҳои гумрукӣ дорои салоҳияти комил ва истисноӣ мебошад.

Мафҳумҳои «сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро бояд фарқ кард. Вазифаҳои ҳадамоти гумрук ва сарҳадот гуногунанд ва дар айни замон дар масъалаҳои пешгирии ҳодисаҳои аз сарҳади Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани молу ашёе, ки воридоту содироташон маън аст, ба монанди силоҳ, маводи нашъадор ва ғайра умумияти зиёд доранд.

Принципи қонуният ва масъулият. Моҳияти ин принцип дар он ифода меёбад, ки тамоми қонунгузорӣ, марбут ба интиқоли мол ва воситаҳои нақлиёт аз қаламрави гумрукӣ, махсусан ҳангоми убури сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бояд ба асосҳои ҳуқуқии муқаррарнамудаи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва созишномаҳои байналмилалӣ эътирофгардидаи Ҷумҳурии Тоҷикистон таъйин намоянд. Ин принцип ҳам ба молҳо, хизматрасониҳо, моликияти зеҳнӣ ва ҳам ба шахсони воқеӣ, ки сарҳади гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистонро убур мекунанд, дахл дорад.

Қонунгузориҳои гумрукӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи тарифи гумрукӣ", дигар асноди қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки мутобиқи Кодекси гумрукии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардидаанд, инчунин шартномаҳои байналхалқиро, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон иштирокчиҳои онҳост, дар бар мегирад.

Принципи ҳифзи манфиатҳои иқтисодии давлат ва иштирокчиёни фаъолияти савдои хориҷӣ дар шароити иқтисоди бозорӣ.

Дар шароити ҷаҳонишавии гардиши тиҷорати хориҷӣ, тадбирҳои танзими тарифию ғайритарифии фаъолияти савдои хориҷӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо намудаанд. Ин чараён бо тағйироти сохтори иқтисоди миллии кишвар алоқаманд аст, ки ба гузариш аз муносибатҳои анъанавӣ ба низоми бозори савдои озод асос ёфтааст. Дар ин маврид, таъмини озодии фаъолияти иқтисодӣ, аз ҷумла дар самти тиҷорати хориҷӣ, дар баробари ҳифзи манфиатҳои иқтисодии кишвар ба танзими муассири давлатӣ эҳтиёҷ дорад.

Муқаррароти конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон бар асоси принципҳои иқтисодӣ бозорӣ дар баробари таъмини озодии иқтисодӣ, инчунин зарурати истифодаи василаҳои танзими гумрукӣ ва тарифиро барои таъмини манфиатҳои иқтисодии давлат ва ҳимояи бозори дохилӣ эътироф менамоянд. Дар ин росто, сиёсати иқтисодӣ ва гумрукӣ ба ҳайси василаҳои асосии сиёсати давлатӣ хизмат менамоянд, ки тавассути онҳо на танҳо фаъолияти иқтисодии субъектҳо, балки самтгирии умумии рушди иқтисоди миллий низ танзим карда мешавад.

Ифода ва татбиқи иродаи сиёсӣ яке аз унсурҳои калидии ҳифзи манфиатҳои иқтисодӣ маҳсуб ёфта, қобилияти таҳлилӣ ва пешбинии оқибатҳои қарорҳои иқтисодиро талаб менамояд.

Ин раванд дар худ фаҳмиши дақиқи вазъияти иқтисодӣ, имкониятҳои амалии сиёсати иқтисодӣ ва натиҷаҳои дарозмуддати он, инчунин интиҳоби тадбирҳои мувофиқро дарбар мегирад.

Дар асоси таҷрибаи амалии фаъолияти гумрукӣ метавон ба хулосаҳои зерин омад:

1. Сиёсати гумрукӣ бояд бар пояи ягонагии системаи идоракунии мақомоти гумрук асос ёфта, ифодаи иродаи устувори сиёсӣ ва қабули қарорҳои стратегиро таъмин намояд.

2. Ягонагии роҳбарӣ ва идоракунии ҳамоҳангшуда дар фаъолияти гумрукӣ муҳим буда, таҳияи стратегияи умумии рушд ва барномаҳои дахлдорро тақозо мекунад. Ҳамзамон, муҳокимаи муштараки масъалаҳои калидӣ шаффофиятро дар қабули қарорҳо афзоиш дода, масъулияти ҳар як сохтор ва иштирокчиро дар татбиқи ҳадафҳои умумӣ равшан месозад.

3. Ташаққули равишҳои минтақавии танзими иқтисодӣ дар самти истифодаи оқилонаи воситаҳои гумрукӣ, аз ҷумла андозҳо ва бочҳо, барои рушди бахши воқеии иқтисодиёт аҳамияти афзоянда пайдо мекунад. Таваҷҷуҳи махсус ба ин масъала ба баланд бардоштани самаранокии сиёсати иқтисодии давлатӣ дар сатҳи минтақавӣ мусоидат менамояд.

Хулоса. Таҷрибаи чандинсолаи мақомоти гумрук нишон медиҳад, ки амалӣ намудани сиёсати самарабахши гумрукӣ ва иқтисодӣ дар асоси ҳамоҳангии сиёсӣ, танзими муассири ҳуқуқӣ ва иродаи қавии сиёсӣ имкон медиҳад, ки манфиатҳои иқтисодии давлат ва иштирокунандагони савдои хориҷӣ бо самаранокӣ ҳифз ва таъмин гарданд.

АДАБИЁТ

1. Большая Советская энциклопедия, второе издание. - М.:, 1956.
2. Ершов А.Д. Международные таможенные отношения/ А.Д.Ершов -Пб.: ИВЭСЭП. С. - Петербургский филиал РТА имени В.В. Бобкова. «Знание», 2000.
3. Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2023.
4. Раджабов Р.К., Хикматов С.И., Джабборов А.И. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов. - Душанбе: Сумани Кудрат, 2013. -184 с.
5. Тихонович, Эллада Александровна, Таможенно-тарифный компонент национальной внешнеторговой политики, Волгоград, 2003г.

УДК 343.535

Рахимов П.С.

АСОСҲОИ МЕЪЁРИЮ ҲУҚУҚИИ ТАНЗИМИ МУФЛИСШАВӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола асосҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муфлисшавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шудааст. Матни аввали мақола асосноккунии мубрами мавзӯи таҳқиқшавандаро дар бар мегирад. Фаҳмиши муфлисшавӣ ва таҳқиқи он ба муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» асос меёбад. Муҳаққиқ нуктаи назари илмӣ муаллифони ватанӣ: Акрамов Қ.А., Розиков В.А., Султонова Т.И., Исмаилов С.Ш. ва муаллифони хориҷӣ: Егорова А.В., Степанов В.В., Студентсова О.Ю.-ро омӯхта, хусусиятҳои танзими меъёрию ҳуқуқии муфлисшавиро муайян ва ошкор кардааст. Дар таъба ба муқаррароти моддаҳои 5 ва 22-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» аломатҳои муфлисшавӣ ва чораҳои ҷиҳати пешгирии муфлисшавии ташкилотҳо муайян, ошкор ва таҳия карда шудаанд. Дар асоси муқаррароти моддаҳои 60 ва 61-и қонуни мазкур, нақша – чорабиниҳо оид ба барқарорсозии қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои муфлисшуда коркард шудааст. Ҳамчунин дар қисмати хотимавии мақола хулосаи пешниҳодҳои муаллиф ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии раванди идоракунии муфлисшавӣ оварда шудаанд.

Калидвожаҳо: муфлисшавӣ, кредиторон, ухдадорихо, пардохтҳои ҳатмӣ, бухрон, дороиҳо, пардохтпазирӣ, идоракунии зиддибухронӣ, аломатҳои муфлисшавӣ.

Рахимов П.С.

НОРМАТИВНО – ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКРОТСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются нормативно – правовые основы регулирования банкротства в Республике Таджикистан. Текст первой части статьи содержит актуальное обоснование исследуемой темы. Понимание банкротства и его исследование основывается на положениях Закона Республики Таджикистан «О банкротстве». Исследователь рассмотрел научные взгляды отечественных авторов: Акрамова К.А., Розикова В.А., Султоновой Т.И., Исмаилова С.Ш. и зарубежные авторы: Егорова А.В., Степанов В.В., Студенцова О.Ю., выявили и раскрыли особенности нормативно – правового регулирования банкротства. На основании положений статей 5 и 22 Закона Республики Таджикистан «О банкротстве» определены и раскрыты и признаки банкротства и меры по предупреждению банкротства организаций. На основании положений статей 60 и 61 настоящего Закона разработан план мероприятий по восстановлению платежеспособности обанкротившиеся организации. Также в заключительном разделе статьи представлены выводы и предложения автора по повышению эффективности процесса управления банкротством.

Ключевые слова: банкротство, кредиторы, обязательства, обязательные платежи, кризис, активы, платежеспособность, антикризисное управление, признаки банкротства.

Rakhimov P.S.

LEGAL FRAMEWORK FOR BANKRUPTCY REGULATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the legal framework for regulating bankruptcy in the Republic of Tajikistan. The text of the first part of the article contains a current justification for the topic under study. Understanding bankruptcy and its study is based on the provisions of the Law of the Republic of Tajikistan "On Bankruptcy". The researcher reviewed the scientific views of domestic authors: Akramova K.A., Rozikov V.A., Sultonova T.I., Ismailov S.Sh. and foreign authors: Egorova A.V., Stepanov V.V., Studentsova O.Yu., identified and disclosed the features of the legal regulation of bankruptcy. Based on the provisions of Articles 5 and 22 of the Law of the Republic of Tajikistan "On Bankruptcy", the signs of bankruptcy and measures to prevent bankruptcy of organizations are defined and disclosed. Based on the provisions of Articles 60 and 61 of this Law, a plan of measures to restore the solvency of bankrupt organizations has been developed. The final section of the article also presents the author's conclusions and proposals for improving the efficiency of the bankruptcy management process.

Key words: bankruptcy, creditors, obligations, mandatory payments, crisis, assets, solvency, anti-crisis management, signs of bankruptcy.

Имрӯзҳо асосҳои меърию ҳуқуқи танзими муфлисшавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусияти ҳамаҷониба дорад. Дар ин радиф, ҳуҷҷати асосии танзими меърию ҳуқуқи муфлисшавӣ, яъне Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» амал менамояд, ки асосҳои муфлисшуда эътироф намудани субъектҳои иқтисодиро муқаррар менамояд, тартиб ва шартҳои амаликунии чораҳои пешгирии муфлисшавӣ, тартиб ва шартҳои пешбурди расмиёти парвандаи муфлисшавӣ ва дигар муносибатҳое, ки дар натиҷаи пурра қонеъ карда натавонистани кредиторҳо аз ҷониби субъекти муфлисшуда ба миён меоянд, танзим мекунад.

Мафхуми муфлисшавӣ дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» бо мазмунӣ зерин оварда шудааст: «муфлисшавӣ ин аз тарафи қарздор дар ҳаҷми пурра қонеъ карда натавонистани талаби кредиторон оид ба уҳдадорихоӣ пулӣ ва ё иҷро карда натавонистани уҳдадорихоӣ ворид намудани пардохтҳои ҳатмӣ, ки аз ҷониби суд эътироф шудаанд ё қарздор қодир набуданаширо эълон намудааст», фаҳмида мешавад [4].

Иқтисодчиёни ватанӣ Акрамов Қ.А., Розиков В.А. қайд менамоянд, ки муфлисшавии субъекти иқтисодӣ ҳолатеро дар назар дорад, ки бинобар сабаби зиёд будани уҳдадорихо нисбат ба арзиши дороиҳо вай талаботи кредиторон, аз ҷумла пардохтҳои ҳатмӣ ба буҷет ва фондҳои ғайрибуҷетиро қонеъ карда наметавонад [1, с.119]. Аз нигоҳи ин муҳаққиқон аломати берунии муфлисшавии субъекти иқтисодӣ боз доштани пардохтҳои ҷорӣ он мебошад, агар субъекти хоҷагидорӣ талаботи кредиторонро дар муҳлати муайяни вақт қонеъ карда натавонад.

Дигар муҳаққиқони ватанӣ масоили мазкур Султонова Т.И. ва Исмаилов С.Ш. қайд менамоянд, ки дар марҳилаи кунунии рушди иқтисоди миллӣ ва ҳуқуқ консепсияи муфлисшавии соҳибкорони инфиродӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ бояд барои ноилгардӣ ба ду ҳадафи зерин равона карда шавад: а) аз ҷониби субъекти муфлисшуда ба пуррагӣ пардохт намудани уҳдадорихо дар назди кредиторон; б) бо назардошти манфиатҳои иқтисодии давлат, соҳаҳои иқтисоди миллӣ ва иқтисодиёти ҳар як минтақа, тавассути расмиёти солимгардонӣ барқарор намудани фаъолияти соҳибкорони инфиродӣ ва дигар субъектҳои иқтисодӣ дар сатҳе, ки онҳо тавонанд дар муҳлати вақти муайян уҳдадорихояшонро дар назди кредиторон иҷро намоянд [8, с.131].

Иқтисодиёти дилхоҳ субъекти иқтисодӣ маҳақҳои мушаххаси худро дорад, ки вайрон гардидани онҳо боиси ноустувории ҳолати молиявӣ ва дар ниҳоят, барҳам хӯрдани он мегардад. Бо назардошти ҳолати ҷойдошта, субъектҳои низомӣ идоракунии ташкилот бояд дарк намоянд, ки гирифта шудан ба бунбасти бухронӣ натиҷаи фаврӣ буда наметавонад, балки бо эҳтимолияти зиёд натиҷаи татбиқи сиёсати молиявӣ онҳо дар давоми давраи тӯлонӣ мебошад.

Муҳаққиқони хориҷӣ масъалаи мазкур низ ақидаҳои нисбатан гуногун доранд. Масалан ба гуфтаи Егорова А.В. мақсади муфлисшавӣ танҳо қонеъгардонии талаботи кредиторон мебошад ва устуворгардонии ҳолати молиявӣ субъекти муфлисшуда бошад, чиҳати ноилгардӣ ба ҳадафи боло хизмат менамояд [2, с.7].

Степанов В.В. якчанд варианти мақсаду вазифаҳои қонунгузории муфлисшавиро пайгирӣ менамояд, аз ҷумла: таъмини амалҳои одилонаи коллективи кредиторон; барҳам додани дороиҳо ва тақсими одилонаи онҳо; ҳифзи амволи муфлисшуда аз амалҳои қаллобӣ; ҳифзи ташкилоти муфлисшуда ҳамчун сохтори иқтисодӣ; ҳимояи манфиатҳои кормандон; имкониятҳои азнавташкилшавии ташкилоти муфлисшуда; ҳифзи талаботи амволии кредиторон; пешниҳоди имкониятҳо ба субъектҳои муфлисшуда барои шуруъи фаъолияти нави иқтисодӣ; ситонидани дороиҳои субъекти муфлисшуда ва баргардонии воситаҳои, ки дар асоси аҳдҳои баҳснок гирифта шудаанд [6, с.166].

Ба ақидаи мо, дар масъалаи таҳқиқшуда мавқеи илмӣ Студентова О.Ю. дар муқоиса ба дигар муҳаққиқони зикршуда нисбатан қобили қабул мебошад, чунки ақидаи он ҳама чиҳатҳоро дар бар гирифта метавонад. Станделова О.Ю. қайд менамояд, ки вазифаҳои расмиёти муфлисшавӣ ин пешгирии муфлисшавии оммавӣ, ҳифзи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии давлат, кредиторҳо, муфлисшудагон, шахсони сеюм ва барқарорсозии пардохтпазирӣ субъекти муфлисшуда мебошад [7, с.11].

Аз нигоҳи мо, низомӣ танзими давлатӣ муносибатҳои муфлисшавӣ бояд дастгирии давлатӣ молиявӣ ташкилотҳоро оид ба барқарорсозии пардохтпазирӣ онҳо, инчунин дар ҳолатҳои алоҳида дастгирии молиявӣ бебозгашт ва пешниҳоди қарзҳои имтиёзноро ба онҳо дар назар дошта бошад. Набояд фаромӯш кард, ки муфлис шудани субъектҳои иқтисодӣ на танҳо ба зарари соҳибмулк, инчунин ба зарари аҳли ҷомеа, соҳа, иқтисоди миллӣ ва давлат мебошад. Иқтисодчиён қайд менамоянд, ки баъди муфлис шудани баъзе аз бонкҳои низомсозӣ кишвар ба монанди ҚСҚ «Содиротбанк», ҚСҚ «Агроинвестбанк» боварӣ аҳоли нисбат ба ташкилотҳои қарзӣ то андзае қоста гардидааст [5, с.133]. Ҳолати ҷойдошта дур шудани аҳолиро аз гирифтани

фоида аз сармояи дар шакли депозит гузоштаи онҳо нишон медиҳад, ҳол он ки давоми солҳои 2022-2026 дар доираи стратегияи миллии фарогирии молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд маърифати молиявии аҳоли баланд бардошта шавад. Бо назардошти нуқтаҳои зикршуда, дастгирии молиявии субъектҳои иқтисодӣ мубрам доништа мешавад.

Низоми иқтисодии солиро дар шароити муосир бе амалкарди механизмҳои рақобатии маҳдудкунандаи фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ заиф тасаввур кардан имконнопазир аст. Муфлисшавӣ чун қоида барои амалӣ намудани равандҳои барқарорсозии иқтисодиёт тавассути қатъ намудани фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ заиф метавонад то андозае ба манфиати иқтисоди миллий низ бошад. Аммо ҳолати мазкур дар сурате мусбӣ буда метавонад, ки агар шартҳои асосии муфлисшавии субъектҳои иқтисодӣ ба рақобат тобовар набудани онҳо бошад. Дар ин ҳолат танзими ҳукукии муфлисшавии ташкилотҳо муҳим арзёбӣ мегардад.

Тибқи муқаррароти моддаи 22-юми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» чораҳо ҷиҳати пешгирии муфлисшавии ташкилотҳо тадбирҳои зеринро дарбар мегирад:

1. Андешидани тадбирҳои саривақтӣ аз ҷониби муассисони (иштирокчиёни) қарздор – шахси ҳуқуқӣ, молики амволи қарздор – шахси ҳуқуқӣ ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ.

2. Андешидани тадбирҳо ҷиҳати беҳбудии молиявии қарздор аз ҷониби муассисони (иштирокчиёни) қарздор – шахси ҳуқуқӣ, молики амволи қарздор – шахси ҳуқуқӣ то замони ба суд додани ариза оид ба муфлис эътироф намудани қарздор.

Тибқи муқаррароти моддаи 68-уми Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон агар баъди барҳамдиҳии шахси ҳуқуқӣ исбот шавад, ки он бо мақсади озод шудан аз ҷавобгарӣ дар назди кредиторони худ ақаллан як қисми молу мулкашро ба шахси дигар додааст ё ба тариқи дигар қасдан пинҳон кардааст, кредитороне, ки талаботашон дар ҷараёни барҳамдиҳӣ пурра қонун ҳақдоронад, ҳуқуқ доранд қисми пардохтанашудаи қарзашонро аз ҳисоби ин молу мулк рӯёнд [3]. Аз ин рӯ, ҷиҳати сар назадани чунин ҳолатҳо одитарин амалии субъекти муфлисшуда дар ин самт бояд зери назорати санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ қарор дошта бошад. Бо назардошти он ки дар амалия чунин ҳодисаҳо ба вуқӯъ меоянд, вобаста ба ин, санадҳои меъёрию ҳуқукии соҳа бояд тартиби маҳдудкунии онҳоро пешбинӣ намоянд.

Омӯзиши санадҳои меъёрию ҳуқукии соҳа, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» нишон дод, ки барои баланд бардоштани устувории молиявии ташкилотҳои муфлисшуда коркарди нақша – ҷорабиниҳо ҷиҳати барқарорсозии қобилияти пардохтпазирии онҳо муҳим арзёбӣ мегардад (ниг. ба ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Нақша – ҷорабиниҳо оид ба барқарорсозии қобилияти пардохтпазирии ташкилотҳои муфлисшуда

Ҷорабиниҳо	Роҳҳои татбиқи ҷорабиниҳо
1. Тағйир додани фаъолияти ташкилотҳои муфлисшуда	1.1. Роҳандозии фаъолиятҳои ба шароити кунунии иқтисоди миллий муносиб; 1.2. Роҳандозии фаъолиятҳои афзалиятноки иқтисодӣ дар ташкилотҳои муфлисшуда; 1.3. Ташкил ва тақмили низоми идоракунии зиддибухронӣ; 1.4. Маҳдуд намудани фаъолиятҳои осебпазир дар субъектҳои иқтисодӣ; 1.5. Пешбинӣ гардидани низоми чораҳои дастгирии давлатӣ, аз ҷумла имтиёзҳои маъмурию андозӣ.
2. Қатъ намудани истеҳсолот ва ё хизматрасонии камманфиат	2.1. Ба роҳ мондани истеҳсолот ва ё хизматрасонии инноватсионӣ, ки нерӯи баланди ҷолибиятро соҳиб мебошанд; 2.2. Ҳимояи манфиатҳои корхонаҳои муфлисшуда ҳамчун дастгирии истеҳсолкунандагони ватанӣ.
3. Бар гардонидани қарзҳои дебиторӣ ва баланд бардоштани суръати тақдирҳои онҳо ба воситаҳои пулӣ	3.1. Бо истифода аз фишангҳои танзими қонунӣ бар гардонидани қарзҳои дебиторӣ; 3.2. Бо пешниҳод намудани ҳамкориҳои судманд бо ташкилотҳои муфлисшудаи барқароршаванда бедор намудани ҳисси

	масъулиятшиносӣ чихати баргاردонии қарзҳои дебитории ташкилот.
4.Дар доираи савдои пӯшида дарёфти имкониятҳои бо арзиши баланд фурӯхтани қисми зарурии дороиҳои ташкилоти муфлисшуда	4.1.Андешидани чораҳои маркетингӣ, яъне омӯзиш ва дарёфти бозорҳо (харидорон) – и муносиб; 4.2.Дар доираи имкониятҳои ҷойдошта, яъне дар қорҷубаи савдои пӯшида то сатҳи имконпазир табиғ намудани дороиҳои фурӯхташаванда бо мақсади гаронтар фурӯхтани онҳо; 4.3.Ҷалби шарикони ташкилот чихати дастгирӣ аз тариқи харидории дороиҳои фурӯхташаванда аз ҷониби онҳо; 4.4.Бо истифода аз сомонаҳои интернетӣ ба зудӣ фурӯхтани дороиҳои зикршуда.
5.Тағйироти сармояи ташкилот	5.1.Зиёд намудани сармояи оинномавии ташкилоти муфлисшуда аз ҳисоби ҳиссагузории иштирокчиён ва шахсони сеюм; 5.2.Паҳнгардонии саҳмияҳои маъмулии иловагии ташкилоти муфлисшуда.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси муқаррароти моддаҳои 60, 61-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», Душанбе, 8.12.2003, № 46.

Муфлисшавӣ дорои аломатҳои муайян мебошад, ки бо пайдо гардидани онҳо дар кадом сатҳ зери таъсири он қарор доштани ташкилот мушаххас карда мешавад. Аломатҳои муфлисшавӣ дар расми 1 оварда шудаанд.

Қонунгузории мамолики хориҷӣ аз тариқи муайян намудани принципҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои ниҳоди мушаххас ва пешниҳоди озодӣ ба он чихати қабули қарорҳо тавонистаанд дар ҳалли мушкилоти муфлисшавӣ муваффақ шаванд. Муҳаққиқони хориҷӣ чунин меҳисобанд, ки барои муайян намудани равандҳои муфлисшавии субъектҳо зарур аст, ки марҳилаи адои уҳдадорихоро аз ҷониби субъекти муфлисшуда мавриди омӯзиш қарор дод [9, с.85].

Дар сурате, ки субъект уҳдадорихои муайяншударо фавран ва бо масъулияти баланд пардохт менамояд, пас маълум мегардад, ки сабаби ба муфлисшавӣ дучор шудани он на бемасъулиятӣ, балки монетаҳои сунъӣ мебошад.

Расми 1.- Аломатҳои муфлисшавӣ.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси муқаррароти моддаи 5-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», Душанбе, 8.12.2003, № 46.

Хулоса дар кишварҳои хориҷӣ барои муфлисшудагони бовичдон ва бо масъулият то дараҷае имконият дода шудааст. Ҳатто ба онҳо имкониятҳои озодкунӣ аз пардохти уҳдадорихо ва ё напардохтани уҳдадории боқимонда пешбинӣ мегардад. Дар аксарияти кишварҳои Аврупо

баъди омӯхтан ва маълум намудани субъекти муфлисшуда нисбати он бархӯрд менамоянд, яъне ба он ӯ сабукиҳо дода мешавад ва ӯ не.

Натиҷаи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки ҳадафи калидии асосҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муфлисшавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин кишварҳои хориҷӣ аз қонебгардонии талаботи кредиторон ва барқарор намудани пардохтпазирии муфлисшудагон, ки қобилияти иҷрои уҳдадориҳои худро аз даст додаанд, иборат мебошад. Аммо ноил гардидан ба чунин мақсад аз ҳалли як қатор масъалаҳои марбут ба танзими меъёрию ҳуқуқии муфлисшавӣ вобаста мебошад.

Аз нигоҳи мо, масъалаҳои мазкур инҳо мебошанд: а) муқаррар намудани талаботи кредиторон; б) муқаррар намудани амволи субъекти муфлисшуда; в) муқаррар намудани далели муфлисшавии субъекти иқтисодӣ.

Ҳамин тавр, дар натиҷаи омӯзиши мавод оид ба асосҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муфлисшавӣ маълум гардид, ки яке аз сиёсатҳои дар ин маврид татбиқшаванда – ин сиёсати барқарорсозии субъектҳои муфлисшуда мебошад. Аз нигоҳи мо, чиҳати солимгардонии вазъи молиявӣ иқтисодии субъектҳои мазкур зарур аст, ки стратегияи солимгардонии молиявӣ субъектҳои ба муфлисшавӣ дучоргардида коркард шавад.

Бо эҳтимолияти зиёд марҳилаҳои ҳуҷҷати мазкур бояд аз инҳо иборат бошанд:

1. Марҳилаи барқарорсозии пардохтпазирии субъектҳои муфлисшуда;
2. Марҳилаи таъмини устувории молиявӣ субъектҳои муфлисшуда;
3. Марҳилаи таъмини ғайриқонунии самтҳои алоҳидаи ғайриқонунии субъектҳои муфлисшуда.

Таҳқиқот нишон дод, ки муфлисшавии субъекти иқтисодӣ як шакли рафъи мушкилиҳои мебошад, ки бо истифодаи воситаҳои пулии кредиторон ва саҳмдорон амалӣ карда мешавад. Муфлисшавӣ хусусияти ҷудонашавандаи иқтисоди бозорӣ мебошад, ки ҳалли зиддиятҳои байни иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодиро бо роҳи андешидани тадбирҳои зиддибуҳронӣ нисбати субъектҳои иқтисодии муфлисшуда таъмин менамояд.

Натиҷаи таҳқиқи асосҳои меъёрию ҳуқуқии танзими муфлисшавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар навбати аввал риоя намудани муқаррароти санадҳои мазкур зарур мебошад. Чиҳати таъмини самаранокии идоракунии муфлисшавӣ аз нигоҳи мо ба инобат гирифтани ҳуҷҷатҳои пешниҳодҳои зеринро муҳим мешуморем.

1. Дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ» ва Кодекси маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон коркарди заминаҳои назариявӣ ва методологӣ чиҳати маҳдудкунии муфлисшавӣ имконпазир аст, аз ҷумла:

а) ташаккул ва рушди консепсияи идоракунию пешгирии муфлисшавии ташкилотҳо ва муқовимат ба аломатҳои пайдоиши муфлисшавӣ;

б) коркарди методологияи пешгирии зухуроти ба пайдоиш ва ташаккули муфлисшавии ташкилотҳо мусоидаткунанда. Методологияи коркардшаванда бояд чиҳати сари вақт муайян ва ошкоркунии одитарин аломати муфлисшавии ташкилотҳо қодир бошад.

2. Қой доштани зарурати воқеии таҳия намудани нақша-чорабиниҳо оид ба пешгирии муфлисшавии ташкилотҳо.

3. Коркард ва таҳияи стратегияи солимгардонии молиявӣ субъектҳои иқтисодии ба муфлисшавӣ дучоргардида.

АДАБИЁТ

1. Акрамов К.А. Региональные особенности банкротства промышленных предприятий в Республике Таджикистан / К.А. Акрамов, В.А. Разыков // Вестник Таджикского технического университета. 2014. № 1 (25). С. 118-123.
2. Егоров А.В. Реабилитационные процедуры в деле о банкротстве / А.В. Егоров // Реабилитационные процедуры в деле о банкротстве: Постатейный комментарий к главам V, VI, VIII Федерального закона "О несостоятельности (банкротстве)". М.: Статут, 2003. – С. 7.

3. Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – ш. Душанбе, аз 24.12.2022, №1918. – [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 24.02.2025 с.).
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муфлисшавӣ», Душанбе, 8.12.2003, №46. – [Манбаи электронӣ]. – Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи мурочиат: 24.02.2025 с.).
5. Саидов Р.Н. Хоҷагиҳои хонаводагӣ: мушкилот ва дурнамои рушди онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р.Н. Саидов // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон (Баҳши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ). – 2024. – № 4. Қисми II. – С. 130-140.
6. Степанов В.В. Правовое регулирование несостоятельности в Германии, США, Англии, Франции и России // Актуальные проблемы гражданского права / Под ред. М.И. Брагинского; Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. М.: Статут, 1999. – 204 с.
7. Студенцова О.А. Правовое регулирование процедур банкротства по законодательству России и США: сравнительный анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2006. – 158 с.
8. Султонова Т.И. Перспективные направления совершенствования законодательства о несостоятельности / Т.И. Султонова С.Ш. Исмаилов // Правовая жизнь. 2022. № 2 (38). С. 130-142.
9. Tamosiuniene E., Terebeiza Z., Bolzanas D. Bankruptcy of natural persons in Lithuania: issues and solutions // European Scientific Journal. 2013. N 9. – С. 85.

УДК 339.1(575.3)

Рахматов Б.Б.

СОЦИАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ СИСТЕМЫ НАЛОГОВ И НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В ЭКОНОМИКЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматривается сущность и значения социальной модели системы налогов и налогообложения. Исследуются эволюция появления налогов и социальная функция налогов. При помощи которого можно достичь социализации экономики в целом социализации рыночной экономики в целом. В работе приводятся научные работы ученых экономистов о социальной функции налогов и их влияние на экономику страны. Социальность как – бы пронизывает всю систему, как экономику, так и политику. При этом экономическая свобода является основой политической свободы. Иначе говоря, социальность становится основным моментом в социальной рыночной экономике.

Ключевые слова: налоги, функции налогов, принципы налогообложения, налоговые стимулирование, налоговые регулирование, налоговый контроль, бюджет, прямое налогообложение, косвенное налогообложение, налоговая система.

Рахматов Б.Б.

МОДЕЛИ ИҶТИМОИИ СИСТЕМАИ АНДОЗ ВА АНДОЗБАНДИ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола моҳият ва аҳамияти иҷтимоикунонии иқтисоди бозорӣ баррасӣ карда мешавад. Эволютсияи пайдоиши андозҳо ва вазифаи иҷтимоии андозҳо таҳқиқ карда мешаванд. Бо ғрии он метавон ба иҷтимоикунонии иқтисодиёт дар маҷмӯъ иҷтимоикунонии иқтисодиёти бозорӣ дар маҷмӯъ ноил шуд. Дар қор қорҳои илмӣ олимони иқтисоддон дар бораи вазифаи иҷтимоии андозҳо ва таъсири онҳо ба иқтисодиёти кишвар оварда шудаанд. Иҷтимоӣ як навъ тамоми система, ҳам иқтисод ва ҳам сиёсатро фаро мегирад. Ҳамзамон, озодии иқтисодӣ асоси

озодии сиёсӣ мебошад. Ба ибораи дигар, иҷтимоигардонӣ нуқтаи асосии иқтисоди бозори иҷтимоӣ мегардад.

Калимаҳои калидӣ: андозҳо, вазифаҳои андоз, принципҳои андозбандӣ, ҳавасмандгардонии андоз, танзими андоз, назорати андоз, бучет, андозбандии мустақим, андозбандии ғайримустақим, системаи андоз.

Rahmatov B.B.

THE SOCIAL MODEL OF THE TAX AND TAXATION SYSTEM IN RUSSIA THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article examines the essence and significance of the socialization of the market economy. The evolution of the appearance of taxes and the social function of taxes are investigated. With the help of which it is possible to achieve the socialization of the economy as a whole, the socialization of the market economy as a whole. The paper presents scientific papers by academic economists on the social function of taxes and their impact on the country's economy. Sociality seems to permeate the entire system, both economics and politics. At the same time, economic freedom is the basis of political freedom. In other words, sociality becomes the main point in a social market economy.

Keywords: taxes: tax functions, principles of taxation, tax incentives, tax regulation, tax control, budget, direct taxation, indirect taxation, tax system.

Основные предпосылки развития социальной рыночной экономики Республики Таджикистана даны в Конституции Республики Таджикистан. Основным закон Республики Таджикистан предоставляет все гарантии и основы для создания социальной рыночной экономики.

Социальные рыночные экономики мира имеют своим фундаментом индустриальную экономику и инновационную экономику, а наша экономика пока не является экономикой такого уровня и поэтому уровень развития социальных отношений у нас значительно ниже и они находятся в процессе становления. Основатель мира и национального единства - Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон пишет: «Мы предусматриваем дальнейшее устойчивое развитие страны в индустриальной и инновационной форме, стремимся к повышению эффективности использования ресурсов и возможностей во всех сферах социально-экономической жизни и уже осуществляем отдельные меры для недопущения уязвимости национальной экономики страны в долгосрочный период» [1].

Вальтер Ойкен один из главных теоретиков социального рыночного хозяйства считает, что этот тип экономики опирается на создание индустриализованной экономики. История развития индустриальных экономик показывает, что высокого уровня развития этим экономикам удалось достичь только на основе индустриализации. Но, она для развития социального рыночного хозяйства не предел.

Другим этапом или стадией развития индустриальных экономик являются экономика знаний или инновационная экономика, когда наука превращается в непосредственную производительную силу на основе высокого уровня развития человеческого капитала, а точнее умственных способностей человека. Американцы доказали, что ум человека имеет неограниченные возможности развития, и если научные способности человека развивать глубоко, эти идеи человека можно воплощать в новых технологиях и продуктах достигая очень высокую производительность. А последняя, основа совершенствования всей суммы социальных отношений в аспекте роста благосостояния народа.

К таким странам можно отнести: США, Великобританию, Германию, Францию, Италию, Канаду, Италию, Японию, Данию, Финляндию, Голландию, Сингапур, Южную Корею и т.д.

На базе развития информационного уклада в мире будет развиваться цифровая экономика, которая качественно изменит конфигурацию экономики. По оценкам специалистов в этой экономике не будут иметь место ручной труд, а работниками будут в основном специалисты с высшим образованием. Нужно отметить, что удельный вес работников с высшим образованием для создания инновационной экономики должен быть от 60 до 90% населения. Если обобщить развитие социального рыночного хозяйства, то её развитие проходит следующие этапы развития:

1. Индустриализованная социальная рыночная экономика.
2. Социальная инновационная экономика.
3. Цифровая социальная рыночная экономика.

ФРГ сумела построить социальную рыночную экономику в рамках индустриальной экономики, а инновационная экономика была создана в этом государстве в начале 80 – х годов. Но, надо отметить, что наличие индустриализованной экономики не является обязательным условием создание социальной рыночной экономики. Есть страны в мире, которые имеют эту экономику, но не их пока нельзя назвать социальной рыночной экономикой. К таким странам можно отнести КНР и Узбекистан. В самом общем виде их можно назвать обществом благосостояния, и такой вариант принят капиталистическими странами при определённом уровне развития рыночных экономик мира, что характеризует достаточно высокий уровень развития экономики.

При переходе к индустриализованной экономике Республики Таджикистан необходимо учесть один важный момент. Известно, что за годы создания рыночной экономики наша экономика превратилось из индустриальной в аграрно – индустриальную экономику. Решение этой проблемы нам думается находиться в плоскости реализации новой индустриализации, а точнее создание инновационной экономики. Почему? Если мы будем преобразовать нашу экономику на базе той технологии, которая является морально устаревшей технологии, то это будет тянуть нашу экономику назад, и поэтому лучший вариант внедрить новую инновационную технологию, начиная индустриализацию с промышленности, а затем постепенно, по мере нахождения инвестиций, в этот процесс подключать другие отрасли экономики. Иначе, такая проблема может в дальнейшем возникать. Тогда, положение может быть согласно пословице: «скупой плотить дважды».

Есть и другая сторона этой проблемы, который носит очень важный характер. Речь идет об изменении климата в мире и наличии парниковых газов и потепления атмосферы земли. Именно индустриализация является причиной появления парниковых газов и этот процесс началось после 50 лет первой промышленной революции в 1850 г. и продолжается до настоящего времени. Поэтому очень важно в процессе реализации новой индустриализации параллельно решить эту задачу. В 2020 г. средняя температура земного шара в мире увеличилось на три градуса по Цельсию. Идет процесс значительного роста в атмосферу углекислого газа и метана, происходит таяние снегов и льдин мирового океана, эрозия почв и в течение одного года бушуют пожары во многих точках мира. Если не создать экологичную экономику эти тренды будут продолжаться со всеми вытекающими отсюда опасными последствиями. Есть опасность того, что если мы этого не сделаем, то в дальнейшем будем вынуждены создать такую экономику, что будет связана вероятно с немалыми затратами перестройки индустриальной экономики.

Нужно отметить, что объем парниковых газов в атмосфере земли оценивается от 30 до 50 млрд. тонн. За последнее время многие страны мира начали сокращать парниковые выбросы в атмосферу. К ним можно отнести страны ЕС, Великобританию, Россию, США и другие государства. Особенно очень хорошее развитие экономика чистой экологии получает страны ЕС. В ЕС работают 1,5 млн. электромобилей и очень быстро развивается новые технологии в этой области. В некоторых странах Евросоюза широко используются солнечные батареи, производство и использование водорода как нового вида чистой энергии. В России очень большое внимание уделяется производству и экспорта водорода, источником которого является сжиженный газ. Очень широкие возможности имеются использование лучей солнца как источника электроэнергии в республике. Установка солнечных реле лишь в одном доме городов

или в домах сельской местности может значительно сэкономить электроэнергию поступающей с электростанций.

Наша республика обладает прекрасными возможностями перехода к экологически чистой энергии – электроэнергии, можно очень большой упор сделать в сфере транспорта на использование электромобилей и при этом сравнительные издержки электроэнергии у этого вида транспорта ниже, чем использование в виде топлива бензина, керосина и солярки. Нефть и нефтепродукты, газ и уголь являются источниками углекислого газа. А что касается метана как источник парниковых газов, они выделяются коровой, свининой и верблюдами. В нашей экономике их можно заменить овцами, курами и козами. Наше животноводство в состоянии — это сделать за короткий период времени.

В период перехода к рыночному хозяйству в городах произошел деурбанизация городов и промышленных центров экономики республики. Удельный вес населения сельской местности значительно превосходит этот показатель городов, что было связано с надеждами населения в условиях трансформационного кризиса каким – то образом прокормить себя и свою семью и вывести остальную продукцию для продажи на рынок. Новая индустриализация будет создавать новые рабочие места, в городах и в промышленных центрах содействуя урбанизацию с одной стороны, а с другой, снижает остроту проведения земельной реформы в сельском хозяйстве республики. Общий объем сельскохозяйственных угодий в Республике Таджикистан составляет очень низкую величину – немногим более 25,8 %. Это значительно меньше по сравнению со всеми странами Центральной Азии. В расчете на одного жителя республики объем пашни в период с 1991 г. по 2017 г. снизилось с 0,22 до 0,13 га. А для проведения земельной реформы необходимо обеспечить на одного занятого в сельском хозяйстве 1 га. земли.

Лауреат Нобелевской премии Милтон Фридман пишет: «Свобода — это редкое и хрупкое растение. Разум говорит нам, а история подтверждает, что главную угрозу свободе представляет концентрация власти. Государство необходимо для сохранения нашей свободы, и оно же является инструментом, посредством которого мы можем пользоваться этой свободой, но, тем не менее, когда власть концентрируется в руках политиков, она превращается в угрозу нашей свободе. Даже если те, в чьи руки первоначально перешла власть, будут людьми доброй воли и даже если эта власть их не развратит, позже она и привлечет, и вырастит людей совсем иной породы» [2, с.1465]. Соотношение государства и свободы очень тонкая проблема. Наглядным опытом здесь является история Советского Союза, когда государственная партийная бюрократия на себя взяла все функции управления на основе узурпации собственности и власти. Это привело к распаду тоталитарного государства. Такой поворот событий показывает, что надо очень осторожно и вдумчиво относиться к этой проблеме и найти пути решения этой проблемы. Это один из главных черт социальной рыночной экономики.

Один из столпов социальной рыночной экономики Лауреат нобелевской премии Фридрих Август фон Хайек в 1944 г. опубликовал работу «Путь к рабству». Тогда он предсказал, что СССР как государства развалится. Основная причина – чрезмерное государственное вмешательство и отсутствие свободы. Самое интересное в том, что представители социализма сделали такой вид, что не замечают этих выводов Ф. Хайека, вместе того, чтобы исследовать и проанализировать его теорию и выводы, сделав правильные обобщения и исправить ошибки. Иногда оппоненты могут определить правильные пути развития государств – врагов. Для того, чтобы не быть голословным приведем пример. К. Маркс доказал, что эксплуатация капиталом труда приведет к созданию прибавочной стоимости – неоплаченного труда капиталом. Тогда теоретики капитализма поняли, что именно это надо исправить, что привело к развитию социальных рыночных экономик мира или экономик благосостояний. В США существует премия К. Маркса как дань уважения к его теории. Теория прибавочной стоимости послужило уроком для теоретиков капитализма. Не надо забывать, что реализация именно этой теории привела к октябрьской революции 1917 года в России.

Свобода действительно хрупкое и тонкое растение. Нам нужен очень осторожный и тонкий подход к соотношению государства и свободы. Чрезмерное развитие демократии в период перестройки привела к анархии и хаосу, экономический и политический порядок был нарушен. В. И. Ленин еще в работе «Первоначальный вариант «Очередных задач Советской власти» анализируя принцип демократического централизма, писал о том, что чрезмерная демократия приведет к анархии. Об этом руководители СССР не могли не знать.

Закономерно появляется вопрос: по какой причине нужна свобода? Речь, здесь идет об экономической и политической свободе. Наличие первой свободы основа и условие политической свободы. Каков механизм экономической свободы? Человек должен добровольно и рационально вступить в сделку имея ввиду выгоду или получение справедливой прибыли. Это доля должна соответствовать его труду, тогда такая доля будет справедливой и честной. Честь и достоинства человека тогда не будут ущемлены или иначе нравственные и моральные основы свободного предпринимателя не будут ущемляться. В противном случае, принцип свободы социальной рыночной экономики не будет работать, а использование принципа принуждения исключает свободу и её права. Если это была не так, тогда труд рабов при рабовладении давал – бы высокую отдачу.

Есть и другие нравственные стороны этого процесса. Свобода выбора поле деятельности во многом зависит от того, что «хочет сердце человека», «что любить человек», «где стихия человека». Такой естественный отбор делает только свободный рынок. «Когда любишь свое дело» то «это дело будешь делать от души». Адам Смит посвятил моральным ценностям человека книгу «Теория нравственных чувств». Для социальной рыночной экономики пробуждение этих моральных свойств государством имеет большое значение. В развитых странах не случайно говорят о том, что «дайте предпринимателям зарабатывать деньги». Они могут делать то, что большое количество людей не способны это делать. Они своим трудом обеспечивают большое количество людей трудом и заработной платой, бюджет налоговыми доходами, реинвестировать экономику и т.д. И их называют свободными предпринимателями. Те принципы свободы, которые присущи субъектам рыночной экономики, они свойственны и предпринимательству. Не каждому человеку присуще черты предпринимателя и не каждый может зарабатывать деньги в условиях риска и неопределённости.

Видные представители социальной рыночной экономики очень тонко отмечают, что полной гарантии предпринимателям в достижении высоких результатов в рыночной экономике нет. Они пишут о том, что кроме наличия свободы необходимы везения и удача, как предпринимателям, так и работникам. В этом аспекте не исключаются неудачи и риски в социальной рыночной экономике.

Есть – ли пределы и границы свободы в условиях социальной рыночной экономики или либеральной экономики? Субъекты рыночной экономики, обладая правами и свободой должны быть ответственными за свои действия, что отражено в основном законе Таджикистана. Если свобода личности приведет к вседозволенности, анархии, хаосу и беспорядкам то эти моменты сигнализируют о том, что свобода вышла за свои нормальные рамки и надо в соответствии с правопорядком принимать законные меры. Так, например, в США в самой демократической стране мира, в последний период правления президента Дональда Трампа 450 митингующих ворвались в здание Конгресса в Капитолийском холме, и все эти участники были арестованы полицией и должны понести заслуженную правовую кару. Им грозит лишение свободы от 15 до 25 лет. Правопорядок правового государства был нарушен.

А границей государственного вмешательства, в сферу прав и свобод должен быть ограничен не только теми границами, которые указаны выше, но и ограничением самой свободы. Государство и её чиновники должны быть равны перед законом, как и граждане. «Существование свободного рынка не снимает, разумеется, необходимости правительства. Напротив, правительство необходимо и как форум для определения «правил игры», и как арбитр, толкующий установленные правила и обеспечивающий их соблюдение. Рынок резко сужает круг вопросов, которые нужно решать политическими средствами, и таким образом сводит к

минимуму необходимость непосредственного государственного участия в игре» [2, с. 1477]. Соотношение государства и свободы носит многоаспектный и сложный характер. Они в динамике носят подвижный характер и поэтому требуют дополнительных исследований.

«Во всех этих случаях в соответствии с темой книги рост экономической свободы шел, рука об руку с ростом политической и гражданской свободы, в результате чего повысилось благосостояние. Оказалось, что конкурентный капитализм и свобода неотделимы друг от друга» [2, с. 1455]. Именно поэтому говорят свободная конкуренция как об основном законе социальной рыночной экономики. Этот закон является механизмом движения любого вида рыночной экономики. Но не только это. Этот механизм имеет очень важное значение для отделения экономической свободы от политической: «Экономическая организация, непосредственно обеспечивающая экономическую свободу, а именно капитализм свободной конкуренции, способствует и развитию политической свободы, ибо отделяет экономическую власть от политической и, таким образом, превращает первую в противовес второй» [2, с.1457].

Лауреат нобелевской премии Джордж Стиглер пишет: «В итоге Смит определяет пять условий конкуренции.

1. Конкуренты должны действовать независимо, а не в сговоре.
2. Число конкурентов, потенциальных или уже имеющих, должно быть достаточным, чтобы исключить экстраординарные доходы.
3. Экономические единицы должны обладать приемлемым знанием о рыночных возможностях.
4. Должна быть свобода (от социальных ограничений) действовать в соответствии с этим знанием.
5. Нужно достаточно времени, чтобы направление и объем потока ресурсов стали отвечать желанию владельцев» [3, с.2196].

Свободный предприниматель при выборе своей поле деятельности идет на рынок и, прежде всего, определяет вид товаров, которые имеют спрос на них, и делает расчет предложение этих товаров. Производства товаров опирается на разделении и специализации труда. При этом его очень тесно интересует цена товаров и та выгода, которая получает предприниматель. Оценка будет дана с позиций краткосрочного и долгосрочных периодов изменения цен и прибыли. Он определяет затраты факторов производства и динамику цен на них в будущем. Рынок в этом плане выступает как источник информации. А цены могут стимулировать и дестимулировать производства и продажу тех или иных товаров. Цена выступает основой получения прибыли и убытка. В последнем случае предприниматель изменить свой выбор. Механизм свободного конкурентного процесса заключается именно в этом. Фундаментом этого свободного процесса является частная собственность. Без этой собственности не может свободной рыночной экономики. В условиях социальной рыночной экономики должен работать именно этот механизм. К сожалению, этот механизм в нашей экономике эффективно не работает. Это означает, что степень свободы главных игроков рынка значительно ограничивается. Закономерно, эффективность деятельности предпринимателей снижается.

Причиной этого является наличие различных монополий, которые позволяет игрокам рынка иметь особое преимущество, и они приводят к диктовке условий заключение сделок, нарушая их принцип добровольности. Доля выгоды покупателей и продавцов в этом случае снижаются, ибо монополисты определяют и диктуют свою цену. А это снижает объем и долю прибыли продавцов и покупателей. В этой плоскости стимулы роста и развития снижаются.

Стремление к монополизму по сравнению с равноправной конкуренцией превалируют у игроков рыночной экономики. Это позволяет добиться рыночного преимущества и выгод диктовкой и реализацией своих условий. При этом резко ограничиваются экономические права и свободы игроков рынка, снижая общую продуктивность экономики. По этой причине борьба против монополий и монополистических сговоров имеет немаловажное значение для установления эффективной свободной конкурентной среды, равноправного соперничества и добровольного соревнования. «Помимо этого, наибольшие сложности связаны, видимо, с

монополиями (которые ущемляют реальную свободу, закрывая для индивида альтернативный доступ к какому-то конкретному акту обмена) и с «внешним эффектом» (neighborhood effect), то есть с воздействием на третьих лиц, за которое нереально взимать с них плату или выплачивать им компенсацию» [2, с.1476].

Монополия может возникать в процессе предоставления льгот государством отдельным и группе звеньям частной собственности. Такой вариант может, носит официальный и неофициальный характер. Это ставит в неравное стартовое положение свободных предпринимателей. Этим нарушается принцип свободы в рыночной экономике. Нарушается принцип естественного отбора или тот предприниматель, который использует эти льготы, может войти в состав передовой группы этого класса, а другие могут войти в замыкающие группы. А это нарушение принципа справедливости свободной конкуренции.

Есть и другие варианты государственного принуждения системы свободного предпринимательства. В развитых странах те граждане, которые работают во властных структурах, не имеют право заниматься предпринимательством. А это означает, что они не могут непосредственно использовать свои преимущества как государственного чиновника. У нас такой вариант не имеет место. Исторически приватизация была проведена под эгидой партийной номенклатуры и путем акционирования. У руля создания различных форм собственности стояли государственные крупные чиновники и естественно, они заняли ведущее положение в правлениях акционерных предприятий. Этот тренд продолжается до сих пор. Или есть другой вариант. Крупные чиновники ставят в качестве руководителей предприятий «своих людей» или подставных лиц.

Очень развито наличие большого количества контролирующих органов, посещающих предприятия экономики и часто это происходит «под надуманными различными предлогами». Под особым пристальным вниманием находятся структуры частной собственности, и эти посещения часто увеличивают затраты этих звеньев экономики. Есть и другие варианты проявления монополизма. Создаются безналоговые зоны для «влиятельных особ». Эти затраты перелаживаются на других налогоплательщиков они не оплачивают даже затраты воды и газа. Иногда, когда нужно «сверху» происходит сбор немалого количества средств для проведения крупных мероприятий или объектов строительства без их возмещения. Эти моменты расширяют «теневой сектор звеньев».

Принуждением «сверху» иногда частным звеньям указывается, откуда звено обеспечить факторами производства, что производит и какому покупателю продавать свои товары. Такая монополия ограничивает экономическую свободу продавца. В рыночной экономике свобода продавца заключается в том, что он (или она) на рынке может продавать товар множества другим покупателям без государственного принуждения и ограничения своей свободы и добровольно. В свою очередь, покупатель имеет множества выбора продавцов свободно и, исходя из выгоды цены продажи товаров, это он делает продуманно, а не по принуждению.

Такая монополия имеет место в сельском хозяйстве. Из – за нехватки денежных средств фермерским хозяйствам заранее предоставляются фьючерсами ресурсы, и они диктуют монопольные цены на них, которые являются невыгодными для них. Идентично этому при появлении урожая появляются перекупщики, имеющие «негласный договор с руководством о том, что откуда покупать товары». Мягко говоря, происходит двухсторонняя диктовка цен, которая в значительной мере снижает доходы фермерских хозяйств. Эти доходы можно назвать прибавочным продуктом фермеров – крестьян присваивающим посредниками. Результатами этого являются слабая и низкая эффективность мелкого хозяйства этих звеньев сельского хозяйства. Проявляется это в частности в двух моментах: во – первых, в неспособности расширения дехканско – фермерских хозяйств и, во- вторых, низкой их технической оснащенности.

«... Конкуренция альтернативно или кумулятивно имеет следующие социальные функции.

1. Она призвана выявить, кто из стремившихся к одной и той же цели достиг ее (будь то руководящая позиция, политическая власть, социальный взлет, желание стать лучшим). Дело в том, что конкуренция позволяет выявить тех, кто располагает лучшими для достижения поставленной цели средствами и искуснее других умеет ими распорядиться. Таким образом, конкуренция — это инструмент отбора.

2. Конкуренция существует для того, чтобы стимулировать оптимальное решение определенной задачи (например, быстрее преодоление какой-то дистанции, решение научной проблемы, строительство театра и т. д.) и обеспечить ее решение.

3. Поскольку конкуренция неизбежно связана со стремлением обойти конкурентов, она стимулирует достижение максимальных результатов» [4, с. 96].

Эталоном свободной конкуренции в этот период создание рыночной экономики является личные подсобные хозяйства (ЛПХ). Они являются и были в период СССР объектами частной собственности. Подавляющий удельный вес продуктов животноводства в республике производится в ЛПХ и цены на них устанавливаются на базе соотношения предложения и спроса. При этом ЛПХ носит натуральный характер и обеспечивает каждую семью в аграрном секторе продуктами питания.

Для ведения конкурентной борьбы немаловажное значение имеет наличие знаний и их распространение и освоение. Прикладное их применение может привести к укреплению конкурентных позиций предпринимательского дела. «Итак, конкуренция призвана:

1. Обогащать общество знаниями о потребностях и средствах удовлетворения спроса, которым располагают миллионы хозяйственных объектов в качестве потребителей и рабочей силы, знаниями, накопленными тысячами коммерсантов, инженеров и предприятий.

2. Стимулировать применение этих знаний.

3. Способствовать распространению в обществе оптимальных решений соответствующих проблем в качестве глобального подхода» [4, с.101].

Для того, чтобы своевременно изменить структуру и качества факторов производства необходима иметь информацию и знания. Стимулирующим фактором здесь, выступает сама конкуренция. Если в условиях рынка эти элементы отсутствуют, то предприятия частной собственности будут отставать в конкурентной борьбе. Нужны новые идеи и знания и их воплощение на практике. Внутренняя среда предприятия должна соответствовать, динамично изменяющимся условиям внешней среды. Тогда будет иметь место строгий конкурентный порядок и стройная система развития предприятий. В нашей экономике из – за того, что имеются слабые стимулы внедрения новых технологий, отсутствие квалифицированных кадров, низкий уровень организации труда степень интенсивности конкуренции очень низкая. Или, если проанализировать сельское хозяйство, фермеры в ДФХ не могут даже определить затраты, цены, доходы и прибыль. Это означает, что они не обладают элементарными знаниями, не говоря о высоком уровне знаний в области новых технологий, землепользований и агрономии. Идентичная ситуация в промышленности. В этой ситуации говорить о высоком уровне конкуренции и наличия конкурентного порядка невозможно.

В законах «Об ограничении конкуренции» и «Об антимонопольных законах» необходимо ясно и четко учесть монопольные тренды в экономике и принять действенные и необходимые санкции против нарушителей свободной конкуренции. Без этого основного закона социальной рыночной экономики добиться высокого уровня развития социальной рыночной экономики невозможно. Но, думать так, что все проблемы этой экономики можно решить только этим законом неправомерно. Так, конкуренция не может решить проблему дифференциации доходов свободных предпринимателей и их банкротства, безработицы и кризисов. Также надо учесть, что на более высоком уровне развития социальной рыночной экономики появляются картельные соглашения, олигополии и монополистические объединения, которые практически отрицают свободную конкуренцию. Сделки в этих случаях свободно и добровольно не осуществляются, а монополии устанавливают монопольные цены, диктуя их своим покупателям и продавцам. Они получают монопольные прибыли и на их основе в одностороннем порядке, снижая стимулы для

других субъектов рыночной экономики, ибо происходит перекачка части прибыли в карман монополистов. Здесь, есть определенные исключения: «В тех случаях, когда сотрудничество между предпринимателями приносит обществу большую пользу, чем деконцентрация, например, заключение соглашений о стандартизации, создание картелей по устранению многообразных типоразмеров или образование рабочих групп по содействию техническому прогрессу, принцип конкуренции допускает исключения» [4, С. 101].

Очень сложным вопросом является определение социальной справедливости с позиций конкуренции. Сторонники социальной справедливости считают, что её содержание в следующем: «Именно из-за нашего незнания, что такое абсолютная справедливость, и еще потому, что никто не может претендовать на обязательное для всех понятие справедливости, в обществе, желающем быть по возможности справедливым, индивидууму должны быть предоставлены право на самоопределение, свобода избрания профессии, свобода трудоустройства, свобода раскрытия своих способностей, свобода заключения договоров» [3]..

ЛИТЕРАТУРА

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года Душанбе: 2016.- С. 4.
2. Джордж Дж. Стиглер Совершенная конкуренция: исторический ракурс. Хрестоматия по истории экономической мысли. С. 2196 - 2197.
3. Ламперт Хайнц. Социальная рыночная экономика. Германский путь. - М.: "Дело", 1993. – С. 96. .
4. Фридман М. Капитализм и свобода. Хрестоматия по истории экономической мысли. С. 1465.

УДК 336.1

Раҳматов С.М.

БАНАҚШАГИРӢ ВА БУЌЕТИКУНОНИИ ХАРОЌОТИ ДАВЛАТӢ ҲАМЧУН ЯКЕ АЗ САМТҲОИ ИСЛОҲОТИ ИДОРАКУНИИ МОЛИЯИ ДАВЛАТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Банақшагирӣ ва буҷетикунони хароҷоти давлатӣ яке аз самтҳои асосии ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар доираи ин ислоҳот замина барои ҷорӣ намудани принципҳои ба натиҷагирӣ буҷетӣ асосёфта ва нақши барномаҳои давлатӣ дар таъмини робитаи банақшагирӣ стратегӣ ва буҷетӣ гузошта шуд. Рушди банақшагирӣ барномавӣ-мақсаднокӣ буҷет дар асоси барномаҳои давлатӣ барои баланд бардоштани самаранокӣ хароҷоти буҷет ва ноил шудан ба ҳадафҳои миллӣ ва стратегӣ рушди кишвар мусоидат мекунад.

Вожаҳои калидӣ: банақшагирӣ, буҷетикунонӣ, хароҷоти давлатӣ, молияи давлатӣ, барнома, самаранокӣ, баҳодихӣ.

Рахматов С. М.

ПЛАНИРОВАНИЕ И БЮДЖЕТИРОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫХ РАСХОДОВ КАК ОДНА ИЗ НАПРАВЛЕНИЙ РЕФОРМЫ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Планирование и бюджетирование государственных расходов является одним из ключевых направлений реформы управления государственными финансами в Таджикистане. В рамках этой

реформы были заложены основы для внедрения принципов бюджетирования, ориентированного на результат, и роль государственных программ в обеспечении взаимосвязи стратегического и бюджетного планирования. Развитие программно-целевого бюджетного планирования на основе государственных программ способствует повышению эффективности бюджетных расходов и достижению национальных целей и стратегических задач развития страны.

Ключевые слова: планирование, бюджетирование, государственные расходы, государственные финансы, программа, эффективность, оценка.

Rakhmatov S. M.

PLANNING AND BUDGETING OF PUBLIC EXPENDITURES AS ONE OF THE DIRECTIONS OF PUBLIC FINANCE MANAGEMENT REFORM IN TAJIKISTAN

Planning and budgeting of public expenditures is one of the key areas of public financial management reform in Tajikistan. As part of this reform, the foundation was laid for the introduction of results-based budgeting principles and the role of government programs in ensuring the link between strategic and budget planning. The development of program-targeted budget planning based on state programs helps to increase the efficiency of budget expenditures and achieve national goals and strategic objectives for the country's development.

Key words: planning, budgeting, public spending, public finance, program, efficiency, evaluation.

Банақшагирии бучет ин раванди ташаккул ва тақсимои захираҳои молиявии давлат дар давраи муайян мебошад. Бучетикунонӣ бошад раванди таҳия, иҷроиш, назорат ва таҳлили иҷрои бучет мебошад.

Самаранокии банақшагирии бучет яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи муваффақияти сиёсати иқтисодии давлат мебошад.

Барои баҳодиҳии самаранокии банақшагирии бучетӣ ва бучетикунонӣ дар маҷмӯи методҳои гуногун истифода бурда мешавад, аз он ҷумла таҳлили тамоюли нишондиҳандаҳои бучетӣ, баҳодиҳии таносубияти байни хароҷот ва натиҷаҳо, таҳлили ақидаҳои ҷамъият оид ба сифати бучетикунонӣ.

Чӣ тавре ки маълум аст дар замони ҳозира дар бештари давлатҳо ба хусус давлатҳои пешрафта модели бучетикунонии барномавӣ-мақсаднок истифода бурда мешавад.

Ба бучетикунонии барномавӣ чунин хусусиятҳо хос аст:

1. Дар қарорҳо оид ба хароҷот ҳангоми таҳияи лоиҳаи бучет мақсадҳои афзалиятноки сиёсати давлат, инчунин натиҷаҳои татбиқи барномаҳо дар давраҳои гузашта ба назар гирифта мешаванд.

2. Бучет дар шакли маҷмӯи барномаҳо ба мақомоти қонунгузор барои баррасӣ ва тасдиқ пешниҳод карда мешавад.

3. Нишондиҳандаҳои ғайримолиявии натиҷа ва нишондиҳандаҳои дахлдори ниҳой, ки мақсадҳои пешбинишудаи хароҷоти бучетиро инъикос менамоянд, дар бучет пешниҳод карда мешаванд ва бо барномаҳои хароҷот алоқаманданд.

4. Тақсимукунандагони маблағҳои бучетӣ ҳангоми иҷрои бучет ҳуқуқ доранд захираҳои молиявиро мустақилона идора кунанд.

5. Маълумот оид ба натиҷаи фаъолият ба муассисон дар баробари маълумоти иҷрои бучет пешниҳод карда мешавад, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки иҷрои бучетро назорат кунанд ва сифати хароҷотро баланд бардоранд.

Қорӣ намудани механизми нави маблағгузори ба натиҷа нигаронидашуда, яъне бучетикунонии барномавӣ яке аз афзалиятҳои муҳими низоми молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Соли 2019 Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ барои солҳои 2009-2018-ро қабул намуд, ки дар доираи вазифаи панҷуми он, ки «беҳсозии раванди таҳияи буҷет дар асоси сиёсат» ном дорад, амалигардонии чорабиниҳо дар самти банақшагирии хароҷоти буҷет ва раванди буҷетӣ дар умум пешбинӣ шуда буд.

Дар натиҷаи амалигардонии ин Стратегия қоида ва расмиёти банақшагирии миёнамуҳлати буҷетӣ таҳия ва ҷорӣ гардид. Банақшагирии миёнамуҳлати буҷетӣ замина барои татбиқи минбаъдаи буҷетикунони барномавӣ мебошад. Афзалияти асосии барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ раванди муназзами банақшагирӣ ва иҷрои буҷет мебошад, ки асоси татбиқи сиёсати давлат тавассути тақсими босалоҳияти маблағҳои буҷетӣ мебошад.

Чи тавре ки дар Барномаи миёнамуҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар солҳои 2021-2023 қайд гардида аст дар баробари комёбиҳо ҳастанд вазифаҳои, ки пурра ҳалли худро наёфтаанд, аз он ҷумла “ҷой доштани фарқияти куллии байни маблағгузорию буҷетии тасдиқшуда ва воқеӣ, ҳамгироии нокифояи раванди банақшагирии хароҷоти асосӣ ва ҷорӣ буҷет, набудани дигаргунӣ дар тақсимоли стратегияи захираҳои молиявӣ, пешравии нокифоя дар самти гузариш аз принсипи маблағгузорию сметаии вазорату идораҳо ба маблағгузорию мақсадноки барномавӣ, ки ба натиҷа нигаронида шудааст” [4].

Моҳи декабри соли 2016 Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 (СМР-2030) тасдиқ шуд. Дар доираи ин Стратегия ҳамчун яке аз самтҳои асосии ислоҳот то соли 2030 банақшагирӣ ва буҷетикунони хароҷоти давлатӣ муқаррар гардидааст. Ин самти ислоҳот чунин масъалаҳоро дар бар мегирад [2, 24]:

- идоракунии қарзи давлатӣ;
- барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ, инчунин сармоягузорию буҷет;
- буҷетикунони барномавӣ;
- муносибатҳои байнибуҷетӣ.

Дар мақолаи мазкур масъалаи буҷетикунони барномавӣ мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор мегирад, зеро ки дар низоми идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон фишанги нав мебошад, ки таваҷҷӯҳи мутахассисону муҳаққиқони ватанӣ дар марҳилаи муосир ба он зоҳир мегардад.

Дар ин раванд солҳои охир як қатор тадбирҳо андешида шуда, заминаи гузариш ба таҷрибаи ташаққули буҷет бо усули барномавӣ гузошта шудааст. Шартҳои пешакӣ барои пурра ҷорӣ намудани буҷетикунони барномавӣ мавриди татбиқи Барномаи миёнамуҳлати хароҷоти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳайё гардид, ки ин қадами аввалини гузариш ба таҷрибаи буҷетикунонӣ дар асоси натиҷаҳо ба ҳисоб меравад.

Соли 2018 дар гурӯҳбандии даромаду хароҷоти буҷети давлатӣ гурӯҳбандии барномавии буҷет ворид карда шуда, бори аввал дар сатҳи буҷети ҷумҳуриявӣ аз соҳаҳои маориф ва тандурустӣ оғоз карда шуда, сипас дар соҳаҳои суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, комплекси сӯзишворӣ-энергетикӣ, нақлиёту коммуникатсия, кишоварзӣ, моҳидорӣ ва шикор ба таври таҷрибавӣ буҷетикунони барномавӣ ҷорӣ карда шуд.

Гарчанде дар ин соҳаҳо таҳияи буҷет дар асоси барнома ба таври озмоишӣ ба роҳ монда шуда бошад ҳам, на ҳама унсурҳои ин модел мавриди истифода қарор доранд. Аз ҷумла мушкилӣ дар муайян кардани нишондиҳандаҳои самаранокии фаъолият, нишондиҳандаҳои натиҷаи мустақим ва ниҳойи дида мешавад.

Ҳамчунин таҳияи буҷети барномавӣ танҳо дар сатҳи буҷети ҷумҳуриявӣ ба роҳ монда шуда аст, ҳол он ки қисмати зиёди муассисаҳои давлатии соҳаҳои маориф ва тандурустӣ аз ҳисоби буҷетҳои маҳаллӣ маблағгузорӣ мешаванд. Аз ҷой доштани мушкилиҳо дар ҷорӣ кардани буҷетикунони барномавӣ инчунин ҳисоботи «Баҳодиҳии хароҷоти давлатӣ ва ҳисоботҳои молиявӣ» шаҳодат медиҳад (ниг. ба қадвали 1).

Чадвали 1. Баҳодиҳии нишондиҳандаҳои самаранокии хизматрасонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон тибқи ҳисоботи «Баҳодиҳии хароҷоти давлатӣ ва ҳисоботи молиявӣ»¹

Рамз	Нишондиҳандаҳо	Соли 2017	Соли 2022	Тағйирот
PI-8	Маълумот дар бораи самаранокии хизматрасонӣ	D	D	бетағйир
PI-8.1	Банақшагирии хизматрасонӣ	D	D	бетағйир
PI-8.2	Самаранокии бадастомадаи хизматрасонӣ	D	D	бетағйир
PI-8.3	Захираҳое, ки муассисаҳои хизматрасонӣ мегиранд	C	D	поён рафт
PI-8.4	Баҳодиҳии самаранокии хизматрасонӣ	D	D	бетағйир

Сарчашма: Отчёт об оценке эффективности Государственных Расходов и Финансовой Подотчётности (ГРФП), апрель 2022 г. - https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2022-10/TJ-Apr22-FPMR-Public%20with%20PEFA%20Check_RUS_0.PD.

Ҷумҳурии Тоҷикистон бори аввал баҳодиҳии хароҷоти давлатӣ ва ҳисоботҳои молиявиро соли 2007 гузаронид ва то ин ҳол ҷаҳанд баҳодиҳии дигарро низ анҷом додааст. Ҷаҳанне аз чадвал дида мешавад дар баҳогузори дар солҳои 2017 ва 2022 гузаронидашуда аз рӯи нишондиҳандаҳое, ки ба буҷетикунони барномавӣ дахл доранд Ҷумҳурии Тоҷикистон баҳои қаноатбахш гирифта, ҳолат дар соли 2022 нисбати соли 2017 тағйир наёфтааст. Ин маънои онро дорад, ки пешравиҳои назаррас дар ин давра дида намешаванд.

Қайд кардан лозим аст, ки буҷетҳои барномавии бахшҳои ба он гузашта дар васоити ахбори омма ҷоп намешаванд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ аз фаъолияти натиҷаҳои кори ин бахшҳо воқиф нест. Ба ибораи дигар, иттилоот оид ба натиҷаҳои ва самаранокии вазорату идораҳои дар асоси барнома фаъолияткунанда нашр карда намешавад, зеро то ҳол дастури методологӣ, ки тарзи муайян кардани нишондиҳандаҳои ғайримолиявӣ буҷетикунони барномавиро дар сатҳи милли барои бахшҳои давлатӣ муқаррар мекунанд, таҳия нашудааст.

Таҳлил нишон медиҳад, ки дар маҷмӯ дар самти ҷорӣ намудани буҷети барномавӣ дар Тоҷикистон ҷунин мушкилотҳо ба назар мерасанд:

- нақшаҳои стратегӣ буҷетӣ аз тарафи тақсимкунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ дар сатҳи зарурӣ таҳия намегарданд;

- нокифоягии иқтисодии инсонӣ оид ба таъмини самаранок ҷорӣ намудани буҷетикунони барномавӣ;

- набудани санади меъёрию ҳукуки алоҳида оид ба пурра ҷорӣ намудани механизми таҳияи барномавии буҷет дар сатҳи милли;

- вучуд надоштани дастурамалҳо оид ба муайянсозии нишондиҳандаҳои натиҷавӣ барномаҳои буҷетӣ, оид ба мониторинги барномаҳои буҷетӣ ва шакли ҳисобот оид ба иҷроиши онҳо, оид ба баҳодиҳии самаранокии барномаҳои буҷетӣ.

Барои ҳалли ин мушкилотҳо ҷунин пешниҳодҳои лозим мешуморем:

- аз тарафи Вазорати молия ташкил намудани дастгирии доимии машваратҳои соҳавӣ барои таҳияи нақшаҳо ва барномаҳои стратегӣ дар асоси таҷрибаи пешқадами байналмилалӣ;

¹ Баҳодиҳии хароҷоти давлатӣ ва ҳисоботи молиявӣ (БХДХМ) ин худ индекси эътирофшудаи байналмилалӣ мебошад, ки имкон медиҳад вазъи маҷмӯи татбиқи ислоҳоти идоракунии молияи давлатӣ дар кишварҳои гуногун баҳогузори карда шавад. Баҳогузори бо рамзҳои А, В, С, D инъикос гардида, баҳои А ҳолати беҳтарин ва баҳои D ҳолати қаноатбахшро инъикос мекунанд.

- тақмили ихтисоси мутахассисони Вазорати молия ва раёсатҳои молиявиро банақшагирии вазорату идораҳои соҳавӣ бо ташкил намудани семинарҳои омӯзишӣ вобаста ба таҳияи буҷети барномавӣ;

- таҳияи дастурамалҳо оид ба муайянсозии нишондиҳандаҳои натиҷавии барномаҳои буҷетӣ, оид ба мониторинги барномаҳои буҷетӣ ва шакли ҳисобот оид ба иҷроиши онҳо, оид ба баҳодиҳии самаранокии барномаҳои буҷетӣ.

Қайд кардан лозим аст, ки пурра ҷорӣ намудани механизми буҷетикунони барномавӣ дар низоми идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин бартариятҳоро ба миён меорад:

- диққат додан ба ҳалли вазифаҳои стратегии давлат;
- алоқамандии устувор байни стратегияи молиявӣ ва ҷорабиниҳои тактикӣ;
- баланд бардоштани ўҳдадорӣ ва шафофияти фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ;
- имконияти баҳодиҳии фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ дар асоси нишондиҳандаҳои натиҷанокӣ ва самаранокӣ;

- пурзур гаштани назорати фискалӣ;
- тақсимои дуруст ва муносиби захираҳои давлатӣ;
- баланд гаштани сифати хизматрасониҳои давлатии пешниҳодшуда;
- бавучуд омадани шафофият дар раванди буҷетӣ.

Ҳамин тариқ, буҷетикунони барномавӣ дар асоси татбиқи барномаҳои давлатии қабулшуда яке аз усулҳои пешқадами ҷаҳонии таҳияи буҷет ба ҳисоб меравад, зеро ки масъулияти иҷрокунадагони барномаҳоро дучанд менамояд, боиси шафофияти иҷрои он гашта, сифати хизматрасониҳои давлатиро баланд мебардорад.

Аз ин лиҳоз, Ҳукумати ҷумҳуриро лозим аст, ки вазъи имрӯзаи ислоҳоти раванди буҷетиро таҳлили амиқ намуда, барои зудтар татбиқ намудани нақшаҳо дар самти банақшагирии ва буҷетикунони хароҷот ҷораҳои муассир андешанд.

АДАБИЁТ

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /қарори Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 декабри соли 2016, №636.
2. Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 /Фармони Президенти ҶТ аз 31 январи соли 2020, №1446. (саҳ. 24- 33, сарҳати 61-88).
3. Қарори Ҳукумати ҶТ аз 7 сентябри соли 2006, №409. «Оид ба ҷорӣ намудани Барномаи Миёнамӯҳлати Хароҷоти Давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон».
4. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 апрели соли 2021, № 112 Барномаи миёнамӯҳлати амал оид ба амалисозии Стратегияи идоракунии молияи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 дар солҳои 2021–2023 - <https://moliya.tj/wp-content/uploads/2023/02/barnomai-miyounamu%D2%B3lati-amal>.
5. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 20 марти соли 2009, №639 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи идоракунии молияи давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009-2018».
6. Фармоиши Вазорати молияи ҶТ аз 1 декабри соли 2006, № 2 - 3 - 2 1 «Низомнома оиди таҳия ва татбиқи Барномаи Миёнамӯҳлати Хароҷоти Давлатӣ».
7. Отчёт об оценке эффективности Государственных Расходов и Финансовой Подотчётности (ГРФП), апрель 2022 г. - https://www.pefa.org/sites/pefa/files/2022-10/TJ-Apr22-PFMPR-Public%20with%20PEFA%20Check_RUS_0.PD.

Рахматова З. И.

**ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ
БАНКОВСКИХ РЕСУРСОВ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ**

В данной статье акцент делается на формирование и развитие как самих банков, так и его основ функционирования, то есть банковских ресурсов, которые необходимы для жизнедеятельности каждого банка. Изначально было проанализированы этапы формирования самих банков, затем были выявлены их особенности с учетом развития формаций общества. Были выявлены общая характеристика развития банковских систем в некоторых развитых странах, поскольку зарождение первых банков именно были в этих странах. В связи с анализом этапов развития банков мы выявили, основные предпосылки возникновения банковских ресурсов, которые напрямую были связаны с развитием экономики, финансовых отношений и потребностей общества в накоплении и перераспределении денежных средств. Выделили некоторые предпосылки возникновения банковских ресурсов и раскрыли их полностью в ходе исследования.

Ключевые слова: банковские ресурсы, товарно-денежные отношения, эмиссионные банки, капитал банка, централизованные банки, рыночные банки, финансовый рынок, банковские продукты.

Рахматова З. И.

**ШАРТҲОИ АСОСИИ ПАЙДОИШ ВА ТАШАККУЛИ ЗАХИРАҲОИ БОНКӢ ДАР
ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ**

Дар мақолаи мазкур оид ба ташаккул ва рушди ҳам ҳуди бонкҳо ва ҳам принципҳои фаъолияти онҳо, яъне захираҳои бонкие, ки барои фаъолияти ҳар як бонк заруранд, аҳамияти ҷиддӣ дода шудааст. Сараввал марҳалаҳои ташаккули ҳуди бонкҳо таҳлил карда шуда, баъд хусусиятҳои онҳо бо назардошти инкишофи рушди муносибатҳои ҷамъиятӣ муайян карда шудаанд. Хусусиятҳои умумии рушди низоми бонкӣ дар баъзе давлатҳои мутараққӣ муайян карда шудаанд, зеро пайдоиши аввалин бонкҳо маҳз дар ҳамин кишварҳо сурат гирифтааст. Вобаста ба таҳлили марҳилаҳои рушди бонкҳо мо шартҳои асосии пайдоиши захираҳои бонкиро муайян кардем, ки бевосита бо рушди иқтисодиёт алоқаманданд, муносибатҳои молиявӣ ва эҳтиёҷоти ҷамъият барои ҷамъ кардан ва аз нав тақсим кардани маблағҳо баромад мекунанд. Мо дар рафти тадқиқот баъзе шартҳои пайдоиши захираҳои бонкиро муайян намуда, онҳоро пурра ошкор намудем.

Калидвожаҳо: захираҳои бонкӣ, муносибатҳои молию пулӣ, бонкҳои эмиссионӣ, сармояи бонк, бонкҳои марказонидашуда, бонкҳои бозорӣ, бозори молиявӣ, хизматрасониҳои бонкӣ.

Rakhmatova Z. I.

**THE MAIN PREREQUISITES FOR THE EMERGENCE AND FORMATION OF BANKING
RESOURCES IN THE WORLD ECONOMY**

This article focuses on the formation and development of both the banks themselves and their operating principles, i.e. the banking resources that are necessary for the functioning of each bank. Initially, the stages of the formation of the banks themselves were analyzed, then their features were identified taking into account the development of social formations. General characteristics of the development of banking systems in some developed countries were identified, since the emergence of

the first banks was precisely in these countries. In connection with the analysis of the stages of development of banks, we identified the main prerequisites for the emergence of banking resources, which were directly related to the development of the economy, financial relations and the needs of society in the accumulation and redistribution of funds. We identified some prerequisites for the emergence of banking resources and fully disclosed them in the course of the study.

Key words: banking resources, commodity-money relations, emission banks, bank capital, centralized banks, market banks, financial market, banking products.

История возникновения банков своими корнями уходит в глубокую древность, что характеризует его достаточно сформированным обособленным хозяйствующим субъектом. История свидетельствует, что некоторое подобие банков существовало уже на заре человеческой цивилизации. С того периода до настоящего времени в развитии банков произошло достаточно много существенных качественных и количественных изменений.

Необходимо отметить, что на основе изучения первоисточников и научно-учебной литературы можно выделить несколько отдельных определённых этапов в развитии банков. Изначально развитие банковской деятельности было взаимосвязано с развитием античного периода до возникновения Венецианского банка. На данном периоде банки осуществляли такие денежные операции, как обмен денежных знаков различных государств, безопасное хранение денег клиентов, посреднические операции. Данные операции в основном совершались храмами и отдельными лицами [3, с.19].

Параллельно с развитием банковского дела, шло развитие отдельных секторов экономики, таких как торговля, сельское хозяйство и промышленность. Торговля, как процесс обмена товарно-материальными ценностями известна с каменного века. Сутью торговли являлось предложение к обмену, который сначала носил натуральный характер, а с возникновением денег и зачатков банковских операций возникли предпосылки для установления товарно-денежных отношений. Предметами торговли в основном выступали товары роскоши, такие как: меха, перья, шерсть, китовый ус [1]. Подлинное развитие банковского дела начинается с того момента, когда к функциям хранения и обмена прибавилось совершение кредитных операций.

В этих условиях, когда доминировало натуральное хозяйство, развитие банков не получили нужного толчка и они функционировали довольно успешно только в крупных торговых центрах и в основном обслуживали товарно-обменные операции. Однако, процесс отделения ремесла от сельского хозяйства способствовал становлению самостоятельной отрасли общественного производства-промышленности. Банки напрямую опосредовали также развитие кустарного производства в сфере промышленности.

Начало второго этапа развития банков (с 1156 года до учреждения Английского банка 1694 года) было обусловлено возникновением, так называемых организаций, занимающихся отдельными или несколькими видами денежных операций, то есть созданием банков как организаций, осуществляющих одновременно расчётные, депозитные и кредитные операции. За этот период стали выдаваться ростовщические кредиты, условия которых были обременительными. Кроме товаров роскоши, в сфере торговли стали участвовать товары широкого потребления, номенклатура которых была разной. С возникновением общественных банков стали создаваться объединения в общей мастерской ремесленников одной и той же специальности, каждый из которых выполнял непрерывно одну и ту же отдельную операцию, то есть появились, так называемые мануфактуры.

О переходе к третьему периоду (с 1694 года до конца XVIII века) можно говорить в связи с расширением объёмов денежных операций, появлением необходимости в больших объёмах кредитования, осуществлением расчётных операций на постоянной основе. Начало третьего периода было обусловлено ростом промышленного производства вместо кустарного производства, быстрыми темпами стала развиваться мануфактура. Круг банковских услуг стал расширяться. Банки стали выдавать ссуды под залог разных имуществ. Это способствовало появлению специализированных, депозитных (сберегательных), эмиссионных банков. История

показывает, что практически вплоть до XIX века господствовала одноуровневая модель, [7, -207с] и на особенности развития банковской системы заметный отпечаток наложила европейская модель банковской системы, наиболее распространенная в мире. Её исторические корни уходят в XIII века, период образования первых банков Венеции, Генуи и Амстердама

В литературе также отмечается, что развитие банков напрямую было связано с расцветом капиталистических отношений, широким распространением акционерных банков, возникновением системы участия в капиталах, [7, -207с] одновременно усилилось взаимодействие банков с другими финансовыми посредниками, создавая новые условия для финансового посредничества. Но, многие теоретики и практики считают, что банки возникли в более ранней период - при феодализме, когда появились потребности в банках как посредниках при платежах [5, -500с].

Сегодня под словом банк мы понимаем, что дефиниций «банк» в условиях нового феномена мирового хозяйства, можно сформулировать следующим образом: Банк - обособленный институт рынка, обслуживающий внутренние и внешние экономические отношения путём предоставления финансово-кредитных услуг и способствующего углублению движениям национального и международного капитала, труда и ресурсов, направленных на создание устойчивой финансовой основы государства в условиях нестабильного развития мировой экономики (авторская трактовка).

Таким образом, в середине XX века банки получили возможность не только иметь полное представление о состоянии дел у отдельных потенциальных заемщиков, но и контролировать их капитал, [6, -С.120-128] вести от имени своих клиентов доверительные операции, найти оптимальные варианты аккумуляции банковских ресурсов, а также в определенной степени влиять на дальнейшее развитие как юридических лиц, так и физических лиц, и государства.

Обобщая вышесказанное, можно говорить, что с постепенным ростом количество банков, банковская системы также приобрела иную форму (см. рисунок 1)

Можно выделить две большие группы банковских систем: централизованные и рыночные. Рыночные банковские системы отличаются преимущественно двусторонними взаимосвязями, наличием некоторой регламентации порядка деятельности банков со стороны государственной власти. Централизованные банковские системы характеризуются наличием в стране единого банка как органа управления финансовой системой.

Рисунок 1.

Классификация типов построения банковских систем в условиях развития мировой экономики

*Разработка автора

В зависимости от характера построения последней, банковские системы можно подразделить на системы с единым Центральным банком и системы, представляющие собой совокупность относительно самостоятельных банков на различных территориях. Немаловажным является вопрос о типах построения банковских систем, неразрывно связанный с пониманием сущности и возможных направлений их дальнейшего развития. Известны три типа банковской системы: одноуровневая, двухуровневая и трехуровневая. 7Функционирование банковской системы по одноуровневому типу отличается преобладанием горизонтальных внутрисистемных взаимосвязей на фоне универсализации функций и операций, либо жесткого распределения операций между банками. Денежно-кредитное регулирование при этом сводится к жестким ограничениям операций с наличностью, централизованному перераспределению денежных средств, жесткой регламентации порядка проведения банковских операций, а формирование и распределение финансовых ресурсов напрямую зависит от политики государства, которое является полноправным инвестором в этом аспекте [8].

В банковских системах двухуровневого и трёхуровневого типа взаимосвязи строятся в основном из двух плоскостей: по вертикали (отношения подчинения между Центральным банком как руководящим органом и остальными банками) и по горизонтали (отношения равноправного партнерства между банками нижнего уровня, самостоятельно мобилизующими и использующими финансовые ресурсы) [8].

Лишь в XIX веке в процессе разделения труда в банковской деятельности образовалась двухуровневая модель, где эмиссионные банки, получив монополию в эмитировании наличных денег, стали обслуживать преимущественно макроэкономические потребности, а коммерческие банки сосредоточили свои операции на обслуживании потребностей отдельных товаропроизводителей и населения [4, с.10]. Эти типы банковских систем были эталонами стран с рыночной экономикой и довольно приспособились к нынешним условиям глобализации.[6]

Проанализировав этапы становления и развития банковских систем мы систематизировали некоторые факты банковского дела многих стран.

Таблица 1.

Общая характеристика развития банковских систем в некоторых зарубежных странах мира

№ п/п	Банки стран	Централь-ные банки	Год создания централь-ных банков	Особенности построения банковских систем	Собственность центрального банка
1	Великобритания	Банк Англии	1694	трехуровневая	государственный
2	США	ФРС	1913	трехуровневая	акционерный
3	Франция	Банк Франции	1800	трехуровневая	государственный
4	Германия	Дойче Бундесбанк	1875 1957	трехуровневая	государственный
5	Япония	Банк Японии	1882	трехуровневая	смешанный
6	Китай	Народный банк Китая	1948	трехуровневая	государственный
7	Швейцария	Национальный банк Швейцарии	1907	трехуровневая	акционерный
8	Иран	Центральный банк Ирана	1927	двухуровневая	государственный

Источник: Составлено автором по материалам: Банковские системы. С. А. Андрюшин. –М.: АльфаМ: ИНФРА. 2013. -С.44. [7, -207]

В данной таблице приведены ряд центральных банков, которые были созданы с ранних периодов становления банковской системы и капитал этих центральных банков в особенности принадлежал самому государству. В данном контексте необходимо отметить, что для создания таких типов систем, изначально повлияли банковские ресурсы, которые сыграли немаловажную роль в создании целостности системы.

Проанализировав этапы развития банков, мы выявили, что этому поспособствовали предпосылки возникновения банковских ресурсов, которые напрямую были связаны с развитием экономики, финансовых отношений и потребностей общества в накоплении и перераспределении денежных средств. Эти ключевыми предпосылками выступили см. рисунок 2:

Необходимо отметить, что первопричиной возникновения спроса на банковские ресурсы выступили развитие товарно-денежных отношений, которые непосредственно привели процессу производству, обмену и потребности, впоследствии чего привели к излишкам различных продуктов между общинами, а впоследствии возникновению государства. Данный процесс начал прямо воздействовать на переход от простого обмена товара на сложную форму, впоследствии привели к созданию и развитию различных форм государственных институтов, в особенности государственных банков.

Рисунок 2.

Основные предпосылки возникновения и формирования банковских ресурсов в мировой экономике

В данном случае банки стали выполнять роль посредника между производителями и потребителями, а в качестве гарантий они смогли взять роль хранителя богатств народа и государства, проведения различных расчетов и платежей. Таким образом, первоначальными операциями таких банков стали простые формы стоимости, которые были характерны для развития товарно-денежных отношений.

На протяжении многих лет произошли ряд изменений мировом хозяйстве что неминуемо привело к постепенному изменению характеристик и тенденций развития поведения граждан разных стран. [9] Стали создаваться домохозяйства, предприятия, обособленные хозяйствующие субъекты, которые помимо аккумуляирования и использования своих средств, стали хранить свои ценности и богатства в виде драгоценных металлов, картин, различных исторических монет, а

также с получения излишки денежных ресурсов, стали размещать свои временно свободные средства в банках, что становилось источником ресурсов для банков. Временно свободные денежные средства — это средства, которые размещенные на счетах банках с целью получения излишнего дохода. Таким образом, у коммерческих банков появляется возможность концентрировать на своих счетах временно свободные денежные средства клиентов и предоставлять их в ссуду различным клиентам.

С помощью аккумуляирования и размещения своих банковских ресурсов банки стали регулировать общую ликвидность банковской деятельности. Только банки как главные институты финансового рынка имеют такую возможность ведения операций, которые не под силу другим субъектам финансового рынка выполнять аналогичные функции.

Другой предпосылкой возникновения банковских ресурсов стали выступать формирование различных форм кредитных организаций. Безусловно изначально, когда создавались государственные банки, о предоставлении, формировании и их использовании банковских ресурсов не было речи, но, когда стали создаваться различные формы банков отличающийся по форме собственности банки стали задумываться, как и откуда можно привлечь временно-свободные средства и насколько будет им выгодно их размещение. Поэтому акционерные банки предпочли выпускать акции, облигации, банковские сертификаты, частные или совместные банки стали привлекать депозиты, позаимствовать у других банков и государства кредиты, стал развиваться межбанковский рынок.

Таким образом, впоследствии расширения возможностей банков наблюдалось повышение потребностей населения к банковскому кредитованию. Сегодня не имея достаточных банковских ресурсов, банки полноценно не могут обслуживать своих клиентов. Для крупных и постоянных клиентов банка необходимы крупные денежные средства, и поэтому повышение спроса на банковские ресурсы предопределили предпосылку формирования банковских ресурсов. При достаточном формировании банковских ресурсов коммерческие банки не станут ограничивать проведение активных операций. Поэтому тесная связь между активными и пассивными операциями наблюдалась в банковской практике изначально.

Необходимо отметить, что банковская деятельность всегда выступает важной составляющей жизни, как государства, так и общества. Поскольку деятельность банков в большинстве случаев направлены на обслуживание общества, а государство же с помощью проводимой политики, находит и устанавливает необходимые меры в области их защиты. Именно устанавливая денежно-кредитную политику, разрабатывая возможные макроэкономические сценарии, прогнозируя состояние показателей финансовой деятельности банков, государство минимизирует риски банкротства и кризисы банков. Поэтому сегодня все банки находятся под крылом и защитой Центральных (национальных) банков.

Таким образом, обобщая все вышеперечисленные предпосылки формирования ресурсной базы банков мы пришли к выводу, что сегодня банковские ресурсы напрямую зависят от:

1. Повышение спроса на банковские продукты.
2. Установление всеобъемлющего роста уставного капитала со стороны Центральных банков.
3. Создание различных форм кредитных организаций.
4. Расширение филиальной сети кредитных организаций.
5. Расширение ассортимента активных банковских продуктов.
6. Завоевание ниши рынка ценных бумаг.
7. Создание различных внутрибанковских фондов с целью развития деятельности кредитной организации.
8. Расширение возможностей кредитной организации с целью повышения их ликвидности.
9. Возникновение кредитования и расширение инвестиционных возможностей.
10. Создание межбанковского рынка и выход на международную банковскую систему.
11. Поддержание необходимого уровня ликвидности.

12. Развитие безналичных расчетов.
13. Рост инвестиционных возможностей банка в ценные бумаги, недвижимость, государственные и корпоративные облигации.
14. Создание новых филиалов, внедрения цифровых сервисов и расширения продуктовой линейки банку.

В итоге хотим выделить роль банковские системы, которые используются для решения текущих и стратегических задач, таких как: обеспечение экономического роста; регулирование инфляции; регулирование платёжного баланса. Именно коммерческие банки как основные элементы банковской системы [10] способны рационально размещать конкретные виды банковских услуг, что внутри страны, и что за её пределами. Поэтому разработка успешной долгосрочной стратегии развития банковских ресурсов без учёта всего спектра влияющих на нее факторов, целостного восприятия её эволюции в контексте изменений, происходящих в условиях все возрастающей глобализации мировой экономической системы [8].

ЛИТЕРАТУРА

1. Активная и пассивная торговля //Энциклопедический словарь Брокгауза и Еврона.: В 86 томах. -Спб.1890-1907
2. Бимман А.Б. История банков. -Петроград, 1917. -С.7-8
3. Коробова Г.Г. Банковское дело. -М.: Экономистъ, 2006. – С.19.
4. Лаврушин О.И. Банковская система в современной экономике. -2-е изд., стер. -М.: КНОРУС, 2012. -С.10
5. Лаврушин О.И. и колл. авторов. Банковское дело и банковские операции. -М.: КНОРУС, 2013. -800с.
6. Рахматова З.И. Краткий генезис эволюции банковских систем и тенденции их дальнейшего развития. Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. Худжанд. ТГУПБП. 2014. -С. 120-128.
7. Рахматова З.И. Механизмы обеспечения экономической безопасности национальной банковской системы. Диссертация на соискание ученой степени к.э.н., по специальности 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством (экономическая безопасность). Москва, 2017, - 207с.
8. Уразова С.А. Генезис банковской системы России: системно-эволюционный аспект: монография. - Ростов н/Д: Ред.-изд. центр Рост. гос. эконом. ун-та «РИНХ», 2007. - 20 п.л.
9. Уразова С. А. Диссертация на соискание д.э.н. на тему «Эволюция банковских систем: теория, методология исследования и российская практика» по специальности 08.00.10 – Финансы, денежное обращение и кредит. Екатеринбург. 2010.
10. Харисова Е.В. Банковская деятельность в России на примере уральского федерального округа // Современные проблемы и тенденции развития экономики и управления в XXI веке / Сборник материалов IX-й международной научно-практической конференции. Ханты-Мансийск, Россия 2015.

УДК:338.22:004

Рахмонзода М.Н.

РАВАНДҶОИ ТАҲРЕЗИИ СИСТЕМАҶОИ ИТТИЛООТИИ ХУДКОР

Дар мақолаи мазкур маълумот дар бораи таҳияи системаҳои муштарӣ-сервер барои системаҳои иттилоотии худкор маълумоти муфасссал оварда шудааст. Технологияҳои иттилоотӣ на танҳо объекти тадқиқот ва коркард, балки воситаи эҷоди системаҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои

гуногун мебошанд Дар шароити имрӯзаи иқтисоди рақобатпазир, истифодаи системаҳои иттилоотии худкор ва технологияҳои пешрафта ба ташкилотҳо кӯмак мекунад, ки дар ҷаҳолияти худ мавқеи пешсафро ишғол намоянд. Таҷрибаи солҳои охир дар таҳияи таъминоти барномавӣ нишон медиҳад, ки системаи иттилоотӣ бояд бо назардошти ниёзҳои муштариён интихоб карда шавад, на ба манфиати шахсии таҳиягарони системаҳои иттилоотӣ.

Калидвожа: архитектура, сервери файлӣ, муштарӣ-сервер, технологияи иттилоотӣ, системаҳои иттилоотӣ, системаҳои иттилоотии худкор, технологияҳои компютерӣ.

Рахмонзода М.Н.

ПРОЦЕССЫ ПРОЕКТИРОВАНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

В данной статье представлена подробная информация о разработке клиент-серверных систем для автоматизированных информационных систем. Информационные технологии являются не только объектом исследований и разработок, но и средством создания информационных систем в различных областях. В современной конкурентной экономике использование автоматических информационных систем и передовых технологий помогает организациям занять лидирующие позиции в своей деятельности. Опыт последних лет разработки программного обеспечения показывает, что информационную систему следует выбирать с учетом потребностей заказчиков, а не ради личной выгоды разработчиков информационных систем.

Ключевые слова: архитектура, файловый сервер, клиент-сервер, информационные технологии, информационные системы, автоматизированные информационные системы, компьютерные технологии.

Rahmonzoda M.N.

DESIGN PROCESSES OF AUTOMATED INFORMATION SYSTEMS

This article provides detailed information on the development of client-server systems for automated information systems. Information technology is not only an object of research and development, but also a means of creating information systems in various fields. In today's competitive economy, the use of automated information systems and advanced technologies helps organizations take leading positions in their activities. The experience of recent years in software development shows that an information system should be selected taking into account the needs of customers, and not for the personal benefit of information system developers.

Keywords: architecture, file server, client-server, information technology, information systems, automated information systems, computer technology.

Имрӯзҳо бисёр ташкилотҳо ва ширкатҳои гуногун ба истехсол ва фурӯши хизматрасонӣ барои соҳаҳои гуногуни ҷаҳолияти инсон машғуланд. Барои ҷаҳолияти пурсамари ин ташкилотҳо усулҳои нави прогрессивии идоракуниро дар асоси технологияҳои муосири иттилоотӣ ҷорӣ кардан лозим аст [4, С. 59 - 67].

Ин истифодаи воситаҳои наватарини таҳияи системаҳои иттилоотиро талаб мекунад. Хусусияти архитектураи муҳити иттилоотии корхонаҳои муосир тақсимот ва гуногунрангии додаҳои истифодашаванда мебошад. Дар шароити имрӯзаи иқтисоди рақобатпазир, истифодаи системаҳои иттилоотии худкор ва технологияҳои пешрафта ба ташкилотҳо кӯмак мекунад, ки дар тижорати худ мавқеи пешсафро ишғол кунанд.

Технологияҳои иттилоотӣ на танҳо объекти тадқиқот ва коркард, балки воситаи эҷоди системаҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногун мебошанд. Истифодаи амалии технологияҳои иттилоотӣ бо масъалаҳои маркетинг ва идоракунии захираҳои иттилоотӣ, технологияҳо ва хидматҳо, методологияи тарҳрезии системаҳои иттилоотӣ, идоракунии сифат ва стандартизатсияи технологияҳои иттилоотӣ зич алоқаманд аст. Дар айни замон идеология ва амалияи истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ба таври умум ташаккул ёфтааст.

Гуногунии масъалаҳое, ки бо ёрии системаҳои информатсионӣ ҳал карда мешаванд, боиси пайдо шудани навҳои гуногуни системаҳо гардид, ки аз ҷиҳати принципҳои сохт ва ҷоидаҳои коркарди иттилоот дар онҳо фарқ мекунад. Аз ин рӯ, зарурати ташкили равандро ва технологияҳои иттилоотӣ бо истифода аз равиши системавӣ ба миён омад, ки ба системаҳои иттилоотӣ асос ёфтааст [5].

Якчанд таърифҳои системаи иттилоотӣ ва архитектураи системаи иттилоотӣ мавҷуданд.

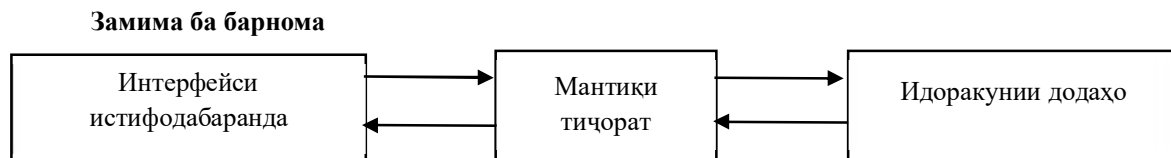
Системаи иттилоотӣ маҷмӯи ҳуҷҷатҳо ва технологияҳои иттилоотӣ, аз ҷумла истифодаи технологияҳои компютерӣ ва алоқаҳое мебошад, ки равандро иттилоотиро амалӣ мекунад. Системаҳои иттилоотӣ барои нигоҳдорӣ, коркард, ҳустуҷӯ, паҳн кардан, интиқол ва пешниҳоди иттилоот пешбинӣ шудаанд [6, С. 109 - 114].

Архитектураи системаи иттилоотӣ мафҳуме мебошад, ки модел, сохтор, вазифаҳои иҷрошаванда ва пайвастиҳои ҷузъҳои системаи иттилоотиро муайян мекунад. Онро соддатар ифода кардан мумкин аст:

Системаи иттилоотӣ маҷмӯи таъминоти барномавиест, ки масъалаи мушаххаси барномаро ҳал мекунад.

Архитектураи системаи иттилоотӣ мафҳуми абстрактӣ ва муайян мекунад, ки барнома аз кадом қисмҳо иборат аст ва ҷи гуна ин қисмҳо бо ҳамдигар таъсиррасонӣ мекунад.

Ҷузъҳои барнома одатан ҳамчун барномаҳо ё модулиҳои таъминоти барномавӣ фаҳмида мешаванд, ки вазифаҳои алоҳида ва ҷудошударо иҷро мекунад.

Расми 1. Қисмҳои системаи иттилоотӣ

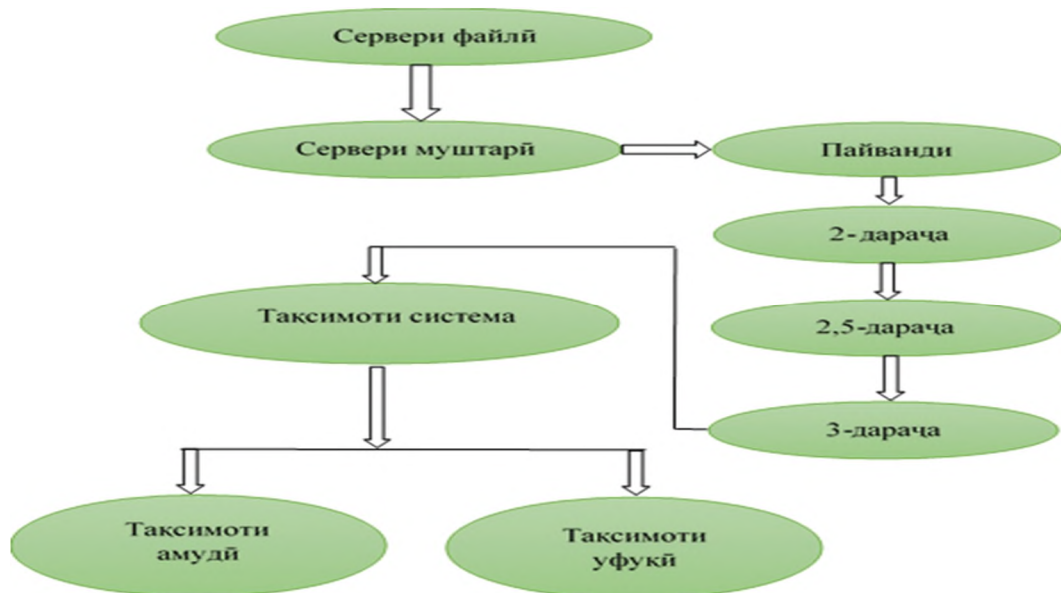
Қисмҳои системаи иттилоотиро (расми 1) аз рӯи вазифаҳое, ки онҳо иҷро мекунад, ба се қабат ҷудо кардан мумкин аст:

Интерфейси истифодабаранда – дар ин ҳолат ба намоиш гузоштани анбӯҳи захираҳои иттилоотӣ тариқи имкониятҳои нави барномасозӣ ва технологияҳои намоишӣ: тасвири одӣ, видеоӣ ва овозӣ.

Интерфейси мантиқӣ – бо ёрии алгоритми махсус анҷом додани амалиёт ва дида баромадани вариантҳои мувофиқи коркарди иттилолот;

Интерфейси дастрасӣ ба маълумот - тариқи алоқаҳои махсус ва якчанд шохаҳои истифодабарандагон. алоқаманд аст.

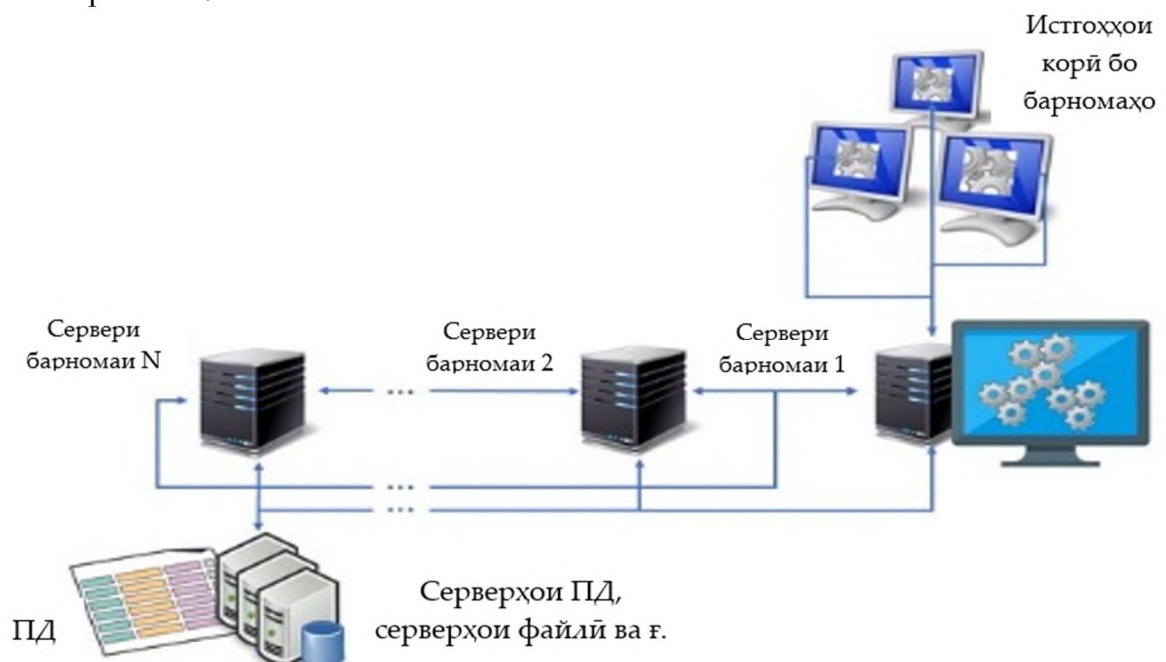
Таснифи архитектураи системаҳои иттилоотӣ

Расми 2. Архитектураи системаи иттилоотӣ
Архитектураи сервери файл

Ҳама файлҳои дастраси умум дар компютери махсус – сервери файлӣ нигоҳ дошта мешаванд (расми 3).

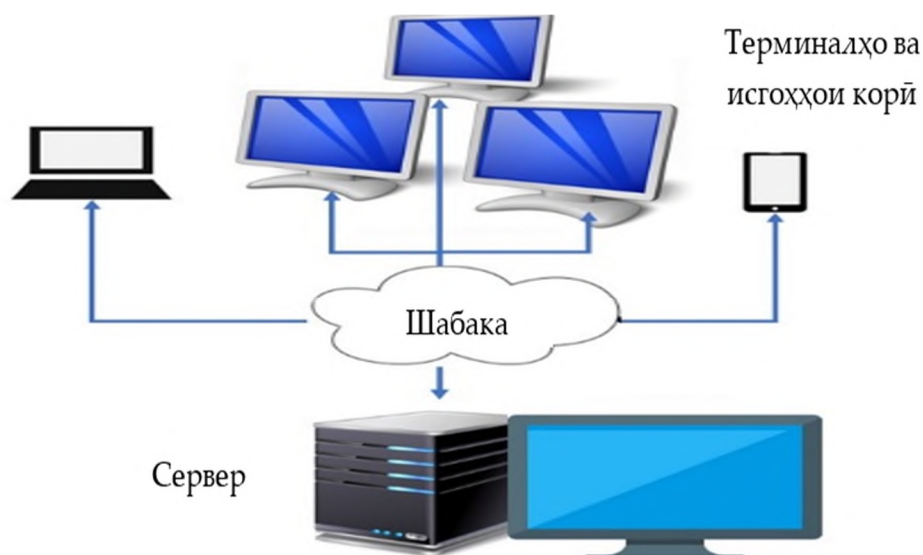
Барномаҳои сервери файлӣ - василаи нигоҳдошти маълумот ва дигар имкониятҳои таъминоти барномавӣ.

Расми 3 – Архитектураи сервери файлӣ

Архитектураи муштарӣ-сервер. Фарқи калидӣ аз архитектураи сервери файлӣ ин абстраксия аз схемаи додаҳои физикӣ ва коркарди додаҳо аз ҷониби барномаҳои муштарӣ дар сатҳи схемаи мантиқӣ мебошад (расми 4).

Дар ин сурат имкони ташкили низоми иттилоотии муташаккил барои коркарди унсурҳои таркибии низоми фаврии мубодилаи иттилоот ба миён меояд. Яке аз хусусиятҳои муҳими низоми иттилоотӣ дар он аст, ки он метавонад иттилоотро тариқи каналҳои махсус ва муташаккил дар доираи минтақа ва кишвар пешниҳод намояд [7, 672 с.; 1, 576 с.]

Расми 4 – Архитектураи муштарӣ-сервер

Архитектураи сесатҳи муштарӣ-сервер. Фарқи асосӣ аз архитектураи 2,5 чудошавии физикии барномаҳое мебошад, ки барои манбаи додаҳо ва коркарди онҳо масъуланд. Чунин чудокунии чузъҳои таъминоти барномавӣ ба шумо имкон медиҳад, ки сарбории ҳам шабака ва ҳам таҷҳизоти ҳисоббарории компютерро оптимизатсия кунед.

Архитектураи таъминоти барномавӣ. Айни замон коркарди низоми иттилоотӣ дар амалияи фаъолияти хоҷагиҳо ниҳоят мураккаб мебошад. Бояд низоми иттилоотӣ ба хатҳои истеҳсоли пайваст бошад. Дар кишварҳое, ки хатҳои бузург ва беохирӣ истеҳсоли доранд ба ин гуна низомҳои иттилоотии мутташакил васл карда шудаанд. Ин тартиб қобилияти васеънамоии шабака ва низоми иттилоотиро берун аз ҳудуди кишварҳо ба роҳ мондааст. Мисоли васеи низоми иттилоотии тичоратии машҳур eBay ва Amazon буда метавонанд. Ин ширкатҳо ҷуд низомҳои иттилоотии тичоратӣ ба хатҳои истеҳсолии тамоми ширкатҳои истеҳсоли васл карда шудааст ва дар навбати худ метавонад боиси рушди ин корхонаҳо гардад. Алабатта нақши ин ширкатҳо дар ташаккули на танҳо корхонаҳои истеҳсоли, балки таъминоти барномавӣ низ ниҳоят калон мебошад.

Архитектура – ин ташкили низоми муттамарказ ва фарогир аз лиҳози тамоми захираҳо мебошад. Алабатта он тариқи элементҳои гуногуни системаи иртиботӣ ва иттилоотӣ бо ҳам васл карда мешавад.

Архитектураи таъминоти барномавӣ ё системаи компютерӣ – ин сохтори мураттаб ва паҳншуда мебошад, ки рабобити байни ду низоми гуногун, барнома ва техникаи компютериро бо ҳам пайваст менамояд. Алабатта дар ин ҳолат истифодаи дигар имконоти барномавӣ низ ниҳоят калон мебошад. Масалан, интерфейс имконияти истифодаи системаро ниҳоят зиёд менамояд. Интерфейси мувофиқ метавонад диққати зиёди истифодабарандагонро ба худ ҷалб намояд ва ҳамкориҳои тарафайнро мустақиман таъмин намояд.

Иттилоот дар ҷаҳони муосир ба яке аз захираҳои муҳимтарин табдил ёфта, системаҳои иттилоотӣ қариб дар тамоми соҳаҳои фаъолият воситаи зарурӣ гаштааст. Пайдо шудани мушкилоти алоҳида ва баҳсталаб ба он оварда расониданд, ки архитектураи низоми иттилоотӣ низ такмил ёбад ва он давра ба давра фаъолияти худро васеъ намуда низоми бисёрвзаифагӣ ва бисёрмуштариро ба вуҷуд орад.

Аз ҷиҳати маълум аст, ки коркарди низоми иртиботӣ кори басо мушкил ва бисёрзинагӣ мебошад. Барои тарҳрезии он омӯзиши тамоми хусусияти системаи амалкунанда ва объектҳои мавҷудбуда, инчунин нақшагирии онҳо, ташкили пойгоҳи иттилоотӣ ва дар интиҳо коркарди низоми иртиботӣ мебошад.

Фаҳмишҳо атрофи низоми иртиботӣ. Адабиёти илмӣ ба соҳаи барномасозӣ бахшидашуда гувоҳи он аст, ки низоми иртиботӣ аз маҷмӯи воситаҳои техникӣ, барномавӣ, иттилоотӣ, мутахассисон, ки амсилаҳои гуногунии иттилоотиро ба вучуд меоранд, фаҳмида мешавад [2, 592 с.; 3, 432 с.].

Системаи иттилоотӣ як чузъи ҷудонашавандаи фаъолияти қариб ҳама ташкилотҳо шудааст, бинобар ин зарурати муҳокима кардани аҳамияти таҳия ва татбиқи системаи иттилоотӣ вучуд надорад. Бо вучуди ин масъалаи муносибатҳои системавӣ ба лоихакашӣ ва сифати коркарди онҳо ҳануз ҳам актуалӣ мебошад.

Усулҳо ва технологияҳои умумии тарҳрезии системаҳои иттилоотӣ. Ҳангоми коркарди иттилоот истифодаи усулҳои гуногун ба мақсад мувофиқ мебошад. Истифодаи усулҳои гуногун ва ба мақсад мувофиқ имконияти низоми иртиботиро ниҳоят васеъ ва доираи истифодабарандагони онро зиёд мегардонанд.

Усулҳои тарҳрезии системаҳои иттилоотиро аз рӯи дараҷаи истифодаи воситаҳои автоматикунонӣ, қарорҳои стандартӣ тарҳрезӣ ва мутобиқшавӣ ба тағйироти пешбинишуда тасниф кардан мумкин аст.

Ҳамин тариқ, аз рӯи дараҷаи автоматикунонӣ, усулҳои тарҳрезӣ ба инҳо тақсим мешаванд:

- дастӣ, ки дар он тарҳрезии чузъҳои системаҳои иттилоотӣ бе истифода аз асбобҳои махсуси барномавӣ ва барномасозӣ бо забонҳои алгоритмӣ анҷом дода мешавад;

- тариқи василаи иртиботӣ ва низоми худкор.

Аз лиҳози истифодаи система, ки дар оянда метавонад ҳамчун василаи рушди соҳа амал намояд, унсурҳои зерини татбиқи онро ёдовар шудан мумкин аст:

- инфиродӣ – ба он нигаронида шудаанд, ки онҳо тамоми хусусиятҳои объектро ба дараҷаи максималӣ инъикос мекунанд;

- стандартӣ – ин конфигурацияи системаҳои иттилоотиро аз ҳалли тайёри тарҳрезии стандартӣ - модулҳои таъминоти барномавӣ дар бар мегирад.

Вобаста ба дараҷаи мутобиқшавии қарорҳои конструкторӣ, усулҳои зерин ҷудо карда мешаванд:

- азнавсозӣ, вақте ки мутобиқкунии қарорҳои лоиҳавӣ бо роҳи коркарди қисмҳои дахлдор ба амал бароварда мешавад;

- параметризатсия, вақте ки қарорҳои тарҳрезӣ фармоишӣ мешаванд мувофиқи параметрҳои тағйирёфта;

- реструктуризатсияи модел, ҳангоми тағйир додани модели майдони мушкilot.

Татбиқи воқеии ҳама гуна технология барои тарҳрезӣ, таҳия ва нигоҳдории системаҳои иттилоотӣ бидуни таҳияи як қатор стандартҳо, ки аз ҷониби ҳамаи иштирокчиёни лоиҳа риоя карда мешаванд, ғайриимкон аст.

Стандартҳои таҳияи системаи иттилоотӣ бандҳои зеринро дар бар мегиранд: тарҳрезӣ; таҳияи ҳуҷҷатҳои лоиҳавӣ; интерфейси корбар.

Тарҳрезии концептуалӣ баъзан тарҳи техникӣ номида мешавад.

Марҳилаҳои асосии он аз давраҳои зерин инборат аст:

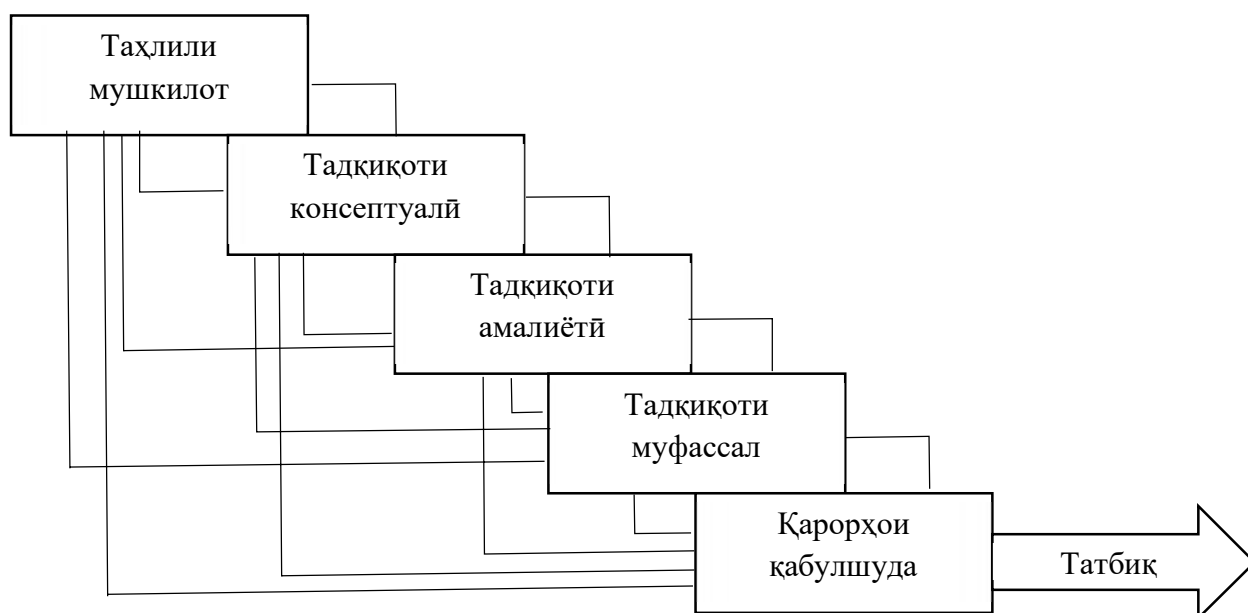
- тарҳрезии пешакӣ;

- лоиҳаи пешакӣ (муфассал ё супориши техникӣ);

- истеҳсол, озмоиш ва анҷом додани барнома.

Вазифаи асосии системаҳои иттилоотӣ. Вазифаи асосии системаҳои иттилоотӣ қонеъ гардонидани талаботи мушаххаси иттилоот дар доираи як мавзӯи мушаххас мебошад. Системаҳои иттилоотии муосирро бе истифодаи пойгоҳи додаҳо ва СИМД тасаввур кардан ғайриимкон аст, бинобар ин истилоҳи “системаи иттилоотӣ” дар амал бо мафҳуми “системаи маҳзани маълумот” якҷоя мешавад.

Тарҳрезӣ дар маҷмӯъ ва махсусан системаи иттилоотӣ одатан дар марҳилаҳо амалӣ карда мешавад (расми 6).

Расми 6. Марҳилаҳои тадқиқоти системаи иттилоотӣ

Системаҳои иттилоотии тақсимшуда, дар навбати худ, ба инҳо тақсим мешаванд:

- файл-сервери системаҳои иттилоотӣ (архитектураи "файл-сервер");
- системаҳои иттилоотӣ муштарӣ-сервер (архитектураи муштарӣ-сервер).

Бо доштани тасвири вазъи кунунӣ ва таҳияи модели архитектураи мақсадноки системаҳои иттилоотӣ, шумо метавонед барномаи муттаҳидсозӣ ва стандартизатсия, инчунин рушди технологияҳои иттилоотиро дар ширкат эҷод кунед.

АДАБИЁТ

1. Басс Л. Архитектура программного обеспечения на практике / Л. Басс, П. Клементс, Р. Кацман – Санкт-Петербург: Питер, 2006. – 576 с.
2. Константайн Л. Разработка программного обеспечения / Л. Константайн, Л. Локвуд – Санкт-Петербург: Питер, 2004. – 592 с.
3. Лешек А. Мацяшек. Анализ требований и проектирование систем. Разработка информационных систем с использованием UML. / Лешек А. Мацяшек. – Москва: Вильямс, 2002. – 432 с.
4. Нусратзода М. Н. Аҳамияти технологияи шабакавӣ дар рушди туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода, Б. Ш. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 2-1(46). – С. 59-67.
5. Раҳимов Ф., Соҳибов Ф., Ашуров М.Н. Бобомуродов П. Система ва технологияҳои иттилоотӣ дар иқтисодиёт/Китоби дарсӣ барои нашр бо қарори ҳайати мушовараи Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон бо №4/16 аз 31.03.2023 сол тавсия дода шудааст, ҶДММ Бебок, Душанбе 2022.
6. Тулиев М. С. Баъзе масъалаҳои рушди ҳукумаи электронӣ / М. С. Тулиев, А. Азимбоев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. – No. 3(42). – С. 109-114.
7. Хомоненко А.Д. Базы данных: учебник для высших учебных заведений / А.Д. Хомоненко, В.М. Цыганов, М.Г. Мальцев; под ред. проф. А.Д. Хомоненко. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Санкт-Петербург: Корона Принт, 2002. – 672 с.

Раҳмонӣ Румейса

ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯҲОИ ХОРИЧИИ РУШДИ САВДОИ ЧАКАНА

Дар мақола назарияҳои олимони хориҷии рушди савдои чакана баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки масъалаи хеле муҳим дар раванди таҳқиқот – ин омӯзиши таҷрибаи пешқадами мамлакатҳои хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар мақолаи мазкур назарияи муҳити зист, назарияи рушди даврӣ ва назарияи низоъ ба таври муфасссал зери таҳлил қарор дода шуда, инчунин таъсири омилҳои муҳити беруна ба инкишоф ва рушди савдои чакана дида баромада шудааст. Дар асоси назарияҳои олимони хориҷӣ, муаллиф зикр менамояд, ки ташаккули минбаъдаи назарияҳои рушди савдо дар асоси муқаррароти назарияҳои болоӣ ва омезиши онҳо сурат гирифтааст.

Вожаҳои калидӣ: савдои чакана, корхонаҳои савдои чакана, назарияҳои рушд, “Чархи рушди савдо”, “назарияи Аккордеон”, омилҳо, марҳилаҳо, номгӯи мол, сатҳи хизматрасонии савдо.

Раҳмони Румейса

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНЫХ ТЕОРИЙ РАЗВИТИЯ РОЗНИЧНОЙ ТОРГОВЛИ

В статье рассматриваются теории зарубежных ученых о развитии розничной торговли. Автор отметил, что очень важным вопросом в процессе исследования является изучение передового опыта зарубежных стран. В данной статье подробно анализируются теория окружающей среды, теория циклического развития и теория конфликта, а также влияние внешних факторов среды на развитие и рост розничной торговли. Опираясь на теории зарубежных ученых, автор отмечает, что дальнейшее формирование теорий развития торговли происходило на основе положений вышеуказанных теорий и их комбинации.

Ключевые слова: розничная торговля, предприятия розничной торговли, теории развития, «Колесо развития торговли», «Теория Аккордеона», факторы, этапы, номенклатура товаров, уровень торговых услуг.

Rahmoni Rumeysa

ANALYSIS OF FOREIGN THEORIES OF DEVELOPMENT OF RETAIL TRADE

The article discusses the theories of foreign scientists about the development of retail trade. The author noted that a very important issue in the research process is the study of the best practices of foreign countries. This article analyzes in detail the environmental theory, cyclical theory and conflict theory, as well as the influence of external environmental factors on the development and growth of retail trade. Based on the theories of foreign scientists, the author notes that the further formation of theories of trade development took place on the basis of the provisions of the above theories and their combination.

Key words: retail trade, retail trade enterprises, development theories, “Wheel of Trade Development”, “Accordion Theory”, factors, stages, product range, level of trade services.

Масъалаи хеле муҳим дар раванди таҳқиқот – ин омӯзиши таҷрибаи пешқадами мамолики хориҷӣ ба ҳисоб меравад, зеро раванди баландбардории самаранокии соҳаҳои гуногуни иқтисодӣ, аз он ҷумла савдои чакана дар ин кишварҳо вобаста ба сабабҳои маълум нисбат ба ҷумҳурии мо пештар оғоз гардид ва онҳо аллакай дорои таҷрибаи ғанӣ мебошанд [1].

Таҳлили асарҳои муаллифони хориҷӣ нишон медиҳад, ки ба таври анъанавӣ дар асарҳои олимони аврупоӣ ва амрикоӣ се назарияи асосии таҳаввулотӣ савдои чакана вучуд дорад, ки мақсади онҳо ташаккули тасаввуроти умумӣ оид ба таърихи ташаккули савдои дохилӣ ва тартиб додани модели инкишофи минбаъдаи он мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки муҳаққиқони хориҷӣ се назарияи асосии рушди савдои чаканаро муайян кардаанд: назарияи муҳити зист, назарияи рушди даврӣ ва назарияи низоъ [2].

Ташаккули минбаъдаи назарияҳои рушди савдо дар асоси муқаррароти назарияҳои болоӣ ва омезиши онҳо сурат гирифт.

Дар ин назарияҳо қайд шудааст, ки таҳаввулотӣ институтҳои савдо дар шакли мавҷҳое, ки циклҳои такроршавандаи “баланд - паст - баланд”-ро ифода менамоянд, пешниҳод карда мешавад.

Назарияи давравӣ намудҳои гуногунро доро буда, ба он назарияҳои “Чархи рушди савдо” ва “Назарияи Аккордеон” дохил мешаванд.

Асосгузори назарияи “Чархи рушди савдо” МакНейр мебошад, ки тағйироти ташкилию иқтисодии рушди савдои чаканаро дар ИМА ва мамлакатҳои Аврупо омӯхта, ба назарияи таҳаввулотӣ савдо баҳои худро дод [3].

Ҷе давраи асосии инкишофи фаъолияти ташкилотҳои савдои чаканаро муайян кард:

Марҳилаи 1 - марҳилаи ибтидоӣ, ворид шудан ба бозор, дар ин марҳила кушодани объектҳои инноватсионии чакана ба амал меояд, ки дар он сараввал пешниҳоди миқдори маҳдуди молҳо бо нархҳои арзон мушоҳида мешавад ва хизматрасонӣ дар сатҳи минималӣ қарор дорад. Аз сабаби паст будани сатҳи хизматрасонии савдо, роҳбарони ташкилотҳои савдо дар ин марҳила бо ғоидаи камтарин қор мекунанд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки нархҳои пастро пешниҳод кунанд ва стратегияи воридшавии бозорро амалӣ созанд. Ҷавобан ба ин рафтор дар бозор, рақибон ба мутобиқ кардани технологияҳои навро, ки объектҳои савдои чакана пешниҳод кардааст, оғоз мекунанд ва онҳоро дар фаъолияти худ татбиқ мекунанд. Муқаррар карда шудааст, ки дар интиҳои давраи якуми рушд миқдории субъектҳои савдои намудаш якхелаи ба бозор дохил шаванда, бисёр мешавад.

Марҳилаи 2 - марҳилаи баландшавии нарх. Дар ин марҳила дар бозор дигаргунӣ сурат мегирад, тадричан қорҳои савдо аз намуди инноватсионӣ ба анъанавӣ мегузаранд, ҳамзамон шумораи хизматрасониҳо зиёд шуда, сифати онҳо беҳтар мешавад, дар баробари ин хароҷоти амалиётӣ ва мутаносибан нархи маҳсулоти фурӯхташаванда баланд мешавад. Дар натиҷа роҳбарияти қорҳои савдои чакана на ба нарх, балки ба сифати молу хизматрасониҳо диққати асосии худро равона менамоянд. Дар ин маврид, рақобат на аз рӯи характеристикаҳо нархӣ, балки аз рӯи хусусиятҳои сифатӣ меафзояд.

Марҳилаи 3 - марҳилаи вобастигӣ. Қорҳои савдое, ки ҳиссаи худро дар бозор аз даст дода, даромаднокиашон паст гардидааст, аз тарафи рақибон аз бозор бароварда шуданашон мумкин аст. Ин вазъият ташкилотҳои савдоро водор мекунад, ки маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои инноватсиониро қоркард намоёнд. Мутобиқан ба ин ҳолат, “чархи савдои чакана” фаъолияти худро боз аз марҳилаи аввал оғоз менамояд.

Муҳаққиқи Р. Гист назарияи МакНейрро рушд дода, назарияи “чархи савдои чакана”-ро ба таври муфассалтар шарҳ дод [4]. Ҷе циклҳои пешниҳодшудаи рушди фаъолияти ташкилотҳои савдоро бо тағйирёбии ғоидаи амалиётӣ дар мӯҳлати дарозмуддат алоқаманд намудааст.

Дар қорҳои илмию таҳқиқотии минбаъда олимони Гист, Ингена ва Луш, Ingene давраҳои рушдро бо чунин маҷмӯи нишондиҳандаҳои тағйирёбанда алоқаманд намудаанд:

- рақобат (масалан, миқдори объектҳои нави савдо);
- технологияи фаъолияти мағоза ва механизми қории такмил (сифати мол, таҷҳизоти савдо, технологияҳои маркетинг, хизматрасонии сервисӣ);
- хароҷот барои қормандон (миқдори қормандон, андозаи музди меҳнат, ҷойивазкунии қорҳо).

Концепсияи “Чархи рушди савдо” ҳамчунин барои асосноккунии таҳияи форматҳои ташкилотҳои савдо дар бозор истифода шудааст. Ин масъала то ҳол яке аз масъалаҳои бунёди ҳангоми таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегии рушди соҳаи савдо мебошад.

Муҳаққиқон С. Олландер ва МакНейр дар кори илмии худ “Чархи рушди савдо” инкишофи универмагро дар ИМА ҳамчун намуна овардаанд. Универмағҳо дар марҳилаи аввал моли худро бо нархҳои нисбатан арзон мефурӯхтанд, ки ин аз ҳисоби кам кардани хароҷот имконпазир гардид.

Дар давраи дуоми “Чарх” маъмурияти универмағ номгуӣ васеи маҳсулотро пешниҳод намуд, аз он ҷумла, зиёд кардани ҳиссаи молҳои ороишӣ, зиёд шудани гуногуннамудӣ ва сифати хизматрасонӣ. Вобаста ба ин нишондиҳандаҳои хароҷотҳои амалиётӣ ва мутаносибан нархи мол баланд шуд.

Дар марҳилаи сеюми рушди универмағ зиёдшавии шумораи автомобилҳо ва такмилдиҳии низоми нақлиёт мушоҳида карда шуд, ки он ба тағйирдиҳии муносибатҳо ба ҷойгиршавии марказҳои савдо мусоидат кард. Вобаста ба ин объектҳои нав берун аз кӯчаҳои асосӣ ҷойгир карда шуданд.

Новобаста ба ин, қайд намудан зарур аст, ки назарияи мазкур ҳангоми татбиқи маҳдудиятҳои назаррасро дорад. Масалан, он барои ташкилотҳои савдое, ки дар ибтидо объектҳои савдои чаканаро дар шакли дӯкон, намоишгоҳ, премиум-супермаркетҳо ва ғайра мекушоянд, мувофиқи мақсад нест. Иштилофҳои ошкоршуда гувоҳи медиҳанд, ки рушди корхонаҳои савдо танҳо аз тағйирёбии нарх ва ғайри алоқаманд нестанд.

Олимон Р.Гист ва И. Кайнак низ ба чунин ҳулоса омада, қайд намудаанд, ки ин концепсия барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ метавонад амалӣ нашавад.

Таҷрибаи рушди кишварҳои пасошӯравӣ нишон медиҳад, ки назарияи пешниҳодшуда ба бозорҳое, ки дар он тағйироти кулӣ ба амал омадаанд - гузаштан аз низоми фармондиҳӣ-маъмури ба иқтисоди бозорӣ татбиқи намебарорад, чунки дар ин маврид на раванди таҳаввулотӣ, балки раванди инқилобии рушд ба амал омад.

Ҳамчунин, омилҳои муҳити беруна ба инкишофи давравии корхонаҳои савдо таъсири калон мерасонанд. Ҳамин тариқ, ҳангоми муайян намудани марҳилаҳои рушд бояд омилҳои фарҳангӣ, иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ меъёрӣ, ки муҳити савдои чаканаи кишварро ташаккул медиҳанд, бояд ба назар гирифта шавад.

Дар давраҳои минбаъда муҳаққиқон кӯшиш карданд, ки масъалаи маҳдудиятҳоро дар татбиқи назарияи “Чархи рушди савдо” ҳал намоянд, ки он дар таҳияи концепсияҳои омехтаи таҳаввулоти савдо инъикоси худро ёфт.

Асосгузори назарияи “Аккордеон дар савдои чакана” С. Олландер мебошад [5]. Аз нуқтаи назари ӯ, параметри асосие, ки ба рушди савдо таъсир мерасонад, ин рушди номгуӣ молҳо мебошад. ӯ қайд менамояд, ки дар марҳилаи якуми рушд корхонаҳои савдо намудҳои бисёр, вале на универсалии молҳоро пешниҳод мекунанд. Дар ин давра объектҳои савдо бо номгуӣ универсалӣ нисбатан мақоми волоро соҳиб мешаванд. Баробари тарақӣ кардани корхонаҳои савдо онҳо ба махсусгардонии фарохтар мегузаранд. Ҳамин тариқ, ҳолати “номгуӣ васеъ зидди номгуӣ маҳдуд” мушоҳида мегардад.

Ҳамчунин, лозим ба ёдоварист, ки муҳаққиқон Стерн ва Ал-Ансорӣ модели графיקии таҳаввулоти савдои чаканаро дар асоси назарияи “Аккордеон” таҳия намудаанд.

Таҳлили корҳои муҳаққиқони хориҷӣ ва арзёбии муаллиф ба «Назарияи аккордеон» имкон медиҳад, ки маҳдудиятҳои зеринро дар татбиқи ин назарияи таҳаввулот қайд намоем [6]:

1. Дар сурати инкишофи шабакаи савдои франчайзинг, ташкили иттиҳодияи харид ё ассотсиатсия дар дигар намудҳои занҷир соҳибкорон наметавонанд дар бораи тағйир додани сиёсати номгуӣ мол мустақилона қарор қабул кунанд ва ин назарияи таҳқиқшаванда ба онҳо татбиқи намебарорад.

2. Барои корхонаҳои махсусгардонидашуда, пеш аз ҳама, шабакаи чаканаи брендӣ назарияи аккордеон татбиқи намебарорад, ки он ҳам бо иқтисодии истеҳсолии корхона ва ҳам бо интизориҳои ташаккулёфтаи истеъмолкунандагон ва дарки ташкилот бо номгуӣ муайяни

маҳсулот алоқаманд аст. Ҳамчунон ин ба он корхонаҳое дахл дорад, ки дар масофаи наздик чойгир буда, соҳибонашон имкониятҳои молиявии маҳдудро доранд.

3. Ба номгуи маҳсулоти фурӯхташаванда ба ғайр аз таҳаввулоти соҳаи савдо боз муҳити зист таъсир мерасонад ва дар навбати аввал таъсири рафтори истеъмолкунандагон вобаста аз дараҷаи талаботи харидорӣ, қорӣ намудани технологияи нави коммуникатсионӣ ва ғайра.

Самти навбатии инкишофи афкори илмӣ дар соҳаи таҳаввулоти савдои чакана ташаккули “Назарияи низоъ” мебошад. Назарияи низоъ ба омӯзиши тағйирёбии низоми савдои чакана дар зери таъсири инқилобии илмию техникӣ, масалан, инкишофи савдои фосилавӣ ва байнисарҳадӣ асос ёфтааст.

Тибқи назарияи низоъ, қор марҳилаи воқуниш ба навоариҳо дар соҳаи савдои чакана вучуд дорад:

- ба ҳайрат афтодан;
- ба дифоъ гузаштан;
- эътироф;
- мутобиқшавӣ.

Дар мувофиқа бо назарияи пешниҳодшуда корхонаҳои савдои чаканаи шаклҳои гуногун дар раванди инкишофи худ ба ҳамдигар мутобиқ мешаванд. Ҳамзамон, форматҳои мутобиқшавии савдо ташаккул меёбанд ва ҳамин тариқ, табдилёбии пайвастаи форматҳои қорӣ ба амал меояд.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ки ҳангоми татбиқи назарияҳои қайдшуда маҳдудиятҳо вучуд доранд:

Якум, ҳеҷ яке аз назарияҳои таҳаввулоти савдои чакана тавсифи ҳамаҷонибаи савдори ҳамчун як баҳши системавии соҳаи иқтисодиёт пешниҳод намекунад.

Дуюм, назарияҳои мавҷуда хусусиятҳои инкишофи намудҳо ва шаклҳои гуногуни корхонаҳои савдори ба назар намегиранд ва рушди онҳоро ҳамчун маҷмӯи унсурҳои як система баррасӣ наменамоянд.

Сеюм, дар ин назарияҳо ба назар гирифта нашудааст, ки ба рушди савдо омилҳои минтақавӣ таъсири қиддӣ мерасонанд.

Чорум, масъалаи идоракунии давлатӣ ва таъсири он ба инкишофи савдои чакана амалан баррасӣ нашудааст.

Ҳамин тариқ, назарияҳои савдои чакана ва таҳлили онҳо муайян намуд, ки дар солҳои охир занҷири таъминоти мол хеле тағйир ёфт, алоқаи байни таъминкунандагон ва ташкилотҳои савдо афзуда истодааст, нақши корхонаҳои савдои чакана дар низоми тақсмоти маҳсулот низ бештар гардида истодааст.

Корхонаҳои савдои шабакавӣ дар айни замон тамоми сатҳҳои тақсмоти маҳсулотро назорат мекунанд, ки ин ҳам ба таъминкунандагон ва ҳам ба ташкилотҳои яклухт таъсир мерасонанд. Ҳамгирӣ байни истеҳсолкунандагон, таъминкунандагони яклухт, провайдерҳои хизматрасонии логистикӣ ва истеъмолкунандагон афзоиш меёбад.

Механизми асосии иҷрои барнома – ҳамгирӣ, аз ҷумла ҳамгироии шабакавӣ, кӯшишҳои тичорат ва илм бо таъсири ҳавасмандкунии давлат ба самтҳои калидии ташаккули технологияҳои нави рақамӣ ва инноватсияҳо мебошад.

АДАБИЁТ

1. Шаропов Ф.Р. Управление социально-экономическим развитием розничной торговли: Монография / Ф.Р.Шаропов. Под.ред. д.э.н., профессора С.Х. Хабибова – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 280 с.
2. Brown, S. Institutional change in retailing: A review and synthesis. European Journal of Marketing. 1987. 21(6). С. 5 – 36.; Oren, C. The dialectic of the retail evolution. Journal of Direct Marketing, 1989, 3(1). 15 – 29.

3. McNair, P. M. (1958). Significant trends and developments in the post war periods. In A. B. Smith (Ed.), Competitive distribution in a free high level economy and its implications for the university. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
4. Gist, R. R. (1968). Retailing: Concepts and decisions. New York: John Wiley and Sons
5. Hollander, C. S. (1960). The wheel of retailing. Journal of Marketing, 24, 37 – 42
6. Факеров Х.Н., Шаропов Ф.Р., Мариншоев М.М. Социально-экономический механизм развития розничной торговли: Монография / Под редакцией доктора экономических наук, профессора Хабибова С.Х. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 150 с.
7. Дурнамой рушди савдои чаканаи шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд / Шаропов Ф.Р., Лутфулоев М.Д., Амонов С.С. // Ахбори Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. Хучанд, 2021. - №1 (86). – С. 89-95.

УДК 338.4

С. Турахонзода

БАЪЗЕ ҶАБҲАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ИҚТИДОРИ КАДРИИ КОРХОНА

Дар мақола мафҳум, маҳият, сохтор ва унсурҳои иқтисодии кадрӣ аз нуқтаи назари якҷанд муаллифон таҳлил гардидааст. Муаллифон хусусиятҳои фарқкунандаи иқтисодии кадриро аз дигар мафҳумҳои ба монанди “захираҳои меҳнат” ва “нерӯи инсонӣ” омӯхтанд. Хусусиятҳои иқтисодии кадрии корхона, усулҳои баҳодии он ва нақши иқтисодии кадрӣ дар баланд бардоштани самаранокии корхона муайян гардидаанд. Самаранокии идоракунии иқтисодии кадрӣ аз ҳаракати захираҳои меҳнатӣ вобаста мебошад.

Калид вожаҳо: иқтисодии кадрӣ, корхона, самаранокӣ, ташаккул, идоракунии, хусусиятҳои асосӣ, принципҳои иқтисодии кадрӣ ва низоми идоракунии.

С. Турахонзода

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРСОНАЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье анализируются понятие, сущность, структура и элементы кадрового потенциала с точки зрения ряда авторов. Авторы изучили отличительные характеристики кадрового потенциала от других понятий, таких как «трудовые ресурсы» и «человеческая сила». Определены характеристики кадрового потенциала предприятия, методы его оценки и роль кадрового потенциала в повышении эффективности предприятия. Эффективность управления человеческими ресурсами зависит от движения трудовых ресурсов.

Ключевые слова: кадровый потенциал, предприятие, эффективность, формирование, управление, основные характеристики, принципы кадрового потенциала и система управления.

S. Turakhonzoda

SOME THEORETICAL ASPECTS OF PERSONAL POTENTIAL OF ENTERPRISES

The article analyzes the concept, essence, structure and elements of human resources potential from the point of view of a number of authors. The authors studied the distinctive characteristics of human resources potential from other concepts, such as "labor resources" and "human power". The characteristics of the human resources potential of the enterprise, methods for its assessment and the role

of human resources potential in increasing the efficiency of the enterprise are determined. The efficiency of human resources management depends on the movement of labor resources.

Keywords: human resources potential, enterprise, efficiency, formation, management, main characteristics, principles of human resources potential and management system.

Нерӯи кадрӣ яке аз хусусиятҳои муҳими рушди корхона башумор меравад, ки ҳамзамон вазъи худро бо назардошти талаботи муҳити берунӣ ва дохилӣ иникос менамояд.

Дар аксарияти корҳои илмӣ олимони хориҷӣ ва ватанӣ равишҳо доир ба тафсири ин мафҳум гуногун арзёбӣ гардидаанд, ки баъзе аз олимони ин мафҳумро танҳо қобилияти кадр ҳисоб мекунам, масалан О.В. Беспалова ва Л.Т. Снитко, Ю.А. Чужикова дар корҳои илмӣ ҳеш мафҳумро қобилият тавсиф намуданд.

Бештари олимони соҳаи иқтисод ба пайваस्ताгии иқтидори кадрӣ таваҷҷӯҳ менамуданд ва медонистанд, ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳои гузошта шудаи рушди корхона нақши иқтидори кадрӣ бағоят калон мебошад.

Дар ҷадвали 1 муаллиф он таърифҳоро дарҷ намудам, ки олимони соҳаи иқтисод ба таври гуногун шарҳ додаанд.

Ҷадвали 1. Тафсири ин мафҳум

№	Муаллиф	Фишурдаи мафҳум
1.	К.Г. Кречетников (6, с. 147)	Маҷмӯи сифатҳои ҷисмонӣ ва маънавии шахс, муайян намудани имконият ва иштироки ӯ дар фаъолияти меҳнатӣ, бадаст овардани натиҷаҳои муайян дар шароити мушаххас ва тақмил додани раванди меҳнат.
2.	О.В. Беспалова, Л.Т. Снитко, Ю.А. Чужикова (1, с. 69, 7, с. 64)	Қобилиятҳои кормандоне, ки метавонанд барои расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи корхона истифода шаванд.
3.	Н.Р. Билинская, Н.В. Кузнецова, О.Н. Синисина (2, с. 214)	Тавсияи умумии кормандон ҳамчун захираҳое, ки бо иҷрои вазифаҳои ба зиммааш гузошташуда ва ноил гардидан ба мақсадҳои дарозмуддати корхона алоқаманд мебошанд.
4.	Андешаи муаллиф С. Тураҳонзода	Иқтидори кадрӣ - ин қобилияти ҷисмонӣ ва фикронии кормандон мебошад, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян гардида ва ноил гардидан ба онҳо арзёбӣ мегардад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқотҳои илмӣ

Дар ҷадвали 1 вобаста ба қобилияту иқтидори кадрӣ кормандони корхонаҳо аз ҷониби олимони дар асарҳои илмӣ ҳеш тавсиф гардидаанд ва ба андешаи мо иқтидори кадрӣ ин қобилияти ҷисмонӣ ва фикронии кормандон мебошад, ки барои иҷрои вазифаҳои муайян гардида ва ноил гардидан ба онҳо арзёбӣ мегардад.

Дар расми 1-ум мо таваҷҷӯхро ба хусусиятҳои асосии мафҳуми “иқтидори кадрӣ” дар корхона равона намудем.

Расми 1. Хусусиятҳои асосии мафҳуми иқтисодии кадрӣ

Қайд намудан зарур аст, ки истилоҳи “иқтисодии кадрӣ” дар шароити муосир ба таври бояду шояд истифода намешавад. Бештари вақт ин мафҳум бо мафҳумҳои “захираҳои меҳнатӣ”, “нерӯи меҳнатӣ” ва “нерӯи инсонӣ” тавҷам мегарданд.

Барои дуруст истифода намудани мафҳумҳо мо таърифи аввалини онҳоро пешниҳод менамоем[1].

1. **Захираҳои меҳнатӣ** – як қисми аҳолии кишвар (иқтисодии коргарон), ки дар ҳолати зехнии ҷисмонӣ, таҳсилот ва ихтисоси худ қобилияти иҷрои корҳои ғоиданоки иҷтимоиро доро мебошанд;

2. **Сармояи инсонӣ** – маҷмӯи солимии маънавӣ ва ҷисмонии аҳолӣ, ки дар салоҳияти касбӣ ва фарҳангӣ, фаъолияти шахрвандӣ ва эҷодӣ инъикос ёфтаанд, дар соҳаҳои иҷтимоӣ, истеҳсолӣ ва дигар фаъолиятҳо, инчунин дар сатҳи муқарраршуда ва сохтори эҳтиёҷоти иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд.

Ҳангоми баррасии масъалаҳои марбут ба иқтисодии кадрӣ муҳим мешуморем, ки мазмуни мафҳумҳои “кадрҳо”, “корманандон” равшан карда шаванд.

Ба андешаи мо “кадрҳо” ва “корманандон” ҳамчун синоним дар илм истифода хоҳем намуд, ки як дастаи доимии кормандон ки барои ноил гардидан ба ҳадафҳо ва вазифаҳои муайян машғул мегарданд.

Инчунин иқтисодии кадрӣ ин низоми мукамал буда, сохтори худро доро мебошад, ки таносуби хусусиятҳои гурӯҳҳои коргарон ва муносибатҳои байни онҳоро муайян мекунад.

Дар ҷадвали 2 мо намудҳои сохтори иқтисодии кадрӣ корхона ва хусусиятҳои унсурҳои онро баён намудем[2].

Ҷадвали 2. Сохтори иқтисодии кадрӣ корхона ва хусусиятҳои унсурҳои он

№	Намудҳои сохтори иқтисодии кадрӣ	Унсурҳои сохторӣ
1	Сохтори иқтисод	Ҷузъҳои зехнӣ, иҷтимоӣ технологӣ ва физикӣ
2	Сохтори иҷтимоӣ демографӣ	Сохтори сину сол ва ҷинс
3	Сохтори вобаста ба сатҳи назорат	Иқтисодии кадрӣ дарозмудат ва ҳозира

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси таҳқиқоти илмӣ

Дар чадвали мазкур вобаста ба намудҳо ва сохтори иқтидори кадрӣ мавриди таҳли қарор дода шудааст. Аз нигоҳи хусусиятҳои иҷтимоию демографӣ метавонем сохтори иқтидори кадриро баррасӣ намоем. Ба монанди ҷузъҳои гендерӣ ва синну сол, сатҳи маълумот, сохтори оила ва вазъи саломатӣ.

Ба ақидаи мо агар иқтидори кадриро аз нигоҳи нишондиҳандаҳои кадрӣ ба назар гирем, пас метавонем дар он роҳбарон, мутахассисони сатҳҳои гуногун ва коргаронро дохил намоем.

Ҳамин тариқ, дар ҷамъбаст равишҳои олимону иқтисоддонҳо дар тафсири мафҳуми “иқтидори кадрӣ” дарк намудем, ки ин қобилияти коллективии кормандони корхона барои иҷрои вазифаҳои ба зиммашон гузошташудае мебошад, ки он барои ноил гардидан ба ҳадафҳои рушди дарозмуддати корхона дарак медиҳад.

Дар шароити муосир барои дилхоҳ корхона иқтидорӣ кадрӣ мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар баробари дигар мамлакату кишварҳо барои баланд бардоштани иқтидори кадрӣ якҷанд Барномаву санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва Стратегияи миллии рушд барои давраи 2030-ро қабул намудааст, ки ин пеш аз ҳама далолат аз он мекунад, ки имрӯз таваҷҷуҳи Ҳукумат ба самти баланд бардоштани кадрҳо равона гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Беспалова О.В. Методологический подход к кадровому потенциалу предприятия / О.В. Беспалова // Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования. – 2014.- №1(4). – С. 69-72.
2. Балынская Н.Р. Система управления кадровым потенциалом современной организации / Н.Р. Балынская // Вопросы управления. – 2016. - № 2 (20). – С. 214-220.
3. Всяких Ю.В. Управление развитием кадрового потенциала в организации / Ю.В. Всяких // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. -2016. -№ 12-2. – С. 31-33.
4. Гайдукова И.Б. Структура кадрового потенциала и управление его развитием// Российская наука и образование сегодня: проблемы и перспективы. – 2015. -№2(5). – С. 160-162
5. Котова Е.В. Управление развитием кадрового потенциала организации/ Е.В. Котова // Экономика и управление в XXI веке: тенденции развития. – 2016. -№29.-С. 84-89
6. Кречетников К.Г. Управление кадровым потенциалом в интересах развития организации / К.Г. Кречетников // Экономика и управление: анализ тенденций и перспектив развития. – 2013. - №8. – С.147-152.

УДК 338.48(575.2)

Саидов Д. А.

РУШДИ САЙЁҲИИ ВОДИИ ЗАРАФШОН: АЗ СТРАТЕГИЯ TO АМАЛИСОЗӢ

Дар мақола масъалаҳои мазкур муамоҳои рушди сайёҳи дар водии Зарафшон ва амалигардонии лоиҳаҳои соҳаи сайёҳи баррасӣ шудааст. Муаллифон тамоюли рушди соҳаи сайёҳиро дар давраҳои гуногуни тараққиёти водии мазкур нишон дода, пешрафти сайёҳиро дар водии Зарафшон хуб арзёбӣ намуда мавқеи онро дар зиёд намудани мудани ҷойҳои қорӣ ва зиёдшавии шаҳрвандони хориҷӣ дар кишвар инъикос намудаанд. Ба ақидаи онҳо аз ҷониби давлат ҷудо гардидани имтиёзҳо ва дастгириҳо метавонад рушди соҳаи сайёҳиро на танҳо дар ин води балки дар дигар минтақаҳои кишвар баланд бардорад ва Тоҷикистонро ба яке аз мамлакатҳои дорои потенсиали бузурги сайёҳи дошта дар минтақа Осиёи Марказӣ муарифи гардонад.

Калидвожаҳо: сайёҳи, мавзеи истироҳатӣ, ҷойҳои корӣ, потенциал, водӣ, лоиҳаҳои соҳаи сайёҳи, Осиёи Марказӣ ва имтиёзҳои давлатӣ.

Саидов Д. А.

РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА ЗАРАФШОНСКОЙ ДОЛИНЫ: ОТ СТРАТЕГИИ К РЕАЛИЗАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы развития туризма в долине Зарафшан и реализация туристических проектов. Авторы показывают тенденции развития туристической отрасли в разные периоды развития этой долины, оценивают прогресс туризма в долине Зарафшан, отражают ее позицию в увеличении количества рабочих мест и количества иностранных граждан в стране. По их мнению, предоставление льгот и поддержка со стороны государства может усилить развитие туристической отрасли не только в этой долине, но и в других регионах страны и сделать Таджикистан одной из стран с большим туристическим потенциалом в регионе Центральной Азии.

Ключевые слова: туризм, зона отдыха, рабочие места, потенциал, долина, туристические проекты, Центральная Азия и государственные льготы.

Saidov D. A.

TOURISM DEVELOPMENT OF THE ZARAFSHON VALLEY: FROM STRATEGY TO IMPLEMENTATION

The article examines the issues of tourism development in the Zarafshan Valley and the implementation of tourism projects. The authors show the trends in the development of the tourism industry in different periods of the valley's development, assess the progress of tourism in the Zarafshan Valley, reflect its position in increasing the number of jobs and the number of foreign citizens in the country. In their opinion, the provision of benefits and support from the state can enhance the development of the tourism industry not only in this valley, but also in other regions of the country and make Tajikistan one of the countries with great tourism potential in the Central Asian region.

Keywords: tourism, recreation area, jobs, potential, valley, tourism projects, Central Asia and state benefits.

Водии Зарафшон яке аз минтақаҳои дорои табиати зебо ва таърихи бой дар Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Ин минтақа, ки қисмати асосии он дар ҳудуди Тоҷикистон ҷойгир аст, дорои имкониятҳои васеъ барои рушди сайёҳӣ мебошад. Мавзеи ҷуғрофӣ, мероси таърихӣ фарҳангӣ, иқлими мусоид ва захираҳои табиӣ аз омилҳои муҳими ҷалби сайёҳон ба ин водӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар ин мақола мо ба таҳлили омилҳои асосии рушди сайёҳӣ дар водии Зарафшон пардохта, роҳҳои таҳкими ин соҳа ва аҳамияти он барои иқтисодиёти минтақа баррасӣ менамоем.

Захираҳои табиӣ ва иқлими мусоид. Водии Зарафшон яке аз минтақаҳои беҳамтои ҷуғрофии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки бо гуногуншаклии манзараҳои табиӣ ва иқлими хосааш машҳур аст. Номии Зарафшон, ки маънояш «тилорашон» мебошад, ба дарёи пуробе тааллуқ дорад, ки тамоми водиро шодоб мегардонад. Дар ин минтақа табиати кӯҳӣ, ҷашмаҳои шифобахш, кӯлҳо, пирахҳо, ҷангалҳо ва мавзеҳои истироҳатии сершумор мавҷуданд, ки ҳар кадоме имконияти рушди як навъи мушаххаси сайёҳиро фароҳам меорад.

Яке аз дороиҳои муҳими табиӣи водӣ — кӯҳҳои сарбафалаккашида мебошанд, ки барои дӯстдорони сайёҳии кӯҳӣ, кӯҳнавардӣ ва истироҳати фаъол (активный отдых) хеле ҷолибанд. Мавзеҳои мисли Кӯли Марғзор, Қуллаи Чимтарга, пираҳи Федченко ва дигар минтақаҳои зебоманзар ҳамасола ҳазорон сайёҳро ҷалб менамоянд. Ҷамчунин, минтақаи Яғноб ва кӯҳсорҳои

ноҳияи Панҷакент дорои манзараҳои нодир ва атмосфераи ором барои сайёҳии экологӣ мебошанд.

Ба ғайр аз манзараҳои ҷолиб, иқлими водии Зарафшон низ барои рушди сайёҳӣ мусоид аст. Шумораи зиёди рӯзҳои офтобӣ, намии мӯътадил, ҳавои соф ва набудани ифлосшавии муҳити зист ин маконро ба минтақаи идеалӣ барои истироҳат табдил медиҳад. Ба хусус, дар фасли баҳору тобистон, сайёҳони дохилию хориҷӣ водиро барои саёҳати кӯҳӣ, хаймагузорӣ, сайёҳии оилавӣ ва табобатӣ интихоб меkunанд.

Илова бар он, бисёр минтақаҳои табиӣи водии Зарафшон барои таъсиси осоишгоҳҳо, лагерҳои кӯдакона, марказҳои сайёҳии таълимӣ ва экотрекинг (трекинг экологӣ) мувофиқ мебошанд. Иншооти табиӣ, ки бо дастгирии инфрасохтор ва хизматрасонии босифат мучахҳаз шаванд, метавонанд водиро ба як маркази сайёҳии сатҳи байналмилалӣ табдил диҳанд.

Дар маҷмӯъ, захираҳои табиӣ ва иқлими мусоиди водии Зарафшон на танҳо барои истироҳат, балки барои рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ – кӯҳӣ, варзишӣ, экологӣ, табобатӣ ва оилавӣ – имкониятҳои васеъ фароҳам меоранд ва зарур аст, ки ин имконот бо сиёсати давлатӣ, ҷалби сармоягузорӣ ва таблиғи самаранок дастгирӣ карда шаванд [1].

Табобат ва рекреатсия. Яке аз самтҳои умедбахши рушди сайёҳӣ дар водии Зарафшон ин рушди сайёҳии табобатӣ ва рекреатсионӣ мебошад. Манзараҳои зебои кӯҳӣ, ҳавои тоза, чашмаҳои минералӣ ва иқлими шифобахши водӣ шароити мусоиде барои муолича ва барқарорсозии саломатии инсон фароҳам меоранд. Махсусан, аҳамияти ин намуди сайёҳӣ дар замони муосир, ки бемориҳои музмин ва фишори равонӣ афзоиш ёфтаанд, афзуда истодааст.

Дар водии Зарафшон шумораи зиёди чашмаҳои табиӣи шифобахш ҷойгиранд. Мисоли равшани он чашмаи Гармчашма ва дигар обҳои минералӣ мебошад, ки дорои таркиби биологӣ ва кимиёвӣи хос буда, барои муоличаи бемориҳои узвҳои дохилӣ, пӯст, асаб ва устухон истифода мешаванд. Сайёҳоне, ки аз кишварҳои ҳамсоя ва ҳатто дуртар меоянд, ба хотири истироҳат ва табобат дар чунин манотик меҳмон мешаванд.

Илова бар ин, муҳити ороми табиат ва манзараҳои нотақрори кӯҳӣ шароити хуберо барои рекреатсия — яъне, барқарорсозии нерӯи рӯҳӣ ва ҷисмонӣ — таъмин менамоянд. Инчунин, чунин манотик барои баргузориҳои йога-турҳо, барномаҳои фитнес, истироҳати равонӣ ва дигар шаклҳои муосири истироҳати шахсӣ ё гурӯҳӣ бисёр мувофиқанд [2].

Мутаассифона, то ба имрӯз на ҳама имкониятҳои сайёҳии табобатӣ ва рекреатсионӣ дар водии Зарафшон ба таври кофӣ истифода мешаванд. Зарур аст, ки дар ин самт чорабиниҳои зайл амалӣ гарданд:

- Ў Ташкили осоишгоҳҳо ва марказҳои тиббӣ мардумӣ дар наздикии чашмаҳои шифобахш;
- Ў Ҷалби мутахассисон ва табибон барои пешбурди хизматрасонии тиббӣ ба сайёҳон;
- Ў Беҳтар намудани инфрасохтор ва роҳҳои дастрасӣ ба чунин манотик;
- Ў Тарғиби самаранокии ин самтҳо дар бозорҳои сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ.

Ҳамзамон, рушди сайёҳии табобатӣ метавонад ба беҳбудии сатҳи иқтисодии аҳолии маҳаллӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва афзоиши таваҷҷуҳи сармоягузoron мусоидат кунад. Бинобар ин, ин соҳа бояд ба яке аз афзалиятҳои сиёсати сайёҳии минтақа мубаддал гардад.

Омилҳои иқтисодӣ ва инфрасохторӣ. Рушди ҳама гуна соҳа, аз ҷумла сайёҳӣ, бе дастгирии иқтисодӣ ва мавҷудияти инфрасохтори муосир номумкин аст. Дар водии Зарафшон низ омилҳои иқтисодӣ ва инфрасохторӣ аз ҷиҳати ҷалби сармоя, хизматрасонии муосир ва таъсиси имкониятҳои нави сайёҳӣ аҳамияти ҳалкунанда доранд.

1. Сармоягузорӣ ва рушди баҳши хусусӣ:

Барои татбиқи лоиҳаҳои сайёҳӣ, аз ҷумла сохтмони меҳмонхонаҳо, осоишгоҳҳо, марказҳои истироҳатӣ ва инфрасохтори дастгирӣ (роҳҳо, қувваи барқ, обрасонӣ ва ғ.) сармоягузориҳои давлатӣ ва ҷалби сармояи хусусӣ зарур мебошад. Дар солҳои охир дар водии Зарафшон чандин лоиҳаҳои сайёҳӣ бо маблағгузориҳои хусусӣ амалӣ шуданд, вале иқтисодии воқеии минтақа ҳанӯз ҳам истифода нашудааст. Ҳукумат ва мақомоти маҳаллӣ бояд бо додани имтиёзҳо, ба мисли сабукиҳои андоз ва дастгирии молиявӣ, баҳши хусусиро барои сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳӣ ташвиқ намоянд.

2. Инфрасохтори нақлиётӣ ва иртиботӣ:

Роҳҳои мошингард, фурудгоҳҳо, нақлиёти дохилӣ, хатсайрҳои муназзам ва инчунин фарогирии интернет ва иртиботи мобилӣ ба сифати умумии хизматрасонии сайёҳӣ таъсири мустақим доранд. Дар бисёре аз минтақаҳои водии Зарафшон роҳҳои кӯҳӣ ҳолати хуб надоранд ё дар фасли зимистон тамоман баста мешаванд. Бинобар ин, таъмир ва бунёди роҳҳои нави замонавӣ, бахусус ба самтҳои серсаёҳ ва табиати ҷолиб, бояд аз афзалиятҳои асосӣ бошад. Ҳамчунин, фароҳам овардани нақлиёти муосир, хизматрасонии нақлиётии туристӣ (автобусҳо, микроавтобусҳо, таксиҳои мутахассисон) метавонад сифати сафари сайёҳонро беҳтар намояд.

3. Меҳмонхонаҳо ва муассисаҳои хизматрасонӣ:

Қисми муҳими инфрасохтори сайёҳӣ ин шабакаи муассисаҳои қабули сайёҳон мебошад. Ба ғайр аз меҳмонхонаҳои боҳашамати шаҳрӣ, дар деҳот ва минтақаҳои кӯҳӣ ба бунёди меҳмонхонаҳои хурд (гестҳоусҳо), хонаҳои истироҳатӣ, хаймагоҳҳо ва марказҳои муосири хизматрасонии сайёҳӣ ниёз вучуд дорад. Инчунин, омода кардани кадрҳои соҳибкасб, роҳбаладон, ошпазҳо ва кормандони бахши туризм низ дар беҳтар намудани сатҳи хизматрасонӣ нақши муҳим мебозад.

4. Инфрасохтори иҷтимоӣ ва экологии устувор:

Баробари рушди иқтисодӣ ва сайёҳӣ, бояд ба масъалаи муҳити зист ва истифодаи устувори захираҳои табиӣ аҳамияти ҷиддӣ дода шавад. Бунёди иншооти сайёҳӣ набояд боиси ифлосшавии муҳити атроф, вайронсозии манзараҳои табиӣ ё аз байн бурдани экосистемаҳо гардад. Барои ин, истифодаи технологияҳои “сабз”, идоракунии партовҳо, таъминоти об ва энергия аз манбаъҳои барқароршаванда бояд дар назар дошта шаванд.

5. Манфиати иқтисодии аҳолии маҳаллӣ:

Сайёҳӣ метавонад ба як манбаи даромади мӯътамад барои сокинони маҳаллӣ табдил ёбад. Аҳоли метавонад тавассути фурӯши маҳсулоти ҳунармандӣ, ғизоҳои миллӣ, иҷораи манзил ва пешниҳоди хизматрасониҳо дар рушди иқтисоди худ саҳм гузорад. Агар механизми манфиатмандсозии сокинон дуруст ба роҳ монда шавад, на танҳо рушди иқтисодӣ, балки рушди иҷтимоии минтақа таъмин мегардад [3].

Мероси таърихӣ ва фарҳангӣ. Водии Зарафшон аз қадим яке аз марказҳои муҳими тамаддуни Осиёи Марказӣ ба шумор меравад. Таърихи ин минтақа ба ҳазораҳои пешин бармегардад ва доимо бо рушди илм, фарҳанг, дин ва ҳунар алоқаманд будааст. Нахустин шаҳодатҳои ҳаёти инсон дар ин водӣ аз давраи асри санг боқӣ мондаанд ва дар тӯли ҳазорсолаҳо, минтақа ҳамчун роҳи муҳими тиҷоратӣ ва фарҳангӣ — бахше аз Шоҳроҳи Абрешим — хизмат кардааст.

Яке аз марказҳои маъруфи таърихӣ дар водии Зарафшон шаҳри бостонии Панҷакент мебошад, ки ҳамчун «Помпеи Шарқ» маъруф аст. Панҷакенти қадим, ки то асри VIII вучуд дошт, бо боқимондаҳои шахристони қадим, деворҳои гилин, наққошиҳои деворӣ ва бозёфтҳои нодири археологӣ машҳур аст. Ҳар сол ҳазорон сайёҳи хориҷӣ бо мақсади шиносӣ бо тамаддуни суғдиён аз ин макон боздид мекунанд.

Ғайр аз он, муқаддасоти динӣ ва орошоти меъмории Исломи, ки дар замони Сомониён, Темуриён ва давраҳои дигар боқӣ мондаанд, имрӯз низ барои сайёҳони таърихдӯст ҷолибанд. Дар байни онҳо мақбараҳо, масҷидҳои қадимӣ, обанборҳо ва ёдгориҳои меъморий, аз ҷумла маконҳои муқаддаси деҳаи Хучаста, Ҳазрати Бобо ва дигар ҷойҳои зиёрат мавҷуданд.

Фарҳанги халқии маҳаллӣ, аз ҷумла урфу одатҳо, либосҳои миллӣ, ошӣ палави маҳаллӣ, рақсҳо ва сурудҳои мардумӣ, ҳунарҳои анъанавии гилкорӣ, кандакорӣ ва бофандагӣ низ ҷузъи муҳими ҷозibaҳои сайёҳӣ ба шумор мераванд. Маҳз ин гуногунрангии фарҳанг ва таърих имконият медиҳад, ки дар минтақа туризми фарҳангӣ ва этнографӣ рушд кунад.

Баргузориҳои чашнвораҳо ва чорабиниҳои фарҳангӣ низ метавонад ба рушди сайёҳӣ такони ҷиддӣ бахшад. Масалан, таҷлили Рӯзи шаҳри Панҷакент, Иди Наврӯз, ё Фестивали ҳунарҳои мардумӣ метавонад на танҳо аҳолии маҳаллиро ҷалб карда, балки барои сайёҳон таҷрибаи фаромӯшнашаванда бошад [4].

Бо дарназардошти афзоиши таваҷҷуҳи ҷаҳонӣ ба мероси ғайримоддӣ ва моддии фарҳангӣ, лозим аст, ки:

- Ў Ёдгориҳои таърихӣ ҳифз ва барқарор карда шаванд;
- Ў Барои сайёҳон шароити маърифатӣ, роҳбаладони соҳибтахассус ва осорхонаву марказҳои иттилоотӣ ташкил карда шаванд;
- Ў Шиносоии бештар бо урфу одати халқ тавассути турҳои махсуси фарҳангӣ фароҳам гардад.

Мероси таърихӣ фарҳангии водии Зарафшон бояд ҳамчун манбаи на танҳо ифтихори миллӣ, балки имконияти воқеӣ барои рушди иқтисод ва шиносоии ҷаҳон бо Тоҷикистон истифода шавад.

Дастгирии давлатӣ ва сиёсати сайёҳӣ. Рушди соҳаи сайёҳӣ дар ҳар кишвар бе нақш ва муҳолиаи фаъоли давлат номумкин аст. Ҳукуматҳо бо таҳияи стратегияҳои миллии рушд, ҷалби сармоя, танзими қонунгузорӣ ва мусоидат ба ҳамкориҳои байналмилалӣ метавонанд муҳити мусоиде барои сайёҳон ва сармоягузoron фароҳам созанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва, махсусан, дар водии Зарафшон, низ нақши давлат дар рушд бахшидани инфрасохтор, ҳифзи мероси фарҳангӣ, пешбурди сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ калидӣ мебошад.

1. Барнома ва стратегияҳои давлатӣ:

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон солҳои охир соҳаи сайёҳиро яке аз самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ эълон кардааст. Қабул шудани стратегияҳои миллии рушди сайёҳӣ, эълон гардидани солҳои 2018–2020 ҳамчун «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» ва инчунин «Барномаи рушди сайёҳӣ барои солҳои 2022–2026» далели таваҷҷуҳи ҷиддии давлат ба ин соҳа мебошад. Ин ҳуҷҷатҳо якҷанд самтҳои муҳимро фаро мегиранд: бештарсозии инфрасохтор, рушди туризми экологӣ ва табобатӣ, ҷалби сармоягузoron, таҳкими қувваи инсонӣ ва таблиғоти байналмилалӣ.

2. Фаъолияти Кумитаи рушди сайёҳӣ:

Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ҳамроҳсозии сиёсати давлатӣ ва дастгирии ташаббусҳои бахши хусусӣ машғул аст. Кумита инчунин барои тарғиби имкониятҳои сайёҳии мамлакат дар намоишгоҳҳои байналмилалӣ, ташкили форумҳо ва мусоидат ба ташкили бизнеси сайёҳӣ нақш мебозад. Дар ҳамроҳӣ бо мақомоти маҳаллӣ, лоиҳаҳои мушаххаси сайёҳӣ барои минтақаи Зарафшон тарҳрезӣ ва татбиқ мешаванд.

3. Дастгирии соҳибкорӣ ва шарикӣ бо бахши хусусӣ:

Давлат бо додани имтиёзҳои андозӣ, сабукиҳои қарзӣ ва шароити мусоид барои бақайдгирии фаъолияти сайёҳӣ кӯшиш менамояд, ки муҳити қолиб барои соҳибкорони ватанӣ ва хориҷӣ фароҳам орад. Муҳим он аст, ки дар водии Зарафшон чунин дастгирӣ боиси ташкили ороишгоҳҳои хусусӣ, меҳмонхонаҳои деҳотӣ ва турҳои шахсӣ гаштааст. Бо ин ҳама, барои таъмини шаффофият ва дастгирии бештар, ниёз ба мониторинги мунтазам ва таҷдиди барномаҳо вучуд дорад.

4. Ҳамкорӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ:

Дар замони муосир, ҳамкориҳои давлатӣ бо ташкилотҳои байналмилалӣ, аз қабيلي ПРООН, ЮНЕСКО, Бонки ҷаҳонӣ ва дигарон, барои рушди устувори сайёҳӣ ниҳоят зарур аст. Бисёре аз тарҳҳои сайёҳӣ ва ҳифзи мероси фарҳангӣ бо дастгирии молиявии чунин шарикон дар амал татбиқ мешаванд. Барои водии Зарафшон, ки дорои ёдгориҳои умумиҷаҳонӣ аст, ҷалби чунин ташкилот аҳамияти стратегӣ дорад.

5. Зарурати сиёсати мақсадноки таблиғотӣ:

Яке аз нуқтаҳои заифи рушди сайёҳӣ дар минтақа, набудани таблиғи муассир дар дохил ва хориҷ аст. Лозим аст, ки бо истифода аз ВАО, шабакаҳои иҷтимоӣ, намоишгоҳҳои байналмилалӣ ва истеҳсоли маҳсулоти таблиғотӣ имкониятҳои сайёҳии водии Зарафшон муаррифӣ карда шаванд. Инчунин, ташкили вебсайтҳои бисёрзабона, филмҳои муаррифавӣ ва харитаҳои рақамии сайёҳӣ нақши муҳим мебозад.

Хулоса ва тавсияҳо. Аз таҳлили анҷомдодашуда бармеояд, ки водии Зарафшон дорои захираҳои бойи табиӣ, таърихӣ ва фарҳангӣ буда, метавонад ба яке аз марказҳои муҳими сайёҳии

Тоҷикистон ва минтақа табдил ёбад. Манзараҳои зебои кӯҳӣ, чашмаҳои табобатӣ, мероси бойи фарҳангиву таърихӣ ва урфу одатҳои мардумӣ барои ҷалби сайёҳони дохилию хориҷӣ имкониятҳои фаровон фароҳам меоранд. Бо вучуди ин, як қатор мушкилоти ҷойдошта - аз қабилӣ норасоии инфрасохтор, дастрасии маҳдуд ба минтақаҳои сайёҳӣ, набудани таблиғи муассир ва зарурати омода намудани кадрҳои соҳибкасб - рушди пурраи соҳа ва истифодаи самараноки имкониятҳои маҳдуд месозанд.

Барои он ки сайёҳӣ ба яке аз омилҳои асосии рушди иқтисод ва иҷтимоии водии Зарафшон табдил ёбад, татбиқи чанд самти афзалиятноки тавсиявӣ зарур мебошад: [5].

1. Беҳтарсозии инфрасохтори сайёҳӣ:

✓ Бунёди ва наवсозии роҳҳои нақлиётӣ, алалхусус роҳҳои кӯҳӣ ва дастрас ба манзараҳои табиӣ;

✓ Сохтмон ва таҷдиди меҳмонхонаҳо, марказҳои истироҳатӣ, тарабхонаҳо ва нуқтаҳои хизматрасонӣ;

✓ Таъмини дастрасии доимӣ ба интернет ва алоқаи мобилӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ.

2. Рушди туризми табобатӣ ва рекреатсионӣ:

✓ Истифодаи пурсамари чашмаҳои минералӣ ва иқлими шифобахш бо бунёди осоишгоҳҳои муосир;

✓ Пайвастанӣ тиббӣ анъанавӣ ва муосир дар хизматрасониҳои тиббии сайёҳӣ;

✓ Эҷоди марказҳои ёга, барқарорсозии рӯҳӣ ва саёҳатҳои оромбахш дар муҳити табиат.

3. Ҳифз ва муаррифии мероси таърихӣ фарҳангӣ:

✓ Ҳифзи ёдгориҳои меъмории бостонӣ бо дастгирии ташкилотҳои байналмилалӣ;

✓ Ташкили чорабиниҳои фарҳангӣ, чашнвораҳо ва турҳои этнографӣ бо ҷалби аҳолии маҳаллӣ;

✓ Омодасозии маводи иттилоотӣ ва таълимии чандзабона барои сайёҳон.

4. Дастгирии соҳибкорӣ ва ҷалби сармоягузорӣ:

✓ Пешниҳоди имтиёзҳои андозӣ ва қарзҳои фоизи паст барои соҳибкорони соҳаи туризм;

✓ Ҷалби сармояи дохилию хориҷӣ бо истифода аз барномаҳо ва форумҳои сармоягузорӣ;

✓ Шарикӣ бо созмонҳои байналмилалӣ барои татбиқи лоиҳаҳои мушаххас дар минтақа.

5. Тақмили сиёсати давлатӣ ва таблиғи байналмилалӣ:

✓ Рафъи монеаҳои маъмурӣ барои сабти субъектҳои нави сайёҳӣ;

✓ Таблиғи фаъол тавассути ВАО, намоишгоҳҳо ва интернет-платформаҳо;

✓ Омодасозии кадрҳои касбӣ дар соҳаҳои меҳмондорӣ, роҳбаладӣ ва хизматрасонии байналмилалӣ.

Дар маҷмӯъ, водии Зарафшон бо рушди мақсадноки сайёҳӣ метавонад на танҳо мавқеи баланди иқтисодӣ касб намояд, балки ба муаррифгари фарҳангу табиати нотақрори тоҷикон дар арсаи ҷаҳонӣ мубаддал гардад. Ин талаб мекунад, ки ҳамаи тарафҳои манфиатдор - давлат, бахши хусусӣ, ҷомеаи шахрвандӣ ва ташкилотҳои байналмилалӣ - дар якҷоягӣ ва бо барномаи мушаххас фаъолият намоянд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сайёҳӣ». – Душанбе, 2006.
2. Стратегияи рушди сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2026. – Душанбе: Вазорати рушди иқтисод ва савдо, 2022.
3. Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2022–2026. – Душанбе, 2022.
4. Абдуллоева М. «Сайёҳӣ ҳамчун омил рушди иқтисодӣ дар Тоҷикистон». – Душанбе: Дониш, 2020.
5. Саидзода Ш. «Захираҳои сайёҳии Тоҷикистон ва роҳҳои истифодаи онҳо». – Душанбе: Ирфон, 2019.
6. Нурув Ҷ. «Имкониятҳои рушди туризми экологӣ дар водии Зарафшон». – Маҷаллаи «Иқтисод ва сайёҳӣ», №2, 2021.

7. Ҳомидов Б. «Сайёҳӣ ва рушди деҳот дар шароити Тоҷикистон». – Маҷаллаи илмӣ ДМТ, №1, 2020.
8. Шарипов Ф. «Таъсири инфрасохтор ба рушди соҳаи сайёҳӣ». – Нашриятӣ ДДТТ, №4, 2022.
9. Гулмамадов А. «Табобат ва рекреатсия дар системаи туризми кӯҳии Тоҷикистон». – Душанбе, 2021.
10. World Tourism Organization (UNWTO). “Tourism and Development in Mountain Regions”. – Madrid, 2020.

УДК 349.6

Самадова З.А., Самадзода Б.О.

ҶАБҲАҲОИ ҲУҚУҚИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ

Дар мақола масъалаҳои марбут ба асосҳои ҳуқуқии татбиқи принципҳои иқтисоди сабз баррасӣ карда мешаванд. Муаллифон меҳисобанд, ки истифодаи самараноки захираҳои табиӣ бояд ҳамчун яке аз омилҳои таъмини ҳифзи муҳити зист дар ҳама сатҳҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ баррасӣ карда шавад. Таъкид мегардад, ки ҳалли масъалаҳои марбут ба иқтисоди сабз аз меъёрҳои Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегирад. Инчунин, танзими муносибатҳо дар соҳаи ташаккул ва рушди иқтисоди сабз дар қонунҳо ва стратегияҳои миллий, созишномаҳои байнидавлатӣ ва меморандумҳо, ки ба суръат бахшидани гузариши иқтисодиёт ба роҳи сабз мусоидат мекунанд, ҷой дорад. Дар ин замина, баъзе аз принципҳои асосии иқтисоди сабз, ки бояд ба танзим дароварда шаванд, тавсиф карда мешаванд, аз қабili истифодаи манбаҳои барқароршавандаи энергия ва захираҳо, коҳиш додани партовҳо ва ифлосшавӣ, иқтисоди даврӣ, истифодаи технологияҳои тоза ва сабз, шӯғли “сабз” ва масъулияти иҷтимоӣ тавсиф карда шудаанд.

Калидвожаҳо: иқтисодиёти сабз, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳифзи муҳити зист, қонунҳо, танзим, рушди иқтисодию иҷтимоӣ, истифодаи захираҳои табиӣ

Самадова З.А., Самадзода Б.О.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ЗЕЛЁНОЙ ЭКОНОМИКИ

В настоящей статье затронуты вопросы относительно правовых основ реализации принципов зелёной экономики. Авторы считают, что эффективное использование природных ресурсов должно рассматриваться как один из факторов обеспечения охраны окружающей среды на всех уровнях общественных отношений. Отмечается, что решение вопросов, имеющих отношение к зелёной экономике, берёт истоки с норм Конституции Республики Таджикистан. Также регулирование отношений в сфере формирования и развития зелёной экономики заложено в национальных законах и стратегиях, ратифицируемых межгосударственных соглашениях и меморандумах, способствующих ускорению перехода экономики на “зелёные” рельсы. В этом контексте даётся характеристика некоторым основополагающим принципам зелёной экономики, подлежащим правовому регулированию, таких как использование возобновляемых источников энергии и ресурсов, сокращение отходов и загрязнения, экономика замкнутого цикла, использование чистых и зелёных технологий, а также «зеленая» занятость и социальная ответственность.

Ключевые слова: зелёная экономика, нормативно-правовые акты, защита окружающей среды, законы, регулирование, социально-экономическое развитие, использование природных ресурсов

Samadova Z.A., Samadzoda B.O.

THE LEGAL ASPECTS FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF A GREEN ECONOMY

This article deals with issues regarding the legal basis for the implementation of the principles of the green economy. The authors believe that the effective use of natural resources should be considered as one of the factors of ensuring environmental protection at all levels of public relations. It is noted that the solution of issues related to the green economy originates from the norms of the Constitution of the Republic of Tajikistan. The regulation of relations in the field of the formation and development of the green economy is also laid down in national laws and strategies, ratified interstate agreements and memoranda that help accelerate the transition of the economy to “green” rails. In this context, some fundamental principles of the green economy that are subject to legal regulation are characterized, such as the use of renewable energy sources and resources, the reduction of waste and pollution, the closed-loop economy, the use of clean and green technologies, as well as “green” employment and social responsibility.

Keywords: green economy, regulatory legal acts, environmental protection, laws, regulation, socio-economic development, use of natural resources

Зелёная экономика является одним из современных направлений экономической науки и за последние два десятилетия активно обсуждается в научных кругах. В связи с этим, в последние годы термин “зелёная экономика” прочно вошёл в обиход среди ученых, политиков, исследователей в области экономики, права и специалистов в области охраны окружающей среды, сельского хозяйства, энергетики и др. отраслей.

Нормами статьи 13 Конституции Республики Таджикистан закреплено, что “земля, недра, вода, воздушное пространство, флора и фауна и другие природные ресурсы являются исключительной собственностью государства и государство гарантирует их эффективное использование в интересах народа” [1].

В связи с этим эффективное использование природных ресурсов рассматривается как один из факторов обеспечения охраны окружающей среды всеми субъектами общественных отношений. С окружающей средой сегодня тесно связано зелёное производство и зелёная экономика.

Прежде всего, зелёная экономика (Green Economy) - это устойчивая экономическая концепция, в которой экономическое развитие направлено на защиту окружающей среды, эффективное использование ресурсов и снижение негативного воздействия человеческой деятельности на окружающую среду за счёт использования чистых технологий и инновационных институтов. Основной целью зелёной экономики является развитие и создание экономических возможностей для окружающей среды, не влияющих на неё и использующихся при условии сохранения природных ресурсов в устойчивом состоянии.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своём Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 28 декабря 2024 года заявил: «... Правительство страны принимает постоянные меры с целью достижения энергетической независимости и обеспечения устойчивого развития национальной экономики с использованием всех возможностей и имеющихся источников, особенно источников развития «зеленой» экономики... В 2025 году необходимо принять конкретные меры по вопросам предотвращения влияния вероятных угроз на национальную экономику, формирования «зеленой» экономики, цифровизации государственных услуг и широкого использования безналичного расчета.

С этой целью мы приветствуем расширение связей, особенно в сфере развития «зеленой» экономики, охраны окружающей среды, инноваций и новых технологий, привлечения инвестиций и торговли, также расширение сотрудничества в области рынка труда» [2].

Следует отметить, что зелёная экономика - это не только способ производства, но и набор принципов и руководящих принципов, направленных на устойчивое развитие и реализацию гармонии между окружающей средой, обществом и экономикой. Она направлена на развитие и использование природных ресурсов в их эффективном и возобновляемом состоянии с целью защиты будущих интересов, которые принесут пользу сегодняшнему и будущим поколениям. Иными словами, можно сформулировать зелёную экономику, как «процесс формирования хозяйствующего механизма, направленного на устойчивое экономическое развитие, основу которого составляют особая инфраструктура экономической системы, предпосылки, субъекты и агенты, обладающие «зелёной» характеристикой». [8, с.142]

В обобщённом виде в научных исследованиях зелёная экономика подразумевает экономику, «направленную на: 1) экономическое и социальное благополучие людей с рациональным использованием ресурсов природы; 2) поддержанием экологического развития общества и экологической эффективности; 3) снижением экологических рисков; 4) недопущения истощаемости природных ресурсов; 5) снижения нагрузки на природный капитал; 6) сохранение экосистем; 7) уменьшение выбросов парниковых газов; 8) сохранение природной среды для будущих поколений людей». [9, с. 174]

Следовательно принципы зеленой экономики должны быть закреплены законодательно и иметь правовые основы для формирования и развития.

Зелёная экономика рассматривается в нормативно-правовых актах (законах, соглашениях, национальных и международных документах) как средство обеспечения устойчивого развития и защиты окружающей среды. В этих документах основной целью определено практическая реализация принципов зелёной экономики. Такого содержания документы призваны обеспечить благоприятные условия для укрепления использования природных ресурсов, и тем самым, повысить уровень благосостояния населения страны.

Принципы зелёной экономики в нормативно-правовых актах в международном и национальном контексте в первую очередь вытекают из следующих:

1. Киотский протокол [6] и Парижское соглашение - целью этих международных соглашений являются меры по сокращению выбросов углекислого газа и глобального потепления. Иными словами, в Киотском протоколе и Парижском соглашении предусмотрена реализация мер по минимизации негативного воздействия производства и промышленности на окружающую среду. Парижское соглашение направлено на достижение целей «без выбросов углерода» и снижение глобальной температуры путём создания зелёной экономики и использования возобновляемых источников энергии и «зелёной энергии».

2. Декларация Рио+20[7] (Конференция ООН по устойчивому развитию) - в ООН устойчивая окружающая среда, экономические и социальные отношения являются важными компонентами программ, воплощенных в международных правовых нормах. Целью программы Рио+20 (конференция по устойчивому развитию, состоявшаяся в 2012 году) является обеспечение действий зелёной экономики в полезном порядке и с учётом развития, защиты окружающей среды и социального благополучия людей.

3. Национальные законы об охране окружающей среды - во многих странах приняты законы, направленные на развитие зелёной экономики и реализацию её принципов. Например, национальные законы стран требуют усиления использования возобновляемых источников и сокращения выбросов для повышения эффективности и экономии энергоресурсов. По Республике Таджикистан можно привести примеры Закона об охране окружающей среды [4], Закона об использовании возобновляемых источников энергии [5], что способствуют реализации принципов зелёной экономики на национальном уровне. Считается, что этого недостаточно, и в связи с этим «с учётом внедрения принципов зелёной экономики в Республике Таджикистан необходимо внести изменения и дополнения в законодательство страны»[3].

4. Меморандумы о международном сотрудничестве - Меморандумы о сотрудничестве стран по вопросам зелёной экономики и бережного использования природных ресурсов рассматриваются для решения глобальных проблем, например, снижения негативного

воздействия на окружающую среду, борьбы с изменением климата и социального улучшения общества. Программы сотрудничества между государствами для работы с зелёным развитием и содействия устойчивой промышленности и ресурсоэффективности могут быть указаны в меморандумах или соглашениях.

5. Межгосударственные соглашения и сотрудничество в сфере устойчивого развития – реализация принципов зелёной экономики имеют место и в международных и межгосударственных соглашениях. Например, соглашения для объединения возобновляемых источников и устойчивого производства, а также сотрудничество в этом направлении играют большую роль в решении экологических проблем и предотвращении негативного их воздействия на экономики стран и жизнедеятельности населения.

6. Национальные стратегии и национальные проекты по устойчивому развитию - законы и стратегии стран по снижению негативного воздействия производства и услуг на окружающую среду и на общество посредством реализации принципов зелёной экономики имеют место также и в правовых актах. Политика любой страны стремится защитить окружающую среду и сосредотачивается на вопросах по сохранению природных и возобновляемых ресурсов.

Необходимо отметить, что в Таджикистане в этом направлении предприняты конкретные меры. Так, принята и реализуется Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037, сосредоточенная «на мерах по проведению институциональных реформ, эффективном использовании природного капитала, привлечении инвестиций, внедрении современных и инновационных технологий и укреплении международного сотрудничества» [3].

Принципы зелёной экономики в правовых нормах направлены на обеспечение устойчивого развития, защиту окружающей среды и эффективное использование возобновляемых ресурсов. Здесь следует отметить, что нормативно-правовые акты на международном и национальном уровнях стремятся реализовать и практиковать принципы зелёной экономики с целью обеспечения устойчивого экологического и социального развития.

Рассматривая принципы зелёной экономики, можно охарактеризовать их следующим образом:

1) Устойчивое развитие: зелёная экономика стремится к тому, чтобы экономический рост учитывал не только текущие выгоды, но и благополучие будущих поколений, а также обеспечение природных ресурсов и окружающей среды. Цель состоит в том, чтобы эти два аспекта - экономика и окружающая среда - развивались взаимно.

2) Сокращение выбросов углекислого газа и негативного воздействия на окружающую среду: в зелёной экономике делается попытка сократить выбросы газов, охлаждающих атмосферу, которые в основном связаны с ископаемым топливом (нефть, газ и уголь). Здесь имеется в виду использование возобновляемых источников энергии и чистых технологий.

3) Активизация использования возобновляемых источников: вместо использования опасных для природы и общества, а также устаревших источников энергии зелёная экономика сосредотачивается на возобновляемых источниках энергии. К таковым можно отнести солнечную, ветровую, биомассу и гидроэнергетику.

4) Циклическая экономика (Circular Economy) [10]: зелёная экономика согласуется с принципом циклической экономики, при котором продукция и сырьё после использования повторно возвращаются в производственный процесс или для другого использования. Это позволяет сократить количество отходов и повторно использовать материалы и продукты в экономическом процессе.

5) Эффективность использования ресурсов: отличительной чертой зелёной экономики является использование природных ресурсов (например, воды, земли, материалов и энергии) с высокой эффективностью, а не с избытком. Этот принцип направлен на уменьшение отходов и токсичности за счёт более рационального использования ресурсов.

6) Развитие чистых технологий: зелёная экономика фокусируется на применении чистых и инновационных технологий, направленных на защиту окружающей среды и минимизацию

негативного воздействия на окружающую среду. Например, использование электромобилей, «зелёных» зданий, производство экономичных и эффективных продуктов.

7) Социальная справедливость и занятость: зелёная экономика - это не только уважительный подход к гармоничному экономическому и экологическому развитию, но и к устойчивым социальным процессам, которые связаны с социальной и экономической выгодой для всех членов общества. Его цель - создать «зелёные» рабочие места, которые соответствуют окружающей среде и обществу.

Следует отметить, что, говоря о зелёной экономике, необходимо затронуть вопрос о её месте в производстве. Зелёная экономика в производстве - это применение принципов и методов зелёной экономики в производственных процессах, цель которых заключается в обеспечении устойчивого экономического роста в сочетании с сохранением окружающей среды, а также эффективным использованием природных ресурсов.

В то же время важной частью зелёной экономики является зелёное производство (Green production). Оно ориентировано на создание производственных процессов, которые выполняются с минимальным воздействием на окружающую среду, использованием возобновляемых источников и сокращением отходов. Для достижения этих целей предлагаются основные принципы зелёной экономики в производстве, в том числе:

1) Использование возобновляемых источников энергии и ресурсов:

- переход от нефтяных источников топлива к солнечной, ветровой и биомассовой энергии;
- снижение потребления воды и природных ресурсов за счет экономичных технологий.

2) Сокращение отходов и загрязнения:

- производство должно иметь процессы, которые сокращают отходы или перерабатывают их.
- процессы очистки воды, воздуха и переработки продуктов.

3) Экономика замкнутого цикла:

вместо подхода «бери — производи - выбрасывай» использовать модель “замкнутого цикла”, т.е. повторное использование, ремонт, вторичная переработка.

4) использование чистых и зелёных технологий, например, автоматизированные производственные линии с низким уровнем выбросов углерода, экономичные роботы, использование переработанных и экологически чистых материалов.

5) Акцент на долгий срок службы и стабильность продукта: производство продуктов, которые служат долгое время, менее вредны для окружающей среды.

6) «Зеленая» занятость и социальная ответственность:

- создание новых рабочих мест, связанных с чистой окружающей средой и качественными условиями труда;
- поддержка прав работников и общества в целом.

Таким образом, обобщая выше отмеченное можно сформулировать выводы о том, что правовые основы зелёной экономики имеют большое значение для формирования и развития зелёной экономики. В общем виде они представляют собой совокупность нормативно-правовых актов, государственной политики и международных соглашений, которые призваны обеспечить правовую основу для развития зелёной экономики и защиты окружающей среды. От правильной проработки законодательной политики страны, своевременности международных соглашений и тесного сотрудничества во многом зависит достижение целей устойчивого развития посредством использования возобновляемых источников энергии и ресурсов, сокращения отходов, перехода на экономику замкнутого цикла, использования зелёных технологий, активизации «зеленой» занятости и, что имеет немаловажное значение, повышения социальной ответственности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Конституция Республики Таджикистан с дополнениями и изменениями от 2016 г. www.mmk.tj (дата обращения 21.02.2025).

2. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики от 28.12.2024 // www.president.tj (дата обращения 21.02.2025).
3. Стратегия развития «зелёной» экономики в Республике Таджикистан на 2023-2037 (постановление Правительства страны от 30.09.2022, №482). - Душанбе, 2022. - 194 с.
4. Закон Республики Таджикистан «Об охране окружающей среды» от 18.07.2017, №1449 // mmk.tj (дата обращения: 21.03.2025)
5. Закон Республики Таджикистан «Об использовании возобновляемых источниках энергии» от 12.01. 2010, № 587// www.mmk.tj (дата обращения: 21.03.2025)
6. Киотский протокол к Рамочной конвенции Организации Объединенных Наций об изменении климата, принят 11 декабря 1997 года // электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/convention/kyoto.shtml (дата обращения: 21.03.2025)
7. Конференция ООН по устойчивому развитию «Рио+20», 20-22 июня 2012 года, Рио-де-Жанейро // электронный ресурс: <https://www.un.org/ru> (дата обращения: 21.03.2025)
8. Самадова З.А. Современные теоретико-методологические подходы к понятию «зелёной» экономики // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2024.- №4 (101). – С. 139-146.
9. Самадова З.А. Некоторые аспекты механизма формирования и управления зелёной экономикой // Вестник ТГУК. – 2024. - №4\2 (55). - С.172-178.
10. Циклическая экономика. Переход к циклической экономике // электронный ресурс: <https://library.fes.de> (дата обращения: 21.03.2025)

УДК 348. 48 (599.1)

Самиева М. Б., Ализода Х. С.

ТАЪСИРИ РАҚАМИКУНОӢ БА ФАӢОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақолаи мазкур муаллифон қайд менамояд, ки дар шароити тағйирёбии босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, рақамикуноӣ ба унсури асосии тағйирдиҳандаи муҳити соҳибкорӣ табдил ёфтааст. Барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, рақамикуноӣ на танҳо роҳи афзоиши самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, балки воситаи муҳим барои таҳкими рақобатпазирии соҳибкории хурду миёна мебошад. Инчунин муаллифон қайд менамояд, ки рақамикуноӣ барои соҳибкории хурду миёна дар Тоҷикистон як фурсатест, ки метавонад рушди иқтисодии минтақавӣ, эҷоди ҷойҳои корӣ ва устувории молиявиро таъмин кунад. Бо назардошти таҳдидҳо ва имкониятҳо, сиёсати давлатии ҳадафнок ва дастгирии инфрасохторӣ метавонанд нақши ҳалкунанда бозанд.

Калидвожаҳо: рақамикуноӣ, иқтисодӣ, электронӣ, иттилоотикунӣ, технология, иқтисодиёти рақамӣ, раванд, рушд, онлайн, маҳфӣ, хизматрасонӣ ва ғайраҳо.

Самиева М. Б., Ализода Х. С.

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье авторы отмечают, что в условиях стремительных изменений в мировой экономике и развития информационных технологий цифровизация стала ключевым элементом изменения бизнес – среды. Для развивающихся стран, в том числе и для Таджикистана,

цифровизация является не только способом повышения эффективности экономической деятельности, но и важным инструментом усиления конкурентоспособности малых и средних предприятий. Авторы также отмечают, что цифровизация – это возможность для малого и среднего бизнеса в Таджикистане, которая может обеспечить региональное экономическое развитие, создание рабочих мест и финансовую стабильность. Учитывая угрозы и возможности, целевая государственная политика и поддержка инфраструктуры могут сыграть решающую роль.

Ключевые слова: цифровизация, экономический, электронный, информатизация, технология, цифровая экономика, процесс, развитие, онлайн, конфиденциальность, сервис и т. д.

Samieva M. B., Alizoda H. S.

THE IMPACT OF DIGITALIZATION ON THE ACTIVITY OF SMALL AND MEDIUM SIZED ENTERPRISES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In this article, the authors note that in the context of rapid changes in the global economy and the development of information technologies, digitalization has become a key element changing the business environment. For developing countries, including Tajikistan, digitalization is not only a way to increase the efficiency of economic activity, but also an important tool for strengthening the competitiveness of small and medium-sized businesses. The authors also note that digitalization is an opportunity for small and medium-sized businesses in Tajikistan that can ensure regional economic development, job creation, and financial stability. Given the threats and opportunities, targeted public policies and infrastructure support can play a crucial role.

Keywords: digitalization, economic, electronic, informatization, technology, digital economy, process, development, online, privacy, service, etc.

Тамоюли рақамикунонии иқтисодиёти замони муосир тағйир додани равишҳо ба пеш бурдани тичоратро дар бар мегирад. Бо дарназардошти афзоиши минбаъдаи рақобат дар бозор, топ-менечерони ширкатҳо ба технологияҳои нав ва ҷорӣ намудани навоариҳо ҳиссагузорӣ мекунад, ки дар натиҷа таҳқиқи моҳият ва имкониятҳои истифодаи технологияи блокчейн, зехни сунӣ, омӯзиши мошинӣ дар баҳисобгирии муҳосибӣ, ғайриқонунии соҳибкории хурду миёна ва идоракунии субъектҳои тичорат муҳим мегардад, ки тавассути он рушди фазои ягонаи иттилоотӣ имконпазир аст, ки аз ҷониби ҳамаи шахсони манфиатдор баробар таҳрир карда мешавад.

Иқтисодиёти рақамӣ ба тамоми раванҷҳои ишора мекунад, ки дар онҳо технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ истифода мешаванд. Аз ҷумла, истифодаи интернет барои фурӯши молҳо ва хизматрасонӣ, платформаҳои онлайн, маркетинги рақамӣ, коркарди иттилоот ва таҳияи таҳлилҳои иттилоотӣ мусоидат мекунад [1, с.70].

Дар замони муосир ҷунин роҳҳои ҳал ва такмил додани иттилоотикунонии ҷомеаро метавон маънидод намуд:

- Омӯзиш ва тарбияи рақамӣ – барномаҳои таълимӣ барои баланд бардоштани малакаҳои рақамии мардум ва кӯмак ба ҳар як шахс барои истифодаи самараноки технологияҳо равона карда шудааст;

- Дастгирии ҳуқуқи дастрасӣ ба иттилоот – Ҳукуматҳо ва ташкилотҳо бояд сиёсати ба дастрасии ҳамаҷониба ва мусоидат кардани аҳолиро ба иттилоотро пеш бигиранд;

- Таъмини амният ва махфият – муҳим аст, ки дар раванҷҳои иттилоотикунонӣ ба масъалаҳои амният ва махфияти иттилоот тавачҷӯҳ карда шавад.

- Таъмини инфрасохтори технологӣ – Ҳукуматҳо ва бахшҳои хусусӣ бояд ба таҳия ва тавсеаи инфрасохтори технологӣ барои ҳама минтақаҳо кӯмак кунанд.

Бо истифода аз шабакаҳои иҷтимоӣ, вебсайтҳо ва платформаҳои фурӯш онлайн, соҳибкорони хурд ва миёна метавонанд маҳсулот ва хизматҳои худро ба муштариёни бештари дохиливу хориҷӣ муаррифӣ кунанд. Автоматизатсия ва истифодаи нармафзорҳои муҳосиботӣ,

идоракунии захираҳо ва дигар равандҳо, ба коҳиш додани хароҷоти изофӣ ва вақти иҷрои корҳо мусоидат мекунад.

Технологияҳои рақамӣ (мисли барномаҳои CRM, ERP) кӯмак мекунад, ки равандҳои идоракунии ва хизматрасонӣ зудтар ва самараноктар шаванд. Рақамикунонӣ имкони ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти муштариён, бозор ва рақибонро фароҳам мекунад, ки барои қабули қарорҳои дуруст муҳим аст. Соҳибкорӣ хурду миёна, ки дар раванди фаъолияти худ технологияҳои навро истифода мебаранд ва метавонанд бо ширкатҳои калон рақобат кунанд, зеро онҳо беҳтар ва зудтар хизмат мерасонанд.

Дар даврони муосир, рақамикунонӣ ҳамчун яке аз омилҳои калидӣ дар рушди иқтисоди ҷаҳонӣ ба шумор меравад. Равандҳои марбут ба технологияҳои иттилоотӣ ва рақамӣ на танҳо сохторҳои калони иқтисодиро фаро гирифтаанд, балки таъсири амиқ ба фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна низ гузоштаанд. Дар шароити бозори рақобатпазир, рақамикунонӣ метавонад воситаи муҳими афзоиши самаранокӣ, беҳтарсозии хизматрасонӣ ва густариши бозорҳо гардад.

Рақамикунонӣ ин чараҳои табдил додани равандҳо, маълумот ва хизматрасониҳо ба шакли рақамӣ буда, ба соҳибкорон имкон медиҳад, ки бо истифода аз технологияҳои нав корҳоро самараноктар ба роҳ монанд. Соҳибкорӣ хурду миёна, ки қисми муҳими иқтисоди миллий ба шумор меравад, метавонад аз рақамикунонӣ фоидаи зиёд бардорад, агар аз он дуруст истифода шавад [9, с.78].

Бо истифода аз вебсайтҳо, шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои тижорати электронӣ, соҳибкорон метавонанд маҳсулот ва хизматҳои худро ба бозори дохилӣ ва байналмилалӣ пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки маҳсулот ва хизматҳои навоҷарона пешниҳод кунанд ва дар муқобили рақибон мавқеи худро тақвият диҳанд. Истифодаи таҳлили додаҳо (data analytics) ба соҳибкорон кӯмак мекунад, ки бозор ва рафтори муштариёноро беҳтар дарк намуда, қарорҳои стратегӣ асоснок қабул намоянд. Платформаҳои рақамии сармоягузорӣ ва қарздиҳӣ (crowdfunding, fintech) ба соҳибкорони хурд имконият медиҳанд, ки берун аз низомии бонкӣ маблағ ҷалб намоянд.

Рақамикунонӣ барои соҳибкорӣ хурду миёна як имконияти бузург барои рушд ва тавсеа мебошад. Ҳарчанд дар ин самт мушкилоте низ вучуд доранд — монанди набудани инфрасохтори рақамӣ, саводи пасти рақамӣ ва дастрасӣ ба технологияҳо — вале бо пуштибонии давлатӣ ва ҳамкорӣ бахши хусусӣ, ин монеаҳо метавонанд бартараф шаванд. Барои соҳибкорон, муҳим аст, ки рӯ ба оянда нигариста, аз имкониятҳои рақамикунонӣ баҳрабардорӣ намоянд.

Дар асри XXI рақамикунонӣ ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ ва ҷомеа шинохта шудааст. Ин раванд, ки ба ворид намудани технологияҳои рақамӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ равона шудааст, имкон фароҳам меорад, ки равандҳои истеҳсолӣ, хизматрасонӣ ва маъмури бо самаранокии бештар амалӣ гарданд. Дар ин замина, таҳқиқи таъсири рақамикунонӣ ба фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна яке аз масъалаҳои муҳими илмӣ-амалӣ мебошад, зеро ин бахш тақрибан 90 фоизи тамоми корхонаҳои ҷаҳонро дар иқтисодҳои рӯ ба рушд ташкил медиҳад.

Рақамикунонӣ (digitalization) ба равандҳо ва хизматрасониҳои вобаста ба коркарди рақамии иттилоот дахл дошта, истифодаи технологияҳои муосирро дар равандҳои идоракунии, истеҳсолот ва фурӯш фаро мегирад. Барои соҳибкорӣ хурду миёна, рақамикунонӣ на танҳо як интиҳоби ихтиёрӣ, балки шартӣ зарурии рушди устувор ва рақобатпазирӣ бозор мебошад.

Тавассути платформаҳои рақамии фурӯш, аз қабили Amazon, Alibaba ва ҳатто шабакаҳои иҷтимоӣ, соҳибкорони хурд метавонанд ҳудуди фаъолияти худро фаротар аз бозорҳои маҳаллӣ густариш диҳанд. Дар Тоҷикистон, истифодаи Instagram ва Telegram барои таблиғи маҳсулот рӯз ба рӯз афзоиш меёбад. Истифодаи нармафзорҳои идоракунии захираҳо, муҳосибот ва баҳисобгирӣ онлайн имкон медиҳад, ки раванди қабули қарорҳо босуръат ва асоснок гардад [2, с.130].

Соҳибкорон тавассути воситаҳои таҳлили додаҳо метавонанд эҳтиёҷоти муштариёноро муайян намуда, хизматрасонии ҳадафманд ва маҳсулоти рақобатпазирро пешниҳод намоянд.

Рақамикунонӣ ҳамчун воситаи афзоиши самаранокӣ, шаффофият ва рақобатпазирии фаъолияти соҳибкории хурду миёна нақши калидӣ мебозад. Дар шароити кунунии Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамикунонӣ метавонад имкониятҳои навро барои рушди соҳибкорӣ, махсусан дар минтақаҳои деҳот, фароҳам оварад. Барои расидан ба ин ҳадаф, ҳамкориҳои байни давлат, бахши хусусӣ ва ниҳодҳои илмиву таҳқиқотӣ ниҳоят муҳим аст.

Таъсири рақамикунонӣ ба соҳибкории хурду миёна хеле муҳим ва фарогир аст. Ин раванд метавонад аз чанд ҷиҳат ба фаъолияти ҷунин соҳибкорон таъсири мусбат расонад:

Ҷадвали 1. Таъсири рақамикунонӣ ба соҳибкории хурду миёна

№	Самти таъсир	Шарҳи мухтасар	Мисол аз Тоҷикистон
1.	Дастрасӣ ба бозорҳои нав	Соҳибкорон метавонанд маҳсулотро тавассути интернет фурӯшанд	Саҳифаҳои интернетӣ барои фурӯши маҳсулоти ҷунарий дар Тоҷикистон
2.	Коҳиши хароҷот ва беҳбудии самаранокӣ	Истифодаи барномаҳои муосири муҳосиботӣ	Истифодаи барномаи 1 С барои муҳосибот дар корхонаҳои хурди Душанбе
3.	Рушди тичорати электронӣ	Фурӯши онлайн тавассути вебсайт ё маркетплейсҳо	Истифодабарии савдои рақамии маҳаллӣ
4.	Имкониятҳои нави маблағгузорӣ	Дастрасии маблағ ва тарзи фурӯши он	Истифодаи фурӯшҳои “Онлайн” барои пардохт ва қарзгирӣ
5.	Беҳсозии хизматрасонӣ	Саҳеҳ, дақиқ ва онлайн будани равандҳои хизматрасонӣ	Фармоиши ғизо тавассути сайтҳои интернетӣ
6.	Қабули қарорҳо дар асоси маълумот	Таҳлили рафтори муштариён бо воситаи рақамӣ	Истифодаи шабакаҳои интернетӣ дар вебсайтҳои ширкатҳои хурд
7.	Шаффофият ва ҳисоботдихӣ	Системаи электронии андоз ва пардохт	Истифодаи “е Нозир” барои пешниҳоди ҳисоботҳои андозӣ
8.	Мушкилии саводи рақамӣ	Набудани донишҳои кофӣ дар бахши технология	Бисёр соҳибкорони деҳот бо интернет ва компютер қар карда наметавонанд
9.	Маҳдудияти инфрасохтор	Интернети суст ва нархи баланди дастгоҳ	Минтақаҳои кӯҳии Бадахшон ва Суғд бо суръати пасти интернет

Сарчашма: таҳияи муаллифон

Дар шароити тағйирёбии босуръати иқтисоди ҷаҳонӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ, рақамикунонӣ ба унсури асосии тағйирдиҳандаи муҳити соҳибкорӣ табдил ёфтааст.

Барои кишварҳои рӯ ба рушд, аз ҷумла Тоҷикистон, рақамикунонӣ на танҳо роҳи афзоиши самаранокии фаъолияти иқтисодӣ, балки воситаи муҳим барои таҳкими рақобатпазирии соҳибкории хурду миёна мебошад.

Соҳибкории хурду миёна яке аз сутунҳои асосии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб ёфта, беш аз 70 ҶОИИ шугли аҳолии ғайрикормандро фаро мегирад (Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон - 2023). Бо вучуди нақши муҳим, аксари корхонаҳои соҳибкории хурду миёна бо мушкилоти рақобатпазирӣ, дастрасӣ ба бозор ва захираҳои молиявӣ рӯ ба рӯ мебошанд [2, с.70].

Рақамикунонӣ метавонад ин мушкилотро тавассути ҷунин роҳҳо ҳал кунад:

- содасозии равандҳои бақайдгирӣ ва пардохтҳо;
- автоматизатсияи идоракунии захираҳо;
- дастрасӣ ба бозорҳои нави рақамӣ ва хизматрасониҳои электронӣ;
- беҳтар намудани таҳлили маълумот ва эҳтиёҷоти мизочон.

Тибқи маълумотҳо то соли 2024 шумораи истифодабарандагони интернетӣ дар Тоҷикистон ба беш аз 4,5 миллион нафар расидааст, ки ин имконияти хуб барои рушди тичорати электронӣ мебошад (Dataportal, 2024).

Истифодаи системаи онлайн-молия ва ҳисоботдиҳии электронии андоз метавонад фасодро коҳиш диҳад ва муомилотро шаффофтар созад.

Чунин монетаҳои рақамикунонӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд дорад:

- Сатҳи пасти саводи рақамӣ дар минтақаҳои деҳот;
- Маҳдудияти шабакаи интернет ва суръати пасти он;
- Харочоти баланд барои дастрасӣ ба таҷҳизот ва нармафзор;
- Камбудии мутахассисони соҳаҳои рақамӣ дар дохили корхонаҳои соҳибкорӣ хурду миёна инҳоянд:

- Пешниҳодҳо барои сиёсати давлатӣ ва рушди рақамикунонӣ
- Ташкили барномаҳои миллии рақамикунонии соҳибкорӣ хурду миёна дар ҳамкорӣ бо бахши хусусӣ;
- Афзоиши сармоягузорӣ ба инфрасохтори рақамӣ, махсусан дар минтақаҳои дурдаст;
- Баргузориҳои курсҳои омӯзишии саводи рақамӣ барои соҳибкорон бо дастгирии давлат ва ташкилотҳои байналмилалӣ;
- Ташвиқи истифодаи асбобҳои рақамии молиявӣ (мисли QR-пардохт, POS-терминалҳо, ҳамёнҳои электронӣ).

Истифодаи системаи онлайн-молия ва ҳисоботдиҳии электронии андоз метавонад фасодро коҳиш диҳад ва муомилотро шаффофтар созад:

Ҷадвали 2. Ҷанбаҳои иловагии рақамикунонӣ дар рушди соҳибкорӣ хурду миёна

№	Самт ё унсур	Тавсифҳои таъсир	Мисол ё ҳолати мушаххас
1.	Маркетинги рақамӣ	Таблиғ тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ	Истифодаи Tik – Tok ва Instagram барои таблиғи молҳо
2.	Хизматрасонии пас аз фурӯш	Пайгирии йаноатмандии муштарӣ таассути онлайн формҳо	Google forms барои фикру мулоҳизаи муштарӣ
3.	Тамос бо муштарӣ	Идоракунии муносибатҳо бо муштарӣ ба воситаи системаҳо	Истифодаи сайтҳои интернетӣ аз ҷониби ширкатҳои хурд
4.	Бастани шартномаҳои онлайн	Имзои рақамӣ ва шартномаҳои электронӣ	Платформаҳо бари бастани шартномаҳо
5.	Идоракунии захираҳо	Назорати захираҳо ва раванди истеҳсолот дар шакли рақамӣ	Истифодаи системаҳои гуногун вобаста ба шакли фаъолият
6.	Таҳлил ва пешгӯии фурӯш	Таҳлили рақамҳо барои пешгӯии рафтори бозор	Excel ва Power BI дар корхонаҳои миёна
7.	Омӯзиши рақамии дониши соҳибкорон	Онлайн – курсҳо ва семинарҳои баланд бардоштани малакаҳои соҳибкорон	Барномаҳои омӯзишӣ
8.	Пардохтҳои рақамӣ	Қабули маблағ тавассути QR – код, POS - терминалҳо	Мақомоти андоз QR – пардохтро дар мағозаҳо ташвиқ мекунад
9.	Муҳофизати додаҳо (барои амнияти маълумотҳои муштарӣ)	Зарурати ҳифзи иттилоотии муштарӣ	Истифодаи барномаҳо барои ҳифзи иттилоот

Сарчашма аз муаллиф

Соҳибкорон метавонанд тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, вебсайт ва муҳаррикҳои ҷустуҷӯ маҳсулот ё хидматҳои худро таблиғ кунанд. Ин усул арзонтар ва самараноктар аз рекламаи анъанавист. Соҳибкор метавонад пас аз фурӯш фикру мулоҳизаи муштарӣро ҷамъоварӣ ва таҳлил кунад. Ин ба беҳсозии сифати хизматрасонӣ мусоидат мекунад. Системаҳои махсус ба соҳибкорон кӯмак мекунад, то бо ҳар муштарӣ муносибати инфиродӣ дошта бошанд ва маълумоти онҳоро нигоҳ доранд.

Истифодаи имзои рақамӣ равандҳои ҳукукиро тез ва шаффоф мекунад. Шартномаҳои метавонанд онлайн баста шаванд, бидуни ҳузури шахсӣ. Корхонаҳои метавонанд равандҳои истеҳсол, анбор ва фурӯшро дар як система муттаҳид карда, самаранокии худро афзоиш диҳанд.

Истифодаи нармафзор барои таҳлили маълумот ба соҳибкор кӯмак мекунад, ки қарорҳои стратегиро бар асоси рақамҳо қабул кунанд.

Барномаҳои онлайн барои баланд бардоштани саводи рақамӣ имкон медиҳанд, ки соҳибкорон дониши худро навсозӣ кунанд ва технологияҳои навро истифода баранд.

Ин воситаҳо (POS-терминал, QR-код, ҳамёнҳои электронӣ) равандҳои пардохтро осон, зуд ва беҳатар мекунад. Бо афзоиши истифодаи рақам, хатарҳои амниятӣ низ зиёд мешаванд. Аз ин рӯ, ҳифзи додаҳои муҳим аст, хусусан барои маълумоти муштариён ва молиявӣ.

Рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир бо суръат афзоиш ёфтааст, ки ин раванд ба рушди иқтисодиёт ва соҳибкории хурду миёна таъсири мусбат гузоштааст. Дар зер, баъзе аспекти муҳим ва таҳлилҳои оиди рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудаанд:

Тоҷикистон дар соҳаи инфрасохтори рақамӣ якҷанд иқдомҳоро қабул кард, ки аз ҷумла бунёди шабакаи интернетӣ 4G ва васеъ кардани дастрасии интернетӣ мобилӣ ва нармафзорҳои мебошанд. Масъалаҳо: Бо вучуди кӯшишҳо, ба миқдори муайяни минтақаҳо ва деҳот дастрасии баландсуръат ба интернет ва воситаҳои рақамӣ ҳанӯз камбудӣ доранд:

Рушд дар тичорати онлайн - кишвар дар соҳаи тичорати электронӣ таҳқиқот ва ислохотро гузаронидааст. Бозорҳои онлайн, масалан, «Zet-Market» ва «Talabazar», таъсис ёфтаанд, ки имкониятҳои савдо ва фурӯшро барои соҳибкорони хурд фароҳам овардаанд.

Пардохтҳои рақамӣ - раванди пардохтҳо тавассути мобил ва интернет ба роҳ монда шудааст. Ширкатҳо ва платформаҳо, аз ҷумла «Payme», «Fon», «M-money», барои анҷом додани пардохтҳои онлайн ва интиқоли пул истифода мешаванд [2, с.129].

Қонунгузорӣ ва сиёсати рақамӣ - Ҳукумати Тоҷикистон ба ташкили қонунгузорӣ ва дастурҳои барои мусоидат ба рақамикунонии тичорат ва рушди инноватсияҳо тавассути дастгирии сармоягузорӣ ва ширкатҳои технологӣ диққат додааст.

Баъзе аз ташаббусҳо, ки ба рақамикунонӣ ва рушди кӯмак мекунад, барномаҳои, ба монанди "Digital CASA" ва дигар лоиҳаҳои молиявӣ мебошанд, ки дар доираи ҳамкориҳои байналмилалӣ бо созмонҳои молиявӣ роҳандозӣ шудаанд.

Нақши созмонҳои байналмилалӣ - барномаҳои кӯмак ва таълимии созмонҳои байналмилалӣ, аз ҷумла USAID, UNDP ва созмонҳои дигар дар ташаккул ва густариши саводи рақамии ҷомеа ва соҳибкорон бо мусоидат менамоянд.

Саводи пасти рақамӣ - як монетаи асосии рақамикунонӣ дар Тоҷикистон ин аст, ки на ҳама соҳибкорон саводи кофӣ рақамӣ доранд. Ба ин маънӣ, барои истифодаи самараноки технологияҳои нав ва ё роҳандозии ширкатҳои онлайн, бояд ба кӯмакҳои тренингӣ ва дастгирии техникӣ диққат дода шавад.

Инфрасохтори нокифоя - вале инфрасохтори мукаммали рақамӣ ва интернет дар баъзе минтақаҳо мавҷуд нест, ки ба сӯроҳӣ дар таъмин ва хидматрасонии рақамӣ оварда мерасонад.

Рушди тезтар - бо суръат афзоиш ёфтани технологияи мобилӣ ва интернет, Тоҷикистон дорои потенциали рушд дар соҳаҳои тичорати электронӣ ва хидматҳои рақамӣ мебошад.

Таваҷҷӯҳ ба платформаҳо - густариши бозорҳои онлайн ва таҳияи хидматҳои рақамии нав метавонад ба соҳибкорон имкониятҳои беҳтар барои пешрафтро фароҳам оварад.

Рақамикунонӣ дар Тоҷикистон ба соҳибкории хурду миёна имконият медиҳад, ки самаранокии худро боло баранд, маркетинги рақамиро истифода баранд ва ба воситаи платформаҳои онлайн ба мизочони бештар дастрас шаванд:

Барномаҳои байналмилалӣ - Ҳукумати Тоҷикистон барои тараққӣ дар соҳаи рақамикунонӣ бо як қатор созмонҳои байналмилалӣ ҳамкорӣ пурсамар дорад. Лоиҳаҳои ёрии техникӣ ва молиявӣ ба Тоҷикистон кӯмак мекунад, ки инфраструктураи рақамиро рушд диҳад ва ба соҳибкории хурду миёна имкониятҳои бештар фароҳам оварда шавад.

Лоихаҳои дар ҳоли амал - ба мисол, барномаҳои «Digital CASA», ки бо кӯмаки Бонки Ҷаҳонӣ роҳандозӣ мешаванд, ба Тоҷикистон кӯмак мекунанд, ки инфрасохторҳои рақамии худро беҳтар кунад ва ба соҳибкории хурду миёна роҳҳои нави рушди рақамиро пешниҳод намояд.

Барномаҳои блокчейн - як икдоми назаррас дар соҳаи рақамикунонӣ, истифодаи технологияи блокчейн барои иҷрои амалиёти молиявӣ ва ҳуқуқӣ мебошад. Блокчейн барои рафъи мушкilotи амниятӣ ва шаффофият дар тиҷорат кӯмак мекунанд. Мисолҳо: Технологияҳои блокчейн метавонанд барои таъмини амнӣи раванди пардохтҳо ё қарорҳои ҳуқуқии онлайн дар Тоҷикистон истифода шаванд.

Дар натиҷаи пандемияи COVID-19, Тоҷикистон низ як қатор иқдомҳоро барои омода кардани шогирдон ба таҳсилоти онлайн ба роҳ монд. Ин раванд на танҳо барои шогирдон, балки барои соҳибкорон ва шахрвандони ҷустуҷукунанда низ ғоидаовар аст. Ҳоло, платформаҳои таълимии онлайн ва курсҳои рақамӣ дар Тоҷикистон бештар шуда истодаанд, ки ба шахсиятҳо кӯмак мерасонад, ки малакаҳои рақамии худро беҳтар кунанд. Бозорҳои онлайн, масалан, "Zet-Market", "Talabazar", "Yandex.Market" ва дигар платформаҳо имрӯзҳо дар Тоҷикистон як қисми муҳими тиҷоратро ташкил медиҳанд. Ин платформаҳо барои соҳибкорон як роҳи муассир барои фурӯш ва ташвиқи маҳсулот дар сатҳи байналмилалӣ ва маҳаллӣ ба ҳисоб меравад.

Бозори интернетӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон рушд мекунанд ва ба соҳибкорон имконият медиҳад, ки ба қисмҳои дигар ва кишварҳои ҳамсоя маҳсулот фурӯшанд. Рақамикунонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як равандест, ки имкониятҳои нави иқтисодӣ ва иҷтимоиро фароҳам меорад. Бо тадбирҳои дуруст ва сармоягузори зарурӣ, ин раванд метавонад ба рушди кишвар ва беҳбуди сатҳи зиндагии аҳоли кӯмак кунад.

АДАБИЁТ

1. Особенности репродуктивного поведения в семье. /Детность семьи: вчера, сегодня, завтра. [Текст]: / С.И.Исламов. - М., 1986. -212.
2. Иттилоотикунони ҷомеа омили асосии баланд бардоштани сатҳи сифати зиндагии аҳоли дар Тоҷикистони муосир [Матн]: / М.Б.Самиева // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2019, №5. – С.129-135.
3. Кадыров, Д.Б. Доходы населения как фактор роста благосостояния. [Текст]: /Д.Б. Кадыров. – Воронеж: ВГУ, 2004. – 231с.
4. Комилов, С.Ҷ., Алиева, Г.Ш. Соҳибкорӣ ва менеҷменти рушди ғайрииқтисодӣ навҷорсозӣ (инноватсионӣ). [Матн]: / Комилов С.Ҷ., Алиева Г.Ш. - Душанбе: Ирфон, 2008. - 220 с.
6. Муносибатҳои методологӣ оид ба баҳодиҳии сатҳ ва сифати зиндагии аҳоли [Матн]: / М.Б.Самиева //Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. ISSN 2413-5151, 2020, №10. – С.77-81.
7. Мирсаидов, А.Б. Ҳамкории муштараки давлату соҳибкорӣ: баъзе масъалаҳои назариявӣ [Матн]: /А.Б.Мирсаидов /Маводи конференсияи душанбегии байналмилалӣ илмию амалӣ, - Д., 2012. - 199с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои муаззами миллат Асосгузори Сулҳу Ваҳдати миллий, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 28.12.2024, шаҳри Душанбе.
9. Маҷаллаи идоракунии давлатӣ. Мақола “Асосҳои назариявии таҳлили категорияи сатҳи зиндагии аҳоли” саҳ. 76-80 . Самиева М.Б.
10. Brennen, S., & Kreiss, D. (2016). Digitalization. The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy.
11. UNCTAD. (2022). Digital Economy Report.
12. ICT Development Report, Tajikistan (2023).

Самиров Б.А.

**МУТОБИҚСОЗИИ МУҲИТИ СОҲИБКОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН БА
ШАРОТИТИ СУС: МУШКИЛОТ ВА МЕХАНИЗМҲОИ РУШД**

Дар мақола ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии мутобиқсозии муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити узвият дар Созмони умумиҷаҳонии савдо баррасӣ шудааст. Таҳлили қонунгузории амалкунанда гузаронида шуда, монеаҳо ва мушкилоти асосии соҳибкорӣ муайян карда шуданд. Самтҳои афзалиятноки мутобиқшавӣ, аз ҷумла механизмҳои институтсионалӣ, молиявӣ ва рақамӣ асоснок карда шудаанд. Ба нақши технологияҳои рақамӣ дар баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибкорӣ ва таъмини рушди устувор дар шароити ҷаҳонишавӣ таваҷҷуҳи хоса зоҳир карда мешавад. Пешниҳодҳо оид ба ташаккули муҳити мусоиди соҳибкорӣ ва ҳамгирӣ ба бозорҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: соҳибкорӣ, Созмони умумиҷаҳонии савдо, мутобиқшавӣ, монеаҳо, рушди соҳибкорӣ, сиёсат, рақамикунонӣ, содирот, рақобатпазирӣ.

Самиров Б.А.

**АДАПТАЦИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СРЕДЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
К УСЛОВИЯМ ВТО: ПРОБЛЕМЫ И МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ**

В статье рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты адаптации предпринимательской среды Республики Таджикистан к условиям членства во Всемирной торговой организации. Проведен анализ действующего законодательства, выявлены основные барьеры и вызовы для предпринимательства. Обоснованы приоритетные направления адаптации, включая институциональные, финансовые и цифровые механизмы. Особое внимание уделено роли цифровых технологий в повышении конкурентоспособности предпринимательства и обеспечении устойчивого развития в условиях глобализации. Представлены предложения по формированию благоприятной деловой среды и интеграции в международные рынки.

Ключевые слова: предпринимательство, Всемирная торговая организация, адаптация, барьеры, развитие предпринимательства, политика, цифровизация, экспорт, конкурентоспособность.

Samirov B.A.

**ADAPTATION OF THE BUSINESS ENVIRONMENT OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN
TO WTO CONDITIONS: PROBLEMS AND DEVELOPMENT MECHANISMS**

The article considers the theoretical, methodological and practical aspects of adaptation of the business environment of the Republic of Tajikistan to the conditions of membership in the World Trade Organization. The analysis of the current legislation is carried out, the main barriers and challenges for entrepreneurship are identified. Priority areas of adaptation are substantiated, including institutional, financial and digital mechanisms. Particular attention is paid to the role of digital technologies in increasing the competitiveness of entrepreneurship and ensuring sustainable development in the context of globalization. Proposals for the formation of a favorable business environment and integration into international markets are presented.

Keywords: entrepreneurship, World Trade Organization, adaptation, barriers, development of entrepreneurship, policy, digitalization, export, competitiveness.

Узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони Умумиҷаҳонии Савдо (СУС) барои рушди иқтисоди миллӣ, таҳкими иқтисодӣ содиротӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ имкониятҳои наф фароҳам овард. Дар баробари ин, шартҳои СУС риояи қоидаҳои қатъӣ дар соҳаи савдои хориҷӣ, рақобат, сертификатсия ва дастгирии соҳибкории миллиро пешбинӣ менамоянд, ки ин бозбинии равишҳои рушди муҳити соҳибкориро тақозо мекунад. Ин мушкилот махсусан дар мамлакатҳои рӯ ба рушд, ки соҳибкорӣ аксаран бо маҳдудиятҳои институтсионалӣ ва инфрасохторӣ рӯ ба рӯ мешавад, нисбатан шадиданд.

Мутобиқсозии муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити нави низомии ҷаҳонии савдо ташаккули механизмҳои муассири танзим, дастгирии давлатӣ ва рушди институтсионалиро тақозо мекунад. Дар шароити бозори озод рақобатпазирии соҳибкории ватанӣ, қобилияти он ба татбиқи инноватсияҳо, тавсеаи фаъолияти содиротӣ ва мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ аҳамияти хоса дорад.

Ҳадафи ин мақола таҳлили мушкилот ва имкониятҳои марбут ба узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар СУС ва таҳияи пешниҳодҳо оид ба тақмили механизмҳои мутобиқсозии муҳити соҳибкорӣ ба шароити наф мебошад.

Объекти таҳқиқот муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон, предмети таҳқиқот - равандҳои табдили муҳити соҳибкорӣ бо таъсири талаботи СУС мебошад.

Асоси методологии таҳқиқотро равишҳои муназзам, институтсионалӣ ва муқоисавӣ, усулҳои таҳлил ва ҷамъбаст, арзёбии қоршиносӣ ва таҳлили муҳтавои санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ ташкил медиҳанд.

Навгониҳои илмӣ мақола дар арзёбии ҳамаҷонибаи таъсири узвият дар СУС ба муҳити тичорати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳияи механизмҳои амалии мутобиқшавӣ бо назардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва хусусиятҳои миллӣ мебошад.

Масъалаҳои рушди соҳибкорӣ дар таҳқиқоти илмӣ солҳои охир васеъ баррасӣ мешаванд. Масалан, Х.Ҳ. Алишоев аҳамияти соҳибкории истеҳсолиро барои рушди иқтисодияти миллӣ таъкид намуда, онро ҳамчун омилҳои муҳимтарин суботи иқтисодии мамлакат медонад [1]. Н.Ш. Валиев ба таҳқиқи масъалаҳои рушди соҳибкории хурд таваҷҷуҳ кардааст [3]. Ф.А.Ҷабборов ба тақмили механизми таъмини рушди устувори соҳибкории миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ таъкид менамояд [9]. Б.Ҳ. Каримов [4; 5; 6; 7] ба масъалаҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлили фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ диққат додааст. Аммо таҳлили адабияти дастрас нишон дод, ки дар ҳоли ҳозир пажӯҳиш оид ба мутобиқгардонии муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити узвият дар СУС хеле кам мебошад. Интишороти мавҷуда асосан ё бо паёмадҳои умумии иқтисодии шомил шудан ба СУС ва ё бо ҷанбаҳои маҳдудӣ соҳавӣ, ки муносибати муназзамро ба дигаргунсозии механизмҳои дастгирии соҳибкорӣ дар бар намегиранд, маҳдуд мешаванд. Ин аз мавҷудияти ҳолигии назаррасии илмӣ шаҳодат медиҳад, ки пур қардани он ҳамчун ҳадафи асосии ин таҳқиқот муайян қарда шудааст.

Мутобиқсозии муҳити соҳибкорӣ раванди табдил додани шароити институтсионалӣ, ҳуқуқӣ, иқтисодӣ ва ташкилию идоравии пешбурди соҳибкорӣ дар ҷавоб ба тағйироти муҳити берунӣ, аз ҷумла уҳдадорихо ва стандартҳои байналмилалӣ мебошад. Ба маънои маҳдуд, мутобиқшавӣ маҷмуи тадбирҳоест, ки ба таъмини устуворӣ, рақобатпазирӣ ва нерӯи инноватсионии соҳибкории миллӣ дар заминаи иштироки мамлакат дар ниҳодҳои иқтисодии ҷаҳонӣ, ба мисли СУС нигаронида шудаанд. Аммо, бояд зикр қард, ки «ҳамгироии иқтисодии ҳар як давлат ба низомии СУС масъалаи хеле васеътар аст. Он қабули як қатор уҳдадорихоро дар соҳаи сиёсати иқтисодии дохилӣ ва берунӣ дар бар мегирад, ки дар оянда ҳам ба ҳосияти умумии рушди иҷтимоию иқтисодии мамлакат ва ҳам ба соҳаҳои алоҳидаи соҳибкорӣ таъсири ҳамаҷониба мерасонанд» [8, с. 64].

Аз нуқтаи назари равиши муназзам, муҳити соҳибкорӣ маҷмуи ниҳодҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ, инфрасохтор, захираҳои инсонӣ ва захираҳои иттилоотӣ мебошад, ки дар доираи онҳо субъектҳои соҳибкорӣ фаъолият мекунанд. Мутобиқшавии ин муҳит, аввалан, ҳамоҳангсозии қонунгузориҳои миллӣ бо стандартҳои байналмилалӣ, дуюм, аз байн бурдани

монеаҳое, ки дастрасиро ба захираҳо ва бозорҳо маҳдуд мекунад, ва сеюм, фароҳам овардани шароити мусоид барои ҳамгироии соҳибкорӣ ба иқтисоди ҷаҳонӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, равандҳои мутобикшавӣ на танҳо тағйирот дар сиёсат ва танзими давлатӣ, балки дигаргуниҳои дохилиро дар ҳуди субъектҳои соҳибкорӣ низ фаро мегиранд: ҷорӣ намудани стандартҳои байналмилалӣ сифат, баланд бардоштани шаффофияти ҳисобот, рушди технологияҳои нав ва самтҳои содирот.

Доҳилшавӣ ба СУС қабули як қатор уҳдадорихоро дар бар мегирад, ки бевосита ба фаъолияти соҳибкорӣ таъсир мерасонанд. Уҳдадорихои асосӣ ба таъмини бозорҳои кушод, коҳиш додани монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ, ҳифзи ҳуқуқи моликияти зеҳнӣ, таъмини шаффофияти дастгирии давлатӣ ва рафъи таъбиз дар савдо марбутанд.

Дар байни талаботи асосии СУС, ки ба муҳити соҳибкорӣ таъсир мерасонанд, пеш аз ҳама инҳоро метавон қайд кард:

- паст кардани тарифҳои гумрукӣ ва либерализатсияи дастрасӣ ба бозор: истехсолкунандагони ватанӣ бо рақобати ширкатҳои хориҷӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки аз онҳо баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худро талаб мекунад;

- риояи стандартҳои СУС дар соҳаи танзими техникӣ ва тадбирҳои санитарӣ: соҳибкорон бояд ба талаботи нав ба маҳсулот ва истехсолот мутобик шаванд;

- маҳдудиятҳои оид ба пешниҳоди субсидияҳо ва имтиёзҳо: дастгирии давлатии соҳибкорӣ бояд шаффоф ва ба уҳдадорихои байналмилалӣ мувофиқ бошад;

- ҳамоҳангсозии қонунгузорӣ: бояд пойгоҳи меъёрии танзимкунандаи соҳибкорӣ ба стандартҳои СУС, бахусус дар соҳаи моликияти зеҳнӣ, иҷозатномадихӣ ва ҳифзи сармоягузорӣ мутобик карда шавад.

Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин зарурати бунёди механизмҳои муассири мусоидат ба соҳибкорон дар гузариш ба шароити нав – аз барномаҳои таълимӣ ва машваратӣ то ислоҳоти андоз ва институтсионалӣ мебошад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки мутобикати бобарори соҳибкорӣ ба шароити СУС танҳо бо иштироки фаъолонаи давлат дар фароҳам овардани муҳити мусоиди соҳибкорӣ имконпазир аст. Ҳамин тариқ, дар мамлакатҳои Аврупои Шарқӣ (масалан, Булғория, Руминия) пас аз ворид шудан ба СУС барои аз ҷиҳати институтсионалӣ таҳким додани дастгирии соҳибкории хурду миёна, аз ҷумла таъсиси агентҳои рушди соҳибкорӣ ва марказҳои содиротӣ маҷмуи тадбирҳо амалӣ карда шуданд.

Дар Чин мутобиксозии муҳити соҳибкорӣ бо ислоҳоти васеъмукоси танзими давлатӣ, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ ва сармоягузорӣ ба инноватсияҳо алоқаманд буд. Корхонаҳои хурду миёна тавассути барномаи сертификатсияи субсидияноки маҳсулот тибқи стандартҳои байналмилалӣ ба бозорҳои байналмилалӣ роҳ ёфтанд.

Дар мамлакатҳои Осиёи Марказӣ, аз қабилӣ Қирғизистон, узвият ба СУС ҳам таъсири мусбат ва ҳам таъсири манфӣ дошт: кушодани бозорҳо ба поин рафтани нархҳо ва тавсеаи интиҳоби истехсолкунандагон мусоидат кард, аммо фишорро болои истехсолкунандагони маҳаллӣ, бахусус дар соҳаҳои рақобатпазир, афзоиш дод.

Ин мисолҳо нишон медиҳанд, ки мутобикшавӣ ба шароити СУС равиши ҳамаҷониба – маҷмуи либерализатсия ва дастгирии мақсаднок, ислоҳоти институтсионалӣ ва барномаҳои таълимиро, ки ба баланд бардоштани салоҳияти соҳибкорон ва мақомоти дастгирии соҳибкорӣ нигаронида шудаанд, тақозо мекунад.

Солҳои охир фаъолияти соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сарфи назар аз маҳдудиятҳои сохторӣ, институтсионалӣ ва иқтисодии хориҷӣ, тамоюли устувори густаришро нишон медиҳад. Корхонаҳои хурду миёна (КХМ) асоси соҳибкории мамлакат ва қисми зиёди шуғлро дар бахши хусусӣ ташкил медиҳанд. Дар баробари ин, тамаркузи зиёди соҳибкорӣ дар соҳаи савдо ва хизматрасонӣ мушоҳида мешавад, дар ҳоле ки соҳаи истехсолӣ суст инкишоф меёбад.

Тамоюлҳои мусбӣ инҳоро дар бар мегиранд:

- афзоиши шумораи субъектҳои соҳибкорӣ, бахусус соҳибкорони инфиродӣ, ки ба қайд гирифта шудаанд;

- фаъолсозии соҳибкории занон ва ҷавонон бо дастгирии созмонҳои байналмилалӣ;

- тавсеаи хизматрасониҳои рақамӣ барои соҳибкорон, аз ҷумла бақайдгирии электронӣ, пешниҳоди эъломияҳои андоз ва дастрасӣ ба хизматрасониҳои давлатӣ;

- иштироки бахши хусусӣ дар лоиҳаҳои инфрасохторӣ ва содиротӣ, махсусан дар бахшҳои кишоварзӣ ва нассочӣ.

Дар баробари ин, муҳити соҳибкорӣ дар муқобили тақонҳои макроиқтисодӣ, аз ҷумла ноустувории қурби асър, маҳдудияти савдои хориҷӣ, тақозои заифи истеъмолии дохилӣ ва дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ осебпазир боқӣ мемонад.

Дар соҳаи меъёри ҳуқуқӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати либерализатсия ва таҷдиди шароити пешбурди соҳибкорӣ, аз ҷумла дар доираи уҳдадорихои байналмилалӣ дар назди СУС тадбирҳо меандешад. Асоси фаъолияти соҳибкорӣ ҳуҷҷатҳои танзимкунанда, ба мисли Кодекси граҷдани Ҷумҳурии Тоҷикистон (фаслҳо оид ба шахсони ҳуқуқӣ ва соҳибкорони инфиродӣ), Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ғимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ», «Дар бораи иҷозатномадиҳӣ ба баъзе намудҳои фаъолият», «Дар бораи ғимояи ҳуқуқи истеъмоликунандагон», «Дар бораи рақобат ва маҳдудкунии фаъолияти инҳисорӣ дар бозорҳои мол», ки ба риояи принципҳои бозор нигаронида шудаанд, инчунин як қатор санадҳои зерқонунӣ, ки тартиби бақайдгирӣ, андозбандӣ, содирот ва воридот, танзими техникӣ ва сертификатсияро муқаррар мекунад, мебошанд.

Бояд гуфт, ки вобаста ба механизмҳои институтсионалии дастгирии соҳибкорӣ тамоюлҳои мусбат вучуд доранд. Аз ҷумла, Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар муқолаи давлат ва соҳибкорӣ нақши муҳим дорад. Шӯро ба як минбари мувоҳисаи масъалаҳои ҷорӣ дар муҳити соҳибкорӣ, таҳияи тавсияҳои барои рафъи монеаҳои маъмурӣ ва тақмили пойгоҳи меъёрӣ табдил ёфтааст. Фаъолияти Шӯро ба таҳияи пешниҳодҳо оид ба ислоҳот дар соҳаҳои андозбандӣ, маъмурикунонии гумрук, иҷозатномадиҳӣ ва танзими техникӣ, ҳамоҳангсозии кӯшишҳои мақомоти давлатӣ, ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ ва шарикони байналмилалӣ, таҳия ва татбиқи тадбирҳои мушаххас оид ба беҳтар намудани муҳити соҳибкорӣ дар сатҳи минтақавӣ ва ҷумҳурӣ мусоидат мекунад.

Бо дастгирии Шӯро ташаббусҳо оид ба қам қардани шумораи расмиёти иҷозатдиҳӣ, ҷорӣ намудани унсурҳои баҳодиҳии таъсири танзимкунандаи санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, тақмили равангаи ягонаи бақайдгирии соҳибкорӣ ва содагардонии ҳисоботи андоз амалӣ қарда шуданд.

Бо вучуди ин, пойгоҳи ҳуқуқӣ ҳанӯз ҳам як қатор қамбудихо дорад, аз қабилӣ: ноустувории ҳуқуқӣ ва зуд-зуд тағйир додани қоидаҳо; суғ будани амалияи татбиқи қонунҳо; маҳдуд будани татбиқи меъёрҳои тичорати байналмилалӣ ва стандартҳои СУС; ғимояи ноқифояи соҳибкорон аз фишорҳои маъмурӣ.

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз кӯшишҳои андешидашуда, аз ҷумла фаъолияти Шӯрои машваратӣ, муҳити танзимкунанда мутобиқсозии минбаъдаи муназзамро ба шароити рақобати ҷаҳонӣ ва иҷрои уҳдадорихои назди СУС тақозо мекунад.

Бо шомил шудани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС, муҳити соҳибкорӣ бо мушкилоти нав рӯ ба рӯ мешавад. Уҳдадорихо оид ба қам қардани бочҳои гумрукӣ ва регламентҳои техникӣ аз субъектҳои соҳибкорӣ талаб мекунад, ки рақобатпазир бошанд. Зеро, «узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон, агар аз як тараф қамгирии иқтисоди миллиро ба иқтисоди ҷаҳонӣ густириш бахшад, савдои озоди байналмилалӣ, либерализатсияи сиёсати савдо ва рушди муносибатҳои бисёрҷонибаи иқтисодиро таъмин намоад, аз тарафи дигар субъектҳои соҳибкории ватании қамтаҷрибаро дар шароити шабеҳи қорхонаҳои хориҷӣ меғузорад, ки ин боиси вазъи буғронӣ меғардад, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон уҳдадорихои худро оид ба сатҳи ҳуби дастрасӣ ба бозори ҷаҳонии аъзои Созмони умумиҷаҳонии савдо ба зимма гирифтааст» [2, с. 55].

Ҷленство Респу́блики Таджики́стан, если с одной стороны расширяет интеграцию национальной экономики в мировую экономику, обеспечивает свободную международную

торговлю, либерализацию торговой политики и развитие многосторонних экономических отношений, то с другой стороны предоставляет в схожие условия неопытных отечественных субъектов предпринимательской деятельности с иностранными, что создает кризисные ситуации, так как Республика Таджикистан приняла на себя обязательства, гарантирующие согласованный с членами ВТО уровень доступа на свой рынок товаров и услуг.

Дар доираи гузариш ба стандартҳои байналмилалӣ савдо дар назди Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷомеаи соҳибкорони он вазифа гузошта шудааст, ки муҳити соҳибкорӣ дохилоро ба таври муназзам тағйир диҳанд. Таҳлили монеаҳои мавҷуда нишон медиҳад, ки қисми зиёди мушкилот хусусияти институтсионалӣ ва инфрасохторӣ дошта, ҳалли ҳамаҷонибаро дар сатҳи сиёсати давлатӣ тақозо мекунад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. Монеаҳои асосӣ барои соҳибкорӣ дар шароити СУС

Монеа	Оқибатҳои барои соҳибкорӣ
Дарачаи пасти ҳосилнокӣ ва мучаҳҳазии технологияи корхонаҳо	Аксари корхонаҳои хурду миёна аз таҷҳизот ва технологияҳои кӯҳна истифода мекунанд, ки ин дар муқоиса бо маҳсулоти воридотӣ рақобатпазирӣ маҳсулоти онҳоро коҳиш медиҳад. Ин хусусан дар корхонаҳои саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, ки дар он ҷо рақобати бевосита бо молҳои арзону хушсифати хориҷӣ вучуд дорад, зоҳир мегардад. Набудани сармоягузорӣ ба таҷдиди техникаӣ ба афзоиши иқтисодӣ содиротӣ монеъ мешавад.
Набудани сертификатсияи байналмилалӣ ва стандартҳои сифат	Барои ворид шудан ба бозорҳои мамлакатҳои узви СУС маҳсулоте лозим аст, ки ба стандартҳои байналмилалӣ, аз қабили ISO, НАССР ва дигарҳо мутобиқ бошад. Аммо соҳибкорон, бахусус дар минтақаҳо, бо нарасидани иттилоот, мутахассисон ва инфрасохтор барои гузаштан аз сертификатсия рӯ ба рӯ ҳастанд. Дар натиҷа қисми зиёди маҳсулот аз бозори дохилӣ баромада наметавонад.
Маҳдудиятҳои молиявӣ ва дастрасии сусти ба қарзи дарозмуддат	Меъёрҳои фоизии баланд, талаботи катъии бонкҳо, набудани сармояи венчурӣ ва сармоягузорӣ имкон намедиҳанд, ки ҳатто ташаббусҳои ояндадори тичоратӣ амалӣ карда шаванд. Дар ҷунин шароит, аксари соҳибкорон ба маблағҳои барои мутобиқшавии технология, омӯзиши кормандон ва маркетинг дастрасӣ надоранд.
Танзими аз ҳад зиёди маъмурӣ ва хавфҳои коррупсионӣ	Сарфи назар аз ҷораҳои содагардонии расмиёти маъмурӣ, мушкилоти марбут ба иҷозатномадихӣ, санҷишҳо ва регламентҳои техникаӣ боқӣ мондаанд. Аксаран субъектҳои соҳибкорӣ бо талабҳои беасос аз намояндагони алоҳидаи мақомоти танзимкунанда рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин боиси афзоиши иқтисоди торик ва кам шудани боварӣ ба ниҳодҳои давлатӣ ва байналмилалӣ мегардад.
Рушди сусти инфрасохтори содирот ва логистика	Ҷуғрофияи мураккаби мамлакат, долонҳои нақлиётӣ сусти рушдёфта, шумораи маҳдуди марказҳои логистикӣ ва иншооти истеҳсолии ба содирот нигаронидашуда ҳангоми ворид шудан ба бозорҳои хориҷӣ хароҷоти иловагиро ба вучуд меорад. Ин бахусус ба соҳибкорӣ хурду миёна, ки мустақилона каналҳои самарабахши содирот бунёд карда наметавонанд, таъсири манфӣ мерасонад.

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Ҳамин тариқ, мутобиқати бобарор ба талаботи СУС бидуни бартараф кардани ин маҳдудиятҳои сохторӣ ғайриимкон аст. Баланд бардоштани рақобатпазирӣ соҳибкорӣ тоҷик татбиқи ташаббусҳои стратегӣ дар бахшҳои таҷдиди технология, содагардонии фазаи меъёрӣ, дастгирии содирот ва дастрасӣ ба маблағҳо дар бар мегирад. Танҳо дар ин сурат метавон ба рушди устувори бахши хусусӣ дар шароити кушодагии иқтисодӣ ҷаҳонӣ умед баст.

Доҳилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба СУС марҳилаи нави рушди иқтисоди миллиро нишон дод, ки на танҳо дастрасӣ ба бозорҳои берунӣ, балки зарурати ислоҳоти муҳити соҳибкорӣ дохилоро низ дар назар дорад. Дар робита ба ин, мутобиқсозии соҳибкорӣ ба талаботи СУС ба як самти асосии дастгирии давлатӣ ва институтсионалӣ табдил меёбад.

Яке аз шартҳои марказии мутобиқшавӣ пурзӯр намудани нақши ниҳодҳои мебошад, ки рушди соҳибкориро таъмин мекунад. Аз ҷумла, Шурои машваратӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ бояд таъсири худро ба таҳияи санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ бо назардошти талаботи СУС ва бо иштироки фаъолаи доираҳои соҳибкорӣ васеъ намояд. Вобаста ба ин чунин тавсияҳо дода мешавад:

- таъсиси Марказҳои мутобиқшавӣ ба стандартҳои байналмилалӣ дар назди Палатаи савдо ва саноат ва мақомоти дахлдор дар вилоятҳо;
- пурзӯр намудани муколамаи давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи иттиҳодияҳои саноатӣ;
- татбиқи механизмҳои баҳодиҳии таъсири танзимкунанда бо тамаркуз ба бахшҳои содирот ва истеҳсолот.

Аксари истеҳсолкунандагони тоҷик бо норасоии инфрасохтор барои сертификатсияи маҳсулот тибқи талаботи байналмилалӣ рӯ ба рӯ ҳастанд. Барои бартараф кардани ин монета зарур аст:

- таҳияи шабакаи лабораторияҳои аккредитатсияшуда ва марказҳои сертификатсияи мутобиқи стандартҳои ISO;
- ҷорӣ намудани механизми субсидияи хароҷоти сертификатсия барои корхонаҳои хурду миёна;
- бо дастгирии донорҳои байналмилалӣ (масалан, тавассути барномаҳои БАТР, ЮНИДО, МТБ) таъмин намудани азнав мутаҷаххазсозии техникаи корхонаҳо.

Дастрасии ками маблағҳо қобилияти соҳибкоронро барои мутобиқ шудан ба шароити нав маҳдуд мекунад. Дар ин самт тадбирҳои зерин пешниҳод карда мешаванд:

- қарздиҳии имтиёзнок ба корхонаҳои содиротӣ;
- додани рухсатии андоз ва тезонидани истеҳлок барои навсозии истеҳсолот;
- ташкили фонди кафолат барои дастгирии корхонаҳое, ки дар савдои байналмилалӣ иштирок мекунад.

Мутобиқшавӣ тақмили салоҳияти соҳибкорон ва кормандони корхонаҳоро талаб мекунад. Сиёсати давлатӣ бояд инҳоро дар бар гирад:

- татбиқи барномаҳои таълимӣ ва тренинги оид ба савдои байналмилалӣ, сертификатсия, таъминоти моддию техникаӣ, расмиёти гумрукӣ;
- рушди ниҳоди машваратии соҳибкорӣ, махсусан дар минтақаҳо;
- ҳавасманд намудани донишгоҳҳо барои кушодани дараҷаи таҳсилоти магистрӣ ва курсҳои «соҳибкории байналмилалӣ».

Дар шароити СУС, бе инфрасохтори боэътимод иштироки муассир дар савдои байналмилалӣ ғайриимкон аст. Самтҳои афзалиятнок инҳоянд:

- навсозии гузаргоҳҳои сарҳадӣ ва гумрукӣ бо ҷорӣ намудани декларатсияи электронӣ;
- таъсиси марказҳои содиротӣ ва паркҳои саноатӣ бо дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ;
- рушди марказҳои логистикӣ дар марказҳои минтақавӣ (Хучанд, Душанбе, Бохтар).

Ҳамин тариқ, механизмҳои мутобиқсозии соҳибкорӣ ба шароити СУС бояд ба равиши муназзам ва сиёсати ҳамохангшудаи давлат, соҳибкорӣ ва шарикони байналмилалӣ асос ёбад. Танҳо тавассути фароҳам овардани муҳити мусоиди институтсионалӣ, инфрасохторӣ ва таълимӣ ташаккули як бахши рақобатпазирӣ соҳибкорӣ, ки қодир ба ҳамгироии бомуваффақият ба иқтисоди ҷаҳонӣ бошад, имконпазир аст.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тақдими рақамии иқтисодиёт технологияҳои рақамӣ ба воситаи калидии мутобиқсозии соҳибкорӣ ба таҳдидҳо ва талаботи СУС табдил меёбанд. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рақамикунонии муҳити соҳибкорӣ ҳанӯз дар марҳилаи аввал қарор дорад, аммо он барои баланд бардоштани шаффофият, кам кардани хароҷоти транзаксионӣ ва тавсеаи дастрасӣ ба бозорҳои нав имкониятҳои бузург дорад.

Платформаҳои тичорати электронии рақамӣ дастрасӣ ба пойгоҳи байналмилалӣи муштариёро ҳатто барои соҳибкории хурд таъмин намуда, монетаҳои анъанавӣ, аз қабилӣ фосилаи ҷуғрофӣ ва хароҷоти баланди логистикиро бартараф мекунад. Рушди бозорҳои миллий

бо платформаҳои хориҷӣ (масалан, Alibaba, Amazon, Ozon) метавонад барои содироти маҳсулоти ватанӣ заминаи мустаҳкам фароҳам оварад.

Ғайр аз ин, татбиқи ҳуҷҷатгардиши электронӣ, хизматрасониҳои онлайнӣ барои бақайдгирии соҳибкорӣ, ҳисоботи рақамӣ ва сертификатсияи рақамӣ барои тезонидани расмиёти маъмурӣ, кам кардани хавфҳои коррупсионӣ ва сода намудани ҳамкории соҳибкорӣ бо мақомоти давлатӣ имкон медиҳанд. Таҳияи портали давлатӣ барои соҳибкорон аҳамияти хоса дорад, ки дар он хадамоти гумрукӣ, расмиёти андоз ва дастрасӣ ба чораҳои дастгирӣ ҳамгиро карда мешаванд.

Ҳамчунин рақамикунонии молиявӣ низ нақши муҳим дорад. Тавсеаи воситаҳои пардохти рақамӣ, маблағгузориҳои хурд ва краудфандинг барои соҳибкории хурд махсусан муҳим аст. Ин барои дастрасӣ ба маблағгузорӣ, бахусус дар минтақаҳои дурдасти ҷумхурий шароити нисбатан баробар фароҳам меорад.

Баланд бардоштани саводнокии рақамии соҳибкорон, махсусан дар минтақаҳо вазифаи муҳим боқӣ мемонад. Татбиқи барномаҳои таълимӣ, бизнес-инкубаторҳои рақамӣ ва рушди инфрасохтори IT (аз ҷумла дастрасӣ ба Интернет ва технологияҳои абрӣ) омили суръатбахшии табдили рақамии соҳибкорӣ хоҳанд шуд. Рақамикунонии соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо механизми мутобиқшавӣ ба шароити СУС, балки инчунин як самти стратегии баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодӣ миқдори миллӣ дар маҷмуъ мебошад.

Ҳамин тариқ, мутобиқсозии муҳити соҳибкории Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шароити узвият дар СУС як раванди мураккаб, вале зарурист, ки равиши ҳамаҷонибаро тақозо мекунад. Сарфи назар аз он, ки шомил шудан ба СУС барои соҳибкории тоҷик уфуқҳои нав боз кардааст, ҳамгироии воқеӣ ба муносибатҳои байналмилалӣ иқтисодӣ бо як қатор монеаҳои дохилӣ, аз қабили таҳдидҳои технологӣ, институтсионалӣ, ҳуқуқӣ ва инфрасохторӣ ҳамрадиш шудааст.

Таҳлил нишон дод, ки муҳити соҳибкорӣ дар мамлакат ҳанӯз ҳам ислоҳоти ҷиддиро тақозо дорад, бахусус дар ҷунин ҷанбаҳо, аз қабили дастрасӣ ба молия, стандартикунонии маҳсулот, сертификатсия, логистика ва маркетинги байналмилалӣ. Дар баробари ин, қадамҳои мусбати давлат – рушди Шурои машваратӣ, тақмили қонунгузорӣ, афзоиши иқтисодии содиротиро қайд накардан мумкин нест.

Самтҳои асосии рушд инҳоянд: таҳкими институтсионалӣ, ҳавасмандгардонии фаъолияти содиротӣ, рақамикунонии равандҳои соҳибкорӣ, беҳтар намудани заминаи таълимӣ ва пешбурди инноватсияҳо. Технологияҳои рақамӣ дар ин раванд нақши махсус мебозанд, ки қодиранд тақондиҳандаи дигаргуниҳои амиқ дар низомии иқтисодии соҳибкорӣ гарданд.

Дар шароити СУС маҳз равиши муназзам ва фаъоли ислоҳот ба Ҷумҳурии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки на танҳо ба талаботи нав мутобиқ шавад, балки узвияти худро дар ин созмон ҳамчун анғезаи рушди устувори иқтисодӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии байналмилалӣ истифода барад.

АДАБИЁТ

1. Алишоев, Х.Х., Рахимов, М.А. Роль производственного предпринимательства в развитии национальной экономики / Х.Х. Алишоев, М.А. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. – 2020. - № 4-1 (33). – С. 148-154
2. Бобохонзода, Р.Х., Шамсов, И.С. Механизмы защиты внутреннего рынка Республики Таджикистан в рамках ВТО: монография / Р.Х. Бобохонзода, И.С. Шамсов. – Душанбе: ООО «Нушбод», 2022. – 201 с.
3. Валиев, Н.Ш. Таҳқиқи тамоюли раванди рушди соҳибкории хурди хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Н.Ш. Валиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2019. – № 4(29). – С. 61-68
4. Каримов, Б.Х. Бухгалтерский учет: МСФО Таджикистан: Учебно-практическое пособие / Б.Х. Каримов. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2019. – 425 с.

5. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б. Составление плана счетов бухгалтерского учета в соответствии с МСФО / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 7. – С. 76-83
6. Каримов, Б.Х., Каримиён, М.Б., Каримиён, М.Б. Баҳисобири муҳосибӣ. Китоби дарсӣ / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён, М.Б. Каримиён. - Душанбе, Ирфон, 2021. – 444 с.
7. Каримов, Б.Х., Ойев, Н.А., Шоймардонов, С.Қ., Бухориев, С.М. Баҳисобири андоз: васоити таълимӣ / Б.Х. Каримов, Н.А. Ойев, С.Қ. Шоймардонов, С.М. Бухориев. – Душанбе: ДСХ, 2016. – 316 с.
8. Логинова, А.С. Проблемы адаптации российского бизнеса к условиям ВТО / А.С. Логинова // Евразийская экономическая интеграция. – 2014. – № 3(24). – С. 63-71
9. Чаббаров, Ф.А., Одинаев, Б.Х. Такмили механизми таъмини рушди устувори ҷамоияти соҳибкорӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ / Ф.А. Чаббаров, Б.Х. Одинаев // Паёми Донишгоҳи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2023. - № 4-2 (50). – С. 128-134

УДК 330.354

Содиқов Р.Х., Ахмедов Х.А.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАЪСИРИ ҚАРЗИ ДАВЛАТИИ БЕРУНӢ БА ПӢӢИ БОЛОРАВИИ ИҚТИСОДИИ МАМЛАКАТ

Дар мақолаи мазкур қайд шудааст, ки масъалаҳои ҷалб, хизматрасонӣ ва пардохти маблағҳои қарзии берунӣ барои Ҷумҳурии Тоҷикистон як масъалаи муҳим ба шумор мераванд. Мувоҳидаи оид ба масъалаи таъсири қарзи давлатии берунӣ ба иқтисоди кишварҳои қарзгир чанд даҳсола боз идома доранд. Муаллифон қайд мекунанд, ки қарзи давлатии берунӣ ба пӯёи рушди иқтисодии мамлакат ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ мерасонад. Равишҳои илмӣ оид ба баҳодиҳии таъсири қарзи давлатии берунӣ ба рушди иқтисодии кишвар ҷудо ва пешниҳод карда шудаанд. Таъкид мешавад, ки таъсири қарзи давлатии берунӣ ба пӯёи рушди иқтисодӣ оқибатҳои зерин дорад: бетараф, мусбат, манфӣ ва ғайрихаттӣ. Барои баҳодиҳии таъсири мутақобилаи қарзгирии берунӣ ва рушди иқтисодӣ бояд се гурӯҳи моделҳои назариявӣ истифода шаванд. Гурӯҳи якуми моделҳо тахмин мекунанд, ки барои мамлакатҳои захираҳои молиявии кофӣ надохта, ҷалби маблағҳои қарзии берунӣ бо мақсади татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ то замоне, ки ғайри аз истифодаи ин маблағҳо аз арзиши маблағҳои қарзӣ зиёдтар бошад, мувофиқ ва оқилона аст. Хусусияти хоси гурӯҳи дуюми моделҳо он аст, ки қарзи давлатии берунӣ ба пӯёи рушди иқтисодӣ на танҳо тавассути таъдили арзиши иқтисодӣ таъсир мерасонад. Унсурҳои калидии гурӯҳи сеюми усулҳо ин фарзияи мавҷудияти сатҳи муҳимии қарзи давлатии берунӣ мебошад, ки пас аз он ҷалби маблағҳои қарзии берунӣ ғайримаксаднок мегардад. Муаллифон таъсири қарзи давлатии беруниро ба пӯёи рушди иқтисодӣ тақсим кардаанд.

Калидвожаҳо: қарзи давлатии берунӣ, рушди иқтисодӣ, хизматрасонӣ, пардохт, моделҳо, маблағҳои қарзии берунӣ, касри буҷет, таъсиррасонӣ, мусбӣ, манфӣ.

Содиқов Р.Х., Ахмедов Х.А.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВЛИЯНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ВНЕШНЕГО ДОЛГА НА ДИНАМИКУ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА СТРАНЫ

В данной статье отмечается, что вопросы привлечения, обслуживания и погашения внешних заёмных средств являются актуальной проблемой для Республики Таджикистан. Дебаты по проблеме влияния государственного внешнего долга на экономику стран-заёмщиков проводятся в течении нескольких десятилетий. Авторы отмечают, что государственный внешний

долг оказывает, как положительное, так и отрицательное влияние на динамику экономического роста страны. Выделены и предложены научные подходы к оценке влияния государственного внешнего долга на экономический рост страны. Подчёркивается, что воздействия государственного внешнего долга на динамику экономического роста имеет следующие последствия: нейтральный, положительный, отрицательный и нелинейный. Для оценки взаимодействия внешней заимствования и экономического роста следует применять три группы теоретических моделей. Первая группа моделей предполагает, что странам, у которых не хватает достаточный объем финансовых ресурсов, уместно и рационально притягивать внешние заёмные средства с целью выполнения инвестиционных проектов до того времени, когда польза от использования данных средств будет больше стоимости заёмные средства. Характерная особенность второй группы моделей считается утверждение того, что государственный внешний долг воздействует на динамику экономического роста не только посредством преобразования затратности экономики. Ключевым элементом третьей группы методов считается предположение о наличии критической степени государственного внешнего долга, после наступления которого, нерационально будет привлечение внешних заёмных средств. Авторами разделены влияния государственного внешнего долга на динамику экономического роста.

Ключевые слова: государственный внешний долг, экономический рост, обслуживание, погашение, модели, внешние заёмные средства, дефицит бюджета, влияние, положительное, отрицательное.

Sodikov R.H., Akhmedov Kh.A.

THEORETICAL BASIS OF THE INFLUENCE OF GOVERNMENT EXTERNAL DEBT ON THE DYNAMICS OF ECONOMIC GROWTH OF THE COUNTRY

This article notes that the issues of attracting, servicing and repaying external borrowed funds are a pressing problem for the Republic of Tajikistan. Debates on the problem of the impact of public external debt on the economy of borrowing countries have been ongoing for several decades. The authors note that public external debt has both a positive and negative impact on the dynamics of economic growth of the country. Scientific approaches to assessing the impact of public external debt on economic growth of the country are identified and proposed. It is emphasized that the impact of public external debt on the dynamics of economic growth has the following consequences: neutral, positive, negative and nonlinear. To assess the interaction of external borrowing and economic growth, three groups of theoretical models should be used. The first group of models assumes that countries that lack sufficient financial resources, it is appropriate and rational to attract external borrowed funds in order to implement investment projects until the time when the benefit from using these funds will be greater than the cost of borrowed funds. A characteristic feature of the second group of models is the assertion that the state external debt affects the dynamics of economic growth not only through the transformation of the cost of the economy. The key element of the third group of methods is the assumption of the presence of a critical level of state external debt, after which it will be irrational to attract external borrowed funds. The authors divided the influence of state external debt on the dynamics of economic growth.

Keywords: state external debt, economic growth, servicing, repayment, models, external borrowed funds, budget deficit, influence, positive, negative.

В результате глобализации мировой экономики и расширения интеграционных процессов возникает необходимость в привлечении внешних заёмных средств для экономики национальных государств. В нынешних условиях внешнее заимствования становится один из важнейших источников финансирования отраслей национальных экономик. Следовательно, исследование теоретических аспектов влияния государственного внешнего долга (ГВД) на экономический рост страны-заёмщика является более актуальным, поскольку это проблема недостаточно изучено с теоретической точки зрения.

Вопросы привлечения, обслуживания и погашения внешних заёмных средств являются актуальной проблемой для Республики Таджикистан. Своевременное погашение ГВД считается свидетельством стабильного экономического развития страны. На уровень погашения государственных заёмных средств влияют несколько факторов, таких как процентные ставки, эффективное использование средства государственного бюджета, уровень стабильности курса национальной валюты, степень инвестиционной привлекательности страны и т.д. Поэтому, государственным уполномоченным органам страны необходимо уделять особенное внимание к оптимизации объема внешних заимствований и рациональное их использование.

В статье 22 Закона Республики Таджикистан “О государственных финансах Республики Таджикистан” отмечается, что “Государственный долг Республики Таджикистан состоит из долговых обязательств Республики Таджикистан перед физическими и юридическими лицами, другими государствами, международными финансовыми организациями, другими субъектами международного права” [5].

Государственное внешнее заимствование Республики Таджикистан отражается в иностранной валюте и состоит из следующих элементов:

- объем внешних заёмных средств по ценным бумагам страны;
- величина основных средств заимствования по кредитам, полученные государством;
- объем долговых обязательств по государственным гарантиям страны.

По данным Министерства финансов Республики Таджикистан объем ГВД страны в 2024 году составил 3 187,60 млн. долл. США, что на 56,1 млн. долл. США меньше по сравнению с 2020 годом (рис. 1).

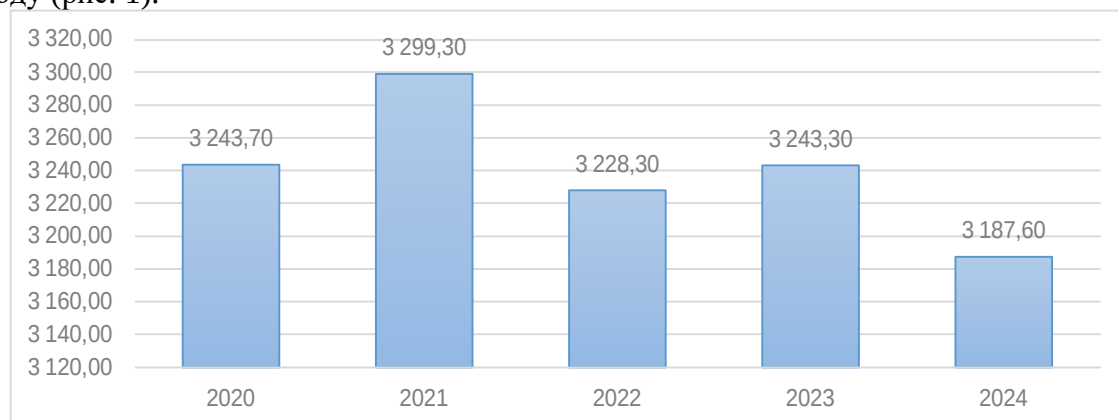

Рис. 1. Динамика изменения государственного долга Республики Таджикистан (млн. долларов США)

Дебаты по проблеме влияния ГВД на экономику стран-заёмщиков проводятся в течении нескольких десятилетий, ещё со времён А. Смита, Д. Рикардо и т.д. Мнения исследователей по данной проблеме отличаются. Например, в соответствии с равенством Рикардо-Барро, «долг на сегодня будет налоги на завтра» и это отражает точки зрения представителей классической школы о том, что рост величины внешних заёмных средств негативно влияет на экономику страны, а также уменьшает объем потребления [6, с.40]

Сторонники кейнсианство, наоборот, отмечают, что ГВД - это феномен, имеющий позитивное воздействие в таком объеме, который связан с государственными расходами, побуждающий инвестиционных потоков и увеличивающих валовой спрос в экономику страны [3, с.1297].

По мнению К. Рогоффа, Г. Мэнкью, Д. Ромера, К. Рейнхарта государственное заимствование имеет как отрицательное, так и положительное воздействие на экономику страны, и это зависит от определенных ситуации, а также уровень рациональности политики государства в области управления ГВД [7, с.920].

С точки зрения Стэнли Фишера и его последователей, вопросы, связанные с государственными заёмными средствами, считается не очень важным вопросом для экономики страны, когда государственные долговые обязательства могут увеличиваться исключительно соразмерно развитию экономики страны [17, с.114].

Таким образом, на наш взгляд, ГВД оказывает, как положительное, так и отрицательное влияние на динамику экономического роста страны. Положительными последствиями государственных внешних заёмных средств являются:

- величина государственного бюджета увеличивается за счёт притока внешних заёмных средств и обеспечивается оптимальная величина ГВД;
- при дефицитном бюджете объем государственного заимствования увеличивается, а в случае бюджетного профицита возникает возможности погашения ГВД;
- при долговременном экономическом росте страны доходы государственного бюджета увеличиваются, и, следовательно, объёмы погашения по государственным внешним долговым обязательствам возрастают.

Основными отрицательными результатами ГВД могут быть:

- в случае роста величины внешнего заимствования, правительство уменьшает объем инвестирования в отраслях народного хозяйства;
- возрастание объема внешних заёмных средств приведет к привязанности финансов государства от международных;
- внешние заёмные средства подлежат погашению с процентами.

Вопросы влияния государственного внешнего заимствования на динамику экономического роста страны исследованы зарубежными учёными и специалистами (таблица 1).

Таблица 1. - Научные подходы к оценке влияния государственного внешнего долга на экономический рост страны

Авторы	Содержание научных подходов
К. Патильо, Х. Поирсон, Л. Риччи	Эти специалисты МВФ выбирая 93 развивающихся стран, исследовали влияния ГВД на их экономику в течении около тридцати лет, и сделали такие заключения: - вздваивание объема государственных внешних заимствований сбавляет темп приращение ВВП на количество жителей страны на 0,5 процентных пункта; - ГВД, с одной стороны, воздействует на экономический рост путем трансформации качества инвестиционных ресурсов, с другой стороны, повышения их величины.
Т. Эфтимиадис, П. Тсинзос	Эти исследователи, основываясь на модели внутреннего увеличения уточнили, что уменьшение доля внешних заёмных средств в состав ГВД позитивно воздействует на затяжительное экономическое наращивание.
С. Шаббир	Анализируя процесс влияния внешнего заимствования на экономику двадцати четырех стран мира в течении 1976-2003 годов, подытожил, что приток иностранных ссудных ресурсов сбавляет процесс прогрессивного наращивания экономических показателей страны.
А. Шкларек, Ф. Рамон-Баллестер	Выбирая 20 стран Латинской Америки, анализируя долговую нагрузку ГВД в этих странах, в период 1970-2002 годов, отмечал, что корреляцию внешних заёмных средств и наращиванию экономических параметров страны характерны шеренговые черты.
А. Хамид и др.	После проведения анализа и оценки влияния государственных внешних ссуд на процесс прибавление экономических параметров Пакистана в период с 1970 по 2003 год, резюмировал, что погашения внешних ссудных ресурсов имеет неблагоприятные последствия на величину ВВП страны.
Дж. Патенио, А. Тан-Круз.	Анализируя процесс взаимовлияние внешних заимствований и рост экономики Республики Филиппины доказал, что выкуп внешних ссудных средств не оказывает влияние на темпы роста экономических параметров страны.

Источник: составлено автором

Экономический рост - это численное возрастание и качественное оптимизации общедоступного товаров и факторов его производительности. Один из важных инструментов измерения уровня экономического роста является динамика фактического валового внутреннего продукта (ВВП).

На сегодняшний день существуют различные модели экономического роста, основу которых составляют следующие парадигмы фундаментального характера:

- модель Харрода-Домара;
- модель Солоу.

Первоначальная парадигма по анализу и оценки прибавление экономических показателей признается модель Харрода-Домара, появившейся в конце сороковых годах XX столетия. Авторами этой модели являются представители кейнсианской школы Р. Харрод и Е. Домар. Данная парадигма гласит, что параметры производственного процесса в стране признается предназначении от размера капитала (1):

$$Y = f(K) \quad (1)$$

где: Y - величина произведенной продукции, K - капитал.

Базовыми принципами матрицы Харрода-Домара являются:

- положение накопления значителен неизменной;
- накопления эквивалентны вложенным ресурсам;
- затратность $\left(\frac{Y}{K}\right)$ остаётся неизменным за определенный период времени;
- не имеется прикладное продвижение;
- преобразование ресурсов значителен как итог расхождение размера нынешних вложений и параметры износа [15, с.142].

Отсюда следует, что по парадигмы Харрода-Домара динамика экономического роста обусловлено степенью инвестиционных ресурсов, зависящий от уровня сбережений.

Американский экономист Роберт Солоу в конце 50-х годов XX столетия разработал модель экономического роста, особенностью которого является предположение об ускоренном темпе экономического роста путем использования технологического прогресса в процессе анализа и оценки экономических показателей. Модель Солоу предполагает, что величина производственного процесса зависеть от трех факторов: техническое продвижение, размер капитала, труд (2):

$$Y = F(A; K; L) \quad (2)$$

где: A - техническое продвижение;

K - капитал;

L - труд.

Применяя отдельные компоненты парадигмы Харрода-Домара, модель Солоу предполагает некоторых новых предположений:

- непрерывная компенсация от объема свидетельствует о соразмерного роста производства товаров в случае наращивании факторов производственного процесса $tY = f(tK; tL)$;
- фондоотдача $\left(\frac{Y}{K}\right)$ перемениться в протекании срока;
- производственные факторы могут заменять друг друга;
- долговременное капиталовложение приведет к падению верхней степени эффективности производства [16, с.69].

Облегченность и лёгкость рассмотренных нами парадигм роста экономических показателей дают возможность уточнить основные черты в процессе координации государственного внешнего заимствования с темпом роста экономических параметров национальной экономики.

Фактическое изучение и анализа дают возможность выявить некоторые важные моменты в процессе соприкосновения государственных внешних ссуд с основными индикаторами, отражающих прогресс в развитии национальной экономики. Большинство исследователей утверждают, что основными итогами координации государственного внешнего заимствования с

процессом укрепления экономических достижений имеют такие черты: лояльный, позитивный, негативный, неравномерный. С целью анализа и оценки данных особенностей можно использовать трех групп концептуальных парадигм (моделей), которые широко распространены.

Основу *начальной группы парадигм* составляют концепции риска, относящегося к неоклассической доктрине риска, предполагающие, что государства посредством притока внешних ссудных ресурсов и рационального их использования может проводить такую экономическую политику, который обеспечить более эффективному и усиленному росту экономики страны. Эти парадигмы предполагают, что ключевым протоком действие внешних заёмных средств на экономические параметры значится наращивание финансовых ресурсов государства, способствующие возрастанию основных макроэкономических показателей страны. Модели, относящиеся к первой группе, утверждают, что странам, которые не располагают необходимой величиной собственных финансовых средств для проведения эффективной экономической политики, следует привлекать внешние заёмные ресурсы, чтобы обеспечить финансирование различных проектов, а также приоритетных отраслей экономики и т.д.

Основная задача *второй группы моделей* является выявление важных причин возникновения чрезмерной величины внешних ссудных средств, приводящих к неблагоприятным последствиям для экономического развития страны. Теоретической базой второй группы моделей является концепция «долговая нагрузка», разработанный в конце 80-х годов XX века Дж. Саксом и П. Кругманом [10, с.40]. Долговая нагрузка - это такое состояние экономики страны, когда обозначенная сумма запланированных доходов государства будет меньше аккумулированного долгового обязательства. С целью обеспечения платежеспособности страны сокращается внутреннее потребление и величина инвестиционных ресурсов, следовательно большой объем ожидаемых доходов от нынешних инвестиций направляются на обслуживание и погашение ГВД. Такое состояние приводит к ослаблению поддерживающего рычага для стран-заёмщиков, что способствует возрастанию величины внешних заёмных ресурсов, понижению объёма погашения этих ресурсов. Следовательно, страны-заёмщики не стремятся к увеличению притока внешних ссудных средств ввиду того, что огромная доля предвидимых доходов применяются для выкупа внешних заёмных средств.

Следует отметить, что возрастания уровня «долговой нагрузки» для развития экономики страны имеет негативные последствия, в том числе, приводит к резкому уменьшению притока внешних финансовых ресурсов, возникновению проблемы нехватки финансовых средств для отдельных отраслей экономики, повышению уровня инфляции, росту безработицы и т.д.

Представители второй группы моделей утверждают, что влияния внешних заёмных средств на параметры экономического развития страны происходит, с одной стороны, в результате увеличения издержек производства, особенно в приоритетных отраслях экономики, с другой стороны, путем уменьшения продуктивности финансовых ресурсов, причиной которого является негативная макроэкономическая и организационная среда, что может стать причиной роста бюджетного дефицита.

В нынешних условиях наиболее доступная, рациональная и распространенная считается третья группа моделей, рассматривающие нелинейное влияние ГВД на динамику экономического роста. Основу данной группы моделей составляет принципы кривая А. Лаффера, разумность и полезность использования, которой первый раз предложили Дж. Сакс и Г. Кальво. Ключевым элементом в этой группы методов считается предположение о наличии критической степени ГВД, после наступления которого, нерационально будет привлечение внешних заёмных средств.

В соответствии с третьей группой моделей воздействие внешней задолженности страны состоит из трех этапов [1, с.48]:

- первый этап - аккумулированные внешние заёмные средства не очень большие, и в ходе их эффективного применения можно достичь увеличению объема производства конкурентоспособной и экспортоориентированной продукции;

- на втором стадии темпы прогрессивного развития национальной экономики сдерживаются, до предельной степени увеличивается размер иностранных ссуд;
- на третьем этапе происходит предельно высокое неблагоприятное воздействие внешних заёмных ресурсов на процесс развития экономики страны.

Считаем необходимо изучить результаты отдельных практических научных работ, посвященных проблеме взаимодействия государственных внешних займов с развитием экономики страны.

По мнению специалистов Международного валютного фонда К. Патильо, Х. Поирсон и Л. Риччи, понятие «экономический рост» можно определить посредством следующих индикаторов:

- первоначальный доход на количество жителей страны (Ipc);
- вложенные ресурсы (Inv);
- возрастание число жителей страны (Pop);
- уровень учёбы (Edu);
- сальдо госбюджета (FB);
- индекс торгового баланса (Ttg);
- уровень открытости национальной экономики ($Open$);
- соотношение ГВД к ВВП ($EDGdp$);
- соотношение ГВД к экспорту ($EDExp$);
- соотношение обслуживания ГВД к экспорту ($DsExp$) (формула 3):

$$Y(3) = f(Ipc; Inv; Pop; Edu; FB; Ttg; Open; EDGdp; EDExp; DsExp), \quad (3)$$

Данные специалисты, разрабатывая такой модель с разными индикаторами (PPR), намеревались определить уровень государственных внешних заёмных средств, при излишке которого наносятся неблагоприятные последствия в процесс экономического развития страны. Эти специалисты, выбирая 93 развивающихся стран, исследовали влияния ГВД на их экономику в течении около тридцати лет, и сделали такие заключения:

- смягчённое действие ВВП на количество жителей страны оказывает негативное влияние, когда уровень ГВД к ВВП будет 35-40 процентов, а, к экспорту 160-170 процентов;
- крайнее действие ГВД на ВВП приводит к негативным последствиям, когда степень ГВД будет - 17-20 процентов от ВВП, 80-85 процентов от экспорта;
- вздваивание объема государственных внешних заимствований сбавляет темп приращение ВВП на количество жителей страны на 0,5 процентных пункта;
- ГВД, с одной стороны, воздействует на экономический рост путем трансформации качества инвестиционных ресурсов, с другой стороны, повышения их величины [4, с.122].

Экономисты МВФ К. Патильо, Х. Поирсон и Л. Риччи в более поздней своей работе утверждали, что возвышенный степень внешних заёмных средств отрицательно воздействует на объём ВВП на количество жителей страны в размере одна треть посредством понижения размера сбережения денежных средств на две третьих путём уменьшения уровня эффективности производственных индикаторов. В тоже время, возрастание объёма ГВД становится предпосылкой для понижения сбережения денежных средств и уровень их продуктивности на одного процента. Вышеназванные экономисты МВФ сделали резюме, что большой объём ГВД не очень сильно действует на процесс использования финансовых средств, направленных для развития трудовых ресурсов. При не высоком размере ГВД происходит увеличения степени эффективности экономических индикаторов, а также уменьшения размера сбережения финансовых ресурсов [2, с.220].

Е.И. Солдатова для анализа и оценки действие ГВД на рост экономических параметров, обновляла парадигму PPR, дополнила его другими факторами, таких как степень инфляционных процессов, размер международных резервов страны, объем внешнеторгового оборота страны, и выделила некоторые особенности:

- корреляцию государственных внешних ссудных средств с параметрами экономического развития развивающихся стран присущи неординарные черты;

- если степень ГВД будет 20-25 процентов от ВВП, тогда действие внешних заёмных средств на ВВП будет неблагоприятным;

- изменчивость государственных внешних ссудных средств и индикаторы прогрессивного развития экономики страны равны -0,013 процентов [9, с.18].

Используя модель шеренгового роста, Г. Шиманович определил негативную корреляцию внешней задолженности и ход экономического развития бывших стран социалистического строя в период 1995-2007 годов и утверждал, что повышения уровня пропорции государственного внешнего заимствования к ВВП на один процент приводит к понижению уровня ВВП на каждого жителя страны на 0,06 процентов [12, с.147]. После проведения этими странами экономических реформ, представители Европейского банка реконструкции и развития провели исследование, определили, что данный показатель в этих странах увеличился на 0,489 процента.

Экономисты мирового масштаба К. Рейнхарт и К. Рогофф проанализировали действие государственного внутреннего заимствования и валовой государственных внешних заёмных средств на процесс роста экономики страны. Они пришли к выводу, что в случае получения уровня ГВД 60% от ВВП среднегодовые темпы увеличения ВВП уменьшаются на 2%, а, в случае преобладании уровня 90% от ВВП - темпы возрастания снижаются наполовину [4, с.132].

Т. Эфтимиадис и П. Тсинзос опираясь на модели внутреннего роста, стремились уточнить воздействие структуры общего объёма государственных долговых обязательств на процесс роста экономики страны. Они, обобщая полученных результатов, заключили, что при понижении объёма государственных внешних ссудных ресурсов в состав валового государственного заимствования оказывает благоприятное воздействие на стратегическое развитие экономических процессов, прежде всего, посредством сокращения объёма убывание отечественных денежных активов в зарубежные страны [8, с.165].

Экономист международного уровня С. Шаббир путём анализа и оценки бремя внешнего заимствования в двадцати четырёх развивающихся стран мира (1976-2003 годов) подтвердил, что государственные внешние ссуды неодобительно оказывают действие на величину финансовых средств, что становится причиной замедления наращивания экономических показателей. Он резюмировал, что при повышении индекса внешнего заимствования к ВВП на 10 процентов величина финансовых активов понижается на 0,48 процента, а, когда размер выкупа государственных внешних долговых обязательств к экспорту повышается на 10 процентов, тогда валовый объём инвестиционных средств уменьшается приблизительно до 0,5 процента. Сходным образом, при повышении данных индикаторов государственного внешнего долгового обязательства на 10 процентов скорость наращивания ВВП падает на 0,34 процента [11, с.980].

Экономисты А. Шкларек и Ф. Рамон-Баллестер занимались анализом последствий государственного внешнего заимствования в двадцати стран Латинской Америки (1970-2002 годов) и сделали следующее заключение:

- взаимовлиянию государственного внешнего заимствования и процессу роста экономических показателей присущи порядковые черты;

- общие государственные долговые обязательства неблагоприятно действуют к ВВП на каждый житель страны;

- негосударственные внешние заёмные ресурсы не влияют на процесс развития экономики страны;

- ключевым протоком корреляции государственных внешних заёмных ресурсов и роста экономики страны значится объём сбережения финансовых активов, но не его уровень полезности [13, с.84].

Д. Амассомма изучая вопросы взаимодействия валового государственного обязательства с процессом роста экономики Нигерии (1970-2009 годы) сделал вывод, что на объём ВВП на каждого жителя страны государственное внутреннее заимствование действует благоприятно, а государственные внешние долговые обязательства - негативно. Кроме этого, он отмечал, что корреляция между государственным внешним заёмным ресурсам и процессом роста национальной экономики носить односторонний характер, и

эти индикаторы не влияют друг на друга [13].

Пакистанский экономист А. Хамид и его коллеги проводили анализ и оценку взаимовлияние государственных внешних долговых обязательств на скорость повышения экономических индикаторов Пакистана в период 1973-2003 годов и резюмировали, что внешняя долговая нагрузка оказывает отрицательное влияние на ВВП, и это обусловлено снижением интенсивности результатов трудовых ресурсов и плодотворности использования финансовых активов [12, с.150].

По мнению Дж. Патенио и А. Тан-Круз, которые занимались изучением процесса взаимовлияние внешних заимствований и рост экономики Республики Филиппины, погашение внешних ссудных средств не оказывает влияние на темпы роста экономических параметров страны.

Обобщая вышерассмотренных научных подходов, в заключении отметим, что взаимовлияния между государственными внешними заёмные ресурсами и темпами экономического развития страны мира являются неоднозначными. Следовательно, возникает необходимость в разделении стран мира по группам, по вопросу воздействия ГВД на рост параметров национальной экономики: первая группа - развитие страны, вторая группа - развивающиеся страны. Такое разделение является продуктивным с эмпирической точки зрения для разработки более эффективной государственной долговой политики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьев М.П. Макроэкономические последствия роста государственного долга для национальной экономики / М.П. Афанасьев, Н.Н. Шаш // Вопросы государственного управления. - 2022. - №5. - С. 46-59.
2. Балынин И.В. Комплексный анализ долговой политики по уровню риска несбалансированности региональных бюджетов // Экономика и предпринимательство. - 2019. - №5-1(46). - С. 217-222.
3. Берг Т.И., Демченко С.К., Шаров В.С. Оценка влияния потребления на формирование и развитие экономики инновационного типа: кейнсианский подход / Т.И. Берг, С.К. Демченко, В.С. Шаров // Экономические отношения. - 2022. - №2. - С. 1293-1306.
4. Дробот Е.В., Лосинкова В.А., Поспелова А.Л., Утябаева Э.Р., Федаш К.А. Обзор ключевых подходов к классификации стран мира и сравнительный анализ основных макроэкономических показателей ведущих мировых экономик / Е.В. Дробот, В.А. Лосинкова, А.Л. Поспелова, Э.Р. Утябаева, К.А. Федаш // Экономические отношения. - 2018. - №2. - С. 105-138.
5. Закон Республики Таджикистан “О государственных финансах Республики Таджикистан” // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. - 2011. - №7
6. Землянский А.А., Федорова О.В. Программно-целевое управление государственным долгом // Вестник науки и образования. - 2018. – № 1(37). – с. 35-42.
7. Казакова М.В., Андропова О.А. Концепция мега-событий и их влияние на социально-экономическое положение в стране / М.В. Казакова, О.А. Андропова // Экономические отношения. - 2019. - №2. - С. 911-932.
8. Поспелова Е.А., Казакова М.В. Неравенство доходов и экономическая сложность в зарубежных странах: есть ли взаимосвязь? / Е.А. Поспелова, М.В. Казакова // Экономические отношения. - 2018. - №2. - С. 151-172.
9. Солдатова Е.И. Воздействие внешнеэкономической задолженности на ВВП стран с переходной экономикой. Автореф. ... дис. канд. экон. наук. - М., 2007. - 24 с.
10. Толстоброва Н. А. Влияние государственного долга на динамику развития экономики страны / Н.А. Толстоброва, В.П. Постников, М. А. Каменских // Финансы и кредит. - 2021. - №20(548). - С. 37-42.
11. Ханова Л.М., Морозов С.А. Пути оптимизации государственных внешних облигационных займов / Л.М. Ханова, С.А. Морозов // Экономические отношения. - 2019. - № 2. - С. 973-986.

12. Шиманович Г. Внешний долг Беларуси: опыт постсоциалистических стран // Рабочий материал Исследовательского центра ИПМ. – Минск. - 2018. - С. 145-152
13. Щербаков М.А. Прогнозные сценарии развития внешней долговой ситуации в мире // Экономика, предпринимательство и право. - 2022. - №2. - С. 79-88.
14. Amassoma D., «External Debt, Internal Debt and Economic Growth Bound in Nigeria using a Causality Approach», Current Research Journal of Social Sciences 3(4), pp. 320-325, July 30, 2011.
15. Domar D. Evsey, «Capital Expansion, Rate of Growth, and Employment», Econometrica, Vol. 14, No. 2 (Apr., 1946), pp. 137-147.
16. Robert M. Solow, «A Contribution to the Theory of Economic Growth», The Quarterly Journal of Economics, Vol. 70, No. 1. (Feb., 1956), pp. 65-94.
17. Fisher S., Dronbusch R., Schmalesee R. Economics / Пер. с англ. со 2-го изд. - М.: “Дело ЛТД”, 1995. - 864 p.

УДК 334.01

Соҳибов Ғ.О.

ИСТИФОДАИ РАВИШИ КЛАСТЕРӢ БАРОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Дар мақола принципҳои методології ташаккули системаи минтақавии институтҳои сармоягузорӣ ва молиявии навъи кластерӣ, ки барои таъмини рушди фаъоли инноватсионии қаламрав пешбинӣ шудаанд, мураттаб шудааст. Намудҳо ва вазифаҳои асосие, ки ба гурӯҳи кластери сармоягузори минтақавии институтҳои сармоягузори қаламрав дохил мешаванд, таҳлил карда шудаанд. Алгоритм дар шакли нақшаи таъсиси кластери соҳибкорӣ оварда шудааст. Моҳияти алгоритм аз он иборат аст, ки дар асоси маҳсулоти истехсолнамудаи он дигар ҷузъҳои таркибии кластер чунин муайян карда шаванд, ки иттиҳодияи таъсисдодашуда ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва сатҳи ғоидаи ба даст овардашуда равона карда шавад.

Калидвожаҳо: равиши кластерӣ, самаранокии синергетикӣ, рақобатпазирӣ, сохторҳои соҳибкорӣ, алгоритм, сармоягузорӣ, фаъолияти инноватсионӣ.

Соҳибов Г.О.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КЛАСТЕРНОГО ПОДХОДА ДЛЯ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье формулируются методологические принципы построения региональной системы инвестиционно-финансовых институтов кластерного типа, призванной обеспечивать активное инновационное саморазвитие территорий. Анализируются основные виды и функции, входящих в состав регионального инвестиционного кластера территориальных инвестиционных институтов. Приводится алгоритм в виде схемы формирования предпринимательского кластера. Основа алгоритма состоит в том, что на основании выпуска его производимой продукции определить другие составляющие элементы кластера таким образом, чтобы сформированное объединение было направлено на повышение конкурентоспособности и повышения уровня получаемой прибыли.

Ключевые слова: кластерный подход, синергетический эффект, конкурентоспособность, предпринимательские структуры, алгоритм, инвестиции, инновационная деятельность.

USING A CLUSTER APPROACH FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP

The article formulates the methodological principles for the construction of a regional system of investment and financial institutions of a cluster type designed to ensure active innovative self-development of territories. The main types and functions of territorial investment institutes belonging to the regional investment cluster are analyzed. An algorithm is presented in the form of a scheme for forming an entrepreneurial cluster. The basis of the algorithm is that, based on the output of its products, identify other components of the cluster in such a way that the formed association was aimed at increasing competitiveness and increasing the level of profit.

Keywords: cluster approach, synergetic effect, competitiveness, entrepreneurial structures, algorithm, investments, innovation activity.

Дар шароити муосир яке аз омилҳои ҳалкунандаи рушди устувори иқтисодӣ фаъолияти соҳибкорӣ дар асоси истифодаи технологияҳои инноватсионӣ ба ҳисоб меравад. Дар робита ба ин, раванди таҳияи стратегияи рушди соҳибкорӣ дар асоси истифодаи равиши кластерӣ муҳим аст. Мақсади асосии равиши кластерӣ дар таъсис ва рушди рақобатпазирӣ соҳибкорӣ иборат мебошад.

Қайд кардан зарур аст, ки айни замон таваҷҷӯҳ ба истифодаи равиши кластерӣ ҳамчун механизми таҳқиқот ва татбиқи усулҳои инноватсионӣ дар иқтисодиёт афзоиш ёфтааст. Яке аз таърифҳои асосии қабулшудаи кластер дар адабиёти иқтисодӣ ин аст: «Маҷмааи саноатии дар асоси омезиши ҳудудии шабакаҳои таъминкунандагони махсус, истеҳсолкунандагони асосӣ ва истеъмолкунандагони бо шабакаи технологӣ пайваستбуда ва ҳамчун ивазкунанда ба равиши соҳавӣ амал мекунанд, ташкил карда шудааст» [8, с.45-49].

Муқаррароти асосии назарияи рушди кластер бори аввал аз ҷониби М.Портер пешниҳод шудааст. М.Портер дар асоси таҳқиқот ва таҳлили зиёда аз 100 соҳаҳои кишварҳои гуногун ошкор намуд, ки афзоиши сатҳи рақобатпазирӣ дар хусусияти омезиши ҳамкорӣ дар ҳамаҷаи минтақаи кишвар зоҳир мегардад. Ин ба он далел ба даст оварда мешавад, ки агар масалан, ширкат дар бозор бартарии рақобатпазирӣ ба даст орад, он метавонад ба таъминкунандагон, истеъмолкунандагон ва рақибон таъсир расонад ва ин дар навбати худ ба онҳо барои мустаҳкам кардани мавқеи худ дар бозор имкониятҳои муайян фароҳам меорад. Ин шакли ҳосилшуда кластерро ташкил медиҳад, яъне иттиҳодияи корхонаҳои бо ҳам алоқамандро, ки барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ онҳо шароит фароҳам меоварад. Хулоса, таъсиси кластер намуди самараноки ҳамкориҳои ширкатҳоро инъикос менамояд, ки ин ширкатҳо дар мувофиқа якдигарро дастгирӣ мекунанд.

Таъсиси кластер барои ошкор кардани усулҳои беҳтари дарёфти самтҳои нави тараққиёт шароит фароҳам меоварад, ки дар натиҷа имкониятҳои нава дар стратегияи рақобат пайдо мешаванд. Дар ин ҳолат, хулоса баровардан мумкин аст, ки яке аз стратегияҳои асосии фаъолият ҷорӣ намудани фаъолияти инноватсионӣ дар соҳибкорӣ мебошад.

Чунин ҳолат аҳамияти кластерро ҳамчун объекте муайян мекунад, ки сармоягузoron ба он таваҷҷӯҳдоранд, яъне барои маблағгузорӣ. Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки самаранокии синергетикӣ ба амал меояд, яъне фаъолияти тамоми кластер аз маҷмӯи ҷузъҳои алоҳидаи он зиёд аст.

Тараққиёти принципҳои умумии истифодаи механизми равиши кластериро дар таҷрибаи сохторҳои соҳибкорӣ ба инобат гирифта, хусусиятҳои зерини ҳосилшуда рақобатпазирӣ қайд кардан мумкин аст:

- Ширкатҳои рақобатпазир, ки дар бозорҳои дохилӣ ва хориҷи кишвар мавқеи муайяни афзалиятнокро ишғол менамоянд;

- Тамоюли стратегияи корхона бояд ба дарёфти афзалиятҳои назарраси рақобатпазир равона карда шавад;
- Фароҳам овардани шароит барои ҳамкорихои дучониба миёни сохторҳои соҳибкорӣ, ки аъзои кластери таъсисдодашуда мебошанд;
- Ташаккули системаи ҳамкорихо миёни иштирокчиёни кластер барои рақобати озод;
- Коркард ва ташаккули принципҳои фазои иттилоотии ягона ҳамчун элементи муҳими сохтории робитаҳои инфрасохтории байнисоҳавии кластери таъсисдодашуда;
- Фароҳам овардани шароити мувофиқ барои татбиқ намудани технологияҳои инноватсионӣ бо дарназардошти самтҳои фаъолияти кластер.

Дар ин замина, хангоми муайянкунии кластер фаҳмиши асосӣ он аст, ки кластер ин як гурӯҳи корхонаҳо, ширкатҳо, таъминкунандаҳо, хизматрасониҳо ва ғайраҳо мебошад, ки аз рӯи хусусияти ҳудудӣ иттиҳод мебошанд. Ҳамчун хусусияти муттаҳидкунанда чунин омилҳоро ба монанди ҳамкорӣ дар соҳаҳои мувофиқ, аз ҷумла соҳаҳои алоқамандро қайд кардан мумкин аст. Инчунин ба кластер ташкилотҳои метавонанд ворид карда шаванд, ки бо онҳо дар фаъолияти муайян алоқаманданд.

Ҳамин тариқ, коркард ва ташаккули кластерҳо дар ду марҳила сурат мегирад. Мақсади марҳилаи аввал омӯзиши зарурати ташаккули кластерҳо, элементҳои мавҷуда, корӣ ва эҳтимолӣ барои муттаҳидшавӣ мебошад. Мақсади марҳилаи дуюм аз гузаронидани тадқиқоти ҳамаҷонибаи кластерҳои эҳтимолӣ дар ташаккул ва таҳияи минбаъдаи стратегияи фаъолияти онҳо иборат мебошад.

Барои гузаронидани тадқиқот оид ба ташаккули кластерҳо, аз ҷумла дар сатҳи минтақавӣ, чун қоида, таҳлил аз рӯи системаи думарҳила истифода мешавад. Дар марҳилаи аввали ин системаи думарҳила омӯзиши таҳлилии иқтисодиёт, аз ҷумла муайян кардани хусусиятҳои объекти омӯхташаванда иҷро карда мешавад. Воситаи муҳими чунин тадқиқот барои муайян кардани ҷиҳатҳои қавӣ ва заифи объект, гузаронидани таҳлили SWOT ба ҳисоб меравад.

Барои асоснок кардани зарурати ташкили кластер ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии фаъолияти онҳо дар доираи иқтисодиёти минтақавӣ, чун қоида, маҷмӯи нишондиҳандаҳо, аз ҷумла нишондиҳандаҳои миқдорӣ истифода мешаванд, ки параметрҳои ба монанди шумораи кормандони дар кластер истифодашавандаро дар бар мегиранд. Илова бар ин, омӯзиши динамикаи фаъолият дар давраи гузашта, сохтор ва мавқеи иқтисодии содиротии кластер дар иқтисодиёти минтақа муҳим аст [11, с.14-19].

Дар марҳилаи дуюм омӯзиш ва таҳлили шароитҳои сохторҳои беруна гузаронида мешавад, ки дар асоси таҳлили муқоисавӣ аҳамияти кластер ҳам дар миқёси минтақавӣ, байниминтақавӣ ва милли муайян карда мешавад.

Усули таҳлили пешниҳодшуда инчунин метавонад барои омӯзиши фаъолияти корхонаҳои ғайритиҷоратӣ, аз қабili ташкилотҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва фаъолияти онҳо дар иқтисодиёти минтақа истифода шавад.

Усули таҳлили овардашуда инчунин барои муайян кардан ва истифодаи равишҳои сифатӣ самаранок аст, ки дар якҷоягӣ бо усулҳои миқдорӣ имкон медиҳад, ки бо истифода аз баҳодихии коршиносон ташкили беҳтарини кластерҳо муайян карда шавад.

Дар ин ҳолат, нишондиҳандаҳо, ки барои таҳлил истифода мешаванд, бояд маълумотҳои инъикоскунандаи ҳам иқтисодии дохилии кластер дар асоси таъсири он ба иқтисодиёти минтақа ва ҳам мавқеи он дар бозорҳои берунаро дар бар гиранд.

Аз ин рӯ, барои муайян кардани мутобикати иқтисодии ҷорӣ ва кластерҳои навтаъсис гузаронидани механизми зарурии пешниҳодшудаи таҳлили сифатӣ зарур аст. Қайд кардан зарур аст, ки ин механизми пешниҳодшуда дар ҳолати зарурати муайян кардани аҳамияти иқтисодӣ хангоми ба вучудоии соҳаҳои нави салоҳиятҳо хеле самаранок аст. Чунин равиши таҳлилӣ инчунин барои муайян кардани сатҳҳо, имкониятҳои бозор ва он вобастагҳои технологие зарур аст, ки метавонад ба мавқеи минтақавӣ, байниминтақавӣ, милли ва

байналмилалии кластери тадқиқшавандаи самти инноватсионӣ таъсир расонанд (ҷадвали 1).

Дар асоси гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки дар амал татбиқ намудани механизми пешниҳодшуда маҷмӯи муайяни усулҳои мушаххас ва гузаронидани тадқиқоти кластерҳоро дар сатҳи минтақавӣ дар бар мегирад. Ҳамзамон, тадқиқро аз кластерҳои сода, ки имконияти муайян кардани арзишҳои коэффитсиентҳои маҳаллисозӣ ва дар интиҳо муайян кардани имкониятҳои истифодабарии технологияҳои байнисоҳавиро фароҳам меоранд, оғоз намудан муҳим аст. Дар ҷадвали 1 равишҳои асосии таҳлилии ҷорӣ, ки барои омӯзиши кластерҳо дар сатҳи минтақавӣ пешбинӣ шудаанд дар асоси афзалиятҳо ва камбудии равишҳои баррасишаванда баҳои мувофиқ оварда шудааст.

Қайд кардан мумкин аст, ки татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо бо дарназардошти маҷмӯи манфиатҳои субъектҳои хоҷагидорӣ ширкаткунанда имконпазир аст. Дар ин ҳолат, дар бораи чунин самтҳо сухан гуфтан мумкин аст:

- Афзоиши назарраси сатҳи ҳиссаи инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани инноватсияҳои технологӣ дар корхонаҳои ба кластерҳо дохилшуда;
- Самти афзалиятноки рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи соҳибкорӣ калон, миёна ва хурд ва шарикӣ мутақобилан судманд ҷиҳати ноил шудан ба татбиқи самараноки технологияҳои инноватсионӣ, ки имкон медиҳад баҳши фаъолият ва таъсиси кластерҳо васеъ карда шавад;
- Ба даст овардани ҳамкорӣ самараноки корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ ва марказҳои илмӣ – тадқиқотӣ ва таълимии марказҳои тичоратӣ;
- Ба даст овардани ҷойгиркунии беҳтарини элементҳои кластер дар асоси меёри ҷойгиршавии ҳудудии корхонаҳои саноатӣ.

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои усулҳои таҳлилии кластерӣ [7, с.164-171]

Усулҳо	Афзалиятҳо	Камбудииҳо
Баҳои коршиносон	Харочоти нисбатан паст; информатсияи муфассал	Набудани ҷамъоварии мунтазами информатсия; набудани маълумоти умумӣ
Коэффитсиентҳои маҳаллисозӣ	Содагии ҳисобҳо; усулҳои дигар пурра карда метавонанд	Таваҷҷӯҳ ба соҳаҳо ва бахшҳо, на ба кластерҳо
Тавозунҳои байнисоҳавии истеҳсоли	Онҳо аксар вақт манбаи асосии нишондиҳандаҳои вобастагии байни соҳаҳо ва ширкатҳо мебошанд; маълумоти муфассал ва мукаммал	Маълумотҳо метавонанд кӯҳна шаванд ва метавонанд нақши сохторҳои институтсионалии ҳамроҳро инъикос накунад
Тавозунҳои байнисоҳавии инноватсионӣ	Онҳо аксар вақт манбаи асосии нишондиҳандаҳои вобастагии байни соҳаҳо ва ширкатҳо мебошанд	Чунин тавозунҳо хеле кам нашр мешаванд
Назариyaи графикҳо, таҳлилии шабакавӣ	Таҳлилии визуалии муносибатҳо	Доираи технологияҳои компютерӣ маҳдуд аст
Таҳлили махсус	Чандирӣ дар ҷамъоварии маълумотҳои зарурӣ	Харочоти зиёди иҷроӣ

Истифодаи механизми равиши кластерӣ дар рушди фаъолияти соҳибкорӣ барои дарёфти афзалиятҳои рақобатпазирӣ тавассути муттаҳидсозии сохторҳои соҳибкорӣ бо мақсади рушди устувори иштирокчиёни кластер, яъне баланд бардоштани ғоидаи равона карда шудааст.

Дар баробари ин, қайд кардан зарур аст, ки барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ дар фаъолияти соҳибкорӣ кластери таъсисёфта гузаронидани ҷорабиниҳои зерин ба миён меояд:

- Ташкили баҳисобгирии иқтидори истеҳсолӣ ва ташкилии сохторҳои соҳибкории кластери таъсисдодашуда;
- Ташкил ва гузаронидани тадқиқоти маркетингӣ ҷиҳати муайян намудани ҳаҷми зарурии ашёи хом;
- Омӯзиши вазъи бозорҳои хориҷӣ ва дохилии фурӯши маҳсулоти истеҳсолнамудаи ширкатҳои кластери таъсисёфта;
- Таъсиси шароити мусоид барои гузаронидани чорабиниҳо ҷиҳати ташкил кардани инфрасохтори ёрирасон барои фаъолияти самараноки сохторҳои соҳибкорӣ ва иштирокчиёни кластер.

Гузаронидани чорабиниҳои дар боло овардашуда ҷиҳати таъсис додани кластери соҳибкории дар ин замина амалкунанда имкон медиҳад, ки ба фаъолияти самараноки татбиқи иқтидори рақобатпазирии ба даст овардашуда бо дарназардошти афзалиятҳои равиши кластерӣ мусоидат кунад.

Фаъолияти яқояи сохторҳои соҳибкории хурд ва калон метавонад дар асоси принципҳои ҳамкории уфуқӣ ё амудӣ бунёд карда шавад. Чунин иттиҳодияҳо метавонанд дар намуди кластерҳои яксоҳавӣ ва бисёрсоҳавӣ таъсис дода шаванд. Ҳамзамон, усулҳои таъсиси кластерҳо метавонанд ба сохтани сохторҳои ҳам амудӣ ва ҳам уфуқӣ нигаронидашуда равона карда шаванд. Ин самти кластерӣ ба андозаи зиёд аз рӯи соҳаҳои муайяни фаъолият ва хусусиятҳои равандҳои истеҳсолии баррасишаванда муайян карда мешавад.

Барои таъсис додани кластер баҳисобгирӣ ва таҳлили низоми ҳамкорихои хориҷии сохторҳои соҳибкорӣ зарур аст, аз ҷумла корхонаҳои хурд калон, ки ҳамчун иштирокчиёни имконпазири кластер дида баромада мешаванд.

Тадқиқоти фаъолияти чунин иштирокчиёни имконпазири кластер дар асоси ду нақшаи маъмули имконпазири чунин ҳамкорӣ гузаронида мешавад:

- Муайян кардани самтҳои имконпазири фаъолияти яқоя бо корхонаҳои таъминкунанда, ки ашёи хом, масолеҳи истифодашаванда ва ғайраро таъмин менамоянд;
- Муайян кардани самтҳои имконпазири фаъолияти яқоя бо корхонаҳои истеъмолкунанда, ки маҳсулоти истеҳсолшударо ҳамчун маҳсулоти нимтайёр барои ташкили истеҳсолоти худ истифода мебаранд.

Нақшаҳои пешниҳодшуда метавонанд дар намуди як нақшаи яқоя ё кластер пешниҳод карда шаванд. Ин дар ҳолате имконпазир аст, ки элементҳои таъсисдиҳандаи кластер, ҷӣ бо корхонаҳои таъминкунанда ва ҷӣ бо корхонаҳои истеъмолкунанда ҳамкорӣ намоянд, ки ин интиҳоби усули ҳамкориро муайян мекунад.

Нақшаҳои имконпазири ҳамкории элементҳое, ки баррасӣ мешаванд ва иштирокчиёни кластери пешниҳодшудаи самти соҳибкорӣ инҳоянд:

- 1) Нақшаи ҳамкории «корхонаи калон – таъминкунанда»;
- 2) Нақшаи ҳамкории «корхонаи калон – истеъмолкунанда»;
- 3) Нақшаи ҳамкории «маҷмӯи корхонаҳои калони таъминкунандаҳо ва истеъмолкунандаҳо» бо иштироки корхонае, ки ҳамчун сардори кластер муайян шудааст.

Тавре, ки қаблан зикр гардид, имконияти пайдо шудани самаранокии синергетикиро қайд кардан лозим аст, ки фаъолияти тамоми кластер аз суммаи ҷузъҳои алоҳидаи он зиёдтар мешавад.

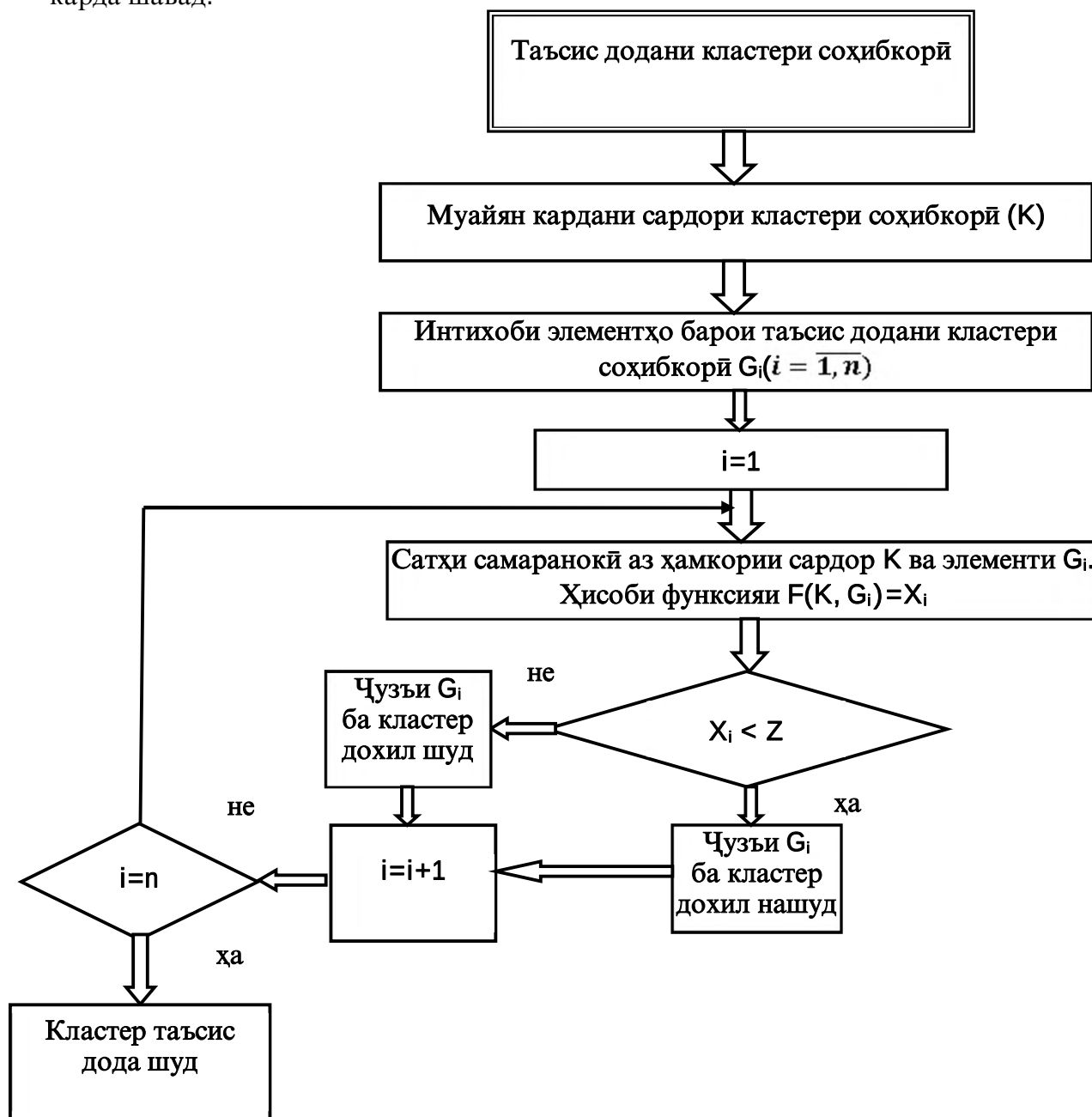
Ҳангоми таҳқиқи равиши кластерӣ бояд ба концепсияи синергия муфассалтар диққат кард, ки онро бо вайрон шудани мутаносибӣ алоқаманд мекунад. Масалан, дар асари И.Ансофф ишора шудааст, ки дар адабиёти иқтисодӣ ин мафҳумро самаранокии « $2+2=5$ » низ меноманд. Хусусияти мазкур ба ҷустуҷӯи чунин муносибатҳои бозорӣ асос ёфтааст, ки дар онҳо самаранокии ҳосилшуда аз сумма нисбат аз суммаи қисмҳои таркибии он зиёдтар аст, ки самаранокии синергетикӣ ҳангоми фаъолияти система асоснок карда мешавад [1, с.127].

Равиши дуюме, ки дар таҳқиқи риёзии системаҳои динамикии ғайрихаттӣ истифода мешавад, пайдоиши самаранокии синергетикии дилхоҳро бо мавҷудияти динамикаи

ғайрихаттии рушди объектҳои таҳқиқшаванда асоснок мекунад. Ҳамин тавр, дар асари Б.Карлоф гуфта мешавад, ки ин гуна динамикаи рушд чунин равандҳои гузаришро тавсиф мекунад, ки рушди системаҳои таҳқиқшаванда дар роҳи гузариш ба ҳолати бехтарин тавассути давраи бадтарини он мегузарад [4, с.205].

Дар асоси таҳқиқоти гузаронидашуда, алгоритми таъсис додани кластери соҳибкорӣ сохта мешавад (расми 1). Моҳияти алгоритм чунин аст [9, с.38-46]:

Дар ибтидо интиҳоби элементи таъсисдиҳандаи кластер ошкор карда мешавад. Вазифаи ин элементи таъсисдиҳандаи кластер аз он иборат аст, ки дар асоси маҳсулоти истеҳсолнамудаи он дигар элементҳои таркибии кластер чунин муайян карда шаванд, ки иттиҳодияи таъсисдодашуда ба баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва сатҳи фоида равона карда шавад.

Расми 1. Алгоритми таъсис додани кластери соҳибкорӣ

Барои сохтани алгоритм ишораҳои зерин қабул карда шудаанд:

K – сардори кластери соҳибкорӣ;

G_i – чузъҳои имконпазири кластери соҳибкорӣ;

n – миқдори чузъҳои имконпазири кластери соҳибкорӣ ($i = \overline{1, n}$);

$F(K, G_i)$ – функсияи маҷмӯи самаранокӣ аз ҳамкории сардор K ва чузъҳои G_i ;

X_i – бузургии маҷмӯи самаранокӣ аз ҳамкории сардор K ва чузъҳои G_i ;

Z – меъёри муқарраршудаи сатҳи самаранокии имконпазир аз ҳамкории сардор K ва чузъҳои G_i .

Алгоритми овардашуда пай дар пай иҷро карда мешавад ва натиҷаи он маҷмӯи самаранокиро аз ҳамкории сардор K ва чузъҳои G_i муайян мекунад.

Агар ҳамкории сардор K ва чузъҳои G_i аз сатҳи самаранокии имконпазири бузургии Z зиёд набошад, он гоҳ ин чузъ ба кластери соҳибкории таъсисдодашуда дохил карда намешавад.

Ва баръакс, агар ҳамкории сардор K ва элементҳои G_i аз сатҳи самаранокии имконпазири бузургии Z зиёд бошад, он гоҳ ин чузъ ба кластери соҳибкории таъсисдодашуда дохил карда мешавад.

Ин амалиёт барои таъсис додани кластери соҳибкорӣ то он даме давом дода мешавад, ки то ҳамаи чузъҳои имконпазире, ки барои таъсисдиҳии кластери соҳибкорӣ пешниҳод шудаанд, муқоиса карда нашаванд.

Чун қоида, фаъолияти истехсоли ва ташкилии кластерҳои соҳибкории таъсисдодашуда дар рақобати шадид ба роҳ монда мешавад. Барои нигоҳ доштани сатҳи рақобатпазирӣ, бояд интихоби роҳҳои самараноки тараққиёти инноватсионии кластери соҳибкорӣ аз ҳисоби ғоидаи иловагии ба даст овардашуда ташкил карда шавад.

АДАБИЁТ

1. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. С.Петербург, Питер, 1999, с. 416.
2. Гришин В. Управление инновационной деятельностью в условиях модернизации национальной экономики. Монография / В. Гришин. – Москва: Дашков и К, 2010 – 132 с.
3. Ерохина Е.В. Управление инновационной деятельностью в регионе: экономика, кластеры, логистика. Учебник / Е.В. Ерохина. – М.: Издательство МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2013. – 368 с.
4. Карлоф Б. Деловая стратегия. М., 1991. – 239с.
5. Карпов В.В. Методико – методологические основы моделирования государственной поддержки предпринимательства /В.В. Карпов, А.И. Ковалев // «Двадцатые апрельские экономические чтения». Материалы международной научно–практической конференции. – Омск: РОФ «ФРСП», 2014, – С. 55–58.
6. Ковалева Т.Ю. Оценка эффективности инновационной составляющей устойчивого развития / Т.Ю. Ковалева // Проблемы современной экономики. – М., 2011 – №3. – С. 42–45.
7. Корчагина И.В., Бувальцева В.И. Концептуальные основы кластерной политики по развитию кластеров малых предприятий в регионе // Экономика и предпринимательство. – 2016. – №10-2. – С. 164–171.
8. Мигранян А.А. Теоретические аспекты формирования конкурентоспособных кластеров в странах с переходной экономикой//Вестник КРСУ, том 2, № 3, 2002 г. с.45-49.
9. Сохибов Г.О. Вопросы моделирования согласования экономических интересов участников кластера с учетом инновационных технологий / Г.О. Сохибов, Г.Дж. Джурабоев // Известия. Международный теоретический и научно-практический журнал. Исык-Кульский форум бухгалтеров и аудиторов стран Центральной Азии. 2019. №1(24). с. 38-46.
10. Сохибов Г.О. Вопросы эффективности функционирования системы обеспечения безопасности информационной системы / Г.О. Сохибов, И. Муллажонов // Вестник ТНУ, Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2017. - № 2/7. с. 34-36.
11. Сохибов Г.О. Таҷрибаи байналхалқии вусъатёбии соҳибкорӣ дар асоси истифодабарии иқтидори инноватсионӣ / Г.О. Сохибов, И. Муллажонов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иқтисодӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе: ДМТ, 2019. – №10, қисми I. с. 14-19.

Сулаймонзода Ш. Ф.

**БАДЗЕ МАСЪАЛАҲОИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ МАМЛАКАТ ДАР
ЗАМИНАИ ТАДБИҚИ СТРАТЕГИЯ ВА БАРНОМАҲОИ СОҲАВӢ**

Вазъи имрӯзаи иқтисодиёти ҷаҳон мамлакатҳои рӯ ба тарақиро водор месозад, ки дар сиёсати давлатии худ ҳадафҳои стратегиро пешбини намуда, ҷиҳати бо муваффақият амалӣ намудани он аз тамоми захираву имкониятҳои мавҷудаи иқтисодии худ истифода намоянд. Муаллиф дар таҳқиқоти мавзӯи худ, аз устуворона қадам гузоштани Ҷумҳурии Тоҷикистон барои расидан ба ҳадафи стратегии ҷоруми худ, яъне саноатикунонии босуръати кишвар таҳлилро оғоз намуда, натиҷаҳои илмию амалии худро муарриф намудааст. Хусусан таҳлили масъалаҳои рушди корхонаҳои саноатии мамлакат таи солҳои охир, истехсоли маҳсулот ва рақобатпазирии он дар бозорҳои ватанӣ ва хириҷа, истифодаи хизматрасониҳо бо мақсади расидан ба ҳадафҳои гузошташудаи корхонаҳо мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Дар хотима, зимни натиҷагирӣ аз таҳлил, муаллиф дар доираи таҳлилҳои назариявӣ амалии хеш ва сиёсати давлатӣ дар самти саноат, бо мақсади самаранок амалинамоии стратегия ва барномаҳои соҳаи саноати мамлакат пешниҳодҳои мафидро манзур намуданд.

Вожаҳои калидӣ: рушди устувори иқтисодӣ, саноат, мушкilot, ММД, стратегия, тадқиқот, арзёбӣ, иқтидор, технология, иқтисод, ҳадаф, таҷриба, маҳсулот.

Сулаймонзода Ш. Ф.

**НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СТРАНЫ В ОБЛАСТИ
РЕАЛИЗАЦИИ ОТРАСЛЕВЫХ СТРАТЕГИЙ И ПРОГРАММ**

Современное состояние мировой экономики вынуждает развивающиеся страны ставить стратегические цели в своей государственной политике и использовать все имеющиеся экономические ресурсы и возможности для их успешной реализации. В своем исследовании по данной теме автор начал анализ с рассмотрения устойчивого продвижения Республики Таджикистан к достижению своей четвертой стратегической цели, а именно ускоренной индустриализации страны, и представил полученные им научные и практические результаты. В частности, внимание уделено анализу вопросов, связанных с развитием промышленных предприятий страны за последние годы, производством продукции и ее конкурентоспособностью на внутреннем и внешнем рынках, использованием услуг для достижения поставленных предприятиями целей. В заключение, сделав выводы из анализа, автор внес полезные предложения в рамках своего теоретико-практического анализа и государственной политики в сфере промышленности, с целью эффективной реализации промышленной стратегии и программ страны.

Ключевые слова: зарубежные страны, устойчивое развитие, промышленность, фактор, ВВП, стратегия, исследование, программа, оценка, концепция, потенциал, технология, экономика, цель, опыт, эффективность.

Sulaymonzoda Sh.F.

**SOME ISSUES OF THE INDUSTRIAL DEVELOPMENT OF THE COUNTRY IN THE
FIELD OF IMPLEMENTATION OF SECTORAL STRATEGIES AND PROGRAMS**

The current state of the world economy forces developing countries to set strategic goals in their state policy and use all available economic resources and opportunities for their successful

implementation. In his study on this topic, the author began the analysis by examining the sustainable progress of the Republic of Tajikistan towards achieving its fourth strategic goal, namely, the accelerated industrialization of the country, and presented the scientific and practical results he obtained. In particular, attention is paid to the analysis of issues related to the development of industrial enterprises in the country in recent years, production of products and their competitiveness in the domestic and foreign markets, the use of services to achieve the goals set by enterprises. In conclusion, having drawn conclusions from the analysis, the author made useful proposals within the framework of his theoretical and practical analysis and state policy in the field of industry, with the aim of effectively implementing the country's industrial strategy and programs.

Key words: foreign countries, sustainable development, industry, factor, GDP, strategy, research, program, assessment, concept, potential, technology, economy, goal, experience, efficiency.

Таҳлил ва баррасӣ намудани баъзе масъалаҳои раванди саноатикунони босуръати мамлакат, ки дар заминаи сиёсати давлатӣ вобаста ба самаранок амалинамони стратегия ва барномаҳои соҳавӣ, ки асоси татбиқи ҳадафи чаҳоруми Ҷумҳурии Тоҷикистон «Саноатикунони босуръати кишвар» арзёбӣ мегардад, таҳти таваҷҷуҳи роҳбарияти давлату ҳукумат қарор дошта, марҳила ба марҳила ҷиҳати амалигардонии он қадамҳои устувор монда истодааст. Зимнан дар таҳлилу мавзӯи мазкур муаллиф бештар ба таҳқиқи самтҳои муҳимтарини масъалагузорӣ дар сиёсати давлатӣ бо мақсади расидан ба ҳадафҳои олии давлат, давъвати сармоягузори хориҷӣ ва дохилӣ ба соҳаҳои афзалиятноки мамлакат, таълими бозори дохилӣ ва бехатарии он, васеънамони истеҳсоли маҳсулоти ватанӣ, таъсиси ҷои корӣ барои шаҳрвандон бо шароити хуби меҳнат, бештар қардани даромади буҷети давлат аз ҳисоби пардохтҳои андозию гумрукии коргоҳу корхонаҳои нави саноатӣ, таҳлилӣ барраси намудани маълумотҳои омӯрӣ бобати мауҷиб намудани пешравии соҳа, инчунин мауҷиб намудани сиёсати афзалиятноки фаъолият ва пешниҳод намудани роҳи он барои татбиқ дар таҷриба аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намудааст.

Таҳлилу назариявӣ ва амалии иқтисодии миллии шаҳодат медиҳад, ки яке аз заминаҳои асосии амалинамони ҳадафҳои стратегияи мамлакат, хусусан саноатикунони босуръати кишвар, ин фаъолгардонӣ ва рушди корхонаҳои саноатӣ дар чаҳони зудтағйирёбанда маҳсуб меёбад. Дар раванди бе ниҳоят мураккаб, ҷумҳурии соҳибистиклоли мо, зимни ба роҳ мондани сиёсати давлатӣ дар самти саноат, дар мадди аввал ба ҷунин ҷараёниҳои аҳамияти махсус зоҳир намуданд.

1. Ба ҷӯрагӣ ба роҳ мондан ва истифода намудани имкониятҳои истеҳсоли;
2. Вусъат додани ҷоринамони технологияҳои рақамӣ инноватсионӣ;
3. Баланд бардоштани сатҳи сифати хизматрасонӣ, мол ва маҳсулот истеҳсолшаванда;
4. Фаъол гардонидани раванди истеҳсол, содирот ва истеҳсоли маҳсулотҳои ивазкунандаи воридот;
5. Истифода намудани захираҳои ватанӣ ва дар заминаи он кам намудани хароҷоти барзиёд;
6. Таҳияи санадҳои меъёрию ҳукукии соҳавӣ бо мақсади шаффоф ва содда гардонии фаъолияти соҳибдорӣ, ҳамзамон зина ба зина аз байн бурдани монеаҳои маъмурӣ.

Дар баробари татбиқи масъалаҳои зикргардида, инчунин масъалаҳои ҷораҳои техникаю технологӣ, сармоягузорӣ, ҳуқуқӣ, танзими давлатӣ ва иқтисодӣ, ки метавонанд заминаи хуб барои рушди пешрафти соҳаи саноатро таъмин ва ҷиҳати иҷрои индикаторҳои муайяншудаи Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 саҳми назаррас гузорад.

Пас аз таваҷҷуҳи махсуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба соҳаи саноат, ки зимни ироаи Паёмҳояшон соли 2016 яъне аз оғози таҳияи Стратегияи рушди саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 [1], соли 2018 бошад, ин эълон гардидани саноатикунони босуръати кишвар ҳамчун ҳадафи ҷаруми миллии [2], ва соли 2021 пешниҳод намуда буданд, ки солҳои 2022–2026, яъне то ҷашни 35-солагии истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Солҳои рушди саноат»

эълон карда шавад [3], шаҳодат аз он медиҳад, ки рушди саноат ҳамчун соҳаи афзалиятноки давлатӣ, зери сиёсати роҳбарияти давлату ҳукумат қарор дорад.

Натиҷаи таҳқиқотҳо нишон медиҳад, ки то имрӯз кишвари мо барои қисман бартараф намудани як қатор масъалаҳои марбут ба соҳаи саноат, аз он ҷумла:

а) бартараф кардани мушкилоти корхонаҳои саноатие, ки танҳо ба истеҳсолоти маҳсулоти хом ва нимтайёр машғул буданд;

б) аз истеҳсоли маҳсулоти хом ва нимтайёр гузариш ба истеҳсолоти маҳсулоти ниҳой (яъне ба роҳ мондани истеҳсоли маҳсулоти воридотивазкунанда);

в) мутобикгардонии маҳсулоти истеҳсолшудаи ватанӣ ба талаботи стандартҳои иқтисодии ҷаҳонӣ ва созмони умумичаҳонии савдо;

г) дар байни истеҳсолкунандагони маҳсулот аз ҷониби коргоҳу корхонаҳои истесоли муҳсулоти саноатӣ таъмини намудани рақобатноки ва талаботи бозори истеъмолии дохилӣ бо маҳсулотҳои истеҳсолшудаи ватанӣ;

д) фаъолгардонии навъчорисозиро дар заминаи истифода аз зехни сунӣ барои истеҳсолот;

е) маҳила ба марҳила бартараф намудани мушкилоти бекорӣ ва паст кардани сатҳи он;

ё) тақвият додани корҳои озмоишию таҳқиқотӣ ҷиҳати фароҳам овардани шароити сармоягузорӣ ва ҷалбӣ он тавассути лоиҳаҳои сохтмону барқарорсозии коргоҳу корхонаҳои ватанӣ бо имконияти истифода аз ашёи хом ватанӣ (маҳсусан обию энергетикӣ ва кишоварзӣ,) ва захираҳои меҳнатӣ, ки ҳамкориҳои нави сиёсӣ иқтисодиро тақозо менамояд, маваффақ гардидааст.

Ҷадвали 1. Нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2019 то соли 2024 [10 С.253]

Соли	Шумораи корхонаҳо	Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с. 2023), млн. сомонӣ	Шумораи миёнаи солонаи коргарони истеҳсолоти саноатӣ, ҳазор нафар	аз ҷумла коргарон
2019	2164	29816	84,2	73,2
2020	2283	32440	84,3	67,7
2021	2397	39187	85,3	68,3
2022	2802	42988	86,3	71,2
2023	3453	46857	87,5	72,2
Соли 2023 нисбат ба соли 2019	1289 	17041 	3,3 	-1

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар заминаи рақамҳои оморӣ Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПҚТ, 2024. - С.253.

Маълумотҳои рақамие, ки дар ҷадвали 1 оварда шудааст, нишондиҳандаҳои умумии иқтисодии соҳаи саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро инъикос менамояд, бозгӯи он аст, ки шумораи корхонаҳои саноатии мамлакат дар соли 2023 1289-адад зиёд шуда, ҳаҷми маҳсулоти истеҳсолгардидаи онҳо бошад бо нархҳои соли 2023 зиёда аз 17 миллион афзуда, барои 3300-нафар мутахассисон-коркунони истеҳсолоти саноатӣ соли 2023 нисба ба соли 2019 ҷойҳои нави кори бештар ташкил карда шудааст.

Маълумоти рақамие, ки коргарони воқеии соҳаи саноатро арзёбӣ менамоянд, бо дарназардошти пешрафти техникаю технологияҳо, таъғйироти сохтории корхонаҳою коргоҳҳои саноатӣ, ҷори намоии технологияҳои инноватсионӣ рақамӣ, ихтисор шудани касбҳои нолозим дар соҳа, ба сини ниҳии нафақа расидани кормандон ё коношоям шудани онҳо, ҳамзамон ба дигар самтҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ кишвар ба фаъолияти корӣ рафтани онҳо ва ғайра дар соли 2023 1000 нафар кам гардидаанд.

Агар ба нишондиҳандаҳои оморие, ки аз ҷониби Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни ироаи Паёми навбатияшон ба Маҷлиси миллий ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии вобаста ба самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии кишвар, ки санаи 28-уми декабри соли 2024 иброз доштанд, нигарем, Ҷаноби олии қайд намуданд, ки дар 5 соли охир 2040 адад коргоҳҳои корхонаи саноатӣ ва танҳо дар соли 2024 740 коргоҳи корхонаҳои нави истеҳсоли бунёд гардида, 74 ҳазор ҷойи корӣ (дар соли 2024 қариб 20 ҳазор ҷойи корӣ) таъсис дода шуда, ҳаҷми маҷмуи маҳсулоти саноатии кишвар аз 27 миллиарди соли 2018 ба 53 миллиард сомонӣ дар соли 2024 расонида шуд, ки қариб ду баробар зиёд мебошад [4]. Таҳлилҳои таркиби маҷмуи маҳсулоти дохилии кишвар нишон медиҳад, ки ҳиссаи соҳаи саноат дар соли 2024 тақрибан 17 фоизро ташкил медиҳад.

Натиҷаи таҳлили маълумотҳои Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳ медиҳад, ки нишондиҳандаҳои асосие, ки саноати Ҷумҳурии Тоҷикистонро тавсиф мекунад, шумораи корхонаҳои саноатӣ соли 2019 2164-ададро ташкил менамуд, ин рақам дар соли 2024 бошад ба 4204-адад расидааст, яъне дар 5 соли охир 94,2% шумораи корхонаҳои саноатӣ зиёд шуда, суръати миёнасолонаи рушди соҳа дар ин давра дар сатҳи 17 фоиз арзёбӣ мегардад [10]. Бояд хотирнишон ва ёдовар шуд, ки дар асоси таҳлили муқаррароти Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳоло аксарияти моликияти корхонаб коргоҳҳои саноатӣ хусусӣ ва давлатӣ буда, тибқи маълумотҳои расии Стратегияи мазкур ҳамагӣ 10 дарсади саҳмияҳо ва моликияти онҳоро корхонаҳои давлатӣ ва 90 дарсади дигарашро хусусӣ ташкил менамояд [6].

Айни замон вазъи иқтисодию иҷтимоии ҷаҳон ва Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳибкорону сармоягузори соҳавиро водор месозад, ки барои бо роҳи гуногуншаклии истеҳсолоти саноатӣ таъмин гардидани рушди устувори иқтисодии миллий, бо истифода аз навҷорисозии технологӣ иваз кардани мавқеи соҳаи саноат, ҳамчун истеҳсолкунанда ва содироткунандаи ашёи хом, камтар ва ё пурра аз байн бурдани истеҳсолоти ашёи нимтайёр, хом ва гузариш ба истеҳсоли маҳсулоти ниҳой ва бо ин роҳ коркарди зиёди манбаъҳои ашёи хоми табиӣ, аз ҷумла кишоварзӣ ва захираи меҳнатӣ, фароҳам овардани имконияти дигаргунсозӣ ва дигаргуншаклии куллии сохторӣ, хусусан рақамигардонии истеҳсолот ва дигар кардани самти фаъолияти корхонаю коргоҳҳои саноатӣ, барои мутобиқгардонии онҳо дар шароити зудтағйирёбандаи иқтисодии бозоргонӣ бояд диққати яқуминдараҷа зоҳир намуд.

Воқеъан ҳам, солҳои охир бо мақсади рушд намудани соҳаи саноати кишварамон ва дар ин самт ҷалби бештари сармоягузорӣ имтиёзҳои андозӣ ва дигар чорабиниҳои ба рушди соҳаи мазкур мусоидаткунанда аз тарафи давлат пешниҳод гардидааст, ки онҳо дар аввал аз таваҷҷуҳи ғамхоронаю дурандешонаи Роҳбарияти давлату ҳукумат, ҳосатан Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон огоҳӣ медиҳад. Дар бештари суҳбату вохӯрҳои роҳбари давлат бо намояндагону сармоягузори маҳаллию хориҷӣ дар масъалаи пешниҳоди сабукию имтиёзҳои гумрукӣ ва андозӣ ва дигар роҳи усули имкониятҳои, ки ба фаъолияти онҳо мусоидаткунанда мебошад, сухан ба миён оварда, ҳамеша онҳоро ҷонибдорӣ менамояд.

Барои мисол метавон гуфт, Пешвои миллат эълон намуда буданд, ки аз 1-уми январ соли 2018 воридсозии ҳама намуди таҷҳизотҳои барои рушду муваффақияти истеҳсолоти воқеӣ пешбинишуда, аз пардохти бочи гумрукӣ барои воридсозии техникаю таҷҳизотҳо ва андоз аз арзиши иловашуда озод карда шудаанд. Имтиёзҳои пешбинишуда бо мақсади ҳавасмандии соҳибкорону сармоягузори, ҷиҳати ташкили корхонаю коргоҳҳои саноатӣ заминаи мусоид фароҳам оварда, тайи чанд соли охир ҷи тавре, ки аз натиҷаи таҳлили маълумотҳои рақамӣ маълум гардид, аз тарафи соҳибкории хориҷию ватанӣ корхонаю коргоҳҳои зиёди саноатӣ истеҳсолотӣ ва коркарди ашёи хоми маҳаллӣ, маҳсулотҳои ба содиротнигаронидашуда ва воридотивазкунанда истеҳсол карда шуда, ки аз дурустии сиёсати бомуваффақияти роҳбарияти давлату ҳукумати мамлакат шаҳодат медиҳад.

Новобаста аз ташаббусҳои ҳукумати мамлакат ҳоло ҳам мушкilotҳои дар ин самт дида мешавад. Яке аз мушкilotи калидии соҳаи мазкур ин рақобатпазирии маҳсулоти истеҳсолшаванда дар бозорҳои хориҷӣ ва дохили кишвар мебошад.

Тибқи таҳлили беъзе назари олимон рақобатро асосан зиддияти байни субъектҳои соҳибкорӣ дар самти расидан ба ҳадафҳои ҳамдигар арзёбӣ менамоянд. Асосан рақобат дар он ҳолате ба вуҷуд меояд, ки якчанд корхонаҳои захираҳои якхела доранд ё аз имкониятҳои якхелаи бозор истифода мебаранд. Рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ бошад, ба маънои васеътар ҳамчун қобилияти ноил шудан ба ҳадафҳои корхона дар рақобат маънидод кардан мумкин аст. Ҳар як корхонаҳои саноатӣ вазифадор аст, ки сиёсати фаъолияти бардавомро ба роҳ монда, рақобатпазирии маҳсулоти корхонаро бо дарназардошти сиёсати муваффақ шудан (дар самти ноил шудан ба мақсадҳои гузашташуда) ва дар муҳити рақобат барои муддати муайян анҷом додани фаъолияти худ мавқеъашон мустаҳкам нигоҳ дорад.

Рақобатпазирии кохонаҳои истеҳсолии гуногунсамт дар зерӣ таъсири якҷояи бисёр омилҳо рушд меёбад. Таснифи омилҳои рақобатпазирӣ имкон медиҳад, ки захираҳои мавҷуда муайян карда шуда, самтҳои асосии баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулоти мушаххас ташаккул дода шаванд. Ҳангоми таҳияи барномаҳои баланд бардоштани рақобатпазирии корхонаҳои саноатӣ дар кишвар ба омилҳои рақобатпазирии онҳо бояд тақия намуд.

Аз ин рӯ, ҷиҳати қонеъ намудани талаботи замони муосир ва пеш аз ҳама таъмини рақобатпазирии маҳсулоти корхонаю коргоҳҳои саноатӣ, омилҳои зерин таъсири мусбӣ мерасонад:

- дигаргунсозии корхонаю коргоҳҳои саноатии мамлакат ва таваҷҷуҳи дастгирии онҳо дар фаъолият;

- ҷиҳати фароҳам овардани имкониятҳои васеъи истеҳсолии соҳибкоруни сармоягузори, пешниҳод намудани субукию имтиёзҳои натиҷабахш аз ҷониби давлат дар давраҳои муайян барои фаъолият дар соҳаи саноат;

- таҳияи лоиҳаҳои конкретии соҳавӣ ҷиҳати фароҳам овардани сармоягузорию маблағгузориҳо дар соҳаи саноат, ки барои васеъ гардидани фаъолият ва ба истеҳсоли маҳсулоти коргоҳу корхонаҳои саноатӣ нигаронида шудааст;

- дастгирии истеҳсоли маҳсулоти саноатии ватанӣ ва ба роҳ мондани ҳамгироии муносибатҳои самаранок бо дигар соҳаҳои хоҷагии халқ.

Риоя ва татбиқи омилҳои зикргардида дар фаъолияти корхона ва коргоҳҳои саноатии кишвар имконият медиҳад, ки дар кишвар иқтисоди истеҳсолии саноатӣ зиёд, ҷойҳои нави корӣ таъсис, муаррифии маҳсулоти ватанӣ дар арсаи байналмилалӣ бештар гардида, ба рушди саноатикунони босуръати мамлакат мусоидат намояд. Илова бар ин, бо дарназардошти тағйироти сиёсати иқтисодии ҷаҳон, ҷалби сармоягузори, навҷорисозӣ, рақамикунони раванди истеҳсолот ва қобилияти ташкилу татбиқи он ба рақобатпазирии маҳсулоти корхонаю коргоҳҳои саноатӣ афзалияти васеътар медиҳад.

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки бозори ватании мо имрӯзҳо барои истеҳсолкунандагони маҳсулоти саноатии ватанӣ хеле маҳдуд гардида, рақобатнокии онҳо дар байни маҳсулотҳои воридотӣ нигаронкунанда мебошад. Зеро, ки пешниҳоди маҳсулоти воридгашта бо нархҳои дастрас (арзон) ва сифати на он қадар хуб харидоронро ба худ ҷалб мекунад ва таваҷҷуҳи онҳоро аз маҳсулоти истеҳсолшудаи саноатии ватанӣ, ки сифати хубу нархи гарон дорад, коста мегардонад. Барои бартараф намудани ин мушкилот соҳибкоруни истеҳсоли ва корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки аз хизматрасониҳои маркетингӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ, таблиғотӣ (реклама), истифодаи IT-технологияҳо, логистика, идоракунии боваринок тавассути барномаҳои автоматикунонидашудаи электронӣ ва пайвасти баҳогузори ба фаъолият васеъ истофода намоянд [11 С. 85].

Дар хотима мехостам барои ҳалли мушкилоти мавҷуда ва беҳбудии фаъолияти соҳа як чанд пешниҳоди ҳудро манзур намоям, то ки корхонаҳои саноатии ватанӣ фаъолияти минбаъдаашонро дар бозори дохилию хориҷи хифз намуда, рақобатнокии маҳсулоташонро таъмин созанд. Аввалан, ворид намудани технологияҳои пешрафтаи рақамӣ, омода кардани мутахассисони баландхаттисоси соҳавӣ, омӯзишу таҳлили воқеъии бозори ватанию хориҷӣ, дар доираи ҳамкории зич бо коргоҳу корхонаҳои пешрафтаи саноатии ҷаҳонӣ роҳандозӣ намудани истеҳсолоти саноатии инноватсионӣ, ҷорисозии навгониҳои илмӣ таҳқиқотӣ дар раванди

истеҳсолот, барои заёд кардани нуфӯзи коргоҳу корхона ташкил кардани корхонаҳои муштаракӣ, саноатӣ, маблағгузорию сармоягузорию саривақти барои пешбурди кору фаъолияти бардавом, роҳандози кардани истеҳсолоти бепартову кампартов ва таъмину истеҳсоли саривақтии маҳсулот барои истеъмолкунандагон бениҳоят муҳим мебошад.

Ҳамин тариқ, бо назардошти фаъолгардидани сиёсати давлатӣ дар самти саноат ва дар ин росто рушди шумораи корхонаю коргоҳҳои саноатӣ дар Тоҷикистони азиз зиёдтар сабт шуда, мавқеи соҳаи саноат дар ҳалли мушкилоти шуғл, таҳкими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бахши хусусӣ дар саноат, фаъол гардидани баромадноқӣ ва рушди хусусияти касбию зехнии коргарони соҳа, самаранокии сохтори таркибии истеҳсолот, натиҷабаш шудани сиёсати сармоягузорӣ ва навҷорисозӣ ва тақмили механизми сиёсат ва дастгирии давлатӣ тавассути таҳия ва амалии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки заминаи мусоиди амалигардонии индикаторҳои “Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” арзёбӣ шуда, татбиқ гардида, ниҳоятан Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳадафи чоруми мамлакат, яъне саноатикунони босуръати кишвар бомуваффақона ноил мегардад.

АДАБИЁТ

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2016. Захираҳои электрони Президенти Тоҷикистон | Паём (санаи мурочиат 12.04.2025).
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2018. Захираҳои электрони Президенти Тоҷикистон | Паём (санаи мурочиат 12.04.2025).
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2021. Захираҳои электрони Президенти Тоҷикистон | Паём (санаи мурочиат 12.04.2025).
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе-2024. Захираҳои электрони Президенти Тоҷикистон | Паём (санаи мурочиат 12.04.2024).
5. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Захираи электронӣ: <https://medt.tj/tj/strategiya-va-barnomaho/smr-2030> (санаи мурочиат 03.04.2025).
6. Стратегияи рушди саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Захираи электронӣ: http://www.adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=131234 (санаи мурочиат 07.03.2025)
7. Исмонов Ф.Б. Государственная поддержка и регулирование предпринимательской деятельности в сфере промышленного производства» (на примере налоговой политики) // Автореферати дисс. к.э.н.-Душанбе, 2007. - 18с
8. Комилов С.Дж., Низомова Т.Д., Давлатзод У. Экономика предприятия: учебник/С.Дж. Комилов, Т.Д. Низомова, У. Давлатзод.- Душанбе: Изд-во «Диловар», 2015. - с.640
9. Низомова Т.Д. Иқтисодиёти саноат. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии таҳсилоти низоми кредитӣ. 2020. – 458 саҳ.
10. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОПҚТ, 2024. -С.253. 429 саҳ.
11. Сулаймонзода, Ш. Ф. Методологические основы исследования институциональной среды взаимодействия субъектов бизнеса и сферы бизнес-услуг / Ш. Ф. Сулаймонзода, А. Н. Нурализода // Таджикистан и современный мир. – 2019. – № 2(65). – С. 82-93. – EDN FWGHJE.

Ташев Ф. О., Ташева М. Ф., Ташев Ф. Ф.

**МИГРАЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ
(НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН)**

В статье рассматривается влияния миграции на экономику страны. Миграция населения с давних времён занимает одно из наиболее важных мест в общественной жизни многих стран не только в политической, но и в экономической сфере. Экономисты, а также политологи все больше уделяют внимание связанные с вопросами перемещения населения по всему миру, в частности с развивающихся стран в экономически развитые страны. Граждане Республики Таджикистан, также осуществляют трудовую миграцию в различные зарубежные страны, и основной поток населения приходится на Российскую Федерацию, в связи, чем были приведены статистические данные миграции трудоспособного населения в эту страну, также рассмотрены причины выдворения из страны. Следует отметить, что денежные переводы от трудовых мигрантов, также влияет на экономическое развития стран импортеров трудовых мигрантов. Несмотря на то, что миграционные процессы в целом имеют позитивный и негативный характер, очевидно, что последствия могут повлиять на экономику, как страны экспортеров трудовых мигрантов, так и страны пребывания.

Ключевые слова: миграционный процесс, экономика страны, трудовая миграция, добровольная и безвозвратная миграция, незаконная миграция.

Ташев Ф. О., Ташева М. Ф., Ташев Ф. Ф.

**РАВАНДИ МУҲОЦИРАТ ҲАМЧУН КАТЕГОРИЯИ ИҚТИСОДӢ
(ДАР МИСОЛИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН)**

Дар мақолаи мазкур оид ба таъсири муҳоҷират ба иқтисодӣ кишвар баррасӣ мешавад. Муҳоҷирати аҳоли аз замони қадим дар ҳаёти иқтимоии бисёр кишварҳо на танҳо дар соҳаи сиёсӣ, балки дар соҳаи иқтисодӣ низ яке аз ҷойҳои муҳимтаринро ишғол кардааст. Иқтисодчиён, инчунин сиёсатшиносон бештар ба масъалаҳои марбут ба муҳоҷирати аҳоли дар саросари ҷаҳон, бахусус аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ ба кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафта таваҷҷӯҳ зоҳир мекунам. Шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба кишварҳои мухталифи хориҷӣ муҳоҷирати меҳнатӣ анҷом медиҳанд ва ҷараёни асосии аҳоли ба Федератсияи Россия рост меояд ва аз ин рӯ, маълумоти оморӣ оид ба муҳоҷирати аҳолии қобили меҳнат ба ин кишвар оварда шуда, сабабҳои ихроҷ аз мамлакат низ дида баромада шуданд. Қобили зикр аст, ки интиқоли пул аз муҳоҷирони қорӣ ба рушди иқтисодии кишварҳои воридкунандаи муҳоҷирони қорӣ низ таъсир мерасонад. Ҳарчанд равандҳои муҳоҷират ба таври умум мусбат ва манфӣ аст, маълум аст, ки оқибатҳои он метавонад, ба иқтисоди ҳам кишварҳои содиркунанда муҳоҷирони меҳнатӣ ва ҳам кишвари мизбон таъсир расонад.

Калидвожаҳо: раванди муҳоҷират, иқтисодиёти кишвар, муҳоҷирати меҳнатӣ, муҳоҷирати ихтиёрӣ ва бебозгашт, муҳоҷирати ғайриқонунӣ.

Tashev F. O., Tasheva M. F., Tashev F. F.

**MIGRATION PROCESS AS AN ECONOMIC CATEGORY
(ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN)**

The article examines the impact of migration on the country's economy. Population migration has long occupied the most important place in the life of society, as well as in the economies and politics

of many countries. Economists and political scientists are paying increasing attention to issues of population displacement around the world. Citizens of the Republic of Tajikistan also carry out labor migration to various foreign countries, and the main flow of population falls on the Russian Federation, in connection with which statistical data on the migration of the working population to this country were presented, the reasons for expulsion from the country were also considered. It should be noted that remittances from migrant workers also affect the economic development of countries importing migrant workers. Despite the fact that migration processes are generally positive and negative, it is obvious that the consequences can affect the economy, both the countries of exporters of labor migrants and the host countries.

Key words: migration process, country's economy, labor migration, voluntary and irrevocable migration, illegal migration.

В современном мире миграционные процессы с точки зрения экономики становятся довольно значимой проблемой для развитых стран. Миграционные процессы оказывают существенное влияние на развитие экономики многих развитых стран, тем самым влияя на определение их направлений в политике, а также в социальной сфере. Миграция в экономической категории, является сложным процессом перемещения трудоспособного населения из одного государства в другое государства путём легальных и нелегальных способов, с целью получения материальной и финансовой выгоды. Многие учёные считают, что миграция населения, является территориальное перемещение легальным и нелегальным способом, которое происходит между государствами или административно – территориальными единицами, независимо от их целевой направленности и продолжительности пребывания. С научной стороны, и в практическом отношении миграция рабочей силы представляет такую сферу, в которой характеризуется разнообразными подходами и концепциями в условиях глобализации мирового правопорядка в сфере миграции населения, а также выявления новых отношений миграционных процессов в частности определения не только экономическими факторами, но и политическими, социальными, демографическими, а также экологическими.

Миграция в экономической категории, является сложным процессом, в котором основной фактор – это перемещения трудоспособного населения из страны происхождения в страну пребывания путем легального и нелегального способа с целью получения определенной материальной выгоды от осуществления законной или незаконной трудовой деятельности.

Можно выделить некоторые причины миграции в экономической категории, прежде всего, перемещения рабочей силы из менее развитых стран с более низким уровнем ВВП на душу населения в более развитые страны, где уровень жизни намного выше; безработица, отсутствие вакансий на внутреннем рынке труда и уровень заработной платы в стране, вследствие чего, усиливает трудовую миграцию; влияние транснациональных компаний на перемещение рабочей силы в различные зарубежные филиалы; уровень избытка трудовых ресурсов, которая стимулирует трудовую миграцию.

Так, например, В. И. Переведенцев оценивает миграцию одним из фактора, которая может в большей степени влиять на формирование структурных и динамических параметров, которое возможно изменения общественной жизни страны. В частности, учёный определил миграцию населения, одной из значимых условий нормального функционирования общества, вследствие чего можно достигнуть оптимальных решений размещение трудовые ресурсы на территории страны, которые способствуют уровню экономического развития отдельных регионов, а также преодолению социально – экономических, демографических, культурно – бытовых различий между городами, областями, сёлами и т. п. [4].

Если рассматривать трудовую миграцию или миграцию рабочей силы в международном экономическом аспекте, следовательно, необходимо рассматривать переселение трудоспособного населения из менее развитых стран в более развитые страны на срок от полутора года и не более чем на один календарный год (в зависимости от страны пребывания).

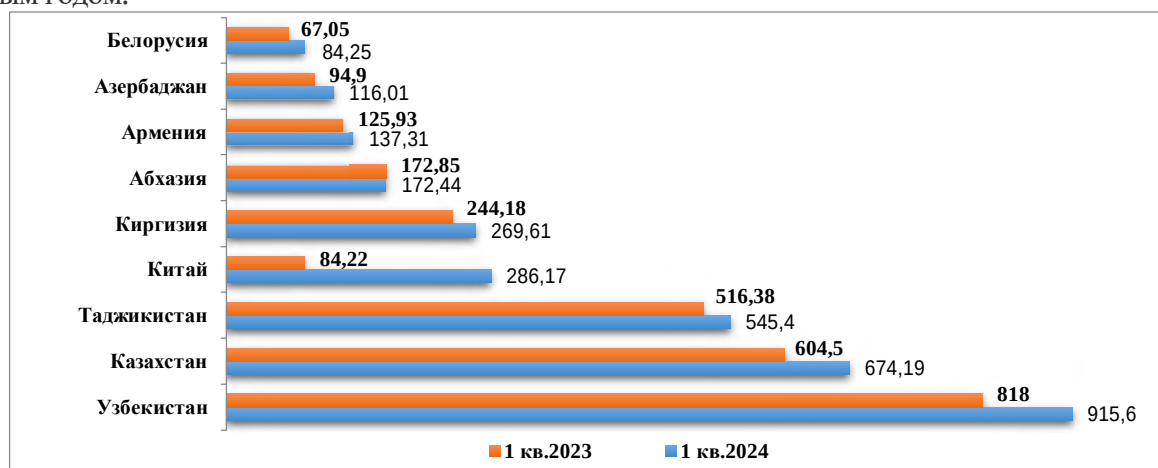
Миграция как экономическая категория во все времена занимает важное место в становлении современной экономической системы, тем самым влияет на развития государства в целом. Для экономистов, политологов и демографов данная проблема представляет собой не только научный интерес, но и связанной с глобализацией мировой экономики, а также интенсификации экономических, а также политических процессов в сфере миграции, тем самым в большей степени значимость данной темы всё большей возрастает для учёных, экономистов, политологов и бизнесменов.

Одной значимой экономической категорией является миграция, которая способным быть главным регулятором в поиске нового места для приложения труда и оказывать влияние на формировании динамических параметров в жизни общества. Такая добровольная миграция, как правило, является возвратной. Добровольная миграция – это перемещение людей, которые добровольно покинули государство (место своего постоянного пребывания), и переезжающих на новое место на территории другого государства, с целью улучшения личного благосостояния. Добровольная миграция может выступать в виде: постоянной; маятниковой; челночной или эпизодической [8].

Стоит отметить также безвозвратную миграцию, которая включает в себя перемещение людей, целью которого является изменения или перемены постоянного места жительства с учётом того, что иммигранты не будут возвращаться в страну исхода, в связи получением постоянного места жительства или гражданство страны пребывания. В отличие от безвозвратной миграции возвратной или временной миграцией, которое подразумевает перемещения трудоспособного населения, следовательно, означающее перемену трудовую деятельность или изменения место жительства на определённый срок, чаще всего не более одного года [2].

Например, основной поток трудовой миграции в Российскую Федерацию в первом квартале 2024 года мы можем заметить значительный рост, по сравнению с предыдущем 2023 года. По официальным данным в Российскую Федерацию прибыли почти 12 млн. иностранных граждан. По сравнению с предыдущем годом более чем на 30% въехало иностранных граждан. Целью въезда иностранных граждан лидирует трудовая деятельность, частная, учёба, а также туризм. Стоит отметить, что основной миграционный поток приходится на граждан СНГ.

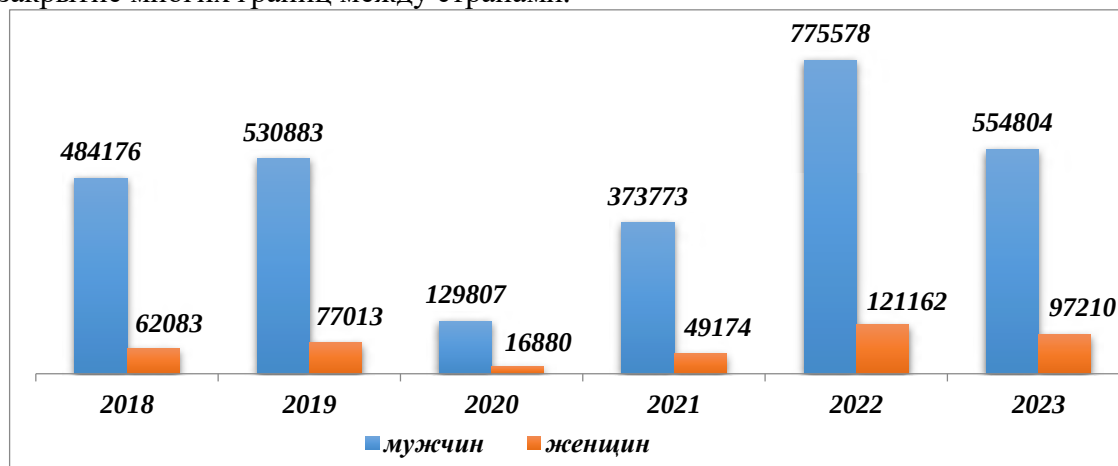
Среди стран СНГ, граждане которых наиболее часто посещали Российскую Федерацию, Республика Таджикистан. Она расположено на третьем месте - в январе-марте в эту страну въехало 545,3 тысячи граждан Республика Таджикистан. Стоит отметить, что за аналогичный период в Российскую Федерацию въехало 516,3 тысяч граждане Республики Таджикистана, что больше на 5,6% по сравнению предыдущем годом. Лидером среди стран постсоветского пространства является Республика Узбекистан: в период с января по март 2024 года российскую границу пересекли 915,6 тысяч граждане Республики Узбекистан, что демонстрирует рост почти на 12% по сравнению с прошлым годом.

Источник: ФСБ России, ЕМИСС

Соответственно поток трудовых мигрантов способствует пополнения бюджета страны осуществляется за счёт денежных переводов, которое оказывает на рост экономического развития государства. Республика Таджикистан в 2023 году возглавил список стран с самой высокой долей денежных переводов к ВВП - 48,2%. В 2022 году приток переводов в республику составил 5,3 млрд. долларов США, в 2021 году - 2,9 млрд. долларов США. До 2022 года рекордный объем поступлений был зафиксирован в 2013 году - тогда в республику поступило 3,7 млрд. долларов США [4].

Стоит отметить, что граждане Республики Таджикистана в большей степени осуществляют трудовую миграцию в основном в Российскую Федерацию (более 90% населения страны). Это можно проанализировать с предыдущими годами учитывая пандемичный период COVID 19 связи закрытие многих границ между странами.

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан

Трудовые мигранты из Республики Таджикистана за первые шесть месяцев 2024 года сократился на 16% в Российскую Федерацию и составило около 392 тысяч человек (отметим, что за шесть месяцев 2023 года составило 467 тысяч человек). За первые полугодия 2024 года в Российскую Федерацию выехали 314 тысяч мужчин и 79 тысяч женщин, следовательно, на 17% и 12% меньше по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Следует отметить, что за аналогичный период 324 тысяч человек трудовых мигрантов вернулись из Российской Федерации (в 2023 году из трудовой миграции вернулись 316 тысяч человек) [6].

Причина такой тенденции, прежде всего, зависит от внесения изменения в нормативных и правовых актах в сфере миграционного законодательства, а также ужесточения миграционной политике Российской Федерации (ФЗ РФ №114 и №115). Также отметим, что из России в первом полугодии 2024 года, свыше 17 тысяч трудовых мигрантов были депортированы (выдворены), в связи несоблюдение режима въезда и выезда, правило пребывания иностранного гражданина в Российскую Федерацию без визы сроком 90 дней в течение одного года (ранее 180 дней), а также отказ во въезде граждан, чей срок депортации или выдворения не закончился.

Стоит отметить, что для регулирования трудовой миграции в Министерстве труда миграции и занятости населения Республики Таджикистан было принято «Стратегия регулирования миграционных процессов в Республике Таджикистан на период до 2040 года» утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2023 года № 309.

Данная стратегия определяет цели, задачи, анализ текущей ситуации, а также основные направления и механизмы реализации государственной миграционной политики Республики Таджикистан. В ней определены некоторые приоритеты данной стратегии, прежде всего, продвижение организованного набора граждан Республики Таджикистан, желающих осуществлять временную трудовую деятельность за пределами страны; создание системы надлежащей защиты мигрантов и членов их семей (фонд поддержки трудовых мигрантов и

членов их семей); совершенствование нормативной правовой базы, а также развитие и укрепление потенциала и деятельности частных агентств занятости; создание механизма оперативного реагирования на чрезвычайные ситуации с целью обеспечения прав мигрантов и членов их семей; пресечение незаконной миграции и торговли людьми; разработка комплекса мер по недопущению вовлечения мигрантов – граждан Республики Таджикистана в запрещённые террористические и экстремистские организации; принятие мер, направленных на повышение осведомлённости граждан о всех услугах, оказываемых по трудоустройству как за пределами страны, так и в самой стране [1].

Следовательно, можно сделать вывод, что граждане, которые выезжают за пределы страны в основном заключается: в незнании или слабом знании языка, слабое осведомлённость миграционного законодательства (правило легального пребывания) страны пребывания, заключения трудовых договоров с работодателем, адаптация мигранта и т.д.

На наш взгляд в стране исхода мигранта необходимо в создании различных центров по предвыездной подготовки трудовых мигрантов (консультации по миграционным законодательством и других нормативно-правовых актов в сфере миграции, вакансий на трудовом рынке, история, культуры и адаптация в стране пребывания), проведения различных семинаров, организация языковых курсов, тем самым привлекать в эти центры потенциальных мигрантов. Данные центры способствуют в развитие легальной трудовой миграции, повышения квалификационных навыков, предотвращению ксенофобия и т.д. в стране пребывания, а также необходимо учитывать опыт других стран экспортеров трудовой миграции. Безусловно, такие меры предвыездной подготовки позволять странам-доноров повысить интерес странам-реципиентам в привлечения трудовых мигрантов в отдельные и востребованные отрасли экономики (рынки труда), которые будут способствовать развитию экономическим отношениям между странами, а также смягчению миграционной политики в отношении странам-доноров.

Следующим немаловажным фактором, которое может повлиять на экономику страны в сфере миграции, считаем трудовых мигрантов имеющие низкую или неквалифицированную специальность, а также отметим незаконную миграцию и осуществления незаконную трудовую деятельность в стране пребывания.

Исходя из вышеизложенного, можно рассмотреть положительную и отрицательную сторону трудовых мигрантов, имеющих низкую или неквалифицированную специальность, а также нелегальную миграцию, которая может повлиять на экономическое развитие страны.

Положительной стороной является восполнения иностранных граждан имеющего низкую квалификационную специальность, в тех отраслях рынка труда, где местное населения не желают работать (ЖЭУ, ЖКХ, строительство в качестве разнорабочих и т.д.) связи с низкой оплаты труда, тем самым снижать уровень востребованности работников в данной отрасли за счёт трудовых мигрантов. Также, отметим, что миграция содействует пополнения бюджета страны от поступления различных налогов и социальных взносов. В некоторых странах и регионах сталкиваются с проблемой старения населения, и трудовые мигранты становятся наиболее важным инструментом пополнения образующихся вакантных мест, вследствие чего стимулирует прирост ВВП, но и помогает развитию и адаптации самих трудовых мигрантов.

Так, например, в Российской Федерации по некоторым оценкам исследователей в связи с естественным старением и сокращением коренного населения страны, которые могут и способны осуществлять активную трудовую деятельность к 2040 году может потерять примерно 15 млн. трудоспособного населения.

Отрицательно стороной, принимающей стороны является финансовые затраты государства или предприятий на их подготовку и переподготовке по востребованным специальностям (учитывая тот факт, что многие мигранты слабо владеют или не знают языка, вследствие чего приводит к дополнительным расходам), а также на их содержания и медицинское страхования. Данную проблему можно решить, если в стране происхождения на государственном уровне начать подготавливать своих граждан по тем или иным специальностям, где востребованы не только на внутреннем рынке труда, но и зарубежном, а также привлекать

отечественных и иностранных работодателей в процесс подготовки или переподготовки потенциальных мигрантов.

Например, треть российских регионов ввели запрет на работу мигрантов в различных сферах — чаще всего там, где нужно взаимодействовать с другими людьми (связано с незнанием русского языка), например, в торговле или пассажирских перевозках. Ряд ограничений действует на федеральном уровне: Правительство устанавливает для компаний допустимую долю иностранных работников. Так власти регулируют конкуренцию на рынке труда и стремятся не допускать межэтнических конфликтов, тем самым трудовые мигранты постепенно переходили в те сферы, где они действительно нужны для снижения потребности в трудовых ресурсах [7].

Отрицательной стороной, также является незаконная или нелегальная трудовая миграция, которая способствует росту теневой экономики и находится вне контроля государства, тем самым, создаёт угрозу стабильному экономическому развитию государства. Нелегальная трудовая миграция представляет собой значимый фактор, способствующий развитию теневой экономики, находящейся вне сферы государственного регулирования. Подобные процессы порождают серьезные угрозы устойчивому социально-экономическому развитию принимающих государств. В частности, нелегальная миграция оказывает комплексное воздействие на ключевые аспекты государственного управления.

Во-первых, на политическом уровне данное явление усложняет межгосударственные отношения и создает риски, сопряженные с подрывом геополитических интересов и ухудшением международной репутации страны.

Во-вторых, в экономическом измерении нелегальная миграция способствует расширению теневого сектора, что приводит к сокращению налоговых поступлений и утрате значительной доли финансовых ресурсов из официального оборота.

В-третьих, на социальном уровне неконтролируемая миграция усугубляет проблемы безработицы, усиливает демпинг на рынке труда, способствует росту социальной напряженности и провоцирует ксенофобские настроения.

Следует подчеркнуть, что миграция как экономическое явление не имеет однозначно положительного или отрицательного воздействия на развитие национальных экономик. Итоговый эффект от миграционных процессов определяется их масштабами, а также качественными и количественными характеристиками мигрантов. В условиях низкого миграционного сальдо и преобладания неквалифицированной рабочей силы миграция, как правило, оказывает негативное воздействие на экономическое развитие страны. Напротив, при дефиците трудовых ресурсов и высоком уровне демографического спада миграция может стать важным фактором поддержания экономического роста.

Для минимизации возможных рисков и увеличения положительного эффекта от миграции странам-донором и странам-реципиентам необходимо осуществлять комплексный мониторинг миграционных потоков и внедрять эффективные механизмы регулирования. Особую роль в данном контексте играет проведение всестороннего количественного и качественного анализа характеристик мигрантов. Это позволит государствам определять оптимальный объем трудовых ресурсов, привлекаемых в ключевые отрасли экономики, а также разрабатывать меры по предотвращению нелегальной миграции.

ЛИТЕРАТУРА

1. «Стратегия регулирования миграционных процессов в Республике Таджикистан на период до 2040 года» утверждена Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 30 июня 2023 года №309
2. Безбородова Т. М., Метелев И. С. К вопросу типологизации миграционных процессов // Региональные проблемы преобразования экономики. – 2010. – №4. – С. 272–278.
3. Интернет-сайты ТАСС, расположенные по следующим адресам в сети интернет: <https://tass.ru/> (дата обращения: 03.10.24)

4. Кролевец Ю. Л., Кролевец К. Ю. Наука о человека: гуманитарные исследования // Базисные точки зрения на иммиграционные процессы как фактор социально-экономического явления. Понятия и виды миграции населения. – 2014. – №1(15). – С. 151–155.
5. Миграция в мире. URL: Режим доступа: [https://www.tadviser.ru/index.php/Статья: Миграция_в_мире](https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Миграция_в_мире). (дата обращения: 25.10.24)
6. Министерства труда, миграции и занятости Таджикистана, www.mehnat.tj
7. Подробнее: <https://www.pnp.ru/politics/taksi-obshhepit-torgovlya-gde-zapretyat-rabotat-migrantam.html>, (дата обращения: 14.10.24)
8. Разнодежина Э. Н., Камалтдинова Р. М., Филиппова И. А. Современные тенденции и перспективы развития экономики России. – Ульяновск: УлГТУ, 2012. – 135 с.
9. Шемякина, Л. Н. Незаконная миграция как угроза национальной безопасности Российской Федерации / Л. Н. Шемякина. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2020. — № 51 (341). — С. 316-318.

УДК 336.711.4(575.3)

Тохиров В. С.

СИЁСАТИ ЭМИССИОНИИ БОНКИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар шароити имрӯзаи хоҷагидори сиёсати пулию қарзӣ яке аз воситаҳои асосии танзим ва рушди муносибатҳои пули қарзӣ маҳуб ёфта дар сатҳи иқтисодиёти кишвар ба он аҳамияти махсус дода мешавад. Вобаста ба ин Бонки миллии Тоҷикистон пайваста кушиш менамояд, ки танзими сиёсати эмиссионии кишварро ба хотири мусоидат ба рушди устувори иқтисодӣ ва роҳ надодан ба тамоюлҳои манфии таваррумӣ ва дигар ҷараёнҳои манфии ба ин хос ин масъаларо зерин назорати доимии худ қарор медиҳад. Вобаста ба ин заруриятҳо мо масъалаҳои муҳимтраини сиёсати пулию қарзии кишварро дар доираи ҷараёнҳои эмиссионӣ ва дигар нишондиҳандаҳои ба ин хос мавриди таҳлил қарор додем. Дар ҳамин радиф қисматҳои асосӣ ва таркибии сиёсати иқтисодии давлат, воситаҳои сиёсати эмиссионӣ ва дигар масъалаҳои ба ин вобастаро мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор дода ба натиҷаҳои назаррас ноиил гардидем.

Калидвожаҳо: сиёсати эмиссионӣ, сиёсати иқтисодсодӣ, сиёсати фискалӣ, муомилоти пулӣ, сиёсати антисикликӣ, сиёсати хурдашавӣ, сиёсати сармоягузорӣ, сиёсати илмию техники, сиёсати нархҳо.

Тохиров В. С.

ЭМИССИОННАЯ ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНОГО БАНКА ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

В сегодняшних хозяйственных условиях денежно-кредитная политика является одним из основных инструментов регулирования и развития кредитно-денежных отношений и на уровне экономики страны ей придается особое значение. В связи с этим Национальный банк Таджикистана постоянно стремится регулировать эмиссионную политику страны с целью содействия устойчивому экономическому росту и недопущения негативных инфляционных тенденций и других негативных течений, присущих данному вопросу, под своим постоянным контролем. В связи с этими потребностями мы проанализировали важнейшие вопросы денежно-кредитной политики страны в рамках эмиссионных процессов и других специфических показателей. Кроме того, были проанализированы и рассмотрены основные и составные части

экономической политики государства, инструменты эмиссионной политики и другие вопросы, связанные с этим, и достигнуты значительные результаты.

Ключевые слова: эмиссионная политика, экономическая политика, фискальная политика, денежно-кредитное обращение, антициклическая политика, политика сокращения, инвестиционная политика, научно-техническая политика, ценовая политика.

Tohirov V. S.

THE ISSUE POLICY OF THE NATIONAL BANK OF TAJIKISTAN AND ITS ROLE IN ECONOMIC DEVELOPMENT

In today's economic conditions, monetary policy is one of the main instruments for regulating and developing monetary relations, and it is given special importance at the national economic level. In this regard, the National Bank of Tajikistan is constantly striving to regulate the country's emission policy in order to promote sustainable economic growth and prevent negative inflationary trends and other negative trends inherent in this issue, under its constant control. In connection with these needs, we analyzed the most important issues of the country's monetary policy within the framework of emission processes and other specific indicators. In addition, the main and component parts of the state's economic policy, the instruments of the emission policy and other related issues were analyzed and considered, and significant results were achieved.

Keywords: emission policy, economic policy, fiscal policy, monetary circulation, countercyclical policy, reduction policy, investment policy, scientific and technical policy, pricing policy.

Саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам момалӣ Раҳмон дар баробари дигар корнамоию ҷонфидоихо дар арсаҳои гуногуни ҳаёти сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии кишвар дар роҳи бунёд ва таҳкими низоми бонкии мамлакат ва хусусан дар самти татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва асҷорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим ва арзанда мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки рушди баҳши воқеии иқтисодиёти давлат аз пешбурди дурусти сиёсати пулию қарзӣ ва сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт вобастагии зиёд дошт.

“...Қаблан дар амри ҷуброн ва намоябандии (индексатсия) маблағҳо низ кӯшишҳо сурат гирифта буд, вале баъди ба муомилот ворид шудани рубли тоҷикӣ, дар мамлакат марҳилаи сифатан нави ислоҳоти иқтисодӣ оғоз ёфт ва Бонки миллии Тоҷикистон дар ҷаҳлияти худ, ки дар навбати аввал ба ташкили низоми миллии муомилоти пулӣ равона шуда буд, воқеан мустақил гардид”[7, с.9].

Вобаста ба ин падидаҳои муҳими таърихӣ ҳаминаро ибраз доштан зарур аст, ки дар баробари мураккаб гардидани вазъияти иқтисодии давлат аз ҳисоби ҷанги таҳмилии шаҳрвандӣ ва ҳамзамон ғалаҷ гардидан сохторҳои алоҳидаи иқтисодӣ вазъи сиёсати пулию қарзиро низ мураккаб намуда буд. Вобаста ба ин вазъи ноустувори сиёсати пулию қарзӣ дар таркиби беаҳали беқурбашавии пул ва аз байн рафтани меъёрҳои мутавозини нархҳо ба он мушкилотҳое марбут буданд, ки бояд ба онҳо ба таври ҷиддӣ аҳамияти дода мешуд.

Дар ҳама ҳолат кишвар метавонад таҳкими низоми пояҳои устувори иқтисодиёти худро дар заминаи доштани пули миллии худ тарҳрезӣ намояд. Ин то андозаи муайян имкон дод, ки вазъи иқтисодӣ муътадил гардад ва барои баровардани нишонаҳои нави пули миллии - “сомонӣ” омодагӣ гирифта шавад. Дар ин муддат барои баланд бардоштани қобилияти харидории рубли тоҷикӣ ва ғайи гардонидани бозори истеъмолии дохилӣ чораҳо андешида шуданд, муайян кардани қурби рубли тоҷикӣ нисбат ба асҷори хориҷӣ оғоз ёфт, ҳисоббаробариҳо бо ҷумҳуриҳои собиқи Иттиҳоди Шӯравӣ ба тартиб дароварда шуда, дар бораи назорати асҷор дастурамалу низомномаҳои дахлдор таҳия ва қабул гардиданд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ин рӯйдоди муҳим аз ҷониби мутахассисони соҳаи иқтисод қадами инкилобӣ арзёбӣ гардида, ҳамчун оғози давраи сифатан нави ислоҳоти иқтисодии мамлакат баҳои сазовор гирифт. Ҳамин тариқ, рубли тоҷикӣ яке аз василаҳои асосии ба даст овардани истиқлолияти иқтисодии кишвар гардид ва он имкон дод, ки то андозае комёбиҳои макроиқтисодӣ ба даст оварда шавад.

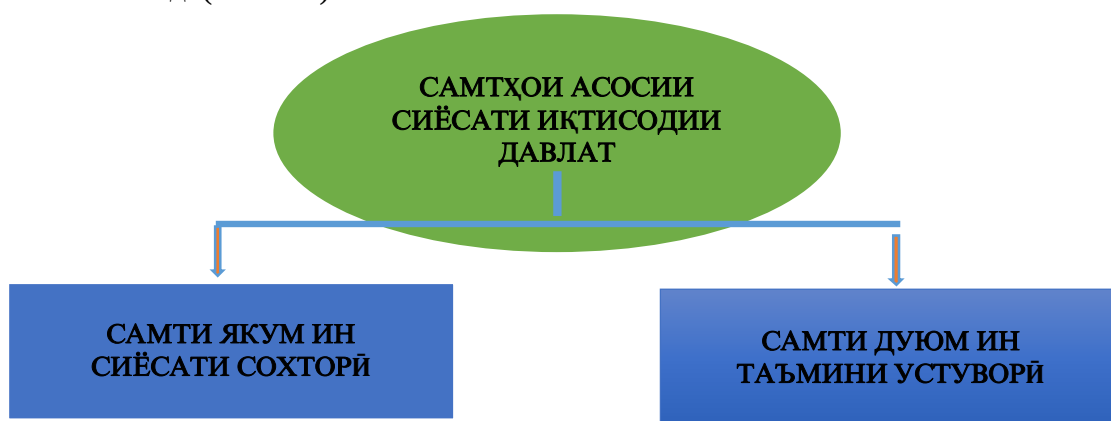
Маҳз дар ҳамин давраи инкишоф зарурати қабул намудани маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки мебоист мақсад ва вазифаҳои Бонки миллии Тоҷикистонро ба сифати бонки танзимгар равшан ифода намуда, мутобиқи меъёрҳои байналмилалӣ фаъолияти онро ба роҳ монанд, ба миён омад. Бинобар ин, соли 1996 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” қабул шуд, ки барои ба бонки марказии муосир табдил ёфтани Бонки миллии Тоҷикистон ва таъмини устувории пули миллии замина гузошт.

Иқдоми мазкур дар якҷоягӣ бо маҷмӯи дигар чорабиниҳои иқтисодию молиявӣ, аз ҷумла қабули Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисодии кишвар, таҷдиди низоми бонкӣ, қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ оид ба сирри бонкӣ ва ҳифзи пасандозҳо ва ғайра имкон доданд, ки иқтисодиёти кишвар давраи коҳишбӣ ва пастравиро паси сар намояд ва барои дар соли 2000-ум ворид намудани нишонаҳои нави пули миллии - “сомонӣ” заминаи зарурӣ фароҳам орад.

“...Боиси қаноатмандист, ки бо ибтикори шахсии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ Эмомалӣ Раҳмон Гурӯҳи корӣ барои ба муомилот баровардани нишонаҳои нави пули миллии ташкил карда шуд, ки ба он Гурӯҳи худӣ Пешвои миллат роҳбарӣ мекард”. Бо мақсади сари вақт ҷоп намудани пули миллии соли 1998 Бонки миллии Тоҷикистон бо корхонаи Giesecke & Devrient GmbH (Олмон) шартнома бааст”.

“...Дар таърихи 26 октябри соли 2000 Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №415 дар хусуси аз 30 октябри соли 2000 ба муомилот баровардани воҳиди нави пули миллии кишвар “сомонӣ”, ки ба ифтихори асосгузори аввалин ва бузургтарин давлати мутамаркази тоҷикон Исмоили Сомонӣ номгузорӣ шудааст, ба имзо расид ва пулҳои коғазӣ бо арзиши 1, 5, 10, 20, 50, 100 сомонӣ ва воҳиди хурди он бо арзиши 1, 5, 20, 50 дирам ба муомилот бароварда шуданд. Баъдан, соли 2010 бинобар зарурат ва эҳтиёҷоти муомилоти пулии мамлакат пулҳои коғазӣ бо арзиши 3, 200, 500 сомонӣ ба муомилот ворид гардиданд”[7, с.10-11].

Ҳадафҳои созандаи Пешвои миллат дар самти татбиқи дурусти сиёсати пулию қарзӣ сазовор буда он бевосита ба рушди минбаъдаи иқтисодиёти кишвар мусоидат менамояд. Мустақилона пеш бурдани равандҳои сиёсати пулию қарзӣ дар доираи доштани пули миллии ин бевосита аз самтҳои асосии пешбурди самтҳои гурӯҳӣ ё таркибии иқтисодиёт вобастагӣ дорад, ки ҳамаи инҳо дар доираи сиёсати иқтисодии давлат маҷмӯан танзим карда мешаванд. Асосан дар таҷрибаи пешбурд ва татбиқи сиёсати иқтисодии давлат ду самти асосии ин сиёсатро аз ҳамдигар ҷудо менамоянд ва дар доираи ҷанбаҳои амалии рушди иқтисодиётро дар сатҳи зарурӣ таъмин менамоянд. (Расми 1)

Расми 1. Қисматҳо ва самтҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат
Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Аз ҳама шароит чиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегие, ки дар доираи он сатҳи устувории иқтисодиёти давлат, таъмини суботи иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум, тезонидани чараёни соҳаҳои иқтисодиёт инчунин диверсификатсия кардани он ва ҷалб намудани сармоягузориҳо ба тамоми бахшҳои иқтисодӣ, нигоҳ доштани таваррум, назорат намудани қарзи давлатӣ ва бучети он, муътадил нигоҳ доштани қурби асъор, зиёд ба роҳ мондани содирот нисбат ба воридот мебошад, ки ин сиёсатҳо ба мо имконият медиҳад, ки иқтисодиёти кишвар устувор бошад ва дар давраи бӯҳронҳо муқобилат карда тавонад ва бештар устувортар гардида ба ин сиёсатҳо вобаста мебошад. Сиёсатҳои мавҷудаи давлат дар доираи худ шаклҳои зиёди дигар сиёсатҳоро таҷассум менамоянд. Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон самти яқум, ки ба дигар масъалаҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ шароит фароҳам месозад ин пеш аз ҳама сиёсати сохторӣ мебошад, ки дар татбиқи соҳа нақши калидиро гузошта ва он самтҳое, ки дар боло қайд кардем дар шароити имруза хело мувофиқат менамояд ва ин сиёсат имконият медиҳад механизмҳои бозориро такмил диҳад ва ба талаботҳои имруза ҷавобгу бошад, ки он мувозинати иқтисодии давлатро дар доираи талаботҳои мавҷуда таъмин менамояд дар бар мегирад. Дар сиёсати сохторӣ инфрасохтори зарурӣ, ки асоси пешбарандаи бахши воқеии иқтисодиёт мебошад, аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Илова бар ин дар самти дуҷум-таъмини устуворӣ бошад он дар сатҳи муносибатҳои иқтисодӣ ва хусусияти умумиқтисодӣ бештар ба масъалаҳои бӯҳронҳо ва даврҳои бавучудоии онҳо нигаронида шуда, инчунин барои пешгирии ноустувории иқтисодӣ ва дастгирии намудан барои рушди соҳаҳо мебошад, ки дар шароити имруза ин сиёсат ба мо имконият меҳада, ки тамоми соҳаҳо рушд карда дар арсаи байналмилалӣ рақобатпазир бошад. Таъмини устуворӣ дар ҳамашароитӣ ба воситаи сиёсати дурусти иқтисодӣ, ки асоси онро сиёсати пулию қарз ташкил медиҳад танзим карда мешавад.

Дар айни замон сиёсати иқтисодӣ бояд тавре ба роҳ монда шавад, ки гузариш аз модели сохторӣ ба модели муътадилсозии иқтисодиётро дар муддати камтарин ва бо самаранокии баланд таъмин карда тавонад. Масалан, дар ИМА барои пурзур кардани сиёсати пулию қарзӣ бо афзоиши таваррум вақт аз даст дода шуд. Дар натиҷа, суръати болоравии нархҳо аз меъёре, ки 40-сол пеш мавҷуд буд боло рафт, ки он дар натиҷа дараҷаи рушди иқтисодиётро маҷмӯан вобаста ба сатҳи хатари ба таназул овард[10].

Вобаста ба таҷрибаи амали дар масъалаи татбиқ ва сатҳи самаранокии масъалаи мазкур агар гузариш ба ин сиёсат ҳамвор бошад, он бидуни тағир додани меъёрҳо ва тадбирҳо ва афзорҳои аниқ санчидашуда беҳтар мебошад. Зеро дар ҳама шароити омилҳои амиқ санчидашуда метавонанд сатҳи самаранокии сиёсати иқтисодии давлат дар маҷмӯ сиёсати пулию қарзиро баланд гардонанд.

Илова бар ин қайд кардан зарур аст, ки дар доираи самтҳо ва қисматҳои асосии сиёсати иқтисодии давлат як чанд шаклҳои муносири сиёсати умумиқтисодии давлат васеъ истифода мегардад. Аз ин лиҳоз дар таснифоти муосир намудҳои зерини сиёсатҳои умумиҷамъиятиро истифода мебаранд ва тафсири амалӣ ва иқтисодии онро дар расми 2 дидан мумкин аст (расми 2)

Хосиятҳои фарқунандаи сиёсатҳои зерин боиси он мегарданд, ки ҳар як соҳаи муайян дар доираи талаботҳои мавҷуда ва меъёрҳои асосии дар ин сиёсатҳо пешбинигардида ҳал карда шаванд. Ғайр аз ин сиёсатҳои зерин хосиятҳо ва ҷанбаҳои гуногуни фарогир дошта дар чунин шакл тавсия карда мешаванд:

Расми 2. Намудҳои асоси ва ҳозиразамони сиёсати иқтисодии давлат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

- Сиёсати антисикликӣ - ин як навъи сиёсати иқтисодие мебошад, ки ҳадафашон мубориза ба ноустувории иқтисодӣ равона шудааст ва ёри мерасонад, ки иқтисодиёт ба тавозун баргардад;
- Сиёсати ташкили – ин ба тадбирҳо ва стратегияҳои дахл дорад, ҳадафашон тақмили сохтор ва ташкили дурусти иқтисодиёт мебошад. Ба воситаи ин сиёсат давлат метавонад иқтисодиётро самаранок ва рақобатпазир намояд.
- Сиёсати хурдашавӣ (Амортизатсия) – ин як намуди сиёсате мебошад, ки барои паст кардани таваррум ва кам кардани афзоиши иқтисодӣ равона карда мешавад. Бояд қайд кард ки барои баланд намудани фоизи қарзгирӣ ва коҳиш додани сармоягузорӣ инчунин фуруши қоғазҳои қимматнок бо мақсади аз муомилот гирифтани пул, коҳиши хароҷоти буҷетӣ, афзоиши андозхоро фарогиранда мебошад.
- Сиёсати сармоягузорӣ- ин барои ҷалби сармояи дохили ва хориҷӣ баҳри рушди иқтисодиёти кишвар инчунин муқаррар намудани муҳити ҳуқуқи ва иқтисодии мусоид, имтиёзҳои андозӣ ва гумрукӣ, инфрасохтори дастгирии сармоягузорӣ, рушди соҳаҳои афзалиятнокро муаян менамояд.ин ислохотҳо метавонад фазои сармоягузорию боз ҳам беҳтару хубтар намояд.
- Сиёсати илмӣ-техникӣ (инноватсионӣ)- асосан ин намуди сиёсат барои рушди иқтисодиёти кишвар нақши калидӣ мегузорад ва мутобиқ ба барномаву қарорҳои давлатиро, ки барои рушди илм ва техника равона гардида инчунин барои татбиқи илм дар истеҳсолот ва таҳкими пояҳои илмӣ ва таҳқиқотӣ инчунин ташкили инфрасохтори илмӣ-техникӣ, дастгирии олимони муҳаққиқони ҷавонро дар бар мегирад.
- Сиёсати фискалӣ (буҷетӣ - андозӣ)- ин намуди сиёсат барои таҳия ва иҷроиши буҷети давлатӣ инчунин саривақт маблағҳои андозӣ ба буҷет равона шуданаширо инъикос менамояд, тарзи дуруст ва моҳирона истифода намудани маблағҳои буҷетӣ ровона шуда, баланд бардоштани сифати зиндагонии мардум ва барои таҳкими макроиқтисодии кишвар нигаронида мешавад. То тавонад натиҷанокии рушдро касб намояд.

· Сиёсати пулию қарзӣ (пулӣ)- барои таъмини иқтисодиёт бо пул ё манетизатсияи иқтисодӣ, танзими қурби пули миллий, таъмини шароити оптималии қарздиҳӣ барои ҳамаи субъектҳои иқтисодӣ ва аҳоли, мӯътадил нигоҳ доштани нархҳо дар давраи дарозмуддат пешбинӣ шудааст.

· Сиёсати нархҳо - ин як намуди сиёсати иқтисодии дохилии давлатӣ мебошад, ки барои танзим ва назорати сатҳи нархҳо аз ҷониби давлат ва ё бозор ба роҳ монда мешавад, ки натиҷанокиро дар ҳифзи иҷтимоӣ, назорати таваррум, суботи бозор ва дастгирии истехсолоти дохилӣ дидан мумкин аст, ки ба ин самтҳо равона карда мешавад.

· Сиёсати иқтисодиёти хориҷӣ – дар натиҷаи истифодаи ин сиёсат метавон қайд кард, ки давлат дар муносибат бо дигар кишварҳо барои таҳкими манфиати иқтисодии худ инчунин барои тичорати байналмилалӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ, ҳамкори бо ташкилотҳои байналмилалӣ, танзим ва истифодаи маблағи муҳочирон ва ба даст овардани соҳибхитиёрии иқтисодӣ инчунин барои бартараф кардани таназзули тавозуни пардохт натиҷаҳои хубро касб карда барои рушди соҳаҳои натиҷанокии худро инъикос менамояд, равона карда шудааст.

· Сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ бо мақсади самаранок аз нав тақсим кардани сармоя барои эҷоди кафолатҳои иҷтимоӣ барои аҳолии гуногун, таъмини шуғл ва пӯшонидани норасоии қувваи корӣ гузаронида мешавад.

· Сиёсати минтақавӣ- бояд рушди иқтисодиёти тамоми минтақаҳои кишварро бо назардошти манфиатҳои умумидавлатӣ ва маҳаллӣ ва имкониятҳои ҳудудии онҳо кафолат диҳад.

· Сиёсати экологӣ- дар шароити имрӯза муҳим буда он пеш аз ҳама амнияти экологӣ, ҳифзи муҳити зист, шароити зиндагии шаҳрвандони кишварро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ дар табиқи сиёсати иқтисодии давлат як қатор сиёсатҳои ҷирирасони дигар, ки ба соҳаҳои гуногун ва самтҳои алоҳида дахл доранд васеъ истифода бурда мешаванд, ки дар замони ҳозира нақши калидиро мебозад.

Инчунин қайд кардан ба маврид аст, ки дар татбиқи сиёсати иқтисодии давлат амалӣ сиёсати пулию қарзӣ (монетарӣ) ин пеш аз ҳама сиёсати макроиқтисодии мақомоти пулӣ, ки ба маҷмӯи тадбирҳо оид ба идоракунии талаботҳои бо пул ифода ёфта, ки тавассути шартҳои бозор метавонанд ба суботи нархҳо, қурби устувори асъор, суботи молиявӣ ва мусоидат ба рушди мутавозини иқтисодиро дар бар гиранд.

Аз ин лиҳоз, қайд намудан зарур аст, ки дар сатҳи татбиқи муносибатҳои пулӣ, сатҳи дурусти монетизатсияи иқтисодиёт ва қонунгардонидани талаботҳои гуногуни пулии аҳоли тавассути бонкҳо ва дигар институтҳои молиявӣ қарзӣ сиёсати пулию қарзӣ ба як қатор масъалаҳое, ки дар расми 2.3. оварда шудааст, фарогирӣ ва ҳамгирии чараёнҳои пулиро таъмин менамояд.

Расми 3. Воситаҳои таркибӣ ва ҳозиразамони сиёсати пулию қарзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Манбаъ: Таҳияи муаллиф

Вобаста ба таҳқиқотҳои анҷомгардида ва натиҷаҳои бадастовардашуда қайд кардан зарур аст, воситаҳои таркибии сиёсати пулию қарзӣ ва ташкили идораи самараноки онҳо боиси он мегардад, ки мувозинаити рушди иқтисодиёт дар заминаи танзими пул ва муносибатҳои пулӣ таъмин карда шавад. Аз ин лиҳоз, масъалаҳои муҳими татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва муайян кардани меъёрҳои пешбурди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифа ва мақсадҳои асосии Бонки миллии Тоҷикистон мебошад.

Бо ин мақсад сиёсати пулию қарзии бонки марказӣ бояд дар ҳама ҳолат тобеи сиёсати умумии иқтисодии давлат бошад. Новобаста аз он, ки бонки марказӣ дар аксар маврид фаъолияти мустақил дорад фаъолияти он пеш аз ҳама ба манфиати ҳукумат нигаронида шуда бошад.

Вобаста ба ин бонки марказӣ бояд аз ҳукумат дар бораи тақсимои қарзҳо дар ҳолатҳои зарурӣ ва лозима дастур гирад. Чунин ақида дар иқтисодиёти шӯравӣ, ки корхонаҳо пурра милли карда шуданд, маъмул аст. Аммо, дар шароити имрӯза чунин амалу дастурҳо низ метавонанд вучуд дошта бошанд. Дар самти татбиқи сиёсати иқтисодии давлат ва таъмини рушди устувори он бояд сиёсати фоизии бонки марказӣ боназардошти манфиатҳои умумимиллӣ ба раванди сиёсатҳои фоизии ҳадафманд низ нигаронида шуда бошад. Зеро то як андоза сиёсати фоизиро дар зери назорати бонки марказӣ гирифтани он метавонад ба сатҳи нархҳо таъсир расонад. Дар таҷрибаи пешбурди сиёсати пулию қарзӣ ташкилкунандагон, ки он дар дораи худ сиёсати пулию қарзиро ташкил медиҳад ва онро аз рӯи меъёрҳои мушаххас пешмебарад дар айни замон ба андешаи мо инҳо мебошанд:

- **Объектҳои сиёсати пулию қарзӣ:** асосан барои танзим ва назорати сиёсати пулию қарзӣ равона карда шуда дар доираи он бонкҳо ва ташкилотҳои ғайрибонкӣ тавонанд ба ҳаҷми қарз ва ҳаҷми пул инчунин ба дарҷаи фоизи қарз этибор диҳанд, ки таваррум муътадил нигоҳ дошта шавад.

- **Субъектҳои сиёсати пулию қарзӣ:** ин шахс ё мақомоти пулие, ки онро тарҳрезӣ ва амалӣ менамоянд (Бонки миллии Тоҷикистон, Вазорати молия ва мақомати давлатӣ, Бонкҳо, Муассисаҳои ғайрибонкӣ, Ташкилоти амонатӣ қарзии хурд, Ташкилоти қарзии хурд).

- **Придметҳои сиёсати пулию қарзӣ:** дар доираи ин самт тағйирёбиҳои иқтисодие ба миён меояд, ки тавозуни муодилаи пулӣ дар бозор ва пешниҳоди пул (базаи пулӣ ё суръати афзоиши пул), меъёри фоизии номиналии кӯтоҳмуддат, қурби номиналии асъор, пардохтпазирии қарз дар баҳши бонкиро тавсиф мекунад меъёрҳо ё параметрҳои сиёсати пулию қарзӣ мебошад.

- **Роҳбари сиёсати пулию қарзӣ:** мақомоти пулие, ки барои сиёсати пулию қарзӣ масъуланд (Бонки миллии Тоҷикистон, бонкҳои тижоратӣ давлатӣ, бонки исломӣ ва дигар ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ ғайрибонкӣ).

Дар шароити иқтисоди бозорӣ бонкҳои марказӣ наметавонанд бевосита ба ҳадафҳои сиёсати пулию қарзӣ, ки дар қонунгузориҳои миллии муайян шудаанд, бе ёрии баҳши дигари институтсионалӣ ноил шаванд. Аз ин сабаб, онҳо ҳадафҳои дуҷумдараҷаи сиёсати пулию қарзиро муқаррар мекунад, ки ба расидан ба ҳадафи ниҳоӣ мусоидат мекунад.

Сиёсати пулию қарзӣ қисми таркибии сиёсати иқтисодии давлат буда он дар якҷоягӣ бо сиёсати бучетӣ андозӣ, сиёсати сохторӣ, миқёс, суръати рушди иқтисодиёти кишварро муайян мекунад. Дар айни замон, таҳияи концепсия ва методологияи сиёсати пулию қарзӣ ҳамчун механизми ягона, низоми яклухт аҳамияти махсусро пайдо намуда ба рушди дигар нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ муоидат менамояд. Илова бар ин дар доираи тадқиқот як қатор принципҳои методологияи назарияи институтсионалиро истифода бурда, бо назардошти ғояҳои пешниҳодкардаи намоёндагони постинститутсионализм дар якҷоягӣ бо методологияи системавӣ усули муаллифии таҳқиқи сиёсати пулию қарзиро ҳамчун системаи институтсионалӣ пешниҳод менамоем. Дар таҷрибаи татбиқи сиёсати пулию қарзӣ як қатор хусусиятҳое, ки онҳо дар ҳар шакл арзёбӣ ва таҳқиқ карда мешаванд ба таври самаранок истифода мегарданд ва риёи меъёрҳои он ҳангоми фаъолият шартӣ зарурӣ мебошад. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар шароити имрӯза Бонки миллии Тоҷикистон барои идора ва татбиқи сиёсати пулию қарзӣ як қатор режимҳоро истифода мебарад.

Дар айни замон як қатор режимҳои сиёсати пулиро қарзӣ ҳам аз ҷиҳати мақсад ва ҳам аз рӯи воситаҳои истифода ва танзими фарқ мекунад. Барои ҳар як воситаҳои номиналӣ маҷмӯи воситаҳои сиёсати пулиро қарзӣ ҳос аст, ки тафсири онро дар ҷадвали 1. мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҷадвали 1. Хусусиятҳои намунавии низомии сиёсати пулиро қарзӣ

Хусусият	Ҳадафгирии таваррум	Ҳадафгирии пешниҳоди пул	Ҳадафгирии қурби асъор
Ҳадафи ниҳой	Устувории нархҳо	Устувории нархҳо ва рушди мутавозини иқтисодӣ	Устувории нархҳо ва устувори қурби асъор
Ҳадафи миёна	Надоштан/пешгуии таваррум	Агрегати пулӣ	Қурби асъор
Ҳадафи амалиёт	Меъёри фоиз дар бозори пулӣ	Заминаи пулӣ/Унсурҳои тавозуни бонки марказӣ, захираҳои озоди байналмилалӣ	Қурби асъор ё сабади асъор
Механизмҳои сиёсати пулиро қарзӣ	Амалиёт дар бозори қушод, воситаҳои амалиёти доимӣ	Амалиётҳои бозори қушод, воситаҳои амали доимӣ,	Талаботҳои эҳтиётии даҳлати асъор, амалиётҳои бозтамвил, талаботҳои эҳтиётӣ

Манбаъ: Ҳисоби муаллиф дар асоси Моисеев С. Одиссея инфляционного таргетирования: к новым вызовам денежно-кредитной политики // Вопросы экономики. — 2017. — Октябрь

Тавре ки таҷрибаҳо нишон медиҳад, кишварҳое, ки лангари(якорь) номиналии миқдорӣ доранд, нисбат ба кишварҳое, ки лангари эълоншуда надоранд, онҳо таварруми муътадил ва камтар рушди ноустувори иқтисодӣ доранд[5].

Дар гузашта, меъёри мақсаднокӣ таваррум ва қурби мақсаднокӣ асъор ба суръати афзоиши нархҳо ва агрегатҳои мақсаднокӣ пулӣ ба ноустувории ММД таъсири калон мерасонданд. Ин аст, ки аз нимаи дууми солҳои 1990-ум, инчунин дар солҳои 2000-ум фарқиятҳои макроиқтисодӣ байни лангарҳои номиналӣ(номинальными якорями) дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдфто амалан ба натиҷа афтоданд [9, с.46-49]. Аммо, онҳо дар иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ, бахусус онҳое, ки таварруми баланд доранд, нақш мебозанд ва танзими ин масъаларо улавияти қори худ меҳисобанд ва дар татбиқи ин бонкҳои марказии худро масъул меҳисобанд.

Азбаски бонки марказӣ наметавонад бевосита ба ҳадафи ниҳой дар самти сиёсати пулиро қарзии худ бирасад, лангари (якорь) номиналӣ ҳадафи миёнаи сиёсати пулиро қарзӣ мебошад. Ҳангоми интиҳоби ҳадафи миёна, бонки марказӣ бояд бо ду мулоҳиза ба ин масъала расидагӣ намояд:

- Якум, бонки марказӣ бояд онро идора карда тавонад.
- Дуюм, ҳадафи миёна бояд бо ҳадафи ниҳоии сиёсат робитаи устувор ва пешбинишаванда дошта бошад[6].

Дар умум сиёсати пулиро қарзӣ ҳамчун сиёсати мураккаб дар сатҳи иқтисодиёт бештар ба раванди танзим ва идораи пешниҳоди пул дар иқтисодиёт, сатҳи пардохтпазирии низомии бонкӣ ва меъёрҳои қўтоҳмуддати фоизии бозори байнибонкиро тавассути истифодаи фишангҳои сиёсати пулиро қарзӣ дар бар гирифта, он пеш аз ҳама баҳри ба даст овардани суботи нархҳо ва мусоидат ба рушди воқеии иқтисодиёт равона мегардад. Дар доираи ин мо метавонем ба ҳулосае омад, ки сиёсати пулиро қарзӣ ҳамчун сиёсати калидӣ дар таркиби иқтисоди миллӣ ҳамавақт боқӣ мемонад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ташкили бонки марказӣ ва низоми бонкӣ дар тамоми давлатҳо шартӣ зарурӣ мебошад, ки рушд ва самаранокии иқтисодиёт аз бонки марказӣ ва низомҳои бонкӣ алоқамандӣ ва вобастагии зиёд дорад. Инчунин нақши бонки марказӣ ҳамчун танзимкунанда ва пешбарандаи сиёсати пулию қарзии давлат дар иқтисодиёт ва дар муътадил нигоҳ доштани таваррум нақши калидиро мебозад.

Илова бар ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар низоми иқтисоди бозорӣ қарор дорад, танзими муносибатҳои пулии аз тарафи хадамоти пулӣ (Бонки миллии Тоҷикистон) анҷом дода мешавад ва пешниҳоди пул, ки чузъҳои гуногунро тавсиф менамояд талаботи умумии самаранокро дорост. Дар ҳама шароит ҷиҳати татбиқи сиёсати пулию қарзӣ ва босамар гардонидани он дар иқтисодиёт бонки марказӣ арзиши заминаи пулиро ҷиҳати рушди ҳамтарафаи иқтисодиёт ба таври маҷмӯи назорат менамояд.

Инчунин қайд намудан ба мавридаст, ки дар пажӯҳишҳои илмӣ ва адабиёти иқтисодӣ сиёсати пулию қарзӣ аксар вақт бо мафҳуми сиёсати бонки марказӣ муайян карда шуда барои таъмини суботи иқтисодӣ ва расидан ба сатҳи самаранокии он назорат карда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими равандҳои пулию қарзӣ яке аз унсурҳои сиёсати макроиқтисодии давлат буда, омӯзиши кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро доро мебошад. Тадбирҳое, ки ба тағйир додани ҳаҷми пул дар муомилот, ҳаҷми қарз, дараҷаи фоиз ва дигар нишондиҳандаҳои муомилоти пулӣ ва идоракунии бозори қарз вобаста мебошад. Бонки марказӣ он масъалаҳое ки дар ихтиёри худ дорад кушиш менамояд саривақт инчунин пайваста назорат ва танзим намояд.

Аз ин лиҳоз қад кардан ба маврид аст, ки дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаҳои зерин бояд ҳадафи минбаъдаи Бонки миллии Тоҷикистон бошад:

- Ба таври доимӣ назорат намудани сатҳи манетизатсияи иқтисодиёт ва бо ин роҳ додани имконият ба бахши воқеии иқтисодиёт дар истифодаи мақсадноки воситаҳои пулӣ;
- Ба таври доими коҳиш додани ҳаҷми пули нақд ва зиёд намудани пардохтҳои ғайринақдӣ бо фароҳам овардани шароит ва инфрасохтори зарурӣ;
- Ҷорӣ намудани механизмҳои маҳдудкунии пулӣ нақд ва ҷорӣ намудани воситаҳои ёрирасона дар самти истифодаи мақсадноки амалиётҳои нақдӣ ва ғайринақдӣ;
- Дастгирии бахши бонкӣ бо роҳи фароҳам овардани шароит барои самаранок анҷом додани амалиёту хизматрасониҳо дар бозори бонкӣ.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон” // АМОҚТ с.2011, №6 мод. 435; с.2014, №7, қ.2, мод.410
2. Лаврушин О.И. Банковское дело / О. И. Лаврушин, Н. И. Валенцева. - 2-е изд. стер. - Москва: Финансы и статистика, 2005. - 672 с.
3. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки. Экспресс– курс. / О. И. Лаврушин -4-е изд., стер. – М.: Кнорус, 2010. – 280с.
4. Махшулов С.Ҷ. Таъмини беҳатарии низоми қарздиҳӣ дар шароити муосир / С.Ҷ. Махшулов., И.Қ. Ҷумаев // Паёми молия ва иқтисод. - 2022. - №4/2(34). - С. 72-79.
5. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. — Москва: Вильямс, 2006.
6. Покалюк М. М. Регулирование денежного обращения в развитых странах. Автореферат дисс. на соискание ученой степени к.э.н. — Москва: РЭА им. Г. В. Плеханова, 2007.
7. Рушди низоми бонкӣ дар 25 соли Истиклолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон
8. Раҳимзода Ш. Муомилоти пулӣ ва қарз /Ш.Раҳимзода. - Душанбе: ЭР-граф, 2018. -516 с.
9. Roger S. Inflation Targeting Turns 20 // Finance & Development. — 2010. — № 1. — С. 46-49. Архивировано 7 сентября11 2017 года.
10. <https://www.finam.ru/publications/item/ekonomicheskaya> (Санаи мурочиат 13.12.2023)

Турсунов Х.М., Соҳибов Ф.Х.

**МУКАММАЛГАРДОНИИ ҶАЪОЛИЯТИ ДОНИШКАДАИ ТАКМИЛИ ИХТИСОСИ
КОРМАНДОНИ МАҚОМОТИ ГУМРУК**

Дар мақола муаллифон мақсад ва вазифаҳои Донишкадаи тақмили ихтисоси мақомоти гумрук ва як қатор роҳҳои мукамалгардонии ҷаъолияти онро шарҳ дода, нақши донишкдаро дар баланд бардоштани маҳорати касбии кормандон ва омода намудани онҳо ба ҳалли масъалаҳои муосир оид ба тағйироти ҷорӣ дар қонунгузорӣ ва меъёрҳои нав, стандартҳои байналмилалӣ, технологияҳо ва таҷрибаҳо, рушди салоҳиятҳои касбӣ ва шахсӣ дар соҳаи гумрук, логистика, идоракунии хавфҳо ва дар ташаккул додани иқтисодии кадрӣ сохтори мақомоти гумрук баррасӣ намудаанд. Ҳамзамон, дар мақола, ҷиҳати тақмили ҷаъолияти он тавассути таҷдиди назар намудан ба барномаи курсҳои бозомӯзӣ, ҷалби омӯзгорони донишкда дар таҷрибаомӯзии истеҳсолӣ дар гузаргоҳҳои гумруки наздисарҳадӣ, ҳамкории судманд бо донишкдаҳои хориҷӣ, ҳавасмандгардонии инфиродии кормандон барои ноил гардидани онҳо ба дастовардҳо ва гузаштани омӯзгорони донишкда аз тақмили ихтисос дар хориҷ аз кишвар ёдоварӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Донишкдаи тақмили ихтисос, мақомоти гумрук, мақсаду вазифаҳо, мутахассисони барасмиятдарории гумрукӣ, мукамалгардонии ҷаъолият, баланд бардоштани касбият, технологияҳо, ҳавасмандгардонӣ.

Турсунов Х.М., Соҳибов Ф.Х.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИНСТИТУ
ТА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ СОТРУДНИКОВ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ**

В статье авторы раскрывают цели и задачи Института повышения квалификации сотрудников таможенных органов и ряд путей совершенствования его деятельности, роль института в повышении профессиональных навыков сотрудников и подготовке их к решению задач. Обсудили текущие изменения в законодательстве и новые нормы, международные стандарты, технологии и практики, развитие профессиональных и личных компетенций в сфере таможенного дела, логистики, управления рисками и формирования кадрового потенциала таможенных органов. В то же время в статье говорится о необходимости совершенствования его деятельности путем пересмотра программы курсов переподготовки кадров, привлечения преподавателей института к прохождению производственных стажировок в приграничных таможенных пунктах пропуска, плодотворного сотрудничества с зарубежными институтами, индивидуального мотивирования сотрудников за их достижения, а также направления преподавателей института на повышение квалификации за рубежом.

Ключевые слова: Институт повышения квалификации, таможенные органы, цели и задачи, специалисты по таможенному оформлению, совершенствование деятельности, повышение профессионализма, технологии, мотивация.

Tursunov Kh.M., Sohibov F.H.

IMPROVEMENT OF THE ACTIVITIES OF THE INSTITUTE FOR ADVANCED TRAINING OF CUSTOMS OFFICERS

In the article, the author explains the goals and objectives of the Institute for Advanced Training of Customs Authorities and a number of ways to improve its activities, highlighting the role of the institute in improving the professional skills of employees and preparing them to solve modern issues, current changes in legislation and new norms and standards. international, technologies and practices, development of professional and personal competencies in the field of customs, logistics, risk management and in building the personnel capacity of the customs authorities. At the same time, the article speaks about the need to improve its activities by revising the program of retraining courses for personnel, involving the institute's teachers in industrial internships at border customs checkpoints, fruitful cooperation with foreign institutes, individual motivation of employees for their achievements, as well as sending the institute's teachers to improve their qualifications abroad.

Keywords: Institute for Advanced Studies, customs authorities, goals and objectives, customs clearance specialists, improvement of activities, professional development, technologies, motivation.

Донишкадаи такмили ихтисоси кормандони мақомоти гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти тарбияи кадрҳои баландихтисос барои хадамоти гумрук нақши калидӣ дорад. Такмили фаъолияти Донишкада мустақиман ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии мақомоти гумрук ва мустаҳкам намудани амнияти иқтисодии кишвар мусоидат хоҳад кард.

Мақсади Донишкадаи такмили ихтисос аз инҳо иборат аст: дар кормандон пайдо намудани донишҳои муосир, баланд бардоштани маҳорати касбии онҳо, омода намудани онҳо ба ҳалли масъалаҳои ҳалталаб, омӯзонидани онҳо оид ба тағйироти қорӣ дар қонунгузорӣ, меъёрҳои нав, стандартҳои байналмилалӣ, технологияҳо ва таҷрибаҳо, инчунин рушди салоҳиятҳои касбӣ ва шахсии онҳо. Баланд бардоштани салоҳияти касбии кормандон дар соҳаи гумрук, логистика, идоракунии хавфҳо ва дигар соҳаҳои марбут ба таъмини болоравии касбӣ аз ташаккул додани иқтидори кадрҳо барои иҷрои вазифаҳои нисбатан мураккабу масъулиятнок ва мутобиқшавӣ ба ҳолатҳои муосир вобаста мебошад, аз ҷумла омӯзиши технологияҳои навин ва усулҳои қорӣ, бахусус истифодаи технологияҳои иттилоотӣ ва автоматикунонии равандҳо ба ҳисоб меравад [4, с.58-65], ки рушди доимии Донишкада ҷанбаи асосии мутобиқсозии низоми гумрукӣ ба тағйирот дар қонунгузорӣ ва амалияи ҷаҳонӣ мебошад.

Дар нақшаи идоракунии Хадамоти гумрук фаъолияти Донишкадаи такмили ихтисос бо роҳи мучаҳазгардонии комили техникаю технологии соҳавӣ ба роҳ монда шудааст, ки вазъи мазкур яке аз дастовардҳои мақомоти гумрук дар замони муосир ба шумор рафта, дар татбиқи самаранокии фаъолияти гумрук саҳми назаррас дорад.

Маврид ба зикр аст, ки пас аз таъсис додани мақомоти гумрук дар кишвар ҳамчун мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, зарурати такмили ихтисос ва бозомӯзии кормандони он ба миён омад. Ин буд, ки дар давраи солҳои 1995-2001 ба ҳайси маркази таълимӣ ва аз соли 2001 то инҷониб дар мақоми Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумруки назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият менамояд. Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук соли 2014 бо тамоми шароитҳои қорӣ таълимӣ сохта ба истифода додашудааст.

Мувофиқи маълумоти оморӣ Донишкада, дар тӯли солҳои 1995-2024 дар донишкада зиёда аз 5887 нафар, аз ҷумла 4432 кормандони мақомоти гумрук ва 1455 мутахассисони барасмиятдарории гумрукӣ тавонистанд савияи дониши худро мукамал намуда, соҳиби шаҳодатнома ва сертификат гарданд [10].

Маврид ба қайд аст, ки самтҳои асосии раванди бозомӯзӣ ва такмили ихтисоси Донишкадаи такмили ихтисоси Хадамоти гумрук инҳо мебошанд:

- такмили ихтисоси мутахассисони барасмиятдарории гумрукӣ ва баргузор намудани курси ибтидоӣ барои кормандони нав ба кор қабулгардида дар мақомоти гумрук;
- баргузор намудани курсҳои такмили ихтисоси командони мақомоти гумрук аз рӯи катигорияҳо;
- ба роҳ мондани баргузории курсҳои такмили ихтисос тибқи фармоиши Сардори Хадамоти гумрук.

Дар заминаи тадқиқи масъала ва мушкилоти дар ин самт ҷойдошта, бо дарназардошти тақозои шароити муосир муайян намудем, ки самтҳои асосии такмили фаъолияти Донишкадаро бояд инҳо ташкил медиҳанд: [1, с. 34-41]

- навсозии барномаҳои таълимӣ, баҳисобгирии тағйирот дар қонунгузории гумрукӣ, таҷдиди мунтазами барномаҳои таълимӣ бо назардошти тағйирот дар Кодекси гумруки Ҷумҳурии Тоҷикистон ва стандартҳои байналмилалӣ соҳавӣ;
- дохил кардани курсҳои нав: ҷорӣ намудани фанҳои марбут ба технологияҳои навин дар гумрук (масалан, блокчейн, зеҳни сунӣ), ҳамкориҳои байналмилалӣ, мубориза бо тижорати ғайриқонунӣ;
- таваҷҷӯҳ ба малакаҳои амалӣ: баланд бардоштани ҳиссаи дарсҳои амалӣ бо истифода аз усулҳои муосири таълим (ҳолатҳо).
- такмили ихтисоси ҳайати омӯзгорон: бозомӯзии касбӣ, ташкили курсҳои мунтазами такмили ихтисоси омӯзгорон бо ҷалби мутахассисони варзидаи соҳаи гумрук;
- мубодилаи таҷриба бо ҳамкасбони хориҷӣ;
- таъсиси гурӯҳҳои тадқиқотӣ: ҳавасманд кардани омӯзгорон барои гузаронидани тадқиқоти илмӣ ва нашри натиҷаҳо дар нашрияҳои махсуси соҳавӣ.
- истифодаи технологияҳои муосири таълимӣ, омӯзиши онлайнӣ, таҳия ва татбиқи курсҳои электронӣ, вебинарҳо ва барномаҳои фосилавӣ бо мақсади баланд бардоштани дастрасии омӯзиш;
- истифодаи усулҳои интерактивии таълим, истифодаи воситаҳои муосири техникӣ (проекторҳо, тахтаҳои интерактивӣ) ҷиҳати баланд бардоштани самаранокии таълим;
- таъсиси лабораторияи виртуалӣ барои барасмиятдарории гумрукӣ: моделсозии ҳолатҳои гуногуни гумрукӣ барои рушди малакаҳои амалӣ;
- тақвияти ҳамкориҳои байналмилалӣ: иштирок дар лоиҳаҳои байналмилалӣ, ҷалби Донишкада барои иштирок дар лоиҳаҳои байналмилалӣ оид ба баланд бардоштани малакаи кормандони гумрук.
- мубодилаи таҷриба бо шарикони хориҷӣ: ташкили таҷрибаомӯзии кормандони донишкада ва мақомоти гумрук дар муассисаҳои таълимии хориҷӣ;
- таҳияи барномаҳои муштаракӣ омӯзишӣ: эҷоди барномаҳои муштаракӣ омӯзишӣ дар ҳамгирой бо академияҳои пешрафтаи гумруки ҷаҳон;
- мустаҳкам намудани робита бо амалия: ташкили таҷрибаомӯзӣ дар Раёсатҳои гумрукии минтақавӣ, фароҳам овардани имкони таҷрибаомӯзии кормандони донишкада дар дидбонгоҳҳои гумрукии воқеӣ (наздисарҳадӣ);
- ба сифати омӯзгор ҷалб намудани кормандони таҷрибавии гумрук: даъват намудани кормандони ботаҷриба барои хондани лексияҳо ва семинарҳо;
- ташкили шӯрои машваратӣ: таъсис додани шӯрои машваратӣ аз ҳисоби намоёндагони фаъолияти соҳибкорӣ ва сохторҳои давлатӣ бо мақсади арзёбии сифати оморасозии мутахассисон;

Дар натиҷаи амалӣ намудани самтҳои асосии такмили фаъолияти Донишкада ба чунин дастовардҳои назаррас ноил гаштани он имконпазир мегардад: [2, с. 12-19]

- баланд бардоштани таҳассуси кормандони хадамоти гумрук;
- баланд бардоштани сифати маъмурияти гумрук;
- коҳиш додани вақт ва хароҷоти барасмиятдарории гумрукӣ;

- баланд бардоштани сатҳи муқовимат ба коррупсия дар сохтори хадамоти гумрук;
- мустаҳкам намудани ҳамкориҳои байналхалқӣ дар соҳаи гумрук;
- таҳлили эҳтиёҷоти мақомоти гумрук ба кадрҳо;
- арзёбии самаранокии барномаҳои таълимии мавҷуда;
- таҳияи системаи ҳавасмандгардонии кормандони Донишқада ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ тақмили фаъолияти Донишқадаи тақмили ихтисоси кормандони мақомоти гумрук як қадами муҳим дар роҳи навсозии хадамоти гумрук ва баланд бардоштани самаранокии фаъолияти он тақони ҷиддӣ мебахшад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақобати афзоянда дар идоракунии мақомоти гумрук, ба андешаи мо, татбиқи тадбирҳои пешниҳодшуда ба омодагории мутахассисони баландихтисоси дорои қобилияти ҳалли мушкилоти мураккаб ва таҳкими амнияти иқтисодии кишвар мусоидат менамояд.

АДАБИЁТ

1. Богданова, И. Ю. Совершенствование системы подготовки кадров в таможенной сфере: от теории к практике. Таможенная наука и практика, 4(22), 34–41. (2016г).
2. Гаврилова, Т. А. Роль повышения квалификации в формировании профессиональных компетенций специалистов в области таможенного дела. Вестник таможенной академии, 1(30), 12–19. (2017г).
3. Капустина, В. И. Профессиональное развитие сотрудников таможенных органов в условиях реформирования системы образования. Таможенный журнал, 3(49), 72-79. (2017г).
4. Кузнецов, А. В. Развитие профессиональных компетенций таможенных работников в условиях цифровизации. Вестник международных исследований, 2, 58–65. (2021г).
5. Кузнецова, Н. И. Теория и практика повышения квалификации государственных служащих в России. Москва: Издательство "Юридический мир". (2019г).
6. Михайлова, Н. А. Инновационные подходы к организации образовательного процесса в сфере государственного управления. Москва: Издательство "Гуманитарий". (2018г).
7. Петренко, О. В. Современные подходы к организации повышения квалификации в системе государственного управления. Журнал "Государственное управление", 1(53), 46-53. (2015г).
8. Тимофеев, А. А. Совершенствование системы обучения в области таможенного регулирования. Москва: Издательство "Таможенная книга". (2020г).
9. Фомин, В. В. Образовательные технологии для повышения квалификации сотрудников таможенных органов. Санкт-Петербург: Издательство "Юридический центр". (2022г).
10. Ҳисоботи Донишқадаи тақмили ихтисоси хадамоти гумрук солҳои 2020-2024.
11. Шиманович, И. В. Модели и методы профессионального образования в системе государственного управления. Санкт-Петербург: Издательство "Наука". (2020г).

Убайдуллозода Ф.У.

ТАШАККУЛЁБИИ МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНӢ

Мақсади тадқиқот дар мақола ин муаян намудани механизмҳои институтсионалии рушди фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ мебошад. Муваффақияти фаъолияти инноватсионӣ аз вазъи умумии иқтисодии кишвар ва стратегияи илмӣю техникаи давлатӣ, таъмини пурраи захираҳо, шароити бозор, маҳорати касбии мутахассисон ва идоракунии самараноки он вобаста аст. Ба ақидаи муаллиф барои расидан ба ҳадафҳои стратегияи давлатӣ дар самти таъмини рушди инноватсионии кишвар ислоҳоти ҷиддии соҳаи илм зарур аст, ки он ба фаъолияти муваффақонаи ниҳодҳои инноватсионии ҷумҳурӣ вобастагии зич дорад.

Калидвожаҳо: фаъолияти инноватсионӣ, инфрасохторҳои рушди инноватсионӣ, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, соҳибкории инноватсионӣ, механизмҳои институтсионалӣ, иқтидори кадрӣ.

Убайдуллозода Ф.

ФОРМИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Целью исследования в статье является определение развития институциональные механизмы развития инновационного предпринимательства. Успех инновационной деятельности зависит от общего экономического положения страны и государственной научно-технической стратегии, полноты ресурсного обеспечения, конъюнктуры рынка, профессиональных навыков специалистов и эффективного управления им. Представлено мнение, что для достижения стратегических государственных целей в обеспечении инновационного развития требуется серьезное изменение финансирования научной отрасли, отчего зависит успешность фундаментальной инновационной деятельности в республике.

Ключевые слова: инновационная деятельность, инфраструктура инновационного развития, научно-исследовательские работы, инновационное предпринимательство, механизмҳои институтсионалӣ, кадрового потенциала.

Ubaydulozoda F.

FORMATION OF INSTITUTIONAL MECHANISMS FOR THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES

The purpose of the research in the article is to determine the development of institutional mechanisms for the development of innovative entrepreneurship. The success of innovative activity depends on the general economic situation of the country and the state's scientific and technical strategy, full resource support, market conditions, professional skills of specialists and effective management. The authors are of the opinion that for achieving statal strategic goals in insurance of innovation development one must change gravely the financing of scientific branch as a successful fundamental innovation activity in the republic depends on it.

Key words: innovation activity, nnovation development infrastructure, scientific-research works, innovative entrepreneurship, institutional arrangements, human resources potential.

Дар шароити муосири хоҷагидорӣ, ҳам дар сатҳи иқтисодиёти ҷаҳонӣ ва ҳам дар сатҳи кишвари соҳибистиклол соҳибкории инноватсионӣ яке аз омилҳои асосии тамоми иқтисодиёти

миллӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин марҳила он ба чунин самтҳо, ба монанди татбиқи технологияҳои захирасарфақунанда, бепартов ва паст кардани хароҷоти истеҳсолӣ, инчунин таъмини иқтисодиёти миллӣ бо рақобатпазирӣ нигаронида шудааст.

Қайд намудан зарур аст, ки дар муносибатҳои замонавии соҳибкории инноватсиониро ба гуруҳи фишангҳои асосии рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил намудан мумкин аст. Қобили зикр аст, ки дар қаламрави кишвар барои дар амал татбиқ намудан ва такмил додани он мушкилотҳое вучуд дорад, ба монандӣ: нокифоя будани сатҳи дониши аҳолии оид ба пардохтпазирӣ; болоравии хароҷот оиди хизматрасонии сатҳи гуногун; дастрас намудани манбаҳои ашёи хом; кам будани технологияи навин; норасоии сармоя ва мушкилоти молифӣ.

Қобили зикр аст, ки "...муваффақиятҳои рушди иқтисодии даврони муосир бо сатҳи рушд ва истифодаи дастовардҳои пешрафтаи илмӣ ва қарорҳои инноватсионӣ муайян карда мешаванд" [6]. Пешбурди инноватсия бештар аз шароити муносиби муҳити макроиқтисодӣ, дар фаъолияти корхона муайян карда мешавад, ки онро санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ ба танзим медароранд.

Д.Норт дар кори худ қайд менамояд, ки "...муҳити институтсионалӣ, маҷмӯи доими таҷдидшаванда, яъне муҳимтарин ва устувори муассисаҳо, меъёрҳо ва қоидаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ бу шумор меравад, ки асоси онро истеҳсолот, мубодила ва тақсимот ташкил медиҳад" [5].

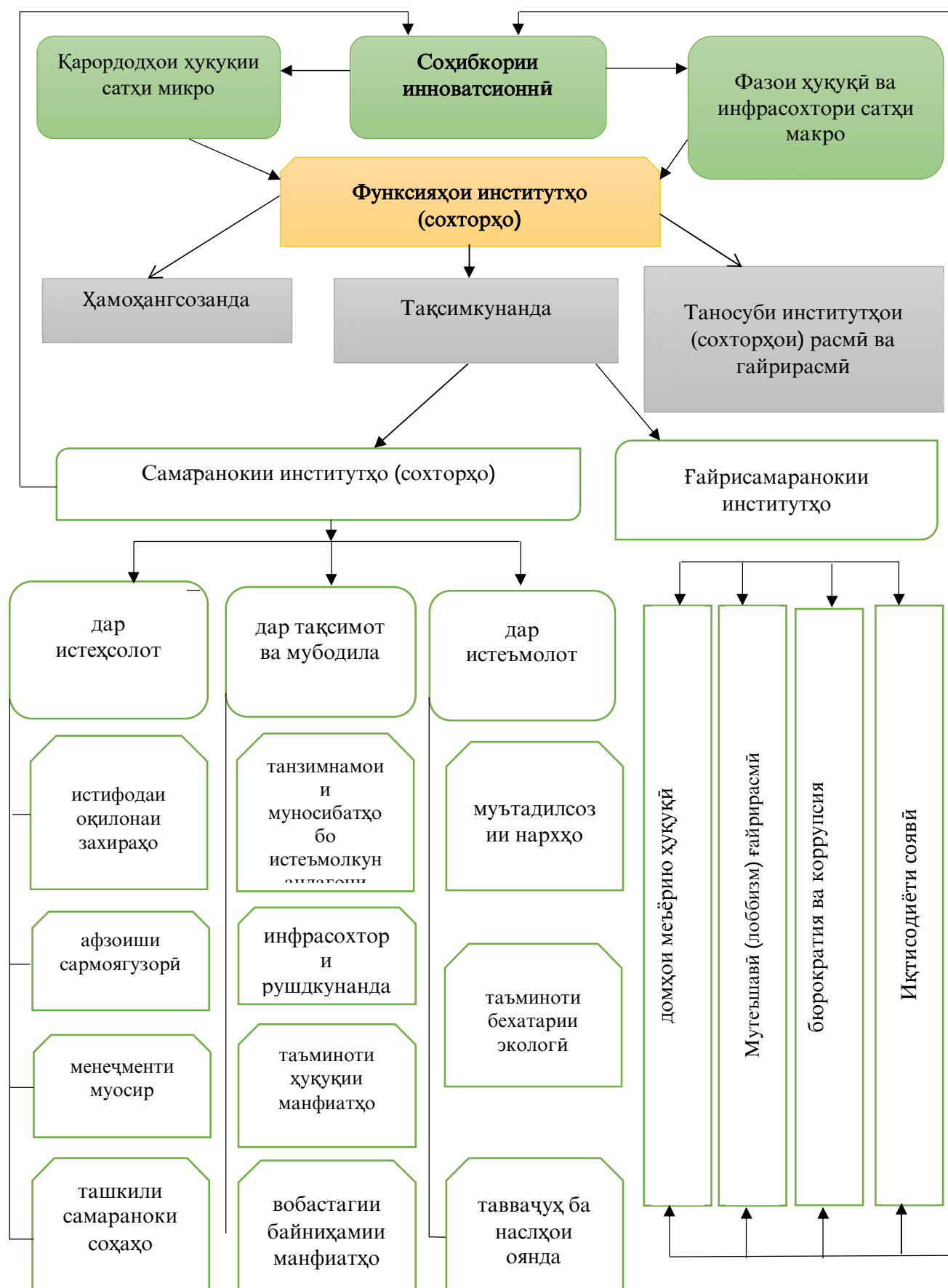
Раванди ташаккулёбӣ, рушду табдилёбии муҳити институтсионалӣ мунтазам ба шумор меравад. Раванди мазкур бо тағирот дар ҷаҳони беруна ва мураккабии равандҳои ҳамкорӣ иҷтимоӣ вобаста аст. (Расми 1)

Бухрони молиявӣ ва иқтисодии ҷаҳонӣ дар солҳои охир на танҳо мушкилоти иқтисодии ҷаҳонӣ, балки муфлисшавии ғоявии назарияи неоклассикиро низ ошкор кард: "Дар асл зебоиро, ки бо тарҳҳои математикии боварибахш пӯшонида шудааст, ҳамчун ҳақиқат қабул карданд". Самти бартаридоштаи неоклассикӣ, ки моҳияти асосии он дар омӯзиши рафтори "одами иқтисодӣ" ифода ёфтааст, ки меҳода даромади ҳадди аксарро бо хароҷоти ҳадди ақал ба даст орад, имрӯз наметавонад динамикаи иқтисодиётро ба назар гирад, тамоми ҷанбаҳои ҳамҷониба баррасӣ кунад ва аз ин рӯ, системаи муносибатҳои субъектҳои иқтисодиро дар маҷмӯъ арзёбӣ мекунад.

Яке аз чунин самтҳо институтсионализм мебошад. Ба ақидаи мо, ҷанбаи институтсионалии соҳибкорӣ дар иқтисоди муосир аҳамияти бештар пайдо мекунад. Ҳамин тавр, қонунҳои асосии аксари кишварҳо торафт бештар ба масъалаҳои иҷтимоӣ нигаронида мешаванд ва ба манфиати соҳибкорон тағйир ёфта, бо ҳамин мақсадҳо низомҳои андозбандӣ тағйир меёбанд. Ислоҳоти институтсионалии иқтисодиёти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои охир на танҳо ба таъмини устувори фаъолияти соҳибкорон, балки ба баланд бардоштани сифати зиндагии тамоми қишрҳои аҳолии равона карда шудааст.

Илова бар ин, соҳибкорӣ муосир на танҳо падидаи таърихан мураккаб ва гуногунҷабҳа мебошад, ки тамоми ҷанбаҳои фаъолияти ҳаёти ҷомеа ро фаро гирифта, ҳамчун категорияи назариявӣ қариб ба ҳамаи илмҳои муосири гуманитарӣ ворид гардидааст. Ва маҳз равиши институтсионалӣ имкон медиҳад, ки кӯшишҳои илмҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ ва дигар илмҳо дар таҳқиқи соҳибкорӣ ҳамчун падидаи мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ муттаҳид карда шаванд. Амалигардонии ташаккули муҳити дахлдори институтсионалии соҳибкорӣ имрӯз барои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ махсусан муҳим мебошад.

Тадқиқотҳое, ки мо анҷом додем, нишон доданд, ки соҳибкорӣ ҳамчун фаъолияти фаҳмида мешавад, ки дорони хавф буда ва ба ғоида нигаронида шудааст, бо шахсияти касбии соҳибкор пайваст мебошад ва ба таври қонунӣ амалӣ карда мешавад. Таъминоти институтсионалӣ як ҷузъи муҳити фаъолияти соҳибкорӣ мебошад. Муҳити зикршудаи соҳибкорӣ дар тағйирёбии доимӣ қарор дорад ва имрӯз манбаи асосии дигари тағйирёбии институтсионалии муҳити соҳибкорӣ ин ҷаҳонишавӣ мебошад. Барои фаҳмидани табиати таъсири ҷаҳонишавӣ ба муҳити иқтисодии соҳибкорӣ хусусиятҳои умумӣ ва баҳодиҳии доираи фазои иқтисодӣ истифода мешавад.

Расми 1. - Муҳити институтсионалии соҳибкории инноватсионӣ

Мақтаби иқтисодии институтсионалӣ яке аз аввалинҳо буд, ки назария ва методологияи танзими давлатии фаъолияти соҳибкориро омӯхта, барои илми иқтисодии кейнсионӣ замина гузошт. Рушди муосири институтсионализм хеле гуногун буда, бисёр самтҳо ва консепсияҳоро дарбар мегирад.

Мо чунин мешуморем, ки имрӯз назарияи синтези институтсионалӣ, ки заминаи ягонаи методологӣ ва категориявиро ташкил медиҳад, таъминкунандаи ҳар самти рушди соҳибкори ба шумор рафта, истифодаи он вазифаи муҳими сохторҳои давлати ба ҳисоб меравад. Мувофиқи таснифоти дар тадқиқот пешниҳодшудаи институтҳо дар соҳибкорӣ, меҳвари муносибатҳои баррасишаванда ҳуди соҳибкор мебошад, муҳити наздики ӯ институтҳои муҳити микроиқтисодии соҳибкорӣ ва созишномаҳои институтсионалӣ мебошанд. Зинаи дигари рушди муносибатҳои соҳибкори институтҳои муҳити макроиқтисодӣ, ки муҳити институтсионалӣ ва инфрасохторро ташкил медиҳанд, ба ҳисоб мераванд. Минбаъд, вобаста ба самаранокӣ иҷрои вазифаҳои институтҳо (ҳамоҳангсозӣ, тақсимкунӣ ва танзими таносуби институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ), мо сатҳи фаъолияти институтҳои самаранок ва бесамарро ҷудо мекунем. Созишномаҳои институтсионали соҳибкорӣ бояд созишномаҳои байни соҳибкорон ва ё гурӯҳҳои онҳоро, ки роҳҳои ҳамкорӣ ва рақобатро муайян мекунанд, яъне намудҳои гуногуни шартномаҳоро ифода менамояд.

Бо инфрасохтори институтсионали фаъолияти соҳибкорӣ мо низоми ҳамаҷонибаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсии дастгирии соҳибкоронро мефаҳмем, ки ба рушди иқтисодӣ ва неқӯаҳволии ҷамъиятӣ тавассути фаъолияти пайвастаи институтҳои зикршуда оид ба коҳиш додани номуайянии ташкилҳои ва пешбурди тичорат нигаронида шудааст, мансуб медонем [1]. Низоми мазкур институтҳоро ташкилотҳо ва фаъолияти озоди соҳибкориро таъмин менамояд.

Вазифаҳои асосии давлат дар соҳаи танзими фаъолияти соҳибкорӣ инҳоянд: ҳамоҳангсозӣ, ки ба кам кардани дараҷаи номуайянии муҳити соҳибкорӣ нигаронида шудааст; тақсимкунӣ, муайян кардани тақсими захираҳо, ғайрирасмӣ ва хароҷот барои соҳибкор ва функсияи ҷустуҷӯи таносуби оптималии институтҳои расмӣ ва ғайрирасмӣ.

Маҷмӯи институтҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро аз нигоҳи пайдоишашон, бу ду гуруҳи асосӣ тақсим намудан мумкин аст: табиӣ ва сунӣ. Табиӣ худ аз худ, дар асоси иттиҳодияҳои ихтиёрии ашхос ба вуҷуд меоянд, ки меҳондор манфиатҳои худро амалӣ созанд. Сунӣ бошад аз ҳисоби маблағҳои ҷамъиятӣ ташкил карда шуда, асоси мақсади онҳо низ қонеъ гардонидани талаботи худӣ мебошад. К. Менгер "...институтҳои ба таври худкор таъсисёфтаре "органикӣ" ва онҳое, ки бошуурона таъсис додаанд, "прагматикӣ" номид" [4].

Ба андешаи мо, дар шароити муосир ба истифода додани институтҳои сунӣ самаранок хуб мебахшанд.

Дар доираи муҳити мушаххаси институтсионали кишвар, системаи миллии инноватсионии соҳибкорӣ ташаккул меёбад.

Консепсияи системаи миллии инноватсионӣ бори аввал аз ҷониби К. Фриман "...соли 1987 бо мақсади фаҳмондани фарқияти кишвар дар сатҳи рушди технологӣ пешниҳод карда шудааст" [10].

Дар байни тағироти муҳити институтсионалӣ, ки ба ҳавасмандгардонии рушди инноватсионӣ соҳибкорӣ нигаронида шудаанд, фарқ кардан хеле душвор аст. Ба маънои васеъ, мусоидат намудан ба рушди инноватсионӣ, самаранокӣ тамоми соҳибкорон, муассисаҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ мебошад. Нақши давлат дар тақмили сохторҳои институтсионалӣ ва ташкили муҳити инноватсионии соҳибкорӣ табиқӣ чораҳои мушаххаси мушаххас оид ба рушди инфраструктураи соҳибкории инноватсионӣ мебошад.

Дар ин замина, танзими давлатӣ метавонад имконияти кам кардани таъсири маҳдудиятҳоро ба раванди рушди фазои соҳибкории инноватсионӣ ва баланд бардоштани динамикии инноватсионии онро фароҳам орад.

Дар ин самт, ташаббусҳои муҳимми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, оид ба дастгириҳои соҳибкорӣ бояд ба инобат гирифт, ки дар ҳар як баромади худ, масъалаи дастгирии соҳибкориро баррасӣ менамоянд. Бояд зикр кард, ки масъалаи мазкур аз ҷониби Ҳукумати мамлакат низ мунтазам назорат карда мешавад, ки ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкориро таъмин менамояд. Бояд қайд кард, ки мақсади асосии санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ "...муносибатҳои ҷамъиятиро вобаста ба ҳимоя, дастгирии давлатӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим намуда, кафолатҳои давлатии фаъолияти субъектҳои соҳибкориро таъмин мекунад [3].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мутобиқи нишондиҳандаҳои ҷаҳонии самаранокии танзими давлатӣ, ки аз тарафи Бонки ҷаҳонӣ ҷоп шудааст, ба гирифтани шарҳи маҷмӯии сифати институтҳо ва самтҳои афзалиятноки он имконият медиҳад. Мувофиқи ин нишондиҳанда, Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан ба чор параметрҳои мавҷуда нигаронида шудааст:

- самаранокии танзими давлатӣ;
- сифати танзими меъёрию ҳуқуқӣ;
- волияти қонун;
- мубориза бар зидди коррупсия.

Бо назардошти дар боло баёншуда, дар модели такмилдиҳии сохторҳои институтсионалӣ ва ташкилӣ соҳибкории инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври назаррас як қатор тадбирҳои самарабахшро оид ба таъмини муҳити мусоиди иҷтимоӣ ва ҳуқуқӣ, фароҳам овардани фазои соҳибкории инноватсионӣ, инчунин инкишофи замонавии механизмҳои дастгирии давлатии таҳқиқоти илмӣ – таҷрибавиро пешбинӣ намудан зарур аст [12].

Бояд таъкид кард, ки қўмак дар такмилдиҳии муҳити соҳибкории инноватсионӣ қисми асосии сиёсати умумии иқтисодии давлат мебошад. Дар ин давраи раванди ташаккул, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба навоариҳо, татбиқи онҳо дар соҳаи моддӣ манфиатдор аст, зеро ки бо назардошти ҳавасмандкунии ташаккули меъёрҳои мувофиқи фаъолияти соҳибкории инноватсионӣ, аз гирифтани на танҳо натиҷаи умумииқтисодӣ, инчунин натиҷаи иҷтимоӣ ва ҷамъиятӣ ҷашмдошт аст.

Бо дарназардошти боло, ба ақидаи Хлунов, А. В. «...такмилдиҳии сохторҳои институтсионалӣ ва ташкилии соҳибкории инноватсионӣ тасниф ва илова кардани сохтор оиди танзими самти рушди сиёсати давлатии инноватсионӣ дар намуди зерин зарур аст»: [11]

- Ў меъёрию ҳуқуқӣ;
- Ў технологӣ;
- Ў ташкилӣ;
- Ў кадрӣ;
- Ў молиявӣ.

Танзими меъёрию ҳуқуқии худ ҷараёни батартибдарории рушди фазои соҳибкории инноватсиониро таъмин намуда, асоси меъёрӣ-ҳуқуқии ҳавасмандии ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷиро ба соҳаҳои мухталифи технологияи баланди иқтисодиёти миллӣ дар бар мегирад.

Танзими технологияи барои татбиқ намудани талаботҳои ҳатми нисбати маҳсулот ё равандҳои марбути лоиҳакашӣ, истеҳсол, сохтмон, васлкунӣ, танзим, истифодабарӣ, нигоҳдорӣ, интиқол, фуруш ва нобудсозиро ба танзим медарорад.

Танзими ташкилии ҷараёни рушди фазои соҳибкории инноватсионӣ дар бар мегирад:

- таъмини шароит барои муайян намудани самтҳои стратегӣ рушди инноватсионӣ дар заминаи ҳамкорӣ мутақобилан судманди соҳибкорӣ хурд ва миёна;
- танзими ташкилии ҳамкорӣҳои мутақобилан судманд дар соҳаи тадқиқот ва рушди илмӣ бо бахши соҳибкорӣ ватанӣ бо дарназардошти суръатбахшии равандҳои ҳамгироии фаъолияти таълимӣ;
- таъмини баланд бардоштани самарабахшии созишномаи шарикӣ давлатию хусусӣ барои дар амал татбиқ намудани барномаҳои инноватсионии давлатӣ.

Танзими кадрӣи чараёни фазои соҳибкорӣи инноватсионӣи ташкили шароитро барои ташакул ва рушди иқтисодӣи кадрӣи илмӣи ватанӣи ва фаъолиятӣи хурди соҳибкорӣи, инчунин офаридани шароит бо мақсади ҳавасмандкунии муттасилӣи (пайдарпайӣи) дар соҳаҳои илм, технология ва истеҳсолот, инчунин бунёди донишҳои нав, технология, таҷҳизот ва малакаҳои соҳибкорӣи, тичораткунонӣи ва интиқоли онҳоро дар назар дорад.

Танзими молиявӣи чараёни рушди фазои соҳибкорӣи инноватсионӣи ташаққули механизмҳои ҳавасмандкунии муқтаим ва ғайримуқтаими давлатӣи ва ташкили шароитҳоро ба манфиати фаъолгардонии механизмҳои бозорӣи дар амалисозии фаъолиятҳои инноватсионӣи фаро мегирад.

Таҳкими танзими давлатӣи дар самти дастгирии корҳои илмӣ-тадқиқотӣи ва таҷрибавию конструкторӣи дар соҳаҳои муҳими рақобатпазирӣи, инчунин таҳияи механизмҳои дастгирии давлатӣи ташкили дониши нав, технологияҳо ва салоҳият сурат мегирад.

Идоракунии давлатӣи одатан барои дастгирӣи ва беҳтаргардонии сохторҳои институтсионалӣи ва ташкилии соҳибкорӣи инноватсионӣи кумаки худро равона менамояд, чун анъана ҳамасола лғотҳои зиёде аз ҷониби Ҳукумати мамлакат барои дастгирии соҳибкорӣи инноватсионӣи равона карда мешавад.

Ба ин васила, барои ташкили эҳтиёҷоти нави истеъмолӣи ва талабот ба инноватсия замина бояд офарид. Таъсири давлатии маъмурӣи ба самти тақомули сохторҳои институтсионалӣи ва ташкилии соҳибкорӣи инноватсионӣи. Дар асоси ин лоиҳа ба баробаршавии сатҳи иҷтимоиву иқтисодӣи рушди минтақаҳо мусоидат мекунад, ки метавонад ҷамъи базаи захираҳо барои рушди босифати фазои инноватсионии соҳибкорӣи таъмин карда шавад.

Бояд тазаққур дод, ки самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатии кишвар оид ба рушди сохторҳои институтсионалӣи ва ташкилии соҳибкорӣи инноватсионӣи масъалаи фаъолгардонии талабот ба инноватсия, инчунин дастгирии бахшҳои гуногуни фазои соҳибкорӣи инноватсиониро дар бар мегирад.

Ташаққул додани низоми идоракунии ҳавасмандгардонии сохторҳои соҳибкорӣи инноватсионӣи барои сохтори ташкилӣи ва иқтисодӣи падидор кардани арзишҳои соҳавиро бо мақсади баланд бардоштани ҳавасмандӣи барои ҳамкорӣи соҳибкорӣи мутақобилан судманд дар самти татбиқи мақсадҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣи давлатӣи, аз ҷумла раванди ташаққули соҳибкорони инноватсиониро дар назар дорад [2].

Давлат афзалиятҳои соҳавиро барои дастгирии боғайрати инноватсионии соҳибкорӣи дар соҳаҳои аниқ муқарраргардида қайд намуда, ба он ба таври назаррас таъсир мекунад. Бояд қайд кард, ки дар шароити тағйирёбандаи принципҳои асосии таъсири идоракунии давлатӣи дар раванди ташаққули фазои инноватсионии соҳибкорӣи принципҳои комплексӣи ва системноқӣи мебошанд.

1. Принципи комплексӣи, татбиқ ва тасҳеҳи стратегияи идоракунии афзалиятҳои соҳа оид ба рушди фазои инноватсионӣи, пешбурди қисматҳои тичорат иборат аст, ки омилҳои таъсиррасони иқтисодиёт, захиравӣи, иҷтимоию ҳуқуқӣи, техникаию истеҳсолӣи, экологияю сармоягузорӣи ва ғайраро дар бари мегирад.

2. Принципи системавӣи бошад ба даст овардани ҳадафҳои идоракунии арзишҳои соҳавии ташаққули равандҳои фазои инноватсиониро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард, ки симои нақши давлат дар тақмили сохторҳои институтсионалӣи ва ҳамоҳангсозии соҳибкорӣи инноватсионӣи ба ташаққули ҳавасмандии махсус дар байни субъектҳои хоҷагидорӣи барои таъмини рушди устувори худ дар муҳити иттилоотию ҳуқуқӣи, институтсионалӣи ва иқтисодӣи равона карда шудааст [7].

Дар раванди тақмил додани сохтори ташкилии соҳибкорӣи инноватсионӣи, ташкили ҳавасмандӣи барои бизнес - эволюсиякунии (тахаввулотӣи) субъектҳои соҳибкорӣи дар сохторҳои соҳибкорӣи бо пешниҳоди дастгирии давлатӣи ва ташкили он зарур аст [9]. Бар зами ин бизнес-эволюсиякунӣи бо истифодаи меъёрҳои миқдорӣи ва сифатии лоиҳаи иҷтимоиву иқтисодӣи арзёбӣи мешавад, ҳол он, ки тафсири арзёбии рушди босубот метавонад ҳам афзоиш ва кам шудани ҳаҷми, шаклҳо ва воситаҳоеро, ки дар доираи дастгирии давлатии инноватсионии соҳибкорӣи истифода мешавад, нишон диҳад [8].

Ҳама андешаҳои қаблан баёншуда ба субектҳои соҳибкории инноватсионӣ имконият медиҳад, ки дарёфти захираҳои дохилӣ ва устувории ташаккули онҳо таъмин карда шавад. Илова бар ин, вазифаи давлат дар такмилдиҳии сохторҳои институтсионалӣ ва ҳамоҳангсозии соҳибкории инноватсионӣ бояд ба муносибгардонии пурбории молияи давлатӣ (бучаҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ) аз ҳисоби ташаккули принципи афзалият ва тафрикаи намудҳои назарраси фаъолияти иқтисодии намоёндагони соҳибкории инноватсионӣ равона карда шавад.

Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 вазифаҳое, ки аз ҷониби ҳукумат гузошта шудаанд, ба таври мушаххас ифода ёфтаанд. Ҳиссаи корхонаҳои инноватсионии технологӣ дар соли 2030 бояд 10-15% бошад. Ҳиссаи маҳсулоти инноватсионӣ дар ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ бояд то соли 2030 то 15-20% афзоиш ёбад. То соли 2030, хароҷоти таҳқиқот ва рушди дохилӣ бояд 0,5-1,0 % ММД-ро ташкил диҳад, ки аз нисф зиёди он ба бахши хусусӣ рост меояд. Ҳиссаи содироти Тоҷикистон дар содироти ҷаҳонии маҳсулоти технологияҳои олии то соли 2030 бояд оғоз гардад.

Рушди инноватсионии иқтисодиёти кишварро ба ду марҳилаи асосӣ ҷудо намудан мумкин аст:

Марҳилаи якум - татбиқ ва тавсеаи бартарҳои ҷаҳонашавиро, ки иқтисодиёти Тоҷикистонро дар соҳаҳои энергетика, нақлиёт, кишоварзӣ, ва амсоли онҳо зарур мешуморанд, бояд дар амал татбиқ карда шавад.

Марҳилаи дуввум-баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисодиёт дар заминаи гузариш ба базаи нави технологӣ, яъне рӯ овардан ба модели нави иқтисодӣ, ки пурра аз технологияҳои инноватсионӣ ба роҳ монда шудааст.

Бояд қайд намуд, ки дар ташаккули соҳибкории инноватсионӣ ва институтҳо, ки барои тайёрнамудани мутахассисон равона карда шудааст, нақши давлат калон мебошад.

Дар айни замон нақши ниҳодҳои рушд меафзояд. Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳам муассисаҳои молиявӣ ва ҳам ғайри молиявӣ инкишоф медиҳад. Дар байни ниҳодҳои ғайри молиявӣ метавон марказҳои интиқоли технологияҳо, марказҳои таълими самаранокии энергия, минтақаҳои махсуси иқтисодиро (истехсолоти саноатӣ, технологияҳои инноватсионӣ, сайёҳӣ ва фароғатӣ, бандар), технопаркҳо, паркҳои саноатӣ, бизнес-инкубаторҳо ва дигарҳоро номбар кард.

Самаранокии тағйироти институтсионалӣ аз он вобаста аст, ки меъёрҳои қонунгузорию қабулшуда аз самаранокии татбиқи онҳо чӣ гуна дастгирӣ мешаванд ва барои соҳибкорон чи сабукиҳоро пеша меорад, вобастагии калон дорад. Яъне ҳамаи қадар сабукиҳо пешниҳод гардад, ба ҳамаи дараҷаи соҳибкории инноватсионӣ рушд хоҳад кард.

Ба андешаи мо тамоми масъалаҳои зикргардида ба мушкилиҳои ҳам иқтисодии Тоҷикистон ва дигар кишварҳо алоқамандии бевосита ва мувофиқ доранд. Ҳоло омили вақт хеле муҳим аст - дар як муддати кӯтоҳ диверсификатсияи иқтисодиёт ва ворид шудан ба рушди инноватсионӣ дар як қатор соҳаҳо, таъмини рақобатпазирии он зарур аст. Зарурати объективии пайдоиши системаи нави институтҳо дар соҳаи инноватсия бо тағйироти мустақими системавии ҳаёти иқтисодии он воқеӣ аст. Дар ин ҷо бояд нақши асосиро ташаккули системаи инноватсионии нав (СИН) бозад.

Маҷмӯи чорабиниҳои мазкур бояд ба ташаккули босуръати системаи рақобатпазирии инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат кунад ва дар оянда ташаккули институтсионалии дониши иқтисодиро дар сатҳи миллий тезонад.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М. Н. Ҳолати муосир ва дурнамои рушди инфрасохтори дастгирии соҳибкории инноватсионӣ дар минтақа / М. Н. Ашуров, Б. Ҷ. Исвалиев // Паёми молия ва иқтисод. – 2022. – No. 3(32). – P. 130-137

2. Индекс трансформации Фонда Бертельсмана, 2016 год. ИТФБ за 2016 год, Отчет по стране, Республика Таджикистан. Фонд Бертельсмана
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳимоя ва дастгирии давлатии соҳибкорӣ/ аз 18.03.15с., №1194
4. Менгер К. Основания политической экономии. Австрийская школа в политической экономии. М.,1992. С. 216
5. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М.: Начала, 1997
6. Нусратзода М. Н. Асосҳои назариявии Ташаккулёбӣ ва рушди инфрасохтори инноватсионии минтақаӣ дар шароити муосир / М. Н. Нусратзода, Ф. Ҳ. Давлатов // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2023. – №. 3(54). – Р. 201-210
7. Олкотт, Марта Брилл. 2012 год. Трудный путь развития Таджикистана. Вашингтон, округ Колумбия: Фонд Карнеги за международный мир
8. Республика Таджикистан, 2016 год. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. Душанбе
9. Ростер, Кирстин и Масуд Кадер, 2016 год. «Анализ производственных и сервисных площадок: возможности для Таджикистана». Вашингтон, округ Колумбия, 6 сентября
10. Сметова О.В. К истории формирования и развития национальных инновационных систем // Проблемы современной экономики. 2011. № 2(38). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php7nArtIcH3568>
11. Хлунов, А. В. О механизмах реализации государственной научно-технической и инновационной политики. / А. В. Хлунов // Инновации. - 2006. - № 9. – С. 3-15
12. Убайдуллозода, Ф. У. Мушкilotҳои рушди инфрасохтори соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосир / Ф. У. Убайдуллозода, Н. Н. Нусратуллозода // Нақши зеҳни сунъӣ дар тақвияти зеҳни касбии мутахассисони ба бозоримехнат рақобатпазири соҳаи таҳсилоти олии : Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, Душанбе, 21 феврали 2025 года. – Душанбе: Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон, 2025. – Р. 50-53.

УДК 339.138.16

Фаррухи М.Т.

ОМИЛҲОИ ТАЪСИРРАСОН БА РАФТОРИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН ДАР БОЗОРИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Мақола ба омӯзиши хусусиятҳо ва омилҳои таъсиррасон ба рафтори истеъмолкунандагон дар бозори тиҷорати электронӣ бахшида шудааст. Дар мақола муаллиф оиди мазмун, моҳият ва тақмилдиҳии тиҷорати электронӣ ақидаҳои олимони ватанӣ ва хориҷиро омӯхта, доир ба тиҷорати электронӣ нигоҳи ҳудро пешниҳод намудааст. Инчунин санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ, ки ба танзими тиҷорати электронӣ таъсир мерасонад дар мақола оварда шудааст. Муаллиф бозори истеъмолии В2В ва омилҳои асосии таъсиррасонро пешниҳод намудааст, ки барои рушди минбаъда таъсир хоҳад расонид, ҳамзамон аз ҷониби муаллиф кластерҳои истеъмолии В2В дида баромада шуда, роҳҳои тақмилдиҳии онро дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод намудааст.

Калидвожа: иқтисодиёт, технологияи иттилоотӣ, тиҷорати электронӣ, маркетинг, тадқиқот, хизматрасонӣ, рушд, тақмилдиҳӣ, арза, тақозо, инноватсия.

Фаррухи М.Т.

ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ПОВЕДЕНИЕ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ НА РЫНКЕ ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Статья посвящена исследованию особенностей и факторов, влияющих на поведение потребителей на рынке электронной коммерции. В статье автор изучает взгляды отечественных и зарубежных ученых на содержание, сущность и совершенствование электронной коммерции, а также излагает собственные взгляды на электронную коммерцию. В статье также представлены нормативно-правовые акты, влияющие на регулирование электронной коммерции. Автор рассматривает потребительский рынок B2B и основные факторы, которые будут влиять на его дальнейшее развитие. В то же время автор рассматривает потребительские кластеры B2B и предлагает пути их совершенствования в условиях Республики Таджикистан.

Ключевые слова: экономика, информационные технологии, электронная коммерция, маркетинг, исследования, услуги, развитие, совершенствования, предложения, спрос, инновация.

Farrukhi M.T.

FACTORS INFLUENCING CONSUMER BEHAVIOR IN THE E-COMMERCE MARKET

The article is devoted to the study of the features and factors influencing consumer behavior in the e-commerce market. In the article, the author examines the views of domestic and foreign scientists on the content, essence and improvement of e-commerce, as well as sets out his own views on e-commerce. The article also presents regulatory legal acts that affect the regulation of e-commerce. The author examines the B2B consumer market and the main factors that will influence its further development. At the same time, the author examines B2B consumer clusters and suggests ways to improve them in the conditions of the Republic of Tajikistan.

Keywords: economics, information technology, e-commerce, marketing, research, services, development, improvement, supply, demand, innovation

Дар шароити муосир тиҷорати электронӣ босуръат рушд карда, ҳиссаи рӯзафзуни бозорро ишғол намуда истодааст. Дар шароити имрӯза қисми зиёди фаъолияти тиҷорати тавассути электронӣ сураат мегирад. Омӯзиши васеи тиҷорат дар ин равиҷ ба мо имконият фароҳам меорад, ки хусусиятҳои тиҷорати онлайнро хуб ва дуруст дарк намоем, стратегияҳо ва усулҳои муассири таблиғро муайян кунем, ҳамзамон маҳсулот ва хизматрасониҳоро ба ниёзҳои истеъмолкунандагони онлайн мутобиқ созем. Агар бозори имрӯзаро таҳлил кунем муайян мегардад, ки тиҷорати муқаррарӣ моҳияти худро аз даст дода истодааст ва дар бозор мавқеи нав, яъне тиҷорати электронӣ мавқеи хоса пайдо намуда истодааст. Барои рушди инфрасохтори инноватсионии тиҷорати электронӣ моро водор месозад, ки усулҳои идоракунии муқаррариро ба усули навин иваз намоем. Барои он технологияҳои инноватсионӣ кумаки калони худро ба мо шароит фароҳам меорад.

Омӯзиши маркетинг дар бозори тиҷорати электронӣ ба мо имкон фароҳам меорад, ки усулҳои асосии пешбурди Интернет (таблиғоти контекстӣ ва Висоити ахбори омма, шабакаҳои иҷтимоӣ) ва дигар воситаҳоро, ки аудиторияи онлайнро ба таври муассир ҷалб ва нигоҳдоранд, аз худ кунем.

Дар тиҷорати электронӣ таҳлили маълумот барои фаҳмидани ниёзҳои муштарӣ ва мутаҳидкунии қарорҳои маркетинг муҳим ва саривақтӣ ба шумор меравад. Дар ин шароит донишдони ҷи гуна ҷамъоварӣ, таҳлил ва истифодаи маълумот, ҳамзамон ба харидор расонидани маълумотҳои зарурӣ, муҳим арзёбӣ мегардад.

Интернет дар шароити имрӯза ба яке аз чизҳои муқаррарии рузгорт мубаддал гашта истодааст ва самаранок истифодабарии он яке аз вазифаҳои аввалиндараҷа дар тиҷорати электронӣ ба шумор меравад.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ бозори тиҷорати электронӣ бисёр рақобатпазир ба шумор меравад, бинобар ин омӯхтани тамоюл ва усулҳои нави тиҷорат барои ноил шудан ба ҳадафҳои дар назди худ гузошташуда муҳим арзёбӣ мегардад. Тадқиқотҳои маркетингии гузаронидашуда, таҳлили рақибони иштирокчӣ, эҷоди брендҳои ҷолибу диққатҷалбкунанда ва таҳияи пешниҳодҳои мухталиф ба Шумо имкон фароҳам меорад, ки аз шумораи зиёди мағозаҳои онлайниро аз ҳам ҷудо карда тавонед. Маркетинг дар бозори тиҷорати электронӣ бо инноватсия ва технологияҳои нав робитаи зич дорад. Чи тавре, ки ба ҳамагон маълум аст, барои дар бозори муосир мавқеъ пайдо намудан моро зарур аст, ки дизайни хуб кунем ва аудиторияи онлайниро ба худ ҷалб намоем.

Рушди иқтисодиёти постиндустриалӣ дар шароити ҷаҳонишавии муосир ва ҳамгирӣ, ин фароҳам овардани шароит барои баланд бардоштани самаранокии раванди ташаккули сиёсати иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, ҳамзамон рушди технологияҳои инноватсионӣ ва дар бозори тиҷорати электронӣ ҳамчун натиҷаи асосноки ташаккули иқтисодиёти рақамӣ сурат мегирад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аҳоли руз аз руз ба ин нави тиҷорат майл намуда истодааст.

Дар ин шароит қайд кардан ба маврид аст, ки такмилдиҳии тиҷорати электронӣ аз барномаву стратегияҳо ва қонун ва консепсияҳо вобастагии калон дорад. Барои такмилдиҳии тиҷорати электронӣ айна ҳол дар қаламрави кишвар як қатор санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ мавриди амал ва истифодабарӣ қарор дорад.

Ҷадвали 1. Санадҳои меъёриву ҳуқуқӣ амалкунанда

Санадҳо	Мохият
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуҷҷати электронӣ	Қонуни мазкур барои ба танзим даровардани низоми ҳуҷҷатгузориҳои электронӣ, ҳуқуқи вазифаҳои масъулияти иштирокчиёро муқаррар намуда, ба танзим медарорад [7].
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи иттилоот	Қонуни мазкур принсипҳои асосии таъмини ҳифзи иттилоот ва танзими муносибатҳои ҳуқуқии дар ин соҳа ба вучуд омадари муқаррар менамояд [6].
Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	Муносибати ҳамаҷониба ва системавӣ оид ба автоматикунории идоракунии захираҳо, аз интихоби сохтори марказонидашудаи автоматикунонӣ дар маҷмӯъ барои ҳамаи мақомоти давлатӣ, равандҳои тиҷоратӣ иборат буда, тавассути таҳлиси, таҳлилҳо, яқоякуниҳо ва стандартикунонии маълумотҳои равандҳои тиҷоратӣ сурат мегирад [4].
Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ	Қонуни мазкур муносибатҳои ҷамъиятиро дар самти савдои электронӣ танзим намуда, ба ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни савдои электронӣ, инчунин таъмини фаъолияти онҳо равона гардидааст [5].
Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	Дар Консепсия ташаккули дурнамои умумии табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ дар асоси модели байналмилалӣ таъсиси иқтисоди рақамӣ пешбинӣ шудааст [3].

Одатан савдои электрониро шахсони ҳуқуқӣ ё соҳибкорони инфиродӣ, ки ба хариду фурӯши мол, кор ва хизматрасонии пардохтшаванда бо истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ машғул мебошад, дар бар мегирад ва дар фаъолияти худ технологияи инноватсиониро истифода менамояд.

Махнонос Д. В. Дар кори худ қайд менамояд, ки "...технологияҳои инноватсионӣ дар соҳаи хизматрасонӣ яке аз тақондиҳандаи иқтисодиёти муосир ба шумор меравад" [9].

Чи тавре ба ҳамагон маълум аст тиҷорати электронӣ ҳамавақт дар минтақаҳои хатарнок қарор мегирад, чунки истифодабарандагон дар қабули қарорҳои идоракунии додугирифт ба хатар дучор мегарданд [8].

Барои дар бозор рақобатпазир будан ва аз байн нарафтан, ширкатҳо маҷбур мешаванд, ки ба бозорҳои нави электронӣ хуб дарк кунанд ва механизмҳои навро дар асоси эҷоди муносибатҳои устувор ташкил диҳанд [1].

Исоев Р дар кори худ қайд менамояд, ки "...дар шароити рақобати шадид бисёр субъектҳои соҳибкорӣ ва сохторҳои хусусӣ маҷбур мешаванд, ки ба бозорҳои электронӣ рӯ оварда ба низоми мазкур гузаранд, зеро асоси он шарикӣ қавӣ ва мутақобилан судманд байни истеъмолкунандагон дар муҳити динамикии пешбурди молу хизматрасониҳо дар интернет мебошад" [2].

Муаллифон ба он ақидаанд, ки "...рушди технологияи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионӣ фазои фаъолияти иқтисодӣ тавассути Интернет, инфрасохтори шабакаи глобалии Интернет барои комерсиализатсияи Интернет ва ташкили бозори электронӣ, ки дар асоси принципҳои иқтисоди шабакавӣ ташкил ёфтаанд, ба вучуд овардааст" [10].

Воқеан дар шароити ҷаҳонишавӣ усулҳои пешбурди молу хизматрасонӣ дар интернет дар асоси равиши маркетинг, сиёсати иртиботот ва фурӯши субъектҳои соҳибкорӣ дар маҷмӯъ тағйир хоҳад ёфт.

Бори аввал оиди омилҳои таъсиррасон ба рафтори истеъмолкунандагон дар бозор ҳануз солҳои 1960 олимони амрикоӣ Чеймс Энҷел, Родчер Блэкуэлл дар қорҳои худ таҳлилҳо гузаронида буданд, инчунин А. Пигу, Д. Канеман, Ф. Котлер ба масъалаи мазкур диққати калони худро равона намудаанд [1]. Миёни олимони ватанӣ масъалаи мазкур дар қорҳои Ашуров М.Н., Шомадова Н., Тулиев М.С., Исоев Р.С. ва дигарон ба таври васеъ омӯхта шудааст ва роҳҳои такмилдиҳии он ба таври мукамал дида нашудааст.

Гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта қайд намудан мумкин аст, ки тадқиқотҳое, ки аз ҷониби олимони ватаниву хориҷӣ гузаронида шудааст, маҳз дар такмилдиҳии самти мазкур аҳамияти калони назариявӣ дошта дар рушди минбаъдаи он таъсири худро мерасонад, аммо як қатор масъалаҳои баҳсталаб омӯзишро талаб менамояд.

Ҳадафи асосии тадқиқоти гузаронидаи мо аз муайян кардани хусусиятҳо ва рафтори истеъмолкунандагони мол дар бозори тиҷорати электронӣ дар асоси истифодаи воситаҳои маркетингӣ тавассути идоракунии технологияҳои иттилоотиву инноватсионӣ ба шумор меравад.

Ба андешаи мо дар тадқиқоти илмӣ зарурати дарки ҳамаҷонибаи тиҷорати электронӣ ҳамчун бозори мукаммали шабакаи хизматрасониҳои Интернет, ҳамзамон асоснок намудани истифодаи воситаҳои муносири маркетинг бо истифода аз шабакаи интернет ба шумор меравад. Дар ин маврид моро зарур аст, ки ба истифодаи моделҳои нав рӯ орем.

Қобили зикр аст, ки равандҳои тағирёбанда, ки дар бозори молҳо ва хизматрасониҳо дар ҳама марҳилаҳои пешбурди онҳо ба амал меоянд, ба тағирёбии моделҳои асосии рафтори истеъмолкунандагон таъсири назаррас мерасонанд ва муайян кардани сабабҳои субъективӣ ва омилҳои объективӣ, ки ба тағирёбии модели тиҷоратии рафтори истеъмолкунандагон таъсир мерасонанд, муҳим аст.

Доир ба он қайд кардан ба маврид аст, ки дар давраи рушди рақамикунониву иттилоотонӣ фароҳам овардани шароит барои истеъмолкунанда, ҳамзамон таъмини талабот ва пайдо намудани маълумоти кофӣ дар бораи маҳсулот, хеле осон шудааст, чунки ҷустуҷӯи маълумотҳо бо истифода аз технологияҳои навин ба ҳамагон имконияти калонро фароҳам меорад.

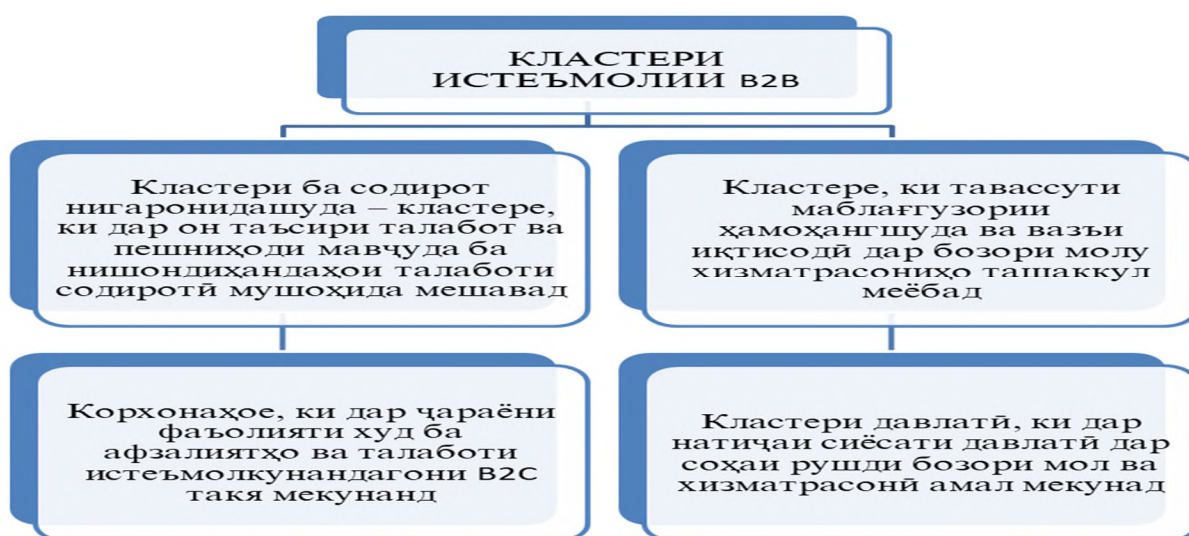
Дар бозори истеъмолии тичорат барои тичорат сегментатсияи макро ва микро вучуд дорад. Сегментҳои асосии бозори истеъмолии мазкур ва таъсири омилҳои ба он таъсиррасон дар расми навбатӣ ба таври васеъ оварда шудааст.

Расми 1. Омилҳои асосии таъсиррасон ба бозор

Махноносов Д.В. дар кори худ рафтори харидории истеъмолкунандагонро дар асоси назарияҳои классикӣ рушди маркетинг, таблиғот, психологияи иқтисодӣ ташаккул ёфта қайд менамояд, ки муштарӣ ҳамеша ҳақ аст ва новобаста аз тағйироти сиёсӣ иқтисодӣ, тичорат бояд аз нуқтаи назари пурра ва босифат қонеъ талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ намояд.

Қобили зикр аст, ки бозори истеъмолии B2B аз ҷониби корхонаҳои алоҳида муаррифӣ карда мешавад ва онҳоро асосан ба якчанд кластерҳо ҷудо намудан мумкин аст.

Расми 2 – Кластерҳои истеъмолии B2B

Аз рӯи кластерҳои пешниҳодгардида маълум мегардад, ки маркетинги инноватсионӣ, тичорати электронӣ, ҳамзамон тичорати шабакавӣ пурра дар асоси самаранок истифодабарии технологияҳои инноватсионӣ рақамӣ ба воситаи шабакаи Интернет сурат мегирад.

Воқеан агар бозори имрӯзаро таҳлил кунем, мушоҳида менамоем, ки тичорати электронӣ нисбат ба тичорати муқаррарӣ дар сафи пеш мебошад.

Дар шароити имрӯза технологияҳои инноватсионӣ пайваста рушд намуда истодаанд. Дар ин росто қайд кардан ба маврид аст, ки таҷрибаи ширкатҳои муваффақро мо бояд дар раванди кории худ истифода намоем. Инчунин муҳим он аст, ки бо муштариён доимо дар тамос бошем ва кӯшиш намоем, ки муносибатҳои дарозмуддатро пеша гирем, на ин ки фурӯши якдафъаинаро. Чи тавре, ки яке аз асосгузори тичорати электронӣ Чек Ма қайд менамояд дар тичорати электронӣ аз ҳама муҳим ин боварӣ аст.

Ширкатҳое, ки ба тичорати электронӣ сару кор доранд дар мадди аввал бояд рафтори истеъмолкунандаро дар як соҳаи мусоиди тадқиқот омӯзанд ва барои рушди минбаъдаи худ технологияҳои шабакавино васеъ истифода намуда, мушкilotҳое, ки дар ин самт мавҷуд аст бартараф карда роҳҳои ҳалталаби онро пеша намоянд.

Ҳамин тариқ, барои тақмилдиҳии тичорати электронӣ моро зарур аст, ки сохтори бозори электрониро дуруст дарк намоем ва моҳияти тичорати электрониро бо соҳибкории инноватсионӣ ҳамгиро карда тавонем.

АДАБИЁТ

1. Ашуров М. Н. Роль информационных технологий в развитии маркетинга / М. Н. Ашуров, Н. С. Шомадова // Peasant. – 2019. – № 1. – С. 207-210.
2. Исаев Р. С. Вопросы моделирования оказания электронных услуг в условиях цифровой экономики / Р. С. Исаев, М. С. Тулиев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2020. – № 2(83). – С. 39-47.
3. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/30.12.2019 №642
4. Консепсияи ташаққули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон/30.12.2011 №643
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи савдои электронӣ/16.12.2022 №338
6. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳифзи иттилоот/2.12.2002 №71
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуҷҷати электронӣ /10.05.2002 №51
8. Махносов Д. В. Факторы и особенности поведения потребителей товаров на рынке электронной торговли / Д. В. Махносов // Современные вызовы и реалии экономического развития России: материалы V Международной научно-практической конференции / под ред. Л.И. Ушвицкого, А.В. Савцовой. – Ставрополь: Издательско-информационный центр «Фабула», 2018. – С. 336-337.
9. Махносов Д. В. Электронные торговые площадки, как способ повышения качества организации электронной торговли и продвижения товаров и услуг в сети интернет / Д. В. Махносов // Инновационное развитие экономики. – 2017. – № 6 (42). – С. 99-105.
10. Машокиров Ҷ. Н., Султонов З.С. Тичорати электронӣ ва мавқеи он дар рушди иқтисоди рақамӣ / Ҷ. Н. Машокиров, З.С. Султонов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2020. – No. 2(31). – Р. 22-29.

Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С., Сайфуллоева О.М.

ТАДҚИҚОТИ СЕЛАИ МУСОФИРОН ДАР ХАТСАЙРҲОИ МИКРОАВТОБУСИИ ШАҲРИ ДУШАНБЕ ВА РОҲҲОИ БАЛАНДБАРДОРИИ СИФАТИ ХИЗМАТРАСОНӢ ДАР ОНҲО

Ташкили оқилонаи идоракунии ҳамлу нақли мусофирбарӣ бо микроавтобусҳо бе доштани иттилооти зарурӣ оид ба талаботи аҳолии шаҳр ба ин хизматрасониҳо номумкин мебошад. Яке аз тарзҳои асосии ба даст овардани иттилоот тадқиқоти мусофиронбарӣ дар маҳалли амалишавии ғайриқонунии нақлиётӣ мебошад. Дар мақолаи мазкур аз тарафи муаллифони натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда, вобаста ба муайян намудани селай мусофирон ва сатҳи сифати хизматрасонии мусофиркашонӣ дар хатсайрҳои микроавтобусии ш.Душанбе оварда шудааст. Илова ба ин, дар мақола проблемаҳои мавҷуда дар самти мусофиркашонӣ бо микроавтобусҳо дар ш.Душанбе ошкор ва пешниҳодкарда шудааст.

Калидвожаҳо: нақлиётӣ мусофирбарӣ, ҳамлу нақли автомобилии мусофирон, хатсайр, селай мусофирон, микроавтобус, самти муқобил, самти бозгашт.

Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С., Сайфуллоева О.М.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПАССАЖИРОПОТОКА НА МИКРОАВТОБУСНЫХ МАРШРУТАХ Г. ДУШАНБЕ И ПУТИ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБСЛУЖИВАНИЯ

Организовать разумное управление перевозками пассажиров микроавтобусами невозможно, не располагая необходимой информацией о потребностях населения города в этих услугах. Одним из основных способов получения информации является исследование пассажиров в месте осуществления транспортной деятельности. В данной статье приведены результаты проведенного авторами исследования, связанного с определением пассажиропотока, а также уровня и качества обслуживания пассажиров в микро автобусных маршрутах города Душанбе. Кроме того, в статье выявлены и представлены существующие проблемы в направлении пассажирских перевозок микроавтобусами в городе Душанбе.

Ключевые слова: пассажирский транспорт, автомобильные перевозки пассажиров, маршрут, скопление пассажиров, микроавтобус, встречное направление, обратное направление.

Khamroev F.M., Gadoeva F.S., Saifulloeva O.M.

STUDY OF PASSENGER FLOW ON MINIBUS ROUTES IN DUSHANBE AND WAYS TO IMPROVE SERVICE QUALITY

It is impossible to organize reasonable management of passenger transportation by minibuses without having the necessary information about the needs of the city population for these services. One of the main ways to obtain information is to study passengers at the place of transportation activities. This article presents the results of the study conducted by the authors, related to the definition of passenger flow, as well as the level and quality of passenger service in the microbus routes of the city of Dushanbe. In addition, the article identifies and presents existing problems in the direction of passenger transportation by minibuses in the city of Dushanbe.

Key words: passenger transport, automobile transportation of passengers, route, accumulation of passengers, minibus, oncoming direction, reverse direction.

Ташкили оқилонаи хизматрасонии аҳоли бо микроавтобусҳо ба иттилоот доир ба талабот ба интиқол бо ин намуди нақлиёт замина мегирад. Тарзи асосии ба даст овардани иттилоот тадқиқот дар маҳалли амалишавии он мебошад. Мақсади тадқиқот дар хатсайрҳои амалкунанда ба даст овардани иттилоот барои дақиқ намудани шабакаи хатсайр, тартиб додани графикҳои оқилонаи ба хатсайр сар додани таркиби ҳаракаткунанда ва баргаштани он аз хатти сафар, ки хизматрасонии нисбатан баландсифат ва истифодабарии самараноки таркиби ҳаракаткунандаро таъмин менамояд, ба ҳисоб меравад.

Дар рафти тадқиқот дар 9 хатсайри амалкунандаи шаҳри Душанбе, ки дар онҳо ҳамаи нақли мусофирон бо микроавтобусҳо иҷро карда мешавад аз тарафи мо тадқиқот гузаронида шуд ва дар ин тадқиқот пеш аз ҳама муайянсозии селай мусофирон дар рӯзҳои ҳафта роҳандозӣ карда шуд (ҷадвали 1.). Инҳо, хатсайрҳои 2, 8, 11, 14, 19, 42, 52, 54 ва 56. Хатсайрҳо аз соати 6⁰⁰ до 21⁰⁰ (ронандагон низ 15 соат бо вақти танаффуси ночиз барои хӯроки нисфирӯзӣ) кор мекунанд.

Динамикаи тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайрҳои микроавтобусии шаҳри Душанбе дар ҷадвали 1 (расмҳои 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10) ва дар ҷадвали 2 дарозии хатсайрҳои болозикр оварда шудаанд.

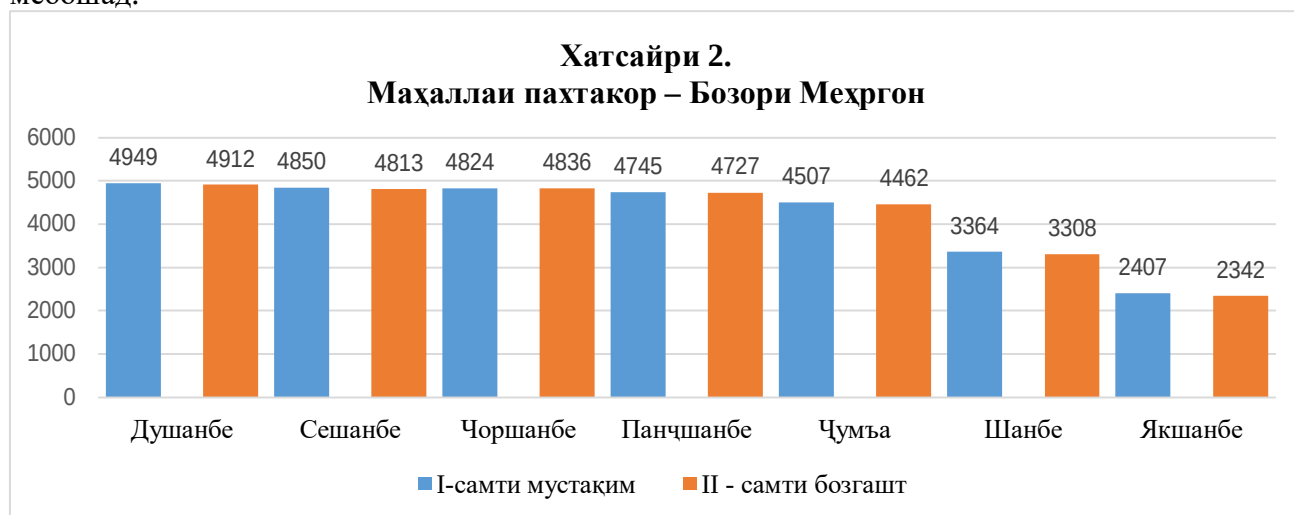
Ҷадвали 1.

Динамикаи тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайрҳои микроавтобусии шаҳри Душанбе

Рақами хатсайр	Номгӯии хатсайрҳо	Табдили талаботӣ, адад	Ишораи шартӣ	Селай мусофирон, мус.						
				Душанбе	Сешанбе	Чоршанбе	Панҷшанбе	Ҷумъа	Шанбе	Якшанбе
2	Маҳаллаи пахтакор – Бозори Меҳргон	30	I	4949	4850	4824	4745	4507	3364	2407
			II	4912	4813	4836	4727	4462	3308	2342
8	Терминали ғарбӣ – кучаи Фучик	50	I	5021	5018	5016	5015	4978	3576	2608
			II	5067	5027	5024	5010	4867	3567	2664
11	Кучаи Арбобхотун - Истаравшан	30	I	4816	4812	4865	4857	4721	3564	2618
			II	4828	4827	4834	4841	4736	3552	2597
14	Чаноро - Пахтакор	36	I	4650	4764	4825	4750	4724	3244	2336
			II	4665	4801	4829	4824	4714	3261	2324
19	Терминали Чорбоғ - Пахтакор	40	I	5024	5020	5004	5014	4970	3380	2567
			II	4986	4870	5018	5015	4870	3660	2500
42	Терминали дарвозаи Ҷанубӣ – Терминали Ғарбӣ	45	I	5204	5234	5274	5247	5228	3642	2634
			II	5198	5262	5281	5254	5198	3547	2607
52	Терминали дарвозаи Ҷанубӣ – Терминали Чорбоғ	50	I	5320	5364	5387	5015	5207	3697	2257
			II	5318	5354	5365	5311	5267	3725	2660
54	Маҳаллаи Дарёобод – Донишқадаи тарбияи ҷисмонӣ	50	I	5109	5118	5144	5115	5087	3572	2553
			II	5087	5127	5157	5101	5064	3563	2546
56	Ҷанубӣ - Шайнак	40	I	4661	4705	4724	4703	4665	3264	2336
			II	4674	4685	4718	4687	4651	3242	2270

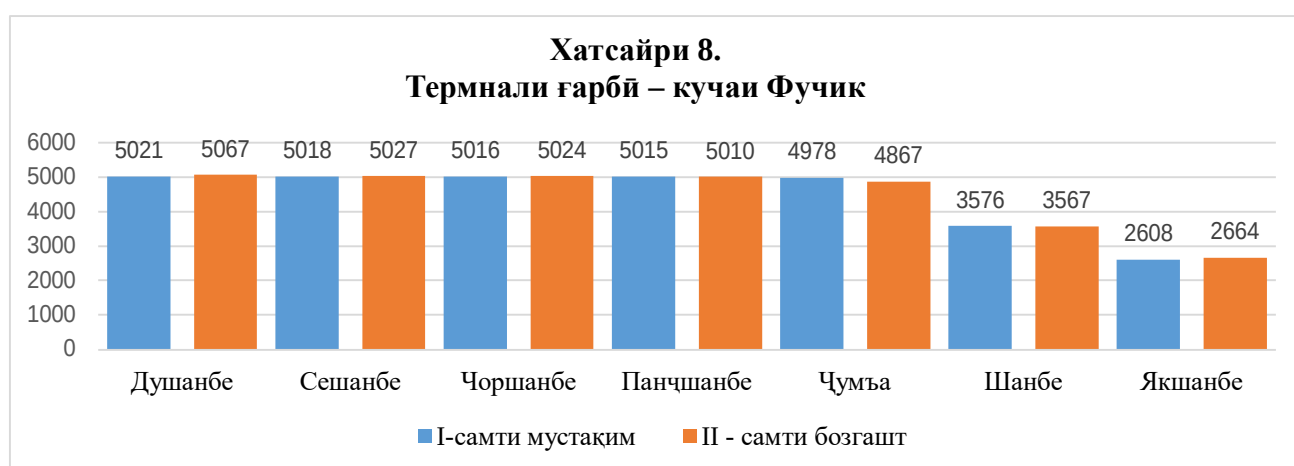
Сарчашма: аз ҷониби муаллиф дар асоси натиҷаҳои тадқиқи хатсайрҳо ҳисоб карда шудааст. Эзоҳ: I – самти мустақим; II – самти бозгашт.

Тадқиқоти гузаронидашуда нишон дод, ки дар хатсайри №2 Маҳаллаи пахтакор-Бозори Меҳргон (ҷад. 1., расми 1), ки дарозии хатсайр 16,8 километрро ташкил медиҳад селай мусофирон дар рӯзи душанбе аз ҳама бештар ва дар рӯзи якшанбе аз ҳама камтар мебошад. Илова ба ин, селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти мустақим нисбат ба самти муқобил зиёдтар мебошад.

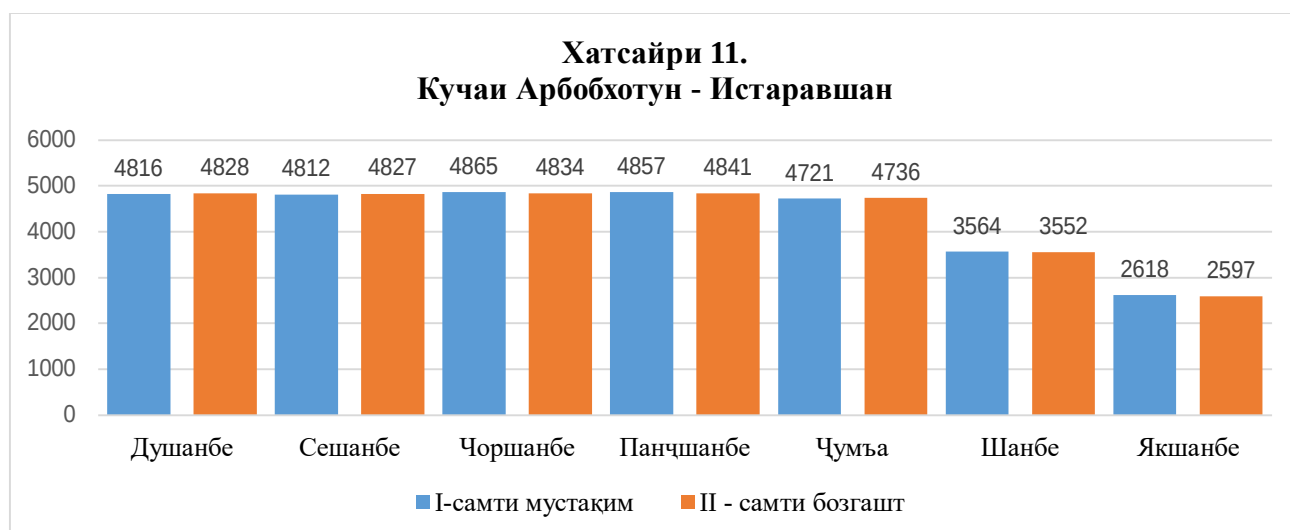
Расми 1. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №2 Маҳаллаи пахтакор-Бозори Меҳргон

Тадқиқоти дар хатсайри №8, Терминали ғарбӣ-кучайи Фучик гузаронидашуда (ҷад.1, расми 2) нишон дод, ки дар дарозии ин хатсайр 24,4 км буда, дар ин хатсайр селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти муқобил нисбат ба самти мустақим зиёдтар мебошад ва инчунин селай зиёди мусофирон дар рӯзи душанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида мегардад.

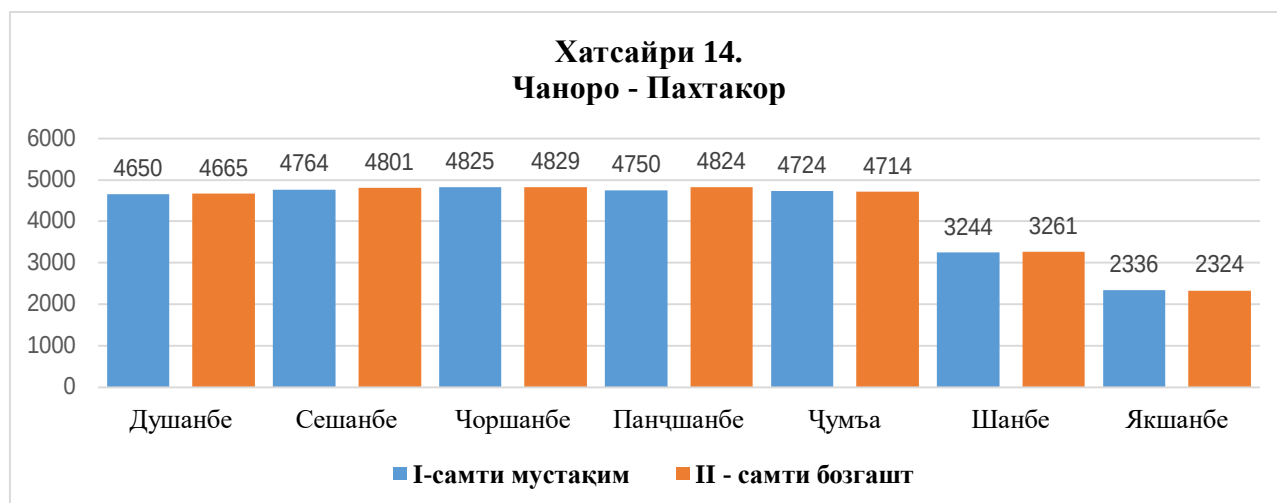
Расми 2. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №8 Терминали ғарбӣ – кучайи Фучик

Дар хатсайри №11, Кӯчаи Арбобхотун-Истаравшан тадқиқот нишон дод (ҷад. 1, расми 3), ки дарозии хатсайр 11,6 км буда, теъдоди талаботии микроавтобусҳо 30 доноро ташкил медиҳад ва селай бештари мусофирон дар рӯзҳои чоршанбе ва панҷшанбе, камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, самти мустақим нисбат ба самти муқобил талаботи мусофирон бештар мебошад.

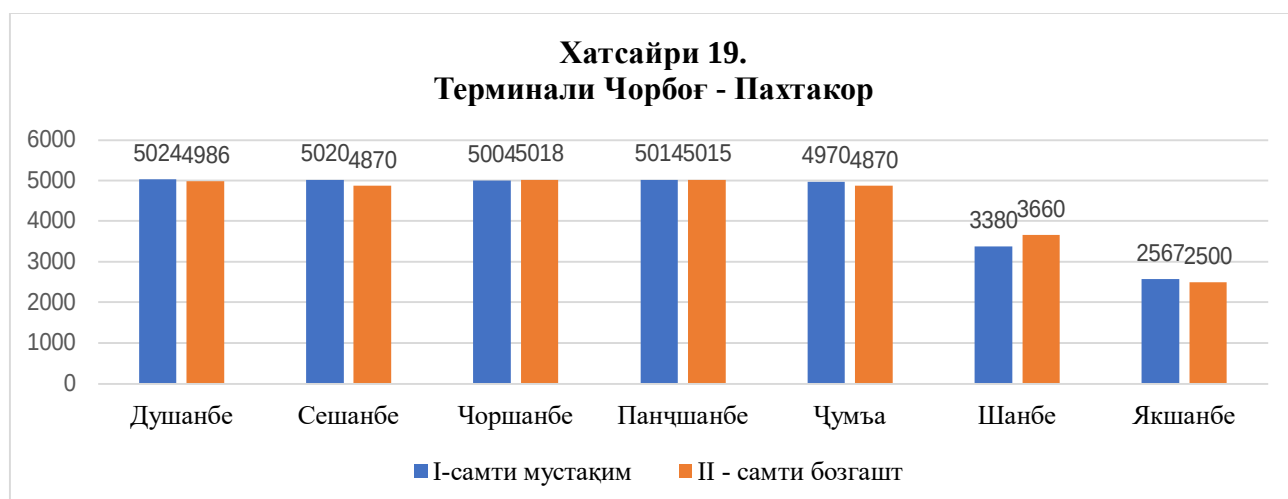
Расми 3. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №11 Кучаи Арбобхотун - Истаравшан

Тадқиқоти дар хатсайри №14, Чаноро-Пахтакор гузаронидашуда (ҷад.1., расми 4) нишон дод, ки дар дарозии ин хатсайр 17 км буда, теъдоди талаботии микроавтобусҳо 36 ададро ташкил медиҳад. Дар ин хатсайр селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти муқобил нисбат ба самти мустақим камтар мебошад ва инчунин селай зиёди мусофирон дар рӯзҳои чоршанбе ва панҷшанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида мегардад.

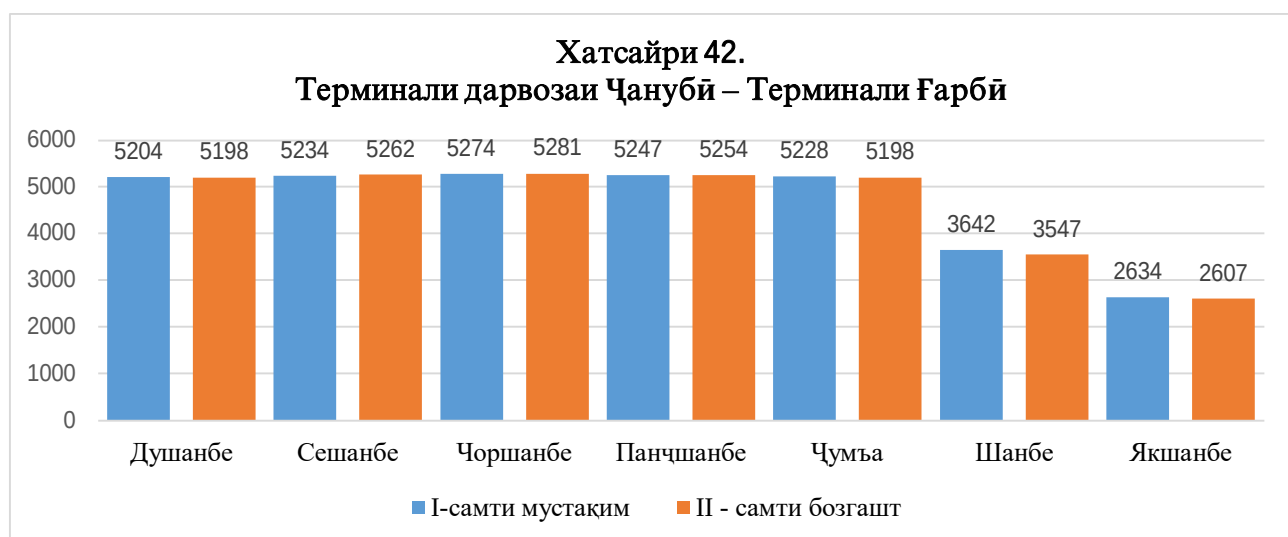
Расми 4. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №14 Чаноро – Пахтакор

Тадқиқоти дар хатсайри №19, Терминали Чорбоғ–Пахтакор гузаронидашуда (ҷад.1, расми 5) нишон дод, ки дарозии ин хатсайр 28,4 км буда, дар ин хатсайр селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти мустақим нисбат ба самти бозгашт зиёдтар мебошад. Инчунин селай зиёди мусофирон дар рӯзи душанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, теъдоди талаботии воситаҳои нақлиётӣ 40 ададро ташкил медиҳанд.

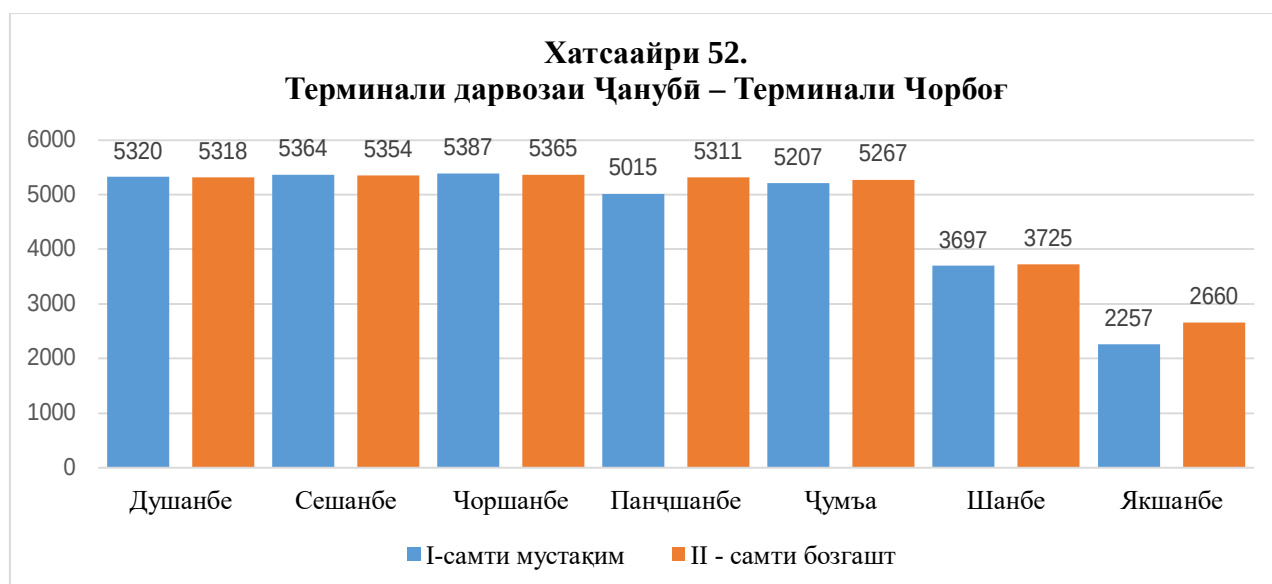
Расми 5. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобуси №19 Терминали Чорбоғ – Пахтакор

Дар хатсайри №42, Терминали дарвозаи Ҷанубӣ-Терминали Ғарбӣ тадқиқот нишон дод (ҷад. 1, расми 6), ки дарозии хатсайр 22,2 км буда, теъдоди талаботии микроавтобусҳо 45 доноро ташкил медиҳад ва селай бештари мусофирон дар рӯзи чоршанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, дар самти мустақим нисбат ба самти бозгашт талаботи мусофирон бештар мебошад.

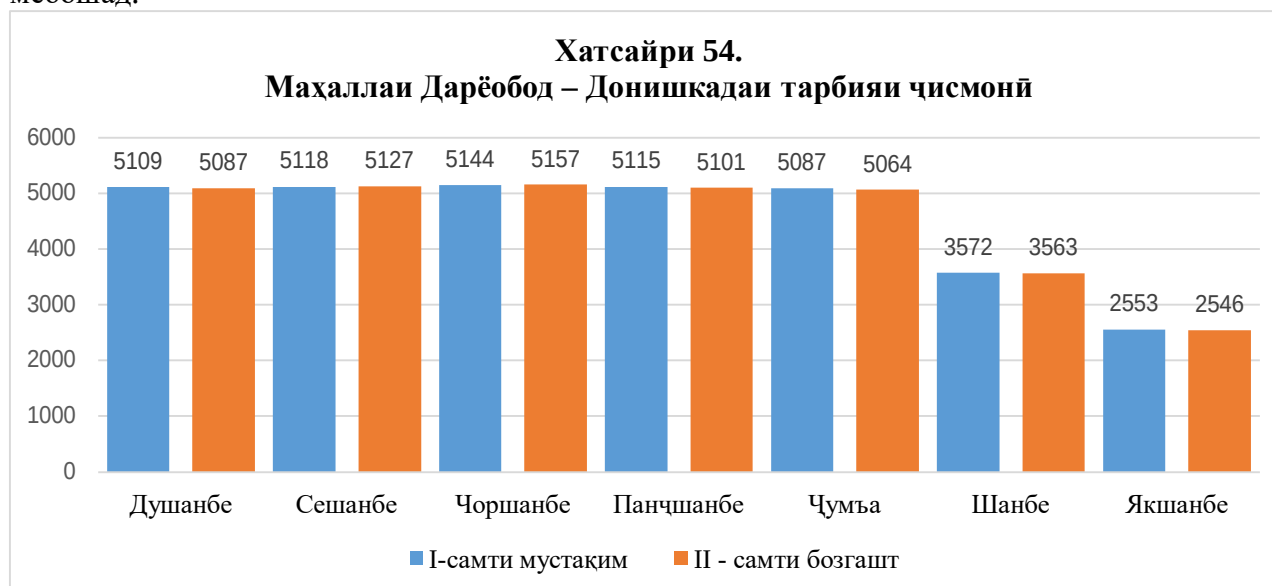
Расми 6. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобуси №42 Терминали дарвозаи Ҷанубӣ – Терминали ғарбӣ

Тадқиқоти дар хатсайри №52, Терминали дарвозаи Ҷанубӣ-Терминали Чорбоғ гузаронидашуда (ҷад.1, расми 7) нишон дод, ки дарозии ин хатсайр 26,0 км буда, дар ин хатсайр селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти бозгашт нисбат ба самти мустақим зиёдтар мебошад. Инчунин селай зиёди мусофирон дар рӯзи чоршанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, теъдоди талаботии воситаҳои нақлиётӣ 50 ададро ташкил медиҳанд.

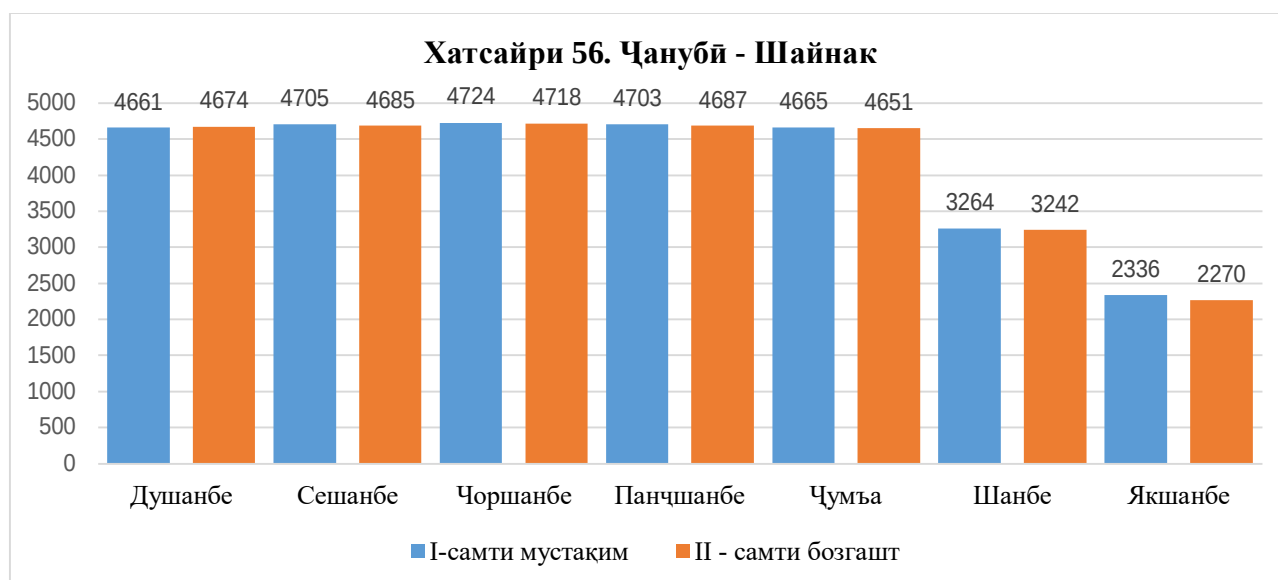
Расми 7. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №52 Терминали дарвозаи Ҷанубӣ – Терминали Чорбоғ

Дар хатсайри №56, Маҳаллаи Ҷанубӣ-Шайнак тадқиқот нишон дод (ҷад. 1, расми 8), ки дарозии хатсайр 20,8 км буда, теъдоди талаботии микроавтобусҳо ба 40 дон баробар мебошад. ташкил медиҳад ва селай бештари мусофирон дар рӯзи чоршанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, самти мустақим нисбат ба самти муқобил талаботи мусофирон бештар мебошад.

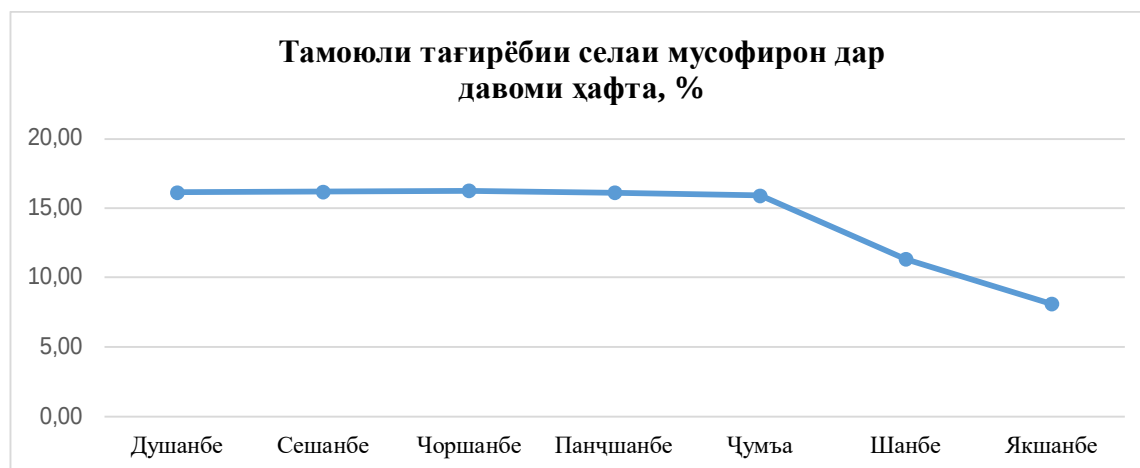
Расми 8. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобусии №54 Маҳаллаи Дарёобод – Донишкадаи тарбияи ҷисмонӣ

тадқиқоти дар хатсайри №56, Терминали дарвозаи Ҷанубӣ-Шайнак гузаронидашуда (ҷад.1, расми 9) нишон дод, ки дарозии ин хатсайр 13,5 км буда, дар ин хатсайр селай мусофирон ба ҳисоби миёна дар самти мустақим нисбат ба самти бозгашт зиёдтар мебошад. Инчунин селай зиёди мусофирон дар рӯзи чоршанбе ва камтарин дар рӯзи якшанбе мушоҳида гардида, теъдоди талаботии воситаҳои нақлиётӣ 40 ададро ташкил медиҳанд.

Расми 9. Тасвири графикии тағйирёбии селай мусофирон дар давоми рӯзҳои ҳафта дар хатсайри микроавтобуси №56 Ҷанубӣ - Шайнак

Дар маҷмӯ таҳлили тадқиқоти хатсайрҳо (ҷад.1, расми 10) нишон медиҳад, ки селай мусофирон дар самти мустақим нисбат ба самти бозгашт зиёдтар буда асосан дар хатсайрҳои тадқиқшуда рӯзҳои душанбе ва чоршанбе селай мусофирон нисбат ба дигар рӯзҳо зиёдтар мебошад ва селай аз ҳама кам мусофирон рӯзи якшанбе мушоҳида мегардад.

Расми. 10. Тамоюли тағйирёбии миёнаи селай мусофирон дар давоми ҳафта дар хатсайрҳои микроавтобуси шаҳри Душанбе

Ҷадвали 2 – Дарозии хатсайрҳо

Рақами хатсайр	2	8	11	14	19	42	52	54	56
Дарозӣ, км.	16,8	24,4	11,6	17,0	28,4	22,2	26,0	20,8	13,5

Хатсайрҳо дар соатҳои байнипикӣ (байнисеродамӣ) самаранок кор мекунанд, дар соатҳои пик (серодамӣ) норасоии таркиби ҳаракаткунанда барои қонебгардонии талаботи мусофирон мушоҳида мешавад. Дар хатсайр бо вучуди афзудани шумораи микроавтобусҳо натиҷаҳои дилхоҳ ба даст намеояд, ки он ба зиёдшавии анбуҳи нақлиёт ва пастшавии интенсивнокии ҳаракат мусоидат менамояд.

Маълумоте, ки аз натиҷаи тадқиқот ба даст омадааст, ба як қатор тарафҳои мусбӣ ва манфии кори микроавтобусҳо ишорат менамояд.

Микроавтобусҳои пайдошуда дар ҳол ҷойи холии бозори нақлиёти шаҳро пур карданд. Онҳо суръати баланди кофӣ дастраскуниро дар муқоиса бо нақлиёти мусофирбарӣ шаҳр, яъне автобусҳои синфи якум пешниҳод карданд ва зуд мавқеи худро дар бозори хизматрасониҳои нақлиёти автомобилӣ мусофирбар ишғол намуданд. Ба тарафҳои мусбӣ дар боло зикргардида нигоҳ накарда, микроавтобусҳо як қатор сифатҳои манфиро низ доро мебошанд.

Дар раванди ҳаракат ронандагони микроавтобусҳо 65% бештар аз ронандагони автобусҳои синфи якум аз як хати ҳаракат ба дигараш мегузаранд. Ронандагони “маршруткаҳо” ба суръати баланди робитаӣ на аз ҳисоби камшавии шумораи истгоҳҳо, балки аз ҳисоби сифати суръатнокии автомобилҳо комёб мешаванд. Рафтори дағалонаи ронандагони микроавтобусҳо, ки аз сабаби рақобатнокӣ барои гирифтани мусофирон дар роҳ ва кӯшиши ҳар чӣ бештар амалӣ сохтани сафар пайдо мешавад, ба зуд-зуд рух додани ҳолатҳои садамавӣ оварда мерасонад.

Микроавтобусҳо бисёр вақт бо ҳолати техникӣ ба талабот ҷавобгӯ набуда ба роҳ мебароянд, ки он аз набудани назорати ҷиддии ҳолати техникӣ дар сатҳи талаботӣ шаҳодат медиҳад. Набудани истгоҳҳои таҷҳизонидашуда барои микроавтобусҳо ва мавҷудияти истгоҳҳои ғайринақшаӣ зуд-зуд ба баланд гардидани ҳолати садамавӣ дар роҳ меоварад ва ба он таъҷилан ист (тормоз) додан пас аз суръатгирӣ ва вайрон кардани қаторнокӣ ва бехатарии ҳаракат сабаб мешавад.

Таҷҳизонии ҷойҳои иловагии ғайриқонунӣ ва мусофирбарӣ дар ҳолати рост истодани мусофирон вайронкунии қонунгузорӣ буда, ба паст шудани бароҳатӣ ва бехатарии сафар оварда мерасонад. Набудани кондуктор дар салони нақлиёт ба ронанда уҳдадорӣҳои иловагиро мегузорад, ки иҷрои он диққати ронандаро ба дигар тараф мекашад. Ронандагон ҳамарӯза 10-12 соат бе ягон танаффус барои ҳӯроки нисфирӯзӣ кор мекунанд, ки бо ҳамин тамоми меёрҳои мавҷудаи меҳнатро вайрон мекунанд. Ин ба мондашавӣ ва оқибат ба эҳтимоли пайдошавии ХРН оварда мерасонад. Он далелеро қайд кардан зарур аст, ки истифодаи миқдори зиёди микроавтобусҳо дар нуқтаи исти онҳо ҳолати бе ин ҳам ғайриқаноатбахши экологиро боз ҳам бадтар мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Гадоева Ф.С. Повышение качества оказания услуг регулярного пассажирского автомобильного транспорта/ Гадоева Ф.С. //Экономика Таджикистана - Душанбе: Институт экономики и демографии АН РТ, 2019. - №1. – С 192. –с.72-77. ISSN: 2310-3957
2. Маҷмӯаи омили солонаи шаҳри Душанбе // Саридораи АОНПҚТ дар ш. Душанбе, 2024.-527с.
3. Раджабова З.Дж. Совершенствование механизма устойчивого инновационного развития предоставления услуг предприятиями городского пассажирского автомобильного транспорта (на материалах города Душанбе): дисс...кандидата экономических наук: 08.00.05 – Душанбе, 2022 – 184 стр.
4. Хамроев Ф.М., Гадоева Ф.С. Рынок оказания услуг регулярного пассажирского автомобильного транспорта в условиях рыночной экономики: Под редакцией д.э.н., профессора Раджабова Р.К. –Душанбе: ТТУ имени акад. М.С. Осими, 2021 - 181 с.
5. Ходжаев П.Д. Инновационное развитие рынка услуг пассажирского автомобильного транспорта в Республике Таджикистан (теория, методология, практика): Дисс. ... докт. экон. наук: 08.00.05 / П.Д. Ходжаев .- Душанбе, 2016. - 354 с.

Хушвахтзода Қ. Х. Олимбекзода Ф.О.

МАСОИЛИ РУШДИ НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАҶРИБАИ ХОРИЧӢ

Дар мақола яке аз масоили дар шароити муосир мубрам мавриди баррасӣ ва омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф низоми хизматрасониҳои бонкиро таҳқиқ намуда, паҳлуҳои назариявии онро баррасӣ намудаанд. Дар рафти таҳқиқ мушаххас карда шудааст, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ чараёни фаъолияти ташкилотҳои қарзиро дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ фаро гирифта, мукамалгардонии он метавонад, ки фаъолияти самараноки бонкро таъмин намояд. Инчунин дар мақола муаллиф моҳияти истилоҳҳои хизматрасониҳои бонкӣ ва маҳсулотҳои бонкиро вобаста ба тақвияти минбаъдаи онҳо дар низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз нигоҳи олимони ватанӣ ва хориҷӣ паҷуҳиш намуда, андешаҳои худро марбут ба ин истилоҳҳо зикр намудааст. Дар маҷмӯъ, мақола фарогири ҷанбаҳои назариявии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар шароити муосири иқтисодӣ буда, муаллиф вобаста ба тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар таҷрибаи хориҷӣ пешниҳодҳои муфид тавсия намудааст, ки истифодаи онҳо дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз манфиат холӣ нест.

Калидвожаҳо: бонкҳо, низоми бонкӣ, хизматрасониҳои бонкӣ, маҳсулотҳои бонкӣ, ташкилотҳои қарзӣ, менечменти бонкӣ, сифати хизматрасониҳо, сармояи бонкӣ, амалиётҳои бонкӣ, хизматрасониҳои фосилавии бонкӣ.

Хушвахтзода Қ. Х. Олимбекзода Ф.О.

ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В ЗАРУБЕЖНОМ ОПЫТЕ

В статье рассматривается и изучается один из актуальных вопросов современной экономики. Автор исследовал систему банковских услуг и рассмотрел ее теоретические аспекты. В ходе исследования выявлено, что система банковских услуг охватывает весь процесс деятельности кредитных организаций на рынке банковских услуг, и ее совершенствование может обеспечить эффективную работу банка. Также в статье автор рассматривает сущность терминов «банковские услуги» и «банковские продукты» в связи с их дальнейшим развитием в системе банковских услуг с точки зрения отечественных и зарубежных ученых, а также высказывает свою точку зрения относительно данных терминов. В целом в статье рассматриваются теоретические аспекты системы банковских услуг в современных экономических условиях, а также автором рекомендуются полезные предложения по совершенствованию системы банковских услуг на основе зарубежного опыта, использование которого на рынке банковских услуг не лишено преимуществ.

Ключевые слова: банки, банковская система, банковские услуги, банковские продукты, кредитные организации, банковский менеджмент, качество обслуживания, банковский капитал, банковские операции, дистанционное банковское обслуживание.

Khushvakhtzoda K. H. Olimbekzoda F.O.

ISSUES OF DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF BANKING SERVICES IN FOREIGN EXPERIENCE

The article examines and studies one of the topical issues of the modern economy. The author examined the system of banking services and considered its theoretical aspects. During the study, it was revealed that the system of banking services covers the entire process of activity of credit institutions in the banking services market, and its improvement can ensure the effective operation of the bank. Also in the article, the author examines the essence of the terms "banking services" and "banking products"

in connection with their further development in the system of banking services from the point of view of domestic and foreign scientists, and also expresses his point of view regarding these terms.

In general, the article examines the theoretical aspects of the system of banking services in modern economic conditions, and the author recommends useful proposals for improving the system of banking services based on foreign experience, the use of which in the banking services market is not without advantages.

Key words: banks, banking system, banking services, banking products, credit institutions, banking management, service quality, banking capital, banking operations, remote banking services.

Дар шароити муосири иқтисодӣ, ки муносибатҳои нави молиявӣ қарзӣ рӯи кор омада истодаанд, таҳкими низоми молиявӣ қарзӣ, рушди бозори моливӣ ва татбиқи низоми густурдаи хизматрасониҳои бонкӣ зарур арзёбӣ карда мешавад. Махсусан, татбиқи муносибатҳои молиявӣ дар шароити муосири иқтисодӣ бидуни коркард ва роҳандозии низоми муассири хизматрасониҳо пешниҳоди маҳсулотҳои сифатноки бонкӣ ба муштариён ғайриимкон аст. Дар ин чараён тақмили амалиёти пешниҳодшавандаи бонкӣ, роҳандозии усулҳои навини инноватсионӣ ва дар ин асос таҳияи низоми мушаххаси тақмилёфта, метавонад, ки фаъолияти бозори хизматрасониҳои бонкиро таҳрик бахшида, ҳамгирии онро бо иқтисодиёт афзояд. Гузашта аз ин, тақвияти низоми пешниҳоди хизматрасониҳо, коркарди маҳсулотҳои наф, зиёднамоии номгуӣ маҳсулотҳои пешкашшаванда ва таҳкими сифати хизматрасониҳо аз омилҳои маҳсубанд, ки дар раванди ташкили низоми тақмилёфтаи хизматрасониҳои бонкӣ аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Дар ин чараён наметавон, ки истифодаи таҷрибаи хориҷиро сарфи назар намуд, зеро раванди ташаккули низоми хизматрасониҳои бонкӣ собит менамояд, ки амалисозии концепсияҳои мушаххаси соҳавӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ оид ва татбиқи технологияи инноватсионӣ ва таъмини дастрасии саросари муштариён бо маҳсулотҳои бонкӣ бидуни истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ мушкул арзёбӣ карда мешавад.

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ бидуни амалисозии усулҳои муосир ва коркарди барномаҳои мушаххаси низоми бонкии кишварҳои аз нигоҳи иқтисоди пешрафта, имконпазир нест. Омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ имкон медиҳад, ки асосҳои коркард, усулҳои муассир ва татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар бозори хизматрасониҳои бонкӣ вобаста ба хусусиятҳои низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ гардад ва сифати хизматрасониҳо таҳким ёфта, тақвияти фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ замина гузошта шавад. Истифодаи таҷрибаи хориҷӣ метавонад, ки раванди тақмилёбии муносибатҳои ташкилотҳои қарзиро бо муштариён густариш бахшида, сатҳи дастрасии аҳолиро ба маҳсулотҳои бонкӣ сода гардонад, ки дар натиҷа низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар сатҳи мукамал фаъолият менамояд. Дар ин самт, баррасии низоми хизматрасониҳои бонкӣ, тартиби пешниҳоди хизматрасониҳо, усулҳои таҳкими сифати хизматрасониҳо ва коркарди роҳу воситаҳои таҳияи маҳсулотҳои нави бонкӣ дар кишварҳои инкишофёфта ва давлатҳои рӯ ба инкишоф ба мақсад мувофиқ арзёбӣ гардида, раванди тақмилёбии низоми хизматрасониҳои бонкиро вусъат мебахшад.

Махсусан дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ метавонад, ки ташаккул ва рушди бозори хизматрасониҳои бонкиро таҳким бахшида, низоми хизматрасониҳоро дар ҳудуди кишвар мукамал гардонад ва аҳамияти иқтисодии ташкилотҳои қарзиро тақвият бахшад. Ҳамчунин, рушди беамйлони соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ, махсусан пешрафти соҳаҳои саноат, кишоварзӣ, сохтмон, савдо, тиҷорати байналхалқӣ ва болоравии оилаботи муштариён тақозо мекунад, ки ташкилотҳои қарзӣ доираи хизматрасониҳои бонкиро васеъ созанд ва маҳсулотҳои нави бонкиро коркард ва истифода кунанд. Коркард ва татбиқи маҳсулотҳои нави бонкӣ ва афзоиши номгуӣ хизматрасониҳои бонкӣ бо истифодаи таҷрибаи хориҷӣ дар ин раванд ба мақсад мувофиқ аст ва ин амал имкон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ тақмил ёфта, сатҳи сифати маҳсулотҳои пешкашшаванда боло равад.

Таҳқиқи адабиёти иқтисодиву соҳавӣ инъикос мекунад, ки рушди беамйлони муносибатҳои молиявӣ ва таҳкимёбии вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ сабаб гардид, ки ташкилотҳои қарзӣ самти фаъолияти ҳудро тағйир диҳанд ва амалиёти бонкиро дар бозори тақвият бахшанд.

Омӯзиши паҳлӯҳои назариявии ташаккул ва рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҷаҳон нишон медиҳад, ки то солҳои 1970 низоми бонкӣ ҳамчун субъекти таъминкунандаи иқтисодӣ ба захираҳои қарзӣ амал менамуд ва вазифаи асосии он ҳамчун сармоягузор ташкилкунандаи сандуки сармоягузорӣ махсуб меёфт [8,с.136].

Оид ба ин масъала дар таҳқиқотҳои Уилям Шарп [9,с.524], Бенджамин Коэн [1,с.89], Арманд Хаммер ва дигар намоёндогони мактабҳои мухталифи иқтисодӣ низ оварда шудааст [5,с.80]. Вобаста ба назари олимони болозикр ва таҳқиқотҳои дигар пажӯҳишгарон метавон қайд намуд, ки низоми бонкӣ то солҳои 1970-и асри XX асосан амалиёти бо қарз алоқамандро иҷро менамуд ва ҳамчун сармоягузори асосии иқтисодӣ арзёбӣ карда мешуд, ки ин амал ба андешаи мо бо омилҳои рушди иқтисодӣ ва пешрафти фаҳму дарки муштариёни ташкилотҳои қарзӣ ва сатҳи густариши фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ вобаста буд [3,с.478].

Баъд аз солҳои 70-уми асри XX тағйирёбии шароити иқтисодӣ ва рушди муносибатҳои иқтисодӣ сабаб гардид, ки дар саросари кишварҳои ҷаҳон фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ ва умуман низоми бонкӣ доираи амалиёти бонкиро васеъ намояд ва бо истифодаи усулҳои муосири бозорёбӣ фаъолияти худро дар бозори молиявӣ фарох гардонад [4,с.130]. Яъне, ташкилотҳои қарзӣ дар асоси консепсияи сармоягузорӣ фаъолияти худро оғоз намуда, минбаъд доираи маҳсулотҳо ва хизматрасониҳоро зиёд гардониданд, ки дар натиҷа маҳсулотҳои нави бонкӣ рӯи кор омаданд.

Дар натиҷаи таҳаввулоти муносибатҳои иқтисодӣ-молиявӣ доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, инчунин институтҳои молиявӣ васеъ гардида, бонкҳо на танҳо ҳамчун сармоягузори иқтисодӣ, балкӣ дар бозор ҳамчун миёнарави молиявӣ фаъолиятро ба роҳ монданд. Яъне, доираи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ васеъ гардида, дар кишварҳои ҷаҳон низоми мушаххаси хизматрасониҳои бонкӣ ба вучуд омад. Дар ин давра, ташкилотҳои қарзӣ маҷмӯи хизматрасониҳоро зиёд намуда, аз бозори истеҳсоли доираи фаъолияти худро то бозори хизматрасониҳо васеъ намуданд. Хосатан қайд намудан мумкин аст, ки ташкилотҳои қарзӣ то солҳои 1970-уми асри XX асосан бо истеҳсолкунандагон ҳамкорӣ мутақобила судманд доштанд ва дар бозори молиявӣ иқтисодӣ фаъолияти онҳо назаррас набуд [2]. Баъдан бо густариши муносибатҳои молиявӣ ва таҳаввулоти асбобҳои молиявӣ фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ фарох гардид.

Натиҷаи рушди бозори молиявӣ дар кишварҳои ҷаҳон ва истифодаи мақсадноки захираҳои молиявӣ барои ташкилотҳои қарзӣ имконият фароҳам овард, ки номгӯи маҳсулотҳо зиёд гарданд ва истифодабарандагони хизматрасониҳои бонкӣ афзоянд. Ин чараён шароит фароҳам овард, ки хизматрасониҳои бонкӣ низоми мушаххасро ташкил кунанд ва ҳамчун унсури муҳими иқтисодӣ барои пешрафти дигар соҳаҳо замина гузоранд.

Дар низоми муосири иқтисодӣ, ки таъмини рушди бемайлони соҳаҳои мухталиф омили асосии пешрафти ҷомеа ва иқтисодиёти миллий арзёбӣ карда мешавад, хизматрасониҳои бонкӣ нақши муҳимро иҷро менамоянд. Таҳлили вазъи муосири иқтисоди кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ташаккул ва рушди бахшҳои мухталифи иқтисодӣ аҳамияти муҳим дорад ва тақмили бозори хизматрасониҳои бонкӣ аз омилҳои тақвиятбахшандаи муносибатҳои молиявӣ қарзӣ ва иқтисодиву иҷтимоӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷанбаҳои афзалиятнок дар мамлакатҳои ҷаҳон арзёбӣ мегардад. Бо рушди бемайлони ва пайвастаи фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ дар ҷаҳон зарурияти тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҳар як кишвари алоҳида ба миён омад. Дар асоси тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ раванди рушди дигар бахшҳои иқтисоди миллиро метавон тақвият бахшид ва ин омил сабаб гардидааст, ки дар аксари кишварҳои ҷаҳон, махсусан дар Ҷумҳурии Халқии Чин ба чараёни ташаккул ва тақмили низоми хизматрасониҳои бонкӣ бо назардошти вазъи муосири иқтисодӣ татбиқ карда шавад.

Бо таҳқиқи бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Халқии Чин муайян намудан мумкин аст, ки айни замон низоми бонкии ин кишвар бештар ба чараёни инноватсиякунонӣ ва истифодаи фароҳи технологияи муосири молиявӣ таъя менамояд. Фаъолияти самаранок ва густурдаи ташкилотҳои қарзӣ ва дигар институтҳои молиявӣ барои иқтисодиёти ин кишвар

(ҚХЧ) шароити муносиби рушдро фароҳам овардааст ва имконоти бештари истехсолиро ба субъектҳои иқтисодӣ пешкаш намудааст. Таҳлили вазъи низоми бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин нишон дод, ки дар ин кишвар низоми хизматрасониҳои бонкӣ аз ҷониби 4,5 ҳазор институтҳои молиявӣ қарзӣ роҳандозӣ карда мешавад [11]. Доройҳои низоми бонкии ин кишвар дар соли 2023 маблағи 58,7 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 ба андозаи 17,3 фоиз зиёдшавӣ дида мешавад. Ҳиссаи доройҳои низоми бонкии ҚХЧ нисбат ба ММД-и ин кишвар дар соли 2023 ба ҳадди 4-маротиба афзоиш ёфтааст, ки ин омил сабаби асосии рушди соҳибкории хурду миёна ва таҳкими иқтисоди воқеӣ арзёбӣ карда мешавад [6,с.85].

Мувофиқи раддабандии ташкилоти байналхалқии рейтингии **Fitch Ratings (Фитчрейтинг)** соли 2023 аз 1000 бонки аз нигоҳи сармоя бузург дар ҷаҳон 148-то аз ҚХЧ аст (бо сармояи 2,96 трлн. доллари амрикоӣ), илова ба ин, аз 5-то бонки аз назари молиявӣ бузурги ҷаҳон 4-тои он бонкҳои тичоратии ин кишвар маҳсуб меёбанд [12].

Бояд қайд кард, ки низоми бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин дар шароити муносири иқтисодӣ барои шумораи зиёди резидентҳо ва ғайрирезидентҳои ин давлат номгӯи зиёди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкиро пешҳод намуда, дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон лоиҳаҳои бузургро сармоягузорӣ менамояд, ки аз таъвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ин кишвар дарак медиҳад.

Низоми хизматрасониҳои бонкиву молиявӣ дар ҚХЧ мувофиқи консепсияи иқтисодиёти бозорӣ роҳандозӣ гардида, мавқеи ташкилотҳои қарзӣ дар ҷараёни пешрафти иқтисодиёт назаррас мебошад. Низоми бонкии ин кишвар аз се зина иборат буда, идоракунии он ба ӯҳдаи Бонки Халқии Чин вогузор гардидааст. Хизматрасониҳо дар низоми бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин тибқи таҷрибаи ҷаҳонӣ амал намуда, асосан ба амалиёти қарзӣ, пасандозӣ, интиқоли маблағҳо, хариду фурӯши ашёи хориҷӣ, амалиёт бо қоғазҳои қиматнок, инкассо, савдои вомбаргҳои давлатӣ, андеррайтинг, миёнаравии молиявӣ, аҳдҳои бонкӣ ва ғайраҳо таъмин менамояд [6,с.84].

Низоми бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин аз нигоҳи иқтисодӣ бештар бо идоракунии давлатии фаъолияти ташкилотҳои қарзӣ аз дигар кишварҳо фарқ менамояд. Яъне, дар ҚХЧ нақши давлат дар раванди идоракунии фаъолияти низоми бонкӣ назаррас мебошад ва давлат ҳамчун институти дорой салоҳиятҳои махсус низоми бонкиро зери идораи худ қарор додааст. Илова ба ин, давлат дар сармояи ташкилотҳои қарзӣ ҳиссаи бузург дорад ва аз фаъолияти ин ташкилотҳо даромад ба даст меорад. Яке аз махсусиятҳои низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ҚХЧ дар он зоҳир мегардад, ки давлат ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ ба соҳаҳои афзалиятдошта қарзҳои имтиёзноро пешниҳод менамояд. Соҳаи кишоварзӣ ҳамчун соҳаи таъминкунандаи аманияти озукаворӣ дар Ҷумҳурии Халқии Чин ба воситаи барномаҳои давлатӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ маблағгузорӣ мегардад, ки ин омил сабаби коҳишдиҳии маҳсулотҳои кишоварзии воридотӣ гардидааст.

Бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ҚХЧ аз ҷониби давлат ба таври доимӣ идора карда мешавад ва ба ин васила самаранокии он таъмин мешавад. Идоракунии хизматрасониҳои қарзӣ ҳамчун маҳсулотҳои муҳими бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва истифодаи онҳо бо мақсади таъмини рушди босуботи иқтисодӣ аз ҷанбаҳои калидии сиёсати молиявии ҳукумати ҚХЧ маҳсуб меёбад. Таҳқиқи низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Халқии Чин нишон медиҳад, ки таъсири давлат на танҳо дар раванди идоракунии ташкилотҳои қарзӣ назаррас мебошад, балкӣ дар қабули қарорҳои мушаххас ва муайяннамоии фоизҳои қарзӣ низ нақши давлат бузург мебошад. Таъсири давлат ба фоизи қарзҳои пешниҳодшаванда аз он гувоҳӣ медиҳад, ки давлат меҳода тариқи механизми танзимкунандаи фоизҳои ба раванди рушди соҳаҳои афзалиятнок ва ҳаётан муҳим таъсири амиқ дошта бошад.

Бояд қайд намуд, ки идоракунии ва танзими меъёри фоизӣ аз ҷониби давлат мувофиқ ба қонунҳои иқтисодӣ бозорӣ нест, вале дар ҚХЧ, ки ҳиссаи давлат дар сармояи ташкилотҳои қарзӣ зиёд аст, таъсир расонидан ба меъёри фоиз нисбатан осон амалӣ карда мешавад. Дар кишварҳои, ки ҳиссаи давлат дар сармояи низоми бонкӣ назаррас нест, таъсир расонидан ба меъёри фоиз тариқи механизми мустақим ғайриимкон мебошад. Бо истифода аз ваколатҳои мушаххас,

хукумати ҚХЧ метавонад, ки ба меъёри фоизи қарзҳои институтҳои молиявӣ таъсир расонад ва соҳаҳои афзалиятнокро сармоягузори намояд. Таҷрибаи ҚХЧ собит месозад, ки ба воситаи меъёри фоизи тағйирёбанда вобаста ба соҳаҳои имконияти рушд бештар гардида, суботи иқтисодӣ пойдор нигоҳ дошта мешавад.

Масалан, дар низоми бонкии ҚХЧ меъёри фоизи қарз вобаста аз самти фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ метавонад, ки фарқ намояд, яъне камтар бошад. Илова ба ин, меъёри фоизи ба муштариёне, ки ба боварии бонкҳо сазовор гардидаанд ва давоми солҳои зиёд бидуни мушкилӣ бо бонк ҳамкорӣ кардаанд, нисбат ба дигар муштариён камтар муайян гардидааст, ки ин ҳамкориҳои институтҳои молиявиро бо муштариён таҳким мебахшад. Дар низоми бонкии ҚХЧ 4 шакли фоизи қарз дар ташкилотҳои қарзӣ амал менамоянд, ки аз рушди босубот ва либералии низоми бонкии ин кишвар гувоҳӣ медиҳад.

Дар соли 2024 меъёри миёнвазнии фоизи қарзҳои байнибонкӣ дар ҚХЧ 2,85 фоизро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин шакли фоизи қарзҳои байнибонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар соли 2024-ум 14,9 фоизро ташкил намудааст, ба андозаи 12,1 фоиз камтар мебошад [6, с.87].

Меъёри фоизи қарзӣ, ки аз ҷониби Бонки Халқии Чин ҳамчун механизми танзимкунандаи фаъолияти низоми бонкӣ истифода мегардад, метавонад, ки дар таҳкими бозори хизматрасонҳои бонкӣ, дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ, васеъгардии доираи хизматрасониҳои пешниҳодшавандаи бонкӣ таъсири мусбӣ расонад.

Бояд қайд намуд, ки низоми бонкии ҚХЧ бо таъсири омилҳои берунаи технологӣ ва рушди беамалони бозори молиявӣ дар ҳаҷон ҳамоҳанг буда, тараққиёбии айни замон яке аз низомиҳои бонкии аз нигоҳи иқтисодӣ устувор ва босубот дар минтақаи Осиё ва умуман ҳаҷон арзёбӣ карда мешавад. Истифодаи технологияи инноватсионӣ ҳамчун соҳаи афзалиятноки бозори хизматрасониҳои бонкӣ маҳсуб ёфта, дараҷаи дастрасии аҳолиро боз ҳам тақвият бахшидааст. Махсусан, дар низоми бонкии ҚХЧ бо истифодаи технологияи инноватсионӣ пешниҳоди қарзҳо ва умуман маблағгузориҳо ба иқтисоди сабз зиёд мушоҳида мегардад.

Аз рӯйи маълумотҳои Бонки Халқии Чин соли 2023 ҳиссаи маблағгузориҳо ба иқтисодиёти сабз тадриҷан афзуда, маблағи 2,16 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба соли 2022 ба андозаи 26,3 фоиз зиёд мебошад. Дар ҚХЧ оид ба рушди маблағгузориҳои сабз концепсияи давлатӣ амал менамояд, ки мувофиқи он ташкилотҳои қарзӣ муваззаф гардидаанд, ки дар ин самт сармоягузориҳоро афзоиш диҳанд. Яъне, яке аз бахшҳои муҳими бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар низоми бонкии ҚХЧ ин пешниҳоди маҳсулотҳои бонкӣ ба иқтисодиёти сабз доништа мешавад, ки яке аз унсурҳои асосии рушди иқтисодӣ дар ҳаҷон арзёбӣ мегардад. Дар ҚХЧ самтҳои афзалиятноки рушди иқтисодӣ мушаххас гардидаанд, ки мувофиқи концепсияи давлатии рушди иқтисодӣ дар кишвар яке аз соҳаҳои калидӣ ин маблағгузориҳои сабз ба ҳисоб меравад ва дар ин самт қорҳои зиёдеро институтҳои молиявӣ татбиқ намуда истодаанд, ки дар натиҷа рушди беамалони иқтисоди воқеӣ ва пешрафти бозори хизматрасониҳои бонкӣ таъмин карда мешавад.

Таҳлилҳо собит мекунанд, ки низоми бонкии ҚХЧ аз нигоҳи истифодаи технологияи инноватсионӣ ва хизматрасониҳо тариқи технологияи молиявӣ дар ҳаҷон мақоми баландро касб намудааст. Айни замон (соли 2024) низоми бонкии ин кишвар дар ҳаҷон мақоми якумро оид ба истифодаи пардохтҳои мобилӣ касб намудааст.

Соли 2024 дар ҚХЧ 87 фоизи пардохтҳои аҳоли тариқи пардохтҳои мобилӣ ба роҳ монда шуд, ки нишондиҳандаи баланд арзёбӣ карда мешавад. Бо паҳн гардидан ва васеъ истифода намудани пардохтҳои мобилӣ ҷи дар шаҳрҳо ва ҷи дар минтақаҳо дар ҚХЧ хизматрасониҳои молиявӣ бонкӣ барои аҳоли дастрас гардид ва имкониятҳои онҳо дар бозори молиявӣ васеъ шуд.

Муовиқи маълумотҳои пойгоҳи **Statista** дар давоми соли 2024 амалиёти рақамӣ, ки ба воситаи ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда шуд маблағи 3,5 трлн. доллари амрикоиро ташкил дод, ки нисбат ба кишварҳои ИМА, Британияи Кабир, Ҷопон ва Германия ба ҳадди 0,8 трлн. доллари амрикоӣ зиёд мебошад [7, с.43]. Яъне, тадриҷан рушди ёфтани номгӯи маҳсулотҳои бонкӣ ва

сода гардидани низоми хизматрасониҳои бонкӣ имкон фароҳам овард, ки дастрасии аҳоли ба хизматрасониҳои бонкӣ зиёд гардад ва шумораи амалиёти бонкӣ босуръат боло равад.

Чараёни рушди низоми хизматрасониҳои бонкиро дар шароити муосири иқтисодӣ бидуни инноватсияи ва технологияи муосири иқтисодӣ-рақамӣ тасаввур намудан ғайриимкон мебошад. Яке аз кишварҳое, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ бевосита бо пешрафти технологияи информатсионӣ ва инноватсия алоқамандӣ дорад, ин Ҷумҳурии Белорусия махсуб меёбад.

Низоми бонкии Ҷумҳурии Белорусия дар асоси рақобати солим ташаккул ёфта, низоми хизматрасониҳои бонкиро рушд додааст. Дар Ҷумҳурии Белорусия ташкилотҳои қарзӣ ҳамчун субъектҳои асосӣ ва муҳими иқтисоди миллий фаъолият намуда, дар асоси стратегияи мукаммали пешниҳоди маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ амал менамоянд [10,с.39].

Низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар ин кишвар (ҚБ) ҳамчун унсури муҳими иқтисодӣ пайваста тибқи талаботи муштариён ва субъектҳои иқтисодӣ такмил ёфта, доираи васеи маҳсулотҳои бонкиро пешниҳод менамояд. Дар низоми хизматрасониҳои бонкии ин кишвар стратегияи бисёрҷанбаи хизматрасониҳои бонкӣ мавриди истифода қарор гирифтааст ва дар ин чараён истифодаи васеи технологияҳои инноватсионӣ ба назар мерасад. Истифодаи васеи технологияи инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Белорус имконият фароҳам овардааст, ки арзиши хизматрасониҳо коҳиш ёфта, сатҳи дастрасии аҳоли ба маҳсулотҳои бонкӣ тақвият ёбад. Яке аз маҳсулотҳое, ки дар низоми бонкии ин кишвар тадриҷан такмил ёфта истодааст ва ҳамчун маҳсулоти асосии фосилавӣ махсуб мешавад – хизматрасонии интернетбанкинг арзёбӣ мегардад. Интернет-банкинг дар Ҷумҳурии Белорусия барои муштариён имконият фароҳам овардааст, ки мустақилона ва бидуни мушкилӣ аз маҳсулотҳо ва хизматрасониҳои бонкӣ тариқи фосилавӣ истифода намоянд.

Таҳлилҳои собит мекунанд, ки низоми хизматрасониҳои бонкии Ҷумҳурии Белорусия фарогири кулли маҳсулотҳои бонкӣ буда, раванди пешниҳоди хизматрасониҳои бонкиро дар ин кишвар ба таври мукаммал татбиқ намуда истодааст (расми 1).

Расми 1. Сохтори низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Белоруссия
Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси [10]

Маълумотҳои дар расми 1 овардашуда инъикосунандаи ҷаҳолияти фароҳи ташкилотҳои қарзӣ ва тақвияти низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Булоруссия мебошад. Зеро таҳлил нишон дод, ки бозори хизматрасониҳои бонкӣ дар ин кишвар ба се қисмати асосӣ ҷудо гардидааст, ки қисмати якумро хизматрасониҳои қарзӣ, қисмати дуюмро хизматрасониҳои депозитӣ ва қисмати сеюмро хизматрасониҳои ҳазинавӣ, асҷорӣ, машваратӣ, миёнаравӣ ташкил менамоянд.

Маҷмӯъан, низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Белоруссия тибқи талаботи замони муосир рушд ёфта истодааст ва таваҷҷуҳи ташкилотҳои қарзӣ бештар ба хизматрасонии маҷмӯи муштариён равона гардидааст, ки ин омил метавонад ба тақвияти бозори хизматрасониҳои бонкӣ ва тақмили он заминаи муносиб фароҳам оварад.

Бодя қайд намуд, ки рушди низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар асоси таҳқиқ ва омӯзиши таҷрибаи хориҷӣ метавонад, ки пешрафти минбаъдаи онро заминаи гузашта, раванди тақмилиёбии онро вусъат бахшад. Аз ин лиҳоз, истифодаи таҷрибаи хориҷӣ метавонад, ки ба низоми хизматрасониҳои бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсири мусбӣ расонида, қарқарди маҳсулотҳои нави бонкиро асос гузорад ва тақмили хизматрасониҳои бонкиро тақвият бахшад, ки дар ин асос рақобати бонкӣ дар иқтисодиёт густариш ёфта, суботи умумииктисодӣ таъмин карда мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бенджамин Дж.К. Будущее стерлинга как международной валюты // -М.: Прогресс, 1981. -368с.
2. Гришина Е.А. Банковские продукты и услуги: современное состояние и перспективы развития в России. [Электронный ресурс] // Финансы и кредит, 2017. № 39 (759).
3. Гаюров, Г. Х. Теоретические аспекты влияния банковского потенциала и экономического потенциала на экономическое развитие / Г. Х. Гаюров, С. П. Одинаев // Финансово-экономический вестник. – 2024. – № 4(43). – С. 477-488.
4. Гаюров, Г. Х. Шакл, усулҳо ва ташкили ҳамкорӣ байни давлат ва бахши бонкӣ / Г. Х. Гаюров, С. П. Одинаев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – №8. – С. 127-133.
5. Ганиев Р.Г. Модернизация банковских услуг населению в условиях рыночной экономики. – Душанбе: «ЭР-граф», 2017. -204 с.
6. Лихачева В.В., Олейник Г.С. Банковский сектор кнр: тенденции и проблемы развития // Вестник Алтайской академии экономики и права. 2024. № 3-1. С. 80-87.
7. Ли И. Институциональный взгляд на финансовое развитие – также о роли государства в финансовом развитии [J]. Financial Economics Research, 2024, 20(1), С.38-44.
8. Мельников А.А. Тенденции развития банковского обслуживания // Научные работы МАУП, 2018. № 3 (30). С. 134-140.
9. Уильям Ф.Шарп Теория портфеля и рынка капиталов// -М.: ИНФРА-М, 2021. – 1028с.
10. Шестак, О. Н. Розничный бизнес банка: учеб. пособие / О. Н. Шестак, Л. П. Левченко. — Минск: Выш. шк., 2019. — 143 с.
11. China Banking and Insurance Regulatory Commission. [Электронный ресурс]. URL: <https://www.moodyanalytics.com/> (санайи муроҷиат: 17.01.2025).

Хушмуҳаммадзода З., Гафуров Ф.Ч., Соҳибова Ш.Б.

РУШДИ НИЗОМИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР МАРҶИЛАИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақолаи мазкур рушди низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти рақамикунонии иқтисодиёт мавриди таҳқиқ қарор дода шуда аст. Бо таъя аз маълумотҳои омории ҷамъбасти соли 2023 ва 2024 низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шуда, рушди воқеии он муайян қада шудааст. Яке аз нишондиҳандаҳое, ки ифодакунандаи технологияи рақамӣ дар низоми саноати кишвар ба ҳисоб меравад, ин ҳосилнокии омили маҷмӯӣ мебошад, ки тибқи сарчашмаҳои назариявӣ - амалии муосир ҳисоб ва таҳлил карда шуда аст. Ҳамчунин вобастагии регрессионии ин нишондиҳанда дар муҳити Eviews муайян карда шуда, ҷиҳати роҳандозии он дар низоми омории кишвар пешниҳодҳои судманд оварда шуда аст.

Калидвожаҳо: рақамикунонӣ, трансформатсияи рақамӣ, Интернетӣ саноатӣ, технологияҳои рақамӣ, хизматрасониҳои давлатӣ, савдои электронӣ, ҳосилнокии омили маҷмӯӣ, вобастагии регрессионӣ, амнияти иттилоотӣ, иқтидори содиротии кишвар.

Хушмуҳаммадзода З., Гафуров Ф.Дж., Соҳибова Ш.Б.

РАЗВИТИЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА ЭТАПЕ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В данной статье рассматривается развитие промышленной системы Республики Таджикистан с учетом цифровизации экономики. На основе статистических данных за 2023 и 2024 годы проведен анализ промышленной системы Республики Таджикистан и определено ее фактическое развитие. Одним из показателей, отражающих цифровые технологии в промышленной системе страны, является совокупная фактор производительность, которая рассчитывается и анализируется на основе современных теоретических и практических источников. Также была определена регрессионная зависимость данного показателя в среде Eviews и даны полезные предложения по ее внедрению в статистическую систему страны.

Ключевые слова: цифровизация, цифровая трансформация, промышленный Интернет, цифровые технологии, государственные услуги, электронная коммерция, совокупная фактор производительность, регрессионная зависимость, информационная безопасность, экспортный потенциал страны.

Khushmuhammadzoda Z., Gafurov F.J., Sohibova Sh.B.

DEVELOPMENT OF THE INDUSTRIAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AT THE STAGE OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

This article discusses the development of the industrial system of the Republic of Tajikistan taking into account the digitalization of the economy. Based on statistical data for 2023 and 2024, an analysis of the industrial system of the Republic of Tajikistan was carried out and its actual development was determined. One of the indicators reflecting digital technologies in the industrial system of the country is the total factor productivity, which is calculated and analyzed on the basis of modern theoretical and practical sources. Also, the regression dependence of this indicator in the Eviews environment was determined and useful suggestions were given for its implementation in the statistical system of the country.

Keywords: digitalization, digital transformation, industrial Internet, digital technologies, public services, e-commerce, total factor productivity, regression dependence, information security, export potential of the country.

Рақамикунонӣ яке аз қувваи асосии пешбарандаи иқтисодиёт ва ҷомеаи муосир табдил ёфта, ҳамчун омили асосии рушди низоми саноат ба ҳисоб меравад. Гарчанде ки доираи истифодаи он дар ибтидо бо ҳомили электронии хуччат маҳдуд буд, технологияҳои рақамии имрӯза метавонанд дар доираи васеътари барномаҳо истифода шаванд ва таъсири хеле васеътари иҷтимоию иқтисодӣ дошта, сарчашмаҳои нави пулиро арзиширо эҷод мекунанд ва тарзи истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, кор, муошират ва ҳамкориҳо тағйир медиҳанд. Тағйиротҳои калоне, ки технологияҳои рақамӣ ба вучуд меоранд, нисбат ба соҳаҳои алоҳида бештар таъсир мерасонанд ва таъсири онҳоро дар саросари иқтисодиёт ва ҷомеа васеъ мекунанд ва бо суръати тези муттаҳидшавии ин технологияҳо ва тавлиди инноватсия афзоиш меёбанд. [1, с.25]

Дар давоми даҳсолаи охир рақамикунонӣ ҳам аз ҷониби коршиносон ва ҳам олимони тавачҷӯхи зиёдеро ба худ ҷалб кардааст. Истилоҳҳои "рақамикунонӣ" ва "трансформатсияи рақамӣ" ҳамчун тавсифкунандаи таъсири технологияҳои рақамӣ ба азнавташқилдиҳӣ ва тағйир ёфтани равандҳои истеҳсолӣ, фаъолияти бозорҳо ва моделҳои эволюсионии иқтисод ва ҷомеа, ба калимаҳои серистифодаи муосир табдил ёфтаанд. Дар заминаи соҳаҳои истеҳсолӣ, рақамикунонӣ баъзан ҳамчун ҳаммаъноимодели "Industry 4.0", "Интернети саноатӣ" ё "Интернети молии саноатӣ (IoT)" баррасӣ мешавад. Ҳамаи ин истилоҳот технологияҳоеро дар бар мегиранд, ки иҷозати амалигардонии мониторинг дар вақти воқеӣ, идоракунии фосилавии дастгоҳҳо ва таҷҳизоти истеҳсолиро тавассути инфрасохтори шабакавӣ фароҳам меоранд ва дар ниҳоят ҳамгирой ва ҳамоҳангсозии мустақимро байни ҷаҳони ҷисмонӣ ва саноатӣ амалӣ мекунанд. Аммо, дар муқоиса бо онҳо, рақамикунонӣ доираи дигари татбиқ дорад. Аслан, он ба маҷмӯи васеътари технологияҳо дахл дорад, ки на мураккаб, балки ягон шакли ҳамгирой байни онҳоро талаб мекунанд. Воқеан, рақамикунонӣ ба робитаҳои иқтисодии байни истеҳсолот ва соҳаҳои сеюмзина диққати бештар медиҳад ва бо моделҳои нави иқтисодӣ, ба мисли "платформаи иқтисодӣ" алоқаманд аст. [11, с.265, 11]

Баръакси ин, истилоҳҳои дигар зермаҷмӯа ё маҷмӯи гуногуни технологияҳоро талаб мекунанд, дар ҳоле ки ба робитаҳои мутақобилаи онҳо дар равандҳои истеҳсолии саноатӣ таъсия мекунад. Модели "Industry 4.0" аз ҷумла, ба автоматикунории истеҳсолот дахл дорад, ки қисман аз сиёсат асос ёфтааст ва бо ҳадафи ниҳонии баланд бардоштани ҳосилнокӣ ва самаранокии соҳаҳои миллӣ алоқаманд аст. Рақамикунонӣ, баръакс, бо ҳама дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ сарукор дорад, ки дар натиҷаи омезиши технологияҳои иттилоотӣ, ҳисоббарорӣ, коммуникатсия ва шабакавӣ дар муҳити рӯзафзунӣ маълумотҳо ба вучуд омадаанд. Аз ин рӯ, миқёси рақамикунонӣ ҳатто ҳангоми таъсия ба саноати коркард аз модели "Industry 4.0" зиёдтар аст. Гузашта аз ин, рақамикунонӣ дурнамои равшани сиёсиро дар назар надорад, дар муқоиса бо модели "Industry 4.0", он татбиқи сиёсатҳои саноатиро дар назар дорад, ки ба паҳн кардани технологияҳои нав дар низомҳои инноватсионии миллӣ мусоидат мекунад. [3, с.6]

Гуруҳи коршиносон бар он ақида ҳастанд, ки ҷараёни мушоҳидашавандаи "омезиш"-и технологияҳо ва "барҳамхӯрӣ"-и сарҳадҳои байни ҷаҳонҳои ҷисмонӣ, рақамӣ ва биологӣ ҷамъияти инсониро ба инқилоби ҷаҳоруми саноатӣ бурда мерасонад.

Рақамикунонӣ ин натиҷаи самаранокӣ трансформатсионии технологияҳои нави муосир дар бахши коммуникатсияи иттилоотӣ мебошад. Заминаи эҳёи иқтисоди рақамиро ҷаҳон иттилоотӣ ташкил медиҳад, ки он дар афзоиши бахши хидматрасонӣ ва иттилоот нисбат ба сатҳи афзоиши истеҳсолоти моддӣ; дигаргунии хусусияти фаъолияти инсон вобаста ба истифодабарии иттилоот чун омили муҳими иқтисодӣ ба назар мерасад. Дар ҳақиқат, айни замон захираи иттилоотӣ яке аз воситаҳои муҳими рушди иқтисодӣ гаштааст. Захираи иттилоотӣ имконият медиҳад, ки тамоми субъектҳои иқтисодӣ мақсадҳои стратегӣ ва роҳҳои иҷроиши онро муайян намоянд; механизмҳои идоракунии ҷараёни такрористеҳсолиро ташкилу такмил диҳанд; хавфу хатар ва

бехетарии онро тархрезӣ намоянд; ҳамоҳангсозии фаъолияти худро бо дигарон ба роҳ монанд ва хароҷоти амалиёти худро паст намоянд. [10, с.8]

Қайд намудан ба маврид аст, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун ҷузъи ҷомеаи ҷаҳонӣ ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ ва тамоюли муосири рушди он шомил шудааст. Ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодии кишвар, хусусан низоми саноат ва ҳарчи пурратар қонеъ гардонидани талаботи афзояндаи ҷомеа ва субъектҳои он дар ҷумҳурӣ заминаи ҳукукии ташаккул ва рушди иқтисодии рақамӣ гузоштааст. [12, с.10]

Дар паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии мамлакат (28 декабри соли 2024) чунин қайд гардидааст: “Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ ҷиҳати таъмин намудани шафофияти муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

Якум, тақмили фаврии заминаҳои ҳукуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

Дуюм, то шабакаҳои панҷ-ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

Сеюм, рақамкунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

Панҷум, истифодаи васеи зеҳни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкории рақамӣ ва рушди савдои электронӣ. [5]

Барои амалишавии ин ҳадафҳои гузошташуда ба як қатор вазорату идораҳои марбута супоришҳои қатъӣ дода шудааст.

Мусаллам аст, ки соҳаи саноат дар рушди иқтисоди ҳар як давлат мақоми марказиро ишғол намуда, яке аз омилҳои асосии афзоиши ММД, шуғли аҳоли ва пешрафти технологӣ ба шумор меравад. Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ нақши саноат ба таври назаррас меафзояд, зеро он барои рушди устувори иқтисодӣ ва рақобатпазирӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ замина фароҳам меорад. Агар ҷиҳатҳои асосии таъсири саноатро ба иқтисодӣ дида бароем, пас маълум мегардад, ки он илова бар фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда ба афзоиши ММД, ҳамчунин ба рушди соҳаҳои дигари ҳамгиро, аз ҷумлаи нақлиёт, логистика ва энергетика низ мусоидат мекунад. Дар баробари ин, сатҳи инкишофи таҳқиқоти илмиро баланд бардошта, дар самти эҳёи ҷойҳои нави корӣ яке аз соҳаҳои пешсаф мебошад.

Дар самти муттаҳидшавӣ ба иқтисоди ҷаҳон бошад, соҳаи саноат шароити ҳамгироӣ бо равандҳои иқтисодии ҷаҳониро фароҳам меорад, ки ингуна шароит яке аз шартҳои муҳими ташаккулёбии рақамӣ ва рушди технологияҳои навин буда, ба таҳкими мавқеи соҳаи саноат дар сатҳи байналмилалӣ мусоидат хоҳад кард. Маълумоти ҷамбасти соли 2024 нишон медиҳад, ки дар низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ нисбат ба соли 2023 ба андозаи 20% (бо нархҳои муқоисавӣ) боло рафтааст. Чунин ҳолат натиҷаи хеле хуб арзёбӣ мегардад ва расидан ба ин нишондиҳанда аз рӯи таҳқиқотҳои гузаронидашуда истифода ва фаъолгардии технологияи рақамӣ мусоидат намудааст. Яке аз ин нишондиҳандаҳо, ки ифодакунандаи фаъолнокии технологияи муосири рақамиро дар худ таҷассум менамояд ва дар таҷрибаи ҷаҳонӣ хеле васеъ истифода мегардад – ҳосилнокии омили маҷмӯӣ (ҲОМ) (истилоҳи англисӣ – TFP-total factor productivity) мебошад. Ҳисоби ин нишондиҳанда дар ҷадвали 1 барои солҳои 2001-2023 оварда шудааст. [4, с.6]

Чадвали 1. Нишондиҳандаи ҳосилнокии омили маҷмӯй дар муқоиса бо рушди сармоя ва шуғл дар низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2023

Солҳо	Ҳосилнокии омили маҷмӯй дар низоми саноат	Рушди сармоя дар низоми саноат	Рушди шуғл дар низоми саноат
2001	112,7	129,0	101,7
2002	178,9	47,3	99,2
2003	107,8	111,2	94,3
2004	112,7	139,2	102,6
2005	108,0	140,8	102,5
2006	101,6	292,9	97,5
2007	107,2	169,2	96,6
2008	93,7	186,9	91,2
2009	91,8	69,7	100,0
2010	107,3	91,7	101,3
2011	104,0	81,8	85,6
2012	108,9	82,5	105,3
2013	101,9	102,0	102,4
2014	102,9	120,6	99,1
2015	108,3	191,0	95,4
2016	113,8	125,9	96,5
2017	119,0	96,2	132,2
2018	108,3	129,8	98,5
2019	111,4	74,0	106,4
2020	106,9	91,5	103,3
2021	118,9	90,4	102,8
2022	107,8	93,8	100,1
2023	106,6	140,2	102,8

Манбаъ: ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ оморӣ [4, с.6].

Тибқи ҳисобҳои дар чадвали 1 овардашуда маълум аст, ки рушди ҳосилнокии омили маҷмӯй дар солҳои охир устувор мебошад, ки ин аз ҷорӣ намудани технологияи муосир дар истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ, яъне рақамикунонии низоми саноати кишвар шаҳодат медиҳад. Ҳамин тариқ, дар соли 2023 суръати афзоиши сармоя дар низоми саноати кишвар 40,2% афзуда, ин сармоя барои ворид ва ҷорӣ намудани таҷҳизоти технологияи саноатӣ равона карда шуда, дар оянда метавонад ба афзоиши ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ва афзун гардондани иқтидори содиротии кишвар мусоидат намояд [7, с.13].

Вобастагии регрессионии арзиши иловаи маҳсулоти саноатӣ нисбат ба меҳнат, сармоя ва ҳосилнокии омили маҷмӯй дар низоми саноати кишвар дар чадвали 2 оварда шудааст.

Дар чадвали мазкур, T_IND_ADD арзиши изофаи истеҳсолоти саноатӣ, I_ind қувваи корӣ дар саноат, k_ind ҳаҷми сармоягузорӣ дар системаи саноатӣ ва $tfp\_ind(-1)$ маҷмӯи омилҳои ҳосилнокии саноат дар соли гузашта мебошад. Муносибати регрессиониро, ки дар чадвали 2 нишон дода шудааст, чунин шарҳ додан мумкин аст: агар қувваи коргарӣ дар саноат 1 фоиз зиёд шавад, он гоҳ арзиши иловагии маҳсулоти саноат 1,2 фоиз зиёд мешавад, ба ҳамин тариқ, агар маблағгузорӣ ба соҳаи саноат 1 фоиз зиёд шавад, арзиши иловагии маҳсулоти саноат 1,2 фоиз меафзояд. пас арзиши иловагии маҳсулоти саноат 1,2 фоиз зиёд мешавад, арзиши аслии маҳсулоти саноат 0,5 фоиз ва дар сурати 1 фоиз афзудани арзиши иловагии маҳсулоти саноат 0,3 фоиз меафзояд [7, с.13].

Чадвали 2. Вобастагии регрессионии арзиши изофаи ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ нисбати қувваи корӣ сармоя ва ҳосилнокии омили маҷмӯӣ

Тағйирёбандаи вобаста: LOG(T_IND_ADD)				
Усул: Квадрати хурдтарин				
Давра (таҳриркардашуда): 2002-2023				
Мушоҳидаи дохилкардашуда: 22 баъди таҳриркунӣ				
Тағйирёбандаҳо	Коэффитсиентҳо	Хатои std.	t-омор	Эҳтимолият
Log(l_ind)	2.205505	0.237156	9.299826	0.0000
Log(k_ind)	0.551609	0.019047	28.96019	0.0000
Log(tfp_ind(-1))	0.621775	0.273601	2.272566	0.0363
dummy	-1.086287	0.109000	-9.965979	0.0000
c	-8.598041	1.537465	-5.592348	0.0000
R-квадрат	0.984568	Тағйирёбандаи миёнаи воб.		8.577402
R-квадрати тасҳеҳшуда	0.980937	Таҳрифи станд. тағйир. воб.		0.980743
Хатои стандартии регрессия	0.135409	Меъёри иттилоотии Акаике		-0.964325
Ҳосили квадрати бақияҳо	0.311703	Меъёри Швартс		-0.716360
Эҳтимолияти логарифмӣ	15.60757	Меъёри Ханнан-Куинн		-0.905912
F-омор	271.1590	Омори Дарбин-Уотсон		2.046864
Эҳтимолияти (F-омор)	0.000000			

Манбаъ: аз ҷониби муаллиф бо назардошти нишондиҳандаҳои чадвали 1 дар барномаи EViews ҳисоб карда шудааст [4, с.5]

Ғайр аз ин, дар соли 2023 содироти маҳсулоти саноатӣ нисбати соли 2022-юм 14,3 Ҷоиз афзоиш ёфтааст, ки ин ҳам аз рақобатпазир ва рушд ёфтани технологияи рақамӣ дар ин бахш шаҳодат медиҳад.

Тибқи таҳлилҳои дар боло овардашуда метавон хулоса кард, ки чараёни рақамикунории иқтисодӣ дар тамоми бахшҳои он босуръат рушд карда истодааст, вале барои татбиқи самараноки ин раванд чораҳои зерини заруриро андешидан зарур аст:

- ташкили курсҳои кӯтоҳмуддати роӣғони таълими калонсолон барои мутобиқ шудан ба рақамикунории иқтисодӣ;

- таҳияи лоиҳаҳо оид ба маблағгузории оморасозии мутахассисони баландихтисос дар якҷоягӣ бо коршиносони хориҷӣ дар соҳаи барномасозии амнияти иттилоотӣ ҷалб ва кафолат додани маълумоти истифодабарандагон дар заминаи донишгоҳҳои ихтисосии ҷумҳурӣ;

- ислоҳоти шакли маълумоти оморӣ аз рӯи таснифоти байналмилалӣ ва дастрас намудани он дар шакли электронӣ барои шумораи зиёди истифодабарандагон.

АДАБИЁТ

1. Дривольская Н.А., Моложавенко О.А. Цифровизация промышленности как фактор устойчивого развития производства / Journal of Economy and Business, vol. 9-1 (79), 2021.- С.74-77
2. Курбов Ш. Тоҷикистон ба иқтисоди рақамӣ мегузарад. Дар ин самт чӣ корҳо анҷом ёфта истодаанд? / «Ҷумҳурият», №8, 10.01.2025
3. Мустафоқулов Д.Б. Рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / <https://mmk.tj/content/рушди-иқтисоди-рақамӣ-дар-ҷумҳурии-тоҷикистон>
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Маҷмуаи оморӣ Агентии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, С. 246
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024, www.prezident.tj

6. Саноати Ҷумурии Тоҷикистон / Маҷмуаи оморӣ Агентии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, С. 36
7. Хушмуҳаммадзода З. Цифровизация промышленной системой Республики Таджикистан в развитие национальной экономики / Конференсияи илмӣ амалии байналмилалӣ дар мавзӯи: «Нақши рақамикунонӣ ва низомҳои зеҳнӣ дар рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Бахшида ба “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илм ва маориф”, солҳои 2020-2040) 13 - декабри соли 2024, сах. 222-228
8. Хушмуҳаммадзода З., Ғафуров Ф. Таҳлил ва дурнамозии низоми саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон / Паёми ДДТТ (Маҷалаи илмӣ) №2/1(46) Душанбе – 2023 сах. 153-159
9. Цифровизация промышленности в России и за рубежом / Центр2М. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://center2m.ru>
10. Ҷабборов Ф. Рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ масъалаи меҳварии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон / <https://itutet.tj/рақамикунонии-соҳаҳои-иқтисоди-милл/>
11. Demartini M., Evans S., Tonelli F. Digitalization Technologies for Industrial Sustainability / Procedia Manufacturing, Vol. 33, 2019. –P.264-271
12. Industrial Digitalization: Definition, Benefits, Uses (<https://idapgroup.com/blog/industrial-digitalization/>)
13. Skender F., Ali I., Selim A. Digitalization and industry 4.0 Vision International Scientific Journal, Vol. 4, Issue 2, December 2019. page 47-62

УДК 339.56.012

Ҷабборов А.Ҷ., Алиев М.Б.

АРЗЁБИИ САМАРАИ ҶАЪОЛИЯТИ МАҚМОТИ ГУМРУК ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Дар мақола арзёбии самараи ҷаъолияти мақмоти гумрук дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дида баромада шудааст. Дикқати асоси ба баррасии вазифаҳои асосии мақмоти гумрук ва нишондиҳандаҳои ҷаъолият бо назардошти рушди муносири рақамии иқтисодиёт ва нишондиҳандаҳо барои баҳодиҳии сифат ва миқдори хизматрасониҳои пешниҳодшуда, қабули қарорҳои идоракунӣ дода шудааст. Инчунин самтҳои амали намудани самти ҷаъолия тибқи Стратегияи рушди мақмоти гумрук то соли 2030 арзёбӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: арзёбӣ, самара, рақамикунонӣ, нишондиҳандаҳо, қарордон, пардохтҳои гумрукӣ, хизматрасониҳои гумрукӣ, самтҳои ҷаъолият, рушди инноватсионӣ.

Джабборов А.Дж., Алиев М.Б.

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

В статье рассматривается оценка эффективности деятельности таможенных органов в условиях цифровизации экономики. Основное внимание уделено рассмотрению основных задач таможенных органов и показателей эффективности их деятельности с учетом современного цифрового развития экономики, показателей оценки качества и количества оказываемых услуг, принятия управленческих решений. Также дана оценка направлений реализации направления деятельности в соответствии со Стратегией развития таможенных органов до 2030 года.

Ключевые слова: оценка, эффективность, цифровизация, показатели, сотрудники, таможенные платежи, таможенные услуги, направления деятельности, инновационное развитие

Jabborov A.J., Aliyev M.B.

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF CUSTOMS AUTHORITIES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF THE ECONOMY

The article considers the assessment of the efficiency of customs authorities in the context of digitalization of the economy. The main attention is paid to the consideration of the main tasks of customs authorities and the indicators of the efficiency of their activities, taking into account the modern digital development of the economy, indicators of assessing the quality and quantity of services provided, making management decisions. An assessment is also given of the areas of implementation of the area of activity in accordance with the Strategy for the Development of Customs Authorities until 2030.

Keywords: assessment, efficiency, digitalization, indicators, employees, customs payments, customs services, areas of activity, innovative development.

Дар шароити муосир рушди фаъолияти гумрукӣ ҳангоми арзёбии равандҳои интегратсионӣ ва ҷорӣ намудани иқтисоди рақамӣ дар асоси фароҳам овардани заминаҳои рушди инноватсионӣ барои баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ, “истифодаи технологияҳои муосири рақамии “end-to-end”, баланд бардоштани дараҷаи саҳеҳии иттилоот ва таъмини амнияти иқтисодӣ зарур мебошад” [7, 9].

Бо назардошти ин гузаштани ҳадамоти гумрукӣ ба технологияҳои рақамӣ боиси коҳиши хароҷотҳои давлатӣ барои пешниҳоди хизматрасонҳои гумрукӣ ва нақлиётӣ мегардад.

Аз арзёбии таҳқиқотҳо бар меояд, ки ҳоло таҳқиқотчиёни ватанӣ ва хориҷӣ масъалаҳои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти гумрукиро дар шароити рақамкунонии иқтисодиёт ба назар нагирифта, сифати муносибатҳои байналмилалиро ҷиҳати хизматрасонҳои гумрукӣ дуруст баҳо намедиханд. Бо назардошти ин таҳқиқи истифодаи технологияҳои муосири рақамӣ ҷиҳати гузаронидани амалиётҳои гумрукӣ зарур дониста мешавад. Аз таҳлили фаъолияти ҳадамоти гумрук бар меояд, ки бояд ҷойи асосӣ ба арзёбии нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ дода шавад.

Дар асоси таҳқиқ мо муайян намудем, ки бояд тағйиротҳои бавҷуд омада, ба модели идоракунӣ дар асоси таҳқиқи талаботи инноватсионии рушди иқтисодиёт, баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ гумрукӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо, аз ҷумла хизматрасонҳои гумрукӣ ба роҳ монда шавад.

Аз арзёбии баъзе таҳқиқотҳо бар меояд, ки дар мадди аввал омӯзиши мафҳуми назарияи самаранокии ташкили фаъолияти мақомоти гумрук зарур дониста шуда, ба инobatгирии хусусияти фаъолияти кормандон дар заминаи истифодаи навоарҳо вобаста аст [1, 2]. Инчунин, барои баҳодиҳии самаранокии фаъолияти гумрукӣ баъзе аз олимони “системаи нишондиҳандаҳоро дар асоси омӯзиши ҳадафи гузошташуда, иҷрои вазифаҳои хизматрасонии давлатӣ, нишондиҳандаҳои инъикоскунандаи шароити хизматрасонӣ заруранд зарур мешуморанд” [5].

Ба ақидаи мо барои баҳодиҳии иҷрои вазифаҳои ҳадамоти гумрук аз таҷрибаи [4] мактаби классикии идоракунӣ истифода намоем ва механизми таъмини танзими гумрукӣ ва тарифӣ, риояи тамоми чораҳои зарурии маҳдуд ва манъи интиқоли молу воситаҳои нақлиётро аз сарҳади гумрукиро дида бароем. Инчунин, аз шартҳои ситонидани бочҳои гумрукӣ, тартиб додани ҳуҷжатҳои гумрукӣ, иҷрои расмиётҳо ва назорати гумрукиро зарур дониста, ҷанбаҳои функционалии фаъолиятро ба мақсади тақмил додани тиҷорат, шартҳои тиҷоратии молрасонӣ дида бароем.

Аз тарафи дигар, баҳодиҳии самаранокии фаъолияти хадамоти гумрукӣ дар асоси истифодаи технологияи муосири рақамӣ ва баҳодиҳии натиҷаи кор ҳар як корманд сурат гирад.

Ба ақидаи мо вазифаҳои асосии мақомоти гумрук ва нишондиҳандаҳои фаъолияти он бо назардошти рушди муосири рақамии иқтисодиёт бояд қисматҳои зеринро дар бар гирад. Пеш аз ҳама муайян намудани самаранокии назорати гумрукӣ, бо назардошти арзёбии дараҷаи иҷрои вазифаҳо нисбати гирифтани ва пардохти бочҳои гумрукӣ ба буҷети давлат ва функсияҳои молиявӣ иқтисодӣ.

Дар ин раванд зарур аст, ки суммаи пардохтҳои гумрукии ба буҷет ирсолшуда, бо назардошти вазни қиёсии онҳо, сатҳи иҷроиши нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва амалӣ, инчунин, талафот, ҳиссагузори гумрукӣ ба иқтисодиёт дида баромада шавад.

Аз тарафи дигар миқдори ҳуҷҷатҳо барои назрат ва бозрасии гумрукии молҳо ва воситаҳои нақлиёт, иҷрои функсияи ҳифзи ҳукукии гумрукӣ, миқдори вайронкунии қоидаҳои гумрукӣ ва парвандаҳои баррасишуда, саривақт супоридани маълумот, кам кардани муҳлати чамъоварӣ ва коркард, истифодаи технологияи рақамии гумрукӣ ба маврид мебошад.

Аз тарафи дигар зарур аст, ки таҳлили вазифаҳои хадамоти гумрук ва арзёбии нишондиҳандаҳои фаъолияти он дида баромада шавад. Инчунин, дар самти сиёсати гумрукӣ ва сари вақт ситонидани ва пардохти бочҳои гумрукӣ, андоз аз арзиши иловашуда, аксиз ва пардохтҳои гумрукӣ зарур доништа мешавад мебошад [3].

Вазифаи дигари хадамоти гумрук “...ошкор ва пешгирии қочоқи ҳамаи намудҳои маводи нашъаовар, яроқу аслиҳа, молҳои қалбакӣ ва дигар молҳои, ки интиқоли онҳо аз ҳудуди кишвар баровардан манъ аст” мебошад. Ин функсия бо истифода аз нишондиҳандаҳои зерин: вазни қиёсии парвандаҳои ҷиноятии бақайдгирифташуда, аз тарафи мақомоти гумрукӣ вазни қиёсии молҳои, ки бо риоя накардани қоидаҳои гумрукӣ ворид ва содир карда шуда, барои ислоҳи онҳо чораҳо дида шудаанд, бо истифодаи технологияи рақамӣ арзёбӣ карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки татбиқи технологияҳои муосири гумрукии рақамӣ ба беҳтар шудани фаъолияти мақомоти гумрук мусоидат хоҳад кард. Инчунин, ин имкон медиҳад, ки кам кардани шумораи қонуншиканиҳо қоидаҳои гумрукӣ дар давраи ҳисоботӣ муайян карда, баҳогузори карда шавад.

Дар ин радиф сари вақт амалӣ намудани функсияи молиявӣ хоҷагидории фаъолият бо мақсади афзоиши пардохтҳои бочҳои гумрукӣ ба буҷети кишвар ва кам кардани хароҷоти субъектҳои ФИБ ва давлат ҷиҳати барасмиятдорӣ ва назорати гумрукӣ боиси баланд бардоштани сифати хизматрасонии гумрукӣ мегардад. Аз тарафи дигар зарур аст, ки муносибати комплексӣ барои баҳодиҳии фаъолият ва риояи қонунгузории муқарраршуда, дар асоси нишондиҳанда сурат гирад [8].

Аз ин рӯ мо ду гуруҳи нишондиҳандаҳоро дар сатҳи давлат ва хадамоти гумрук пешниҳод менамоем, ки истифодаи онҳо имкон медиҳад, ки самаранокии фаъолияти мақомоти гумрукро бо назардошти арзёбии саҳми ҳар як коркунро бояд бо назардошти истифодаи талабот оид ба рақамикунӣ ба назар гирифта шавад.

Дар ин радиф риояи талабот оид ба рақамикунӣ фаъолияти Хадамоти гумрук дар асоси арзёбии нишондиҳандаҳои умумии баҳодиҳии фаъолияти касбӣ кормандон сурат мегирад.

Дар асоси таҷрибаи дигар кишварҳо мо чунин нишондиҳандаҳо барои баҳодиҳии сифат ва миқдори хизматрасониҳои пешниҳодшуда, қабули қарорҳои идоракуниро пешниҳод менамоем:

1. Дараҷаи тайёрии барои иҷрои супориш нисбати супоридани пардохтҳои гумрукӣ ба буҷети давлат.
2. Сари вақт ба анҷом расонидани расмиёти гумрукӣ ва транзити гумрукии молӣ тавассути нақлиёти автомобилӣ дар қаламрави кишвар.
3. Арзёбии вазни қиёсии номгӯи молҳои, ки зерин назорати гумрукӣ қарор дошта, вайронкунии қонунгузории гумрукӣ ошкор карда шудаанд.

4. Арзёбии вазни қиёсии боҷҳои гумрукие, ки ба декларантон бо қарори суд баргардониди мешаванд. Бекор кардани қарорҳои ғайриқонунии қабулкардаи шахсони мансабдори гумрук нисбаи маблағи пардохтҳои гумрукӣ.

5. Арзёбии вазни қиёсии молҳое, ки аз экспертизаи гумрукӣ гузаштаанд ва вайронкунии қонун ошкор шудааст.

6. Вазни қиёсии маблағи умумии боҷҳои гумрукие, ки ба декларантон баргардонидашаванда дар ҳаҷми умумии пардохтҳои гумрукӣ.

7. Таносуби миқдори ДГБ-и дар шакли электрони додашуда, бе пешниҳоди ҳуҷҷатҳо дар рӯйи қоғаз ва миқдори декларатсияҳои анҷомдодашудаи молҳо, аз ҷумла молҳое, ки барои саломатӣ ҳатарнок эътироф нагардидаанд.

8. Арзёбии вазни қиёсии санҷишҳои истеҳсоли пас аз иҷозати мол дар шумораи умумии санҷишҳои гумрукӣ анҷомёфта.

9. Арзёбии вақти иҷрои амалиёте, ки назорати давлатиро дар дидбонгоҳҳо ва гузаргоҳҳои автомобилии гумрукӣ дар бар мегирад.

Дар маҷмӯъ нишондиҳандаҳои баррасишуда, на ҳама функцияҳои ҳадамоти гумрукро дар бар намегиранд ва истифодаи онҳо арзёби бо технологияи рақамӣ мушкул аст.

Аз тарафи дигар иҷрои амалиётҳои гумрукӣ бо истифодаи технологияҳои рақамӣ ва рушди СЯИА бояд танҳо дар асоси татбиқи нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии фаъолият ба роҳ монда шавад.

Бо назардошти арзёбии қисматҳои асосии “Стратегияи рушди мақомоти гумруки Тоҷикистон то соли 2030” чунин нуктаҳоро амали намудан зарур мешуморем:

1. Такмили низоми СЯИА ва ҷори намудани технологияҳои муосири иттилоотӣ;

2. Оқилона ба роҳ мондани идораи гумруктӯй бо назардошти оптимизатсиякунии сарбории маъмурӣ ва истифодаи технолгияи муосир ва зехни сунъӣ.

3. Таъмини шаффофият ва беҳтар кардани раванди банақшагирии нишондиҳандаҳои баҳодиҳии самаранокии мақомоти гумрукӣ ва дурнамои рушд ва афзоиши рақобатпазирӣ.

4. Баланд бардоштани самаранокии фаъолияти мақомоти гумрук дар асоси таҳлили маълумотҳо, баҳодиҳии сифат, интихоби низомҳои гумрукӣ ва низоми идораи таваккал ҳангоми пешниҳод ва натиҷагирии хизматрасониҳои гумрукии ба анҷом расонидашуда.

Дар маҷмӯъ арзёбии самараи фаъолияти мақомоти гумрук дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ имконият медиҳад, ки рушди мақомоти гумруки кишвар дар доираи амали намудани Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 ба даст оварда шавад.

АДАБИЁТ

1. Акатова А.А., Андреева М.С. Контрольные показатели эффективности деятельности таможенных органов проблемы применения и перспективы развития [Электронный ресурс] // Издательский центр ИНТЕРМЕДИЯ. – 2016. – № 2. – URL: https://www.intermedia-publishing.ru/ENZhM/Akatova_Efficiency.pdf (дата обращения: 15.04.2025).

2. Афонин П.Н., Лагуна А.В., Мужиль О.А. Контрольные показатели эффективности деятельности таможенных органов – проблемы применения и перспективы развития // Таможенные чтения. – 2014. – № 1. – С. 79.

3. Войтешонок Г.А. Решение проблемных вопросов в области управления таможенными органами – важнейшее условие реализации таможенной политики // Сборник материалов международной практической конференции. – М.: Изд-во Российской таможенной академии, 2017. – С. 43–45.

4. Волков В.Ф. Критерии и показатели оценки деятельности таможенных органов России. – М.: Интермедия, 2015. – 134 с.

5. Корчагин П.В. Концептуальные подходы к оценке эффективности деятельности таможенных органов // Вестник Поволжского государственного университета сервиса. Серия: Экономика. – 2016. – № 46. – С. 32–36.

6. Косенко В.П., Опошнян Л.И. Основы теории эффективности таможенных органов РФ. – М.: РИО РТА, 2014. –149 с.
7. Основы управления таможенными органами России / А.Г. Рыбунин, В.Т. Тимофеев. – М.: ФАИРПРЕСС, 2016. –140 с.
8. Ютятов К.Д. Совершенствование оценки эффективности деятельности органов таможенной службы // Экономика и управление. – 2015. – № 3. – С. 54.
9. Хусаинов М.К., Абдукодирзода Дж.К. Совершенствование таможенной переработки и осуществления таможенного контроля товаров и транспортных средств в Таджикистане» // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук №1 2023. -С. 63-70.

УДК 338.2 (575.3)

Цабборов Ф.А., Одинаев Б.Х.

**ВАЗЫИ МУОСИР ВА ДУРНАМОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИСТЕҲСОЛӢ ДАР
ШАРОИТИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТИ ИҚТИСОДИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рушди соҳаи саноат дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавриди баррасии амиқ қарор гирифтаанд. Муаллифон равандроҳои иқтисодии солҳои охирро таҳлил намуда, омилҳои асосии таъсиррасон ба самаранокии саноат, аз ҷумла сатҳи рақобатпазирӣ, иқтидорҳои технологӣ ва таъминоти захираҳои муайян сохтаанд. Дар мақола нақши давлат дар танзими рушди саноат таҳлил карда шуда, механизмҳои гуногуни дастгирии давлатӣ баррасӣ гардидаанд. Ҳамзамон, ба низомии идоракунии давлатӣ ва ҳамроҳангсозии стратегияҳои рушди соҳаи саноат таваҷҷуҳи махсус дода шудааст. Дар ҳулоса, муаллифон зарурати такмили сиёсати саноатии кишвар, ҷалби сармояи хориҷӣ, истифодаи технологияҳои нав ва таъсиси кластерҳои саноатиро ҳамчун воситаи афзоиши рақобатпазирӣ иқтисоди миллӣ пешниҳод менамоянд. Пешниҳодҳои мушаххас оид ба баланд бардоштани самаранокии идоракунии ва беҳсозии муҳити сармоягузорӣ низ дарҷ шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: соҳибкорӣ истеҳсолӣ, саноат, саноати коркард, рушди устувор, корхонаҳои саноатӣ, саноатикунонии босуръат, иқтидори иқтисодӣ, низомии иқтисодӣ, саноати сабук, захираҳои табиӣ, мошинсозӣ.

Джабборов Ф.А., Одинаев Б.Х.

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

В данной статье всесторонне рассматриваются вопросы развития промышленного сектора Республики Таджикистан. Авторы анализируют экономические процессы последних лет и определяют ключевые факторы, влияющие на эффективность промышленности, включая уровень конкурентоспособности, технологический потенциал и ресурсное обеспечение. В статье особое внимание уделяется роли государства в регулировании развития промышленности, анализируются различные механизмы государственной поддержки. Также рассматриваются аспекты совершенствования системы государственного управления и координации стратегий развития промышленного сектора. В заключение авторы подчеркивают необходимость совершенствования промышленной политики страны, привлечения иностранных инвестиций,

внедрения новых технологий и создания промышленных кластеров как инструмента повышения конкурентоспособности национальной экономики. В статье также представлены конкретные предложения по повышению эффективности управления и улучшению инвестиционного климата.

Ключевые слова: производственное предпринимательство, промышленность, обрабатывающая промышленность, устойчивое развитие, промышленные предприятия, ускоренная индустриализация, экономический потенциал, экономическая система, легкая промышленность, природные ресурсы, машиностроение.

Jabborov F.A., Odinaev B.H.

**CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS OF INDUSTRIAL
ENTREPRENEURSHIP UNDER THE CONDITIONS OF ACCELERATED
INDUSTRIALIZATION OF THE ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

This article offers an in-depth analysis of the development trajectory of the industrial sector in the Republic of Tajikistan. The authors examine the dynamics of recent economic transformations and identify the principal factors shaping industrial performance, including competitiveness, technological capacity, and resource availability. Particular emphasis is placed on the regulatory role of the state in fostering industrial development. The study explores various instruments of governmental support and evaluates the effectiveness of state-led mechanisms in promoting sustainable industrial growth. Furthermore, the article addresses the need for institutional enhancement in public administration and strategic alignment in sectorial development planning. In conclusion, the authors advocate for the modernization of national industrial policy, the attraction of foreign direct investment, the deployment of advanced technologies, and the establishment of industrial clusters as pivotal instruments for strengthening the global competitiveness of the national economy. The article also outlines targeted recommendations aimed at improving governance efficiency and optimizing the investment climate.

Keywords: industrial entrepreneurship, industry, processing industry, sustainable development, industrial enterprises, rapid industrialization, economic potential, economic system, light industry, natural resources, machine engineering.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ ва рушди муносибатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, соҳибкории истеҳсоли ҳамаҷун раванди зудинкишофёбанда арзёбӣ мегардад. Вобаста ба ин, зарурат ба таҳлили саривақтӣ ва дар доираи он пешниҳод намудани тавсияҳои илман асоснок пеш меояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити феълӣ соҳибкории истеҳсоли бо суръати баланд рушд менамояд. Натиҷаи омӯзиш ва таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки дар ин самт корхонаҳои гуногуни ватанию хориҷӣ фаъолият менамоянд ва мавқеи онҳо дар ташаккули муназзами соҳа ниҳоят назаррас мебошад. Афзоиши шумораи корхонаҳои истеҳсоли бинабар сабаби зиёдшавии қобилияти харидорӣ ва баланд бардоштани фаъолияти тижоратии соҳа, ки ба дигаргуниҳои иҷтимоии аҳоли таъсири мусбӣ мерасонад, ба назар мерасад.

Бояд иброн намуд, ки масоили мубрами рушди соҳибкории истеҳсоли таҳқиқоти илмӣ, асарҳо ва мақолаҳои олимони ватани Абдуғаффоров А.А. [1, С.165], Ашуров И.С. [2, С. 28], Исмоилов А.А. [3, С. 198-204], Комилов С.Ҷ. [4, С. 14], Қудратов Р.Р. [5, С. 146-151], Солиев А.А. [10, С.8-9], Султанов З.С. [11, С. 189-192], Ҷурабоев Г.Ҷ. [6, С. 7-12], Ҳабибов С.Х. [7, С. 41-45], Шамсиев К.Б. [13, С. 59-64], Ҷабборов Ф.А. [12, С. 86-90] ва дигар олимони-иқтисодчиёни ватанӣ таҷассум ёфтаанд.

Новобаста аз ин, аксар масоили рушди соҳибкории истеҳсоли дар шароити саноатунонии босуръати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол норавшан боқӣ мондаанд.

Маврид ба зикр аст, ки бо дарназардошти саҳаи бузурги соҳаи саноат, аз ҷумла соҳибкории истеҳсоли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми хеш ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023 чунин ҳадафи стратегиро пешниҳод намуда буданд: «Бо дарназардошти аҳамияти бузурги соҳаи саноат дар рушди минбаъдаи мамлакат, мо солҳои 2022–2026-ро «Солҳои рушди саноат» эълон намудем» [9].

Ҳадафи пешбиниамудаи Президенти мамлакат боис гардид, ки ҳамаи соҳаҳои истеҳсоли коркард рушди мутаносибро дар мӯҳлати кӯтоҳтарин соҳиб гардад.

Дар натиҷаи ислоҳот дар кишварҳои пасошуравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низоми дар давраи Шӯравӣ ба ташаккулёфта дигаргун карда шуд ва он мутаносибан бо дарздардошти хусусиятҳои нави иқтисоди бозорӣ роҳандозӣ гардид. Ҳолати мазкур ба он боис гардид, ки иқтисоди кишвар бо роҳи муттамарказгардонии соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ пиёда карда шуда, соҳибкории истеҳсоли вобаста ба талаботи ҷомеаи муосир рушд намояд.

Вобаста ба ин, дар маркази таҳқиқоти мо тамоюли рушди устувори фаъолияти соҳибкории истеҳсоли қарор дорад, ки барои таъмини рушди устувори иқтисод, баланд бардоштани сатҳи некӯаҳволии аҳоли ва таҳкими низомҳои иқтисодӣ ва ноилгардӣ ба ҳадафҳои саноатикунони босуръати мамлакат зарур мебошад.

Бояд иброн намуд, ки дар ибтидои солҳои соҳибистиклолӣ инфраструктураи соҳаи мазкур бинобар сабаби ҷанги шаҳрвандӣ на танҳо воситаҳои истеҳсоли ва таъмингардонии маҳсулоту хизматрасонӣ шуданд, балки аксари онҳо пурра аз фаъолият боз монданд.

Амнияти озуқаворе, ки ҳанӯз дар замони шуравӣ амал мекард, пурра дигар шуд ва коста гардида, таъмин нагардид. Сипас, корхонаҳое ба вучуд омаданд, ки аз хориҷа озуқаворӣ ва дигар воситаҳои истеъмоли ворид мекарданд, ки аксари онҳо хусусиятҳои шубҳаноки истеъмоли даштанд ва ҳатто аз ҷониби коршиносон барои саломатӣ зарарнок арзёбӣ мегардиданд.

Аз ин рӯ, роҳи ягонаи раҳӣ ва аз чунин вазъияти иқтисодӣ баровардани мамлакат, амалисозии стратегияи саноатикунони босуръат ва таъмин кардани соҳаҳои истеҳсоли ва хизматрасонӣ бо технологияҳои пешрафтаи ҷавобгӯ ба талаботи муосир мебошад.

Дар шароити гузариш ба иқтисоди бозорӣ, ислоҳот ва бозсозии сохтори иқтисодиёт, пеш аз ҳама, дигаргунсозии сохтори саноати кишвар амалӣ карда шуд ва даромади аҳоли давра ба давра афзоиш ёфт.

Дар робита ба ин, зимни таҳқиқ ба сифати воситаи муҳимтарин омӯзиши динамикаи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи самтҳои асосӣ мавриди таҳлили ҳамаҷониба қарор дода мешавад.

Дар доираи таҳқиқоти илмӣ қабл аз ҳама ба нишондиҳандаҳои асосии соҳибкории истеҳсоли за рӯйи самтҳои гуногуни фаъолият вобаста ба шумораи корхонаҳо, воҳид ва ҳаҷми маҳсулот, млн. сомонӣ маҳсулот аҳамияти аввалиндараҷа дода шудааст. Зеро, маҳз нишондиҳандаҳои мазкур аз сатҳи рушди соҳибкории истеҳсоли дар мамлакат шаҳодат медиҳанд.

Ҷадвали 1.

Динамикаи нишондиҳандаҳои асосии соҳибкории истеҳсоли за рӯйи самтҳои гуногуни фаъолият вобаста ба шумораи корхонаҳо, воҳид ва ҳаҷми маҳсулот, млн. сомонӣ солҳои 2018 / 2023*

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо						Воҳиди мантиқӣ	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Шумораи корхонаҳо, воҳид	2161	2164	2283	2397	2802	3453	1292	1,60
Ҳаҷми маҳсулот, млн. сомонӣ	26339	29816	32440	39187	42988	46857	20518	1,78

дар инҷо: i – фарқият - 2023/2018 (бо ҳисоби +;-); j – тағйирот – 2023/2018 (мар.).

***Сарчашма:** Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 252 – 253.

Аз чадвали 1. бармеояд, ки шумораи корхонаҳо (воҳид 1292 адад, i – фарқият 2023/2018 (бо ҳисоби +;-) зиёд шудааст ва j – тағйирот 2023/2018 (мар.)) 1,6 маротиба зиёд гардида, дорои тамоюли мусбӣ мебошад. Ҳаҷми маҳсулот 20518 млн. сомонӣ афзоиш ёфта, (i – фарқият 2023/2018 (бо ҳисоби +;-) аст ва j – тағйирот 2023/2018 (мар.)) 1,78 маротибаро ташкил медиҳад.

Нишондиҳандаҳо дар самтҳои зерини фаъолият, рушди фаъолияти соҳибкории истеҳсолиро ифода менамоянд.

Чадвали 2.

Динамикаи сарчашмаи асосии рушди соҳибкории истеҳсоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо нархҳо дар соли 2017)*

Номгӯи нишондиҳандаҳо	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i
Ҳамагӣ саноат	108,6	113,2	108,8	120,8	109,7	109	0,4
<i>аз он ҷумла:</i>							
истихроҷ	111	112,6	97,4	155,2	97,3	112	1
коркард	109,2	115,3	114,1	115,3	113,5	112,4	3,2
Истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ, об	107,1	105,6	100,1	112,7	98,3	107,5	0,4
<i>дар инҷо: i – фарқият - 2023/2018 (бо ҳисоби %).</i>							

**Сарчашма:* Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 253.

Аз чадвали 2 бармеояд, ки ҳамагӣ соҳаи саноат бо ҳисоби фоиз – 0,4%, бахшҳои истихроҷ - 1%, коркард - 3,2 %, истеҳсол ва тақсими нерӯи барқ, газ, об – 0,4 фоиз мебошад.

Ҳангоми таҳлили воқеии раванд мушоҳида гардид, ки соҳаҳои истеҳсоли дар самти саноати коркард нисбат ба дигар соҳаҳо дорои тамоюли мусбат мебошанд ва рушди он ниҳоят ҷашмрас мебошад. Тамоюли воқеии бавҷудода аз он шаҳодат медиҳад, ки саноатикунони босуръати мамлакат дараҷаи мувофиқи рушдро соҳиб мебошад.

Мавриди зикр аст, ки тартиби мураббаҳои ҳадафҳои муайянгардида дар самти татбиқи механизми саноатикунони босуръат вобаста ба рушди соҳаҳои мухталифи саноат, аз ҷумла саноати истеҳсоли нақши амик дошта, ҷиҳати бартараф намудани камбудҳои мавҷуда мусоидат менамояд.

Вобаста ба муҳити институтсионалӣ ва шароити воқеии ташаккули раванди мазкур роҳандозии усули назорати самаранок ва натиҷагирӣ аз фаъолияти унсурҳои таркибии соҳа ва муқоисаи натиҷаҳо бо дигар бахшҳо пеш омадааст, ки таҳлили иттилооти расмӣ ҷойдоштаро тақозо менамояд. Дар баробари ин, дар доираи тадқиқоти мазкур тибқи андешаҳои боло доир ба ин масъала таҳлили зеринро пешниҳод намоем. Қабл аз ҳама, шумораи корхонаҳои саноатиро аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат дида мебароем.

Чадвали 3.

Шумораи корхонаҳои саноатӣ аз рӯи намудҳои асосии фаъолияти иқтисодии соҳаҳои саноат, дар давоми солҳои 2018 – 2023*

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо						Воҳиди мантиқӣ	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Ҳамагӣ саноат	1999	2164	2283	2397	2802	3453	1454	1,73
Саноати истихроҷи маъдан	249	250	264	291	303	315	66	
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	26	24	29	29	27	27	1	1,04
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	219	224	240	262	276	288	69	2,21
Саноати коркард	1806	1746	1846	1927	2318	2954	1148	1,64
<i>аз он ҷумла</i>								

Истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз он ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	468	462	501	515	634	795	327	1,70
Истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ	390	368	397	414	454	484	94	1,24
Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	20	18	20	20	24	27	7	1,35
Коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	33	17	18	19	21	34	1	1,03
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	24	23	24	26	24	24	0	1,00
Ҳаргуна соҳаҳои саноат	61	83	83	88	118	189	128	3,10

**Сарчашма:* Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2024. - С. 255.

Аз таҳлили чадвал бармеояд, ки афзоиши корхонаҳои саноатӣ вобаста ба соҳаҳои мухталифи саноатгуногун буда, айни замон тамоюли мусбӣи рушди нишондиҳандаҳоро тибқи маълумоти расмӣи омори мушоҳида намудан мумкин аст. Таносуби фарқкунанда ва ҷашмрас дар саноати истихроҷи маъдан, истихроҷи маводҳои энергетикӣ, истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ, саноати коркард, истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз он ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку, истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ ва каме манфӣ ба истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол, коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб, истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ ва ҳаргуна соҳаҳои саноат рост меояд.

Аз инҷо чунин хулосабарорӣ намудан мумкин аст, ки фаъолияти соҳибкорӣи истеҳсоли аҳамияти калони иқтисодӣ дорад ва вобаста ба ин аз ҷониби Ҳукумати кишвар дар самти бунёди корхонаҳои саноатӣ тамоми имкониятҳо роҳандозӣ гардида истодааст. Танҳо дар самти истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ каме тағйироти манфиро мушоҳида намудан мумкин аст, ки айни замон бо ба истифода додани як корхонаи азими маҳсулоти нафтӣ дар қисми ҷанубии мамлакат тамоми маҳдудиятҳо дар самти дастрасӣ ва интиқоли он пурра аз байн бардошта хоҳад шуд.

Дар самти саноати коркард, истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз он ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку бошад, тағйироти ҷиддиро мушоҳида намудан мумкин аст. Танҳо дар давоми панҷ соли гузашта наздики 327 корхонаҳои истеҳсоли таъсис дода шудаанд. Аксари онҳо бо саҳми соҳибкорон бунёд гардида, ба таври муназзам фаъолият намуда истодаанд.

Чадвали 4.

**Ҳаҷми маҳсулоти саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018 – 2023,
млн. сомонӣ***

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо						Воҳиди мантӣқӣ	
	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Ҳамагӣ саноат	23894	27613	30890	38829	43025	46857	22963	1,96
Саноати истихроҷи маъдан	4686	4853	4309	8409	8906	9336	4650	1,99
Истихроҷи маводҳои энергетикӣ	331	377	429	485	582	578	247	1,75
Истихроҷи маводҳои ғайриэнергетикӣ	4355	4476	3880	7924	8324	8758	4403	1,03
Саноати коркард	13520	15952	19054	22313	26497	28537	15017	2,11
аз он ҷумла								
Истеҳсоли маҳсулоти хӯрока, аз он ҷумла нӯшокиҳо ва тамоку	4900	5399	7089	7608	10383	11621	6721	2,37
Истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ	2479	2636	2870	4096	4720	4500	2021	1,82
Истеҳсоли чарм, маснуот аз чарм ва истеҳсоли пойафзол	63	71	91	120	137	133	70	2,11
Коркарди ҷӯбу тахта ва истеҳсолоти маснуот аз ҷӯб	138	148	142	125	147	203	65	1,47
Истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ	105	127	87	123	77	85	-20	0,81
Ҳаргуна соҳаҳои саноат	38	117	138	158	193	208	170	5,47

**Сарчашма:* Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҶТ, 2024. - С. 256.

Аз рӯйи нишондиҳандаҳои чадвали 4 ҳаҷми маҳсулоти саноатии истеҳсолшуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2018 – 2023 хеле назаррас мебошад.

Тибқи нишондиҳандаҳои чадвал дар солҳои 2018 то 2023 ҳаҷми умумии маҳсулоти саноатӣ дар кишвар аз 23894 млн сомонӣ ба 46857 млн сомонӣ расидааст. Афзоиши нишондиҳандаи мазкур 1,96 баробарро дар давоми 6 сол нишон медиҳад, ки далели рушди босуръати бахши саноат мебошад.

Тибқи иттилоии мавҷуда дар давраи таҳлилӣ ҳаҷми маҳсулоти саноати истихроҷи маъдан аз 4686 млн сомонӣ ба 9336 млн сомонӣ афзуда, рушди он 1,99 баробарро ташкил медиҳад. Нишондоди мазкур гувоҳи он аст, ки соҳаи истихроҷи маъдан дар кишвар рушд меёбад ва метавонад ба як тақягоҳи муҳими иқтисодӣ табдил ёбад.

Вобаста ба истихроҷи маводи энергетикӣ бояд иброн намуд, ки бо вучуди афзоиши назаррас (аз 331 ба 578 млн сомонӣ), суръати рушди он 1,75 баробар аст, ки нисбат ба соҳаҳои дигари истихроҷӣ камтар мебошад. Афзоиши истихроҷи маводи ғайриэнергетикӣ бошад, назаррас мебошад, аммо нишондиҳандаи рушди он 1,03 буда, хеле суст арзёбӣ мегардад.

Дар давраи таҳлилӣ саноати коркард аз 13520 млн сомонӣ ба 28537 млн сомонӣ афзоиш ёфта, бо нишондиҳандаи 2,11 рушд кардааст, ки баландтарин суръати афзоиш дар байни соҳаҳои асосии саноат мебошад.

Рушди истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ 1,82 баробар буда, соҳаи мазкур низ дар ҳоли рушд қарор дорад ва метавонад. Дар робита ба коркарди чӯб ва истеҳсоли маснуоти чӯбӣ бояд иброн намуд, ки афзоиши 1,47 баробарро ташкил медиҳад ва нишондиҳандаи рушди он мӯътадил арзёбӣ мегардад, вале дар давраҳои наздик иқтидори афзоиш дошта метавонад.

Аз маълумоти чадвал бармеояд, ки дар истеҳсоли маҳсулоти нафтӣ таназзули ҷиддӣ ҷой дошта, нишондиҳанда аз 105 (2018) то 85 (2023) млн сомонӣ коҳиш ёфтааст.

Маврид ба зикр аст, ки шохиси рушди ҳамгуна соҳаҳои саноат ба 5,47 баробар буда, бахши мазкур аз ҳама бештар рушд кардааст, ки метавонад ба соҳаҳои нав, технологияи баланд ва қорхонаҳои инноватсионӣ марбут бошад.

Бо дарназардошти саҳми назарраси саноати коркард дар рушди соҳаи саноати кишвар, ба таври васеъ сохтори истеҳсоли маҳсулоти саноати коркардро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2015 – 2023 таҳлил менамоем.

Таҳлили чадвал нишон медиҳад, ки соҳаҳои алоҳидаи саноати коркард дар кишвар дорои имкониятҳои рушди устувор мебошанд, аз ҷумла дар соҳаи истеҳсоли хӯрока, маҳсулоти кимиёвӣ ва қоғазу табуи нашр. Бо вучуди ин, як қатор соҳаҳо, аз ҷумла чармсозӣ, мошинсозӣ ва металлургия, ниёз ба ислоҳоти амиқ ва дастгирии иловагӣ доранд. Давлат ва бахши хусусӣ бояд ба тавсеаи технологӣ ва ҷалби сармоя тавачҷуҳи бештар зоҳир намоянд.

Дар маҷмӯъ, нишондиҳандаҳои рушди саноати коркард дар кишвар тағйирёбии мӯътадилро таҷассум менамоянд. Меъёри умумии афзоиш (i) дар ҳаҷми **-0,9** ва тағйирёбии рушди солона (j) 0,99-ро ташкил медиҳад, ки аз суштавии суръати рушд дар давраи таҳлилӣ шаҳодат медиҳад. Истеҳсоли маҳсулоти хӯрока ва нӯшокҳо мутаносибан бо нишондиҳандаи 14,2 ва 1,14 як бахши пешсаф дар рушди устувор боқӣ мондааст.

Истеҳсоли насочӣ ва дӯзандагӣ бо рушди мӯътадил (1,04) бозгӯи субот ва иқтидори бозор барои рушд дар бахши саноати сабук мебошад. Истеҳсоли маҳсулоти кимиёвӣ, резинӣ ва пластмассӣ, ва селюлозаю қоғаз бошад, рушди мусбат ва қобили тавачҷуҳ доранд, ки бо тағйири талабот ва эҳтимолан воридоти технологияҳои нав марбут буда метавонанд.

Тибқи маълумоти чадвал, дар самти истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Душанбе, рушди назаррас дар бахши нерӯи барқ мушоҳида мегардад, ки ҳаҷми истеҳсолоташ аз 81 млн кВт.соат дар соли 2015 ба 1314 млн. дар соли 2023 расидааст. Тамоюли мазкур метавонад натиҷаи татбиқи лоиҳаҳои энергетикӣ дар шаҳри Душанбе ва афзоиши талаботи аҳоли бошад.

Ҷадвали 5.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар шаҳри Душанбе тӯли
солҳои 2015 - 2023

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо								Воҳиди мантиқӣ	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Нерӯи барқ, млн. квт. соат	81	1033	1398	1558	1714	1720	1550	1314	1233	16,22
Маснуоти кабелӣ аз рӯи вазни мисс, ҳаз. тонна		0,5	-	-	-	-	-	-	бетағйир	
Семент, ҳаз. тонна	260,1	224	248,9	196,3	239,8	241	211,3	177,3	-82,8	0,68
Конструкция ва маснуоти васлшавандаи оҳану бетонӣ, ҳаз. м³	24,7	13,7	9,1	9,2	8,7	5,6	7,9	9,3	-15,4	0,38
Ҳишти бинокорӣ, млн. дона ҳишти шартӣ	1	2,9	1,9	2,6	3	4,1	4,7	5,1	4,1	5,10
Матои тайёри пахтагин, млн. м²	24	2,7	3,4	6,4	6,7	7,7	8,5	9	-15	0,38
Калобаи пахтагин, ҳаз. тонна	2,2	0,7	0,8	1,2	1,2	0,9	0,1	0,2	-2	0,09
Чӯроб ва пайпоқ млн. чуфт	5,7	0,8	0,8	1	7,5	12,3	10,9	6,3	0,6	1,11
Пойафзол, ҳаз. чуфт	32,9	107,7	109,8	805,4	885,1	890,4	761,8	608,4	575,5	18,5
Гӯшт, ҳаз. тонна	9,7	6,4	6,5	6,9	4,1	10,8	10,6	11,4	1,7	1,18
Равғани чорво, т.	14,9	26	28,6	-	-	-	-	-	бетағйир	
Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир, ҳаз. тонна	3,6	6,3	6,4	6,3	6,7	6,8	6,8	6,9	3,3	1,92
Равғани растанӣ, ҳаз. т.	0,1	0,6	0,1	0,2	0,2	0,8	0,5	0,4	0,3	4,00
Маҳсулоти қаннодӣ, ҳаз. тонна	1,6	4,5	4,8	4,9	5,2	25,4	20,3	21,6	20	13,5

***Сарчашма:** Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 266 - 262.

Дар баробари ин, соҳаи пойафзолдӯзӣ низ пешрафти ҷашмрас дошта, истеҳсол аз 32,9 ҳазор чуфт ба зиёда аз 600 ҳазор расидааст. Ин далели эҳёи иқтисодии истеҳсолии корхонаҳои сабуки шаҳр мебошад.

Ҷадвали 6.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Сӯғди Ҷумҳурии Тоҷикистон,
солҳои 2015 - 2023

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо								Воҳиди мантиқӣ	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Конструкция ва маснуоти васлшавандаи оҳану бетонӣ, ҳаз. м³	5,4	25	4,4	3,6	2,3	2,5	2,6	2,9	-2,5	0,54
Ҳишти бинокорӣ, млн. дона ҳишти шартӣ	22,7	39,9	43,2	57,8	52,9	50,5	51,4	53	30,3	2,33
Нахи пахта, ҳаз. тонна	28,8	38,1	40	43,1	41	41,1	40,7	48	19,2	1,67
Матои тайёри пахтагин, ҳазор м²	1585	638	4109	564	707	434	505	486	-1099,0	0,31
Шоҳивории тайер, ҳазор м²	66	-	19,4	21,4	21,9	22,2	28,8	37,6	-28,4	0,57
Қолинҳо ва молҳои қолинӣ, млн. м²	0,6	1,8	2,5	2,4	1,3	2,2	2,1	2,2	1,60	3,67
Маҳсулоти кашбофӣ, ҳаз. дона	58,6	101,3	122,4	93,8	75	40,4	-	-		
Пойафзол, ҳаз. чуфт	0,8	7,3	4	67	115,8	237,7	268,9	291,4	290,6	364,25
Гӯшт (ҳамроҳи қала – почаи навъи 1), ҳаз. Тонна	8,1	21,7	25,2	27,4	30,1	19,6	21,8	24,8	16,70	3,06

Маҳсулоти ҳасибӣ, тонна	318	1550	2292	2259	4641	1989	2199	1584	1266,0	4,98
Маҳсулоти шири холис ба ҳисоби шир, ҳаз. Тонна	0,2	6,3	6,8	7,2	6,4	7,2	8,1	9,6	9,40	48,00
Равғани растанӣ, ҳаз. тонна	3,3	5	4,1	5,1	5,2	5,4	5	5,5	2,20	1,67
Консерва млн. уттии шартӣ/	32,3	15,9	17,4	20,3	30,4	31,4	30,7	36,3	4,00	1,12
Маҳсулотиқаннодӣ, ҳаз. тонна	1,9	5,1	7,3	6,4	4,9	4,6	4,2	4,5	2,60	2,37
Маҳсулоти макаронӣ, ҳаз.	0,4	3	2,6	1,8	2,9	5,2	5	7,3	6,90	18,25
Нӯшокиҳои бепирт ҳаз. дал.	4120	3915	4969	6465	5637	8157	10794	14502	10382,0	3,52

***Сарчашма:** Омори солони Чумхурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 266 - 264.

Аз ҷониби дигар, коҳиши назарраси истеҳсолот дар бахшҳои сement, конструкцияҳои оҳану бетонӣ ва калобаи пахтагин ба назар мерасад. Коҳиши истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ ба сустшавии фаъолият дар бахши сохтмон ва ё камшавии сармоягузорӣ марбут буда метавонад.

Бо вучуди чунин фарқиятҳо, истеҳсоли маҳсулоти хӯрокворӣ, аз ҷумла гӯшт, шир, ва маҳсулоти қаннодӣ, тамоюли афзоиш нишон медиҳад, ки гувоҳи афзоиши талаботи бозор ва рушди бахши коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мебошад.

Таҳлили ҷадвал нишон медиҳад, ки истеҳсоли баъзе намудҳои маҳсулоти саноатӣ дар вилояти Суғд тамоюли афзоишро нишон доданд. Аз ҷумла, пойафзол (мувофиқан 290,6 ва 364,25) ва нӯшокиҳои бепирт (мувофиқан 0382 ва 3,52) босуръат рушд карданд, ки аз тақвияти иқтисодии истеҳсоли ва афзоиши талаботи шаҳодат медиҳанд.

Баръакс, истеҳсоли матои пахтагин коҳиш ёфта (мувофиқан -1099 ва 0,31), ки нишондиҳандаи камшавии иқтисодӣ ё талаботи мебошад. Маҳсулоти ширӣ ва макаронӣ низ рушди назаррас нишон доданд.

Маълумоти омории собит месозанд, ки истеҳсоли нерӯи барқ дар ВМКБ дар солҳои 2015–2023 афзоиши устувор нишон дода, аз 182 млн. кВт. соат то 213 млн. расидааст. Ин нишондоди рушди муътадили инфрасохтори энергетикӣ инъикос мекунад ва заминаи муҳим барои фаъолшавии дигар бахшҳои иқтисодӣ мебошад.

Соҳаи нӯшокиҳои бепирт бошад, рушди бесолика нишон додааст — аз 0,3 то 18,6 ҳаз. долл. Афзоиши мазкур эҳтимолан ба воридшавии сармоягузорӣ ва баланд шудани талаботи маҳаллӣ вобаста аст. Аммо истеҳсоли гӯшт ва маҳсулоти ҳасибӣ дар давраи таҳлил тамоюли рӯ ба коҳиш дошта, аз соли 2020 кам гардида истодааст.

Дар маҷмӯъ, сохтори саноати ВМКБ ба афзоиши иқтисодии барқӣ ва коркарди маҳсулоти сабук ишора мекунад, вале дар бахши истеҳсоли ғизо ниёз ба сиёсати ҳавасмандкунандаи иқтисодӣ дида мешавад.

Дар вилояти Хатлон тамоюли афзоиши истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ ба мушоҳида мерасад. Маҳсусан истеҳсоли калобаи пахтагин аз 0,4 то 15,7 ҳаз. тонна афзоиш ёфта, аз рушди саноати сабук, бахусус саноати ресандагӣ шаҳодат медиҳад. Истеҳсоли хишти бинокорӣ низ бо афзоиши 3,7 маротиба далели рушди бозори сохтмон ва талаботи афзоида ба масолеҳи сохтмонӣ мебошад.

Чадвали 7.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар ВМКБ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, солҳои 2015 - 2023

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо								Воҳиди мантиқӣ	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Нерӯи барқ, млн. квт. соат	182	187	205	200	194	208	205	213	31	1,17
Нӯшокиҳои беспирт ҳаз. долл.	0,3	1,9	0,4	-	0,5	1,5	9,3	18,6	18,3	62,00
Гӯшт (ҳамроҳи кала-почаи навъи 1), тонна	566	476	118	239	39	16	-	-		
Маҳсулоти ҳасиб, тонна	4	3	2	2	-	-	-	-		

**Сарчашма:* Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 266 - 265.

Дар маҷмӯъ, саноати вилояти Хатлон дар чанд бахши калидӣ - саноати сабук, ғизоӣ ва масолеҳи сохтмон рушд намуда истодааст, ки тамоюли мазкур ба диверсификатсия ва афзоиши иқтисодӣ мусоидат менамояд.

Чадвали 8.

Ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ дар вил. Хатлон, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
солҳои 2015 - 2023

Номгӯи нишондиҳандаҳо	Солҳо								Воҳиди мантиқӣ	
	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	i	j
Трансформаторҳои куввай, ҳаз. ква. (киловолт ампер)	28,4	96,4	105	104,1	122,2	92,1	110,8	54,7	26,3	1,93
Ҳишти бинокорӣ, млн. дона ҳишти шартӣ	6,1	7,3	12,3	11	13,5	13,7	22,8	22,6	16,5	3,70
Наҳи пахта, ҳазор тонна	64,3	70,9	55	67,4	75,6	75,1	81,9	78,7	14,4	1,22
Калобаи пахтагин, ҳаз. тонна	0,4	8,8	15,4	17,4	14,1	17,8	17,4	15,7	15,3	39,25
Гӯшт (ҳамроҳи калапочаи навъи 1), ҳаз. тонна	13,8	16,3	24,8	26,5	29	30,8	30,6	31	17,2	2,25
Маҳсулоти ҳасибӣ, тонна	283	313	300	393	400	449	656	567	284	2,00
Равғани чорво, тонна	0,3	3	0	0	-	-	-	-		
Маҳсулоти шири ҳолис ба ҳисоби шир, ҳаз. тонна	0,9	1,3	1,2	1,2	1,9	2	2	2,2	1,3	2,44
Равғани растанӣ, ҳаз. тонна	5	6,7	9,3	12,2	12,8	14,5	15	16,5	11,5	3,30
Нуриҳои маъданӣ (ба ҳисоби 100 фоиз моддҳои серғизо), ҳаз. тонна	-	-	-	-	-	-	-	-		

**Сарчашма:* Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 266 - 262.

Ҳамин тавр, дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди иқтисоди бозорӣ, соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар Тоҷикистон ҳамчун як самти калидии рушди иқтисодӣ босуръат рушд мекунад. Дар заминаи сиёсати саноатикунӣ босуръат ва дастгирии давлат, шумораи корхонаҳои афзоиш ёфта, иқтидорҳои истеҳсолӣ тавсеа меёбанд. Бо вучуди баъзе камбудҳои дар соҳаҳои алоҳида, тамоюлҳои умумӣ шаҳодат медиҳанд, ки саноати Тоҷикистон дорои иқтидори баланди рушди устувор мебошад.

Дар интиҳо ҳулоса кардан мумкин аст, ки фаъолияти соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар марҳилаи рушди босуръат қарор дорад ва нақши он дар рушди иқтисоди миллӣ назаррас мебошад. Тамоюли афзоиши корхонаҳои истеҳсолӣ, бахусус дар соҳаи саноати коркард, аз татбиқи самараноки сиёсати саноатикунӣ Ҳукумати кишвар шаҳодат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Абдуғаффоров А.А. Моликият, соҳибкорӣ ва мушкилоти гузариши иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иқтисоди бозорӣ - Хучанд, 1997. - саҳ. 165
2. Ашуров И.С., Насридинов Ш.С.- Рушди устувори соҳибкорӣ истеҳсолӣ дар соҳаи кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: «ЭрГраф», 2022-164 с.
3. Исмоилов А.А. Афзунгардонии самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ-асоси таъмини амнияти озуқаворӣ кишвар. [Матн] / Рузизода А., Исмоилов А.А., Раҳимов О. // Институти иқтисодӣ ва кишоварзии Тоҷикистон. (Маҷаллаи илмӣ).Журнал. №10-2 саҳ.198-204.
4. Комилов С.Д. Рушди соҳибкорӣ ҳамчун шароити фаъолгардонии истеҳсолот //Тезиси маърузаҳо ба семинарии илмӣ-амалии «Муаммоҳои мӯътадилгардонии саноат». Душанбе: Дониш, 1997. - С.14
5. Қудратов Р.Р. Шаклҳои таъсири молиявӣ ба рушди соҳибкорӣ хурду миёна дар соҳаи рушд минтақавӣ КИШОВАРЗ: №3 2019 С.148-151
6. Ҷурабоев Г., Исоев Р. Муаммоҳо ва дурнамои рушди тичорати хурд дар Тоҷикистон///Бюллетени иттилоотӣ-таҳлилий.Муаммоҳои мубрами таъсисёбӣ ва рушди соҳибкорӣ дар Тоҷикистон. - №1, Душанбе : Ирфон, 2003.- С.7-12
7. Ҳабибов С.Х., Эшов Д.К. Соҳибкорӣ хурд (масъалаҳои таъсисёбӣ, дастгирии қарзӣ-молиявӣ ва рушд). – Душанбе: Ирфон, 2006. - 138 с.
8. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: АОНПҚТ, 2024. - С. 252 – 253.
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2023. //Суроғи электронӣ: <https://prezident.tj/event/missives/36370>
10. Солиев А.А. Теоретические и практические проблемы привлечения иностранных инвестиций и развитие малой открытой экономики// Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук - Душанбе: Типография НПИ, 2004. – 24 с.
11. Султонов З. Иқтидори захиравӣ-иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: Дониш, 1994. - 264 с.
12. Ҷабборов Ф.А.Самтҳои асосии мукамалсозии механизми дастгирии давлатии рушди инфрасохтори соҳибкорӣ истеҳсолӣ. [Матн] / Ҷабборов Ф.А., Тагаев Б.Ш. // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (Маҷаллаи илмӣ).Журнал. №1-4-2(68).саҳ.86-90
13. Шамсиев Қ.Б. Развитие производственного предпринимательства агропромышленного комплекса Таджикистана (теория, методология, практика): дисс. д-ра э. н. Душанбе, 2012. -360с

Джумаев А. К.

РОЛЬ ЗЕЛЕННОЙ ЭКОНОМИКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Исследование посвящено изучению концепции зеленой экономики и её роли в обеспечении устойчивого развития. Зеленая экономика рассматривается как механизм, способствующий улучшению благосостояния населения, снижению экологических рисков, созданию новых рабочих мест и сокращению социального неравенства. Она направлена на уменьшение углеродных выбросов, повышение энергоэффективности и сохранение природных ресурсов для будущих поколений. Следует отметить, что роль устойчивого развития может быть оценена только благодаря реализации программы внедрения зеленой экономики и обеспечения здоровой окружающей среды.

Ключевые слова: зеленая экономика, устойчивое развитие, экологические риски, возобновляемая энергетика, социальное неравенство

Чумаев А. Қ.

НАҚШИ ИҚТИСОДИЁТИ САБЗ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОР

Таҳқиқот ба омӯзиши консепсияи иқтисоди сабз ва нақши он дар таъмини рушди устувор бахшида шудааст. Иқтисоди сабз ҳамчун механизме арзёбӣ мешавад, ки ба баланд бардоштани неқӯаҳволии аҳоли, коҳиш додани хатарҳои экологӣ, таъсиси ҷойҳои нави корӣ ва коҳиш додани нобаробарии иҷтимоӣ мусоидат мекунад. Ҳадафи он коҳиш додани партовҳои карбон, баланд бардоштани самаранокии энергия ва ҳифзи захираҳои табиӣ барои наслҳои оянда мебошад. Бояд қайд кард, ки нақши рушди устуворро танҳо тавассути татбиқи барномаи иқтисоди сабз ва таъмини муҳити солим арзёбӣ кардан мумкин аст.

Калидвожаҳо: иқтисоди сабз, рушди устувор, хатарҳои экологӣ, энергияи барқароршаванда, нобаробарии иҷтимоӣ

Dzhumaev A. K.

THE ROLE OF GREEN ECONOMY IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT

The study is devoted to the study of the concept of green economy and its role in ensuring sustainable development. Green economy is considered as a mechanism that contributes to improving the well-being of the population, reducing environmental risks, creating new jobs and reducing social inequality. It is aimed at reducing carbon emissions, increasing energy efficiency and preserving natural resources for future generations. It should be noted that the role of sustainable development can only be assessed through the implementation of a program for the introduction of a green economy and ensuring a healthy environment.

Keywords: green economy, sustainable development, environmental risks, renewable energy, social inequality

Изучение зеленой экономики и ее влияния на устойчивое развитие является одной из жизненно важных тем для большинства исследователей, особенно в последние годы. Зелёная экономика — концепция, направленная на устойчивое развитие через снижение экологического ущерба, эффективное использование ресурсов и социальную инклюзивность. Однако её внедрение вызывает острые дискуссии, связанные с экономическими, политическими и технологическими аспектами.

С точки зрения экологических выгод она улучшает климат за счет снижения загрязнений природы. Она также играет важную роль в обеспечении занятости и реализации инвестиционных возможностей, в предоставлении материальных и человеческих ресурсов, что приводит к преодолению нищеты и материальных лишений, а также сглаживанию неравенства между социальными классами и в свою очередь сохраняет ресурсы таким образом, чтобы они служили будущим поколениям. Это долгосрочная стратегия развития национальной экономики, направленная на преодоление кризисов и её восстановление, поскольку зеленая экономика стремится предоставить всем подходящие возможности для трудоустройства. Зеленая экономика требует эффективных и квалифицированных работников, которые обладают необходимыми знаниями и работают над совершенствованием трудовых навыков путем участия в курсах профессиональной подготовки, чтобы получить необходимый опыт.

Следует отметить, что зеленая экономика со своими положительными сторонами имеет и негативные стороны, которые стонуются полем для дискуссии и споров разных исследователей. С связи с этим, обобщая критик и контраргументов исследователей можем выразит собственные точки зрения:

- переход на зелёные технологии требует огромных инвестиций. Многие страны и компании опасаются роста затрат, потери конкурентоспособности и сокращения рабочих мест в традиционных секторах;
- в долгосрочной перспективе зелёная экономика создаёт новые рабочие места (возобновляемые источники энергии, переработка отходов) и снижает затраты на ликвидацию экологического ущерба.

В нашем исследовании рассмотрены важные аспекты, включая концепцию зеленой экономики, отмечает ее важность, раскрывает цели и уровни, наиболее важные рабочие места, обосновывает необходимость перехода к зеленой экономике и перечисляет большие препятствия, которые мешают ее достижению, а также предлагает показатель влияния зеленой экономики на устойчивое развитие.

Программа ООН по окружающей среде (ЮНЕП) определяет зеленую экономику как механизм, приводящий к улучшению благосостояния людей при значительном снижении экологических рисков и дефицита экологических ресурсов. Проще говоря, это экономика, в которой упор делается на снижение выбросов углерода и ресурсное обеспечения всех социальных групп. Она направлена на сокращение загрязнений атмосферы и выбросов углерода за счет повышения эффективности использования ресурсов и потребления энергии. Зеленая экономика также стремится к росту доходов и увеличению рабочих мест, которые должны обеспечивать государственные и частные инвестиции. Эти инвестиции необходимо стимулировать и поддерживать целевыми государственными расходами, реформированием инвестиционной политики и изменением правил распределения. Путь, избранный для развития, должен сохранять и улучшать природный капитал. Действительно, его строительство при необходимости ограничивается, поскольку это источник общественного блага, особенно для бедных, чья безопасность и образ жизни зависят от природы [5, с. 2].

Зеленая экономика направлена на значительное снижение экологических рисков и дефицита ресурсов. Благодаря ей можно добиться низкого уровня выбросов углерода, рационального использования ресурсов и социальной интеграции. В этом контексте зеленая экономика может использовать новые альтернативы, например, использование энергии ветра. Энергия ветра может удовлетворить 47 % потребностей в электроэнергии, 25% потребности в отоплении и 22% - в транспорте. Согласно последнему ежегодному отчёту, опубликованному Solar Power Europe, «мировая мощность солнечных электростанций удвоилась за 3 года с 2018 года, в результате чего в апреле 2022 года мировая мощность солнечных электростанций достигла одного тераватта» [7]. По мнению экспертов, «зеленый» рост должен служить катализатором инвестиций и инноваций, которые лягут в основу устойчивого роста и приведут к возникновению новых экономических возможностей. Зелёная экономика основана на знании экологической экономики, которая уравнивается взаимозависимостью между экономическими системами и группой

природных систем, поскольку это чистая экономика, зависящая от экологичного развития. Она оптимально использует ресурсы и энергию, поскольку задействует их таким образом, чтобы гармонизировать и сохранить окружающую среду. С другой стороны, традиционная экономика наносит вред окружающей среде, в которой человеческая раса доминирует с целью увеличения богатства. Зеленая экономика — это чистая экономика, которая фокусируется на оптимизации зеленого роста, избегая при этом загрязнений, ухудшения состояния окружающей среды и истощения природных ресурсов, тем самым способствуя решению проблемы изменения климата (глобального потепления). Таким образом, достижение устойчивого экономического роста и продвижение зеленой экономики спасут мировую экономику от затяжной рецессии, потери рабочих мест и роста бедности [6].

Ученые связывают экологичный рост с зеленой экономикой, обещая изменения в секторе экологической промышленности. Экологичные методы указывают на растущий интерес к изменению привычного образа жизни. На более высоком уровне ученые связывают зеленый рост и зеленую экономику с экологическим промышленным сектором, переходящим от технологий защиты окружающей среды к технологиям экономии ресурсов, основанным на инновациях и конкурентных рынках. Ученые также отмечают, что растет интерес к переосмыслению образа жизни, выходящего за рамки программ устойчивого потребления, осознанию необходимости преодоления классической дихотомии индивидуальных и системных методологий и роли технологических и культурных факторов и инноваций [1].

Зеленая экономика создает рабочие места и повышает социальную справедливость в различных секторах. Большинство исследований указывают на прибыль от 0,5 до 2 %, что означает от 15 до 60 миллионов дополнительных рабочих мест по всему миру. Другие стратегии зеленого роста могут быть реализованы путем вливания новой волны инвестиций в реальную экономику, где развивающиеся страны имеют большой потенциал. Примером этого являются международные инвестиции, оцениваемые в 230 миллиардов долларов в год, для сокращения и удаления отходов, и они могут профинансировать дополнительно 8 миллионов постоянных рабочих мест в развивающихся странах [3, с. 67].

Зеленая экономика инвестирует в природный капитал, включая сельское хозяйство и пресную воду. С течением времени это приводит к улучшению качества почвы и увеличению доходов от основных культур. Повышенная эффективность в сельскохозяйственном, промышленном и местных секторах зависит от спроса на воду, что снижает давление на грунтовые и поверхностные воды в краткосрочной и в долгосрочной перспективе. Таким образом, зеленая экономика способствует сокращению бедности за счет разумного управления природными ресурсами и экосистемами [4].

Развитие – это динамический процесс, состоящий из серии структурных и функциональных изменений в обществе, которые происходят в результате вмешательства в управление объемом и качеством ресурсов, доступных обществу. Для того чтобы повысить уровень благосостояния большинства членов общества, необходимо повысить до максимума эффективность инвестирования в человеческий капитал, что в свою очередь развивает человеческую энергию в самой возможной степени и удовлетворяет социальные потребности путем улучшения уровня жизни людей (см. рисунок 1).

Всемирная комиссия по окружающей среде и устойчивому развитию определила устойчивое развитие как развитие, которое удовлетворяет потребности человечества в настоящее время, не ставя под угрозу возможности будущих поколений.

Экономическое развитие определяется как развитие общества путем разработки улучшенных методов производства и повышения его уровня путем развития навыков и человеческой энергии и создания соответствующих организаций. Именно с этой помощью мы попытаемся увеличить средний валовой национальный продукт на душу населения и среднюю долю валового национального продукта на душу населения в течение определенного периода времени за счет повышения средней производительности труда и использования имеющихся ресурсов для увеличения производства в течение этого периода [8, с.3].

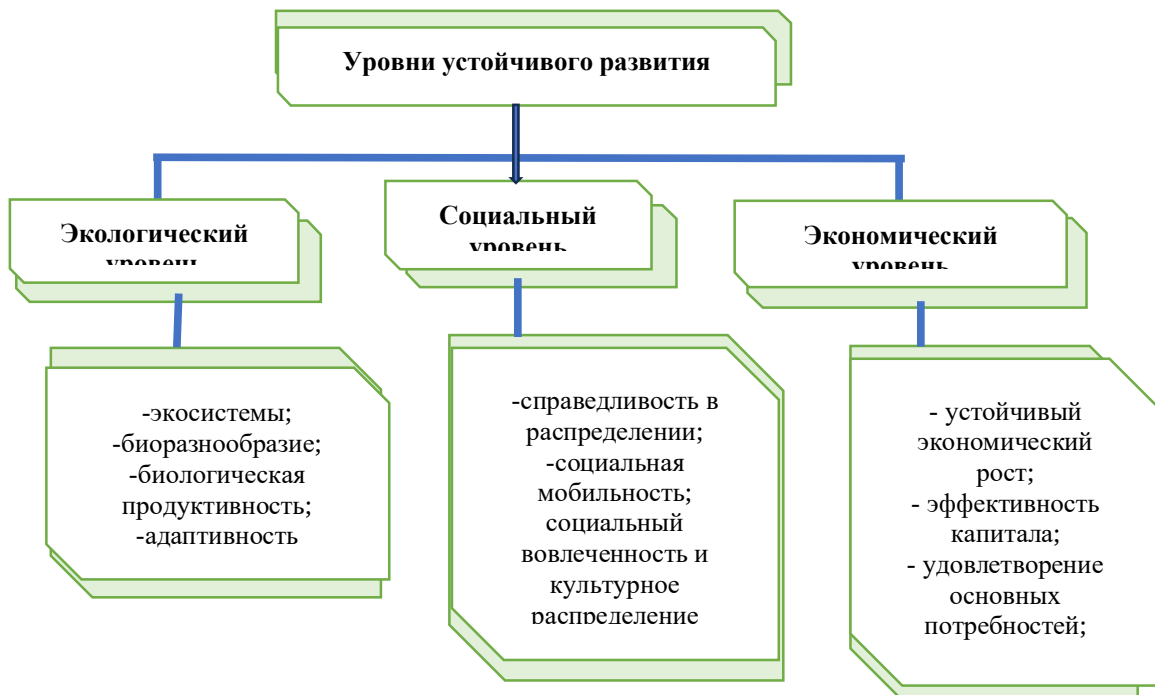

Рисунок 1. - Уровни устойчивого развития и его компоненты

Источник: Хаджила Р. и Рафика Б. Развитие от концепции экономического развития к концепции человеческого развития/ Хаджила Р. и Рафика Б.// , Журнал исследований в области развития и общества, №3, 2016. –с. 7-9.

Экономическая экологизация дает возможность достичь социальной интеграции путем решения проблемы нехватки энергии, и часто люди с низким доходом тратят значительную часть бюджета на получение энергии и на покупку товаров и получение услуг, таких как продукты питания и транспорт. Это очевидно в некоторых отдаленных районах Азии, Африки и Латинской Америки. Процент расходов на энергию в семьях с низким доходом в три раза, а иногда и в 20 раз выше, чем в семьях с высоким доходом. Ситуация усугубляется для многих бедных семей, которые не имеют доступа к энергоэффективному жилью и транспорту (см. рисунок 2).

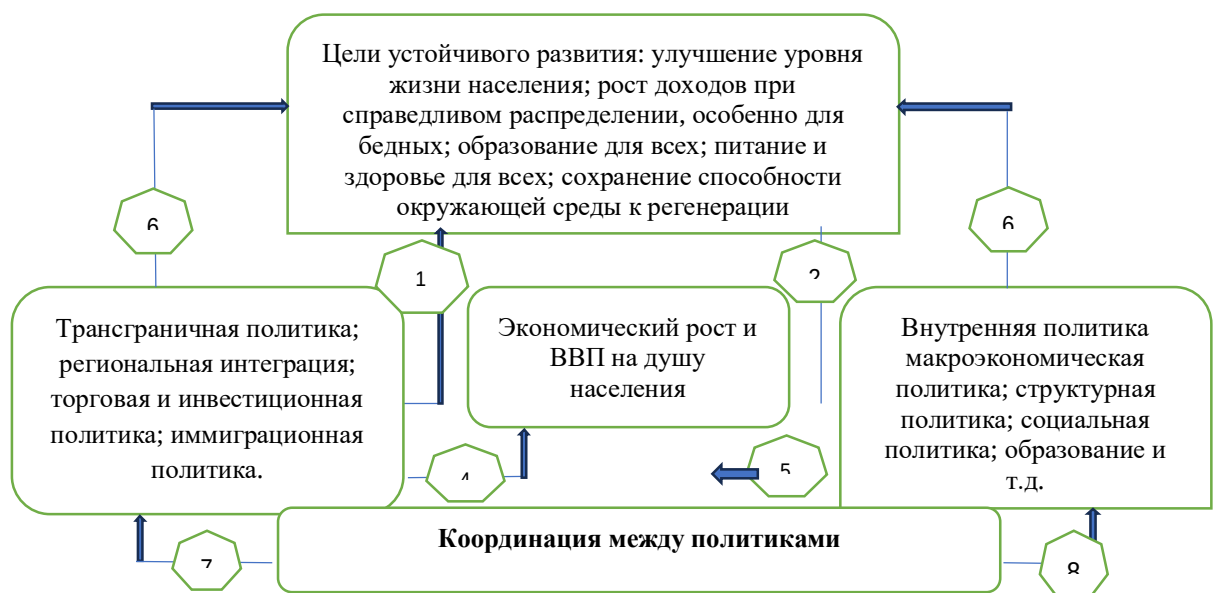

Рисунок 2. - Координация экономической интеграции и устойчивого развития

Источник: Составлено автором

В рисунке демонстрируется комплексный подход, где экономическая интеграция (трансграничные и внутренние политики) должна быть согласована с социальными и экологическими целями. Отражены последовательность действий или приоритеты, которые успешная реализация требует баланса между экономическим ростом, социальной справедливостью и экологической устойчивостью.

Опираясь на концепции зеленой инвестиций, которое связана со способностью выделения финансового вклада различными финансовыми учреждениями, будь то государственные или частные, и сохранении окружающей среды, можно достичь цели устойчивого развития и зеленой экономики.

Зеленые инвестиции являются активной тенденцией XXI века для лиц, принимающих решения, компаний и инвесторов, которые создают бренды в новом мире для решения экологических проблем, используют инновационные технологии для производства экологически чистых продуктов, способствуют глобальному росту и создают природный капитал, а также инвестируют его в экологические и социальные сферы.

Неправильное использование государствами, компаниями и отдельными лицами природных ресурсов в целях достижения экономического развития с течением времени привело к их упадку и дефициту, влияющему на нынешнее поколение, и, как следствие, к росту бедности во всем мире. Как сообщает Development Aid, около 60% населения мира живет менее чем на \$10 в день, а еще около 10% — менее чем на \$2. Установленная в мире черта бедности колеблется в районе \$2 (\$1,90–2,15). Только менее трети человечества живут в достаточно комфортных условиях [8].

Зеленые инвестиции, учитывающие экологические проблемы, являются передовой практикой, имеющей богатую историю. Идея экологической устойчивости была взята в Стокгольме Конференцией ООН по окружающей среде в качестве основного направления в 1972 году. Эта концепция была специально сформулирована, чтобы доказать возможность экономического роста и индустриализации без негативного воздействия на окружающую среду. В последующие десятилетия идея устойчивого развития развивалась в ходе нескольких мероприятий и принятия основополагающих документов, включая Глобальную стратегию охраны природы 1980 года, Портлендский доклад о земле 1980 года в 1987 году, Конференцию ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро 1992 года и наконец Всемирный экономический форум 2009 года. Форум подчеркнул необходимость улучшения питьевой воды и основных санитарных услуг и улучшения условий жизни 100 миллионов человек, живущих в трущобах. Это новая глобальная зеленая сделка, в которой мировые лидеры стремятся связать окружающую среду с экономическим развитием и мероприятиями по устойчивому развитию. Согласно Глобальным тенденциям инвестиций в возобновляемую энергетику за 2008 год, выпущенным отдельной программой, в 2007 году в сферу чистой энергии было инвестировано 502 миллиарда долларов, а общая генерирующая мощность ветряных электростанций во всем мире оказалась достаточной, чтобы обеспечить электроэнергией 75 миллионов домов. Совокупная стоимость установленных мощностей возобновляемых источников энергии в реальном выражении к 2020 году будет расти на 395 миллиардов долларов в год, а к 2030 - на 460 миллиардов долларов в год, говорится в отчете, подготовленном Bloomberg New Energy Finance [9].

Большая часть этих инвестиций пошла в США, Европу и Японию. Кроме того, окружающая среда дала возможность для расширения бизнеса и увеличения прибыли. В основе любого проекта для отдельных лиц, компаний, банков или стран лежит инвестирование в благополучные для окружающей среды планы путем создания микро-, средних или крупных схем таким образом, чтобы достичь экономических, социальных и экологических выгод (см. рисунок 3).

Рисунок 3. - Экономические, социальные и экологические преимущества зеленых инвестиций

Источник: Аль-Шакурджи, Б., Аль-Шараби, М. и Аль-Дулайми, Ф. Зеленые инвестиции, аналитическое исследование в городе Мосул, / Аль-Шакурджи, Б., Аль-Шараби, М. и Аль-Дулайми, Ф.//Журнал развития Al-Rafidain, Колледж администрации и экономики, Университет Мосула, 2012. –№34(109)

Экологическое развитие — это тип экономики, который позволяет нам сохранять и поддерживать природные ресурсы и защищать их от загрязнения. Оно направлено на достижение постоянного сбалансированного разнообразия и удовлетворение потребностей нынешних поколений с учетом интересов будущих поколений.

На первом этапе любой стране важно ускорить достижение экономического роста, не придавая значения сопутствующему ему ущербу для окружающей среды, что приводит к высокому загрязняющему экологическому следу и характеризует положительную связь между ростом экономики и загрязнениями.

Отрицательное влияние на окружающую среду очевидно в процессе перехода от аграрной экономики к промышленной, поскольку продвижение сектора тяжелой промышленности требует интенсивной эксплуатации природных ресурсов, что на первом этапе приводит к увеличению загрязнений окружающей среды, но важность сектора услуг и легкой промышленности возрастает на более позднем этапе роста, и окружающая среда становится одной из основ для оказания услуг, соответственно, уменьшается отрицательное воздействие на окружающую среду и проявляется эффект положительной структуры для перехода к зеленой экономике. Ожидаемое положительное воздействие на окружающую среду является основной причиной разработки и внедрения экоинноваций.

Однако с точки зрения организаций, которые сталкиваются с ростом издержек производства и вынуждены решать вопросы снижения негативного воздействия на окружающую среду и управления отходами, их конкурентоспособность в большей степени зависит от способности внедрять экологические инновации.[2, с. 72]

Рассмотрим проведенное исследование на примере Республики Таджикистан, начиная с выбросов вредных веществ в атмосферу и до индекса ЕРІ (индекс экологической эффективности Республики Таджикистан) в период 1991-2024 годов (рис. 4, 5).

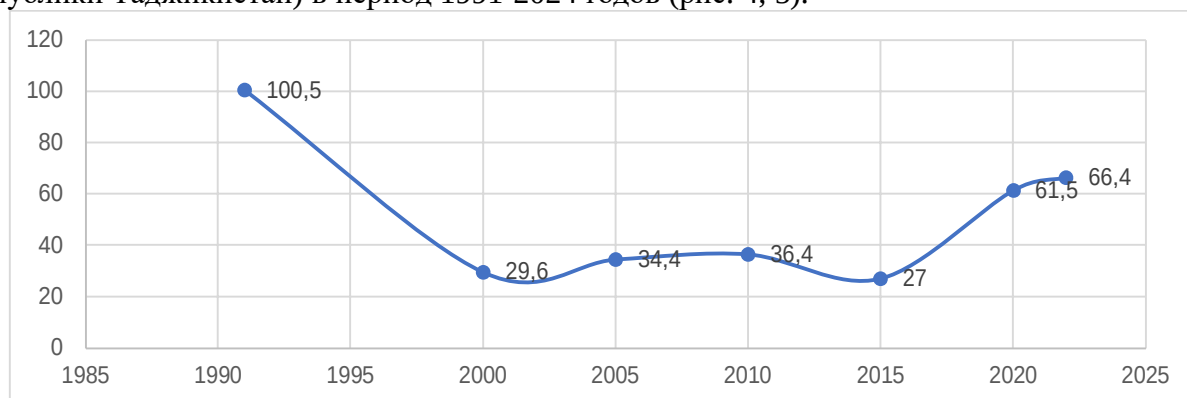

Рисунок 4. - Выбросы вредных веществ в атмосферу в 1991-2022 гг. по Республике Таджикистан (тыс. тонн)

Источник: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. – С. 206.

Общая тенденция показывает снижение выбросов вредных веществ в атмосферу Республики Таджикистан с начала 1990-х годов, что связано с экономическими преобразованиями, которые произошли в стране.

Но, несмотря на значительное снижение, уровень выбросов в 2020 году все еще остается высоким, что указывает на важность принятия мер по дальнейшему сокращению выбросов для защиты окружающей среды.

Рисунок 5. - ВВП на душу населения в 1991-2022 гг. в Республике Таджикистан (в сомони)

Источник: Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. – С. 12.

Рисунок 5 отражает ВВП на душу населения и на рисунке 4 выбросы вредных веществ в атмосферу Республики Таджикистан в период 1991-2022 гг. ВВП на душу населения в анализируемый период демонстрирует колеблющиеся тенденции. Сначала выбросы вредных веществ в атмосферу снизился со 100,5 в 1991 году до 29,6 в 2000 году, затем снова вырос и достиг 36,4 в 2010 году. После спада в 2015 году он значительно увеличился в 2020 и 2022 годах. Колебания ВВП на душу населения можно объяснить различными факторами: экономической политикой, глобальными экономическими условиями, природными катаклизмами и т.д.

Наше исследование позволило выявить несколько важных результатов, наиболее значимыми из которых являются следующие:

1. Зеленая экономика является долгосрочной стратегией, направленной на экономическое восстановление различных секторов экономики.
2. Зеленая экономика - это экономическая модель, которая минимизирует экологические риски, обеспечивает устойчивое использование ресурсов, создаёт "зелёные" рабочие места, способствует социальной справедливости.
3. Зеленая экономика поощряет сокращение загрязнений и использование энергии новыми способами, которые сохраняют человеческие и материальные ресурсы и сокращают выбросы углерода, а также поддерживают социальное развитие.
4. Переход к зеленой экономике и её достижение – это долгий и трудный процесс, требующий широкого участия общественности, что позволит достичь более высокого дохода на душу населения.

Из выше изложенного можно сделать следующие выводы:

- без зеленой экономики невозможны устойчивое развитие и преодоление глобальных кризисов;

- зеленная экономика требует системного подхода (Государственная политика, частные инвестиции в инновации, образовательные программы для подготовки кадров;

- зеленная экономика обеспечивает баланс между краткосрочными затратами и долгосрочными выгодами как первоначальные инвестиции окупаются через новые рабочие места и снижение экологических издержек;

И в завершении хотим отметить, что зелёная экономика – не просто основная тенденция изменения, а необходимое условие для достижения устойчивого развития. Ещё, Зеленая экономика — критически важный инструмент для преодоления глобальных кризисов, требующий координацию усилий государства, бизнеса и общества. Её реализация способна обеспечить долгосрочный экономический рост при минимизации экологического ущерба.

Ее внедрение требует комплексного подхода, включающего технологические инновации, государственную поддержку и изменение потребительского поведения. Успешная трансформация в этом направлении позволит обеспечить баланс между экономическим процветанием, экологической стабильностью и социальным благополучием.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бина О., Зеленая экономика и устойчивое развитие: непростой баланс/ Бина О.// Окружающая среда и планирование С: Правительство и политика, 2013. – № 31, с.1024.
2. Джумаев А. К. Теоретические аспекты влияния экологических инноваций на устойчивое развитие / А.К. Джумаев // Вестник ТГУПБП. Серия общественных наук. – 2025. – № 1(102). – С. 67-73. ISSN 2411-1945
3. Джандарова Луиза Хусановна //Развитие рынка рабочей силы в условиях зеленой экономики // Индустриальная экономика. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-rynka-rabochey-sily-v-usloviyah-zelenoy-ekonomiki> (дата обращения: 08.01.2025).
4. Khanfar A. Environmental Economics «Green Economy»/ Khanfar A.//Assiut Journal, Environmental Studies, 39, Egypt, 2014. –стр. 55-57,59.
5. На пути к зеленой экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению нищеты - справочник для политиков/ United. Franc, 2011 –стр. 1-5.
6. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности: обобщённый доклад для представителей властных структур [Электронный ресурс] – URL: http://old.ecocongress.info/5_congr/docs/doklad.pdf (дата обращения 3.01.2025).
7. <https://worldpopulationreview.com/>
8. <https://www.nur.kz/family/school/1769410-globalnye-problemy-sovremennosti-i-puti-ih-resenia/>
9. <http://www.abercade.ru/research/industrynews/7280.html>

Шарипова Ш.А.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ: СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ

В статье рассмотрены теоретические вопросы конкретизации сущности государственного регулирования развития инфраструктуры цифровой экономики. Для этого в рамках исследования был проведен анализ содержания таких категорий, как «государственное регулирование», «инфраструктура», «цифровая экономика». Полученные результаты позволяют констатировать значительный массив научных исследований в данных направлениях. Однако это также усложняет процесс познания содержания определенных категорий, выделения их существенных признаков. В результате было сформулировано авторское видение содержания государственного регулирования развития инфраструктуры цифровой экономики и предложено рассматривать такой вид регулирования как сложный процесс целенаправленного и многоаспектного влияния органов государственной власти на развитие системы взаимосвязанных компонентов, основной функцией которой является формирование благоприятных условий для активного создания, модернизации, внедрения информационно-коммуникационных технологий в процессы производства, обмена, распределения и потребления.

Ключевые слова: инфраструктура, государственное регулирование, цифровая экономика, государственное регулирование цифровой экономики; цифровые технологии, инфраструктура цифровой экономики.

Шарипова Ш.А.

ТАНЗИМИ ДАВЛАТИИ РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ: МОҲИЯТ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ТАТБИҚ

Мақолаи мазкур масъалаҳои назариявии мушаххассозии моҳияти танзими давлатии рушди инфрасохтори иқтисоди рақамиро баррасӣ менамояд. Бо ин мақсад, дар доираи таҳқиқот таҳлили мазмуни мафҳумҳои «танзими давлатӣ», «инфрасохтор» ва «иқтисоди рақамӣ» анҷом дода шудааст. Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳанд, ки дар ин самт таҳқиқоти илмӣ зиёде мавҷуданд. Бо вучуди ин, гуногунии назарият ва равишҳои мавҷуда шинохти амиқи мазмуни мафҳумҳои мазкур ва ҷудо кардани хусусиятҳои муҳими онҳоро мушкул месозад. Дар натиҷа, муаллиф тасаввури худро оид ба мазмуни танзими давлатии рушди инфрасохтори иқтисоди рақамиро пешниҳод намуда, онро ҳамчун равандҳои мураккаби таъсири ҳадафманд ва бисёрҷабҳаи мақомоти давлатӣ ба рушди низоми унсурҳои мутақобилан вобаста таъриф мекунад. Функсияи асосии ин низом фароҳам овардани шароити мусоид барои эҷод, нарасонидан ва татбиқи технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ дар раванди истеҳсол, мубодила, тақсим ва истеъмол мебошад.

Калидвожаҳо: инфрасохтор, танзими давлатии иқтисоди рақамӣ, иқтисоди рақамӣ, танзими давлатии иқтисодиёти рақамӣ; технологияҳои рақамӣ, инфрасохтори иқтисодиёти рақамӣ.

Sharipova Sh.A.

STATE REGULATION OF THE DEVELOPMENT OF DIGITAL ECONOMY INFRASTRUCTURE: ESSENCE AND FEATURES OF IMPLEMENTATION

The article examines theoretical issues related to the conceptualization of state regulation in the development of digital economy infrastructure. To achieve this, the study analyzes the content of key

categories such as "state regulation," "infrastructure," and "digital economy". The findings indicate a substantial body of scholarly research in these areas. However, this also complicates the process of comprehending the essence of specific categories and distinguishing their essential characteristics. As a result, the author presents an original perspective on the concept of state regulation in the development of digital economy infrastructure. It is proposed that this type of regulation should be viewed as a complex process of targeted and multifaceted influence exerted by public authorities on the development of an interconnected system of components. The primary function of this system is to create favorable conditions for the active generation, modernization, and implementation of information and communication technologies in the processes of production, exchange, distribution, and consumption.

Key words: infrastructure, state regulation, digital economy, state regulation of the digital economy, digital technologies, infrastructure of the digital economy.

Становление цифровой экономики является базовым трендом функционирования мирового хозяйства, что обусловлено высоким темпом развития информационно-коммуникационных технологий и их использованием всеми субъектами хозяйствования. Несомненно, ускорить процессы проникновения таких технологий в функционирование экономических систем возможно только через развитие инфраструктуры цифровой экономики.

Развитие инфраструктуры цифровой экономики за счет государственного регулирования позволяет обеспечить активизацию деятельности в направлении диджитализации субъектов экономики, тем самым увеличивая долю информационных технологий и сектора цифровизации в добавленной стоимости и валовом национальном продукте. Благодаря применению регулирующих мер государства в направлении развития инфраструктуры цифровой экономики обеспечивается равный доступ всех граждан страны к информации, знаниям, услугам, которые можно получить посредством использования информационно-коммуникационных технологий. Это, в свою очередь, способствует повышению качества жизни населения на всей территории независимо от удаленности места проживания в города и центры социально-экономического развития. Качественная инфраструктура цифровой экономики предусматривает преимущества для хозяйствующих субъектов: рост их конкурентоспособности в результате повышения эффективности производства, производительности использования ресурсов и возможности поиска партнеров и потребителей с помощью информационно-коммуникационных технологий.

Цифровые технологии развиваются по множеству траекторий — в зависимости от доступных ресурсов, инструментов и управленческих решений. Тем не менее, одним из приоритетов государственной политики в этом направлении становится формирование среды, в которой цифровая инфраструктура может не просто существовать, но активно эволюционировать, адаптируясь к быстро меняющемуся технологическому ландшафту. Речь идет не только о технической модернизации, но и о комплексном улучшении всей системы, обеспечивающей функционирование цифровой экономики. В таких условиях всё более очевидной становится необходимость продуманного, целенаправленного вмешательства со стороны государства, способного задать вектор и поддерживать устойчивость цифровых преобразований. Это, в свою очередь, требует глубокого научного анализа сущности соответствующего регулирования, его форм и особенностей реализации, особенно с учётом специфики текущего этапа трансформации национальной экономики.

Проблематика государственного регулирования экономических процессов находит широкое отражение в современной научной литературе. Тем не менее, несмотря на внушительное количество исследований, посвящённых как общим вопросам экономического регулирования, так и формированию цифровой экономики, целый ряд аспектов остаётся недостаточно разработанным. В частности, актуальной задачей остаётся углублённое теоретическое осмысление принципов и механизмов государственного воздействия на развитие инфраструктуры цифровой экономики. Особое внимание требует уточнение понятийной основы данного направления и выявление специфики реализации регулирующих функций в условиях цифровой трансформации экономических систем.

С целью более глубокого осмысления специфики государственного воздействия на формирование и развитие инфраструктуры цифровой экономики целесообразно рассмотреть содержательные аспекты ключевых понятий, лежащих в основе данного процесса. В первую очередь речь идёт о категориях «государственное регулирование», «инфраструктура» и «цифровая экономика». В рамках современной экономической науки нередко наблюдается тождественное употребление понятий «государственное регулирование» и «государственное регулирование экономики», что требует теоретической проработки и уточнения. Их семантическая близость не исключает различий в функциональной направленности и уровне охвата регулируемых процессов, что особенно актуально в контексте цифровой трансформации хозяйственной системы. В связи с этим важным научным вызовом становится конкретизация сущностных характеристик государственного регулирования именно в аспекте развития инфраструктурной базы цифровой экономики и анализа механизмов его практической реализации [1].

Вопросы конкретизации сущности государственного регулирования являются очень актуальными в современной экономической науке, поскольку связаны с функционированием всех без исключения экономических систем. Рассмотрим несколько научных подходов к рассмотрению сущности этой категории:

1. Государственное регулирование экономики является средством обеспечения равновесия экономики страны в целом и устойчивого развития отдельных ее территорий [11].

2. Государственное регулирование экономики – система мер по осуществлению поддерживающей, компенсационной и регулирующей деятельности государства, направлена на создание условий эффективного функционирования рынка и решение сложных социально-экономических проблем развития национальной экономики и всего общества [7, с. 35].

3. Государственное регулирование экономики является системой мер законодательного, исполнительного и контролирующего характера, которые осуществляются уполномоченными государственными учреждениями и направлены на направление субъектов хозяйственной деятельности в направлении, необходимом для достижения нужного социально-экономического результата [10, с. 12].

4. Государственное регулирование экономики – это система типовых мер законодательного, исполнительного и контрольного характера, осуществляемых государственными органами и общественными организациями с целью стабилизации и приспособление существующей социально-экономической системы к изменяющимся условиям [2].

5. Государственное регулирование экономики – деятельность государства по поддержанию стабильности воспроизводства и обеспечению условий для развития экономики, одна из основных форм участия государства в экономике, заключающаяся в ее влиянии на распределение ресурсов и доходов, темпы экономического развития и благосостояние населения [9, с. 589].

6. Государственное регулирование экономики является деятельностью государства, осуществляемого с помощью имеющихся у него инструментов и с целью целенаправленного воздействия на структурные составляющие экономики страны и их динамику, в соответствии с поставленными целями [4, с. 36].

7. Государственное регулирование экономики – прямое или косвенное влияние государственных органов, направленное на эффективное функционирование экономики страны в целом и изменение поведения хозяйствующих субъектов в частности с целью достижения приоритетных социально-экономических задач [8, с. 12].

8. Государственное регулирование экономики как процесс влияния государственной власти (в лице органов законодательной и исполнительной власти и управления) на условия, способ и характер действий субъектов экономики в соответствии с ее приоритетами [5].

Таким образом, государственное регулирование выступает ключевым механизмом воздействия на экономику, позволяющим органам власти — как на центральном, так и на местном уровнях — направлять и корректировать широкий спектр хозяйственных процессов. Особенно актуально это в контексте национального экономического пространства, где

необходимость целенаправленного управления становится условием устойчивого развития. Целью подобного вмешательства является не только обеспечение сбалансированного функционирования экономических систем, но и повышение эффективности использования ресурсов, улучшение качества жизни населения и укрепление социальной стабильности. Вмешательство государства компенсирует слабости рыночного механизма, способствует выравниванию структурных диспропорций и формирует благоприятные условия для устойчивого и долгосрочного экономического роста.

Такое широкое применение механизмов регулирования подчеркивает их важнейшую роль в современном управлении экономикой. Государственное регулирование, охватывающее широкий спектр экономической, фискальной, денежно-кредитной и социальной политики, является незаменимым для решения проблем экономического развития и обеспечения стабильного, эффективного и устойчивого функционирования экономики.

Сегодняшний мир является не просто набором отдельных экономик, а плотное переплетение рынков, где каждое движение в одной точке вызывает отклик в другой. На фоне стремительного технологического прогресса это сплетение становится всё более чувствительным. В такой ситуации просто наблюдать за рынком уже недостаточно. Государству приходится не только реагировать на сбои, но и заранее выстраивать направления развития, которые помогут экономике двигаться в сторону устойчивых и стратегически важных целей. Грамотное вмешательство со стороны государства создаст среду, в которой общественные интересы, экономическая стабильность и справедливость не теряются на фоне рыночной гонки.

Важную роль в развитии экономических систем играет их инфраструктура, которая является неотъемлемой составляющей функционирования любой системы и тем самым влияет на ее развитие. Уникальность инфраструктуры экономической системы состоит в том, что ее функционирование объективно, необходимо, а саму инфраструктуру довольно часто можно рассматривать как отдельный целостный объект исследования, в состав которого входит значительное количество подсистем различной природы. Сложная природа экономических систем требует наличия их сложной, многокомпонентной инфраструктуры.

Инфраструктура занимает ключевое место в обеспечении устойчивого функционирования и развития экономических систем. Она не просто сопровождает экономические процессы, но и формирует основу для их эффективной реализации, выступая связующим звеном между различными уровнями хозяйственной деятельности. Специфика инфраструктуры заключается в её объективной необходимости: она функционирует вне зависимости от внешних факторов и одновременно влияет на траекторию развития всей экономической системы [6, с. 51]. Отсутствие необходимой инфраструктуры для их развития довольно часто тормозит динамику их дальнейшего активного функционирования.

Обеспечение эффективного функционирования и устойчивого развития экономических систем немыслимо без развитой инфраструктурной базы, что делает данный аспект приоритетным направлением в деятельности как центральных, так и местных органов власти. Государство, обладая институциональными и организационными ресурсами, играет ключевую роль в формировании и модернизации инфраструктурных основ. Только при условии целенаправленного, согласованного и комплексного подхода со стороны всех уровней государственного управления возможно создание условий, способствующих постоянному обновлению и адаптации инфраструктуры к современным экономическим реалиям [3].

Роль государства в развитии инфраструктуры национальной экономики имеет первостепенное значение, так как она служит катализатором экономического роста и стабильности. Создавая и укрепляя социальную инфраструктуру, государственные органы не только закладывают основу для экономической деятельности, но и активно вовлекают экономических агентов в строительство, модернизацию и обновление этой инфраструктуры. Это, в свою очередь, способствует экономическому развитию внутри страны. Стратегическое значение инвестиций в инфраструктуру особенно очевидно в периоды экономического спада,

поскольку реализация различных инфраструктурных проектов может оказать решающую поддержку отечественным производителям и предприятиям.

Во времена экономических спадов инвестиции в инфраструктуру способны сыграть роль стабилизирующего фактора, поддерживая деловую активность и помогая предпринимателям справляться с кризисом. Государственные вложения в такие проекты становятся не просто финансовой поддержкой, а своего рода гарантом жизнеспособности малого и среднего бизнеса, позволяя им не прекращать свою деятельность. Поскольку реализация инфраструктурных инициатив требует значительных объемов материалов, техники и специализированных услуг, в процесс активно вовлекаются отечественные производители. Это, в свою очередь, создает дополнительный спрос на продукцию национальных компаний и способствует оживлению внутреннего рынка.

Следует отметить, что положительное воздействие от инвестиций в инфраструктуру далеко не ограничивается рамками сугубо строительных мероприятий. Их эффект носит многослойный и продолжительный характер, трансформируя не только физическую среду, но и институциональные, логистические и деловые процессы. С течением времени подобные вложения способствуют качественному улучшению ключевых компонентов экономической системы. Такая трансформация влечёт за собой рост общей экономической эффективности, позволяет снижать операционные затраты для субъектов предпринимательства и создаёт притягательные условия для как внутренних, так и международных инвесторов.

Сегодня в подавляющем большинстве стран мира государство играет активную роль в развитии инфраструктуры в двух ключевых аспектах. Прежде всего, и, возможно, самое важное, государственные органы как на национальном, так и на местном уровнях играют важную роль в формировании законодательной базы, необходимой для функционирования экономических субъектов. Это включает в себя создание условий, способствующих их развитию, содействие привлечению новых инвестиций в национальную экономику и обеспечение того, чтобы правовые и нормативные структуры поддерживали эффективную работу предприятий. Эта законодательная база обеспечивает основу для экономического роста, гарантируя, что предприятия могут работать в четкой, предсказуемой и благоприятной среде, что важно, как для внутренних, так и для иностранных инвесторов.

Во-вторых, государство играет ключевую роль в создании материальной основы национальной инфраструктуры, принимая на себя ответственность за реализацию масштабных проектов. Речь идет о строительстве жизненно важных объектов — таких как транспортные артерии, линии электроснабжения, телекоммуникационные системы и другие базовые элементы, от которых напрямую зависит стабильность и развитие экономики. Таким образом, государственные структуры не просто обеспечивают фундамент для функционирования бизнеса и промышленности, но одновременно решают стратегические задачи общественного значения: обеспечивают доступ к услугам, устойчивость систем и их способность противостоять внешним вызовам.

Государственное участие в развитии инфраструктуры зачастую становится не просто поддержкой, а настоящим двигателем технологических преобразований. Именно органы власти во многих странах сегодня играют ключевую роль в инициировании и продвижении новейших технологических решений, а также экологически устойчивых подходов. В условиях цифровой трансформации они активно инвестируют в создание современной инфраструктуры.

Таким образом, учитывая вышесказанное, инфраструктуру стоит рассматривать как совокупность элементов (институтов, учреждений, организаций, технологий, норм, систем), обеспечивающих, регулирующих и создающих условия для нормального, бесперебойного, многоуровневого функционирования хозяйственных взаимосвязей и взаимодействия объектов и субъектов рыночной экономики и товарно-денежных потоков.

Развитие цифровой экономики невозможно представить без надёжной и гибкой инфраструктуры, которая выступает своего рода фундаментом для внедрения новых технологий в экономическую среду. Но когда мы говорим об инфраструктуре, речь идёт не только о

проводах, серверах и дата-центрах. Это и законы, и нормы, и управленческие механизмы, которые обеспечивают стабильную и эффективную работу цифровых решений в самых разных сферах экономики. Эти элементы создают своего рода «мост» между привычными экономическими процессами и теми новыми возможностями, которые открывает цифровая среда. Благодаря этому «мосту» появляются условия для развития новых форм предпринимательства, создания уникальных продуктов и запуска сервисов, которые ещё вчера казались невозможными.

Сегодня как никогда становится очевидным, что инфраструктура цифровой экономики нуждается не просто в поддержке, а в глубокой модернизации. Нам уже недостаточно опираться на старые модели — на первый план выходят такие технологии, как облачные сервисы, и блокчейн. Эти решения кардинально меняют правила игры: они открывают путь к более гибкому, быстрому и качественному взаимодействию между участниками рынка. Однако вместе с новыми возможностями приходят и новые вызовы. Чтобы эти технологии действительно работали на благо экономики, крайне важно параллельно выстраивать адекватные правовые и организационные механизмы. Без них устойчивое и безопасное развитие цифровой среды будет невозможным.

Понятие «цифровая экономика» активно исследуется в современной научной среде, однако единого подхода к его определению до сих пор не сформировано. Многообразие существующих трактовок свидетельствует о сложности и многогранности данной категории. С нашей точки зрения, цифровую экономику следует интерпретировать как инновационную форму хозяйственной системы, где ключевые экономические процессы — производство, обмен, распределение и потребление — опираются на передовые информационно-коммуникационные технологии. Важнейшей отличительной чертой такой системы является способность её участников создавать, передавать и рационально применять информационные ресурсы, что принципиально отличает её от традиционных экономических моделей.

Рисунок 1. Конкретизация сущности государственного регулирования развития инфраструктуры цифровой экономики. Источник: разработано автором

Учитывая научные подходы к рассмотрению сущности таких категорий, как «государственное регулирование», «инфраструктура», «цифровая экономика», конкретизируем сущность государственного регулирования развития инфраструктуры цифровой экономики (рисунок 1).

В результате проведённого анализа становится очевидным, что участие государства в процессе формирования и развития инфраструктуры цифровой экономики представляет собой сложную, многослойную задачу, которая требует системного и стратегического подхода. Роль государства при этом выходит далеко за рамки классических функций корректировки рыночных сбоев: сегодня оно всё чаще выступает как активный инициатор и организатор процессов цифровой трансформации. Особую значимость приобретает тот факт, что инфраструктура цифровой экономики — это не только совокупность технических решений, таких как телекоммуникационные сети или дата-центры, но и разветвлённая система институциональной поддержки.

Взаимодействие между мерами государственного регулирования и развитием цифровой инфраструктуры порождает мощный синергетический эффект, который проявляется в нескольких направлениях. Во-первых, за счёт целевых инвестиционных программ удаётся активизировать инновационную деятельность в ключевых секторах. Во-вторых, формирование гибкой и современной нормативной среды открывает путь для интеграции передовых технологических решений. И, наконец, результатом такого взаимодействия становится цепная реакция положительных изменений в смежных отраслях, усиливающая общий экономический эффект.

Одним из ключевых векторов модернизации государственной политики в сфере цифровой инфраструктуры становится активное развитие форм сотрудничества между государством и бизнесом. При этом особое значение приобретает внедрение более гибких, адаптивных подходов к регулированию, способных учитывать стремительные технологические изменения. Не менее важным направлением является анализ и адаптация успешных зарубежных кейсов, что позволит перенимать наиболее эффективные практики.

Развитие цифровых технологий радикально меняет ландшафт современной экономики, заставляя по-новому взглянуть на принципы государственного регулирования. В условиях стремительных технологических сдвигов становится очевидным, что прежние механизмы управления уже не способны обеспечить эффективное функционирование экономических систем. В этой связи актуализируется необходимость переосмысления и обновления регулирующих практик с учётом цифровых реалий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Базикова В.Л. Формы, инструменты и методы государственного регулирования экономики // Известия Орловского государственного технического университета. Серия: Социально-экономические и гуманитарные науки. - 2008. - № 2 (204). - С. 59-64.
2. Большой экономический словарь / под ред. А. Н. Азрилияна. 7-е изд., доп. и перераб. М.: Ин-т новой экономики, 2012. - 1472 с.
3. Буренков А.В., Тодовьянская А.В. Развитие инфраструктуры: ключевые принципы качественных инфраструктурных инвестиций // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2022. - № 5-1 (137). - С. 102-107.
4. Васенко А.Г. Цифровая экономика и государственное регулирование // European Social Science Journal. - 2018. - № 9. - С. 34-38.
5. Волошин А.И., Романюк Е.В., Майданевич Ю.П. Теоретическое обоснование активности государственного сектора в регулировании национальной экономики // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. - 2015. - № 6-1. - С. 165-171.
6. Ланцов А.Е. Инфраструктура: понятие, виды и значение // Экономика, статистика и информатика. Вестник УМО. - 2013. - № 3. - С. 49-54.

7. Михальченкова Н.А., Сметанина Т. М. Государственное регулирование экономики: учеб. пособ. Сыктывкар: КРАГСиУ, 2004. - 121 с.
8. Орешин В.П. Государственное регулирование национальной экономики: учеб. пособ. М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 1999. - 272 с.
9. Трофимов С.Е. Теоретические вопросы и модели государственного регулирования экономики // Известия вузов. Инвестиции. Строительство. Недвижимость. - 2021. - № 4 (39). - С. 588-601.
10. Уянаев Б.Б., Гятова А.Х., Шомахова М.Х. Понятие «государственное регулирование экономики» (ГРЭ) и типы государственного регулирования экономики // Государственное и муниципальное управление в XXI веке: теория, методология, практика. - 2013. - № 9. - С. 12-18.
11. Ходов Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики: учебник. М.: Экономистъ, 2005. - 618 с.

УДК 37.014.5

Шарифӣ Ф. Б.

МАОРИФ ҲАМЧУН САМТИ СТРАТЕГИИ РУШДИ СОҲАИ ИҚТИМОИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола вобаста ба мафҳуми хизматрасониҳои давлатӣ вобаста ба маориф мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Дар ин раванд татбиқи усулҳои гуногуни амалигардонии мақсадҳо вобаста ба рушди ҷомеа, аз он ҷумла маориф таҳлил мегардад. Раванди таълим ҳамчун соҳаи хизматрасонии давлатӣ ва заминаи рушди давлатӣ ва умуман ҷомеа пешниҳод карда шудааст. Вобастагии рушди давлат ба раванди таълим ва ба шахси дорои тахассуси касбӣ ҳамчун муносибаҳои мутақобила дар мақола мавриди зикр қарор дода шудааст. Омӯзиши ҷанбаи сиёсати маориф аҳамияти махсус пайдо мекунад. Таҳлили қонунгузории соҳаи маориф имкон медиҳад, ки истифодаи мафҳуми «хизматрасонӣ» дар соҳаи маориф хизматрасонии далалии роӣгон ва ё ғайрироӣгон дар муассисаҳо хусусӣ дар асоси қонунгузорӣ, барои амалигардонии сиёсати давлатии дастарасии ҳамагон ба таълим равона мегардад ва ҳамчун хизматрасонии давлатӣ дар соҳаи маориф муайян мешавад.

Калидвожаҳо: маориф, хизматрасонӣ, ҷомеа, ҳокимияти давлатӣ, иқтисодиёт, хизматрасонии давлатӣ.

Шарифи Ф. Б.

ОБРАЗОВАНИЕ КАК СТРАТЕГИЧЕСКОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ ТАДЖИКИСТАНА

В статье рассматривается понятие государственных услуг, связанных с образованием. В этом процессе анализируется реализация различных методов достижения целей, связанных с развитием общества, включая образование. Образовательный процесс представлен как сфера государственных услуг и основа развития государства и общества в целом. В статье говорится о взаимосвязи зависимости развития государства от образовательного процесса и профессиональной квалификации человека. Изучение аспекта образовательной политики становится особенно важным. Анализ законодательства об образовании позволяет сделать вывод о том, что использование понятия «услуга» в сфере образования направлено на реализацию государственной политики всеобщего доступа к образованию, которая направлена на предоставление бесплатных или платных государственных услуг в частных учреждениях на основе законодательства и определяется как государственная услуга в сфере образования.

Ключевые слова. Образование, услуги, общество, правительство, экономика, государственные услуги.

Sharifi F. B.

EDUCATION AS A STRATEGIC DIRECTION OF DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE OF TAJIKISTAN

The article discusses the concept of state services related to education. In this process, the implementation of various methods of implementing goals related to the development of society, including education, is analyzed. The educational process is presented as a field of state services and the basis for the development of the state and society as a whole. The dependence of the state's development on the educational process and on a person with professional qualifications as mutual relations is mentioned in the article. The study of the aspect of education policy is of particular importance. The analysis of the legislation in the field of education allows us to conclude that the use of the concept of "service" in the field of education is aimed at providing free or non-free state services in private institutions on the basis of legislation, aimed at implementing the state policy of universal access to education and is defined as a state service in the field of education.

Keywords: Education, services, society, government, economy, public services.

Дар Паёми Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (28.12.2023) бори дигар таъкид шудааст, ки “рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳи сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фаъолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад” [1]. Илова бар ин татбиқи муҳтавои сарҳати сеюми моддаи 1 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон - “Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад” [3] пеш аз ҳама аз сатҳи сифати соҳаи маорифи кишвар вобаста мебошад. Маҳз инсонӣ бомаърифату соҳибзеҳн омили бунёди рушди бо суботи ҷомеа ва ҳар як фарди ҷомеа барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии мебошад. Рушди сармояи инсонӣ, ки анғезандаи ҷорӣ намудани дастовардҳои илму технологияи замонавӣ мебошад, яке аз масъалаҳои муҳимми ҳалли проблемаҳои иқтисодии иҷтимоӣ мебошад.

Вобаста ба ин падидаи стратегӣ буҷети давлатӣ хусусияти иҷтимоӣ дошта сарчашмаи амалигардонии сиёсати иҷтимоӣ, яъне хароҷот барои эҳтиёҷоти иҷтимоӣ-фарҳангии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Давлат мутабиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Оид ба супоришоти давлатии иҷтимоӣ” барномаҳо ва лоиҳаҳои иҷтимоӣ имконпазирро дар соҳаҳои илм, маориф, фарҳанг, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, шуғли аҳоли ва ғайраҳо амалӣ мегардонад, ки сатҳи зиндагонии аҳолиро ва иқтисоди инсонии ҷамъиятро баланд менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки соҳаи ислоҳоти бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ ва пойдоршавии моделҳои нави ташкилӣ-ҳуқуқии хоҷагидорӣ бояд дар ҷустуҷӯи имкониятҳои баланд намудани самаранокии иқтисодии хизматҳои давлатӣ ва то ҳадди ақал расонидани хароҷот барои истеҳсол ва пешкаш намудани захираҳо, махсусан дар ҷорчӯбаи ҳаҷми молиягузорию додашуда аз буҷет ба эҳтиёҷоти тандурустӣ, маориф, фарҳанг, илм, таъминоти иҷтимоӣ асоснок карда шаванд. Инчунин ба таври ҳатмӣ бояд дараҷаи самаранокии иҷтимоӣ ва дастрасии неъматҳо ва хизматҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта барои истеъмолкунандагон ба инобат гирифта шавад.

Давлат ва институтҳои марбутатаи ҳокимият хизматҳои давлатиро бепардохт ва ё бо нархҳои танзимшаванда амалӣ менамоянд, пеш аз ҳама дар соҳаи маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ аҳоли ва дигар соҳаҳои аз тарафи қонун муқарраршуда.

Бояд қайд намуд, ки айнан тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоии аҳоли соҳаҳои асосии хизматрасонии давлатӣ ба ҳисоб мераванд, зеро онҳо итҳсолкунандагони неъматҳои аҳамияти иҷтимоӣ дошта, таъсисдиҳандаи сармояи инсонӣ ҳамчун асоси захиравии иқтисодӣ ва ё омили пешрафти иҷтимоӣ-иқтисодӣ баромад карда, инчунин ба ҷамъият самараи берунаи мусбӣ мерасонанд.

Бояд қайд намуд, ки омилҳои муайянкунандаи фаъолияти соҳаи маориф, тағйиротҳои демографӣ ва афзоиши хароҷоти буҷети ҷудошаванда ба ҳисоб мераванд. Сохтори дохили соҳавии функционалии соҳаи маориф аз сохтори софистӣ фарқият дорад, ки зарурати ворид намудани тағйиротҳои зарурии хоҷагидорӣ-ташкилиро тақозо менамояд. Мисол, фаъолияти мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба амалисозии кафолатҳои давлатӣ дар низоми маориф равона карда шудааст. Дар натиҷаи азнавсозии ин соҳа сохторҳои нав ба миён омада, табaddулотҳои қисми мактабҳо ба гимназия ва литсейҳо ба миён омад. Шумораи мактабҳои таҳсилоти умумӣ коҳиш ёфта, ҳамзамон шумораи гимназияву литсейҳо афзоиш ёфт, ки оиди пешкаш намудани хизматҳои нисбатан бо сифат аз тарафи онҳо шаҳодат медиҳад.

Суръати афзоиши пешрафтаи хатмкунии мутахассисони таҳсилоти олии касбӣ аз бисёр ҷиҳат бо ҷараёни тичоратишавии мактабҳои олии кишвар алоқаманд аст, ки зиёдшавии шумораи донишҷӯёни аз ҳисоби рӯйпӯш намудани пурраи хароҷоти таҳсил арзёбӣ мегардад. Бояд қайд намуд, ки хароҷоти аҳоли барои дастрас намудани хизматҳои таҳсилотӣ, махсусан дар минтақаҳои ҷумҳурӣ ба ҳудуди имконпазири худ расидааст. [5]

Ҷуногунии муносибатҳое, ки мафҳуми умумии «муносибатҳо дар соҳаи маориф» онро фаро мегирад, татбиқи усулҳои ҷуногуни танзими ҳуқуқиро бо назардошти хусусиятҳои хоси муносибатҳои ба вучуд омадаро талаб менамояд. Маориф ҳамчун раванди таълиму тарбия ба рушд мусоидат мекунад. Аз ҷумла, ба рушди шахс мусоидат мекунад, ки рушди маориф дар аини замон талаботи шахси дорой тахассуси касбиро қонеъ мегардонад. Дар замони муосир омӯзиши ҷанбаи ҳуқуқии сиёсати маориф аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Таҳлили қонунгузории маориф имкон медиҳад, ки истифодаи мафҳуми маориф ҳамчун як шакли хизматрасонии давлатӣ, ҳам хизматрасонии роӣгон ва ҳам пулакии таълимӣ мушоҳида карда шавад. Маълумотҳои омӯрӣ аз афзоиши талабот ба хизматрасониҳои таълимии пулакӣ, ки аз ҷониби муассисаҳои таълимии давлатӣ ва шахрӣ пешниҳод мешаванд, шаҳодат медиҳанд. Бо вучуди ин, маориф ҳамчун як ниҳоди иҷтимоӣ татбиқи сиёсати дастрасии ҳамагон ва таҳсилоти роӣгонро пешбинӣ мекунад.

Таҳлили маводи назариявӣ ва ҳуқуқӣ имкон медиҳад, ки таҳсилот ҳамчун неъмат аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, ки ҳамчун хидмат амалӣ карда мешавад, муайян карда шавад. Тағйирот дар мақоми муассисаҳои таълимӣ дар натиҷаи ислоҳоти бахши буҷетӣ баррасӣ мешавад. Дар моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” кафолат дода мешавад, ки ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, новобаста ба миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ ва молумулкӣ ҳуқуқ ба таҳсилро кафолат медиҳад. Инчунин кафолат дода мешавад, ки давлат ба шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон таълими миёнаи умумии роӣгонро дар муассисаҳои таълимии давлатӣ, инчунин дар доираи фармоишҳои давлатӣ дар асоси озмун роӣгон гирифтани таҳсилотро дар зинаҳои минбаъдаи таҳсилот кафолат медиҳад. Инчунин гирифтани таҳсилоти роӣгон ё пулакӣ дар муассисаҳои таълимии ғайридавлатии таҳсилоти касбӣ метавонад тибқи оинномаи муассиса ё қарори муассиси (муассисони) онҳо сурат гирад.

Бинобар ҳамин даромадҳои ғайрибуҷетӣ ва ё иловагии муассисаҳои соҳаи маориф молиягузории кифоягиро ҳал карда метавонанд.

Баҳри нигоҳ доштани дастовардҳои замони Истиқлоли давлатӣ бо назардошти сармоягузории назаррас ба заминаи моддию техникии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, инчунин тадбирҳо оид ба баланд бардоштани маҳорати касбии онҳо, ки барои ба таҳдидҳои муосир, аз ҷумла хатарҳои фаромарзӣ ва кибер таҳдидҳо самаранок муқобилат карда тавонанд, аҳамияти суботи сиёсӣ ва ризоияти иҷтимоӣ дар кишвар зарур мебошад.

Баҳри ин тарбияи маънавию ахлоқии ҷомеа, махсусан ҷавонон дар рӯҳияи ватандӯстӣ, худшиносии миллӣ зарурати бе баҳс дар замони пурталотуми имрӯза маҳсуб мегардад.

Соҳтмони иншоотҳои бузург, биноҳои баландошӯна, роҳҳои васеъ ва мумфарш, мактабҳо ва муассисаҳои фароғатӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки имконияти халқ бехтар шудааст ва рушди бо суботи ҷомеа имкон медиҳад ҳаряк фарди ҷомеа барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоию иқтисодии худ ғайрат намояд. Ҷорӣ намудани дастовардҳои илму технологияи замонавӣ низ яке аз масъалаҳои муҳими ҳалли проблемаҳои иқтисодию иҷтимоӣ мебошад. Ба хусус таваҷҷуҳ ба рушди илму маориф хеле бештар шуда, ин соҳаҳо ба соҳаҳои афзалиятнок табдил меёбанд.

Масъалаи маориф ҳамчун соҳаи хизматрасонии давлатӣ дар илми иқтисодиёт имруз мавриди баҳс қарор дорад. Масалан дар Федератсияи Руссия маориф аз хизматрасониҳои давлатӣ лағв карда шудааст. Дар қонунгузориҳои Россия, масъалаи маблағгузориҳои соҳаи маорифро дар бар мегирад, мафҳуми “хизматрасонии давлатӣ дар соҳаи маориф” ба мафҳуми “таъмини молиявии амалиявии барномаҳои таълимӣ” иваз шудааст.

Ба ҳар ҳол метавон онро ҳамчун хидмат баррасӣ кард, барои иқтисоддонҳо ин масъалаи камтарин баҳснок шудааст, зеро маҳз барои илми иқтисод татбиқи мафҳуми «хизматрасонии таълимӣ» бояд омили объективӣ доништа шавад. Хизматрасонии таълимӣ дар заминаи иқтисодиёти маориф ҳамчун яке аз мафҳумҳои асосӣ бо фарқияти равишҳо ба ҳисоб меравад. Мо бояд минбаъд бо назардошти заминаҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ ҳосиятҳои маҳсуси ин хизматро муайян намоем. Ҳамин тариқ, аз нуктаи назари иқтисодӣ, хизматрасонии таълимӣ натиҷаи истеҳсоли ё маҳсули иқтисодиёти маориф мебошад. Дар асл, хизмати таълимӣ воситаи қонеъ кардани ниёзҳои маърифатӣ ва касбӣ мебошад, ки асоси рушди минбаъдаи давлат мебошад.

Бо ин мақсад, баҳри боз ҳам бехтар намудани сатҳи некуаҳволии мардуми кишвар ва тақвият бахшидани ҳифзи иҷтимоии аҳоли аз 1-уми сентябри соли 2025 маоши вазифавии кормандони муассисаҳои томактабӣ ва таҳсилоти миёнаи умумии соҳаи маориф 30 фоиз ва маоши вазифавии кормандони дигар муассисаҳои соҳаи маориф, соҳаҳои илм, фарҳанг, варзиш, тандурустӣ, муассисаҳои соҳаи ҳифзи иҷтимоӣ, мақомоти ҳокимият ва идоракунии давлатӣ ва дигар муассисаҳои бучетӣ, инчунин, стипендияҳо 20 фоиз зиёд карда шуд.

Чӣ тавре ки дар Паёми навбатиашон Пешвои муаззами миллат, Перзиденти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд “...Имрӯз дар соҳаи маорифи мамлакат ҳашт барномаи давлатӣ ва ду стратегияи дарозмуддат татбиқ шуда истодааст, ки ба рушду инкишофи таълиму тарбия, амалигардонии ислоҳоти соҳа, дастгирии мактабу омӯзгор, таълифи китобҳои дарсии насли нав ва тақмили мазмуну мундариҷаи таҳсилот мусоидат менамояд.

Танҳо дар соли 2024 ҳаҷми умумии хароҷоти соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла маориф ба 19 миллиард сомонӣ расонида шуд, ки нисбат ба бучети соли 2023-юм беш аз 2 миллиард сомонӣ зиёд буда, 43 фоизи хароҷоти бучети давлатиро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, бо ин мақсад дар соҳа 11 лоиҳаи сармоягузориҳои давлатӣ ба маблағи 4,6 миллиард сомонӣ татбиқ шуда истодааст. Тайи солҳои соҳибистиклолӣ дар кишвар 3670 муассисаи нави таҳсилоти миёнаи умумӣ, 262 муассисаи то мактабӣ ва 35 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ сохта, ба истифода дода шуд.

Агар соли 1991 дар Тоҷикистон 3229 муассисаи таҳсилоти умумӣ бо 1,3 миллион нафар хонанда фаъолият дошта бошад, пас имрӯз 4037 муассиса, аз ҷумла 170 литсею гимназия, яъне муассисаҳои таълимии типӣ нави фаъолият менамоянд. Шумораи умумии хонандагонӣ онҳо беш аз 2 миллиону 300 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Соли 1991 дар кишвар ҳамагӣ 13 муассисаи таҳсилоти олии касбӣ бо 69 ҳазор донишҷӯ фаъолият мекард.

Ҳоло шумораи ин муассисаҳо ба 48 ва донишҷӯёни онҳо ба зиёда аз 214 ҳазор нафар расидааст. Имрӯз дар кишвар 65 литсейии касбҳои техникӣ, яъне муассисаҳои таҳсилоти ибтидоии касбӣ бо 23 500 хонанда ва курсҳои кӯтоҳмуддати касбомӯзӣ дар назди онҳо бо 12 000 хонанда, инчунин, 88 муассисаи таҳсилоти миёнаи касбӣ–коллекҳо бо 106 000 донишҷӯ фаъолият доранд.

Илова бар ин, дар замони соҳибистиклолӣ беш аз 117 ҳазор ҷавонони бо истеъдоди мамлакат барои таҳсил ба донишгоҳҳои бонуфузи 42 кишвари пешрафтаи ҷаҳон фиристода шудаанд. Имрӯз 42 ҳазору 400 нафар ҷавонони мо дар 42 давлати мутараққии ҷаҳон таҳсили илм доранд, ки 13 ҳазорнафар ӯ беш аз 30 Ҷиғзи онҳо духтарон мебошанд.” [4]

Ин нишондодҳо аз он далолат мекунад, ки соҳаи маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун соҳаи афзалиятнок ва кафили рушди минбаъда ба соҳаи хизматрасонии давлатӣ алоқамандии зич дорад.

Дар Паёми навбатӣ баҳри рушди минбаъда босуботу муассисаҳои таҳсилотӣ супориш дода шуд, ки “вазирати маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли, Кумита оид ба таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ ҷиғати таҳкими заминаи моддиву техникаи муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбӣ, ҳамкориҳои фаъол бо корхонаҳои истеҳсолӣ ва омода кардани кадрҳои баландихтисоси техникаву муҳандисӣ ҷорачӯӣ намоянд” [1].

Ҳамчун заминаи минбаъдаи рушди ҳамаи соҳаҳои давлатӣ бояд дар зинаи таҳсилоти олии масъалаҳои сатҳу сифати таълим, дараҷаи касбии омӯзгорон ва истифодаи технологияҳои муосир аз ҷониби онҳо, ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар раванди таълим, таҳкими заминаи моддиву техникаи, ҳамкориҳои байналмилалӣ, табодули илмӣ омӯзгорону донишҷӯён, корҳои илмиву таҳқиқотӣ ва табдирҳои тарбиявӣ бояд тақвият дода шаванд.

Ҳамин тариқ, маориф ҳамчун таъминкунандаи раванди “таълиму тарбия ба манфиати шахс, ҷамъият ва давлат, ки соҳиби дараҷаи муайяни таҳсилот гардидани таълимгирандагон” [8] мебошад, неъматӣ аҳамияти иҷтимоидошта мебошад. Дар ин раванд ҳатман имконияти гирифтани хизматрасониҳои иловагии пулакӣ ба вуҷӯ меояд.

Новобаста аз ин раванди таълим ин неъматӣ иҷтимоӣ мебошад ва соҳаи хизмати давлатӣ қабул шудани он ба илми иқтисодӣ муҳолифат наменаояд. Зеро пешравии имрузу фардои кишварро бе маориф тасаввур кардан ғайри имкон мебошад. Сохтмони мактабҳо ва муассисаҳои фароғатӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки рушди босуботи ҷомеа имкон медиҳад ҳар як фарди ҷомеа барои баланд бардоштани сатҳи иҷтимоӣ иқтисодии худ ғайрат наояд. Ҷорӣ намудани дастовардҳои илму технологияи замонавӣ низ яке аз масъалаҳои муҳими ҳалли проблемаҳои иқтисодии иҷтимоӣ мебошад.

Ба хусус таваҷҷӯ ба рушди илму маориф хеле бештар шуда, ин соҳаҳо ба соҳаҳои афзалиятнок табдил меёбанд. Бинобар ин ҳалли масъалаҳои вусъат додани истифодаи технологияҳои муосири рақамиро ҳар ҷӣ зудтар татбиқ намудан лозим, зеро баҳри амалӣ гардонидани дастури Президенти кишвар барои гузаштан ба пардохти ғайринақдӣ раванди сифатноки таълим хеле зарур мебошад ва ин низ ҳамчун соҳаи хизматрасонии давлатӣ аҳамияти бузург дорад, зеро пардохтҳои ғайринақдиро дар соҳаҳои бучетӣ ва хизматрасониҳои давлатиро таъмин намудан, вусъат мебахшад.

Нигоҳ доштани мафҳуми хизматрасонии давлатӣ дар соҳаи маориф барои баланд бардоштани обрӯи мактабу муаллим низ аҳамияти калон дорад. Яъне фаъолияти педагогиро ҳамчун хизматрасонии давлатӣ муаррифӣ менаояд. Маориф ин албатта хизматрасонӣ мебошад, яъне протсеси таълиму тарбияро дар назар дорад, вале сарчашмаи маблағгузорӣ аз ҳисоби давлат ба назар гирифта мешавад, яъне раванди таълим аз ҳисоби хизматрасониҳои давлатӣ амалӣ мегардад. Ин фаъолият амалигардонии уҳдадорҳои давлатӣ дар назди ҷомеа мебошад, яъне меҳнати хизматчиёни давлатӣ аст.

Самтҳои тақомули шаклҳои афзалиятноки ташкилӣ-ҳуқуқии фаъолияти баҳши давлатии соҳаи хизматрасонӣ барои фаъолгардонии инкишофи минбаъдаи онҳо дар нигоҳдории субъектҳои хоҷагидории баҳши давлатии соҳаи хизматрасонӣ, ки аз ҳисоби бучети давлатӣ маблағгузорӣ карда мешаванд ва фаъолияти онҳо бо амалигардонии кафолатҳои иҷтимоии давлатӣ алоқаманд аст, зеро захираҳои имконпазири мавҷӯдбудаи ин соҳа имкониятмедиҳад, ки аз фаъолияти муқарраршудаи иҷтимоӣ аз ҷорҷӯбаи конституцияи мамлакат берун нашавад. Дар навбати худ зарурати тақомули механизми назорат аз болои истифодабарии самаранок ва мақсадноки воситаҳои бучетӣ ва молиягии давлатӣ ба миён меояд.

Қобили таъкид аст, ки барои минбаъд дастгирии раванди таълиму тарбия ҳамчун сектори иҷтимоӣ ислоҳоти минбаъдаи бахши давлатии соҳаи хизматрасонӣ бо мақсади оптимизатсияи фаъолияти муассисаҳои буҷетии дар ин қисмати иҷтимоӣ фаъолият мебаранд, ногузир мебошад.

Ҳамин тариқ, маориф ҳамчун неъматҳои барои рушди ҷомеа зарур ба ҳайси хизматрасонии роӣгон ва ғайрироӣгон барои таъмини давлатии фаъолияти маърифатӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Воронсова Н.Л. Образование как услуга. <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazovanie-kak-usluga/viewer>(дата обращения 18.04.2025)
2. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи маориф” <https://ntc.tj>
4. Майбуrow И.А. Соотношение понятия «образования» и «образовательные услуги» // Право и образование. -2003. - № 5. - С. 34-43.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ. 28.12.2024, шаҳри Душанбе.
6. Шарифӣ Ф.Б. хизматрасониҳои бахши давлатӣ ва механизмҳои идоракунии он, Монография.- Бохтар, ҚДММ “Ношир-С”, 2023, сах. 141.
7. Юдин В.Е. Роль качества в экономической политике и обеспечении конкурентоспособности отечественной продукции / Юдин В.Е. - Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2000. №5. - С.13-16.
8. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора / Якобсон Л.И. – М., 1996. - С. 39

УДК 336.12(575.3)

Шомаҳмадзода Ф. Ш.

ТАҲЛИЛИ ХАРОҶОТИ БУҶЕТИ ДАВЛАТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ТАМОҶУЛ, СОҲТОР ВА ДИНАМИКАИ ОН

Дар мақола таҳлили хароҷоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон: тамоҷул, соҳтор ва дурнамои баррасии гардидааст. Қайд мегардад, ки буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи мутамааркази молиявии давлат барои соли муайяни молияви (одатан соли тақвимӣ) мебошад. Муайян гардид, ки буҷет пеш аз ҳама воситаи асосии сиёсати молиявии давлат буда, дар танзими иқтисодиёти кишвар, қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди кишвар нақши асосиро мебозад. Ҳамзамон дар шароити ҳозираи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлати аҳамияти махсус пайдо мекунад. Буҷети давлатӣ воситаи асосии молиявии давлат буда, афзалиятҳои онро дар соҳаҳои таъмини иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва рушди инфрасохтор инъикос менамояд. Дуруст банақшагири ва харҷ кардани маблағҳои буҷет ба дараҷаи зиндагонии аҳоли, ба тараққиёти минтақаҳо ва вазъияти умумии иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад. Дар баробари ин таҳлили ҳамаҷонибаи хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иқтисоди ва иҷтимоӣ гузаронида шудааст.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, хароҷоти давлатӣ, соҳаҳои иҷтимоӣ, соҳаҳои иқтисодӣ, ММД, рушди устувор,

Шомахмадзода Ф. Ш.

АНАЛИЗ РАСХОДОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ТЕНДЕНЦИИ, СТРУКТУРА И ДИНАМИКА

В статье анализируются расходы государственного бюджета Республики Таджикистан: тенденции, структура и перспективы. Отмечается, что государственный бюджет Республики Таджикистан представляет собой централизованный финансовый план государства на определенный финансовый год (обычно календарный год). Отмечено, что, бюджет является, прежде всего, основным инструментом финансовой политики государства, играющим ключевую роль в регулировании экономики страны, удовлетворении социальных потребностей населения, реализации государственных программ развития страны. Вместе с тем, в современных условиях социально-экономического развития Республики Таджикистан вопрос эффективного распределения и использования средств государственного бюджета приобретает особое значение. Государственный бюджет является основным финансовым инструментом государства и отражает его приоритеты в сферах социального обеспечения, экономического роста и развития инфраструктуры. Выявлено, что правильное планирование и расходование бюджетных средств напрямую влияет на уровень жизни населения, развитие регионов и общее состояние экономики. Одновременно был проведен комплексный анализ расходов государственного бюджета в экономической и социальной сферах.

Ключевые слова: государственный бюджет, государственные расходы, социальные секторы, секторы экономики, ВВП, устойчивое развитие.

Shomahmadzoda F. Sh.

ANALYSIS OF STATE BUDGET EXPENDITURES OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: TRENDS, STRUCTURE AND DYNAMICS

The article analyzes the expenditures of the state budget of the Republic of Tajikistan: trends, structure and prospects. It is noted that the state budget of the Republic of Tajikistan is a centralized financial plan of the state for a certain financial year (usually a calendar year). It is noted that the budget is, first of all, the main instrument of the state's financial policy, playing a key role in regulating the country's economy, meeting the social needs of the population, and implementing state development programs for the country. At the same time, in the current conditions of socio-economic development of the Republic of Tajikistan, the issue of effective distribution and use of state budget funds is of particular importance. The state budget is the main financial instrument of the state and reflects its priorities in the areas of social security, economic growth and infrastructure development. It was revealed that proper planning and spending of budget funds directly affects the standard of living of the population, regional development and the general state of the economy. At the same time, a comprehensive analysis of state budget expenditures in the economic and social spheres was carried out.

Key words: state budget, state expenditure, social sectors, economic sectors, GDP, sustainable development.

Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон нақшаи мутамаркази молиявии давлат барои соли муайяни молияви (одатан соли тақвимӣ) мебошад. Он даромаду хароҷоти ба нақша гирифташудаи давлатро, ки ба категорияҳо ва соҳаҳои гуногун сохторбандӣ шудааст, инъикос менамояд. Буҷет пеш аз ҳама воситаи асосии сиёсати молиявии давлат буда, дар танзими иқтисодиёти кишвар, қонеъ гардонидани талаботи иҷтимоии аҳоли ва татбиқи барномаҳои давлатии рушди кишвар нақши асосиро мебозад.

Ҳамзамон дар шароити ҳозираи тараққиёти иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷети давлати аҳамияти махсус пайдо

мекунад. Бучети давлатӣ воситаи асосии молиявии давлат буда, афзалиятҳои онро дар соҳаҳои таъмини иҷтимоӣ, рушди иқтисодӣ ва рушди инфрасохтор инъикос менамояд [1]. Дуруст банақшагирӣ ва харҷ кардани маблағҳои бучет ба дараҷаи зиндагонии аҳоли, ба тараққиёти минтақаҳо ва вазъияти умумии иқтисодиёт бевосита таъсир мерасонад.

Бояд қайд кард, ки дар заминаи ислоҳоти ҷоришаванда дар соҳаи идоракунии молияи давлатӣ, инчунин дар шароити ҷолишҳои иқтисодии хориҷӣ, ноустуворӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ва талаботи дохилӣ барои баланд бардоштани самаранокии хароҷоти давлатӣ муҳим аст. Таҳлили сохтор ва динамикаи хароҷоти бучети давлатӣ ба мо имкон медиҳад, ки самтҳои мушкилиҳо муайян карда, дараҷаи мувофиқати сиёсати бучети ҷорӣ ба ҳадафҳои стратегии кишвар муайян карда шуда, роҳҳои оптимизатсияи истифодаи захираҳои молиявӣ пешниҳод карда шавад.

Дар шароити маҳдуд будани захираҳо, таъмини маблағгузори афзалиятноки соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ, аз қабili тандурустӣ, маориф, энергетика ва дастгирии кишоварзӣ махсусан муҳим аст. Ҳамин тариқ, омӯзиши хароҷоти бучети давлатии Тоҷикистон вазифаи муҳим ва саривақтӣ мебошад, ки ҳам аҳамияти илмӣ ва ҳам амалӣ дорад.

Аз ин лиҳоз таҳлили хароҷоти бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз як қатор омилҳои асосие, ки барои рушди устувори иҷтимоӣ иқтисодии кишвар аҳамияти аввалиндараҷа доранд, ниҳоят муҳим арзёби мегардад [2]. Чуноне, ки қайд кардем дар шароити ба таври динамики тағйирёбандаи муҳити ҷаҳонӣ минтақавӣ, вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодии дохили ва нақшаҳои азими рушд дарки амиқи сохтор, динамика ва самаранокии хароҷоти давлати барои қабули қарорҳои асосноки идоракуни ва ноил шудан ба мақсадҳои умумидавлати муҳим мегардад.

Пеш аз ҳама хароҷоти бучет ба суръат ва сифати рушди иқтисодӣ, сатҳи ҳифзи иҷтимоии аҳоли, рушди сармояи инсонӣ (маориф, тандурустӣ), вазъи инфрасохтор бевосита таъсир мерасонад. Дар заминаи Стратегияи миллии рушди Тоҷикистон то соли 2030 ва дигар барномаҳои соҳавӣ таҳлили то чӣ андоза самаранок равона шудани маблағҳои бучетӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршуда барои арзёбии пешрафт ва ислоҳи амалҳои минбаъда асосӣ мебошад.

Дар ин замина ба андешаи мо истифодаи оқилона ва самараноки маблағҳои бучетӣ омили асосии таъмини суботи макроиқтисодӣ ва устувори молиявии кишвар мебошад. Дар шароити маҳдуд будани захираҳои дохилӣ ин масъала аҳамияти ҳаётӣ пайдо мекунад. Таҳлил ба мо имкон медиҳад, ки ҷузъҳои хароҷоти бесамар, такрори вазифаҳо, захираҳои эҳтимолии пасандозҳо ва имкониятҳои зиёд кардани даромади ҳар як сомонӣ бучетро муайян кунем. Ин махсусан дар шароити афзоиши қарзи давлатӣ ва зарурати хизматрасонии устувори он муҳим аст.

Бояд ба назар гирифт, ки омилҳои беруна, аз қабili бӯҳронҳои иқтисодӣ, пандемия ва тағйирёбии иқлим ба бучети давлатӣ таъсири назаррас доранд. Аз ин рӯ таҳлили хароҷоти бучети давлатӣ ба мо имкон медиҳад, ки қобилияти системаи бучетӣ барои мутобиқ шудан ба ин зарбаҳо, ошкор намудани осебпазирӣ ва таҳияи тадбирҳо оид ба баланд бардоштани устувори молияи давлатӣ баҳо диҳем. Масалан, пандемияи COVID-19 хароҷоти назарраси иловагиро барои соҳаи тандурустӣ ва дастгирии иҷтимоӣ тақозо кардааст, ки зарурати чандирӣ ва зуд тақсимои маблағҳои бучетиро таъкид мекунад. Мавриди зикр аст, ки барои таҳлили ҳамаҷонибаи хароҷотҳои бучети давлати ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиву иҷтимоӣ мамлакат сохтори бучети давлатиро таҳлил намудан лозим аст [3]. Дар ин замина қобили зикр аст, ки бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ду сатҳ иборат аст:

1. Бучети ҷумҳуриявӣ: ин сатҳи асосии бучети давлатӣ буда, даромадҳои бевосита ба марказ ва хароҷоти вазорату идораҳо ва дигар муассисаҳои давлатии аҳамияти ҷумҳуриявӣ доштаро дар бар мегирад.

2. Бучетҳои маҳаллӣ: Инҳо бучетҳои воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудӣ (вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳо) мебошанд [5]. Онҳо аз ҳисоби даромадҳои худ онҳо (андозҳои маҳаллӣ, пардохтҳо, даромад аз моликияти коммуналӣ ва ғайра) ва трансфертҳо аз бучети ҷумҳуриявӣ ташаккул меёбанд. Бучетҳои маҳаллӣ барои маблағгузори масъалаҳои дорои аҳамияти маҳаллӣ пешбинӣ шудаанд. (ниг ба расми 1).

Расми 1. Низоми буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон [6].

Мавриди зикр аст, ки давлат тавассути буҷет сиёсати фискалиро амалӣ менамояд, ки ба танзими талаботи умумӣ, таваррум, шуғл ва рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст. Тағйирот дар хароҷоти давлатӣ ва сатҳи андоз метавонад фаъолияти иқтисодиро ҳавасманд ё боздорад. Давлат аз ҳисоби буҷет сохтмон ва таҷдиди инфрасохтори нақлиёт, энергетика, коммуникатсия ва инфрасохтори иҷтимоиро маблағгузорӣ мекунад, ки ин шарт зарурии рушди иқтисодӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мебошад. Маблағҳои буҷети метавонад барои додани субсидияҳо, имтиёзҳо ва дигар шаклҳои дастгирӣ ба соҳаҳои аз лиҳози стратегӣ муҳими иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии инноватсия ва ҷалби сармоягузорӣ истифода шавад. [6]

Инчунин маблағгузорию барномаҳои иҷтимоӣ, пардохти нафақа ва кӯмакпулиҳо ба паст кардани сатҳи камбизоатӣ, шиддати иҷтимоӣ ва таъмини суботи иҷтимоӣ дар ҷомеа мусоидат мекунад. Дар баробари ин буҷет хароҷоти хизматрасонӣ ва пардохти қарзи давлатиро инъикос мекунад, ки ҷанбаи муҳими устувории молиявии кишвар мебошад. Идоракунии самараноки қарз барои пешгирӣ кардани бӯҳрони қарз ва сарфаи захираҳо барои дигар соҳаҳои афзалиятнок кӯмак мекунад.

Ба андешаи мо буҷети давлатӣ асоси молиявии татбиқи стратегияҳои рушди миллий, барномаҳои давлатӣ дар самтҳои гуногун (масалан, мубориза бо камбизоатӣ, рушди энергетика, таъмини амнияти озуқаворӣ) мебошад. Аз ин рӯ таъмини шаффофияти раванди буҷет ба баланд бардоштани самаранокию ва масъулияти мақомоти давлатӣ мусоидат мекунад. Идоракунии самараноки хароҷотҳои буҷети давлатӣ, таъмини шаффофият ва истифодаи мақсадноки маблағҳо шарти муҳимтарини рушди устувори иҷтимоӣю иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар солҳои 2019-2023 дар ҷадвалҳои 1 ва 2 ба таври возеҳ оварда шудаанд.

Ҷадвали 1. Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иқтисодӣ дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019
Хароҷот- ҳамагӣ	23806644,0	24812543,1	29342724,5	35338892,0	43034816,0	1,8
Аз ҷумла ба						
Комплекси сӯзишворӣ – энергетикӣ	4674283,1	4976520,0	4647921,9	6511232,0	7270291,2	1,5
Кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, мохидорӣ ва шикор	632417,4	612900,9	662434,4	1027544,6	1634970,6	2,5
Саноат ва сохтмон	192972,8	171493,9	239405,1	287186,1	465881,6	2,4
Нақлиёт ва коммуникатсия	1195998,7	1025651,4	1714487,5	2396942,9	3973449,8	3,3
Фаъолияти дигари қорҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ	71075,0	224112,7	47615,6	200013,6	120984,7	1,7

Молияи Тоҷикистон/ Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Тавре, ки аз маълумотҳои ҷадвали № 1 бар меояд хароҷоти буҷети давлати дар солҳои таҳлили 2019-2023 рӯ ба афзоиш овардаанд. Яъне агар дар соли 2019 хароҷотҳои буҷети давлатӣ дар маҷмӯъ 23806644,0 млн. сомониро ташкил дода бошанд пас ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 43034816,0 млн. сомони омада расидааст ё ин ки 1,8 маротиба афзоиш ёфтааст.

Маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ дар солҳои охир ба соҳаҳои иқтисоди сол аз сол афзоиш ёфта истодааст. Масалан агар дар соли 2019 маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаи Комплекси сӯзишворӣ –энергетикӣ 4674283,1 млн. сомониро ташкил дода бошад ин нишондиҳанда дар соли 2023 ба 7270291,2 млн. сомони омада расид ва ё 1,5 маротиба афзоиш ёфтааст. Маблағгузори ба соҳаи кишоварзӣ, хоҷагии ҷангал, моҳидорӣ ва шикор бошад дар давраи таҳлил мутаносибан 2,5 маротиба, соҳаи саноат ва сохтмон бошад 2,4 маротиба, нақлиёт ва коммуникатсия бошад 3,3 маротиба, фаъолияти дигари қорҳои иқтисодӣ ва хизматрасонӣ бошад 1,7 маротиба афзоиш ёфтаанд. Дар маҷмӯъ бояд қайд кард, ки дар асоси таҳлил маблағгузори аз ҳисоби буҷети давлатӣ ба соҳаҳои муҳими иқтисоди зиёд гардидааст, ки ин метавонад ба рушди устувори иқтисоди милли оварда расонад. [7]

Ба андешаи мо хароҷоти буҷети давлатӣ ба бахшҳои иқтисодӣ муҳимтарин воситаи таъсиррасонӣ ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар мебошад. Дар шароити кунунии ноустувори афзоишҳои иқтисоди ҷаҳонӣ, фишори таҳримӣ ва зарурати рушди босуръати технологӣ, тақсим ва истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ барои дастгирии соҳаҳои асосии саноат аҳамияти хоса дорад.

Давлат дар иқтисодиёт нақши ғаёл дошта, барои рушди устувор ва навсозӣ шароит фароҳам меорад. Тавассути низомӣ хароҷоти буҷет маблағгузорӣ ба соҳаи кишоварзӣ, саноат, нақлиёт, энергетика ва дигар соҳаҳо таъмин карда мешавад, ки ба таҳкими амнияти иқтисодӣ мусоидат мекунад. Ин махсусан дар шароити зарурати ивазкунии воридот, рақамикунонӣ ва гузариш ба парадигмаи нави технологӣ аҳамияти бештар пайдо мекунад. Хамин тавр, омузиши хароҷоти буҷет ба соҳаҳои иқтисодиёт аҳамияти баланди илмию амалӣ дорад. Устуворӣ ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллий, инчунин баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли бештар аз сиёсати оқилонаи буҷет вобаста аст.

Ҷадвали 2. Динамикаи хароҷотҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар солҳои 2019-2023

Нишондиҳандаҳо	2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019
Хароҷот- ҳамагӣ	23806644,0	24812543,1	29342724,5	35338892,0	43034816,0	1,8
Аз ҷумла ба						
бахши ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии маориф	1423235,7	1380043,1	1947715,6	1941340,1	2284709,4	1,6
тандурустӣ	4338559,1	4311391,6	5259873,8	6240815,2	7108508,8	1,6
суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ	1793374,6	2583090,3	2850088,8	2618046,1	3277426,8	1,8
хоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва хоҷагии ҷангал	3515001,5	3865931,3	4193545,2	4582005,1	4625305,0	1,3
фарҳанг ва варзиш	1255184,9	1419144,5	1669698,6	1758314,6	2242477,8	1,7
	945915,6	987082,0	1162371,5	1078132,2	1471684,9	1,5

Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Чуноне, ки аз нишондиҳандаҳои ҷадвали № 2 бар меояд, хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ низ дар давраи таҳлили (2019-2023) рӯ ба зиёдшавӣ овардаанд. Агар дар соли 2019 хароҷотҳои буҷети давлатӣ ба бахши ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии 1423235,7 млн.

сомони ро ташкил дода бошад вале ин рақам дар соли 2023 ба 2284709,4 млн. сомони ё ин ки 1,6 маротиба афзоиш ёфтааст [8].

Яке аз муҳимтарин соҳаи иҷтимоӣ ин маориф ба шумор меравад, ки маблағгузори ба ин соҳаи муҳим низ аз бучети давлатӣ дар солҳои таҳлили рӯ ба афзоиш овардааст. Яъне аз 4338559,1 млн. сомони дар соли 2019 то ба 7108508,8 млн. сомони дар соли 2023 расидааст ё ин ки 1,6 маротиба дар давраи таҳлили афзоиш ёфтааст, ки ин хеле хуб аст.

Дар ин замина бояд қайд кард, ки ба соҳаҳои дигари иҷтимоӣ аз қабili тандурусти 1,8 маротиба, суғуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ, 1,3 маротиба хоҷагии манзилию коммуналӣ, муҳити зист ва хоҷагии ҷангал бошад 1,7 маротиба ва фарҳанг ва варзиш бошад 1,5 маротиба маблағгузори афзоиш ёфтааст [13].

Хароҷоти бучети давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ – тандурустӣ, маориф, ҳифзи иҷтимоӣ, фарҳанг ва варзиш барои рушди устувори ҷомеа ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли аҳамияти аввалиндараҷа дорад.

Хароҷотҳои бучети давлатӣ барои соҳаҳои иқтисодӣ дар соли 2023 бо % нисбати ҳаҷми умумӣ

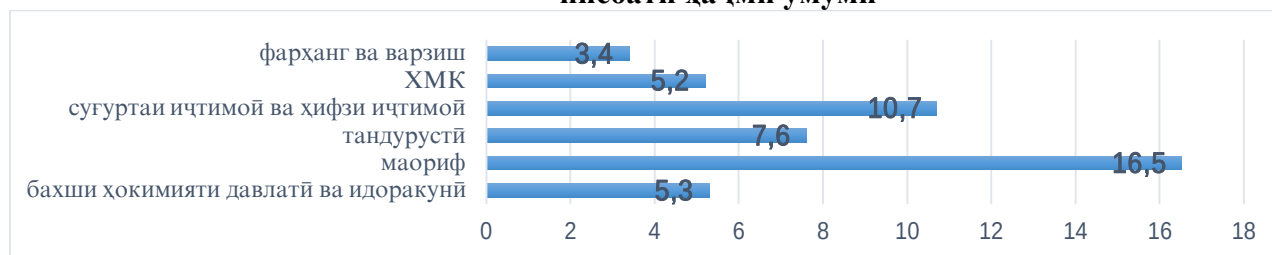
Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Аз диаграммаи зерин маълум гардид, ки хароҷотҳои бучети давлатӣ ба соҳаҳои иқтисодӣ аз ҳама зиёд ба соҳаи комплекси сузишворию энергетикӣ маблағгузори гардидааст, ки 16,9 фоизро нисбати ҳаҷми умумӣ ташкил додааст. Мутаносибан ба соҳаи нақлиёт ва коммуникатсия 9,2 фоиз аз ҳаҷми умумӣ, саноат ва сохтмон 1,1 фоиз, кишоварзӣ бошад 3,8 фоизро ташкил додааст.

Дар шароити муосир маблағгузори соҳаи иҷтимоӣ махсусан муҳим мегардад. Хароҷоти иҷтимоӣ ба сармояи инсонӣ, асоси рушди дарозмуддати иқтисодӣ таъсири мустақим дорад [9]. Сармоягузориҳо ба соҳаи маориф қувваи қорӣ соҳибхитосро ба вуҷуд меоранд, соҳаи тандурустӣ давомнокии умр ва сифати зиндагиро зиёд мекунад.

Илова бар ин, тақсими оқилонаи маблағҳои бучетӣ дар соҳаи иҷтимоӣ таҳлили доимии самаранокӣ харҷ, мониторинги натиҷаҳо ва арзёбии таъсири онҳо ба сатҳи зиндагии мардумро тақозо мекунад. Ҳамин тариқ, омӯзиши хароҷоти давлатӣ ба соҳаҳои иҷтимоӣ ба мо имкон медиҳад, ки механизмҳои сиёсати иҷтимоиро беҳтар фаҳмем ва роҳҳои муносибгардонии онро пайдо кунем.

Хароҷотҳои бучети давлатӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2023 бо % нисбати ҳаҷми умумӣ

Сарчашма: Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.

Аз диаграммаи зерин мушоҳида намудан мумкин аст, ки харочотҳои бучети давлатӣ барои соҳаҳои иҷтимоӣ дар соли 2023 аз ҳама зиёд нисбати ҳаҷми умумӣ ба соҳаи маориф 16,5 Ҷоиз маблағгузори гардидааст. Ба соҳаи тандурустӣ бошад 7,6 Ҷоиз, ба соҳаи сугуртаи иҷтимоӣ ва ҳифзи иҷтимоӣ 10,7, хоҷагии манзилию коммуналӣ, 5,2 Ҷоиз ва ба фарҳанг ва варзиш бошад 3,4 Ҷоиз аз ҳаҷми умумии бучет маблағгузори шудааст [10].

Ҳамин тариқ таҳлили хароҷоти бучети давлатии Тоҷикистон ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ, инчунин вазифаҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ, ки дар назди кишвар истодаанд, ҳулосаҳои муҳим барорем. Хароҷоти давлатӣ имконияти таъмини рушди устувор, таҳкими суботи иҷтимоӣ ва фароҳам овардани шароит барои рушди иқтисодӣ инъикос мекунад [11].

Дар сохтори бучет ба маблағгузориҳои соҳаҳои муҳими иҷтимоӣ – маориф, тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ ва дастгирии табақаҳои осебпазири аҳоли таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир мегардад. Ҳамин тариқ, оптимизатсияи сиёсати бучети Тоҷикистон муносибати мутавозинро тақозо мекунад: аз як тараф, таъмини маблағгузориҳои устувори соҳаҳои асосӣ ва аз тарафи дигар, тақмил додани идоракунии молияи давлатӣ [12]. Ин на танҳо самаранокии хароҷоти бучетро беҳтар мекунад, балки рушди одилона ва устувори кишварро дар муҳлати дарозмуддат таъмин мекунад.

АДАБИЁТ

1. Ачилова М.А. Бюджетная система Республики Таджикистан: состояние, проблемы и перспективы развития / М.А.Ачилова // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. - 2017. - № 4 (73). - С.121-131.
2. Давлатов Д.А. Роль и значение бюджетных учреждений таджикстана в системе оказания государственных услуг / Д.А.Давлатов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. –Душанбе: Сино, 2017. - №2/1(204). –С.183-186.
3. Давлатшоев О.Х. Совершенствование межбюджетных отношений в условиях обеспечения устойчивого развития экономики / О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2013. - № 2-5 (117). - С. 191-193.
4. Иброҳимов И.Р., Мирбобоев Р.М., ва дигарон. Идораи молияи давлатӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе. 2013. - 263 с.
5. Исмаилова Д.М. Проблемы повышения эффективности бюджетно-налоговой политики республики таджикстан в современных условиях / Д.М. Исмаилова // Интернаука. - 2017. -№ 25(29). -С.46-48.
6. Каримова М.Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе – 2012. С.4
7. Мамадризова Н.М. Теория и практика межбюджетных отношений в таджикстане / Н.М.Мамадризова // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/6(144). - С.108 –102.
8. Молияи Тоҷикистон// Маҷмӯи оморӣ. Душанбе – 2024. С. 14-22.
9. Обидов Ф.С., Улугходжаева Х.Р., Рахимов З.А. Финансы. - Душанбе: Ирфон, 2010. -150с.
10. Сомонаи Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон: [Манбаи электронӣ]. www.minfin.tj
11. Султанов З.С., Менлашева Н.М. Стратегия управления государственным долгом// Вестник Таджикского национального университета. - 2014. - №2/3(135). С.54-59.
12. Тохирова Р.С. Теоретические основы, планирование и реализация аудита эффективности использования государственных ресурсов / Р.С.Тохирова // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2017. №2/1 (193). С.120-123
13. Улугходжаева Х.Р., Давлатшоев О.Х. Государственное регулирование межбюджетных отношений / Х.Р. Улугходжаева, О.Х. Давлатшоев // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия социально-экономических и общественных наук. -Душанбе: Сино, 2014. -№2/9 (190). - С.6 –10.

Шоназарзода Н. Ш.

ПРОБЕЛЫ И ПУТИ ЭФФЕКТИВНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ И ЗДРАВООХРАНЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Статья посвящена изучением пробелы и эффективной организации социальной защиты и здравоохранения населения страны в условиях цифровизации. Одной из основных целей цифровизации считается обеспечение высокого уровня здравоохранения, а также социальной защитой населения. Результаты анализа показали, что в Республике Таджикистан бесплатная медицинская помощь доступна не всем слоям населения, программа гарантированного медицинского обслуживания не охватывает всего населения. Выявлены ряд упущений и недостатков применения мер социальной политики, которые связаны с низким уровнем информированности населения о социальном обеспечении и использования своих конституционных прав. Предлагается повысить уровень информированности населения о социальном обеспечении, оказания бесплатных медицинских услуг, расширить их охват первичной медико-санитарной помощью и освободить нуждающихся лиц от уплаты всех видов медицинских услуг. Оценены стратегические программы развития страны в области здравоохранения, социальной помощи и социального обслуживания и предложены направления их развития в Республике Таджикистан в условиях цифровизации.

Ключевые слова: здравоохранения, социальная защита, организации, система финансирования; услуги здравоохранения, цифровизации.

Шоназарзода Н. Ш.

КАМБУДИҶО ВА РОҶҶОИ САМАРАНОК ТАШКИЛ НАМУДАНИ НИЗОМИ ҲИФЗИ ИҶТИМОӢ ВА ТАНДУРУСТИИ АҲОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОӢ

Мақола ба омӯзиши камбудӣҳо ва ташкили самаранокӣ ҳифзи иҷтимоӣ ва тандурустии аҳолии кишвар дар шароити рақамисозӣ бахшида шудааст. Яке аз мақсадҳои асосии рақамикунӣ таъмини сатҳи баланди тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳоли мебошад. Натиҷаҳои таҳлил нишон дод, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрии бепули тиббӣ на ба ҳамаи табақаҳои аҳоли дастрас аст, барномаи кӯмаки тиббии кафолатнок тамоми аҳолиро фаро намегирад. Дар татбиқи тадбирҳои сиёсати иҷтимоӣ як қатор камбудӣҳо ва норасоӣҳо ошкор карда шуданд, ки онҳо бо паст будани дараҷаи қорҳои фаҳмондадиҳии аҳоли дар бораи таъминоти иҷтимоӣ ва истифодаи ҳуқуқҳои конститусионии онҳо алоқаманданд. Пешниҳод шудааст, ки сатҳи огоҳии аҳоли дар бораи таъминоти иҷтимоӣ, расонидани хизмати ройгони тиббӣ, фарогирии онҳо бо ёрии аввалияи тиббӣ санитарӣ васеъ карда шуда, эҳтиёҷмандон аз пардохти ҳамаи намудҳои хизматрасонии тиббӣ озод карда шаванд. Барномаҳои стратегии рушди кишвар дар соҳаи тандурустӣ, кӯмаки иҷтимоӣ ва хизматрасониҳои иҷтимоӣ арзёбӣ гардида, самтҳои рушди онҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамисозӣ пешниҳод шудаанд.

Калидвожаҳо: тандурустӣ, ҳифзи иҷтимоӣ, ташкилотҳо, низомӣ маблағгузорӣ; хизматрасонии тиббӣ, рақамикунӣ.

Shonazarzoda N. Sh.

GAPS AND WAYS TO EFFECTIVELY ORGANIZE THE SYSTEM OF SOCIAL PROTECTION AND HEALTHCARE OF THE POPULATION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

The article is devoted to the study of gaps and effective organization of social protection and healthcare of the country's population in the context of digitalization. One of the main goals of digitalization is to ensure a high level of healthcare, as well as social protection of the population. The results of the analysis showed that in the Republic of Tajikistan free medical care is not available to all segments of the population, the program of guaranteed medical care does not cover the entire population. A number of omissions and shortcomings in the application of social policy measures were identified, which are associated with a low level of awareness of the population about social security and the use of their constitutional rights. It is proposed to increase the level of awareness of the population about social security, the provision of free medical services, expand their coverage with primary health care and exempt needy persons from paying for all types of medical services. The strategic programs for the development of the country in the field of healthcare, social assistance and social services are assessed and directions for their development in the Republic of Tajikistan in the context of digitalization are proposed.

Key words: healthcare, social protection, organizations, financing system; healthcare services, digitalization.

В современных условиях развития общество здоровьем следует рассматривать как физическо- психическое и социальное благополучие населения на основе искренности и лечения различных видов болезней эффективно используя имеющегося потенциала системы социальной защиты и здравоохранения.

Инфекционные и неинфекционные заболевания, такие как сердечно-сосудистые и респираторные заболевания, относятся к числу различных факторов, влияющих на здоровье жителей Республики Таджикистана. По данным Глобального исследования бремени болезней, с 2013 по 2023 годы 10 ведущих причин смертности в Таджикистане практически не изменились, включая ишемическую болезнь сердца, инфекции дыхательных путей, инфаркты, неонатальные заболевания, острые кишечные инфекции, цирроз печени, кардиопатию, и гипертония, диабет, врожденные дефекты, болезнь Альцгеймера. При этом смертность от болезней обмена веществ (сахарного диабета) за этот период выросла на 112%.

Государство может обеспечить здоровье населения, приняв соответствующие медицинские и социальные меры. Эффективным средством достижения результатов является первичная медико-санитарная помощь как первый шаг в охране здоровья населения на производстве и в быту. Поэтому введения изменений в организации системы считается приоритетным и необходимо усилить роль обследования на профилактику различных заболеваний и их лечение; составление плана ведения хронических заболеваний, согласование плана лечения с врачом, замена регулярного осмотра больных развитием семейной медицины; особое внимание в кризисных ситуациях, постоянный контроль за самочувствием пациентов, принятие профилактических мер; разъяснительную работу и предоставление целевой информации.

Это сотрудничество включает в себя совместные медицинские визиты, анализ случаев и совместные занятия по повышению осведомленности. При этом самоконтроль способствует повышению эффективности медицинского наблюдения для лечения заболеваний населения.

«... Профилактика, контроль и борьба с ВИЧ/СПИДом, туберкулезом, малярией должны охватывать всего населения. Необходимо обратить внимание на заболевания, которые негативно влияют на трудоспособность, уровень жизни и демографическую ситуацию в стране. В 1991 году была зарегистрирована первая ВИЧ-инфекция, после чего число больных неуклонно росло. Меры, направленные на профилактику ВИЧ/СПИДа, привели к стабилизации его

распространения» [4]. Установлено, что в 2024г. заболеваемость этим вирусом составил около одного процента жителей республики. Меры по профилактике и тестированию на ВИЧ особенно необходимы среди потребителей наркотиков, они являются основными переносчиками ВИЧ/СПИДа среди заключенных и других уязвимых групп. Мигранты, их семьи и молодежь также более уязвимы к вирусу.

Страна добилась больших успехов в улучшении охраны здоровья матери и ребенка. Мировой уровень материнской смертности уменьшился на 2,8% с 2005 по 2022 год, тогда как уровень материнской смертности в Таджикистане снизился на 4,2 процента.

Автор предлагает объединить трехуровневую систему родов::

- госпитализация лиц, родивших самостоятельно и неосложнённых в сельские врачебные пункты и роддомах;
- прием родов средней сложности в родильных домах областных и городских центров;
- немедленное направление родивших женщин на специальные акушерско-гинекологические койки в больницах или собирающихся рожать в неотложных состояний при родах.

Также дородовой уход во второй половине беременности должен осуществляться в форме посещений на дому.

Важно проводить разъяснительную работу для усиления роли ответственности родителей за здоровье своих детей. При этом возрастает роль государственной социальной поддержки, из-за низкого уровня доходов населения. С другой стороны бобьба с болезни детей, основанное на принципах семейной медицины, входит в ПМСП. Это закладывает основу для недоедания, профилактики инфекций, психосоциальной поддержки и лечения. В этих условиях важным считается снижение уровень детской смертности до 20 на 1000 живорождений детей к 2030г., а также развивать координации усилия семьи, окружающей среды и врачей для решения этоц проблемы. Также важным считаем обеспечении детей питанием, используя витаминами, минеральными веществами и микроэлементами. Применение этих компонентов способствует снижению задержки роста в возрасте до 3 лет с 35% до 17% в 2030г., анемии - до 20% и недоедание у детей до 5 лет до -4 процента. Также надо усилить школьное питание и использовать различные источники финансирования, а также госбюджета.

Школьное питание финансируются международными донорами, это дестабилизирует систему питания и грозит прекращением поставок питания. Необходимо поэтапно реализовать программы по восстановлению школьного питания за счет государственного бюджета.

Значительно усилить охват, доступность и качество медицинских услуг в республике. Анализ показывает, что “... значительная часть населения страны до сих пор не охвачена бесплатной медицинской помощью. Комплексный охват и улучшение здоровья населения возможны только за счет ПМСП, основанной на принципах развитой и устойчивой семейной медицины. Но люди сами платят за медицинские услуги” [1].

«... В условиях Республики Таджикистан трехсторонний подход ВОЗ может быть эффективно использован для определения охвата услугами здравоохранения: “... (1) какие группы населения охвачены медицинской помощью; (2) какие медицинские услуги предоставляются и (3) уровень государственных субсидий на здравоохранение” [6, С. 12].

В Республике Таджикистан действует программа «Гарантированные медицинские услуги», и на ее основе должна осуществляться ПМСП, но она еще не охвачена в полном объеме.

В Республике Таджикистан пространственный (географический) доступ достигается за счет расширения ПМСП и семейной медицины в малонаселенных районах.

Доступ к медицинскому обслуживанию автоматически улучшится по мере распространения первичной и профилактической медицинской помощи на все области, охватываемые семейной медициной. Основная задача обеспечить необходимое соотношение врачей и сельского населения в малонаселенных и отдаленных районах.

Основным препятствием являются неформальные выплаты в пределах финансовых возможностей пациентов для обеспечения социально-экономического доступа пациентов к оказываемой им медицинской помощи.

Многие семьи не обращаются за медицинской помощью во время болезни по финансовым причинам. Таким образом, 32 процента домохозяйств назвали финансовые причины. Из домохозяйств в квинтиле с низким доходом в 2023 году 54 процента сообщили, что по финансовым причинам не обращались за ПМСП.

«...Система здравоохранения Таджикистана сильно зависит от выплат из собственных средств: в 2020 г. платежи домохозяйств составили 65% от общих расходов на здравоохранение. А доля государственных расходов составило всего 7%».

Проблема высоких выплат из собственных средств должна быть решена путем:

- Увеличения государственных расходов на здравоохранение;
- Наилучшего определения приоритетов наиболее рентабельных и необходимых услуг;
- Проведения анализа выплат из собственных средств, чтобы понять, какие услуги или товары являются движущимися силами расходов пациентов и каковы причины неформальных скрытых платежей» [5, С. 13].

Нами установлено, что значительную часть расходов несет население страны. Исходя из этого необходимо принять меры по снижению давления различных рисков, особенно для бедных и уязвимых слоев населения. Достичь этой цели можно за счет предоставления этим категориям бесплатной медицинской помощи.

«...Индикатор ЦУР 3.8.1 касается охвата основными услугами и определяется как средний охват основными услугами на основе отслеживающих вмешательств, которые включают в себя репродуктивное здоровье, здоровье матерей, новорожденных и детей, инфекционные и неинфекционные заболевания, а также возможности и доступ к услугам (1). Индекс охвата услугами представляет собой балл от 0 до 100, который в Таджикистане увеличился с 41 балла в 2000 г. до 66 баллов в 2019 г» [5, С. 13]. (Диаграмма 1).

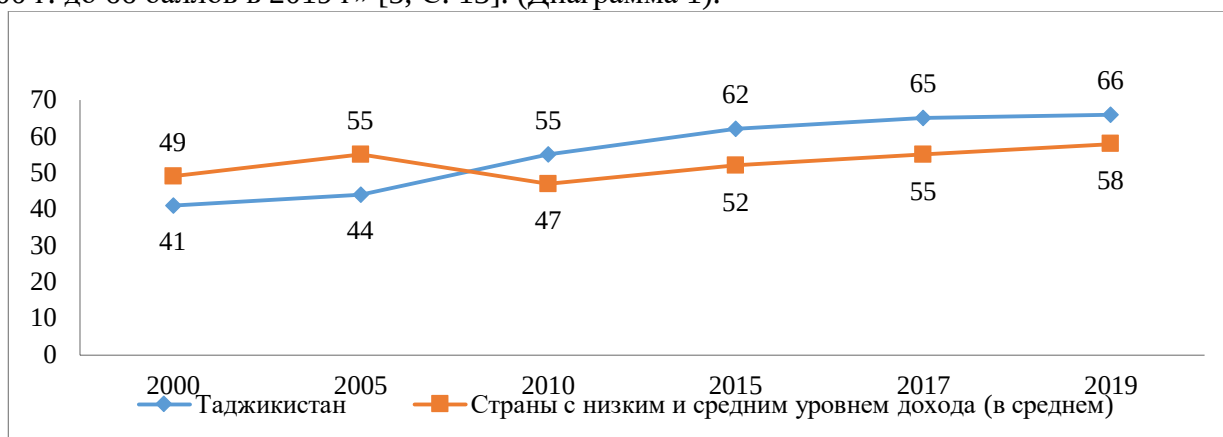

Диаграмма 1: Динамика индекса охвата медицинскими услугами в Республике Таджикистан за 2000-2019 гг. (Примечание²)

Источник: Всемирная организация здравоохранения. Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2024 г. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. С. 13.

² Примечание: страны с низким и средним уровнем дохода включают Анголу, Алжир, Бангладеш, Бутан, Боливию Вануату, Вьетнам, Гану, Гвинею, Гаити, Джибути, Египет Арабскую Республику Замбия, Зимбабве, Иордания, Индия Иран, Кения, Кыргызстан, Кирибати, Кабо-Верде, Камбоджу, Камерун, Коморские Острова, Конго, Кот-д'Ивуар, Лаос, Ливан Лесото, Мавритания, Микронезия, Монголия, Марокко, Мьянма, Непал, Никарагуа, Нигерия, Пакистан, Самоа, Сан-Томе и Принсипи, Сенегал, Соломоновы Острова Танзания, Таджикистан, Тимор-Лешти Тунис, Украина, Узбекистан, Филиппины Фед. Св, Шри-Ланка, Эсватини.

ВОЗ при оценке отмечает, что «... Таджикистан приложил усилия, чтобы сделать право на получение медицинских услуг более явными и понятными для населения. До 2023 г. в стране действовала две различные схемы льгот, каждая из которых охватывает примерно половину районов страны и различается по ставкам сооплаты. Формально в обоих пакетах основное внимание уделяется всеобщему праву на основные услуги ПМСП и уходу за матерью и ребенком, а также на расширенные права для уязвимых групп населения. Чтобы решить проблему высоких выплат из собственных средств, стране необходимо в первую очередь проанализировать движущие силы таких выплат по типам услуг, условиям оказания помощи (стационарное или амбулаторное), государственному или частному секторам, а также оценить и устранить причины, по которым поставщики взимают скрытую оплату. Во-вторых, Таджикистану следует работать над созданием новой схемы единой льготы для всего населения с акцентом на комплексные услуги ПМСП (включая основные лекарства на амбулаторном уровне и лабораторную диагностику), услуги матери и ребенка. Услуги, которые в настоящее время имеют высокий уровень сооплаты, после тщательного анализа должны быть:

- либо включены в пакет льгот для населения в целом (сверх их охвата для льготных групп) без фиксированной сооплаты или с низкой фиксированной сооплатой;

- или исключаться из пакета льгот для населения в целом и должны полностью оплачиваться за счёт собственных средств.

- Видение сооплаты должно быть изменено и не должно рассматриваться как дополнительный доход для поставщиков медицинских услуг. Пациенты в Таджикистане уже вносят 65% общих расходов на здравоохранение в стране, и будущая политика должна быть сосредоточена на том, как обеспечить финансовую защиту людей при использовании медицинских услуг, а не на том, как заставить людей платить еще больше;

- Список социальных групп, которым предоставлено освобождение от сооплаты, должен быть расширен для частого обращения за медицинской помощью, включая детей и пожилых людей моложе 80 лет».

В 2022 году в стране работали 20,6 тыс. врачей и 58,8 тыс. работников среднего звена и обеспеченность работниками этой сферы на 10 000 человек увеличилась на 12,2% и 41,8% соответственно. В результате обеспеченность врачами составляет 21,2 на 10 тысяч человек, а среди средних медицинских работников - 58,6. В диаграммы 2 показана обеспеченность населения Республики Таджикистан медицинскими кадрами и больничными койками за 2016-2022гг.

Результаты показывают, что обеспеченность населения в республике ниже по сравнению с Центральной Азия (28,2%) и с другими странами (75,5%); а также соответственно ЕС (33,9%) и (72,7%); СНГ (37,7%) и (79,4%). Также по сравнению со средним международным минимумом это в два раза меньше. Требуемое количество врачей на 10 000 человек населения составляет 41,1.

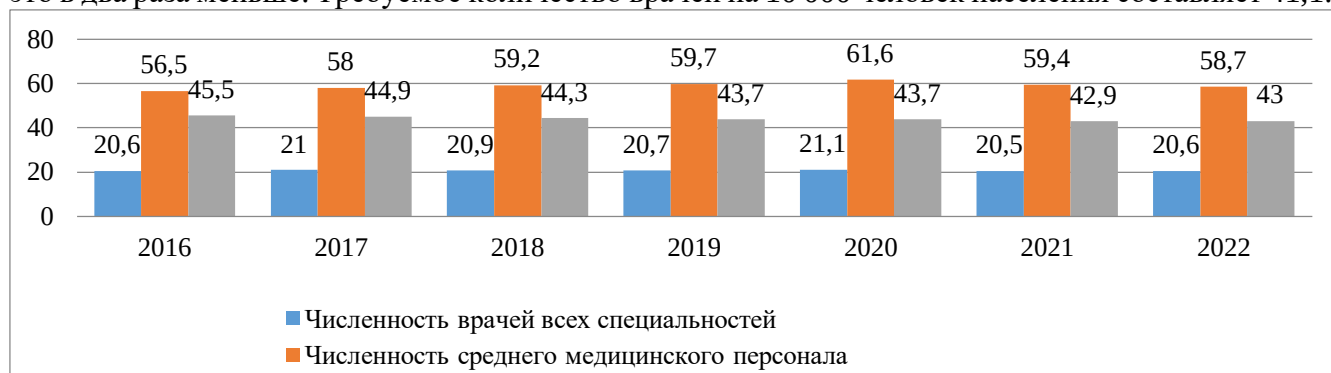

Диаграмма 2. Обеспеченность населения Республики Таджикистан медицинскими кадрами и больничными койками 2016-2022гг. (составлено автором на основе статистических данных Агентство по статистике Республики Таджикистан)

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе: АСПРТ, 2023. С. 155.

Предлагаем увеличить число высококвалифицированных медицинских работников до 41,1 в расчете на 10 000 населения в процентах от государственных расходов (диаграмма 3). Его можно рассчитать по инструменту Протокола быстрых оценок (ПБО).

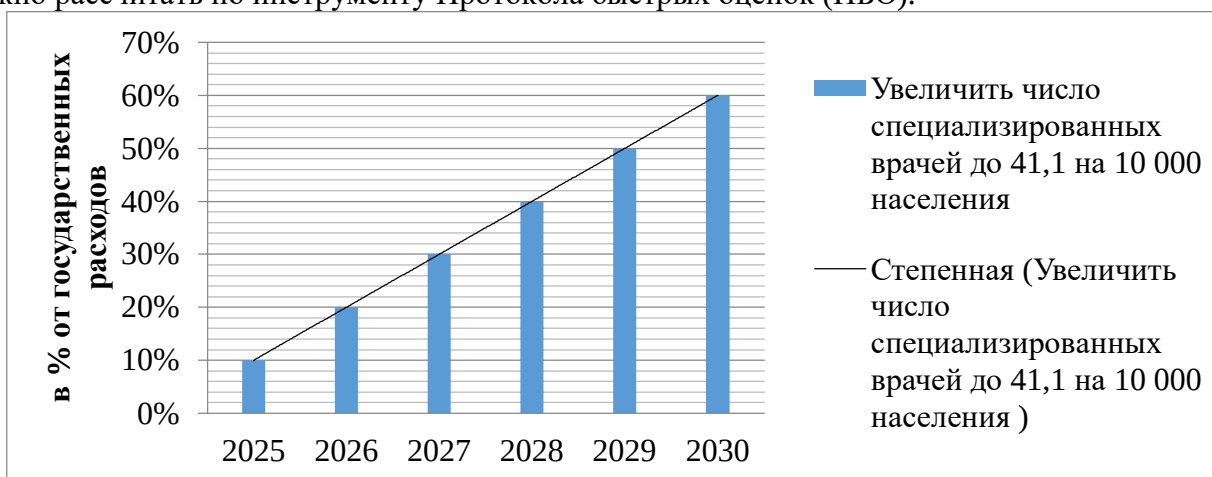

Диаграмма 3. Стратегия быстрых оценок по увеличению специализированных врачей в Республике Таджикистан до 2030 года (составлено автором)

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе: АСПРТ, 2023. С. 395-406.

Предположения при расчете стратегии:

- динамика рождаемости населения в прогнозный период, т.е. до 2030 г. соответствует стратегии средней рождаемости;
- рост оплаты труда увеличивается в размере средней зарплаты, а также с учетом изменения уровня инфляции;
- возрастание продуктивной занятости населения и ВВП;
- формирование расходов на обучение и повышении квалификации врачей и административных работников на уровне 25% от финансируемых сумм. В целом допускается 100 процентное выполнение стратегии.

Стратегия является базовым и прогнозирует основные расходы на обеспечение медицинских кадров. В случае, роста численности кадров следует принимать следующие меры: бесплатное образование в ВУЗах и повышение квалификации, которые требуют дополнительные расходы. Также необходимо разработать профессиональные стандарты, установить критерии оценки медперсоналов.

Медицинские услуги в Республике Таджикистан оказываются за счет граждан и государственного бюджета.

«...Показатель ЦУР 3.8.2 относится к финансовой защите, измеряемой с точки зрения катастрофических расходов. При технической поддержке ВОЗ Таджикистан в настоящее время проводит анализ ключевых показателей финансовой защиты, включая случаи катастрофических и приводящих к обеднению расходов, а также движущие силы этих расходов» [5, С. 2].

Политика в сфере финансирования системы здравоохранения изложено в стратегии [7]. Национальный документ содержит модернизацию и трансформацию основных компонентов всех звеньев системы. Однако, данный документ не реализовано. Отсутствует доступ к фактическим данным. Рекомендуются:

Улучшить координацию и коммуникацию между сторонами для ускорения модернизации системы;

Использовать мониторинг оценки для реализации важных приоритетов и финансовой планирования системы. Это необходимо чтобы понять, дают ли поставленные задачи результата, используются ли расходы эффективно, достигаются ли цели;

Укрепить аналитический потенциал для оценки модернизации системы.

Плюсы: Принят национальный документ, определены цели, задачи в соответствии с международными стандартами.

Пробелы: не исполненные задачи и цели прошлых годов перенесены в данную стратегию, стратегия не реализована и считается проблематичной.

Пути решения:

Обеспечить взаимосвязь между участниками системы здравоохранения для поддержки содействия данного документа;

Создать информационное взаимодействие систем с целью достижения результатов.

В республике Таджикистан действует прозрачная система финансовой и нефинансовой отчетности по государственным расходам на здравоохранения.

Плюсы финансовой отчетности.

В стране действует (SGB-net) - это компьютеризированная система. Поставщики медицинских услуг пользуются, ею с целью отчетности. Система сохраняет расходы участников. Информации опубликовываются в официальном сайте Министерства финансов.

Пробелы:

Форматы опубликованных информации, являются неудобным для пользования. А также не все информации публикуются;

Ограничено информационная взаимосвязь нефинансовых действий. Например, информация о результатах и потребностях доступа ПМСМ.

Пути решения:

Увеличить сбор данных и информации, которые необходимы для управления данной системой и разработке финансовой политики.

Необходимо опубликовывать для пользователей информации данных удобно;

Для улучшения эффективности расходов и достижения цели, необходимо улучшить нефинансовые данные;

В Республике Таджикистан снижаются расходы на здравоохранение за счет госсредств и это считается основным пробелом доступа реализуемых ПМСМ.

Расходы из собственных средств населения, являются значительным, составляли 65% в 2020г. Также расходы пациентов для использования медицинских услуг передаются неофициально, это увеличивает риск нуждающихся. Концептуальные основы и право внедрения ОМС, также льготы к созданию базовых основ утверждено, однако, не действует.

Покрываются расходы из общих государственных расходов, а доходы зависят от поступлений налогов в бюджет государства, а не от взносов занятости. Это является большой плюс, обеспечивающий стратегического развития системы. Разработано и предложено политические приоритеты:

- Расширить и изменить Закон «О медицинском страховании» принятый в 2008 году, использовать систему налогообложение, гарантирующие помощь со всеобщим доступом независимо от уровня занятости и взносов;

Увеличить способность в строгие рамки, не выходит из рамок МЗСЗН как можно лучше ввести переговоры по финансированию для достижения приоритетов в сфере здравоохранения;

Необходимо анализировать базовые бюджетные затраты, определит цели и увеличить степенно долю дальновидного расхода на здравоохранения;

Сократить зависимое положение от расходов населения, для этого: необходимо провести анализ расходов из средств населения, определить какие факторы влияют (услуга, товар, условия, лечение или др.). Кроме ого, провести анализ, определит и устранил причины взимания неформальных платежей, а также необходимо увеличить доходы здравоохранения за счет бюджетных затрат и необходимые услуги для лечения с всеобщим охватом.

Управления системы и бюджетных затрат. Необходимо разработать финансовую политику в приоритетах:

Определить задачи и цели структур, упрочить сбор данных информации, определить реальные ресурсы и оценить расходы на здравоохранение;

Оценить ограничения медицинских структур и уменьшит зависимость: (неэластичные ресурсы, не использование управленческих принципов со стороны начальников и т.д.).

Необходимо дополнить инструменты эффективного контроля и определить ее механизм для подотчетности. Проанализировать их с точки зрения эффективности, их плюсов и минусов. Таким образом, расширяться инструментарий и появиться возможность заменить привычные инструменты в более эффективные. Целесообразно развивать механизм планирования и усилить контроль. Предлагаем несколько критериев эффективности, с помощью которых, можно понять, насколько эффективный тот, контроль которым пользуются: Соответствие цели – цель контроля измерить полученные результаты и соотнести их с теми, которые были запланированы. Но часто на практике наблюдаем подмену целей, например, контроль ради наказания или контроль ради поиска виноватых, а также контроль ради демонстрации деятельности. Несоответствие первоначальной задачи делает управление и систему неэффективным.

Своевременность – цель контроля вовремя применить контроль и на основании его выводить эффективные решения. Не эффективно проводить контроль, когда, мероприятие уже провалилось.

Гибкость/адаптивность под внешние изменения – если политическая ситуация изменится, то система контроля должна быть в состоянии быстро переориентироваться под новой задачей. Нет, смысл создавать неповоротливый и трудозатратную систему контроля. В нашем случае, медицинским учреждениям предоставляется большая финансовая гибкость и автономия, необходимо внедрить соответствующие механизмы подотчетности. В частности, поскольку учреждениям разрешено удерживать соответствующие оплаты, правила (например, требования к отчетности) могут способствовать их более эффективному использованию.

Поэтому улучшить профилактику и лечение многих заболеваний (например, туберкулез, ВИЧ, детские болезни, консультирование по здоровому образу жизни, планирование семьи) часто организуются в параллельных структурах. Процесс интеграции этих услуг в ПМСП продолжается на местном уровне (например, в сфере ведения детских болезней и планирования семьи), но отсутствует национальная стратегия или руководство, определяющее, как и какие услуги следует интегрировать. Должна быть принята дополнительная прозрачность финансовых данных, т.е. публикация данных в более удобном для пользователя формате. Необходимо усилить подотчетность с точки зрения нефинансовых данных, чтобы лучше понимать, эффективно ли расходуются деньги на здравоохранение и достигаются ли желаемые цели.

Преимущества расходов на здравоохранение – это обязательные источники финансирования, основанные в нормативно-правовых актах Республики Таджикистан.

Плюсы: всеобщность, дает не ограниченный доступ для всех, на каждого человека, удовлетворяющего четким критериям доступа, автоматически распространяются соответствующие обязательства даже без уплаты налогов.

Пробелы: В принятом Законе «О медицинском страховании» (2008 г.), введен налог на здоровье, который уплачивает работодатель за незащищенного сотрудника, который дает бесплатный доступ к медицинским услугам в связи с перечислением данного налога. Так как закон не действует, налог на здоровье населения не реализовано. ВОЗ утверждает, что основная база для финансирования системы зависит от рынка труда и доли, неформально занятости, которые не уплачивают налоги. При реализации данного налога бюджет здравоохранения увеличится на 3,3% ежегодно. В настоящее время выплаты из средств домохозяйств составляет 65%, а доля государства 7%.

Пути решения: необходимо продолжать увеличение финансирования системы, принять предложение ВОЗ рекомендации и реализовать налог на здоровье населения. Также будут решены пробелы, связанные с выплат из средств домохозяйств, как приоритетной задачей. Необходимо проанализировать основные услуги и товары, которые привели к увеличению расходов домохозяйств, и приводить причину тайных выплат.

Правительства Республики Таджикистан активно использует международные, фактические, общесистемные данные для исправления и информирования о реализации своей политики.

Плюсы: используя международные методологии правительства, аккумулирует необходимые индикаторы. Например, внедряется Национальный счет здравоохранения (НСЗ). Также для обеспечения мониторинга расходов населения проводится обследования бюджета домохозяйств (ОБДХ).

Пробелы: Правительству в условиях модернизации политики мешает обычае, неосведомлённость и нехватка практического опыта применения данных при разработке пакета льгот и их содержания. Также формирования бюджета и принятия соответствующих решений. Обычно данные используются в разработке мониторинга сферы здравоохранения. Результаты для сравнения между странами.

Пути решения: При разработке и модернизации национальной политики правительству необходимо оценить бремя болезней, определить экономическую эффективность услуг и улучшить их, т.е. повысит аналитический потенциал.

Как показывают, статистические данные финансирование за счет госбюджета до 2015г. возросло и составил- 1,9 % ВВП и в 2022г. снизился на уровни - 1,3% ВВП (диаграмма 4).

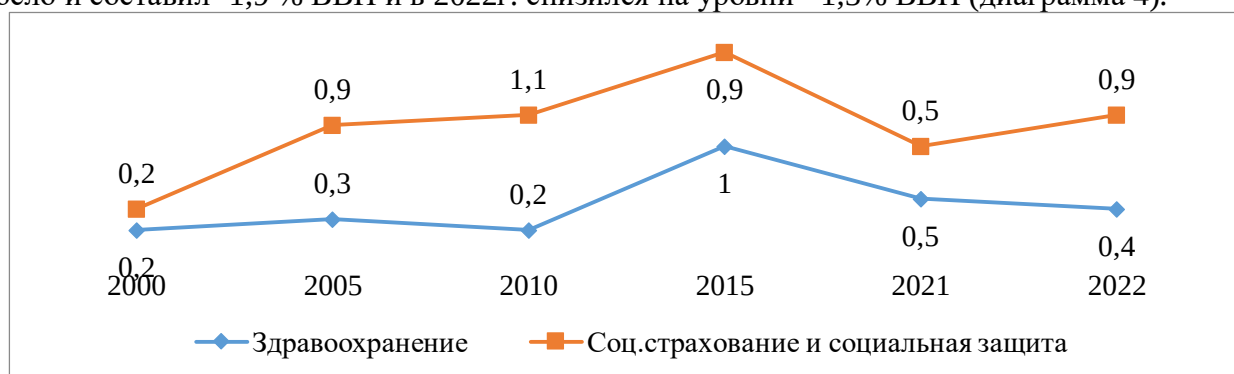

Диаграмма 4. Финансирование здравоохранения и социальной защиты населения Республики Таджикистан (в процентах к ВВП) (составлено автором)

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Душанбе: АСПРТ, 2023. С. 395-406.

Финансирование здравоохранения в стране снизился и находится на низком уровне. На пике своего развития (в 2015 году) затраты население и государство составляли 185 долл, а согласно международным стандартам государственные должны составлять не менее 239 долл. Данный уровень является показателем доступности медицинских услуг для населения Республики Таджикистан.

Выявленные проблемы финансового обеспечения в данной сфере, обусловлены недостаточным финансированием. Для реализации приоритетных направлений НСР-2030 необходимо увеличить уровень расходов до 2,5% ВВП.

«...Система здравоохранения Таджикистана сильно зависит от выплат из собственных средств: в 2020 г. платежи домохозяйств составили более 65% от общих расходов на здравоохранение; Приоритет правительства в отношении здравоохранения относительно низок: доля расходов на здравоохранение в общих государственных расходах составляет всего 7% в 2020 г.» [5, С. 8].

Автор предлагает развивать обязательное медицинское страхование (ОМС) в Республике Таджикистан. Для достижения этой цели необходимо использовать зарубежный опыт, обусловленной ухудшением здоровья большинство населения, роста заболеваемости, неравенства в доступе медицинского обслуживания, ухудшение материально-технической базы здравоохранения и увеличение средств за счет пациентов.

В Республике Молдова в следствие ухудшение здоровья населения уменьшилась ожидаемая продолжительность жизни с 69,2 года в 1990 году, до 66,5 в 2002 году. Чтобы исправить сложившуюся ситуацию вели систему ОМС.

Система ОМС – это вид государственного социального страхования. При наступлении страхового случая государство гарантирует финансовую защиту. Таким образом, обеспечивает конституционное право на получение бесплатной, доступной и качественной медицинской помощи

Система здравоохранения – это социально-страховая или регулируемая страхования, сочетающая государственную гарантию и модель охватывает всех бенефициаров, взносы финансируются на потребность здравоохранения, а не на республиканский бюджет, взносы возвращаются в форме гарантированных медицинских услуг.

Шейман И.М. отметили, что «...Существует большое количество классификаций систем здравоохранения. Их множество объясняется многообразием сущностей, принимаемых разными авторами за классифицирующую основу. К одному из наиболее важных классифицирующих признаков относится степень централизации управления системой здравоохранения. В соответствии с этим признаком, выделяют централизованную, децентрализованную и смешанную модели управления системой охраны здоровья» [8 С. 324].

Анализируя модели систем здравоохранения Карпов О.Э., Махнев Д.А. выделяют «... в том числе, примером централизованной модели управления является модель, ориентированная в большей мере на экстенсивное развитие при значительном ограничении самостоятельности первичного звена здравоохранения, то есть медицинских организаций» [2].

Из-за принципов равного доступа и преимуществ данной модели Правительства Республики Молдова остановилась на модели ОМС.

Государственная медицина также соблюдает принцип равного доступа, но из-за дефицита бюджета правительство Молдовы не надеялось на ее эффективность. Для реализации определенных приоритетов необходимо было постоянное финансирование системы и правильное функционирование первичной медико-санитарной помощи.

Также можно выделить дополнительные преимущества ОМС к которым относятся:

1. модель может быть внедрена без реализации или задержки реализации Закона «Об обязательном медицинском страховании»;

2. модель может быть внедрена в условиях экономического спада;

3. модель может быть разработана и реализована в кратчайшие сроки.

Для введения ОМС в Республике Таджикистан должен быть:

1. создан фонд ОМС на национальном уровне, со стороны Правительства Республики Таджикистан и утвержден устав фонда ОМС, а также другие государственные документы;

2. разработан и внедрено Закон «О размерах, сроках и порядках уплаты взносов ОМС» и другие правовые основы;

3. разработана Программа ОМС и гарантии, предусматривающие перечень заболеваний и объем медицинских услуг, оказываемых застрахованным гражданам;

4. разработано информационные системы страхования;

5. проведено обучения сотрудников медицинских учреждений для ознакомления с требованиями системы финансирования.

Изменения и дополнения, внесенные в 2018 году в обязательное медицинское страхование, были перенесены из-за отсутствия источников финансирования реализации данного закона. Это оказывает неблагоприятное влияние на здоровье граждан Республики Таджикистан.

МЗСЗН предложил финансировать программу за счет 6 процентов социального налога Если пенсионный фонд выделит 6%, то столкнется с дефицитом из-за финансовых трудностей. Только одна часть бюджета включает финансирование ПМСП и составляет более 10 процентов от общих затрат. Распределение государственных средств по статье является причиной снижения стимулов к эффективности и качеству оказания ПМСП.

Основным фактором модернизации системы здравоохранения является реформирование источников финансирования, оптимизация процессов, включая регистрацию поставщиков услуг, лицензирование и организацию системы образования, разработку программ обучения и улучшение ее результатов.

Расходов государства на здравоохранение и его обеспечение недостаточно. В Республике Таджикистан из-за неэффективного использования государственных расходов и их низкого уровня в сфере здравоохранения, высокого уровня личных расходов граждан, неравенства в предоставлении медицинских услуг сдерживает развитие сферы здравоохранения.

Около 65-70 процентов общих расходов финансируются из счетов пациентов. Государства рискует возложить тяжелое бремя на малообеспеченные и бедные семьи, толкая их на нищиту. Финансовые затраты для пациентов ограничиваются лишь увеличением бюджетных трат.

Для создания финансовой базы необходимо, также использовать другие части бюджета на здравоохранения, чтобы ресурсы пациентов были ограничены и не увеличивался риск бедности. Правительства республики должен решить вопросы оптимизации финансовой нагрузки системы здравоохранения. В то же время углубить реформы и улучшить финансовые управление сектором здравоохранения.

Большинство пациентов откладывают или не обращаются за медицинской помощью из-за финансового положения семьи. Несоблюдение требований международных стандартов, отсутствие организации ПМСП, нехватка специалистов всех уровней затрудняют доступ и не позволяют повысить ее эффективность. При правильной организации работы можно повысить эффективность в несколько раз.

В целом, недостаточная коммуникация между врачами, т.е. препятственное циркулирование информации, которую обеспечивают первичные врачи внутри своей команды между специалистами узкого уровня на пути к достижению цели и несогласованность в работах всех звеньев не дает доступ большинству граждан в местах перехода, т.е. с одной на другой уровень ПМСП. Нет смысла мотивировать “недействующую” систему, когда нужно возвращаться на первый этап и устранить ошибки в этой задаче. Искать от чего же недействует, что мы не учли и недосмотрели, какие пробелы, которая так и не стало нужным результатом.

Таким образом учет пробелов и реализации предложенных путей обеспечивает эффективную организацию системы социальной защиты и здравоохранения населения Республики Таджикистан в условиях цифровизации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Здоровье-21. Основы политики достижения здоровья для всех в Европейском регионе ВОЗ. - Копенгаген, 1999.
2. Карпов О.Э., Махнев Д.А. Модели систем здравоохранения разных государств и общие проблемы сферы охраны здоровья населения [электронный ресурс] <file:///C:/Users/User/Downloads/modeli-sistem-zdravoohraneniya-raznyh-gosudarstv-i-obschie-problemy-sfery-ohrany-zdorovya-naseleniya.pdf>.
3. Марупова Н.Ш. Теоретические аспекты системы социальной защиты населения Республики Таджикистан и ее современное состояние / XI научно – практическая конференция «Ломоносовские чтения», посвященная 30- летию Государственной независимости Республике Таджикистан. Филиал Московского государственного университета имени М.В. Ломоносова в городе Душанбе 29-30 апреля 2021 г. С.65-71. 0,375 п. л.
4. Национальная стратегия по противодействию эпидемии ВИЧ/СПИДа в Республике Таджикистан на период 2015-2017 гг., утверждена Решением Национального координационного комитета по профилактике и борьбе со СПИДом, туберкулезом и малярией в Республике Таджикистан, Протокол № 27 от 18 июля 2014 г.

5. Оценка системы финансирования здравоохранения, Таджикистан 2023: матрица оценки прогресса в области финансирования здравоохранения Копенгаген: Европейское региональное бюро ВОЗ; 2024г. Лицензия: CC BY-NC-SA 3.0 IGO. С. 13.
6. Ситуационный анализ. Состояние сферы реабилитации в Республике Таджикистан. Всемирная организация здравоохранения. Женева. 2015. - С. 12.
7. Стратегия охраны здоровья населения Республики Таджикистан до 2030 года
8. Шейман И.М. Экономика здравоохранения: учеб. пособие. – М.: ТЕИС, 2001. – 324 с.

УДК 339.732+72+631.9(045)/(575.3)

Шохзода Н. И.

МЕХАНИЗМҲОИ САМАРАНОКИ ИДОРАКУНИИ САРМОЯГУЗОРӢ ВА ТАТБИҚИ СТРАТЕГИЯҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИӢИ РАҚАМИИ ТОҶИКИСТОН

Мақолаи мазкур ба таҳлили механизмҳои идоракунии сармоягузорӣ ва рушди стратегияи инноватсионӣ бахшида шуда, таҷрибаи байналмилалӣ ва имкониятҳои татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро баррасӣ мекунад. Муаллиф муҳимияти рушди технологияҳои нав, истифодаи захираҳои зеҳнӣ ва танзими ҳуқуқиву иқтисодии фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибкории инноватсиониро таъкид мекунад.

Калидвожаҳо: сармоягузорӣ, стратегия, инноватсия, рақобатпазирӣ, рушди устувор, идоракунии, механизмҳои иқтисодӣ.

Шохзода Н. И.

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЯМИ И РЕАЛИЗАЦИЯ ИННОВАЦИОННЫХ СТРАТЕГИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ ТАДЖИКИСТАНА

Данная статья посвящена анализу механизмов управления инвестициями и разработке инновационных стратегий, с учётом международного опыта и возможностей их применения в Республике Таджикистан. Автор подчёркивает важность развития новых технологий, рационального использования интеллектуальных ресурсов, а также правового и экономического регулирования инвестиционной и инновационной предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: инвестиции, стратегия, инновации, конкурентоспособность, устойчивое развитие, управление, экономические механизмы.

Shohzoda N. I.

EFFECTIVE INVESTMENT MANAGEMENT MECHANISMS AND IMPLEMENTATION OF INNOVATION STRATEGIES IN THE CONDITIONS OF THE DIGITAL ECONOMY OF TAJIKISTAN

This article analyzes investment management mechanisms and the development of innovation strategies, considering international experience and their application prospects in the Republic of Tajikistan. The author emphasizes the importance of advancing new technologies, leveraging intellectual resources effectively, and enhancing legal and economic frameworks for investment and innovative entrepreneurship.

Keywords: investment, strategy, innovation, competitiveness, sustainable development, management, economic mechanisms.

Дар замони муосир, ки ҷаҳон ба суръат ба сӯи рақамисозӣ ва технологияҳои пешрафта ҳаракат мекунад, масъалаи самаранокии механизмҳои идоракунии сармоягузорӣ ва рушди стратегияҳои инноватсионӣ аҳамияти аввалиндараҷа пайдо кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои пайравӣ аз ин раванд ва ба даст овардани рушди устувор, ниёз ба такмили механизмҳои идоракунии ва татбиқи таҷрибаи байналмилалӣ муосир дорад.

Инноватсия ҳамчун муҳаррики асосии рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар тамаддуни муосир баромад мекунад. Бо рушди саноат ва рақобати бозорӣ, ниёз ба навоариҳо афзоиш меёбад. Стратегияҳои рушди инноватсионӣ аз татбиқи тадбирҳои иборатанд, ки ба офаридани маҳсулоти нав, истифодаи технологияи муосир, такмил додани равандҳои истеҳсолӣ ва тавсеаи бозорҳо равона шудаанд.

Тибқи назарияи М. Портер, рақобатпазирии кишварҳо ба қобилияти онҳо дар эҷоди муҳити мусоид барои фаъолияти инноватсионӣ ва татбиқи технологияи нав вобаста аст [12].

Ба ҳамин монанд, П. Друкер қайд мекунад, ки “инноватсия на танҳо ҳамчун ихтироъ, балки ҳамчун воситаи асосии ташкили тижорати нав ва таъсири иҷтимоӣ амал мекунад” [6]. Иқтибос аз П. Друкер, ки “...инноватсия на танҳо ҳамчун ихтироъ, балки ҳамчун воситаи асосии ташкили тижорати нав ва таъсири иҷтимоӣ амал мекунад” дорои муҳтавои муҳим ва васеъ мебошад, ки моҳияти инноватсияро ҳамчун раванд ва воситаи рушди иқтисодиву иҷтимоӣ нишон медиҳад. Дар ин андеша ду паҳлӯи калидӣ таъкид шудааст: **нахуст**, инноватсия ҳамчун раванде, ки на танҳо ихтироъ ё офаридани чизи навро дар бар мегирад, балки фаротар арзёбӣ гардида, онро ба воситаи ташкили моделҳои нави тижоратӣ табдил медиҳад; **дуюм**, нақши инноватсия дар таъсири иҷтимоӣ, ки ба тағйироти мусбат дар ҷомеа, беҳбуди сифати зиндагӣ ва ташаккули муносибатҳои нави иҷтимоиву иқтисодӣ мусоидат мекунад. Бо вучуди муҳим будани ин нукта, дар ин назария як қатор ҳолатҳои баҳснок ё маҳдудиятҳо низ ба назар мерасанд.

Аввалан, П. Друкер бештар ба ҷанбаҳои мусбат ва имкониятҳои инноватсия диққат медиҳад, аммо мушкilotи амалӣ, аз қабili хавфҳои марбут ба татбиқи инноватсияҳо, муқовимати муҳити иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, камбуди захираҳо ва нобаробарии дастрасӣ ба технологияҳо ба назар намегирад.

Дуюм, таъриф то андозае умумӣ аст ва меъёрҳои аниқи баҳогузорӣ ба самаранокии таъсири иҷтимоии инноватсияро дар бар намегирад, дар ҳоле ки на ҳар як навоарӣ метавонад натиҷаҳои мусбати иҷтимоӣ ба бор орад.

Сеюм, дар ин андеша нақши танзими давлатӣ, сиёсати ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, ки барои татбиқи муассири инноватсияҳо замина фароҳам меорад, маҳдуд инъикос ёфтааст.

Ҳамин тавр, гарчанде изҳороти П. Друкер моҳияти васеи инноватсияро нишон диҳад, он ба таҳлили амиқтари омилҳои мураккаби амалӣ ва институтсионалӣ ниёз дорад, то ки тавонад воқеиятҳои гуногуни иқтисодӣ ва иҷтимоиро пурра дар бар гирад.

Ба андешаи мо, рақобатпазирии кишварҳо дар шароити муосир аз он вобастагӣ дорад, ки то кадом андоза онҳо метавонанд муҳити мусоиди сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои рушди фаъолияти инноватсионӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои нав фароҳам созанд. Маҳз чунин муҳит ба ташаккули фазои рақобатпазир ва баланд бардоштани самаранокии иқтисодиёт мусоидат мекунад. Инчунин, ба ақидаи мо инноватсия на танҳо ҳамчун натиҷаи ихтироъ, балки ҳамчун омили калидии ташкили шаклҳои нави соҳибкорӣ ва таъсири ғайрӣ ба раванди рушди иҷтимоӣ баромад мекунад.

Нақши давлат дар рушди инноватсияҳо муҳим аст. Тавассути сиёсати давлатии инноватсионӣ, дастгирии молиявӣ, грантҳо, қарзҳои сабук ва ташкили инфрасохтори технологӣ (технопаркҳо, кластерҳои инноватсионӣ), давлат метавонад заминаи мусоиди рушди инноватсияҳо фароҳам созад. Дар баробари ин, ҳамкориҳои муассир байни бахши хусусӣ, муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ ва донишгоҳҳо низ бояд таъмин гардад [13].

Ба андешаи мо, давлат нақши калидӣ дар рушди инноватсияҳо бозӣ мекунад, зеро маҳз тавассути сиёсати мақсадноки давлатӣ метавонад шароити мусоиди зарурӣ барои таҳқиқот, таҷриба ва татбиқи технологияҳои нав фароҳам орад.

Дастгирии молиявии фаъолиятҳои инноватсионӣ - аз ҷумла грантҳо, қарзҳои имтиёзнok ва ташкили инфрасохтори махсус, ба монанди технопаркҳо ва кластерҳои инноватсионӣ - ҳамчун василаҳои муассири рушди ин соҳа хидмат мекунад. Ҳамзамон қайд кардан зарур аст, дар ин раванди мураккаб на танҳо сиёсати давлатӣ, балки ҳамкории судманду фаъоли байни бахши хусусӣ, муассисаҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва донишгоҳҳо низ аҳамияти ҳалкунанда доранд.

Стратегияҳои муосир дар соҳаи инноватсия пеш аз ҳама ба омӯзиши амиқи бозор ва эҳтиёҷоти он асос меёбанд, зеро фаҳмиши дурусти талабот ва тамоюлҳои бозорӣ шартӣ муҳим барои муваффақияти ҳар гуна навоарӣ мебошад [10].

Дар шароити иқтисодии рақобатпазир, навоариҳо танҳо ба ихтироъ ва татбиқи технологияҳои нав маҳдуд намешаванд. Онҳо соҳаҳои васеътари фаъолияти иқтисодиро дар бар мегиранд, аз ҷумла таҳия ва татбиқи моделҳои нави тичоратӣ, рушди системаи логистика, беҳсозии хизматрасонӣ ва тақмили усулҳои идоракунии захираҳо. Ин равандҳо ба баланд бардоштани самаранокӣ, коҳиши хароҷот ва таъмини рақобатпазирӣ ширкатҳо мусоидат мекунад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҳоло дар марҳалаи муҳими гузариш ба иқтисодии инноватсионӣ қарор дорад, истифодаи самаранокӣ имкониятҳои мавҷуда аҳамияти хоса дорад. Қувваи қонин чавон, ки дорои потенциали бузургӣ эҷодӣ ва мутобикшавӣ ба технологияҳои нав мебошад, бояд ба маркази диққат қарор гирад. Ҳамзамон, нақши муассисаҳои илмӣ-таълимӣ ва техникаӣ ҳамчун марказҳои таҳсилотӣ ва тадқиқотӣ дар рушди иқтисодии инноватсионӣ ҳалкунанда аст.

Омезиши захираҳои инсонӣ ва инфрасохтори илмӣ-техникаӣ метавонад заминаи устувор барои рушди навоариҳо ва тақвияти иқтисодии миллий фароҳам созад. Аз ин рӯ, барои Тоҷикистон муҳим аст, ки бо татбиқи стратегияи дуруст, шароити мусоид барои рушди инноватсияҳо фароҳам оварда, аз имкониятҳои мавҷуда ба таври пурра истифода барад.

Механизмҳои идоракунӣ ҳамчун абзорҳои асосии татбиқи сиёсат ва ба роҳ мондани раванди рушди иқтисодӣ мебошанд. Онҳо тамоми равандҳои ташкилӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва иҷтимоиро фаро мегиранд ва барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи ташкилот ва давлат хизмат мекунад [21].

Механизмҳои ташкилӣ равандҳои дохилиро самт медиҳанд ва барои беҳсозии муҳити қонин, ташкили самаранокӣ воҳидҳои сохторӣ, ва тақмили системаҳои назорат ва ҳисоботнокӣ мусоидат мекунад.

Механизмҳои ҳуқуқӣ, ки асоси ҳуқуқии фаъолияти сармоягузорӣ ва соҳибқарорӣ ташкил медиҳанд, бояд на танҳо амният ва ҳимояи сармоягузoronро таъмин кунанд, балки шаффофият ва масъулиятнокӣ мақомоти давлатӣ ва бахши хусусиро низ дар бар гиранд [6].

Механизмҳои иқтисодӣ ба воситаи сиёсатҳои андозӣ, қарздиҳӣ, субсидияҳо ва дастгирии молиявии фаъолиятҳои инноватсионӣ, тавассути барномаҳои ҳавасмандгардонӣ ва сиёсати давлатии сармоягузорӣ амалӣ карда мешаванд [14, 13].

Механизмҳои иҷтимоӣ бо мақсади ташкили муҳити баробар ва дастгирии иҷтимоӣ барои гурӯҳҳои осебпазир, бахусус ҷавонон ва занон дар соҳаи соҳибқарорӣ ва илм, мавқеи хоса доранд. Онҳо барои рушди захираҳои инсонӣ ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии нақши муассир мебозанд [9].

Дар солҳои охир, Ҷумҳурии Тоҷикистон бо мақсади таъмини рушди иқтисодии миллий ва беҳтар кардани рақобатпазирӣ кишвар дар бахши ҷаҳонӣ ба ташкили барномаҳои гуногун барои рушди инноватсияҳо ва ҷалби сармоягузориҳо таваҷҷуҳ кардааст.

Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди соҳаи инноватсионӣ якҷанд барномаҳо ва стратегияи мусоидро таҳия намудааст, ки мақсади асосии онҳо эҳё ва рушди технологияи нав, дастгирии стартапҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ, ҳамчунин ҷалби сармоягузoronи хориҷӣ ва дохилӣ ба соҳаҳои навин мебошад.

Стратегияи давлатии рушди инноватсия дар Тоҷикистон дар асоси ҳадафҳои дарозмуддат таҳия шудааст, ки ба рушди устувори иқтисодиёт ва бунёди як қомеаи рақамӣ равона мебошад. Ин стратегия тавассути тақмили инфрасохтори технологӣ, дастгирии лоиҳаҳои инноватсионӣ ва истехсоли маҳсулоти рақамӣ амалӣ мешавад.

- а. рушди соҳаи ит ва технологияи нав;
- б. ҷалби сармоягузори хориҷӣ ва кӯмак ба стартапҳо;
- в. ташкили шароити мусоид барои таҳияи патентҳо ва ихтироҳои технологӣ;
- г. беҳтар кардани рақобатпазирии иқтисодии кишвар.

Барномаи миллӣ оид ба рушди илм ва инноватсия бо мақсади дастгирии лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсионӣ дар Тоҷикистон таҳия шудааст. Ин барнома ба таҳкими иқтидорҳои илмӣ ва таҳияи навоариҳо дар соҳаҳои технологӣ ва саноатӣ равона аст.

- а. таъмини рушди илм ва инноватсия дар бахшҳои стратегӣ, аз ҷумла энергетика, муҳандсӣ, иттилоот ва биотехнология;
- б. ҷалби маблағҳои сармоягузорӣ барои татбиқи лоиҳаҳои нави технологӣ ва таҳияи маҳсулоти илмӣ арзишманд;
- в. рушди тадқиқоти илмӣ ба талаботҳои иқтисодиёти рақамӣ ва хидматрасониҳои иттилоотӣ мувофиқ.

Ҳукумати Тоҷикистон дар соли 2017 барномаи "Рушди технологияи иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ (ИТК)"-ро барои солҳои 2017-2022 қабул кард. Ин барнома ба рушди соҳаҳои ИТ ва истифодаи технологияи нав барои рушди бахшҳои гуногуни иқтисодиёт равона мебошад. Аз ҷумла:

- а. рушди инфрасохтори рақамӣ, интернетӣ баландсуръат ва шабакаи мобилӣ.
- б. ташкили шароити мусоид барои рушди стартапҳо ва корхонаҳои технологӣ.
- в. қувват бахшидани соҳаи таълим ва омодасозии кадрҳои соҳа.
- г. ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи ИТ ва таъмини рақобатпазирӣ дар бозори байналмилалӣ.

Барномаи "Рушди саноат ва истехсолоти инноватсионӣ" барои солҳои 2020-2025 таҳия шуда, мақсади асосии он ташкили муҳити мусоид барои рушди саноат, технологияи нав ва рушди фаъолияти истехсолии кишвар мебошад. Эҷоди шароити мусоид барои истехсоли маҳсулоти нав ва технологияи муосир. Ташаккул ва таҳкими иқтидорҳои индустриалӣ ва техникӣ дар кишвар. Таҳияи барномаҳои ҳавасмандсозии сармоягузори хориҷӣ ва дохилӣ, махсусан дар соҳаи саноат ва технологӣ.

Барномаи рушди биотехнологияҳо ба рушди соҳаи биотехнология ва илмҳои марбут ба он таваҷҷуҳ дорад. Вақти амали ин барнома ба таъсиси лоиҳаҳо дар соҳаи кишоварзӣ, тандурустӣ ва муҳити зист алоқаманд мебошад. Инноватсия дар соҳаи кишоварзӣ, ба мисли истехсоли насли нави зироат ва ҳосилнокии баланд.

Дастгирии таҳия ва татбиқи инноватсияҳо дар соҳаи тиб ва тандурустӣ, истифодаи технологияи генетикӣ ва биоинженерӣ. Таҳия ва амалӣ кардани патентҳо ва инноватсияҳо дар соҳаи экология.

Барномаҳои ҳавасмандсозӣ барои стартапҳо ва лоиҳаҳои инноватсионӣ дар Тоҷикистон бо мақсади дастгирии соҳибкорон ва ширкатҳои нави технологӣ таҳия шудаанд. Онҳо ба ширкатҳои нав ва стартапҳо имкониятҳои беҳтарини молиявӣ ва ҳуқуқӣ пешниҳод мекунанд.

Ҷалби сармоягузори дохилӣ ва хориҷӣ барои ташкили стартапҳо ва ширкатҳои инноватсионӣ. Пешниҳод намудани имтиёзҳои андозӣ ва қарзҳои нисбатан осон барои инноваторон ва соҳибкорони нав. Рушд додани экосистеми стартапҳо ва афзудани рақобатпазирии онҳо дар бозори ҷаҳонӣ. Барномаи "Таҳсилот ва омӯзиши технологӣ" ба омодасозии кадрҳои баландихтисос дар соҳаҳои илмӣ, технологӣ ва инноватсионӣ равона шудааст. Амалӣ намудани курсҳо, тренингҳо ва семинарҳо барои донишҷӯён ва мутахассисон дар соҳаҳои технологӣ.

Таҳия ва рушди барномаҳои таълимӣ дар самтҳои илмӣ ва инноватсионӣ, хусусан дар соҳаҳои ИТ ва биотехнология. Эҷоди шароити мусоид барои рушди салоҳият ва малакаи мутахассисон дар соҳаҳои илмӣ ва технологӣ.

Барномаҳои рушди инноватсионӣ дар Тоҷикистон ба рушд ва таҳкими соҳаҳои гуногуни иқтисоди миллӣ, аз ҷумла саноат, энергетика, технологияи иттилоотӣ, биотехнология ва стартапҳо равона шудаанд. Ҳукумат барои дастгирии ин барномаҳо кӯшиш мекунад, ки муҳити мусоиди сармоягузорӣ, хусусан барои лоиҳаҳои инноватсионӣ ва технологӣ, эҷод кунад. Барои амалӣ кардани ин барномаҳо, зарур аст, ки тамоми механизмҳои ҳуқуқӣ, молиявӣ ва маъмурӣ бо якдигар ҷамоҳанг ва такмил дода шаванд.

Дар Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Соли 2024-ум дар доираи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ 155 километр роҳҳои дорои аҳаммияти байналмилалӣ ҷумҳуриявӣ, 20 пули бузург ва 3 нақб ба маблағи умумии 4,6 миллиард сомонӣ сохта, ба истифода дода шуд [11; 19].

Ин барнома бо мақсади суръат бахшидан ба рушди илмҳои риёзӣ, дақиқ ва табиӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шудааст. Ҳадафҳои асосии он баланд бардоштани самаранокии таҳқиқоти илмӣ, татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ва ҳамгироии нерӯҳои илмӣ ва технологӣ ба самтҳои афзалиятдоштаи рушди иҷтимоӣ ва иқтисодии кишвар мебошанд.

Сармоягузори саноатӣ тавассути васоити ахбори омма, ки падидаи дигаре ба вучуд овард. Онҳо ба сармоягузoron маълумоти муфасссал дар бораи инфрасохтори маҳаллӣ, қувваи корӣ, низоми андоз, нархи амволи ғайриманқул ва ғайра медиҳанд. Ҳукуматҳои иёлот сармоягузoronро дар бораи хароҷоти харида замин ва сохтмон, ҳадамоти нақлиёт, вазъи коммуникатсия ва имкониятҳои огоҳ мекунад. Омӯзиш, тадбирҳои ҳифзи муҳити зист, дурнамои рушди бозор, яъне ба онҳо тамоми маълумоти заруриро барои қабули қарор ба манфиати амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузории худ дар ҳудудҳои эълоншуда пешниҳод мекунад [15; 16; 17].

Идоракунии давлатии сармоягузории фаъолияти инноватсионӣ - ин на танҳо танзими равандҳои молиявӣ ва ҷалби сармоя аст, балки як системаи мураккаби тадбирҳо, сиёсати ҳавасмандгардонӣ, ташкили муҳити ҳуқуқӣ ва инфрасохторӣ мебошад, ки барои рушди навоарӣ ва татбиқи технологияи муосир шароит фароҳам меорад. Ин раванд ба ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла: диверсификатсияи иқтисодӣ, таҳкими иқтисодии рақобатпазирӣ дар бозори байналмилалӣ, рушди соҳаҳои афзалиятноки илмӣ-техникӣ, дастгирии стартапҳо ва корхонаҳои инноватсионӣ ва ташаккули муҳити мусоиди сармоягузорӣ равона мегардад.

Таъкид бар он зарур аст, ки идоракунии муассири давлатии сармоягузории инноватсионӣ бояд ба принципҳои шаффофият, устуворӣ, ҳавасмандгардонии бахши хусусӣ ва ҳамкориҳои самараноки давлат бо сохторҳои илмӣ ва истеҳсолотӣ таъяс намояд. Танҳо дар ин сурат чунин механизм метавонад ба ҳадафи асосӣ - рушди устувори иқтисодӣ ва таҳкими мавқеи кишвар дар фазои иқтисодии ҷаҳонӣ - ноил гардад.

Мақсади асосии идоракунии давлатии сармоягузорӣ ба фаъолияти инноватсионӣ дар рушди иқтисодиёти миллӣ тавассути татбиқи технологияҳои навин, ҷалби сармоягузориҳои дохилӣ ва хориҷӣ ба бахши илм ва истеҳсолоти инноватсионӣ, баланд бардоштани сифати маҳсулот ва хизматрасонӣ ва ташкили ҷойҳои нави корӣ дар бахшҳои баландтехнологӣ ифода меёбад.

Барои таъмини заминаи ҳуқуқии ин раванд, як қатор санадҳои муҳими меъёриву ҳуқуқӣ қабул шудаанд, аз ҷумла: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» (соли 2012), ки асосҳои ҳуқуқии рушди инноватсияро муайян мекунад, ва Барномаҳои давлатии рушди илм ва технология, ки татбиқи сиёсати давлатӣ дар соҳаи инноватсияро ба роҳ мемонанд.

Қонуни «Дар бораи сармоягузорӣ» ва дигар санадҳои марбут ба ҳавасмандсозии сармоягузoron, механизмҳои давлатии дастгирии инноватсияҳо, ташкили минтақаҳои озоди иқтисодӣ ва технопаркҳо (ба монанди технопарки Душанбе), имтиёзҳои андозӣ барои ширкатҳои инноватсионӣ ва сармоягузoron, субсидия ва грантҳо барои лоиҳаҳои илмӣ ва инноватсионӣ, Фонди давлатии дастгирии илм ва инноватсия, ки маблағгузорӣ ва ҷамоҳангсозии тадқиқотҳои илмӣ ва навоариро таъмин мекунад — ҳамаи инҳо унсурҳои муҳими низоми идоракунии давлатии фаъолияти инноватсиониро ташкил медиҳанд [18].

Идоракунии давлатии сармоягузории фаъолияти инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби як қатор мақомоти давлатӣ амалӣ мешавад, аз ҷумла:

а) Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – тасдиқ ва назорати барномаҳои давлатӣ оид ба рушди инноватсия, ҷудо намудани маблағ аз буҷет барои лоиҳаҳои афзалиятноки инноватсионӣ ва ҷалби сармоягузори хориҷӣ тавассути созишномаҳои байнидавлатӣ ва минтақай;

б) Вазорати рушди иқтисод ва савдо – танзими сиёсати сармоягузорӣ ва инноватсионӣ, коркарди стратегияи миллии рушди иқтисоди инноватсионӣ, мониторинг ва таҳлили самаранокии лоиҳаҳои дастгиришуда;

в) Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон – ҳамоҳангсозии тадқиқотҳои илмӣ ва интегратсияи илм бо истеҳсолот, пешниҳоди татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ дар соҳаҳои афзалиятнок (энергетика, об, кишоварзӣ, тиб ва ғайра);

г) Марказҳои инноватсионӣ ва технопаркҳо – фароҳам овардани шароити мусоид барои таҳияи маҳсулоти нав, стартапҳо ва тиҷоратунонии технологияҳо.

Дар солҳои охир як қатор лоиҳаҳои навоарона дар кишвар амалӣ гаштаанд:

Лоиҳа	Соҳа	Дастгирӣ
Татбиқи системаи автоматиконидашудаи обёрӣ	Кишоварзӣ	Бонки Ҷаҳонӣ
Технопарки «Душанбе Инновейшн Центр»	Технология	Ҳукумати шаҳр
Барномаи рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ	Идоракунии давлатӣ	UNDP, GIZ
Таҳияи сенсорҳои "smart agriculture"	Стартапи ватанӣ	Дастгирии академияи илмҳо

Дар солҳои охир як қатор лоиҳаҳои навоарона дар кишвар амалӣ гаштаанд:

Лоиҳа	Соҳа	Дастгирӣ
Татбиқи системаи автоматиконидашудаи обёрӣ	Кишоварзӣ	Бонки Ҷаҳонӣ
Технопарки «Душанбе Инновейшн Центр»	Технология	Ҳукумати шаҳр
Барномаи рақамикунонии хизматрасониҳои давлатӣ	Идоракунии давлатӣ	UNDP, GIZ
Таҳияи сенсорҳои "smart agriculture"	Стартапи ватанӣ	Дастгирии академияи илмҳо

Барои тақмил додани идоракунии давлатии сармоягузории фаъолияти инноватсионӣ, омӯзиши таҷрибаи кишварҳои дигар метавонад барои Тоҷикистон хеле муфид бошад.

Кишвар	Хусусиятҳои муҳими сиёсати инноватсионӣ	Дарсҳо барои Тоҷикистон
Чин	Сармоягузориҳои калон ба R&D, технопаркҳои давлатӣ, дастгирии стартапҳо	Сохтани кластерҳои инноватсионӣ бо инфрасохтори мукамал
Кореяи Ҷанубӣ	Ҳамкорӣ байни донишгоҳҳо, ширкатҳо ва давлат (Triple Helix)	Рушди шабакаи "илм–саноат–ҳукумат" дар Тоҷикистон
Финландия	Барномаи миллии таълими инноватсионӣ ва дастгирии стартапҳо	Интегратсияи фаъолияти инноватсионӣ ба низоми маориф
Қазоқистон	Дастгирии давлатии «Назарбоев Университет» ва технопаркҳо	Инвеститсия ба муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва илмӣ

Тибқи гузориши Созмони Милали Муттаҳид оид ба рушди устувор, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар ҳолати беҳбудии иқтисодҳои рақамӣ қарор доранд ва бояд дар самти рушди технологӣ тадбирҳои бештар андешанд.

Дар оянда, кишварҳое муваффақ хоҳанд буд, ки ба рақамисозии иқтисод, таҳкими амнияти кибернетикӣ, рушди зеҳни сунъӣ, ва таълими рақамӣ аҳамияти зарурӣ медиҳанд.

Барои Тоҷикистон муҳим аст, ки ба рушди инфрасохтори рақамӣ, энергетикаи барқароршаванда, саноати сабз ва кишоварзии интеллектуалӣ диққати махсус диҳад. Бо дастгирии шарикони байналмилалӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ, метавон лоиҳаҳои стратегиро амалӣ кард.

Дар ниҳоят, бояд зикр кард, ки рушди устувори иқтисоди миллӣ бевосита ба татбиқи самараноки механизмҳои идоракунии ва стратегияҳои инноватсионӣ вобаста аст. Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад бо истифода аз таҷрибаи муваффақи кишварҳои пешрафта, захираҳои дохилии мавҷуда, иқтидорҳои илмӣ-техникӣ ва сиёсати устувори давлатӣ ба яке аз кишварҳои рушдбандаи пешсаф дар минтақаи Осиёи Марказӣ табдил ёбад. Барои расидан ба ин ҳадаф, зарур аст, ки маҷмӯи чорабиниҳои муташакилона ва мунсаҷим татбиқ карда шаванд. Аз ҷумла, сохтмони инфрасохтори инноватсионӣ ҳамчун заминаи моддӣ-техникӣ барои рушду татбиқи технологияҳои нав бояд авлавият дошта бошад.

Дар баробари ин, зарурати густариши таҳқиқоти илмӣ ва истифодаи амалӣ аз натиҷаҳои онҳо дар истеҳсолот ва соҳаҳои муҳими иқтисодӣ ҳарчи бештар эҳсос мешавад. Ҷиҳати тақвияти ин раванд, бояд чораҳои муассир барои ҳавасмандгардонии соҳибкорӣ ва ташаккули муҳити мусоиди стартапҳо, ки нерӯи пешбарандаи иқтисоди муосир мебошанд, андешида шаванд. Ҳамзамон, таҳия ва татбиқи барномаҳои таълимии инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии, ки ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат ва рушди технология мебошанд, аҳамияти хоса дорад.

Дар ҳамин замина, мурағбатсозии муҳити ҳукукии сармоягузорӣ ва таъмини фазои мусоид барои ҷалби сармояи дохилӣ ва хориҷӣ, инчунин ғимояи ҳукукии моликияти зеҳнӣ, бояд ҳамчун як самти калидии сиёсати давлатӣ мавриди таваҷҷуҳи доимӣ қарор гирад. Танҳо бо ҳамин гуна муносибати ҳамгиро ва муассир Тоҷикистон метавонад ба иқтисодиёти рақобатпазир ва устувор ноил гардад.

АДАБИЁТ

1. Андрейчиков А.В. Стратегический менеджмент в инновационных организациях: системный анализ и принятие решений / А. В. Андрейчиков, О. Н. Андрейчикова. – М.: Вуз. учебник: ИНФРА-М, 2013. – 394 с.
2. Арабов Ф.П. Шарипов У.А. Асосҳои сармоягузорӣ (Китоби дарсӣ барои донишҷуён муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ). – Душанбе, 2022. 379саҳ.
3. Артюшина Е. В. Исследование прогнозного новшества на наличие стратегического соответствия в диверсифицированной организации / Е. В. Артюшина // Менеджмент в России и за рубежом: журнал. – 2013. – № 2. – С. 48-53.
4. Гуриев С. Экономика инноваций. – М.: Высшая школа экономики, 2019.
5. Долженко Р. А. Инновации в управлении персоналом в коммерческом банке: монография. – Барнаул: Азбука, 2012. – 177 с.
6. Друкер П. Инновация и предпринимательство. – М.: Вильямс, 2007.
7. Иванус А. И. Гармоничный инновационный менеджмент. – М.: URSS: ЛИБРОКОМ, 2011. – 247 с.
8. Иншакова А. О. Реализация эффективной конкурентной политики ЕС в сфере инноваций посредством общего интеллектуального права / А. О. Иншакова, Д. В. Кожемякин // Законы России: опыт, анализ, практика. – 2013. – № 2. – С. 19–23.
9. Корниенко Е.А. Инновационные технологии и инвестиции. – М.: 2018.
10. Назарзода Ш. Ислоҳоти иқтисодӣ дар Тоҷикистон. – Душанбе: 2020.
11. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ 28.12.2024
12. Портер М. Конкуренция. – М.: Вильямс, 2005.
13. Салаев Н. Идоракунии инноватсионӣ. – Душанбе: Ирфон, 2021.

14. Стратегия национального развития Республики Таджикистан до 2030 года.
15. Шоҳзода Н.И Тачрибаи хориҷии иштироки сармояи хориҷӣ дар ташаккули бозори хизматрасониҳои экологӣ (мақола) // Паёми донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон №3 (48)/2023 саҳ. 298
16. Шоҳзода Н.И, Мушкилот ва роҳҳои ҳалли ҷалби сармоягузории хориҷӣ ба бозори хизматрасониҳои экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи технологии Тоҷикистон. – 2024. - № 4/1. – С. 254-260. ISSN 2707-800
17. Шоҳзода Н.И., Ташаккули шаклҳои танзими давлатии дастгирии сармоягузории хориҷӣ барои рушди бозори хизматрасонии экологӣ // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2025. - №1. – С. - 190-196. ISSN 2413-5151
18. Шоҳзода Н.И., Пирова Д.Қ. Проблемаҳо ва роҳҳои ҳалли ҷалб намудани сармояи хориҷӣ ба бозори хизматрасонии экологии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. – 2024. № 4/1(54). – С. 493-454. ISSN 2308-054X
19. OECD Innovation Strategy 2023. – www.oecd.org

УДК. 339.732+72+631.9(045)/(575.3)

Шоҳзода Н. И.

МОНЕАҲО ВА МУШКИЛОТҲО ДАР ИДОРАКУНИИ САРМОЯГУЗОРИИ ХОРИҶӢ ДАР НИЗОМИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ЭКОЛОГӢ

Мақола ба таҳлили ҳамаҷонибаи монетаҳо ва мушкилоти ҷалб ва идоракунии сармоягузории хориҷӣ дар низоми хизматрасонии экологӣ бахшида шудааст. Дар таҳқиқот хусусиятҳои бозори хизматрасониҳои экологӣ, омилҳои боздоранда ва хавфҳои асосӣ барои сармоягузориҳои хориҷӣ, инчунин норасоиҳои механизми идоракунии ва танзими давлатӣ баррасӣ мегарданд. Бо истифодаи усулҳои таҳлили муқоисавӣ ва таҳлили омори, самтҳои афзалиятноки такмил додани муҳити сармоягузорӣ, аз ҷумла рушди инфрасохтори экологӣ, ҳавасмандгардонии сармоягузориҳо ва баланд бардоштани сатҳи ҳамкориҳои байналмилалӣ пешниҳод мегарданд. Муаллиф зарурати ҳамгироии механизмҳои идоракунии бо принсипҳои иқтисоди сабз ва рушди устуворро таъкид намуда, моделҳои амалии коҳиши монетаҳо ва афзоиши ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ба бахши хизматрасониҳои экологиро пешниҳод мекунад.

Калидвожаҳо: сармоягузориҳои хориҷӣ, хизматрасонии экологӣ, монетаҳои сармоягузорӣ, мушкилоти идоракунии, иқтисоди сабз, рушди устувор, бозори хизматрасониҳои экологӣ, механизми идоракунии, ҳамкориҳои байналмилалӣ, танзими давлатӣ.

Шоҳзода Н. И.

ПРЕПЯТСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ В УПРАВЛЕНИИ ИНОСТРАННЫМИ ИНВЕСТИЦИЯМИ В СИСТЕМЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ УСЛУГ

Статья посвящена комплексному анализу препятствий и проблем привлечения и управления иностранными инвестициями в систему экологических услуг. В исследовании рассматриваются особенности рынка экологических услуг, основные сдерживающие факторы и риски для иностранных инвесторов, а также недостатки государственного механизма управления и регулирования. С использованием методов сравнительного анализа и статистического анализа предложены приоритетные направления улучшения инвестиционной среды, включающие развитие экологической инфраструктуры, стимулирование инвесторов и повышение уровня международного сотрудничества. Автор подчеркивает необходимость интеграции механизмов управления с принципами зеленой экономики и устойчивого развития и предлагает практические

модели снижения барьеров и повышения привлекательности иностранных инвестиций в сектор экологических услуг.

Ключевые слова: иностранные инвестиции, экологические услуги, инвестиционные барьеры, проблемы управления, зеленая экономика, устойчивое развитие, рынок экологических услуг, механизм управления, международное сотрудничество, государственное регулирование.

Shohzoda N. I.

OBSTACLES AND CHALLENGES IN THE MANAGEMENT OF FOREIGN INVESTMENT IN THE ECOLOGICAL SERVICES SYSTEM

The article is devoted to a comprehensive analysis of the obstacles and problems of attracting and managing foreign investment in the environmental service system. The study examines the characteristics of the environmental services market, the main deterrent factors and risks for foreign investors, as well as the shortcomings of the state management and regulatory mechanism. Using comparative analysis and statistical analysis methods, priority areas for improving the investment environment are proposed, including the development of environmental infrastructure, encouraging investors, and increasing the level of international cooperation. The author emphasizes the need to integrate governance mechanisms with the principles of a green economy and sustainable development, and offers practical models for reducing barriers and increasing the attraction of foreign investment in the environmental services sector.

Keywords: foreign investment, environmental services, investment barriers, governance challenges, green economy, sustainable development, environmental services market, governance mechanism, international cooperation, government regulation.

Монеаҳо ва мушкилотҳои идоракунии сармоягузориҳои хориҷӣ дар низомии хизматрасониҳои экологӣ дар ҚТ аз маҷмӯи омилҳои мураккаби инфрасохторӣ, маъмурӣ, кадрӣ, ҳуқуқӣ ва стратегӣ иборат мебошанд. «Новобаста аз мавҷудияти иқтидорҳои назаррас ва зарфиятҳои табиӣ барои ҷалби сармояи хориҷӣ, мушкилоти зиёде боқӣ мондаанд, ки равандҳои сармоягузорию бозмедоранд. Аз ҷумла, норасоии барқ, баҳусус дар фасли зимистон, яке аз монетаҳои ҷиддӣ ба шумор меравад, ки боиси ҳалалдор шудани фаъолияти иқтисодӣ ва безътимодӣ ба устувории инфрасохтор мегардад» [7]. «Сатҳи нокифояи инфрасохтори роҳҳо, роҳҳои оҳан, ҳавой ва марказҳои логистикӣ, паст будани суръати интернет ва гаронии хизматрасониҳои нақлиётӣ низ ба рушди сармоягузорӣ таъсири манфӣ мерасонанд» [5]. Ҳамзамон, мураккабии расмиёти маъмурӣ, набудани низомии равшани иҷозатдиҳӣ ва дастрасӣ ба замин, суст будани механизмҳои дастгирии давлатӣ ва мониторинги лоиҳаҳо, инчунин номукаммалии қонунгузорию соҳавӣ ва стандартҳои ESG боиси коҳиши эътимоди сармоягузoron мегарданд.

Мушкили дигар сатҳи пасти тайёрии кадрҳои тахассусӣ, набудани ҳамкориҳои муассисаҳои таҳсилоти олӣ бо бахши хусусӣ ва заъфи донишҳои ҳуқуқию иқтисодии соҳибкорон мебошад. Таҷрибаи нокифояи татбиқи механизми шарикии давлат ва бахши хусусӣ, заъфи фаъолияти инноватсионӣ, монетаҳои содирот ва таҳлил нашудани бозорҳои хориҷӣ низ сабабгори маҳдуд гардидани иштироки сармояи хориҷӣ дар рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ гардидаанд.

Ҳамаи ин омилҳои, ки дар расми 1 оварда шудааст, дар маҷмӯъ фазои сармоягузорию номусоид месозанд ва зарурати баррасии амиқи онҳоро дар сиёсати давлатӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ тақозо менамоянд. Дар сурати бартарафсозии ин мушкилот, имкониятҳои воқеии густариши бозори хизматрасониҳои экологӣ ва ҷалби сармояи хориҷӣ дар Тоҷикистон назаррас хоҳад буд.

Гуфтаҳои болозикр тасдиқи худро дар қорҳои илмӣ олимони ва санадҳои давлатӣ низ ёфтаанд. Тибқи маълумоти умумии созишҳои хориҷӣ, Тоҷикистон барои пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ ҳамчун макони мураккаб арзёбӣ мешавад, аммо ба сармоягузoronи хориҷӣ, ки дар минтақаи мазкур таҷриба доранд, сарфи назар аз хавфҳои баланд барои гирифтани даромади зиёд

имконият дорад. «Дар байни мушкилоти мушаххасе, ки таҳияи чораҳои дахлдорро тақозо мекунанд, мушкилоти зеринро қайд намудан мумкин аст: – монеаҳои бюрократӣ; – монеаҳои молиявӣ дар самти сармоягузорӣ; – сатҳи густурдаи коррупсия; – ғайриқонуниятҳои нисбатан ноустувори бахши бонкӣ; – низоми ношаффофи андоз; – фишорҳои зиёди назоратӣ, ки дар санҷишҳои бешумори соҳибкорӣ ифода ёфтаанд; – фишор ба пули миллӣ дар шароити пандемия бо сабаби коҳиши интиқоли маблағ аз дигар кишварҳо» [10].

Ба ақидаи Э.Д. Давлатзода «... дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти зиёде дар идоракунии сармоягузори хориҷӣ вучуд дорад, аз ҷумла: - норасоӣҳо дар танзими ҳуқуқӣ, аз ҷумла мушкилоти тақмили қонунгузорӣ дар бораи сармоягузори хориҷӣ дар робита ба кафолати бехатарии ғайриқонуниятҳои сармоягузори; - ноустувориҳои иқтисодӣ; - муҳити носолими иҷтимоӣ, аз ҷумла мавҷудияти коррупсия ва ҷинояткорӣ; - номуқаммалӣ низоми бонкӣ ва андоз, ноустувориҳои бозори қоғазҳои қиматнок; - низоми бесамари суғурта» [1].

Расми 1. Монеаҳо ва мушкилоти идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ дар Тоҷикистон

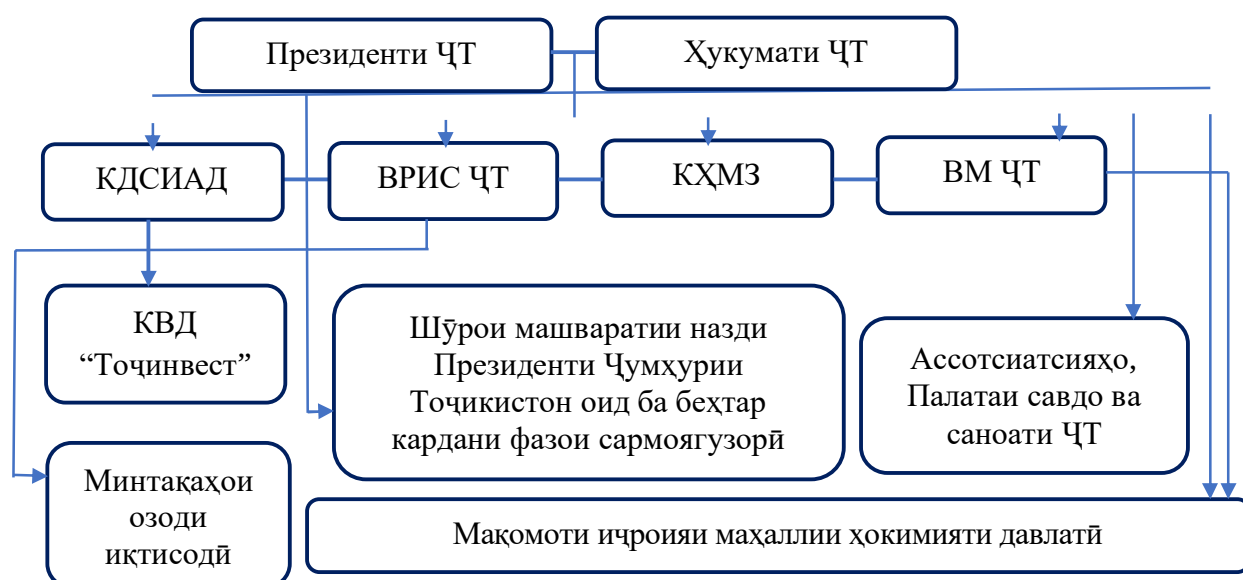
Таҳияи муаллиф.

Мушкилоти идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар бозори хизматрасониҳои экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии кишвар, метавонад ба омилҳои муҳталифи иқтисодӣ, сиёсӣ ва инфрасохторӣ алоқаманд бошад.

Низоми мавҷудаи идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар бозори хизматрасониҳои экологӣ дар Тоҷикистон, бо вучуди заминаҳои муайян, ҳоло наметавонад талаботи рушди устувор, ҷалби сармояи баландсифат ва таъмини муҳити мусоиди экологиро қамолат бахшад.

Вобаста ба санадҳо, барномаву концепсияҳои самти сармоягузорӣ, ҳамчунин таҳлилҳои илмӣ муҳимтарин мушкилоти ин соҳа, ки дорои хусусияти устувори системавӣ мебошанд, ҳамчунин роҳҳои бартараф намудани онҳоро метавон чунин тавсиф кард:

Айни замон идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ тавассути чандин сохторҳои давлатӣ амалӣ мешавад, ки муҳимтаринашон инҳо ба шумор мераванд:

Расми 2. Таҳияи муаллиф. Сохтори идоракунии сармоягузориҳои хориҷӣ дар ҶТ.

Ҳамин тавр, идоракунии сармоягузорӣ ҳамчун сохтори иерархии бисёрсатҳа муайян карда мешавад, ки субъектҳои он дар баробари ҳамдигар то андозае дар доираи функсияҳои худ мустақил мебошанд, яъне дорои дараҷаи муайяни озодӣ дар қабули қарорҳои сармоягузорӣ мебошанд. Зикр бояд кард, ки гарчанде мақомоти болоӣ самти фаъолияти унсурҳои сатҳи поёнро муайян мекунанд, онҳо наметавонанд онҳоро пурра идора намоянд [10].

Ҳамаи гуфтаҳои боло имкон медиҳанд, ки сатҳҳои идоракунии сармоягузорӣ ба таври зайл сохторбандӣ шаванд (нигаред расми 2).

Асосан масъулияти ҷалби сармоягузорӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дӯши як сохтор вогузор шудааст, аммо дар ин самт якҷанд ниҳодҳои давлатии дигар низ нақши муайян доранд. Функсияҳои асосии ҷалби сармоягузорӣ дар ихтиёри КДСИАД қарор дорад, ки масъули таҳия ва татбиқи сиёсати сармоягузорӣ мебошад. Ба он инчунин, корхонаи воҳиди давлатии «Тоҷинвест» тааллуқ дорад. Ҳамзамон, МОИ, ки ҷузъи таркибии низоми ҷалби сармоя мебошанд, таҳти роҳбарии ВРИС ҶТ қарор доранд. Маҳз ҳамин вазорат чорабиниҳоро оид ба пешбурди сармоягузорӣ дар МОИ ба роҳ мемонад, аз ҷумла мизҳои мудаввар ва дигар ҷамъомадҳоро бо иштироки сармоягузoron ва намояндагони КДСИАД ва КВД «Тоҷинвест» ташкил менамояд.

Ҳамин гуна, ВМ ҶТ ва Вазорати саноат ва технологияҳои нав дар ҳамкорӣ бо ассотсиатсияҳои соҳибкорӣ чорабиниҳоро амалӣ менамоянд, ки ба ҷалби сармоя ба соҳаҳои дахлдор нигаронида шудаанд. МОИ ва ташкилотҳои сармоягузории минтақавӣ низ чорабиниҳои монанд баргузор мекунанд ва ба сармоягузoron дар доираи минтақаҳои худ кӯмак мерасонанд.

«Бо мақсади намояндагӣ намудани манфиатҳои ҷомеаи сармоягузорӣ ва таҳкими ҳамкорӣ байни давлат ва баҳши хусусӣ, дар Тоҷикистон Шӯрои машваратӣ оид ба беҳтарсозии фазои сармоягузорӣ таъсис дода шудааст, ки таҳти роҳбарии КДСИАД амал мекунанд. Айни замон, КДСИАД 12 самти фаъолиятро ба анҷом мерасонад, ки ин рақам ба таври назаррас аз шумораи миёнаи самтҳои фаъолияти сохторҳои шабех дар кишварҳои Авруосиё (6,5) ва кишварҳои узви СҲИР (OECD [13] – 5,7) бештар мебошад» [4].

Ғайр аз лоиҳаҳои сармоягузории хориҷӣ, КДСИАД инчунин идоракунии корхонаҳои давлатӣ, хусусигардонӣ, дастгирии соҳибкории хурду миёна ва баҳши хусусиро ба зимма дорад ва аз соли 2018 инчунин роҳбарии инкубатори тичоратиро ба уҳда гирифтааст» [11; 12]. Функсияи асосии КВД «Таджинвест» ҷалби сармоя мебошад, вале дар амал бештар ба расонидани хизматрасониҳои рушди бизнес ба корхонаҳои ватанӣ машғул аст.

КДСИАД ҳамчун муассис ва мақоми асосии давлатии соҳаи сармоягузорӣ бо салоҳиятҳои васеи ҳуқуқӣ мучахҳаз аст. «Тибқи низомномаи тасдиқнамудаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, КДСИАД нақши калидиро дар таҳия ва татбиқи сиёсати сармоягузорӣ мебозад, мустақилона бо сармоягузoron оид ба бастанӣ созишномаҳо музокирот мебарад, ба онҳо тамоми ҳуҷҷатҳо ва иҷозатҳоро тибқи принсипи «равзанаи ягона» пешниҳод менамояд, манфиатҳои қонунии онҳоро ҳимоят мекунад, ба ҷалби сармоя машғул мешавад ва раванди сармоягузориро дар ҳамкорӣ бо дигар мақомоти давлатӣ ҳамоҳанг месозад» [4].

Дар муқоиса, вазифаи КВД «Тоҷинвест» танҳо ба расонидани машваратҳо ба сармоягузoron доир ба масъалаҳои ҳуқуқӣ, андоз, амалиётӣ ва тижоратӣ маҳдуд мешавад, инчунин татбиқи сиёсати тасдиқнамудаи КДСИАД-ро ба зимма дорад. Гарчанде дар таҷриба баъзе сармоягузoron чунин таассурот пайдо кардаанд, ки КДСИАД масъули сармоягузориҳои давлатӣ аст, дар ҳоле ки «Тоҷинвест» бо сармояи хусусӣ машғул мешавад, ин навъи тақсимои на дар қонун муқаррар шудааст ва на бо ваколатҳои расмӣ КДСИАД, ки уҳдадор аст ба ҳама гуна сармоягузoron кумак намояд, мутобиқат дорад. Ислоҳоти сохторӣ дар ин низом, эҳтимол, ба нофаҳмии бештар дар мавриди вазифаву ваколатҳои ниҳодҳои сармоягузорӣ оварда расонидааст. «Гарчанде ки хизматчиёни давлатӣ вазифаҳои ҳудро медонанд, сармоягузoron изҳор доштаанд, ки, масалан, намердонистанд ба кадом мақомоти давлатӣ барои ҳаллу фасли масъалаҳои ҳуқуқӣ дар робита ба сармоягузориҳоишон муроҷиат кунанд» [13].

Гарчанде ки агентҳои сармоягузорӣ бояд ба муҳити сиёсии тағйирёбанда мутобиқ шаванд, барои ҷилавгирӣ аз саргардонии сармоягузoron ва амалӣ сохтани банақшагирии дарозмуддати муассир, устувории институционалӣ муҳим арзёбӣ мешавад. Аз ин рӯ, масъалаи «ғайриустуворӣ ё номувофиқати ваколатҳо» ба унвони яке аз мушкилоти асосӣ эътироф шудааст.

Чунин мушкилоти идоракунии ва маъмурӣ айнаи замон дар самти идоракунии сармоягузории хориҷӣ дар баҳши хизматрасонии эклогиро мушоҳида намудан мумкин аст:

а) расмиёти зиёди иҷозатдиҳӣ, таъхир дар додани ҳуҷҷатҳо, мушкилоти гирифтани китъаҳои замин ва номукаммалӣ механизми танзими маъмурӣ;

б) сатҳи пасти ҳамоҳангсозии байниидоравӣ ва ҳамкорӣ байни мақомоти давлатӣ ва бахшҳои инфрасохторӣ;

в) набудани низоми самараноки мониторинг ва арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ.

Ҳамин тавр, таъсис додани низоми ягонаи идоракунии давлатии равандҳои сармоягузорӣ бо фарогирии низомҳои марбутаи кор бо сармоягузориҳои хориҷӣ, ҳамоҳангсозии фаъолият бо ташкилотҳо (созмонҳо)-и байналмилалӣ, гузаронидани экспертиза (ташхис)-и лоиҳаҳои муҳимтарин ва интиҳоби озмунии онҳо зарур арзёбӣ мегардад. Ҳамзамон, васеъ намудани имкониятҳои Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатӣ дар самти беҳтар намудани ҳамоҳангсозӣ ва назорати фаъолияти мақомоти давлатии ҷумҳурӣ оид ба масъалаҳои ҷалби сармоягузориҳо, дастгирии фаъолияти ҷории сармоягузoron, ҳимояи ҳуқуқи манфиатҳои онҳо ва фароҳамоварии шароити мусоид барои фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз роҳҳои ҳалли ин мушкилиҳо мебошад.

Номукамал будани низоми бозори дохилӣ ва ҳамгироии нокифояи байналмилалӣ иқтисод, яъне бозори дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сабаби андозҳои баланд, коҳиши муомилоти байналмилалӣ ва кам будани роҳҳои асосии тижоратӣ нақлиётӣ маҳдуд аст, ки боиси ками имкониятҳои сармоягузорӣ ва рушди лоиҳаҳои экологӣ мегардад. Ин ҳолат барои сармоягузорони хориҷӣ, ки мехоҳанд ба соҳаи экологияи кишвар сармоягузорӣ кунанд, як монеа эҷод мекунад, зеро онҳо имконият надоранд, ки ба бозорҳои калони ҷаҳонӣ ва роҳҳои нақлиётии самаранок дастрасӣ пайдо кунанд. Ин мушкилот боиси кӯмак нарасидани сармояи хориҷӣ ва маҳдуд кардани рақобатпазирии соҳаи экология дар бозори ҷаҳонӣ мешавад. Барои бартараф кардани ин мушкилот, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд таваҷҷуҳ бештар ба таҳкими инфраструктураи иқтисодии кишвар, рушди роҳҳои нақлиётӣ ва созмон додани шартҳои бозори муомилоти байналмилалӣ ба манфиати сармоягузориҳо диҳад.

Нокифоя будани инфрасохтори истехсолӣ ва мушкилоти мавсимӣ бо таъмини нерӯи барқ. Нокифоя будани инфрасохтори истехсолӣ ва мушкилоти мавсимӣ дар таъмини нерӯи барқ яке аз камбудихои аслии аст, ки барои рушди лоиҳаҳои экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеа эҷод мекунад. Инфрасохтори нокифоя дар соҳаҳои истехсолот ва коммуналӣ, махсусан дар соҳаи энергетика, боиси норасоии доимии таъмини неруи барқ ва сари вақт иҷро нашудани лоиҳаҳои экологӣ мегардад. Вақте ки таъмини нерӯи барқ дар кишвар на ба таври баробар ва мукамал, балки бо мушкилоти мавсимӣ ва камбудихои инфрасохторӣ сураи мегарад, сармоягузориҳои хориҷӣ ва маҳаллӣ ҳангоми ҷалби сармоя барои лоиҳаҳои экологӣ эҳсоси хатар мекунад. Новобаста аз он, ки ба ҳолати 1 январи соли 2024 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самтии энергетика дар доираи 17 лоиҳа сармоягузориҳои хориҷӣ ба мабалағи 1 902,5 млн. сомонӣ (173,7 млн. доллар) амал мекунад, ин проблема ҳалталаб боқӣ мемонад.

Барои бартараф кардани ин мушкилот, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба рушди инфрасохтори энергетикӣ муосир ва устувор таваҷҷӯҳ кунад. Ин маъзарат медиҳад, ки бояд ба манбаҳои барқароршавандаи энергия, махсусан энергияи офтобӣ, бодӣ ва гидроэнергия, аҳамияти бештар дода шавад.

1. Вусъатдиҳии нокифояи инфрасохтори сармоягузорӣ. Вусъатдиҳии нокифояи инфрасохтори сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба як монеаи аслии барои ҷалби сармояи хориҷӣ дар соҳаҳои экологӣ табдил ёфтааст. Сармоягузориҳои хориҷӣ, ки меҳонадор дар лоиҳаҳои экологӣ сармоягузорӣ кунанд, асосан ба мукамал будани инфрасохтори бонкӣ, иттилоотӣ ва ҳуқуқӣ эътибор медиҳанд. Агар ин инфрасохтор ва механизмҳои ҳуқуқии зарурӣ барои таъмини ҳуқуқи молу мулкӣ, танзими муносибатҳои шартномавӣ ва назорати муносиб бо сармоягузоро ҳуқуқ ташкил наёбанд, ин метавонад ба коҳиши ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи экология дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда расонад.

«Барои бартараф кардани ин мушкилот, дар асоси СМР ҚТ барои давраи то соли 2030, Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба тақмили инфрасохтори сармоягузорӣ таваҷҷӯҳ кунад» [6]. Ин маъзарат медиҳад, ки бояд инфрасохтори бонкӣ ва иттилоотӣ мукамал шуда, инчунин механизми ҳуқуқӣ барои таъмини ҳуқуқи молу мулк ва танзими муносибатҳои шартномавӣ қомилан мустаҳкам гардад.

2. «Дар асоси СМР ҚТ барои давраи то соли 2030, яке аз ҷунинчорабиниҳо таъдид намудани пардохти ААИ мебошад» [7]. Таъдид намудани пардохти ААИ барои техника ва таҷҳизоти технологӣ ва вусъатдиҳии назарраси рӯйхати молҳои воридотии истехсолӣ, ки аз пардохти ААИ озод карда мешаванд, метавонад як қадами муҳим барои дастгирии соҳаҳои технологӣ ва истехсолӣ дар Тоҷикистон бошад. Ин тадбир, аз як тараф, имконият медиҳад, ки ширкатҳо ва корхонаҳои саноатӣ ба таъмини таҷҳизоти муосир ва технологияҳои самаранокӣ истехсолӣ дастрасӣ дошта бошанд, ки ба рушди истехсолот ва экосистемаи сабз мусоидат мекунад. Аз тарафи дигар, озод кардани молҳои воридотии истехсолӣ аз пардохти ААИ бо роҳи коҳиш додани боришҳои молиявӣ ва маблағгузорӣ барои воридоти таҷҳизот, ки ба рушди соҳаҳои экологӣ ва технологияҳои «сабз» кӯмак мекунад, метавонад равандҳои ҷадиди иқтисодии кишварро дастгирӣ кунад.

3. Мураккабӣ ва монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ дар соҳаи воридот ва содирот. Мушкилоти вобаста ба воридот ва содирот, монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ дар тижорат ва таъдиди иттилооти экологӣ инчунин як сабаби аслии вазъи мураккаб дар ҷалби сармояи хориҷӣ аст. Мавҷуд набудани ҳамкориҳои минтақавӣ дар ин самт метавонад монеа барои сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои экологӣ бошад.

Монеаҳои тарифӣ (масалан, андозҳои гумрукӣ, квотҳо ва ҳадди содирот) ва ғайритарифӣ (масалан, стандартҳои муҳофизатӣ, сертификатсия ва дигар маҳдудиятҳои маъмурӣ) метавонанд манъкунандагон барои иштирок дар лоиҳаҳои экологии байни кишварҳо бошанд. Мавҷуд набудани ҳамкориҳои минтақавӣ дар соҳаи экологӣ инчунин як монеа барои ҳамроҳангсозии амалҳои тижоратӣ ва сармоягузорӣ дар соҳаи экология мебошад, ки барои сармоягузориҳои хориҷӣ мушкилот эҷод мекунад, ки ба иҷрои лоиҳаҳои экологӣ ва устувор дар кишвар монеа мегузорад.

Барои бартараф кардани ин мушкилот, роҳҳои зерин метавонанд амалӣ шаванд:

а) Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд сиёсати гумрукӣ ва тичоратии худро бо дигар кишварҳои минтақа мувофиқ намояд, то монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифиро коҳиш диҳад. Ҳамкорӣ дар самти гумрук ва содироти молҳои экологӣ метавонад ба ҷалби сармояи бештар кӯмак кунад;

б) бартараф кардани монеаҳои ғайритарифӣ, ба монанди стандартҳои шадид ва сертификатсияҳои гуногун, метавонад равандҳои содда дар воридот ва содиротро таъмин кунад. Созмон додани механизми сертификатсия ва роҳҳои содда барои эътирофи молҳо ва хизматрасониҳои экологӣ метавонад тичорат ва сармоягузорию мусоидат кунад;

в) Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо кишварҳои ҳамсоя ва ташкилотҳои байналмилалӣ ҳамкориҳои бештарро дар соҳаи экология ташкил кунад, то стандартҳои яқсон ва механизми ягонаи сармоягузорию экологиро эҷод кунад, ки дар он монеаҳои гуногуни тичоратӣ, аз ҷумла монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифӣ, бартараф шаванд.

Бо амалӣ кардани ин тадбирҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад монеаҳои тарифӣ ва ғайритарифиро коҳиш диҳад, шароити мусоиди тичорат ва сармоягузорию фароҳам оварад ва дар натиҷа ҷалби сармояи бештар ба соҳаи экология ва иқтисоди «сабз»-ро таъмин кунад.

«Мушкилиҳо дар самти истифодаи сармояи «сабз» ва ворид шудан ба бозори вомбаргҳои «сабз». Дар таҷрибаи кишварҳои мутараққӣ, воситаҳои молиявии «сабз», аз ҷумла бондҳои «сабз», қарзи «сабз», депозити «сабз», суғуртаи «сабз» ва дигар воситаҳо паҳн гардидаанд. Миқдори барориши бондҳои «сабз» дар бозори ҷаҳонӣ, аз соли 2007 то 2020, аз 1 миллиард доллар ба 1 триллион доллар афзоиш ёфтааст» [8; 9].

Воридшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба бозорҳои вомбаргҳои «сабз» ва бондҳои иқлимӣ барои ҷалби маблағгузориҳои экологӣ аҳамияти муҳим дорад ва ин бевосита дар Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» барои солҳои 2023–2037 зикр гардидааст, ва он метавонад ба рушди лоиҳаҳои экологӣ ва «сабз» мусоидат кунад. Бо вучуди ин, барои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷанд мушкилӣ дар самти истифодаи сармояи «сабз» ва ворид шудан ба бозори вомбаргҳои «сабз» вучуд дорад. Аз ҷумла, набудани таҷрибаи кофӣ, норасоии мутахассисон, номукаммалии қонунгузорӣ, ва набудани механизми дақиқи ҷалби сармоягузорӣ ба назар мерасад.

Барои ҳалли ин мушкилот зарур аст, ки тадбирҳои барои рушди иқтисоди «сабз» ва ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки метавонанд монеаҳо ва камбудии мавҷударо бартараф кунанд, иборатанд аз мутобик намудани қонунгузорию соҳаи бонкӣ ва молиявӣ бо принсипи иқтисоди «сабз», ҷорӣ намудани низоми маблағгузорию бонкӣ барои ҳифзи муҳити зист ва ҳифзи иҷтимоӣ, тақмили заминаи меъёрии ҳуқуқии суғуртаи экологӣ, таҳияи тавсияҳои методӣ барои таснифи воситаҳои молиявӣ, ки ба сармоягузорию иқтисоди «сабз» нигаронида шудаанд, иштироки бонкҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бозори сармоягузорию иқтисоди «сабз», таҳияи лоиҳаҳои сармоягузорию давлатӣ дар самти иқтисоди «сабз» ва пешниҳоди онҳо ба ташкилотҳои байналмилалӣ молиявӣ ва шарикони тичоратӣ, ташкили Фонди сармоягузорию иқтисоди «сабз» бо ҷалби сармояи хориҷӣ, роҳандозии механизми фурӯши ҳиссаи (квотаи) партови газҳои гулхонаии сахми Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ширкатҳои бонуфузи ҷаҳон, пешбурд ва муайян намудани бренди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти иқтисоди «сабз», ҷалби маблағҳо тавассути механизми вомбаргҳои «сабз» барои бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ ва манбаъҳои барқароршавандаи энергия, амалӣ намудани бучетикунонии барномавӣ дар самти маблағгузорию «сабз», ворид шудани Биржаи «Осиёи Марказӣ» ба бозори ҷаҳонӣ ва минтақавӣ вомбаргҳои «сабз» ва таъсиси ниҳодҳои молиявии махсусгардонидашудаи давлатӣ ва хусусӣ барои маблағгузорию лоиҳаҳои «сабз».

«Дар ин самт дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як лоиҳа бо номи “Дастрасӣ барои маблағгузорию сабз” ба маблағи 10 млн. дол. ИМА омода ва ба Бонки Осиёи Рушд пешниҳод гардидааст» [3].

Индикаторҳо ва нишондиҳандаҳои самаранокии низоми идоракунии сармоягузорию хориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ маҷмӯи меъёрҳо ва нишондиҳандаҳои ҷеншаванда мебошанд, ки ба воситаи онҳо самаранокии амалкарди низоми идоракунии, сатҳи ҷалби сармоягузорӣ, таъсири он ба рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ ва беҳбудии вазъи муҳити зист баҳо дода мешавад. «Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бозори хизматрасониҳои экологӣ ҳанӯз дар марҳилаи

ташаккул қарор дорад» [2], интихоби чунин индикаторҳо бояд ҳам воқеиятҳои иқтисодӣ ва ҳам ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла гузариш ба иқтисоди сабз ва рушди устуворро фаро гирад.

Татбиқи низоми самараноки мониторинг ва баҳодихӣ бо истифода аз маҷмӯи нишондиҳандаҳои дар боло зикршуда имконият фароҳам меорад, ки: самаранокии сиёсати сармоягузори хориҷӣ дар соҳаи хизматрасониҳои экологӣ аниқ чен карда шавад; камбудӣҳо ва монеаҳои идоракунии сари вақт ошкор ва бартараф гарданд; қарорҳои идоракунии дар асоси маълумоти воқеӣ ва таҳлили омӯрӣ қабул карда шаванд; шаффофият ва эътимоди сармоягуздорон ба бозори Ҷумҳурии Тоҷикистон тақвият ёбад; ба рушди устувор ва иқтисоди сабз замина гузошта шавад.

Ҳамин тавр, мушкилоти ҷалб ва идоракунии сармоягузори хориҷӣ дар низоми хизматрасониҳои экологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, бо дарназардошти хусусиятҳои иқтисодии кишвар, метавонад ба омилҳои мухталифи иқтисодӣ, сиёсӣ ва инфрасохторӣ алоқаманд бошад. Ҷалби сармояи хориҷӣ, махсусан ба соҳаҳои муҳими иқтисодиву экологӣ, омилҳои калидии таъмини рушди устувор, беҳбуд бахшидани муҳити зист ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба шумор меравад. Бо вучуди афзоиши ҳаҷми умумии сармоягузорӣ, таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки ҷуғрофияи сармоягуздорон маҳдуд бокӣ мондааст, шумораи кишварҳои стратегӣ дар самти сармоягузорӣ кам аст, ҳиссаи асосӣ ба якчанд бахш, аз ҷумла саноати истихроҷ ва молия тamarкуз ёфта, сармоягузорӣ ба соҳаҳои муҳими инфрасохтор, истеҳсолоти саноатӣ, кишоварзӣ, хизматрасониҳои экологӣ ва соҳаҳои иҷтимоӣ кам аст.

Таҳлили ҳамаҷонибаи вазъи низоми хизматрасониҳои экологӣ ва иштироки сармоягузори хориҷӣ дар рушди он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки новобаста аз баъзе пешрафтҳо ва иқдомҳои мусбат, рушди самаранокии ин соҳа то ҳол ба як қатор мушкилоти сохторӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва ташкилотӣ мувочеҳ мебошад. Мавҷудияти захираҳои табиӣи нодир, иқтидори бузурги энергетикаи обӣ, имкониятҳои сайёҳии экологӣ, таваҷҷуҳи афзояндаи ҷомеаи байналмилалӣ ба масъалаҳои иқтисоди сабз ва иштироки ғайилонаи Тоҷикистон дар ташаббусҳои муҳити зист имкониятҳои воқеӣ ва асоснок барои рушди бозори хизматрасониҳои экологӣ ба ҳисоб мераванд. Ҳамзамон, набудани инфрасохтори муосир, норасоии сармоя, заъфи сиёсати дастгирии сармоягузорӣ, мушкилоти ҳуқуқӣ, сатҳи пасти маърифати экологӣ ва камбудии мутахассисони соҳавӣ монеаҳои ҷиддӣ мебошанд, ки рушди устувори соҳа ва ҷалби сармоягузори хориҷиро маҳдуд месозанд.

Таҳлили омилҳои мутаассир бо истифодаи усулҳои амсиласозии иқтисодӣ-математикӣ ва натиҷаҳои таҳқиқоти илмӣ нишон медиҳад, ки байни сатҳи сармоягузорӣ ва нишондиҳандаҳои рушди иқтисодӣ, бахусус ҳаҷми маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ ва соҳаҳои марбут ба хизматрасониҳои экологӣ, алоқаи мусбат вучуд дорад.

АДАБИЁТ

- 1 Давлатзода Э. Д. Масъалаҳои мубрами ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон / Э.Д. Давлатзода // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н. Хусрав. Равияи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ.. – 2024. – №. 1-4(128). – Р. 537-547.
- 2 Досиев М. Н. Ташкил ва рушди соҳибкории экологӣ дар минтақаҳои сайёҳӣ / М.Н. Досиев // Идоракунии давлатӣ. – 2021. – №. 2(51). – Р. 39-48.
- 3 Номгуи лоиҳаҳои сармоягузори давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «2» сентябри соли 2021, № 358 тасдиқ шудааст <https://mmih.adlia.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=140192#WFCFHDF019>
- 4.Низомномаи Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон <https://investcom.tj/about/33-nizomnoma.html>
- 5 Раҳимзода, Ш. Сиёсати иқтисодӣ: моҳият ва роҳҳои пешбурди он / Ш. Раҳимзода // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2024. – №. 1. – С. 16 С. 14-24.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030
8. Стратегияи рушди иқтисоди «сабз» барои солҳои 2023–2037

9. Стратегияи чалби сармоя ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2040 // <https://mmih.tj/SEARCH/DocumentView?DocumentId=169502>
10. Устав государственного унитарного предприятия «ТаджИнвест» при государственном комитете по инвестициям и управлению государственным имуществом Республики Таджикистан. URL: <https://tajinvest.tj/ru/about-us/ustav> (санаи мурочиат: 02.06.2021).
11. Холбобоев, Ф.С. Институциональные основы управления и проблемы развития государственной инвестиционной политики (структура управления, реформы, проблемы, рекомендации) / Ф.С. Холбобоев // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2024. – № 1(98). – С. 95-110.
12. OECD (2020), Investment Promotion in Eurasia: A Mapping of Investment Promotion Agencies, <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/Investment-Promotion-in-Eurasia-A-Mapping-of-Investment-Promotion-Agencies-ENG.pdf>.
13. OECD (2022), Повышение эффективности продвижения инвестиций в Таджикистане, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/b8985e3f-ru>.
14. OECD (2020), Investment Promotion in Eurasia: A Mapping of Investment Promotion Agencies, <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/Investment-Promotion-in-Eurasia-A-Mapping-of-Investment-Promotion-Agencies-ENG.pdf>.

УДК 330. 338.22.11

Юнусова М.М.

СИЁСАТИ ХАЗИНАДОРӢ ВА ПУЛИӢ ҚАРЗӢ ДАР ТАМСИЛАӢОИ КЛАССИКӢ ВА КЕЙНСӢ

Мақола ба омузиши ҷой доштани самтҳои гуногуни назариявии равияҳо ва амсилаҳо ҳангоми таҳия ва амалӣ намудани сиёсати иқтисодии давлат – сиёсати хазинадорӣ ва сиёсати пулию қарзӣ бахшида мешавад. Азбаски дар иқтисод ду самти назариявии мактабҳои иқтисодӣ – классикӣ ва кейнсӣ оид ба гузаронидани сиёсати қарзӣ пулӣ мавҷуд аст, вобаста аз равияҳои муаллиф таъкид менамояд, ки вобаста ба муҳимияти ин танзимгари иқтисод барои таҳиягарон душворӣҳои пеш меояд, ки на ҳамеша ҷорабиниҳои пешбиникардашуда амалӣ карда мешаванд. Ин ақидаҳои назариявӣ ва дар асоси онҳо ба вучуд овардани амсилаҳои макроиқтисодӣ яқдигарро на истисно балки пурра менамоянд. Таъсиҳои амалӣ дар сатҳи макроиқтисод пешниҳод шуда, ба ҳолатҳои гуногуни иқтисод оид ба ҳаракати давраҳои қорӣ дар фосолаҳои гуногуни вақтро дар бар мегирад.

Вожаҳои асосӣ: сиёсати иқтисодӣ, сиёсати бучаю андоз, сиёсати пулию қарзӣ, назарияҳои классикӣ, назарияҳои кейнсӣ, таъхири беруна, таъхири дохилӣ, қутохмуддат, дарозмуҳлат, макроиқтисод

Юнусова М.М.

ФИСКАЛЬНАЯ И ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНАЯ ПОЛИТИКА В КЛАССИЧЕСКИХ И КЕЙНСИАНСКИХ МОДЕЛЯХ

Статья посвящена изучению существующих различных теоретических направлений тенденции и модели при разработке и реализации экономической политики государства. Поскольку в экономике существуют два теоретических направления экономических школ – классическая и кейнсианская по проведению экономической политики в зависимости от подходов автора подчеркивается, что из-за важности этих регуляторов экономики для

разработчиков возникают трудности, которые не всегда позволяют осуществлять намеченные действия. Эти теоретические идеи и на их основе создание макроэкономических моделях не исключают друг друга, а дополняют друг друга. Предложение практических рекомендаций на макроэкономическом уровне, касаются различных экономических ситуаций при циклическом развитии в разные временные интервалы.

Ключевые слова: экономическая политика, бюджетно-налоговая политика, денежно-кредитная политика, классическая теория, кейнсианская теория, внешний лаг, внутренний лаг, краткосрочная, долгосрочная, макроэкономика.

Yunusova M.M.

FISCAL AND MONETARY POLICY IN CLASSICAL AND KEYNESIAN MODELS

The article is devoted to the study of existing various theoretical trends and models in the development and implementation of economic policy of the state. Since there are two theoretical directions of economic schools in economics – classical and Keynesian in conducting economic policy, depending on the author's approaches, it is emphasized that due to the importance of these economic regulators, difficulties arise for developers that do not always allow them to carry out their intended actions. These theoretical ideas and the creation of macroeconomic models based on them do not exclude each other, but complement each other. Offering practical recommendations at the macroeconomic level, they relate to various economic situations with cyclical development in different time intervals.

Keywords: economic policy, fiscal policy, monetary policy, classical theory, Keynesian theory, external lag, internal lag, short-term, long-term, macroeconomics.

Дар доираи равияҳо (мактаб) ва тамсилаҳои гуногун, тавсияҳои амалии интихобӣ оид ба идораи иқтисод дар сатҳи макроиқтисод дар уфуқҳои гуногуни вақт таҳия карда мешаванд. Масалан, дар доираи тарафдорони “равияи кейнсӣ” (ин номи комилан шартiest, ки ҳам кейнсчиёни гузашта ва ҳам муосир муттаҳид карда шудааст), чӯзҳои стратегияи идоракунии иқтисодӣ дар давраи кӯтоҳмуддиат ва миёнамӯҳлат қорбурд карда мешаванд. Яъне аз мавқеи онҳо, бартараф намудани пасту баландшавии вусъати ҳаракати ноустувории иқтисод афзалият дода мешавад, ки дар истилоҳи умумии “стратегияи устуворшавии иқтисодӣ” ифода меёбад.

Баракс, тарафдорони бо ном “равияи классикон” (дар ин ҳолат муҳим нест таърихан классикони “қуҳан” ва “нав”) тавсияҳои амалии интихобӣ барои мақомоти идоракунии давлатӣ - ҳокимият ва Бонки асосии кишвар оид ба танзими дарозмуддати макроиқтисод таҳия карда мешаванд. Яъне, стратегияи таъмини устувори рушди иқтисод, дар истилоҳи умумии “иқтидори рушди иқтисодӣ”, “рушди иқтидори сатҳи барориш” ва ё “стратегияи рушди иқтисод” иникос мегарданд.

Аз ин рӯ таҳиягарони сиёсати иқтисодӣ на ҳамеша метавонанд чорабиниҳои заруриро амалӣ гардонанд. Зеро равишҳои ҳалли ин мушкилот, барои намояндагони самтҳои гуногуни назарияи макроиқтисодӣ, аз ҳам тафовут доранд. Намояндагони мактаби кейнсӣ пешниҳод менамоянд, ки бо ёрии тағйироти бузургҳои хароҷоти давлатӣ, андозҳо ва арзаҳои пул, устувории хароҷоти умумӣ, - амалӣ гардонида шавад.

Монетаристон ҳисоб менамоянд, ки тағйирбии ҳаҷми пул, воситаи ҳаматарафаи устувории иқтисод мебошад. Дар доираи ақидаҳои навкейнсианчиён - равиши идоракунии мунтазирияти намояндаҳои иқтисодӣ (ҳонаводаҳо, фирмаҳо, давлат ва олами беруна) бо тағйироти оромонаи музди меҳнат ва нарх дида мешавад.

Дар тамсилаи навклассикони мунтазирияти оқилона, музди меҳнат ва нархҳо зуд таъсири тағйироти вазъияти бозориро эҳсос намуда, аз ин ҷо иқтисодиёт устувор гашта, дар ин шароит намояндаҳои иқтисодӣ ба сиёсати ҳукумат ва Бонки Асосӣ эътимод пайдо менамоянд.

Ин тамсилаҳои макроиктисодӣ якдигарро на истисно, балки пурра намуда, мулоҳизаи ҳар яке аз инҳо доир ба идоракунии иқтисод, тавсияҳои амалиро дар сатҳи макроиктисод пешниҳод намуда, ба ҳолатҳои гуногуни иқтисод оид ба ҳаракати давраҳои қорӣ дар фосилаҳои гуногуни вақтро дар бар мегирад.

Арзиши нигоҳдошташудаи мубодилашавандаи ҳамагуна чораҳои сиёсати иқтисодӣ, аз ҷумла сиёсати пулию қарзиро аз байн мебарад. Дигар қоидаҳои қатъии сиёсати пулию қарзӣ(монетарӣ) ва ё хазинадорӣ (буҷаю андоз-фискалӣ) чун қоидаи меъёри фоиз ва ё мутавозинии бюҷетӣ ҳам ба маҳдудияти сиёсати иқтисодӣ меоварад. Ҳарчанд ҳокимият имкониятҳои барориши пул, ба даст гирифтани захираҳои воқеӣро барои гузаронидани сиёсати ҳавасмандкунандаи хазинадорӣ доранд, лекин бо сабабҳои техникӣ ва иҷтимоию сиёсӣ имконнопазир мебошад. Дар баробари ин: “иттилооти нопурра, мураккабии таъхири дохилӣ, чораҳои сиёсӣ ва таъхири беруна, банақшагирии дарозмуҳлат, таъсири сусти қурби исмии мубодилашаванда ба қурби воқеии мубодилашаванда, гуруҳҳои асбӯрӣ, таъсири сусти қурби воқеии мубодилашаванда ба тавозуни пардохт” [4. с.372-376] душвориҳои таҳия ва амалигардонии сиёсати макроиктисодӣ дар иқтисоди кушода дар давраи қутоҳмуддат мегарданд.

Гузаронидани сиёсати макроиктисодӣ дар равияҳои классикӣ ва кейнсӣ нисбатан гуногунанд. Дар ибтидо ба тафовути ақидаҳо диққат медиҳем:

- сабабҳои ноустувории тақозои қулл;
- омилҳои муайянкунандаи арзаи қулл;
- алоқамандии таваррум ва бекорӣ;
- воситаҳои гузаронидани сиёсати хазинадорӣ (фискалӣ);
- роҳҳои татбиқи сиёсати пулию қарзӣ(монетарӣ) ва ғ.х. мебошанд.

Консепсияи фаъоли сиёсати макроиктисодӣ дар давраи қутоҳмуддат, ки барои ба маром овардани ғайриустувории дохилии иқтисод зарур аст, дар умум методологияи мактаби кейнсианҳост. Ноустувории дохилӣ бештар бо чандирии нокифояи бозори меҳнат, “саҳтгирии” музди меҳнат ва ғайричандирии нарх ба тарафи пастравӣ дар давраи қутоҳмуддат алоқаманд аст.

Сиёсати макроиктисодӣ дар равияи классикӣ бошад бештар ғайрифавол буда, дар вазъияти дарозмуддати мувозинатӣ қой мегирад. Чунки аз назари онҳо иқтисоди “худ аз худ” босубот мебошад. Воситаҳои “худтанзимкунӣ” музди меҳнат, нархҳо ва меъёри фоиз дар давраи дарозмуддат чандирианд. Ноустувории иқтисодиро дар давраи қутоҳмуддат, баракс даҳолати давлат пузур менамояд, аз ин рӯ бояд он то ҳадди ақал расонида шавад.

Муодилаи асосии амсилаи кейнсӣ ин муодилаи хароҷоти қулл мебошад:

$$Y = C + I + G + X_n,$$

ки бузургии ММД-и исмиро муайян менамояд.

Муодилаи мубодила дар амсилаи классикӣ асосӣ ба ҳисоб меравад:

$$MV = PY,$$

аз ин ҷо MV - бузургии маҷмӯи хароҷоти харидорон, PY - даромади умумии фурушандагон буда, он ҳам ММД-и исмиро муайян мекунад.

Ҳар ду муодила, яъне амсилаи кейнсӣ ва амсилаи классикӣ дар иқтисод гирдгардиши даромад ва хароҷотро ифода намуда, аз ин ҷо муайян аст, ки онҳо бо ҳам алоқаманданд.

Азбаски дар амсилаи кейнсии сиёсати хазинадорӣ чун воситаи бештар самараноки босуботоварии макроиктисодӣ дида баромада мешавад, хароҷоти давлатӣ бевосита ба бузургии тақозои қулл ва инчунин фузунгари пурқувват ба хароҷоти истеъмолӣ таъсир мерасонад. Инчунин андозҳо ҳам дар навбати худ ба таври кофӣ самарадеҳ ҳам ба истеъмолот ва ҳам ба маблағгузорӣ асари худро мегузоранд.

Ба сиёсати хазинадорӣ нисбати сиёсати пулию қарзӣ дар амсилаи классикӣ маъқеъи дуҷумдараҷа дода мешавад, зеро чораҳои фискалӣ самарайи бароваранда, яъне маҳдуд қарданро ба вучуд оварда, ҳамин тавр ба афзудани сатҳи таваррум мусоидат менамоянд, ки бештар ба қоҳиши самарайи ҳавасмандӣ меоваранд.

Сиёсати монетарӣ (қарзию пулӣ) дар амсилаи кейнсӣ нисбати хазинадорӣ (бучаю андоз) дуюмдараҷа ба ҳисоб меравад. Тағйирёбии ҳаҷми пул ба тағйироти ММД ба воситаи механизми дигаргуншавии хароҷоти маблағгузорӣ, ки ивазшавии меъёри фоизро ба лаҳзаи муваққатии зиёд дарк мекунад, механизми мураккаби гузарандаи сиёсати қарзию пулист.

Дар тамсилаи классикӣ тахмин карда мешавад, ки тағйироти арзаи кулл бевосита ба тақозои кулл таъсир гузошта, аз ин ҷо ба тағйироти ММД-и исмӣ сабаб мешавад.

Намояндаҳои равияи навклассикон бошанд заминаҳои “худ аз худ” ба вуҷуд омадани сабабҳои ҳолати мувозинати механизми бозори бе ягон мудохилаи давлат ва сохторҳои таркибии он, махсусан Бонки асосӣ, дар назарияи мунтазирияти оқилона - музди меҳнат ва нархҳо комилан чандирӣ дида баромаданд. Агар ҳукумат ва Бонки асосӣ аз дигар намояндаҳои иқтисодӣ дида, бештар аз ба амал омадани сактаҳои тақозо кулл ва арзаи кулл огоҳ бошад, он гоҳ сиёсати босуботоварии иқтисод самарадеҳ мегардад. Бартариати гузаронидани сиёсати қарзию пулӣ, яъне монетарӣ ва сиёсати хазинадорӣ, яъне бучаю андоз дар фазои иттилоот ҷой надошта бошад, ин сиёсати иқтисоди наметавонад боиси созгории вазъияти иқтисодӣ гардад.

Аз интиҳоби ин ё он тавсияҳои таълимоти назаривӣ дида, дар назди назди ҳукумат ва бонки асосӣ дар амал ҳангоми танзими давлатии иқтисод ҳалли вазифаҳои мураккабу душвортаре меистад. Ин мураккабӣ бо зарурияти ҳамоҳангсозии стратегияи ҳамҷояи бучаю андоз ва пулиё қарзӣ ҳам дар давраи кӯтоҳмуддат ва ҳам дарозмуддат алоқаманд аст. Мураккабии ин ҳамоҳангсозӣ дар бисёр маврид бо сабабҳои хусусиятҳои объективӣ ва маҳдудиятҳо, ки бо вазъияти мушаххаси ин ё он иқтисоди миллӣ вобаста аст.

Ҳамин тавр, масалан ҳукумат ва бонкҳои марказӣ на ҳамеша имконияти “интиҳоб”-и байни “тадриҷан” ва “муолиҷаи сакта”-ро ҳангоми гузаронидани стратегияи зиддитаваррумии устуворгардонии иқтисодро доранд. Агар дар ягон иқтисоди миллӣ инфрасохтори инкишофёфтаи бозори меҳнат (яъне маркази шабакаи маълумот оид ба ҷойҳои кори ҳолӣ, маҷмӯи низоми азнавтайёркунии қувваи коргарӣ таъсис дода шуда бошад ва сафарбаркунии баланд ва ғ.х.) бо ҳамоҳангсозии нисбатан баланди “огози” сатҳи зиндадагии аҳоли мавҷуд бошад, он гоҳ зуд коҳиш ёфтани сатҳи таваррум дар заминаи зуд боло рафтани сатҳи бекорӣ ба мақомоти танзими давлатӣ имконият медиҳад ба таври кофӣ зудтар иқтисодро устувор намуда, ба самти рушди устувори иқтисод бароянд.

Дар ин бора ба таври боварибахш таҷрибаи амалии на танҳо бисёр кишварҳои саноатӣ, вале таҷрибаи андухтаи амалигардонии стратегияи зиддитаваррумии бисёр кишварҳои иқтисоди гузариши Аврупои Марказӣ ва Шарқӣ низ дар солҳои 90-ум шаҳодат медиҳад.

Ҳар ду роҳи зиддитаваррумии дар боло номбаркардашударо, яъне “градуализм” ва “сактаи муолиҷа”ро муқоиса намуда, ҳукумат ва Бонкҳои марказӣ ҳамонеро интиҳоб менамоянд, ки дар доираи маҳдудиятҳои мушаххаси ҷойдошта, аз ҷумла дар бозори меҳнатро амалӣ менамоянд. Ҳамзамон заробии (коэффитсиенти) “қурбонӣ” аз коҳиш додани сатҳи таваррум хеле муҳим ва тақрибан дар ҳар ду ҳолат ҳам яхела мебошад. Аз ин рӯ, мазмунан тамоман иштибоҳ аст, агар саволи оид ба бартариати априорӣ ва ё норасоии равияҳои “градуализм” ва “сактаи муолиҷа”, ҳамчунин имкониятҳои “интиҳоби” озодаи ҳар ду ин тамсилаи устуворгардонии иқтисод ва дигар мактабҳои назариявӣ ва равияҳоро оид ба идоракунии ҷараёнҳои макроиқтисодӣ гузорем. Имкониятҳои маълуми интиҳоб метавонад танҳо нисбатан бештар ғайрифаволи сиёсати макроиқтисодӣ байни сиёсати “қурби устувор” (бозӣ аз рӯи қоида) ва худсаронаи (ихтиёрӣ) сиёсати макроиқтисодӣ, инчунин байни “қоидаҳо” дар доираи стратегияи бучаю андоз ва пулию қарзӣ бошад.

Устувории иқтисод бо бисёр мушкилиҳои хусусияти амалӣ дошта алоқаманд аст. Ба онҳо дохил мешаванд:

- а) нопойдории таъхири сиёсати хазинадорию (фискалӣ) ва пулӣ(монетарӣ);
- б) иттилооти номуқкамали иқтисодӣ;
- в) мунтазирияти иқтисодии дигаргуншаванда;
- г) таъхири номуайини шабеҳият.

Фосилаи муҳлати гузариши вақти байни лаҳзаи сактаи иқтисодӣ ва муҳлати вақти қабули чорабиниҳои ҷавобии сиёсати иқтисодиро таъхири дохилӣ меноманд. Чунин лаҳзаҳои дохилӣ бештар ба сиёсати фискалӣ хос аст. Бо қарори Бонки асосӣ самти дигаргуншавии сиёсати пулию қарзӣ, ба иҷро расонида мешавад, ҳол он ки чораҳои сиёсати буҷаю андоз муҳокимаи дуру дарозро дар парламент таклиф менамоянд.

Фосилаи муҳлати гузариши вақти байни қабули ягон чорабиниҳои сиёсати иқтисодӣ ва зуҳуроти натиҷаи ин чорабиниҳоро таъхири берунӣ меноманд. Дар муқоиса бо таъхири дохилӣ, таъхири берунӣ бештар ба сиёсати пулию қарзӣ хос аст. Чунки ба тақозои кулл мсеъёрҳои сиёсати пулию қарзӣ ба воситаи механизми муайяни гузаранда таъсир мерасонанд.

Аз тарафи фирмаҳо азбаски лоиҳаҳои маблағгузорию ба нақша пешакӣ гирифта мешаванд, аз шаш то дувоздаҳ моҳ дар ин ҳангом муҳлати вақт вақт зарур аст, то ин ки ба меъёри фоиз маблағгузориҳои ба нақшагирифташуда дар сохтумону иншоотҳо мутобиқ шаванд. Бо муқоиса бо ин маблағгузориҳо дар истеҳсолот бошад ин сармоягузориҳо таъхири боз ҳам бештари дуру дароз доранд.

Вазъият ҳамин тавр бо содироти соф ҳам ба ҳамин монанд аст. Ҳангоми дигаргуншавии ҳаҷми пул ва меъёри фоиз қурби асъор ҳам иваз мешавад, ки дар навбати худ ба дигаргуншавии ҳаҷми содирот ва воридот меовард ва он мувофиқан сабаби тағйирёбии содироти соф мегардад. Масалан, ҳангоми паст рафтани қурби асъор, натиҷаи он ба арзоншавии нархи ягон мол меоварад ва баракс метавонад нархи баъзе молҳо баланд шаванд. Ин маънои онро надорад, ки истеъмолгарон зуд молҳое, ки нархашон паст шуд харидорӣ менамоянд, гарчанде ин молҳо нисбатан сифати хуб ҳам дошта бошанд. Барои харидорон вақти муайяне лозим меояд, ки афзалияти ин молҳои арзоншударо дарк намуда, вобаста ба он таъбу завқи худро тағйир диҳанд. Дар ин ҳолат чандирии тақозои молҳои воридотӣ омили муҳими муайянкунадаи натиҷаи сиёсати пулию қарзӣ ба ҳисоб меравад.

Муҳлати вақти миёнаи амалишавии сиёсати ҳазинадорӣ ва пулию қарзӣ аз як то ду солро дар бар мегирад. Он гоҳ агар қабули чорабиниҳо аз оғози давраи пастравӣ ва ё ҳангоми амали пастшавӣ, онҳо метавонанд асари зиёдеро дар вазъияти зидди даврагӣ, яъне дар баландшавии он ошкор шуда, амплитудаи лаппиши онро пурзур гардонанд. Дар ин маврид гузаронидани сиёсати ғаёли устуворкунандаҳо мушкил мегардад.

Устуворкунандаҳои худ аз худ иқтисод қисман ин муамморо дар кишварҳои индустриалӣ ҳал менамоянд. Барои кишварҳои инкишофёфтаи стода ва ё иқтисодиёти гузаранда вазифаи муҳим ва асосӣ мавҷудияти низоми пешқадами самараноки андозситонӣ ва суғуртаи машғулон ба ҳисоб меравад. Мушкilotи объективии сиёсати босуботи иқтисод ин номувофиқии андозҳои ғуншаванда, меъёрҳои қарзию пулии муайян ва омезиши механизмҳои дигари идоракунии макроиқтисодӣ бо ҳам мебошанд.

Дар ҳолати пешгуинашавандагии ҳодисаҳои бисёри иқтисодӣ гузаронидани сиёсати ба суботоварӣ боз ҳам мушкил ва мураккаб мегардад. Бо ёрии таҳияи васеи мураккабшавию таркиби амсилаҳои макроиқтисодӣ ин душвории дурнамои макроиқтисодӣ қисман бартараф хоҳанд шуд, ки он имконият медиҳанд тағйирёбии нишондиҳандаҳои асосии рушди иқтисодӣ пешгӯи карда шаванд. Шохиси индикаторҳои пешбар 11 қисмати далелҳое, ки иттилооти заруриро оид ба лаппишҳои имконпазири иқтисодӣ таъмин менамоянд, муттаҳид мекунад [1. с. 323-324].

Шохиси дурнамо ва ё пешгуишаванда тавсифи нишондиҳандаҳои зеринро дар бар мегиранд:

1. Муҳлати миёнаи давом ёфтани ҳафтаи қорӣ. Коҳишёбии муҳлати ҳафтаи қорӣ дар оянда имконпазирии кам шудани ҳаҷми ММД-ро нишон медиҳад.

Ин индикатори тавсияшаванда дар ҷумҳурӣ бо зиёд шудани қорхонаҳои истеҳсолии саноатӣ ва дар навбати худ пайдо шудани ҷойҳои қорӣ нав шояд на ба қорӣ, балки ба афзоиши ММД-и мамлакат оварад.

2. Оид ба бекорӣ пешниҳоди аризаи ибтидоӣ барои пардохти суғуртапулӣ. Зиёд шудани миқдори аризаҳо талаби аввалин оид ба пардохти ёрдампулӣ бо қорӣ ёфтани сатҳи шуғл ва барориши молу маҳсулот алоқаманд аст.

Ин нишондиҳандаи шохис дар ҷумҳурии мо на ба пастравии ММД, балки ба озодшавии як қисми маблағҳои ҷудошаванда дар буҷет меоварад. Азбаски на ҳамаи захираҳои меҳнатии кишвар, ки бо кор таъмин нестанд ба муҳоҷирати меҳнатӣ рӯ оварда, ба мақомоти дахлдори масъул бо аризаи пардохти суғуртапулӣ оид ба бекорӣ муроҷиат наменамоянд. Ин имконият медиҳад, ҳиссаи маблағҳои барои суғуртапулӣ ҷудо шуда, барои иҷрои ҳалли дигар вазифаҳои иҷтимоӣ иқтисодии кишвар равона карда шаванд. Шояд ин ҳиссаи ками маблағҳои ҷудошаванда ҳам бошанд.

3. Вобаста ба таъминоти молҳои истеъмоли гирифтани супоришҳои нав. Миқдори кам шудани ин гуна супоришҳо боиси пастравии ММД мегардад.

Таҳлили ин нишондиҳандаи шохис дар ҷумҳурӣ пеш аз ҳама аз қобилияти пардохтпазирии пули миллӣ вобаста аст. Бонки асосии кишвар - Бонки Миллӣ барои нигоҳдоштани қурби асъори миллӣ дар бозори пулӣ захираҳои асъориро пешниҳод наменамояд. Новобаста аз ин амалиёт ҳиссаи зиёди таъминоти аҳоли ба эҳтиёҷоти молҳои истеъмоли аз ҳисоби воридот таъмин шуда, ба пастравии ММД меоварад. Зеро ҳиссаи воридоти молҳои истеъмоли аз хориҷи кишвар нисбатан зиёд аст. Яъне қисмати якуми тавозуни пардохт, тавозуни савдои кишвар буда, дар он воридот аз содирот дида бартарӣ дорад. Аз ин ҷо қисми зиёди асъор барои хариди молҳои истеҳсоли хориҷӣ сарф шуда, ба берун аз ҳудуди кишвар мебарояд, ки боиси пастравии ММД мегардад.

4. Нархи саҳмияҳо дар бозор. Ҳангоми пастравии нархҳо дар бозори саҳмияҳо вай мунтазирияи камшавии кам фурӯш ва пастравии фоидаи ширкатҳоро иникос намуда, ҳамчунин ба камшавии хароҷоти истеъмоли меоварад. Барориши саҳмияҳои нав барои коргоҳҳо ғайриҷалбкунанда мегарданд, ки метавонад сабаби пастравии ММД гардад. Фақат ҳамин ҷузъи шохис дар шароити бухрони молиявии дар тирамоҳи соли 2008 ба амалномада муайянкунанда шуд.

Оид ба ин шохис қайд намудан лозим аст, ки дар Тоҷикистон бозори хариду фуруши саҳмияҳо фаъолият намекунад. Зеро ширкатҳои истеҳсолии ватанӣ ва савдо ҳанӯз иқтисодии содиротии кам дошта, дар дохили кишвар ҳам дар рақобат қарор надоранд ва қисми бештари талаботи истеъмолигарон аз ҳисоби воридот қонеъ гардонид шуда, маблағҳои асъорӣ низ ба хориҷи кишвар интиқол мегарданд, ки ин ҳам яке аз сабабҳои коҳиши ММД-и ҷумҳурӣ аст.

5. Шартномаҳо ва супоришҳо барои хариди мошин ва таҷҳизоти нав. Коҳишёфтани ҳаҷми супоришҳо ба таҷҳизоти истеҳсоли ва дигар молҳои маблағгузорӣ маънидоди дар оянда кам шудани ҳаҷми ММД-ро дорад.

6. Барои сохтмони манзил шумораи иҷозатномаҳо. Кам шудани ин нишондиҳанда пеш аз ҳама коҳиш ёфтани маблағгузорӣ ва ММД-ро дорад.

Қайд кардан лозим аст, ки ҳиссаи ин нишондиҳандаи шохис дар ММД-и ҷумҳурӣ дар давоми солҳои охир оғоз аз 1995 рӯ ба афзоиш дорад. Ин маънои онро дорад ки додани иҷозатномаҳо дар ҷумҳурӣ ба ширкатҳои сохтмонӣ зиёд шуда, афзудани сармоягузорӣ ва ММД-ро мефаҳмонад.

Ин нишондиҳандаи шохис дар ҷумҳурӣ аз рафти сохтмони манзил, ки дар шаҳру ноҳияҳо мушоҳида мешаванд нисбати сохтмони манзил

7. Ба иҷро расонидани супоришҳои расонидани маҳсулот ва ҷузъҳои масолеҳ. Беҳтар шудани хизматрасонии корхонаҳои савдо оиди дар муҳлати вақт бурда расонидани маҳсулот ба истеъмолигарон ва ҷузъҳои масолеҳ, гарчанде ғайриоддӣ ҳам ба чашм намояд ҳам, маънои камшавии тақозо аз тарафи соҳаи “бизнес” ва иқтисдоран ба коҳиши ММД меоварад.

Дар вақташ ва пеш аз муҳлат иҷрои супориши расонидани масолеҳ аз ҳисоби кам шудани мизоҷон, яъне харидорони молу маҳсулотро дошта, имконпазирии ба амал омаданро дорад.

8. Дигаргуншавии маҷмӯи супоришҳо барои молҳои истифодаашон дарозмуддат. Камшудани ҳаҷми маҷмӯи супоришҳо оид ба коҳиш ёфтани тақозо кул ва дар оянда коҳиш ёфтани ҳаҷми ММД дарак медиҳад. Ин ҳам аз таркиби тағйироти таъбу завқи истеъмолигарон вобастагӣ дошта, ба каму зиёдшавии ММД сабаб мегардад.

9. Тағйироти нархи як қатор намудҳои ашёи хом. Ин вазъият ҳам ба мушоҳида мерасад, ки пастрави нархи ашёи хом боиси коҳиш ёфтани ҳаҷми ММД мегардад.

10. Пешниҳоди пул. Коҳиш ёфтани пешниҳоди пул одатан бо пастравии ҳаҷми ММД вобастагӣ дорад ва таъсир мерасонад.

Оид ба вазъияти ин нишондиҳандаи шохис дар кишвар ҳамин қайд намудан лозим аст, вай ру ба афзоиш дорад. Зеро бо афзудани ҳаҷми ММД арзаи пул ҳам дар иқтисодиёт зиёд мегардад.

11. Интизории истеъмолагарон. Коҳишёбии боварии харидорон, ки хоси ин шохис аст, камшавии хароҷоти онҳоро дошта, бо ин сабаб боиси камшавии ММД мегардад.

Дар давоми се моҳ агар мунтазам пастшавӣ ва ё болоравии муқоисавии миёнаи ин шохиси аз 11 чӯз иборат буда, ба амал ояд, ин маънои онро ифода менамояд, ки иқтисодиёт ҳам бо ҳамон самт ҳаракат менамояд. Ҳангоми гузаронидани сиёсати макроиқтисодӣ аз “иштибоҳ” ҳеҷ гоҳ кафолат дода намешавад. Аз ин ҷо, ин шохис ҳам ченкунандаи бенуксони вазъияти иқтисодӣ низ шуда наметавонад.

Тағйирёбии мунтазирияти иқтисодӣ бо интиҳоби байни амсилаҳои сиёсати макроиқтисодии фаъол ва ғайрифаъол боз ҳам мураккаб мегардад.

Мунтазирият мавқеи муҳимро дар иқтисодиёт дошта, рафтори харидорон, яъне истеъмолагарон, сармоягузoron ва дигар намояндаҳои иқтисодиро муайян менамояд. Мунтазирият аз як тараф агар аз натиҷаи танзими макроиқтисодӣ вобастагӣ дошта бошад, вале аз дигар тараф ҳудӣ вай бо гузаронидани чорабиниҳои сиёсати иқтисодӣ башакл даромада, мушкилоти дигареро ба вучуд меоварад.

Ҳамин тавр, ба вучуд омадани дигаргунӣ дар сиёсати ҳукумат ва Бонки асосӣ, боиси тағйироти ҳам мунтазирияти иқтисодӣ ва ҳам дигаргуншавии рафтори намояндаҳои иқтисод мегардад. Аз ин ҷониб, ба ҳисоб гирифтани зарурияти дигаргуншавии ба амаломеда дар тартиб додани амсилаҳои мураккаби дурнамои иқтисодӣ ба таври кифоя бояд иникос гарданд. То ин ки иқтисодиёт самарадеҳ идора карда шавад. Вобаста ба дигаргуншавии сиёсати иқтисодӣ муодилаҳои амсилаҳо ҳам ба таври мушаххас ба тағйироти ба амаломеда ҷавобгӯ таҳия ва коркард карда мешаванд.

Таъсири мутақобилаи сиёсати иқтисодиро ҳангоми ба эътибор гирифтани мунтазирияти иқтисодӣ ва ба шакл даромадану ба ҳисоб гирифтани ва инчунин ба расмӣ даровардани он ниҳоят муаммои сарбаста мебошад. То андозае номуккамалии амсилаҳои макроиқтисодӣ ҳам аз ҳамин ҷо бармеояд. Аз ин боис, Р.Лукас [6] ба он аз нигоҳи танқидӣ баҳо дода, истифодбарии ин амсилаҳоро барои самарадеҳии сиёсати иқтисодӣ зери танқидӣ гирифтааст. Дар назарияи муосири иқтисод вобаста ба ин вазъият истилоҳи махсус “танқиди Лукас” арзи вучуд кард. Аз ин ҷо, мазмуни ин ибора аз он бармеояд, ки роҳ ва самтҳои анъанавии таҳлили сиёсати иқтисодӣ ба таври кофӣ наметавонанд инискосгари пурраи таъсири тағйироти сиёсат ба мунтазирияти иқтисодӣ гарданд. Роберт Лукас дар таҳлили макроиқтисодӣ инқилобе сохт, ки он доктринаи Кейнсро, ки то нимаи солҳои 1970 ҳукмрон буд, ба шубҳа оварда, сабабгори нобоварӣ ба назарияи кейнсӣ гашт. Назарияи мунтазирияти оқилонаи вай бошад, боиси дигаргуншавии фикру ақидаҳои иқтисодчиёни муосир гардид.

Ин махсусан барои ҳисоб намудани сатҳи таварруми мунтазирӣ ва коркарди стратегияи сиёсати зиддитавварумӣ муҳим аст. Вобаста ба ин ҳолат намояндаҳои иқтисодӣ наметавонанд ҳангоми давом ёфтани таврруми дуру дароз доир ба амалишавии натиҷаи он ва асари сиёсати ҳазинадорию ва пулию қарзӣ иштибоҳ намоянд. Дикқати онҳоро бештару зиёдтар иттилооти иқтисодӣ ба худ ҷалб намуда, ҳамзамон онҳо ба дарки ҳадаф ва дурнамои натиҷаи фаъолияти сиёсатмадарон сарфаҳм рафта, ҳангоми қабули қарорҳои худ ин мушоҳидаи ба онҳо имконият медиҳад, ки иштибоҳҳои гузаштаи худро пешгирӣ намуда, такрор нанамоянд. Инро чунин маънидод намудан имконпазир аст, ки ба шаклдарории беҳаракатии тавваруми мунтазирӣ то ҳадди ақал паст шуда, шояд минбаъд аз байн бардошта шавад.

Дар ин ҳолат дигаргуншавии сиёсати макроиқтисодӣ метавонад бевосита чӯзӣ оқилонаи мунтазирияти тавварумиро зиёд намояд. Микдоран андоза намудани танҳо ҳамин ҷуз бештар мураккаб буда, аз ин ҷо бармеояд, ки натиҷаи амали амсилаи тақозои кулл ва арзаи кулл наметавонад мутлақо боварибахш бошанд. Зеро ин душвории ба вучуд омеда, интиҳоби чораҷӯӣҳои басуботоварии иқтисодиро низ мураккаб ва душвор мегардонад.

АДАБИЁТ

1. Агапова Т.А., Серегина С.Ф. Макроэкономика: учебник/ Т. А. Агапова Т., С.Ф. Серегина. - 10-е изд., перераб. и доп. – Московский финансово-промышленный университет «Синергия», 2013. – 560 с. (Университетская серия).
2. Бланшар, О. Макроэкономика: учеб. / О. Бланшар; пер. с англ. Под науч. ред. Л.Л. Любимова. – 2-е изд. – М.: ИД ВШЭ, 2015. – 671 с.
3. Бобокалони Исомат, Махбубаи Махмурод. Облоназари Каримзода, Ҳақбердии Мухатбердӣ. Назарияи иқтисод. Китоби дарсӣ. -Душанбе, “Офсет” 2011, 520 саҳ.
4. Мэнкью Н.Г. Принципы макроэкономики/пер. с англ.4-е изд. СПб.:Питер, 2008.
5. Финстра, Роберт К.; Тейлор, Алан М. Международная макроэкономика/ Роберт К. Финстра, Алан М. Тейлор; перевод с английского под научной редакцией П.В. Трунина. – Москва: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2019. - 600 с. (Академический учебник).
6. <https://econs.online/articles/ekonomika/robert-lukas-ekonomist-kotoryy-izmenil-ekonomistov/>

МАЪЛУМОТ ОИД БА МУАЛЛИФОН
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абдиев Джамшед Хуршедович - старший преподаватель кафедры туризма, рекреации и гостеприимства Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, Борбад 48/5, E-mail: jamshedjon.abdiev2015@mail.ru, Тел.: (+992) 939-274-274

Абдурахмонов Махмуд - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерский учет, анализ и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г. Худжанда, Телефон: (+992) 927-99-79-88. E-mail: mukaddam81@gmail.com.

Азиззода Махваиш Абдулхаким - Института экономики и систематического анализа развития сельского ТАСХН. Tel: (+992) 987-37-03-26, E-mail: mahvasha@bk.ru

Алиев Махмаджон Бахронович – к.э.н., и.о. доцента кафедры таможенного дело Таджикского государственного университета коммерции, г. Душанбе, улица Дехоти ½, 734061, Республика Таджикистан, домашний адрес г. Душанбе, ул. А. Савдо 1 пр. дом 26. тел. (+992) 935-38-80-42; E-mail: mahmadjon.aliev@mail.ru

Ализода Хуснигули Сохиб – кандидат экономических наук., доцент кафедры теория экономики Международного университета туризма и предпринимательства. 734055. г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 918-15-35-33

Алимова Муборак Алимджоновна - заведующая отделом устойчивого развития сектора услуг, Государственное учреждение Научно-исследовательский институт устойчивого развития и зелёной экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: (+992)888-88-44-28. E-mail: malimova2084@gmail.com

Аминов Иномджон – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/1. E-mail: i_aminov@mail.ru, Тел.: (+992) 927-70-98-25.

Аминов Фотехджон Иномджонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Тел.: (+992) 935-76-33-55.

Асрорзода Абдулло Саттор – соискатель Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, п. Борбада, 48/5. E-mail: dsx@mail, Тел.: (+992) 804-01-01-01.

Ахмедов Хушбахт Анварбегович – старший преподаватель кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. E-mail info-khushbakht@mail.ru, тел.: (+992) 907-90-00-50

Аюбджон Саломудин - докторант Института экономики и системных исследований развития сельского хозяйства Академии наук Республики Таджикистан. Адрес: 734049, Душанбе, улица Хаёти Нав, 306. Телефон: (+992) 985-58-48-18. E-mail: asalomudin@mail.ru

Байматова Манзура Менгатовна – кандидат экономических наук, ст. преподаватель кафедры экономики и управления в строительстве Таджикского технического университета им. академика М.С.Осими, г. Душанбе, ул. ак.Раджабовых 10. Тел: (+992) 935-46-00-40, E-mail: Baymatova_2022@mail.ru.

Валиев Низомиддин Шаробудинович – кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и статистически Международный университет туризма и предпринимательство Таджикистана. E-mail: Nizomiddin_valiev86@mail.ru. Тел. (+992) 918-14-49-14

Вализода Шавкат Шаробудин – кандидат экономических наук, первый заместитель директора Государственного учреждения «Национальный патентно-информационный центр» Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан. E-mail: Shavkat-2003@mail.ru Тел. (+992) 985-84-43-59

Гадоева Фарзона Содиковна – кандидат экономических наук, дотсент кафедры экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Тел.: (+992)938-93-60-06, E-mail: princess.bella88@inbox.ru

Ганиев Сомон Амирхонович – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры финансов. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 988-18-55-51

Гафуров Фаридун Джурахонович – ассистент кафедры информационно-инновационные системы в экономике Таджикского государственного финансово – экономического университета, г. Душанбе, Нахимова 64/14; тел: (+992) 93-519-37-37, E-mail: farid.3737@mail.ru.

Давлатзода Дилмурод Ашурбек - Российско-Таджикский (славянский) университет, доктор экономических наук, доцент кафедра менеджмента и маркетинга. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица М.Турсунзаде, 30. Телефон: (+992) 933-45-01-01. E-mail: d.a.davlatov@mail.ru;

Давлатов Саидмизроб Махасаидович – соискатель кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского национального университета. г. Душанбе, пр. Рудаки 17. тел: (+992) 938-31-61-61, E-mail: saidjon65@mail.ru

Давлятова Гулнора Хамидовна - Открытое акционерное общество “Агентство воздушных сообщений“ E-mail: Davlatova-g@mail.ru, Телефон (+992) 939-79-50-05

Джабборов Абдусаттор Дж. - д.э.н., профессор кафедры Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул/ Дехоти 1/2.

Джаббаров Фатхullo Амриевич – к.э.н., доцент, проректор по международным связям Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: fathullo_a@mail.ru; Тел: (+992) 934-88-86-60

Джумаев Аскарджон Каюмович – кандидат экономических наук, доцент, кафедры финансов, банковского и таможенного дела ГУ Худжандский международный институт, Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, г.Худжанд, 27-мкр, дом 1. (+992) 927-63-76-11, E-mail: askar.jumaev@yandex.com

Дустбаев Шодимурод - д.э.н., профессор кафедры мировой экономики и международных отношений Таджикского государственного университета коммерции, г.Душанбе, ул. С.Шерози 39/1 квартира 47. Email: Sodi1944@mail.ru. Тел.: (+992)935-43-52-28

Зайнудинов Сафар - к.т.н., доцент, заведующий отдела институционального развития страны и цифровой экономики ГУ НИЭИ МЭРТ РТ. Адрес: 73 40 02, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни, 14а. Тел.: (+992) 988-35-53-66, E-mail: pol_sz@mail.ru

Зоирзода Исломбек Сангмахмад – проректор по науке и инновации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: islom_2412@mail.ru Тел: (+992) 935-93-99-00

Ибодзода Зарина Хабибулло - кандидат экономических наук, ректор НОУ "Медико-социальный институт Таджикистана. E-mail: 11zarr@mail.ru. Тел: (+992) 907-86-86-30

Икром Фазлиддин Нуриддин – Таджикский национальный университет, доцент кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Тел.: (+992) 981-07-67-67. E-mail: fazliddin-91-91@mail.ru

Имомназаров Музаффар Ахмаджонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры международной экономики Технологический университет Таджикистана. г. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел. (+992)918-80-05-68, E-mail: muzaffarimomnazarov@gmail.com

Каландарзода Гулру Сафар - к.э.н., доцент Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992)900121781, E-mail: qalandarova.g@mail.ru

Каримов Мухаммад Абдукаюмович – ассистент кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе. E-mail: karimov.m1996@mail.ru, Тел. (+992) 006-88-70-11

Кодирзода Диловар Бахриддин - д.э.н., профессор ТНУ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, п.Рудаки, 17. Тел.: (+992) 985-68-60-26. E-mail: dilovark@mail.ru

Курбанова Сайёра Мадалиевна – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. E-mail: mam-42@mail.ru. Тел.: (+992) 903-21-19-74

Курбонов Абдукарим Рахимович - кандидат экономических наук, доцент кафедры налогов и страхования Таджикский государственный университет коммерции. Душанбе, Республика Таджикистан. Телефон: (+992) 934-44-41-50, email: qkarim@mail.ru

Маджидзода Баходур Ахмад – кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. E-mail: bahodur_19.88@mail.ru. Телефон: (+992) 918-67-50-65

Махмудов Сафарали Мирзоевич – соискатель кафедры экономики бизнеса и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел.: (+992) 987-36-60-60.

Машокиров Джамшед Нейматуллоевич – кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 934-31-31-31. Email: jamshed_tguk@mail.ru

Машокиров Шухратжон Усмонжонович – доцент кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 927-00-72-76, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru.

Мирзоалиев Абдурашид Абдунабиевич - доктор экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции E-mail: menejment_08@mail.ru Тел.: (+992) 934-44-41-45

Мирзоалиев Ёкубджон Абдувохидович – ст. преподаватель кафедры бухгалтерского учета и аудита Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: (+992) 934017181, E-mail: yokubjon93@inbox.ru.

Мирсаидов Аброр Бобоевич – доктор экономических наук, профессор заместитель директора Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул Айни 44; Тел: (+992)939-44-38-50; e-mail: chirad-58@mail.ru

Муртазозода Ораз – кандидат экономических наук, доцент, начальник Управления отраслевого развития Центра стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе. Республика Таджикистан; тел.: (+992 37) 221-32-48; e-mail: oraz-2009@mail.ru

Мухторзода Саидмухтори Саидахрор - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Экономики и организации бизнеса» Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, город Душанбе. Тел.: (+992) 939-49-55-84, E-mail: saidmukhtori.m84@gmail.com

Нидоев Нозимжон Фозилович - д.э.н., и.о. профессора кафедры “Таможенная деятельность” ТГУК. Тел: (+992) 900-14-88-88 E-mail nozimjon.nidoev@mail.ru

Облокулов Вохид Мирзокулович - кандидат экономических наук, заведующий кафедрой экономики и управления Горно-металлургического института Таджикистана. 735730, Согдийская область, г.Бустон, ул.Баротов А, 6. Тел: (+992) 927-34-11-88; E-mail: Vohid.o@mail.ru

Одинаев Бахриддин Хакимович – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: odinaevtj@mail.ru; Тел: (+992) 904-21-23-05

Одиназода Мохтоббӣ Сайдали, заместитель начальника отдела развития социальной сферы Департамента развития социальной сферы Министерства экономического развития и торговли Республики Таджикистан, адрес: г. Душанбе, ул. Айни 14 А, Номер телефона: (+992)-555-55-58-20; E-mail: mohtob_odinaeva@mail.ru

Олимбекзода Фахрия Олимбек - ассистент кафедры банковской деятельности Таджикского национального университета. 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Рудаки 17. Тел: (+992) 904-18-04-17

Орипов Амиабх Султонович - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992) 985-26-26-80, amit-1988@mail.ru

Раджабов Раджаб Кучакович – Таджикский государственный университет коммерции, доктор экономических наук, профессор кафедры финансов. Адрес: Республика Таджикистан, 734061, г. Душанбе, улица Дехоти ½. Тел.: +992 934444107, E-mail: drrajab@mail.ru

Рахимов Пайрав Сулаймонович – докторант, (PhD) - доктор по специальности 6D050800-Учета и аудита кафедры бухгалтерского учета факультета учета и цифровой экономики Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 888-21-08-08; E-mail: pairavjon_93@mail.ru

Рахматов Бахромджон Баротжонович - кандидат экономических наук, доцент кафедры «Финансы и кредит» Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции в городе Худжанде. Тел: (+992) 927-19-60-30; E-mail: mirzojon2003gmail.com

Рахматов Сияршоҳ Махмадшоевич – старший преподаватель, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 918-66-33-02, E-mail: s.rahmatov@mail.ru

Рахматова Заррина Исломовна - кандидат экономических наук, исполняющий обязанности доцента кафедры “Финансы, банк и таможенное дело” Государственного учреждения «Международный институт Худжанда» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Согдийская область, г. Худжанд, 27 микрорайон, номер телефона (+992)92-756-16-30, электронная почта zarinalev_83@mail.ru

Рахмонзода Махмадали Наим – к.э.н., и. о доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: mrahmonzoda@list.ru. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

Раҳмонӣ Румейса – докторанты (PhD) Донишгоҳи давлатии тиҷорати Тоҷикистон. Тел. (+992) 907-20-20-00, e-mail: rumeysarahmoni@gmail.com

Рустамов Рахим Умаршохович - к.э.н., доцент кафедрой экономического анализа и статистики Международного университета туризма предпринимательства и сервиса Таджикистана, ул. Борбад 48/5, 734055, г. Душанбе, Республики Таджикистан. Тел.: (+992) 93 510 90 60. Email: rustamovtj@mail.ru

Савриев Кахрамон Чумъабоевич – старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г.Худжанда. E-mail: Savriev1000@gmail.com. Телефон: (+992) 931-21-00-80.

Садыкова Гавхар Иброгимовна - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерский учет, анализ и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г.Худжанда. E-mail: sadikova.gavhar@mail.ru. Телефон: (+992) 927-06-26-62.

Саидов Давуд Абдуллоевич - преподаватель кафедры международных отношений и политологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Борбад 48/5 тел: (+ 992) 927-20-22-99

Саидов Фуркатджон Нозимович - соискатель Институт экономики и демографии, НАНТ. Тел.: (+992) 906-02-72-72, E-mail: mahmadali-72@mail.ru

Сайфуллоева Олуфтами Муруллоевна – докторант ТТУ имени акад. М.С. Осими. Тел.: (+992)931-59-69-69, E-mail: princess.bella88@inbox.ru

Салимов Назарали Сафарович - к.ф.-м.н., доцент кафедры информационных систем в экономике Таджикского государственного университета коммерции. Адрес: 734002, Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Дехоти, ½. Тел.: (+992) 934-44-41-20, E-mail: salimov_int@rambler.ru

Самадзода Бахтиёр Одилджон - доктор юридических наук, доцент, заведующий кафедрой предпринимательского и международного права Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. E-mail: bakhtiyor_77@mail.ru. Телефон: (+992) 927-73-05-67

Самадова Заррина Акрамджоновна - кандидат экономических наук, доцент кафедры туризма и предпринимательства ГУ “Худжандский международный институт” Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail: zarrina73@mail.ru . Телефон: (+992) 927-71-13-42

Самиева Мехрангез Бобоевна – кандидат экономических наук., доцент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международного университета туризма и предпринимательства. 734055. г. Душанбе, проспект Борбад 48/. Тел.: (+992) 888-83-01-20

Самиров Бахтиёр Абдумуталибович - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры мировой экономики Института мировой экономики и международных отношений. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбад 48/5. Тел.: (+992) 918-95-60-64. E-mail: samirov.bakhtiyor@mail.ru

Санавбар Турахонзода - ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: (+992) 881-00-02-88, E-mail: sanavbar_turakhonzoda@mail.ru

Содилов Рахмон Хамроевич - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, тел.: (+992) 935-18-00-12.

Сохибов Голибназар Олимназарович – Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры кибернетики и цифровой экономики. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. Телефон: (+992) 935-33-33-11. E-mail: arvand_2012@mail.ru

Сохибов Фирдавс Хасанович - кандидат экономических наук, и.о. доцент, заведующий кафедрой Информационно-инновационные системы в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Тел: (+992) 934-44-41-42. E-mail: firdavs.s.h@mail.ru

Сохибова Шахноза Бурхоновна – старший преподаватель кафедры менеджмента Горного колледжа г. Душанбе имени С. Юсупова, Борбад 52/1. Тел: (+992) 93-444-42-02, E-mail: loruanfa@mail.ru.

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул.Нахимов. 64/14. Тел.:(+992)940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Султонов Зоиршо Султонович - кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Душанбе. Республика Таджикистан. Тел: (+992) 937-26-60-50, E-mail: zoir1978@gmail.com.

Суфиев Довудхуджа Джаъмаевич – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры финансов. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбада, 48/5. Телефон: (+992) 988-28-58-52

Ташев Фархад Облокулович - старший преподаватель, кафедры «Таможенное дело», Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/1. Тел.: (+992)987-51-55-15, e-mail: farhod.t_67@mail.ru

Ташев Фирдавс Фархадович - начальник регистрационного отдела технического колледжа ТТУ имени академика М. Осими, 734032, Республика Таджикистан, Тел.: (+992)888-03-05-05 e-mail: toshev0505@gmail.com

Ташева Манзура Файзуллоевна - старший преподаватель, кафедры «Таможенное дело», Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, 734032, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/1. Тел.: (+992)987-51-55-15, e-mail: farhod.t_67@mail.ru

Тохиров Валишер Собитджонович- ассистент кафедры бухгалтерского учета и аудита Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, проспект Борбада 48/5. Электронная почта: valishertohirov94@gmail.com. Телефон: (+992)92-639-06-62.

Турсунов Хушруз Муталибович - кандидат экономических наук, майор таможенного органа, Заведующий кафедрой экономики, права и специальных дисциплин Института повышения квалификации сотрудников таможенных органов. Тел: (+992)901-22-87-78. E-mail: tursunov.hushruz@mail.ru

Убайдуллозода Файзулло - к.э.н., доцент зав. кафедры финансы ТГФЭУ. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, ул/ Нахимова 64/14. E-mail: Fk.2704@mail.ru, Тел: (+992) 918-10-10-51.

Умарзода Улугбек Худжа - кандидат технических наук, первый заместитель председателя К А и С при Правительстве РТ. Тел: (+992) 931-71-77-76, E-mail: Ulugbek78@mail.ru.

Урунова Сарвиноз Азизовна – кандидат экономических наук, и.о. доцент кафедры «Менеджмент и маркетинг» Таджикского государственного университета коммерции. Тел.: (+992) 209-05-27-27, E-mail: lady.urunova@mail.ru

Файзиддинзода Максуддин Файзиддин – докторант кафедры финансы ТГФЭУ. 734067, Республика Таджикистан, Душанбе, улица Нахимова 64/14. Тел: (+992)934-68-33-33, E-mail:fmf-1993@mail.ru

Факеров Хамидуллохон Нуриддинович – д.э.н., профессор, профессор кафедры экономика предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. Телефон: +(992) 907-54-07-07. E-mail: faqerov@mail.ru

Фаррухи Мухаммадисо Табарзода - ассистент кафедры информационно инновационных систем в экономике Таджикского государственного финансово-экономического университета. Душанбе, Республика Таджикистан. E-mail: 91.farrukh@mail.ru. Телефон: (+992) 904-28-28-27

Фозилова Гуланор Фозиловна - ст. преподаватель кафедры Экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Республика Таджикистан, город Душанбе. Тел.: (+992) 938-59-96-97, E-mail: gulnorfozilova@mail.com

Хамроев Фузайли Махмадалиевич – доктор экономических наук, профессор, зав. кафедрой экономики и транспортной логистики Таджикского технического Университета имени академика М.С. Осими. Республика Таджикистан. Тел.: (+992) 934-10-39-62, E-mail: fuzyl@mail.ru

Холиков Ифтихор Худойбердиевич - соискатель Институт экономики и демографии НАНТ. -46-06-00, E-mail: sharifi100@mail.ru

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт - Президент Национальной академии наук Таджикистана, доктор экономических наук, профессор, Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 33, Тел: (+992) 37-221-50-83; president@anrt.tj

Хушмухаммадзода Зокир – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры информационно-инновационные системы в экономике Таджикского государственного финансово – экономического университета, г. Душанбе, Нахимова 64/14; тел: (+992) 93-408-99-39, E-mail: khushmuhammad@list.ru

Шарипова Мавзуна Нарзиллоевна – соискатель, старший преподаватель кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд, Республика Таджикистан. Тел: (+992) 777-01-75-00, E-mail: mavzuna-sh@mail.ru

Шарипова Шахноза Абдуразоковна, кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры учёта и цифровых технологий ГУ “Худжанский международный институт” Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана (Таджикистан, Худжанд), телефон: (+992) 929-88-05-05, e-mail: shaxnoza.sharipova.1987@mail.ru

Шарифи Фируза Бурхонзода - кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана, 734025, Таджикистан, город Душанбе, ул. Айни 44. Тел: (+992)918-79-70-66, e-mail: fsharifova@mail.ru

Шомахмадзода Фирдавс Шомахмад - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры банковской деятельности. Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 972-34-66-88. E-mail: firdavsbekov-1985@mail.ru

Шохзода Назира Изатулло – докторант PhD, старший научный сотрудник отдела науки и инновации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Борбад, 48/5. Тел (+992) 943 22 92 92, Email: nazirashohzoda@mail.ru

Эсанова Мавзуна Олимовна – старший преподаватель кафедры бухгалтерский учет, анализ и аудита Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции г. Худжанда. Телефон: (+992) 928-90-62-44. E-mail: sadikova.gavhar@mail.ru.

Юнусова Махбуба Махмуродовна – к.э.н., доцент. Заведующая отделом Стратегического планирования, моделирования и макроэкономического прогнозирования ГУ НИИЭ при Министерстве экономики и торговли Республики Таджикистан, 734002, г. Душанбе, ул. Айни 14а. Тел: :(+992)93-444-54-99. E-mail: Yu_Mahbuba@mail.ru

Юсупов Умеджон Сангихмадович - старший преподаватель кафедры “Бухгалтерского учёта и налогообложения” Дангаринского государственного университета. 734055, Республика Таджикистан, р. Дангара, ул. Центральная. Тел: (+992) 202-22-22-25; Email: yusupov-umed@bk.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН	ПАМЯТКА ДЛЯ АВТОРОВ
1. Маводи ба нашр пешниҳодшаванда бояд асли буда, дар дигар маҷаллаҳо нашр нагардида бошад. Мавод дар асоси адабиёти илмӣ муосир бо назардошти навгониҳои илмӣ коркард гардида бошад. 2. Муаллиф(он) ба идораи маҷалла 2 нусхаи мақоларо ба суроғи 734061, ш. Душанбе, к. Дехотӣ 1/2 оварда мерасонад, инчунин шакли электронии маводро ба почтаи электронии vestnik-tsuc@mail.ru мефиристад. 3. Маълумот оид ба муаллиф(он) дар охири мақола бо забони русӣ ба таври зерин оварда мешавад: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат эҷономиқескиҳ науқ, доцент, Таҷикикский госу́дарственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: zoir1978@gmail.com. 4. Насаб ва номи муаллиф (Фамилия И.О.), номи мақола, фишӯрдаи мақола (то 600 калима), вожаҳои калидӣ (7-10 калима), рӯйхати адабиёти истифодашуда (то 10 номгӯй). 5. Ҳаҷми мақола (хуруфчинии компютерӣ) на зиёда аз 0,5 ҷ.ч. (8 саҳ.) бо назардошти шакли А4, ҷадвалҳо ва расмҳо. 6. Мақола дар шакли MS Word, шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1. Сохти саҳифа: боло ва поён -2 см, рост -1,5 см, ҷап -3 см. 7. Ҷадвалҳо, расмҳо ва схемаҳо бояд ғайриранга, дорои рақам ва ном бо нишондоди сарчашма, амсоли [12, с. 77] коркард шаванд. 8. Барои ҷадвал ва расмҳо шрифти Times New Roman, андозаи 12, интервали 1 истифода бурда шаванд. 9. Воҳидҳои ченак ба таври зайл (м, кг, сомони ва ғ.), сол монанди «с.» навишта мешавад. 10. Нохунақҳои китоби («») истифода бурда шаванд. Тире бошад (–) ва дефис (-) истифода шаванд. 11. Рӯйхати адабиёт дар охири саҳифа оварда шуда, дар матни мақола истинод дода мешавад. Адабиёти аз забонҳои хориҷа истифодашударо ба забони аслиаш гузошта мешавад ё тарҷума намуда калимаи «тарҷума» илова карда мешавад. 12. Номҳои ширкатҳои хориҷӣ, институтҳои молиявӣ бо ҳарфҳои лотинӣ, бе истифода аз нохунак ва шакли сиёҳ навишта мешавад. Баъди истифодаи насаби олимони хориҷӣ, роҳбарони ширкатҳо ҳангоми истинод надодан, дар қавс бо ҳарфҳои лотинӣ навишта мешавад. 13. Маводҳо (мақолаҳо)-и дорои дараҷаҳои «махфӣ» ё «барои истифодаи хидматӣ» дар маҷалла нашр карда намешавад. <i>Дар ҳолати зарурӣ ҳайати тахририя ҳуқуқ доранд, ки ҳаҷми мақоларо то андозаи даркорӣ кӯтоҳ намояд.</i>	1. Материал, предлагаемый для публикации, должен быть оригинальным, не опубликованным ранее в других изданиях, написан в контексте современной научной литературы и содержать очевидный элемент создания нового знания. 2. Автор(ы) присылают в редакцию 2 экземпляра статьи (подписанной автором) в печатном и в электронном виде по (электронной) почте для иногородних авторов по адресу: 734061 Душанбе, ул. Дехоти 1/2, E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; 3. Информация об авторе(ах) оформляется следующим образом: Султонов Зоиршо Султонович – кандидат экономических наук, доцент, Таджикский государственный университет коммерции, тел: (+992) 937266050, E-mail: : zoir1978@gmail.com 4. Фамилия и инициалы (Фамилия И.О.), название статьи, краткая аннотация статьи (до 600 печ. знаков), ключевые слова (7-10 слов), библиографический список, на который дана ссылка в тексте статьи (до 10 наименований). 5. Объем статьи не должен превышать 0,5 п.л. (1800 п. знаков -8 стр.) компьютерного текста формата А4, включая таблицы, список литературы и рисунки (схемы). 6. Файлы с текстом статьи и сведениями об авторе оформляются в формате MS Word, шрифт – Times New Roman, размер-12 пт, интервал- 1. Поля: верхнее, нижнее – 2 см, правое -1,5 см, левое – 3 см. 7. Таблицы, рисунки и схемы должны быть: черно-белыми, пронумерованы и озаглавлены, снабжены ссылками на источники, например, [12, с .77]. 8. Для оформления таблиц и рисунков необходимо использовать следующие параметры: шрифт- Times New Roman (TJ), размер – 12 пт, интервал – 1. 9. Обозначения единиц измерения различных величин (м, кг, сомони и т.д.), сокращениями типа «г.» (год). 10. При использовании в тексте кавычек используется типографские кавычки («»). Тире обозначается символом «-» (длинное тире); дефис «-». 11. Библиографический список приводится в порядке упоминания в конце статьи. Ссылки на иностранные источники даются на иностранном языке и сопровождаются, в случае перевода на таджикский или русский язык, с указанием на перевод. 12. Названия зарубежных компаний, финансовых институтов приводятся в тексте латинскими буквами без кавычек и выделений. После упоминания в тексте фамилий зарубежных ученых, руководителей компаний и т.д. на русском языке, в круглых скобках приводится написание имени и фамилии латинскими буквами, если за этим не следует ссылка на работу зарубежного автора. 13. Материалы (статьи), содержащие информацию с грифом «Секретно» или «Для служебного пользования» не могут быть опубликованы в данном журнале. <i>Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать объем статьи, подвергая их редакционной правке.</i>

ҚОИДАҲОИ ҚАБУЛИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА БА ИДОРАИ МАҚАЛЛА	ПОРЯДОК ПОЛУЧЕНИЯ ПОСТУПИВШИХ В РЕДАКЦИЮ МАТЕРИАЛОВ
Ҳангоми қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, баъди баррасии ҳайати таҳририя барои тақриз ба мутахассиси соҳа супорида мешавад. Баъди гирифтани тағризи ғайриканоатбахш мақола ба муаллиф барои баргараф намудани камбудихо баргардониди мешавад. Муаллиф метавонад дар муддати 15 рӯз аз ҳолати мақолаи худ тариқи телефонҳои (+992 37) 234 85 44 ё почтаҳои электронии vestnik-tsuc@mail.ru, drrajab@mail.ru хабардор шавад. Дар ҳолати мақолаи бори дувум аз ҷониби муаллиф коркардшудаи қобили қабул бошад, мақола барои чоп бори дувум қабул карда мешавад.	По получении статья регистрируется, рассматривается редакционной коллегией и направляется на рецензию специалистам по данной тематике. При получении отрицательных отзывов - статья передается автору для доработки. Автор может узнать результаты рецензирования в течение 15 дней и о судьбе своей статьи позвонив в редакцию по тел. (+992 37) 234 85 44; или прислав запрос по электронной почте в редакцию E-mail: vestnik-tsuc@mail.ru; drrajab@mail.ru. Если переработанная автором с учетом принципиальных замечаний рецензента и редакции, статья удовлетворяет требования опубликования, она принимается обратно редакцией журнала.
ҚОИДАҲОИ ТАҚРИЗ ШУДАНИ МАҚОЛАҲОИ ВОРИДШУДА	ПОРЯДОК РЕЦЕНЗИРОВАНИЯ РУКОПИСИ СТАТЬИ
<i>Ҳар як мақолае, ки ба идораи мақаллаи «ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ТИҶОРАТИ ТОҶИКИСТОН» ворид мегардад, ҳатман тақриз мешавад. Ин раванд ба муаллиф ва барои муқарризон махфӣ боқӣ мемонад. Ба сифати муқарриз идораи мақалла аз ҷисби ҳайати таҳририя ва берун аз онро ҷалб менамояд. Бояд муқарриз дорои унвони илмӣ номзади илм ё доктори илми иқтисодӣ, ва дар ҳолати зарурӣ таҷрибаи баланд дар соҳаи иқтисодиёт дошта бошад.</i> 1. Баъди қабули мақола ба қайд гирифта мешавад, ҳайати таҳририя баррасӣ менамоянд, баъдан ба муқарризи соҳавӣ фиристода мешавад. Муқарриз бояд аз рӯи хусусиятҳои зерин арзёбӣ намояд: - сатҳи илмӣ мавод; - муҳимияти масъалагузорӣ; - навгонӣ ва иттилоотӣ; - мувофиқати миқдор оид ба интиҳоби мавзӯ ва талаботи таҳририя. 2. Мақола аз ҷониби муқарриз дар муддати 15 рӯзи қорӣ баррасӣ мегардад ва тавассути мактуб ба шакли тақриз ба идораи мақалла бо назардошти талаботҳои зерин баргардониди мешавад: - мавҷудияти хатогиҳо ва плагиат; - маводро чоп кардан мумкин аст ё не; - мавод бори дувум ба тақриз фиристода шавад ё не (бо нишондоди муқарризони мавҷуда); - мавод рад карда шавад (бо пешниҳоди раддия). 3. Ҳангоми ба даст овардани пешниҳоди мусбӣ «баъди коркард нашр карда шавад...» бояд иловаҳо қайд карда шавад (қайдҳо характери пешниҳодотӣ дошта бошанд). 4. Дар ҳолати мувофиқ набудани пешниҳоди муқарриз бо муаллиф, муаллиф метавонад ба идораи мақалла ҷавоби аргументӣ пешниҳод намояд. Мақола бо тағйиротҳои дар асоси қайдҳо тақроран ба муқарриз фиристода мешавад. Агар дар ин ҳолат фикру андешаҳои муаллиф ва муқарриз мувофиқ ояд, мақола ба нашр пешниҳод карда мешавад.	<i>Каждая статья, предоставленная в редакцию журнала «ВЕСТНИК ТАДЖИКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА КОММЕРЦИИ» проходит процедуру обязательного рецензирования. Эта процедура анонимна и для автора, и для рецензента. В качестве рецензентов редакция журнала привлекает членов редакционной коллегии, а также внешних экспертов из числа ученых и специалистов. Рецензент должен иметь ученую степень кандидата, либо доктора экономических наук или опыт практической работы по данному направлению.</i> 1. После получения статьи редакцией она регистрируется, рассматривается редколлекцией и направляется на рецензию специалистам по соответствующему профилю. Рецензент должен оценить: - научный уровень материала; - актуальность освещаемых вопросов; - новизну и информационность. - соответствие объема выбранной темы требованиям редакции. 2. В течение 15 рабочих дней статья должна быть рассмотрена рецензентом и его письменный отзыв должен быть оформлен в виде рецензии, которая должна отвечать следующим требованиям: - замечания и недоработки, нет ли элементов плагиата - следует ли материал опубликовать; - вернуть ли автору (авторам) для доработки; - направить ли материал на дополнительное рецензирование (с указанием возможных рецензентов); - или отклонить материал как непригодный для публикации (с обоснованием мотивации отказа). 3. При рекомендации «опубликовать материал после доработки...» должны быть указаны замечания (требования к данному материалу), которые являются обязательными, с точки зрения рецензента, и замечания, которые могут рассматриваться, как пожелания. 4. В случае несогласия с мнением рецензента автор статьи имеет право предоставить аргументированный ответ в редакцию журнала. Статья с изменениями на основе замечаний повторно направляется для согласования рецензенту. Если переработанная автором статья и одобренная рецензентом удовлетворяется требованиям редакционной коллегии, она публикуется в журнале.

Шартнома КИЭ №56-02-2014
доир ба ворид намудани маҷалла ба
ИИБР

Шаҳодатномаи Вазорати
фарҳанги ҶТ дар бораи сабти номи
ташкилоти таъбу нашр – №0146/мҷ аз
26 майи соли 2011

Индекси обунашавӣ дар
фехрасти «Почтаи точик» - 77734

Шаҳодатнома дар бораи
бақайдгирии давлатии захираи
иттилоотӣ ММП - №1121300264 аз 10
майи соли 2013

Шакли электронии маҷала дар
сомонаи www.payom.ddtt.tj ҷой дода
шудааст

Договор с НЭБ №56-02-2014 о
включении журнала в РИНЦ

Свидетельство Министерства
культуры РТ о регистрации– №0146/мч
от 26 мая 2011 года

Индекс подписания в
«Почтаи точик» - 77734

Свидетельство о государственной
регистрации информационного ресурса
НПЦ - №1121300264 от 10 мая 2013 года

Электронная версия опубликована
на сайте www.payom.ddtt.tj

**МАСЪУЛИЯТ ОИД БА МУҲТАВО ВА САҲЕҲИЯТИ ИТТИЛООТИ ДАР
МАҚОЛАҲО ИСТИФОДАШУДАРО ДАР МАҶАЛЛАИ МАЗКУР (ПАЁМ) БА
МУАЛЛИФ ВОГУЗОР КАРДА МЕШАВАД**

**ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ОТНОСИТЕЛЬНО
СОДЕРЖАНИЯ И ДОСТОВЕРНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАННОЙ
ИНФОРМАЦИИ НЕСЕТ АВТОР СТАТЬИ В ДАННОМ ЖУРНАЛЕ (ВЕСТНИК)**

Маълумот барои тамос:

Сармуҳаррир: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Ҷонишини сармуҳаррир: Машокиров Ҷамшед Неъматуллоевич,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Котиби масъул: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Контактная информация:

Главный редактор журнала: Назарзода Хайрулло Холназар,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-85-46; (+992 37) 2-34-83-46;
E-Mail: tguk@mail.ru

Зам. гл. редактора журнала: Машокиров Джамшед Неъматуллоевич,
тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-85-44;
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Ответственный секретарь журнала: Амонов Саҳбон Сарватҷонович,
Тел./факс: (+992 37) 2-34-05-64; (+992 37) 2-34-83-46
E-Mail: vestnik-tsuc@mail.ru

Подписано в печать 30.06.2025. Бумага офсетная
Формат 60x84 1/8. Печат офсетная. Усл. печ. л.32,1

«Точир»,
г. Душанбе, ул. Дехоти 1/2,
